

JÓGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1955.

X. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KIADÓ

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Орган Института Государства и Права Академии Наук ВНР.

✱

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
Revue de l'Institut des Sciences Juridiques et Politiques de l'Académie Hongroise des Sciences.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

*Beér János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névay László,
Nissalovszky Endre, Schultheisz Emil, Vas Tibor, Világgy Miklós*

Felelős szerkesztő: *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak: *Pap Tibor, Márkus Ferenc*

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb.: 180-850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekk számlaszám: 61 292

Megjelent 1800 példányban

2-560176 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

TARTALOMMUTATÓ

a Jogtudományi Közlöny X. 1955. évfolyamához

A név melletti szám oldalszámot jelez

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

- Kulcsár Kálmán:* Marxizmus és a tör-
téneti jogi iskola 65
Péteri Zoltán: A szakszervezetek szere-
péről a Magyar Tanácsköztársaság
állami mechanizmusában 136
Szudarikov, N. G.: A szocialista állam
és a jog megszilárdítása a szocializ-
mus és a kommunizmus sikeres épí-
tésének legfontosabb feltétele 588

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

- Beér János:* A demokratikus államfej-
lődés útján 204

Szemlecek

- Pecze Ferenc:* A kínai alkotmány né-
hány jellegzetes intézményéről.... 111
Sztodolnik László: Szamel Lajos: A
szocialista törvényességről. Bp.
Szikra, 1954. 115 p. [Könyvism.] 185

Államigazgatási jog

Tanulmányok

- Bak József:* A törvényesség feletti ál-
talános felügyelet és az operatív
munka ellenőrzése közötti viszony 349
Katona [Zoltánné] Soltész Márta: A ta-
nácsok végrehajtó bizottságai mű-
ködésének jogi szabályozása 150
Névai László: Az ügyész általános
felügyelet elvi alapjai 713

Szemlecek

- Beér János:* Tudományos ülészek
Szegeden a tanácsi szervezet idő-
szerű kérdéseiről 365

Polgári jog

Tanulmányok

- Benkő Gyula:* A kártérítési jog elvi
kérdései 239
Huszár István: Szocialista kötelmi jo-
gunk kötbérintézményének fonto-
sabb kérdései 225
Kemenes Béla: A szerződésszegésért
való felelősség kodifikációs elvi kér-
dései 738
Nizsalovszky Endre: A polgári jogok
alanyai 387
Román László: A vállalatnak okozott
kár és megtérítése 487
Ujlaki László: Az ügynevezett köz-
benső intézkedés elmulasztásának
következménye az adókésedelemre 266
Világhy Miklós: A Magyar Népköztár-
saság polgári törvénykönyvének
rendszeréről 457

Szemlecek

- B[eck] S[alamon]:* A művész jogdíj-
igénye több vázlattevő után 44
Hegyháti István: Az örökbefogadás
öröklésjogi hatásai 698
G[róf] I[stván]: A nagy- és kiskereske-
delem közötti szállítási szerződések 127
Krémer Miklós hozzászólása 300
*Szerződési rendszerünk továbbfejlesz-
tésének gyakorlati kérdései a pécsi
kétnapos szekció értekezletén 314*
Nizsalovszky Endre: A Német Demok-
ratikus Köztársaság polgári jogi
tankönyvének általános részei.
[Könyvism.] 770

Családjog

Tanulmányok

- Balogh Zsigmond*: Jogtudományunk hatása a bontóperes bírói gyakorlat kialakulására a polgári perjog területén 272
- Takács József*: A gyámhatóságok egyes hatásköri és eljárási kérdései 257

Munkajog

Szemlelcikkek

- Bajáki Veronika*: A munkások és alkalmazottak munkakönyvei a Szovjetunióban 628
- Weltner Andor*: A munkafegyelem egyes kérdéseinek szabályozása Romániában 620
- Csanádi György*: Mikos Ferenc—Nagy László—Weltner Andor: A Munka Törvénykönyve és végrehajtási szabályai. [Könyvism.] 638

Mezőgazdasági jog

Tanulmányok

- Seres Imre*: Népi demokráciánk földtulajdoni viszonyairól 595

Szemlelcikkek

- Nagy László*: A mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatos jogi feladatok megvitatása 309

Büntető jog

Tanulmányok

- Barna Péter*: A feljelentés elmulasztása 758
- Bényey Zoltán*: A társadalomra veszélyesség fogalma és szabályozása de lege ferenda 649
- Cieslár Viktor*: Az új büntetőtörvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése 86
- S. Németh Lajos* hozzászólása 251
- Földvári József*: „Ismételtség” a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknél 14
- Lukács László*: A hivatalos személy büntetőjogi fogalmáról „de lege ferenda” 556
- Vida Ferenc*: A gazdasági bűntettek üldözése fejlődésünk új szakaszában 103

Szemlelcikkek

- Barna Péter*: Az államtitok védelme 283
- Szabó András*: Vita büntetőjogunk kodifikációjának elvi kérdéséről 442

Törvénykezési jog

Tanulmányok

- Farkas József*: Nem vitás tények a polgári perben 668
- Kovács Kálmán*: A szovjet szocialista jog hatása igazságszolgáltatásunk fejlődésére 193
- Nagy Lajos*: Az elsőfokú büntetőítélet megalapozatlansága 608
- Balogh Zsigmond*: Jogtudományunk hatása a bontóperes bírói gyakorlat kialakulására a polgári perjog területén 272
- Névai László*: A Magyar Tanácskörtársaság polgári eljárási jogalkotása 129
- Névai László*: Az ügyvézi általános felügyelet elvi alapjai 713
- Szilbereky Jenő*: A törvényességi óvás jellege. (Polgári ügyekben) 412
- Vida István*: A bírósági végrehajtás új szabályozásának főbb elvi kérdései 680
- Ujlaki László*: A szovjet döntőbírósgok szervezetének és eljárásának sajátosságai 174

Szemlelcikkek

- Bacsó Jenő*: Ankét a kasszációs-revizíós fellebbevitelről 374
- Beck Salamon*: Az örökösödési perek hatásköri szabályozásához 494
- Kulcsár Kálmán*: A törvényesség egy- és a katonai igazságszolgáltatás 507
- Révai Tibor*: Új törvény az ügyvédség szervezetéről 438
- Szemenyei László*: A perelőfeltételek kérdése az új polgári perrendtartásban 289

Nemzetközi jog

Tanulmányok

- Pulay Gábor*: A kollektív biztonság kérdései 27
- Sebestyén Pál*: Az állami szuverenitásból folyó külügyi funkciók tartalma és gyakorlásuk a magyar alkotmány szerint 163
- Vitányi Béla*: A varsói szerződés 423
- Vitányi Béla*: A háború áldozatainak védelmére vonatkozó 1949. évi genfi egyezmények 530

Szemlecek

<i>Haraszi György</i> : A kollektív biztonság kérdéseinek megvitatása a Lengyel Tudományos Akadémia külön ülés-szakán	453
<i>Haraszi György</i> : Az osztrák állam-szerződés és Ausztria nemzetközi jogi helyzete	498
<i>Herczegh Géza</i> : A nemzetközi jogi tan-könyv ankétja	379
<i>Markó Imre</i> : A nemzetközi jog de-mokratikus elveinek győzelme a bandungi értekezleten	431
<i>Simon Gyula</i> : A Magyar Nemzeti Bankban működő nemzetközi keres-keleti jogi munkaközösség mun-kájáról	582

Állam- és jogtörténet

Szemlecek

<i>Degré Alajos</i> : Eckhart Ferenc: Föl-desúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Bp. Akad. Ki-adó, 1954. 224 p. [Könyvism.]...	254
<i>Sarlós Márton</i> : Bónis György könyve és Hajnóczy József	122

Jogtudomány. Tudományos élet

Tanulmányok

<i>Eörsi Gyula</i> : A magyar jog fejlődésé-nek elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében	321
Hozzászólások	344
<i>Földes Iván</i> : A jogtudomány feladatai a Központi Vezetőség júniusi hatá-rozatának tükrében	521
<i>Theisz Ede</i> : Demográfia és jogtudo-mány	1

<i>Vas Tibor</i> : A Magyar Jogász Szövet-ség hévizi küldöttközgyűlése és vándorgyűlése után	585
--	-----

Szemlecek

<i>Az Állam- és Jogtudományi Főbizott-ság munkájáról</i>	184, 519
<i>Gál Gyula</i> : A Pécsi Tudományegyetem felszabadulási előadássorozata	371
<i>Koczka Júlia</i> : Néhány szó a jogi kandi-dátusi dolgozatokról	304
<i>Kovács István</i> : A hévizi jogátszkong-resszus elé	515
<i>Kovács István</i> : A Demokratikus Jogá-szok Nemzetközi Szövetsége irodá-jának budapesti ülése	767
<i>Nagy Lajos</i> : A tudományos munka és a bibliográfia	46
<i>Kandidátusi értekezések megvédése</i> : Révész László: Gazda-cseléd jog-vizsny története a XVIII—XIX. században	520
<i>Barna Péter</i> : Büntetőjogi ismeret-ek	647
<i>Degré Alajos</i> : A feudális gyámsági jog Magyarországon	648
<i>Kovács István</i> : A burzsoá alkotmá-nyosság válsága	648
<i>Nizsalovszky Endre</i> : Egy tanulmányút polgári jogi, család jogi és tudományszervezési tanulságai	569
<i>P[ap] T[ibor]</i> : Pécsi akadémiai napok	707
<i>[Pap Tibor]</i> : Krónika	783
<i>Szász Iván</i> : Második országos jogász diákköri konferencia	318
<i>Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből</i> . Szerk. Móra Mihály. Bp. Jogi Kiadó, 1953. 339 p. (ELTE kiadványai) [Könyvism.]	187
<i>[Vas Tibor]</i> : Bolgár Elek. 1883—1955. [Nekrológ]	385
<i>Weiss Emilia</i> : Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jog-tudományi Karán működő munka-közösségek munkájáról	58

NÉVMUTATÓ

a Jogtudományi Közlöny X. 1955. évfolyamához

Bacsó Jenő	374	Nagy Lajos.....	46, 608
Bajáki Veronika	628	Nagy László	309
Balogh Zsigmond	272	S. Németh Lajos	251
Barna Péter	283, 758	Névai László.....	129, 713
Bak József	349	Nizsalovszky Endre	387, 569, 770
Beck Salamon	44, 494	Pap Tibor	707, 783
Beér János	204, 365	Pecze Ferenc	111
Benkő Gyula.....	239	Péteri Zoltán	136
Bényey Zoltán	649	Pulay Gábor	27
Čieslár Viktor	86	Révai Tibor.....	438
Csanádi György	638	Román László	487
Degré Alajos	254	Sarlós Márton	122
Eörsi Gyula	321	Sebestyén Pál	163
Farkas József	668	Seres Imre	595
Földes Iván	521	Simon Gyula	582
Földvári József	14	Szabó András	442
Gál Gyula	371	Szász Iván	318
Groó István	127	Szemenyei László	289
Haraszi György	453, 498	Sztodolnik László	185
Herczegh Géza	379	Szülbereky Jenő	412
Hegyháti István	698	Szudarikov, N. G.	588
Huszár István	225	Takács Imre	344
Katona Zoltánné Soltész Márta	150	Takács József	257
Kemenes Béla	738	Theisz Ede	1
Koczka Júlia	304	Ujlaki László	174, 266
Kovács István (egyet. tanár).....	648	Vas Tibor	385, 585
Kovács István (MJ Szöv. főtktár) 515,	767	Vida Ferenc	103
Kovács Kálmán	193	Vida István	680
Krémer Miklós	127, 300	Világhy Miklós	457
Kulcsár Kálmán	65, 507	Vitányi Béla	423, 530
Lukács László.....	556	Weiss Emília	58
Markója Imre	431	Weltner Andor	620

Demográfia és jogtudomány

A népesség számának alakulása a társadalom anyagi életfeltételeinek a fogalmába tartozik, mert az ember a társadalom szükségszerű eleme és a társadalom fennállása az emberek bizonyos minimális számához van kötve. Az állami élet fejlődésével a népesedés kérdése mindjobban előtérbe nyomul, most már jogszabályok segítségével törekednek a népszaporodás szabályozására.

Ily módon a népesedési folyamatot mennyiségi és minőségi vonatkozásaiban vizsgáló tudomány, a *demográfia* és a jogtudomány között szoros kapcsolat épült ki, amelynek fontossága újabban csak növekedett. Egyrészt ugyanis a kapitalista államokban az imperializmus célkitűzéseiben és az azok megvalósítására irányuló jogalkotásban a népesedés kérdései igen nagy szerepet játszanak. Másrészt a Szovjetunióban és a népi demokratikus államokban, ahol a legfőbb érték az ember, a jogalkotás számos fontos vonatkozásban a népesedési folyamattal szoros kapcsolatban áll, így különösen a családvédelem és a társadalombiztosítás területén.

A demográfia és a jogtudomány kapcsolatának rendszeres elemzése elméleti és gyakorlati fontossága dacára ezideig nem történt meg. E hiány részbeni betöltésére törekszik a jelen dolgozat, amikor azonban adott keretek között csak a legfontosabb alaptételek feltárása lehet feladatunk. Mivel dolgozatunk tárgya egyes jogszabályok társadalmi-gazdasági objektív feltételeinek és ezekkel való kapcsolatainak megállapítása, vizsgálatainkat indokolt¹ három irányban végezni: *a)* Elsősorban meg kell határozni a népességi folyamatok ama objektív törvényszerűségeit, amelyeknek a demográfiai vonatkozású jogszabályok megalkotásában irányító szerepük van. *b)* Azután tanulmányoznunk kell az ilyen jogszabályok sajátos jellemvonásait és a népesedési folyamatok közötti összefüggéseket. *c)* Végül vizsgálni kell azt, hogy a kérdéses jogszabályok mennyiben befolyásolták a népesedési folyamatot. E vizsgálatok eredményeképpen azután megállapítható, hogy miképpen kell a meglevő jogszabályokat úgy módosítani vagy kiegészíteni, hogy azok a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülését még fokozottabb mértékben elősegítsék.

I. A népesedési folyamat és a jogalkotás kapcsolata

A jogalkotásnak a demográfiával való kapcsolatai először a népességi politika kérdéseivel összefüggésben épültek ki. E kérdések már az ókorban felmerültek, így *Platón*² és *Arisztotelész*³ államelméleti műveiben, továbbá a

¹ A jogi tudományok helyzetéről. Voproszi Filozofii. 1953. 1. sz.

² Politeia, V. könyv, 7. és 8. fejelet: Nomoi, V. könyv.

³ Politika, VII. könyv.

római jog körében.¹ A népességgazdasági tudományos megalapozása azonban csak az újkorban, a merkantilizmus gazdaságpolitikájával kapcsolatban nyert kidolgozást, amikor a népesség számának növelése központi állami feladattá vált az iparfejlesztés érdekében. Ezzel kapcsolatban a népesedési folyamat vizsgálata vezetett a XVIII. században a statisztikai tudomány kialakulására. Ezzel egyidejűleg a népesedés és jogalkotás összefüggése a jogtudomány súlyponti kérdései közé került, mint ezt *Montesquieu* főművében² részletesen kifejti, amikor a római jog legszebb fejezetei közé sorolja a népesedéspolitikai törvényeket.

A polgári statisztika apologetikus felhasználására támaszkodott *Malthus*³ népesedési elmélete kidolgozásában. Ez fordulatot jelentett a népesedési politikában, mivel a túlnépesedést és a nyomort természeti szükségszerűségnek tüntette fel. Ezért a törvényhozás a népszaporodás előmozdítását már nem tekintette feladatának, sőt több országban ennek fékezésére törekedett,⁴ ugyanakkor a szegényügyi törvények rendelkezéseit megszigorították.⁵ Bár *Malthus* népesedési elméletét *Marx* végérvényesen megcáfolta, ez az elmúlt 150 év folyamán ismételten új változatokban feltámadt.

Igy mikor a XIX. század utolsó évtizedeiben a kapitalizmus ellentéteinek kiéleződésével párhuzamosan a viszonylagos túlnépesedés hatásai a munkás-ság elnyomódása alakjában mindjobban megmutatkoztak, a kapitalista országokban széles körben elterjedt az úgynevezett *neomalthuzianus* mozgalom, amelynek alap gondolata a születési szám csökkentése fogamzást gátló szerek segítségével. Ebből kifolyólag a nyugat-európai országokban, de különösen Franciaországban, a születési szám erősen csökkent. Ez a francia demográfusok körében nyugtalanságot keltett, mivel, mint *Bertillon*⁶ kifejti, ez Franciaország katonai és politikai súlyát veszélyezteti nemzetközi viszonylatban. Ezért indult meg Franciaországban az úgynevezett *populacionizmus* mozgalma, amely a születési szám törvényes eszközökkel való emelését (pl. a sokgyermekes családok segélyezésével) tűzte ki céljául az úgynevezett *optimális* népességszám elérése érdekében, ami a maximális jólétet biztosítja. A népesedés e célból szükséges eredményes jogi szabályozásának előfeltétele ezen optimum objektív számszerű meghatározása. Ez azonban mindeddig nem nyert megoldást,⁷ bár *Sauvy*⁸ e célból külön matematikai elméletet dolgozott ki.

Míg a jelen évszázad folyamán Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a népszaporodás általában csökkenő tendenciát mutatott, az ázsiai és gyarmati országokban a helyzet másképp alakult. Itt különösen az első világháború után az egészségügyi viszonyok mérsékelt javulása és így a halandóság csökkenése következtében a népszaporodás erősen növekedett. Ily módon a népesedésnek kettős arculata alakult ki: süllyedés nyugaton, emelkedés

¹ Lex Julia de maritandis ordinibus és Lex Papia-Poppaea.

² L'Esprit des Lois, 1749. XXIII. könyv.

³ Essay on the principle of population. London, 1798.

⁴ Pl. egyes közép- és délnémet államok a XIX. század első felében. Lásd *Elster*: Bevölkerungswesen. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, II. Bd., 1924. 770. old.

⁵ Az angol szegénytörvény 1834. évi reformja.

⁶ A. Ja. Bojarszkij és P. P. Suserin: Népeségi Statisztika. Budapest, 1952. 289. old.

⁷ P. George: Economie et Population. La Pensée, 1953. 46. sz. Továbbá: A. Myrdal, P. Vincent: Sommes-nous trop nombreux? Unesco, 1950.

⁸ Théorie générale de la population: Economie et Population. Paris, 1952.

keleten. Ennek magyarázatára építették ki a polgári demográfusok a népese-
dés *organikus elméletét*.¹ Ez az élő organizmus növekedésének analógiája alap-
ján azt tanítja, hogy a népszaporodás egy országban primitív viszonyok
között csak lassan növekszik, majd a civilizáció fejlődésével meggyorsul,
később fokozatosan ellassul, úgy, hogy a népesség száma állandósul. Ez az
elmélet tehát a népszaporodás csökkenését a magas fokú civilizáció meg-
nyilvánulásának tünteti fel, holott ezt a dolgozók elnyomorodása okozza.
Ily módon az imperialista fejlődés apológiáját adja. Ez a szerepe fokozódik
által, hogy biológiai jellege folytán *eugenetikai* irányban is kiépítették. Ez
voltaképp a hitleri fajelmélet új név alatt való felelevenítése.

Belpolitikai vonatkozásban az eugenetikusok a szegénységet egyszerűen
veleszületett biológiai csekélyértékűségnek tulajdonítják. Ezért kifogásolják,
hogy a népesség szegényebb rétegeiben a születési szám az átlagosnál maga-
sabb. Ez ugyanis szerintük a »csekélyértékű« emberek túlsúlyát eredményezi,
a »magasabbrendűekkel« szemben. E »genetikus katasztrófa« elkerülésére
R. Cook² a »csekélyértékű« emberek törvényileg szabályozott sterilizációját
javasolja. Az Egyesült Államokban egyébként az 1949. évben 27 államban
volt már érvényben olyan jogszabály, amely gyógyíthatatlan betegségben
szenvető egyéneknél sterilizáció alkalmazását írta elő. M. Woodside³ az így
szerzett tapasztalatok alapján a sterilizáció széleskörű kiterjesztését tartja
szükségessnek a népesedés eugenetikus szempontból való »kedvező« befolyá-
solására.

Külpolitikai vonatkozásban az eugenetika alapján álló amerikai demográf-
usok különösen az ázsiai és gyarmati országok népszaporodásának korlá-
tozását tartják indokoltnak. E *külpolitikai malthuziánizmus* célkitűzéseinek
megvalósítására az Egyesült Államokban több javaslat merült fel olyan nem-
zetközi szerv létesítésére, amelynek feladata volna az egyes államok születési
számának *nemzetközi jogi szabályozása*. Burch és Pendell⁴ erre a célra az Egyesült
Nemzetek Szervezetét ajánlották, amelynek egyik fontos munkaköre volna
szerintük a föld jelenlegi állítólagos túlnépesedésének megszüntetése. Egyéb-
ként a német fajelmélet alapján állva Balás Károly⁵ már 1932-ben javaslatot
tett a születések nemzetközi szabályozására vonatkozó államközi egyezmény
létesítésére.

Hangsúlyozni kell, hogy az említett amerikai malthuziánusokkal szemben
az elfogulatlan szerzők a földgömbnek a mezőgazdasági technika jelenlegi
szívnála mellett eltartható maximális népességét a mostaniak (2450 millió
fő) sokszorosára becsülik. Így R. Kuczinszki⁶ szerint ez a szám 11 milliárd,
Colin Clark⁷ szerint 12 milliárd fő. A föld népességének évi szaporulata jelenleg
mintegy 25 millió fő,⁸ tehát a túlnépesedés veszélye egyáltalában nem áll fenn
és nem is fenyeget.

¹ R. Pearl: *Biology of population growth*, 1925.

² *Human fertility: the modern dilemma*, 1951.

³ *Sterilization in North-Carolina*, 1950.

⁴ *Overpopulation: road to peace or war*, 1945.

⁵ *Das neue Bevölkerungsproblem*. Budapest, 1932.

⁶ M. Saucerotte: *La faim menace-t-elle le monde?* *La Pensée*, 1954. május—június.

⁷ *Population growth and living standards*. *International Labour Review*, 1953. augusztus.

⁸ S. Chandrasekhar: *L'accroissement démographique, le développement socio-éco-
nomique et le niveau de vie*. *International Labour Review*, 1954. június.

A polgári népesedés-elméletek közös alapvonása, hogy a népesedési folyamatnak irányító szerepet tulajdonítanak a társadalom fejlődésében. Ez a fel fogás érvényesül a demográfia és jogalkotás közti kapcsolatok elméleti megvilágításában, mint ezt különösen *Durkheim* példája szemlélteti. *Durkheim*¹ szerint a munkamegosztás fejlődését döntő mértékben a népesség számának és sűrűségének növekedése mozdítja elő. Ezért a népsűrűséggel párhuzamosan fejlődik ki és nyomul előtérbe a többi jogággal szemben a *polgári jog*, különösen a kötelmi jogszabályok rendszere. *Durkheim* téves felfogása onnan származik, hogy nem ismerte fel a termelés szerepét a társadalom fejlődésében. Mint *Sztálin*² kifejti, a népsűrűség nem a társadalmi fejlődés főtényezője. A marxizmus-leninizmus alapelveiből következik, hogy a népesedési folyamat, éppen úgy, mint az állam és jogrendszer, a termelési módnak, illetőleg az ebben végbenő változásnak az irányító hatása alatt áll. Ez határozza meg elsődlegesen a népesedés és jogrendszer közti kapcsolatokat is. Ez tehát nem olyan egy oldalú és egyirányú, mint a polgári demográfusok és szociológusok feltűntetik.

A népesedés és jogalkotás — fenti szempontok érvényessége mellett — összefüggésének már most két típusa van. Egyrészt a két folyamat között a kölcsönhatás lehet olyan természetű, hogy nehezen dönthető el, melyik gyakorol nagyobb hatást a másikra. Ilyen kapcsolat áll fenn sokszor a népesedés és az *államjogi*, valamint *államigazgatási* jogalkotás között. Ilyenkor a jogalkotás nem irányul közvetlenül a népesedési folyamat szabályozására. Az összefüggés másik típusánál a jogalkotás célja részben vagy egészben a népesedés számszerű befolyásolása. Amennyiben ez a célkitűzés megvalósul, úgy a jogrendszer oldaláról indult ki legalább egy ideig az erősebb befolyás, bár a népesedési folyamat visszahatása itt is megvan. Ilyen jellegű hatást gyakorolnak a népesedésre egyrészt a *családjogi*, másrészt még közvetlenebbül a *családvédelmi* és *társadalombiztosítási* jogszabályok.

A továbbiakban először az államjogi és államigazgatási jogalkotás demográfiai vonatkozásait tárgyaljuk röviden. Kétségtelen, hogy a népesség területi megoszlása, különösen a városba tömörülés módozatai, valamint a népesség nemzetiségi összetétele, homogén, illetve heterogén jellege az *államszervezet* kialakulásánál bizonyos befolyást gyakorol, ez azonban nem irányító jellegű. A polgári államokban nagy szerepet játszik az a törekvés, hogy az állam népességét homogenizálják. Az e célra szolgáló törvényeket természetesen a demográfiai viszonyok messzemenő figyelembevételével kell megalkotni. Hasonlóképpen jönnek létre a burzsoá választási törvények is, amikor a cél a dolgozókat választói jogosultságuktól megfosztani.

Az *államigazgatás és népesedés* közt különösen szoros kapcsolat áll fenn. Ez nyilvánul meg az államigazgatás területi szervezeti egységeinek kialakításában is, amit a népesség települési adottságai nagymértékben befolyásolnak. Az államigazgatás kiépítése szempontjából általában nagyfontosságú a település demográfiai sajátosságainak figyelembevétele. Különösen vonatkozik ez a szocialista államra, ahol a *település tervszerű irányítása* elsőrendű állami feladat. Ezért a szocialista városok fejlődése gyökeresen különbözik a kapitalista városokétól és messze felülmúlja azokat. Így 1938-ban Moszkvában a születési arányszám 28‰, Bakuban 33,9‰ volt; ezzel szemben 1930-ban

¹ De la division du travail social. Paris, 1893.

² A dialektikus és történelmi materializmusról. Budapest, 1949. 23. old.

New Yorkban a születési arányszám csak 13,5‰, Párizsban pedig 11,5‰ volt.¹

A különböző típusú városokban a lakosság száma, valamint összetétele határozza meg a városgazdálkodással szemben támasztott igényeket. Az ezek körébe tartozó szükségletek kielégítése (víz-, gáz-, villany- stb. szolgáltatások) a népesség egészségi állapota és életszínvonala szempontjából döntő fontosságúak. Ezért a város- és községgazdálkodás eredményes igazgatása és fejlesztése jórészt a település demográfiai és gazdasági adottságainak helyes szám-szerű figyelembevételén múlik. Így a városgazdálkodás fejlődésének megítélésénél elsősorban a lakosság adott lélekszámából és összetételéből kell kiindulni, azután számításba kell venni a lakosság várható természetes szaporodását, kormegoszlásának módosulását az oktatási szükségletek, továbbá a munkaerő-volumen változásának meghatározása céljából. E vizsgálatokat természetesen ki kell egészíteni a városgazdálkodás alapvető mutatószámaiból levonható következtetésekkel. Különösen az új tanácstörvény végrehajtása szempontjából döntő fontosságú a demográfia, a város- és községgazdasági statisztika,² valamint az államigazgatás kapcsolatainak minél intenzívebb kiépítése.

II. A családjog és a társadalombiztosítás demográfiai vonatkozásai

A család a népesedési folyamat szempontjából a legfontosabb társadalmi viszony. A családi élet egészséges vagy válságos fejlődésének jellegzetességeit a népesség különböző statisztikai mutatószámai fejezik ki. Az új csehszlovák családjogi törvény indokolásának példáját követve a továbbiakban ezek segítségével szemléltetjük a burzsoá családjog válságos következményeit. A népesedés és a családi viszony közti kapcsolat megítélése szempontjából szem előtt kell tartani, hogy a család a társadalom terméke. A családjogi jogszabályok, mint a felépítmény részei szilárdítják és védik a termelési viszonyoknak megfelelően kialakult családodot.³ A kizsákmányoló társadalomban a család elsősorban a magántulajdon védelmét szolgálja. A magántulajdonosi érdekek bomlasztó hatását jól szemlélteti a születési arányszám alakulása. Míg a XIX. század első felében ez az európai országok többségében 30–40‰ volt, 1870. óta esni kezdett fokozódó ütemben, úgy, hogy a jelen évszázad 30-as éveiben a legtöbb nyugat-európai országban az előzőleg megadott mutatószám felére süllyedt.⁴

A születési arányszám esésének magyarázata céljából azt társadalmi osztályok szerint részletezve kell vizsgálni. A burzsoá családoknál a születési számot nagymértékben befolyásolja a tőke öröklésének jogi szabályozása. A tőkés arra törekszik, hogy a tőke ne aprózódjék el sok örökös között, ezért az utódok számát 1–2 gyerekre korlátozza. A proletariátusnak nincs ilyen indoka az utódok korlátozására, sőt a proletár számára a gyermek jelenti az egyetlen megoldást, hogy magát az öregkorában az éhhaláltól megóvja. A múlt évszázad első felében a proletariátust a korai házasságkötés jellemezte, amit nem befolyásolt vagyoni megfontolás. Mindez a születési arányszám

¹ A. Ja. Popov : Korszerű malthuzianizmus. Moszkva, 1953. 41. old.

² Kovács József : Város- és községstatisztika. Budapest, 1954.

³ A magyar családi jog főbb kérdései; Vas Tibor: Bevezetés. Budapest, 1953. 4. old.

⁴ A. Ja. Bojarszkij és P. P. Suserin : i. m. 107. old.

emelkedésének irányában hatott. A helyzet élesen megváltozott az imperializmus korszakában, amikor létrejött a munkanélküliek hatalmas, állandó tartalékserege. Ugyanakkor a szervezett munkásság olyan törvények meghozatalát kényszerítette ki, amelyek korlátozták és megtiltották a gyermekmunka alkalmazását. Így a gyermek a munkáscsaládban elvesztette jelentőségét mint kiegészítő munkaerő. Ekkor kezdődik a munkásoknál a születések csökkenése. Ezt fokozza, hogy a családalapítást mindjobban megnehezíti a bizonytalan gazdasági helyzet, a munkanélküliség és az alacsony reálbér, amit bizonyít a házasságkötések számának a konjunktúra ciklussal párhuzamos hullámozása. Így az Egyesült Államokban a házasságkötések száma az 1929. évi válság előtt közvetlenül 10‰, a válság mélypontján 7,9‰.¹ A születési szám süllyedési tendenciájában a háború hatásai bizonyos változásokat idéznek elő. A háborút közvetlen követő években több korosztály egyidejű házasságkötése és a házaselet tömeges helyreállítása következtében a születési arányszám felugrik. Egy bizonyos idő múlva azonban, mint azt az első és második világháború utáni születési adatok mutatják, a születési arányszám alapvető tendenciája újra érvényesül.

A népszaporodás alakulását a születési arányszám mellett a halálozási arányszám szabja meg. Az egész népességre vonatkozó halálozási arányszám a XIX. század folyamán Nyugat-Európában csökkenést mutatott, de állandóan lassuló ütemben. E csökkenés részben annak tulajdonítható, hogy a születési arányszám erős süllyedése folytán a csecsemők és kiskorú gyermekek hányada a lakosságban visszaesik. Viszont ezeknek a korosztályoknak igen magas halálozási arányszámuk van. Ha a korösszetétel ilyen változásait kiküszöböljük, akkor a halandóság csak kismértékű csökkenést mutat.

Ha a születési arányszám csökkenő tendenciájú és ennek üteme meghaladja a halandóság süllyedését, akkor a természetes szaporodásban visszaesés áll elő. 1800–1870. között az általános évi szaporulat az Egyesült Államokban, Angliában és Franciaországban sorban 29‰, 13‰ és 4‰ volt. Az imperializmus korszakában a születési arányszám csökkenése következtében a szaporodás üteme erősen meglassult, különösen alacsony színvonalra zuhant az 1913. és 1949. évek között, amikor a fenti országokban a mutatószám sorban 12‰, 5‰ és 0‰ színvonalra süllyedt.² A szaporodás tehát fokozatosan közeledett a kapitalista országokban a zérushoz, illetve a negatív értékekhez, ami Franciaországban meg is valósult.

A népesedés tendenciájának megítélésére azonban a természetes szaporodás nagysága nem ad helyes képet. Ha ugyanis a születési arányszám csökken, de egyidejűleg a halálozási arányszám süllyedése következtében az általános élettartam meghosszabbodik, úgy természetes szaporodás mutatkozik egy ideig abból kifolyólag, hogy az idősebbek elhalálása csak később következik be. A népesség állományának fennmaradása szempontjából az a döntő, hogy a propagatív életkorban levő nők száma hogyan aránylik az általuk felnevelt ama leánygyermekiek számához, akik anyjuknak születésük alkalmával betöltött életkorát elérik. Ha ez az arányszám, az ú. n. *netto reprodukciós együttható* az egységnél kisebb, akkor a népesség nem reprodukálódik. Míg az első világháború előtt Franciaország kivételével az európai államokban ez az együttható az egységet meghaladta, az 1933. évben a legtöbb nyugat-

¹ U. o. 114. old.

² A. Ja. Popov: i. m. 35., 36. old.

európai államban az egység alá süllyedt, pl. Angliában 0,76, Franciaországban 0,88 volt.¹

A burzsoá család válságára igen jellemzők a válások alakulását szemléltető statisztikai adatok. Ezek növekvő tendenciát mutatnak, így 1000 fennálló házasságra számítva a válások évi száma Svédországban az 1935—37. években 2,4, az Egyesült Államokban az 1939—41. években 8,9 volt; az 1949—51. években pedig a hasonlóképpen számított válások száma az említett államokban 4,9, illetőleg 10,4.²

A szocialista társadalomban a családi viszonyok és ezek demográfiai vonatkozásai egészen másképp alakulnak, mint a kapitalizmusban. Itt új típusú házasság jön létre, amelyet nem a vagyoni érdekek határoznak meg. E család demográfiai vonatkozásai szoros összefüggésben állnak a szocialista népesedési törvénnyel. Itt nincs helye a viszonylagos túlnépesedésnek, ilyen módon a népesedési törvény a szocializmusban széleskörű lehetőséget nyújt a népesség szaporodására. A Szovjetunióban a lakosság körében sehol sem merülnek fel olyan motívumok, amelyek korlátoznák a születések számát. A fenti okokból kifolyólag a Szovjetunióban a lakosság gyorsan növekszik. A népesség évi szaporulata az 1926—39. időszakban átlagosan kb. 2 millió fő volt, vagyis 12 ‰. Ugyanezen időszakban az átlagos évi szaporodás Franciaországban 0,8 ‰, Angliában 3,6 ‰ és az Egyesült Államokban 6,7 ‰ volt.³ Az 1938. évben a születések száma a Szovjetunióban 97,3%-kal haladta túl a halálozásokat, a globális halálozási arányszám pedig 1935-ben 1913-hoz képest 46%-kal csökkent.⁴

A szocialista államban a népesedés egyik legfontosabb tényezője az *anyáról és gyermekről való messzemenő gondoskodás*, ami a szocialista család-jog egyik fő feladata. Ez ugyanis egyik előfeltétele annak, hogy a nők egyenjogúsága valóban és nemcsak formálisan valósuljon meg. Továbbá ez következik a szocializmus gazdasági alaptörvényéből is.⁵ A Szovjetunióban az 1944. évi július 8-i törvényerejű rendelet a terhes nőknek, a sokgyermekes és egyedül álló anyáknak nyújtott állami segélyeket, valamint az anyák és gyermekek védelmét messzemenően kiépítette. Az anyáról és gyermekről való gondoskodás a Szovjetunióban évről évre állandóan fejlődik és olyan nagyszabású, hogy annak vázlatos ismertetése is már meghaladná a jelen dolgozat kereteit.⁶ Az anya- és gyermekvédelemnek ez az intenzív kiépítése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunióban a tényleges nép-szaporulat 1940—51. időszakban több mint évi 3 millió főre emelkedett.⁷

Magyarországon a felszabadulás után kiépülő társadalmi átalakulás kedvezően befolyásolta a házassági mozgalmat. A házasságkötések száma ugrásszerűen növekedett. Így a házasságkötések arányszáma 1950-ben 39,6%-kal, 1952-ben 34%-kal volt magasabb, mint 1938-ban, ugyanebben az évben a természetes szaporodás arányszáma 45,6%-kal haladta túl az

¹ A. Ja. Bojarszkij és P. P. Suserin : i. m. 123. old.

² Demographic Year Book, 1953. 282., 283. old.

³ A. Ja. Popov : i. m. 45. old.

⁴ U. o. 45. és 47. old.

⁵ A magyar család-jog főbb kérdései : Pap Tibor : Család-jogi alapelvek, 35. old.

⁶ A. Sz. Krasznopolszkij és G. M. Szverdlov : Az anya és a gyermek jogainak védelme a Szovjetunióban. Moszkva, 1951. — Továbbá : Pap Tibor : Állami gondoskodás az anyáról és a gyermekről. Állam és Igazgatás, 1953. febr. 151. old.

⁷ A. Ja. Popov : i. m. 44. és 45. old.

1938. évi színvonalat. A születési arányszám 1950-ben 5%-kal volt nagyobb, a halálozási arányszám pedig 19,5%-kal kisebb, mint 1938-ban.¹ A szocializmus építése lehetőséget adott az anya- és gyermekvédelem messzemenő kiépítésére is. E tekintetben igen fontos lépés volt az 1004/1953. (II. 8.) minisztertanácsi határozat, amely lényegesen kibővíti azt a már azelőtt is komoly segítséget, amit államunk a szülő anyáknak és többgyermekes családoknak nyújtott. E határozat jelentősen emeli a dolgozó anyák anyasági segélyét, továbbá a 3 és ennél több gyermek után járó családi pótlékot. Egyedülálló anya már az első gyermek után is részesül családi pótlékban. E határozat végrehajtása során 1953. márciusában az állam a többgyermekes családoknak 11 millió forintnál több családi pótlékot, a születési segély felemelésével pedig 1,5 millió forinttal nyújtott többet az anyáknak.² A határozat végrehajtásának is tulajdonítható, hogy a születési szám 1953. évben több mint 20 000-rel emelkedett és a természetes szaporodás 40 év óta ebben az évben volt a legmagasabb. Az egész év folyamán az állam mintegy 74 millió forint értékben juttatott az anyáknak ingyenes csecsemőkezelését.³ Az 1954. évi költségvetés az anya- és csecsemővédelemre több mint $\frac{1}{2}$ milliárd forintot fordít, míg 1953-ban ez az összeg 205 millió forint volt.⁴

A Szovjetunióban a családvédelem terén megvalósított hatalmas előrehaladás világszerte mély benyomást tett, és így a tőkés országok sem zárkózhattak el a családvédelem kiépítésétől. Kénytelenek voltak elfogadni azt az elvet, hogy az államnak a munkás hozzátartozóiról is legalább látszólag gondoskodnia kell. Ezért 1944. után különböző formában és terjedelemben a társadalombiztosítás keretében bevezették a családvédelmi szolgáltatásokat. Az idevonatkozó jogszabályok kidolgozásánál a szociális gondoskodás szempontjai mellett a demográfiai célkitűzések is elsőrendűen érvényesültek azokban az országokban, ahol a születési arányszám erősen lesüllyedt. Így különösen Franciaországban, ahol a családvédelem kifejlesztésében a születési szám emelése volt az irányadó.

Ezért a továbbiakban röviden ismertetjük a *jelenlegi francia családvédelmi szolgáltatásokat* (allocations familiales). Ezek közül a legfontosabb a családi pótlék, amelyet rendszeresen havonta fizetnek, a második és minden további gyermek után. Ennek összege a második gyermek után 1954. január 1-től kezdve az e célból meghatározott ún. alapfizetés 22%-a, minden további gyermek után 33%-a. Ha a családban csak egyetlen kereső tag van, akkor már az első gyermek után is jár családi pótlék.⁵ A családvédelmi szolgáltatások másik eleme az ún. házassági segély, amit házasságkötés után a gyermektelen egyetlen keresetből élő házaspárok kapnak havonta a terhességi segély fizetésének megkezdéséig, de legfeljebb két éven át.⁶ A terhességi segély ugyanakkora havi összeg, mint amilyen családi pótlék a születendő gyermek után jár majd, azzal a különbséggel, hogy olyan első gyermek születése előtt is kifizetésre kerül, aki után születése után nem jár családi pótlék.⁷

¹ Statisztikai Tájékoztató : 1951. I. negyedév, 31. old., továbbá 1953. I. negyedév.

² Statisztikai Tájékoztató : 1953. II. negyedév, 17. old.

³ A Központi Statisztikai Hivatal jelentése az 1953. év népgazdasági terv teljesítéséről. Statisztikai Szemle, 1954. jan. 8. old.

⁴ *Nevszál* Ferenc előadói felszólalása az országgyűlés 1954. VI. 16-i ülésén.

⁵ Les allocations familiales. Informations sociales, 1954. febr. 143. old.

⁶ U. o. 149. old.

⁷ U. o. 150. old.

A családvédelmi szolgáltatások közé tartozik továbbá az anyasági segély, amelyet két részletben fizetnek, az első részlet az életképes gyermek születésekor, a második pedig hat hónap után esedékes, ha a gyermek életben van. A segély fizetésének további feltétele, hogy az első gyermek esetén a születés a házasság első két évében következze be, további gyermekeknél pedig a születések közti időköz ne legyen több átlag három évnél, a harmadik gyermek után és 25 évnél fiatalabb anyák esetében ezek a feltételek eslesnek.¹ Ezen feltételek demográfiai jelentősége abban áll, hogy a házassági termékenységet fokozzák, a születések kedvező időbeosztásának előmozdításával. A családi szolgáltatások között még említést érdemel a családi lakbérpótlék, amelynek célja a család lakásvizsnyainak megjavítása. Ezért csak abban az esetben fizetik, ha a család a gyermekek számától függően előírt terjedelmű és bizonyos egészségügyi feltételeknek megfelelő lakást bérel ki.²

A francia családvédelmi szolgáltatások értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a második világháború utáni francia gazdasági viszonyok között állandó infláció uralkodott, és így a szolgáltatások folyton csökkenő reálértéket jelentenek. Ezért a szolgáltatások csak a családról való gondoskodás látszatát jelentik. A francia társadalombiztosítás vezető szakembere, *P. Laroque*³ a segélyezésfinansciális okokból való csökkentését javasoló jobboldali politikusokkal szemben megállapítja, hogy 1948-ban a francia munkások reálbére a háború előtti színvonalnak csak 60%-át érte el, amikor az ipari termelés a 100%-ot már meghaladta. A társadalmi szolgáltatások terhet tehát voltaképp a bérekből fizetik, és így csak a munkások jövedelemeloszlásának helyesbítését eredményezik a sokgyermekes családok javára. 1953-ban a reálbér már csak az 1938. évi színvonalnak 50%-át teszi ki, és így a családvédelmi szolgáltatások a sokgyermekes családokat a pusztta éhhaláltól mentik meg.

A családvédelmi szolgáltatások rendszere a különböző kapitalista államokban eltérő, egyes államokban a demográfiai célkitűzések egyéb szociális és politikai szempontok mellett háttérbe szorulnak, demográfiai hatásuk természetesen ilyenkor is megállapítható. A francia családvédelem demográfiai jelentősége kidomborodik, ha azt más államokéval azon az alapon hasonlítjuk össze, hogy a családvédelmi szolgáltatások összege a nemzeti jövedelem hány százalékát teszi ki. E százalék Franciaország esetében félhivatalos adatok szerint 5,1%, Belgiumban 2,4%, Olaszországban 2,5%.⁴ *Sauvy*⁵ a francia családvédelmi rendszer aránylag magasabb színvonalának tulajdonítja, hogy itt a születési arányszámok a második világháború után nem estek vissza olyan mértékben, mint pl. Belgiumban.

Az anya- és gyermekvédelem konkrét végrehajtása, adminisztratív és pénzügyi kérdéseinek megoldása szükségszerűen a demográfiai adatokra, különösen a népmozgalmi statisztikára támaszkodik. Szervezeti és államigazgatási vonatkozásban a *társadalombiztosítás* keretébe illeszkedik bele; ennek elvi és gyakorlati problémái vele rokontermészetűek, különösen a demográfia-

¹ U. o. 152. old.

² U. o. 158. old.

³ From Social Insurance to Social Security: Evolution in France. International Labour Review, 1948. június.

⁴ Les allocations familiales, loc. cit. 174. old.

⁵ L'influence de la législation familiale sur la natalité. Population, 1948. 4. sz. 602. old.

val való kapcsolat tekintetében. A társadalombiztosítás célja ama dolgozók anyagi ellátásáról való gondoskodás, akik munkaképességüket egészben vagy részben, véglegesen vagy ideiglenesen elvesztették. A társadalombiztosítás ily módon szintén egyik fontos tényezője a dolgozók anyagi és kulturális élet-színvonala emelkedésének, a gazdasági alaptörvény érvényesülésének. Szolgáltatásai a népesedési folyamatra a családvédelemhez hasonlóan közvetlen hatást gyakorolnak, csökkentik a halandóságot. Ezért a családvédelem demográfiai megalapozását a társadalombiztosítással együtt célszerű tárgyalni.

A társadalombiztosítás és demográfia közötti kapcsolatok igen sokoldalúak, ezek közül a *pénzügyi* vonatkozásúak különös jelentőséggel bírnak, mivel a szolgáltatások mértékét ezek nagymértékben befolyásolják; ugyanez érvényes a családvédelmi szolgáltatásokra is. Régebben a társadalombiztosítás finanszírozásánál a biztosítás matematikai-statisztikai elvei szerint jártak el, és a demográfiai adatok közül főképp a halandósági táblákat használták fel. Jelenleg a társadalombiztosítás sokoldalú kifejlődése következtében a demográfiai adatok sokkal szélesebb körű felhasználására van szükség. A finanszírozásnál ugyanis természetesen figyelembe kell venni a családvédelem és a társadalombiztosítás befolyását a születések számára és az átlagos élettartam meghosszabbodására. Pl. Franciaországban 1938-ban a születések száma 612 000 volt, míg 1953-ban 800 000; mivel a születési szám emelkedése a családvédelem költségeit kumulatív módon növeli, 1951-ben a többletköltség 7,5% volt 1950-hez képest, 18% 1949-hez és 28% 1948-hoz képest. Az élettartam meghosszabbodása viszont az idősebb korosztályok létszámának növekedésére vezet, így 1851-hez képest 1951-ben Franciaországban a 60 évesek száma 65, a 70 éveseké 122, és a 80 éveseké 212%-kal növekedett, ugyanakkor a produktív életkorú lakosság aránya 100 év alatt alig változott, 53,1%-ról 53,8%-ra emelkedett.¹ E körülmények természetesen számottevő mértékben növelik a nyugdíjterhet, amelynek előrelátható nagysága csak a demográfiai adatok segítségével állapítható meg. Ezen adatok alapján lehet továbbá megbecsülni a családvédelem vagy nyugellátás kiterjesztésével járó költségeket.

A társadalombiztosítás finanszírozása lényegében az aktív dolgozók által termelt jövedelem egy részének a biztosítási szolgáltatásokra jogosultak részére való fordítását jelenti. Ez az ún. *társadalombiztosítási járulék*, amelynek nagyságát a munkabéralap százalékában fejezik ki. A munkabéralap nem egyéb, mint a dolgozók átlagos keresete szorozva a dolgozók létszámával. A társadalombiztosítási járulék pedig, mivel a szolgáltatások fedezésére szolgál, az átlagos szolgáltatás értékének és a szolgáltatásra jogosultaknak a szorzatával egyenlő, ha az adminisztratív költségektől eltekintünk. A társadalombiztosítási járuléknak a munkabéralapra vonatkoztatott százalékos nagysága (ún. *kulcsszám*) függ ily módon egyrészt a szolgáltatás és a kereset átlagos nagyságának viszonyától, továbbá a szolgáltatásra jogosultak és az aktív dolgozók számarányától, amelyet sokszor demográfiai arányszámnak neveznek. A szolgáltatás és kereset átlagos arányát adottnak véve a társadalombiztosítási kulcsszám annál nagyobb, minél magasabb a demográfiai arányszám. Ez utóbbinak adott nagysága mellett pedig a kulcsszám az átlagos szolgáltatás mértékétől függ, amely pedig az illető gazdasági ág egészségügyi és veszélyességi körülményeivel, illetve munkafeltételeivel áll kapcsolatban.

¹ J. Doublet : Sécurité sociale et démographie. Population, 1953. 2. sz.

A Szovjetunióban a kulcsszám 3,7%-tól 10,7%-ig terjed.¹ E kulcsszámok helyes megállapításához az előbbiek szerint a demográfiai adatok nélkülözhetetlenek.

Hangsúlyozást érdemel, hogy a társadalombiztosítási és családvédelmi adatok demográfiai szempontból is értékesíthetők, amennyiben a népmozgalmi adatokat sokoldalúan kiegészítik. Pl. Franciaországban a családi pótlékok adatai szerint 100 biztosítottra a mezőgazdaságban 5,71 születés esik, míg egyéb gazdasági ágakban csak 4,61. A gyermekek átlagos száma családonként a mezőgazdasági biztosítottak körében 2,69, egyébként 2,12.²

A társadalombiztosítás finanszírozása szempontjából, továbbá a népesedési folyamatra gyakorolt hatásának minél kedvezőbbé tétele érdekében nagyfontosságú a *megbetegedési statisztika*. Ez teszi ugyanis elsősorban lehetővé a megbetegedések csökkentését, elősegíti konkrét intézkedések megtételét, amelyek azután a társadalombiztosítás terheit csökkentik. Megjegyzendő, hogy a kapitalista társadalomban az egész lakosságra kiterjedő morbiditási statisztika nem fejlődött ki. A szocialista társadalomban, ahol az orvosi segély ingyenes és mindenkinek hozzáférhető, igen kedvezőek a feltételek a morbiditás széleskörű tanulmányozására. A társadalombiztosítás szempontjából különös jelentősége van a *keresőképtelenséggel járó megbetegedések* statisztikájának. Ennek széleskörű kiépítése csak a szocializmus vagy a szocializmust építő népi demokráciák körülményei között lehetséges. A Szovjetunióban a megfigyelés teljes, kiterjed az összes dolgozókra. Hazai viszonyaink között is fontos feladat a keresőképtelenséggel járó megbetegedések minél teljesebb tanulmányozása. E megbetegedések ui. népgazdaságunknak jelentős veszteséget okoznak. Így a jelenlegi foglalkoztatottság mellett a táppénzes % minden egyes tizede csak az iparban évi 300 000 elveszett munkanapot jelent.³ A táppénzes százalék ugyanis azt mutatja, hogy az összes lehetséges munkanapokból hány veszett el betegség miatt. A társadalombiztosítás körében fontos feladat a táppénzes százalék csökkentése, ennek előmozdítása szempontjából van különös jelentősége a keresőképtelenséggel járó megbetegedések, minél részletesebb statisztikai vizsgálatának.

Míg a megbetegedések statisztikájának kiépítése a betegségbiztosítás igazgatása szempontjából fontos, addig a családvédelem végrehajtását az *anya és gyermekek gyógyító-megelőző ellátásának a statisztikája* támogatja nagymértékben. Az anya gyógyító-megelőző ellátásának az a célja, hogy minden terhes nő számára egészségének maximális megvédése mellett biztosítva legyen a szülés minél könnyebb lefolyása és egészséges újszülött világra hozatala. Ezt célozza a terhesség ideje alatti és a terhesség utáni rendszeres orvosi és védőnői gondozás, valamint a szülés alkalmával nyújtott lehetőleg intézeti szakorvosi segítség. Az ezzel kapcsolatos statisztikai megfigyelés mutatószámai jellemzik a terhes nő gondozásának teljességét, az anyák ellátását a terhesség alatt, a terhesség kimenetelét, vagyis hogy hány százalék végződött vetéléssel, illetőleg a születekből hány százalék volt a koraszülések száma. Fontosak továbbá az intézeti szülési segélynyújtások mutatószámai, így az intézeti szülések gyakorisága, mire nézve a minisztertanácsai határozat ki-

¹ N. N. *Rovinszkij*: A Szovjetunió állami költségvetése. Budapest, 1952. 260. old.

² *Sécurité sociale et démographie loc. cit.*

³ *Somogyi Gy.*: Egészségügyi statisztika. Budapest, 1954. 110. old.

mondja, hogy országos viszonylatban el kell érni a 60%-ot (1952 : 50%). Az anyai halandóság jelenleg 1,5‰ (1938 : 2,4‰). A halvaszületések arányszáma az összes születések számának 1,8–1,9%-át teszi ki jelenleg (1938 : 2,7%).¹

A gyermekek gyógyító-megelőző ellátásának módszere lényeges mértékben függ a gyermek életkorától. Itt csak a csecsemők és kisgyermekek ellátását emeljük ki. Az előzőekben láttuk, hogy a csecsemők és kisgyermekek halandósága milyen nagymértékben befolyásolja a globális halandóságot. E tekintetben a kapitalista társadalomban az osztályviszonyok különösen érvényesültek. Így Budapesten 1929. évben a burzsoá negyedekben (IV., V. kerületek) a csecsemőhalandóság 7–7,5% volt, míg a proletárnegyedekben (III., IX. és X. kerületek) 10,8–14,9% volt. Népi demokráciánk e tekintetben igen jelentékeny eredményeket ért el, a csecsemőhalandóság az 1938. évi 13,8%-ról 1952-ben 7,0%-ra csökkent.² A további csökkenés érdekében fontos vizsgálni statisztikailag, hogy a csecsemőhalottak közül hány százalék részesült orvosi kezelésben, hány százalék halt meg kórházban, továbbá, hogy milyen volt testi fejlettségük. A családvédelem fejlesztése szempontjából igen fontos még a bölcsődék működésének statisztikai megfigyelése ; itt a legfontosabb mutatószámok : a beiratási és kihasználási arányszám, a gondozónői ellátottság, végül a megbetegedési arányszám.

Az előzőkből látható, hogy az anya és gyermek gyógyító-megelőző ellátásának statisztikája nagyfontosságú az anyáról és gyermekről való gondoskodásra vonatkozó jogszabályok végrehajtása szempontjából. Ugyanígy fontos a megbetegedési statisztika a társadalombiztosítás igazgatása és fejlesztése tekintetében. Végeredményben a népesedési folyamat befolyásolására irányuló jogalkotás eredményessége nagymértékben attól függ, hogy a családstatisztika mennyire fejlett, mennyire mutatja az elért eredményeket és a még meglevő hiányokat. Mint láttuk, a családvédelmi törvényhozás a kapitalista országokban is eszközül szolgál az uralkodó osztály kezében, ezért sürgetik a családstatisztika minél intenzívebb kiépítését.³

Nyilvánvaló, hogy a szocialista társadalomban, ahol a legfőbb cél az életszínvonal maximális emelése, a családstatisztika minél részletesebb és sokoldalúbb kifejlesztése alapvető fontosságú. Az ezzel kapcsolatos részletkérdések tárgyalása már meghaladná a jelen cikk kereteit, és így csak rámutatunk a legfőbb feladatokra. Elsősorban arra kell törekedni minden rendelkezésre álló eszközzel, hogy családstatisztikánk minél teljesebb képet adjon a házassági termékenység demográfiai tényezőiről. E tekintetben különösen fontos a házasságok életkorának, valamint a házasságkötés, továbbá az esetleges előző születés óta eltelt időtartam befolyása. Vizsgálandó továbbá az egymás után következő születések közötti időköz kapcsolata a születések sorszámaival és az anya életkorával, illetőleg a házasság fennállási időtartamával. Megállapítandó végül a gyermekek megoszlása a család nagysága, a születési idő és a születés sorszáma szerint. A felsorolt összefüggések megállapítása a fennálló házasságokra vonatkozóan volna elvégzendő, amihez a

¹ U. o. 209–210. old.

² U. o. 74. old.

³ Report of the Royal Commission on Population. London, 1949. Továbbá : L. Henry: Vues sur la statistique de famille. Population, 1953. 3. sz. 473. old.

népszámlálási és népmozgalmi családstatisztikai adatok megfelelő összekapcsolására van szükség.

A család demográfiai vizsgálatát ki kellene egészíteni a családi szempontból fontos egészségügyi viszonyok minél részletesebb statisztikai feltáráásával. Végül családvédelmi szempontból igen fontos a lakásviszonyok és a kommunális ellátás statisztikája. A családstatisztika itt már közvetlenül érintkezik a fogyasztási statisztikával, amelynek legfontosabb formája a háztartási statisztika. Nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy a családstatisztika elmélyítésével kapcsolatban gyakorlati szempontból döntő fontosságú az összefüggések feltárása, vagyis vizsgálni kell, hogy a családvédelmi és társadalombiztosítási szolgáltatások, továbbá a lakásviszonyok, a kommunális ellátás, valamint az egyéb fogyasztás milyen befolyással vannak a házassági termékenységre, a gyermekek fejlődésére, általában a család *demográfiai* és *egészségügyi* körülményeire. E tekintetben különösen fontos a családstatisztikának az egészségügyi és *kommunális ellátás* statisztikai számbavételével való legszorosabb szerves kapcsolatban megvalósított kiépítése. A vázolt feladatok gyakorlati megvalósítása során messzemenően a reprezentatív módszer és a statisztikai kapcsolatmérés eszközeit kell alkalmazni.

Végül rá kell mutatni arra, hogy a családstatisztika fent vázolt irányú kiépítése döntő mértékben előmozdítja a családvédelem és társadalombiztosítás eredményességét, valamint gazdaságos finanszírozását. Ha ui. ismerjük a családvédelem és társadalombiztosítás terén elért eredmények és a fennálló hibák kapcsolatát a társadalmi, gazdasági körülményekkel, akkor megvan a reális alap olyan jogalkotásra, illetőleg a fennálló jogszabályok olyan módosítására, amely a legkisebb pénzbeli ráfordítás mellett a maximális eredményt biztosítja. Megfelelő széleskörű és intenzív statisztikai megalapozás nélkül viszont a jogi szabályozás nagy összegek felhasználása dacára sem hozza meg a kellő eredményt. A családstatisztika e célból szükséges kiépítése szoros összefüggésben áll a *családvédelmi*, *közegészségügyi* és *kommunális szükségletek* felmérésével. Általában a szocialista statisztika egyik alapvető feladata a szükségletek felmérése, aminek minél teljesebb megoldását megköveteli az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása.

Ismeretes, hogy a szocialista állam- és jogtudomány alapvető feladata, hogy kutatásaival és megállapításaival »segítse a szocialista államot és jogot a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényrejuttatásában és minél teljesebb kibontakozásában.«¹ Ezért a demográfiának a vázolt irányban való *továbbfejlesztése* és ily módon a jogtudománnyal való kapcsolatának további *elmélyítése*, különösen a *jogszabályok kidolgozása* és *végrehajtása* során való széleskörű és mélyreható figyelembevétele, nagymértékben előmozdítja hazánkban a családjog, munkajog és államigazgatási jog aktív szerepét a szocializmus építésében.

Theiss Ede

¹ Szabó Imre: Sztálin elvtárs új munkáinak jelentősége jogtudományunk számára: Jogtudományi Közlöny (VIII.) 1953. 1. sz. 7. old.

Az »ismételtség« a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknél

I. 1. A többszöri bűncselekmény-elkövetésre vonatkozóan már a legkezdetlegesebb jogszabályokban is találunk rendelkezéseket. Bár a fejlődés során a többszöri bűnözés egyes módozatai, megjelenési formái pontos megfogalmazást nyertek és nagyjából tisztázódtak az egyes alakzatok közti határok, az alapjelenségek, a fő kategóriák az elmúlt évezredek alatt is lényegében változatlanok maradtak. A büntetőjog által szabályozott többszöri bűnelkövetésnek lényegében ma is két alaptípusa van: a *visszaesés* és a *halmazat*.

E két alapjelenség között az a különbség, hogy míg a visszaesés esetében az egyes bűncselekmények elkövetése között bírói ítéletet hoztak, addig a halmazatnál az elbírálandó esetek között nem történt ítélethozatal, hanem valamennyi bűncselekmény egyetlen ítélet tárgya.

Írott jogi emlékeinkben a *visszaesés* a régebbi keletű. Az államalakulást követő idők első írott törvénykönyveiben már világos rendelkezéseket találunk az olyan tettesek felelősségrevonásával kapcsolatban, akik a vonatkozó bűncselekményt már korábban is elkövették.¹ Ettől kezdve a visszaesésre vonatkozó alapszemlélet napjainkig alig változott. *Manu* törvényeitől kezdve legújabb jogszabályainkig az az elv vonul végig az idevágó törvények rendelkezésein, hogy csak ugyanabba a bűncselekménybe, illetőleg ugyanabba a bűncselekmény-csoportba történő visszaesés von maga után súlyosabb büntetést. A ma hatályban levő büntetőjogszabályaink is ezt a felfogást tükrözik.

A többszöri bűnelkövetés másik alapjelenségéről, a *halmazat*-ról csak jóval későbbi időkben maradtak ránk törvényi rendelkezések. Ennek az a magyarázata, hogy a legrégibb időkben semmi okát sem látták annak, hogy másképpen bírálják el a tettes magatartásait abban az esetben, ha egyszerre vonják felelősségre több bűncselekménye miatt, mintha minden egyes bűncselekményéért külön-külön büntették volna meg. Ha valakit egyszerre vontak felelősségre több, általa elkövetett bűncselekményért, valamennyi miatt éppen úgy kiszabták az azokra meghatározott büntetéseket, mintha bűncselekményei külön-külön kerültek volna elbírálásra. Még *Ulpianus*, a római »remekjogszász« is magától értetődőnek tekintette a büntetések összegezésének, halmozásának ezt az elvét.²

¹ Így pl. *Manu* törvényei között találjuk a következő rendelkezést: »Of a man once convicted and a year after guilty of the same crime, the fine must be doubled.« William Jones: *Institutes of Hindu Law*, Kalkutta, 1813, című művéből idézi Schick Sándor: *A büntetőjog őskora*. Budapest, 1878. 196. old.

² V. ö. Wilhelm Höpfner: *Einheit und Mehrheit der Verbrechen*. Berlin, 1901. 7. old.

E *kumulációs-elv* merev alkalmazásától azonban kénytelenek voltak eltérni olyan esetekben, amikor az egyik bűncselekmény elkövetése miatt meghatározott büntetés végrehajtása lehetetlenné tette volna a másik bűncselekményért járó büntetés foganatosítását. Így halálbüntetés vagy életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés mellett nyilvánvalóan nem lehetett határozott ideig tartó szabadságvesztés-büntetést végrehajtani.

Az ilyen és ehhez hasonló esetek eldöntésénél alakult ki az ún. *abszorpció* elve, amelyet a »poena maior absorbet minorem« tételben fogalmaztak meg. Szabályként azonban a kumuláció érvényesült és csak kivételes esetekben került sor az abszorpció elvének alkalmazására.

Mivel azonban a fejlődés során a halmazat köréből kivált előbb a folytatólagos bűncselekmény, majd egyes jogtudósok szerint az alaki halmazat is, amelyet csak törvényhalmazatnak és nem bűncselekmény-halmazatnak tekintettek,¹ a kumuláció elvének alkalmazása erősen megszűkölt az abszorpció elvének javára.

A XIX. század folyamán azután megindul a bomlás a halmazat büntetéséről vallott felfogások tekintetében is. Egyesek a kumuláció elvének helyére az abszorpció elvét szeretnék állítani. Végül a két elv híveinek küzdelméből egy harmadik elv, egy józanabb, középúton járó felfogás került ki győztesen: az *aszperáció* elve és lett szinte általánosan helyeselt és a törvényi szabályozó k alapjául is elfogadott elvvé. Ezt az elvet tette magáévá a Büntetőtörvénykönyvünk általános részének (Btá.) megalkotója is, a törvény 57. §-ában.

E rendelkezés az alaki és az anyagi halmazatra egyaránt vonatkozik.

A kétféle halmazat egységes szabályok alapján történő elbírálása után mai bírói gyakorlatunkban csak a folytatólagos bűncselekmény élvez önállóságot. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknél azonban — mint majd a későbbiek során látni fogjuk — a folytatólagos bűncselekmény megállapítása teljesen kizártnak tekinthető.

2. 1950-ben tehát a magyar büntetőjog — törvényhozás, tudomány és bírói gyakorlat — a többszöri bűnelkövetésnek három esetét ismerte: 1. a halmazatot, amelyre összbüntetést kellett kiszabni; 2. a folytatólagos bűncselekményt, amelyre, mint bírói egységre, a megvalósított tényállásban meghatározott büntetés került alkalmazásra; és 3. a visszaesést, egyes bűncselekményeknél, mint minősítő körülményt.

Ez volt a helyzet, amikor a törvényhozó az 1950. évi 24. sz. tvr.-ben egy új, addig nem ismert bűnelkövetési módot konstruált, az »ismételt« elkövetést. A tvr. 5. §-a [BHÖ. 232. p. (2) bek.] értelmében »Hat hónaptól tíz évig terjedhető börtön a büntetés akkor is, ha ugyanaz a személy ismételten követ el a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűntettet.«

Új fogalmat alkotott a törvényhozó e rendelkezéssel annak ellenére, hogy magát az »ismételt bűncselekmény« kifejezést a régebbi büntetőjog-tudomány is ismerte. Így pl. *Feuerbach* az általa szubjektív halmazatnak nevezett jelenségen belül — vagyis amikor a tettes különböző magatartásaival ugyanazt a törvényt sértette meg több alkalommal — különbséget tett abból a szempontból, hogy ugyanazon a tárgyon történt-e a jogsértés vagy különböző tárgyakon. Az előbbi esetet folytatólagos, az utóbbit ismételt bűn-

¹ V. ö. Max Ernst Mayer: Der allgemeine Teil des Deutschen Strafrechts. Heidelberg, 1923. 501. old.

cselekménynek nevezte (forgesetztes Verbrechen — wiederholtes Verbrechen).¹

Nyilvánvaló azonban, hogy a *Feuerbach* által megkonstruált ismételt bűncselekmény és az általunk vizsgált ismételt bűncselekmény között semmi összefüggés sem áll fenn. Az előbbi körébe a többszöri bűnelkövetésnek csak az a csekély töredéke tartozott, amely — a mai terminológiával élve — a folytatólagos bűncselekmény és a homogén, anyagi halmazat érintkezési, hovatartozandóságát illetően vitás területén helyezkedik el. Az 1950. évi 24. tvr.-rel megalkotott ismételtség fogalma viszont, mint lentebb látni fogjuk, magában foglalja a többszöri bűnözésnek szinte minden elképzelhető esetét.

A tvr. idézett szakaszában első pillantásra feltűnik a szankció relatív, az alpbűncselekményhez viszonyított magassága. Az ismételt elkövetés büntetésének a felső határa kétszerese az egyszerű bűncselekményre megállapított büntetés maximumának. Miben rejlik e szigorúság magyarázata?

A szankció megállapítása közvetlen folyománya a diszpozícióban körülírt magatartás társadalmi veszélyessége fokának. A társadalmi veszélyesség foka viszont a legszorosabb összefüggésben áll a kérdéses magatartás által fenyegetett életviszonynak, a bűncselekmény jogi tárgyának fontosságával.

Az idézett szankció *súlyossága* következik a védett jogtárgy fontosságából. Az alpbűncselekményhez viszonyított *relatív súlyossága* pedig az itt feltüntetett körülményeknek kiemelkedő társadalmi veszélyességét eredményező sajátosságaiban leli magyarázatát.

Az itt tárgyalt bűncselekmény a társadalmi tulajdon ellen irányul. A szankció *súlyosságát* tehát elsősorban a társadalmi tulajdonnak a szocializmus építésénél betöltött fontos szerepe indokolja.

Ami pedig az ismételt elkövetés esetére kilátásba helyezett büntetés *relatív* — az alaptényállásokban meghatározott szankcióhoz viszonyított — *súlyosságát* illeti, idézzük *Kriger* véleményét, mely szerint »Azonos elkövetési tárgy ellen irányuló bűncselekmények különféle alakzatainak társadalmi veszélyességi foka mindenképp attól a kártól függ, amelyet ezek a bűncselekmények okoznak vagy okozhatnak az adott tárgynak, valamint a bűncselekményt elkövető személy társadalmi veszélyességétől. Innen következik, hogy a szocialista tulajdon fosztogatása különféle alakzatainak társadalmi veszélyessége szerinti osztályozásnál azoknak a körülményeknek kell döntő jelentőséggel bírniok, amelyeknek fennforgása mellett a bűnös cselekmény a szocialista tulajdonnak nagy kárt okoz vagy okozhat, valamint azoknak, amelyek arról tanúskodnak, hogy az élődi indulatok mélyen begyökereztek a bűncselekmény alanyának tudatában és fokozottabb társadalmi veszélyességét tételezik fel.«²

A fenti idézetből kitűnően az ismételt elkövetés elsősorban az elkövető személyében rejlő nagyfokú társadalmi veszélyessége miatt von maga után ilyen súlyos büntetést. Ez az ún. szubjektív társadalmi veszélyesség a tár-

¹ *Höpfner*, i. m. 60. old. — *Honig*: Studien zur juristischen und natürlichen Handlungseinheit. Mannheim, 1925. 85. old. — *Doerr*: Das fortgesetzte Delikt. Stuttgart, 1908. 20. old. — A megkülönböztetés mélyreható bírálatát lásd *Mittermaier*: Über den Unterschied zwischen fortgesetzten und wiederholten Verbrechen. Neues Archiv des Kriminalrechts, II. köt. 238. old.

² *G. A. Kriger*: A szocialista tulajdon fosztogatásának különösen veszélyes fajai-
val kapcsolatos felelősség a szovjet büntetőtörvényhozásban. Szovjetjogi cikkgyűjtemény,
IV. évf. 5. sz. 267. old.

sadalmi tulajdon semmibevevésében, az ellene irányuló, sokszor rendszeres, minden alkalmat kihasználó támadásokban jut kifejezésre.

A fentiek alapján a társadalmi tulajdon fontossága, a büntetőjogi védelem minél hatékonyabb kiépítésének szükségessége már könnyen belátható. A további kérdés az, hogy milyen körülmények megléte esetében kerülhet alkalmazásra ez a relatíve igen súlyos büntetési tétel, vagyis — témánkra vonatkoztatva — mikor tekinthető egy bűncselekmény »ismételten« elkövetettnek?

II. A bírói gyakorlat egészen a legújabb időkig az ismételt elkövetés megállapításához *három feltétel* meglétét kívánta meg. Ezek: 1. többszöri bűncselekmény-elkövetés; 2. 1950. július 14-e után elkövetett legalább két bűncselekmény; 3. a társadalmi veszélyesség magasabb foka.

ad 1. Az ismételtség megállapításának legelemibb feltétele, hogy ugyanaz az elkövető *többször* valósítson meg bűncselekményt. A többszöri bűnelkövetésnek azonban különböző esetei lehetségesek, amint ezt már a fentiekben láttuk. Kérdés, hogy az ismételtség megállapításához a többszöri bűnelkövetésnek mely esetei szükségesek, illetőleg, hogy az ismert többes bűncselekményi alakzatok milyen viszonyban állnak az ismételt elkövetéssel.

a) »Ismételten követ el« a társadalmi tulajdon sérelmére büntetett az, aki korábban már követett el ilyen bűncselekményt, azért már felelősségre is vonták és most újból megsértette a társadalmi tulajdont. Az ismételtség egyik megvalósulási formája tehát a *visszaesés*.

Ilyen esetekre az jellemző, hogy tulajdonképpen csak egy bűncselekmény elkövetése miatt folyik az eljárás, de a büntetékiszabásnál figyelembe veszünk egy olyan másik bűncselekményt is, amelynek az elkövetése miatt a tettest már megbüntették. Nem ütközik-e azonban az ilyen elbírálás a *ne bis in idem* elvébe?

Carnot francia büntetőjogász volt az első, aki helytelenítette a visszaesésnek minősítő körülményként történő értékelését, mert szerinte ez sérti a *ne bis in idem* elvét. Carnotnak követői is akadtak, bár nem olyan nagy számban, mint amennyi híve volt a visszaesés ilyen értékelésének. Carnot követői közül *Mittermaier*, *Köstlin*, *Temme* a legismertebbek, akik egyúttal álláspontjukat is a legalaposabban körvonalazták és indokolták.¹

Felfogásuk lényege az, hogy egy bűncselekmény elbírálásánál csak olyan körülmények lehetnek befolyással a büntetés súlyosítására, amelyek hozzátartoznak az elbírálás tárgyát tevő cselekményhez, azzal oszthatatlan, szétválaszthatatlan egésznek alkotnak. Visszaesésnél viszont olyan körülmények miatt szabnak ki az elkövetőre súlyosabb büntetést, amelyek teljesen elválnak konkrét cselekményétől. Egy korábban elkövetett cselekményt vesznek figyelembe az adott cselekmény elbírálásánál, mely utóbbi egyáltalán nem tartozik a kérdéses magatartáshoz, nem alkot ezzel szétválaszthatatlan egészet, sőt, ettől teljesen független. Az összekapcsolás alapja egyedül az a tény, hogy a két cselekménynek az elkövetője azonos.

Növeli ennek az eljárásnak a helytelenségét — állítják a továbbiakban Carnot és követői — az a körülmény, hogy olyan régebbi és különálló cselek-

¹ V. ö. *Oberschall*: A visszaesés. Budapest, 1900. 72. old. — *Carnot*: Code Penal. I. köt. 257. old. — *Mittermaier*: Feuerbachs Lehrbuch. Giessen, 1847. 224. old. — *Köstlin*: System des deutschen Strafrechts. Tübingen, 1855. I. köt. 620. old. — *Temme*: Lehrbuch des Schweizerischen Strafrechts. 1855. 482. old.

ményt vesznek figyelembe a büntetés kiszabásánál, amelyért a tettest már egyszer megbüntették. Visszaesés értékelésénél tehát ugyanazért a cselekményéért kétszer büntetik meg az elkövetőt. A *ne bis in idem* elvének a megsértése tehát nyilvánvaló.

Bár e szerzőknek bizonyos szempontból igazuk van, felfogásukban következetlenek voltak. Ugyanis a visszaesés ellen csak annyiban harcoltak, hogy azt nem kívánták *minősítő* körülményként értékelni. Nem vitatták azonban annak helyességét, sőt vallották, hogy *súlyosító* körülményként értékelni kell. Nem sérti-e ez is ugyanúgy a *ne bis in idem* elvét, mintha minősítő körülményként vennénk figyelembe? »Normális súlyosító körülménynek pedig elismerni a visszaesést, de még szükség esetében sem tulajdonítani neki minősítő hatást, tulajdonképpen csak szavakon való nyargalás« — állapítja meg igen helyesen Oberschall.¹

Véleményünk szerint a probléma megoldása jórészt attól függ, hogy miben látjuk a büntetés jogalapját és célját. Ha az isteni, erkölcsi vagy a jogi rend pusztja megsértése miatt van szükség büntetésre, hogy azzal a sérelem kiegyenlítettessék, a megbontott egyensúly helyreállítottassék, akkor valóban helytelen a visszaesést akár mint minősítő, akár mint súlyosító körülményt figyelembe venni. Helytelen egyrészt azért, mivel a második cselekmény által okozott sérelem nagysága — az erkölcsi, jogi rend megzavarása — teljesen független a tettes előző életétől, korábbi cselekményeitől. Helytelen másrészt azért, mivel az első bűncselekmény elkövetéséért a tettes már elégtételt adott, az erkölcsi, a jogi renden előidézett sérelem kiegyenlítettett, a sérelemért a tettes megbűnhődött.

Viszont abban az esetben, ha mi a büntetés indokoltságát a társadalom érdekeinek a megvédésében látjuk, és csak akkor és csak olyan büntetés kiszabását tartjuk szükségesnek, amikor és amilyent a közösség érdekeinek a védelme megkíván, akkor a visszaesés értékesítése már nem áll ellentétben semmiféle, általunk is vallott alapelvvel. Egy kiszabott büntetés ellenére elkövetett újabb bűncselekmény azt bizonyítja, hogy az előző büntetés hatás-talan maradt, nem volt képes az elítéltet újabb bűncselekmény elkövetésétől visszatartani. A tettes megjavítása, a szocialista együttélés szabályaira való nevelése nem sikerült és így ahhoz, hogy a társadalmat megvédjük a tettes újabb bűncselekményétől, az előző büntetésnél súlyosabb büntetésre van szükség. A mi felfogásunk szerint a visszaeső elkövetőt nem egy, már megbüntetett cselekmény miatt vonjuk még egyszer felelősségre, hanem olyan, *személyében rejlő, nagyfokú társadalmi veszélyességet mutató körülményt értékelünk*, ami törvényi tényállási elem is. A BHÖ. 232. p. idézett rendelkezése — e vonatkozásban — tényállási elemként értékeli egy előző bűncselekmény elkövetését. A törvényhozó olyan körülményeket foglalt össze ebben a tényállásban, amelyek egymásra tekintettel a cselekménynek és tettesének fokozott büntetést kívánó társadalmi veszélyességét tükrözik. Nem az előző bűncselekményért büntetjük meg tehát még egyszer az elkövetőt, hanem a társadalmi veszélyességre kihatással levő körülményként értékeljük, egész egyéniségének figyelembevételével, előző bűncselekmény-elkövetését. A szocialista büntetőjogtudomány álláspontja szerint nem lehet a büntetés alapja

¹ Oberschall, i. m. 73. old.

a tettes életéből, egyéniségétől elszakított magatartás, hanem a tett és a tettes egységes értékelését kell az ítéletben kifejezésre juttatni.

Tekintettel arra, hogy a tényállás az ismételt *elkövetést* szabályozza tényállási elemként, az itt meghatározott büntetés kiszabásának az előző bűncselekmény elkövetése a feltétele. Közömbös tehát, hogy a tettes — a visszaesés esetében — kiállotta-e a büntetést vagy esetleg annak végrehajtása alól kegyelem folytán szabadult.

Felmerül azonban a kérdés, hogy figyelembe lehet-e venni olyan bűncselekményt, amelyre vonatkozólag a tettest *rehabilitálták*, illetőleg a rehabilitáció már a törvény erejénél fogva beállt? E tekintetben határozott iránymutatást ad a Bt. 63. § (1) bek., mely szerint: »Az elítélt mentesülhet... a büntető törvény szerint a büntett ismételt elkövetéséhez fűződő súlyosbító vagy kedvezményekből kizáró következmények alól.« Ezek szerint tehát az ismételtség megállapítása szempontjából nem lehet figyelembe venni olyan bűncselekményt, amelyre vonatkozólag a tettes mentesült a hátrányos jogkövetkezmények alól.

b) »Ismételten« követ el bűncselekményt az is, akit egyszerre vonnak felelősségre több bűncselekményéért. Az egyes bűncselekmények között eltelt időben tehát nem történt felelősségrevonás, mint a visszaesésnél, hanem a terhelt valamennyit előbb követte el, mint bármelyikért is elítélték volna. A bűncselekmények többszöri elkövetésének ezen a széles területén belül különbséget tehetünk aszerint, hogy fennáll-e az egyes bűncselekmények között valamiféle szoros, belső összefüggés, amelynél fogva azok egységes egésznek, egy vállalkozásnak tekinthetők, vagy ilyen összefüggés nincs közöttük. Az előbbi esetet *folytatólagos bűncselekménynek* nevezzük, az utóbbi pedig a szűkebb értelemben vett *halmazat*.

Amíg a visszaesés és a halmazat szabályai pontos megfogalmazást nyertek büntetőtörvénykönyvünkben, addig a halmazatból kivált folytatólagos bűncselekmény ismérvei teljesen a bírói gyakorlat és a tudomány termékei.

A folytatólagos bűncselekmény fogalmának a kidolgozása az olasz »praktikusok« nevéhez fűződik, de csak igen hosszú harc után alakultak ki az egységbefoglalás — többé-kevésbé általánosan elfogadott — feltételei.¹

Ha az egységbefoglalás lényeges *feltételei* tekintetében nagy ellentétek álltak is fenn az egyes szerzők között, az egységbefoglalás *szükségessége* tekintetében viszont teljesen megegyező nézeteket hangoztattak. Valamennyien »gyakorlati szükségletekre«, »célszerűségi megfontolásokra« hivatkoztak, amelyek a halmazattól eltérő elbírálást követeltek.² Különösen az össz-büntetésnél akkor alkalmazott kumuláció elvének szigorúsága játszott nagy szerepet a folytatólagos bűncselekmény fogalmának a kiépítésénél.

Az ilyen bírói gyakorlat kialakulását nagyban elősegítette az is, hogy a tudomány igenleges álláspontján felül egyes törvénykönyvek kifejezetten is különállást, önállóságot biztosítottak a folytatólagos bűncselekménynek. Ezek között a *Feuerbach* által szerkesztett 1813-as bajor büntetőtörvény gyakorolt nagy hatást a jogintézmény kifejlődésére. Később már a törvény hallgatását sem tekintették egyértelműnek a folytatólagos bűncselekmény fogalmának eltiltásával, sőt, olyan véleményekkel is találkozunk, mint *Ols-*

¹ Lásd *Kocsis Mihály*: A folytatólagos bűncselekmény. Pécs, 1939. 186. old.

² Lásd *Schlosky*: Über Tateinheit und fortgesetztes Verbrechen. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 1942. évf. 250—251. old.

hausené, aki szerint a törvény hallgatása azt jelenti, hogy az elméletnek és a bírói gyakorlatnak engedi át a törvényhozó e fogalom ismerveinek a kidolgozását és megállapítását. Még tovább megy *Finkey*, aki szerint a törvény hallgatólag fenntartja a folytatólagos bűncselekményt, amikor nem tiltja el a bíróságot annak alkalmazásától.¹

E felfogás még napjainkban is uralkodónak tekinthető, annak ellenére, hogy a Bt. 57. §-ának rendelkezése a folytatólagos bűncselekménynek minősülő esetekre is kiterjed. Így szinte természetesnek vehetjük, hogy kezdetben a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett bűncselekményeket is folytatólagos bűncselekménynek minősítették bíróságaink, amennyiben az egységbefoglalásnak szokásos feltételei megvoltak. A Legfelsőbb Bíróság egyik ítéletében pl. azzal az indokolással változtatta meg az elsőfokú bíróság ismételtséget megállapító ítéletét folytatólagos bűncselekményi minősítésre, hogy »Az 1950. évi 24. számú törvényerejű rendelet 5. §-ának (2) bekezdésében meghatározott ismételt elkövetési mód... nyilvánvalóan nem vonatkoztatható az egybeforrott folytatólagos cselekményre...«²

Később azonban a Legfelsőbb Bíróság olyan gyakorlatot alakított ki, amely szerint »az ismételtség megállapításának nem akadálya az, ha az olyan részeselekményekben jelentkezik is, amelyek egyébként folytatólagos egységbe lennének foglalhatók.«³

A magunk részéről feltétlenül helyeseljük az ismételtség megállapítását olyan esetekben is, amikor a folytatólagos bűncselekmény megállapításának feltételei is megvannak. Helyeseljük azért, mivel az egyes részeselekmények önmagukban is megvalósítják a bűncselekmény törvényi tényállását, tehát a második, harmadik stb. részeselekmény »megismétli« az első alkalommal megvalósított bűncselekményt.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az ilyen értelmezésen alapuló gyakorlat olyan rést ütött az eddigi ítélkezés elvi alapján, amelynek következményei ma még beláthatatlanok. Míg az elmúlt évek bírói gyakorlata szerint is a társadalmi tulajdon elleni folytatólagos bűncselekmény köre csak azokra az esetekre korlátozódott, ahol a társadalmi veszélyesség csekélyebb foka miatt az ismételtség megállapítása indokolatlan volt, addig a mai ítélkezési gyakorlatban a folytatólagos bűncselekmény megállapítása a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében ki van zárva.⁴ Ezzel a bírói gyakorlat szakított a folytatólagos bűncselekménynek privilegizált alakzatként történő értékelésével; és ugyanakkor azzal az alapelvvel is, hogy a folytatólagos bűncselekmény — egy bűncselekmény. Eddig a tettes kedvezőbb helyzetet teremtett magának az »egységes elhatárolásra«, az »azonos motívumokra« való hivatkozással ugyanannak a bűncselekménynek többszöri elkövetésénél. Ezzel mentesült a súlyosabb büntetést eredményező összbüntetés kiszabása alól és lényegében ugyanolyan hátrány érte, mintha csak egy alkalommal szánta volna el magát a bűncselekmény elkövetésére. Az elhatárolások megújulásában, a különböző alkalmak megteremtésében és kihasználásában meg-

¹ V. ö. *Kocsis*, i. m. 197. old.

² Közölve az Igazságügyi Közlöny 1951. évf. 5. sz. 257—258. old.

³ Büntetőjog. Különös rész. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1953. I. köt. 123. old.

⁴ A tanulmány elkészítése után jelent meg a Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 1590/1954. sz. ítélete, mely szerint az ismételtséget »minden további előfeltétel nélkül meg kell állapítani, amikor egyébként folytatólagosság vagy bűnhalmazat megállapítására kerülne a sor...«

mutatkozó állhatatosság, elszántság lényegében értékelés nélkül maradt. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények elbírálásánál ezek a szempontok már mind érvényesülhetnek, sőt, a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett és egyébként folytatatólagos bűncselekménynek minősülő bűnelkövetésnél még a *halmazati összbüntetést is meghaladó büntetés* szabható ki. Nem vitás, hogy a jogi tárgyat csak így tudjuk megvédeni a megrögzött, fontos értékeinket semmibevevő büntetésekkal szemben.

Felmerül azonban a kérdés, elvileg következetes-e a bírói gyakorlat akkor, ha a társadalmi tulajdon ellen több alkalommal elkövetett lopások tettesét pl. az összbüntetés határain is túlmenő büntetéssel bünteti, ugyanakkor a magántulajdon ellen teljesen azonos körülmények között elkövetett lopások alanyára még összbüntetést sem szab ki. Véleményünk szerint feltétlenül szükség van az elmúlt évszázadokban kialakult és ma még érvényesülő büntetőjogi elvek átvizsgálására abból a szempontból, hogy a szocializmus gazdasági, társadalmi és jogi viszonyai között megvannak-e még azok a körülmények, amelyek a maguk idejében ezeknek az elveknek a kialakulásához alapul szolgáltak. Amennyiben az idők folyamán végbement mélyreható változások e tényezőket megváltoztatták és a feltételeket megszüntették volna, nem késlekedhetünk a következmények levonásával sem. (A kérdést jelen tanulmányunkban csak feltettük, részletes tárgyalása és indokolt megválaszolása külön tanulmányt igényel.)

c) Végül az ismételtség megállapításához szükséges többszöri bűncselekmény-elkövetés megvalósulhat halmazat formájában is.

Bár *Bartolus*, *Farinacius* és a többi posztglosszátor munkáiban is találkozzunk már a homogén és a heterogén, az egy aktusú és a több aktusú halmazatok közti különbséggel, egységes felfogás e téren is csak a XIX. században alakult ki.¹ *Feuerbach* híressé vált osztályozásában a halmazatnak még a következő három esetét különböztette meg: 1. az eszmei halmazat (ide számította több törvénynek egy magatartással előidézett megsértését; ma: heterogén alaki halmazat); 2. az objektív halmazat (több törvénynek több magatartással történő megsértése, ma: heterogén anyagi halmazat); 3. a szubjektív halmazat (ugyananakkor a törvénynek több magatartással való megsértése; ma: homogén anyagi halmazat).²

Sok harc, vita után vált uralkodóvá a halmazat területének a következő felosztása: 1. eszmei vagy alaki halmazat; 2. anyagi halmazat, attól függően, hogy egy vagy több magatartással valósított-e meg a tettes több bűncselekményt. Mindkét halmazati alakzaton belül viszont annak alapján tettek különbséget, hogy ugyanazt a tényállást vagy különböző tényállásokat valósított-e meg az elkövető. Az első esetet a homogén, a másodikat a heterogén szóval jelölték mindkét halmazat körében.

Témánkkal kapcsolatban most az a kérdés vár megválaszolásra, hogy ezek közül melyik szolgálhat alapul az ismételtség megállapításának. Vegyük ennek megoldása érdekében sorra mindegyik esetet.

Homogén alaki halmazat állapítható meg, ha egyetlen magatartással ugyanaz a bűncselekmény többször valósul meg. A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében ilyen eset nem fordulhat elő, mivel az

¹ V. ö. *Höpfner*, i. m. 27. old.

² Ismertette: *Höpfner*, i. m. 59–60. old. — *Honig*, i. m. 85. old. — *Doerr*, i. m. 20. old.

idetartozó, lényegében vagyon elleni bűncselekményeknek minősülő cselekmények természete kizárja annak lehetőségét.

A *heterogén alaki halmazat* megvalósulása lényegében ugyancsak kizártnak tekinthető. Egy magatartás megvalósíthat ugyan a vonatkozó tényállások közül többet is, ez azonban nem tekinthető alaki halmazatnak, hanem csak látszólagos törvényhalmazatnak, a megvalósult tényállások azonos jogi tárgya miatt. Példaképpen felhozhatjuk egy gépállomásnak azt a traktor-kezelőjét, aki gépének olajozására kapott olajból több-kevesebb mennyiséget eladogat. Mivel gépét emiatt nem tudja megfelelően ellátni olajjal, az megrongálódik. Ugyanaz a magatartás — az olaj eladása — kimeríti a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett sikkasztás büntettének tényállását és emellett megfelel a károsító visszaélés tényállásának is. Ezenfelül azáltal, hogy az olajozásra szánt anyagot elvonja rendeltetésszerű használatától és eladja, okozójává válik a társadalmi tulajdonban levő vagyontárgy megrongálódásának is. A sikkasztás és a károsító visszaélés között halmazat megállapítására és annak megfelelően összbüntetés kiszabására azonban nem kerülhet sor, mivel ugyanazzal a magatartással ugyanazt a jogi tárgyat sértette meg a tettes, csak az érdeksérelem kettős szempontból is értékelhető. De tekintettel arra, hogy ugyanazok a körülmények szerepelnek mind a két tényállásban, a halmazat felvétele kettős értékelést jelentene, ami ellenkezik a szocialista igazgatszolgáltatás alapelveivel. A cselekmény társadalmi veszélyességére befolyással bíró körülmények teljes egészükben értékelhetők az egyik tényálláson belül is, nem marad figyelmen kívül egyetlen lényeges momentum sem, ami a másik tényállás külön felvételét kívánná. Ez tehát nem alaki halmazat, hanem látszólagos törvényhalmazat.

Ami a két tényállás közül az alkalmazhatóság kérdését illeti, ebben a vonatkozásban idézzük az egyetemi jegyzet idevágó megállapítását, amely szerint »a szóbanforgó pont (BHÖ. 231.) a szubszidiaritás viszonyában van a 230. ponttal, ami azt jelenti, hogy csak abban az esetben alkalmazható, ha a társadalmi tulajdon kezelésével vagy gondozásával megbízott személy cselekménye nem illik bele a 230. pont törvényi tényállásába.«¹

Fenti példánkban a sikkasztás és a károsító visszaélés tényállásain kívül megvalósult a dologrongálás tényállása is. Vajon ez beleolvad-e a másik bűncselekmények egyikébe, vagy a sikkasztás mellett halmazatként ezt is meg kell állapítani? Ha igen: alaki vagy anyagi halmazatként?

A második kérdés megválaszolásával foglalkozhatunk állást e problematikus helyzetben. A sikkasztás büntette, mint láttuk, az olaj *eladásával* valósul meg. Bár a jelen példánkban az olaj eladása miatt nem olajozta a gépész megfelelően a gépét és emiatt következett be annak megrongálódása, a dologrongálás bűncselekményét megvalósító magatartás nem azonos a sikkasztással. A dologrongálás magatartása a jelen esetben *passzív magatartás*: az olajozás elmulasztása. A két bűncselekmény magatartása közötti különbség fennállását bizonyítja az a tény, hogy mindegyik bűncselekmény megvalósulhat a másik nélkül is: az olaj eladásával megvalósított sikkasztás megállhat anélkül is, hogy a gép megrongálódása bekövetkeznék (más forrásból származó olajjal elvégzi a gépész a szükséges kezelést); viszont az olajozás elmulasztása miatt bekövetkezett géprongálódásnak nem kell feltétlenül sikkasztással összefügnie (hanyagságból mulasztotta el az olajozást, vagy

¹ Id. jegyzet, 122. old.

elveszítette, véletlenül kidöntötte az olajat stb.). Itt már tehát olyan helyzettel van dolgunk, amelynél mindegyik tényállás tartalmaz a másikkal szemben olyan új mozzanatot, amely a cselekmény társadalmi veszélyességének fokára kihatással van. Az egyik tényállás keretében itt már nem értékelhető a társadalmi tulajdon elleni támadás teljes egészében. Ez a körülmény tehát feltétlenül megkívánja a halmazat megállapítását — nem beszélve az eltérő elkövetési magatartásokról, amely az egyik bűncselekménynél aktív, a másiknál passzív magatartás.

De különbség van még a két bűncselekmény között az általuk előidézett érdeksérelem, kár tekintetében is. A sikkasztással előidézett kárt az eladott olaj értéke adja, a dologrongálás viszont más sérelmet: a gép értékcsökkenését idézi elő. Mindezek alapján leszűrhetjük azt a végkövetkeztetést, hogy a felfhozott példában *anyagi halmazat* valósult meg. Ennek támaszkra vetített következménye az ismételtség megállapítása.

Ezek a fejtegetések azonban már átvezetnek a halmazat ama csoportjához, melyet fentebb heterogén anyagi halmazatnak neveztünk. Alaki halmazat tehát sem homogén, sem heterogén formájában nem valósulhat meg a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében, ennek megfelelően az ismételtség megállapítására csak anyagi halmazat esetében kerülhet sor. (Más bűncselekménnyel¹ természetesen állhat a társadalmi tulajdon elleni büntett is alaki halmazatban, de ez az ismételtség megállapítására semmi befolyással sincs, ezért vizsgálódásunk körén kívül áll.).

A *heterogén anyagi halmazaton* kívül a *homogén anyagi halmazat* is alapul szolgálhat az ismételtség megállapítására. Ha tehát valaki több alkalommal követ el a társadalmi tulajdon sérelmére csalást, magatartásait ismételt bűncselekménynek kell minősíteni, függetlenül attól, hogy a folytatatlagság ismérvei megvannak-e vagy sem.

ad 2. Fentebb az ismételt elkövetés megállapíthatóságának feltételei között második helyen azt kívántuk meg, hogy legalább két társadalmi tulajdon elleni büntett elkövetése 1950. július 14. után történjék meg.

E feltétel helyessége nem igényel bővebb magyarázatot. Az 1950. évi 24. számú tvr. hatálybalépése — 1950. július 14. — előtt a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények tetteseit is a közönséges vagyon elleni bűncselekmények tényállásai alapján vonták felelősségre. Ezek a tényállások jóval enyhébb büntetést helyeznek kilátásba, mint a vonatkozó tvr. szakaszai. Hiszen éppen emiatt és a társadalmi tulajdon fokozottabb büntetőjogi védelme érdekében volt szükség új jogszabály alkotására. Az új törvény tehát súlyosabb büntetést állapít meg, mint a régi. Hatálybalépése előtt elkövetett bűncselekményekre nem lehet alkalmazni, mivel a törvény nem mondja ki saját visszaható erejét (Btá. 2. § (2) bek.) Márpedig a hatálybalépése előtt elkövetett bűncselekményeknek az ismételtség megállapítása szempontjából történő figyelembevétele lényegében a törvény visszaható erejének az érvényesülését jelentené.¹

¹ Ellenkezőleg: Olti Vilmos: Az 1950. évi 24. sz. tvr. hatályáról. Jogtudományi Közlöny, 1952. július hó, 313. old. Olti szerint a különösen nagy kár megállapításánál nem lehet figyelembe venni a törvényerejű rendelet hatálybalépése előtt elkövetett büntetettéket, mert ez a törvény visszaható erejét jelentené. Ismételtség megállapításánál azonban a hatálybalépés előtti bűncselekmények figyelembevétele nem jelenti a törvény visszaható erejének érvényesülését.

ad 3. A törvény szövegének már egyszerű grammatikai értelmezése alapján is azt kellene mondanunk, hogy az előbbi két feltétel megvalósulása esetében nincs szükség semmiféle további feltételre az ismételt elkövetés megállapításához. Kezdetben a bírói gyakorlat is ezt a — szinte természetesen — mondható, magától értetődőnek látszó — felfogást követte. Később azonban a Legfelsőbb Bíróság elvi jelentőségű ítéleteiben egyre határozottabban bontakoztak ki egy újabb feltételnek a körvonalai, míg végül határozott formában kívánta meg annak meglétét Legfelsőbb Bíróságunk. Ezt a harmadik feltételt röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy az ismételtség megállapításához a társadalmi veszélyességnek az *átlagosnál magasabb fokot* kell elérnie. Tekintettel arra, hogy a fentebb már említett Legfelsőbb Bírósági döntés e feltételtől eltekint és a bírói gyakorlat jelenleg már nem is kívánja meg ennek megállapíthatóságát, a kérdés vizsgálatát és az elmúlt évek bírói gyakorlatának bírálatát mellőzhetőnek tartjuk.

III. Az előzőekben vizsgálódásunk arra irányult, hogy megállapítsuk a »többszöri« bűncselekmény-elkövetés lehetséges formáit. A következőekben viszont arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy *mely bűncselekmények* többszöri elkövetése szükséges az ismételtség megállapításához.

A tekintetben semmi kétség sem merülhet fel, hogy a BHÖ. 230. és 231. pontjaiban foglalt tényállások alapul szolgálhatnak az ismételt elkövetés megállapítására. A rendszerező interpretáció íratlan szabálya, hogy a minősített esetet meghatározó törvényi tényállás vonatkozik a megelőző valamennyi és ahhoz viszonyítva alaptényállásnak tekintendő rendelkezésre. Kérdés azonban, hogy összefoglalhatunk-e az ismételtség keretében olyan bűncselekményi tényállásokat is, amelyek elhelyezésüket tekintve, az ismételt elkövetés szabályozását követik.

A 233. pontba felvett bűncselekmények ebből a szempontból nem jöhetnek figyelembe, mivel az ott meghatározott szankció súlyosabb, mint az ismételtségnél levő.

A 234. pont a feljelentési kötelezettség elmulasztásának törvényi tényállását foglalja magában. Vajon ez a bűncselekmény alapul szolgálhat-e egy másik társadalmi tulajdont sértő bűncselekménnyel együtt az ismételtség megállapításának?

Tekintettel arra, hogy a BHÖ. 232. p. (2) bekezdése nem tesz különbséget a társadalmi tulajdon elleni büntettek között semmiféle szempontból, a 234. pontban foglalt tényállás megvalósítása is maga után vonhatja az ismételt elkövetés megállapítását, amennyiben annak egyéb feltételei megvannak, mivel a *feljelentési kötelezettség elmulasztása* is a »*társadalmi tulajdon ellen irányuló*« büntett. Ugyanez vonatkozik a *hanyag kezelés* büntettének a 235. pontban foglalt tényállására is.

Ha a törvényhozó csak a 230. és a 231. pontokra kívánta volna korlátozni az ismételtség megállapíthatóságát, akkor ezt félre nem érthető módon kifejezésre kellett volna juttatnia, mint pl. a feljelentési kötelezettséget megállapító 234. p. megszövegezésénél tette, ahol a törvényszöveg »az előző rendelkezések szerint büntetendő büntett« megjelölést tartalmazza.

Az ismételtség megállapításához tehát — a vonatkozó törvényszöveg magyarázatának megfelelően — alapul szolgálhat a társadalmi tulajdon ellen irányuló bármelyik bűncselekmény. E megállapításunknak azonban más szem-

pontból is lényeges következményei vannak. Különösen három területen kell levonnunk e megállapításunk következményeit.

Az egyik a *szándékos* és a *gondatlan*, valamint a több gondatlan bűncselekménynek az ismételt elkövetésre vonatkozó rendelkezések alapján történő elbírálásának a lehetősége. Mivel a gondatlanságból elkövetett tényállásszerű magatartás is a *társadalmi tulajdon ellen irányuló büntettnék* tekintendő, semmi akadályja sincs annak, hogy egy másik — akár szándékos, akár gondatlan — bűncselekménnyel az ismételtség egységébe foglaljuk.

A másik probléma a bűncselekmény kifejlődési stádiumaira vonatkozik. Ismételtségnek minősíthető-e a *kísérleti cselekmény* is egy másik befejezett vagy éppen kísérleti cselekménnyel. Mivel a kísérlet is »bűncselekmény«, a válasz csak igenlő lehet.

És végül a harmadik kérdés, hogy valakinek *bűnsegédi* vagy *felbujtói* cselekménye alapul szolgálhat-e az ismételtség megállapításának? Tekintettel arra, hogy a Btá. a bűncselekmény »elkövetői« kifejezésen a tettes mellett a felbujtót és a bűnsegédet is érti, az igenlő válasszal szemben semmi kétséget sem támaszthatunk. Abban az esetben pedig, ha több elkövető közül csak egyeseknél vannak meg az ismételtséghez szükséges feltételek, a Btá. 28. §-a irányadó a többi elkövető felelősségre vonása tekintetében.

Nem ilyen világos a helyzet az *orgazdaság* esetében. Ha valaki társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekből származó dolgot szerez meg, tudva ennek bűnös eredetéről, vagy ilyen dolog elidegenítésében közreműködik: *a sértett jogtárgy lényegében a társadalmi tulajdon*.

Ilyen esetekben a bűncselekmény annak ellenére a társadalmi tulajdon ellen irányul, hogy a törvényhozó nem emelte ki az orgazdaságot a többi vagyoni elleni bűncselekménnyel együtt és nem biztosított vele szemben fokozottabb védelmet. Véleményünk szerint tehát az ismételtség megállapításának helye van az orgazdaság és egyéb társadalmi tulajdon elleni büntetett összehasonlítása esetében is.

E felfogásunkat alátámaszthatjuk még a következőkkel is. A törvényhozó az egyszerű rablást sem említi a vonatkozó tvr.-ben, csak a »különösen nagy kárt« okozó rablást. A bírói gyakorlat a különösen nagy kárt nem okozó rablást ebből következően a BHÖ. vonatkozó pontja alapján bírálja el. Az egyszerű rablás nem-említése nem zárhatja ki az ismételtség megállapítását azon az alapon, hogy az nincs a tvr.-ben szabályozva. Nem vitatható, hogy az ilyen jellegű tevékenység is a »társadalmi tulajdon ellen irányul«. A törvényhozó az ismételtség megállapításához feltételként több »társadalmi tulajdon ellen irányuló büntettnék« kívánt meg, és nem »e törvényerejű rendeletben szabályozott büntettnék«. Egyébként az önmagában különösen nagy kárt nem okozó rablás más bűncselekményekkel történő egységbefoglalásának lehetőségét éppen a közelmúltban ismerte el a Legfelsőbb Bíróság is a Bf. I. 670/1954. sz. ítéletében.¹

Viszont ha a külön ki nem emelt rablás alapul szolgálhat a 232. pontban meghatározott törvényi egységbefoglalásnak, milyen indokolással zárnánk ki az ugyanolyan elbírálást igénylő orgazdaságot? A magunk részéről tehát határozottan valljuk, hogy az *orgazdaság is lehet az egyik bűncselekmény az ismételtség megállapításánál*, természetesen csak abban az esetben, ha az

¹ Bírósági Határozatok, II. évf. 1954. 6. sz. 169. old.

orgazda tudott arról, hogy az elrejtett, megszerzett stb. dolog társadalmi tulajdonból jogellenes módon jutott birtokosához.

A fentiekkel szemben a bírói gyakorlat szinte egységesen áll azon az állásponton, hogy az orgazdaság nem jöhet figyelembe az ismételtség megállapításánál. Az előzőekben kifejtettek alapján e gyakorlat megváltozását feltétlenül szükségesnek tartjuk, egyrészt, hogy a társadalmi tulajdonnak biztosíthassuk az őt megillető büntetőjogi védelmet, másrészt pedig, hogy a bírói gyakorlat az egyes bűncselekmények elbírálásánál következetesen azonos elvi alapon álljon.

IV. Tanulmányunkat — úgy véljük — nem fejezhetjük be anélkül, hogy meg ne vizsgálánánk azt a kérdést is, vajon szükség van-e erre az intézményre mai alakjában, vagy esetleg más módon lenne célszerűbb az idevágó eseteket szabályozni.

A magunk részéről *de lege ferenda* a következőképpen tartjuk a kérdést szabályozandónak:

Az új büntetőtörvénykönyv megalkotásánál *mellőzhetőnek tartjuk* az ismételtség fogalmát. A többszöri bűnelkövetésnek azokban az eseteiben, amelyek egyébként *halmazatnak* minősülnének, elegendő védelmet biztosít a halmazat megállapítása is a társadalmi tulajdon részére, mivel összbüntetési szabályaink lehetővé teszik, hogy az ilyen cselekmények társadalmi veszélyessége megfelelő értékelést nyerjen. A visszaesést szerintünk külön kellene szabályozni az általános részben. Amennyiben azonban erre nem kerülne sor, akkor a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknél külön tényállásban kellene a *visszaesést minősítő körülményként* értékelni. Az ú. n. *folytatólagos bűncselekmény* külön szabályozására pedig nincs szükség, mivel az *de lege lata* is halmazat (Btá. 57. §.)

A szovjet büntetőjognak a társadalmi tulajdon fokozott védelmére vonatkozó szabályai ismerik ugyan az ismételtség fogalmát (1947. július 4-i tvr.), de ott mások a halmazatra vonatkozó rendelkezések. Az OSZFSZK büntetőtörvénykönyvének 49. §-a szerint halmazat esetében sem lehet átlépni a leg súlyosabb bűncselekményre megállapított büntetés maximumát (abszorpció). Ott tehát szükség van olyan rendelkezésre, amely lehetővé teszi, hogy a több bűncselekményt elkövető személyre, társadalmi veszélyességének nagyobb foka miatt, súlyosabb büntetést lehessen kiszabni, mintha csak egy esetben szegte volna meg a törvény előírásait.

Nálunk viszont ilyen jellegű külön szabályra nincs szükség a halmazati büntetés idézett szabályozása miatt. Úgy hisszük, az a lehetőség, hogy a leg súlyosabb büntetés felével emelhető, elegendő teret enged a bíróságnak és lehetővé teszi a cselekmény társadalmi veszélyessége teljes mértékének megfelelő értékelését. Ilyen megoldással biztosíthatjuk büntetőtörvénykönyvünk egységét, a rokontermészetű és egyforma súlyú büntetteknek azonos elvi alapon történő elbírálását és ily módon büntetőigazságszolgáltatásunk is jelentős lépést tehet előre az egységes szocialista törvényesség maradéktalan megvalósítása irányában.

Földvári József

A kollektív biztonság kérdései

1954 januárjában ültek össze Berlinben a négy nagyhatalom külügyminiszterei, hogy a potsdami jegyzőkönyv rendelkezéseinek megfelelően tanácskozzanak a német békeszerződés megkötéséről, a békeszerető, demokratikus Németország egységének helyreállításáról. Maga az értekezlet összeülése is egyik eredménye volt annak a politikának, melyet a Szovjetunió következetesen folytat a nemzetközi feszültség csökkentése, a vitás kérdések tárgyalások útján történő megoldása érdekében, hiszen a megelőző külügyminiszeri értekezlet — 1949 júniusa — óta a nyugati államok a potsdami jegyzőkönyv sorozatos megsértésével az egyoldalú döntések politikáját folytatták, s Nyugat-Németországot az »európai integráció« jelszavával támadó blokkok tagjává s a Szovjetunió és a népi demokratikus államok elleni támadás fő európai támaszpontjává igyekeztek tenni. Ezzel a háborús veszély lényegesen súlyosbodott, hiszen Nyugat-Németország vezetői nem csinálnak titkot revansvágyó céljaikból s támadó terveikből. Annál nagyobb jelentőségű volt a szovjet küldöttségnek a berlini értekezleten az összeurópai kollektív biztonsági szerződés megkötésére vonatkozó javaslata s a szerződés tervezetének nyilvánossághozatala. Abban a helyzetben, amikor a nyugati államok egyes politikusai és a burzsoá sajtó úgy nyilatkozik, hogy »nincs más út, mint Nyugat-Németország felfegyverzése«, a szovjet javaslat világosan és egyszerűen a békeszerető emberek elé tárja, hogy *van másik út*, s ez az egyetlen lehetséges útja a béke megvédésének, vagyis az, ha a békeszerető európai államok szerző-

dést kötnek az agresszió kiküszöbölésére és megszüntetésére. A szovjet javaslat az egész világon hatalmas visszhangot keltett. A Szovjetunió kormányának 1954. március 31-i, majd azt követő jegyzékei egyre több ember számára teszik világossá azt, hogy a szovjet javaslat megvalósítása minden európai nép érdekének megfelelő. Ebben az eseménysorozatban igen jelentős az 1954. decemberében tartott moszkvai értekezlet, mely újabb konkrét útmutatást adott a biztonság megvalósítására s egyben figyelmeztetés is volt az esetleges agresszor irányában. Ez a széleskörű érdeklődés köteleességünké teszi, hogy a kollektív biztonság néhány fontos kérdését jogi szempontból megvizsgáljuk s rámutassunk a nemzetközi jog szerepére és feladataira ebben a vonatkozásban.

Mielőtt a kollektív biztonságra vonatkozó jogi nézetek és intézmények ismertetésére rátérnénk, tisztáznunk kell magát a fogalmat, annál is inkább, mivel a kollektív biztonság éppen úgy számtalan visszaélés tárgya, mint a biztonság fogalma. A biztonságra hivatkozással törekszenek az imperialista államok külpolitikai céljaik megvalósítására. »Kölcsönös Biztonsági (!) Törvénynek« nevezik pl. azt az 1951-es amerikai törvényt, mely példátlan módon a Szovjetunióban és a népi demokratikus államokban végzendő aknamunka hivatalos, állami pénzügyi támogatását írja elő. Ilyen »biztonságot« szolgálnak az USA államhatárától sok ezer kilométerre — idegen szuverén államok területén — kiépített amerikai katonai, tengeri és légi támaszpontok. A valódi biztonság természetesen minőségileg eltérő fogalom; jelenti az államoknak azt a törekvését és jogát,

hogy *más államok szuverenitásának* sérelme nélkül biztosítsák függetlenségüket és területi épségüket a támadással szemben. Az államoknak ezt a jogát az ENSZ Alapokmánya is elismeri 51. cikkében.

A *kollektív biztonság* fentiekből következőleg azt jelenti, hogy az államok az egymásközötti és harmadik államok vonatkozásában a háborút kizárják, egymásnak támadás esetén segítséget nyújtanak, vitáikat békés úton intézik el, s kötelezettségeikből folyó feladataik ellátására alkalmas szervezetet hoznak létre. Ez azonban még nem minden; azt látjuk ugyanis, hogy olyan agresszív csoportosulások, mint pl. az Északatlanti Szerződés Szervezete, vagy a francia nép hatalmas tiltakozása ellenére ratifikált párizsi egyezményrendszer egyes burzsoá politikusok és jogi írók szótárában ugyancsak mint »kollektív biztonsági« szervezet szerepel. Vannak-e olyan ismérvek, melyek kétséget kizáró módon megmutatják, hogy valóban kollektív — egyetemes, vagy regionális — biztonsági szervezetről van szó? Igen vannak, s a nemzetközi jog tudományának éppen abban van szerepe, hogy a nemzetközi viszonyok s azok jogi vonatkozásainak marxista-leninista elemzésével megragadja azokat az ismérveket, melyek segítségével a konkolyt el lehet választani a bűzától, az agresszív blokkokat a kollektív biztonság szervezetétől. Megkíséreljük kiemelni a leglényegesebb ismérveket; az első az, hogy — mint minden szerződésnek — a kollektív biztonságra irányuló szerződésnek is helyesen kell tükröznie a nemzetközi élet tényeit, az adott történelmi korszak meglévő és fejlődő tendenciáit feltétlenül figyelembe kell vennie. Így pl. a mi korszakunkban az agresszió kiküszöbölésére irányuló törekvéseknél elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy a *különböző társadalmi rendszerű államok békés együttélésének* biztosítása a legfontosabb követelmény; ehhez csatlakozik az a kívánság, hogy a kollektív biztonság rendszere nem járhat sikerrel akkor, ha a biztonságot veszélyeztető helyzetet már

keletkezésekor nem küszöböli ki. Így pl. Európa és a világ békéje szempontjából kétségtelenül legfontosabb kérdést, Németország békés, demokratikus alapon történő egyesítését meg kell valósítani akkor, ha az európai kollektív biztonság megteremtéséről van szó. Továbbá: olyan csoportosulás, amely a nemzetközi jog elveit és intézményeit félreteresi, eleve nem tarthat számat a biztonság kollektív megőrzésére, hiszen az államok — egyetemes vagy regionális jellegű — együttműködése, a biztonság együttes fenntartására, az államok közti együttműködés legmagasabb formája; ha egyéb politikai, gazdasági vagy kulturális kapcsolatok esetében a nemzetközi jog elveit nem alkalmazzák, illetőleg azokkal ellentétes gyakorlatot folytatnak, ellentétes »elméleteket« gyártanak, az államok közti együttműködés helyébe anarchia lép, még kevésbé lehet a kollektív biztonság rendszerének működésére számítani a nemzetközi joggal ellentétes megállapodások alapján. Figyelembe kell venni továbbá, hogy milyen az a szervezet, mellyel a részes államok együttes biztonságukat elérni és biztosítani kívánják. »Nemzetkefeletti« szervezetben pl. elenyészik a részes államok szuverenitása, a legfontosabb külpolitikai és katonai kérdések eldöntésében *nem az államok* vesznek részt, hanem a felettük álló szervezet. Lényeges továbbá annak a viszonyoknak a megvizsgálása, mely az adott szervezetet harmadik államokhoz vagy más nemzetközi szervezetekhez fűzi. Nem lehet pl. olyan szervezetet alkotni a kollektív biztonság megőrzésére — s ilyen az Északatlanti Szerződés Szervezete, vagy a Nyugat-Európai Unió —, melyben nem vesz részt a Szovjetunió, olyan nagyhatalom, amely az ENSZ Alapokmányának 24. cikke alapján, mint a Biztonsági Tanács állandó tagja a többi nagyhatalommal együttesen elsősorban felelős a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért.

A szervezetek egymáshoz való viszonyára is áll az, ami az univerzális és partikuláris nemzetközi jog közötti viszonyra

érvényes: az elvek nem lehetnek egymástól eltérőek, vagy egymással ellentétesek az univerzális és partikuláris nemzetközi jogban, mert ilyen esetben az államok közötti kapcsolatok rendezése helyett a nemzetközi jog az anarchia szülőanyja — s szervezetek közötti ellentétek esetében az agresszió forrása volna. Összefoglalva: lényegében *a cél és eszközök* viszonyáról van szó, s bármit is állítson az adott szerződés az erőszak kiküszöböléséről és a »védelemről«, a történelmi helyzettel és a nemzetközi joggal ellentétes eszközök alkalmazása a valódi célról is lerántja a leplet s világosan megmutatkozik az, hogy a kollektív biztonság szervezetéről, vagy támadó blokkokról van szó.

Vizsgáljuk meg, hogy az eddig életrehívott szervezetek és szerződések, melyek a kollektív biztonság igényével léptek fel, mennyiben felelnek meg a fenti ismérveknek, nézzük meg azt, hogy mennyiben lehet blokkokról vagy valóban kollektív biztonsági szervezetről beszélni a felhozott esetekben?

Vannak burzsoá szerzők, akik a kollektív biztonság elérésére irányuló törekvések gyökereit már régebbi évszázadokban felfedezni vélik.¹ Hivatkozás történt pl. azokra a kísérletekre, melyek az európai keresztény államok tömörítését célozták a törökök ellen. Hivatkozás történt arra is, hogy az »európai gondolatnak« olyan régi magvetői vannak, mint Abbé de Saint Pierre, aki a XVIII. század elején már egyenesen az európai keresztény államok föderációjával vélte biztosítani az örök békét. Ebbe a gondolatsorba illeszkednek azok is, akik Kantnak az örök békéről szóló elképzeléseit is a kollektív biztonság megteremtésének kísérletei közé sorolják. Nem nehéz kimutatni, hogy ezeknek az elképzeléseknek semmi közük sincs a kollektív biztonsághoz, mivel az adott történelmi helyzetben erre nem is volt lehetőség: az akkori időszak egyes vezető

államai részéről — s még nem kifejezetten nagyhatalmi csoportosulásoknak — nagyhatalmi helyzetük megőrzésére irányuló óhajokkal állunk szemben.

A XIX. század elején alakult meg a Szent Szövetség, amely már az akkori vezető reakciós hatalmak *csoportosulását* hozta létre, a polgári átalakulás megakadályozására, a status quo megőrzésére. A XIX. század második felében a nagyhatalmak »koncertje« olyan blokk volt, mely a »hatalmi egyensúly« vagy más jelszó mögött a vezető kapitalista államok hegemoniájának biztosítására törekedett. Amikor a kapitalista piac felosztása már befejezéshez közeledett és a piac újrafelosztása napirendre került, előrevetette árnyékát a versengő kapitalista államok közötti háború, sor kerül a kapitalista államok *egymás elleni* blokkjainak megalkotására. Ennek a típusa az 1882-ben megalakult hármasszövetség, majd a Franciaország és Oroszország között 1893-ban kötött szerződéssel megvetették alapját a versengő, szembeálló csoportosulás, az entente kialakulásának. E két blokk versengése vezetett el az első világháborúhoz. Említésre méltó, hogy az 1899-ben és 1907-ben tartott hágai békekonferenciákon egy sor egyezményt alkottak a háború törvényeiről és szokásairól, de a béke megőrzésére, a kollektív biztonság megteremtésére nem történt komoly kísérlet. Nem is történhetett; a szembenálló blokkok a status quo fenntartására, illetve a saját javukra történő megváltoztatására törekedtek.

Az első világháború után a jogi irodalomban is nagy propagandával kísérték a wilsoni 14 pontot és a Nemzetek Szövetségének megalakulását. Jelentkezni kezdett az irodalomban a »kollektív biztonság« kifejezés s a burzsoá szerzők legtöbbször a Nemzetek Szövetségét úgy tekintette, mint a kollektív biztonság gyakorlati megvalósulását, mellyel a világháborúban meggyötört népek leghőbb óhajának — a következő háború elkerülésének — eleget lehet tenni. Vizsgáljuk meg a Nem-

¹ V. ö. A. Nussbaum: A Concise History of the Law of Nations. New York Mac Millan 1952. 51. old.

zetek Szövetségét a fenti ismérvek alkalmazásával.

Mindenekelőtt megfelelt-e a Nemzetek Szövetsége annak a követelménynek, hogy a történelmi helyzet felismerése és figyelembevétele alapján fogott hozzá a kollektív biztonság megszervezéséhez? Az első világháború után a nemzetközi helyzetben a legdöntőbb változás az volt, hogy a kapitalizmus megszűnt mindent átfogó, egységes rendszer lenni, a világ egyik legnagyobb államában, Oroszországban győzött a szocialista forradalom, megszilárdult a szovjethatalom. Ilyen körülmények között a kollektív biztonság megvalósításának legdöntőbb mozzanata a *különböző társadalmi rendszerű államok* békés együttélésének biztosítása volt. A Nemzetek Szövetsége ezt a tényt figyelmen kívül hagyta — mégpedig tudatosan hagyta figyelmen kívül — s vezető hatalmai — Anglia és Franciaország — az Egyesült Államok aktív részvételével intervenciót szerveztek a szocializmus országa ellen, majd a fegyveres intervenció bukása után nemzetközi elszigetelésére törekedtek s ennek egyik eszközéül éppen a Nemzetek Szövetségét használták fel. A nemzetközi élet tényei, a megváltozott történelmi körülmények azonban hamarosan kezdték éreztetni hatásukat. Megjelent s egyre erősebbé vált a nemzetközi élet egy másik irányzata, amelyet a Szovjetunió képviselt, s amely a valódi *kollektív biztonság megeremtése érdekében* szállt síkra. A feláramló agresszióval szemben a vezető kapitalista államok megalkuvó, sőt egyetértő magatartásával ellentétben a Szovjetunió szállt síkra az agresszió megelőzése érdekében s kész volt a legteljesebb együttműködésre. Sztálin 1933-ban, a »New York Times« tudósítójával folytatott beszélgetésben kijelentette: »Ha a Népszövetség egy dombocska nagyságú akadállyá tud lenni, hogy legalább valamelyest megnehezítse a háború ügyét és bizonyos mértékben megkönnyítse a béke ügyét — akkor nem ellenezzük a Népszövetséget. Igen, ha ez lesz a történelmi

események menete, nincs kizárva, hogy óriási fogyatékosságai ellenére támogatni fogjuk a Népszövetséget.«¹

Amikor Hitler 1935-ben a versaillesi szerződés rendelkezéseinek megsértésével rátért a korlátlan fegyverkezésre, a Szovjetunió képviselője a Nemzetek Szövetségében kijelentette: »Az Egyezségokmánynak ez a megsértése a béke veszélyeztetését jelenti. A Népszövetség nem hűnyhat szemet a tények előtt.« Amikor a fasiszta Olaszország megtámadta Abessziniát, a Nemzetek Szövetsége a különben is gyenge gazdasági szankciókat az agresszor ellen csak félszívvel alkalmazta, a Szovjetunió képviselője ezeket mondta a Nemzetek Szövetségében: »Vannak olyanok, akik elvből tagadják a kollektív biztonságot s akik a nemzetközi szolidaritás helyébe a „minden ember magáért” jelszavát állítják... Arra kell törekednünk, hogy valamennyi földrészt, de kezdetben legalább Európát átfogja a regionális szerződések rendszere. E regionális szerződések nem lépnének az Egyezségokmány helyébe, hanem azt kiegészíténnék, mivel *ellenkező esetben nem volnának mások, mint a háború előtt létezett szövetségek.*« (Az én kiemelésem. — P. G.) 1936-ban Hitler remilitarizálta a Rajnavidéket. Ez az agressziós cselekedet ismét Anglia és Franciaország lanyha tiltakozása mellett ment végbe, s egyedül a Szovjetunió volt az az állam, amely az Egyezségokmány bármilyen tökéletlen, de mégis meglévő rendelkezéseinek alkalmazását kívánta. »Nem lehet a biztonság kollektív megszervezéséért harcolni anélkül — mondta a szovjet képviselő —, hogy intézkedéseket tegyünk a nemzetközi kötelezettségek megsértésével szemben. Mi azonban nem számítjuk az ilyen intézkedések közé az agresszorral szembeni kollektív kapitulációt.« Ismeretes az a szegyetlen szerep, melyet a Nemzetek Szövetségének vezető hatalmai játszottak akkor, amikor Franco fasiszta csapatai megtámadták a spanyol köztársaságot.

¹ Művei: 13. kötet, Budapest, Szikra, 1951. 297–298. old.

Létrehozták az ú. n. »benemavatkozási bizottságot«, mely a benemavatkozás ürügyén lehetővé tette azt, hogy a fasiszta Németország és Olaszország reguláris csapatokkal és hadianyaggal segítse a támadót. Eme újabb agresszióval kapcsolatban a Nemzetek Szövetségében a szovjet küldöttség az alábbi megállapítást tette: »Ha az a kísérlet sikerülne, nem volna biztosíték arra, hogy az nagyobb méretekben nem ismétlődik meg más államokkal szemben.« A Nemzetek Szövetségének kudarcát az agresszió feltartóztatásában s Csehszlovákia elárulását így bélyegezte meg a Szovjetunió képviselője: »A Népszövetség a világháború és számtalan küzdelme elleni reakcióképpen jött létre. Célja az volt, hogy biztosítsa a nemzeteket az agresszióval szemben s hogy a katonai szövetségek helyébe az agresszió áldozatának kollektív megsegítését állítsa.« (Kiemelés tőlem. — P. G.)

A szovjet figyelmeztetések nem gátolták Angliát és Franciaországot abban, hogy továbbra is arra törekedjék, hogy a fasiszta államok támadását a Szovjetunió ellen irányítsa. Ennek a szégyenteljes politikának tetőfokát s egyben kudarcát jelenti München. Az imperialista államok ilyen politikájának eredménye az volt, hogy a kollektív biztonság megvalósítására hivatott Nemzetek Szövetsége sikertelenségének eredményeképpen létrejöttek ismét a katonai blokkok. Megalakult először a Berlin—Róma tengely, majd a fasiszta Németország, Olaszország és a militarista Japán részvételével létrejött az antikomintern paktum. Joggal mondotta Molotov elvtárs az ENSZ Alapokmányát létrehozó sanfranciscói konferencián: »Az értekezletnek le kell fektetnie a nemzetek jövő biztonsági szervezetének alapját. Nagy feladat ez, amelyet mind ez ideig még nem tudtak sikeresen megoldani. Ki ne tudna róla, hogy a Népszövetség semmilyen mértékben sem tudott megbirkózni ezzel a feladattal. Megcsalta azoknak a reményeit, akik bíztak benne. Érthető, hogy most senki sem akarja

feltámasztani a jog- és orónélküli Népszövetséget, amely egyetlen támadót sem akadályozott meg abban, hogy a békeszerető országok ellen háborút készítsen elő, sőt olykor kifejezetten elaltatta a népeknek a készülő támadással szemben tanúsított éberségét.«¹

Vizsgáljuk tovább a Nemzetek Szövetségét a kollektív biztonság többi ismérve szempontjából; az Egyezségokmány szervezeti és működési elveiből hiányzott a biztonság tényleges garantálására alkalmas elv — a nagyhatalmak közötti egyetértés elvének érvényesítése. Továbbá: az Egyezségokmány nem tiltotta el a háborút, mint a vitás kérdések megoldásának eszközét, hanem bizonyos feltételekhez kötötte.² Nem mondta ki az Egyezségokmány az államok egyenlőségének elvét sem, s ez az egyetemes biztonság megőrzésére igényt tartó szervezet részéről komoly hiányosságot jelent. Szempontunkból ugyanis nem közömbös a jogforrások hierarchiája sem; a nemzetközi szerződések a nemzetközi jog legfontosabb forrásai s ezek között is döntő helyet foglal el az egyetemes nemzetközi szervezet alapokmánya. Hiányzott továbbá az Egyezségokmányból a támadóval szembeni hatékony együttes fellépés kötelezettsége. Nem volt intézkedés a támadó elleni katonai fellépésről, csak gazdasági szankciók voltak alkalmazhatók.

Szervezetileg a Nemzetek Szövetsége egyik legsúlyosabb fogyatékossága az volt, hogy a Tanács és a Közgyűlés intézkedő és tanácskozó hatásköre nem volt szétválasztva, vagyis a Tanács nem tölthette be a biztonság fenntartásában legfontosabb szerv szerepét. Homályos volt a regionális biztonsági megállapodásokra vonatkozó rendelkezés. A 21. cikk szerint: »A béke fenntartását biztosító nemzetközi meg egyezések, mint a választott bírósági szerződések és bizonyos területekre vo-

¹ V. M. Molotov: A külpolitika kérdései. Budapest, Szikra, 1949. 7—8. old.

² 12. cikk: A viszályban álló felek... »semmi esetben sem kezdenek háborút előbb, mint három hónappal a bíróság ítélete, vagy a Tanács jelentése után«.

natkozó megállapodások, amilyen a Monroe-elmélet, érvényességét a jelen Egyezségokmány rendelkezései semmiben sem érintik.« Nincs tehát világosan kimondva sem az, hogy a regionális megállapodások fontos kiegészítői a kollektív biztonság egyetemes szervezetének, sem az, hogy azok hogyan használhatók fel a biztonság egyes területeken történő hatékonyabb fenntartására. A szabatos rendelkezések hiánya módot adott az európai kollektív biztonság megszervezése ellenzőinek az univerzalizmus-regionalizmus vita felvetésére.¹ E vita lényege az volt, hogy az egy kontinensen megszervezett kollektív biztonság a Nemzetek Szövetsége egyetemes jellegének tagadásával, a nemzetközi jog univerzális jellegének tagadásával egyértelmű. Ezt az érvet még az Egyezségokmány 21. cikkének alkalmazásával is könnyű megcáfolni; hiszen ha a Monroe-elv fenntartása megfér a Nemzetek Szövetsége egyetemes jellegével, ugyanez nyilvánvalóan más kontinensre is áll. A vita felvetésének igazi oka természetesen az európai kollektív biztonság megszervezésétől való húzódozás volt. Napvilágot látott ugyan néhány tervzet (vagy olyan egyezmény, mint pl. Locarno), s ezek közül Briand Pán-Európa tervét kísérte a legnagyobb propaganda. Ez a terv egyenesen az európai — kapitalista — államok »föderatív uniójának« megteremtését célozta, valódi lényegére azonban a Szovjetunió képviselője a Nemzetek Szövetsége Európa-Bizottságában így mutatott rá: »A Páneurópa-terv csak bizonyos társadalmi és politikai rendszerhez tartozó államok részére szándékozik létrehozni az egyesülést.« Eden angol külügyminiszter moszkvai látogatása után, 1935-ben kiadott moszkvai közlemény is hangsúlyozza, hogy a szovjet kormány álláspontja szerint a kollektív biztonság megszervezésénél »nem lehet cél valamely állam elszigetelése vagy bekerítése«. Azt látjuk tehát,

hogy a Nemzetek Szövetsége nem lehetett a valódi kollektív biztonság fenntartásának eszköze, s az ebben a korszakban felmerült regionális jellegű tervzetek sem szolgálták az agresszió kiküszöbölésének célját, erre nem voltak alkalmas eszközök s az imperialista államok nem is törekedtek a valódi egyetemes vagy regionális biztonság megteremtésére.

A második világháború után gyökeresen megváltozott a nemzetközi helyzet a kollektív biztonság megszervezése szempontjából is. A legdöntőbb változás az volt, hogy a Szovjetunió olyan világhatalommá vált, amely képes volt nemcsak a legerősebb támadó katonai leverésére, hanem arra is, hogy a háború utáni biztonsági rendszer kiépítésénél érvényesítse a békeszerető külpolitika, a valódi kollektív biztonság követelményeit. Ez jutott kifejezésre az 1945-ben tartott Jaltai konferencián, melyen a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia vezetői közös nyilatkozatban kötelezték magukat: »Elhatároztuk, hogy szövetségeseinkkel, amint csak lehetséges, általános nemzetközi szervezetet létesítünk a béke és biztonság megvédésére. Úgy hisszük, hogy egy ilyen szervezet szerepe igen lényeges új agressziók megakadályozásában, a háború politikai, gazdasági és társadalmi okainak felszámolásában, valamennyi békeszerető nép szoros és állandó együttműködése útján.« Hozzáteszi a nyilatkozat, hogy »a jelen konferencia megerősítette azon közös elhatározásunkat, hogy az eljövendő békében fenntartjuk és megerősítjük a célok és akciók azon egységét, amely lehetséges és bizonyossá tette az Egyesült Nemzetek győzelmét ebben a háborúban«. Kialakultak a népi demokratikus államok, melyek ugyancsak a béke és biztonság fenntartásának politikáját folytatják.

Ha az ENSZ keletkezésének körülményeit és az Alapokmányt vizsgáljuk a fenti ismérvek alapján, a Nemzetek Szövetségével szemben alapvető változásként mindenekelőtt azt kell leszögezni,

¹ V. ö. Rudolf L. Bindschedler: *Rechtsfragen der europäischen Einigung*. Basel, Verlag für Recht und Gesellschaft. 1934. 402. old.

hogy az megfelel a történelmileg kialakult helyzetnek, amennyiben valamennyi nagyhatalmat egyesíti, sőt a Szovjetuniónak elsőrendűen fontos szerepe volt az ENSZ létrehozásánál. Így tehát a különböző társadalmi rendszerű államok békés együttműködése az Alapokmány értelmében biztosítva van; ezen túlmenően az agresszió elleni együttes fellépés kötelezettségét is vállalták az ENSZ-tagállamok. A választóvonal tehát a helyes irányban húzódik: a békeszerető államokat egyesíti és kötelezi az agresszorral szemben fellépésre, kizárja blokkok alakítását, egymással szembenálló csoportosulások létrejöttét.

Milyen elveket érvényesít az Alapokmány a kollektív biztonság megszervezése és megőrzése során? A legfontosabb kétségtől a nagyhatalmak egyetértésének elve. Ez az egyik eszköz arra, hogy a kollektív biztonság oly sokat hiányolt materiális biztosítékai meglegyenek. Ismeretes, hogy számos burzsoá szerző ezt az elvet mesterségesen szembeállítja az Alapokmány 2. cikkében az államok szuverén egyenlőségére vonatkozó rendelkezéssel.¹ A kollektív biztonság szempontjából vizsgálva a kérdést, azonnal kimutatható ilyen érvelés tarthatatlansága; tény az, hogy az államok nem egyformán képesek — különböző erőjük miatt — az agresszióval szemben fellépni. A jog viszont nem adhat légüres térben, az adott viszonyoktól független szabályozást; ezzel a ténnyel tehát számolnia kell, s ha a cél elérésére — az agresszió megszüntetésére — megfelelő *eszközökről* akar gondoskodni, meg kell találnia a jogi formát. Ez a forma a nagyhatalmak egyetértésének elve, mely kiindulópontja az Alapokmány V. és VII. fejezetében meghatározott biztonsági intézkedéseknek, melyek értelmében a biztonság fenntartása terén fokozott *kötelezettségek* terhelik a Biztonsági Tanács állandó tagjaiként eljáró nagyhatalmakat.

Lényeges eltérés továbbá a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányával szemben a háború eltiltása, amint azt az Alapokmány bevezetője kimondja: »Biztosítjuk azt, hogy fegyveres erő alkalmazására, hacsak közérdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön.« Ezt a rendelkezést, tovább részletezik az Alapokmány 42., 43., 45. cikkei. A »jog- és erőnélküli« Nemzetek Szövetségével szemben ezek a rendelkezések katonai erő igénybevételét is biztosítják a béke veszélyeztetése esetére. Fontos azonban kiemelni azt is, hogy az Alapokmány világosan megvonja a határvonalat a nemzetközi érdekű és a belső joghatóság körébe tartozó ügyek között.¹ Az első csoportba tartozik a békét veszélyeztető cselekmény, minden más ügy azonban az állam belső joghatóságának tárgya.

Szervezeti tekintetben döntő változás a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányával szemben az, hogy a nagyhatalmak egyetértésének elve alapján eljáró Biztonsági Tanácsot illeti a fő szerep, s terheli a fő felelősség a béke és biztonság fenntartása terén. Míg a közgyűlés tanácskozási jellegű, addig a Biztonsági Tanács intézkedő szerv, amint ezt a 24. cikk világosan leszögezi.²

Tisztázza az alapokmány a harmadik államokhoz és regionális szervezetekhez fűződő viszonyt is. A 2. cikk 6. bekezdése értelmében: »A Szervezet biztosítani fogja, hogy amennyiben a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges, azok az Államok is, amelyek az Egyesült Nemzeteknek nem tagjai, ezeknek az elveknek megfelelően járjanak el.« Nem közömbös annak megállapítása,

¹ A 2. cikk 7. bekezdése: »Ennek az Alapokmány-nak semmiféle rendelkezése sem jogosítja fel az Egyesült Nemzeteket arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzanak, amelyek lényegileg valamely Állam belső joghatóságának körébe tartoznak...; ez az elv azonban a VII. fejezetben tárgyalt kényszerítő intézkedések alkalmazását nem gátolja.«

² »Az Egyesült Nemzetek... a béke és biztonság fenntartásáért a felelősséget elsősorban a Biztonsági Tanácsra ruházzák és hozzájárulnak ahhoz, hogy a Biztonsági Tanács, amikorra e felelősség terhe alatt köteleseit teljesíti, az ő nevükben járjon el.«

¹ V. ö. Pierre F. Brugiere: La Sécurité Collective. Paris, A. Pedone. 1946. 254. old.

hogy ez a rendelkezés rendszertanilag a célok és elvek közé került, mivel figyelembe kell venni azt, hogy a nemzetközi szerződések harmadik államokat általában nem köteleznek. A célok és elvek leszögeznek, hogy a béke és biztonság veszélyeztetése elleni fellépés nemzetközi érdekű, s ennek kell érvényesülnie minden állam — tehát nem tagállam — viszonylatában is. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a második világháború előtt a sorozatos agressziós cselekedeteket elkövető Németország és Japán már nem volt a Nemzetek Szövetségének tagja. Ilyen rendelkezés hiánya tehát veszélyeztetné a célok és elvek hatályosulását, s szabad kezet adna a nem-tagállam agresszor számára.

Hogy milyen jelentőséget tulajdonít az Alapokmány a regionális megállapodásoknak, kitűnik abból, hogy egy egész fejezet — a VIII. — ezekre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz.¹ Itt mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, hogy miért tulajdonít az alapokmány ilyen nagy jelentőséget a regionális megállapodásoknak? Induljunk ki a kollektív biztonság ismérveiből; az adott történelmi helyzethez való alkalmazkodás s ebből kiinduló szabályozás azt is jelenti, hogy az egy régió vagy földrészen is ki kell küszöbölni azokat az okokat, melyek miatt a biztonság veszélybe kerülhet. Nem kétséges, hogy az elsősorban fenyegetett államoknak gondoskodniuk kell arról, hogy ilyen helyzet megszűnjék. Továbbá: a regionális megállapodásokkal felállított szervezet alkalmas lehet a viták kiküszöbölésére s megoldására, mielőtt azok még a Biztonsági Tanács elé kerülnének. Lényeges azonban az Alapokmánynak az a rendelkezése, hogy ilyen szervezeteknek az ENSZ céljaival és elveivel összhangban

kell működniük, mivel ellenkező esetben nem kiegészítő, hanem ellentétes megállapodás az egyetemes biztonságot is veszélyezteti. A viszony tehát ugyanaz, mint az univerzális és partikuláris nemzetközi jog esetében, ahol szintén nem lehet ellentétes normákat alkalmazni. A Nemzetközi Bíróság szabályzatának 38. cikke külön utal arra, hogy a bíróság olyan általános vagy különös nemzetközi egyezményeket alkalmaz, melyek a vitában álló államok részéről kifejezetten elismert jogszabályokat állapítottak meg. A regionális megállapodás tehát kiterjeszti a *biztosítékok* rendszerét. Nem érintetlen, hogy Bidault, a nyugateurópai agresszív tömbök megszervezésének egyik előharcosa, a francia Ideiglenes Nemzetgyűlésben a francia-szovjet szerződés előnyeiről 1945-ben így emlékezett meg: »Franciaországnak pontos biztosítékokra van szüksége. Mielőtt a nemzetközi szervezetek a szükséges döntéseket meghoznák, bennünket eltérőhetnek a térképről.«¹

Az ENSZ eddigi működése ismeretes; az imperialista államok — elsősorban az Egyesült Államok — az ENSZ-ben is arra törekcszenek, hogy az egyetemes nemzetközi szervezetet az imperialista politika eszközévé tegyék s agressziós törekvéseiket a nemzetközi szerv döntésének tekintélyével ruházzák fel. A történelem kerekének visszaforgatására irányuló kísérlet éppen abban áll, hogy napjainkban is, épp úgy mint a Nemzetek Szövetsége idejében, az imperialista államok nem akarják tudomásul venni a két rendszerhez tartozó államok békés együttműködésének lehetőségét és szükségességét. A Szovjetunió álláspontját az ENSZ-szel kapcsolatban Malenkov elvtárs a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. Kongresszusán így foglalta össze: »A Szovjetunió kormánya komoly jelentőséget tulajdonít az Egyesült Nemzetek Szervezetének, mert véleménye szerint a béke fenntartásának fontos eszköze lehetne. Jelenleg azonban az Amerikai Egyesült

¹ 52. cikk: »Ennek az Alapokmánynak semminő rendelkezése sem zárja ki olyan regionális megállapodások vagy szervezetek fennállását, amelyek a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának regionális jellegű tevékenységre alkalmas vonatkozásaival foglalkoznak, feltéve, hogy az ilyen megállapodások vagy szervezetek, valamint tevékenységük, az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel összhangban állnak.«

¹ Pierre F. Brugiere i. m. 316. old.

Államok az Egyesült Nemzetek Szervezetét a nemzetközi együttműködés szervéből, aminek Alapokmánya értelmében lennie kellene, diktatori politikájának szervévé változtatja a béke elleni harcában, és agresszív cselekedeteinek álcázására használja fel. A Szovjetunió azonban mindazoknak a roppant nehézségeknek ellenére, amelyeket az Amerikai Egyesült Államok által az Egyesült Nemzetek Szervezetében létrehozott szavazógépezet támaszt, a béke álláspontja mellett száll síkra ebben a szervezetben, és a jelenlegi helyzetből fakadó, reális határozatok elfogadtatására törekszik, amelyek az agresszív erők megfékezésére, az új háború megakadályozására, és — ott ahol a hadműveletek már megkezdődtek — a hadműveletek megszüntetésére irányulnak.¹ Azóta is a Szovjetunió számtalan erőfeszítést tett annak érdekében, hogy pl. a leszerelés kérdésében megállapodás jöjjön létre, s az ENSZ, Alapokmányának megfelelően, el tudja foglalni helyét a kollektív biztonság megőrzésében.

Az ENSZ megalakulása óta számtalan nemzetközi szervezet jött létre, a legtöbb Európában. Nem feladatunk ezúttal, hogy valamennyi ilyen szervezetet külön-külön megvizsgáljunk a fentiekben említett ismervek alapján. Szempontunkból annak kiemelése fontos, hogy az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete, az Európai Fizetési Unió, az Európa Tanács, az Európai Szén- és Acélközösség, az Atlanti Szerződés Szervezete, a párizsi egyezményekben módosított Nyugateurópai Unió megalakulását a burzsoá jogi írók olyan »elméletek« megkonstruálására használják fel, melyek egyenes támadást jelentenek a nemzetközi jogi nézetekkel és intézményekkel szemben, veszélyeztetik a kollektív biztonság megteremtését, s az agresszív blokkalakítás politikájának igazolására törekcszenek az »európai integráció« jelszava alatt.

Az ilyen szervezetek létrejöttének egyik okát elsősorban nem az európai államok

közötti ilyen vagy olyan tartalmú együttműködési készségben, még kevésbé a kollektív biztonság megvalósítására irányuló törekvésben, hanem az *USA imperialista politikájában* kell keresnünk. Azezekkel a kérdésekkel foglalkozó egyik legújabb burzsoá mű¹ nyíltan megmondja, hogy az »európai egyesülésre« vonatkozó törekvések okai között az »amerikai nyomás« is szerepel. A már említett, a békétábor államai elleni aknamunkáról rendelkező »Kölcsönös Biztonsági Törvény« arról intézkedik, hogy a törvény egyik célja »Európa gazdasági egységesítése és politikai federációja«. Az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete pl. az 1948-ban hozott »gazdasági együttműködési törvény« értelmében alá van vetve a Washingtonban székelő Gazdasági Együttműködés Adminisztrátorának. A törvény szerint az érdekelt államok oly módon kötelesek kétoldalú megállapodásokat kötni az USA-val, hogy az amerikai törvény meghatározott rendelkezéseit szó szerint belefoglalják az egyezménybe. Még burzsoá szerző is elismeri,² hogy »az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete létrejöttében épp úgy, mint nemzetközi intézményi működésében az állam gazdasági szuverenitásának hagyományos felfogása és a nemzetközi szervezet eszméje közötti küzdelem tere«. Bindschedler fent idézett munkája egyenesen azt fejtegeti, hogy az »európai egyesülés« államjogi, vagy nemzetközi jogi kapcsolatot jelent, vagyis hogy az államok megtartják szuverenitásukat, vagy azt »nemzetekfeletti szervre« ruházzák. Kelsen ebben a vonatkozásban a következőképpen nyilatkozik: »Az autonóm tartományokra felosztott unitárius államot a szövetségi államtól csak a decentralizáció foka különbözteti meg. Ugyanígy az államok nemzetközi konföderációját a szövetségi államtól csak a decentralizáció magasabb foka különbözteti meg.«³

¹ Rudolf L. Bindschedler i. m. 12. old.

² The International and Comparative Law Quarterly, 1953. október, 535. old.

³ H. Kelsen: General Theory of Law and State, 1946. 316—317. old.

Lényegében tehát arról van szó, hogy a »nemzetközi együttműködés« és a »szuverenitás hagyományos felfogása« — a burzsoá szerzők szerint — egymással össze nem férő fogalmak. »A nemzetközi együttműködés általános jelenséggé vált, megvalósítását azonban nem irányítja a részes államok közötti egyenlőség fogalma.«¹ Az ilyen értelmű »egytütműködés« természetesen »olyan beavatkozást jelent, melyet a csorbitatlan szuverenitás korszakában önértékes szuverén állam nem fogadott volna el.«²

Nem szorul bővebb bizonyításra az, hogy a nemzetközi együttműködés — különösen annak olyan magas foka, mint a biztonság kollektív fenntartása — államok között olyan kapcsolatot jelent, amelyet a nemzetközi jognak kell szabályoznia. Nemzetközi szervezetek, nemzetközi szerződések a nemzetközi jogi intézmények ilyen kapcsolatok létesítésére. Az ENSZ Alapokmány már idézett cikkei bizonyítékot nyújtanak arra nézve, hogy a legnagyobb, egyetemes jellegű, nemzetközi szervezet részletesen szabályozta szervezetének és működésének elveit. Igaz lehet-e tehát az, hogy a szuverenitás és nemzetközi együttműködés egymást kizárják? Nyilvánvalóan nem; másik oldaláról nézve a kérdést, előttünk áll az imperialista »elméletek« lényege: éppen mert nem az a cél, hogy az egyes szervezetek a biztonságot fenntartsák, nem is lehet arra szolgáló, hanem csak ilyen céllal *ellentétes* eszközöket igénybevenni.

Az agresszív párizsi egyezmények vizsgálata szempontjából az előzően létrejött szervezetek közül leglényegesebb a Nyugateurópai Unió és az Északatlanti Szerződés Szervezete. A Nyugateurópai Unióra vonatkozó szerződés 1948. márciusában jött létre Brüsszelben Anglia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg között. A szerződés megkötésének időpontja figyelemreméltó; 1947 decemberében a négyhatalmi értekezleten

a nyugati államok elvetették a Szovjetunió javaslatait a német kérdés rendezésére s kezdetét vette a háború utáni négyhatalmi egyezmények megsértésének sorozata. Anglia, hogy vezető szerepét visszaállítsa az európai szárazföldön, a nyugat-európai államok Unióját akarta létrehozni ezzel a szerződéssel. A 9. cikk-ből álló szerződés a részes államok közötti gazdasági, kulturális és katonai együttműködésről intézkedik, hivatkozik az ENSZ Alapokmányára, tanácskozási jelleggel Tanácsot állít fel. Figyelemreméltó, hogy mind a bevezetés, mind a 7. cikk a német agresszió elleni együttes fellépésre kötelezi a feleket.

Az előretörő amerikai imperializmus azonban nem sokáig hagyta ezt a szerződést érintetlenül. 1949 áprilisában jött létre az Északatlanti Paktum, melyet azóta kibővítettek s felállították állandó szervezetét. Részesei jelenleg: Egyesült Államok, Kanada, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Dánia, Norvégia, Izland, Portugália, Törökország és Görögország. A szerződés emelkedett szavakkal beszél bevezetőjében arról, hogy a részes államok »népeik közös örökségét és civilizációját« akarják biztosítani, mely a »demokrácia« személyes szabadság és a jog uralmának, elvein nyugszik. Hogy pl. Portugália, Törökország és Görögország — a többi államról nem is beszélve — milyen személyes szabadságot és demokráciát valósít meg, azt teljes joggal kérdezni lehet. Felmerült továbbá az a kérdés, hogy — amint erre a Szovjetunió jegyzéke rámutatott — miért hiányzik a Biztonsági Tanács egyik állandó tagja — a Szovjetunió — olyan szervezethöz, mely az európai biztonság megszilárdítását tűzte ki célul s erre állandó szervet is hozott létre?

Milyen a szervezet viszonya az ENSZ-hez? Az a tény, hogy már a részes államok földrajzi elhelyezkedése miatt sem lehet regionális paktumról beszélni — nyilvánvaló. Álljon itt azonban egy reakciós intézmény, a brit Külügyi Intézet fél-

¹ American Journal of International Law, 1954. április, 225. old.

² U. o. 226. old.

hivatalos megállapítása: »Nincs semmi az Északatlanti Szerződésben, amely támogatná azt az álláspontot, hogy az Északatlanti Szerződés Szervezete regionális szervezet, vagy hogy ilyennek kell maradnia... Ebből következik, hogy az Északatlanti Szerződés Szervezetében résztvevő kormányok szabadon csatlakozhatnak a nem-tagállamok nemzetközi akcióihoz... módjukban van pl. segíteni a francia és vietnami haderők indokínai ellenállását.«¹ Beszédés bizonyíték a szervezet valódi jellegére és céljaira nézve az alábbi beismerés: »Az Északatlanti Szerződés Szervezetének azok az alapító nemzetei, amelyek egyesültek az agresszió ellen az első és második világháborúban. A nemzetközi porondon inkább konzervatív, mint forradalmi hatalmak.«² (Kiemelés tőlem. — P. G.) A szerződés és szervezet lényege: a kapitalista államok katonai blokkja a Szovjetunió és a népi demokratikus államok ellen. Éles elfordulást jelent az ENSZ Alapokmányától, s az abban kifejezett elvektől.

A népek békeharcának nagy eredménye volt, hogy a francia Nemzetgyűlés elvetette az agresszív blokkok betetőzésére szánt Európai Védelmi Közösségről szóló szerződést 1954 őszén. Hamarosan megindult azonban az imperialista államok politikai gépezete, hogy változott kiadásban újra becsempésszék ezt az egyezményt s Nyugat-Németországot teljesjogú taggá tegyék ebben a szervezetben. Az imperialista politika ismét »Európa egyesítésének« jelszavával operált, igazolva azt a bismarcki mondást, hogy Európa jelszavát azok a politikusok használják, akik saját népeik nevében nem merik azt követelni, amit az »európai érdekre« hivatkozással követelnek.³

A párizsi szerződések néven emlegetett megállapodások négy csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartoznak a

Nyugat-Németország »megszállásának befejezéséről« szóló egyezmények; a második csoportot képezik a kilenchatalmi megállapodások a Nyugat-Európai Unió kibővítéséről s új szervezetéről; harmadik csoport a tizennégyhatalmi megállapodás Nyugat-Németországnak az Északatlanti Szerződés szervezetébe történő felvételéről; negyedik a Saar-vidékre vonatkozó nyugatnémet-francia egyezmény.

Ismeretes az a tény, hogy az egész rendszer középpontjában az a törekvés áll, hogy a revansvágó Adenauer-kormány elfoglalhassa helyét az agresszív blokkban. Ezt a tényt jogi szempontból is hangsúlyozni kell, mert tételes megállapodások mászt írnak elő. A potsdami jegyzőkönyv értelmében a négy nagyhatalom külügyminiszterét terheli a kötelezettség, hogy a német békeszerződést előkészítse, s gondoskodjék Németország demokratikus és békés alapokon történő egyesítéséről. Van azonban az ENSZ Alapokmányának is olyan rendelkezése, melyet a párizsi megállapodások sértenek, épp úgy, mint a potsdami egyezményt.¹ A 107. cikk rendelkezése — egyéb megállapodások mellett — a potsdami egyezményre is vonatkozik.

A »megszállás befejezésére vonatkozó megállapodás 1. cikke kimondja, hogy az 1952. májusi bonni szerződésen alapszik, amely a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt mellékletnek megfelelően módosul s módosított formában lép hatályba«. Ismeretes, hogy a bonni szerződés az Európai Védelmi Közösségről szóló szerződéssel egyidejűleg keletkezett. Az utóbbi szerződést a tömegek nyomása alatt a francia Nemzetgyűlés elvetette. Az a tény, hogy az elvetett szerződéssel szorosan összefüggő megállapodásra történik hivatkozás, egyik bizonyítéka annak, hogy az újabb párizsi megállapodások az Európai Védelmi Kö-

¹ Atlantic Alliance. A Report by a Study Group of the Royal Institute of International Affairs. London, New York. 43. old.

² U. o. 32. old.

³ V. ö. Mezsdunarodnaja Zsizny, 1954. 2. sz. 15—28. old.

¹ 107. cikk: »A jelen Alapokmányban foglaltak semmiben sem hatálytalansítják vagy zárják ki azokat a rendszabályokat, amelyeket az ilyen rendszabályért felelős kormányok a második világháborúban a jelen Alapokmány bármely aláírójával hadban álló valamely állam ellen a háború folyományaképpen foganatosítottak, vagy engedélyeztek.«

zösség újabb becsempészését jelentik. Az 1. számú melléklet 1. cikke szerint a megszálló hatalmak »véget vetnek« a Szövetségi Köztársaság megszállásának, hatályon kívül helyezik a megszállási szabályzatot s eltörlik a főbiztosi hivatalokat. A 2. cikk azonban hozzáteszi, hogy a »szövetséges csapatok Nyugat-németországban maradnak a nyugatnémet-kormány hozzájárulásával«. Ezzel függ össze az 5. cikk is, mely szerint: a nyugati hatalmak nyugat-németországi haderőinek biztonságára vonatkozó különleges jogai akkor szűnnek meg, amikor »a német törvényhozás a megfelelő német hatóságokat hasonló jogokkal felruházza, felhatalmazva azokat e haderő biztonságának védelmére, beleértve azt a lehetőséget is, hogy eljárassanak a közbiztonság és közrend komoly megzavarása esetén«. E megállapodás mellékletét képezi egy levélváltás, melyben az egyik részről Adenauer közli: »A szövetségi kormány-nak az a véleménye, hogy minden katonai parancsnoknak joga a nemzetközi jog, tehát a német jog értelmében is, hogy a rendkívüli állapottól függetlenül haderőinek közvetlen veszélyeztetése esetén védelmükre olyan lépéseket tegyen, beleértve a fegyveres erő használatát is, amelyek szükségesek a veszély elhárításához.«

E rendelkezések tehát semmivé teszik az 1. cikkben kilátásba helyezett szuverenitást, s ezen túlmenően a *beavatkozás* legalizálására törekсенek. Nincs szó sem a demokratikus szabadságjogok védelméről, sem Németország békés alapon történő újraegyesítéséről, amint pedig azt a potsdami jegyzőkönyv rendelkezései hangsúlyozzák. Ugyanakkor viszont az alapjegyzőkönyv 2. cikke szerint a »három hatalom megtartja Berlinre és Németország egészére vonatkozó jogait«. A jogok onnan származnak, hogy a potsdami jegyzőkönyv rendelkezéseinek megfelelően négyhatalmi megállapodás jött létre Berlin együttes igazgatására vonatkozóan. A párizsi szerződés eme cikkében tehát olyan jogokra történik hivatkozás, melyek olyan

szerződésből származnak, amelyről említés sincs téve az egész szerződési rendszerben, illetőleg melynek leglényegesebb rendelkezéseivel a párizsi rendszer ellentétben áll.

A 3. számú melléklet értelmében a nyugatnémet kormány a megállapodás hatálybalépése és a »német védelmi hozzájárulás« megtörténte között átlagosan havi 600 millió márkát fizet az idegen csapatok eltartására. A német »védelmi hozzájárulás megtörténte« után az első évben a nyugatnémet kormány 3200 millió márkát folyósít az idegen haderők fenntartása céljából. Érthető, hogy a rendelkezések magában Nyugat-Németországban is a tiltakozás viharát váltották ki.

A második csoportba tartozó megállapodások a Nyugat-európai Unió kibővítésére vonatkoznak. A bevezető szerint a »brüsszeli hatalmak örömmel veszik tudomásul, hogy a brüsszeli szerződés által létrehozott egyesülés elveit a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország is alkalmazza« s a szerződés 9. cikke alapján csatlakozásra hívják fel Nyugat-Németország és Olaszország kormányát. A legfigyelemremléltőbb rendelkezést az eredeti brüsszeli szerződéshez csatolt új jegyzőkönyv 2. cikke tartalmazza. E cikk az eredeti brüsszeli szerződés alábbi szövege helyett »... a szükségesnek tartott lépéseket megteszik Németország támadó politikájának újjáéledése esetére«, új szöveget ad. E szerint: »Európa egységének előmozdítása és Európa fokozatos integrálódásának segítése.« Ez a változtatás a legszemléletesebb bizonyíték az európai »integrálódásról« fentebb elmondottakra. Akkor, amikor a német támadás veszélye nagyobb, mint a brüsszeli szerződés idején volt, az újjáélesztett nyugatnémet militarizmust olyan szervezetbe vonják bele, mely — állítólag — eredetileg éppen a német militarizmus ellen irányult. Tartalmi és formai változásról van tehát szó, hiszen a résztvevők köre, a kötelezettségek jellege s ezzel a szerződés célja megváltozott, illetve — ha az eredeti brüsszeli

szerződés keletkezésének körülményeit figyelembe vesszük — leplezetlenné vált. Az eredeti brüsszeli megállapodáshoz csatolt további jegyzőkönyvek intézkednek a tagállamok fegyveres erőiről — így a nyugatnémet hadsereg felállításáról — és a csapatok legfőbb szövetséges főparancsnokság alá helyezéséről.

Ehhez csatlakozik a harmadik egyezménycsoport, melyben az Északatlanti Szerződés Szervezetének tagállamai felveszik Nyugat-Németországot a szerv tagjává. Hogy mennyira a megbuktatott Európai Védelmi Közösség újabb kiadásáról van szó, azt bizonyítja az ide tartozó 1. számú megállapodás, mely szerint a »haderők integrációját a maximális mértékben meg kell valósítani. Továbbá: »Nem tartoznak a főparancsnok alá a tengerentúli területek védelmére szánt erők, valamint azok, amelyekről az Északatlanti Szerződés Szervezete elismerte, vagy el fogja ismerni, hogy nemzeti parancsnokság alatt maradhatnak« — mondja az egyezmény. Ezek után nem csekély cinizmus kell ahhoz, hogy Nyugat-Németország felvételével kapcsolatban az egyezmény megállapítsa, hogy »A Német Szövetségi Köztársaság 1954. okt. 8-i nyilatkozatával elfogadta az ENSZ Alapokmánya 2. cikkében meghatározott kötelezettségeket«. A fentiekben többször idézett cikk lényeges rendelkezései: az államok szuverén egyenlőségének elismerése, a kötelezettségek jóhiszemű teljesítése, a viszályok békés elintézésének kötelezettsége, tartózkodás erőszaktól vagy erőszakkal való fenyegetéstől az agresszor megsegítésének tilalma, a benemavatkozás kötelezettsége. A párizsi szerződés aláíró államai ezzel szemben e szerződési rendszerrel a következő deliktumokat valósították meg. A pacta sunt servanda s a kötelezettségek jóhiszemű teljesítésének elvét sértették meg a potsdami jegyzőkönyv s az Alapokmány 107. cikkével ellentétes párizsi szerződések aláírásával. A szerződő felek közötti egyenlőség és a beavatkozás szentesítését jelen-

tik a Nyugat-Németországra rótt pénzügyi terhek. Adenauer, Kaiser s több német vezető politikus nyíltan kijelentette, hogy a bonni kormány a »németlakta területek visszaszerzésére« és az Odera-Neisse-határ megszüntetésére törekszik, ami nem más, mint erőszakkal való fenyegetés.

Figyelemreméltó a párizsi szerződések rendszerének összekapcsolása más hasonló agresszív blokkokkal; a brüsszeli szerződéshez mellékelt 1. számú jegyzőkönyv kimondja, hogy a Nyugat-európai Unió az Északatlanti Szerződés Szervezetével »szorosan együtt fog működni«. Ugyanez a jegyzőkönyv intézkedik a Nyugat-európai Unió Tanácsának felállításáról s kimondja, hogy ez a Tanács évenként jelentést ad »az Európa Tanács konzultatív gyűlésében helyetfoglaló brüsszeli hatalmak képviselőiből összeállított testületnek«. Láttuk már, hogy az első csoportba tartozó megállapodások az 1952-es bonni szerződést veszik alapul. Nincs azonban szó a potsdami szerződésről, a nagyhatalmak egyetértésének elvéről, s Franciaország és Anglia esetében — a Szovjetunióval kötött kölcsönös segélynyújtási szerződésekről.¹ Felmerül a kérdés, hogy a kapitalista kormányok kinek a javára mondtak le nemzeti haderőik fenntartásáról, a szuverenitás e lényeges attribútumáról? Nem hisszük, hogy a szervezet mint olyan, javára. A szervezet közbeiktatott eszköz, amely a célnak — az agresszív blokk kialakításának és fenntartásának — leginkább megfelel. Végső fokon ott áll az USA, melynek szerepéről az Északatlanti Szerződés Szervezetében egy reakciós amerikai lap így emlékezik meg: »Az amerikai vezetés... nem egyszer a közös katonai erőfeszítésben résztvevő egyik vagy több partnerrel szemben gyakran a gazdasági és politikai nyomás arányait ölti.² Továbbá: »Alig van a

¹ V. ö. Kommunizist, 1954. 17. sz. 112—123. old. V. Zaglagyin: A párizsi szerződések összeegyeztethetetlenek az európai biztonság biztosításával.

² American Journal of International Law, 1954. április, 236. old.

jelenlegi nemzetközi jog által a szuverén állam belső joghatóságába utalt olyan ügy, amely a kölcsönös együttműködés alapján ne volna, vagy ne lehetne alávetve amerikai tanácsnak, sugalmazásnak, irányításnak, vagy érdekeknek, melyeket az a burkolt fenyegetés kísér, hogy az ilyenekkel való szembeszegülés veszélyeztetné az amerikai gazdasági vagy katonai segítséget.¹

A felállított ismérvek szempontjából az elemzés tanulságai abban foglalhatók össze, hogy a párizsi egyezmények s ahhoz kapcsolódó más szövetségek nem felelnek meg a történelmi körülményeknek, mert nem a két rendszerhez tartozó államok békés együttélésének biztosítására, hanem a monopóliumok által uralomra segített nyugatnémet militarizmus feltámasztására törekuszenek. Működési elveiket tekintve nyíltan sértik nemcsak a nemzetközi jog általánosan elfogadott elveit, hanem az ENSZ-Alapokmány tételes rendelkezéseit is. Szervezetük a »nemzetek-feletti-ség« és »integráció« jelszavával az imperialista politika céljainak szolgálatában áll, kapcsolatuk más támadó blokkokkal szoros.

A történelmi helyzet azonban már régen nem olyan, hogy egyedül az imperialista államok egyoldalú döntései határoznák meg az események menetét. A Szovjetunió és a békétábor többi államai kezdeményezően lépnek fel a nemzetközi fórumokon a béke megóvása, s a kollektív biztonság megvalósítása érdekében. Ebben az irányban hat az a nagy jelentőségű javaslat, melyet Molotov elvtárs a berlini értekezleten 1954. február 14-én előterjesztett s amellyel kapcsolatos az 1954. március 31-i szovjet jegyzék is. Vizsgáljuk mindenekelőtt a szovjet javaslat keletkezésének körülményeit; 1949 óta egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a potsdami jegyzőkönyv megsértésével a nyugati hatalmak részéről tett lépések a nyugatnémet agresszió feltámasztását célozzák. A három nyugati zóna egyesítése, az önkényesen

bevezetett valutareform, Adenauer kormányának megalakítása, a megszállási szabályzat megalkotása, a nyugat-német-oroszági demokratikus erők üldözése — mindmegannyi jele annak, hogy a nemzetközi kötelezettségek megsértése meghatározott céllal történik. Ha ugyanis az európai biztonság megszilárdítása lett volna a lépések célja, akkor a jogi eszközök rendelkezésre álltak, illetve csak a vállalt kötelezettségeket kellett volna jóhiszeműen teljesíteni. Ha tehát más eszközökhöz nyúltak az imperialista államok, nyilvánvalóan ezt egy másik cél érdekében — a nagyhatalmak együttműködésének megszüntetése, a feszültség kiélézése érdekében tették. Amennyire igaz az, hogy a kollektív biztonság rendszere szükségképpen kell, hogy gondoskodjék a biztonságot veszélyeztető helyzet kiküszöböléséről, úgy ez fordítva is áll: a biztonságot fenyegető helyzet kiküszöbölésére a kollektív biztonság rendszere a legalkalmasabb. Ez a megállapítás annál is inkább helyes, mivel a kollektív biztonság megvalósítása nemcsak az aktuális veszély kiküszöbölésére alkalmas, hanem minden, a jövőben felmerülő veszélyes helyzetet is megszüntetheti a vitás, kérdés tárgyalások útján történő elintézésével, illetve az agresszor elleni együttes fellépéssel.

A szovjet tervezet 1. cikke szerint: »A szerződésben részt vehet társadalmi rendjére tekintet nélkül valamennyi európai állam, amely elismeri a szerződésben lefektetett elveket és vállalja a szerződésből folyó kötelezettségeket. Az egységes, békeszerető, demokratikus német állam létrejöttéig a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság az egyenjogúság alapján részt vehet a szerződésben. Emellett az elképzelés az, hogy Németország újraegyesítése után az egységes német állam az általánosan érvényes elveknek megfelelően csatlakozhat a szerződéshez.« Ebben a javaslatban mindenekelőtt az érdemel figyelmet, hogy a történelemben először szögezi le azt, hogy Európában — ahol a két világháború

¹ U. o. 240–241. old.

kirobbant — a kollektív biztonság megszervezésének előfeltétele nemcsak a két különböző rendszerhez tartozó államok létének tudomásulvétele, hanem erőik egyesítése — nyílt szerződés alapján — éppen azért, hogy ne kerülhessen sor blokkok alakítására. Figyelembe veszi továbbá a javaslat azt a helyzetet, amely a biztonságot legjobban veszélyezteti, tehát amelynek kiküszöbölésére törekedni kell; ez a helyzet abból állt elő, hogy Németországgal még mindig nincs meg a békeszerződés, az ország ketté van osztva nyugati része agresszív blokkok tagjává válik, revansvágyó kormány vezetése alatt.

Milyen elveket érvényesít a szovjet tervezet? Ezeket az elveket a bevezető tartalmazza. Eszerint a szerződő államok céljai: a béke és biztonság szavatolása, az európai nemzetek bármelyike ellen irányuló agresszió megakadályozása, ennek érdekében a nemzetközi együttműködés erősítése, az állami szuverenitás tiszteltbentartása, a benemavatkozás elvének érvényesítése, blokkalakítás megakadályozása, egybehangolt akciók az európai kollektív biztonság szavatolására. Az ENSZ Alapokmányának 1. cikke szerint az ENSZ céljai: a nemzetközi béke és biztonság fenntartása, együttes intézkedések tétele a békét fenyegető cselekmények megelőzésére és megszüntetésére, az egyes nemzetek által e közös célok elérése érdekében kifejtett tevékenységek összeegyeztetése. Az Alapokmány 2. cikke 2. és 7. pontjainak felelnek meg a szovjet tervezet bevezetőjének további rendelkezései. A tervezet és az Alapokmány egybevetett részei több helyen majdnem szó szerint egyeznek. Ebből a tényből az következik, hogy a szovjet tervezet *ugyanazokat az elveket* kívánja érvényesíteni a regionális szervezetnél, amelyek az egyetemes biztonsági szervezetben érvényesülnek, illetve kellene, hogy érvényesüljenek. Nem merül fel tehát az univerzalizmus-regionalizmus vitája, nem merül fel az, ami az agresszív paktumokra jellemző, hogy a jórészt ENSZ-tagállamokból álló, tehát az állami

szuverenitást, egyenlőséget, a benemavatkozás elvét elfogadó állam ilyen elvekkel ellentétes rendelkezéseket tartalmazó megállapodásoknak ugyancsak részese. Ebből a szempontból figyelembe kell venni az ENSZ Alapokmány 103. cikkének rendelkezéseit, melyek szerint: »Ha összeütközés állana be, az Egyesült Nemzetek tagjainak ebből az Alapokmányból folyó és egyéb nemzetközi kötelezettségei között, az Alapokmányból folyó kötelezettségeket illeti elsőbbség.« Teljes mértékben kifejezésre juttatja a szovjet tervezet az ENSZ működésének azt a nagyfontosságú elvét, hogy a nagyhatalmakat különleges felelősség terheli a biztonság fenntartása terén. A tervezet 9. cikke éppen ezért a Kínai Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok kormányai számára lehetővé teszi megfigyelőik kiküldését. Amikor az imperialista államok a szovjet tervezettel szemben azzal a kifogással éltek, hogy az USA abban nem teljesjogú fél, a szovjet kormány 1954. március 31-i jegyzékében közölte, hogy a maga részéről nem látja akadályát annak, hogy fontolóra vegyék az USA részvételének kérdését.

Szervezeti tekintetben nincs semmi »nemzetekfeletti« vagy hasonló javaslat, hanem a fenti elvekből folyóan a 8. cikk intézkedik a) a kormányok képviselőinek időszakos megbeszéléseiről, b) állandó politikai bizottság megalakításáról és c) katonai tanácskozó szerv létesítéséről. Az 5. cikk azt mondja ki, hogy a szerződő felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy a legrövidebb időn belül együttesen meg tárgyalják és megállapítják azt az eljárást, amely meghatározza a szerződő felek segélynyújtását, beleértve a katonai segítséget is. Ebben is az államok egyenlőségének elismerését kell látnunk, mivel eljárási módzatok részleteinek kidolgozása természetszerűleg a szerződő felek előzetes megbeszélését igényli.

Milyen a tervezet viszonya harmadik államokhoz és más szervezetekhez? Az ENSZ-szel kapcsolatos viszonyról az elvek

fejtegetése során már részben megemlí-
keztünk. A tervezet 6. cikke szerint
a szerződő felek az ENSZ Alapokmányá-
nak megfelelően, haladéktalanul tájéko-
ztatni fogják az ENSZ Biztonsági Tanácsát
azokról a rendszabályokról, amelyeket
törvényes védelmi jog megvalósításaként
vagy Európa békéjének és biztonságának
fenntartása érdekében foganatosítottak,
vagy tervbe vettek. Ez a javaslat telje-
sen összhangban van az Alapokmánynak
a regionális megállapodásokról rendelkező,
már idézett 52. cikkével. Eszerint a regio-
nális megállapodások csak akkor létesít-
hetők, ha azok a béke és biztonság fenntartását szolgálják, továbbá, ha azok
összhangban vannak az Alapokmány cél-
jaival és elveivel. A tervezet bevezetője,
valamint 6. cikke mindkét követelmény-
nek megfelel. Az európai kollektív biz-
tonsági szerződés továbbá azzal, hogy
hozzájárul a nemzetközi feszültség enyhí-
téséhez, megkönnyítené az ENSZ olyan
feladatainak elvégzését is, mint pl. a
tömegpusztító fegyverek eltiltása, a fegy-
verkezés korlátozása s így ezen a téren is
kiegészíteni az ENSZ céljainak megvaló-
sítását.¹ Az Alapokmányhoz hasonlóan
kimondja a tervezet 10. cikke, hogy
a szerződő feleknek a szerződéssel össz-
hangban levő megállapodásait a szerződés
nem érinti; ugyanakkor a 7. cikk arról
intézkedik, hogy a szerződő felek nem vesz-
nek részt olyan csoportosulásokban vagy
szövetségekben és nem kötnek olyan egyez-
ményeket, melyek céljai ellentétben áll-
nak az európai kollektív biztonságról
szóló szerződés céljaival. A tervezet 2.
cikke az ENSZ Alapokmányára hivatkozva
írja elő a vitás kérdések békés eszközökkel
történő megoldását.

Nem szabad továbbá figyelmen kívül
hagyni, hogy a szerződés létrejötte esetén
annak olyan európai államok is tagjai
lennének, melyek az ENSZ-nek nem tagjai.
Ugyanakkor az Alapokmány 2. cikkének

6. bekezdése arról intézkedik, hogy az
ENSZ biztosítani fogja, hogy amennyiben
a nemzetközi béke és biztonság fenntartása
érdekében szükséges, azok az államok is,
amelyek az ENSZ-nek nem tagjai, az Alap-
okmány elveinek megfelelően járjanak el.
Ily módon tehát az ENSZ-et az európai
kollektív biztonságról szóló szerződés meg-
valósítása ebben a vonatkozásban is
erősítené és a regionális szervezet az
egyetemes biztonságot tenné hatéko-
nyabbá. Az Alapokmány 107. cikkével
van összhangban a tervezet 1. pontjának
2. bekezdése, mely szerint a kollektív
biztonságról szóló szerződés megkötése
nem csökkentheti a négy nagyhatalom
felelősségét a német kérdésben. Az Alap-
okmány idézett cikke a volt ellenséges
államokkal kapcsolatban fenntartja azo-
kat a rendszabályokat, melyeket a győztes
államok foganatosítottak, így pl. a pots-
dami egyezményt.

A Szovjetuniónak az európai kollektív
biztonságra vonatkozó szerződéstervezete
megvizsgálását abban összegezhetjük, hogy
teljes mértékben megfelel az adott törté-
nelmi helyzetnek, figyelembe veszi az
európai biztonság legfontosabb mozzanatát
— a különböző rendszerekhez tartozó álla-
mok együttműködésének lehetőségét és
szükségességét. Gondoskodik a biztonság
szempontjából legfontosabb kérdés — a
német kérdés — megoldásának előfel-
tételéről; elveiben és szervezetében meg-
felel az ENSZ Alapokmányában foglalt
rendelkezéseknek; az ENSZ-et, mint regio-
nális biztonsági szervezet támogatja, mű-
ködését elősegíti.

A kollektív biztonság gyakorlati meg-
valósítása irányában tett lépést jelentett
a moszkvai értekezlet. Az értekezletre
meghívást kapott a Szovjetunióval dip-
lomáciai kapcsolatban álló minden európai
állam. Az államok válasza korántsem volt
minden esetben azonos; az imperialista
hatalmak a párizsi szerződés ratifikálá-
sának szükségességére hivatkozással a
meghívást visszautasították. A kisebb
államok azonban, kevés kivétellel, vála-

¹ V. ö. V. M. Sursalov: Összeurópai szerződés
Európa kollektív biztonságáról. Cikkgyűjtemény
a külföldi jogi irodalom köréből. 1954. november —
december. 655—672. old.

szukban rámutattak arra, hogy az európai kollektív biztonság eszméjével rokon-szenveznek, de az értekezleten való rész-vételüket feltételekhez kötötték. Ez min-denetre egyik jele annak, hogy a mai helyzetben — eltérően a népszövetségi korszaktól — a népek érdekeinek leg-teljesebb mértékben megfelelő kezdemé-nyezéseket sem agyonhallgatással, sem általános elutasítással nem lehet kezelni.

A moszkvai értekezleten Molotov elv-társ rámutatott arra, hogy 1954 folyamán a szovjet kormány háromszor tett javas-latot az USA, Anglia és Franciaország kormányának az európai kollektív biz-tonság kérdéseinek megtárgyalására, azon-ban ezek az államok nem fogadták el a szovjet kezdeményezést. Ugyanakkor azonban semmilyen ellenjavaslatot sem nyújtottak be erre a kérdésre vonatkozó-lag. Rámutatott Molotov elvtárs arra is, hogy a szovjet tervezettel szemben ere-detileg azt hozták fel, hogy abban nem vesz részt az USA. Amikor a Szovjetunió említett jegyzékében késznek mutatkozott a kérdés megtárgyalására, különböző ürü-gyekkel kitértek a megvitatás elől. A kö-vetkező ellenvetés az említett államok részéről az volt, hogy ilyen szerződés meg-kötése veszélyezteti az Északatlanti Szer-ződés Szervezetének fennállását. A Szovjet-unió késznek nyilatkozott arra, hogy meg-vizsgálja a szervezethez való csatlakozá-sának kérdését. Ez sem vezetett arra, hogy a nyugati nagyhatalmak komolyan fontolóra vették volna az európai kollek-tív biztonság megteremtésének kérdését. A három kormány magatartásának oka világos: nincsenek abban a helyzetben, hogy nyíltan elutasítsák a kollektív biz-tonságra vonatkozó szovjet javaslatot.

Ilyen körülmények között, amikor a német militarizmus ismét fenyegeti Európa és a világ békéjét, a békeszerető államok-nak intézkedéseket kell tenniök bizton-ságuk megóvása érdekében, védelmi ké-pességük fokozása és együttműködésük további megszilárdítása útján. Ez megfelel

az államot megillető önvédelem jogának, melyet az ENSZ Alapokmányának 51. cikke is biztosít.¹

Mi a moszkvai értekezlet jelentősége az európai kollektív biztonság szempont-jából? Erre a kérdésre a választ a moszkvai értekezleten elfogadott deklaráció az aláb-biakban adja meg: »A jelen értekezleten résztvevő államokat az az elhatározás tölti el, hogy továbbra is kitananak egy európai kollektív biztonsági rendszer meg-teremtése mellett, mert az a meggyőző-désük, hogy csak az európai államok együttes erőfeszítései teremthetik meg az alapot Európa tartós és szilárd béké-jéhez. Ennek érdekében továbbra is készek együttműködni más európai államokkal, amelyek azt az óhajukat nyilvánítják, hogy ezen az úton kívánnak járni.«

A fentiekben igyekeztünk a kollektív biztonság rendszerének kialakulását, el-veinek, működésének és szervezetének legfontosabb kérdéseit megvizsgálni. A fej-tegetésekből két tanulságot lehet levonni; az egyik az, hogy a kollektív biztonság megvalósítása és a nemzetközi jog érvé-nyesülése a legszorosabban összefügg; ugyanakkor, a blokkalakítás, támadó töm-bök létrehozatala a nemzetközi jog nor-máinak először burkolt, majd nyílt meg-sértésén keresztül tör a támadó célok megvalósítása felé. A másik tanulság az, hogy ma a történelmi körülmények sokkal kedvezőbbek a kollektív biztonság meg-valósítására, mert a kezdeményezés e téren a Szovjetunió kezében van. Nyilvánvaló, hogy diplomáciai porondon is, a béke-mozgalomban is a békeszerető népeknek kemény harcot kell folytatniuk a kollektív biztonság megvalósítása érdekében. Ehhez a harchoz a jogászoknak, a jogtudomány-nak is hozzá kell járulnia.

Pulay Gábor

¹ »Az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetében az egyéni vagy másokkal közös önvédelem termé-szetes jogát ennek az Alapokmánynak semmiféle rendelkezése sem gyengíti.

A művész jogdíj igénye több vázlattevő után

Szerzőjogi per gyakorlatunkban elég ritkán fordul elő. Ebben nyilván része van annak, hogy a szerzőket foglalkoztató vállalatok, intézményeink bírósági beavatkozás nélkül is eleget tesznek a szerzővel fennálló kötelezettségüknek.

A jelen megbeszélés tárgya egy szerzőjogi perben hozott Legfelsőbb Bírósági ítélet. A Legfelsőbb Bíróság Af. I. 24.014/1953. sz. ítélete a tényállást úgy foglalja össze, hogy egy művész — akinek igényét a Szerzői Jogvédő Hivatal saját felperesége alatt érvényesítette — üvegmozaik falburkolat tervezését és kivitelezését vállalta, amire megbízást az építkezést kivitelező vállalat (másodrendű alperes) adta. A művész a vázlattevével el is készítette; a megállapodás értelmében a vázlattevével elfogadására az az intézmény (elsőrendű alperes) volt jogosítva, amelynek céljaira az építkezés történt. Az elsőrendű alperesnek bemutatott vázlattevével az intézmény két erre hivatott dolgozója el is fogadta, de az intézmény elnöke, aki külföldön volt, hazaérkezése után az intézmény hivatásának feltüntetésére alkalmas más vázlattevével kívánt. A művész ezt a tervet is elkészítette és annak elfogadása után ez a terv nyert kivitelezést. Ennek a kivitelezett tervnek díját a művész meg is kapta. A per tárgyát az első vázlattevével készítésért támasztott igény teszi. A perben az alperesek oldalán részt vett, mint beavatkozó, az a hatósági szerv, amely az építkezés költségeit viselte.

A budapesti megyei bíróság a keresetet a másodrendű alperessel szemben (kivitelező vállalat) elutasította és az elsőrendű alperessel szemben (akinek céljaira az építkezés készült és aki a tervek elfogadása

felől jogosult volt dönten) marasztaló ítéletet hozott. Felperes a másodrendű alperessel szemben történt elutasítása miatt az elsőrendű alperes a saját marasztalása miatt fellebbezéssel élt.

A Legfelsőbb Bíróság a felperes fellebbezésének elutasításával, az elsőrendű alperes fellebbezésének helyt adva, a felperest mindkét alperessel szemben elutasította.

Két kérdés-vált a perben vitássá, a) az, hogy felperesnek van-e követelési igénye, b) igenlő esetben kivel szemben áll fenn a követelés. Azt a kérdést, hogy a felperes által képviselt művésznek van-e a több vázlattevével elkészítése után különdíjra igénye, a Legfelsőbb Bíróság az eseti tényállás keretében bírálta el. E vonatkozásban a Legfelsőbb Bíróság azt fejté ki, hogy a másodrendű alperesre a megrendelés csak a vázlattevével végleges elfogadása után válik érvényessé és ezzel a kikötéssel »a közbeeső ki nem vetelezett vázlattevével munkadíjáért való felelősségét kizárta«, őt tehát a ki nem vetelezett vázlattevével díjáért felelőssé tenni nem lehet. A felperes a többszöri vázlattevével utáni igényjogosultsága kérdésében már az első bírósági eljárás folyamán hivatkozott a 8/20-2-37/1953. Np. M. Á. H. számú rendeletre (megjelent a Népművelési Közlöny 1953. június 30-i számában), amely elrendelte, hogy több vázlattevével elkészítése esetén a művésznek külön díjazásra van igénye. A Legfelsőbb Bíróság ítélete a rendeletet meg sem említi és így nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy miért mellőzte határozatánál a Legfelsőbb Bíróság a rendelet alkalmazását. A Legfelsőbb Bíróság egyszerűen a felek közötti

megállapodásra, illetve annak értelmezésére való utalással állapította meg, hogy a másodrendű alperes a több vázlattevő külön-díjazásáért való felelősségét kizárta. A kérdés azon fordul meg, hogy vajon a hivatkozott rendelet olyan *ius dispositivum*-e, amelyet a felek szerződéses megállapodással felválthatnak, vagy pedig olyan *ius cogens*-e, amely a felek megállapodásával nem módosítható, nem mellőzhető. Szocialista jogalkotásunk rendszerében a munkadíjak megszbására vonatkozó rendelkezések általában *cogens* jellegűek. Nincs helye annak, hogy a felek a rendeletet, illetve annak intézkedéseit szerződésileg módosítsák, illetve ily módosítás csak a rendelet által esetleg szabadon hagyott területen következhetik be. Az indokolásnak az az állásfoglalása, hogy a megrendelő kizárta felelősségét, külön is meggondolandó, hogy még netán a rendeletről eltérő szerződéses rendelkezés megengedése elmehet-e addig a határig, hogy a munkadíjért való felelősség teljesen kizárható legyen, vagyis a munka díjazatlan, ingyenes maradjon. Legfelsőbb Bíróságunk több ízben is elvi élel jelentette ki, hogy ingyenes munka nem vélelmezhető. A felek közötti szerződésnek az az értelmezése, hogy a több vázlattevő elkészítésének munkadíjáért a felelősség ügyleti megállapodás alapján kizárattott, mindenképpen szembekerül a szocialista jogi elgondolásokkal. Legfelsőbb Bíróságunk egyébként állandóan követett gyakorlatával és in concreto a népművelési miniszter hivatkozott rendeletével.

A rendeleti szabályok *cogens* jellege kérdésében szükség sincs »értelmezés«-re. Maga a rendelet szint vall, hogy szabályát *cogens*nek tartja. Az 1. § szerint a művészt a rendelet szerint »kell« díjazni; a 4. § szerint az ott megadott esetre »a magasabb díjat köteles fizetni«. Csupán a rendelet 11. §-a ad teret a felek szerződéses megállapodásának egy grafikai mű többszöri kiadása esetére. A szerződési szabadság megnyitása mint kivételes szabály firmat regulam in casibus non exceptis.

A rendelet szabályának *cogens* jellege, — a szerződéses megállapodással való helyettesítésének, méginkább a felelősség kizárásának meg nem engedettsége aligha vitatható. (A díjjogosultság mennyiségi és a díjőrandóság összecszerűségére vonatkozó rendeleti intézkedésekkel nem kívántunk foglalkozni.)

Aktuálissá vált tehát a per második kérdése, főként azon vonatkozásban, hogy az elsőrendű alperes felelős-e a több vázlattevő munkadíjáért.

Amint láttuk az elsőbírói ítélet elsőrendű alperes felelősségét megállapította és elsőrendű alperest marasztalta. Az elsőbírósnak szemmel láthatóan nehézséget okozott a »jogviszony« kérdése. Az elsőrendű alperes fő védekezése ugyanis arra irányult, hogy ő nem volt szerződő fél és csupán az a szerep biztosított számára, hogy a terv elfogadása felől ő jogosult nyilatkozni. Elvileg az elsőbíró is a »jogviszony« szükségességének álláspontjára helyezkedett és ezen az elvi kereten belül úgy jutott el az elsőrendű alperes marasztalásához, hogy az elsőrendű alperes azon ténykedésével, hogy az első vázlattevőnek két, az elfogadásra jogosult dolgozója általi elfogadása után újabb vázlattevet készítettett, úgy ezzel a ténykedésével az elsőrendű alperes, aki odáig a szerződéses viszony keretén kívül maradt — mondja az elsőbírói ítélet — a szerződéses kötelekbe belépett. A jogviszonyi kapcsolat szükségességét való felfogás kérdésében bővebb kifejtés mellőzésével csak utalni kívánunk arra, hogy mindenképpen helytelen az a gondolkodási mód, amely a jogviszonyi kapcsoltságot a deliktális felelősség esetén kívül a felek közötti szerződéshez köti. Az individualista felfogás nyer erőteljes kifejezést abban a felfogásban, amely valamely fél terhére kötelezettséget — újból eltekintve a deliktális felelősségtől és egyéb szerződésnélküli felelősségi esettől, amelynek példájául csak az alaptalan gazdagodás szabályaira utalunk — csak az esetre ró, ha azt a fél elvállalta. Igen sokszor lép fel a

jogerzet azzal a követeléssel, hogy valakit kötelezettséggel kell megróni deliktum hiányában olyankor is, amikor kötelezettséget elvállaló nyilatkozat nem történt. Az elvállalt kötelelem gondolatvilága az erősebb érvényesülését jelenti, a felek alkuján fordítja meg, hogy kit milyen és mennyi kötelezettség terhel, mert feltételezi, hogy az alku során a nagyobb gazdasági erő fog érvényesülni. A kötelezettségnek az elvállalásra való alapítását, a Legfelsőbb Bíróság ítélete vonatkozásában azért kellett megemlíteni, mert az indokolás szerint az elsőrendű alperes elnöke »új kívánalmaival... az elsőrendű alperest terhelő kötelezettséget vállalni nyilvánvalóan nem is kívánt«. A Legfelsőbb Bíróság a művész oldalán is a művésznak hibájául rója fel, hogy az új vázlattervet anélkül készítette el, hogy kifejezésre juttatta volna, hogy az előzőleg elfogadott vázlatterv díjazására is igényt tart. Mindkét megjegyzés tehát az elvállalás, illetve jogkikötés nélkülözhetetlenségét vallja. Ha helyes az az álláspont, mely szerint a hivatkozott népművelésiügyi miniszteri rendelet ius cogens, akkor a felek akaratának kérdése minden további nélkül közömbös, tárgytalan.

Még egy másik indokot is említ a Legfelsőbb Bíróság ítélete az elsőrendű al-

peres felelőtlensége javára. Az indokolás szerint az elsőrendű alperes »a kivitelezett szempontokat tetszése szerint választhatta meg és azokon a vázlatterv elfogadása után is belátása szerint változtathatott.« A tétel, amelyet az indokolás kifejt, önmagában helyes is, de csonka. A megrendelőnek, megbízónak joga van a változtatáshoz, de ez a jog válhatatlanul egybe van kapcsolva azzal a kötelezettséggel, hogy a változtatással járó többletköltség a változtatást eszközölő fél rovására esik. A megrendelő változtathat. Ha a változtatás munkatöbbletet eredményez, úgy a munkatöbblet díja is megtérítendő, mégpedig akár alkalmazott munkaerőnek kifizetett munkadíjról, akár saját munkáról van szó. Nem a terven való változtatás joga körül van a hiba, hanem azon, ami a Legfelsőbb Bíróság ítéletében említetlenül marad, hogy a változtatás joga a többletkiadás, többletmunka megtérítésének kötelezettségével jár.

Szocialista művészetpolitikánk és az ennek megvalósítását célzó jogalkotásaink alapelve a művészi munka megbecsülése, úgy szellemi, mint anyagi tekintetben.

Kívül esik ezen a vonalon az olyan állásfoglalás, amely a művész munkáját díjazatlanul hagyja, ingyenessé teszi.

B. S.

A tudományos munka és a bibliográfia

1. A tudományos munka célja a valóság objektív törvényszerűségeire vonatkozó és a társadalmi-történeti fejlődéssel szerves kapcsolatban kialakult, módszeresen szerzett ismeretkörünknek állandó és rendszeres bővítése és az így szerzett ismeretek folyamatos rendszerezése.¹ A már megszerzett ismeretanyag rendszeres nyilvántartása és áttekinthetőségének biztosítása

a módszeres ismeretszerzés egyik alapvető tényezője.

A tudományos munkában, ezen belül a társadalomtudományokban egyre nagyobb mértékben kell érvényesülnie a tervszerűségi szempontoknak. E szempontoknak a jogtudomány területén való fokozott érvényesítése megkívánja, hogy a módszeres ismeretszerzéssel és nyilvántartással kapcsolatban röviden foglalkozzunk a jelenlegi helyzettel és áttekintve azokat a feladatokat, amelyeket jog-

¹ V. ö. Nádor Györgynek: A tudomány fogalmáról c. értekezésében (A Magyar Tud. Akadémia társadalmi-történeti osztályának közleményei, 1954. 1-2. sz. 147. old.) adott fogalommeghatározással.

tudományunk fejlődési perspektívája megkíván, mérlegre tegyük eddigi munkánk eredményeit.

A feladatok vázolásánál általában a tudományok, ezen belül a társadalomtudományok feladataiból kell kiindulnunk. A tervszerű tudománypolitikának kettős feladata van: egyrészt közvetlen módon kell a tudományos kutatásnak az élethez, a gyakorlathoz kapcsolódnia, másrészt pedig nagy, perspektivikus témákkal kell foglalkoznia, amelyek esetleg csak igen közvetett módon kapcsolódnak a napi kérdésekhez. A tudományos kutatásban az egyik feladatcsoportot sem szabad a másik terhére elhanyagolni. A társadalomtudományi kutatás számára ezek a megállapítások szintén érvényesek.¹

Ha már most ezeknek az elvi megállapításoknak síkjába helyezzük az állam- és jogtudományi ismeretanyag rendszeres nyilvántartásának feladatát, amely — amint láttuk — a módszeres tudományos kutatás egyik fontos tényezője, meg kell állapítanunk, hogy ezen a téren igen keveset végeztünk el. A részleges eredmények körvonalakban mutatják ugyan, hogy mind a gyakorlati életet, mind pedig a tudományt közvetlenül segítő, tervszerűsíthető munkaterületen vagyunk az eredmények még lehetőségeinkhez képest sem kielégítőek.

2. Az alábbiakban néhány gondolatot szeretnék felvetni azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy jogi bibliográfiai irodalmunk mennyiben használható fel a kutató és a gyakorlati élet céljaira és ennek során röviden kívánom áttekinteni jelenlegi helyzetünket és a jövő feladatait. A helyzet és a jövő feladatok vizsgálata során felvetődő gondolatok továbbfűzése, az ahhoz kapcsolódó megjegyzések, hozzászólások világosabban mutatják, hogy a vázolt utat maga elé tűző törekvések helyesen szolgálják-e a kitűzött célt és

hogy annak eddigi hiányosságait hol és mennyiben szükséges kijavítani, kiegészíteni, hogy munkánk ezen a téren ténylegesen is alapvető tényezője legyen a módszeres ismeretszerzésnek.

A bibliográfiai művek két nagy, alapvető csoportjából: az időszerű, legújabb anyagot folyamatosan összeállító *kurrens* és a hosszabb időre visszatekintő, történeti jellegű *retrospektív bibliográfia* közül nem kétséges, hogy tudományunk jelenlegi helyzete mindenekelőtt a folyó anyag rendszeres feldolgozását, az évi *kurrens szakbibliográfiát* követeli meg. A magyar jogi irodalom rendszeres évi feldolgozása ezen a téren az első lépés.¹ Az évi feldolgozással nemcsak a jelennek teszünk nagy szolgálatot, de nem lekicsinyelhető az évi feldolgozások tudománytörténeti jelentősége sem. A kortárs bibliográfiáját semmiféle retrospektív munka sem pótolhatja teljesen. Az ilyen irányú munkálatoknak — a kritika mindenkor figyelembevételével történt — továbbvitele hasznos segítő eszköze lesz az elméleti és gyakorlati állam- és jogtudományi munkának. A magyar jogi irodalom rendszeres feldolgozása mellett, a külföldi jogi irodalom feldolgozása és nyilvántartása terén a tudományos munkát jól segítő, de a kutatók és gyakorlati szerveink által — meggyőződésem szerint — kellő mértékben még nem eléggé hasznosított kiadványunk van.²

Kurrens bibliográfiai irodalmunk terén

¹ Ebből megjelent: *Jogi és államigazgatási bibliográfia*, 1952. Összeáll. Nagy Lajos. Bp. Jogi Kiadó, 1954. 135. old. /Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 7. szám./ Az 1953. évi füzet sajtó alatt, az 1954. évi füzet előkészületben.

² *Szemle*. Kiadja az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. Szerk. Márkus Ferenc. Bp. Magyar Nemzeti Múzeum Rotaprint üzeme. [Soksz.] 1953. c. kiadvány, amely 1953. január 1-től kezdődően havonként jelenik meg. A kiadvány a szovjet és népi demokratikus államok jogszabályanyagát, a jogi folyóiratok cikkeinek pársoros kivonatát közli jogágak szerinti csoportosításban, emellett közteszi a magyar nyelven elkészített fordítások jegyzékét, az Intézet könyvtárába beérkezett idegennyelvű könyvek jegyzékét és néhány fontosabb jogszabály, illetőleg tanulmány fordítását.

Az 1950–1952. évekre vonatkozó anyagot nagyrészt ugyanilyen feldolgozásban ugyancsak a dokumentációs osztály adta ki három külön időszakos kiadványban. (1. Jogszabályjegyzék, 2. Cikk-kivonat, 3. Fordítások jegyzéke.)

¹ V. ö. Fogarasi Béla: A tudományos kutatás tervszerűségéről. A Magyar Tud. Akadémia társadalmi-történeti osztályának közleményei. 1954. 1–2. sz. 2. old.

a fenti eredmények mellett azonban hiányosságok is vannak. Hiányossága a bibliográfiai irodalomnak elsősorban az, hogy jelenleg folyóirataink egyáltalán nem közölnek kurrens bibliográfiát. A folyóiratokban közzétett bibliográfiai anyag a folyóirat természeténél fogva rugalmasabb, időszerűbb tud lenni és a konkrét feladatokhoz jobban kapcsolódik, mint az önálló kiadványként megjelenő anyag. A folyóirati nyomtatott forma könnyebb áttekinthetősége nagyobb olvasókört tud biztosítani, megőrzése, nyilvántartása — és nem utolsósorban — a nyomtatott formával szemben fennálló igényesség, mind megannyi nyomós indíték amellett, hogy az önálló kiadvány és a sokszorosított forma mellett folyóirati anyagunkban is rendszeresen közöljünk bibliográfiát. Az általunk ismert szovjet és népi demokratikus folyóiratok mindegyike közül — többkevesebb rendszerességgel — bibliográfiát.¹ A bibliográfiának, mint rendszeres közleménynek tudományos folyóirataink anyagába való felvétele nézetem szerint nem várható már tovább magára. Feltehetően meg lehet és meg kell találni annak módjait, hogy meglevő bibliográfiai kiadványaink mellett a folyóirati

lehetőségeket is felhasználjuk tudományos bibliográfiai publikációra.¹

A kurrens bibliográfiával kapcsolatban még csak annyit szükséges megjegyezni, hogy a felszabadulás utáni magyar jogi irodalom bibliografizálása, amely lényegében ugyan retrospektív jellegű volna, a kurrens anyag nyilvántartásával csaknem egyenlő fontosságú. Az 1945—1951. évek anyagának feldolgozása ennél fogva legközelebbi oéltitűzéseink egyike kell, hogy legyen és további feladataink teljesítésére csak ezután kerülhet sor.

3. A felszabadulást megelőző évek jogi anyagának bibliográfiai feldolgozásával kapcsolatban írt tanulmányomban² röviden vázoltam jogi bibliográfiai irodalmunk helyzetét, az anyagutatósi lehetőségeket és a bibliográfiai összeállítás néhány kérdését. A súlyponti kérdés ebben a vonatkozásban az 1825—1945. évek jogi irodalmának feldolgozása. Ez a munka, amelyre a külföld már felfigyelt,³ az Állam- és Jogtudományi Intézet vezetése alatt rendszeresen folyik tovább. Az alábbiakban röviden vázolni szeretném ennek a munkának jelenlegi állását és rámutatni azokra a kérdésekre, amelyek kapcsán az eddigi eredményeinkkel a jogi kutatást szolgálni tudnánk.

A bibliográfiai gyűjtési munkáról írt beszámoló óta eltelt idő alatt a gyűjtés folytatása mellett a rendezési munkálatokat tekintettük legfontosabb feladatunknak. Ennek eredményeként az anyagnak

¹ A legfontosabb szovjet és népi demokratikus jogi folyóiratokról ebben a vonatkozásban a következőket kell megállapítani:

A szovjet folyóiratok közül a *Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo* (Moszkva) minden számában rendszeresen közöl belföldi bibliográfiát, a *Vesznik Akademii Nauk SZSZSZSR* (Moszkva) rendszeresen közöl annotált bibliográfiát az Akadémia kiadásában megjelent új művekről.

A bolgár folyóiratok közül a *Szocialiszticeszkoe Pravo* (Szófia) c. folyóiratnak állandó rovata van: »Kritika, bibliográfia, szemle« címmel. Ebben — nem rendszeresen — belföldi anyagról közöl bibliográfiákat.

A csehszlovák folyóiratok közül a *Bjulleten' Csehszlovackogo Prava* (Prága) c. folyóirat 1953. évi folyamán orosz, a *Bulletin de Droit Tchecoslovaque* (Prága) pedig német, francia és angol nyelven közöl bibliográfiát a belföldi anyagról. A *Právní Obzor* (Bratislava) rendszeresen bel- és külföldi folyóiratbibliográfiát közöl, tárgyi csoportosítás nélkül, a *Stát a Právo* (Prága) pedig rendszeresen közöl annotált szovjet bibliográfiát.

A lengyel folyóiratok közül a *Panstwo i Prawo* (Warszawa) c. folyóirat az időközben megjelent anyagról (könyv és folyóirat) tárgyi rendezésben rendszeresen közöl bibliográfiát.

A német folyóiratok közül *Staat und Recht* (Berlin) c. folyóirat havonként tárgyi rendezésben rendszeresen közöl belföldi és külföldi bibliográfiát, a *Neue Justiz* pedig rendszeresen közöl belföldi folyóirat bibliográfiát.

A román folyóirat *Justitia Nouă* (București) ezidőszaki bibliográfiát nem közöl.

² A gyakorlati lehetőségekkel számol pl. a következő elgondolás: Közzöljön tudományos jogi folyóiratunk rendszeresen negyedévenként, jogi szakágak szerint összeállított bibliográfiát a két évnél nem régebb belföldi anyagról és a belföldön megtalálható ugyancsak a két évnél nem régebbi szovjet és népi demokratikus anyagról. A negyedévi rendszeres publikáció lehetővé tenné, hogy kb. két évenként rendszeresen közreadjuk minden jogi szakág legújabb bibliográfiáját. Az összeállítás eredeti és magyar nyelven nemzetközi decimális jelzéssel közzélné a címeket és ezáltal külföldi vonatkozásban is használható volna.

³ A magyar jogi bibliográfiai irodalom kérdései. Jogtudományi Közöny VIII. 1953. 450—457. old.

³ Az *Izvestija Akademii Nauk SZSZSZSR*. 1954. évi 2. számában közöl ismertetést az 1825—1945. évek magyar bibliográfiájának összeállításáról (125. old.), ld. továbbá a *Právník* (Prága) XLII—1953. 104—105. old.-on közölt szemleket a magyar jogi folyóiratokról.

tárgy szerinti csoportosítása¹ jelenleg megengedi, hogy a kutatók azt — természetesen csak az Intézet helyiségében és a kartoték-anyag természete által megkövetelt rendszabályok mellett — használhassák. Azokban a jogi szakágakban, amelyekben a gyűjtést folytatjuk, a könyvanyag gyűjtését a budapesti nagykönyvtárakban lényegében befejeztük és jelenleg a gyűjtési időre vonatkozóan közzétett általános bibliográfiák anyagával ellenőrizzuk gyűjtésünket. Ez a munka meglehetősen nehéz feladat és eredményei viszonylag csekélyek, de elvégzésükre feltétlen szükség van. A tudományos követelményeket csak úgy tudjuk azonban bibliográfiáinkkal szolgálni, ha összefoglaljuk a már elért eredményeket, ha az eddigi bibliográfiai feldolgozások anyagát is figyelembe vesszük gyűjtésünkénél. Az itt elért eredményekből merített legfontosabb, de egyben legszomorúbb tapasztalatunk: a gyakorlatban nem ellenőrzött kötelezőpéldány-beszolgáltatás kapcsán a könyvtárakba eljutott és a bibliográfiákba felvett jogi könyvanyag jó része könyvtáraink pincéiben feldolgozatlanul hever és így az olvasók számára hozzá nem férhető. A könyvanyaggal kapcsolatban meg kell még említeni, hogy a keretművekben (sorozat, gyűjteményes munka stb.) megjelent kiadványok szintén most folytatott felkutatása rendkívül fáradságos, de eredményes munkának bizonyult, mert hiszen ezekben lehet egyhelyütt találni a legértékesebb anyagot. Az ezekről adott áttekintések feltétlenül segíteni fogják a kutató munkáját.

A könyvanyag feldolgozása mellett az utóbbi időkben nagyobb erővel fogtunk hozzá a jogi folyóiratok anyagának gyűjtéséhez és a legfontosabb társadalomtudományi folyóiratok jogi anyagának feldolgozásához. A folyóiratanyag feldolgozásának különös súlyt ad az a körülmény, hogy a folyóirat mindig az érzékenyebb, az eseményekre jobban reagáló sajtótermék, mint a könyv. A már feldolgozott folyóiratanyag még nyers formájában is alkalmas arra, hogy áttekinthető korabeli forrásanyagot adjon a jogi irodalom történetéhez a vizsgált időszakban. Az egyes jogi folyóiratok felkutatása, azok rendszeres feldolgozása szintén nehéz feladat elé állított. A folyóirat-anyag feldolgozása terén még igen sok tennivalónk van, remélhetőleg a jövő év folyamán ezt is be tudjuk fejezni. A feldolgozott folyóiratanyagot¹ külön tárgy szerinti és külön szerzői betűsoros kartotékokban kezeljük és ezt is a könyvanyaggal azonos módon tudjuk a kutatók rendelkezésére bocsátani.

A gyűjtés jelenlegi állapotában kérdéses még a hírlapanyag sorsa. A gyűjtési időszakban kétségtelenül vannak olyan időszakok, amikor a hírlap úgyszólván egyetlen közlési lehetősége az állam- és jogtudományi anyagnak, ezekre az időkre tehát kézenfekvőnek látszik ennek az anyagnak feldolgozása. Viszont arra az

A gyűjtés jelenlegi állapotában kérdéses még a hírlapanyag sorsa. A gyűjtési időszakban kétségtelenül vannak olyan időszakok, amikor a hírlap úgyszólván egyetlen közlési lehetősége az állam- és jogtudományi anyagnak, ezekre az időkre tehát kézenfekvőnek látszik ennek az anyagnak feldolgozása. Viszont arra az

¹ A folyóirat-anyag feldolgozásánál az elsődleges cél az volt, hogy az egész időszakra mielőbb áttekintést adjunk a folyóirati irodalomról. A gyűjtési időszakban megjelent fontosabb általános — tehát többi jogi szakágra kiterjedő jellegű — folyóiratok: Themis (1837–1839.), Törvénykezési Csarnok (1859–1883.), Jogtudományi Közlöny (1865–1934.), Magyar Igazságügy (1875–1892), Erdélyi Múzeum (1856–1945.), Jogállam (1902–1932), Proletárjog (1919.), Ügyvédek Lapja (1884–1939.), Magyar Jogi Szemle (1920–1944.) anyagának feldolgozását befejeztük. Feldolgoztuk az egyes jogi szakágak fontosabb folyóiratait is. Ezek közül jelentősebbek: Magánjog Tára (1925–1934.), Polgári Jog (1925–1938.), Polgári Törvénykezés (1882–1917.), Gazdasági Jog (1940–1944.), Büntető Jog Tára (1880–1944.), Büntügyi Szemle (1912–1919.), Büntető Jogtudományi Szemle (1880.), Büntetőjog (1926–1936.), Ügyvédi Közlöny (1930–1934.), Telekkönyvi Közlöny, utóbb Telekkönyvi Szaklap (1880–1938.), Polgári Törvénykezési Jog Tára (1920–1944.), Nemzetközi Jog Tára (1920–1944.), Békejog és Békegazdaság (1921–1924.), Külügyi Szemle (1921–1944.). A jogi anyagot is közlő folyóiratok közül a Tudományos Gyűjtemény (1825–1856. között), Budapesti Szemle (1840, 1857–1869 és 1873–1944.), Athenaeum (1891–1944.), Magyar Figyelő (1911–1918.) és Magyar Szemle (1927–1944.) anyagát dolgoztuk fel. Ugyancsak feldolgoztunk jelentős számú külföldi folyóiratot is, amelyek gyűjtőkörünkbe eső anyagot kisebb-nagyobb rendszerességgel közöltek. A teljes anyagnak tárgyszerinti, továbbá a szerzők szerinti betűsoros mutatóban való elrendezése nagy részben befejezést nyert.

¹ Az anyagot a következő szakcsoportokban rendeztük: I. Állam- és jogelmélet; II. Állam- és jogtörténet; III. Államjog, alkotmányjog; IV. Államigazgatási jog; V. Pénzügyi jog; VI. Polgári jog; VII. Munkajog; VIII. Családjog; IX. Büntetőjog; X. Törvénykezési jog; XI. Nemzetközi jog; XII. Vegyes anyag. Az I–II., V., VII. és XII. csoportban könyvanyagot még önállóan nem gyűjtöttünk, hanem ezekben a szakokban csupán a bibliográfiák és a folyóiratanyag feldolgozása során összegyűjtött anyag áll rendelkezésre.

időre, amikor a jogi folyóirati irodalom kibontakozásával időtálló cikkek általában jogi folyóiratokban jelenhettek meg, ésszerűnek látszik ennek az anyagnak mellőzése, mivel ez csupán az egyébként is igen nagy terjedelmű anyagot növelné feleslegesen tovább.

Ugyancsak a folyóirati anyagnál térünk ki arra, hogy a gyűjtés folyamán feldolgoztuk a bírói gyakorlatról az időszaki lapok anyagában adott időszerű kommentárokat, az ú. n. »jogesetmegbeszéléseket« is, amelyek az elmélet és gyakorlat kapcsolatát jelentik és amelyek jellemzőek a napi jogászai problémákra.

A meglevő kutatási anyag természetesen még kevés a jogi irodalmunk méreteihez viszonyítva. Már megtett, de még csak első lépés.

A bibliográfiai kutatás lehetőségeinek megjavítása azonban még egyáltalán nem jelenti azt, hogy az irodalmi előzmények felkutatása felesleges, másra áthárítható, kezdőknek való feladat. Az Intézet munkája e téren nem állhat abban, hogy maga állítson össze, egyes kutatók kényelmére, egészen részletkérdésekre menő bibliográfiákat. A tudományos munka az anyagkutatásnál kezdődik s aki ennek iskoláját nem járta ki, komoly eredményt soha sem fog elérni.

4. A bibliográfiai kutatási lehetőségek — az önálló kiadványként kiadott, illetőleg az időszakos sajtóban önállóan közlött bibliográfiai munkák — rövid áttekintése után nézzük meg most már futólag azt a kérdést: hogyan használja fel jogi irodalmunk a kutatási lehetőségeket, mennyiben tesz eleget annak a tudományos feladatnak, hogy egy-egy kérdés alaposabb megvizsgálásával kapcsolatban áttekinthesse a kérdésre vonatkozó irodalmat és ezzel átadja az utána következő kutatóknak, a közösségnek, fāradtságos kutatómunkája eredményeit.

Jelenlegi összefoglaló jellegű tudományos publikációnk között mind tudományos és gyakorlati jelentőségét, mind pedig a terjedelmi lehetőségeket tekintve

az első helyen az egyetemi tankönyv áll. Az egyetemi tankönyv jelenleg legtöbbször a gyakorlatnak is egyetlen összefoglaló, általános jellegű útmutatója. A tankönyvvel szemben támasztott igényesség ennél fogva indokolt. Az egyetemi tankönyvben helyesen összeállított, a tankönyv szerzői által feldolgozott, jól értékelt és átrostált anyag rendkívül fontos tehát a tudományos kutatás terén, de kihat emellett a gyakorlati életre is. Szerény nézetem szerint eddig kiadott egyetemi tankönyveink nem használták ki teljesen ezeket a lehetőségeket, ennél fogva tehát az ezután kiadandó tankönyvek szerkesztésénél erre a szempontra is figyelemmel kell lenni.

A tudományos fokozatok elnyerése végett készített értekezések esetében a jelölt köteles a meglevő irodalmat feldolgozni. Az értekezésnek, mint a legmagasabb követelmények elé állított tudományos munkának kritikai feldolgozást kell adnia, amely az értekezés nyilvános megvilágításával további értékelést kap. Az eddig megvédett értekezések vitáin általában komolyabb kifogás az irodalom feldolgozásának kérdésében nem merült fel. Nagy kár, hogy a feldolgozott irodalom áttekintése — az értekezéssel együtt — az országban mindössze néhány budapesti könyvtárban hozzáférhető s emiatt szélesebb körben nem válhat a kutatók kézenfekvő, mindennapos segítőtársává.

Meghaladná beszámolóm kereteit annak részletes vizsgálata, hogy jogi irodalmunk egyéb alkotásai: a gyűjteményes munkákban közlött dolgozatok, folyóiratcikkek stb. hogyan állanak ebben a kérdésben. Részletes vizsgálatot végezni s annak alapján általános jellegű megállapításokat tenni nem is lehet célom. Néhány észrevétel megtétele azonban szükséges. Jogi irodalmunk zömét ezek a munkák teszik ki. A gondos anyaggyűjtés és az irodalmi előzmények feltárása szempontjából általában itt sem merülhet fel lényegesebb kifogás. Az önálló gondolat nélküli, vagy még csak nem is összefüggő gondolat-

menetben összeállított citatológiai remekművek és az igen figyelemreméltó irodalmi előzmények nemismerésével, vagy éppen elhallgatásával úttörőként jelentkező cikkek, sajnos azonban még előfordulnak. Jogi irodalmunk minőségi javulását ebben a vonatkozásban csak olyan tudományos munkától várhatjuk, amelynek szerzője helyes mértékben használja fel és értékeli forrásanyagát, amelynek szerzője soha nem léphet fel jogtalanul vagy hamisan az eredetiség igényével, de soha sem mondhat le arról, hogy — bármilyen csekély mértékben is — önálló gondolatokkal járuljon hozzá jogtudományunk továbbfejlesztéséhez. A kettő között a helyes arányt a feldolgozott kérdés, a kidolgozás célkitűzései, feladata stb. befolyásolhatják, de abból egyik tényezőt sem zárhatják ki teljesen.

A forrásanyag feldolgozásának alakai kérdései (a bibliográfiai idézések egységes módja, az alkalmazható egységes rövidítések kialakítása stb.) tisztán gyakorlati jellegű kérdések. Sok felesleges munkát lehetne ebben a vonatkozásban megtakarítani, ha jogtudományi folyóirataink szerkesztőségei e kérdésben gyakorlati iránymutatással szolgálnának.

5. A természettudományokban a kísérletezés hatalmas eszköze a kutatónak.

A társadalomtudományokban — ahol ez nem segítheti a munkát — a tudományos anyaggyűjtésnek fokozottabb jelentősége van. Nem kétséges, hogy — a többi tudományokhoz hasonlóan — a jogtudomány helyes irányú fejlődéséhez is szükséges a rendszeres, tervszerű és folyamatos kutatási lehetőségek megteremtése és kiépítése. Ennek egyik előfeltétele jogi anyaggyűjtésünk, bibliográfiai irodalmunk helyzetének feltárása, a folyamatos és rendszeres tennivalók kijelölése és ellátásuk megszervezése, végül pedig — és nem utolsósorban — a múlt mulasztásainak fokozatos pótlása. A tervszerűtlenül, ötletszerűen végzett anyaggyűjtés sohasem megbízható, s emellett mindig hatalmas idő- s munkavesztéssel jár és szinte szükségképpen a tudományos munka minőségének rovására megy. A hosszú időn át, rendszeresen végzett tudományos anyaggyűjtés és rendszerezés viszont nemcsak a leghűbb segítőeszköze a kutatónak, amely lehetővé teszi ismeretkörünk állandó és rendszeres bővítését, de — helyesen használva — szigorú és kérlelhetetlen eszköze az önbírálatnak, a magasabb színvonal felé való folytonos törekvésnek, s ezáltal valóban egyik alapvető tényezője a tudományos munkának.

Nagy Lajos

Nagy Imre: »Egy évtized«

Válogatott beszédek és írások

1. A felszabadulás a magyar politikai irodalomban is új korszakot jelent. A reformkor és 1848—49 széles politikai hullámverései, amelyek a régi magyar politikai irodalom csúcsait jelentették, Kossuth emigrációs irataival zárultak. Az emigrációs iratok magukon viselték a visszapillantó politikus szemléletének új alakulását, a távlatadta tisztánlátást. A dualizmus korának politikai irodalma, amelynek fő anyagát az ú. n. közjogi harcok jelentették, a mai olvasó számára lényegében érdektelenek. Érdekességüket és hitelüket veszítették már a felszabadulás előtt is. A felszabadulás előtti 25 év politikai irodalmára — és itt a haladó jellegű, jószándékkal megírt politikai irodalomról van csak szó — a módszerek bizonytalan-sága, a célok határozatlansága, a »magyar sors« misztikus látásmódja nyomta rá bélyegét. Politikai irodalmunk történetében külön fejezet illeti meg az 1919-es magyar proletárdiktatúra irodalmi anyagát, a marxizmus—leninizmus eme első jelentkezését az emigráció és az illegálitás politikai irodalmát.

A felszabadulás után marxista—leninista irodalmunk a magyar valóság tudományos elemzését adta, programot, a helyzetnek megfelelő közvetlen és távolabbi célokat állítottak a magyar társadalom elé. Újszerű hang volt ez a magyar politikai életben; nem arról volt már szó, hogy milyen vak végzetnek van alávetve ez a kis ország, hanem arról, hogy hatalmas felszabadítójára, a Szovjetunióra és a vele együtt felszabadult népi demokráciákra, a magyar dolgozó nép, mindeneke előtt a munkásosztály erejére támaszkodva,

hogyan alakítja sorsát a társadalom fejlődése törvényszerűségének felismerésében, az új termelési viszonyok között; milyen úton járjon és mit, milyen úton érhet el. Bízvást mondhatjuk, hogy ez a politikai irodalom megőrzi, megeleveníti Kossuth és Széchenyi legjobb gondolatait és egye-síti azzal a mérhetetlen történelmi tapasztalattal, amelyet a marxizmus—leninizmus feldolgozott és a szocializmus felépítése a Szovjetunióban eredményezett. Valójában tehát azt, hogy a nemzeti függetlenség és a szabadságszerető népek testvéri kapcsolata, a politikai demokrácia és a szilárd állami vezetés egységben jelentkezett a dolgozó emberek jómódú magasabb emberi és polgári életszintjének követelésével és a párt mindezt tudományosan és történelmileg megalapozottan állította a magyar társadalom elé.

2. Nagy Imre válogatott beszédeinek és írásainak két kötete is ebbe a körbe vág. Marxista—leninista irodalmunknak, magyar politikai irodalmunknak igen nagy nyeresége. Országunk építésében sok jelentős kérdésnek előbbi időben való megismerése, politikai műveltségünk és problémáink marxista—leninista elemzése szempontjából is jelentős lett volna. Hiányt pótol tehát a Szikra, amikor a két kötetet megjelentette és ezzel a magyar politikai irodalmat gazdagította.

3. Az I. kötet Nagy Imre 1945—1947, a II. kötet 1948—1954 közötti válogatott beszédeit és írásait tartalmazza. Szerkezeti-leg a kötetek élére egy 1949-ben elhang-zott előadás került: »A munkásmozgalom és agrárszocializmus a XIX. század végén Magyarországon.« Ez a tanulmány mintegy

aláhúzza a két kötet eszmei egységét. A tanulmányban Nagy Imre elemzi a magyar munkásmozgalom történelmi gyökereit és egyúttal aláhúzza a két kötet átfogó eszmei tendenciáját: a munkás-paraszt szövetség szükségszerűsége, elkerülhetetlen feltétele, alapja annak, hogy az ország demokratikus és szocialista átalakulása végbemelessen. A bevezető tanulmány rámutat arra, hogy a szociáldemokrata párt opportunistá politikája a XIX. század végén jelentkező forradalmi fellendülés szakaszán megfosztotta a munkásosztályt szövetségeseitől, a magyar és más nemzetiségű parasztságtól, a magyar és a többi nemzetiségű parasztságot pedig vezetőjétől. (I. köt. 56. old.) Nagy Imre fejlődésünk alapvető követelményének tartja a népi demokratikus fejlődés mindkét szakaszán a munkás-paraszt szövetség ápolását, erősítését és szélesítését. Ebben az eszmei keretben foglalkozik a legtöbb beszéd és cikk éppen a parasztság problémáinak elemzésével, a paraszti osztályviszonyok vizsgálatával a népi demokratikus fejlődés két szakaszában.

A népi demokrácia fejlődése első szakaszán a nagybirtokrendszer megszűntetéséért vívott harcban többé-kevésbé a parasztság minden rétege érdekelve volt: »az átalakulás első szakaszán tehát a munkás-paraszt szövetség a munkásosztály és a parasztság egészének összefogása volt a nagybirtok ellen.« (I. köt. 311. old.) A parasztsággal való szövetségben alapvető változást jelentett a demokratikus fejlődés kérdésében és a kapitalista kizsákmányolás elleni harcban a föld-reform befejeztével előállott helyzet. Az egész parasztsággal való együtthaladás már csak az egyes konkrét kérdésekre szorítkozhatott (de arra igen). Amint Nagy Imre írja: »A kulákság maga is kapitalista osztály és így érdekei a kizsákmányolás szabadságához fűzik. Demokratizmusa addig terjed, amíg ezt a szabadságot biztosítani tudja a maga számára. A kizsákmányolás kérdésében a dolgozó parasztság és a kulákság között az ellen-

tét egyre fokozódik és élesedik. Éppen ezért a falun belül parasztegységről nem is beszélhetünk. De ha a kulákság ki is zsákmányolja az alsóbb paraszti rétegeket, azért a kulákot is nyomja a nagytőke... ez viszont lehetővé teszi, hogy bizonyos körülmények között az egész parasztság egységesen lépjen fel a bank- és kereskedelmi tőke kizsákmányolása és uzsorája ellen.« (I. köt. 312. old.)

1946. szeptember 30-án a MKP III. Kongresszusán tartott beszédében Nagy Imre a népi demokráciáért vívott harc sikere érdekében felveti a középparasztsággal való szövetség kérdését, akkor még azzal a megszorítással, hogy a középparasztság felsőbb rétegeit semlegesíteni kell.

A középparasztsággal való viszony kérdését Nagy Imre a »fordulat évében« központi kérdéssé emeli. Az 1948 novemberében elmondott beszéd a párt falusi politikájának kulcskérdésévé a középparasztsággal való szövetség kérdését teszi. Fejlődési viszonyaink között — Nagy Imre megállapítása szerint — a szocializmus építésének kezdetén megvannak a feltételei és a szükségszerűsége a középparaszttal való szövetségnek. Elemzésének lényege a következő: A felszabadulás utáni első években a szegényparasztság volt a falu központi tényezője, a középparasztság nem jelenthetett döntő szerepet. A harc a szegényparasztság és a kulákság között folyt. A szocializmusnak a városokban való építésével egyidejűleg a falun is megindult a harc a kulákságnak, a falu kapitalista kizsákmányoló elemeinek korlátozásáért és a szocializmusba való átmenet alapjainak lerakásáért. Ezt a hatalmas feladatot a munkásosztály csupán a szegényparasztságra támaszkodva a középparasztsággal való szövetség nélkül *nem tudja* megoldani. (II. köt. 85. old.)

A parasztság rétegződése tekintetében rámutat arra, hogy a kapitalizmusban végbemenő polarizáció mellett az átmenet szakaszán mind nagyobb mértékben érvé-

nyesül a szocializmus építésének kiegyenlítő tendenciája. A középparasztsággal való viszony kérdésében megindult vita anyagának összefoglalása: »Vita a középparasztsághoz való viszony és a falusi osztályviszonyok« c. cikke — a lenini—sztálini tanításoknak a magyar viszonyokra való alkalmazásából indul ki. »Lenin és Sztálin tanításai — írja Nagy Imre — a parasztság különböző rétegeihez való viszonyunk kérdésében általános érvényűek« (II. köt. 120. old.). Rámutat arra, hogy egyes kérdések felvetésének módja, megjelenésének formája lehet más, sajátos, a többi országtól elütő, de a lényeg, a törvényszerűség változatlanul ugyanaz.

E cikkében Nagy Imre számos, gyakorlati politikánk szempontjából alapvető megvilágítást ad, különösen a kisárutermelés kérdésében. Ime: »Aki a kisárutermelő parasztság gazdasági megerősödését elkulakosodásnak tartja és nem látja meg, hogy a falun végbement alapvető változás a falu középparaszttosodása, szerintem hibát követ el s letér a marxizmus — leninizmus vonaláról.« (II. köt. 134. old.)

Ugyancsak új szakaszunk gazdaságpolitikájában igazolódik be a kis- és középparasztság termelőeri fejlesztésének kérdéséről vallott felfogás elméleti jelentősége és gyakorlati értéke. Így veti fel a kérdést az országgyűlés 1953. július 4-i ülésén, a kormány bemutatkozása alkalmával elmondott beszédében is.

Nagy Imre a munkás-paraszt szövetség vonatkozásában nagy figyelmet fordít gazdaságpolitikai intézkedések terén a fokozatosság problémájára. Az átmeneti szakasz formái, módszerei és üteme kérdésében rávilágít arra, hogy nálunk a fokozatosság elvének gondos megtartása a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén rendkívül fontos, mert 1. a parasztságnak nálunk saját birtoka van, amelytől nem könnyen válik meg; 2. a kapitalizmusnak mély gyökerei vannak a falun, a régi közösségi formák teljesen felbom-

lottak és kifejlődött az egyéni gazdálkodás; 3. az egyszerű szövetkezeti mozgalom későn alakult ki, kezdetleges, továbbá a parasztság döntő tömegei a szövetkezeteken kívül maradtak. (V. ö.: az 1948—1949-ben elhangzott vitáról szóló cikkét.)

4. A munkás-paraszt szövetség kérdése — hangsúlyozza — azért nagyjelentőségű, mert az a népi demokráciának, mint a proletárdiktatúra válfajának politikai alapja (v. ö. i. m. II. köt. 530. old.).

Nagy Imre a munkás-paraszt szövetség kérdésével, mint a proletárdiktatúra legdöntőbb kérdésével foglalkozik és a proletárdiktatúra sokoldalú lenini meghatározásaiból kiemeli a proletárdiktatúrára, mint különös osztályszövetségre vonatkozó meghatározást. Rámutat arra, hogy a proletárdiktatúra szélesebb osztályszövetség, mint a munkás-paraszt szövetség, amely azonban a munkás-paraszt szövetségen nyugszik. A proletárdiktatúra meghatározását a következőkben adja: »A proletárdiktatúra a munkás-paraszt szövetségen nyugvó szélesebb osztályszövetség, melynek a szocializmus építésében közreműködő értelmiségi, kispolgári, nem proletár rétegek is tevékeny részesei. Aktív közreműködésük nélkül nem lehet a szocializmust felépíteni.« (II. köt. 504. old.) A népi demokrácia sajátos viszonyai között ezt a széles osztályszövetséget a Népfront fejezi ki, melynek gerince a munkás-paraszt szövetség. A burzsoá viszonyok között a nagy monopóliumok nemcsak a munkásosztályt és a dolgozó parasztságot, hanem a társadalom legszélesebb dolgozó rétegeit, a kispolgárokat, a nem proletár elemeket és az értelmiséget elnyomják, maguk alá gyűrik, szegénységbe és nyomorba taszítják. »Ezeknek a nem proletár rétegeknek a proletárdiktatúra osztályszövetségébe való bevonása terén fontos szerep jut a népi demokratikus államnak, amely megmutatja ezeknek a rétegeknek, hogy előnyösebb számukra a proletárdiktatúra, mint a burzsoázia diktatúrája, és hogy

harmadik út nincs és nem is lehetséges.» (II. köt. 504. old.)

A Népfront, amely a népi egységet fejezi ki, a munkásosztály és az összes dolgozók szövetsége, tehát a közöttük fennálló reális érdekközösségen nyugszik. Az érdekközösség a szocializmus építését vezető erőhöz, a munkás-paraszt szövetséghez kapcsolja a fenti rétegeket. A munkásosztály pártjának és a munkásosztálynak fel kell használnia minden lehetőséget arra, hogy megnyerje a maga számára a lakosság széles kispolgári rétegeit és a parasztság zömét. Hangsúlyozza, hogy »a mi konkrét viszonyaink, az osztályharc adott feltételei között a munkás-paraszt szövetségnél szélesebb és átfogóbb tömegbázis létrehozását nagyban elősegíti az, hogy a forradalom fejlődésének sajátosságai következtében a diktatúra erőszakoldala kevésbé domborodik ki, és már a szocialista átalakulás jelenlegi első szakaszán jobban előtérbe kerültek a gazdaságfejlesztés, a szociális és kulturális tevékenység békés feladatai, amelyekre az állam fő tevékenysége irányul«. (II. köt. 505. old.)

Az azóta létrejött Hazafias Népfront, ezen érdekközösség mellett, azon az érzelmi közösségen is épül, amely a haza szeretetében egyesíti a társadalom minden dolgozó tagját. A hazaszeretetnek ez az érzése, amely történelmi feltételeken nyugszik, a mi szocializmust építő hazánk, mint a magyar múlt minden forradalmi hagyományának megvalósítója irányában érzett hazaszeretet.

A Hazafias Népfrontnak népünk gondolkodásában mély gyökerei és tudatában nemes hagyományai vannak. Pusztán az a célkitűzés, hogy a magyar legyen egységes és ne széthúzó, amely legjobbjaink gondolatvilágát áthatotta, eleven kívánság volt a magyar népben, mert azt tapasztalta, hogy nagy nemzeti cselekedetek elvégzésére történelmünk során akkor volt képes, amikor a nemzeti egység a lehető legmagasabb fokot érte el. Ezt a nemzeti egységet azonban az antagonista osztály-

társadalomban csak ritkán és csak rövid ideig tudtuk megvalósítani. Lényegében sohasem valósulhatott meg. Népünknek ez a kívánsága, akarata csak most válhat valóra, a magyar társadalom szerkezetének megváltozásával.

A felszabadulás óta eltelt 10 év alatt a nemzet újjászületett és egységesebb lett, mint valaha. Társadalmunkban nincsenek többé földbirtokosok, felszámoltuk a feudalizmus maradványait, a városi burzsoáziát. Ugyanekkor megszilárdult és általánosan elismertté vált pártunk és munkásosztályunk vezető szerepe, megszilárdult a munkás-paraszt szövetség, amely mögé felzárkóznak a dolgozó tömegek, a társadalom legszélesebb rétegei. Ennek keretét a Hazafias Népfront adja meg.

A Hazafias Népfrontnak népi demokráciánk létrejöttében is vannak hagyományai. Felszabadulásunk óta különösen és a felszabadulást megelőző, a német fasizmus és magyarországi csatlósai elleni harcban is. A német fasiszták és magyarországi csatlósai elleni harcban a magyar kommunisták hívták fel a társadalmat arra, hogy a hazafias erők összefogása, a nemzeti ellenállás megszervezése fő feladat, amely a munkásokra, parasztságra, a haladó, szabadságszerető intelligenciára és a hazáját szerető minden magyarra vár. A német fasizmus és magyarországi csatlósai ellen vívott küzdelemben a magyar kommunisták voltak azok, akik a nemzet erőit összefogták és szervezeti keretet is adtak ennek a harcnak.

A felszabadulás után a magyar kommunisták, a Magyar Kommunista Párt keltette új életre a nemzeti egység széles alapokon nyugvó szervezetét, a Nemzeti Függetlenségi Frontot. Ez a felszabadulás után még a pártok koalíciója volt ugyan, de minden hibája ellenére is alkalmas volt arra, hogy államhatalmi és államigazgatási szerveink, népi bizottságaink, a nemzeti bizottságok, a földigénylő bizottságok a népfrontpolitikát kifejező Függetlenségi Front jegyében jöjjenek létre. A népfrontpolitika helyességét és eredményeit iga-

zolta az újjáépítés hatalmas lendülete — a jó forint megteremtése —, a termelés emelkedése. A történelmi fejlődés a Függetlenségi Népfront első alakzatát túlhaladta és a Magyar Dolgozók Pártja I. Kongresszusán elhangzott programnyilatkozatnak megfelelően új Függetlenségi Népfront alakult. Az új Függetlenségi Népfront azonban már nem tudott teljes szélességében kibontakozni, nem tudta betölteni azt a feladatát, amely rá az Alkotmány 56. szakasza alapján várt. »A Függetlenségi Népfront formális létezése, alkalmi akciókra korlátozott tevékenysége egyáltalán nem felelt meg annak a fontos hivatásnak, amelyet a legszélesebb népi egység megteremtésével, a proletárdiktatúra, a demokrácia alapjainak kiszélesítésével népi demokratikus rendszerünkben be kellett volna töltenie.« (II. köt. 506. old.)

A Hazafias Népfrontnak nemcsak építő, de harcosszorgalomnak is kell lennie. Valóban frontot kell alkotnia népi demokratikus vívmányaink, szabadságunk, függetlenségünk és nemzeti szuverenitásunk védelmére, a belső és külső reakciós, imperialista, ellenséges törekvések és aknamunka ellen, a béke védelmére, a háború ellen. A Hazafias Népfront feladata, hogy a nemzeti erőlk összefogására irányuló politikánk sikerét továbbfokozva, szélessítse a népi demokratikus állam tömegkapcsolatait, mély gyökereket eressen a tömegekbe és a legnagyobb tömegszervezetek és tömegmozgalmak erejének összefogásával, a dolgozók legszélesebb rétegeit bekapcsolja hazánk építésébe és védelmébe.

Az új hazafias Népfront feladata, hogy népi demokratikus fejlődésünk új szakaszában, ez új szakasz célkitűzéseinek megfelelően életképes, eleven tömegmozgalmommá válva, segítsen a dolgozók politikai, gazdasági és kulturális színvonalának emelésében, a dolgozók jólétének fokozásában.

»A népfront az a társadalmi és politikai alap, amelyen államhatalmunk és kormányzatunk nyugszik« (II. köt. 509. old.),

felszabadulásunk óta a leghatékonyabb formának bizonyult, amelyen keresztül a dolgozók bekapcsolódhattak az államépítésbe és a munkás-paraszt szövetséghez vonzhatták a legszélesebb, nem proletár dolgozó tömegeket. Tartós és szilárd formának bizonyult. Pártunk III. Kongresszusának határozata alapján ezt a szilárd és tartós társadalmi formát a Hazafias Népfront politikájának bátor kibontakozásával tovább kell erősítenie.

A párt, a népi demokratikus állam és a tömegek közötti kapcsolat szélesítésének, erősítésének gondolata, központi eszméje a könyvnek: felhasználni az adott történelmi időszakban kínálkozó lehetőségeket arra, hogy minél szélesebbre vonjuk ezt a bázist, az osztályharc állásának megfelelően, erősíteni a demokráciát; ez az eszme tér vissza mind az első, mind a második kötet beszédeiben és írásaiban.

5. Az »Egy Évtized«-ben foglalt beszédek és cikkek értékes hozzájárulást jelentenek népi demokráciánk jellegének megítéléséhez is. A párt II. Kongresszusán elhangzott referátumban Nagy Imre összefoglalja, de egyúttal tovább is fejleszti idevonatkozó megállapításait: a népi demokrácia a proletárdiktatúrának egy válfaja, amely nemcsak Magyarországon, hanem a kelet- és délkelet-európai országokban, az egyes országok konkrét adottságaiból folyó bizonyos sajátosságokkal az átmenet politikai rendszere. (A kiemelés tőlem — H. P.) Az átmenet politikai formái »az egyes országok fejlettsége, konkrét helyzete és sajátosságai szerint, rendkívül változatosak«. Egyúttal rámutat arra is, hogy a politikai forma megmagyarázásánál a hangsúly nem a különbségeken, nem a sajátosságokon, nem azon van, ami eltérő, hanem azon, ami »az egész nemzetközi forradalmi fejlődésben egységes és közös — a proletárdiktatúrán«. (II. köt. 495. old.)

Az állam- és jogtudomány dolgozói között élénk eszmecsere folyik arról, hogy tisztázzák az államforma fogalmát. Ezen belül jelentős szerepet játszik a politikai

rendszer fogalmának tisztázása és az állam formájával való összefüggésének, belső kapcsolatának feltárása. Nagy Imre referátuma különbséget tesz a politikai rendszer, — ami a népi demokráciákban az egyes országok konkrét adottságaiból folyóan, bizonyos sajátosságok ellenére is azonos — és az átmenet politikai formái között, amelyek igen változatosak. Ez rávilágít arra, hogy az államformának legfontosabb, legmozgékonyabb eleme a politikai rendszer, míg a politikai formák tekintetében széleskörű választási lehetőség van az adott országok fejlődési viszonyai között a régi és új formák felhasználása tekintetében.

A népi demokrácia fejlődése két szakaszban megy végbe, a két szakasz osztálytartalma változik. »A polgári demokratikus forradalom szakaszán a népi demokrácia, osztálytartalmát tekintve, alapjában a munkásság és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája. A szocialista forradalom szakaszán a népi demokrácia, osztálytartalmát tekintve proletárdiktatúra.«

Igen jelentős az a megállapítás, hogy: »A népi demokrácia tehát egyaránt államrendszere a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet mindkét forradalmi szakaszának, mind a demokratikus, mind a szocialista forradalom szakaszán, ami sajátos jelleget kölcsönöz az első szakaszból a másodikba való fejlődésnek.« (II. köt. 496. old.) Az első szakaszból a másodikba való átmenet sajátos jellege abban is megnyilvánul, hogy a feladatok egymásba folytak, a konkrét történelmi helyzet alakulása folytán összefonódtak és ezeket nem lehet pontosan egymástól elhatárolni. Nagy Imre megállapításai módot adnak arra, hogy hazai viszonyaink között is, de a népi demokráciára általánosítva is megvizsgáljuk a népi demokratikus forradalom által létrehozott államhatalom jellegét a népi demokratikus fejlődés első szakaszában.

E megállapítás valóban Leninnek a »Két taktikában« felvázolt, a demokratikus

forradalomról a szocialista forradalomra való átmenetre vonatkozó tanításai alkotó alkalmazását jelenti. Abban az értelemben ugyanis, hogy a munkás-paraszt diktatúra, tehát a demokratikus átalakulás állama, a fejlődés egy szakaszán a proletárforradalomba megy át és proletárdiktatúrává változik (a népi demokratikus országok fejlődéséhez képest más és más módon). A munkás-paraszt diktatúra így része a szocializmushoz vezető útnak. A kérdés ilyen megvilágítása közelebb visz bennünket a népi demokratikus forradalom első szakasza által létrehozott államhatalom jellegének megértéséhez.

A népi demokrácia fejlődésének jelenlegi szakaszán, a népi demokratikus állam funkciói tekintetében a kongresszusi beszámoló rámutat arra, hogy a népi demokratikus fejlődés sajátosságai következtében, a diktatúra erőszak oldala kevésbé domborodik ki és már a szocialista átalakulás jelenlegi első szakaszán előtérbe került a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció, amelyre nálunk az állam fő tevékenysége irányul. Ez teszi lehetővé, hogy az osztályharc adott feltételei között, a munkás-paraszt szövetségnél szélesebb és átfogóbb tömegbázist hozzunk létre, a proletárdiktatúra rendszerében irányító erő, a párt politikájának megvalósítására.

A szocializmus építésének kibontakozásával hatalmas mértékben növekszik a felépítmény, főképpen a párt politikájának, jelentősége. (V. ö. i. m. 494. old.)

A népi demokratikus forradalom két szakasza között a határkövet a kongresszusi referátumban Nagy Imre a két munkáspárt egyesülésében jelölte meg. A két munkáspárt egyesülésével megvalósult a munkásosztály szervezeti és politikai egysége, amely lehetővé tette, hogy a munkásosztály kezébe vegye a hatalmat, megszilárdítsa a munkás-paraszt szövetséget és azon belül saját vezetőszerepét.

Nagy Imre kongresszusi referátumában a proletárdiktatúra rendszerének a népi demokratikus fejlődésben jelentkező saját-

tosságait és hazai fejlődésünkben meglevő különös vonásait elemezve, segítséget nyújt nemcsak az állam- és jogelméletnek, hanem más jogágak művelőinek is. Így, a burzsoá államgépezet összetörése és új államgépezetünk felépítése vonatkozásában elfoglalt álláspontja az államjog és államigazgatási jog kérdéseit is közelről érinti. Más tanulmányai pedig már eddig is elevenítően és lendítően hatottak állam-

és jogtudományi irodalmunkra a polgári jog, a földjog és a termelőszövetkezeti jog feldolgozásában is.

Nyilvánvaló, hogy egy ismertetés a könyv jelentőségének teljes elemzését nem adhatja, és a magyar állam- és jogtudományban még sok hivatkozás és visszatérés fogja bizonyítani Nagy Imre könyvének eleven hatását.

Halász Pál

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán működő munkaközösségek munkájáról

1. Néhány évvel ezelőtt vetődött fel egyetemünkön az a gondolat, hogy az egyes tanszékek mellett tudományos munkaközösségek létesítésével igyekezzünk az elmélet és gyakorlat szoros kapcsolatának megvalósítása mellett kiszélesíteni a jog tudományos művelését. A nemzetközi jogi tanszéken alakult először munkaközösség. De a kezdeményezőnek csakhamar követői akadtak, úgy hogy ma már számos munkaközösség működik egyetemünkön.

A munkaközösség tagjai a gyakorlatban a legkülönbözőbb munkaterületen dolgozó jogászok (bírók, ügyészek, minisztériumi és vállalati jogászok, a K. D. B. dolgozói, ügyvédek, államigazgatási szakemberek stb.), valamint tudományos munkával foglalkozók (az Állam- és Jogtudományi Intézet dolgozói, egyetemi oktatók, aspiránsok stb.), akik közösen vitatnak meg a munkaközösségi üléseken aktuális jogi problémákat. Egyes munkaközösségek helyeseltető módszere, hogy egy-egy téma megtárgyalásához a munkaközösség állandó tagjain kívül a tárgyban érdekelt más személyeket, esetleg nem jogászokat is meghívják, más munkaközösségek az előadónak biztosítják azt a lehetőséget, hogy az előadásuk tárgykörével foglalkozó szakembereket meghívják a munkaközösségi ülésre.

A munkaközösségek fontos feladatuk-

nak tekintik az új szakaszban a jog számos területén megindult kodifikációs munkába való bekapcsolódást. Ezt a célt részben az előadások témájának megválasztásával érik el, részben pedig azzal, hogy egyes üléseiken a törvénytervezetek nyers szövegét vitatják meg, s a vita során elhangzott észrevételeket és javaslatokat az illetékes kodifikáló szervekhez juttatják.

Az alábbiakban a munkaközösség ülésein folyó munkáról kívánok beszámolni, anélkül, hogy a munka megszervezésével és a munkamódszerekkel kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznék.

2. Az államjogi és államigazgatási jogi munkaközösség e tanévi munkáját a *tanács törvény tervezetének vitájával* kezdte meg. Három napos vitaülésen tárgyalta végig a törvénytervezet minden rendelkezését, s munkájának eredményeképpen egy mintegy 25 oldalas előterjesztést nyújtott be a Hazafias Népfront Előkészítő Bizottságához. A javaslatok egy része érdemi, más része szövegezési módosítást kívánt a törvénytervezeten. A munkaközösség hívta fel pl. a figyelmet arra, hogy az új törvénytervezetből kimaradt a jogorvoslati rész. Zavaró volt a tervezetben a különböző alárendeltségű városi tanácsok elnevezése. A munkaközösség nemcsak rámutatott az elnevezésbeli hely-

telenségre, hanem hosszas vita után olyan javaslatot tett az elnevezésre vonatkozóan, amelynek megvalósítását, mint munkájának eredményét örömmel üdvözölhette új tanácstörvényünkben. Hasonló kedvező sorsra jutott a munkaközösségi vita számos más eredménye is.

A következő ülésen *Csizmádia Andor*: *A helyi tanácsok jogszabályalkotási hatásköre* c. előadása került megvitatásra.¹ A történeti anyag ismertetése után rátért a szabályrendeletalkotási jog felszabadulás utáni problémáira. Ennek során első sorban annak okait vizsgálta, hogy bár törvényi, sőt alkotmányi felhatalmazásuk van a helyi tanácsoknak a szabályrendeletalkotásra, e jogukkal mind a mai napig alig élnek.

Új tanácstörvényünk szabályozta ugyan a helyi tanácsok szabályrendeletalkotási jogát, néhány kérdés mégis nyitva maradt. Így pl. az, hogy mikor alkosson valamely tárgyban helyi rendeletet a megyei, mikor a járási, a községi, a városi, illetve a városi kerületi tanács, valamint, hogy kik kezdeményezhetnek szabályrendeletalkotást. Ellentmondás van jogszabályainkban a helyi tanácsok szabálysértés megállapítási joga tekintetében is. Felhívta az előadó a figyelmet arra, hogy a régi és újabb szabályrendeletek közt nagy zűrzavar van, legtöbbször maguk a tanácsok sem tudják, melyik van közülük érvényben. Egyben rámutatott azokra az eszközökre is, amelyekkel ezt a jogbizonytalanságot meg lehetne szüntetni.

Az előadó által felvetett kérdések élénk vitát nyitottak meg, különösen a szabályrendeletek körében fennálló jogbizonytalanság, a helyi szabályrendeletek által szabályozandó kérdések és a szabályrendeletalkotás pangása tekintetében.

Kovacsics József és *Kolta János* előadása a területrendezés kérdéseivel foglalkozott, Kovacsics elvtárs az általános problémákat vetette fel, Kolta elvtárs pedig Baranya megye területrendezésére tett konkrét

javaslatot. Az előadó megállapította — és véleményét a jelenlevők is osztották — hogy az 1949. évi területrendezés, amely az akkori követelményeknek megfelelt, jelenlegi követelményeinknek az azóta bekövetkezett hatalmas gazdasági fejlődés folytán már nem felel meg. Ideje tehát, hogy az eljövendő területrendezés tudományos alapjának megadásához hozzáfogjunk. Ezt a célt szolgálta a munkaközösségi ülés, amelyre a további közös munka és a különböző szervek együttműködésének biztosítása érdekében valamennyi érdekelt szerv képviselőjét meghívták.

A vita során számos érdekes részletkérdés merült fel. Egyik legtöbb problémát felvető kérdés a túl kis lakosságú, gazdasági és igazgatási szempontból szinte életképtelen községek helyzete, ahol is gazdasági és igazgatási szempontból a közös tanács, a községegyesítés felelne meg, ez az út azonban a lakosság ellenállásába ütköznék.

A munkaközösség jelenleg az *államigazgatási eljárás jogszabálytervezetének* vitájával foglalkozik. A vita az ezzel foglalkozó ülésen egyelőre főleg akörül forgott, hogy mire terjedjen ki a jogszabály hatálya, s egyes kérdésekben, mint pl. az illetékeség vagy a bizonyítási eljárás, mennyiben legyen a Pp.-vel összehangolva.

A munkaközösség további programja a készülő törvénytervezet részletekbemenő megvitatásával és észrevételeinek az illetékesekhez juttatásával minél nagyobb segítséget nyújtani az államigazgatási eljárás kodifikációjához.

3. A *polgári jogi* munkaközösség a készülő polgári törvénykönyv szövegtervezetének vitáját és különböző, a polgári törvénykönyv kodifikációja és az új szakasz gazdasági politikája szempontjából jelentős témák előadását és megvitatását tűzte programjául.

Az eddigi munkaközösségi üléseken behatárolható megvitatásban részesült a polgári törvénykönyv első *Személyek* című része és folyik a *Tulajdonjog* című második rész vitája. A munkaközösség tagjai

¹ Az előadás és vita részletes ismertetését ld. *Állam és Igazgatás* 1954. 10–11. sz. 605. és köv. old.

szakaszról szakaszra teszik vizsgálat tárgyává a törvénytervezetet és számos kérdésben alakult ki igen élénk vita. Így pl. a személyekről szóló rész körében a gyakorlatban dolgozó jogászok részéről sok aggály merült fel a jogi személyek relatív, célhoz kötött jogképessége tekintetében, s különösen az állami költségvetési szervek vagyoni felelősségének tervezett szabályozása kérdésében. Ugyancsak a jogi személyek köréből erősen vitatott volt, hogy a vállalatok telepei, üzemei, kirendeltségei és egyéb helyi szervezeti egységei, de különösen a társadalmi szervezetek és egyesületek helyi szervezetei és szakosztályai mennyiben legyenek jogképesek, vagyis jogi személyek.

A személyhez fűződő jogok polgári jogi védelme felvetette a nem vagyoni elégtétel problémáját is.

A tulajdonjog tárgyalása során a különböző tulajdoni formák elhatárolása és jogi védelme körül alakult ki élénk vita. Többen hiányolták, hogy nem tűnik ki a szövegtervezetből, hogy a szabadfoglalkozású szellemi foglalkozást űzők munkaeszközeit melyik kategóriába lehet sorolni. — Több vitás problémát vetett fel a törvénytervezetnek az a rendelkezése is, amellyel a korlátolt dologi jogként kialakult építmenyi jog kiküszöbölése céljából bizonyos esetekben kivételt tesz az aedificium solo cedit elve alól.

A polgári törvénykönyv szövegtervezetének vitáját különösen értékesé és eredményessé teszi egyrészt az, hogy a vitavezető mindig arról is felvilágosítást tud nyújtani, hogy az egyes rendelkezések milyen megfontolások alapján kerültek a törvénykönyvbe, másrészt az, hogy az elhangzott észrevételekről, javaslatokról a kodifikátorok közvetlenül tudomást szereznek és így a munkaközösség munkája valóban hasznos segítséget jelent a kodifikációban.

A polgári törvénykönyv vitáján kívül két előadás került a tanév első félévében megvitatásra. Az első *Groó István: A kis- és nagykereskedelem közötti szállítási szer-*

zódések című előadása volt. Az előadó megvizsgálandónak tartotta, hogy ugyanazon tárca körében működő kereskedelmi rendszerek között kisebb területű országunkban is szükség van-e a szállítási szerződések általánosan kötelező rendszerére. Vizsgálódásának eredményeként azt javasolta, hogy az általánosan kötelező rendszerről térjünk át a fakultatív szerződési módra. A kötelező szerződési rendszer ellen szóló érvként hozta fel az előadó, hogy az nem biztosítja kellőképpen az áru megfelelő minőségét; hogy túl nagy adminisztratív terhet ró különösen a vidéki kisebb kereskedelmi vállalatokra; s hogy a szerződő felek a szerződések igazi lényegét azok bevezetése óta már amúgy is kiürítették, vagy úgy, hogy a rendelt cikkek részletes, a minőségre is kiterjedő specifikálását hagyták el, vagy magát a szerződést tették különböző körülményektől függően feltételeessé.

Groó elvtárs előadását élénk vita követte. A hozzászólók elismerték, hogy számos hiba van a kiskereskedelemben a rendelkezésre álló árucikkek, azok minősége és választéka tekintetében és egyéb vonatkozásokban is, a hibák kijavításának módját mégsem a szállítási szerződések kötelező rendszerének eltörlésében, hanem ellenkezőleg a szerződések precízebbé, pontosabbá tételében látták, megjegyezve azonban, hogy a kiskereskedelem szállítási szerződéseinek a dolog természeténél fogva némely vonatkozásban eltérést kell mutatniok az egyéb szállítási szerződések-től.

A munkaközösség utolsó előadásán *Keszt-helyi Nándor: Építési szerződések* c. előadása került megvitatásra. Az építkezés jogi konstrukciója fejlődésének gazdag, a feudalizmusig visszanyúló történeti bemutatása után áttenkintést nyújtott az építkezést szabályozó a felszabadulást követően alkotott jogszabályokról, majd az 1/1954. O. É. H. — É. M. sz. utasítással szabályozott építési szerződés jogi természetét tette vizsgálat tárgyává. A meglevő szabályozás hiányosságát róta fel

az előadó, hogy csak a beruházások céljára szolgáló építkezést tartja szem előtt és nem rendezi kielégítően a felújítások, tatarozások és bontások rendszerét.

Felvetette végül az előadás az építési szerződés rendszerbeli elhelyezésének problémáját, s amellett foglalt állást, hogy az építési szerződés az új polgári törvénykönyvbe ne a szállítási szerződés egyik válfajaként, hanem külön, önálló kategóriaként illeszkedjék be.

A hozzászólók egyes kérdésekben vitássá tették az előadó tételeit, nagyobb részben azonban inkább kiegészítették az előadást. Így kísérletet tettek az építési szerződés fogalommeghatározására, foglalkoztak a bírsággal megerősített kötelező szerződéskötés rendszerének szükségességével, s a nem szerződésszerű teljesítés körében több olyan problémával, amelyek az építkezési szerződés jellegéből, az építmények használatosságának és használásának sajátosságaiból folyóan eltérő szabályozást igényelnek.

A munkaközösség a második félévben szintén felváltva kíván előadásokkal és a polgári törvénykönyv tervezete további részeinek vitájával foglalkozni.

4. A *polgári eljárásjogi* munkaközösség az elmúlt félévben a programot megálapító első ülésén kívül két érdemleges ülést tartott. Az elsőn *Schönwitschky Bertalan* tartott előadást *»Elismerés a szovjet és a magyar perjogban«* címmel. A szovjet anyag tekintetében Pucsinszkij e tárgyú cikke szolgált az előadónak kiindulópontul és alapul, a magyar jog ismertetése során pedig az új Pp. rendelkezésein kívül a jogi irodalomban kialakult nézetekről is beható ismertetést adott.

A vita során a hozzászólók rámutattak arra, hogy a mi perjogunk a szovjet perjogi tudomány uralkodó felfogásával megcselezően az elismerést rendelkező perbeli cselekménynek tekinti. Kérdéses azonban, hogy a Pp. 4. §-ában szereplő azt a rendelkezést, hogy az elismerést a bíróság nem veszi figyelembe, ha az a fél »nyilvánvaló« érdekével ellentétben áll, hogyan kell

a bíróságoknak alkalmazniok, vagyis, hogy a fél nyilvánvaló érdekével való ellentétben állást milyen mélyrehatóan kell a bírónak kutatniok.

A második ülésnek *Szemenyei László*: *»A perelőfeltételek kérdése a polgári eljárásjogban«* c. előadása volt a tárgya. Az előadás bírálta a Pp. 130. § f) pontjának azt a rendelkezését, hogy a bíróság a nyilvánvalóan alaptalan keresetlevelet tárgyalás kitűzése nélkül elutasíthatja, valamint a 157. § a) pontjának azt a rendelkezését, mely a per létrejötté után teszi a bíró feladatává megszüntető végzéssel befejezni az ügyet, ha már a per során merül fel a bírói útra nem tartozás kérdése, vagy derül ki, hogy a kereset alaptalan. A 130. § tekintetében az előadó véleménye szerint a kereset nyilvánvaló alaptalanságát kétoldalú meghallgatás után lehet csak megállapítani, de ekkor már ítéletben, a 157. § a) pontja tekintetében pedig a per létrejötté utáni megszüntető végzést az alperes szempontjából is méltánytalannak tartja, hiszen a jogerős bírói ítélet ebben az esetben az alperesnek nyújt jogvédelmet.

A Pp. néhány rendelkezésének kritikáját tartalmazó értékes előadást élénk vita követte.

A tanév második félévében a munkaközösség a kasszációs perorvoslati rendszerrel, a felülvizsgálattal a döntőbizottsági eljárásban és az ügyész polgári perbeli szerepével kíván foglalkozni.

5. A *szovjet jogi* munkaközösség a szovjet jog különböző ágainak problémáival foglalkozik. Az üléseken felváltva kerülnek megvitatásra szovjet polgári jogi, kolhozjogi, büntetőjogi, államigazgatási jogi és egyes jogelméleti témák. A munkaközösség olyan témák feldolgozását tekinti feladatának, amelyeknek hazai vonatkozásban is jelentőségük van.

A munkaközösség ez évi első ülésén *Benkő Gyula* elvtárs tartott előadást: *»Vítás kérdések a szovjet kártérítési jogban«* címmel. Az előadás a kártérítés céljával, a vétkes vagy vétlen kárfelelősség elvével

és a méltányos felelősség kérdésével foglalkozott. Mindhárom kérdés olyan, amely polgári törvénykönyvünk alkotása során elvi kérdésként vetődött fel és sok vita után még ma sincs véglegesen tisztázva.

A kártérítés célját a szovjet jogtudósok egy része a megelőzésben, másrésze a jóvátételben, ismét mások a megelőzésben és a jóvátételben látják. Benkő elvtárs álláspontja szerint a kártérítési célja szocialista társadalmi rendszerben helyesen kizárólag a megelőzés lehet.

— A kárfelelősség kérdésében a Szovjetunióban már lényegileg lezárt a vita, a jogalkotás, a jogalkalmazás és a jogtudomány egyaránt a vétkes kárfelelősség elvén áll. Ezt tartja helyesnek az előadó hazai kodifikációnk szempontjából is. — A méltányos felelősség köréből rámutatott az előadó arra, hogy a szovjet polgári jog a felek vagyoni viszonyaira tekintettel a kárfelelősség csökkentését is lehetővé teszi és ezt a szabályt a mi jogunkba is feltétlenül átveendőnek ítélte. Ismertette továbbá, de egyben vitathatónak is minősítette a szovjet polgári jognak azt a rendelkezését, amely a méltányossági felelősség szabályainak alkalmazását az állammal szemben korlátozza.

Vita különösen az első és harmadik kérdéskörben alakult ki. Így, bár minden hozzászóló elismerte, hogy a kártérítés célja a szocialista jogban elsődlegesen a megelőzés, ennek kizárólagosságát és a jóvátétel teljes elejtését különösen a kártérítés terjedelme szempontjából vitatták. Ugyancsak vitatott volt a méltányossági kárfelelősség korlátozásának problémája.

A munkaközösség második ülésének tárgya *Bolgar György* elvtárs »Az államtitok védelme a szovjet és a magyar jogban« című előadása volt. Az előadó a titok és államtitok védelmének magyar és szovjet jogi fejlődését tártá először igen részletesen a hallgatóság elé, majd a titok általános fogalmával, s a bírói gyakorlatban a teljes titok és a köztudomású dolgok között kialakult fokozatokkal foglalkozott. Fel-

hívta a figyelmet a relatív titok által felvetett problémára, hogy nevezetesen ezt a közfelfogás nem fogadja el titoknak, s a bírói gyakorlatot nem ismerő, átlagos értelmi színvonalon állók ennek társadalomveszélyességét nem ismerik fel.

Helytelenítette az előadó, hogy a titok törvényes meghatározásában tartalmi és formai ismérvek is szerepelnek, helyesebbnek ismerve el a szovjet jog megoldását, amely az államtitkok jegyzékének nyilvánosságra hozásával nem hagy fenn kétséget a tekintetben, hogy mi minősül titoknak. Felhívta az előadó a figyelmet arra, hogy mind az államtitoksértés, mind a kémkedés (ez utóbbi a BHÖ. 38. pontja szerinti minősítés kivételével) az állam belső biztonsága ellen irányulnak, nem helyes tehát a BHÖ.-beli jelenlegi elhelyezésük.

Bolgar elvtárs végül az előadás konklúziójaként a titok helyes, közérthető és a nép felfogásához közelálló meghatározását és néhány más fontos követelményt állított a kodifikáció elé.

A hozzászólók a népi demokráciák idevonatkozó joganyagának ismertetésével egészítették ki az előadást. Vita alakult ki többek között a titok védelmének a BHÖ.-ben való elhelyezésének helyessége kérdésében, a kémek és fecsegők társadalomveszélyességének különböző fokai tekintetében, valamint a BHÖ. 37. és 107. pontjában szereplő büntettek elkövetési magatartása tekintetében.

Az utolsó előadás a szovjet jog tapasztalatai nyomán szerzői jogunk néhány alapkérdésével foglalkozott. *Patriász István* elvtárs a téma előadója bevezetőben rámutatott arra, hogy az 1921: LIV. tv. a szerzői jogi törvény a fejlődés során meghaladottá vált. Felszabadulás utáni jogalkotásunk egyes legsürgősebb kérdéseket már megoldott, de még sok a megoldásra váró feladat.

Az előadás behatóan foglalkozott a Szovjetunió és a népi demokráciák szerzői jogával és az ebből levont tanulságok alapján javaslatot tett megalkotandó szer-

zói jogi törvényünk főbb alapelvei tekintetében. Javaslatában sikerült összhangba hoznia a szerző védelmét a közösségi érdekek biztosításával. Vizsgálta az előadó, hogy a szerzői jog önálló külön törvényben, vagy a polgári törvénykönyv részeként való szabályozása helyesebb-e, valamint, hogy a művészi alkotó munkára mennyiben alkalmazandók a munkajog szabályai.

A hozzászólók számos vonatkozásban kiegészítették, egyes kérdésekben vita tárgyává tették az előadást.

A munkaközösség második félévi munkaterve is a bevezetőben említett szempontok szerint kiválasztott különböző tárgyú előadások tartása és megvitatása.

6. A nemzetközi jogi munkaközösség, mely az előző években különböző nemzetközi jogi előadásokat tartott és vitatott meg, idei munkáját egy kérdés köré csoportosítja, a *Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon* létrehozására. A lexikon magyar nyelven az első munka lesz, amely a diplomácia és a nemzetközi jog egészének marxista—leninista tudományos kifejtését fogja tartalmazni.

A lexikon a diplomáciai és konzuli fogalmak, a diplomácia története, a nemzetközi jogi kérdések, valamint a legfontosabb földrajzi, világgazdasági és külkereskedelmi fogalmak beható ismertetését fogja tartalmazni, hogy ezzel a diplomáciai szolgálatban dolgozók számára olyan segédeszközzé váljék, amely a felmerülő összes kérdésekben pontos és szakszerű tájékoztatást nyújt. De a lexikon értékes forrásul kíván szolgálni mindazok számára is, akik elméleti vagy gyakorlati vonatkozásban tájékozódni akarnak a diplomácia és a nemzetközi jog kérdéseiről.

A lexikon elkészítésénél a munkaközösség nagy figyelmet fordít a szovjet Diplomáciai Lexikon anyagára, a két munka szerkezeti felépítése azonban mégis eltéréseket fog mutatni, egyrészt abban, hogy a magyar lexikonban a dolog természeténél fogva különösen ki fog domborodni a magyar vonatkozású anyag, más-

részt abban, hogy a magyar lexikon a diplomáciai fogalmakon kívül felöleli a nemzetközi jog egészét is, valamint földrajzi és gazdasági fogalmakat is tárgyal.

A Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon előkészítő munkálatai ebben a tanévben indultak meg és az első döntő fontosságú munkaszakasz már befejeződött: összeállítást nyert a címszóanyag, amely mintegy 1600 fogalmat ölel fel. A munkaközösség első két ülésén a lexikon elkészítése szempontjából alapvető jelentőségű címszóanyagot tárgyalta meg és beható vita után megfelelő módosításokkal elfogadta. A vita során a munkaközösség tagjai új címszavak felvételét, egyes címszavak megváltoztatását és néhány címszó törlését javasolták.

A címszóanyag összeállítása után a következő munkafázis az egyes címszavak kidolgozási terjedelmének meghatározása és a címszóanyag feldolgozásra való kiadása. A címszavak (első sorban a nemzetközi jogi tárgyúak) feldolgozásában a munkaközösség minden tagja részt vesz, a munkaközösség ülésein csak a fontosabb címszavak kerülnek megvitatásra. A munkaközösség egész évi programját teljes egészében a lexikon elkészítése tölti ki.

7. Néhány héttel ezelőtt tartotta alakuló ülését a büntető eljárásjogi munkaközösség, mely a büntető eljárásjogi tankönyv megírásával kapcsolatban felmerült vitás tudományos kérdések feldolgozását tűzte feladatául. A témák, az előadók és a korreferensek kijelölése már megtörtént, érdemleges üléseit a munkaközösség januárban fogja megkezdeni.

Szélesebb körű munkaközösség a büntetőjogi tanszék mellett is működik. 6—8 különböző munkaterületen dolgozó szakember bevonásával, a Btá revíziójának kérdéseit, a hivatali bűncselekmények és az emberi szabadság elleni bűncselekmények kodifikációs problémáit vitatták meg az első félév során. A második fél-

évben a kodifikációs kérdéseken kívül a fővárosi bíróság büntető kollégiumán felmerült kérdések kidolgozásával kívánunk foglalkozni.

8. A fentiekben vázlatos képet igyekeztem adni egyetemi munkaközösségeink munkájáról. Véleményem szerint azonban ahogy a munkaközösségi kodifikációs viták azzal érik el céljukat, ha az észrevételeket és javaslatokat a kodifikációt

végző szervekhez juttatja el a munkaközösség, az elmélet és gyakorlat szoros, kapcsolatát tükröző előadások és viták akkor szolgálnák széles körben szocialista jogunk fejlesztését, ha a munkaközösségeknek sokkal tágabbkörű lehetőségük lenne előadásaik és vitáik részletes, a lehetőséghez képest teljes publikálására.

Weiss Emilia

Marxizmus és a történeti jogi iskola*

I. Minden új társadalmi rend kifejlődését a gazdasági alap változásával, azt nyomon követve, kíséri a felépítményhez tartozó jelenségek változása is. Az újonnan feltörekvő osztály ideológiai fegyverekkel is harcol a társadalmi mozgalmak mellett, sőt első pillantásra csak ezekkel harcol, és a hatalmát féltő letűnő uralkodó osztály erőszakszervei mellett is megtaláljuk a harc ideológiai formáit. A XIX. század elején a kapitalizmus fejlődését az ideológiai harcok bonyolultsága, összefonódása jellemezte. Alapos tudásra volt szükség ahhoz, hogy valaki ebben az elméleti hínárban eligazodjon, minden szálát a maga lényeges jellegzetességében ismerjen fel. A proletariátus későbbi nagy tanítójának, az ifjú Marxnak már ekkor pályája kezdetén zseniális megfigyelései voltak, ő már ekkor hegelianus korában, a későbbi nagy rendszerbe szervesen beilleszkedő alapvető megállapításokat tett. Gondoljunk csak a rajnai tartományi gyűlésben lefolyt falopási törvény-vitáról írt cikksorozatra. Ugyanilyen éles szemmel bírálta Marx a korabeli reakciós porosz állam ideológiáját, s ennek egy részét a történeti jogi iskolát.

Kétségtelenül hiba lenne a történeti jogi iskolát elszigetelten, a korabeli porosz állam viszonyaitól és ideológiájától elválasztva vizsgálni. E korszak ideológiai zűrzavarához tartozó részjelenségek csak az egész vizsgálatával együtt érthetők meg.

A XIX. század elején Napóleon bukása után vagyunk Németországban: Egy olyan országban, amely egészében csak fikció, valójában kisebb-nagyobb császárok, királyok, fejedelmek, hercegek, grófok földje, amelynek egységét talán csak a francia forradalom újjászületésétől való félelem, a Szent Szövetség reakciós harmóniája jelenti, nem pedig a formális »Német szövetség«. Abban az országban, vagy helyesebben azokban az országokban, ahol a kapitalizmus fejlődése, a polgárság fejlődése bizonyos mértékben elmaradt Nyugat-Európa többi országának fejlődésétől, abban az országban, melynek állapotát Marx a hegeli jogbölcselet kritikájához írt Bevezetőjében »a történelem színvonalá alattinak«, »minden kritikán alulinak«, »anakronizmus«-nak nevezte, amelyről mondotta: »Ha az 1843-as német állapotokat tagadom, a francia időszámítás szerint alig vagyok 1789-ben, nem kevésbé a jelen gyűjtőpontjában«.¹ Ha ezek a szavak igazak voltak 1843-ban, még inkább megfeleltek a valóságnak 1843 előtt. Mi jellemezte tehát ezeket a német állapotokat? Ismét Marx szavaival szólva, az, hogy itt ellenforradalom volt, de olyan ellenforradalom, amelyet nem előzött meg a forradalom.

* *Marx Savigny* iskolájának megjelölésére a történeti jogi iskola (Historische Rechtsschule) megjelölést használja. Valóban kifejezőbb is, mint a nálunk elterjedt »jogtörténeti iskola« elnevezés, amely tévesen a jogtörténetre, mint disciplinára utal.

¹ *Marx—Engels*: Gesamtausgabe I. Abt. B. 1. Hb. 1. Frankfurt Á. M. 1927. 608. old.

Ezeknek a felemás állapotoknak megvoltak a maguk gazdasági és politikai okai is. A századelei Németország tagozódása nemcsak az apró, szuverén fejedelmek sokaságában nyilvánult meg, hanem a gazdasági élet mozaikszerűségében is. Poroszország a junkerek földje volt, a nagybirtok hazája; ez természetesen nem jelenti azt, hogy másutt a nagybirtok nem lett volna éppen eléggé jelentős, vagy hogy Poroszország iparral nem rendelkezett volna. Rajna-Westfáliában már fejlődött a nagyipar, a maga összes kísérőjelenségeivel, a túlmunkával, a gyermekmunkával stb. együtt. A városi kézművesség még mindenütt jelentős erővel rendelkezett Németországban, azonban ez egyre inkább kezdett a kifejlődő kapitalizmust jellemző munkáltatássá, egy tőkésnek dolgozó, annak rendelkezéseitől függő, házi munkává alakulni. Különösen erős volt ez a folyamat Sziléziában és Szászországban. Szászország már a napóleoni időkben is Németország iparilag egyik legfejlettebb része volt. Németországban együtt élt tehát a feudalizmus és a kapitalizmus, ez utóbbi különböző fejlettségi fokban.

Politikai szempontból természetesen a fentieknek megfelelően nem kevésbé furcsa képet kapunk. Olyan paradoxonnal találkozunk, amely szinte egyedülállónak mondható Európa történetében. Mehring a következőkben jellemzi ezt az ellentmondást a német polgárságról szólva: »Igy társadalmi felszabadításának kezdeteit idegen uralomnak (t. i. Napoleonnak — K. K.) köszönheti, amely nemzeti létét szétért. Felszabadítói ellen kellett harcolnia és ezt csak elnyomói szolgálatában tehetette; harcolt az európai reakció győzelméért, azonban a győzelem gyümölcseiből nem részesült. Németország megmaradt kb. 30 fejedelemségre szakítva, amelyek közül a legkisebb épp oly szuverén volt, mint a legnagyobb. A Német Szövetség a német egység kigúnyolása volt; a Frankfurt A. M.-ban székelő, az egész világtól megvetett Bundestag, csak egy nemzeti feladatot teljesített, a fejedelmek közös poroszlója volt a nép ellen.«¹ A »harminchárom vén csoroszlya« vagy a »harminchárom királyka«, ahogyan ezeket a »szuveréneket« Heine az Atta Troll-ban nevezi, végül is a nemzeti egység jegyében létrehozta azt a vámszövetséget, amely biztosította Poroszországnak a vezetőszerepet, és majdan a porosz reakció uralmát a később egyesített Német Birodalomban.

Nem csoda tehát, hogy a német polgárság, amelyről Mehring azt mondja, hogy »a császárról és a birodalomról való középkori álmódzások kereszteződtek benne egy bizonyos jakobinus dühvel, amely a bosszúállók törét irányította a szöszegő fejedelmek és cinkosaik ellen,² és amelyhez hozzátehetnénk a harmadik vonást: a munkásságtól való félelmet, még a legjobb, polgári értelemben vett legjobb, képviselőiben sem tudott töretlenül haladó vonalat elérni. Engels pl. azt mondja, hogy »a német filozófiában Kanttól Hegelig a német nyárspolgár vonul végig, hol pozitív, hol negatív értelemben.«³ Ugyancsak Engels utal arra, Ludwig Feuerbachról írt művében, hogy Hegel és Goethe is bár nagyságok voltak, hátul mégis kis filisztercopf lógott rajtuk: Igaz, hogy ezúttal már púder nélkül, mert a púderes copfok kora a francia forradalommal mégis csak lezárult. Kissé messzire mennénk már, ha arról beszelnénk, hogy az a költő, aki a német polgárság képviselői közül legköze-

¹ Mehring, Franz: Historische Aufsätze zur preussisch-deutschen Geschichte. Berlin, 1952. 227. old.

² Uo. 227—228. old.

³ Engels Conrad Schmidhez írt levele. Marx: Válogatott művek. Bp. 1948. 354. old.

lebb jutott a munkásosztályhoz, Heine, minden igenlése mellett is naiv előítéllettel viseltetett a proletariátus győzelmét követő kor, a kommunizmus iránt, hiszen ekkor a német polgárság tudatában, mint már láttuk, még jobbra csak a feudalizmus és a kapitalizmus eszméi küzdöttek.

Ilyen polgárság állt szemben, amennyiben szemben állt nagyon is ingadozóan, a feudális állapotokat képviselő, uralmát istentől származtató királyi hatalommal. Különösen Poroszországban, amely a napóleoni háborúból megerősödve, de semmit sem tanulva került ki, uralkodott a forradalom előtti francia ancien-régime hasonlatosságára alkotott ellenforradalmi politikai hatalom. Ez a politikai hatalom, amely nem kétségesen a múltat képviselte, meglovagolta a fejlődő kapitalizmus elkerülhetetlen kísérőjelenségét, a francia háborúban megerősödött nacionalizmust, szolgálatába állította a filozófiában és az irodalomban jelentkező historizmust és a romantikát. Innen ezeknek az áramlatoknak kettős jellege, amely kapcsolódik egyrészt a kapitalizmus fejlődéséhez, mint haladó ideológia, másrészt elvetélt formájában kiszolgálta a reakciós politikai hatalmat. Nagy hiba lenne e kettősség meg nem értésével csak egyik vagy másik oldalát látni a kérdésnek. A nagy vonalakban vázolt gazdasági és ideológiai folyamatok kúszáltságának gordiusi csomóját ugyanis ezúttal sem lehet karddal elvágni (mint ahogy általában nem lehet). A porosz királyok, különösen IV. Frigyes Vilmos, aki apjának, III. Frigyes Vilmosnak gyengehangú alkotmány-ígéretését is elutasította, és semmiképpen sem akart belegegyezni alkotmányos monarchia létesítésébe, minden eszközzel védték a politikai reakciót. Létrehozták azt a bizonyos keresztény-germán ideológiát, amely azóta is minden német politikai reakciónak, egészen a hitleri náciizmusig kitűnő szolgálatot tett.

Ez a feudális uralkodó osztályok által készített, a Szent Szövetség által támogatott, keresztény-germán ideológia, magában foglalta a nacionalizmust, a historizmust és a romantika reakciós felfogását, illetőleg ezek az irányzatok objektíve részben kiszolgálták ezt az ideológiát és ezen keresztül a porosz államhatalmat, a feudális haldoklást. A korabeli nacionalizmus — Marx szavaival élve — »a regeneráció és a reakció keveréke« volt a Napóleon ellen küzdő, későbbi szent szövetségi államokban. Ennek a nemzeti fellángolásnak eredménye, a nemzeti felszabadítás mellett, a feudalizmus időleges továbbélését is jelentette Németországban. A romantika is haladó abban az értelemben, hogy bírálta a kapitalista társadalom visszasságait, de az általa képviselt visszafordulás a francia forradalom előtti állapotokhoz, már »legitimista romantika harci kiáltásává lesz«, ahogyan Lukács György mondja. Ugyanez áll a historizmusra is. »A legitimizmus történelemfelfogása, közírászata, és belletrisztikája a felvilágosodással, a francia forradalom eszméivel merev ellentétben fejleszti ki a történelmi szellemet. A legitimizmus eszménye a francia forradalom előtti állapotokhoz való visszatérés, tehát a kor legnagyobb történelmi eseményének kiradírozása a történelemből. A történelem e felfogás szerint csendes, észrevehetetlen, természetyszerű »szerves« növekedés, szóval a társadalom olyan fejlődése, amely alapjában véve megállás, amely a társadalom hagyományos, legitim berendezéseit nem változtatja meg, főként pedig nem változtatja meg tudatosan. Az emberi tevékenység teljesen kikapcsolandó a történelemből.«¹ Nagyon is igaza van Lukács Györgynek,

¹ Lukács György: A történelmi regény. Bp. é. n. 12. old.

amikor ezt a historizmust álhistorizmusnak, mozdulatlanságnak nevezi. Ezzel szemben állott az igazi historizmus, amelyet a restauráció francia történetírói, bizonyos értelemben az utópista szocialisták és pl. Németországban Hegel is képviselt, s amely végül is a történelmi materializmusban csúcsosodott ki, természetesen minőségileg is más jelleggel.

Nyilvánvaló tehát, hogy Schelling, a reakciós, romantikus filozófia képviselője és Hegel, még akkor sem állíthatók egy sorba, ha ez utóbbi filozófiai rendszere objektíve a porosz állam elméleti igazolása volt. Hegel, aki még megérte a júliusi forradalmat, nem tudta megérteni, hogy az általa eltemetett forradalom hallatta ismét a szavát, s nem támasztott kétségeket benne saját filozófiai rendszere iránt, amely mélységesen reakciós. Államtana, amely a porosz állam dicsérete, továbbra is a legmegfelelőbb volt számára, mint ahogy a porosz állam is az volt. Karl Polak berlini egyetemi tanár Hegellel foglalkozva így jellemzi államelméletét: »Hegel államtanában felszólította korát: vissza a forradalomelőtti állapotokhoz. A polgári forradalom által megjelent polgári társadalomnak Hegel szerint nincs történelmi jogosultsága; nincs benne sem értelem, sem szükségesség, a polgári társadalom az az anarchia, vad erő, amely állandó szigorú uralomra, rendszabályozásra szorul. Ezért követelte Hegel a porosz feudális állam modern formában való helyreállítását.¹ Viszont, ha Hegel dialektikus módszerét vagy Goethe Faustját tanulmányozzuk, fejükről már eltűnik a filiszteri copf, de ott látjuk Schelling és Novalis fején. A reakciós romantikának és az álhistorizmusnak azután igen nagy része van abban, hogy a filiszteri copf átalakult a porosz militarizmust jellemző bajusszá.

A jog területére térve, alapul véve azt a tételt, hogy a jogtudomány fontos része a felépítménynek és az alapja szolgálatára hivatott, a történeti jogi iskola helyét is könnyen megtaláljuk a reakciós porosz állam ideológiai szövevényében, és pedig kétségtelenül az álhistorizmus bélyegével, objektív rendeltetését tekintve, feudális viszonyok és a reakciós porosz uralkodó osztályok érdekeinek védelmében.

A vulgáris és felületes szemlélet sohasem választotta el a történeti jogi iskolát a német nacionalizmustól. Ez természetes is, hiszen az ilyen burzsoá szemlélet az akkori német nacionalizmus kettős arcát nem tudta felfedezni. Kétségtelen ugyanis, hogy a feltörő polgárság nacionalizmusa haladó, viszont láttuk, hogy a retrográd erők szolgálatában állott porosz nacionalizmus, éppen haladásellenes volt. Az egységes német állam kialakítása elvben haladó lehetett, de a gyakorlati megvalósulás, a már említett vámszövetségen keresztül, amely a kapitalizmus fejlődését bizonyos mértékben lehetővé tette, mégis a reakciós középkori Reich-gondolatot képviselő Poroszországnak juttatta a vezetőszerepet, amely éppen a francia forradalom eszméi ellen küzdött, semmiképpen sem volt haladó. Ha tehát a történeti iskola álhistorizmust jelentett, épp így nem a szó haladó értelmében vett nacionalizmushoz, hanem középkori színezetű misztikus, vallási elemekhez kapcsolódó nemzeti gondolathoz csatlakozott.

Érdekes kérdés, hogy objektíve mennyire segítette elő a történeti iskola Németország egyesítését. Történelmi szerepe e téren inkább akadályozó

¹ Polak, Karl: Die Staatsfrage beim jungen Marx. Wissenschaftlichen Annalen, Sept. 1953. 577. old.

jellegű volt minden nemzeti színezete mellett. Hiába beszélt a jog népi eredetéről, az egységes jogalkotásnak mégis útjában állt, és így kétségtelenül akadályozta a kapitalista viszonyok gyors fejlődését, amit Thibaut kevésbé germánkodó kódexe előbbre vitt volna. Hogy azután a történeti jogi iskola közjogi uralma mellett, ha lassan is, de fejlődött a kapitalizmus, az inkább azt jelenti, hogy egy ilyen hatalmas erőt, amit a termelési viszonyok fejlődése jelent, nem lehet még a Volksgeist cégére alatt működő államgépezet segítségével sem megállítani. Erre a fejlődésre példa magának a történeti jogi iskolának magánjogi elmélete is, Savigny akarattelmélete és iskolájának római joggal kapcsolatban pozitív álláspontot elfoglaló ágazata, amely kétségtelenül megfelelt a kapitalizmus viszonyainak és uralkodó volt a klasszikus polgári magánjogi tanításokban.

II. A történeti jogi iskola kezdeti nyomait már a XVIII. század végén megtaláljuk. Vannak akik Edmund Burke történeti jellegű munkáiban, különösen a francia forradalommal szemben elfoglalt álláspontjában főleg a »Gondolatok a francia forradalomról« c. pamfletjében látják a történeti iskola megalapozását, pl. Deniszov szovjet jogász is,¹ mások, mint egyik alapos német Savigny-kutató, Zwilgmeyer² pedig Johann Pütter történeti-pragmatikus módszerében vélik feltálni a történeti iskola eredetét. Kétségtelen, hogy Burke állásfoglalása és Pütter módszere előreveti a jövődő reakció alakjának árnyékát, azonban mégsem sorolhatók ezek a történeti jogi iskolához.

Maga Deniszov is megjegyzi, hogy ez az iskola tipikusan Németországban alakult ki és elsősorban a német jogászok, Gustav Hugo, Friedrich Karl v. Savigny, Friedrich Puchta stb. dolgozták ki. Ez kétségtelenül igaz is. Ezt az irányzatot éppen az akkori sajátos német viszonyok hozták létre és kapcsolódik is a német fejlődéshez. A történeti módszert és az iskola más sajátosságait más történeti jogászok is átvették, mint pl. Maine, vagy a kodifikáció ellenzői is mindenütt a történeti iskola elvi alapjait ismételtették, azonban eredeti formájában sehol sem volt ennek az iskolának olyan jelentős szerepe, mint Németországban, ahol egy letűnőben levő társadalmi rendszer és ezzel kapcsolatban egy reakciós politikai hatalom első számú támogatója volt.

A természetjogi irány, amely különböző formákban a polgárság érdekeit képviselte, amely egyetemes emberi és örök, racionális jogelveket hangoztatott a feudális önkény ellen, a polgári forradalmak ideológiai előkészítője volt, így természetesen nem felelt meg forradalomellenes ideológiaként a kapitalizmus fejlődésének első szakaszában, míg az imperializmus korában már nagyon is megfelelt és megfelel ma is. Éppen így nem lehetett időszerű a természetjog által képviselt racionalizmus hangoztatása egy olyan társadalmi rendszerben, amely minden volt, csak nem racionális. Gustav Hugo igyekezett már elméletét úgy megkonstruálni, hogy a racionalitást kikapcsolja, és az igazságosság helyébe célszerűséget, az örökérvényű jog helyébe, a változó szokásokat helyezze. Mint látni fogjuk, Marx Hugot és a történeti iskolát éppen ezen az oldalán támadja meg először. Sokkal alkalmasabb volt a reakció számára a középkori mázzal befestett népi-nemzeti romantika és Savigny,

¹ Deniszov A. J.: Állam- és jogelmélet. Moszkva. 1948. 311. old. (oroszul)

² Zwilgmeyer, Franz: Die Rechtslehre Savignys. Leipzig. 1929. 2–4. old.

aki a legjelentősebb képviselője volt a történeti iskolának, ezen a vonalon is folytatta Hugo elméletének kidolgozását. Maga Hugo még természetjogi címmel írt könyvet 1798-ban (*Lehrbuch des Naturrechts als eine Philosophie des positiven Rechts*), de a könyv tartalma vádirat a természetjog ellen és leszögezi, hogy a jogbölcselet csak a pozitív jog bölcselete lehet. A célszerűségi szempontok a lényegesek a bíráló szempontjából, elmélete szerint, így jut azután el olyan paradoxonokig, mint az a Marx által is kigúnyolt tétele, hogy a rabszolgaság helyes. Végső következtetése a szokásjogon elindulva, az, hogy legjobb jog, amihez a nép legjobban hozzászokott. A szokásjog nélkülözhetetlen szerinte, mert csálhatatlan törvény nincs, csak a szilárdan gyakorolt szokásjog adja meg a jogbiztonságot, nem pedig a tömegek által többé-kevésbé ismert törvények. Hugo már az 1788-as porosz törvénykönyv előkészítése kapcsán kijelentette, hogy a törvénykönyv nemcsak nélkülözhető, hanem egyenesen létesíthetetlen. Emberi erő nem képes, szerinte, általános törvénykönyvet szerkeszteni.

Az új elmélet hozzávetőleg rendszeresen kifejtve először egy vitairat formájában került nyilvánosságra. Ismeretes, hogy a Code Civil, a Napóleon által meghódított német tartományok egy részében is élő jog volt és kétségtelenül megnyitotta az utat ezekben az országokban a polgári fejlődés felé. Napóleon veresége után, amikor és ahol a Code Civil-t hatálytalanították, bizonyos jogi üresség támadt. A magyar reformkor és a forradalom egyik ideológusa Szalay László igen éles szemmel jellemezte a napóleoni háborúk utáni német helyzetet: »Németország állapota Napóleon bukása után hasonlított azon férfiú állapotához, kinek lábairól egy szerencsés véletlen leveti a béklyókat, amikor azoknak elviselésére már szokva volt. A szabadság megadott, s most támad a kérdés: hogy mire fordíttassék a szabadság? Új alkotmányt, vagy inkább — s ez egészen új dolog — új alkotmányokat ígértek a fejedelmek, s alapeszmék nem a forradalom részeiből kivált intézményekben, hanem a nagy német középkor, a gothépuület ogivái között nyomoztattak. Visszafelé tódult minden: poézis, művészet, törvényhozás.«¹ A Code Civil »béklyója« azonban kellemes volt a német polgárnak, de kellemetlen a német fejedelmeknek, és ehhez járult még a nacionalista hullám jelszava: pusztuljon minden, ami francia. Mikor tehát 1814-ben Thibaut heidelbergi egyetemi tanár tanulmánya: »Über die Notwendigkeit eines allgemein bürgerlichen Rechts für Deutschland« címmel megjelent, amelyben szerzője az egységes, a Code Civil példáját követő törvényhozást sürgette, ez a sürgetés nagyon is megfelelt volna a német polgárság érdekeinek, jobban elősegítette volna a kapitalizmus fejlődését, mint a történeti jogi iskola égisze alatt uralkodó római jog és német helyi jog. Mégis Savigny vitairata a »Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft«, a maga nemzeti szellemével, éppen kapóra jött a porosz államnak és a nacionalizmus hullámain úszkáló polgárság sem látta a történeti iskola népszerűségének hátterét.

Melyek voltak azok a tetszetős alapelvek, amelyeket Savigny a *Beruf*-ban, valamint későbbi műveiben, de különösen a »System des heutigen Römischen Rechts«-ben (1840) kifejtett?

Már utaltunk arra, hogy a természetjog általános emberi, általánosan érvényes, örök jogelveivel szemben a történeti iskola a különöst, a jogi nacio-

¹ Szalay László: Publicistai dolgozatok. Pest 1847. I. köt. 34. old.

nalizmust képviselte. És ez nagyon is megfelelt Németországban a letűnő reakciós kor követelményeinek; »Ahol először írott történelmet találunk, a polgári jognak már meghatározott, sajátos, a népnek megfelelő karaktere van, úgy mint a nyelvnek, az erkölcsnek, az alkotmányoknak. Igen, ezeknek a jelenségeknek nincs elkülönült létük, ezek csak egy népnek egyes erői, tevékenységei, a természetben elválaszthatatlanul nyilvánulnak meg, és csak a mi szemléletünkben jelennek meg mint különös sajátosságok. Ami őket egy egészhez fűzi, ez a nép közös meggyőződése, a belső szükségesség azonos érzése, amely a véletlen és önkényes keletkezés minden gondolatát kizárja.«¹ Ebből következik Savigny-nak az a megállapítása, hogy a jog lényege »az ember élete maga, egy bizonyos oldalról nézve«. Éppen ezért a jog csak mint szokás-jog keletkezhett, a jog és a nép természete igen közeli, mert minden a nép joga. A történeti iskola a jogot a test egyik tagjának tekinti, nem pedig ruhának, melyet önkényesen szabnak a testre. A jognak tehát organizmus jellege van, a nép pedig az organizmus magasabb formája.²

Itt álljunk meg egy pillanatra. A társadalomnak az organizmushoz való hasonlítása már igen régi keletű; általánosan ismert Menenius Agrippa meséje. Az újabkori tudományban az organikus elméletek nagy szerepet játszanak. Magát az organizmus eszméjét a romanticizmus, mégpedig Herder keltette életre a XVIII. század végén és Herderrel Savigny már igen fiatalon megismerkedett; nagy hatást gyakorolt rá. Nem akarjuk a német ún. »Geistesgeschichte« módszerét követve, kimutatni, néha nagyon is erőszakoltan, hogy Savigny tanítására ki és mennyiben hatott, hogy e tanításnak minden egyes eleme honnan származik, csak az organikus jellegre térünk ki. Az organizmus ugyanis mint társadalomfelfogás igen érdekes karriert futott be a történelem folyamán, eszméjét szívesen használták fel a hatalom érdekeinek indokolására, minden politikai rendszerben. Az organizmus mint eleve szabályozott, éspedig szükségképpen változhatatlanul szabályozott rendszer, minden reakciós politikai hatalomnak megfelel. A reakciós romantika éppúgy felhasználta, mint Spencer és társai biológiai szociológiájukban, akik ezt az elméletet egészen fantasztikus méretekig kimunkálták. Gondoljunk csak Lilienfeld, Worms és Bluntschili szociológiai »elméleteire«. Sőt Gierkén keresztül ez a tanítás a fasizmusig is eljutott. Herder számára a világ organikus erőktől éltetett egész, örökké tartó

¹ Savigny, Friedrich Karl von: Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. II. Aufl. Heidelberg, 1840. 8. old.

² Ezt a megállapítást Savigny a Berufban teszi. Meg kell azonban jegyezni, hogy későbbi munkáiban a jogfogalom terén, de más vonatkozásban is kevésbé szélsőséges álláspontot foglal el. A System des heutigen Römischen Rechts-ben pl. a jog fogalmát, mint a jogintézmények organikus egészét határozza meg. Ez a fogalommeghatározás onnan ered, hogy Savigny a System-ben már a szubjektív jog fogalmát tekinti kiinduló pontnak, és ezt hatalomnak, jogosultságnak fogja fel, olyan területnek, ahol egy személy akarata uralkodik, a többiek beleegyezésével. Az egyes alanyi jognak mélyebb alapja a jogviszony, személy és személy közötti jogi kapcsolat. A jogviszonynak is organikus jellege van. A jogintézmény viszont a jogszabályok egésze, amely a megfelelő jogviszonyokat szabályozza. Maga a jogintézmény is organikus egész. Savigny jogfogalmának ilyen fejlődése, már a kapitalista viszonyoknak elméleti tükröződését jelzi. Hozzá kell tennünk ehhez azonban azt is, hogy Savigny már a Beruf megjelenése előtt a birtok fogalmát az akarathoz kapcsolja, így magánjogi elméletében az akarát végig uralkodó helyet foglal el. A változást tehát csak az általános jogfilozófiai fejtegetéseiben találhatjuk meg bizonyos fokban. A lényeg azonban itt is végig ugyanaz, legfeljebb a kifejezések enyhülnek és válnak kevésbé általánossá, maga a tan pedig kidolgozottabbá.

teremtés. Ezek az erők hatnak a természetben az emberben és a társadalomban egyaránt. Herder hirdette először a jog és a nyelv közötti hasonlóságot is, tőle vette át Hugo, onnan Savigny. Herder szerint ugyanis a kultúra területe egységes, a nemzeti jellem kifejeződése. Savigny tehát csak más kifejezést használt, amikor azt mondta, hogy az állam, a jog, az erkölcs, a nyelv a népszellem (Volksgeist) — megnyilvánulása.

»A népszellemre vezethető vissza a nép tagjai (Volksglieder) gondolat- és akaratatusainak struktúrája, a népmeggyőződés, a néptudat, és a nép-akarat ezen nyugszik a jogrend egysége. A jog és ezzel együtt a szokásjog gyökere tehát a népszellem.«¹ Ez a mitikus népszellem, a romantikus reakció terméke szintén hosszú és dicstelen pályát futott be egészen a nácizmusig.

A jog keletkezése Savigny szerint tehát spontán és éppilyen spontán a fejlődése is organikus jellegének megfelelően. »A jog a néppel együtt keletkezik, ebből, ezzel képződik és elpusztul végül, amikor a nép sajátosságát elveszti.«² Ez a spontán fejlődés Savigny elméletének középpontja. Itt búvik ki a szög a zsákból, ahogyan a közmondás tartja. Ez az organikus fejlődés kizár minden beavatkozást. A népszellem fejlődik, a jog megnyilvánul, nem szabad ezt a fejlődést semmiféle erőszakos beavatkozással, még törvényhozással sem, nemhogy forradalommal háborítani. Mint minden organizmusnak, a népnek és a jognak is megvan az ifjúkora és az öregkora is, a békés, a hosszú fejlődés ideális, a beavatkozás már csak azért is felesleges, mert az adott a szükségszerű és ezt nem lehet megváltoztatni, de nem is kell, mert az adott a valóságban szabad is, hiszen a népnek mint fejlődő egésznek magasabb természetéből származik.

Savigny objektíve tehát kettős célt ért el: egyrészt mitikus ködbe burkolta a jog keletkezését, összefüggésbe hozta egy vélt, fiktív közösséggel, ahol szerinte kétségtelenül az akarat egysége uralkodik. Ezt különben nyíltan le is szögezi, amikor azt mondja, hogy a közösség akarata megegyezik az egyes akaratával. Ilyenformán ebben a közösségben a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak ellentéte fel sem vetődhet, e szerint a feudális földesúr és a kapitalizmus fejlődésében előretörni akaró polgár akarata is ugyanaz. Ez természetesen képtelenség. A jog osztályjellege tehát éppen úgy el van kódosítva, mint ahogy eltüntette az osztálytársadalmat magát. A másik egészen közvetlen cél, a törvényhozói passzivitás, gyakorlatilag régi állapotok teljes megőrzése. »A jog a népszellem, a népi jogi meggyőződés terméke. Fejlődése csupán abban áll, hogy a népszellem feltárja azt, ami már kezdettől fogva benne van teljes alakjában. Ez olyan fejlődés, amely kizárja az ugrást és a forradalmiságot. A történeti módszer elmélete a jogtudományban a történeti iskolával, a Németországban meglevő állami jogi intézmények legreakciósabb védelmévé, a passzivitás propagandájává, a forradalmi tevékenység, többek között a forradalmi és haladó törvényhozás tagadásává vált.«³ Látni fogjuk, hogy a jogfejlődés ilyen felfogása később, az imperializmus korában milyen feltételek mellett és hogyan jelentkezett. Mindenesetre Savigny megbecsülhetetlen szolgálatot tett késői utódainak a fennálló hatalom iga-
zolásában, a jogfejlődés és a törvényhozás új felfogásának megalkotásával.

¹ *Zwilmeyer* : i. m. 24. old.

² *Savigny* : i. m. 11. old.

³ *Dentszon* : i. m. 312. old.

Mi a törvényhozás Savigny szerint?

Már Hugo hangoztatta, hogy a jogi igazságok a priori úton nem ismerhetők fel, mert azok a posteriori jelleggel bírnak, empirikusak, individuálisak, esetiek és csak a tények tapasztalatával ismerhetők fel.¹ Éppen ezért hangoztatja már ő is a szokásjog primátusát. A szokásjog nem a törvényhozók akaratához, hanem közvetlenül a népakarathoz kapcsolódik, ezért derogatív jellege van.

Savigny szerint az élő jog szinte láthatatlanul keletkezik és változik a benne lakó, csendesen ható erőkön keresztül. Hogyan lehet ezt megállapítani és láthatóvá tenni? Láttuk már, hogy Savigny a társadalom és jog organikus fejlődését ifjú- és öregkorra osztotta fel. Ehhez kapcsolja a jog megnyilvánulásának módjait is. A népek ifjúkorában különböző szimbolikus cselekedeteken keresztül nyilatkozik meg a jog, ma a tudományon és törvényhozáson keresztül. A törvény egyedüli célja tehát, hogy ezt az élő jogot kifejezésre juttassa, a törvény azonban nem jog, csak ismertetőjel, amelyből eljuthatunk a valódi joghoz. Hugo tétele tehát itt is érvényes. Minden jog szokásként keletkezik, belső erők eredménye, nem pedig a törvényhozó önkényének terméke. A tiszta jog a szokásjog, a törvény már a törvényhozó akaratától befolyásolt jog. A pozitív jog szerinte nem is egyenlő a hatályos törvények tömegével, hiszen a törvény végeredményben nem is jog. Ebből a tanításból következik, amit különben Savigny le is szögezett: hogy nincs csálhatatlan törvénykönyv, a bíró ne legyen ítélőgép, hanem igen is nagy jelentősége van az analógiának, a szokásjognak. Itt ismét a későbbi fejlődésre kell utalnunk, ez a tanítás ugyanis, amely az éppen erősen jelentkező burzsoá törvényességgel szemben hatott, később átalakult formában ismét a burzsoá törvényesség lerombolásának egyik elméleti igazolása lett.

A kodifikációs vita kirobbanásakor Savigny a Berufban leszögezte ellenfelei és saját álláspontját és célját. A célt közösnek jelölte meg, és pedig biztos jogrendszer megteremtését egész Németország számára. Az eszközök azonban különbözők: »A cél eléréséhez ők egy törvénykönyvet követelnek, ami azonban csak Németország egyik fele számára hozná meg a kívánt egységet, a másik fele ellenben még élesebben lenne elválasztva, mint eddig. Én a helyes eszközt egy organikusan fejlődő jogtudományban látom, amely az egész nemzet számára közös lehet.«² Savigny »eszköze« azonban mindent szolgált ebben a formában, csak az egységes jogbiztonságot nem. A kodifikációs törekvések megakadályozására a jog két elemét különböztette meg, a politikai elemet, amely a népelethez kapcsolódik és a technikai elemet, amely a jogtudósok munkájához kapcsolódik. A kodifikációnál is ezt a két elemet kell figyelembe venni. Kodifikáció Németországban még egyik elem szempontjából sem lehetséges, még a politikai elem sem járta át az egész közeletet, a technikai elem meg éppenséggel hiányzik, mert hol lehet találni olyan jogtudóst, aki az egész jogi anyagot egységes formában rendszerbe tudja önteni?

Savigny későbbi burzsoá magyarázóit, különös tekintettel arra, hogy mesterük éppen a legreakciósabb király, IV. Frigyes Vilmos alatt törvényhozási miniszter lett, hangsúlyozzák, hogy Savigny nem általában vetette

¹ Ld. Hugo, Gustav: Lehrbuch der juristischen Encyklopädie. Berlin 1811. §. 21.

² Savigny i. m. 161. old.

el a kodifikációt, csak az akkori német állapotok vonatkozásában. Adolf Stoll azt fejtegeti például, hogy Savigny csak azt mondta, hogy amíg az élő és kipróbált joganyagot, ami a népben él, át nem tanulmányozták, át nem dolgozták, addig nem jöhet el a kodifikáció kora. Addig az államnak csak kisegítő rendelkezésekkel szabad segíteni. Szerinte így Savigny következetes is volt, mert később, mikor törvényhozási miniszter lett, csak a jog egyes területein, pl. a házasságjog vonatkozásában, nem pedig általános méretekben kodifikált.¹ Jellemző különben, hogy éppen ez a házassági törvény váltott ki hatalmas ellenállást a lakosság széles tömegeiben, s ez talán eléggé mutatja, mennyire gyökereztek a porosz állam törvényei a német »népszellem«-ben. Savigny később a System-ben maga is enyhíti álláspontját és a törvényt nem tekinti már »önkéntes beavatkozásnak«, hanem a népjog orgánumának, a törvényhozókat pedig a népi jog képviselőinek. Miután a jogfogalom már nem az élet maga ebben a műben, hanem a jogszabályok élő egésze, ide belefér a törvény is, amely megfelelő imperatív struktúrával is rendelkezik. A szokások derogatív erejét azonban itt is fenntartja. Különös e kettősség, amely már engedményeket tesz a törvényeknek, ami Savigny elméletének kapitalista elemeit erősíti, ugyanakkor viszont a feudális elemet sem veti ki az elméletből, mint ahogy nem vetette ki a porosz állam sem szervezéséből és gyakorlatából.

Mindez azonban a történeti iskola objektív szerepét és jelentőségét illetően nem sokat nyom a latban. Nem változtat azon, hogy az iskola alapeszméjét tekintve mégis csak a reakciós kor ideológiájához kapcsolódott, s az sem véletlen, hogy a király éppen Savignyt nevezte ki törvényhozási miniszterré. A kor, a fejlődő kapitalista viszonyok törvényi szabályozást kívántak és ez elől még az olyan középkorba habarodott Hohenzollern sem tudott kitérni, mint IV. Frigyes Vilmos. A fiatal Marx sokkal inkább eleve-nére tapintott a problémának, amikor felteszi a kérdést: »vajon Hugo követőinek van-e hivatásuk arra, hogy a mi időnk törvényhozói legyenek?«² Nyilvánvaló, hogy a porosz királynak az a gesztusa, amivel Savigny-t 1842-ben a miniszteri székbe ültette, semmiképpen sem tekinthető a liberális párt felé való hajlásnak, mint ahogyan ezt Stoll szeretné elhíttetni. Savigny sokkal inkább akadályozta, mint előrevitte a törvényhozást, és ez nem meglepő, hiszen éppen azért került a minisztérium élére, hogy a fejlődő kapitalizmusból folyó jogi szabályozást igénylő viszonyokat a feudális uralkodó és a junker nagybirtokosok szájízének megfelelő módon szabályozza. Az sem csodálatos, hogy a történelem kerekét nem tudta visszaforgatni és elmélete egy részében tükröződtek a kapitalista viszonyok. Ez a helyzet például Savigny magánjoggal kapcsolatos úgynevezett akaratelméletével. Az akarat fogalmának a magánjogba való bevitele kétségtelenül a liberál-kapitalista viszonyoknak felel meg és azok elméleti kifejezése. Szászi-Schwarcz helyesen jegyzi meg: »a Savigny óta uralkodó tan minden jogügylet hatását az ügyletkötő felek

¹ Ld. Stoll, Adolf: Friedrich Karl von Savigny. Professorenjahre in Berlin. 1810—1842. Berlin. 1929. Ez az álláspontja a legújabb burzsoá Savigny-értékelésnek is. Savigny a kodifikációt »csak az ő kora Németországaival kapcsolatban ellenezte« — írta Julius Stone ausztráliai jogász, az imperialista szociológiai jogtudomány egyik vezető képviselője. Ld. The province and function of law. Sydney 1946. 435. l.

² MEGA. I. Abt. B. 1. Hb. 1. 258. old.

akarására vezeti vissza».¹ Ez az elmélet Savigny érdeme és ez az elmélet, mint hangsúlyoztuk, meg is felelt a kor követelményeinek. Ugyanez áll Savigny törvényhozói működésének egy részére is, pl. a váltótörvény tekintetében.

De Savigny és iskolája más módon is hasonlít a kapitalista termelési viszonyokhoz: ezek a termelési viszonyok jelentkeznek már a történeti iskolának a római joghoz való viszonyában. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a római jog recepciója Németországban nem Savigny-vel indult meg. A római jog, a magántulajdonon alapuló eddig ismert legkövetesebb jogi forma, ahogy a marxizmus klasszikusai jellemezték, a nyugat-európai ipar és kereskedelem fellendülésével jutott hatalomra ez országokban, mert a hűbéri rendszer az ipar és kereskedelem viszonyaihoz szükséges, kidolgozott jogrendszerrel nem rendelkezett. A megindult recepció egyes országokban, így Németországban is determinálta a magánjogi fejlődést. A németországi polgárosodás fejlődésének megfelelően a római jogi recepció Savigny idején már előrehaladott stádiumban volt és Savigny azzal tett nagy szolgálatot a kapitalizmusnak, a porosz állam viszonyai között, hogy elméletében a római jog recipiált elveit olyan elveknek tüntette fel, amelyeket a német nép szelleme már magáévá tett. Éppen ezért az az ellentmondás, amelyet a polgári írók Savigny jogról való felfogásában és a római joggal szemben elfoglalt álláspontjában látnak, nem megoldhatatlan ellentmondás, egyszerűen a Savigny-adta indokolás mögé kell nézni és azt kell látnunk, hogy a kapitalista termelési viszonyok annyira előrehaladtak voltak, hogy a nekik megfelelő jogi formát, amely Németországban a római jog nyomán alakult ki, Savigny is kénytelen volt saját rendszerébe valamiképpen beleilleszteni. Később a romanisták, akik Savigny elméletéből főleg ezt a római joggal kapcsolatban elfoglalt pozitív álláspontot fejlesztették tovább, meg is alkották azt a jogrendszert, amely éppen a római jog alapján készült 1900-as német polgári törvénykönyvben csúcsosodott ki. Savigny elmélete így nem fejezett ki mást, mint a kompromisszumot a német feudális uralkodó osztály és a kétségtelenül egyre erősödő polgárság között. Jogelméleti téren, a már ismertetett elvei alapján igazolni igyekezett a feudális hatalom múltbapillantását és a hatalomhoz való ragaszkodását, szemben a polgári forradalmakkal, amelyek létjogosultságát tanának minden erejével cáfolni akarta. A magánjog terén viszont a liberálkapitalizmus jogának alaptételéül szolgáló akaratelmélettel a polgárság fejlődésének érdekét szolgálta, ezt célozta a recipiált római jog fenntartásának gondolata is. A kompromisszum nyilvánvaló: a kapitalista magánjog egyik atyja, Savigny felszólalt a kapitalizmust erősítő kodifikáció ellen, a hűbéri jelleg, romantikus népszellem nevében, amely soha nem volt a nép szelleme. A tárgyalt németországi viszonyok ezt a látszatkettősséget megmagyarázzák: valójában, mint az 1849-es német forradalom eredménye világosan kimutatta, a német polgárságnak szüksége volt arra a hatalomra, amelyet szembe tudott állítani a munkássággal, amelynek megmozdulása már érezhető volt. A német uralkodó osztályok e kompromisszuma az imperialista bismarcki birodalomban vált teljessé.

III. Franz Mehring Marxról írott könyvében olvassuk, hogy a fiatal Marx egyetemi dolgozataiban kíméletlenül polemizált a történeti iskolával, »... amelyet azért támad, mivel szűk és tompaszellemű, mivel a törvény-

¹ Schwarcz Gusztáv: Új irányok a magánjogban. Bp. 1911. 49. old.

hozásra és a jogfejlődésre igen hátrányosan hatott, miért is a fiatal, filozófiai képzettségű jogász teljes ékesszólásával állást foglalt ellene.¹ Sajnos, ezeket a dolgozatokat nem tudtuk megtalálni, pedig valószínűen sok új adatot szolgáltatott volna a fiatal Marx fejlődéséhez éppen úgy, mint a korabeli porosz állam kritikájához. Annyi azonban bizonyos, hogy az egyetemi hallgató Marxra jogi professzorai közül egyedül Eduard Gans hatott, aki élesen támadta a történeti iskolát. Meg kell jegyezni, hogy Eduard Gans Hegel tanítvány és Hegel kommentátor volt, ez is megmagyarázza hatását az akkor még hegelianus Marxra. Jellemző az is, hogy a rendőrség Gans előadásait betiltotta. Erre céloz Heine a Tannhäuserban, sajátos gúnyolódó modorában :

Mi ez az éles gágogás?

— Kérdeztem a potsdamiaktól.

Az utolsó száz évről ad elő

Berlinben Gans professzor.

Nem szabad elfelejteni, hogy Marx már berlini egyetemi hallgató korában az ún. ifjú-hegelianusok olyan csoportjában tevékenykedett, mint a berlini »Doktor Klub«, amely abban az időben bizonyos mértékig szembe próbált helyezkedni a porosz állam ideológiájával, Marx olyan fiatal hegelianusokkal került kapcsolatba, mint pl. későbbi ellenfele, Ottó Bauer. Marx tehát annak ellenére, hogy hegelianus volt, mégsem bűvölte el mestere filozófiai rendszerének és a porosz államnak »házassága«, amelyet a porosz állam a júliusi forradalom után különösen IV. Frigyes Vilmos trónraléptével egyre inkább feleserélt a jóval misztikusabb történeti iskola ágyával. Marx így sohasem látta a porosz államban az állam ideális képét és a német társadalom bírálata éppen nem a hegeli jogbölcselet kritikájához írt bevezetőjével kezdődött, hanem már jóval azelőtt, Marx első irodalmi ténykedéseivel.

Karl Polak, az ifjú Marx fejlődését periodizálva a Kommunista Kiáltványig, a következő korszakokat különbözteti meg.² Az első periódus 1843 elejéig tartott, amikor Marx lemondott a Rheinische Zeitung szerkesztéséről ; a második 1844 közepéig, mikor a Deutsch-Französische Jahrbücher egyetlen kötete megjelent, és a harmadik időszak végét jelzi a Kommunista Kiáltvány, mikor Marx már tisztult formában képviseli a proletariátus felszabadításának nagy tanítását.

Az első korszakot jobbra a Rheinische Zeitung-ban megjelent írások jellemzik. Ezek a cikkek Marxot mint erőteljesen kritizáló baloldali hegelianust mutatják be, akitől a porosz állam már félt. Valóban, bár Marx már megismerkedett Feuerbach tanításával, így bizonyos materialista nézetei már kiütköznek, ha nem is tisztán Feuerbach tanításaiból kifolyóan, állásfoglalása még nem tisztult ki, és ami az államról és jogról való felfogását illeti, kétségtelen, hogy hegelianus, de olyan élesen bíráló, amilyen nemigen akadt más az akkori német filozófusok között.

A második korszak elején, 1843-ban írja Marx Rugehez ismeretes levelét Feuerbach filozófiájával kapcsolatban. Ez a levél már jelzi Marx letérését a hegeli filozófiáról, további levelei, valamint a Deutsch-Französische Jahr-

¹ Mehring, Franz : Marx Károly élete. Bp. 1925. 18. old.

² Ld. Polak, Karl : i. m. 575—576. old.

bücherben megjelent a zsidókérdéssel és a hegeli jogbölcselet kritikájával kapcsolatos írásai már mutatják, hogy Marx szembefordult egykori mestérével. Marx már felismeri a burzsoá forradalom és a burzsoá politikai tudat korlátoltságát, érintkezésbe kerül a proletariátussal, felfedezi a munkás-ságot, mint osztályt.

Innen a fejlődés a harmadik periódusban már egyenesvonalú. Marx elszakadva volt ifjú hegelianus társaitól, szembefordul velük, bírálja őket, amit a Szent család és az Engels-sel közösen alkotott Német Ideológia jelez. A kispolgári szocializmussal való szembenállását mutatja a Filozófia Nyomora, amelyben Proudhont bírálja. A korszak végén megjelenő Kommunista Kiáltványban Marx forradalmi tanai már tisztultak és rendszerezettek.

Marxnak az első korszakra eső tevékenysége tehát éles társadalomkritika. Ő maga nem egyszer hangsúlyozta később is éles szembenállását az akkori porosz állammal és ideológiával. Az ezt az államot megszemélyesítő, saját elképzeléseiben is megszemélyesíteni akaró, IV. Frigyes Vilmos éppen ezért szerepel olyan gyakran Marx műveiben és leveleiben. Gondoljunk csak a Német Ideológiára, ahol kíméletlenül kigúnyolja a porosz királyt, aki saját akaratával próbál uralkodni, aki a törvényeket az uralkodói akarat »puszta ötleteinek« tartotta. Marx éppen úgy, mint Heine nem ok nélkül látta IV. Frigyes Vilmos alakjában megtestesülni azt a múltba kívánczó, helyesebben a múltat visszahozni akaró, a fejlődéstől elmaradt, reakciós, korrupt államot, amely minden intézkedésével a haladást gátolta. IV. Frigyes Vilmos valóban mindenkivel összefogott a haladás ellen, a Vatikántól kezdve a romantikus patriótákig, Hegeltől és Schellingtől kezdve Savignyig. A kialakult úgynevezett keresztény-germán ideológia szétzúzását Marx fontos feladatának tekintette, éppen ifjúkorának első periódusában. Mint a Rheinische Zeitung szerkesztője ígéretet tett Arnold Ruge-nak — aki »Anecdota Philosophica« címen egy gyűjteményt szándékozott kiadni Svájcban, a Németországban a cenzúra miatt meg nem jelenhető tanulmányokból —, hogy a gyűjtemény részére négy dolgozatot fog küldeni. Ruge-hoz intézett 1842. április 27-én kelt levelében írja, »Négy tanulmányt fogok Önnek küldeni: 1. a vallásos művészetről, 2. a romantikáról, 3. a történeti jogi iskola filozófiai kiáltványa, 4. a pozitív filozófiák... a tanulmányok tartalmuknál fogva összefüggenek egymással.«¹

Mint látjuk, a tartalom, amely összefűzte a négy tanulmányt, éppen az a bizonyos keresztény-germán ideológia. Marx újságírói működése során igyekezett kimutatni, hogy IV. Frigyes Vilmos lepaktálása a Vatikánnal végeredményben azt jelenti, amint azt később Ruge-hoz írt levelében írja, hogy »az állam védői egyházi, az egyház védői állami álláspontra helyezkedtek... Poroszország nyilvánosan megcsókolta a pápa papusát és a kormánygépek mégsem pirulnak el az utcán«. (Marx Ruge-hoz 1842. július 9.) Sajnos, a vallásos művészetről írt tanulmány éppen úgy nem jelent meg (valószínűleg el sem készült), mint a romantikáról vagy a pozitív filozófiáról tervezett tanulmányok, így a keresztény-germán ideológia alapjait támadó sorozatból csak a »történeti jogi iskola filozófiai kiáltványa« jelent meg, és ez is a Rheinische Zeitung 1842. augusztus 9-i számában.

A történeti jogi iskola igen erős támogatója volt a porosz államnak,

¹ MEGA. idézett kötet. XLIX. old.

úgy, hogy igen nagy fontosságúnak kell tekinteni a cikk megjelenését. Mehring az általa kiadott gyűjteményes munkában azt állítja, hogy ez a cikk Hugo 50 éves doktori jubileuma alkalmával jelent meg, melyet tanítványai megünnepeltek. Tekintettel azonban arra, hogy ez a jubileum 1838-ban volt, helyes a MEGA kiadójának, Rjazanov professzornak a megállapítása, mely szerint a cikk Savigny miniszterré való kinevezése kapcsán jelent meg. Az nem vitás, hogy a tanulmány elsősorban Savigny ellen irányult, bár Savigny nevét hiába keressük benne, azonban maga Marx is utal szándékára, amikor felteszi a kérdést, hogy alkalmasak-e Hugo utódai arra, hogy korunk törvényhozói legyenek. A Marx-cikkben található »leghíresebb történeti jogász« kifejezés alatt szintén Savignyt kell érteni.

Marx tehát azzal, hogy Hugo filozófiai fantasztikumait kigúnyolja, támadja a történeti iskola képviselőit. Hogy miért ezt a formáját választotta a polémiának, arra Marx maga utal a cikkben, hogy a forráshoz, tehát Hugóhoz akar visszamenni, hogy a történeti iskola eredeti szörnyűségeit mutassa be, másrészt a porosz cenzúra nagyon is alapos volta, amely ellen eleget lázad Marx írásaiban, mert arra kényszeríti, hogy »kard helyett tüvel« harcoljon, szintén közrejátszik a vitairat megfogalmazásában. A tanulmányban azonban így is több olyan zseniális utalást találunk, amely előrevetíti írójának későbbi nagy felfedezéseit.

Nagy jelentőségű az is, hogy Marx éppen a történeti iskolát támadta meg, és közvetlenül azt a reakciós álnacionalizmust bélyegezte meg, amelyet a porosz állam képviselt és amely éles ellentétben áll az igazi haladó nemzeti érzéssel. Marx később 1843 márciusában egy Ruge-hoz intézett levelében ismét kikel az álpatriotizmus ellen: »Most Hollandiában utazom. Ahogyan az itteni és francia lapokból látom, Németország máris nyakig ül a posványban és még mélyebbre süllyed. Biztosíthatom Önt, ha az ember nem is érez nemzeti büszkeséget, nemzetének szégyenét alaposan átérezheti, még Hollandiában is. A legkisebb hollandus is öntudatosabb állampolgár, mint a legnagyobb német... A liberalizmus fényes köpönyege lehullott és a legvisszataszítóbb zsarnokság most már teljes meztelenségében tárul a világ elé...« ...»És ez szinte kinyilatkoztatás, ha megfordított is. Ez a meztelen igazság, amely legalább megtanít minket hazafiságunk ürességére, állami rendszerünk természetellenességére, és megtanít bennünket szégyenkezni is. Ön mosolyog rajtam és ezt kérdi: Mit nyerünk ezzel? Szégyenből nem lesz forradalom. Azt válszólom erre: Ez a szégyenérzet már maga a forradalom: az 1813-ban letiport francia forradalom győzelme a német patriotizmus felett... Megengedem, Németországban még a szégyenérzet is hiányzik, éppen ellenkezőleg ezek a nyomorultak még patriótáknak merik hinni magukat. De milyen rendszer pofozhatná ki belőlük a patriotizmust, ha nem ennek az új lovagnak neveléses zsarnoksága.«¹ Az új lovaggal itt ismét IV. Frigyes Vilmosra céloz Marx, aki középkori lovagi patriotizmussal akarta zsarnokságát leplezni. Nagy jelentőségű volt az egész német fejlődés számára, hogy a haladó nacionalizmus korában, amely a polgári forradalmak velejárója volt, egy minden ízében reakciós feudális rendszer, éppen ilyen álnemzeti ideológiával vértette fel magát, és éppen a napóleoni háborúk után. Joggal kételkedhettek ebben

¹ Marx levele Ruge-hoz. Közli: Marx és Engels Válogatott tanulmányai. I. köt. Bp. 1947. 131. old.

a nemzeti érzésben a német szellem nagyjai, pl. Goethe is. E korlátolt nemzeti érzés problémáját veti fel Thomas Mann is a »Lotte in Weimar« c. regényében, amikor egyik hősnője, Adele Schopenhauer Humboldttról szólva, a következőket mondja : »De 1806 óta porosz volt, jó porosz, ahogyan mondják, más szóval a világon semmi egyéb. Ez sikerült Napóleonnak — meg kell hagyni — nagyon megváltoztatta a nézeteket... Vajon érdeméül tudjuk-e be a Cézárnak, vagy bűnéül, hogy érzületünket így megfordította és önmagunkra eszméltetett bennünket ?« Semmi esetre sem véletlen ennek az álnacionalizmusnak a feltörése, de nagyon is tévútra vezethető jelenség, és Marxnak nagy érdeme, hogy éppen a történeti iskolával kapcsolatban leleplezte ezt az álnemzetieskedést. A német polgár tapsolt Savignynak, mert franciaellenes volt, s közben nem vette észre, hogy megtapsolta a porosz zsarnokságot. Nem véletlen, hogy ebben az időben Németország igazi nagy gondolkodói és művészei éppen Franciaország felé fordultak és a francia és német nép kapcsolatát hirdették. Maga Marx is ezt az álláspontot képviselte. Az sem véletlen, hogy a szintén Franciaország felé forduló igazi német Heinét irtották ki a német irodalom történetéből a náciok. Az álhazafiság a történelem folyamán már igen sokszor jó takarója volt az elnyomásnak.

Marx tehát lerántotta a hazafias, történelmi ideológiai leplet a porosz állam elnyomó testéről s akkor nyilvánvalóvá vált, a pusztá elnyomás, amit tömören így fejezett ki a Történeti jogi iskola filozófiai kiáltványában, Hugo tételeiről beszélve : »Csak egy eredményt mond ki mindegyik azonnal : az önkényes hatalom jogát«.¹ Vagy talán nem ezt mondja ki maga Hugo is ? »Szent lelkiismereti kötelesség a felsőbbségnek engedelmessé válni, amely a hatalmat a kezében tartja«.²

Maga Marx kijelenti, hogy az a célja a cikk megírásával, hogy visszaterjen a történeti iskola »ősatyjához« és az ő fantasztikus, emberi értelmet meghurcoló írásain keresztül mutassa be ez iskola »vad törzsfáját«. »Természetesen a történeti iskola e vad törzsfáját az idő és a kultúra folyamán misztikus füsttel ködbe burkolták, romantikával fantasztikusan kifaragták...«³ Marx itt Savignyra és tanítványaira céloz, akik valóban a romantika és a misztika eszközeivel fejlesztették tovább Hugo tanítását. Ez iskola romantikájának és misztikumának néhány vad hajtását már láttuk, és éppen ezt a misztikus romantikát, amely a történeti iskola körül terjengett, oszlatta szét Marx a történeti iskola »természeti emberének«, »akit még a romantikus kultúra sem érintett«, Hugonak bemutatásával. »Amíg a régi kiáltvány birtokunkban van — mondja Marx —, oly hiábavaló minden szépítési kísérlet, mert ha ez nem is értelmes, mindamellett nagyon is érthető«.⁴

Ezzel az utolsó mondatral Marx figyelmezteti a történeti iskola képviselőit és szépítőit, hogy a Hugo által kifejtett eredeti tanítás fantasztikumai még nem merültek feledésbe és amit ő nyíltan kimondott, nem lehet még virágnyelven megírt mondatokkal, romantikus színekkel elfeledtetni.

A Rheinische Zeitung tevékenysége szálla volt a porosz kormány szemében, s ez a szálla még veszedelmesebbé vált, amikor »a népi jogot kifejező«

¹ MEGA. id. köt. 259. old.

² Idézi Marx : Das philosophische Manifest der historischen Rechtsschule c. cikkében. MEGA. id. köt. 258. old.

³ MEGA. i. köt. 258. old.

⁴ MEGA. id. köt. 259. old.

Savigny törvényalkotó mesterkedésein keresztül is leleplezte a porosz kormány reakciós politikáját. Savigny, aki nem tartotta időszerűnek a kodifikálást, királyával együtt valóban megcsókolta a pápa papucsát, amikor a porosz házassági törvényt megalkotta. A házassággal kapcsolatos szabályok inkább szokásnak tekinthetők, mint jognak, tehát ezen a téren el lehet végezni a kodifikációt. Ez volt Savigny álláspontja és a törvénytervezet elkészült. Ezt a tervezetet a Rheinische Zeitung azonban idő előtt, ti. a kormány számára idő előtt, nyilvánosságra hozta és a tervezet a nép általános felháborodásával találkozott. A törvénytervezet nyilvánossághozatalának következménye majdnem a lap betiltása lett. Marx azonban a Der Ehescheidungsgesetzentwurf c. cikkében (megjelent a Rheinische Zeitung 1842. december 19-i számában) és ezt megelőzően az 1842. november 16-i szám szerkesztőségi lábjegyzetében, »jogbölcseleti szempontból« kritizálva, ismét csapást mért a keresztény-germán ideológia mestereire és elsősorban a törvény megalkotójára, Savignyra. A törvény ugyanis a válást megnehezítve befolyást engedett az egyházi szempontoknak; ahogyan Marx kifejezte: »A házasságot . . . vallási és egyházi intézménynek tekinti a törvényhozás, tehát a házasság világi lényegét félreismerték.«¹ Ez nem jelentett mást, mint hogy a középkori Reich álmának megfelelően az egyházat a világi hatalomhoz kapcsolva, papi és rendőri hatalommal akart a történelem kerekének útjába állni a porosz kormány. Engels IV. Frigyes Vilmosról írva a következőket mondotta: a király ezzel a szabállyal is arra törekedett, hogy »a kereszténységet ismét közvetlenül az államba visszavezesse és az állami törvények a bibliai erkölcs parancsai után igazodjanak.«²

Ezzel csupán azt akartuk bemutatni, hogy Marx a történeti iskola gyakorlati tevékenysége ellen is küzdött, hiszen ez a küzdelem egyet jelentett a porosz állam elleni harccal. Hogy később sem tévesztette szem elől Savigny iskolájának tevékenységét, hogy mindig tudatában volt a porosz életben és a porosz jog területén játszott szerepével, azt éppen azok a klasszikus sorok jelzik, melyet a hegeli jogbölcselet kritikájához írt bevezetőjében olvashatunk: »Az az iskola, amely a ma gyalázatát a tegnap gyalázatával törvényesíti, az az iskola, amely a jobbágy minden kilátását a korbács ellen lázadásnak minősíti, ha a korbács régi törzsökös, történelmi korbács, az az iskola, amelynek a történelem mint Izrael istene Mózes szolgájának csak a hátulját (a posteriori) mutatja, a történeti jogi iskola, amely feltalálta volna a német történelmet, ha ő maga nem a német történelem találománya volna. Shylock de szolgai Shylock, aki minden font húsnál, amelyet a nép szívéből vág ki, a maga szerződésére, történelmi szerződésére, keresztény-germán szerződésére hivatkozik.«³

Marx ragyogó elemzése, amelyet a hegeli jogbölcselet kritikájához írt bevezetőjében ad, a maga helyére állítja a történeti iskolát, mint a múltba tekintő, a történelemhez, de csak az uralkodó osztálynak megfelelő történelemhez ragaszkodó politikai hatalom egyik ideológiai támaszát. A történeti iskola »elveinek« további fejlődése bizonyítja, hogy semmi okunk kétségbevonni Marx ítéletét, amely a történelem ítélete is.

¹ MEGA. id. köt. 317. old.

² Idézte. MEGA. id. köt. Einleitung. LIX. old.

³ MEGA. id. köt. 609. old.

IV. A történelem ítélete a történeti iskoláról nem sok pozitívumot tartalmaz. Ennek ellenére, vagy helyesebben éppen ezért, keltek életre ma az imperializmus korában, éppen az iskola negatív elemei. E negatív elemek, különböző más nevet viselő jogi elméletek címe alatt élnek és hatnak tovább.

A történeti iskola elemeinek továbbfejlődését főleg két úton tudjuk kimutatni. Mindkettő végeredményben egy célhoz ér. Két olyan egyenes ez, amely nem a végtelenben találkozik majd, hanem máris összefonódott. Az egyik német organikus elmélet, amely a jogtörténeti iskola germanista ágának egyenes folytatásaként, a szabadjogi iskolával a fasizmus »jogelméletét« szülte. A másik út a burzsoa jogászai körökben igen tekintélyes szociológiai jogtudomány útja. Természetesen tévedés lenne, ha mechanikus megegyezések után kutatnánk, hanem e két iskola történelmi és társadalmi viszonyokkal való kapcsolatának vizsgálatával juthatunk csak eredményhez.

A történeti jogi iskola »feladata« a polgári természetjogi irány képviselőivel szemben az volt, hogy az általános elvek, örökérvényű principiumok helyett a különöst, a jog folyékonyágát, a merev szabályozások szükségtelenségét hangoztassa. Az a tény, hogy ézt az elméletet nemzetiszínű mítoszszal takarta le, egyrészt a történelmi körülményekből következett: a napóleoni háborúk után bajos lett volna a nemzeti érzelmekkel szemben eredményesen működni, másrészt a célnak igen jól megfelelt, hiszen a francia polgári forradalommal lehetett szembeállítani a nemzeti múltat, az álnemzeti eszméket. Már utaltunk arra, hogy ebben az időben a polgári törvényesség követelése elsősorban a különböző természetjogi irányokkal függött össze. S ha a polgári törvényesség akkor a haladást szolgálta, úgy szolgálta a reakciót a jog cseppfolyóssá tétele, amely megkönnyítette a feudális állam uralkodását és nehezítette a polgári fejlődést.

A történelem nem ismétli meg önmagát, éppen ezért vulgarizálás lenne, ha ezt a kort mechanikusan, a fejlődések későbbi fokával az imperializmussal hasonlítanánk össze. Az azonban bizonyos, hogy a letűnő uralkodó osztályok érdekei azonosak: uralmon szeretnének maradni. Az életért való harc pedig nem válogatós az eszközökben, és ha a demokratikus polgári jogok követelése, a törvényesség, a jogbiztonság kényelmetlen volt a feudális uralkodó osztály részére, mennyivel kényelmetlenebbek ezek a monopolkapitalisták számára akkor, amikor a polgári jogrendszerek a törvényesség, a jogbiztonság alapelveit általában már alkotmányilag rögzítették. Az imperializmus sajátos lényénél fogva nem tűr szigorú jogrendszert, egyrészt a monopóliumok és a kisebb tulajdonosok, másrészt a monopóliumok egymás közötti harca és utoljára, de nem utolsósorban a munkásosztály elleni harc szabadkezet igényel. Ahogy a polgári osztály fel akarta szabadítani a jobbság kezét a hűbéri kötelékekből, hogy azután munkaerejét szabadon megvásárolhassa, úgy akarja az imperializmus korában a monopolkapitalisták kormánya saját kezét felszabadítani a jogi kötelékektől, hogy immár minden megkötöttségtől függetlenül járhasson el a munkásosztállyal szemben. A maximális tőkés profit biztosítására az egyébként is elnyomó jellegű polgári jogrendszer már nem alkalmas. Az első »felszabadításnak« eszköze a törvényesség volt, a másodiké a törvényesség széttörése. Ezen a ponton találkozik a történeti iskola két utóda, az organikus elméletből és a szabadjogi iskolából a fasizmusba torkolló »jogelmélet« és az imperializmus szociológiai jogtudománya.

Savigny mostohagyermekai, a germanisták, a német nemzeti szellem, a »Volksgeist« nevében küzdöttek a szintén Savigny-utód romanisták ellen. Otto von Gierke a századforduló legnagyobb német sovínisztája éppen a német tradíciók nevében támadta az 1900-as polgári jogi kódexet, kifogásolva benne a nemzeti szellemmel ellentétes római jogi elveket. Gierke felhasználta az organikus fejlődés elméletét is, amely a XIX. század végén egyébként is a legelterjedtebb irány volt a szociológiában. A központi akaratú organizmusnak minden tag szükségképpen aláveti akaratát, így az állami mindenhatóság dogmáját szépen meg lehetett indokolni. Gierke elméletében az egész, az állam különleges értékű, az értékek között is a legmagasabb helyet foglalja el, tehát nyilvánvaló, hogy az államért az egyénnek mindent fel kell áldoznia, még az életét is, nemhogy valamiféle emberi vagy polgári jogokat.

Ehrlich és Kantorowicz munkássága folytán fejlődött ki a szabadjogi iskola, amely tagadta a jog zárt logikai egész voltát, és a hiányok kitöltését bizonyos »jogerzetre« bízta. A bírónak itt nem a jogszabályok felismerése és alkalmazása, hanem az ügynek a saját jogérzete alapján való elintézése a feladata. Ez az elmélet természetesen jogbizonytalanságot eredményez, de éppen erre van szüksége az imperializmusnak. Később a német nemzeti szocialista államban a szabadjogi iskola tanításai hivatalos elméletté váltak. Ebben a hivatalos náci »jogelméletben« megtalálunk Savigny Volksgeist-jétől a Gierke által kidolgozott organizmuson keresztül a szabadjogi iskola anarchizmusáig mindent, amit a reakciós német jogfilozófia faji és sovíniszta színezettel létrehozott. A náciizmus politikai vezetői azonban nem voltak jogtudósok, éppen ezért igen sokszor »felesleges« leplezések nélkül nyilatkoztak a jog és állam problémáiról.

Mit mond például Rudolf Hess, a német birodalom harmadik számú nácija? »A jognak a közösség szelleméből kell eredni, amely a népnek a szelleme, összhangban kell lennie az állam szellemével, amely a közösségi élet szervezetét képviseli«. Vagy hogy az állam szelleméhez se férhessen kétség: »Ma az állam szelleme a nép szelleme«.¹ Mi lehet a német nép szelleme? Hess erre is válaszol: a nemzeti szocializmus, amely emberemlékezet óta a német népben él és amelyet Hitler hívott életre. Nyilvánvaló tehát, hogy a régi jogi eszméket, amelyeket nehéz tehernek jellemzett Hess, le kellett vetni, de még a jogi formákat is. A fasiszta imperializmusnak már nem is felelhetett meg a liberális szellemű német magánjogi kódex. A kódexet is természetesen nemzeti és faji alapon támadták, hasonlóan a XIX. század germanistáihoz: a római jogi elveket magába foglaló kódex túlságosan individualista, önző, »zsídó«-szellemű. Altruista, a közösség érdekeinek megfelelő germán jog kell, és ilyen jogot csak egy tiszta faj tud létrehozni, hirdették, amely ment minden idegen elemtől. Az altruizmus viszont valójában a német nép kényszer-»altruizmusát« jelentette, hogy gondolkodás nélkül alávesse magát a Gierke-féle egésznek, a monopolisták államának, annak az államnak, amelyről egy másik élenjáró náci »jogász« a következőket mondotta: »A Német Birodalom Hitler Adolf és a nemzeti szocializmus vezetése alatt egy egységes organizmussá vált, acél akarattal, ahol nem lehet gyenge

¹ Hess, Rudolf: Rede Anlässlich der Eröffnungskundgebung des deutschen Juristentages 6. Deutsches Recht. 213. 1936. id. Simpson and Stone: Law and Society. III. köt. 1677. old.

pontot találni.¹ Bíráskodásnál sem kell a jogszabályokat feltétlenül tekintetbe venni, az irányadó szempont a döntésnél a bíró nemzeti szocialista lelkiismerete.

Ezek után nem is csodálatos, hogy a náci jogtudomány igenelte és magáénak tartotta Savignyt. Ez ugyan még nem lenne döntő szempont, mert ők igyekeztek minden német nagyságban náci elemet felfedezni, nem kímélték e téren még Goethét sem, azonban ebben az esetben Savigny iskolájával kapcsolatban a rokonság valóban kimutatható. A késői unokák egyike, a Savigny-kutató Adolf Stoll fia, Walter Stoll, apja művének utolsó posthumus kötetéhez írt előszavában Savignyt a legnagyobb német jogásznak nevezi, aki franciás neve ellenére is valódi német, és éppen ezért gyűlölte a franciákat. Stoll kijelenti, hogy Savigny ugyanazért küzdött, amiért ma (1939) küzdenek a németek: hatalmas Németorszáért. Azért is állott a porosz király szolgálatában, mert a porosz államban látta a majdani német birodalom csíráját. Hangoztatja azt is Stoll, hogy a misztikus néplélek, a jognak, mint a népben működő erő termékének fogalma és ezzel kapcsolatban a bírának, mint a jog alkalmazóinak nagy szerepe ma is igen fontos és nagyhatású tanítás.² A náci is azt csinálták, amit Marx írt a történeti iskoláról: a ma gyalázatát a tegnap gyalázatával akarták törvényesíteni és erre igen jó eszköz volt számukra a történeti iskola a német történelem gyalázatának egyik terméke.³

V. Befejezésül egy pillantást kell vetnünk a történeti jogi iskola magyarországi hatására. Természetesen nem vállalkozhatunk itt arra, hogy az iskola magyarországi fejlődését, akár csak vázlatosan is, nyomon kövessük. Ez külön tanulmányt követelne.

Magyarország helyzete a XIX. században bizonyos vonatkozásban hasonlított a német viszonyokhoz. A reformkor küzdelmei itt is elvezettek a forradalomhoz, s mert ezt a forradalmat idegen erővel, de a magyar főúri osztály erős támogatásával leverték, a forradalom eredményeit legnagyobb részt eltörölték. A kiegyezés félmegoldás volta is úgy determinálta a magyar fejlődést, hogy valójában egyes valódi polgári, a klasszikus értelemben vett polgári intézmények átugrásával jutott el a feudális vonásokkal telített imperializmushoz, majd a tanácsuralom után a fasizmus sötétségébe. Németország útja Napóleon, majd a feudális abszolutizmus bukása után, egy elvetélt forradalom segítségével, a polgárság és a junker földesurak kiegyezésével szintén a feudális elemekkel megtűzdelt imperializmushoz vezetett. Hasonló a fejlődés abban is, hogy mindkét országban a nemzeti érzés fejlődését reakciós múltbanzés kísérte, kivéve persze a forradalmat, s a magyar reformkor nemzeti törekvéseit.

A történeti jogi iskolának, ennek az élesen nacionalista jogi iránynak,

¹ Frank, Hans: Rede auf der Schlusskundgebung des deutschen Juristentages. 6. Deutsches Recht. 213. 1936. id. Simpson i. m. 1680—1681. old.

² Ld. Stoll, Adolf: Friedrich Karl von Savigny. Ministerzeit und letzte Lebensjahre. 1842—1861. Berlin. 1939. Walter Stoll előszava.

³ A jogtörténeti iskolának az angolszász, különösen az amerikai szociológiai jogtudományra való hatására itt helyszűke miatt nem lehetett kitérni. A két iskola közös elemeivel, főleg közös funkciójukkal a szerző készülő kandidátusi disszertációjában foglalkozik a jogszociológia értékelésével kapcsolatban.

önként adódott tehát a tér a szereplésre Magyarországon is, és pedig kétségtelenül a reakció oldalán. Hogy a magyar forradalmárok mennyire felismerték az iskola ál-nacionalista, valójában történetietlen és fejlődésellenes jellegét, azt élesen mutatja a kitűnő magyar publicistának, a már idézett Szalay Lászlónak állásfoglalása, aki élesen szembeszállt a történeti jogi iskola maradiságot képviselő, kodifikációellenes törekvéseivel.

A történeti iskola szerepe nálunk is a kodifikációs törekvések kapcsán volt a legnagyobb jelentőségű. Különösen előtérbe került ez a szerep a kiigyekező korában, mikor a Bach-rendszer bukása után az Országbírói Értekezlet ideiglenes szabályozását követve a polgári jogi kódex elkészítése került napirendre. A kodifikáció kérdéseit taglalni nem feladatunk, csak azt szeretnénk bemutatni, hogyan igyekezett a magyar földesúri uralkodó osztály, a történeti iskola elvi alapjai felhasználásával, megakadályozni az érdekeivel szembenálló fejlődést főleg a családi, vagyonjogi és öröklési jog területén. Ez az osztály, amely szerette volna 1848 eseményeit és eredményeit meg nem történtté tenni, az igazi nemzeti érzést és a nemzeti jogi intézményeket a feudalizmusban látta és az ehhez való visszatérést propagálta. Elegendő talán csak az ősiséggel kapcsolatos vitára, a magyar öröklési jog kettősségére utalni.

A földesúri uralkodó osztály e törekvései különben a kortársak előtt sem maradtak titokban. Dell'Adami Rezső, aki kétségtelenül erőteljes szószólója volt a kodifikációnak, és aki a »jogtörténeti« iskolát a »jövő iránt terméketlennek«, »a jelen korral ellentétesnek« tartotta, a következőkben leplezte le a múltbanéző, de a jelen kiváltságait féltő urakat:

»Ezen történelmi szellem sugalta részben 1861-ben a régi magyar törvények restaurációját oly reménnyel, hogy a nemzet testére öltött jogrégészeti kutyabőr avval ismét összenőni, a nemzeti törzsbe oltott galyak ismét virágokat hajtani fognak. Meg voltak győzve arról, hogy az idegen hatalom időközi erőszakos alkotásainak eltávolítása csak üdvös lehet, mennyiben azok megakasztották, felfüggesztették a nemzeti jog nemes fejlődését.«¹ Dell'Adami kijelentette, hogy a kodifikáció ősi alapjainak sürgetése az európa (szentszövetségi) reakció visszhangja, a reakciónak akkori képviselői »az elveszett paradicsomot a praehistorikus időben találták.«² Arra is utal Dell'Adami, hogy e történeti iskola vakbuzgó követői már csak nálunk találhatók meg. Kik voltak ezek a vakbuzgó követők? Pl. Hoffmann Pál, de a vitában nála sokkal kirívóbb Wenczel Gusztáv vagy Zlinszky Imre, az Akadémia különböző díjakkal »koszorúzott« tagja.

Zlinszky főleg az örökjog területén védte az »ősi« és »magyar« intézményeket. Jellemzőek állásfoglalására azok a mondatok, amelyeket egy akadémiai pályatételre: — »Fenntartandó-e, tekintettel sajátlagos viszonyainkra, az ősi és szerzett javak közti különbség az örökösödésnél, s ha igen, mily alakban?« — írott könyvében találhatók:

»Ki kell mutatnunk: mily öröklési rendszerek állottak fenn hajdan, s mily helyet foglalt azokban el az ősi és szerzett vagyon közötti különbség, s illetve a javak visszaháramlásának rendszere, s mi volt annak indoka, hogy

¹ Dell'Adami Rezső: Az anyagi magyar magánjog kodifikációja I. köt. A nemzeti eredet problémája. Bp. 1877. 32. old.

² I. m. 38. old.

a rendszer akként alakult át, mint az ma érvényben áll, s ezzel szemben vizsgálva a magyar jogfejlődést, önkénytelenül feltáruhnak azok az indokok, melyek arra befolytak, hogy a külföldi jogfejlődés egészen más irányban történjék, mint a magyar, s meg kell győződünk arról, hogy az öröklési jog mennyire össze van forrva a nemzetek életével, jellemével, társadalmi fejlődéseivel és szokásaival, melyek kapcsolatban a tények hatalmával indokolják azokat a nagy eltéréseket és különbségeket, melyek a cél azonossága mellett is, az öröklési jogokban felmerülnek; s ha ezeket ekként figyelembe vesszük, lehetetlen nem jutnunk arra a meggyőződésre, hogy e jogfejlődés a jövő törvényalkotásnál sem mellőzhető egyszerűen, ha csak a kodifikátor kötelességeit egészen szem elől téveszteni, s e mellett hazánk viszonyai és nemzetünk életérdekei előtt szemet húnyni nem akarunk.¹

Zlinszky valóban a hindutól kezdve minden jogrendszer öröklési jogi anyagát összehordta fenti, a történeti iskola tanításaiból származó tételei bizonyítására, de ugyanezeket a tételeket bizonygatta megelőzően Tóth Lőrinc még 1862-ben az akadémiai székhelyében, aki az ősi és szerzett javak közti öröklési különbséget azért akarta fenntartani, mert az a magyar jog szelleméből következik. Dell'Adami viszont szellemesen bizonyítja főleg Zlinszkyvel vitázva, hogy a régi magyar magánjogi intézmények végső sorban német eredetűek, így levonhatja a következtetést: »Nem is érdekelne minket a történelmi valóságnak vélt hazafiasságból való elferdítése, ha abból nem kovácsoltatnék ma is fegyver a nemzet valódi haladása és jóléte ellen.«²

Mi is ezt akartuk elsősorban bemutatni a történeti iskola magyarországi hatása egy pillanatának felvillantásával: hogyan szolgálta ez a jogi álnacionalizmus és hazug, hazafias, történelmi szemlélet az igazi nemzeti érdekek, az igazi nemzeti haladás ügyének elnyomását.

. Kulcsár Kálmán

¹ Zlinszky Imre: A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés Bp. 1877. 2. old.

² Dell'Adami: i. m. 224. old.

Az új büntetőtörvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése

I. Az új büntetőtörvénykönyv megalkotásának szükségessége

A polgári törvénykönyvhöz hasonlóan az új büntetőtörvénykönyv megalkotása is készülöben van. Ez a munka is a tudomány művelői és a gyakorlati jogászság széleskörű bevonásával folyik.

Ez a tanulmány azt a célt szolgálja, hogy az új büntetőtörvénykönyv néhány kérdésének ismertetésével a kodifikációs munkáról a jogászságot előre tájékoztassa.

Jelenleg hatályos büntetőjogunk különös részének alapját lényegében az 1878. évi V. törvény, az úgynevezett Csemegi-kódex képezi. Ez a törvény tekinthető ugyan hatályos büntetőjogunk különös része alapjának, a törvénynek azonban ma már elenyészően kisebb számú rendelkezése van hatályban, mint ahány jogszabály az egyes fejezeteket és tényállásokat pótolta, illetőleg kiegészítette.

A legnagyobb jelentőségű büntetőjogi alkotás a felszabadulás óta a büntetőtörvénykönyv általános része. Ez a törvényünk már keletkezésének idejét tekintve is, még inkább természetesen tartalmát illetően, valóban szocialista jellegű jogalkotás. A Btk.-ban a Csemegi-kódex általános részétől merőben eltérő, alapjukban új elvekről, a szocialista büntetőjog elveiről van szó. Természetes azonban, hogy egyedül az általános rész újjáalkotása nem elegendő és nem oldja fel azokat a nehézségeket, amelyek anyagi büntetőjogunk alkalmazhatósága terén felmerülnek. Megérett egy új, teljes Btk. megalkotásának szükségessége.

Olyan büntetőtörvénykönyvre van szükség, amely teljes egészében — mind általános, mindpedig különös részében — a mi állami, gazdasági és társadalmi rendünket szolgálja és amelynek fő feladata eddigi eredményeink megvédése, a dolgozó nép hatalmának biztosítása, megváltozott társadalmi rendünk, valamint a dolgozók személyének és jogainak a megvédése.

Az új szocialista büntetőtörvénykönyvet nemcsak új tényállásokkal kell kiegészíteni és nemcsak a büntetések új átértékelésére van szükség. Az új büntetőtörvénykönyvnek szerkezetében és csoportosításában is új rendszerűnek, világosnak és áttekinthetőnek kell lennie. Olyan törvénykönyvre van szükség, amely társadalmi viszonyainkat a legmesszebbmenően figyelembe veszi és az egyes tényállások meghatározásánál nem az elvont, dogmatikus definícióra törekszik, hanem elsősorban az élethez igazodik. Nem minden »esetleges« történet átfogására törekvő kazuisztikával, hanem lehetőleg minél átfogóbb, de amelletts körülfatárolt, pontos és hézagmentes tényállások szövegezésével kell a bűncselekményeket meghatározni.

A nagyszabású, teljesen átfogó új szabályozás a különös részre vonatkozik. A Btk. különös része mindenütt szoros kapcsolatban kell hogy álljon az általános résszel: szerkezetében teljesen új felépítést kíván; új jogi tárgyak, ennek megfelelően új és új megfogalmazású tényállások, minősített esetek, új értékelésnek megfelelő büntetési tételek felvétele lesz szükséges; végül számos, eddig még nem szabályozott kérdés vár megoldásra.

II. Az általános rész revíziójának néhány kérdése

1. A kodifikációs kormánybizottság a Btá. revíziója során abból indult ki, hogy a törvény alapján véve helyes, igen sikerült jogalkotás és rendelkezései megfelelnek a szocialista büntetőjog követelményeinek. Ezért csak ott kell módosítást eszközölni, ahol a jogalkalmazás bizonytalanságot mutatott vagy pedig, ahol új rendelkezésekre van szükség, mint pl. a javító-nevelő munkánál, a rehabilitáció egyes kérdéseinél, vagy a vagyonelkobzásnál. Jogunk fejlődése és néhány új kodifikatórius szempont is felveti egyes változások keresztülvitelének szükségességét, pl. a kihágási fejezet elhagyása, a pénzügyi-, a katonai büntetőjog és a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjog általános rendelkezéseinek felvétele.

A kihágások felszámolása nemcsak egyszerűsíteni fogja jogrendszerünket, hanem hatásosan hozzá fog járulni a törvényesség megszilárdításához is. A Btá. rendszerének ez a változása a büntettekre vonatkozóan megmaradó rendelkezések érdemét természetesen nem érinti.

2. A Btá. ama részét illetően, amely az új Btk. általános részét képezi majd, a legjelentősebb módosítás a büntetési rendszer vonatkozásában lesz szükséges. A Csemegi-kódex, illetőleg különféle későbbi büntetőjogi alkotások sokféle szabadságvesztés-büntetést ismertek. Ilyenek voltak a fegyház, a kényszermunka, a dologház és a szigorított dologház, a börtön, az államfogház, a fogház és — kihágások esetében — az elzárás. Ezek közül egyeseket határozatlan tartamra is ki lehetett szabni, ami — elvileg helytelen volta mellett — még tovább bonyolította büntetési rendszerünket. Ez a sokféle szabadságvesztés-büntetési fajta lehetetlenné tette azok helyes alkalmazását.¹

A Btá. a szabadságvesztés-büntetéseknek ezt a bonyolultságát leegyszerűsítette azzal, hogy — az elzárást nem tekintve — kizárólag a börtönbüntetés fenntartása mellett foglalt állást. A Btá. revíziójánál azonban — a szabadságvesztés-büntetés ilyen szabályozását nem érintve, illetőleg csak az elzárás-büntetést kiküszöbölve — a büntetési rendszer bizonyos továbbfejlesztésére szükség van. Büntetési rendszerünket elsősorban szükségesnek látszik néhány büntetési nemmel kiegészíteni, másodsorban pedig az egyes büntetések sorrendjét is újra meg kell állapítani.

Mindenekelőtt önálló büntetési nemként kell felvenni a *javító-nevelő munkát*. A javító-nevelő munka álláspontunk szerint büntetés. Ennek következetes keresztülvitele e büntetés végrehajtása során számos problémát vet fel. Mindezeket a kérdéseket nagyrészt már a javító-nevelő munka

¹ A szabadságvesztés büntetéseknek ez a változatos sokasága szükségtelen, sőt egyenesen káros, mert a büntetőtörvények alkalmazását nagymértékben megnehezíti. Megfelelő intézetek hiányában a különböző szabadságvesztés-büntetések végrehajtásánál nem is érvényesülhetnek azok a különbségek, amelyeket a jogszabály szem előtt tartott. (A Btá. 32. §-ához fűzött miniszteri indoklásból.)

büntetőtörvénykönyvben való szabályozásával meg kell oldani vagy legalábbis a megoldásnak a megfelelő útját elő kell készíteni.

A javító-nevelő munkának, mint leendő büntetésnek önmagában is számos kidolgozásra váró problémája van. A javító-nevelő munka felső határa jelenleg két év. Ez a tartam azonban rendkívül hosszúnak látszik, mert az ilyen hosszú ideig tartó állandó keresetcsökkenés már nem szolgálja a büntetés céljait, különösen nem az elítélt javítását. Ellenkezőleg: könnyen káros visszahatást válthat ki egy ilyen túlságosan nagy súllyal ránehezedő hosszabb-tartamú javító-nevelő munka az elítélten. A bíróságok rendszerint nem is merítették ki a törvényben számukra nyújtott lehetőségeket és a bírói gyakorlat oda irányult, hogy általában egy év alatti tartamban állapítja meg a javító-nevelő munka idejét. Az ilyen viszonylag rövidebb tartamban kiszabott javító-nevelő munka meggyőző, nevelő jellegű, nem vált ki elkeseredést és ezért feltétlenül hatásosabb, mint a jelenlegi hosszabb tartamban kiszabott intézkedés. Ezért az egyévi legmagasabb tartamban megállapított javító-nevelő munka teljesen elegendőnek látszik azon céloknak az elérésére, amelyeket ezzel a büntetéssel szolgálni kívánunk, annál is inkább, mert ha ez a tartam sem mutatkozna elegendőnek, akkor javító-nevelő munka kiszabása már aligha lehet indokolt és ilyenkor rendszerint úgy is börtönbüntetés kiszabására kerül majd sor. Ilyen szempontok alapulvétele mellett az egyéves felső határ is elegendő mérlegelésre ad lehetőséget a bíróság számára.

A Btá. jelenlegi konstrukciója — amely a javító-nevelő munkát nem tekinti büntetésnek — nem teszi lehetővé az előzetes letartóztatásban töltött időnek a javító-nevelő munka tartamába való beszámítását sem. Ez sérti a Btá. 54. §-ának azt az elvi tartalmú rendelkezését, amely az előzetes letartóztatásban töltött idő beszámítását teljes egészében elrendeli. Különösen kiütkező a sérelem akkor, ha a javító-nevelő munkát nem változtatják át börtönbüntetésre és így a beszámítás véglegesen lehetetlenné válik olyan személyvel szemben is, aki a javító-nevelő munka alkalmazásakor vele szemben támasztott reményeknek megfelelt. Ha ez a hiány a Btá. jelenlegi szabályozása mellett sem mutatkozik méltányosnak és helyesnek, annál inkább át kell hidalni ezt a hézagot akkor, ha a javító-nevelő munka büntetéssé válik, amikor is a beszámítás lehetősége önként adódik. A beszámítás módjára nézve a következőkben felvetett probléma megoldása ad választ.

Ha a javító-nevelő munka végrehajtása a Btá. 48. §-ának (4) bekezdésére figyelemmel meghiúsul, és a még hátralévő tartamának megfelelő időben az elítélten börtönbüntetést kell végrehajtani, az átváltoztatás 1:1 arányban történik, azaz a végrehajtandó börtönbüntetés megfelel a végre nem hajtható javító-nevelő munka teljes tartamának. Az átváltoztatásnak ez a módja rendkívül egyszerű és praktikus, de véleményünk szerint nem felel meg a helyes büntetőpolitikának és a bünteteskiszabás követett gyakorlatának sem. Ma sem kétséges senki előtt, hogy a javító-nevelő munka enyhébb büntetés (vagy intézkedés) a börtönnél. Ezért a bíró soha sem szabja ki a javító-nevelő munkát olyan tartamban, mint amilyen tartamban — javító-nevelő munka hiányában — börtönbüntetést szabna ki. A bíró a cselekményt és az elkövető egyéniségét az összes körülmények figyelembevételével mérlegeli és mindenekelőtt a büntetés nemét, helyesebben a javító-nevelő munka alkalmazhatóságát, illetőleg célszerűségét állapítja meg. Abban az esetben fog javító-nevelő munka mellett dönteni, ha úgy látja, hogy a büntetés céljai szabadságelvonás

nélkül is megvalósulnak. Ebben az esetben a javító-nevelő munka tartamát olyan időben állapítja meg, amely megint csak megfelel az eset összes körülményeinek és azok mérlegelése után a legmegfelelőbbnek látszik a büntetési célok eléréséhez. Ha a bíró a cselekményre történetesen tíz hónapi javító-nevelő munkát tart elegendőnek, egyáltalán nem valószínű, hogy a büntetést akkor is tíz hónapi időtartamban állapítaná meg, ha a büntetési nem megválasztása során a börtön mellett döntött volna.¹

A gyakorlat által követett ez az önkéntes átszámolás arra mutat, hogy a javító-nevelő munka törvényi átváltoztatásának szükségessége esetén is az átváltoztatási kulcsot a maitól eltérően kell megállapítani. Ez az átváltoztatási kulcs adja majd meg a módot, illetőleg lehetőséget az előzetes letartóztatásban töltött időnek a javító-nevelő munka időtartamába való beszámítására is. Az átváltoztatási kulcsnak az 1 : 1 aránytól való eltérésére a szovjet jogból és több népi demokratikus ország büntetőjogából is példákat meríthetünk.²

A javító-nevelő munka börtönbüntetésre való átváltoztatásának kétféle megoldási módja merülhet fel a jelenlegi szabályozástól eltérően. Mind a két megoldásnak vannak védői. Az egyik megoldás az lenne, hogy a bíróság az átváltoztatás szükségessége esetén a javító-nevelő munkára kötelezett személy magatartásának és az eset összes többi körülményeinek figyelembevételével a javító-nevelő munka még hátralevő tartamán belül szabadon állapítsa meg a letöltendő börtönbüntetés tartamát.

Ez látszik a kevésbé szerencsés megoldásnak, mert ebben az esetben a bíróságnak lényegében kétszer kell érdemleges határozatot hoznia ugyanabban az ügyben, ami a két határozat eltérő tartamát tekintve semmiképpen sem lehet helyes. Ezért az lenne helyes, ha a bíróság tevékenysége az átváltoztatás esetében csak arra korlátozódna, hogy megállapítsa bizonyos tények fennforrását és ezeket kizárólag abból a szempontból értékelje, hogy ezek fennforrásával a javító-nevelő munka célját-vesztettnek tekinthető-e és ennél fogva le kell-e vonni azokat a törvényi konzekvenciákat, amelyek a javító-nevelő munka eredménytelenségéhez fűződnek. Vagyis ilyenkor a bíróság kizárólag a börtönbüntetésre való átváltoztatás szükségességének kérdésében dönthet, de nem értékelheti ismételten a cselekményt. A büntetőjogi bizottság többsége is egyetértett abban, hogy az átváltoztatás megoldási módjait inkább a másik úton kell keresni.

A másik megoldási mód a jelenleg azonos tartamú átváltoztatási kulcs helyett az átváltoztatás arányának a megváltoztatása. Minthogy a javító-nevelő munka tervbevevett maximuma egy év lenne, az átváltoztatás mértékéül helyesebbnek látszik az 1 : 2 arány, semmint az 1 : 3 arány. Ezzel törvényileg értékelést nyerne a börtönbüntetésnek a javító-nevelő munkához képest súlyosabb volta, ugyanakkor azonban nem fordulna elő az sem, hogy az átvál-

¹ Erre nézve lásd: Magyar Jog 1954. évi 2. számában megjelent cikket Bagi Dénes tollából.

² A szovjetorosz Btk. szerint a javító-nevelő munkát úgy kell számítani, hogy egy-napi szabadságvesztés három napi javító-nevelő munkának feleljen meg. Ugyancsak 1 : 3 arányban számítja be a javító-nevelő munkát a bolgár Btá. is azzal a különbséggel, hogy abban az esetben, ha az átváltoztatásra a munka kifejezett megtagadása miatt kerül sor, a letöltendő börtön a javító-nevelő munka hátralevő tartalmával azonos. A csehszlovák Btk. az átváltoztatás kulcsát 1 : 2 arányban állapítja meg.

toztatott börtönbüntetés elenyészően csekély tartamú legyen. Így elkerülhető lenne az is, hogy a bíróság a cselekményt újólag értékelje, mert feladata — helyesen — csak az átváltoztatás szükségességének megállapítására terjedne ki, míg az átváltoztatás mértéke a törvény rendelkezésein alapulna.

Új büntetési nemként került szóba a *bírói megrovás* is. Tagadhatatlan, hogy a mi viszonyaink között ezzel a büntetési nemmel szemben felhozható néhány szempont, így különösképpen az, hogy ez a büntetési nem a bírói ítélezést, amely jelenleg sokszor meglehetősen enyhe, még liberálisabb irányba fogja eltolni. Ha jelenleg ez az ellenvetés némileg alapos is, a kodifikáció szempontjából nem fogadhatjuk el, mert törvényünk a jövő számára is készül. Ezenfelül pedig ezt a veszélyt a törvénynek módjában áll — a büntetés alkalmazhatósága körének megfelelő megszorításával — eleve kiküszöbölnie. Ezért indokoltnak látszik az, hogy a tervezet — mindenesetre a legkritikább esetekre szorítva — lehetővé tegye a bírói megrovás alkalmazását. Itt első sorban — bár itt is mérsékelten — a különös rész által rendelt alkalmazás jöhet szóba és csak kisebb mértékben — rendkívüli enyhítést érdemlő körülmények fennforgásakor — kerülhet sor arra, hogy ezt a büntetési nemet az enyhítő szakasz alkalmazása folytán lehessen alkalmazni. Ez a kérdés egyébként még erősen vitatott és több szempont megfontolását igényeli.

A Btá. — az életfogytiglan tartó börtönbüntetést kivéve — már felszámolta a határozatlan tartamban kiszabott szabadságvesztés-büntetés intézményét. Az olyan büntetéskiszabás, amelynél a bíróság csupán a büntetés minimumát szabja meg és a büntetés alól való szabadulás a végrehajtó szervek megítélésén múlik, bizonytalanságot, visszaéléseket eredményezhet és a szocialista törvényesség szellemével ellenkezik.

A Btá. azonban még ennek dacára is meghagyta az *életfogytig tartó börtönbüntetést*. Álláspontunk szerint azonban ez sem illeszkedik bele a szocialista törvényesség kereteibe, ezért ennek a felszámolása is elengedhetetlennek tűnik. A szabadságvesztés-büntetés helyes rendszerét csak abban láthatjuk, hogy a törvény határozza meg pontosan a börtönbüntetésnek nemcsak a minimumát, hanem a leghosszabb tartamát is, ami lehet tizenöt, esetleg húsz év is. A legfeljebb húsz évben megállapított maximum a legsúlyosabb bűncselekményekkel szemben is elegendő védelmet biztosít, feltéve hogy halálbüntetés alkalmazásának nincs helye. Ez a határ csupán halmazat esetén lenne még emelhető, természetesen azonban csakis a jelenleg érvényes összbüntetési szabályoknak megfelelően. Ezen felül meg kell jegyeznünk azt is, hogy a húsz — illetőleg összbüntetés esetén kiszabott legfeljebb harminc vagy még ennél is kevesebb — évben kiszabott börtönbüntetés sem olyan tartam, amelynek kitöltésére mindenkor feltétlenül sor kerül, mert hiszen a feltételes szabadságra bocsátás kedvezményének alkalmazására a megkívánt feltételek fennforgása esetében ezen büntetések tekintetében is sor kerülhet.

A *halálbüntetés* a büntetési nemek felsorolásának jelenlegi sorrendjében az első helyet foglalja el. Ez elvi okokból továbbra ugyancsak nem tartható fenn. A halálbüntetés ugyanis nem tekinthető rendszerinti büntetésnek, hanem csupán olyan legsúlyosabb büntetőjogi eszköznek, amely kizárólag a legkivételesebb esetekben kerülhet alkalmazásra. Szilárd nemzetközi viszonyok között, a már kialakult szocialista életkörülmények mellett erre a büntetési nemre nem is lesz szükség. Az OSZFSZK büntetőtörvénykönyve is rendkívüli, kivételes büntetésnek tekinti a halálbüntetést és 21. §-a úgy rendel-

kezik, hogy csak a legsúlyosabb bűncselekményekre alkalmazható, amíg a törvényhozás teljesen el nem törli. Ez a törvényi állásfoglalás mindennél jobban igazolja ennek a büntetésnek kivételes és ideiglenes jellegét és azt a tendenciát, amely kedvezőbb viszonyok között ezen büntetés felszámolásához fog vezetni.¹

Mindezekből a mi kodifikációnk számára is az a tanulság vonható le, hogy ezt a büntetési nemet a rendes büntetések közül ki kell emelni és kifejezésre kell juttatni a törvény szerkesztésével is annak kivételes jellegét.

3. A büntetésekkel kapcsolatban további kérdésként jelentkezik a büntetések egymáshoz való viszonya, együttes alkalmazásuk, összbüntetésbe foglalásuk stb.

A büntetések jellege és természete továbbra is szükségessé teszi a különböző büntetéseknek abból a szempontból való megkülönböztetését, hogy csupán fő- vagy mellékbüntetésként, illetőleg vegyesen is alkalmazhatók-e. Aligha lehet vitás, hogy a halálbüntetés, a börtönbüntetés és a javító-nevelő munka csak főbüntetések lehetnek. Álláspontunk szerint a főbüntetések kategóriájába kell sorolni a bírói megrovást is. Ezt az álláspontunkat azzal véljük megindokolni, hogy a bírói megrovás csak olyan legenyhébb súlyú bűncselekmények esetében alkalmazható, amikor egyedül ez az intézkedés is elegendő. A bírói megrovás ilyen természete mellett viszont nem szolgálhat mellékbüntetésül más főbüntetések mellett. A bírói rosszallás kifejezése egyébként is minden büntetés kiszabásánál megtörténik, hiszen a bírónak a nevelés elsőrendű kötelessége, aminek az egyik legfontosabb eszköze éppen ennek a rosszallásnak a hatásos kifejezésre juttatása.

Vegyes jellegű büntetésként ezután is kizárólag a pénzbüntetés fenntartását látjuk indokoltnak, mert ez az egyedüli büntetés, amelynek jellege mind a két formában történő alkalmazást megengedi. Kizárólag mellékbüntetésként jöhet szóba viszont a vagyonelkobzás. Nem képzelhető el ugyanis, hogy valakivel szemben vagyonelkobzás szükségessége merül fel, ugyanakkor azonban nincsen indoka valamely más súlyos büntetés kiszabásának. Vagyonelkobzásnak ezután is csak azokban az esetekben lehet helye, amikor a törvény azt külön rendeli, nevezetesen olyan súlyos bűncselekmények esetében, amelyeknek főbüntetése hosszabb tartamú szabadságvesztésbüntetés, sőt esetleg halálbüntetés. A többi büntetés — nevezetesen az elkobzás, az egyes jogoktól eltiltás, a foglalkozástól eltiltás és a kiutasítás — szabály szerint ugyancsak változatlanul mellékbüntetéseként jönnek szóba, esetleg azonban ezek egyike-másika tekintetében megengedi majd a törvény a főbüntetésként való alkalmazásukat.

Minthogy a büntetések rendszerét illetően a bizottság a vagylagos büntetési rendszert nem fogadta el, az egyes büntetésekről más büntetési nemre való áttérést is külön szabályozni kell. A Btá. 51. §-ának jelenlegi enyhítési lehetősége — a halálbüntetésről való leszállástól és a büntetési tételek különböző fokozataitól eltekintve — egyetlen enyhébb büntetési nemre való

¹ A Szovjetunió 1947. évi május 26-i törvényerejű rendeletével el is törölte ezt a büntetési nemet és csupán a nemzetközi helyzet és az imperialista kémek és ügynökök tevékenységének fokozódása készítette arra a szovjet törvényhozást, hogy ideiglenesen ezt a büntetési nemet a legsúlyosabb bűncselekményekre visszaállítsa, illetőleg alkalmazásának körét kiterjessze. (Az 1950. január 12-i és az 1954. május 7-i törvényerejű rendelet.)

áttérést tesz lehetővé, jelesül a börtön helyett pénzbüntetésre való áttérést. A szabadságvesztés-büntetés helyett javító-nevelő munka megállapításának a Btá. 48. §-ának kivételes rendelkezése volt az alapja, amely az enyhítő jog körén kívül esett.

Ha a büntetések közé a javító-nevelő munka és a nyilvános bírói megrovás is felvételre kerül, akkor a főbüntetések között a börtönbüntetésnél három enyhébb büntetési nem lesz, mégpedig az említett két büntetésen kívül harmadikként a pénzbüntetés. Ilyen helyzet mellett felmerül az a kérdés, hogy az enyhébb büntetési nemre való leszállásnál a büntetési nemek sorrendje legyen-e a döntő az enyhítési jog keretében, vagy pedig az egyik büntetési nemről a másikra való áttérést speciális szabály rendezze. Továbbá, amennyiben az enyhítési jog körében történő átmenetel mellett foglalunk állást, kettős, illetőleg hármasszállásra adjunk-e lehetőséget, nevezetesen a börtönbüntetésről csak a sorrendben következő büntetési nemre, vagy pedig a három büntetési nem közül bármelyikre le lehessen-e szállni. Ezek a kérdések végleges eldöntést még nem nyertek. A javító-nevelő munkát illetően talán fenn lehetne tartani a jelenlegi szabályozást is, vagyis azt, hogy börtönbüntetés helyett javító-nevelő munkát az enyhítő szakasz felhívása nélkül is ki lehessen szabni. Az egységes szabályozás érdekében azonban általában az látszik helyesebbnek, hogy a börtönbüntetésről csak az enyhítő körülmények fennforgása esetén és csakis a legközelebbi büntetési nemre lehessen a jogalkalmazónak leszállania.

4. Foglalkozni kell még az összbüntetési rendszer revíziójának azzal a kérdésével is, amely a börtönbüntetésnek a javító-nevelő munkával és két javító-nevelő munkának egymással való összbüntetésbe foglalásával kapcsolatos.

A Btá. jelenlegi szabályozása ezekre a kérdésekre nem tér ki, ami azzal magyarázható, hogy a Btá. szerkesztői a javító-nevelő munkát nem tekintették büntetésnek. A probléma azonban — különösen az elmúlt év eleje óta, amióta a javító-nevelő munka egyre szélesebb körben kerül alkalmazásra — a gyakorlatban mind többször felszínre került. Feltétlenül szükséges és sürgető tehát ezeknek a kérdéseknek is a törvényi szabályozása. A gyakorlat nehézségeinek soronkívüli eloszlátása tette szükségessé azt, hogy a Legfelsőbb Bíróság ebben a kérdésben elvi döntést hozzon.¹

A leendő törvényben mindenekelőtt a következő kérdésekben kell állást foglalni: *a)* milyen nemű legyen az összbüntetésbe foglalt büntetés, ha javító-nevelő munkát börtönbüntetéssel kell összbüntetésbe foglalni, és *b)* mekkora legyen az összbüntetésbe foglalt javító-nevelő munka maximális tartama, ha két vagy több javító-nevelő munka összbüntetésbe foglalására kerül sor.

Ha a bíróság az elítéltet akár a javító-nevelő munkát kiszabó ítélet előtt, akár azt követően börtönbüntetésre ítélte, annak végrehajtására azonban — a felfüggesztés esetén kívül — a második ítélet meghozatalakor még nem került sor, nem lehet kétséges, hogy az összbüntetésnek börtönbüntetésben kell kifejezésre jutnia. Ha ugyanis akár az egyik cselekmény is olyan súlyos volt, hogy ezért a bíróság börtönbüntetés kiszabását tartotta indokoltnak, természetesen, hogy az ehhez járuló további bűncselekmény miatt történt elítélés nem eredményezheti a börtönbüntetésnél enyhébb büntetési nem alkalmaz-

¹ Legfelsőbb Bíróság XII. számú elvi döntése. Megjelent a Bírósági Határozatok 1954. évi 10. számában.

zását. Ez az álláspont egyébként megegyezik a Legfelsőbb Bíróság említett elvi döntésével is.

Némileg más a helyzet, ha valakit javító-nevelő munkára ítélnék, utóbb azonban egy felfüggesztett börtönbüntetésre is elítélik, leginkább olyan esetben, amikor a bíróságnak nincs tudomása arról, hogy a terhelttel szemben egy javító-nevelő munka végrehajtása van folyamatban. Ha a felfüggesztett börtönbüntetést kiszabó ítélet jogerőre emelkedik, erről a bíróság hiába is szerez tudomást, mert újabb ítéletet már nem hozhat, bármennyire is meggyőződése az, hogy nem szabott volna ki felfüggesztett börtönbüntetést, ha ítéletének meghozatalakor a folyamatban levő javító-nevelő munkáról tudomással bír. Ilyenkor tehát előáll az a helyzet, hogy az elítélt egyik büntetését tölti, ugyanakkor egy másik felfüggesztett börtönbüntetés hatálya alatt is áll. A bizottság előtt ez a kérdés ebben a formában még nem szerepelt, de nem kétséges, hogy a kodifikáció további során ezzel a problémával is még behatóan kell foglalkoznunk. A kérdés megoldásának, helyesebben megelőzésének az egyik legfontosabb eszköze az, hogy a bűnügyi nyilvántartás a javító-nevelésre történt elítélést is tüntesse fel. Továbbmenően a magunk részéről indokoltnak látnánk a Btá. 48. §-ának egy olyan értelmű kiegészítését is, amely szerint nemcsak a javító-nevelő munka végzésével kapcsolatos fegyelemsértő magatartás, hanem bármely — azzal egyébként esetleg nem is összefüggő — bűncselekmény elkövetése is maga után vonhatná a hátralevő javító-nevelő munkának, illetőleg a kulcs szerint kiszámított egy részének börtönbüntetésként való végrehajtását. Végül — a Btá. 55. §-ának jelenlegi (5) bekezdésében foglalt szabály mintájára — meg kellene teremteni a lehetőségét annak is, hogy a bíróság a második esetben is javító-nevelő munkát szabhasson ki, ha az eset összes körülményeinek megfelelő mérlegelése alapján a büntetés céljainak ezt a büntetést látja megfelelőnek.

Ha az összbüntetés szükségessége két külön-külön ítélettel kiszabott javító-nevelő munka tekintetében merül fel, vagy pedig a bíró egy folyamatban levő javító-nevelő munka fennforgása dacára is úgy találja, hogy — a cselekmény csekély súlya miatt — újból kiszabható a javító-nevelő munka, az összbüntetésbe foglaló ítélet természetesen megállapíthat egy megfelelő tartamú javító-nevelő munkát. A javító-nevelő munka felső határát azonban — a tervezet szerinti egy évet — ilyen esetben sem lehetne meghaladni, mert ha ennek szüksége tűnne fel a bíró előtt, akkor ide is vonatkozik az a szabály, hogy ilyenkor börtönbüntetés kiszabásának van helye.

5. A katonai büntetőtörvénykönyv, mint ismeretes, jelenlegi anyagi büntetőjogunkban az általános büntetőtörvénykönyvhöz képest külön áll. Ennek megfelelően a katonai büntetőjog általános rendelkezéseit is a katonai büntetőtörvénykönyv tartalmazza. Amint később arra kitérünk, a szocialista büntető kodifikáció egyik alapvető elve a büntetőtörvény teljessége, ami megköveteli, hogy — többek között — a katonai büntetőjogot is az egységes Btk. rendszerébe iktassuk. Ezzel természetesen együtt jár az is, hogy a speciális katonai szükségleteknek megfelelő általános büntetőjogi rendelkezéseket a törvénykönyv általános részébe felvegyük és ott megfelelően elhelyezzük. Számos ilyen kérdés vár mindenekelőtt megoldásra, azután pedig a Btk. rendszerébe való beiktatásra, például a lefokozásnak, mint sajátos katonai mellékbüntetésnek, a fegyelmi zászlóaljnak és a fogdának, mint sajátos katonai szabadságvesztés-büntetés végrehajtási módnak a kérdése, és néhány igen

komoly elméleti jelentőségű probléma, mint például a parancsnak és a társadalomra veszélyességnek a viszonya.

A büntetőtörvénykönyv teljességre és egységességre törekvő kodifikálása a katonai büntetőjog mellett az egyéb speciális jogterületek felvételét és beolvasztását is megköveteli. Ez az elgondolás teszi szükségessé a fiatalokúakra vonatkozó büntető rendelkezéseknek és a pénzügyi bűncselekményekre vonatkozó jogszabályoknak az átkodifikálását és törvénykönyvünk rendszerébe való beiktatását is. Ezen jogterületek vonatkozásában ugyancsak számos, az általános rész körébe tartozó speciális jogrendezési megoldás vár állásfoglalásra és a törvénykönyv általános részében való elhelyezésre.

Az elmondottakkal természetesen csupán egy-két kérdést ragadtunk ki és ismertettünk — ezek tekintetében is csupán a fontosabb problémákat felvetve — az általános rész köréből, de ezek is megfelelően mutatják, hogy bár fontos kérdésekről van szó, de Btá.-nk alapvető, elviekben jelentkező módosítása nem lesz szükséges.

III. A különös rész rendszere és a jogi tárgy

1. A büntetőtörvénykönyv különös részének kodifikálásánál mindjárt a kezdetben a legfontosabb eldöntésre váró előkérdés a rendszer kérdése volt. A rendszer kialakítását mindenekelőtt a kodifikációs munka módszerének szempontjai sürgették, amennyiben az előkészítés tennivalóinak széles körben történő megosztása és a bizottsági tárgyalások munkájának tervezése szükségessé tették az egész anyagnak már az indulás pillanatában való áttekintését. Azonban ettől eltekintve, maga a dolog érdeme is elsősorban a rendszerrel kapcsolatban felvetődő problémák tisztázását követelte meg. A rendszer kialakítása jelenti a különös rész anyagát képező tényállásoknak bizonyos elvi megfontolások szerint való elrendezését, amelynek az a célja, hogy ezáltal a törvény gyakorlati alkalmazását elvi alapokról kiindulva előmozdítsa. Az itt megoldásra váró kérdések tehát egész büntető kodifikációnk elvi alapkérdéseivel kapcsolatosak és a megalkotandó büntetőtörvénykönyv egészére kihatnak.

Ami a gyakorlati célnak a megvalósulását illeti, azt a büntetőtörvénykönyv rendszere több oldalról is biztosítja. Ennélfogva a helyes rendszer jelentősége kettős. Egyfelől vezető szerepe van abban, hogy népünk a törvényt könnyen és alaposan megismerje, eligazodjék a büntetéssel fenyegetett magatartások között, továbbá, hogy bíróságaink — elsősorban a népi ülnökök — valamint az egyéb jogalkalmazó hatóságok is világosan és minden nagyobb nehézség nélkül áttekinthessék az egész büntetőjog területét és ezáltal a jogalkalmazás funkciója határozottabb, biztosabb legyen. Másfelől a rendszer igen nagy elvi, de egyszersmind gyakorlati kihatású értéke az, hogy a törvény felépítésével, szabályainak csoportosításával és az egyes jogvédett érdekek sorrendbe állításával állást foglal a különböző jogi tárgyak védelmet érdemlősége kérdésében és ezzel részint fontos útmutatást ad a jogalkalmazónak, részint pedig már eleve kihangsúlyozza azt az alapvető különbséget, amely szocialista típusú jogunk és a burzsoá jogok között fennáll. A rendszer tehát arra hivatott, hogy elsősorban eligazodást biztosítson a törvény szerteágazó, változatos tényállásai között, másodsorban pedig olyan sorrendet képezzen az egyes tényálláscsoportok és tényállások között, amely egymásutániség

a védelemben részesített jogi tárgyak absztrakt értékelését, illetőleg az ellenük irányuló támadások absztrakt társadalmi veszélyességét juttatja kifejezésre.

A rendszer ilyen szempontok szerint történő kialakításával a törvényt az élettel szoros kapcsolatba hozzuk. A büntetőjog, mint ismeretes, nem egy öncélú logikai rendszer, hanem a társadalom védelmét szolgáló harci eszköz, amelynek az a feladata, hogy bizonyos közös érdekeket az ellenük irányuló minden támadástól megoltalmazzon. Ezek a jogilag oltalmazott érdekek képezik azoknak a büntető tényállásoknak a jogi tárgyát, amelyek az életben a jogi védelmet ellátják. Az egyes tényállások rendszerbe foglalásának az elvei ezért természetesen nem lehetnek mások, mint az egyes jogi tárgyak természete által nyújtott rendszeralkotó szempontok.

A Csemegi-kódex ezeket a jogi tárgyak által önként felkínált rendszerező szempontokat egyáltalán nem értékesítette. A kódex a különös részen belül nem domborítja ki az egymással tárgyilag rokon fejezetek közös, távolabbi jogi tárgyát, a büntetőjogi védelem fő irányait, így azután nem csodálható, hogy az állam, a társadalom és az egyes személyek elleni deliktumokat felölelő fejezeteket ismét a társadalom elleni deliktumok csoportja követi, míg a sort megint csak állam elleni büntettek zárják le. Ugyancsak kifogásolható az egyes fejezetek közvetlen egymásutánja is, ami a fejezetben foglalt bűncselekmények jogi tárgyára vonatkozóan eredményezhet helytelen következtetéseket. A törvény a társadalom rendje ellen irányuló büntetteket tartalmazó fejezeteket iktat az egyesek ellen irányuló büntettek fejezetei közé és viszont személyek érdekeit támadó büntettek kerültek az állam elleni deliktumok sorába stb. Végül hasonló rendszertelenségek és a jogi tárgyra vonatkozó tévedések fedezhetők fel — az említetteken felül — magukban az egyes fejezetekben is, ami szintén azt bizonyítja, hogy a törvény alkotói a jogtárgyat és annak rendszeralkotó jelentőségét nem részesítették kellő figyelemben. A kódex beosztása tehát egyáltalán nem mondható rendszeresnek és ennél fogva helyesnek sem.

A felszabadulást követően, s még később, az első szocialista jellegű büntető jogalkotások megteremtése után, büntetőjogunk különös részének ez a rendszertelensége, szétszórtsága az egészen új jogi tárgyak beiktatásával — mint pl. a háborús és népellenes büntettek, a társadalmi tulajdon, az államtitok és hivatali titok, a népgazdaság stb. elleni büntettek jogi tárgyainak kiképzésével — még csak növekedett. A BHÖ. egyik feladata az volt, hogy ezt a tárgyilag és keletkezését illetőleg heterogén joganyagot a jogi tárgyak új értékelésével és rendszerezésével még az új büntetőtörvénykönyv megalkotása előtt egy egységes, elvi alapokon álló rendszerbe szedje és ezzel a jogalkalmazást megkönnyítse. Ez a kísérlet nagyban-egészenében sikerült is és a BHÖ. által teremtetett rendszer főbb vonalaiban — némi kivétellel — a kodifikációs munka kiindulási alapjául is elfogadható volt. Részleteiben természetesen a Hivatalos Összeállítás sem teremthetett tökéletes rendszert, mert hiszen nem tehetette túl magát a törvényi adottságokon.

Az új büntetőtörvénykönyv megalkotásánál ilyen megkötések magától értetődően nincsenek, ezért a rendszer kialakításának helyes elvei teljes mértékben érvényesülhetnek. A kodifikációs bizottság ennek megfelelően kezdettől fogva igen nagy figyelmet szentelt az egyes bűncselekmények jogi tárgyának. Annál is inkább, mert a jogi tárgy természetesen nemcsak a rend-

szer szempontjából jelentős, hanem a tényállásalkotásnak is az a legfontosabb előfeltétele, hogy a jogalkotó a védeni kívánt érdek mibenlétével, körével és súlyával, illetőleg értékével tisztában legyen. A jogi tárgyra vonatkozó tudományos vizsgálódás történetéből tudjuk, hogy a jogi tárgy jelentőségének felismerése, különösképpen pedig a jogalkotás szempontjából való fontosságának elismerése nem régi keletű és korábban »a jogtárgyra vonatkozó ismeretek egy kizárólag a kodifikátorokra tartozó titkos tudományt képeztek.«¹ Világos, hogy ez az álláspont a mi viszonyaink között tarthatatlan.

A szocialista büntetőjog alapköve: a társadalomra veszélyesség fogalma. Bűncselekményt csak a társadalomra veszélyt jelentő magatartás képezhet, ahol pedig ez a feltétel hiányzik, ott büntethetőségi akadály forog fenn. A társadalmi veszélyesség helyes értékelése a megfelelő jogalkalmazás feltétele. Ezért az új kódex megalkotásánál az egyes tényállások megszerkesztését illetően az egyik döntő elméleti és törvényszerkesztési feladat a leendő büntető jogszabály jogi tárgyának szabatos kialakítása, majd ennek a jogi tárgynak a megfelelő formában és mértékben védelem biztosítása és végül a jogalkalmazó számára félreérthetetlen módon felismerhetővé tétele.

Az egyes konkrét tényállásokban a jogi tárgy közvetlen formában általában nem szerepel. A jogi tárgyat rendszerint a különböző büntető szabályok megfogalmazásából, a védelem irányából kell és lehet közvetett módon kiolvasni. A büntető jogszabály eme bennrejlő magjának a kibontása a jogalkalmazónak már a törvényi tényállás megismerésekor, elsajátításakor a legelsőbbrendű feladata. A jogalkotó ezeket a jogi tárgyakat közvetlenül többnyire csak a megfelelő rendszerbe foglalással — a rendszerezéssel — juttathatja kifejezésre. A rendszernek, mint láttuk, a jelentősége éppen a különféle tényállásoknak oly módon való elrendezésében áll, amely lehetővé teszi az alapul szolgáló jogi tárgyak közötti eligazodást és az egyes jogi tárgyak fokozatos értéksorrendjének felismerését.

A kodifikációs bizottság munkájának kiindulási szempontja e vonatkozásban az volt, hogy az egyes büntetési tényállásokat mindenekelőtt az alapul szolgáló távolabbi jogi tárgyuknak, vagyis a büntetőjogi védelem fő területeinek megfelelően kell csoportosítani, amely területek alkotják majd a törvénykönyv különös részének az egyes fejezeteit. A védelem ezen fő irányainak megfelelő nagyobb egységeken — a fejezeteken — belül az *egyes konkrétan körülhatárolt jogi tárgyakat sértő* magatartásokat ismét egy-egy szűkebb egységben kell összefogni, amely egységek majd az egyes fejezetek kisebb részeit, a büntetőtörvénykönyv címeit alkotják. Végül pedig az így körülhatárolt jogi tárgyakat különböző formákban támadó magatartásokat — az egyes tényállásokat — ezeken a címeken belül kell elhelyezni. A rendszerezésnek ez az első szempontja tehát nyilvánvalóan a jogtárgyak mibenlétéből indul ki és ezeknek megfelelően képez nagyobb, majd azokon belül — az egyes jogtárgyak fokozatos konkretizálásával — kisebb csoportokat.

A másik szempontja a rendszerezésnek ezen csoportok egymásutánjára, illetőleg azokon belül az egyes tényállások sorrendjére vonatkozik. Az ide vonatkozóan kialakult álláspont szerint a büntetőtörvénykönyv egyes feje-

¹ *Schultheisz* Emil: A jogtárgy (Különlenyomat a Jog 1938. évi 3—4. és 5—6. számából, 12. old.)

zeteit és azon belül a hozzájuk tartozó címeket, a büntetőtörvénykönyv címein belül egyes azonos jogtárgyat támadó magatartásokat úgy kell sorrendbe helyezni, hogy a nagyobb társadalmi veszélyességű cselekménynek meg kell előznie a viszonylag kisebb társadalmi veszélyességgel bíró cselekményt. Hogyan néznek ki már most a rendszerezésnek ezek az elvei a tervezetnek a kodifikációs bizottság által kialakított jelenlegi és a további megfontolásokhoz képest még változásnak kitett rendszerében?

2. A büntetőjogi védelem fő területei — Alkotmányunkat szem előtt tartva — a következők: az állam politikai és gazdasági alapjai; az állampolgárok személye és javai; valamint az államhatalom gyakorlása, az államigazgatás és a gazdasági igazgatás, illetőleg a társadalom rendje és biztonsága. A két előbbi területen alapvető érdekek helyezkednek el, vagyis olyan javak, amelyek az állam egészének létevel, alapjaival, illetőleg az állampolgárok létevel és jogaival kapcsolatosak; az utóbbi terület pedig az államapparátusnak a működésére, a társadalom mindennapi életére, tehát az előbb említett alapokon felépülő, azoktól feltételezetten megvalósuló közrendre és közbiztonságra vonatkozó érdekeket foglalja össze. Ezekből az érdekekből kell képeznünk azokat az egyes távolabbi jogi tárgyakat, amelyek majd a leendő kódex egy-egy fejezetét alkotják.

Állami és társadalmi rendünk konstrukcióját tekintve, aligha lehet vitás az, hogy ezek közül sorrendben az első — mint a legalapvetőbb s egyben minden más megnyilvánulásnak feltételét és alapját képező — jogi tárgy az állam politikai és gazdasági léte és alapja kell, hogy legyen. Ennélfogva a törvénykönyv különös részének első fejezeteit az állam alapjai elleni bűntettek képezik, mégpedig a tárgy természeténél fogva két részben: az I. fejezet az állam elleni (az állam politikai alapjai elleni) bűntetteket, a II. fejezet pedig a gazdasági rend elleni (az állam gazdasági alapjai elleni) deliktumokat foglalja magában. A másik alapvető érdekerület a büntetőjogi védelem vonalán az állampolgárok különböző javaival kapcsolatos. Ezért a BHÖ ma elfogadott rendszerével szemben — megegyezően e vonatkozásban a szovjet büntető jogtudomány álláspontjával¹ — az állampolgárok elleni bűntettek nyomában az állam alapjai elleni bűntettek sorában következnek, ami büntetőjogi vonatkozásban megfelel annak a gondoskodásnak, amit az állam polgáraival szemben tanúsít és annak a védelemnek, amit részükre alkotmányosan biztosít. Ez a jogi tárgy ismét két fejezetre tagozódva jelenik meg a kódexben, és pedig: III. az állampolgárok személye és IV. az állampolgárok javai elleni bűntettek fejezeteként.

Az elsősorban védett jogi tárgyak és az állam politikai, gazdasági, társadalmi rendje és működése, mint az előbbieken nyugvó, azoktól feltételezett, tehát elvileg másodlagos, származékos jogi tárgy elleni deliktumok fejezetei közé a kodifikációs bizottság V. fejezetként a munka rendje elleni bűntetteket iktatta be. Ennek az elhelyezésnek az a megfontolás az alapja, hogy a munka, illetőleg a munka rendje, mint jogi tárgy ezen osztályozás szempontjából vegyes jellegű jelenség. A leghelyesebbnek mutatkozott ezt a fejezetet a két jogtárgyterület közé beiktatni.

¹ A rendszer kérdései a szocialista büntetőjog általános és különös részében. Vita: Trainyin, Manykovszkij, Menysagin, Avgyjejeva, Romaskin és Vaszilijev között. (Szovjet-jogi Cikkgyűjtemény 1951. évi 4. sz. 27. old.).

Az alapvető jogi tárgyak és a közbeiktatott fejezet után következik a tervezetben az állam igazgatási, gazdálkodási jellegű érdekei, tehát az állami tevékenységet kifejező jogi tárgyak elleni deliktumok csoportja. Ez a sorrend természetesen korántsem jelenti azt, hogy az itt elhelyezett bűncselekmények in concreto csekélyebb jelentőségűek lennének; ez egyáltalán nem így van, mert ezekben a fejezetekben igen súlyos és komoly megítélésű bűntettek is elhelyezést nyernek, olyannyira, hogy az egyes konkrét tényállások nem egyszer jóval súlyosabbak és nagyobb társadalmi veszélyességű, mint egy korábban szereplő jogi tárgy ellen irányuló, de viszonylag enyhébb jellegű bűntett. (Pl. nyilvánvaló, hogy a hatósági közeg elleni erőszak nagyobb veszélyességű, mint egy egyszerű, magánszemély elleni becsületsértés.) Csupán tehát az alapul szolgáló jogi tárgy absztrakt, elvi megítélése szempontjából másodlagosak ezek a fejezetek a megelőzőkhez képest, mert azokat mintegy feltételezik, ami azonban az egyes cselekmények egyenkénti büntetőjogi megítélését magától értetődően nem érinti. A jogilag védett érdekeknek ezen a síkján két fejezet kap helyet: VI. az államhatalom és az államigazgatás zavartalan működése, valamint a közrend elleni bűntettek, illetőleg VII. a gazdálkodás rendje elleni bűntettek fejezete.

A büntetőtörvénykönyv rendszerét az egységes rendszerbe VIII. fejezetként beiktatott katonai bűntettek zárják le, amelyek egy egészen speciális és bár rendkívül fontos, de a dolog természeténél fogva szűkebbkörű jogi tárgyat — az állam katonai érdekeit, különösképpen pedig a honvédség rendjét és fegyelmét, harcképességét — sértik, illetőleg veszélyeztetik, ezért elhelyezésük az egész rendszer végén mutatkozott helyesnek. Itt kell megjegyeznünk azt, hogy az egyes fejezetek elnevezése még korántsem tekinthető véglegesnek s ezért a fentebbi megjelölések inkább csak az egyes fejezetek tartalmát, semmint azok pontos címét kívánták visszaadni.

Az egyes fejezeteken belül — mint említettük — a konkrét, közvetlen jogi tárgyakat a tervezet címekbe foglalja. Ezek a címek felelnek meg — természetesen új tartalommal s új rendszerezéssel — jelenleg hatályos kódexünk ún. fejezeteinek. A tervezetvégleges formájának kialakulása előtt korai lenne a címekbe foglalt anyag egész rendszerét ismertetni, ezért illusztrálásként csak két fejezetet emelünk ki példaként. Az állampolgárok személye elleni bűntetteket felölelő III. fejezet pl. a következő négy címből áll: 1. az élet, a testi épség és az egészség, 2. az emberi szabadság és méltóság, 3. a nemi erkölcs, és 4. a család és ifjúság elleni bűntetteket összefoglaló címekből. Az államhatalom, az államigazgatás zavartalan működése és a társadalmi rend elleni bűntettek VI. fejezete pedig a következő hét címet öleli fel: 1. a választások rendje elleni bűntettek, 2. a hivatalos személy elleni bűntettek, 3. titoksértés, 4. hivatali bűntettek, 5. közrend és közbiztonság elleni bűntettek, 6. igazságszolgáltatás elleni bűntettek és végül 7. a honvédelem érdekeit sértő bűntettek. Az anyag végleges rendszerezése esetleg szükségessé teheti majd — az áttekinthetőség érdekében — alcímek képzését is.

Az egyes címeken belül, amelyek tehát a büntetőjogilag védett konkrét és közvetlen jogi tárgyakat támadó cselekményeket foglalják össze, az egyes tényállások absztrakt társadalmi veszélyességük, illetőleg súlyuk szerint sorakoznak egymásután.

Gyakori eset az, hogy valamely bűncselekmény több közvetlen jogi tárgyat is sért. Így pl. a hivatalos személy elleni deliktumok az állami tevékeny-

ség törvényes rendjén és a hivatalos szervek működésének szabadságán és tekintélyén kívül rendszerint valamely személyi érdeket, pl. a sértett hivatalos személy becsületét vagy testi épségét is sértik; a közlekedés veszélyeztetésének fogalomkörébe tartozó cselekmények a közrenden és közbiztonságon kívül általában a személyek életét, testi épségét stb. is sértik, illetőleg veszélyeztetik. Ilyenkor a rendszerbe helyezés döntő szempontja az lesz, hogy az adott cselekmény melyik jogi tárgyat sérti súlyosabban, illetőleg melyik jogi tárgy sérelme jellegzetes az illető cselekmény elkövetésekor, míg a másik jogterületen bekövetkező többletsérelem értékelésére a jogalkotónak többféle megoldás kínálkozik. A súlyos és tipikus többletsérelmet teheti minősített esetté, de megkonstruálhatja a súlyosabb cselekmény alapesetét úgy is, hogy az az enyhébbfokú sérelmet felölelje és végül engedheti a halmazati szabályok szabad érvényesülését is. Sokféle értékelő szempont indokolja meg és dönti majd el azt, hogy ezek közül melyik megoldást válasszuk. A rendszer szempontjából ennek a kérdésnek annyiban van jelentősége, hogy bizonyos esetekben a törvényszerkesztés célszerűsége a rendszer elvi tisztaságát áttörheti, sőt esetleg át is kell hogy törje.

Ha a jogalkotó a súlyosabb jogtárgysérelembe az enyhébb jogtárgysérelmet beolvasztja — pl. a hivatalos személy szóbeli megsértése esetében a személy ellen is megvalósuló esetleges becsületsértést külön nem kívánja értékelni —, a cselekménynek a rendszerben való elhelyezése nem okoz nehézséget. Magától értetődő, hogy a deliktum a jellegzetes, az illető tényállással elsősorban védett jogi tárgynak megfelelően rendszereződik, tehát a példa esetében a hivatalos személy elleni büntettek sorában helyezkedik el. Ugyancsak nem okoz a rendszertől eltérést a halmazattal való operálás sem, mikoris annak megállapítása a jogalkalmazó feladata lévén, maga a két szóabajövő tényállás a saját rendszertani helyén helyezkedik el. Már más a helyzet azonban, ha a jogalkotó az alapdeliktumok tipikus jogtárgyától eltérő jogtárgy többletként jelentkező sérelmét minősített esetként értékeli; pl. a közlekedés terén elkövetett büntett halálos eredményét a veszélyeztetési alaphüntett minősített eseteként bünteti. Ilyenkor a törvényszerkesztési szempontok feltétlenül megkövetelik rendszeri alapelveink áttörését, mert a minősített esetnek helyileg is mindig szorosan az alapesethez kell kapcsolódnia. A minősített esetekkel tehát az egyes fejezetekbe »idegen« jogi tárgyak kerülhetnek. Ez azonban nem jelent rendszertelenséget, hiszen a rendszer az alapdeliktumok jogi tárgyai szerint igazodik. Az ilyen rendszeri kivételek csupán az életviszonyok gazdag változatosságát és az egyes bűncselekményeknek a való életben jelentkező összefonódásait tükrözik vissza. Ugyanez a reális kapcsolat okolja meg az ún. »törvényi egység« (pl. rablás, betöréses lopás stb.) konstruálását és rendszerszerű elhelyezését is, ami a jellegzetes, a cselekmény tipikus, mondhatni »élvonalbeli« jogi tárgya után igazodik, (tehát a példák esetében a tipikus jogi tárgy a társadalmi tulajdon, illetőleg az állampolgárok vagyona lesz).

Az egyes bűncselekmények tehát egyidőben különböző jogtárgyakat sérthetnek. Ezen eseteken kívüleső kérdés az, hogy a legtöbb bűncselekmény közvetlen, konkrét jogi tárgya önmagában is többretegű (pl. a hivatali büntettek jogi tárgyának első rétege az állami tevékenység törvényes rendje, amely mögött ott áll a dolgozók részéről az állami szervek működésébe vetett bizalom is) — illetőleg, hogy az egyes jogi tárgyaknak több szektora van

(pl. a nemi erkölcs elleni büntettek különböző fajtái a nő nemi szabadságát, az ifjúság nemi erkölcsét és fejlődését, a természetes nemi érintkezés rendjét stb. támadhatják). Mindezek azonban már nem annyira a rendszerezés szempontjából lépnek előtérbe, mert az egyes konkrét jogi tárgyakat felölelő címeken belül a sorrendet általában az oda tartozó deliktumok absztrakt társadalmi veszélyessége alakítja ki, ellenben a jogi tárgynak ez a többnyire többoldalú, bonyolult összetett volta az egyes tényállások kialakításánál, értékelésénél és értelmezésénél játszik nagy szerepet. Ezért az eddigi tárgyalások során az egyes tényállások és tényálláscsoportok megismerésénél a jogi tárgy pontos elemzése és beható vizsgálata minden esetben megtörtént. Az idevonatkozó igen érdekes részletek azonban már az egyes tényállások ismertetéséhez tartoznának, aminek fejtegetésére ehelyütt nincs tér.

IV. A büntetőtörvénykönyv egysége és egyes speciális büntetőjogi területek

1. A szocialista büntetőjog megalkotásának egyik általános alapelve a teljességre és egységességre való törekvés. A teljesség követelménye alatt azt értjük, hogy a büntetőtörvénykönyv az adott időben létező valamennyi büntetett felölelje, az egysége sség pedig azt jelenti, hogy mindezeket a bünteteket szerves egységbe beiktassa a Btk. elvi szempontok szerint kialakított rendszerébe.

Kodifikációnknak ez a célkitűzése a Csemegi-kódex szerkesztési elveihez képest megint csak egy alapvető eltérést jelent, amennyiben az 1878 : V. tv. bizonyos büntetőjogi területeket tudatosan nem kívánt rendszerébe iktatni. Ebből következőleg ezeket a büntetőjogi tudomány is kiiktatta tárgyalási rendjéből, vagy legalábbis igen mostohán mellőzte feldolgozásukat. Igaz, hogy a kódex keletkezése idején ezeknek a büntető jogszabályoknak a legtöbbje még nem létezett és csak a későbbi fejlődés eredményeként született meg, de az a tény, hogy a kódex pl. már az akkor is létező katonai büntettekkel nem foglalkozott, világosan mutatja ezt a bizonyos területre határolódó tendenciát. A generális és speciális büntetőjognak ez az egymással párhuzamos alakulása még kézzelfoghatóbbá válik, ha a kódex keletkezését követő, jóval több mint félévszázad büntető jogalkotását abból a szempontból osztályozzuk, hogy az egyes jogszabályok jellegüket és kapcsolataikat tekintve mennyiben illeszkedtek bele az általános büntetőjog épületébe, illetőleg mennyiben maradtak azon kívül. A hosszú évtizedek büntetőjogi alkotásait ebből a szempontból két főcsoportba lehet sorolni aszerint, hogy az egyes jogszabályok a központot képező büntetőtörvénykönyvhöz képest milyen helyet foglaltak el.

A fejlődés és az élet követelményei által létrehívott legtöbb törvény jellegét és vonatkozásait illetően természetesen szorosan a büntetőtörvénykönyv rendszeréhez vagy legalábbis annak anyagához kapcsolódott. A kódex viszonylag hamar jelentkező fogyatékoságait több törvény úgy javította ki, hogy a Btk. vonatkozó rendelkezéseinek helyébe lépett (pl. a becsületvédelmi törvény, a bélyeghamisításról szóló törvény és sok más), más törvények pedig csak módosították a törvénykönyv rendelkezéseit, de olyan mértékben, hogy ma már alig van a Csemegi-kódexnek fejezete, amelyet az idők folyamán egy vagy több törvény ne érintett volna, mégpedig sokszor igen lényegesen (példaként egyedül csak a törvénykönyv pénzbüntetési rend-

• szerét alapvetően átalakító, ma már hatályát veszített II. Bn-t említjük, de végig mehetnénk ebből a szempontból az egész törvényen is). Végül ismét más jogszabályok — újabb jogalkotásaink úgyszólván kivétel nélkül idetartoznak — a törvény hiányait kívánták megszüntetni a kódexben még nem szabályozott rendelkezések vagy tényállások beiktatásával (pl. a III. Bn. legnagyobb része, továbbá minden újabb anyagi büntetőjogi alkotásunk). Ezek a jogszabályok a Btk-val együttesen alkotják anyagi büntetőjogunk gerincét és — természetesen alapos kritikai vizsgálat után — a kodifikáció kiindulásánál, a joganyag felmérésénél alapul szolgálhatnak. Sok olyan büntető jogszabályunk is van azonban, amely — rendszerint más jogterületekhez, leginkább az államigazgatási joghoz való szoros kapcsolata miatt — minden további nélkül nem kapcsolható be az anyagi büntetőjog gerincét képező törvények többé-kevésbé egységes rendszerébe. Ilyen jogterületek már évtizedekkel előbb is kiképződtek és igen sok specialitással, nem egyszer a Btk. alapelveitől eltérő elvek uralma alatt nyertek szabályozást, mint pl. a szerzői jog büntetőjogi védelme, a szabadsambitorlás és sok más ún. «melléktörvény»-ben foglalt büntető rendelkezés. Ezeknek a szétszórtan megjelent kisebb-nagyobb jogszabályoknak a száma az utóbbi időben még szaporodott, s ma ide sorolhatunk minden olyan büntetőjogi rendelkezést, amely létét és tartalmát a vele szerves összefonódásban levő különféle államigazgatási jogrendezésektől nyeri. Az újabbak közül csak példaként említjük meg a választási büntetteket, a mértékrendszernek, a minőségnek, a statisztikai adatszolgáltatásnak, a szabvány-nak, a találmánynak, az újításnak, a hitelrendszernek stb. stb. büntetőjogi védelmét, de ide sorolhatjuk általában mindazokat a deliktumokat, amelyeket a BHÖ. Függeléke sorol fel, valamint azokon felül is sok más. Mindezeknek a tényállásoknak az a közös jellemző vonása, hogy az általános büntetőjogi szabályok alkalmazását illetően a Btá. uralma alatt állanak, és csupán tárgyuknál — és ennek megfelelően szerkezetüknél — fogva tapadnak szorosan (sokszor mint utaló vagy keretrendelkezések) a védett jogterület másirányú, leginkább államigazgatási jellegű rendezéséhez. A büntetőtörvénykönyv rendszerének megfelelő kialakítása és ezeknek a tényállásoknak önálló érvénnyel bíró módon való megfogalmazása után az ilyen szétszórt jogszabályoknak az egységes büntetőtörvénykönyv anyagába való beiktatása különösebb nehézséget nem okozhat.

Azon büntetőjogi szabályok között, amelyek minden további nélkül már mai büntetőjogunk viszonylag egységes rendszerébe sem iktathatók be, néhány jogterület még az előbb említettekénél is nagyobb önállóságot nyert az idők folyamán és mintegy különálló, sokszor saját elvekkel és a területén érvényesülő saját általános rendelkezésekkel bíró speciális büntetőjogi tartománnyá képződött ki, amely önmagában is egy szerves egészet alkotott, illetőleg alkot még ma is. Ilyen jogterületek: a fiatakorúakra vonatkozó büntető rendelkezések, a katonai büntetőjog, valamint a pénzügyi-, deviza- és valutabüntetőjog. Ezek a különálló büntetőjogi területek az utóbbi jogfejlődés során mindenesetre lényegesen közelebb kerültek az általános anyagi büntetőjoghoz, amennyiben legújabb szabályozásuk — bizonyos kisebb eltérésekkel — már lényegében a Btá. elveit és szabályait rendeli alkalmazni ezeken a területeken is. Pl. a pénzügyi büntetőjog általános kérdéseit szabályozó 1954: 3. tvr. ismét egy újabb nagy lépéssel közeledett a Btá.

világához, még a korábban ugyanezt a kérdést szabályozó, azonos tárgyú, 1950 : 47. tvr-hez képest is. A jogfejlődésnek ez az iránya a kodifikációt kétségtelenül nagymértékben elősegítette és megkönnyítette ezeken a területeken, de még ennek ellenére is az egységes büntetőtörvénykönyv kodifikációjánál — mind ezen jogterületeknek az általános jellegű szabályait, mind az egyes tényállásait, mind pedig az egész anyagnak az egységes rendszerbe való beillesztését illetően — nagy és nehéz feladatok várnak megoldásra.

2. A részletekre térve, külön kell választani a szóbanforgó jogterületekre irányadó általános szabályok kodifikálásának kérdését az egyes különös rendelkezések — a tényállások megalkotásának kérdésétől. A fiatakorúakra vonatkozó büntetőjog például a különös részbe tartozó rendelkezéseket alig tartalmaz és amit tartalmaz (1954 : 23. tvr. 9—10. §-ai), annak különállása eddig is csak későbbi megalkotásából következett, rendszerbeli elhelyezése pedig a büntetőtörvénykönyvbe való beiktatása során aligha lehet. A pénzügyi stb. büntetőjog szerfelett kiterjedt, szétágazó és nagyszámú tényállásból összetevődő komplexum, ezzel szemben eliminálhatók azok a különlegességek, amelyek az általános rendelkezéseket illetően merülnek fel. Végül a katonai büntetőjog szép számmal veti fel a problémákat, mind az általános, mind pedig a különös részt illetően.

Ezekre a jogterületekre vonatkozó általános rendelkezések felmérésénél két kérdés vár eldöntésre : elsősorban az, hogy melyek azok az általános szabályok — az egyéb büntetőjogi szabályokhoz képest kivételként jelentkező rendelkezések —, amelyeknek fenntartása az illető jogterületek vonatkozásában indokolt ; továbbá az, hogy hol kell az ilyen fenntartandó általános szabályokat az egységes büntetőtörvénykönyv általános részében elhelyezni. Az utóbbi kérdésnél közelebbről azt kell eldönteni, hogy az ilyen kivételként jelentkező rendelkezéseket a Btk. általános részén belül egy-egy külön fejezetben, vagy pedig a nekik megfelelő általános szabály mellett kell-e elhelyezni.

A különös rész kodifikálása — különösen a pénzügyi büntetőjognál — hatalmas anyag áttekintését, megrostálását és az így szükségesnek ítélt szabályok teljes átkodifikálását kívánja meg ; ennek megtörténte után a különböző jogi tárgyakkal megfelelő tényállásoknak a törvénykönyv egységes rendszerébe való beiktatása már nem okozhat jelentősebb nehézséget.

A pénzügyi és katonai büntettek részint szétágazó, nagyterjedelmű, részint pedig a jogterület sajátos szempontjaival telített anyagát — a munka meggyorsítása, de alaposabb, jobb elvégzése érdekében is — két külön albizottság dolgozza fel. Az albizottságokban az egyes területek szaktárcái által kijelölt szakértők kaptak helyet, úgyhogy az albizottsági munkával hihetőleg sikerül majd biztosítani azt, hogy ezeknek a speciális területeknek a kodifikálása és egységes büntetőjogunkba való beiktatása a legteljesebb mértékben kielégítő legyen.

A megalkotandó új büntetőtörvénykönyv tehát a magyar anyagi büntetőjog teljes anyagát felöleli majd, ami a szocialista törvényesség kétségkívül nagymértékű megerősítése mellett ösztönzést fog nyújtani ahhoz is, hogy a büntetőjogászok ezeket az eddig szétszórta szabályozott és némiképp elhanyagolt jogterületeket tanulmányozzák, megismerjék, továbbfejlesszék.

Cieslár Viktor

A gazdasági bűntettek üldözése fejlődésünk új szakaszában*

A kormányprogram előtt igazságszolgáltatásunk talán a legsúlyosabb hibákat a gazdasági bűncselekmények üldözése terén követte el. »A bírósági és kihágási eljárások nagy száma — mondotta Nagy Imre elvtárs a kormány programjáról az országgyűlés előtt tartott beszédében — a széles körben alkalmazott adminisztratív módszerek, a begyűjtés, az adóbehajtás, a kuláklista, a tagosítások terén elkövetett tömeges túlkapások és visszaélések, valamint egyéb zaklatások sértették a lakosság igazságérzetét, megrendítették a törvényességbe vetett hitét, meglazították a dolgozó nép és állami szerveink, helyi tanácsaink kapcsolatát.«¹

Amikor dolgozó népünk az élet minden területén összefog e program megvalósításáért, nekünk, jogászoknak is alapvető feladatunk, hogy ezt a kormányprogramból adódó egyik legfontosabb igazságügyi (törvényhozási és törvényalkalmazási) feladatot végrehajtjuk: a hibák tanulságainak levonásával, fejlődésünk új szakaszának megfelelően úgy határozzuk meg e bűncselekmények üldözésének szerepét, hogy az maradéktalanul szolgálja a szocializmus alaptörvényének érvényesülését, a munkásosztály hatalmának és e hatalom alapjának, a munkás-paraszt szövetségnek következetes megszilárdulását, a dolgozó nép legszélesebb és fejlődésünkben előremutató összefogását. E szerepre vonatkozó elméleti elképzeléseknek az a próbaköve, hogy miként viszonylik azokhoz az okokhoz, melyek a kormányprogram előtti hibákhoz vezettek, melyek a kormányprogram utáni késedelmeskedést, bizonytalanodást előidézték — általában hogyan szolgálja a fentírt célkitűzést.

I. A kormányprogramot megelőző időkben a termelőkkel szemben felállított »feszített« követelmények szükségszerűen vezettek általában az adminisztratív eszközök túlbecsülésére és arra, hogy a gazdasági bűncselekmények üldözésének jelentőségét is eltúloztuk. E túlértékelés jutott kifejezésre az e téren alkotott, illetve alkalmazott jogszabályok formájában, szerkesztési módjában is: e büntetőszabályok kereteit olyan jogszabályok töltötték meg tartalommal, melyek e bűntettek törvényi tényállását gazdasági-igazgatási rendszabályok megsértésére süllyesztették le. E bűncselekmények üldözésével szemben megnyilvánuló túlzott — sokszor nagyon is szűk értelemben vett gyakorlati — igény e jogszabályoknak bizonyos kazuisztikus jelleget adott és bennük e bűntettek társadalomveszélyességének lényege nem domborodott ki. A gazdasági-igazgatási jogszabályoknak viszont olyan özőnét alkottuk meg és láttuk el büntetőjogi szankcióval, melyet nemcsak az érintett tömegek, de sem a megalkotásukban résztvevő, sem az alkalmazásukra

* *Vitacikk.*

¹ Nagy Imre: Egy évtized. Budapest, 1954. II. köt. 368. old.

hivatott jogászok nem tudtak számontartani. A számontarthatatlan igazgatási jogszabályok sokasága pedig az érintett tömegekben bizonytalanságot teremtett arra nézve, hogy mikor ütközik magatartásuk büntetőjogszabályba. Ugyancsak e jogszabályok számontarthatatlansága vezetett arra is, hogy kizárttá vált az elkövetett bűntettek túlnyomó többségének felderítése, az elkövetők bíróság elé állítása és megbüntetése. Ez az állapot lazította azután az állampolgári fegyelmet, s így a büntetőjogi eszközök túlbecsülésének nem kevésbé veszélyes kísérőjelenségévé vált az elkövetett bűntettek alábecsülése is. Végül a gazdasági bűntettek tényállási elemeit kitöltő igazgatási jogszabályok tömege fenti jellegüknél fogva az ítélkezési gyakorlatot formalisztikus irányban károsan befolyásolta.

Utalok itt egyrészt arra az elméletre és gyakorlatra, hogy szemben Lenin tanításával — mely szerint nem annyira a büntetések túlzott szigora, mint inkább az a tudat, hogy a bűnt feltétlenül büntetés követi, bír visszatartó erővel — a prevenciót néhány »kiválasztott« törvényszegő »példás«, azaz eltúlzottan szigorú megbüntetésével kívánta megvalósítani. Másrészt arra az ítélkezési gyakorlatra is utalok, mely szerint a beszolgáltatás elmulasztásának¹ bünteténél megdönthetetlen »vélelemnek« tekintette a termelő büntetőjogi felelősségének a megállapítását.

Lényegében tehát a kormányprogram előtt a gazdasági bűncselekmények üldözését egyrészt e bűntettek törvényi tényállásainak formális, igazgatási-szabálysértés jellege, másrészt az érintett tömegek bizonytalansága jellemezte; a termelők nem ismerték kellően a jogszabályokat, melyek büntetőjogi felelősségüket meghatározták; de ezen túlmenően azt sem tudhatták, hogy mikor kerülnek — akár önhibájukon kívül — büntetőjogilag szankcionált »helyzetbe« és ha ilyen »helyzetbe« kerültek, ki lesz közülük az, akin »példát statuálnak«.

A jogtudomány és joggyakorlat dolgozóinak kötelessége lett volna a kormányprogram, az 1953. októberi KV. határozat és a párt III. kongresszusa után — ezek fényénél az új szakasz szempontjából — a most kiemelt joganyagnak és az azzal összefüggő joggyakorlatnak kritikai értékelése. Ilyen kritikai értékelés nyilvános megvitatása termékenyen hatott volna mind a jogalkotásra, mind a helyes gyakorlat kialakítására is. Ez a termékeny vita azonban az Állam- és Jogtudományi Kongresszusig, ötnegyed évig váratott magára. A kongresszus túl nem becsülhető eredménye, hogy megtörte itt a jeget. Elsősorban Kádár Miklós elvtárs érdeme, hogy a kongresszuson tartott előadásával e tárgyban a vitát megnyitotta. Annak azonban, hogy ez a vita valóban termékeny legyen, előfeltétele, hogy az új szakasz politikájából induljunk ki. Márpedig ezen az alapon állva Kádár Miklós elvtárs nem minden megállapításával, elméleti elgondolásával értet egyet.

Az említett késedelem arra az eredményre vezetett, hogy a joggyakorlat a régi, azóta hibásnak felismert jogszabályoknak radikális átértékelése nélkül kívánta oltalomban részesíteni továbbra is az új szakasz »gazdálkodásának rendjét«. Azaz olyan jogszabályokat, és olyan módon alkalmaztunk, melyek ezután is a megelőző túlzó gazdaságpolitika szükségleteit, sőt ennek a gazdaságpolitikának elsőbbségét tükrözték az általános politikai célkitűzésekkel szemben. Ennyiben — és csak ennyiben — a büntetőjogi eszközök fentvázolt helytelen értékelése túlélte — hogy úgy mondjam — saját temetését.

¹ BHÖ. 269. pont f) alpontja.

Ezt az időszakot lényegében azonban mégis az jellemezte, hogy a büntető-igazságszolgáltatási apparátusnak — nyomozószervek, ügyészségek, bíróságok — számottevő része (és talán a büntetőjogtudomány művelői között is többen) nem a gazdasági büntettek üldözése tekintetében korábban elfoglalt hibás álláspontjukat javították ki, hanem túlzásba estek és gazdasági büntettek társadalmi jelentőségét, veszélyes voltát az új szakaszban alábecsülték. Olyan tarthatatlan nézetek ütötték fel fejüket és jutottak a gyakorlatban kifejezésre, hogy a gazdasági büntettek elkövetőit sem szabad büntetőeljárással »zaklatni«; továbbá, hogy az új szakasz politikája megszüntette a kulák fogalmát és az új gazdasági politikával nem egyeztethető össze általában a közellátás elleni, árdrágító, spekulációs bűncselekmények üldözése. Olyan felfogás is volt, hogy az állampolgári fegyelem megszilárdítása tekintetében elvileg hibás a büntetőjogi eszközöknek *bármilyen* szerepet tulajdonítani és hogy a kiemelt jogtárgyat érintő »kisebb mértékű« bűnözés meg sem haladhatja a szabálysértések társadalomveszélyességének fokát.

A munkásosztály vezette dolgozó nép igazságérzetét, a közvéleményt egyaránt sértette: a kormányprogram előtt és után a büntetőjogi eszközök szerepének helytelen meghatározása és a szóbanlevő büntettek lebecsülése. Az ún. »Szlotá-ügy« a közvélemény elemi felháborodásának olyan megnyilvánulását váltotta ki, mely nem erre az egyetlen konkrét esetre korlátozódott. Ezért nem tartom helyesnek, hogy Kádár elvtárs előadásában a közvéleményre, főként a büntetőjogi eszközök szerepének túlbecsülésével kapcsolatban hivatkozik.

II. Kádár Miklós elvtárs előadásában ugyanis bár megemlítette, hogy a liberális büntetőítéletek is sértik a közvéleményt, de behatóan csak a büntetőjogi eszközök szerepének túlbecsülésével foglalkozott és ennek gyökerét a szabályok általános fogalmazásában, azoknak ún. »keret« jellegében látja. Szerinte ez eredményezte azt, hogy olyan magatartások is külön büntetőjogi értékelést kaptak, melyek a termelőerők mai fejlettsége mellett szinte elkerülhetetlenül fordulnak elő. Példaként a fatolvaj által egyrészt a fának ellopásával, másrészt annak elszállításával elkövetett cselekményrészeknek bűnhalmazataként értékelését hozza fel: kihangsúlyozva, hogy az ilyen szállítások büntettként — tehát kihágási alakzat kizárásával — való értékelésével nem ért egyet.

Ezzel szemben én mindenekelőtt azzal nem értek egyet, hogy a büntetőjogi eszközök szerepének helytelen meghatározása a jogszabályok fogalmazási módjából vezethető le. E szerepet mindig alapvető gazdasági-politikai tények határozzák meg és az elként meghatározott szerepek csak megjelenési formája a jogszabály kifejezési módja, megfogalmazása, jellege. Kádár elvtárs helyesen szögezi le, hogy a gazdasági bűncselekmények viszonylagos elterjedtsége a gazdaságpolitika helyességének fokmérője — ha ezt az összefüggést ő is úgy érti, mint amilyen kapcsolat a betegség és a láz, nem pedig a láz és a hőmérő higanyoszlopa között van. Ilyen értelemben azonban ez is ellentmond Kádár elvtárs fenti kiindulópontjának.

De ezen túlmenően, az olyan meghatározás is túl tág lenne, hogy azoknak a gazdasági-politikai tényeknek, melyek a büntetőjogi eszközök szerepének túlbecsülésére vezettek — a megfelelő kifejezési, megjelenési formája a jogszabályok általános fogalmazása, »keret« jellege volt. »Keret« jellegüként jelzik ugyanis azokat a jogszabályokat is, melyek törvényi tényállás helyett

a mindenkor érvényben levő igazgatási szabályok megsértéséhez fűzik a kriminális büntetést.¹ De ugyanígy általános fogalmazása, tehát »keret« jellegű az olyan büntetőszabály is, mely a társadalomveszélyes magatartás lényegét tartalmazza anélkül, hogy e magatartás formáját tüzetesebben meghatározná.² Bár kétségtelen, hogy a kapitalizmus általános válságának korszakában burzsoá bíróságok a »keret« jellegű jogszabályokat általában arra használják fel, hogy ártatlan embereket elítéljenek és ott minden »keret« jellegű jogszabály a bírói önkény érvényesülését szolgálja, mégis a bírói önkény, mint társadalmi-politikai jelenség nem a jogszabályok formájából táplálkozik. A szocialista törvényesség szempontjából a »keret« jellegű jogszabályok két csoportja között különbség van. Míg az első csoport a szocialista büntetőjog lényegével ellentétes és így a legmesszebbmenően kerülendő — a társadalmi fejlődés abban az egész korszakában, amikor az az alapvető feladat, hogy éles és a mindenkori konkrét körülményeknek megfelelő határvonalat húzzunk az állampolgárok szükségleteinek törvényes kielégítése és a »nep«-pel való visszaélés között —, e téren vagy az utóbbi értelemben vett »keret« jogszabályokat kell alkotni, vagy az anyagi büntetőszabályok vonatkozásában is az analógia alkalmazhatásának eszközéhez kell nyúlni.

Mint tudjuk, a szovjetjog az analógia alkalmazását megengedte; viszont a többi népi demokráciák — tudomásom szerint — keretjogszabályokkal oldották meg ez alapvető problémát. Eltekintve tehát az érvényben levő idevonatkozó »keret« jogszabályok tartalmi helyességétől vagy helytelenségétől — én semmi összefüggést nem látok a jogszabályok »keret« jellege és a között a tény között, hogy a kiemelt alapvető problémát a kormányprogram előtt helytelenül oldottuk meg. A kormányprogram megteremtette annak előfeltételét, hogy az alapvető problémát helyesen megoldjuk; de ezek után is szükség van még a társadalmi védekezés maximális rugalmasságára, a konkrét körülményekhez való alkalmazkodásra, amit a »keret« jellegű jogszabályok mellőzése esetén nem látok megvalósíthatóknak. Álláspontomat azon konkrét példán lehet talán legjobban megvilágítani, amit Kádár elvtárs is felhoz.

A Legfelsőbb Bíróság állandó ítélkezési gyakorlata szerint nem valósítja meg az árdrágító üzérkedés büntetettét az olyan iparendelő nélkül iparszerűen üzemeltető áruteremelés, munka vagy másnemű szolgáltatás, melynek nincs ipari vállalkozás jellege. Erre abból lehet következtetni, hogy idegen munkaerő hozzáadás nélkül, saját munkaerővel végzik azt el. (BHÖ. 268. pont.) Véleményem szerint a Legfelsőbb Bíróság itt egy keret jellegű jogszabály (BHÖ. 265. pont c) alpontja) tartalmának negatív irányú meghatározásával a büntetőjogi akadályt elhárította a lakosság szükségleteinek ésszerű kielégítése elől; lehetővé tette, hogy ne legyen büntettnak tekinthető, ha például a ház-mester normális ellenszolgáltatás fejében a lakásban a vízcsapot kijavítja. Ezért úgy látom, hogy az ilyen gyakorlatot igazolta a kormányprogram

¹ Például a BHÖ. 269. pont valamennyi alpontja.

² Ennek példája a BHÖ. 265. pont c) alpontja, mely »az árucikkal árdrágító módon üzérkedés« tényállásának tüzetesebb meghatározása helyett példaként utal a láncolatlan kereskedelemre, az iparjogcsítvány nélküli iparszerű kereskedelemre (BHÖ. 266. pont (2) bekezdés) és az ugyancsak iparigazolvány nélküli vállalkozás jellegű ipari tevékenységre (BHÖ. 268. pont).

a legmesszebbmenően ; de igazolta azt is, hogy a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata nem alkalmazta ezt az elvet a kereskedelmi jellegű tevékenységre még olyan esetben sem, ha ennek keretében idegen munkaerő hozzáadása nélkül a kereskedelmi tevékenység kidomborodása folytán lényegesnek nem tekinthető ipari, mezőgazdasági tevékenységet is kifejt az elkövető.¹ Ezzel ellenkező álláspont kinyitná az árdrágító üzérkedés előtt a zsilipeket. Úgy vélem, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak ez a gyakorlata nem az ipari tevékenységet részesíti előnyben a mezőgazdasággal szemben, hanem az állampolgárok szükségleteinek törvényes kielégítését kívánja biztosítani a »nep«-pel való visszaéléssel szemben, ami tökéletesen megfelel a kormányprogram szellemének. Ennek megfelelően egyaránt elítéli a bíróság azt, aki nylon gyermekpelenkákból eladásra idegen munkaerő alkalmazása nélkül táskákat gyárt, továbbá, aki a »Közért«-ben vásárolt tojásokból ugyancsak eladásra naposcsibéket keltet. Ezeknek a cselekményeknek lényege nevezetesen az árkülönbözet kihasználása, a kereskedelmi tevékenység ; a gyermekpelenkák, úgyszintén a tojások árát viszont nem azért határozták meg aránylag alacsonyan, hogy abból egyesek számára magasabb árkülönbözetre való spekulációs lehetőségeket építsenek.

Ezzel szemben nem látom Kádár elvtárs álláspontjának elvi magvát, mert a nylon táskák készítőjének fentiek szerint elítélését helyesli, de nem lát büntettet a vásárolt tojásból keltetett naposcsirkénél az árkülönbözetre való spekulációban.

Kádár elvtárs a fentiekkel szemben azt az elvet szögezi le, hogy aki a javakat maga termeli és azokat eladja, *üzérkedést nem követhet el* még akkor sem, ha ezt nyilvánvalóan nyerésszerű célzattal teszi ; továbbá akkor sem, ha az eladott árucikk helyett a továbbtermelésre javakat szabadpiacon vásárol. Úgy vélem, hogy az elmondottak után felesleges azt fejtegetni, hogy ebben az elvben a »nep«-pel való visszaélés tekintetében a zsilipek kinyitását miért látom, és pedig éppen olyan területen, ahol az leginkább válhatik tömegjelenséggé és az új szakasz célkitűzéseinek megvalósítását legközvetlenebbül veszélyezteti. De talán a példa azt is megvilágítja, hogy a jogszabály megfogalmazásának milyen rugalmasságra van szüksége ahhoz, hogy konkrét körülményektől függetlenül a gazdasági-politikai célkitűzéseket maradéktalanul szolgálhassa és ne válhassék ezek megvalósulásának fékjévé.

III. Nézeteink különbözőségét másik oldalról világítja meg a bűnhalmazat kérdésében elfoglalt álláspontunk eltérése.

Álláspontom szerint a Btá. 57. § (1) bekezdésében foglalt szocialista büntetőjogi elv arra kötelezi a bíróságot, hogy a büntett és annak elkövetője társadalomveszélyességét minél sokoldalúbban világítsa meg ítéletében és ehhez képest értékelje megállapításait a büntetés kiszabásánál. Ezt követeli meg az ítéletek meggyőző erejének fokozása és a büntetőjogi felelősségrevonás előfeltételeinek megteremtése, amiről Kádár elvtárs oly meggyőzően beszélt.

Ebből pedig — véleményem szerint — a társadalomveszélyes magatartás minden részletére és vonatkozására is kiterjedő értékelés következik : légyen az bár eszköz- vagy utócsелеkmény, vagy ugyanannak a cselekményi mozzanat-

¹ Önmagában a mezőgazdasági tevékenységre azért nem terjeszthette ki a Legfelsőbb Bíróság ezt az elvet, mert annak természeténél fogva arra nem vonatkozik a jogszabály.

nak csak másirányú, más tartalmú büntetendőségi eleme. Például aki dollárt lop, a polgártársa tulajdona ellen elkövetett büntetetten felül, a birtokába került dollár vételi felajánlásának elmulasztásával a devizagazdálkodás érdekét is sérti. Viszont a külföldi bankjegy birtoklásának társadalomveszélyességét miben sem érinti, hogy lopási cselekményét is feljelenené azáltal, hogy a lopott dollárt vételre felajánlja a Nemzeti Banknak. Így az olyan javak ellopásában, melyeknek forgalma tilos, kétfős társadalomveszélyesség valósulhat meg — egyrészt a lopás által, másrészt ezt követően az esetleges tilos forgalombahozatal által elkövetett büntett. Nem gondolnám, hogy az ítélkezési gyakorlat fejlődése helyes irányba haladna, ha akár általában, akár csak a gazdasági bűncselekmények vonalán elfogadná »az értékelést nem igénylő utócselekmények« fogalmának elismerését.

Ezzel nem azt vitatom, mintha a gazdasági bűncselekmények jelenlegi szabályozása és a halmazatra vonatkozó szocialista büntetőjogi elvek teljes összhangban volnának egymással. Ellenkezőleg. Az a tény, hogy a gazdasági büntettek törvényi tényállását sok esetben pusztán igazgatási szabálysértés elemei töltik ki, olyan eredményre vezethet, hogy a konkrét bűnös magatartás vagy annak részeselekményei különböző büntetőjogszabályokba ütköznek anélkül, hogy az alapcselekmény (cselekménysorozat) többirányú társadalomveszélyessége kimutatható volna. Ennek folytán ezeknek bűnhalmazatként való értékelése a társadalomveszélyesség sokoldalúbb értékelését sem eredményezi. Különösen áll ez azokban a vonatkozásokban, ahol a büntetőjogi eszközök túlbecsülése a büntetési fokozatban szankcionált és annak keretébe vont igazgatási szabályok halmozásával is járt. Ennek példái: a fa engedély nélküli kivágásának, egyben a kivágott fa engedély nélküli szállításának, továbbá a borjú feketevágásának, egyben a bőrbeszolgáltatás elmulasztásának stb. bűnhalmazati formában való összekapcsolása. Mégis ezekben a vonatkozásokban is csak helyeselni tudom azt az ítélkezési gyakorlatot, mely abban a reményben, hogy a gazdasági büntettek törvényi tényállásának formális jellege átmeneti jelenség — ragaszkodik a bűnhalmazat megállapításához.¹

Ez a felmerült probléma arra is int bennünket, hogy a gazdasági büntettek törvényi tényállásának formális jellegére utaló törvényszövegezést, mint a szocialista büntetőjogi elvekkel összeegyeztethetetlen kifejezési formát csak elkerülhetetlen kivételként szabad megtűrnünk.²

IV. Végül nézeteink nagy vonalakban kifejtett különbözőségének megfelelően, Kádár elvtárrsal ellentétes következtetéseket kellett levonnom a jövő szabályozást illetően is.

¹ Ezzel szemben Kádár elvtárs álláspontjában itt is bizonyos következetlenséget látok, amikor egyrészt a jogszabályok »keret« jellegét elkerülendőnek tartja, de ugyanakkor olyan szabályozást kíván, melyben a közellátási büntettek nem kerülnek egymással halmazatba, mert — véleményem szerint — az akkor válna lehetővé, ha egyetlen keretjogszabály fogná át a gazdasági bűncselekmények egész területét, melyben a különböző törvényi tényállások alternatívákként jelentkeznenek. Ilyen általános fogalmazást azonban én sem helyeselnék.

² Véleményem szerint ettől merőben eltérő probléma a közellátási és tervbűncselekmények (BHÖ. 240. pont (1) bekezdése és 269. pontja) közötti »konkurrencia« feloldása; mert hiszen itt a tervbüntett nem egyéb, mint azonos törvényi tényállás különös érdekvédelem szempontjából való beállítása és büntetése. Ez pedig kizárja a halmazati értékelést. Természetesen a büntetési tételek össze nem hangolt voltán itt is csak a jogalkotás segíthet.

Álláspontom szerint mindenekelőtt kerülnünk kell a gazdasági büntettek szabályozásánál a törvényi tényállásoknak fentiekben már kifejtett »formális« jellegét. Nevezetesen azt, hogy igazgatási szabálysértésekkel töltjük meg a büntettek tartalmát; de helyesnek tartom ezekután is, hogy olyan általános, lényegét meghatározó fogalmazását kell adnunk az egyes bűncselekmények törvényi tényállásának, melyeknél fogva ne legyen szükség a dolgozó tömegek életszínvonala elleni támadások minden formaváltozásakor új jogszabály alkotására; mely módot ad a büntető igazságszolgáltatás szerveinek, hogy magatartásoknak azt a formáját üldözze, mely a konkrét körülmények között a társadalomra veszélyes.

Ezzel szemben Kádár elvtárs általában a »keret« jellegű jogszabályokat tartja mindenekelőtt elvetendőeknek és ezek helyett a büntetőjogi felelősség alapjává a »szabad akaratot« kívánja tenni; tehát szerinte e téren annak van csak büntetőjogi felelőssége, »... aki rendelkezett olyan ismeretekkel, melyek birtokában képes volt dönteni«; de még az így leszűkített körben felelősökkel szemben is csak másodlagosan kívánja a büntetőjogi eszközöket igénybe venni (»... nemcsak a büntetőjogon kívüli eszközök a célravezetők«). Mindezt pedig azon az úton kívánja megvalósítani, hogy a motívumoknak nagyobb szerepet juttassunk a gazdasági bűncselekmények tényállásainak a törvényhozás útján történő megállapításában.

Kádár elvtárs zárószavában maga is utalt arra, hogy a »szabad akaratra« hivatkozása félreérthető; én azonban azt hiszem, hogy félreértésből ered. E szavakkal (»szabad akarat« — »dönteni«) Kádár elvtárs nem a beszámíthatóságnak a Btá.-ban lerögzített szocialista elveire célzott; hiszen ezek az elvek egyaránt vonatkoznak valamennyi büntetőjogszabályra és ezeket az alapelveket a jogszabályok *alkalmazásánál* kell érvényre juttatni. E szavakkal Engels Anti-Dühringjé-re utalt; de Engelsnek ezek a szavai az *osztály nélküli* kommunista társadalomra vonatkoztak. Engels a szövetségzett — osztályokra nem tagolt — dolgozók társadalmának hozzáértéssel alkotott döntéseiben megnyilvánuló »szabad akarat«-ról beszél, melyet nem keresztez, de még csak nem is befolyásol sem az osztályhelyzet különbözősége (ellentétes volta), sem a tudatlanság. De lehet-e szó olyan társadalomban, ahol még vannak osztályok (nem is beszélve ellentétes osztályokról — mint nálunk), az osztályok tagjainak osztálytudata fölé emelkedő »szabad akaratának« kialakításáról ismeretközlés — a »hozzáértés« növelése útján?! Az osztálytudat a természetben elfoglalt helyzetből adódik, determinált és *általában* és kizárólag ismeretközléssel kevésbé befolyásolható. Márpedig a gazdasági büntettek rugói az emberek osztálytudatában keresendők.

Annak hangsúlyozása mellett, hogy egyetértek Kádár elvtársnak a kriminális büntetés alkalmazása feltételeinek megteremtésére, a jogpropagandára és az ítéletek meggyőző erejére vonatkozó rendkívül értékes fejtegetéseivel, a kriminális büntetés alkalmazását nem tekinthetem másodlagos eszköznek. A büntetés és előfeltételeinek megteremtése között ugyanis nem lehet időbeli sorrendről beszélni, és a Btá. 14. §-ának nagyon gondos és körültekintő alkalmazásán túl éppen a gazdasági bűncselekményeknél a »szabad akarat« kihangsúlyozásában az a liberális gyakorlat találná meg — nyilván Kádár elvtárs szándéka ellenére — igazolását és szövetségesét, mely méltán váltotta ki a közvélemény felháborodását.

Ha pedig ez nem járható út, akkor meg kell maradnunk, helyesebben

meg kell javítanunk a motívumoknak a büntetés kiszabásánál eddig is kiemelt szerepét és ne kényszerítsük az ítélkezési gyakorlatot olyan kérdésekre igennel vagy nemmel válaszolni, melyek az életben a legkritikábban jelentkeznek a maguk egyértelmű absztraktságukban.

V. Mindezek a problémák sűrítve jelentkeznek a gazdasági bűncselekményeket tárgyzó büntetőszabályok jogi tárgyának és az egységes Btk. Különös Részében elfoglalandó helyének meghatározásánál.

Kádár elvtárs e jogszabályok jogi tárgyát a következőképpen határozza meg: »Az objektív gazdasági törvényeknek, különösen a szocializmus gazdasági alaptörvényének és a tervszerű arányos fejlődés törvényének a népgazdasági terv és az annak alárendelt tervgazdaságpolitikai rendszabályok végrehajtása útján előmozdítani hivatott *gazdasági igazgatásnak a zavartalan és szabályszerű működése* (kiemelés tőlem — V. F.), ami magában foglalja a dolgozók életszínvonalának állandó emelését is, nemkülönben az állam gazdaságpolitikája.« Álláspontja szerint ezt a bűncselekménycsoportot el kell határolni azoktól a cselekményektől, melyek bár jellegük szerint nem az állam ellen irányulnak, de amelyek közvetve támadják az állam létét a szocialista gazdaság alapján: a társadalmi tulajdonon keresztül. »A hangsúly azon van — mondja Kádár elvtárs —, hogy az állam *létét* támadják az utóbbiak.«

Nem vitatom, hogy ez a meghatározás és elhatárolás tökéletesen fedi a jelenlegi, a kormányprogram előtt kialakult helyzetet. De a mi közös kiindulópontunk, hogy nem ez érvényben levő jogszabályok némileg javított változatát akarjuk kodifikálni, hanem ennek kritikáján keresztül, az érvényben levő jogszabályok és szabályozás hibáinak, hiányosságainak feltárásán keresztül azt akarjuk eldönteni, hogy a kormányprogram, a fejlődésünk új szakasza eredményeképpen kell-e a kiemelt jogszabálycsoport jogi tárgyát és helyét (szerepét) illetően változtatnunk. Álláspontom szerint kiindulópontunk arra kötelez bennünket, hogy szakítsunk e jogszabályok törvényi tényállásának formális jellegével és a büntetőigazságszolgáltatással szemben azzal az igénnyel lépünk fel, hogy az elkövetett gazdasági bűncselekményeket ne csak abban a viszonylatban vizsgálják, hogy általuk az érvényben levő gazdasági-igazgatási szabályokat megsértették-e, hanem abban a vonatkozásban is, hogy a szabálysértésen túl sérti-e valamely magatartás az állam *gazdaságpolitikájának tartalmát: az objektív gazdasági törvények fejlődésünk adott fokának megfelelő érvényesülését*. Ez esetben pedig a jogszabályok jogi tárgya nem a gazdasági igazgatásnak zavartalan és szabályszerű működése, hanem az állam gazdaságpolitikájának fentírt *lényege*.

Ennek logikus következménye, hogy e büntetőjogszabálycsoport elnevezése is megváltozik: nem a gazdálkodás rendjét, hanem a társadalom-gazdasági rendjét sértő büntettekéről lesz szó. Megváltozik továbbá azoknak a büntetőjogszabályok rendszerében elfoglalt helye is.

Összefoglalva álláspontomat: a gazdasági büntettek társadalmi jelentőségének lebecsülésével nem javíthatók ki azok a hibák, melyeket azzal követtünk, el hogy a büntetőjogi eszközök szerepét túlbecsültük és túlzott igényeket támasztottunk azokkal szemben. E bűncselekmények elleni harcnak fejlődésünk új szakaszában — a társadalmi lényegükre vonatkozóan — tovább kell folynia, sőt fokozódnia kell.

Vida Ferenc

A kínai alkotmány néhány jellegzetes intézményéről

I. Kína legújabb kori történelmének haladó mozgalmai — egyéb követelések mellett — napirendre tűzték a demokratikus alkotmány kivívását is. Az alkotmányért a múlt század utolsó éveiben megindított küzdelem első bátortalan lépései még a burzsoázia részéről a feudálisoknak felkínált kompromisszum keretei között mozogtak. E törekvések ugyanis csupán a fennálló törvények megreformálására irányultak, de nem támadták a feudális rend gyökereit. Később a haladó burzsoá irányzat, a kibontakozó nagy népi mozgalmakra támaszkodva, Szun Jat-szen vezetésével a polgári demokratikus alkotmányos átalakulás követelményével lépett fel.¹ A Kínában lejátszódott polgári demokratikus forradalom első szakaszát az jellemezte, hogy bár abban a munkásosztály is részt vett, vezető ereje a nemzeti burzsoázia volt.²

A forradalomnak már a kezdetben voltak némi sikerei, amelyek közé sorolható a császárság 1911-ben történt megdöntése és Kínának köztársassággá átalakulása. A forradalom menetében elért és az adott körülmények között haladó vívmányokat azonban, a nemzeti burzsoázia gyengesége folytán, a reakció sorra megsemmisítette. A burzsoázia — amint ezt Liu Sao-csi az alkotmánytervezet beterjesztésekor elmondott beszédében megállapította — lényegében nem

volt képes tartósan létrehozni a polgári demokratikus alkotmányt.

Amikor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a kínai polgári-demokratikus forradalom új szakaszába lépett és a szocialista világforradalom részévé vált, burzsoá-demokratikus alkotmány már nem is tölthetett volna be a társadalmi haladás vonalába eső szerepet.¹ A kínai társadalom erőviszonyaiban bekövetkezett eltérések folytán az alkotmányos fejlődésnek is új távlatai nyílottak meg és megteremtődtek a szocialista államépítés fokozatos kibontakoztatásának feltételei.

A huszas évek végén és különösen a harmincas évek elején a hatalmas Kína egy igen jelentékeny területén tartósan megszilárdult a néphatalom. Az újonnan létrehozott népi hatalom szervei, ezekben a felszabadított körzetekben az általános választások útján megalakított tanácsok lettek.² A kínai tanács-területek fővárosában, Zsujcsingben 1931 novemberében összeült az I. Kínai Tanácskongresszus, amely alkotmányt fogadott el.³

Mindamellett akkor még nem lehetett a szocialista demokratizmus valamennyi követelményét — s különösen nem az egész országban — azonnal megvalósítani. Az adott körülményeknek a még nem szocialista, de már nem is a régi értelemben vett burzsoá, hanem ez utóbbtól élesen elütő új-demokratikus kormányzás felelt meg a jobban.⁴

¹ Liu Sao-csi: A Kínai Népköztársaság alkotmánytervezetéről. A Kínai Népköztársaság Országos Népi Gyűlésének I. ülésszaka. Budapest, 1954. (A különböző forrásokban az Országos Népi Gyűlés és az Országos Népi Gyűlés kifejezés egyaránt előfordul, de mindkettő ugyanannak a szervnek, a Kínai Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szervének megjelölésére vonatkozik.)

² Mao Ce-tung: Az új demokráciáról. Válogatott művei 3. köt.

³ Uo.

⁴ Csernyilovszkij: A Kínai Népköztársaság államszervezte. Moszkva, 1951.

⁵ Jefimov: Kína újkori és legújabbkori története. Szikra, 1951.

⁶ A Kínai Kommunista Párt követelte a Nemzetgyűlés egybehívását, amit Szun Jat-szen is sürgetett, de ezt a Kuomintang reakciós vezetői hosszú ideig elodázták. Ld.: Mao Ce-tung Válogatott Művei 3. köt. 83., 352. és 364. old.

A szocialista alkotmányosság országos méretű fokozatos életbeléptetésének széles útját a Kínai Népi Felszabadító Hadseregnek a Kuomintang felett aratott nagy győzelme nyitotta meg.¹

A Népi Politikai Tanácskozó Testület 1949. szeptember 27-én elfogadta a »közös programot«, amelyben lefektette a Kínai Népköztársaság alkotmányos alapjait. Ez az okmány meghatározta az állam jellegét, az államszervezet rendszerét, megjelölte fejlesztésének irányát, megállapította az állampolgárok alapjogait és alapkötelességeit, a nemzeti kérdés rendezésének elveit stb., és a most elfogadott alkotmány hatálybalépéséig betöltötte az ideiglenes alkotmány szerepét.

Az ideiglenes alkotmány mindenekelőtt leszögezte, hogy Kínában népi demokratikus diktatúra valósul meg, amely a munkásosztály vezetésével a munkások és parasztok szövetségén alapul. A népi demokratikus diktatúra rendszerébe a munkásság és a parasztság mellett beletartoznak azonban a népi demokratikus egységfrontba tömörülő kispolgárság, nemzeti burzsoázia, valamint más hazafias, demokratikus elemek is (Bevezetés és általános alapelvek 1. pont).

Az államhatalom legfelsőbb szerve funkcióinak megvalósítása az Össz kínai Népi Gyűlés megválasztásáig és egybehívásáig, a Népi Politikai Tanácskozó Testületre hárult (13. pont), amely létrehozta a megfelelő központi kormányzati, államigazgatási szerveket. Különálló államfői intézményt az alkotmány nem létesített. Az igazgatási-területi egységek különböző fokozataiban, a helyi népi gyűléseknek általános választások alapján történő megválasztásáig, a lakosság minden rétegét képviselő konferenciák működtek. Egyéb-ként egy ideig, a katonai ellenőrző bizottságok útján, lényegében katonai igazgatás

valósult meg (14. pont), amit fokozatosan a polgári igazgatás váltott fel.¹

Az ideiglenes alkotmány a tulajdoni viszonyokra vonatkozóan elvileg leszögezte, hogy a népgazdaság állami szektora össznépi, szocialista jellegű tulajdon, (28. pont). Emellett a szövetkezeti szektorról, mint a gazdaság félszocialista jellegű fontos alkotórészéről beszélt (29. pont), s egyben, de már bizonyos megkötéssel, elismerte a magántulajdont is.

II. Az ideiglenes alkotmány elfogadása óta nagyjelentőségű változások történtek az ország gazdasági életében. Néhány nemzetiséglakta terület kivételével alapjában befejeződött a földreform és jelentősen előrehaladt a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Erős ütemben folytatták az ipar fejlesztését és szocialista átalakítását. A gazdaság szocialista átalakítása és a termelés fellendítése terén elért sikerek segítették a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának fokozatos emelését.

A gazdasági építés — amint ez a marxizmus — leninizmus tanításából ismeretes — legszorosabb kapcsolatban van az államépítéssel. A soronlevő feladatok megoldásához és a gazdasági-társadalmi élet átformálásához, a további fejlődés biztosításához, mindig meg kell teremteni a szükséges állami szerveket.² s a termelő erők és a kultúra fejlődését kísérnie kell az államrendszer tökéletesítésének és átalakításának.

A kínai nép teljes győzelmet vívott ki az imperializmus, a feudalizmus és a bürokratikus töke elleni forradalomban. Létrejött a munkások és parasztok szövetségén alapuló, a munkásosztály által vezetett szilárd népi demokratikus állam. A népgazdaságban megerősödött a szocialista szektor vezető helyzete és kezdetét vette a szocializmusba való átmenet feladatainak következetes megvalósítása. Az elért eredmények, a kialakult körül-

¹ A Kuomintang vezetése alatt működő Nemzetgyűlés is fogadott el ugyan 1946-ban alkotmányt, amely 1947. december végén lépett hatályba, de végrehajtását már a következő év április havában lényegében bizonytalan időre felfüggesztették. Ld.: *China Handbook*. 1950.

² Bővebben: *Kovalyov*: A népi demokrácia fejlődése Kínában. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény. 1953. 7–8. sz. *Szudarikov*: A Kínai Népköztársaság választási rendszere. Uo. 1954. 1–2. sz.

³ *Lenin*, Művei. Szikra. 33. köt. 97. old.

mények lehetővé, s egyben szükségessé tették az új alkotmány kidolgozását és életbeléptetését. Az új feltételeknek megfelelően a Központi Népi Kormánytanács 1953. január havában elrendelte a népi gyűléseknek általános választások alapján történő létrehozását, s egyben bizottságot alakított az alkotmánytervezet előkészítésére.

A választójogi törvény biztosította a széles néptömegek részvételét a hatalmi szervek megválasztásában és bevezette a küldöttek szabad jelölésének rendszerét is. Kína dolgozó népe hatalmas lelkesedéssel vett részt a választásokban és a választói névjegyzékbe felvett több mint 320 millió választópolgár közül csaknem 280 millió adta le szavazatát.

Az ország hatalmas méretei és a választás közvetett rendszere miatt a szavazás több hónapon át tartott és az Összkinai Népi Gyűlés megválasztásával fejeződött be, melybe a tartományok, a központnak közvetlenül alárendelt városok népi gyűlései, a nemzeti autonómiák, a népi hadsereg alakulatai és a külföldön élő kínaiak 1226 küldöttet delegáltak. A helyi népi gyűlésekbe kb. öt és fél millió küldöttet választottak. A küldöttek sorában munkások, dolgozó parasztok, értelmiségiek és egyéb dolgozók, a kommunista párt és más demokratikus pártok tagjai, valamint pártonkívüli személyek és vallási közösségek vezetői foglalnak helyet. A küldöttek között jelentős számú nemzetiségi és sok nő van.

A választások sikeres lebonyolításával a kínai nép újabb igen jelentős fordulathoz érkezett el az államépítés terén. Az alkotmányelőkészítő bizottság gondos munkája nyomán megszerkesztett alkotmánytervezetet nyilvánosságra hozták és össznépi vitára bocsátották. Az alkotmánytervezet végleges szövegét a Kormánytanács megerősítette és azt az Összkinai Népi Gyűlés első ülészaka elé terjesztették. A tervezet plenáris vitáján a lakosság minden rétegének és az ország valamennyi nemzetiiségének képviselőitében 89 küldött szólalt

fel. Végül, az Összkinai Népi Gyűlés 1954. szeptember 20-án titkos szavazással egyhangúan elfogadta a Kínai Népköztársaság Alkotmányát.

Az új alkotmány szorosan ráépül az ideglenes alkotmány tételére, de annak kereteit jelentősen túl is lépi: továbbfejleszti és számos új intézményt hoz létre. A különböző cikkelyek lényegében felölelik és szabályozzák mindazokat az alapvető kérdéseket, amelyek a szocialista alkotmányok tárgyát képezik. Az alkotmány, mint a Kínai Népköztársaság alaptörvénye, meghatározza a társadalmi rendet, a legfelsőbb államhatalmi és államigazgatási, valamint helyi szervek, a nemzeti önkormányzatok, a bíróság és ügyészség felépítését, továbbá megállapítja az állampolgárok alapjogait és kötelességeit, s végül az állam zászlaját, címerét és fővárosát.

Valamennyi szocialista alkotmány egyik lényeges közös vonása, hogy az adott ország gazdasági-társadalmi és állami rendjének tényleges állapotát fejezi ki, s az elért eredményekre támaszkodva a további előrehaladás alkotmányos feltételeit rögzíti le. Emellett, a felépült szocializmus alkotmányai, a kivívott eredményeket törvényi keretbe foglalva, tartózkodnak a jövőben elérendő célok részletezésétől. Az épülő szocializmus országainak — amilyen Kína is — alkotmányait viszont, a már elért vívmányok mindenekelőtt való összgezése mellett, bizonyos programszerűség jellemzi. A szocialista alkotmányok tehát hű tükörképei saját gazdasági alapjuknak, de egyúttal hatalmas emelői a gazdasági alap további fejlődésének is.

Az új kínai alkotmány messzemenően felhasználja a szocialista alkotmányok tapasztalatait; alapelvei a Szovjetunió, valamint a népi demokratikus alkotmányokkal fennálló rokonságát, eszmei kapcsolatát sugározzák. Következésképpen a kínai alkotmány gyökeresen különbözik bármely burzsoá alkotmánytól. Ugyanakkor ez az alaptörvény bátran támasz-

codik a kínai nemzet haladó történelmi hagyományaira, hasznosítja forradalmi vívmányait, figyelembe veszi az ország fejlődésének sajátosságait és a jelenlegi helyzet konkrét tényeit. A kínai alkotmány a valóságos társadalmi-gazdasági viszonyokat írja le, vázolja a jövő fejlődésének irányát és gondoskodik az elért eredmények megvédése és a további fejlődés alapvető feltételeinek biztosításáról. E tényekre mutatott rá Liu Sao-csi és kiemelte, hogy ez az alaptörvény »... csupán népi demokratikus alkotmány lehet, nem burzsoá, hanem szocialista típusú alkotmány«.¹

Ezúttal az új kínai alkotmánynak a *tulajdoni formákat* érintő rendelkezéseire, valamint a Kínai Népköztársaság *államfői intézményének* kérdésére térünk ki.

III. A mai Kína nemrég félf feudális, félgymarmati társadalma a szocializmusba való fokozatos átmenet időszakát éli. A hatalmas kiterjedésű ország gazdaságának egyik alapvető vonása, hogy egyaránt megtalálhatók benne a már szocialista, valamint még az azt megelőző termelési formák elemei is.² Ez az átmenet nem a feudális maradványokkal terhelt tőkés gazdaságból — amint ez a Szovjetunióban történt és az európai népi demokráciákban történik —, hanem a fejlett kapitalista szakaszt átugorva, a félgymarmati, félf feudális állapotokból vezet a szocializmusba.³ A gazdaság szocialista és nem szocialista elemei azonban itt sem állanak mozdulatlanul egymás mellett, hanem közöttük erős küzdelem folyik. A régi és az új közötti harcban jelentős szerepet játszik a népgazdasági terv, amelynek segítségével az állam, az objektív gazdasági törvények ismeretére támaszkodva, megszabja a fejlődés irányát és irányítja a szocialista átalakulás ütemét.⁴ (Alk. 15. cikkely).

¹ Liu Sao-csi: i. m.

² Kína — úton a szocializmus felé. Szabad Nép. 1955. január 10.

³ A. N. Naumov: A Kínai Népköztársaság a szocializmus útján. A filozófia kérdései c. f. 1954. 5. sz. (oroszul).

⁴ Az 1953–57. évi első öt éves tervre vonatkozóan ld.: Politikai gazdaságtan tankönyv. Moszkva. 1954. XLI. fejezet.

Kína népgazdaságában a szocialista szektor az ipari termelésnek több mint felét fogja át, s ezen belül a nehéziparban vannak a legerősebb pozíciói, ahonnan a magánérdekeltség lényegében teljesen kiszorult. Az ország népgazdaságának már napjainkban is az állami szektor a vezető ereje, amely a szocialista átalakítások gazdasági alapját alkotja. A mezőgazdaságban eddig csaknem 100.000 termelőszövetkezet alakult és azokban kerekén 1,7 millió parasztgazdaság egyesült. A kollektív gazdaságok valamelyik formájához a parasztpórták mintegy 60%-a kapcsolódik.¹ A kiskereskedelemnek hozzávetőleg fele, a nagykereskedelemnek pedig kb. 80%-a tartozik az állami, illetőleg a szövetkezeti szocialista szektorhoz. Létezik ezek mellett Kínában államkapitalista szektor is, amelyben együtt dolgozik az állami és a magántőke. A kapitalisták tulajdona az államkapitalizmus különböző formáin keresztül alakul át fokozatosan társadalmi tulajdonná (10. cikkely 2. bek.).²

A termelőeszközök döntő része tehát mint kollektív tulajdon a munkásosztály és a dolgozó nép kezében van. Amellett a szocialista szektor továbbra is növekedik, szélesedik és állandóan erősödik. Másfelől, még mennyiségben hatalmasan kiterjedt a kisárutermelés és jelentős részt képvisel a tőkés magángazdaság is, amelyek azonban fokozatosan összezúgorodnak, háttérbe szorulnak és végül átadják helyüket fejlettebb termelési formáknak.

A népi Kína termelési viszonyait a leglényegesebb termelési eszközök társadalmi átadásának folyamata, az ipari termelés nagyobbik felének államosítása, a mezőgazdasági és kézműipari termelés új, magasabbrendű formáinak megteremtése, kollektivizálásának megkezdése jellemzi.

¹ Bővebben: Lo Jüan-ceng: A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése és a mezőgazdaság szocialista átalakításának perspektívái Kínában. Anyag- és adat-szolgáltatás 1954. októberi szám.

² Csien Csia-csu: A kínai kapitalista ipar és kereskedelem átalakításának útjairól. Népi Kína c. f. 1954. 23. sz. (oroszul).

E téren olyan eredményeket értek el, hogy már nem a feudális vagy kapitalista megántulajdonban levő, hanem a szocialista tulajdon tárgyát alkotó termelőeszközök töltenek be meghatározó szerepet az ország gazdasági életében.

IV. Az új kínai alkotmány alapul véve a népgazdaság jelenlegi tényleges helyzetét, a marxizmus—leninizmus elméletére támaszkodva világosan és pontosan szabályozza a *tulajdoni viszonyok* fő kérdéseit és egyben megjelöli a fejlődés irányát is. Az alkotmány fővonalakban a termelési eszközök társadalmi, valamint magántulajdoná között különböztet, majd az előbbit tovább bontja állami és szövetkezeti tulajdonra, az utóbbit pedig az egyénileg dolgozók és a tőkések tulajdonára. Végeredményben tehát a *termelőeszközökre vonatkozó tulajdonnak négy alapformáját* írja le szabatosan és ismeri el kifejezetten. A tulajdonnak e pontosan körülírt formái a következők: az *állami, azaz össznépi tulajdon* (6. cikkely), a *szövetkezeti tulajdon, azaz a dolgozók kollektív tulajdona* (7. cikkely), az *egyéni dolgozók tulajdona* (8. és 9. cikkely), valamint a *tőkések tulajdona* (10. cikkely). Említést tesz még az alkotmány — részletes kifejtést ugyan mellőzve — a *polgárok személyi tulajdonáról* is (11. és 12. cikkely).¹

A termelőeszközökön fennálló különböző tulajdoni alapformák jelentősége nem azonos és az alkotmány nemcsak nyitvahagyja a jelenlegi tulajdoni formák fejlődésének, illetőleg átalakulásának lehetőségeit, hanem egyenesen előmozdítja ezt a folyamatot. A már ma sem egyenértékű tulajdoni formák szerepe és jelentősége a jövőben sem lehet egyforma. Amíg a magasabbrendűek állandóan erősödnek és hatósugaruk bővül, addig az alacsonyabbrendűek fokozatosan gyengülnek, végül pedig eltűnnek.

1. A kínai alkotmányban meghatáro-

zott *állami vagy össznépi tulajdon* jellemző vonásai lényegében azonosak a szocialista állami tulajdon szokásos ismérveivel, illetőleg a többi szocialista alkotmányban foglalt állami tulajdonéval esnek egybe. Kínában az állami tulajdon létrejöttének forrása kezdetben a kisajátítók kisajátítása, aminek keretében a bürokratikus tőke vagyonát, valamint a feudális földbirtok egy részét elkobozták, szakszervezeti tulajdonná váltak. Az állami tulajdon további növekedésének útja pedig az államkapitalizmus különböző formáin és a bővített szocialista újratermelésen keresztül vezet. A szocializmus építésében betöltött fontos szerepére tekintettel, e tulajdonforma elsődleges támogatást és legnagyobbfokú védelmet élvez. A társadalmi, s ezen belül az állami tulajdon szent és sérthetetlen (101. cikkely). Ugyanakkor az állami tulajdon tárgyainak köre Kínában is korlátlan.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az állami tulajdon tárgyait a kínai alkotmány más szocialista alkotmányoktól némileg mégis eltérően szabályozza. Vonatkozik ez mindenekelőtt arra, hogy e tulajdon tárgyai közül kifejezetten csupán néhányat említ meg (a föld méhének kincsei, a vizek, az erdők, a természeti erőforrások, stb.).¹ Még inkább szembetűnik ez a különbség a kizárólagos állami tulajdonnál, amelynek tárgyait a kínai alkotmány — noha ugyancsak nem taxative — még szűkebben körvonalazza, ilyeneknek tekintve a föld méhének kincseit és a vizeket.² Minthogy ez a felsorolás nem kimerítő, hanem inkább példálózó, ezért semmiképpen sem zárja ki azt a lehetőséget, hogy gyárak, üzemek vagy bármely termelőeszköz, valamint egyéb javak is össznépi tulajdon tárgyát képezzék.³

¹ Ld. pl.: A SZSZKSZ Alkotmánya 6. cikkely, a magyar alkotmány 6. §-a, a román alkotmány 7. cikkelye.

² A kínai alkotmány eddig megjelent magyar nyelvű fordításai nem érzékeltetik a kizárólagos és a fakultatív állami tulajdon tárgyai közötti különbséget, amint az az eredeti kínai szövegből, valamint annak orosz nyelvű fordításából kitűnik.

³ Lunyev: Az állami szocialista tulajdon néhány kérdése a Kínai Népköztársaságban. Szovjet Állam és Jog c. f. 1954. 7. sz. (oroszul). Csien Csia-csu: A Kínai Népköztársaság tulajdoni formáiról. Népi Kína c. f. 1954. 16. sz.

¹ Az alkotmány hallgatóság tudomásul veszi a feudális és annál elmaradottabb tulajdon típusok létezését is. Ld.: 70. cikkely 4. bek.

Mindent összegezve, az állami tulajdon — a gazdaság jelen fejlettségét is kifejező sajátosságai ellenére — Kínában is a tulajdon legmagasabb formája, amelynek semmi köze sincs a kapitalista állami tulajdonhoz és attól gyökeresen különbözik.¹

2. Az állami tulajdonnal párhuzamosan — mint említettük — Kínában is kialakult már a szocialista tulajdon másik, alacsonyabb formája: a *szövetkezeti tulajdon*. E kérdéssel kapcsolatban mindenekelőtt a népgazdaság szempontjából nagyobb jelentőségű termelőszövetkezeteket — s ezen belül is a mezőgazdaságiakat — tartjuk szem előtt. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az előbbieket mellett Kínában igen fontos szerepet töltenek be a fogyasztási, értékesítő, valamint a hitelszövetkezetek is (8. cikkely 2. bek. és 9. cikkely 2. bek.).²

A szövetkezeti tulajdont az alkotmány úgy határozza meg, mint a dolgozók szűkebb csoportjának kollektív tulajdonát. E tulajdonnak rendkívül fontos jellemző vonása az is, hogy a dolgozók közös tevékenységre, együttműködésre való önkéntes társulása alapján keletkezik (uo.). Az alkotmány a szövetkezeti tulajdont is fokozott védelemben részesíti és ezen túlmenően kimondja, hogy az állam irányítja és hathatósan támogatja a szövetkezeti szektor fejlődését. Mindezek kétségbevonhatatlanul e tulajdoni forma szocialista jellege mellett bizonyítanak.

A szövetkezeti tulajdont, a fent említett már meglevő és más erősen fejlődő szocialista jellegzetességei mellett, a magántulajdon elemei is átszövik. Ezt a tényt figyelembe véve tesz különbséget az alkotmány »... a dolgozó tömegek kollektív tulajdonán alapuló szocialista...«, valamint »... a dolgozó tömegek részleges

kollektív tulajdonán alapuló félszocialista szektora...« között (7. cikkely 1. bek.). A kettő közötti határvonal problémája a tulajdon tárgyaival van a legközvetlenebb kapcsolatban. Minthogy azonban a mezőgazdaság és a kézműipar szocialista átalakításának folyamatában »... a hatalmas, sokrétű átmeneti formáknak a felhasználása okvetlenül szükséges«,¹ az alkotmány nem is merevítette meg a jelenleg meglevő szövetkezetek kereteit. Ezért mellőzte a szövetkezeti tulajdon minden részletre kiterjedő szabályozását és a tárgyainak felsorolását, s így ezekre a kérdésekre más jogszabályokban, valamint az alkotmánynak egyéb tulajdoni formákra vonatkozó rendelkezéseiben találunk útbaigazítást.²

Kínában a félszocialista szövetkezetek az elterjedtebbek és rajtuk keresztül vezet az út a ma még kis töredéket képviselő szövetkezeti szocialista tulajdon magasabb formáihoz.³ E szövetkezetekre jellemző, hogy a föld, a szerszámok, a termelt javak magántulajdonban maradnak és a tagok néhány munkafolyamatot végeznek közösen. Következésképpen a szövetkezet tagjai nemcsak a végzett munka, hanem — a legtöbb esetben első sorban — a bevitt vagyon szerint is osztznak a jövedelemből. Azoknak a termelőeszközöknek a társadalmassításával, amelyek segítségével a szövetkezet tevékenységét kifejti, valamint a közösen végzett munka mind több területre kiterjesztésével arányban történik az átmenet a félszocialista gazdaságból a szocialista szektorba.

Hangsúlyozni kell, hogy Kínában megvannak mindazok a feltételek, amelyek mellett a szövetkezetek egyszerű növekedése egyben a szocializmus növekedését jelenti. A félszocialista szövetkezetek is a szocializmus építését, már ma is első sorban tagjai saját munkáján alapuló

¹ Az állami tulajdonnak, mint a tulajdon legmagasabb formájának feltételes jellegére vonatkozóan ld.: *Knapp Viktor*: A tulajdon a népi demokráciában. Budapest, 1954.

² Bővebben: *Aj Ti*: A falusi fogyasztási és értékesítő szövetkezetek. Népi Kína c. f. 1954. 23. sz. *Pap Tibor*: A szövetkezeti fogyasztási szövetkezetek jogi kérdései. Jogtudományi Közlöny. 1952. 5. sz.

³ *Liu Sao-csi*: i. m. 45. old.

² Ld.: A kínai földreform törvényt és más jogszabályokat. A Kínai Népköztársaság jogszabályai. Moszkva, 1952.

³ *Lo Jüan-ceng*: i. m.

jólétének emelkedését, s nem az egyéni nyereszkesedés célját szolgálják. A vagyonszerinti részesedés a szövetkezet magasabb típusaival arányosan már napjainkban is csökken. A további fejlődés pedig félreérthetetlenül a jövedelemnek a végzett munka alapján történő elosztása irányába mutat.¹ Az ország egész gazdasági-társadalmi életének folyamatában azok a tényezők erősödnek, amelyek egyfelől a szocialista elemek növekedését, másfelől pedig a magántulajdon elemeinek háttérbeszorítását mozdítják elő.

Az új kínai alkotmányban meghatározott szövetkezeti tulajdon, noha még nem éri el az európai népi demokráciák megfelelő intézményeinek, s még kevésbé pl. a kolhoztulajdon fejlettségét — amely magasabbrendű forma felé halad —, már ma is gyökeresen különbözik a kapitalista szövetkezetektől.² Ez utóbbiaktól való éles elhatárolásnak rendkívüli jelentősége van a mai Kínában, ahol a kapitalista és a kisáruteremelés — bár az előbbi erősen korlátozott — az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt széles teret foglal még el.³

3. A szocialista tulajdon két formája mellett megmaradt és egyelőre az átmeneti időszakban továbbra is megmarad a *magántulajdon*, amely azonban fokozatosan háttérbe szorul. Ennek a nem szocialista tulajdonnak is két formája van: az *egyéniileg dolgozók* (parasztok, kisiparosok) és a *tőkések tulajdona*. A közöttük meglevő választóvonalat az alkotmány azzal fejezi ki, hogy bár mindkettőt óvja, ennek a védelemnek a jellege mégsem azonos

és főleg azzal, hogy kiküszöbölésükre más-más módozatokat ír elő.

Az alkotmány az *egyéniileg dolgozók tulajdonjogának* védelméről szóló rendelkezéséhez azt fűzi hozzá, hogy segíti termelő tevékenységük fejlesztését, s egyben önkéntes egyesülésre ösztönzi őket (8. és 9. cikkely). Kétségtelen, hogy az egyéni gazdaságok megsegítésének az állam részére kötelességként történt alkotmányos lerögzítése jóval túlmutat a védelem fogalomkörén. Ugyanakkor az önkéntesség elvének félreérthetetlen leszögezése azt is jelenti, hogy a dolgozó parasztok és kisiparosok szocialista gazdálkodáshoz való elvezetése a számukra legmegfelelőbb és elfogadható átmeneti formákon keresztül fokozatosan történik. A vonatkozó rendelkezés nem hagy kétséget afelől, hogy a szövetkezeti mozgalom kifejlesztésében az alkotmánnyal összeegyeztethetetlen minden a meggyőzés eszközein kívül eső adminisztratív stb. módszer igénybevétele.

Lényegesen más módon szabályozza az alkotmány a magántulajdon másik formáját, amelynek fennmaradását bizonyos feltételek mellett ezután is megengedi és meghatározott keretek között ugyancsak védi. A *tőkések tulajdonjogának* elismerése tehát nem fenntartás nélküli és a védelem — mint majd látjuk — időbelileg, valamint tartalmilag korlátozott.

A tőkések tulajdonának létezését az alkotmány, figyelembe véve a tulajdonos egyéni érdekeit is, mindenekelőtt a szocialista építés céljainak megfelelő értékesítés végett és csak az átmeneti időszakra veszi tudomásul.

E tulajdon védelmének értelmet mindenekelőtt az alkotmánynak az a rendelkezése ad, amely kimondja, hogy az állam »... felhasználja a kapitalista iparnak és kereskedelemnek a nemzeti jólét szempontjából hasznos és a népre előnyös vonásait...« (10. cikkely 2. bek.). E tétel gyakorlati érvényesülésének olyan biztosítékát írja elő, hogy a tulajdonnak ez a formája se nyújthassa már a profit-szerzés korlátlan lehetőségeit. Az alkot-

¹ A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlesztéséről szóló határozata. Népi Kína c. f. 1954. 8. sz. melléklet 9. old.

² A szövetkezetek jellegének az adott társadalmi-és államrendszerrel való összefüggésére vonatkozóan ld.: *Világhy* Miklós: A szövetkezeti-kolhoz szocialista tulajdonjog. Az állam és jog kérdései Sztálin elvtárs közgazdasági művében. Továbbá a tanulmány recenzióját: Jogtudományi Közöny. 1953. 9. sz. és a MTA Jogtud. AB 1953 dec. 19-iki vitafülésének anyagát (kéziratban).

³ Az alkotmánytervezet 5. cikkelyét éppen azért módosították, hogy az alkotmányban elismert szövetkezeti tulajdon ényegét pontosabban kifejezze.

mány ugyanis nyomatékosan leszögezi, hogy a tulajdonosnak tudomásul kell vennie a munkástömegek ellenőrzését (uo.).

A tőkések magántulajdonát korlátozó rendelkezések sorát az alkotmány 14. cikkelye zárja le, amelyben kimondja: »Az állam tiltja, hogy bárki a társadalom érdekeinek kárára használja fel magántulajdonát.« A magántulajdonosnak is tehát termelőeszközeit mindenekelőtt az egész nép javára, azaz a szocializmus építésének érdekében kell felhasználnia és tulajdonjogának határait az egész társadalom irányában fennálló köteleességek határozzák meg.

E tulajdoni forma jövőjét az alkotmánynak a kapitalista ipar és kereskedelem korlátozásáról, majd végső soron össznépi tulajdonná átalakításáról szóló szavai körvonalazzák. (10. cikkely 2. bek.) Lényegében ugyanaz érvényes a mezőgazdaság kapitalista szektorára nézve is, amelynek irányában ugyancsak a korlátozás és a fokozatos felszámolás politikája érvényesül. (8. cikkely 3. bek.)

A kapitalista magántulajdon jellege tehát Kínában lényegesen átalakult és a társadalom érdekeire figyelemmel, kizsákmányoló tendenciáit illetően jelentősen korlátozott. A közötté és a dolgozó nép közötti összeütközést az alkotmány elvileg az utóbbi javára oldja meg, s a magántulajdon sérthetetlenségének és szentségének elve helyére a szocialista tulajdon sérthetetlensége és szentsége elvét állította.

4. A szocialista tulajdonnal szoros kapcsolatban alakul ki fokozatosan a dolgozó emberek személyes szükségleti tárgyaira vonatkozó *személyi tulajdon*. A személyi tulajdon a termelőeszközök társadalmi tulajdonának növekedése, a szocialista termelés alapján következetesen fejlődik. Az egész nép kollektív tulajdonával karöltve Kínában is kialakulóban van a dolgozó egyén személyi tulajdona, amelyet az alkotmány már most önálló kategóriának ismer el.

A személyi tulajdont azonban Kínában

még csak a jövőben kiteljesedőnek és az alkotmány vonatkozó rendelkezéseit mindenekelőtt előremutatónak kell tekinteni. Komoly nehézségekbe ütközik még ez idő szerint a személyi tulajdonnak a magántulajdontól való elhatárolása, ami a tulajdonformáknak az alkotmányban történt rendszerbeli elhelyezéséből is tükröződik.¹ Ugyanerre mutat a vonatkozó cikkelyek tömörsége és rövidsége, amelyek a tulajdont csupán fő vonalakban, mintegy keretszerűen szabályozzák (11. és 12. cikkely). Mindamellelt kétségtelen, hogy a kínai alkotmány — szem előtt tartva a minden tekintetben logikusan felépített tökéletes rendszerét — a személyi tulajdon elsődlegességét a jövőre nézve, a magántulajdonnal szemben, már most is kifejezi, mert az öröklési jog szabályozásánál, a felsorolásban az utóbbi elé helyezi. (12. cikkely.)

V. A népi Kína — amint fentebb láttuk — határozottan rálépett a szocializmus-hoz vezető útra és a gazdaság szocialista átszervezésében, a szocialista tulajdon megerősítésében komoly eredményeket ért el. Ugyancsak lankadatlan erővel építi a kínai nép a soronlevő feladatok megoldására alkalmas *államszervezetet* is.

Az új alkotmány mindjárt az 1. cikkelyében lerögzíti, hogy »A Kínai Népköztársaság a munkások és parasztok szövetségén alapuló népi demokratikus állam, amelyet a munkásosztály vezet«. A munkásosztály vezetőszerpe, valamint az állam alapját alkotó munkás-paraszt szövetség fejezi ki a kínai állam igazi jellegét. A kínai népi demokratikus állam és a kapitalista állam jellegére nézve két teljesen ellentétes államtípus.²

A fentiekkel együtt az alkotmány hangsúlyozza a munkásosztály által vezetett és a munkás-paraszt szövetségen alapuló szélesebb nemzeti összefogás, a társadalom különböző rétegei együttműködésének, a népi demokratikus egységfrontnak nagy

¹ Bővebben: Knapp Viktor: i. m. Beér János: Magyar Államjog (kézirat) 1954.

² Liu Sao-csi: i. m. 20. old.

jelentőségét a szocializmus építésében és az imperialista beavatkozás visszaverésében (praeambulum 4. bek.). Kínában a népi demokratikus egységfront »... a dolgozók sajátos szövetsége azokkal a nem-dolgozókkal, akikkel együtt lehet működni«.¹

Az alkotmány az államszervezet rendszere kiépítésénél a néphatalmat megtestesítő képviselői intézmények teljhatalmának és az államhatalom egységének elvéből indul ki. Kimondja, hogy minden hatalom a népé, s a nép a hatalmát a Kínai Népköztársaság politikai alapját képező népi gyűlések útján gyakorolja (2. cikkely 1. bek.). A népi gyűlések és valamennyi állami szerv a demokratikus centralizmus elvén épül fel (uo. 2. bek.).² Az államhatalom egységének elve nem zárja ki különböző szervezeti formák létrehozásának lehetőségét és a kínai államszervezetnek — különösen legfelsőbb fokon — vannak jelentős sajátos vonásai, amit az ország történelmi fejlődése és más körülmények indokolnak. A kínai államszervezet felépítésének és működésének alapvető vonása azonban az, hogy minden intézménye — tehát az államfő is, amelyel ezúttal foglalkozunk — szorosan kapcsolódik a népképviselői rendszerhez és alá van rendelve a hatalmi szerveknek, végső fokon az Összkínai Népi Gyűlésnek.³

Gondolatmenetünk végigvezetése során állandóan szem előtt tartjuk a tartalom és a forma, valamint az egész és a rész egymással való összefüggését. Jelen esetben mindenekelőtt a marxista dialektikának azt a tételét kell kiemelnünk, hogy bár a forma nem elsődleges, de nem is pusztán keret, hanem viszonylagos önállósággal rendelkezik és a benne kifejeződő jelenség további fejlődésének meghatározott irányt szab és értelmet ad. Továbbá: az a rész-

probléma, amelyet vizsgálunk, az egész keretei között helyezkedik el és az egyes intézmény csakis az egységes egészre érvényes törvényszerűségek alapján, de mégis meghatározott önálló funkciót fejt ki.

Amire itt röviden kitérünk, a kínai állam kormányformájával összefüggő és azon belül is egy bizonyos jelenség formáját érintő probléma. Közlebből a kérdés úgy fogalmazható meg, hogy Kínának az új alkotmány szerint *egyéni vagy kollektív államfője van-e?*

A burzsoá típusú államok viszonylatában, mint az államforma egyik alkotóelemének, a kormányformának — s azon belül az államfő intézményének — jelentőségére rámutat jogi irodalmunk is.¹ Amellett a szocialista állam viszonyai között kifejezetten az államfő egyéni vagy kollektív voltának jelentőségét a szocialista államjogi irodalom mindig szem előtt tartotta.² A problémának még nagyobb nyomatékot ad a kollektív vezetés elvével való kétségtelenül meglevő szoros összefüggése.

A szocialista alkotmányosság szellemének és a szocialista államszervezet magasabb fejlettségi fokának legjobban az egy intézményben összpontosuló kollektív államfő felel meg, amelyet a legfőbb hatalmi szerv választ.³ A népi demokráciák államszervezete fejlődésének történelmi tapasztalata azt mutatja, hogy az egyes országok erre a legfejlettebb fokra az átmeneti formák különféle változatai keresztül jutnak el. Néhány népi demokráciában hosszabb ideig fennmarad az egyéni államfő, másokban viszont korán áttérnek a kollektív államfőre.

¹ Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága. Szikra. 1953. Továbbá e könyv recenziói: Társadalmi Szemle. 1954. 6. sz. és Jogtudományi Közöny. 1954. 9–10. sz. A hivatkozott munkában ugyan konkrétan burzsoá államról van szó, de a kérdés természetesen fontossággal bír a szocialista állam viszonyai között is.

² Kolok: A képviselői rendszer a népi demokratikus országokban. A népi demokratikus országok államának és jogának néhány kérdése. Moszkva. 1951. Beér János: Magyar Alkotmányjog. Budapest. 1951. 234., s köv. old. A szovjet állam és jog alapjai. Moszkva. 164. és 166. old.

³ Szidlin: A leninizmus kérdései. Budapest, 1953. 635. old.

¹ Uo. 21. old.

² Id.: Yen Ching-yao, a Pekingi Politikai és Jogi Intézet professzora: Hogyan kormányozzák Kínát. People's-China 1955. 1. sz.

³ Bővebben: Orlovskij: A nagy kínai népi demokratikus állam Alkotmánya. Szovjet Állam és Jog c. f. 1954. 7. sz. Az új kínai alkotmány. Társadalmi Szemle. 1954. 11. sz.

A kínai alkotmány az államfői feladatok megoldására az *Állandó Bizottsággal* — az államhatalom legfelsőbb szervének szűkebb szervével — párhuzamosan létrehozta a *Kínai Népköztársaság Elnöke* intézményét és az államfői funkciók el látását erre a két szervre ruházta, illetve közöttük megosztotta.

Az *Állandó Bizottság* meghatározott kereteken belül — a többi szocialista állam legfelsőbb hatalmi szervének prezidiumához hasonlóan — helyettesíti az Össz kínai Népi Gyűlést az ülésszakok közötti időben. Ezen átruházott hatáskör mellett jogköre kiterjed egyéb, jellegzetesen államfői feladatok ellátására is. Az *Állandó Bizottság* ellenőrzi a legfelsőbb államigazgatási, a bírósági és ügyészégi szervek munkáját, módosíthatja az államhatalom helyi szerveinek rendeleteit stb. (31. cikkely). Ugyanakkor az *Állandó Bizottság* dönt a külföldi követek kinevezéséről, megállapítja a katonai és diplomáciai rangokat, kitüntetések adományoz stb.

A *Kínai Népköztársaság Elnöke* az Össz kínai Népi Gyűlés, ill. az *Állandó Bizottság* határozatai alapján közzéteszi a törvényeket, kinevezi és leváltja a kormány tagjait és más magas állami tisztségviselőket. Továbbá érdemrendeket és kitüntető címeket adományoz stb. (40. cikkely).¹ Az elnök képviseli a kínai államot a nemzetközi kapcsolatok terén. Az *Állandó Bizottság* határozatainak megfelelően kiküldi és visszahívja a külföldön működő meghatalmazott képviselőket, továbbá fogadja más államok követeit.

Ki kell emelni, hogy miként az *Állandó Bizottságot*, a *Kínai Népköztársaság* elnökét is az *Össz kínai Népi Gyűlés* választja, neki tartoznak végső fokon felelősséggel és hatáskörük annak jogain nem terjedhet túl. Az *Össz kínai Népi Gyűlés*hez való viszonylatban mindkét szerv hatásköre lényegében azokra a kérdésekre van kor-

látozva, amelyeket folytonosan és állandóan el kell látni.

Az államfői intézménynek ez a felépítése különleges vonást kölcsönöz a kínai államszervezetnek és a burzsoá sajtó — a többi között — éppen azzal kapcsolatos találgatásokban ment legmesszebbre. Ezek eredményeképpen pl. olyan következtetésekre jutott, hogy a kínai alkotmány által létesített elnöki intézmény hasonló egyik vagy másik burzsoá állam köztársasági elnöki intézményéhez.¹ Természetesen egy pillanatig sem kétséges, hogy csak az adott társadalmi rendszer vonatkozásaitól elkülönített szemlélet és az egész államszervezetet jellemző alapelvek (demokratikus centralizmus, népképviselőteljhatalma, államhatalom egysége) figyelembe vételének elhanyagolása vezethetett ilyen téves következtetésre.

Az új kínai alkotmány és bármely burzsoá alkotmány között fennálló gyökeres elvi különbségből egyértelműen következik, hogy ezek a feltevések minden komoly alapot nélkülöznek, mert egyetlen állami szervet sem lehet az adott társadalmi rendszertől elvontan, sem a tartalmát meghatározó más tényezőktől, valamint a többi szervekhez való viszonyától függetlenül megítélni.

A kínai népi állam egyik szervét sem lehet azonosítani a burzsoá államok szerveivel. Annál több közös vonást ismerhetünk fel a különböző szocialista államok azonos intézményeinek, mindenekelőtt tartalmában, de emellett formájában is.

Fentebb utaltunk arra, hogy a népi demokratikus országok államfői szerveinek kialakulásában eltérő folyamatokat láthatunk, s azok fejlődésében bizonyos szabályszerűséget is lehet megállapítani. A legtisztább képletet azok az országok nyújtják, amelyekben egyfelől a kapitalista fejlődés legalább bizonyos fokot elért, másfelől kisebb vagy nagyobb mértékben már a múltban is rendelkeztek szuverenitással (Csehszlovákia, Lengyel-

¹E cikkely sajtóban megjelent magyar nyelvű fordításai nem pontosak; kínai eredeti nyelvű fordításának szövegétől eltérnek.

¹ The Economist. 1954. július 31. sz.

ország, Románia stb.). Sokkal bonyolultabb képet mutatnak azok az országok, amelyekben a feudalizmus erősebben tartotta magát és emellett ehhez az önálló államlet lényegileg hiányzott a gyarmati függő állapotok miatt (pl. Vietnam).

Mindezek a gazdasági és általános politikai feltételek tehát végső soron hatást fejtettek ki az adott állam egyes intézményeinek alakulására. Persze, megszire vezetne, ha most az államfő kérdését ilyen gazdasági vonatkozásokkal hoznánk közvetlen kapcsolatba és annak alapján adnánk magyarázatot. Emlékeztetnünk kell itt egyébként Engelsnek azokra a megállapításaira, hogy a gazdasági alaptól nem lehet automatikusan levezetni a társadalmi élet minden jelenségét, tehát egy meghatározott állami szerv fejlődését sem, minthogy a gazdasági viszonyok végső fokon döntenek.¹

Kétségtelen, hogy az államfői intézmény fejlődését — más tényezőkön kívül — befolyásolják az adott ország megfelelő szervének, a nemzeti sajátosságok által meghatározott történeti kialakulása és a korábban betöltött funkciójának jellegzetességei is.²

Azok az európai népi demokratikus államok, ahol a megdöntött régi rendszer a monarchikus államfő örökségét hagyta — közbeeső provizorikus megoldások után —, viszonylag gyorsabban és korábban — 1948 elejéig — áttértek a kollektív államfőre (Albánia, Bulgária, Románia). E fejlődés egyik oka, hogy a monarchikus kormányforma és a népi demokratikus államok jellege között igen kirívó az ellentét.

Kétségtelen, hogy a burzsoá államokban soha nincs valódi népuralom, még ha köztársasági kormányformát valósítanak is meg. Mégis ennek a formának vannak bizonyos elemei, amelyeket megfelelő alakítással és főképpen új tartalommal

való megtöltés után átmenetileg fel lehet használni a szocialista államszervezet fejlesztésére is. Így azok a népi demokráciák, ahol azelőtt burzsoá köztársasági alkotmányok voltak érvényben, huzamosabb időn keresztül tartják fenn a köztársasági elnöki intézményt (Lengyelország, Csehszlovákia).

A fejlődés azonban itt is határozottan a kollektív államfő irányába mutat és az egyéni államfő ezekben az országokban sem maradt fenn egyértelműen. Az 1947-ben kibocsátott lengyel alkotmány a köztársasági elnök intézménye mellett (12—14. §) rendelkezéseket tartalmaz az Államtanácsról (15—16. §), amely utóbbinak tagjai közé sorolja a köztársasági elnököt is. Hasonlóképpen rendelkezik a jelenleg érvényben levő 1948-as csehszlovák alkotmány, amely a köztársasági elnök mellett (67—79. §) létrehozza a Nemzetgyűlés Elnökségét (63—66. §). A köztársasági elnökök mellett tehát mindkét alkotmány felállított különleges kollektív szerveket is, amelyeknek hatáskörébe utalták az államfő néhány funkcióját.¹ A Lengyel Népköztársaság 1952-ben elfogadott új alkotmánya pedig az államfői feladatok ellátását egyetlen kollektív szervre, az Államtanácsra ruházza.²

Lényegében ezt a folyamatot kell szem előtt tartani a kínai államfői intézmény vizsgálatánál, minthogy Liu-Sao-csi megállapítása szerint — a Kínai Népköztársaságnak is testületi államfője van.

Az új Kína államszervezetének eltérései tehát a burzsoá típusú államszervezetektől éppen a dolog *lényegére*, míg a szocialista típusú államok államszervezeteitől csupán az egyes intézmények *formáira* és nem az egész rendszer lényegére vonatkoznak;

Pecze Ferenc

¹ Marx-Engels: Válogatott művek. Szikra. 1949. 494. old.

² Ezúttal mellőzzük olyan országok figyelembevételét, amelyeknél egyéb jelentős államjogi problémák (pl. az ország egységének hiánya) egy sor újabb — s jelen esetben elhanyagolható — szempontot is felvetnének.

¹ Kotok: i. m. 188. old.

² A magyar népi demokrácia államfői intézményének fejlődése egészen különleges és jóval bonyolultabb képet mutat. Minthogy e folyamat bemutatása mostani témánk szempontjából nem szükséges, csupán arra a megállapításra szorítkozunk, hogy annak sajátosságai is alátámasztják a fentieket.

Bónis György könyve és Hajnóczy József*

Múltbeli jogtudósaink szinte rajzottak a nem jogász Széchenyi István körül; Vécsey Tamás, Balogh Jenő, Ferdinándy Géza külön-külön tanulmányokban tárgyalták a Széchenyi-művekben itt-ott elszórt magánjogi, büntető eljárási, közjogi nézeteket, de Hajnóczyval jogtudományunk nem foglalkozott. Bónis művének Bevezetése joggal mutat rá, hogy jogtörténetírásunk adós a Hajnóczyhoz méltó monográfiával.

A könyv I. Része foglalkozik Hajnóczy »életével és munkásságával«, — a II. Rész »jogi és politikai nézeteivel«. Már a két rész címe is mutatja, hogy a kettő némileg szükségképpen összefonódik, — a munkásságot nem lehet tökéletesen elválasztani a nézetektől. Az I. Rész Hajnóczy életleírásába illesztve ismerteti egyenként kéziratának és megjelent műveinek tartalmát, felfogását, és ezek alapján gondolkodásának fejlődését, — míg a II. Rész rendszerezve foglalja külön fejezetekbe Hajnóczy nézeteit, államelméleti kérdésekről, emberi jogokról, nemesi privilégiumokról, közteherviselésről, királyi hatalomról, egyházzal, egyéb alkotmányjogi kérdésekről. A Bevezetésből megállapíthatjuk, mi vezette a szerzőt erre az elkerülhetetlenül ismétlésekkel járó módszerre. A Bevezetés szerint Hajnóczy elsősorban jogtudós volt, alkotmányjogász és publicista és így a vele való foglalkozás elsősorban jogtörténeti feladat és e mellett kíván a tanulmány »különös figyelmet szentelni« Hajnóczy fejlődésének. Az ilyen feladat-megjelölésből nyilván következik, hogy a szerző fő feladatának tulajdon-

képpen a II. Részt, a jogtudós egész életművének tudományos rendszerezését tekintette, amihez mintegy bevezetesként járult volna az életrajzi rész. Talán nem műhelytitoksértés, ha ehhez hozzáteszem, hogy az eredeti kézirat címe még így szólt: »Hajnóczy, a jogtudós.« Ezután bővült a szöveg, megrövidült a cím, jóval nagyobb lett a történeti rész, amelynél 50 oldallal kevesebb a második rész. A mű nem vesztett azáltal, hogy így a történetíró felülkerekedett a jogtörténészén. A szerző nyomról nyomra kíséri Hajnóczy sorsát, a szülők családi körétől a vérpadig. Lát-szik, közben megszerette hőseit, — vele érez, amikor elénk tárja a régi iratokba, levelekbe temetett küzdelmeket. Bűbájos régmúltbeli kép, hogyan keresnek Bécsben a szerémi alispán részére menyasszonyt barátai, akik Hajnóczy kérdőpontjai alapján beszélgetnek a kiszemelt menyasszonyjelölttel, — ennek viszont leírják a véglegnyelöltet, amíg hónapokig tartó közvetett ismerkedés után 1786 augusztus végén Hajnóczy Bécsbe kerül és rövidesen megkötik az utóbb boldognak bizonyult házasságot. Az idill mellett meglevenedik előttünk a nem nemes értelmiségi keserves sorsa a feudális Magyarországon. Bónis értékesít minden adatot, amit az egykorúak, Szirmay Antal, Kazinczy Ferenc, Berzeviczy Gergely írsaikban Hajnóczy életéről elmondtak, — felhasználja Fraknoi és Marczali eddigi eredményeit, az újabban megjelent jakobinus iratokat és bőven kiegészíti mindezeket saját kutatásaival. Kazinczy egy megjegyzéséből kiindulva, — először tárja fel Hajnóczy szerepét az akkor »Hadi és Más Nevezetes Történetek« címen Bécsben megjelent újság szerkesztésében. Külön fejezet ismer-

---

* Bónis György: Hajnóczy József Bp. Akad. kiadó, 1954. 296. old.

teti e lapnak az 1791. évi számában megjelent, — a francia forradalom menetét pontosan ismertető cikkeit, amelyekben jelentős része volt Hajnóczynak, s amelyek szemléltetik, hogyan kísérték éber figyelemmel a forradalmi eseményeket Hajnóczy és társai. Ugyancsak elsőnek ismerteti — bár keletkezési körülményeit tévesen írja meg — az általa »Megjegyzések a nevelésről« címmel jelölt Hajnóczy-kéziratot, amelynek tartalma különös jelentőségű Hajnóczy forradalmi gondolkodása szempontjából. A könyv második része széles keretekben ismerteti Hajnóczy műveiben a már felsorolt egyes kérdésekről kifejtett nézeteket, mégis azzal a korlátozással, hogy nem kapcsolja össze ezeket éppen Hajnóczynak az összeesküvés folyamán kifejtett tevékenységével és állásfoglalásával. Érdeme a könyvnek, hogy Hajnóczy iránt az érdeklődést felkelti, kielégíti, — de az egész könyvön végighúzódik a szerzőnek véleményem szerint hibás felfogása Hajnóczy utópista-illuzionista voltáról, amely hibás felfogás vég-eredményképp betorkollik abba az ugyancsak hibás konklúzióba, hogy Hajnóczy nem volt forradalmár, nem akart forradalmat, csak »játszott a tűzzel«.

Bónis szerint Hajnóczy az elnyomó rendi alkotmány radikális megváltoztatását az uralkodótól várta, utóbb 1790 óta tért hódított nála a nemesi reformizmus illúziója. Ez az utópista-illuzionista jellemzés végigvonul az egész könyvön, — (csak példakép: 40., 75., 95., 82., 88., 118., 129., 141., 271. oldalakon stb. stb.). Az olvasó kénytelen elhinni, hogy így is van. Ezt a véleményt Bónis már Hajnóczy legelső politikai iratánál, az »Egy magyar hazafi gondolatai egyes országgyűlési tárgyakról« című német nyelvű kéziratánál állítja fel, — és erről a reformvezetről úgy ír, mint a nyilvánvaló reformista illúzió termékéről. Ennek az eredeti kéziratnak a teljes szövege azonban nem igazolja Bónis véleményét. A szövegnek valóban már a kezdő szava az, hogy egy álmodó az, aki megszólal. A szövegben is

ismétli Hajnóczy, hogy mindez egy »hazafias álmodó« véleménye.¹ De az egész kézirat javaslatai feltételesen szólnak: »Katonaság tekintetében legjobb volna...« »az államnak és a grófoknak és báróknak nem volna-e jobb«; rámutat ugyan, hogy az alkotmány csak úgy lenne valóságban biztosítva, ha a nemesség önként némi terheket elvállalna, — de egy szó sincs a kéziratban, ami arra vallana, hogy a szerző bízik az ilyen önkéntes lemondásban. A kézirat bevezetésében rámutat Hajnóczy arra, hogy a magyar alkotmányt fenntartani csak úgy lehet, ha a nemzetnek fizikai és erkölcsi erővel rendelkező nagyobb része, éspedig az összes nem nemesek, polgárok, parasztok, katonák a törvényhozásban előnyre talál. A kézirat végén pedig hozzátézi, hogy mindezen javaslataival az egyéni biztonságot, tulajdont egy emberöltőre meg lehet alapozni. Irta pedig ezt és terjesztette Hajnóczy 1790 február első napjaiban, még II. József életében, de rendeleteinek visszavonása után, abban az időben, amikor kigyulladtak a francia nemesi kastélyok és az elmúlt félvé franciaországi eseményei megingatták a feudalizmust az egész kontinensen. Az utalás a kéziratban a nem nemes rétegek tömegeire, — ezek fizikai erejére nem a reformista illúzióknak a hangja, hanem nyílt figyelmeztetés a forradalom veszélyére, Bacsányinak a hangja: »vigyázó szemetek Párisra vessétek.« Ez a kézirat tehát illúziókra nem mutat. Hajnóczynak Fraknoi által először, de Bónis könyvében is kiemelten ismertetett, 1785-ből eredő ama levele, amelyben Forgách Miklóst tájékoztatta a II. József alatti hivatali szolgálatról való felfogásáról, — rávilágít ennek a német kéziratnak az értelmére is. Hajnóczy 1785-ben e levélben hangsúlyozta azt a véleményét, hogy a magyar nemesség sohasem fog önként lemondani erőszakkal szerzett jogairól, — a magyar

¹ Nem lesz felesleges e helyütt megemlítenem, hogy többrendbeli megjegyzésem a forrásoknak a könyv megjelenése utáni tanulmányozásán alapszik, — vagy a lektorálás után a kéziratba került részekre vonatkozik.

alkotmányt tehát másképp, mint hatalmi szóval, nem lehet megjavítani. Kötelességének tartja tehát — írja Hajnóczy — minden lehető megtenni, hogy összes embertársait természetes jogaikhoz segítse. (37—38. old.) A német kézirattal, mint eszmeterjesztő propagandairattal, ezt a kötelességet akarta tehát Hajnóczy teljesíteni és a kézirat szövegéből csak azt lehet levonni, hogy a szerző épp azért nevezi az egészet hazafias fantáziának, mert egy percig sem támaszt magának illúziókat a nemesség felől. Ennek a német kéziratnak az eredeti szövege e szerint nem támogatja, sőt a Forgách-levéllal összevetve megcáfolja Bónisnak azt a véleményét, hogy Hajnóczy az illúziók terére lépett. Hajnóczy későbbi műveit, reformjavaslatait Bónis részletesen ismerteti. Mindenütt következetesen az illuzionizmus elméletét húzza rá ezekre, és aki nem ismeri e műveket, csak Bónis könyvéből, könnyen elfogadná ezt az íráskészség minden erejével hirdetett elméletet. Azonban Bónis könyvében egyetlen sort sem találunk, amelyben azt írná, hogy Hajnóczy kifejezést adott volna valaha is olyan reménynek, hogy az országgyűlés ilyen reformjavaslatokat önként elfogadna, vagy hogy Hajnóczy valaha is megváltoztatta volna azt a Forgách-levéllé véleményét, hogy ez a nemesség sohasem lesz hajlandó hatalmi kényszer nélkül, önkéntes lemondásra.

Hajnóczy illuzionista voltát a szerző a tárgyismeret fölényének teljes felhasználásával, az ellenőrzésre nem képes olvasót meggyőződen bizonyítgatja és csak kiinduló pontjának, az 1790-beli német kéziratnak (Gedanken) teljes megismerése képesíthet arra, hogy rájövünk: ez az illúziós elmélet már csirájában alaptalan. Mindenki előtt felötlővé válik azonban a könyv kettőssége Hajnóczy forradalmár voltának a kérdésében. A szerző lelkiismeretes történetírói pontossággal írja le, miképpen kíséri figyelemmel Hajnóczy a francia forradalom útját, miképpen nyilatkozik egyre forradalmibb hangon barátai előtt,

— hogyan kutat vágyakozva 1793-ban, 1794-ben a párizsi Moniteur egy-egy elmaradt száma után, — miképpen terjeszt forradalmi röpiratokat. Kész forradalmárként állítja elének a szerző Hajnóczyt 1794 tavaszán, amikor az összeküvés szervezéséhez Martinovics felhívására hozzáfog. És ilyen előzmények, a tényleges forradalmi tevékenység leírása után a szerző ugyanarra a végkövetkeztetésre jut, mint Fraknoi 1880-ban és Mályusz Elemér 1926-ban: hogy Hajnóczy őszintén vallotta bécsi börtönvallomásaiban, miszerint ő sohasem akart forradalmat a káték-kal, csak meg akarta rémíteni a kormányt, a rendeket, hogy őket szerény reformokra bírja.¹ Az a Hajnóczy, akit Bónis — helyesen — az egykorúak és mások véleményei, egyéb bő adatok alapján úgy ír le, mint a legjellemesebb, megbecsült, legderekabb emberek egyikét, — egyszerre úgy áll előttünk, mint aki terjeszt forradalmi felhívásokat, toboroz személyesen forradalmi szervezetekbe, toboroztat a fiatalság közt is, — de ő maga nem akar forradalmat, csak játszott a tűzzel. (141. old.) Hősenek ezt a nyilvánvaló lesüllyesztését tetézi a szerző azzal, hogy magáévá teszi Fraknoinak azt a kétségtelenül alaptalan állítását, mondhatnók inszINUÁCIÓJÁT, hogy »Hajnóczy éppen azokat vonakodott felvenni a mozgalomba, akik a legkedvesebbek voltak számára.« (61. old.) Vajon tényleg ilyen »felemás helyzetbe« vitte Hajnóczyt a nemesi reformizmus illúziója — amint Bónis írja? (207. old.)

Nem Hajnóczy került felemás helyzetbe, hanem felemás kettősséget Bónis könyve mutat és ez Hajnóczy hibás megítélésének egyik gyökere. Bónis helyesen magasztalja Hajnóczyt, mint a jogtörténet pártosságának a hirdetőjét — »akinek a múlt megismerése nem öncél, hanem a dolgozó nép felemelésének eszköze« és aki egy kérdés történeti jog-

¹ Fraknoi Vilmos: Martinovich és társainak összeküvése. Budapest, 1880. 253.—255. old.; Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg iratai. Budapest, 1926. 134. old.

anyagának feltárását »mindig a polgári haladást előmozdító, konkrét politikai cél érdekében tette.« (71. old.) Ámde a szerző elvi felfogását összefoglaló, a történelmi materialista elvi alapot hangsúlyozó bevezetésben a szerző az 1926-ban megjelent »Sándor Lipót főherceg iratai« című kiadvány bevezető tanulmányának a bírálataképpen azt állapítja meg, hogy: »Hajnóczy alakjának ehhez az elferdítéséhez azért kellett eljutnia az írónak (Mályusz Elemérnek), mert kiváló tehetségét és nagy anyagismeretét *aktuális politikai célok szolgálatába* állította.« (6. old. — az én aláhúzásom. S. M.)

Egy ellenforradalmi tanulmány bírálataánál ezek szerint a szerző nem abban látja a hibát, hogy az egy népellenes politika szolgálatában íródott, hanem absztrakt kifogása az ellen irányul, hogy a mű az aktuális politikát szolgálta. Hajnóczynál tehát a tudomány pártosságának elvi helyeslését, a reakciós tanulmány tekintetében pedig az aktuális politikától való elzárkózás elvi helyeslését látjuk Bónis könyvében. Ilyen »felemás« állásponton keresztül »felemás« színezetűnek tűnik fel a szerzőnek Hajnóczy életműve is és ez nyilvánvalóan egyik gyökere annak, hogy hibás eredményre jut Hajnóczy végső megítélésében is. A másik gyökerét e hibás megítélésnek abban látom, hogy a könyv II. Része, a jogi és politikai nézetek ismertetése teljesen elzárkózik az I. Részben tárgyalt forradalmi tevékenység taglalásától. Már pedig ez a tevékenység és az ebben megnyilvánuló »jogi és politikai nézetek« betetőzik Hajnóczy egyéb műveit. Így az I. Rész tárgyalja a (Fáy András szava szerint) »fővesztett Hajnóczy« életét, a II. Rész viszont Hajnóczy »fővesztett nézeteinek« taglalásával válik a nézeteket megkoronázó, végső egységbe foglaló forradalmi felfogás és működés figyelembevétele nélkül.

Hajnóczy életének utolsó fázisánál Bónis könyve történelmi és irodalmi szempontból teljes sikerű mindaddig, amíg

a hős és vértanú emberi tragédiáját tárgyalja — egyéb területeken azonban történelmi és jogászai szempontból a könyv e része visszaesés — előkészítése annak, hogy a szerző eljusson a régebbi nézetekhez Hajnóczy vallomásának az összintéséről. Ezen az úton a szerző a plaidoyer módszereivel halad, kimerítően tárgyalja a cél igazolására alkalmas anyagot és elhanyagolja az erre alkalmatlant. Csak a források tanulmányozása alapján juthatunk el annak a felismeréséhez, hogy a szerző ez úton hibát hibára halmoz, amíg eljut a hibás végkövetkeztetéshez. Részletesen ismerteti ugyan Hajnóczynak a mozgalmabeli aktív szerepét, de ez aktivitást nem értékeli abból a szempontból, lehet-e ilyen aktív az, aki nem akarja a forradalmat? Nem értékeli vagy hibásan értékeli Bónis a káték tartalmát. Mindössze néhány sorban megemlíti, hogy a káték elméleti alapja a francia tanítások és hogy tartalmukkal Hajnóczy bizonyosan egyetértett, mert hiszen azokat lemásolta, fordította és terjesztette. Hajnóczy azonban nem lehetett e káték kezétől eredő szövegeinek pusztá másolója. Hajnóczy kezébe kapja a Sigray-féle felvételi szabályokat és tevékeny agya azokat nyomban átfőmálja; mint Gabriel Bodin Maximáit terjeszti e szabályokat a tagok között. (137. old.) A kátékban egyes tételek feltűnően Hajnóczy szövegezésére vallanak. Fraknoi írja Hajnóczyról, hogy a kamarai ügyiratok között levő fogalmazványaiában főnökei sűrűen szokták beiktatni az aláatoskodó szócskát, minthogy azok alkalmazásában Hajnóczy nem volt elég bőkezű.¹ Hajnóczytól eredőknek kell tartanunk a demokratikus káténak a királyok kevélységéről szóló fejezetében a következő sorokat, amelyek szinte Hajnóczy életéből ugrottak a kátéba: »Valamennyi instánsoknak megalacsonyító szavakkal kelletik magukat instanciájukban eképpen aláírni; úgy mint »kevély, tökéletlen és ostoba felségednek legengedelmesebb szolgálai, jobbágysai, vazallusai«.

¹ Fraknoi Vilmos: i. m. 224. old.

Ha azt olvassuk a reformátorok kátéjában, hogy a királyi ígéretnek megbízhatatlanok, a királyok szavukat megszegik — akkor ráismerhetünk Hajnóczynak egy besúgóí jelentésbeli szavaira: »egy király esküjére és szavára semmit sem kell adni.« (127. old.) Külön tanulmányt érdemelne Hajnóczy írásából ismert gondolatainak a kátékban való végigkövetése. És ha figyelembe vesszük Martinovicsnak azt a vallomását, hogy a Hajnóczytól eredő káté-másolat »a földolgokban azonos tartalmú« azzal a kézirattal, amelyet ő adott át Hajnóczynak, de ezen felül az eredeti szövegben elő nem fordult »néhány csipősebb kifakadást« is tartalmaz,¹ akkor valószínűnek kell tartanunk, hogy Hajnóczy nemcsak egyszerű másolója, hanem úgyszólván társszerzője is az előtűnik levő káté-szövegeknek, amelyek mindegyikében külön-külön fejezet szól a felkelés keresztülviteléről.² Bónis mindezeket nem észleli, úgyszintén azt sem, hogy milyen gyökeresen továbbhaladt Hajnóczy forradalmi gondolkodása a káték tanúsága szerint. Hajnóczy, a magyar birodalmi eszme korábbi hirdetője, Galícia és Erdély visszacsatolásának — a határőrök magyarosításának egykori híve, a káték programjában Magyarországot nemzetiségek szerint megosztott tartományokból álló föderatív köztársasággá akarja alakítani.³ Erről Bónis azt írja, hogy Hajnóczy korábbi tételei *csak egy pontban* változtak lényegesen: az alkotmányos királyság helyett a köztársaság eszményét tette magáévá. (292. old.) Mintha a különbség a magyar birodalmi eszme megvalósítása és a föderatív köztársaság között csak egyszerű államforma-változtatás lenne. Ez a változás azonban Hajnóczy forradalmi gondolkodásának a fejlődését mutatja — hogy eljutott odáig, hogy ezt a magyar feudális államot tökéletesen fel kell forgatni.

És ha Hajnóczy tagadta, hogy forradalmat akart — a történetíró, a jogász, a bíró szemével nem kell nyomban elfogadni, ha a vádlott a verpad előtt nem hajlandó magát forradalmárnak vallani. Fraknoi megállapítja azt, hogy Hajnóczy vallomása őszinte volt és sajnálatos gyengeség gyanánt rója Hajnóczy terhére, hogy adóügyi munkáján kívül egyéb névtelen munkái szerzőségét megtagadta.¹ Nem említi Bónis, hogy Hajnóczy 1794 augusztus 29-i vallomásában eltagadta azt is, hogy Martinovics nevezetes ál-Gorani levelét ő fordította le.² Józan, okos vádlott volt Hajnóczy, aki beismert annyit, amennyit szükségesnek látott, nyilván, hogy magát atrocitásoktól megmentse — bevallotta azt a művét, amelyet nem üldöztek, megtagadta azokat, amelyeket üldöztek. Az a Hajnóczy, akiről Kazinczy azt írta, hogy »láng volt a lelke és a francia revolúcióban élt testestől, lelkestől« (113. old.) vőlegény létére a forradalomtól épp oly kevésbé riadhatott vissza, mint ahogy a saját naplója szerint ugyancsak a francia forradalomban élt Petőfi, szerelmes ifjú férj és apa létére nem kevésbé forradalmár maradt. Petőfi és Ady forradalmi lelke élt Hajnóczyban, nem pedig annak a jámbor értelmiséginek a lelke, aki lázadozik ugyan az önkényuralom ellen, de az anyagi érdekek »arra készítetik, hogy ne legyen következetes, kompromisszumokat kössön, hogy a maga ellenzéki és forradalmi hevét eladja állami fizetésért«.³

Nagy érdeme Bónisnak, hogy Hajnóczy életét és tudományos működését feltárta, de súlyos hiba, hogy az egyik legnemesebb, legkövetkezetesebb magyar forradalmárt e lenini filiszter-értelmiségiék közé sorozta. Értékeiért e könyvet minden magyar jogásznak el kell olvasni.

Sarlós Márton

¹ Fraknoi Vilmos: Martinovich élete. Budapest, 1921. 239., 227. és 270. old.

² Uo. 230. és 236. old.

³ Uo. 227. old.

¹ Fraknoi Vilmos: Martinovich és társainak összeesküvése. Budapest, 1880. 256. old.

² Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. II. köt. 106. old.

³ V. ö.: Lenin: Válogatott Művek. I. köt. 161. old.

A nagy- és a kiskereskedelem közötti szállítási szerződések*

A szovjet népgazdaság területén — Szerebrjakov megállapítása szerint — »a kereskedelmi szervezetek által egymás között megkötött adás-vételi szerződések konkretizálják és pontosan meghatározzák az áruértékesítési terveket, valamint biztosítják teljesítésüket az önálló elszámolás módszereivel«. Emellett a szakirodalom súlyt helyez annak megállapítására, hogy a szállítási szerződések a tervszerű termelésnek, a minőségi áruellátásnak és a felek gazdasági összeműködésének (kooperációjának) fontos eszközei.

Kétségtelen, hogy a kereskedelem és ipari beszerzési forrásai között a szállítási szerződések rendszere hazánkban is hasznosan tölti be szerepét; a kereskedelem is csak ily jogi kötések útján tudja előre biztosítani áruforgalmi tervei teljesítését. Áll-e ez azonban a nagy- és a kiskereskedelem kapcsolatára is?

A szerződéses rendszernek a szocialista tervgazdaságban betöltött nagy és nélkülözhetetlen szerepét nem lehet kétségbevonni. Fel kell azonban vetni a kérdést: vajon a mi hazai viszonyaink között — amelyek a Szovjetunióénál egyrészt jóval kevésbé bonyolultak, akár a szovjet kereskedelem által ellátott óriási földrajzi területet, akár az általa forgalomba hozott áruk sokféleségét nézzük, másrészt pedig jóval kevésbé fejlettek — minden esetben szükség van-e arra, hogy az ugyanazon minisztérium kötelékében működő belkereskedelmen belül a szállítási szerződések újabb lépcsője szabályozza a szerkezetbe már bekerült áru útját?

A kiskereskedelem és szállítói közötti viszonyoknak ily nagymértékben jogi jellegű szabályozásáról szerzett többéves tapasztalat alapján meg kell vizsgálnunk: nem ugrottunk-e át a beszerzések mai szabályozásával egy fejlődési fokot? Nem vezetünk-e be idő előtt oly rendszert, melyre a szovjet kereskedelem fejlett szerkezeté-

ben szükség van és ott kifogástalanul működik, de hazánk újonnan kiépült állami és szövetkezeti áruforgalmában ma még nem alkalmazható megfelelően, illetőleg alkalmazása túltengő bürokráciával jár?

A kereskedelem szerkezetén belüli áruforgalomnak (a belső láncolódásnak) két válfaját különböztetjük meg. Az egyik esetben fennmarad a vevő (a kiskereskedelem) szabad ügyletkötési és kiválasztási joga az áru lehívásáig — az áru átvételéig, vagy ehhez közeledő időpontig — beszerzési forrásával (a nagykereskedelemmel) szemben; a másik esetben a felek közötti áruforgalmat előzetes szállítási szerződés szabályozza, amely az eladóra a kötés szerinti szállítást, a vevőre pedig a kötés szerinti átvételt teszi kötelezővé. (Az utóbbi esetben tehát az átvétel a szállított árunak a szerződés teljesítése gyanánt való elfogadását jelenti — *accipere in solutum*.)

Az ilyen szerződések a két kereskedelmi rendszer között nem biztosítják az árucikkek kellő minőségét. A használt megjelölések legtöbbször nem elégségesek a minőség ellenőrzésére, melyre a kiskereskedelem egyébként sincs berendezkedve.

A megítélt kötbérek is azt mutatják, hogy a nagykereskedelem által fizetett és az általa kapott kötbérek túlnyomó részét az iparral és nem a kiskereskedelemmel szemben állapítják meg; ez a viszony a szerződési rendszer jelentőségét is tükrözi a két területen.

A kiskereskedelmi vállalatokra a szerződések teljesítésének nyilvántartása jelentős irodai terheket ró; az általuk lekötött, sokszor 2—3000 féle cikkkétség rendelését és beérkezését mennyiségben és értékben feljegyezni, a legnagyobb egytárgykörű számszaki feladatukká vált. Már ez a nyilvántartási teher is indokoltá teszi a szükségesség és a tényleges hasznosság kérdésének a felvetését.

Szállítási szerződések megkötésére a kapitalista gazdaságban általában akkor

* Beszámoló a polgári jogi munkaközösség összehívételéről. Groó István előadása

került sor, ha az eladó (szállító) az áru felett az eladás pillanatában még nem rendelkezett, hanem azt a szállítás teljesítése végett később kellett megszereznie. Ily esetek különösen nagyobb egyedi berendezések (laboratóriumok, erőgépek, vezetékek stb.) jövőbeni szállításának vállalásánál fordultak elő, de gyakoriak voltak olyan körülmények között is, midőn a szállító nagyobb tömegű és gyakran még csak ezután termelésre kerülő tömegcikk szállítására szerződött (egyenruházati cikkek stb.). Ezek a szállítási kötések tehát általában az átlagos (folyamatos) kiskereskedelmi beszerzés körét meghaladó szükségletnek, vagy nagyforgalmú viszonteladók igényeinek kielégítését szolgálták.¹

A mai helyzetben azonban nagykereskedelmi vállalataink ritkán kerülnek szembe hirtelen felbukkanó, váratlan igényekkel; területük lakosságának fogyasztói szükségleteit nagyjából áttekintik és így vevőik részére szükséges árualapok nagy részének beszerzéséről az ezekkel kötött előzetes szállítási szerződések nélkül is gondoskodni tudnak. Nincs tehát gazdasági akadálya a nagykereskedelem »raktárra« való beszerzésének.

Tekintetbe kell venni azt is, hogy a szerződések az áruk tényleges forgalmát — nagy- és kiskereskedelem között — a gyakorlatban nem befolyásolják jelentős mértékben. A szerződő felek a szerződések igazi lényegét az idők során kiűrtették; vagy a rendelt cikkek részletes, a minőségre is kiterjedő specifikálását hagyták

el, vagy magát a szerződést tették különböző körülményektől függővé, azaz feltételeessé. Emellett a szállítási szerződések gyakran a szerződő felek egymással szembeni ellenséges fellépésének az eszközévé is fajultak.

Összefoglalva, az előadó hangsúlyozta, hogy a szerződések jogi kereteiben az árunak a fogyasztó felé való útja (nagykereskedelem — kiskereskedelem) oly csővezetékkel alakult, ahol a becsúsztatott árutömegek akadálytalan továbbításán van a hangsúly. Világos ugyanis, hogy a szervezet zökkenőmentes árutovábbító teljesítménye elsősorban a kiválasztási és minőség-kifogásolási »zavaró« körülmények kiküszöbölésén múlik: a szigorú (kötéberes) szállítási szerződés megfékezi az átvételi vonakodást, elhárítja a selejt leülepedését és megszünteti a kockázatot a fogyasztók felé tartó kereskedelmi útvonalon. Ezért az előadó az általánosan kötelező rendszerről a fakultatív szerződési rendszerre való áttérést javasolta a két kereskedelmi ágazat között, mely a kiskereskedelem részére előnyösebb helyzetet biztosítana a vásárlóközönség igényeinek hatékonyabb érvényesítésére.

Az előadáshoz hozzászóló dr. Koltai Piroska elismerte, hogy a szerződési rendszer eltorzult, de azt a tervteljesítés nélkülözhetetlen eszközének és így — megfelelő javításokkal — fenntartandónak tartotta. Ugyanilyen véleményen volt a másik hozzászóló, dr. Krémer Miklós is. Ezzel szemben az előadó zárószavában arra utalt, hogy amíg az összefoglaló tervszámok kialakításában nagy előrehaladás tapasztalható a kereskedelem területén, addig az egyes kiskereskedelmi egységek forgalmi tervezése ma is bizonytalan és így a szállítási szerződések merev rendszere — felesleges árufelduzzadásokhoz, illetve elkerülhető hiányokhoz vezetve — sokszor inkább akadálya, mint elősegítője a kereskedelem ésszerű tervteljesítésének.

G. I.

¹ Természetesen a kapitalista és a szocialista szállítási szerződéseket nem lehet azonos szerződésfajtának tekinteni. Fel kell hívni itt a figyelmet a szállítási szerződéseknek a szovjet szerzők által elemezett különleges jogi természetére. Így Z. I. Skundin megállapítja: »az állami szektoron belül az adás-vétel során nem történik tulajdonjog átszállás egyik tulajdonosról a másikra, hanem az állami vagyon egyik állami szerv közvetlen ügyintéző (operatív) kezeléséből átmegegy egy másik állami szerv közvetlen ügyintéző (operatív) kezelésébe. Az állami vállalat termékeinek eladása során nem tulajdonosként fejt ki tevékenységét, hanem mint olyan állami szerv, melynek feladata bizonyos funkciók megvalósítása az állami vagyon számára kiosztott részének kezelése tekintetében.« (Z. I. Skundin: Az áruszállítási kötelek fejlődése a szovjet jogban. Moszkva, 1951. 113. old.) Ugyanez a szerző kiemeli (id. mű. 184. old.) a különféle (társadalmi) szektorok jogügyletei közötti különbséget is.

A Magyar Tanácsköztársaság polgári eljárási jogalkotása

1. Jogunk haladó hagyományainak legfényesebb lapjai kétségtől azok, amelyek az 1919. évi magyarországi szocialista forradalom jogszabályait tartalmazzák. A forradalmi jogalkotás újszerű kezdeményezéseinek, bátor elszántságának és egyben célratörő tudatosságának a levegője csap meg bennünket a Magyar Tanácsköztársaság jogszabályainak tanulmányozásakor. Az 1919. évi proletárdiktatúra lenyűgöző történelmi példáját nyújtja a munkásosztály államépítő és jogalkotó képességének is, mely különösképpen a forradalom vívmányainak megszilárdításában és fejlesztésében mutatkozott meg.

A dolgozó nép többségét maga mögé tömörítő magyarországi proletariátus hősie harcát a nemzetközi imperializmus túlereje és a szociáldemokraták árulása elbukttatta ugyan, de emléket és a dolgozók hatalmának újbóli visszaállítására lelkesítő példáját még az ellenforradalmi reakció negyedszázados uralma sem tudta kitörölni a magyar nép tudatából. Ma már teljesen világos előttünk, hogy az 1919. évi magyar proletárforradalom »veresége ellenére előkészítője, előfutára és főpróbája volt népünk mostani győzelmeinek, a szocializmust építő népi demokráciának...«¹

Népi demokráciánk jogtudománya is »becsületbeli tartozásának« tekinti, hogy az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság jogalkotását megtisztítsa a Horthy-féle ellenforradalom rágalmaival és kijelölje történelmi jelentőségéhez méltó helyét a magyar jog múltjának demokratikus, forradalmi emlékei között. Ez a munka hivatkozhat is már bizonyos eredményekre, különösen a Magyar Tanácsköztársaság alkotmányát, tanácsait, bírósági szervezetét érintő kérdések feldolgozása terén. A feladat nagyobb része azonban még hátra van.

Az 1919. évi magyar kömün állama és joga kérdéseinek feldolgozásában mutatkozó »fehér foltok« felszámolása elég lassan halad. Jogtörténészeink — csekély kivétellel — megállanak a feudalizmus és kapitalizmus mesgyéjén és még a magyarországi *burzsoa* jog fejlődésének *kritikai* feldolgozását is gyakran elhárítják maguktól, nemhogy az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság jogát tárnák fel. Tételes jogászaink is csupán egyes területeken kutatták fel eddig az 1919. évi szocialista forradalom jogalkotásának vívmányait. Ezek között is a legelhanyagoltabbak közé tartozik a polgári eljárásjog területe.

Feltűnő ez az elhanyagoltság! Feltűnő annál is inkább, mert 1919. *büntető* eljárási jogalkotását az irodalom² az elmúlt években elég alaposan feltárta. *Polgári* eljárási jogtudományunk azonban semmi figyelmet nem fordított a Magyar Tanácsköztársaság megfelelő jogszabályaira. Még az 1951. évi, illető-

¹ *Rákosi Mátyás*: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. Szikra, 1954. 57. old.

² *Vö. Rákos Ferenc*: Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban. Budapest, 1953. 76—103. old.

leg az 1952—53. évi egyetemi jegyzetek sem emlékeznek meg róluk egy szóval sem, jóllehet egyébként elég részletesen fejtegetik a magyar polgári perjog fejlődését.

Polgári eljárási jogtudományunk a múlt kutatásakor túlzottan és egyoldalúan *csak a burzsoá demokratikus hagyományokra* függeszti tekintetét. A haladó hagyományok feldolgozása ezen a területen alig több *egyszerű ártértékelésnél*, lényegileg ugyanannak az anyagnak a demokratizmus szemszögéből való vizsgálatánál, amelyet a burzsoá magyar polgári perjogtudomány gyűjtött össze és dolgozott fel — természetesen a maga nézőpontjából. Az ellenforradalmi korszak perjogi irodalma azonban önként értetődően semmiféle tudományos feldolgozást nem nyújtotta 1919. polgári eljárási jogalkotásának, legfeljebb rágalmazta azt, vagy a legjobb esetben is hallgatással mellőzte. A cikkekről és monografikus munkákról nem is szólván, a két világháború közötti egyetemi tankönyvek például (sőt a Sárffy Andor tollából 1946-ban megjelent tankönyv is) jóformán tudomást sem vesznek a Magyar Tanácsköztársaság polgári eljárási jogalkotásáról, holott némelyikük terjedelmes fejezeteket szentel a perjog történeti fejlődése ismertetésének. A Habsburg-monarchia és a Horthy-fasizmus »jogfolytonosságának« gondolatkörébe természetesen nem illeszkedett bele az 1919. évi szocialista forradalom jogalkotása.

A burzsoá jogirodalom anyaggyűjtésére támaszkodó és azt legfeljebb »ártértékelő« hagyományfeldolgozás tehát *burzsoá-demokratikus* hagyományokon kívül egyebet aligha fog találni és szükségképpen kirekeszti vizsgálódásai köréből a Magyar Tanácsköztársaság államépítésének és jogalkotásának a vívmányait. Semmiképpen sem árt hangsúlyozottan kiemelni : nagyértékű *szocialista* hagyományaink is vannak a polgári eljárásjog területén.

2. A *törvénykönyveknek* is megvan a maguk sorsa. A kifejezett magyar kapitalizmus igényeinek megfelelő modern polgári perrendtartás több évtizedes előkészítő munkálatok után, viszonylag elkészen született meg. Magyarország már régen az imperializmus szakaszába lépett, amikor alapjaiban véve még mindig a számtalan feudális vonást mutató 1868. évi polgári törvénykezési rendtartás nagyszámú novellával és kiegészítéssel toldott-foldott rendelkezései szabályozták a polgári eljárást. Amikor pedig 1915. január 1-én végre életbe lépett az 1911. évi I. törvénybe foglalt burzsoá magyar polgári perrendtartás, jóformán már el is veszítette időszerűségét : a történelmi fejlődés vaskos léptekkel haladt túl rajta. Az első imperialista világháború máris nem kis jelentőségű — habár ideiglenesnek szánt — módosításokat követelt, majd (az 1918. évi polgári-demokratikus és az 1919. évi szocialista forradalom után) a Horthy-féle ellenforradalmi rendszer a fasizmus szellemében alakította át a régi Pp rendszerét és megoldásait. A maga eredeti teljességében tehát az 1911. évi I. törvény jóformán soha nem tudott megvalósulni.

Az 1918. októberi polgári-demokratikus forradalom semmiféle elvi változást nem vitt végbe a polgári peres eljárás területén. A Károlyi-kormány kiadott ugyan a polgári eljárással kapcsolatban néhány jogszabályt, közöttük moratórium-rendeleteket (a hadból visszatértekre és a rendkívüli viszonyok által érintett egyéb egyénekre nézve az 5997/1918. M. E. sz. rendeletet, egyes érdélyrészi adósokra nézve pedig a 6353/1918. M. E. sz. rendeletet) stb., a Pp szerkezetét azonban nem érintette. Az irodalomban felmerült javaslatok a »demokratizálás« szükségességének mindennemű hangoztatása mellett sem

voltak alapvető jellegűek, hanem lényegileg csupán az egyszerűsítési reformok vonalán mozogtak.

3. Az 1919. évi magyar kommün nem járhatta a burzsoá-demokratikus reformok útját: elvi természetű, gyökeres, forradalmi intézkedéseket kellett megvalósítania az egész igazságszolgáltatásban, a polgári eljárás terén is. *Lenin* már 1918 márciusában leszögezte: »A proletárforradalom feltétlen kötelessége . . . nem az igazságszolgáltatási intézmények reformálása volt (erre a feladatra szorítottak a kadetok és Fejbólintó Jánosaik, a mensevikek és a jobboldali eszerek), hanem az, hogy teljesen megsemmisítse azokat, alapjáig elszöprője az egész régi igazságszolgáltatást és gépezetét. Az Októberi Forradalom ezt az elengedhetetlen feladatot teljesítette, mégpedig sikerrel teljesítette. Hozzáfogott, hogy a régi bíróság helyén megteremtse az új népbíróságot, helyesebben szovjet bíróságot, amely azon az elven épül fel, hogy a dolgozó és kizsákmányolt osztályok — és csak ezek az osztályok — vesznek részt az állam kormányzásában.«¹ A Magyar Tanácsköztársaság is erre az útra lépett, mert felismerte, hogy a burzsoá államgépezet lerombolása és új, szocialista államgépezettel való felváltása során meg kell semmisíteni a burzsoá igazságszolgáltatási szervezetet is, helyére állítván a proletárállam új típusú bíróságait.

Az 1919. évi magyar kommün nagyjelentőségű intézkedéseket tett a szocialista igazságszolgáltatás szervezetének és működésének kiépítésére. A proletárdiktatúra fennállásának rövid időtartama és ezalatt is a belső és külső ellenséggel folytatott szakadatlan forradalmi küzdelme — nem tette lehetővé az új típusú igazságszolgáltatás teljes kialakítását.

A Tanácsköztársaságnak természetesen elhatározott szándéka volt az egész igazságszolgáltatás átszervezése. Ez nem csupán a proletárdiktatúra feladataiból és konkrét jogszabályi rendelkezéseinek egészéből szűrhető le, hanem közvetlenül utalnak rá a Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok egyes rendeletei is. Így pl. a bírák és ügyészek rendelkezési állapotba helyezéséről szóló VIII. számú, valamint a munkaügyi bíróságok további működéséről szóló XXVIII. számú forradalmi kormányzótanácsi rendeletek ezekkel a szavakkal kezdődnek: »Addig is, amíg az igazságügyi szervezet végleges átalakítása meg nem történik . . .« A későbbi jogszabályok, pl. a Forradalmi Kormányzótanács LXXXIX. számú és az Igazságügyi Népbiztosság 13. I. N. számú rendelete már az »addig is, amíg a proletár állam bíróságai megalakulnak...« fordulatot használja. Az 1919. június 23-i Alkotmány 16. §-a (1) bekezdésének 17. pontja a Tanácsköztársaság legfőbb hatalmi szervének, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének a hatáskörébe utalja a bíráskodás szervezetének a megállapítását. Erre azonban már nem került sor.

Mindamellett a Tanácsköztársaság hézagosnak maradt törvénykezési szervezeti és eljárási rendelkezéseiből is tükröződik az eltökéltség a proletárhatalom vívmányainak megvédésére, a dolgozók jogainak és érdekeinek forradalmi eszközökkel való érvényrejuttatására az igazságszolgáltatásban is.

A Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-én megjelent »Mindenkire!« című kiáltványa kinyilvánította, hogy »a törvényhozói, végrehajtói és bíráskodó hatalmat a Munkás-

¹ »A Szovjet hatalom soronlévő feladatai« című cikk első fogalmazványa. *Lenin*, Művei, 27. köt. Szikra, 1952. 212. old.

Paraszt- és Katonatanácsok diktatúrája gyakorolja.¹ Ugyanaznap látott napvilágot az igazságügyi népbiztos 1. I. N. számú rendelete, mely a polgári és büntető ügyekben az 1919. március 23. utáni időre kitűzött tárgyalási és határozathirdetési határnapokat valamennyi bíróságnál további rendelkezésig elhalasztotta és ezzel felfüggesztette, lényegileg megszüntette a régi bíróságok működését polgári és büntető ügyekben.

A továbbiak során a fiatal proletárhatalom mindenekelőtt a *büntető* bíráskodás szervezetét és eljárását alakította át a forradalmi törvényszékek felállítása és működésük szabályozása útján, de néhány hét elteltével hozzáfogott már a *polgári* eljárás kérdéseinek rendezéséhez is. Ezek az intézkedések természetesen nem mutatják a szocialista polgári eljárás egész rendszere befejezettségének képét, hanem csupán egyes részletkérdések szabályozására szorítkoznak. Gyakran azonban utalnak olyan további, alapvető jellegű átalakításokra, új intézményekre (pl. Családügyi bíróság, Országos főtörvényszék, az ülnökrendszer általános intézményesítése polgári perekben stb.), amelyeknek megvalósítására már nem kerülhetett sor, de amelyek sejtetik az igazságszolgáltatás továbbfejlesztésének akkori terveit.

4. A szocialista igazságszolgáltatás legfőbb lényegét tevő *népi bíráskodás* elvét már a Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. április 2-án kelt *Ideiglenes Alkotmányának* 1. §-a is tartalmazta, midőn kimondotta, hogy »a munkás-, katoná- és földművestanácsokban a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja azokat végre és bíráskodik azok megszegői felett«. Az 1919. június 23-án elfogadott végleges Alkotmány (»A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya«) 2. §-a megismétli ezt az elvet. A népi bíráskodás polgári eljárásbeli megvalósulásának módjára a Forradalmi Kormányzótanács és az Igazságügyi Népbiztosság több rendelete utal.

A bírósági tárgyalások elhalasztásáról szóló 1. I. N. számú rendelet hatálya alól ki kellett venni a munkaügyi pereket. Az erre vonatkozó 6. I. N. számú rendeletet 1919. március 28-án adta ki az Igazságügyi Népbiztosság. A rendelet szerint a *munkaügyi pereket* a legsürgősebben kellett elintézni. Az eljárás a munkaügyi bíróság előtt munkavállaló ülnökök részvételével folyt le. A munkaügyi bíróság elnöke szükség esetén rövid úton is megkereshette a helybeli munkástanácsot vagy az illetékes szakszervezetet ülnökök kijelölése végett. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 2-án megjelent XXVIII. számú rendelete már részletesebben szabályozza az ülnökök részvételének kérdését. Kimondja, hogy a jövőben a munkaügyi bíróságok kizárólag két munkavállaló-ülnök közreműködésével (tehát munkaadó-ülnök nélkül) járnak el, mégpedig ott is, ahol addig ülnökök nélkül működtek. Az Igazságügyi Népbiztosság 8. I. N. számú rendelete később a munkaügyi bíróság hatáskörét a pertárgy értékére való tekintet nélkül kiterjesztette minden »magánjogi szolgálati szerződésből« eredő perre.

A néprészvétel szocialista elvének érvényesülése a továbbiak során az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaságban nem maradt meg csupán a munkaügyi eljárás keretei között. A forradalom fejlődése megkövetelte *egyéb polgári ügyek* bírósági eldöntésének megszervezését is. Ehhez képest a Forradalmi Kormányzótanács LXXXIX. számú rendelete 1919. május 13-án kimondotta,

¹ Ld.: »A Magyar Tanácsköztársaság, 1919.« Szikra, 1949. 75. old.

hogy a proletárállam bíróságainak megszervezéséig »sürgős természetű peres ügyekben a munkaügyi bíróságok mintájára alakított tanácsok bíraskodnak«.

Ebben a polgári eljárásban ülnökként nemcsak a munkaügyi ülnökök voltak alkalmazhatók; ülnökök kijelölése végett a bíróság a helyi munkás-, katonai- és földművestanácsokhoz is fordulhatott. Figyelemre méltó a rendeletnek az a szabálya, mely szerint családi ügyekben legalább az egyik ülnöknek nőnek kell lennie (5. §.).

A Forradalmi Kormányzótanács LXXXIX. számú rendeletében, mely egyelőre csupán a sürgős természetű polgári peres ügyek elbírálásának rendjét szabályozta,¹ már szélesebben érvényesül a proletárdiktatúra igazságszolgáltatásának szocialista demokratizmusa és általánossá válik a népi ülnökök részvétele a polgári eljárásban; belőle megítélhető, miképpen alakultak volna a polgári eljárás alapvonásai a Magyar Tanácsköztársaság bíróságainak megalkulása után.

5. A Tanácsköztársaság polgári eljárásának *menetére* jellemző a burzsoá polgári per formalisztikus jellegű intézményeinek a kiküszöbölése. A Forradalmi Kormányzótanács XXVIII. számú rendelete pl. megszüntette a külön perfelvételi tárgyalást és a percezurát; kötelezővé tette az érdemleges tárgyalás 15 napon belüli megtartását.

A *bizonyítási eljárás* szabályozásából a szocialista rendelkezési és tárgyalási elv körvonalai bontakoznak ki. A Forradalmi Kormányzótanács XXVIII. számú rendelete szerint a bíróság hivatalból köteles felderíteni a tényállást a szolgálati szerződés létrejötte, a követelés fennállása és összege tekintetében. A bíróságnak ez a tevékeny közreműködése az objektív igazság kiderítése érdekében még akkor is megvalósult, ha a felek részéről *beismerés, elismerés, egyezés* vagy *mulasztás* forgott fenn. — Az utóbb említett rendelkezések kifejezetten csupán a munkaügyi bíróságok eljárására vonatkoztak ugyan, de irányelvül szolgáltak egyéb polgári ügyek elbírálásánál a munkaügyi bíróságok mintájára megalakított bírósági tanácsok előtt folyó eljárásokban is.

A már említett sürgősségi eljárás mellett a *különleges eljárások* közül ki kell emelni a *házassági pereket*. A házasság bírósági felbontásáról a Forradalmi Kormányzótanács XCIX. számú rendelete szól. A házasfelek közös megegyezése esetén a bíróság a házasságot tárgyalás nélkül *végzésileg* bontotta fel. Ha azonban csak az egyik fél kérte a házasság felbontását, akkor a bíróság *tárgyalást* tűzött ki és erre megidézte a házastársakat. Abban az esetben, ha a másik fél a tárgyaláson, vagy a tárgyalás előtt személyesen bejelentette, hogy hozzájárul a házasság felbontásához, a bíróság a közös megegyezés esetén irányadó szabályok szerint járt el. Ha azonban a másik fél ellenezte a házasság felbontását, akkor a bíróság a tárgyaláson megvizsgálta a felbontási kérelem indokait, a szükséghez képest bizonyítási eljárást folytatott le és *ítélettel* határozott. A bíróság abban az esetben bontotta fel a házasságot, ha a házasfelek egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével olyan körülményeket állapított meg, amelyek miatt az életközösség további folytatását a házastársaknak nem lehetett tovább kötelességévé tenni. Nem az 1894. évi XXXI. tv. bontóok rendszere volt tehát irányadó, hanem lényegileg »alapos és komoly ok«

¹ A peres útra vitt »sürgős« természetű ügyek sürgősségét egyébként valószínűsíteni kellett a bíróság előtt.

fennforgását kutatta a bíróság. A házasság felbontásában nem hibás, tartásra szoruló házastárs és a gyermekek tartása, valamint a gyermekek elhelyezése felől — megegyezés hiányában — szintén a bíróság döntött.

Különleges eljárásként nyert szabályozást az *atyaság megállapítása iránti per* új intézménye is. Az Igazságügyi Népbiztosság 13. I. N. számú rendeletével 1919. május 28-án intézkedett erről. A rendelet az atyaság megállapítása iránti »külön hatósági eljárást« a proletárállam bíróságainak megalakulásáig a sürgős természetű peres ügyek elintézésére (a munkaügyi bíróságok mintájára) alakított bírósági tanácsok elé utalta azzal, hogy az ülnököknek legalább egyike nő kell legyen. A bíróság az ügyet soron kívül intézte rövid határnapra kitűzött tárgyalás rendjén.

A *fellebbvitel* a sürgősségi eljárásban egyfokú volt : az ítéletet nem halasztó hatályú felülvizsgálati kérelemmel lehetett megtámadni. Ennek elbírálása a felállítandó Országos Főtörvényszék elé tartozott, amely az ítélet végrehajthatóságát is felfüggeszthette. A munkaügyi bíróság határozatai, valamint a házasság felbontását kimondó ítélet ellen nem volt helye fellebbvitelnek.

A *végrehajtási eljárás* területén mindenekelőtt a munkabérek lefoglalásának szabályait kellett megállapítani. A Forradalmi Kormányzótanács LV. számú rendelete, valamint az Igazságügyi Népbiztosság 7. I. N. számú rendelete intézkedett e tárgyban. Ezek a jogszabályok messzemenően szem előtt tartották egyfelől a végrehajtást szenvedő dolgozó, másfelől a végrehajthatóként fellépő családtagok és a proletárállam érdekeit. Az addigi helyzethez képest jelentékenyen leszállították a munkabér végrehajtás alá vonható részének felső határát. Magánfelek követelésének behajtására vagy biztosítására a munkabérnek legfeljebb egyötöde volt lefoglalható. (A végrehajtási utasítás ehhez a rendelkezéshez hozzáfűzte, hogy magánfelek oly követeléseit, melyek fejében munkabért foglaltak le, proletárokból álló bírói tanácsok vizsgálják felül.) A munkás felesége és fel- vagy lemenőágbeli rokona javára megállapított tartás behajtására vagy biztosítására a munkabér kétötöd részét lehetett lefoglalni. A felállítandónak jelzett családügyi bíróság jogot nyert arra, hogy méltánylást érdemlő esetben az utóbb említett tartásdíj-követelések fejében lefoglalhatónak mondja ki a munkabér fele részét. A munkabérre vezetendő végrehajtással kapcsolatos új korlátozások nem vonatkoztak arra az esetre, ha magának a proletárállamnak a munkás ellen fennálló követelését kellett behajtani.

Mindezekből a rendelkezésekből látható, hogy az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság forradalmi céltudatossággal látott hozzá az új szocialista polgári eljárásjog kialakításához is. Kezdeményezéseinek különös jelentőséget kölcsönöz az a tény, hogy — a szocialista demokratizmus alapelvein túlmenően — a részletszabályozásnál még kevésbé támaszkodhatott a szovjet szocialista építés törvényhozási tapasztalataira. A polgári eljárás első szovjet kódexe, az OSZFSZK polgári eljárási törvénykönyve, csak 1923 júliusában jelent meg és 1923. szeptember 1-én lépett életbe. A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotó szervei előtt ehhez képest csupán a szovjet hatalom bírósági dekrétumai, az OSZFSZK Igazságügyi Népbiztosságának „A helyi népbíróságok szervezetéről és működéséről” szóló 1918. július 23-i rendelete, valamint az 1918. november 30-i népbírósági szabályzat lehettek ismereteseek. Az 1919. évi szocialista forradalom polgári eljárási jogalkotása tehát, az újtípusú proletár igazságszolgáltatás szempontjából alapvető jelentőségű első szovjet jogszabályok tanul-

ságai mellett, elsősorban a magyar munkásosztály forradalmi jogtudatából indult ki, azokból a jogi eszmékből, nézetekből, amelyeket a munkásság osztályhelyezete, küzdelmei érleltek meg és amelyeket a Kommunisták Magyarországi Pártja fejlesztett ki és tudatosított 1918—1919. két forradalmának harcaiban.

6. A Magyar Tanácsköztársaság külföldi imperialista túlerővel történt megdöntése után a hatalomra juttatott ellenforradalmi rendszer legelső teendői egyikének tekintette az 1919. évi szocialista forradalom demokratikus igazságszolgáltatási vívmányainak a megsemmisítését. A Peidl-kormány már 1919. augusztus 2-án hatályon kívül helyezte a Tanácskormány törvénykezési jogszabályait és visszaállította a régi monarchista bírósági és ügyészségi szervezetet. A bírósági eljárás terén is a proletárdiktatúra előtti rendelkezések léptek hatályba és kezdetét vette a magyarországi igazságszolgáltatás történetének egyik legsötétebb időszaka, a horthysta bírósági terror szakasza.

A fasizált ellenforradalmi bíraskodás fő éle természetesen a *büntető* ítélkezésben mutatkozott meg. Mindamellet hamarosan sor került reakciós intézkedésekre a *polgári* eljárás jog területén is. Sőt: az ellenforradalmi rendszer a polgári eljárás vonatkozásában nem állt meg a Tanácsköztársaság demokratikus rendelkezéseinek eltörlésénél, hanem rövidesen hozzáfogott még az 1911. évi polgári perrendtartásban előforduló egyes burzsoá-demokratikus jellegű jogintézményeknek a megsemmisítéséhez is.

A népi bíraskodás szocialista elvének félrelökését az ellenforradalom jogásza az első hónapok diadalittasságában még azzal a leplezetlenül osztálytudatos érveléssel indokolta meg, hogy »a fizikai munkás végezze az ő munkáját s ne politizáljon, főleg pedig ne bíraskodjék«. ¹ A régi polgári perrendtartás rendszerében fellelhető egyes burzsoá-demokratikus intézmények fokozatos kiküszöbölését azonban már kevésbé átlátszó érveléssel kellett alátámasztani. Az egyre reakciósabb jellegű polgári perjogi »reform«-intézkedések rendszerint az eljárás gyorsabbá és olcsóbbá tételének, egyszerűsítésének követelményére hivatkoztak és ezeknek a (magukban véve sokszor indokolt) jelszavaknak a jegyében hajtották végre a polgári eljárás átalakítását a fasiszta államrendszer érdekeinek megfelelően.

A »reformok« fővonala a társasbíráskodás leépítése, a bizonyítási eljárás garanciáinak megszüntetése, a fellebbviteli jog korlátozása és a perenkívüli eljárások körének bővítése irányában haladt. Mindezek az intézkedések elsősorban a kisebb értékű ügyekben perlekedő dolgozókat sújtották.

Az ellenforradalom 25. évének eredményei a polgári eljárásjog terén: a Magyar Tanácsköztársaság szocialista demokratizmuson alapuló igazságszolgáltatási vívmányainak teljes megsemmisítése, majd az 1911. évi magyar polgári perrendtartás mérsékelt burzsoá-demokratikus intézményeinek és garanciáinak fokozatos felszámolása. Mindez oda vezetett, hogy egyfelől az igazságszolgáltatás színvonala még burzsoá viszonylatban is nagymértékben leromlott, ² másfelől egyre nyersebben ütközött ki a régi polgári perrendtartásban

¹ *Mendélynyi*: Tanulságok. Magyar Jogi Szemle, 1920. évi 1. szám, 48. old.

² 1928-ban állapította meg a *Jogállam* című folyóirat: »...nem vitás, hogy az utolsó évtizedben az igazságszolgáltatás színvonala alászállt« (XXXVII. évfolyam, 423. old.). A későbbi években még tovább süllyedt.

több-kevesebb sikerrel még álcázott osztálypolitika, a dolgozókra nézve hátrányos polgári eljárásjogi szabályozás intézményesítése.

*

A felszabadulás után a népi demokratikus magyar jogalkotás hozzálátott az új polgári eljárásjog kiépítéséhez is. Egyes, nem alapvető jellegű, polgári-demokratikus reformok után a népi demokratikus fejlődés második szakaszán Alkotmányunk elvileg új alapokra helyezte egész igazságszolgáltatásunkat, majd sor került új szocialista polgári perrendtartásunk, az 1952. évi III. törvény megalkotására is. Az 1954. évi VI. törvény — a Bírósági szervezeti törvény nyomán — továbbfejlesztette Polgári perrendtartásunk szocialista demokratizmusát és tökéletesítette egyes rendelkezéseit. A magyar népi demokrácia törvénykezési jogszabályainak megalkotásánál már fokozott mértékben támaszkodhattunk a legfejlettebb szocialista állam, a Szovjetunió jogrendszerének és jogtudományának az eredményeire. A Szovjetunió segítségével ezen a területen is irányt mutatott számunkra és megkönnyítette a szocialista építés szempontjából célravezető megoldások megtalálását. Ez a támogatás a jövőben is nagy erőforrás számunkra, mintahogy nagy erőforrás 1919 dicsőséges magyar proletárforradalmának az útmutatása is.

Névai László

A szakszervezetek szerepéről a Magyar Tanácsköztársaság állami mechanizmusában

I. A Magyar Tanácsköztársaság anyaga ma még csak kevéssé van feldolgozva. Történetek ugyan kísérletek — éspedig sikeres kísérletek — arra nézve, hogy e néhány dicsőséges hónap történetének egy-egy részletére fény derüljön, de még mindig nagy számban találhatók olyan problémák, melyeknek feldolgozását senki sem végezte el. Egy ilyen — meglehetősen elhanyagolt és homályba burkolt — probléma a magyar szakszervezetek Tanácsköztársaságbeli szerepének kérdése. Azok a lesújtó és igazságos bírálatok, melyek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a vele szorosan összenőtt szakszervezeti mozgalom áruló, opportunistá vezetőrétegét érték,¹ megadják az irányvonalat a probléma tanulmányozásához. Másrészt azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy bármennyire súlyos hibákat követett is el a magyar szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezetőség, bármennyire helyes is a működésükről alkotott kemény ítélet, mégis ezekben a szervezetekben tömörült az ipari munkásság nagy része, s különösen annak legfejlettebb, legöntudatosabb része, a budapesti proletariátus. Ezek a munkástömegek a háborús nélkülözések, az oroszországi események, s nem utolsósorban a KMP működésének hatására egyre inkább balra tolódtak, forradalmivá váltak és szükség-

¹ Ld.: Rákosi Mátyás beszéde a III. Internacionálé II. kongresszusán, Kommunisták Párt hiánya a diktatúrában (Új Március, 1926. ápr.) stb. Ld.: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Szikra, 1949.

szerűen szembekerültek a forradalom megállítására törekvő szociáldemokrata pártvezetőséggel. A pártegyesülés után is megmaradt a jobb- és baloldal. Küzdelmük végigkísérte a Magyar Tanácsköztársaság egész fennállását, s ennek a harcnak egyik része a szakszervezeteken belül folyt.

II. A szocialista állam mechanizmusa szélesebb körű minden korábbi állam mechanizmusánál. Ebben az újtípusú mechanizmusban jelentős szerep jut a különböző tömegszervezeteknek, így a szakszervezeteknek is. Míg eddig főleg arra szorítkoztak, hogy a bérek és a munkaidő szabályozásában vegyenek részt és kikényszerítsék a munkásokkal szemben nyíltan ellenséges törvények visszavonását, most az új társadalom legfőbb építői lesznek, »mert ennek a társadalomnak az építői csak a sokmilliós tömegek lehetnek«.¹

A párt — élcsapat jellegéből következően — mindig csak a proletariátus kis hányadát foglalja magában. Ennek a kislétszámú élcsapatnak a tömegekkel való összekapcsolása viszont a »hajtószíjak«, így többek között a szakszervezetek feladatát képezi.²

A szakszervezeteknek két fő feladatot kell megoldaniuk a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában: az egyik feladat a munkástömegek nevelése, meggyőzése, hogy ezek a tömegek a szocializmus aktív építőivé váljanak; a másik feladat az új államrend felépítésében való közvetlen részvétel. Ebben az értelemben beszél arról Lenin, hogy a szakszervezeteknek az államhatalom legközelebbi és feltétlen munkatársainak kell lenniük. A párt és a tömegek, a haladó és az elmaradott elemek közti kapcsolat csak hosszú, türelmes nevelőmunka alapján jöhet létre. A szakszervezet az uralkodó, a diktatúrát gyakorló osztály szervezete, azé az osztályé, amely az állami kényszer alkalmazza. Jellegét tekintve azonban nem állami szervezet, nem a kényszer szervezete, hanem nevelő-szervezet, »a kommunizmus iskolája«.

Míg Oroszországban korán tisztázódott a párt és a szakszervezet viszonya s a lenini útmutatásokat a gyakorlat mindenben igazolta, addig nálunk mind az elmélet, mind a gyakorlat vonalán hiányzott a megfelelő tapasztalat. Míg a bolsevizmus »1903-tól 1917-ig oly tizenöt éves gyakorlati történelmet élt át, melynek a tapasztalatok gazdagságát tekintve, az egész világon nincsen párja« (Lenin), addig a magyar kommunistákra sokkal rövidebb ideig hatott a bolsevista elmélet, hogysem azt minden kérdésben helyesen tudták volna alkalmazni.³ Ez a körülmény számos súlyos hiba forrása lett, s ezek közül a legvégzetesebb kétségtelenül a pártegyesülés volt, mely a kommunista pártot úgyszólván felolvasztotta a sokkal nagyobb létszámú szociáldemokrata pártban. Ennek különösen két vonalon mutatkozott meg a hátránya. Az egyik következmény az volt, hogy a magyar proletárdiktatúrának az egyesülés után nem volt élcsapata. »Mindaddig, amíg a mi kommunista pártunk az orosz minta szerint erősen centralizált, szigorúan fegyelmezett volt és tagjai csak egy bizonyos kipróbálás után vétettek fel és szigorúan kezelték őket — pártunk éppen úgy, mit az orosz párt, a proletariátus élcsapatát jelentette. Abban a pillanatban, amidőn pártunk egyesült a szociáldemokratákkal és ezáltal a proletariátus hátramaradt részeit és a kispolgárság egy nagy részét, amely a Szociáldemokrata

¹ Ld.: Lenin Művei, 28. köt., Szikra, 1952. 446—447. old.

² Ld.: Lenin Művei, 32. köt., Szikra, 1953. 3. old.

³ Ld.: Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek, Szikra, 1950. 338—339. old.

Pártba be volt szervezve, befogadta, a párt ezt a jelentőségét elveszítette.¹

A másik súlyos következménye az egyesülésnek az volt, hogy megszűnt a kommunisták szervezett, kollektív munkája, lehetetlenné vált a kommunista befolyás szervezett biztosítása a tömegekre. Az egyes kommunisták közti kapcsolat meglazulása egyszersmind a kommunisták és a tömegek közti kapcsolat meglazulását is előidézte. Az a folyamat, mely a Károlyi-éra alatt kezdődött és a tömegeknek a szociáldemokrata párttal való szembefordulását eredményezte, az egyesülés után — éppen annak következtében — megakadt. »A szociáldemokrata párttal való egyesülésünk megkötötte a kezünket és lehetlenné tette, hogy a tömegek meghódítását a diktatúra előtt befejezzük, és megkoronázzuk a szakszervezetek meghódításával a diktatúra alatt. Nem lévén párt, mely ezt a munkát el tudta volna végezni, a tömegeket ily módon szinte mi magunk helyeztük vissza a szakszervezeti vezetők befolyása alá, mi magunk tettük lehetővé, hogy a szakszervezetekből, melyekből eleinte a mi forradalmi munkánk hatalmas hátvédjét lehetett volna csinálni, később a szociáldemokrata ellenforradalom bástyái lettek.«²

A kommunisták hamarosan felismerték, hogy a párt nem töltheti be élcsapat-szerepét, nem végezheti el az előtte álló feladatokat, ha nem válik el a szakszervezetektől. Az a feltűnően nagy taglétszámemelkedés, amely a szakszervezetek vonalán 1918. ősze után végbement, szintén óvatosságra intett. 1918 novemberében és decemberében a szakszervezetekbe mintegy félmillió új tag lépett be, így a szervezett munkások száma háromnegyedmillióra emelkedett. Ez a növekedési folyamat a proletárdiktatúra kikiáltása után még erőteljesebbé vált. A magyar burzsoázia az első megdöbbenésből felocsudva, azonnal hozzálátott, hogy az új rend egyes fontos pozícióit megszállja. Minthogy pedig ez csak a szakszervezeteken keresztül történhetett, egymásután alakultak a különböző burzsoá szakszervezetek, a kereskedők, iparosok szakszervezetei stb. (Nagyon jellegzetes volt például a Gabonaügynökök Egyesületének átalakulása »Gabona Szakmunkások Szakszervezeté«-vé.) Nyilvánvaló volt, hogy rengeteg olyan új tag került a szakszervezetekbe, akik közömbösen, sőt nem egy esetben ellenségesen álltak szemben a proletárdiktatúra vívmányaival. Mikor Révai József a Vörös Újság 1919. április 4. számában »Tiszta proletárpolitikát!« c. cikkében tiltakozott az ellen, hogy a burzsoázia egy része betódult a szakszervezetekbe, tömegesen érkeztek a hozzászólások a dolgozók köréből, melyek más-más szavakkal, de ugyanazt a gondolatot fejezték ki: óvakodni kell attól, hogy a szakszervezetek »a burzsoázia menedékházai legyenek«, mert ha ez a helyzet meg nem változik, úgy »három hónap múlva Lenin harci térképe mellékutak berajzolásával lesz elcsúfítva.«³

A Vörös Újság május 25-i számában jelent meg Révai József: A szakszervezet a proletárdiktatúrában c. cikke, mely egyszerűen lángralobbantotta az eddig leplezett ellentéteket a párt két szárnya között. A cikkíró kétségbevonta a szakszervezetek forradalmi szerepét s különösen a szakszervezeti tagok forradalmi meggyőződését. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a szakszervezeteknek nem feladata az osztályharc vitele és csupán a termelést szer-

¹ Rákosi Mátyás beszéde a III. Internacionálé II. kongresszusán. Moszkva, 1920. júl. 23. Ld.: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Szikra, 1949. 186. old.

² Ld.: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Szikra, 1949. 188. old.

³ Ld.: Vörös Újság 1919. április 5. száma.

vező intézményeknek kell lenniök. Minthogy pedig a szakszervezetbe az embereket a megélhetés, vagyis a gazdasági kényszer viszi be, szigorúan el kell választani őket a »meggyőződés szervezetétől«, a párttól. A pártnak nem feladata a termelés megszervezése és az elosztás ellenőrzése, viszont a szakszervezeteknek »ne legyen köze a szocialista nevelés, az öntudatosítás, az öneszméletre juttatás nagy munkájához.« Ez a következtetés a konkrét helyzetben tökéletesen helytálló volt, hiszen a szakszervezetek jobboldali vezetői semmiképpen sem voltak alkalmasak a munkástömegek nevelésére. A szociáldemokrácia azonban természetesen valósággal felhördült erre a támadásra.

Jellemző a szociáldemokrata vezérek demagóg módszereire, hogy a munkásság félrevezetése céljából úgy állították be a Vörös Újság cikkét, mint amely léteben fenyegeti az egész szakszervezeti mozgalmat. A régi szociáldemokrata munkásokra hivatkoztak, akik a szakszervezetek nevelőmunkája következtében jutottak el a munkásmozgalom előtt álló feladatok felismeréséhez, s ennek alapján tiltakoztak az ellen, hogy a szakszervezetektől meg akarják vonni a nevelés jogát.

A vita nem maradt meg a lapok hasábjain, hanem az új pártprogram széleskörű megvitatása alkalmával folytatódott, s egyre inkább kiszélesedett. Érdeemes megjegyezni, hogy a szervezett munkásság — különösen a nagyipari munkások — köréből számos olyan hozzászólás történt, melyek — a Népszava szóhasználatát követve — »minősíthetetlen támadást« intéztek a szakszervezetek ellen, s azzal vádolták őket, hogy »letértek az osztályharc útjáról«. ¹ A június 12—13-án tartott pártkongresszuson is heves csatákat vívtak a két álláspont hívei a párt új szervezeti szabályzatának megvitatása során. A kommunisták a párt és a szakszervezet szétválasztása mellett szálltak síkra, a szociáldemokraták viszont tiltakoztak az állítólagos háttérbe szorítás miatt, és a párt és a szakszervezet eddigi viszonyának fenntartását követelték. A kongresszus végül is a szociáldemokrata álláspontot fogadta el, így a párt élcsapat-jellege végleg elhomályosult. A június 14-én kezdődő tanácskongresszuson már csak egy-egy utalás formájában merült fel a szakszervezetek jövő feladatainak kérdése, majd teljesen le is került a napirendről. A Szakszervezeti Tanács új szervezeti szabályzata, melyet e testület 1919. júliusában történő átszervezésekor fogadtak el, a munkástömegek nevelését változatlanul a szakszervezetek feladatának tekinti.

III. A fiatal Tanácsköztársaság mindenképpen bevonta a konkrét történelmi viszonyok közepette a munkástömegeket az előtte álló nagy feladatok megoldásába. Ez azonban csak a szakszervezeteken keresztül történhetett. Az a munka, melyet a szakszervezetek a Tanácsköztársaság fennállása alatt végeztek, így igen sokrétű volt. Tevékenységük részletes vizsgálata meghaladja a jelen tanulmány kereteit. Itt csupán arra szorítkozom, hogy megvizsgáljam a szakszervezeteknek a magyar proletárdiktatúra mechanizmusában való részvételét, az államélet különböző területein felmerülő igazgatási problémákkal kapcsolatban. A feladatok óriásiak voltak. Újjá kellett szervezni az egész gazdasági életet, megszilárdítani a háború következtében erősen meglazult fegyelmet, emelni a munkateljesítményt és biztosítani a dolgozók élet-színvonalát. Az elsősorban gazdasági jellegű feladatok mellett azonban éppen

¹ Ld.: pl. a Népszava máj. 17-i és jún. 4-i számait.

a párt gyengesége folytán egy sor egyéb feladat megoldása is a szakszervezetekre hárult. »Kényszerítve voltunk az egyesült párt minden használható erejét a különböző szovjetekben elhelyezni. Ezáltal a Párt teljesen elerőtlenedett. Így kénytelenek voltunk még olyan politikai kérdésekben is, melyekkel az egész proletársághoz kellett volna fordulnunk, az ezt csaknem teljesen átfogó szakszervezeteket igénybe venni. Ezáltal olyan helyzet állott elő, hogy a szakszervezet teljesítette a párt feladatait is.«¹ Ilyen — a szakszervezetek tulajdonképpeni működési körén kívül eső — feladat volt a Vörös Hadsereg megszervezése, melyben a szakszervezetek nagy szerepet játszottak.

A magyar proletárdiktatúrának — fennállása első napjától kezdve — elkeseredett harcot kellett folytatnia a külföldi imperializmus ellen, mely csak az alkalmat várta, hogy eltiporja a Szovjetunió ellen támadásra induló antibolsevista erők hátában fellángoló forradalmi tűzfészket. A forradalom vívmányainak megőrzéséhez új, hatalmas proletárhadseregre volt szükség. A veszített háború után óriási, majdnem megoldhatatlan feladatnak látszott a hadsereg újjászervezése, a négy és féléves harcban kifáradt katonák rábírása arra, hogy újra felvegyék az alig néhány hónapja eldobott fegyvert. Bebizonyosodott azonban, hogy a proletár hazaszeretet le tudja küzdeni ezt az akadályt is.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 30-án kelt VIII. sz. rendelete megszabta a Vörös Hadsereg megszervezésének általános elveit.

A rendelet értelmében »a Vörös Hadsereg elsősorban a szervezett munkásságból toborzott és jelenleg fegyverben álló proletárkatonákból áll. A hadseregbe való belépésre jogosít a csapattestek bizalmi testületének, vagy a Magyarországi Szocialista Pártnak, vagy a szakszervezeteknek, vagy pedig a munkás- és földműves szegények tanácsának ajánlata«. A hadsereg feladata »a forradalmi proletárság érdekeinek védelme minden külső és belső ellenség ellen, harc a világproletárság felszabadításáért«.

A hadseregbe való belépés tehát eleinte önkéntes volt és toborzás útján ment végbe. A szakszervezetekre várt az a feladat, hogy a proletárhaza védelmére mozgósítsák a szervezett munkásságot, és elvégezzék a toborzás nehéz munkáját. A szakszervezetek munkája mellett azonban elsősorban a proletariátus öntudata, hazaszeretete játszott közre abban, hogy alig egy hét leforgása alatt mintegy negyvenezer dolgozó lépett be a Vörös Hadsereg soraiba.

A vörös katonák havi fizetést, ellátást, családtagjaik után pedig családi pótlékot kaptak. Ezenfelül különböző előnyöket biztosítottak számukra családjuk élelmiszerellátása, lakásügyeik elintézése terén. A szakszervezeteknek kellett gondoskodniuk arról, hogy bevonult tagjaik ezeket a kedvezményeket valóban meg is kapják. A LXXXVI. és LXXXVII. számú kormányzótanácsi rendeletek a szakszervezetekre bízta a bevonult proletárok munkabérmegtérítésének kifizetését is. Később a népbiztoságok kiépítése és átszervezése után ezt a feladatot a katonai gazdasági hivatalok vették át.

A Vörös Hadsereg szervezetének megállapításánál azokat a tapasztalatokat használták fel, amelyeket az Oroszországból hazatért hadifoglyok az ottani Vörös Hadsereg felépítésénél megismertek. Így minden csapattest mellé politikai megbízott került, akiknek kinevezésénél szintén érvényesült a szakszervezeti befolyás.

¹ Rákosi Mátyás beszéde a III. Internacionálé II. kongresszusán, Moszkva, 1920. július 23. Ld.: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Szikra, 1949. 186. old.

A Vörös Hadseregben belül, annak tartalékaként munkás-zászlóaljakat szerveztek, amelyek rendes munkaidejük után, a délutáni órákban kapták meg a katonai kiképzést. Parancsnokaik saját soraikból kerültek ki, a régi tisztikarból átvett kiképzőtiszteknek parancsnoklási joga nem volt.

A munkás tartalék-zászlóaljak szerepe különösen április 16. után bontakozott ki, mikor az antant általános támadása megindult a Magyar Tanácsköztársaság ellen. A jobboldali szociáldemokraták reménytelennek ítélték a védekezést s — csak a saját bőrük megmentésére gondolva — a Forradalmi Kormányzótanács azonnali lemondását és a menekülést sürgették. Mint minden válságos pillanatban, itt is a kommunisták helytállása mentette meg a helyzetet. A párt kiadta a jelszót: »Veszélyben a proletárhaza!«, s minden öntudatos proletárt a forradalom megvédésére szólított fel. Talán ekkor nyilvánult meg leginkább a Tanácsköztársaság fennállásának rövid néhány hónapja alatt, hogy mennyire magukénak érzik a proletárok a tanácskormányt, milyen áldozatokra képesek saját hazájuk megvédése érdekében. Ezrével, tízezérel jelentkeztek a Vörös Hadseregbe a főváros dolgozói. Voltak üzemek, melyeknek munkásai csaknem teljes létszámban bevonultak. A tanácsok jó példával jártak elől: tagjaiknak kb. fele fogott fegyvert. Alig néhány nap alatt több mint 100 ezer emberrel nőtt meg a Vörös Hadsereg létszáma, készen állott az a fegyveres erő, amely meg tudta hiúsítani az imperialisták törekvéseit. A proletárdiktatúra Vörös Hadserege nemcsak visszaverte a csehek támadását, hanem ellentámadásba ment át és a győzelmes felvidéki hadjárat során egészen Eperjesig tört előre. E sikerek eredményeként kiáltották ki 1919. június 15-én a Szlovák Tanácsköztársaságot, ami ragyogó diadala a proletárinternacionalizmus eszméjének.

A budapesti munkásság általános megmozdulását szentesítette a Forradalmi Kormányzótanács CIX. sz. rendelete (máj. 31.), mely minden dolgozó férfi védkötelezettségét mondotta ki 18—45 éves korig. A szakszervezetek azt a feladatot kapták, hogy valamennyi tagjukat lajstromozzák, vagyis nyilvántartásba vegyék a Vörös Hadsereg számára, egyben ellenőrizték, hogy valamennyi szakszervezeti tag eleget tett-e a jelentkezési kötelezettségnek. A CXXV. sz. rendelet pedig a nemdolgozókra is kiterjesztette a védkötelezettséget, ami munkakötelezettséget jelentett.

A reakciós szakszervezeti vezetők azonban a hadseregben is folytatták áruló tevékenységüket, s nagy szerepük volt abban, hogy a Tanácsköztársaság végül is elbukott az intervenció csapásai alatt. A »Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak és a Magyarországi Szakszervezeti Tanácsnak a halálra ítélt népbiztosok ügyében« Horthyhoz intézett kegyelmi kérvénye (1920. dec. 28.) jellemző beismerést tartalmaz: »A szociáldemokrata népbiztosok voltak azok, akik, mint a többi szakszervezeti vezetők is, folyton titkos tárgyalásokat folytattak az idegen missziókkal, megegyezésre jutottak az antant képviselőivel, visszavezették az eseményeket a lassú fejlődés útjára, biztosították az átmenet zavartalanságát, leszerelték rendben a Vörös Hadsereget és megmentették az országot és a fővárost...« Ehhez nincs szükség kommentárra.

IV. A főfeladat, melyet a szakszervezeteknek meg kellett oldaniuk, az ország gazdasági életének átszervezésében való részvétel volt. A kapitalista társadalomban a szakszervezetek elsősorban harci szervezetek: minél magasabb

munkabéreket, minél kedvezőbb munkafeltételeket kell kiharcolniok a szervezett proletariátus számára. Noha a proletárforradalom győzelme után a gazdasági osztályharc megszűnik, a »nem osztályjellegű« gazdasági harc még hosszú évekig nem veszíti elaktualitását abban az értelemben, hogy ez a harc a szovjet apparátus bürokratikus kinövésai ellen, a dolgozó tömegek anyagi és kulturális színvonalának emelése érdekében folyik.¹

Eppen a szakszervezetekre hárul a proletárdiktatúrában az a feladat, hogy türelmes nevelőmunkával világosítsák fel, győzzék meg a kevésbé fejlett dolgozókat, akiknek tudatából még nem tűntek el a kapitalista csökevények s egyéni érdekeiket a köz érdekei, proletártestvéreik érdekei fölé helyezik. Ezt a nevelő munkát a magyar szakszervezetek nem tudták elvégezni, hiszen maguk a vezetők nem voltak hajlandók alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz.

Varga Jenő népbiztos állapította meg a Tanácsok Országos Gyűlésén tartott beszámolójában: »... vannak még szakszervezeti vezetők, akiknek az ideológiája még nem alkalmazkodott a megváltozott viszonyokhoz, akik még ma is a régi sablon szerint vezetik a szakmájukat, akik még mindig azon az állásponton vannak, hogy a szakszervezeti vezetőségnek az a feladata, hogy a szakmabeli munkások részére minél magasabb munkabért, minél rövidebb munkaidő mellett harcoljanak ki. Ez a mai körülmények között teljesen hibás politika. Ez helyes volt a kapitalistákkal szemben, de helytelen egy proletárállamban. Mert miről lehet szó? Ugyebár, ha egy szakma a többi szakmánál aránytalanul magasabb munkabért harcol ki ma, ez nem a kapitalisták rovására, hanem az egész proletárközösség rovására megy, tehát egy erkölcs-telen és igazságtalan dolog.«²

Az ilyen szakszervezeti törekvések mögött csaknem minden esetben az a megfontolás húzódott meg, hogy a proletárdiktatúra gazdasági nehézségeinek fokozása lejárattja majd a kommunisták népszerűségét és visszatéríti a törmelék a szakszervezeti vezetők befolyása alá. Az ellenség munkájának eredménye volt a dunántúli vasutas-sztrájk is, mely más szakszervezetekre is kiterjedt. Az a viharos tiltakozás, melyet ez a felelőtlen kaland az öntudatos munkástömegekben kiváltott, a szakszervezeteket is arra kényszerítette, hogy fel-emeljék tiltakozó szavukat az ellenforradalom garázdálkodásai ellen. A Népszava azonban sietett hangsúlyozni azt is, hogy helytelen volna »az ellenforradalmi burzsoázia külföldről jött pénzével megfizetett aljas aknamunkája« miatt a vasutas szakszervezetet általában felelőssé tenni. Ezt az álláspontot foglalta el az Összbizalmi Testület június 6-i határozata is, mely — bár hosszú és heves vita után — nem a sztrájkoló szakszervezetek teljes tagságát, hanem csak a sztrájkoló tagokat sújtotta a kizárás büntetésével.

A gazdasági igazgatás vonalán azonban nem csupán a nevelésre korlátozódik a szakszervezetek szerepe. A termelőeszközök átvételével át kellett vennie a proletárállamnak a termelés irányításának és ellenőrzésének a feladatát is. Az új gazdasági szervezet létrehozásában, az ország gazdasági életének átszervezésében a szakszervezeteknek tevékenyen részt kellett venniük.

A proletár igazgatást gazdasági téren a Kormányzótanács IX. sz. rende-

¹ Ld.: Lenin Művei, 32. köt., Szikra, 1953. 94. old.

² Varga Jenő referátuma a Tanácsok Országos Gyűlésén, 1919. június 16-án. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Archivuma, A. II. 14/30. sz.

lete szervezte meg, amely bevezette az üzemekben a termelőbiztosok és az ellenőrző munkástanácsok intézményét.

A rendelet főbb intézkedései: A Tanácsköztársaság a kisipar kereteit meghaladó ipari, bánya- és közlekedési üzemeket köztulajdonba veszi, azokat egy csapásra az egész proletariátus vezetése és az illető üzem munkásságának ellenőrzése alá helyezi.

A köztulajdonba átvett üzemeket a Tanácsköztársaság szociális termelési népbiztossága által kinevezett termelési biztosok vezetik. A termelési biztos a proletárság összességének képviselője abban az üzemben, amelynek élére állították.

A megjelölt üzemekben a munkások ellenőrző munkástanácsot választanak. Ha a munkások száma a százat meghaladja, az ellenőrző munkástanács három, ha az ötszázat meghaladja, legfeljebb hét tagból áll.

Az ellenőrző munkástanács széles hatáskörrel rendelkezett. Minden tekintetben ellenőrizhette a termelési biztos tevékenységét, gyakorolta a fegyelmi eljárás jogát, s minden személyzeti ügyben véleményezési joga volt. Az ellenőrző munkástanács elé tartoztak a bérelszámolások és egyéb munkaügyi viták, valamint a munkások egymásközi viszályai is. A termelési biztosok kinevezése a szakszervezetek meghallgatásával történt, az ellenőrző munkástanácsot azonban az üzem munkásai választották. Ez a körülmény több helyen zavarokat eredményezett. Az ellenőrző munkástanács ugyanis magából az üzem munkásságából került ki, így gyakran öntudatlanul rosszul értelmezett szolidaritást érzett az üzem munkássága iránt és a fegyelemsértésekkel szemben nem tanúsított kellő erőt.¹ Ezért határozta el a Népgazdasági Tanács június 11-i ülésén, hogy a nem megfelelő ellenőrző munkástanácsokat feloszlattja, s új választást tart a szakszervezet kiküldöttének jelenlétében. A Népgazdasági Tanács határozata a szakszervezeti befolyást nyomatókusan hangsúlyozza azzal, hogy nem engedélyezi »szakszervezeti szempontból nem megfelelő« egyének megválasztását az ellenőrző munkástanács tagjává.

Az új gazdasági rend felépítése csak lassan, lépésről lépésre történt. A Kormányzótanács inkább csak a fejlődés fő irányvonalait jelölte ki, a részletes szabályozást, a szociális termelés végleges szervezetének megállapítását a munkás-, katonai- és földművestanácsok későbbi időpontban összehívandó országos gyűlésének feladatává tette. Addig is a szocializálásnak az egész országban való tervszerű keresztülvitelére és a termelés folytonosságának biztosítására ideiglenes helyi, illetve kerületi ipari termelési tanácsok alakítását rendelte el. A helyi ipari termelési tanácsokat minden olyan városban vagy községben meg kellett szervezni, melyben legalább 3 szocializált vagy szocializálás alá eső ipari, bánya- vagy közlekedési üzem van. A tanács tagjai között szerepeltek a szakszervezetek kiküldöttei is, mégpedig minden 200 szakszervezeti tag után egy személy. A közvetlen ügyintézés a tanács tagjaiból választott intéző bizottság látta el, mely a mai tanácsok végrehajtó bizottságaihoz hasonlóan osztályokból tevődött össze. A szakszervezetek, különösen a munkafegyelmi osztály munkájában játszottak nagy szerepet, melynek vezetője a helyi szakszervezetek összvezetősége által választott egyén volt.

A kerületi termelési tanácsokban a szakszervezeteknek már nem volt

¹ Ld.: Varga Jenő: Munkásigazgatás. A közoktatásügyi népbiztosság kiadványa, 1919. június. Idézve: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Szikra, 1949. 106 old.

képviselőjük, ami azzal magyarázható, hogy mint magasabb területi egység termelési tanácsa, csupán a kerület termelésének vezetőit foglalta magában. Minthogy azonban körébe tartoztak a helyi termelési tanácsok intézőbizottsági tagjai is, elvileg nem volt akadálya annak, hogy a helyi termelési tanácsba delegált szakszervezeti megbízottak — ha intéző bizottsági taggá választották őket — a kerületi tanácsnak is tagjai lettek.

A gazdasági tevékenység országos méretekben való összehangolása a Népgazdasági Tanács megszervezésével történt a Forradalmi Kormányzótanács XCVII. számú rendelete alapján. (1919. máj 20.) A Népgazdasági Tanács a proletárállam gazdálkodásának egységes vezetését és ellenőrzését végző szerv volt, így hatáskörébe tartozott a termelés és elosztás minden fontos kérdésének szabályozása.

A Népgazdasági Tanácsnak már az összetétele is jelezte, hogy az egész népgazdaság legfőbb irányítását kell végeznie. Tagjai voltak: az 5 gazdasági tárgyú népbiztosság (földművelésügyi, szociális, termelési, közellátási, közlekedésügyi és pénzügyi) vezetői, mint elnökség, valamint a Szakszervezeti Tanács, a kerületi ipari termelési tanácsok és a szakszervezetek küldöttei, akik a választmányt alkották. A választmánynak intézkedési joga nem volt ugyan, de véleményét a népbiztosok minden fontosabb ügyben kötelesek voltak meghallgatni, így a szakszervezeti befolyás erősen érvényesült.

A Tanács hatásköre az egész ország területére kiterjedt, de az összekötetés hiánya miatt funkcióit csak nehezen tudta betölteni. Gyakran előfordult, hogy a vidéki munkástanácsok vezetői — szűk helyi érdekeket tartva szem előtt — a központból érkező rendeleteket nem vették figyelembe, vagy azzal egyenesen ellentétes intézkedéseket tettek. Ezért határozták el a Kerületi Népgazdasági Tanácsok megszervezését, melyek az ország kerületeinek összes gazdasági ügyeit voltak hivatva intézni. (45. N. T. sz. rendelet. 1919. jún. 15.) Felépítésük a Népgazdasági Tanács szervezetét vette alapul. A szakszervezeti befolyást a Népgazdasági Tanács által esetenként kijelölt szakszervezetek helyi csoportjainak kiküldöttei biztosították. A Kerületi Népgazdasági Tanács ügyintéző szerveként Kerületi Gazdasági Hivatalt szerveztek, melynek élén a Népgazdasági Tanácstól kinevezett kerületi gazdasági biztos állott. A biztos feladata elsősorban a Népgazdasági Tanáccsal való kapcsolat megszilárdítása, a központból érkező rendeletek és utasítások pontos megtartásának ellenőrzése volt.

A gazdasági szervezet további kiépítését szolgálta az a szakszervezeti javaslat, hogy a Népgazdasági Tanács munkájának támogatására Munkabér Hivatalt és Munkáelosztó Hivatalt létesítsenek. Mindkét szervet a Szakszervezeti Tanács által kiküldött bizottság irányította volna, élükön a szakszervezeti mozgalom egy-egy régi, kipróbált emberével. Ez a javaslat azonban sohasem valósult meg.

A Népgazdasági Tanács működése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az összetételnél érvényesülő szakszervezeti befolyás következtében egyre inkább jobbra tolódott, ami természetesen bizalmatlanságot keltett a munkástömegekben. A Tanácsok Országos Gyűlésén ez a bizalmatlanság nyilvánult meg abban a javaslatban, mely a Népgazdasági Tanács választmányának tagjait ki akarta zárni az Országos Gyűlésen való részvételből, amire őket a Forradalmi Kormányzótanács külön rendelete (CXIV. sz.) jogosította fel. A kizárási javaslatot azonban az Országos Gyűlés csak módosított formában

fogadta el és a megszavazott határozat éppen a Népgazdasági Tanács választmányának azokat a tagjait ruházta fel az Országos Gyűlésen való részvétel jogával, akik a Szakszervezeti Tanácsot vagy a szakszervezeteket képviselték a választmányban.

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya, melyet az Országos Gyűlés fogadott el, bizonyos mértékben megváltoztatta a Népgazdasági Tanács szervezetét, de a szakszervezetek szerepét sem csökkentette. Az Alkotmány úgy rendelkezett, hogy a Népgazdasági Tanács Választmánya legfeljebb 80 tagból állhat, ezek közül 40 a Szakszervezeti Tanács választmányától kapja megbízatását. Ha ugyanakkor figyelembe vesszük, hogy a Tanácsok Országos Gyűlésébe a kerületi és városi tanácsok minden 50 ezer lakos után küldtek egy tanácstagot, megállapíthatjuk, hogy a Szakszervezeti Tanács választmánya kétmillió proletár jogait gyakorolta. Nyilvánvaló, hogy itt az intenció a proletárhegemonia biztosítása volt, az eredmény viszont éppen ellenkezőleg, a szakszervezeti bürokraták szerepének megerősítését jelentette.

Varga Jenő népbiztosnak az Országos Gyűlésen tartott referátumából megállapítható, hogy a Népgazdasági Tanács elnöksége a szakszervezetekre további feladatokat kívánt bízni a gazdasági élet átszervezésében. Erre azonban a politikai események alakulása következtében már nem kerülhetett sor.

V. A szakszervezetek nemcsak az új gazdasági szervek létrehozásánál játszottak hatalmas, szinte döntő szerepet, hanem jelentős részük volt az egész államapparátus átalakításában is.

Marx több ízben rámutatott arra, hogy a proletárdiktatúra minőségileg új államhatalmat jelent. A proletariátus nem veheti át a burzsoá államgépezetet, hogy ezt a saját céljaira mozgásba hozza, hanem azt szétzúzva, annak romjain kell felépítenie a dolgozók államát.

Az új államhatalmi szervek, melyek nálunk a szovjetek mintájára megalakultak, a munkástanácsok voltak.¹

A munkástanácsok megalakításánál, az államapparátus átszervezésénél nagy szükség volt öntudatos káderekre, elsősorban szervezett munkásokra. Ezeket természetesen csak a szakszervezetek adhatták. Gyorsan kialakult az a gyakorlat, hogy azok az államhatalmi szervek, amelyeknek káderekre volt szükségük, egyszerűen átüzentek a szakszervezeteknek, hogy küldjenek bizonyos számú szervezett munkást. A szakszervezetek viszont rendszerint az éppen kéznél levő tagjaik közül választották ki és küldték át a kívánt létszámot, anélkül, hogy bármiféle vizsgálatnak vetették volna alá őket. Ez nagyon súlyos hiba volt, mert a nagyarányú feltöltődés következtében sok olyan elem is bekerült a szakszervezetekbe, akik csupán karrierizmusból, egyéni érdekeik elérése céljából léptek be oda. Ennek az lett a következménye, hogy gyakran merültek fel jogos kifogások az államigazgatásba kerülő szakszer-

¹ »Anélkül, hogy feleslegessé tenné a szakszervezeteket vagy a munkásosztály politikai pártjait, melyekben továbbra is szervezkedniök kell a harcra a proletároknak, akik az első sorokban akarják szolgálni felszabadulásuk ügyét, a munkástanácsok azok a szervek, amelyekben a munkásosztály épp úgy érvényesíti gazdasági hatalmát, mint ahogy felhasználja őket a politikai hatalom elfoglalására. Ezért a legfontosabb harci eszköze a munkásosztálynak, mint harci egésznek, a munkástanács.«

Valódi munkástanácsokat! Vörös Újság, 1918. dec. 18.

zeti káderek ellen. A meg-megújuló panaszokat a szakszervezetek vezetői is kénytelenek voltak tudomásul venni. Hogy azonban mégis biztosíthassák a szakszervezeti befolyást a tanácsoknál és más állami szerveknél, olyan követeléssel léptek fel, hogy aki az államigazgatásban valamilyen pozíciót kíván betölteni, annak bizonyos ideig tartó — legalább 2—3 esztendő — szakszervezeti múlttal kell rendelkeznie. Ez a javaslat nem valósult meg. Mindössze annyi történt, hogy egyes államhatalmi szervek felkérték a szakszervezeteket, hogy írják össze megbízható tagjaikat és ígéretet tettek arra vonatkozólag, hogy az állások betöltésénél elsősorban ezt a névsort fogják figyelembe venni. Érdekes például, hogy Vas megyében a szakszervezetekhez intézett hasonló felhívás elsősorban a munkanélküli szakszervezeti tagok összeírását kéri, ami arra mutat, hogy itt nem annyira az alkalmasságot, a rátermettséget kívánták figyelembe venni az állások betöltésénél, hanem a munkanélküliség felszámolása volt az a legfőbb cél, amely minden más szempontot háttérbe szorított.

Ugyancsak a kádernehezségekkel magyarázható — de persze nem menthető — hiba volt a régi burzsoá államapparátus következetes lebontásának elmulasztása.

A Tanácsköztársaság Magyarországon vér nélkül keletkezett, a régi államgépezet erőszakos lerombolása vagy egyáltalán nem, vagy csak igen felületes módon történt meg. A régi tisztviselők nagy része ellenkezés nélkül állott a proletárdiktatúra szolgálatába s közülük csak igen keveset bocsátottak el. Ebben persze nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy a káderhiányra való tekintettel a hatalomra jutott proletariátus nem nélkülözhetette a régi tisztviselők szakértelmét. A helyükön maradt régi emberek nagy része a Tanácsköztársaság egész tartalma alatt óvatos, csöndes, de intenzív szabotázszt folytatott s mindenképpen igyekezett akadályozni a proletárdiktatúra munkáját.

A kerületi munkástanácsok ülésein állandóan visszatérő probléma volt a régi tisztviselők leváltása, ezen a téren azonban ígéreteken kívül vajmi kevés történt. Voltak ugyan időnként elbocsátások, ezek azonban olyan kevés embert érintettek, hogy az államapparátus munkájában nem hoztak minőségi változást. Jól jellemzi a helyzetet a Vörös Újság 1919. júl. 8.-i cikke, mely néhány héttel a Tanácsköztársaság bukása előtt jelent meg: »Háromhónapos türelmes és elnéző uralmunk alatt kiderült, hogy a nagyjában-egészében változatlanul átvett közigazgatási szervezet a legsötétebb ellenforradalom melegágya. A régi bürokrácia a proletárruralom elején megbűvölten és megbénultan behódolt, de enyhén gyakorolt diktatúránk láttára, amelyből gyöngeségünkre következtetett, megindult az ellenállás; felocsúdva dermedt félelméből, először szabotálással próbálkozott, majd az elszánt ellenforradalmi szervezkedés terére lépett. A helyzet odáig fajult, hogy ma a proletárruralom legdühösebb ellenségei a proletárállam közvetlen kiszolgálására hivatott tisztviselők, a tanácsköztársaság hivatalos gépezetének vezetői közül kerülnek ki.«

Ez a csendes szabotázs nagyban hozzájárult a Tanácsköztársaság bukásához és újra igazolta a régi államgépezet széttűzésének szükségességéről szóló marxi tétel helyességét.

VI. Nem szabad megfeledkeznünk a szakszervezetek olyan irányú igazgatási tevékenységéről sem, mely közvetlenül a dolgozók életszínvonalának javítására irányult.

A két központi kérdés kétségtelenül az élelmiszerellátás és a lakásprobléma volt, melyek megoldatlansága az elégedetlenség állandó forrását és az ellenforradalmi propaganda legfőbb bázisát képezte.

A proletárdiktatúra kikiáltása után a közellátási népbiztos valamennyi árukészlet leltározását rendelte el, majd sor került az üzletek állami tulajdonbavételére is. Az államosított üzletek élére üzleti biztos került, aki mellett ellenőrző munkástanács működött. Azokban az üzletekben, melyekben háromnál kevesebb munkás dolgozott s ezért ellenőrző munkástanács nem volt alakítható, Budapesten és a Budapest-környéki ellátási körzetben a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségétől, vidéken pedig e szakszervezet helyi szervezetétől kellett kérni megbízottat az üzlet ellenőrzésére. Erre az ellenőrzésre azért volt szükség, hogy a meglevő csekély árukészletet meg lehessen óvni a burzsoázia felvásárló törekvései elől, s az elsősorban a proletariátus között kerüljön felosztásra. Ennek a célkitűzésnek a megvalósítása egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, mert a termelés átmeneti hanyatlása következtében hiány kezdett mutatkozni a legfontosabb közszükségleti cikkekben. A burzsoázia természetesen igyekezett kihasználni a nehézségeket és pánikkeltéssel, elégedetlenség szításával tört a Tanácsköztársaság ellen. Erélyes intézkedésekre volt szükség, hogy a meglevő készletek felosztása igazságosan, a dolgozók érdekeit figyelembe véve történjék. A háborús években bevezetett jegyrendszer elégtelennek bizonyult. Gyakran előfordult, hogy a megszorult proletárok élelmiszerjegyüket eladták a burzsoázia képviselőinek, akik így jogosulatlan előnyökhöz jutottak.

A közellátás biztosítását volt hivatva szolgálni a közellátási népbiztos 20. Ke. N. sz. rendeletével életrehívott Közellátási Tanács. Feladata elsősorban véleményezésben és tanácsadásban állott; tagjait az egyes szakszervezetekből — taglétszámuk arányában — küldte ki a Szakszervezeti Tanács.

Az új szerv működése azonban nagy nehézségekbe ütközött. A parasztság tehetős rétegei kezdettől fogva szembeszállottak a proletárdiktatúrával, s fölös készleteik elrejtésével igyekeztek a városok amúgy is nehéz közellátási helyzetét még súlyosabbá tenni. A kormányzat intézkedései mellett önálló kezdeményezésre is szükség volt a proletariátus részéről. Számos szakszervezet helyesen ismerte fel a lehetőségeket, és öntevékenyen igyekezett megoldani tagjaik élelmiszerellátásának feladatát. Szokásos lett, hogy egyes gyárak ipari termékeit teherautókkal falura szállították s ott élelmiszerért cserélték el. Az így összegyűjtött készleteket azután az illető gyárak munkásai között osztották szét.

A budapesti szakszervezeteknek ezt a helyes kezdeményezését egyes vidéki városok szakszervezetei is követni igyekeztek. Az Alkalmazotti Szakszervezetek Országos Egyesülete szombathelyi csoportja például azt kérte Vas megye direktóriumától, hogy »a taglétszám évi gabonaszükségletét annak idején az alkalmazotti szakszervezeteknek egy tételben utalja ki és bízza meg a szakszervezetet, hogy annak elszállításáról, őrléséről, szétosztásáról saját hatáskörében intézkedjen.«¹

Ugyancsak Szombathelyen vezették be azt az eljárást, hogy a proletárdiktatúrával szemben ellenséges magatartást tanúsító nagygazdákat kényszerítő rendszabályokkal szorítsák rá fölösleges élelmiszereik készpénzért való

¹ Ld.: A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Archivuma. A: II. 19/3.

eladására. A Molnárok és Malommunkások Szakegyesületének szombathelyi csoportja azt az előterjesztést tette a direktórium felé, hogy a közellátási osztályon belül külön malomipari részleget szervezzen. E szerv feladata az őrlési visszaélések megakadályozása és a város élelmiszerellátásának biztosítása, oly módon, hogy minden mázsza megőrölt gabona után az őröltetőtől különböző élelmicikket vásárol, maximális áron, készpénz ellenében.¹

Az élelmiszerekhez hasonlóan nagy nehézségekkel járt a többi közszükségleti cikk beszerzése is. A termelés szinte egyetlen iparágban sem érte el a háború előtti színvonalat, az igények viszont — éppen a háború okozta lerongyolódás következtében — növekedtek. A Forradalmi Kormányzótanács minden igyekezetével arra törekedett, hogy a meglevő árukészletet azoknak juttassa, akik erre leginkább rászorultak: a háborús szenvedésektől különösen sújtott proletároknak. A szocialista termelés népbiztosának 9. Sz. N. sz. rendelete a legfontosabb közszükségleti cikkekre bevezette a vásárlási engedélyek rendszerét. A rendelet szerint »ruházati cikkeket, továbbá bútort, edényt és evőeszközöket csak a vevő lakóházának bizalmi egyénei által kiállított vásárlási engedély ellenében szabad árusítani. A bizalmi egyének vásárlási engedélyt csak annak a proletárnak adhatnak, akinek a vásárolni kívánt cikke feltétlenül szüksége van és e körülményről személyesen meggyőződtek.«

A munkásnegyedek proletárlakói eleget is tettek ennek a rendeletnek, s az ő bizalmi egyéneik csak azoknak adtak vásárlási engedélyt, akik erre igazán rászorultak. A burzsoá negyedekben azonban álszakszervezeti tagok lettek a bizalmi férfiak, akik összejátszottak a gazdag lakókkal. A burzsoázia egyrészt a nem megfelelő házbizalmiak révén, másrészt a megszorult proletároktól való vásárlás útján hozzá tudott jutni a vásárlási engedélyekhez s nagyobb anyagi lehetőségeivel majdnem a korábbi keretekben folytatta bevásárlásait. Különösen súlyos volt a helyzet a textilárak frontján. A szociális termelés népbiztossága a Ruházati Hivatal megszervezésével próbált a bajokon segíteni. (50. Sz. N. sz. rendelet. 1919. ápr. 24.) Az új szerv — melynek tagjai a szakszervezetek ajánlása alapján nyerték megbízatásukat — feladata a rendelet szerint a dolgozók ruházati szükségleteinek kielégítése, »s ebből a célból intézi a bőr- és textilárak termelését, a termeléshez szükséges nyersanyag beszerzését és a készárak elosztását. Hatásköre kiterjed a ruházati célokra alkalmas összes bőr- és textilanyagokra«. A Ruházati Hivatal azonban természetesen nem pótolhatta a termelés kieséséből származó hiányokat, így a lakosság szükségleteinek kielégítése csak igen szűk keretekben mehetett végbe.

A másik nagyjelentőségű probléma, melynek megoldásában a szakszervezetek részt vállaltak, a lakáskérdés volt. Természetesen nem szabad azt gondolni, hogy ez a probléma csak a Tanácsköztársaság kikiáltása után vetődött fel. A lakáskérdés megoldatlansága már hosszú évtizedek óta sújtotta a proletariátust, amely a korábbi uralkodó osztályoktól nem várhatta helyzete javulását. Mikor a hatalom a dolgozók kezébe került, érthető módon egyszerre a felszínre tört a hosszú ideje elfojtott elégedetlenség, s óriási tömegek követeltek elviselhetetlennek érzett lakásviszonyaik rendezését. A helyzet valóban igen nehéz volt. A proletárok tízezrei éltek nyomorúságos odukban, 8—10 tagú családok szorongtak egyetlen szűk helyiségben, míg ugyanakkor lelkiismeretlen lakásüzérek sokezeres jövedelemre tettek szert lakásuzsora és spekuláció

¹ Ld.: u. o.

útján. A lakáshivatalok előtt hosszú sorok álldogáltak, s voltak emberek, akiknek szinte hivatásává vált a lakáskeresés.

A Forradalmi Kormányzótanács egyik legelső rendeletével (X. sz. 1919. márc. 26.) köztulajdonba vette a lakóházakat, azokat a munkásházakat kivéve, melyeket a munkások vagy tisztviselők maguk építettek és amelyekben maguk laknak. A házbéreket leszállították, a nagy lakások fölösleges szobáit elrekvirálták.

A Kormányzótanács az eddigi lakásgazdálkodási szervek helyett megalkototta a Központi Lakásbiztosságot, valamint annak kerületi szerveit. A kerületi lakásbiztosságok feladata lett a házbérek megállapítása, a kisebb javítások elvégzése, általában a szocialista tulajdon épsége fölötti őrködés. Hatósági funkciót is végeztek, amennyiben a lakbért nemfizetőket kilakoltatták a lakásból.

A Központi Lakásbiztosság, valamint ennek kerületi szervei határozataikat 3 tagú bizottságban hozták. A bizottságok összetételében erősen érvényesült a szakszervezeti befolyás, a 3 tag közül ui. csak egy volt a Központi Lakásbiztosság alkalmazottja, míg két másik tagja a Szakszervezeti Tanács által kirendelt bizalmi férfi (szervezett munkás) volt.

Az új lakásügyi szervezet működése azonban nem szüntette meg máról holnapra a hatalmas méretekben elterjedt anarchiát. A lakásuzsora és spekulációs letörésére erősebb eszközökre volt szükség. Ezért a Kormányzótanács április elején kelt határozatában Szamuely Tibor és Vágó Béla népbiztosokat teljhatalommal ruházta fel a lakásügyek intézése terén. A két népbiztos már első parancsával (április 8.) szigorú megtorlást helyezett kilátásba a spekulánsok ellen és halálbüntetéssel fenyegette meg azt, »aki a lakásigénylők között nyílt vagy rejtett úton elégtelenséget, lázadást szít, aki lakásügyi parancsaink ellen agitál...«

A két népbiztos nem igyekezett hamis illúziókat kelteni a helyzet komolysága felől.¹ A lakásigények elbírálását a kerületi munkás- és katonatanácsok lakásbiztosságainak hatáskörébe utalták. A Központi Lakásbiztossághoz közvetlenül csak közintézmények, a munkástanácsok és a szakszervezetek fordulhattak.

Április végén országos lakásügyi biztos került a Központi Lakásbiztosság élére. A 62. Sz. N. sz. rendelet újjászervezte a kerületi, vidéken pedig a városi és községi lakásbiztosságokat. Ezek elsőfokon döntöttek a lakásügyekben, s a Központi Lakásbiztosság csupán az elvi irányítás és a végső döntés jogát tartotta fenn magának. A Központi Lakásbiztosság 5. sz. rendelete nyomatékosan hangsúlyozta, hogy »a Tanácsköztársaság célja a proletárigények, jogos szükségletek kielégítése anélkül, hogy az a dolgozók megnyomorítására vezetne és mindazok a szervek, amelyek ebben közreműködnek, elfogulatlanul, érdeket, személyes bosszút félretéve köteles eljárni.«

A Tanácsköztársaság fennállásának utolsó heteiben a szakszervezetek feladatköre lényegében nem változott. Ez az új államhatalmi és igazgatási szervek megszilárdulásával magyarázható.

Eleinte, mikor még az új szervek nem voltak kiépítve, az egyetlen szervezett erőt képviselő szakszervezetekre kellett bízni a legfontosabb kérdések megoldását. Később, mikor mindinkább kiszélesedett a proletárszervek háló-

¹ Ld. Szamuely Tibor: Lakáskeresők. Cikk a Vörös Ujság 1919. ápr. 15-i számában. Ld.: A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. Szikra, 1949. 131. old.

zata, megerősödtek a munkástanácsok, a feladatok lassanként áttolódtak a szakszervezetekről az új állami szervekre.

*

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy a magyar szakszervezetekre a Tanácsköztársaság fennállása alatt nagy és felelősségteljes feladatok hárultak. A Tanácsköztársaság úgyszólván egész igazgatási tevékenységében a szakszervezetekre támaszkodott, sőt a párt gyengesége folytán olyan feladatok megoldását is rájuk hárította, amelyek meghaladják a hajtósíjak szerepét a proletárdiktatúra mechanizmusában.

A magyar munkásmozgalom gyengeségei, a fiatal kommunista párt által elkövetett hibák azonban a szakszervezetek vonalán is éreztették hatásukat. Ezek közül a legsúlyosabb, végzetes hiba, a pártegyesülés, mely — Rudas találó megállapítása szerint — »nem a munkásegység megteremtése volt forradalmi alapon, hanem a kommunista párt likvidálásának sajátos, leplezett, de annál hatásosabb formája«,¹ egy sor kérdést hagyott nyitva, melyeknek megoldása aztán teljesen elmaradt. Ilyen — megoldatlanul maradt — probléma volt a párt és a szakszervezetek viszonyának rendezése, amely végzetesen éreztette hatását a Tanácsköztársaság egész tartama alatt. Ehhez járult a régi szakszervezeti vezetők ellenséges tevékenysége. Nem véletlen, hogy a proletárdiktatúra bukása után ún. »szakszervezeti kormány« alakult, olyan jobboldali szociáldemokratákból és szakszervezeti funkcionáriusokból, akik mindvégig a Tanácsköztársaság dühös ellenségei voltak. Az ő bűnük, hogy a forradalmi munkástömegek lendületét nem sikerült azoknak a feladatoknak a maradéktalan végrehajtására felhasználni, amelyek a szakszervezetek előtt álltak a Tanácsköztársaság fennállása alatt.

Péteri Zoltán

A tanácsok végrehajtó bizottságai működésének jogi szabályozása

I. A tanácsok végrehajtó bizottságai nemcsak tanácsi szerveink rendszerében, hanem egész szocialista államszervezetünkben kiemelkedően fontos szerepet töltenek be. A végrehajtóbizottság a tanács végrehajtó-rendelkező szerve, amelynek révén a tanács ellátja a hatáskörébe utalt államigazgatási feladatokat: a tanács alá rendelt szakigazgatási szervek munkájának irányítását, ellenőrzését, összehangolását.

A végrehajtó bizottság működésének azonban nemcsak a tanács államigazgatási feladatainak megoldása szempontjából van kiemelkedő jelentősége. A végrehajtó bizottság jó munkáján múlik többé-kevésbé a tanács államhatalmi tevékenységének az eredményessége is. A végrehajtó bizottság, mint a tanácsnak saját tagjai sorából választott szerve ugyanis fontos tevékenységet lát el, nagy jelentőségű kezdeményező, indítványozó, előkészítő jogosítványokkal rendelkezik a tanács működésével kapcsolatban.

¹ Rudas: 1919 jelentősége. Társadalmi Szemle, 1949. 3—4. sz. 177. old.

Az államgépezet egészének működése szempontjából a végrehajtó bizottság jelentősége főképp abban áll, hogy mint a tanács általános hatáskörű államigazgatási szerve, ellátja azokat a feladatokat, amelyekkel a felsőbb államhatalmi szervek, a Minisztertanács, a felettes végrehajtóbizottságok megbízzák, továbbá gondoskodik arról, hogy az alája rendelt szakigazgatási szervek végrehajtsák — a helyi szempontok figyelembevételével — a felsőbb ágazati szervek rendelkezéseit.

A végrehajtó bizottságnak az államszervezetben betöltött eme nagy fontosságú szerepe szükségsszerűvé teszi működésének megjavítását, fogyatékságainak kiküszöbölését. A tanácsi szervek bevezetése óta végrehajtó bizottságaink nagy feladatokat oldottak meg; működésükkel bizonyosságot tettek életrevalóságukról, felelősségérzetükről. Azonban a kezdet nehézségeivel küzdve, *eredményeik mellett egy sor hiányosság mutatkozott munkájukban.* Az 1954. évi X. tv., új tanács törvényünk megteremtette az elvi alapot arra, hogy a végrehajtó bizottságok munkájának fogyatékságait kiküszöböljük. E hibák részint a tanácsszervezet felépítésének fogyatékságaiból adódtak, részint a végrehajtó bizottságok alacsony színvonalú, rendezetlen, ötletszerű munkamódszereiben nyilvánultak meg. Komoly fogyatékságok mutatkoztak a végrehajtó bizottságok legfelső irányítása terén is.

Miben jelentkeztek konkrétan ezek a hibák? A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusa rámutatott a tanácsi szervek munkájában mutatkozó hibákra. Alapvető hiba volt, hogy *a tanács, az államhatalom szerve, háttérbe szorult a végrehajtó bizottsággal, az államigazgatás szervével szemben. Erre az első tanács törvény, az azóta hatályon kívül helyezett 1950. évi I. tv. mintegy jogi lehetőséget is teremtett azzal, hogy ráruházta a végrehajtó bizottságra a tanács két ülése között — némi korlátozással — a tanács államhatalmi jogkörét.* Ennek a tanácsdemokrácia sorozatos megsértése, a tanácsülések formálissá válása lett a következménye. A szocialista államszervezés elveivel összeférhetetlen, helytelen viszony alakult ki tehát a tanács és a végrehajtó bizottság között. *De helytelen volt a végrehajtó bizottságnak, mint az államigazgatás általános hatáskörű szervének és a szakigazgatási szerveknek a viszonya is — ugyancsak az első tanács törvény rendelkezése következtében.* Az 1950. évi I. tv. ugyanis a tanács alá rendelt szakágazati szerveket: osztályokat, igazgatóságokat stb. *helyi bürokratikus egységbe kovácsolta össze,* mint a végrehajtó bizottság hivatali apparátusát. Nem vette eléggé figyelembe ez a rendelkezés azt a körülményt, hogy a helyi szakigazgatási szervek nemcsak a tanács, illetőleg a végrehajtó bizottság különös hatásköri államigazgatási szervei, hanem egyben az államigazgatás országos szervezetének helyi szervei is, amelyek ágazatonként egységes láncolatot alkotnak egymásnak alá és fölé rendelve, végső fokon a miniszter irányítása alatt. A szakigazgatási szerveknek nem volt önállóságuk; hatáskörük egybeolvadt a végrehajtó bizottság hatáskörével. Ez a körülmény akadályozta, hogy a végrehajtó bizottság, mint általános hatáskörű szerv, elvi irányító tevékenységet folytasson: részletkérdésekben való elmerülésre, egyoldalú működésre kényszerítette a végrehajtó bizottságot. Emellett megnehezítette a felső szakirányítás következetes érvényesülését is, amely szakirányítás — a jogi rendezés következtében — egyben a végrehajtó bizottságnak, mint a tanács választott testületi szervének a jogkörét, tekintélyét — a tanácsdemokráciát is sértette. Gyakorlatilag a kettős alárendeltség elve sem a végrehajtó bizottság, sem a szakigaz-

gatási szervek tekintetében nemi érvényesült következetesen. Ezek mellett a tanácsszervezet egészét illetően felmerülő, a törvényi rendezésből fakadó hibák mellett voltak olyan fogyatékoságok, amelyek *a végrehajtó bizottság működéséből eredtek*. Ilyen hiba volt az, hogy a végrehajtó bizottság munkájában nem érvényesült kellőképpen a *kollektív vezetés*. A végrehajtó bizottságon belül a függetlenített funkcionáriusoknak és a hivatali apparátusban dolgozó végrehajtó bizottsági tagoknak a száma nőtt; egyre csökkent ezzel szemben az úgynevezett »külső tagok« száma, akik nem kaptak feladatokat, ennek következtében háttérbe szorultak, passzív szerepre kényszerültek. Ez a kollektív felelősség csökkenésével is járt, amiből az következett, hogy egyes végrehajtó bizottságok nem ismerték fel helyesen a széles dolgozó tömegek érdekeit, eltávolodtak a dolgozóktól. Végül a végrehajtó bizottság működésének egyik legfőbb fogyatékosága munkamódszereinek *kialakulatlansága* volt, aminek következtében munkája szervezetlenné, sokszor kapkodóvá, szétfolyóvá vált. Nem kis mértékben ezekből a fogyatékoságokból következett a végrehajtóbizottságok működésének egyik legáltalánosabb hibája, nevezetesen az, hogy a végrehajtó bizottság elnöke került előtérbe a végrehajtó bizottsággal szemben.

Az 1954. évi X. tv. a Kongresszus irányelvei alapján megteremtette az *alapvető jogi feltételeit* annak, hogy kiküszöböljük tanácsszervezetünknek, azon belül a végrehajtó bizottságnak a fogyatékoságait. A törvény a szocialista államszervezés elveinek megfelelően rendezte a tanácsapparátus egészének helyzetét az államszervezetben, meghatározta benne a végrehajtó bizottság jellegét, szerepét. A demokratikus centralizmus követelményeinek megfelelően helyes alapokra helyezte a végrehajtó bizottságnak a tanácssal, valamint a szakigazgatási szervekkel kapcsolatos viszonyát s ezzel *megteremtette a végrehajtó bizottságok működésének alapelveit*. Ezeknek az alapelveknek megfelelően állapította meg a Minisztertanács a *végrehajtó bizottságok működésére vonatkozó részletes szabályokat* 1099/1954. és 1100/1954. sz. határozataiban, eleget téve annak a kötelezettségének, amelyet az 1954. évi X. tv. 47. §-a rá rótt.

Az 1100/1954. M. T. sz. határozat a községi tanács végrehajtó bizottsága működésére, az 1099/1954. M. T. sz. határozat pedig a község kivételével az összes többi végrehajtó bizottság működésére vonatkozó részletes szabályokat tartalmazza. A két határozat azonos elvek alapján, azonos szerkezetben épült fel. Annyiban térnek el a bennük foglalt rendelkezések, amennyiben a *községi végrehajtó bizottság sajátos helyzeténél fogva az célszerűnek mutatkozott*.

II. A végrehajtó bizottságok működése részletes szabályozásának legfőbb célja az, hogy a végrehajtó bizottságok munkájának megjavításán keresztül az *egész tanácsapparátus munkáját eredményesebbé tegye*. Ennek érdekében a minisztertanácsi határozatok azokból a feladatokból indulnak ki, amelyeket a végrehajtó bizottságnak az 1954. évi X. tv. rendelkezései alapján, illetőleg a rendelkezésekből folyóan meg kell oldania. Összefoglalják és úgy csoportosítják a feladatokat, hogy a végrehajtó bizottságoknak munkájuk megszervezéséhez inaktív segítséget nyújtsanak. A határozatok rávilágítanak arra, hogy a végrehajtó bizottság feladatai négy irányúak: a) a tanács működésével, b) saját szervezetével és működésével, c) a szak-

igazgatási szervek irányításával, d) az alárendelt végrehajtó bizottságok irányításával kapcsolatosak.¹

A feladatoknak ez a csoportosítása egyben arra is szolgál, hogy megvilágítsa a végrehajtó bizottságoknak mind tanácssal, mind a szakigazgatási szervekkel, mind az alsóbb fokú végrehajtó bizottságokkal való helyes elvi alapon nyugvó viszonyát, s ebből következő teendőit, továbbá kiemelve a végrehajtó bizottság testületi jellegét.

A határozatok nemcsak a végrehajtóbizottság feladatkörét határozzák meg — részint az 1954. évi X. tv. rendelkezései, részint a rendelkezések továbbfejlesztése alapján — hanem a végrehajtóbizottság elnökének, elnökhelyettesének, titkárnak a jogállását is, meghatározzák a tanácsapparátusban elfoglalt helyüket, egymáshoz, valamint a végrehajtóbizottsághoz való viszonyukat, a szakigazgatási szervek munkájával kapcsolatos teendőiket stb.

A határozatokban központi helyet foglalnak el azok a szabályok, amelyek a végrehajtó bizottság működése legfőbb formájának, ülésének a rendjére vonatkoznak. Részletbemenően írják elő az ülések előkészítésével, levezetésével kapcsolatos feladatokat, valamint az ülést követő teendőket. E részletes szabályozás célja az — a végrehajtó bizottság munkatervére vonatkozó szabályokkal egyetemben — hogy megteremtse a végrehajtó bizottság magasszínvonalú, kulturált, tervszerű, eredményes munkájának a jogi feltételeit, illetőleg hogy a jogi rendezéssel elősegítse ezt.

Végül — de nem utolsósorban — a végrehajtó bizottságok működésére vonatkozó részletes szabályok azt a fontos célt is szolgálják, hogy megfelelő jogi konstrukciókkal segítsék elő a dolgozó tömegeknek mind közvetlenül, mind szervezeteiken keresztül az államigazgatás munkájába való bevonását.

A Minisztertanács a két határozat meghozatalában a szocialista jogalkotás bevált gyakorlatának megfelelően a dolgozók széles rétegeinek: a községi, járási, megyei tanácsok végrehajtó bizottsági elnökeinek és titkárainak, továbbá a jogtudomány e területét művelő dolgozóknak véleményére, tapasztalataira, javaslataira támaszkodott.

III. a) Azok a szabályok, amelyek a végrehajtó bizottságnak a tanács működésével kapcsolatos feladatait állapítják meg, a végrehajtó bizottságnak a tanácsülés előkészítése, a tanács határozatainak végrehajtása terén betöltött nagy jelentőségű szerepére utalnak. A végrehajtó bizottság hívja össze a tanácsülést, állítja össze a napirendi tervezetet, a legfontosabb ügyekben előkészítő munkát végez.

A végrehajtó bizottság készíti elő például a helyi gazdasági tervet és költségvetést, dolgozza ki a tanács községpolitikai tervét, a tanács rendeleteinek a tervezetét, tesz javaslatot a tanácsnak (például helyi szervek létesítésére, összevonására, megszüntetésére stb.). A végrehajtó bizottság szervezi meg és ellenőrzi a tanács határozatainak, az elfogadott terveknek a végrehajtását. Mindezek a rendelkezések rávilágítanak arra a körülményre, hogy a végrehajtó bizottság a tanácsnak közvetlen szerve, s ebben a minőségében jelentős szerepet tölt be a tanács működésének eredményessége szempontjából. A végrehajtó bizottság államigazgatási szerv, azonban minőségileg különbözik az államigaz-

¹ A városi, fővárosi (városi), kerületi és községi tanácsok végrehajtóbizottságainál az utóbbi feladatkör természetesen nem jelentkezik.

gátás egyéb szerveitől: olyan államigazgatási szerv, amelyet *a tanács saját* tagjai sorából választ, amely tehát *a tanács közvetlen szerve*. A végrehajtó bizottságot az államigazgatás többi szerveitől megkülönbözteti és jelentőségét kiemeli többek között az a rendelkezés is, amely előírja *közreműködését a tanács tömegkapcsolatainak a kiszélesítésében*.

A végrehajtó bizottságnak, mint a tanács *közvetlen*, tagjai sorából választott szervének kiemelkedő jelentőségére utal az a jogosítvány is, amelynek alapján a végrehajtó bizottság *figyelemmel kíséri az alsóbb tanácsok határozatait*: felfüggesztheti a jogszabályba ütköző határozatok, vagy rendeletek végrehajtását, ezeket azonban a tanács elé kell terjesztenie, mely határozat megsemmisítésük, illetőleg megváltoztatásuk felől.

Bár az idézett rendelkezések aláhúzzák a végrehajtó bizottságnak a tanács működésével kapcsolatos nagy fontosságú szerepét, s a tanács államhatalmi munkájának eredményességéért ebből folyó felelősségét, ugyanakkor rávilágítanak arra is, hogy a végrehajtó bizottság nem járhat el a tanács helyett, nem helyettesítheti a tanácsot, *nem vonhatja el a tanács államhatalmi hatáskörét, nem dönthet* a tanács hatáskörébe utalt kérdésekben: ezekben csupán előkészítő indítványozó, javaslattevő feladatai vannak.

b) Azok a szabályok, amelyek a végrehajtó bizottságnak saját szervezetével és működésével kapcsolatos feladatait állapítják meg, mindenekelőtt a végrehajtó bizottság *testületi jellegének a fokozott kiemelését* célozzák. A végrehajtó bizottság maga *választja meg elnökét*, elnökhelyettesét, titkárát, akiket e funkciójukból *vissza is hívhat*.¹ Maga dönt afelől, hogy a végrehajtó bizottság elnökét akadályoztatása esetén melyik elnökhelyettes helyettesítse. Az elnök javaslatára a végrehajtó bizottság dönt az elnök, az elnökhelyettesek és a titkár *munkamegosztását* illetően is. A végrehajtó bizottság *kollektív munkájának terméke* a munkaterv, a tanács és a felsőbb szervek elé terjesztett beszámoló, észrevétel, javaslat. A végrehajtó bizottság testületi jellegének fokozott kiemelésére szolgáló igen fontos rendelkezés az is, amelynek értelmében a végrehajtó bizottság *meghatározza tagjainak feladatait a hatáskörébe utalt ügyek előkészítésében, végrehajtásában, ellenőrzésében*. Ez a rendelkezés arra is utal, hogy a végrehajtó bizottság tagjainak működése nem merül ki az ügyek megvitatásában és a határozatok meghozatalában. Az 1954. évi X. tv. kimondja, hogy a végrehajtó bizottság összes tagjai részt vesznek a végrehajtó bizottság szervező tevékenységében, a határozatok végrehajtásában és a végrehajtás ellenőrzésében is. *Ez a törvényen alapuló tevékenységük azonban az egyes konkrét feladatokat illetően a végrehajtó bizottság határozata szerint alakul*; feladataik elvégzéséről kötelesek beszámolni a végrehajtó bizottság előtt. Ez a szabály azt célozza, hogy a végrehajtó bizottság minden tagja — tehát a nem függetlenített, úgynevezett »külső tagok« is — ki-vegyék részüket a munkából. A végrehajtó bizottság testületi jellegének ugyancsak igen fontos jogi biztosítéka az a további rendelkezés, amely előírja, hogy a végrehajtó bizottság vitassa meg az elnök beszámolóját a végrehajtó bizottság határozatainak végrehajtásáról, valamint a végrehajtó bizottság két ülése között — a végrehajtó bizottság hatáskörében — hozott döntéseiről és utasításairól.

¹ A tanács és a felettes végrehajtó bizottság jóváhagyása szükséges mind a megválasztáshoz, mind a visszahíváshoz.

Az elnöknek ez az állandó jellegű beszámolási kötelezettsége természetesen nem jelenti azt, hogy minden két ülés közötti döntéséről és utasításáról be kell számolnia; ez a kötelessége csupán azokkal az ügyekkel kapcsolatosan forog fenn, amelyek a végrehajtó bizottság feladatkörébe tartoznak. Ez a hétről hétre fennforgó beszámolási kötelezettség nem mentesíti a végrehajtó bizottság elnökét azalól, hogy időnként *végzett munkája egészéről* számot adjon, éppen úgy, mint a végrehajtó bizottság bármely más tagja.

c) A végrehajtó bizottságnak szakigazgatási szervei irányításával — a községi végrehajtó bizottság esetén a tanács hatáskörébe utalt szakigazgatási tevékenység irányításával — kapcsolatos feladatai egyenesen következnek az 1954. évi X. tv. azon rendelkezéseiből, amelyek elvileg meghatározzák a tanácsszervek egymáshoz való viszonyát. Ezekből a feladatokból kitűnik, hogy a végrehajtó bizottság az alá rendelt szakigazgatási szervek irányában elvi útmutató, segítő, ellenőrző szerepet tölt be.

E feladatok meghatározásánál a jogalkotó abból indult ki, hogy a szakigazgatási szervek irányában a felettes szakigazgatási szervek szintén fejtenek ki irányító tevékenységet, továbbá, hogy a szakigazgatási szervek önálló hatósági és intézkedési jogkörrel rendelkeznek. A rendelkezésekből értelemszerűen következik, *hogy a jogszabályokat, az egyéb felső rendelkezéseket, valamint a tanács és a vb. határozatait is lényegében a szakigazgatási szervek hajtják végre.* A végrehajtó bizottságnak az a szerepe, hogy *egyrészt megszabja* a felsőbb rendelkezések végrehajtásához szükséges szempontokat és módszereket, mégpedig a helyi sajátosságok figyelembevételével, *másrészt ellenőrizzé* a végrehajtást. Ennek során *összehangolja* a szakigazgatási szervek működését; *megsemmisítheti* a szakigazgatási szervek intézkedéseit anélkül, hogy ezzel a jogosítványával élve megakadályozná a felettes szakigazgatási szerveknek saját szakigazgatási szerveikhez intézett utasításai végrehajtását. Amennyiben az ilyen utasításokkal nem ért egyet a végrehajtó bizottság, joga van előterjesztést tenni a felettes tanács végrehajtó bizottságához, (illetőleg a Minisztertanácshoz), amely az így felmerült vitát eldönti. A végrehajtó bizottság *nevezi ki* a szakigazgatási szervek vezetőit, *dönt fegyelmi ügyekben*; a fontosabb munkakörök betöltéséhez hozzájárulása szükséges; — ezek azok a rendelkezések, melyek eleven tartalommal töltik meg a tanácsszervezet felépítésének azt a fontos elvét, amelynek értelmében az ágazati igazgatási szervek a szakigazgatás országos apparátusának helyi szervei, *egyben azonban a tanács szakigazgatási szervei is; a végrehajtó bizottság alá rendelve, annak közvetlen irányítása és ellenőrzése* alatt fejtik ki tevékenységüket. A szakigazgatási szervek munkájának irányításával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatkörén belül látja el a végrehajtó bizottság *a tanács alá rendelt vállalatok és egyéb szervek munkájának irányítását*, e körben dönt a terven felüli bevételek és nyereségek, valamint megtakarítások felhasználásáról, intézkedik a terven felüli veszteségek fedezése érdekében. Ez a tanácstörvényben megállapított jogosítvány nemcsak jelentős mértékben járul hozzá — a végrehajtó bizottság tevékenysége útján — a tanács gazdasági önállóságának megvalósulásához, hanem arra is felhívja a figyelmet, hogy a szocialista állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciójának a betöltése terén a végrehajtó bizottságra milyen jelentős szerep hárul.

d) Azok a feladatok, amelyeket a végrehajtó bizottságnak az alárendelt végrehajtó bizottságok munkájának irányításával, segítségével és ellenőrzésével

vel kell az 1099/1954. M. T. sz. határozat értelmében ellátnia, arra a nagy felelősségre utalnak, amely a végrehajtó bizottságra az alárendelt végrehajtó bizottságok — és azok működésén keresztül az alsóbb fokú tanácsok, valamint szakigazgatási szervek — munkájával kapcsolatosan hárul. Az alárendelt, *elsősorban a közvetlenül alárendelt végrehajtó bizottságok beszámoltatása*, munkájuk megjavításához szükséges *irányelvek* kiadása, az alárendelt végrehajtó bizottságok *elnökeinek, elnökhelyetteseinek, titkárainak szakmai továbbképzéséről való gondoskodás* elsőrendű feladata a végrehajtó bizottságnak. E feladatok ellátása jelentős mértékben járul hozzá ahhoz, hogy a tanács működési területén *az alsóbbfokú tanácsi szervek jól dolgozzanak*, az állam funkciói maradtaként megvalósuljanak.

A végrehajtó bizottság és az alárendelt végrehajtó bizottságok működése között kölcsönhatás van: az alsóbbfokú végrehajtó bizottságok jó munkája nagyon sok vonatkozásban a felettes végrehajtó bizottság munkájától, nem utolsósorban a feléjük irányuló segítő, ellenőrző munkának a minőségétől függ, másrészt a *felettes végrehajtó bizottság munkáját is aszerint lehet elbírálni* — aszerint eredményes vagy eredménytelen az a munka, — *hogy hogyan dolgoznak az alárendelt végrehajtó bizottságok*, hogyan látják el feladataikat. A végrehajtó bizottság tehát felelős az alárendelt végrehajtó bizottságok működéséért. *Ez a felelősség* az előbb említett irányító, segítő kötelezettségben, másrészt pedig a közvetlenül alárendelt végrehajtó bizottságok határozatai ellen *előterjesztett jogorvoslatok elbírálásában* és jogszabálysértő határozataik *megsemmisítésében, illetve megváltoztatásában* nyilvánul meg elsősorban.

IV. A tanácstörvényben meghatározott *alapelvek* szerint szabályozzák a határozatok a végrehajtó bizottság elnökének, elnökhelyettesének és titkárnak jogállását.

a) A végrehajtó bizottság elnöke a tanács, a végrehajtó bizottság és a végrehajtó bizottság szakigazgatási szervei működésével kapcsolatos feladatokat lát el.

A tanács működésével kapcsolatos feladatok közül a határozatok azt a három főfeladatot emelik ki, amelyek az 1954. évi X. tv. rendelkezése értelmében hárulnak a végrehajtó bizottság elnökére: szervezi a tömegek részvételét a tanács feladatainak megoldásában; gondoskodik — a végrehajtó bizottság titkársága útján — a tanács tevékenységével kapcsolatos szervezési feladatok elvégzéséről; eljár a tanácsnak, mint jogi személynek a képviselőjében.

Ezekből az a következtetés vonható le, hogy — bár a végrehajtó bizottság elnöke *nem elnöke a tanácsnak* s szemben az 1950. évi I. tv. rendelkezésével, még a tanácsülésen sem ő elnököl — nemcsak a végrehajtó bizottságnak, hanem a *tanácsnak is szerve*, amelynek működésével kapcsolatosan fontos feladatai vannak. Ezeket a szervezési teendőket — a tanácsülés előkészítésével, a tanácstagok tömegszervező munkájával, az állandó bizottságok működésével stb kapcsolatosan — lényegében a végrehajtó bizottság titkársága látja el, azonban az elnök irányítása, vezetése alatt, *az elnök felelőssége mellett*. Az a körülmény, hogy a végrehajtó bizottság elnökének jelentős feladatokat kell megoldania a tanács működésével kapcsolatosan s ennél fogva nemcsak a végrehajtó bizottságnak, hanem a tanácsnak is szerve, annak egyik bizonyítéka, hogy *a tanács és a végrehajtó bizottság (és a szakigazgatási szervek) egységes szervezetet képeznek, egymástól el nem szakítható, egymást feltételező szervek.*

Jelentős feladatok hárulnak a végrehajtó bizottság elnökére *a végrehajtó bizottság működésével kapcsolatban is*. Előkészíti a végrehajtó bizottság *mun-
katervét*, az ülések *napirendtervezetét*, gondoskodik az *ülések előkészítéséről*, *összehívja és vezeti* a végrehajtó bizottság üléseit. A végrehajtó bizottság elnöke felelős elsősorban a jogszabályok, egyéb felsőbb rendelkezések, valamint a tanács határozatai és a végrehajtó bizottság rendelkezései *végrehajtásáért*, köteles gondoskodni részint a szakigazgatási szervek, részint az alárendelt végrehajtó bizottságok, részint a végrehajtó bizottság titkársága útján a végrehajtás megszervezéséről. *Az alsóbbfokú végrehajtó bizottságok* elnökeit ennek érdekében *utasíthatja*, kötelessége, hogy munkájukat *segítse és ellenőrizze*. Vezeti a végrehajtó bizottság titkárságát, kinevezési és fegyelmi jogkört gyakorol dolgozói felett. Az elnöknek a végrehajtó bizottság működésével kapcsolatos feladatai lényegében *a végrehajtó bizottság működéséért ráháruló elsődleges felelősségből következnek*. Az 1954. évi X. tv. szerint ugyanis — bár a végrehajtó bizottság munkájáért a végrehajtó bizottság tagjai egyénileg és testületileg felelősek — a felelősség *elsősorban* a végrehajtó bizottság elnökét terheli. A végrehajtó bizottság elnökének nagyfokú felelősségével fogva éppen ezért *a felsorolt feladatokon túlmenően* — természetesen azonban a jogszabályok keretei közt — *minden szükséges intézkedést meg kell tennie a végrehajtó bizottság működésének eredményessége érdekében*.

Ugyancsak jelentős feladatok hárulnak az elnökre a végrehajtó bizottság szakigazgatási szervei működésével kapcsolatban. Említettük, hogy a jogszabályokat, felsőbb rendelkezéseket, a tanács és a végrehajtó bizottság határozatait *túlnyomórészt* a szakigazgatási szervek maguk hajtják végre. A végrehajtó bizottság működésének súlypontja a végrehajtás biztosítása, ellenőrzése. Határozatainak többségét ennek érdekében hozza. A végrehajtó bizottság működéséért, határozatainak végrehajtásáért azonban *elsősorban az elnök felelős*. Ennél a felelősségénél fogva illeti meg az *a széleskörű irányító és ellenőrző jogkör*, amellyel a szakigazgatási szervek működését illetően rendelkezik. *Beszámoltatja, utasíthatja a szakigazgatási szervek vezetőit, felfüggesztheti intézkedéseiket, eldöntheti közöttük a kisebb jelentőségű vitás ügyeket, felügyeletet gyakorol a szakigazgatási szervek útján a tanács alá rendelt vállalatok és intézmények felett, beszámoltathatja azok vezetőit*.

A végrehajtó bizottság elnökének a szakigazgatási szervek irányításával kapcsolatos feladatköre, *a tanácsszervezet egészét érintő komoly problémát vet fel*. Ez a probléma abból adódik, hogy mind a tanács, mind a végrehajtó bizottság, mind annak elnöke irányító és ellenőrző feladatokat látnak el a szakigazgatási szervek működése felett. Jogszabályaink nem adnak egyértelmű választ arra, hogy mely ügyek tartoznak a tanács hatáskörébe, melyekben dönt a végrehajtó bizottság, amelyek igénylik a végrehajtó bizottság elnökének az intézkedését. A tanácstörvény a legalapvetőbb ügyek tekintetében tisztázza a kérdést, amikor kimondja, hogy a helyi terv és költségvetés, valamint az arról szóló jelentések elfogadása, vállalatok és egyéb helyi szervek létesítése, összevonása, megszüntetése, rendeletek alkotása stb. a tanács kizárólagos hatáskörébe tartoznak, a tanács határoz a közszéppolitikai tervről stb. Ezekben az ügyekben, *amelyekben tehát a döntés joga a jogszabályok alapján kizárólag a tanácsot illeti, a végrehajtó bizottságnak általában előkészítő, javaslattevő szerepe van*. Az ügyeknek széles körét illetően azonban nincs kimondva a tanács kizárólagos hatásköre, ami azt jelenti, hogy ezeket a tanács, a végre-

hajtó bizottság, sőt esetleg a végrehajtó bizottság elnöke is hatáskörébe vonhatja. Ugyanígy csak egynémely ügyre nézve mondják ki jogszabályok a végrehajtó bizottság és a végrehajtó bizottság elnökének a hatáskörét, (pl. az (1071/1954. Mt. sz. hat.). Sem a tanácsdemokrácia következetes megvalósításának, sem a szocialista törvényesség követelményeinek nem felel meg a rendezés mai állása, amely csak nagy általánosságban utal az egymást fedő hatáskörök elválasztására.

A végrehajtó bizottság készíti el a tanácsülés napirendi tervezetét. Annak ellenére, hogy köteles figyelembe venni a tanács által előző ülésén meghatározott kérdéseket, a felsőbb államhatalmi szervek, a Minisztertanács, a felettes végrehajtó bizottság által elrendelt ügyeket, továbbá mindazt, amit a tanács bármelyik bizottsága, illetve a Hazafias Népfront Bizottsága javasolt, s a napirendi tervezet elfogadása felett a tanács határoz, *a végrehajtó bizottság kezdeményezésének nagy szerepe van annak eldöntésében, hogy mely ügyek kerüljenek a tanácsülés napirendjére.*

Többé-kevésbé a végrehajtó bizottság mérlegelésén múlik az, hogy milyen ügyeket tárgyal meg a tanács és milyen ügyekben határoz a végrehajtó bizottság. A tanácsülések rendjét szabályozó 1954. évi 15. és 16. sz. népköztársasági elnöki határozat csupán általános irányelveket ad etekintetben. Olyan kérdéseket kell a végrehajtó bizottságnak a napirendi tervezetbe felvennie, amelyek a társadalmi, gazdasági, kulturális tevékenység irányításával kapcsolatos legfontosabb feladatokra vonatkoznak stb. Világos, hogy a tanács államhatalmi jellege kidomborításának, a végrehajtó bizottság munkája megjavításának, e téren a bizonytalanság felszámolásának a követelménye is sürgetik a kérdés rendezését.

Hasonló nehézségbe ütközik a végrehajtó bizottság és a végrehajtó bizottság elnöke hatáskörének elválasztása a szakigazgatási szervek irányítása és ellenőrzése terén. E vonatkozásban az 1099/1954. és az 1100/1954. M. T. sz. határozatok ugyancsak csupán általános irányelveket adnak, amikor kimondják, hogy a végrehajtó bizottság elnöke e feladatkörének ellátása során nem vonhatja el a végrehajtó bizottságnak a szakigazgatási szervek irányításával, ellenőrzésével, összehangolásával kapcsolatos hatáskörét, köteles a szakigazgatási szervek irányításával kapcsolatos *minden jelentősebb, a lakosság széles rétegeit érintő, vagy egy-egy szakigazgatási szerv egész területét érintő kérdést a végrehajtó bizottság ülése elé terjeszteni.*

Ugyancsak e problémakörben vetődik fel az a kérdés, hogy a szakigazgatási szervek vezetőit milyen ügyekben és mennyiben illeti meg az önálló hatósági és intézkedési jogkör, hol vannak ennek a jogkörnek a határai.

A tanácsszervek munkája megjavításának követelménye sürgetőleg írja elő a tanács, a végrehajtó bizottság, a végrehajtó bizottság elnöke, valamint a szakigazgatási szervek hatáskörének a konkrét ügyekre vonatkozó elhatárolását. Ennek két irányban kell megtörténnie. A már szabályozott, *általánosságban a tanács feladatkörébe* utalt ügyekben — *lege lata* vonatkozásában — a minisztériumok, egyéb országos hatáskörű szervek kibocsátandó ügyrendjeiben tanácsfokozatonként taxatívally kell felsorolni, hogy mely ügyekben illeti a tanácsot, a végrehajtó bizottságot, illetőleg a végrehajtó bizottság elnökét a döntés joga, mi a terjedelme a szakigazgatási szerv hatósági jogkörének. A jövőben szabályozandó viszonyok — *lege feranda* vonatkozásában — pedig a tanácsszervekre háruló feladatok meghatározásánál meg kell állapítani azt,

hogy melyik szervet, milyen vonatkozásban, mennyiben illeti meg, illetőleg terheli a határozathozatal, döntés, végrehajtás, intézkedés, ellenőrzés stb. joga, illetőleg kötelezettsége.

A végrehajtó bizottságok működését szabályozó minisztertanácsi határozatok az 1954. évi X. tv. alapján meghatározzák a végrehajtó bizottság elnöke és a végrehajtó bizottság kölcsönös viszonyát is.

A végrehajtó bizottság elnöke szerve a végrehajtó bizottságnak, (mint az előzőekben rámutattunk, egyben szerve a tanácsnak is), mégpedig olyan szerve, amely elsősorban felelős a tanács és a felettes végrehajtó bizottságok felé a végrehajtó bizottság működéséért. A végrehajtó bizottság felé pedig elsősorban felelős a vb. határozatainak végrehajtásáért. Ennél a nagyfokú felelősségénél fogva — mintegy kötelezettségei jogi reflexeként — széleskörű jogosítványokkal rendelkezik. Az elnök e széles jogkörével szemben mind a Tanácstörvény, mind a végrehajtó bizottság működését szabályozó minisztertanácsi határozatok egy sor jogi biztosítékkal domborítják ki a végrehajtó bizottság testületi jellegét. A végrehajtó bizottság elnökének egyik legfontosabb jogosítványa az, hogy nemcsak választott funkciójánál fogva reáruházott, s a végrehajtó bizottság feladatkörétől tételen elkülönített saját feladatkörében jár el, (bár, mint az előzőekben láttuk a szakigazgatási tevékenység terén e feladatok tartalmának konkrét meghatározása még jogalkotásunk előtt álló feladat), hanem meghatározott esetben eljárhat a végrehajtó bizottság feladatkörében is. A végrehajtó bizottság elnöke tehát bizonyos esetekben helyettesíti a végrehajtó bizottságot. Az 1954. évi X. tv. 49. § g) pontja felhatalmazza az elnököt arra, hogy a végrehajtó bizottság két ülése között utasítást adjon, indokolt esetben döntést hozzon, amelyekről a következő ülésen be kell számolnia. A végrehajtó bizottságok működését szabályozó minisztertanácsi határozatok két vonatkozásban konkretizálják e törvényi felhatalmazást. Kimondják, hogy 1. az elnök a vb. két ülése között a végrehajtó bizottság feladatkörében jár el, ami azt jelenti, hogy a végrehajtó bizottság helyett dönt, ad utasítást, tehát hoz határozatot; 2. az elnök e határozatait csak akkor bocsáthatja ki, ha azt a népgazdaság, vagy a dolgozók szempontjából fontos érdek halaszthatatlanná teszi és a végrehajtó bizottság ülésének soronkívüli összehívása is késedelmet jelentene.

Ez a rendelkezés azt a célt szolgálja, hogy egyrészt a feladatok megoldása késedelem nélkül történjék, a végrehajtó bizottság munkájában ne legyen fennakadás, ugyanakkor messzemenő jogi biztosítékkal támasztja alá a végrehajtó bizottság testületi jellegét. A végrehajtó bizottság elnökének e döntései és utasításai a végrehajtó bizottság helyett, a végrehajtó bizottság hatáskörében, a végrehajtó bizottság erre felhatalmazott szerve által hozott rendelkezések, amelyek jogi erejüket egyrészt a törvényi felhatalmazásból, másrészt a végrehajtó bizottság utólagos jóváhagyásából merítik. Ezért is kell megkövetelni a végrehajtó bizottság elnökének ezekkel az aktusaival szemben az írásbeliséget; célszerűnek látszik az is, hogy jóváhagyásuk után nyilvántartásuk a vb. határozatok között, a vb. határozatok jelölésére és nyilvántartására vonatkozó szabályok szerint történjék.

b) Az 1954. évi X. tv. szerint a végrehajtó bizottság elnöke feladatait a végrehajtó bizottság elnökhelyetteseinek és titkárnak közreműködésével látja el. A törvény egyébként nem határozza meg részletesen az elnökhelyettesek és a titkár jogállását, nem szabályozza az elnök és munkatársai közötti munkamegosztást. A végrehajtó bizottság működését szabályozó miniszter-

tanácsi határozatokra hárult a tanácsapparátus e rendkívül jelentős kérdésének rendezése. E jogszabályok kimondják, hogy a végrehajtó bizottság határoz — az elnök javaslatára — a munkaterületek megosztását illetően. Megállapítják továbbá a munkamegosztás elveit. Ezek szerint a végrehajtó bizottság elnöke *csupán a szakigazgatási szervek irányításával kapcsolatos feladatait osztja meg az elnökhelyettesekkel és titkárral*, mégpedig a szakigazgatási szervek és az azok által közvetlen irányított vállalatok és egyéb szervek meghatározott csoportjaira nézve. Nem oszthatja meg az elnök azonban a tanács, valamint a végrehajtó bizottság működésével kapcsolatosan reáháruló feladatait; továbbá nem illeti meg az elnökhelyettest és a titkárt az elnöknek az előbbiekben tárgyalt az a joga sem, hogy a végrehajtó bizottság feladatkörében indokolt esetben eljárjon. Csupán az elnök akadályoztatása esetére a végrehajtó bizottság által kijelölt elnökhelyettest illeti meg a végrehajtó bizottság elnökének teljes jogköre — természetesen csak az elnök akadályoztatásának tartama alatt.

A végrehajtó bizottság titkárának a jogállása némileg eltér az elnökhelyettesétől. A titkárt ugyanis megilletik, illetőleg terhelik az elnökhelyettes jogai és kötelességei, azaz elláthat a szakigazgatási szervek irányításával kapcsolatos feladatokat. Ugyanakkor azonban *egyéb, a tanács és a végrehajtó bizottság elnökének tevékenységével kapcsolatos feladatok is hárulnak rá*. A végrehajtó bizottság elnöke a végrehajtó bizottság titkárságának a vezetését a titkár közreműködésével végzi; a titkár felelős továbbá a tanács, a végrehajtó bizottság és az elnök működésével kapcsolatos ügyviteli feladatok ellátásáért, valamint a szakigazgatási szervek ügyvitelének összehangolásáért is. Az elnökhelyettes és a titkár működésükért *elsősorban az elnöknek*, de a végrehajtó bizottságnak és a tanácsnak is közvetlenül felelősek. A titkár felelőssége különösen fokozott, ami abból következik, hogy a tanács működésével kapcsolatos feladatokat is lát el.

c) Sajátosan alakul a végrehajtó bizottság elnökének jogállása a községben, ahol a tanács szakigazgatási feladatait csak részben, vagy egyáltalában nem látják el szakigazgatási szervek. A községekben ugyanis zömében a végrehajtó bizottság elnöke és titkára látják el a szakigazgatási feladatokat. Ennek megfelelően — jöllehet a tanács és a végrehajtó bizottság működésével kapcsolatos feladatai általában ugyanazok, mint a magasabb fokú végrehajtó bizottságok elnökeié, illetőleg titkáraié — a szakigazgatási tevékenység ellátásával kapcsolatosan azonban feladatai természetesen másképpen alakulnak.

A községi tanács végrehajtó bizottságának elnöke irányítja és ellenőrzi a titkár és — amennyiben a végrehajtó bizottságnak vannak szakigazgatási szervei: csoport, önálló előadó stb. — a szakigazgatási feladatokat ellátó többi dolgozók munkáját. Az 1100/1954. M. T. sz. határozat kimondja továbbá, hogy *a szakigazgatási tevékenységgel kapcsolatos irányító feladatokon kívül a végrehajtó bizottság elnöke szakigazgatási hatósági jogkört is lát el*. A végrehajtó bizottság elnökére (és titkárára) tehát két jogkör hárul: *egyrészt a végrehajtó bizottság elnökének (illetőleg titkárának) a jogköre, másrészt szakigazgatási hatósági jogkör*. Ez azt jelenti, hogy azokon a szakigazgatási területeken, amelyekben nem látja el más dolgozó a szakigazgatási feladatokat, a végrehajtó bizottság elnökére nem irányító és ellenőrző feladatok hárulnak, hanem a szakigazgatási feladatok operatív intézése. E tevékenység irányítását és

ellenőrzését egyrészt a végrehajtó bizottság, másrészt a járási tanács végrehajtó bizottságának megfelelő szakigazgatási szerve végzi. Ez természetesen szükségszerűen azzal jár, hogy a végrehajtó bizottság elnökét — azokon a területeken, amelyeken szakigazgatási hatósági jogkört lát el — *felettes szakigazgatási szerv is utasíthatja, munkáját ellenőrizheti*. A felettes szakigazgatási szerveknek ez a joga azonban *korlátozott*. Nem adhatnak utasítást a végrehajtó bizottság elnökének és nem ellenőrizhetik a munkáját az 1954. évi X. tv. elvi rendelkezéseinek megfelelően azokon a területeken, amelyeken *nem tölt be szakigazgatási hatósági jogkört*, tehát ahol a feladatokat más dolgozó látja el; továbbá nem utasíthatják és ellenőrizhetik a végrehajtó bizottság elnökét a tanács, a végrehajtó bizottság működésével, a szakigazgatási feladatokat ellátók munkájának irányításával és ellenőrzésével stb. kapcsolatos feladatait illetően, tehát azokon a munkaterületeken, ahol a végrehajtó bizottság elnöke *választott tisztségéből folyó hatósági jogkörében jár el*. Nem utasíthatják például arra, hogy a végrehajtó bizottság két ülése közt — annak feladatkörében — döntést hozzon, utasítást adjon, nem utasíthatják arra, hogy bizonyos kérdéseket tegyen fel a végrehajtó bizottság napirendi tervezetbe, munkatervébe stb.

V. A minisztertanácsi határozatok több rendelkezése szolgálja a *dolgozó tömegeknek és szervezeteiknek az államigazgatás munkájába való bevonását*: a tömegek alkotó kezdeményezésének, bírálatának kibontakozását. Azon túlmenően, hogy az 1954. évi X. tv. alapján mind a végrehajtó bizottságnak, mind a végrehajtó bizottság elnökének kötelességévé teszik a *tanács tömegszervező munkájában való közreműködést*, egy sor további jogi konstrukcióval szolgálják a tömegek bevonásának, a szocialista államszervezet eme alapvető elvének érvényesülését. *Az alulról jövő bírálat kibontakoztatását, a dolgozók ilyen irányú jogainak messzemenő biztosítását* szolgálja az a rendelkezés, amely a végrehajtó bizottságot kötelezi arra, hogy rendszeresen vitassa meg az elnök beszámolóját a dolgozók panaszainak, bejelentéseinek nyilvántartásáról és intézéséről. Ez természetesen az elnöknek azzal a kötelezettségével jár, hogy a dolgozók panaszainak, bejelentéseinek nyilvántartását és intézését biztosítsa és ellenőrizze azt.

Nagy jelentőségű az államigazgatási tevékenység tömegmértetűvé tétele szempontjából, hogy a végrehajtó bizottság *munkatervének az előkészítésében is résztvesznek a dolgozók és szervezeteik*.

A végrehajtó bizottság elnökének a munkaterv előkészítésébe be kell vonnia — az elnökhelyettesen, a titkáron és a szakigazgatási szervek vezetőin kívül — az állandó bizottságok elnökeit, a Hazafias Népfront területi, illetőleg helyi bizottságát, a tömegszervezetek vezetőit, a termelési bizottságot. Ez igen hathatós eszköz a tömegek bevonására, *az alulról jövő kezdeményezés felkarolására*. A végrehajtó bizottság ugyanis munkatervében meghatározza azt, hogy egy-egy tervnegyedév során az előreláthatóan felmerülő fontos feladatok megoldásához mely ügyeket javasol a tanácsülés, s mely ügyeket kíván a végrehajtó bizottság napirendjére tűzni, milyen tömegszervező és egyéb szervező feladatokat kell megoldani. A dolgozók szervezeteinek a *felmérő, előkészítő munkába való bevonása* azzal jár, hogy a lakosság kívánságai, észrevételei, javaslatai — amelyeket az állandó bizottságok, a Hazafias Népfront bizottság, a tömegszervezetek, a termelési bizottság tolmácsolnak — kifejeződnek az elnök

által elkészített munkatervezetben, amely felett azután a végrehajtó bizottság dönt. A minisztertanácsi határozatok kötelezik a végrehajtó bizottságokat, hogy vegyék figyelembe a munkaterv összeállításában a terület lakossága és a Hazafias Népfront által kezdeményezett feladatokat.

Nemcsak a munkaterv, hanem a napirendi tervezet összeállításánál is helyet kap az alulról jövő kezdeményezés. Az elnök készít javaslatot a végrehajtó bizottság ülésének napirendjére. A javaslat összeállításánál azonban — többek között — figyelembe kell vennie a tömegszervezeteknek és a termelési bizottságoknak is a napirendre irányuló indítványait. Amennyiben az e szervek által indítványozott kérdés napirendre tűzését nem tartja indokoltnak s az indítványtevő szerv ezzel nem ért egyet, a napirendre tűzés ügyében a végrehajtó-bizottság dönt. Nem utasíthatja azonban el a végrehajtó bizottság elnöke azoknak a kérdéseknek a napirendi tervezetbe való felvételét, amelyeket a tanács bármely bizottsága, illetőleg a Hazafias Népfront bizottsága javasol.

A lakosság aktívait a tanács munkájába bevonó állandó bizottságoknak, valamint a dolgozók szervezeteinek: a Hazafias Népfrontnak, a tömegszervezeteknek, a termelési bizottságnak szerepük van a végrehajtó bizottság ülésén megvitatásra kerülő előterjesztések előkészítésében is.

A végrehajtó bizottság, illetőleg annak elnöke köteles felkérni a megfelelő állandó bizottságot, hogy vegyen részt az előterjesztés előkészítésében. Az előkészítés során — amely az ügyre vonatkozó helyzet tüzetes felmérésében, az eredmények, esetleges hiányosságok feltárásában, a mulasztásokért felelősek megállapításában stb. áll — a végrehajtó bizottságnak, illetőleg az ügy előadójának, aki az előterjesztés előkészítéséért és összeállításáért felelős, kérnie kell a Hazafias Népfrontnak, a tömegszervezeteknek, a termelési bizottságnak, valamint a tanács munkájában tevékenyen résztvevő külső dolgozóknak, szakembereknek a véleményét, segítségét és fel kell használnia a tapasztalataikat.

Az előadó a dolgozók és szervezeteik véleményének a meghallgatása után, annak eredményeképpen tud csak eleget tenni a határozat ama rendelkezésének, amelynek értelmében az előterjesztésben rá kell mutatni azokra a módszerekre, amelyekkel a határozat végrehajtásába a terület lakosságát be lehet vonni.

Azáltal, hogy a végrehajtó bizottság bevonja a dolgozókat munkaterve előkészítésébe, napirendjének összeállításába, a napirendre kerülő ügyek előkészítésébe, messzemenően tud támaszkodni az ügyek érdemi eldöntésénél a terület lakosságának a véleményére. Ennélfogva fel tudja karolni az egészséges kezdeményezéseket; fokozottabban tud eleget tenni annak az alapvető kötelezettségének is, hogy tevékenységével elősegítse a terület lakossága anyagi és kulturális szükségleteinek egyre fokozódó kielégítését. Mindezek eredményeképpen a végrehajtó bizottság olyan határozatokat hoz, amelyek hűen fejezik ki a lakosság érdekeit, törekvéseit. Ez egyben azzal jár, hogy határozatainak a végrehajtásába is be tudja vonni a dolgozókat. A határozatok rendelkezései etekintetben arra kötelezik a végrehajtó bizottságot, illetőleg annak elnökét, hogy kérje a tárgy szerint érintett állandó bizottságok segítségét a határozatok végrehajtásához és a végrehajtás ellenőrzéséhez: továbbá a dolgozó tömegeknek a határozatok végrehajtásába és a végrehajtás ellenőrzésébe való bevonásához. Fontos feladat hárul ezen a téren az állandó bizottságokra, a Hazafias Népfront bizottságra és a tömegszervezetekre: az, hogy a végrehajtó bizottság nyilvánosságot igénylő határozatait széles körben ismertessék.

Katonáné Soltész Márta

Az állami szuverenitásból folyó külügyi funkciók tartalma és gyakorlásuk a magyar alkotmány szerint

I. A tanulmány tárgyát képező funkciókat a burzsoá államjog és nemzetközi jog tudománya az államfő külügyi funkciói, »külügyi felségjogai« címen ismeri és tárgyalja. Kérdés, helyes-e, hogy ezt a terminológiát jogtudományunkba átvegyük.

Kétségtelen, hogy a szocialista típusú alkotmányok a szuverenitás gyakorlásának folyamatosságát biztosító legfelső államhatalmi szervekre (Elnöki Tanács, Legfelső Szovjet Elnöksége stb.) egyebek között olyan feladatokat is ruháznak, amelyeket a burzsoá alkotmányjogi rendszerben az államfő gyakorol. Kétségtelen az is, hogy a szocialista államjog tudománya az említett legfelső államhatalmi szerveket Sztálin tanításából kiindulva »kollektív államfőnek« tekinti.¹ Ezzel szemben figyelemreméltó, hogy magukban a szocialista típusú alkotmánytörvényekben az »államfő« kifejezés seholsem fordul elő és az elmélet is a legmesszebbmenően hangsúlyozza azokat az alapvető különbségeket, amelyek a burzsoá értelemben vett államfő és a szocialista típusú legfelső államhatalmi szervek között fennállnak.² Erre való tekintettel helyesebbnek mutatkozik, ha e funkciók tárgyalásánál nem az államfő fogalmából indulunk ki, ami a két jogrendszer államfőinek egymástól merőben eltérő jellege folytán zavarólag kell, hogy hasson, hanem az állami szuverenitás más államokkal szemben való gyakorlásának funkcióiról, az állami szuverenitásból folyó külügyi funkciókról beszélünk. Így elérjük azt, hogy fejtegetéseinkben nem a funkciót végző esetleges és változó szerv, hanem maga a funkció válik döntővé.

Míg a feudális korban a külügyi funkciókat, mint az államfőt megillető felségjogokat, az uralkodó szuverénül, alkotmányos ellenőrzés nélkül gyakorolta, addig a kapitalizmus korában, a francia polgári forradalom hatása alatt létrejött alkotmányok az uralkodó vagy államfő külügyi jogosítványait a burzsoázia érdekeinek megfelelően és a megosztott hatalom kiegyensúlyozásának elve nevében³ igyekeztek bizonyos keretek között parlamenti ellenőrzés alá vonni. Az ellenőrzés megvalósítására vonatkozó törekvés az egyes alkotmányokban különböző megoldásokra vezetett, amelyek a kapitalista államon belül a burzsoázia egyes érdekesoportjai, valamint a feudális maradványok őrzői által a hatalomban való részesedésért folytatott küzdelemben létrejött különböző kompromisszumokat tükrözik vissza. E kompromisszumok közös vonásait a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A parlamenti ellenőrzés általában nem, vagy csak az államfő tetteiért felelősséggel tartozó kormány politikai felelősségén keresztül, tehát közvetve

¹ Sztálin előadói beszéde az SZSZKSZ alkotmánytervezetéről a Szovjetek VIII. rendkívüli összehívású kongresszusán (1936. nov. 20.). A leninizmus kérdései. Bp. Szikra, 1952. 663–664. old.; *Visinszkij*: The Law of the Soviet State, New York, Macmillan, 1951. 330. p.; Szovjet Államjog. Jogi iskolai tankönyv, Moszkva, Jogi irodalom állami kiadója, 1950. (Az Állam- és Jogtudományi Int. fordításában; V. fej. 63. old.)

² Ld. az előző jegyzetben említetteken kívül még: Magyar Alkotmányjog. Egyetemi tankönyv. Szerk. Beér János. Bp. Tankönyvkiadó, 1951. 234. old.

³ Beér—Szabó: A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló törvény és magyarázata 2. kiad. Bp. Jogi és Államigazg. kiadó. 1951. 59. old.

érvényesül az államfő általános képviseleti joga, valamint követküldési és elfogadási joga tekintetében.

2. Közvetlenül érvényesül az ellenőrzési jog az államfő szerződéskötési jogköre tekintetében azáltal, hogy ennek gyakorlását általánosságban vagy a szerződések bizonyos kategóriáira nézve a parlament hozzájárulásától teszik függővé.

3. Ugyancsak közvetlenül, de az előbbinél fokozottabb módon domborodik ki a parlamentek szerepe a háború és béke kérdéseivel kapcsolatban: a vonatkozásban számos alkotmány nem elégszik meg az egyszerű ellenőrzéssel, hanem a döntést is a parlamentnek tartja fenn. Láthatjuk ebből, hogy a kompromisszumok általában azon az alapon jöttek létre, hogy az általános képviseleti funkció, valamint a követküldés és elfogadás joga — s ezeken keresztül a külügyi szolgálat ellenőrzése — megmaradt a feudális tradíciókat képviselő államfő és a körülötte csoportosuló arisztokrata-nagybirtokos réteg monopóliumának, amely ennek fejében, méltányolva a finánciókének a kereskedelmi viszonyok nemzetközi szabályozásához fűződő érdekeit, a nemzetközi szerződések kötésének jogát hajlandó volt a burzsoá osztály képviseleti szervének, a parlamentnek az ellenőrzése alá bocsátani.

A külügyi funkciók parlamenti ellenőrzése tekintetében a jogfejlődés a burzsoá államokban még korántsem tekinthető lezártnak. Megállapítható, hogy a nemzetközi szerződések kötésének parlamenti ellenőrzése terén is érvényesül a burzsoá alkotmányjogi fejlődésnek az az általánosan megfigyelhető tendenciája, amely a parlament rovására a végrehajtó hatalom központi szervét, a kormányt igyekszik egyre nagyobb hatalomhoz juttatni. Jellemzően mutatja be ezt a fejlődést amerikai vonatkozásban A. A. Misin »Az Egyesült Államokban az elnöki hatalom — a monopolizáció diktatúrájának eszköze« című cikkében a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo 1952. évi 3. számában a 49—57. oldalon.¹

A kormányhatalom túlsúlyra jutását a parlamenttel szemben a nemzetközi szerződések körében a kormányok részére különböző ürügyek alatt adott törvényi felhatalmazások teszik lehetővé. Ilyen például az Egyesült Államok 1934. évi június 12-én kelt törvénye, amely az elnököt kölcsönös kereskedelmi szerződések önálló megkötésére hatalmazza fel. Különösen jellemző példáját mutatta az alkotmányos parlamenti ellenőrzés felhatalmazási törvények útján való jóformán teljes félretételének a Horthy-rendszer alkotmányjoga, amely nem kevesebb, mint nyolc törvényi felhatalmazással tette lehetővé a kormányoknak, hogy a nemzetközi élet különböző

¹ Magyar fordítását ld. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény. 1952. évf. 8-9. szám 525—543. old. — Az Egyesült Államok jogászai és politikai közvéleményét egyébként napjainkban élénken foglalkoztatja egy a kongresszus előtt fekvő olyan alkotmánymódosítási javaslat (az ún. »Bricker amendment«), amely az általános fejlődési iránnyal szemben a nemzetközi szerződések kötésének a terén az elnöki jogok ellenőrzését szigorítani kívánja. Bár a javaslat elsősorban a federáció és a tagállamok közötti alkotmányjogi viszony kérdéseivel függ össze, létrejöttének körülményei folytán az Egyesült Államok mai nemzetközi politikájának bizonyos fokú elítélését is tartalmazza és az izolacionista eszmé-áramlatokkal rokon gondolatokat tükröz vissza. (V. ö. *Whitton*, John B.—*Fowler*, Edward J.: Bricker amendment-fallacies and dangers. The American Journal of International Law, XLVIII—1954. 1. sz. 23—56. o. Továbbá: *Finch*, George A.: The need to restrain the treaty-making power of the United States within constitutional limits. Uo. 57—82. p.)

területein az Országgyűlés megkerülésével nemzetközi szerződéseket köthessenek.¹

Az államfő külügyi jogosítványainak parlamenti ellenőrzése terén a régebbi magyar jog, már a feudalizmus korában, a XVI. század végétől kezdve az egész XVII. századon át visszatükrözi a rendeknek a nemzeti függetlenség megvalósítására irányuló harc egyik mozzanataként jelentkező azt a törekvést, hogy a Habsburg uralkodókkal szemben a külügyek intézésébe az országgyűlésnek beleszólást biztosítsanak. Erről a különböző országgyűléseken alkotott törvénycikkeknek egész sora, valamint e kor uralkodóinak koronázási hitlevelei tanúskodnak.

E törvényeknek, minden érdekességük mellett is, a jogfejlődés szempontjából nem lehet komoly jelentőséget tulajdonítani s igazat kell adni azoknak a közjogi íróknak, akik rámutatnak arra, hogy e törvénycikkek különleges körülmények között jöttek létre, a gyakorlatban nemigen nyertek alkalmazást (amit folytonos megismétlésük szüksége is mutat), s a XVIII. századtól kezdve a központi uralkodói hatalom megszilárdulásával párhuzamosan az uralkodó külügyi felségjogainak semminő ellenőrzéséről nem esik többé sem törvényeinkben, sem a stereotip formulává vált koronázási hitlevelekben szó. Megállapítható tehát, hogy az 1848. előtti alkotmányjogunkban az uralkodó külügyi felségjogai korlátozás alá nem estek.²

Nagy lépéssel vitte előre a fejlődést az 1848 évi alkotmányreform, nevezetesen a független magyar felelős minisztérium alakításáról szóló 1848 : III. t. c., amely az uralkodót megillető végrehajtó hatalomnak az országgyűlésnek felelős minisztérium által való gyakorlását is elvben az országgyűlés politikai ellenőrzése alá helyezte.³

Az 1867—1868. évi kiegyezési törvények az uralkodó külügyi felségjogai közül közvetlenül csak a szerződéskötési jogkört érintették anélkül, hogy azt részleteiben rendezték volna. Ami a hadüzenet és békekötés jogát, valamint a követküldés és elfogadás jogát illeti, a királyi felségjogok a dualizmus korában sem estek alkotmányos korlátozás alá, hanem a közös külügyminiszter tevékenységén keresztül csupán parlamenti ellenőrzés alá. Ennek az ellenőrzésnek a gyakorlását azonban illuzóri-

¹ A különböző felhatalmazási törvények felsorolását és ismertetését ld. *Danilovics Pál*: Nemzetközi szerződések. (Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. Szerk. *Márfi Károly*. A belügyminisztérium kiad. Bp. Állami ny. 1941. 269—287. old.)

² *Virozsil*: Das Staats-Recht Ungarns. 1—2. köt. Pest, *Heckenast*, 1865. 2. köt. 81—82. old. Ami különösen a nemzetközi szerződések kötésének a jogát illeti, ld. *Szászy István*: Az országgyűlés szerepe a nemzetközi szerződések kötésénél a magyar közjog szerint. Bp. Franklin, 1932. (Magyar Jogászegyleti Értekezések, U. F. XXIV. köt. 128. füz.); *Buza László*: A parlament szerepe az államszerződések kötésénél. Athenaeum, XXIII—1914. évfolyam. 55—82. old.; *Csemege Károly*: Az államszerződések aktiválásáról, különös tekintettel az 1856. évi párizsi és 1871. évi londoni szerződésekre. (— művei. Bp. Franklin, 1908. 1. köt. 234. és kk. old.)

³ Kétségtelen, hogy ez az ellenőrzés éppen a külügyi felségjogok gyakorlása terén volt intézményesen a legkevésbé biztosítva. Az 1848 : III. tc. 13. §-a mindössze annyit mond, hogy a király személye körüli miniszter »mindazon viszonyokba, amelyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli«. A törvény a külügyi felségjogok gyakorlására vonatkozó aktusok érvényességéhez azonban nem kívánta meg kifejezetten a király személye körüli miniszter ellenjegyzését, úgy amint azt például a katonai felségjogok körébe eső bizonyos aktusok tekintetében előírta.

kussá tette a külügyi felségjogok gyakorlásáért felelős közös külügyminiszternek a magyar országgyűléstől való jóformán teljes függetlensége s a közös miniszterek felelősségre vonásának eljárási nehézségei. (1867 : XII. t. c. 50. és 51. §-ai.) Mindez végeredményben arra vezetett, hogy a magyar állam szuverenitása a dualizmus korában külügyi téren gyakorlatilag nem érvényesült.

A szerződéskötési jogkör tekintetében az 1867 : XII. t. c.-nek a külügyek intézésére vonatkozó 8. §-a csak annyit ír elő, hogy »a nemzetközi szerződéseket mindenik minisztérium (vagyis úgy a magyar, mint az osztrák kormány) a saját törvényhozásával közli«; a szerződések kötéséhez a törvényhozás hozzájárulását tehát nem kívánta meg, s megelégedett a közlés folytán lehetségessé váló politikai ellenőrzéssel. Az 1867 : XVI. t. c.-be foglalt magyar-osztrák vám- és kereskedelmi szerződés II. és III. cikkei kimondták ellenben, hogy »a közgazdasági viszonyokat a külföld irányában szabályozó szerződések« megkötése »mindkét törvényhozó test alkotmányos jóváhagyásának fenntartása mellett... történik«. E szerződések kötése tekintetében tehát az uralkodó szerződéskötési jogköre korlátozás alá esett. Kétségtelen, hogy ez a rendezés szintén nem más, mint kompromisszum a feudális tradíciókat őrző uralkodó és az egyre erőteljesebben kapitalista irányban fejlődő ország tőkés érdekcsoportjai között.

Az 1920 : I. t. c. 13. §-ának 4. és 5. bekezdései értelmében az államfőt alkotmányjogi korlátozás nélkül megillette nemzetközi viszonylatokban az általános képviselő joga, valamint a követek küldésének és elfogadásának a joga. Nemzetközi szerződéseket, amennyiben azok »a törvényhozás tárgyaira vonatkoztak« csak az országgyűlés hozzájárulásával köthetett, a hadüzenet és a békekötés jogának a gyakorlása az országgyűlés előzetes hozzájárulásához volt kötve. Hogy ennek a szabálynak mi lett a sorsa a gyakorlatban, arra a Bárdossy-per adatai világítanak rá.

A felszabadulás utáni alkotmányjogi átalakulást az ideiglenes nemzetgyűlés által 1945-ben alkotott törvények nyitják meg, amelyek közül a Nemzeti Főtanácsról szóló, 1945 : III. t. c. az államfői külügyi funkciók ideiglenes gyakorlását is rendezi. E törvény 4. §-a szerint a Nemzeti Főtanács jogkörébe tartozott a követek küldése és elfogadása; konzulok kinevezése és idegen konzulok részére működési engedély adása; nemzetközi szerződések kötése és megerősítése azzal, hogy a törvényhozás tárgyát érintő szerződések megerősítéséhez az ideiglenes nemzetgyűlés politikai bizottságának előzetes hozzájárulása volt szükséges. Mint látjuk, a törvény nem rendelkezett a háború és béke kérdéseivel kapcsolatos államfői funkciókról, amelyeket az ideiglenes nemzetgyűlés nyilván önmagának, mint az 1945 : I. t. c. értelmében a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjének kívánt fenntartani. Hogy ez valóban így volt, azt mutatja az is, hogy az ideiglenes nemzetgyűlés szükségesnek tartotta, hogy az ideiglenes nemzeti kormánynak azt az intézkedését, mellyel Németországnak hadat üzent, az 1945 : IV. t. c.-kel jóváhagyja.

A köztársasági államformát bevezető 1946 : I. t. c. a köztársasági elnök külügyi funkcióit lényegében hasonló módon rendezte.

Amint ebből az áttekintésből láthatjuk, az állami szuverenitásból folyó külügyi funkciók gyakorlása körül a burzsoá alkotmányjogok legfőbb problémája a külügyi funkciókat végző államfő tevékenységének parlamenti ellenőrzése körül jelentkezik. A szocialista típusú alkotmányokban, amelyek

a hatalmak megosztásának az elvét elvetik, ily problémák nem merülhetnek fel, mivel azok a legfelső államhatalmi szervek, amelyekre ezek az alkotmányok a külügyi funkciók gyakorlását bízják, a szuverenitás egységének és teljességének a megtestesítői és birtokosai s egyben a szocialista államoknak azt a leglényegesebb osztálytartalmát juttatják kifejezésre, hogy azok a dolgozó nép államai.¹

II. A tárgyalat külügyi funkciók gyakorlása a magyar alkotmány szerint megoszlik az Országgyűlés és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa között.

Az Országgyűlés hatáskörébe tartozik a háború és a béke kérdéseire vonatkozó külügyi funkciók gyakorlása : az alkotmány 10. §-a (3) bekezdésének *g)* pontja értelmében az Országgyűlés »dönt a hadüzenet és a békekötés kérdésében«.

Az 1954. évi VIII. tv. által módosított szövegű alkotmány 20. §-a (1) bekezdésének *f)*, *g)* és *h)* pontjai értelmében az Elnöki Tanács gyakorolja viszont a következő külügyi funkciókat : az *f)* pont szerint a Magyar Népköztársaság nevében nemzetközi szerződéseket köt ; a *g)* pont szerint megerősíti a nemzetközi szerződéseket ; végül a *h)* pont szerint megbízza és fogadja a követeket.

Minthogy az alkotmány 20. §-ának (4) bekezdése értelmében, ha az Országgyűlés nem ülésezik, annak jogkörét a Népköztársaság Elnöki Tanácsa gyakorolja (azzal az egyetlen kivétellel, hogy az alkotmányt nem változtathatja meg), kétségtelen, hogy az Elnöki Tanács az Országgyűlés ülései közötti időben gyakorolhatja az Országgyűlésnek a háború és béke kérdésével kapcsolatos és a 10. § (3) bekezdésének *g)* pontjában meghatározott jogkörét is.

Nem ilyen egyszerű és tisztázásra váró kérdés ellenben az, hogy vajon az Országgyűlés gyakorolhatja-e azokat a jogokat, amelyeket az alkotmány 20. §-a az Elnöki Tanács hatáskörébe utal. A magyar alkotmányjog már idézett egyetemi tankönyve, 235. és 236. oldalain, az Elnöki Tanácsot megillető hatáskör tekintetében különböztetni látszik egyfelől az Elnöki Tanácsnak ama hatásköre között, amely abból az alkotmányos tételből folyik, hogy az Országgyűlés együtt nem léte esetében az Országgyűlés jogkörét az Elnöki Tanács gyakorolja, másfelől az Elnöki Tanács »sajátságos hatásköre« között, amelyet az alkotmány kizárólagos felsorolással állapít meg s amelyet az Elnöki Tanács függetlenül attól gyakorol, hogy az Országgyűlés ülésezik-e vagy sem. Ez utóbbi megállapításból arra lehet következtetni, hogy a tankönyv álláspontja szerint a 20. § vonatkozó bekezdéseiben felsorolt hatáskör az Elnöki Tanács kizárólagos hatásköre, tehát az ott felsorolt ügyekben való intézkedés jogát az alkotmány egyszer s mindenkorra kivette az Országgyűlés hatásköréből és az Elnöki Tanácsra ruházta, úgy, hogy ezekben az ügyekben az Országgyűlést többé nem illeti meg az intézkedés joga. Ezzel az állásponttal szemben viszont felhozható az, hogy az Országgyűlés az alkotmány 10. §-ának (1) bekezdése értelmében a Magyar Népköztársaság legfelsőbb államhatalmi szerve, amely a népszuverenitásból folyó összes jogokat gyakorolja.

¹ Egyébként kétségtelen, hogy azokban a népi demokratikus államokban is, amelyeknek nem kollektív, hanem egyéni államfőjük van, mint Kínában és Csehszlovákiában, az államfői funkció gyakorlása és azok esetleges ellenőrzése alapvetően más tartalommal bír, mint a burzsoá államokban, az államok eltérő osztálytartalma folytán.

Áttérve ezek után az állami szuverenitásból folyó egyes külügyi funkciók tárgyalására, kétségtelen, hogy azok között az állami életet érintő kihatásai-ban a legnagyobb jelentőségű a háború és a béke kérdéseivel kapcsolatos funkció. Erre való tekintettel érthető, hogy e funkció gyakorlását alkotmányunk az Országgyűlés hatáskörébe utalta. Alkotmányunk szerint az Országgyűlés dönt a hadüzenet és a békekötés kérdéseiben. Felmerül azonban az a kérdés, hogy mit is kell voltaképpen a »hadüzenet« fogalma alatt érteni.

Kétségtelen, hogy a mai nemzetközi jognak az ENSZ Alapokmányán felépülő rendszerében sem hadüzenetről, sem pedig feltételhez kötött hadüzenetről, ún. ultimátumról nem lehet többé szó.

Erre való tekintettel tehát nyilvánvalónak látszik, hogy az alkotmányunk által használt »hadüzenet« kifejezést nem szabad annak betűszerinti technikus értelmében felfogni. Nem lehet ugyanis feltételezni, hogy alkotmányunk arra a formalista álláspontra akart volna helyezkedni, amely szerint államunkra, amely az ENSZ-nek nem tagja, az Alapokmány-nak a háborút tiltó rendelkezései nem kötelezők.¹ Ily értelmezés szöges ellentétben állana Népköztársaságunk állhatatos harcával, melyet az ENSZ-be való felvételéért folytat s melynek során az ENSZ alapelveit magára nézve következetesen és kifejezetten kötelezőnek ismerte el. Az alkotmány által használt kifejezést tehát az ENSZ Alapokmányán alapuló mai nemzetközi jogrendben és Népköztársaságunk e jogrendhez való pozitív beállítottságának ismeretében nem értelmezhetjük másként, minthogy az alatt a támadás elleni egyéni vagy kollektív védekezés tekintetében hozandó döntést s a hadiállapot ennek folytán történt bekövetkezésének a megállapítását kell érteni. Ennek az értelmezésnek az elfogadásával összhangba kerülünk a szovjet alkotmánynak s a legtöbb népi demokratikus állam alkotmányainak azokkal a rendelkezéseivel is, amelyek a háború és a béke kérdéseivel kapcsolatos külügyi funkciók tartalmát az általunk adott értelmezéssel azonos módon fogják fel és határozzák meg.

Ami az Országgyűlés külügyi funkcióinak további tartalmát illeti, arra való tekintettel, hogy a háború rendszerint békeszerződés kötésével ér véget, nyilvánvaló, hogy az alkotmányunk által használt »békekötés« kifejezés alatt lényegileg a *békeszerződés* megkötését kell érteni. Abból viszont, hogy alkotmányunk szerint az Országgyűlést a békekötés kérdésében való »döntés« joga illeti meg, arra következtethetünk, hogy alkotmányunk nem zárja ki, hogy a békeszerződés megkötésével kapcsolatban felmerülő teendőket az Elnöki Tanács az Országgyűlés együttléte alatt is elláthassa. E problémakörben kérdéses csak a fegyverszüneti szerződések megkötése lehet. Nézetünk szerint a tisztán katonai rendelkezéseket tartalmazó fegyverszüneti szerződések kötése az állam védelmi funkcióinak, egyéb kérdésekre is kiterjedő s ennek folytán a prelimináris békeszerződésekkel rokon fegyverszüneti szerződések kötése ellenben már a béke kérdésével kapcsolatos külügyi funkcióknak a körébe esik.

A háború és béke kérdésével kapcsolatos funkciók gyakorlását az alkotmányok általában különleges biztosítékokkal veszik körül. A szocialista típusú alkotmányok e kérdésekben a döntést az állami szuverenitás megtestesítőjének

¹ Ilyen értelemben ír a kérdésről *Oppenheim-Lauterpacht*, *International Law*. 7. kiad. London, Longmans, 1953. II. köt. 297. old.

(nálunk az Országgyűlésnek) tartják fenn s csak annak ülései közötti időszakokra bízják e jogok gyakorlását az állami szuverenitásból eredő teendők folyamatos ellátást biztosító szervre (nálunk az Elnöki Tanácsra). A burzsoá alkotmányok a parlamenti ellenőrzés szigorúbb formáiban keresik a megfelelő biztosítékot e jogok gyakorlására, mint például minősített többséggel hozott határozatokban stb. Alkotmányunk értelmében az Országgyűlés a háború és béke kérdéseiben is egyszerű szótöbbséggel dönthet, minthogy az alkotmány 15. §-ának (3) bekezdése csak az alkotmány megváltoztatásához kíván meg minősített többséggel (a képviselők kétharmadának szavazatával) hozott határozatot.

Ami az Elnöki Tanács külügyi funkcióit illeti, azok között alkotmányunk 20. §-a (1) bekezdésének *f*) és *g*) pontjai elsőnek a nemzetközi szerződések kötésének és megerősítésének jogát érintik. E jogkör tartalmának helyes meghatározása szempontjából először is azt a kérdést kell tisztázni, hogy az Elnöki Tanács jogköre a magyar állam által létesített minden nemzetközi szerződés kötésére kiterjed-e, avagy vannak olyan szerződések, amelyeknek megkötése az Elnöki Tanács szerződéskötési funkciójának keretein kívül történhetik. A kérdés felvetését az a körülmény indokolja, hogy a nemzetközi jog elmélete és gyakorlata egyaránt ismer olyan nemzetközi szerződéseket, amelyeket az államok részéről nem az államfők, illetve azok meghatalmazottai kötnek, hanem — alacsonyabb szinten — a kormányok, minisztériumok és esetleg más önálló államigazgatási szervek kötnek egymással. Nézetünk szerint az ilyen nemzetközi szerződések kötése általánosan elfogadott nemzetközi szokás lévén, már csak nemzetközi kapcsolatainkra való tekintettel is, nehéz lenne elzárkózniattól, hogy ezt a szokást mi is kövessük, ha egyszer az ily szerződések kötése alkotmányunk rendelkezéseivel összefér. Azt azonban minden esetre szem előtt kell tartanunk, hogy alkotmányunk rendelkezéseire való tekintettel szabálynak a nemzetközi szerződéseknek a Magyar Népköztársaság nevében az Elnöki Tanács által való kötését kell tekinteni és a szerződéskötés minden egyéb módja csak kivétel lehet.

Hogy ezek után az Elnöki Tanács szerződéskötési jogkörének közelebbi részleteit megismerhessük, szükséges egy pillantást vetni arra az eljárásra, amely szerint az általánosan követett nemzetközi gyakorlat szerint a nemzetközi szerződések kötése történik.

Ennek az eljárásnak négy fő mozzanata van, úgy mint :

1. a szerződés megkötésére irányuló *tárgyalások*; 2. a szerződés *aláírása*; 3. a szerződés *megerősítése*, másszóval ratifikálása; 4. a szerződést *megerősítő okiratoknak* *kicserélése* vagy *letétele*.

Az egyes államok alkotmányjogi gyakorlata különbözik abban a tekintetben, hogy a tárgyalásokat az államfő, illetve a legfőbb államhatalmi szervek szerződéskötési jogkörébe tartozónak tekintik-e vagy sem. A Szovjetunió és a népi demokráciák álláspontja szerint a tárgyalások fogalmilag beletartoznak a szerződések megkötésébe, amelynek joga legfőbb államhatalmi szerveiket illeti; ezért szükségesnek tartják, hogy már a tárgyaló kiküldötteket a legfelsőbb államhatalmi szerv lássa el meghatalmazással. Alkotmányjogi gyakorlatunk e kérdésben a Szovjetunió és a népi demokráciák gyakorlatával egyező. Megállapíthatjuk tehát, hogy az Elnöki Tanács szerződéskötési jogkörébe a szerződés letárgyalására kiküldött delegátusok részére meghatalmazás adása is beletartozik.

Ha a meghatalmazottak a szerződés tartalma és megszövegezése tekintetében megegyeztek, sor kerül a szerződések kötésére irányuló eljárás második mozzanatára, az *aláírásra*, amely mindenütt a nemzetközi szerződéskötési funkciót gyakorló szerv nevében és annak meghatalmazása alapján történik.¹ Alkotmányjogi gyakorlatunknak megfelelően az aláírási meghatalmazottak részére adott felhatalmazás kiállítására az Elnöki Tanács szerződéskötési funkciójának egyik leglényegesebb és leggyakrabban alkalmazott részét képezi.

A nemzetközi szerződések kötésére irányuló eljárás harmadik mozzanata az aláírt nemzetközi szerződésnek az államfő vagy az erre hivatott legfelsőbb államhatami szerv által történő *megegyezés*, idegen nemzetközi jogi műszóval *ratifikálása*. A megerősítés az államfőnek vagy legfőbb államhatami szervnek az az aktusa, amellyel a nevében meghatalmazottja által aláírt szerződést a maga részéről jóváhagyja, ezáltal tehát »megerősíti« s azt államára nézve kötelezőnek és megtartandónak jelenti ki.

A meghatalmazott által aláírt szerződésnek a legmagasabb szinten történő megerősítése az állam végleges, konkrét kötelezettségvállalását juttatja ünnepélyes formák között kifejezésre s ezzel a szerződés kötelező erejét a leghatékonyabban támasztja alá. Szerephez juthatnak a megerősítéssel kapcsolatban az ellenőrzés szempontjai is, éspedig úgy a tárgyaló és aláíró meghatalmazott, mint — azokban az államokban, amelyek az államfő szerződéskötési jogát parlamenti hozzájárulástól teszik függővé — az államfői tevékenység ellenőrzése tekintetében is.

A megerősítéssel kapcsolatban probléma gyanánt jelentkezik az a kérdés, hogy melyek azok a szerződések, amelyek elvileg megerősítésre szorulnak. A kérdés különböző feleletet kell adni aszerint, hogy azt a nemzetközi jog vagy a belső államjogok síkján tesszük fel. A nemzetközi jog magát a szerződést tekinti irányadónak. Megerősíteni eszerint csak azt a szerződést kell, amely a megerősítést kifejezetten kiköti, vagy előírja.²

Az egyéb alkotmányokhoz hasonlóan azonban a magyar alkotmány sem határozza meg, hogy melyek azok a szerződések, amelyeket a 20. § (1) bekezdésének g) pontja alkalmazásával meg kell erősíteni. Negatív értelemben annyi kétségtelennek látszik, hogy az Elnöki Tanács szerződéskötési jogkörének alkalmazási körén kívül eső azok a szerződések, amelyekről fentebb megemlékeztünk, nem tartoznak az Elnöki Tanács megerősítése alá, minthogy azok tekintetében az egyöntetű nemzetközi gyakorlat szerint, amelyet a mi alkotmányjogi gyakorlatunk is követ, az államfői megerősítést a Minisztertanács által eszközölt jóváhagyás pótolja. A kérdés pozitív oldalát vizsgálva kétségtelen, hogy meg kell erősíteni a Magyar Népköztársaság

¹ Régebben előfordult, hogy fontos államszerződéseket államfők személyesen írtak alá. Napjainkban ez már igen ritka kivétel. Ily kivételes esetként jegyzi fel a nemzetközi jog irodalma Wilson elnök szereplését az 1919. évi párizsi békekonferencián. A személyesen tárgyaló és aláíró államfőnek nem kell meghatalmazást felmutatnia.

² Ha a nemzetközi jog nem is avatkozik bele abba, hogy a belső államjogok az ő szempontjukból miképpen rendezik a megerősítés kérdését, a nemzetközi *gyakorlat* a belső államjogokra mégis figyelemmel van egyrészt azáltal, hogy oly szerződésekben, amelyek valamelyik szerződő fél alkotmányjoga szerint megerősítést igényelnek, a megerősítést nemzetközi síkon is kiköti, másrészt azáltal, hogy esetleg kifejezetten utal a belső államjogokra. (Ld.: az ENSZ Alapokmánya 110. cikkének 1. pontját.)

nevében kötött azokat a szerződéseket, amelyeknek megerősítését maga a szerződés előírja. Ez azonban a kérdést csak a nemzetközi kötelezettségek síkján oldja meg és nem dönti el, hogy mely szerződések szorulnak a belső alkotmány-jog szempontjából megerősítésre.

Mint hogy alkotmányunk erre vonatkozóan nem rendelkezik, nézetünk szerint az »ubi lex non distinguit« elve alapján arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az *f)* pont alapján az Elnöki Tanács által a Magyar Népköztársaság nevében kötött nemzetközi szerződéseket a *g)* pont értelmében általában meg kell erősíteni. Ezt annyival is inkább állíthatjuk, mert a Népköztársaság nevében csak fontosabb szerződéseket kötünk, ezek megerősítése pedig mindenképpen indokolt.

Az Elnöki Tanács az *f)* pont alá tartozó funkciójának gyakorlásában a magyar alkotmányjogi gyakorlat szerint is nem *személyesen*, hanem meghatalmazott útján jár el. Az Elnöki Tanács továbbá, úgy az *f)* mint a *g)* pontok szerinti funkcióit *önállóan*, vagyis más államhatalmi szerv hozzájárulásának szüksége nélkül gyakorolja. Kivétel csak a békeszerződések kötése, amire nézve az Elnöki Tanács az Országgyűlés döntéséhez tartozik alkalmazkodni, feltéve, hogy a 20. cikk (4) bekezdésének esete nem forog fenn. A mai alkotmányjogi helyzet tehát gyökeresen különbözik a régebbitől, amikor az államfő az 1920 : I. tc. és az 1936 : I. tc.-ek értelmében szerződéskötési jogkörét a törvényhozás tárgyába tartozó nemzetközi szerződések tekintetében csak az Országgyűlés hozzájárulásával gyakorolhatta, amely azt a nemzetközi szerződések »becikkelyezése« útján adta meg.

A nemzetközi szerződések törvénybe cikkelyezésének jogi jelentősége kettős volt. Egyfelől a becikkelyezésre vonatkozó törvényjavaslat elfogadásával történt meg az Országgyűlés hozzájárulása a nemzetközi szerződésekhez, másfelől ugyancsak a becikkelyező törvény volt az, amely — kihirdetése után — a nemzetközi szerződést a belső jog szempontjából jogi kötelező erővel ruházta fel.

Kétségtelen, hogy a becikkelyezés intézménye, ami annak hozzájárulást tartalmazó részét illeti, mai alkotmányjogi rendszerünkben már nem foglalhat helyet. Megfelelő esetben ma is szükség lehet azonban a nemzetközi szerződésnek belső jogszabály erejével való felruházására, ami elvileg történhetnék törvény útján is, de a gyakorlatban az Elnöki Tanács által hozott törvényerejű rendelettel megy végbe. Ezzel kapcsolatban felvetődhet az a kérdés, mennyiben mutatkoznék szükségesnek, hogy a nemzetközi szerződések kihirdetése tekintetében követett gyakorlatot az erre hivatott tényezőink az 1954. évi 26. sz. törvényerejű rendelet szellemében megvizsgálják és esetleg revízió alá vegyék.

A megerősítés aktusa, ha az a belső alkotmányjog szempontjából a megerősítő okirat kiállításával be van is fejezve, nemzetközi jogi hatályt csak akkor fejt ki, ha a megerősítő okiratokat, amennyiben kétoldalú egyezményről van szó, a szerződő felek egymással kicserélik, kollektív egyezmények megerősítése esetében pedig a szerződésben megjelölt állam külügyminisztériumánál leteszik. A nemzetközi gyakorlat a kicserélés, illetve a letétel aktusánál való eljárásra egyfelől a külügyminisztert vagy annak helyettesét, másfelől a követet, funkciójuknál fogva felhatalmazottnak tekinti s meghatalmazást csak a netán eljáró más személyektől követel meg. Ily meghatalmazások kiállítása nálunk szintén az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozik.

Az államfői szerződéskötési jogkör és Elnöki Tanácsunk vonatkozó

jogkörének a tárgyalását nem hagyhatjuk el anélkül, hogy még két kérdést még ne említsünk. Az egyik a kollektív nemzetközi egyezményekhez való csatlakozás, a másik a nemzetközi szerződések felmondásának a kérdése. Ami a csatlakozást illeti, az elmélet és a gyakorlat egyöntetűen arra az álláspontra helyezkedik, hogy a csatlakozás — nemzetközi szerződési kötelezettségek vállalását jelentvén — a szerződéskötési jogkörben történhetik csak meg. Ezt az álláspontot követi hazai alkotmányjogi gyakorlatunk is; erre való tekintettel megállapíthatjuk, hogy az Elnöki Tanács szerződéskötési jogkörébe a kollektív nemzetközi egyezményekhez való csatlakozások tekintetében hozandó elhatározás szintén beletartozik. Ami a másik kérdést, vagyis a nemzetközi szerződések felmondását illeti, abból az elvből kiindulva, hogy egy szerződés hatályát csak az a szerv szüntetheti meg, amelyik azt létesítette, az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozónak kell tekinteni a nemzetközi szerződések hatályának megszüntetése tárgyában való döntést, éspedig úgy a szerződésnek a bennelfoglalt rendelkezések értelmében történő *felmondása*, mint a szerződésnek egyéb okokból történő *felbontása* (abrogációja) esetében is.¹

Végül meg kell említenünk, hogy az Elnöki Tanács szerződéskötési funkciója nyilvánvalóan nem terjed ki a nemzetközi hadijog körébe eső, bizonyos olyan katonai tárgyú nemzetközi szerződésekre (körülzárt csapatok kapitulációja, halottak eltemetése céljából fegyvernagyvágás létesítése stb.), amelyek megkötésére a nemzetközi jog az illetékes katonai parancsnokot külön felhatalmazás szüksége nélkül feljogosítja:

Az alkotmány 20. §-a (1) bekezdésének *h*) pontja értelmében az Elnöki Tanács megbízza és fogadja a követeket. A követküldés és elfogadás jogával kapcsolatban alkotmányjogi problémák nem merülnek fel. Szükségesnek véljük azonban, hogy e jog tartalmával behatóbban foglalkozzunk.

A követek küldésének és elfogadásának a joga (más elnevezéssel az ún. aktív és passzív követségi vagy követküldési jog) az állami szuverénitás egyik lényeges attribútuma, amely kizárólag szuverén államokat illet meg.

A követek küldésének a funkciója magában foglalja először is a követnek az állam más államban való képviselőtével való megbízását és követi *megbízólevéllel* való ellátását.

Az aktív követségi jog körébe tartozik továbbá a kiküldött követ visszahívásának a joga is: a követet csak az hívhatja vissza, aki azt megbízta.

A passzív követségi jognak, avagy a követek elfogadására vonatkozó jognak leglényegesebb tartalmi eleme a fogadó állam szuverén elhatározási szabadsága abban a tekintetben, hogy az idegen követet, mint ilyent elfogadja, tőle a megbízólevelet átvegye s ezzel annak követi működését lehetővé tegye-e vagy sem. Nyilvánvaló, hogy a küldő állam szuverén szabadsága abban a tekintetben, hogy egy adott államban kit bíz meg képviselőtével, összeütközésbe kerülhet az elfogadó állam éppoly szuverén szabadságával abban a tekintetben, hogy csak neki tetsző, megfelelő személyt (*»persona grata«*) fogadjon el követnek. Ily összeütközések s ebből eredő diplomáciai konflikt-

¹ A legfelsőbb államhatalmi szervek szerződéskötési jogkörével kapcsolatban a szerződések felmondásának a jogát az szovjet alkotmány 49. cikkének *a*) pontja, valamint több népi demokratikus alkotmány (például a Kínai Népköztársaság alkotmánya 31. cikkének 12-ik pontja) kifejezetten is megemlíti. (Ld. még a nemzetközi szerződések megerősítésének és felmondásának rendjéről szóló 1938. augusztus 20-iki szovjet törvényt. Erről ír *Visinszkij* is, id. mű. 330. old. I. jegyzetben.)

tusok gyakran elő is fordultak mindaddig, amíg a diplomáciai érintkezésben ki nem alakult az a szokás, amely szerint a küldő állam kormánya a kiszemelt követ formális megbízása előtt, a fogadó állam kormányánál diplomáciai úton *bizalmasan* érdeklődik aziránt, hogy a követi állásra kiszemelt személy megbízása esetén számíthat-e a fogadó állam illetékes szerve részéről elfogadásra. Ez az ún. *agrément* kérése. A passzív követküldési jog gyakorlásának tehát az *agrément* megadása vagy megtagadása képezi leglényegesebb elemét.

Az *agrément* intézményének a beiktatása következtében a passzív követési jog gyakorlásának következő mozzanata, a követi megbízólevél átvétele tulajdonképpen már csak formalitás, bár annak jelentősége a követi funkció gyakorlása szempontjából olyan fontos, hogy egyes alkotmányok szükségesnek tartják a szuverenitásból folyó külügyi funkciók között a követek elfogadásának a joga mellett a megbízólevél átvételére vonatkozó jogosultságot külön is megemlíteni.¹ Ez a fontosság abban áll, hogy a megbízólevél átadása avatja mintegy a követet a nemzetközi jog szempontjából követté, ez jogosítja fel követi funkciójának ellátására és ez ruházza fel azokkal a kiváltságokkal és mentességekkel, amelyek a követet a nemzetközi jog szerint megilletik.

Minthogy a passzív követési jog gyakorlása körében a követ működésének csak az a szerv vethet véget, amely a követet elfogadta s ezzel annak működését lehetővé tette, az idegen követek elfogadására vonatkozó jogkör is magában foglalja azt a jogot, hogy az államfő, illetve a legfőbb államhatalmi szerv az általa már elfogadott és működő követ tevékenységének véget vessen, ha az a fogadó állammal szemben a nemzetközi jog vagy a diplomáciai szokások által meg nem engedett magatartást tanúsít s ezáltal »*persona grata*«-ból »*persona non grata*«-vá válik. Ilyen esetekben a fogadó államnak jogában áll a küldő államtól a követ visszahívását kérni, amely visszahívási kérelemnek a küldő állam a nemzetközi szokásjog értelmében eleget tenni tartozik.

Itt kell megemlékeznünk arról a különleges szerepről, ami az államnak külügyi vonatkozásokban való képviselte terén a testületi legfőbb államhatalmi szervek elnökére hárul. Ez a szerep jelentkezik az általános képviseleti funkció körébe tartozó bizonyos reprezentáló jellegű ténykedéseknél is, de legnagyobb jelentőséggel a passzív követési jog gyakorlása körében a követi megbízólevelek és visszahívó levelek átadása alkalmával jut kifejezésre. Az e célból megjelenő követeket ugyanis a testületi államhatalmi szerv általában nem *in corpore* fogadja s veszi át tőlük a megbízó, illetve visszahívó levelet, hanem helyette és nevében annak elnöke jár el.²

Sebestyén Pál

¹ Ld. a szovjet alkotmány 49. cikkének r) pontját, a román alkotmány 37. §-ának o) pontját, a lengyel alkotmány 25. cikkének 6. pontját.

² Az idézett szovjet államjogi tankönyv (V. fej. 34. old.) erről így ír: »A Legfelsőbb Szovjet Elnökségének az élén az Elnök áll. . . átveszi a külföldi államok képviselőinek megbízó és visszahívó leveleit és gyakorolja a Legfelsőbb Szovjet Elnöksége nevében a képviseletet«. Az ellenkezőre is van példa a burzsoá testületi államfő, a svájci szövetségi tanács esetében, amely a nagykövetek megbízó levelének átadásánál *in corpore* fogadja a nagyköveteket.

A szovjet döntőbíráóságok szervezetének és eljárásának sajátosságai

I. Szervezet

1. *Állami és hivatali döntőbíráóságok.* A szovjet döntőbíráóság eleinte a Munka és Honvédelem Tanácsa, majd a Népbiztosok Tanácsa, az 1936-os Sztálini Alkotmány után a Minisztertanács mellett működött. 1953. március 15-én az állami döntőbíráósági szervezetet a Szovjetunió Igazságügy-minisztériumának rendszerébe helyezték át. Újabban ismét a minisztertanácsi apparátusba került az állami döntőbíráóság. A Szovjetunió szövetségi állam rendszerének megfelelően nemcsak össz-szövetségi jellegű állami döntőbíráóságok vannak, hanem döntőbíráóságok működnek a szövetségi és autonóm köztársaságok minisztertanácsai mellett is. A helyi döntőbíráóságok a határterületi és területi szovjetek mellett működnek. Három városban: Moszkvában, Leningrádban és Kujbisevben a városi szovjet mellett is működik döntőbíráóság. Mindezek a döntőbíráóságok »állami döntőbíráósága« elnevezést viselnek, utalva az elnevezésben még arra a szervre, amely mellett működnek.

A döntőbíráóságok másik nagy csoportja az ún. hivatali döntőbíráóság. Ezek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok gazdasági minisztériumaiban, továbbá a minisztériumokkal azonos jogállású egyéb országos főhatóságoknál, valamint a szövetkezeti rendszerben a Centroszozuz és a Vszje-kompromszovjet mellett működnek.

A szövetséges állam jellegből folyó eltérésektől eltekintve a mi döntőbíráóságaink hasonló szervezési elvek alapján születtek, mégis két érdekességet kell megemlíteni. Az egyik az, hogy egyik-másik össz-szövetségi minisztérium, pl. a kohóipari minisztériumi döntőbíráóság nemcsak a fővárosban működik, hanem vidéki helyi szervei is vannak. A másik érdekesség pedig az, hogy hivatali döntőbíráóságot — pl. a szövetségi köztársaságokon belül — nemcsak köztársasági hatáskörű hatóságok, hanem a szovjetek végrehajtó bizottságainak osz-

tályai (igazgatóságai) mellett is lehet szervezni. Így pl. Moszkvában és Leningrádban a városi kereskedelmi osztály mellett is működik döntőbíráóság.

2. *Döntőbíráósági rendszer.* A szovjet döntőbíráóságok egységes rendszert képeznek. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Döntőbíráóság¹ szakmailag irányítja a szövetséges és autonóm köztársaságok minisztertanácsai mellett szervezett állami döntőbíráóságokat, valamint a hivatali döntőbíráóságokat, szükség esetén a helyi döntőbíráóságokat is. A szövetséges és autonóm köztársaságok minisztertanácsai mellett szervezett állami döntőbíráóságok szakmailag irányítják a helyi döntőbíráóságokat.

Az irányítás utasításadásból és a döntőbíráóságok munkájának vizsgálatából, ellenőrzéséből áll. A felettes döntőbíráóság írásbeli utasításokat, ún. instrukciókat vagy instrukciós leveleket bocsát ki. Ezek az alárendelt döntőbíráóságok működésére kötelező irányelveket tartalmaznak, általános tájékoztatást adnak, feltárják a mutatkozó főbb hibákat, egyes ügykategóriák vagy gyakrabban előforduló kérdések eldöntésének módjára, a következő évi szállítási szerződések megkötésére nézve adnak iránymutatást stb. Az irányítás bevált módja az időközönként területi, köztársasági vagy össz-szövetségi szinten tartott értekezleten élőszóval adott utasítás.

A döntőbíráósági határozatok ellen beadott panaszok elbírálása szintén alkalmas ad szakirányításra. Hatékony módja mindezen felül az irányításnak a döntőbíráóságok munkájának helyszíni ellenőrzése. Erre évenként átlag egyszer kerül sor.

A Goszarbitráznak a gyakorlat egy-ségét biztosító instrukciói kötelezőek a hivatali döntőbíráóságokra is. A hivatali döntőbíráóságoknál tartott ellenőrzés során tett észrevételeket a hivatali döntőbíráóság fődöntőbíráójával és más vezető miniszté-

¹ A továbbiakban: Goszarbitráza.

riumi dolgozóval megvitatják. Egyébként az állami döntőbírósnak a hivatali döntőbíróság egyes határozataira nézve kasszációs joga nincsen. Ha egyes határozatok tekintetében észrevételei vannak, azokat javaslat formájában átiratilag közli a miniszterrel vagy helyettesével.

II. Eljárás

1. *Döntőbíróági joghatóság.* A Szovjetunió döntőbíróságainak joghatósága általában szélesebb, mint a magyar döntőbírózságoké. Így: a) Szerződési vitával csak a döntőbizottságok foglalkoznak, a bírósági értékhatár alacsony volta miatt célszerű volt e területen a bíróságok eljárását kizárni; b) a döntőbizottságok foglalkoznak a nem közhasználatú ipari vasútvonalak üzemelésével kapcsolatos szerződési és vagyoni jogi vitákkal. Ilyen vita lehet pl. az, hogy mennyi legyen az állásidő, milyen legyen a rakodási front, gépi vagy kézi rakodás legyen-e stb.; c) a szocialista szervezetek között ingatlan bérletével vagy kezelésével kapcsolatos viták; d) a szakosítás során egyes vagyontárgyak birtoklása kérdésében keletkezett viták; e) a szállítási szerződésen kívül keletkezett kártérítési viták (ezek száma meglehetősen kevés, mert hiszen ilyen esetekben többnyire büntető eljárás is folyik és a büntető bíróság mindjárt a polgári jogi igény tárgyában is határoz); f) döntőbíróság bírálja el a határidővitákat is.

Szűkebb a döntőbíróági joghatóság a magyar joghoz képest annyiban, hogy a kolhozoknak állami szervezetekkel szállítási szerződésből kifolyólag keletkezett vitái — az eljárás tárgyának értékére való tekintet nélkül — bírósági útra tartoznak.

2. *A hatásköri és illetékességi megoszlás alapjai.* A hatásköri és illetékesség megoszlás választóvonalait a felek felügyeleti alárendeltsége, az eljárás tárgyának értéke és az alperes (a szállító) székhelye (ún. területi elv), illetőleg ezek kombinációja adja. Ez a kombináció természetesen többértű, mint amit a magyar jogszabályok ismer-

nek; ez a többértűség a Szovjetunió szövetségi állam jellegéből fakad. Ez vonja maga után azt is, hogy a hatáskör és az illetékesség elválasztására többféle értékhatár van, mint nálunk. Természetszerűleg a felügyeleti alárendeltség, a területi elv és az értékhatár mint hatásköri és illetékességi kritérium közül a területi elv érvényesülése a legkövetkezetesebb. Ebből a mi viszonyainkhoz képest két fontos különbség fűződik.

a) Amíg a Magyar Népköztársaságban a megyei döntőbizottságok értékhatárra való tekintet nélkül eljárnak az ugyanazon megye területén működő valamelyik tanács felügyelete alá rendelt felek között felmerült vitás ügyekben, addig a Szovjetunióban a magasabb ügyérték az ügyet a felettes döntőbírószághoz tereli.

b) Amíg Magyarországon a minisztériumi döntőbizottság hatáskörébe — bár ha ugyanazon minisztérium alá tartozó szervezetek között keletkezett vitáról van szó — csak a megyei döntőbizottsági hatáskörre irányadó értékhatárt meghaladó ügyértékű ügyek tartoznak, addig a Szovjetunióban a hivatali döntőbíróságok bírálják el az ugyanazon hivatal alá rendelt vállalatok valamennyi — tehát az 1000 rubelen aluli, vagyis az általános szabályok szerint bírósági hatáskörbe tartozó — ügyét, értékhatártól függetlenül.

Igen érdekes a hatásköri szabályozásban mutatkozó alábbi — jelentős — különbség: Magyarországon a felettes döntőbizottság elbírálás céljából magához vonhat, illetve magához vonni köteles az alsóbb döntőbizottságtól olyan ügyeket, amelyek a népgazdaság szempontjából fontosabbak, vagy bizalmas természetűek. Ezzel a joggal a szovjet döntőbíróságok nem rendelkeznek, viszont arra van joguk, hogy megbízhatnak alárendelt döntőbírószágot hatáskörükbe tartozó vita eldöntésével. Így a Goszarbitrázs megbízhatja a szövetséges köztársaságok minisztertanácsai mellé rendelt állami döntőbíróságokat és a helyi állami döntőbírószágokat, illetve a szövetséges köztársaságok minisztertanácsai

mellé rendelt állami döntőbíróóságok megbízhatják a helyi döntőbíróóságokat ügyek eldöntésével. Erre csak akkor van lehetőség, ha a felek a megbízott döntőbíróóság területén működnek. Ennek a szabálynak a célja a viták eldöntésének meggyorsítása, az eldöntés színhelyének a kötelezettségek teljesítése színhelyéhez közelebb hozása, megtakarítás időben és kiküldetési költségekben. E vonatkozásban a területi elv lép előtérbe az értékhatárral szemben, mert hiszen a megbízott döntőbíróóság ilyen módon olyan ügyekben jár el, amelyek értékhatár szempontjából hatáskörét meghaladják. A jogszabály lehetőséget nyújt arra, hogy az ilyen átruházott ügyekben is érvényesülhessen azért a magasabb döntőbíróósághoz fűződő fokozottabb garancia. Ezért a megbízás ellenére is a megbízó döntőbíróóság gyakorolja a felügyeletet az átruházott ügyben hozott határozat törvényessége felett. Ily ügyekben tehát a felek által benyújtott panaszokat nem az a szerv bírálja el, amely mellett a megbízott döntőbíróóság működik, hanem a megbízást adó magasabb döntőbíróóság fődöntőbírája.

3. *Szállítási alapfeltételek.* A szállítási alapfeltételeknek két nagy csoportja van. Az egyik csoportba tartoznak a 18 legfontosabb termékre vonatkozó alapfeltételek, melyeket maga a kormány hagy jóvá. A második csoportba tartozik a szállítási alapfeltételek zöme, szám szerint kb. 100—150. Ezek nem esnek a kormány jóváhagyása alá. Ez utóbbi alapfeltételek össz-szövetségi vonatkozásúak, vannak ezen felül köztársasági alapfeltételek is, melyek az össz-szövetségi alapfeltételekben nem szabályozott területeket vonnak a szabályozás körébe.

4. *Döntés a keresetek tárgyalás céljából való elfogadása tárgyában.* A szovjet döntőbíróási eljárás érdekes különleges intézménye: döntés a keresetek tárgyalás céljából való elfogadása kérdésében. Ez a döntőbíróási eljárásnak — mondhatni — külön szakasza.

A szovjet döntőbíróási eljárás szabályai pontosan előírják, hogy milyen tevékeny-

ségeket kell elvégeznie a felperesnek, mielőtt keresetlevelet benyújtja, miképpen kell a keresetlevelet megszerkeszteni, milyen okiratokat kell a keresetlevélhez mellékelni, mennyi idő alatt kell a keresetlevelet a vita felmerültétől számítva előterjeszteni stb. A döntőbíróóság csak akkor fogadja el a keresetet tárgyalás céljából, ha a felperes az említett előírásokat pontosan betartotta. Ha a felperes a hatásköri és illetékességi szabályokat nem tartotta be, a döntőbíróóság a keresetet nem fogadja el tárgyalásra, hanem visszaadja felperesnek.

Ha a felperes a vita döntőbíróási eljárásán kívüli rendezését nem kísérelte meg, illetőleg ezt nem igazolja, a döntőbíróóság szervei a keresetet nem fogadják el.

Tüzetesen előírják a jogszabályok a keresetlevél alakí és tartalmi kellékeit, ezek sorában többek között azt is, hogy a keresetlevelet a felperesi szerv vezetője írja alá. E szabály be nem tartása szintén visszautasítást von maga után.

Jogszabály, szállítási alapfeltétel gyakran meghatározott időközt ír elő a kereset benyújtására. Így van ez többek közt a szerződési viták előterjesztésére. A határidő be nem tartása esetén a döntőbíróóság nem bocsátja a keresetet tárgyalásra, hanem azt visszautasítja. Természetesen ilyen esetekben a döntőbíróóság nem jár el mereven és tüzetesen vizsgálja, hogy vajon az eljárás megtagadása nem idézi-e elő a gazdasági szervezetek munkájának rosszabbodását vagy egymás közötti kapcsolatuk romlását, illetve mérlegeli, hogy milyen okokból húzódott el a kereset előterjesztése. E vizsgálat eredményétől függően dönt az elfogadás vagy az elfogadás megtagadása kérdésében.

Ha a felperes keresetét az elévülési határidő után nyújtotta be, a döntőbíróóságnak jogában áll a tárgyalásra való elfogadást megtagadni, vagy amennyiben — különösen ha felperes egyszersmind az elévülési határidő meghosszabbítását kéri és erre nyomatékosnak látszó indokokat hoz fel — a keresetet tárgyalásra elfogadni.

Ilyen esetben a döntőbíróság az ügy érdemi elbírálása során dönt arról, hogy meghosszabbítja-e az elévülési határidőt vagy sem. Ha a felperes az illeték lerovására vonatkozó szabályokat nem tartotta be, a döntőbíróság az érdemi tárgyalásra való elfogadást megtagadja.

Ha a döntőbíróság a felsorolt okok valamelyike alapján a keresetet felperesnek visszaadja, köteles rámutatni azokra a körülményekre, amelyek miatt az érdemi elbírálás céljából való elfogadást megtagadta. A döntőbíróság a hibák kijavítására határidőt tűz. A kereset benyújtása napjának az a nap számít, amikor felperes a kijavított keresetet benyújtotta, illetőleg a hibát pótolta. Ha ez a keresetelévülési határidőn belül nem történt meg, az elévülés bekövetkezett, hacsak a fődöntőbíró a hiba kijavításáig nem függeszti fel az elévülési időt. A döntőbíróság köteles a felperes felettes hatóságához jelentést tenni (szignalizálni), ha azt tapasztalja, hogy felperes mulasztása miatt a kereset nem került kellő időben a döntőbíróshoz, vagy ha a keresetindításra megszabott határidő lejárt, vagy az elévülés bekövetkezte miatt a döntőbíróság az érdemi elbírálást megtagadja.

A kifejtettekből a következők állapíthatók meg: Ha a keresetlevél az előírt kellékeknek megfelel, illetve a felperes a hiányokat pótolta, a hibákat kijavította, kerül a keresetlevél előkészítés és eldöntés céljából az arra kijelölt döntőbíróhoz. Hogy a jogszabályok milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak a tárgyalásra való elfogadás kérdésében való döntésnek, mutatja az a rendelkezés, hogy az elfogadás kérdésében a fődöntőbírónak vagy helyettesének kell állást foglalnia. Csupán nagyobb döntőbíróságoknál van megengedve, hogy ezt a munkát egy döntőbíró vagy egy kiváló konzultáns végezze el.

A keresetek tárgyalás céljából való elfogadásának elbírálása az állami fegyelemre nevelés hatásos eszköze. Neveli a vállalatokat a többi vállalattal való elvtársi együttműködésre, hozzájárul a forgó-

eszközök forgási sebességének gyorsításához és segíti kiküszöbölni a vállalatok tevékenységében mutatkozó hibákat.

Ha a keresetlevelet a döntőbíróság érdemi tárgyalásra és eldöntésre alkalmasnak találta, az ügy érdemi elbírálásával foglalkozó döntőbíró teljes figyelmét a vita érdemi elbírálására összpontosíthatja. Ez biztosítékot jelent arra, hogy a döntőbíró a bár szintén fontos, de alaki jellegű körülmények vizsgálata alól felmentve csak az ügy érdemi vonatkozásait vizsgálja, s ez már garancia arra, hogy a népgazdaság érdekeinek és a jogszabályoknak megfelelő döntéshez juthat.

5. *A döntés előkészítése.* Ha a döntőbíróság a keresetet tárgyalás céljából elfogadta, kezdetét veszi az ügy érdemi elbírálásának egyik legfontosabb szakasza: a döntés előkészítése.

A mi jogszabályunk is előírja az előkészítést, ennek céljául azonban csak azt jelöli meg, hogy az ügy lehetőleg egy tárgyaláson érdemben elbírálnak legyen (207/1951. M. T. sz. r. 22. § (1) bek.). Az »eljárás irányítása« című 21. § pedig arra nézve tartalmaz rendelkezéseket, hogy a döntőbizottság mindent megtehet, ami az ügy elbírálása érdekében szükséges.

A szovjet jogszabályok sokkal kimerítőbben határozzák meg a döntőbíróság előkészítési kötelezettségét és — amint értesültünk — a döntőbírák az előkészítésnek sokkal alaposabban is tesznek eleget. A szovjet döntőbíró az előkészítés során az alábbiakat végzi, miután az ügy iratait gondosan áttanulmányozta:

a) iratokat kér be a felektől és az eljárásban nem szereplő intézményektől és szervezetektől; b) a feleket elszámolásaik egyeztetésére, ellentétes álláspontjaik közvetlen tárgyalás útján való tisztázására kötelezi; c) kiszáll a helyszínre, hogy az ügy eldöntése szempontjából szükséges körülményekről közvetlen észlelet útján meggyőződjék; d) intézkedik harmadik szervezet perbevonása iránt; e) hivatalból felvetett kérdések tisztázását rendeli el; f) egyes kérdések szakértői tisztázását

rendeli el; g) meghagyja a felek vezetőinek vagy meghatározott dolgozóinak a döntőbíróság tárgyalásán való személyes megjelenést; h) odahat, hogy a felek az előkészítő eljárás során egyezséget kössenek; i) kivételes esetekben (főleg ingatlanok igénybevételeivel vagy kiürítésével, úgyszintén vagyontárgy visszabocsátásával kapcsolatos eljárásokban) biztosítási végrehajtást rendel el.

Mindez kidomborítja a szovjet döntőbíróági eljárás legjellegzetesebb vonását: a döntőbíró aktív szerepét, alkotó közreműködését, amely nem korlátozódik a tárgyalásra, hanem megnyilvánul már a tárgyalás előtt az előkészítés során is.

Természetesen a döntőbíró vezető szerepe nem kárhoztatja a feleket passzivitásra, mert hiszen a leglelkesebb döntőbíró igyekezete is hajótörést szenved, ha a felekben nincs meg a maximális készség álláspontjuk védelmére, a helyes álláspont önkritikus elfogadására, az önálló gazdaságos elszámolás elvének nem vállalati, hanem népgazdasági szinten való szolgálatára, a szocialista törvényesség érvényrejuttatására, vállalati veszteség árán is, szóval az igazság kiderítésére, a tervteljesítés jobb előmozdítására. Nem minden ügy kívánja meg az előkészítés valamennyi lehetőségének igénybevételét. Hiszen vannak egyszerűbb ügyek is, amelyek akár a felek közbenjárta nélkül, pusztán az iratok alapján is eldönthetők. Ezzel szemben viszont a szerződési viták eldöntése a legodaadóbb előkészítést kívánja meg. Sokszor nem elegendő a szerződés vitatott pontjainak elbírálása, hanem az előkészítést ki kell terjeszteni a szerződés egész terjedelmére, sőt a felek jogviszonya egészéből, a konkrét szerződésen túlmenő egyéb kapcsolataikból, sajátlagos adottságaikból is méríteni kell ahhoz, hogy a döntőbíróság megtalálja a valamennyi szempontot kielégítő helyes döntést.

A döntés a keresetek tárgyalásra való elfogadása kérdésében, az előkészítő eljárás terjedelme és alapos végrehajtása, a döntőbíró aktív szerepe, a felek részvétele a

döntésben stb. — mind egy-egy jellemző sajáttsága a döntőbíráskodásnak, a jogalkalmazás arbitrárius voltának, a polgári eljárásbeli bíróság tevékenységtől eltérő döntőbíróági tevékenységének.

6. *A felek képvisellete, részvételük a döntésben.* A 207/1951. M. T. sz. r. 23. §-a a felek képviseléről szól. Szabályai csupán azt az esetet tartják szem előtt, amikor a felet külön meghatalmazott képviseli, de nem szólnak arról a szinte egyedül természetes megoldásról, hogy a feleket a döntőbizottság előtt törvényes képviselőjük, az egyszemélyes felelős vezető, az igazgató képviselje. A szovjet döntőbíróági szabályzat alapesetként tárgyalja a fél vezetőjének képviselési kötelezettségét és csupán kivételszerűen engedi meg, hogy a felet más képviselje.

Konkrétan a szabály az, hogy a fél felelős képviselője: szerződéskötési vitánál a vállalat, intézmény stb. vezetője, helyettese, úgyszintén az irányító szerv vezetője vagy helyettese; egyéb vitánál pedig a most említetteken kívül az irányító szerv erre meghatalmazott egyéb funkcionáriusai, illetve a vállalatnak, az intézménynek stb. a konkrét vitában érdekelt részlege (osztálya stb.) vezetői vagy egyéb dolgozók. Már ebből is kitűnik, hogy a szerződési viták intézésébe bevont dolgozók köre szűkebb, mint azon dolgozók köre, akik az egyéb vagyoni jogi viták elintézésénél a képviselést gyakorolják. Ez érthető abból, hogy a szerződési vitában hozott határozat — a vagyoni jogi vitában hozott határozattól eltérően — hosszú időre megállapítja a felek bizonyos kölcsönös viszonyát, s ezért érthető, hogy az ily ügyek elintézésében a vállalatok, illetve a felettes szervek vezetői vegyenek részt.

Annak meghatározása, hogy kik lehetnek a felek képviselői, azért bír nagy jelentőséggel, mert a Szovjetunióban a döntőbíróági jogszolgáltatás nem a mi felfogásunkban vett egyes-, illetve társas bíráskodás. Nem szólva arról az esetről, amikor a felek egyike vagy mindketten távol-

maradnak a tárgyalásról, a döntőbíró a felek képviselőivel együtt dönti el az ügyet. Ez azonban nem tanácsi elintézés, jelent, nem társas bíraskodás. Az egységes szocialista tulajdon tárgyait kezelő állami vállalatok és szervezetek vitáinak eldöntése nem ellenérdekű felek vitájában való állásfoglalás. A szovjet jogszabályok tartalma, szelleme, a szovjet ember erkölce nem enged megalapozatlan, céltalan vitákat. A döntőbíróság tárgyalásán a döntőbíró és a felek közös munkájának eredményeképpen mintegy mozaikokból összerakottan, kialakul a helyes tényállás, amely a népgazdaság érdekeinek és a szocialista törvényesség szempontjainak megfelelő egy, helyes elbírálást ismer, s ez előtt annak a félnek, akinek nincs igaza, meg kell hajolnia. Ez érthetővé teszi, hogy nem magas pulpituson ülő bírónak, kell kimondania az állam akaratát, hanem a felek döntőbíróval együtt találják meg a helyes döntést. Az állami döntőbíró — kivéve a felek távolmaradásának esetét — csak azokban a ritka esetekben dönt egyedül, amikor a felek egyetértését nem sikerül létrehozni.

A Szovjetunióban nagy távolságok vannak, ehhez képest aránylag kevés a döntőbíróság, a nagy gazdasági eredményeket felmutató vállalatok vezetőinek, s az irányító szervek vezetőinek ideje kevés, mégis helyes és szükséges megjelenésük a döntőbíróság tárgyalásán és bevonásuk a döntésbe. Ezt a következő szempontok kívánják: a) az önálló gazdaságos elszámolás rendszerében működő vállalatok vitáinak kimenetelében megmutatkozik a szervezet munkájának eredménye. A vállalat egészéért felelős és az eredményekben anyagiilag is érdekelt igazgató részvétele az eljárásban tehát nagyon fontos; b) a viták feltárják a szervezetek munkájában mutatkozó hiányosságokat és azok okait. Ha a vitát a fél felelős képviselőinek részvételével intézik el, az utóbbinak lehetősége van arra, hogy közvetlenül győződjék meg a hiányosságokról és így megtehesse a megfelelő intézkedéseket a hiányosságok ki-

küszöbölésére, szükség esetén a vétkesek felelősségrevonására; c) az ügyek eldöntésében résztvevő funkcionáriusok megismerik a döntőbíróságok gyakorlatát és munkamódszerét, s így a jövőben alkalmazkodni tudnak a megismert helyes szempontokhoz; d) mindazok a szempontok, amelyek megkívánják a szervezet közvetlen irányítójának megjelenését és részvételét az eljárásban, indokolják a felettes szervek bevonását is a döntőbíróság munkájába. Ezért a döntőbíróság a tárgyalások időpontjáról és helyéről értesíti a felettes szervek vezetőit is, akik igen gyakran maguk látják el az eljárásban szereplő szervezet képviselőjét, különösen akkor, ha a fél közvetlen képviselőjének megjelenése nagy költséggel vagy idővesztéssel járna.

7. *Perbevonás; a határozatok sajátosságai.* Eljárási jellegzetesség az, hogy a szovjet döntőbíróságok nem ismerik a perbehívás intézményét és bizonyos szűkörű kivételektől eltekintve mindig csak a konkrétan érdekelt két szervezet vitáját döntik el. Kivételekre a szállítási alappfeltételek nyújtanak lehetőséget, amelyek meghatározzák, hogy egy vita elbírálása során milyen egyéb szervezetet kell a döntőbírósnak perbevonnia. Leginkább minőséghibás szállítás miatt keletkező vitában kerül sor a gyártó vállalatnak, mint harmadik személynek az eljárásba való bevonására. Ez az eljárásjogi gyakorlat azzal függ össze, hogy a vállalatok a szállítási szerződések alapján kötelezettségeikért a vis maior határain belül helytállni kötelesek és igen ritka az eset, amikor egy vállalat a szerződésszegése következményeitől a vele szállítói vagy megrendelői kapcsolatban álló vállalat hibájára való hivatkozással mentesülhet. Önként értendő, hogy ilyen körülmények között sok célja harmadik vállalat perbevonásának nincsen.

A döntőbíróági vitát eldöntő határozatok tekintetében a következő példaadók eltérések vannak:

a) a határozatok a jogvitát konkrétan eldöntik és nem engedik meg a marasztalási

összegnek a felek elszámolásainak egyeztetése alapján való tisztázását. Hasonlóképpen nem lehet a határozati rendelkezést feltétel bekövetkeztétől függővé tenni. A pénzforgalom zavartalan lebonyolítását nagy mértékben elősegítő eme gyakorlat a Szovjetunióban azért alakulhatott ki, mert ott az előkészítés alaposabb és már a határozathozatal előtt megtörténik a számszerűségi eltérések kiküszöbölése. Szerződési vitákban a döntőbíró nem szorítkozik a vitás kérdések eldöntésére szolgáló irányelvek leszögezésére, hanem konkrét megszövegezi a szerződés vitatott részét;

b) nincsen olyan jogszabályi rendelkezés, mely arra kötelezné a döntőbíró, hogy marasztalási határidőt állapítson meg. A szabály az, hogy a közölt határozat nyomban jogerőre emelkedik. Csupán kivételszerűen van megengedve a döntőbíró, hogy a teljesítésre határidőt tűzzön. Ez a rendelkezés a pénzügyi és általában az állami fegyelem érvényesülését segíti elő, ugyanis tapasztalat, hogy a szükségtelenül megállapított teljesítési határidő arra ösztönzi a marasztalt felet, hogy a határozat megváltoztatását és addig is a végrehajtás felületesét szorgalmazza;

c) a határozat előbb tartalmazza az indokokat, s csak ezt követi a rendelkezés rész.

8. *Felügyelet a határozatok törvényessége felett, megsemmisítés, panasz.* Az állami döntőbíró határozatai véglegesek és nem fellebbezhetők meg. Természetesen ez a rendelkezés nem jelentheti azt, hogy az a határozat, amely ellentétben áll a szocialista törvényesség követelményével, vagy nem felel meg a dolgozó nép érdekeinek, ne lenne megváltoztatható vagy hatályon kívül helyezhető. Az említett rendelkezés csupán azt az elvet tartalmazza, hogy jogorvoslat, mint ilyen, intézményesítve nincsen. Ez serkentőleg hat az ügy eldöntésében résztvevő felekre, s természetesen legelsősorban a döntőbíróra, hogy a döntőbíró egyfolyamodásban hozzon gazdaságilag és jogilag egyaránt helyes döntést.

Ennek előrebocsátása után a határoza-

tok megváltoztatásának lehetőségei a következők:

a) A Goszarbitrázs eljárási szabályzata 47. §-ában magának a döntőbírónak engedi meg, hogy a határozathozataltól számított egy hónapon belül — akár a felek kérelmére, akár hivatalból, de a felek meghallgatása alapján — a határozatot megváltoztassa, amennyiben az ügyvel kapcsolatban új tények merülnek fel. Új tény az, amit az OSZFSZK Polgári Perrendtartásának 251. §-a ilyenként elismer. Ha azt a szervezetet, amelyet a határozat marasztalt, újjászervezték vagy megszüntették, az eljárási szabályzat 48. §-a kötelezi a döntőbíró, hogy határozaton a szükséges változtatásokat eszközölje.

b) A most ismertetett rendelkezéstől tekintve a szovjet jog a döntőbíró határozatok helytelenségeit *felügyeleti úton* rendeli orvosolni. Ez annyit jelent, hogy az a szerv, amely mellett a döntőbírószervezet van, felügyeleti jogkörében hatályon kívül helyezheti, vagy módosíthatja a döntőbíró határozatát vagy új eljárást rendelhet el. Ugyanez a jog illeti meg a fődöntőbíró vezetője alatt álló vagy az alá rendelt döntőbíró által hozott határozatok tekintetében. A felettes döntőbíró vezetője azonban az alárendelt döntőbíró határozatai közül nem minden határozatot semmisíthet meg, hanem csak azokat, amelyek elintézése hatásköri szempontból tulajdonképpen a felettes döntőbíróhoz tartoznának (pl. két-összszövetségi vállalat jogvitája), azonban az eljárás tárgyának értékére való tekintettel (tehát pl. 50 000.— rubelnél alacsonyabb ügyérték esetén) az elbírálási jogszabály alapján a felettes döntőbíró az alárendelt döntőbírósnak átengedte. Ezt a rendelkezést észszerűen kiegészíti az a szabály, hogy az alárendelt döntőbíró felügyeleti szerve (pl. a szövetséges köztársasági döntőbíró felügyeletét gyakorló köztársasági minisztertanács) sem semmisítheti meg a felettes döntőbíró hatáskörébe tartozó s az alárendelt döntőbíró által csupán »megbízás folytán« intézett

ügyben hozott határozatot (pl. két összszövetségi vállalat között 48 000.— rubel értékű termék minőséghibája miatt kezelt jogvitát elintéző határozatot).

A szocialista törvényesség érvényesülését messzemenően szolgálja a döntőbíró-sági határozatok helytelenségének felügyeleti úton való orvoslása, mert semmilyen jogszabály nem köti meg a felügyeleti szerv kezét, hogy milyen jogcímen és mennyi idő alatt semmisítheti meg a helytelen határozatokat. *A lényeg az, hogy semmilyen körülmények között sem maradhat fenn az állam érdekét sértő határozat.* A megváltoztatási, megsemmisítési jogkör kereteire vonatkozóan csupán a gyakorlatban kristályosodtak ki elvek. Kiindulópontul az állami döntőbíráskodás elé kitzított feladatok szolgálnak. Ezekből az következik, hogy meg kell változtatni, illetve meg kell semmisíteni a határozatot mindazokban az esetekben, amikor az egészben vagy részben érdemben helytelen, tehát a jogszabályok a főhatósági rendelkezések, a szállítási alapfeltételek vagy a megkötött szerződések megsértésével hozták, vagy pedig a határozat ellentétben áll a tényállással.

A szovjet jognak az az álláspontja, hogy a határozatok helyessége feletti örökös elválaszthatatlan az irányító, felügyeleti tevékenységtől. Benne van ebben a gondolatban az is, hogy a felügyeleti eljárás az eseti jogorvosláson felül a szovjet államapparátus munkájának javítását és végső soron a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülését szolgálja. Kifejezésre jut a felügyeleti úton gyakorolt reformációban az az alapelv is, hogy a Szovjetunió polgárai és kollektívái szabadon élhetnek a bírálathoz fegyverrel és felszólalhatnak az állami szervek helytelen munkáját tükröző határozatok ellen.

c) Emellett a felügyeleti, irányító szerv a felek vagy felügyeleti hatóságai panaszai útján is értesülést szerezhet arról, hogy valamely döntőbíró-sági határozat helytelen. Ez a felek kezdeményezte eljárás már emlékeztet a jogorvoslati eljárásra, de hangsúlyozni kell, hogy a felek által be-

adott panasz nem fellebbezés, s bár ha tőlük is indul ki a kezdeményezés, ez csak alap a felügyeleti, irányító szerv részére a felügyeleti eljárás lefolytatására.

Abból a célból, hogy a felek ne formálhassanak fellebbezést a szovjet jogban tisztán panaszjellegű intézményből, a következő megkötöttségek érvényesülnek:

a) Zsáloba¹ előterjesztésének a határozathozataltól számított meghatározott idő alatt van csak helye. Ez szerződési vitában 15 nap, egyébként 30 nap. Természetesen a jogszabály nem tartalmaz rendelkezést arra nézve, hogy mi történik akkor, ha a fél elkéssetten terjeszti elő a panaszt, viszont az igen alapos. — Tudomásunk szerint a felügyeleti szerv hivatalból ilyen esetben is kimondja a megsemmisítést, ha a sérelmezett határozat sérti a népgazdaság érdekét, ellentétben áll a tervvel, a jogszabályokkal, a szállítási alapfeltételekkel, a szerződéssel stb. b) A panaszt a panaszos szervezet vezetőjének kell aláírnia. Ez a szabály egyrészt segíti az egyszemélyi felelős vezetést, másrészt kellő komolyságot kölcsönöz a panasznak; c) a fél panaszával nem fordulhat addig annak a szervnek a vezetőjéhez, amely mellett a döntőbíró-ság szervezve van, amíg meg nem kísérelte panaszának a döntőbíró-ság főarbitrénél való érvényesítését; d) a panasz után illetéket kell fizetni.

9. *Végrehajtás.* A döntőbíró-sági határozatok végrehajtási eljárása több különlegességet mutat.

Ezek sorából mindekelőtt azt kell kiemelni, hogy a döntőbíró-sági határozatot a kötelezett *önként* köteles végrehajtani, szemben a mi szabályozásunkkal, amely szerint a jogosítottnak kell minden esetben intézkedéseket tennie a határozatban foglalt kötelezés realizálása érdekében. A szovjetjogi szabályozás a szovjet gazdasági szervek fejlett fegyelméről, valamint arról tesz tanúságot, hogy a hozzászót gondolata magától értetődő természetességgel

¹ Itt kell megjegyezni, hogy az orosz jogi műnyelv nem különböztet a fellebbezés — felülvizsgálati kérelem — panasz kifejezések között, hanem valamennyit a „zsáloba” szóval jelöli.

él a szovjet gazdasági szervezetekben és irányítja tevékenységüket. A gyakorlat azt igazolja, hogy a kötelezettek az esetek túlnyomó részében tényleg önként teljesítik a döntőbíróóságok határozatait, s csak nagyon ritkán kerül sor a kényszer igénybevételével történő végrehajtására, valamint arra, hogy a döntőbíróósági rendelkezések megvalósulását hátráltató alkalmazottakkal szemben fegyelmi vagy büntetőjogi megtorlással kelljen élni.

A határozatok önkéntes végrehajtása és a lerövidített elévülési határidő visszatart az alaptalan, meggondolatlan jogorvoslatoktól és nagymértékben hozzájárul a forgóeszközök forgási sebességének gyorsításához.

Ami mármost a kifejtett alapvető elveken felül magának a végrehajtási eljárásnak a sajátosságait illeti, a következőkre kell rámutatni.

Mint már említettük, ha a kötelezett fél önként nem tesz eleget a marasztalásnak, a jogszabály kényszer útján biztosítja az állami döntőbíróósági határozatban foglalt marasztalás végrehajtását. Maga a határozat nem végrehajtható okirat. Végrehajthatóvá csak akkor válik, ha az állami döntőbíróóság a végrehajtást lehetővé tevő parancsot (prikáz-t) bocsát ki. Ilyen parancsot a döntőbíróóság a végrehajtató kérelmére ad ki. Ugyanazon helyiségben lakó adós esetében a 250 rubelen alóli végrehajtás esetén a döntőbíróóság nem bocsát ki prikáz-t, hanem végrehajtást elrendelő bélyegzőt út a fél kérelmére a határozat kiadmányára. (Hasonlít a végrehajtható kiadmány intézményére.) Prikáz kibocsátását a végrehajtató az egyéves elévülési határidőn belül bármikor kérheti. Maga a kérelmezés az elévülést nem szakítja félbe. A szovjet jog az elévülés intézményét igen szigorúan kezeli, ezért előírás, hogy a prikázon feltétlenül fel kell tüntetni azt az időpontot, amelyen belül a végrehajtás foganatosítható. Ha a végrehajtási parancs e körülményt nem tünteti fel, végrehajtásnak nincs helye.

*

A továbbiak során azt kell megvizsgálnunk, hogy a szovjet döntőbíróóságok szervezeti és eljárásjogi megoldásai példáján miképpen fejleszthetjük tovább a magyar döntőbizottsági intézményt. A szovjet jogalkotás idevonatkozó szabályai és a szovjet döntőbíróóságok munkamódszerei nemcsak azért méltóak figyelemre, mert a szovjet arbitrázs a szocialista gazdálkodás történelmileg első ilyen intézménye, amely fennállásának évtizedei alatt gazdag tapasztalatokat gyűjtött össze, hanem legfőként azért, mert a szovjet arbitrázsok elismerően kiválóan valósítják meg intézményi céljukat. Ha figyelmen kívül hagyjuk a Szovjetunió szövetséges állam jellegéből, földrajzi adottságaiból és legelsősorban a gazdálkodás fejlettebb színvonalából adódó különbségeket, elvi alapra visszavezetve a Magyar Népköztársaság döntőbizottsági intézményének küszöbön álló jogszabályi újrendezése során a következő szempontok figyelembevételét javasolhatjuk.

Az a gondolat, amely a szocialista szervezetek egymás közötti jogvitáinak döntőbizottsági elbírálását kívánja, törekszen, ha az intézményesen külön szakigazgatási feladatkörbe (például árhatósági jogkörbe) nem utalt kérdésekben támadt vitákat kirekesztjük a döntőbizottsági joghatóságból. Minél több témakört vonunk el az arbitrázs elől, annál kevésbé valósul meg az a helyes szempont, hogy a szocialista szervezetek egymás közötti vitás ügyeit külön erre a célra rendelt szervezet intézze. Így pl. semmiféle elvi megfontolás nem kívánja az egyik szocialista szervezet által a másiknak — szerződésen kívül — okozott kár megtérítése iránti ügyek polgári bírósághoz terelését. Ugyanígy célszerű volna az ingatlanok bérletével és kezelésével kapcsolatos vitás ügyek döntőbizottsági intézése is. A jogvitás ügyekben a vállalatok működésének olyan vonásai jutnak felszínre, amelyeket egyéb szervek még külön kutatás útján sem vethetnének fel. Minél inkább parcellázzuk a vállalatok jogvitás ügyeire nézve a joghatóságot,

annál inkább szóródik szét a tapasztalatgyűjtés egységessége és a vagyoni befolyásolás helyes mértékű, egyöntetű szempontú alkalmazásának lehetősége.

A döntőbizottsági rendszer összeforrott-ságát szolgálná, ha nemcsak a Központi Döntőbizottság vonhatna a megyei (fővárosi) döntőbizottságtól ügyeket magához, hanem egyszersmind a KDB is delegálhatna — bár értékhatáron felüli, de helyi vonatkozású — ügyeket a helyi döntőbizottságokhoz. Az említett szempontnál is döntőbb jelentőségű volna az, ha ezzel fokozottabban biztosítanánk a helyi ügyintézéshez fűződő jelentőséget, egyszerűsödnek az ügyvitel, és megtakarítás volna elérhető az alkalmazottak munkaidejében és kiküldetési költségeiben.

Régi adósságot rónának le a döntőbizottságok, ha az előkészítő eljárás szovjetjogi szabályozását magukévá tennék. Az egyébként tömörségre törekvő és inkább keretszabályozást nyújtó szovjet jogszabály nem fukarkodik a felsorolással, amikor a szovjet arbiter előkészítő tevékenységét szabályozza. Az előkészítő tevékenység részletes szabályozása segíti a döntőbíró munkáját, lehetővé teszi az ügyek alaposabb eldöntését és megnyugvást nyújt a jogkeresőnek is, ha látja, hogy ügyének elbírálásába mennyi energiát fektetnek. A tárgyalosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy ha nem is cikkelyezzük be részletekbe menő aprólékossággal a döntőbíró előkészítő tevékenységét, az előkészítés gondossága munkamódszer és öntudat kérdése lévén — különösebb jogszabály nélkül is megvalósítható.

Nyíltan megmondhatjuk, hogy a tanácsi ügyintézés nem vált be. Ezt az intézményt nyugodtan jogtörténeti adalékká tehetjük és helyette a felek fokozott bevonásával történő döntést kell megvalósítanunk. Nálunk még nyomai vannak

annak, hogy egyik vállalat »megsértődik«, ha a másik vállalat ellene kötbérigényt érvényesít. Ennek a megsértődésnek a kárát a szerződés szerű teljesítésre törekvés látja. Ezen az egészségtelen helyzeten is segítünk, a vállalatok felelősségét növeljük s az igazgató egyszemélyes vezetését támasztjuk alá, ha a feleket az igazgató vagy egyéb vezető alkalmazottaik útján közvetlenül bevonjuk a tárgyalásba és a döntésbe.

Ki kell küszöbölnünk a felek jogi helyzetét nem tisztázottan eldöntő, a felek további tárgyalását szükségessé tevő, feltételes stb. határozatokat. A pénz forgási sebességét lassítja a 15 és 45 napos marasztalási határidő. A határozat azonnali jogerőre emelkedése hozzájárul a jogvita által megzavart nyugalmi helyzet helyreállításához és gyorsabban megvalósítja a határozattal elérni kívánt célt.

A magyar döntőbizottsági eljárási jogban ismert felülvizsgálati és megsemmisítési intézmény kettőssége gyakorlati zavarokkal jár. Nevelő hatású volna, ha a mi jogszabályunk is kifejezetten leszögezné azt a tételt, hogy a döntőbizottság határozatai ellen fellebbezésnek helye nincsen. Ez nem állna ellentétben azzal az alkotmányi elvvel, hogy a döntőbizottság határozatai által érintett felek rámutathassanak a határozat egyénileg sérelmes vonatkozásaira, vagy a döntőbizottság munkájában fellelhető hibákra. Egyebekben e vonatkozásban is áll az, amit korábban megállapítottunk, hogy ti. *gyakorlatilag helyes intézkedésekkel* különleges jogszabályreform nélkül, a jelenlegi jogszabályok keretén belül is megvalósítható az alap nélküli perlekedés visszaszorítása, a döntőbizottsági jogalkalmazás egységessége és a szocialista törvényesség gazdasági vonatkozásainak védelme.

Ujlaki László

Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság munkájáról

A Magyar Tudományos Akadémia *Állam- és Jogtudományi Főbizottsága* e tudományágak területén a tudományos munka legfőbb szervezője és irányítója. Működése kiterjed az állam- és jogtudomány tervszerűségének biztosítására, színvonala emelésének elősegítésére, átfogó vagy kiemelkedően fontos tárgyú tudományos előadások, vitaülések rendezésére, az egész állam- és jogtudományt érintő szervezeti kérdésekre stb. Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság munkájának figyelemmel kísérése tehát rendkívül fontos.

Az *Állam- és Jogtudományi Kongresszus* óta elsősorban 1955. január 22-én ült össze a Főbizottság. Megállapította, hogy a kongresszus a magyar állam- és jogtudomány nagy sikere. Jelentőségét nagymértékben növeli, hogy munkája nem csupán a hazai keretek között folyt: az első sikeres kísérletet jelentette átfogó és kifejezetten tudományos jellegű kongresszus rendezése a Szovjetunió és a népi demokratikus országok jogászainak részvételével. A széleskörű érdeklődés a kongresszus időszerecségének egyik legfőbb bizonyítéka, és egy szersmind utal arra a felelősségre is, mely a tudományt a gyakorlat segítése vonatkozásában terheli. A Főbizottság elhatá-

rozta, hogy a kongresszus anyagát — annak tudományos értéke folytán és az elért eredmények ismertté tétele végett — közzé kell tenni.

Megállapította a Főbizottság, hogy a kongresszus megmutatta, milyen nagy jelentősége van a tudomány fejlesztése, a béke és demokrácia védelmében az állam- és jogtudomány művelői között kialakuló *nemzetközi együttműködésnek* és foglalkozott a nemzetközi tudományos együttműködés fejlesztésének lehetőségeivel.

A Főbizottság egyebek között megvitatta továbbá az 1955. I. félévi munkatervét, mely a Főbizottság által közvetlenül megoldani kívánt feladatokból és az egyes albizottságok (szekciók) összesített munkaterveiből állott. A Főbizottság kijelölte *Medve Zsigmond*nak a földjog és a termelőszövetkezeti jog kérdéseiről tartandó februári vitaelőadásának korreferenseit *Világhy Miklós* és *Nagy László* személyében, továbbá elhatározta a *jelszabadulás 10 éves évfordulójával* kapcsolatosan előadás tartását a magyar államhatalom 10 éves fejlődéséről. Májusban rendezi a Főbizottság az Akadémiai Nagyhét keretében *Schultheisz Emil* előadását a büntető kodifikáció elvi problémáiról.

BÍRÓSÁGI HATÁROZATOK

KOZZÉTESZI A MAGYAR NÉPKOZTÁRSASÁG LEGFELSŐBB BÍRÓSÁGA

*Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V., József nádor-tér 1.)
Táv. : 180-850. — Előfizetési díj: egy évre 36.— Ft, félévre 18.— Ft, negyed-
évre 9.— Ft. — Csekk számszáma: 61.255.*

Szamel Lajos: A szocialista törvényességről*

A szerző 110 oldalon rövid összefoglalását adja a törvényesség problémájának. A törvényesség kérdését a széles néprétegek számára érthetően, de mégis jogilag világítja meg. A könyvet a Szikra (1954.) adta ki. Az, hogy a Szikra és nem a Jogi Kiadó jelentette meg, szintén arra utal, hogy a könyv a jogi műveknél nagyobb olvasótáborra számít. A mű a törvényesség kérdésének propagandistája. A témának különös időszerűsége — amint a szerző is megállapítja — Pártunk és Kormányunk programja — népi demokráciánk fejlődésének új szakasza ad. Tehát az új szakasz politikájának egy konkrét — igen fontos — kérdésre való alkalmazása. És mint ilyen, jelentős feladatot tölt be jogi irodalmunk terén.

A könyv négy fejezetre oszlik.

Az első fejezet címe: »A szocialista törvényesség jelentősége hazánkban.« Ebben a szerző megadja a törvényesség fogalmát az alkotmány alapján, majd elméletileg vázolja a törvények megtartásának szükségességét, mind az állampolgárok, mind az állami szervek szempontjából. Megállapítja a törvényesség jelentőségét egész eddigi fejlődésünk során. »A szocialista törvényesség állami életünkben sohasem hiányzott. Ez a megállapítás jogi gyakorlatunk számára lényeges, mert a törvényesség problémájának előtérbe kerülését gyakran értelmezték úgy, mint egy új elvnek a megjelenését; noha itt nem egy új elvről van szó, csupán a szocializmus építése egyik tételének következetes alkalmazásáról.« Végül leszögezi, hogy Pártunk és Kormányunk programja a törvényesség problémájának új hangsúlyt adott.

A második fejezet »A burzsoá törvényesség« problémájával foglalkozik. Annak keletkezésére és fejlődésére történeti visszapillantást vet — megállapítja, hogy »a

polgári forradalmak eszmekörében született«, majd az imperializmus korában »a burzsoázia kétségbeesett erőfeszítésekkel igyekszik megszabadulni az általa teremtetett és számára elviselhetetlenné vált törvényességtől«. A burzsoá államokban jelenleg fennálló helyzet megvilágítása céljából a törvényhozó és végrehajtó szervek viszonyát ismerteti napjainkban és levonja a következtetést, hogy: »Először ... a burzsoá parlament nem népképviselő, hanem a burzsoázia szerve, s így működése természetesen népellenes. Másodszor ... hogy a nyugaton végbemenő faszálódási folyamat jeleként a burzsoá országokban a parlament szerepe csökken, a kormány szerepe pedig növekszik.« Ezután a burzsoá alkotmányellenes törvények egy során mutatja be az imperializmus korának »törvényességét«. Végül a Horthysta Magyarország törvényességét vizsgálja meg társadalmi jelenségek, jogszabályok és törvénysértések világánál, összegezve, hogy mind a nyugati imperialista államoknál, mind a második világháború előtti Magyarországon érvényesült »az államhatalom alárendelése a monopóliumoknak«.

A harmadik fejezet »A szocialista törvényesség« problémakörét tárgyalja és a szocialista állam osztály jellegéből kiindulva megállapítja a szocialista törvényesség magasabbrendűségét. Ismét kiemeli a törvények feltétlenül kötelező erejét. Rámutat a törvények hatalmas mozgósító erejére a néptömegek munkája szempontjából, »amelyet azonban a törvények csak akkor tölthetnek be, ha a törvényesség tényleg az állami élet sérthetetlen alapelve az állampolgárok magatartásának és az állami szervek tevékenységének egyik meghatározója«. Kifejti, hogy népünk akaratát képviselői útján juttatja kifejezésre. »A megválasztás az egyetlen jogcím, amelynek révén valaki ... az államhatalmi szervek bármelyikében küldött lehet. Országunkban ismeretlen fogalom a ki-

* Bp. Szikra, 1954. 115 old.

Vö. Halász Pál: Állam és Igazgatás 1954. augusztus — szeptemberi számában és Antalffy György: Társadalmi Szemle 1954. novemberi számában megjelent bírálataival.

nevezett, hivatalból való vagy éppen örökös tagság az államhatalom... szerveiben.« A küldöttek és a nép kapcsolata — eltérőleg a polgári társadalom viszonyaitól, ahol ez a választásra korlátozódik — három fokozatban jelentkezik. Első a jelölések, ahol a nép maga jelöli küldötteit, második a választás, harmadik a rendszeres beszámolás. Így a nép és a törvényhozó kapcsolata folyamatos. A nép akaratának további érvényesülését pedig a visszahívási jog biztosítja. Ezután kimutatja, hogy törvényeink következetesen segítik és védik a szocialista társadalmi rendet és behatóan foglalkozik társadalmi rendünk fejlődésével a mezőgazdaság vonalán és a törvényességnek a falu szocialista építése terén mutatkozó különös jelentőségével. Jogszabályok és különböző gyakorlati példák világánál bemutatja, hogy törvényeink hogyan oltalmazzák a dolgozók jogait és mennyire szükséges ezeknek a jogszabályoknak a megtartása mind a dolgozók helyzete, mind pedig a szocializmus építéséhez való érzelmi magatartásuk szempontjából. Végül elemzi azokat a kötelezettségeket, amelyekkel a dolgozók tartoznak az államnak és leszögezi, hogy a jogok érvényesülésének legfőbb feltétele az állampolgári köteleességek teljesítése.

Az utolsó fejezet: »A szocialista törvényesség biztosítása hazánkban.« Itt először az állami és társadalmi szervek sokoldalú nevelőtevékenységére hívja fel a figyelmet: »A felvilágosító munkának ki kell terjednie arra, hogy a lakosság a törvényesen biztosított jogaival megismerkedjék és ismerje azt is, mik azok a köteleességek, amelyeknek eleget kell tennie.« Azután elemzi az állami szervek, különösen a tanácsok köteleseit a törvények végrehajtásával kapcsolatban. Végül a törvényesség védelmét szolgáló egyes intézményeinket ismerteti.

A szerző maga nem fogalmazza meg, hogy mi a könyv célkitűzése; a törvényesség kérdésének elméleti problémáit kívánja-e tovább fejleszteni, a gyakor-

lati jogi munkában részt vevők számára kíván-e segítséget adni munkájukhoz, vagy a dolgozók széles körének akar-e útmutatást adni problémáikhoz. Az a tény, hogy a könyv célját nem adja meg, a műn magán is meglátszik. Az olvasó azt megállapíthatja, hogy ismeretterjesztő és nem a tudományt továbbfejlesztő munkáról van szó, de, hogy a gyakorlati jogászoknak kíván-e az író útmutatást adni, ez nem mérhető fel pontosan. Ha viszont kizárólag a dolgozókkal való ismertetés a célja, akkor nem tárgyalja elég kimerítően, mindenki számára érthetően és felhasználhatóan azokat a lehetőségeket, amelyekkel minden állampolgár élhet a törvényesség védelme érdekében. Így a mű nem válik a törvényesség védelmének eszközzé, megmarad az ismeretterjesztés feladatkörében.

A természettudományok és a társadalomtudományok más ágai (pl. történelem) körében igen elterjedtek a népszerű tudományos művek. Ezeknek megírása mindig a legnagyobb nehézséget jelenti a tudomány szakemberei számára, mert mindenki részére érthetően és ugyanakkor tudományos fokon kell az anyagot feldolgozni. Egy ugyanilyen jellegű műnek a jogtudomány köréből még azzal a nehézséggel is meg kell küzdenie, hogy a jogtudományok iránt jelentkező érdeklődés lényegesen kisebb, mint a fenti tudományok irányában. Ilyen jellegű művekre azonban feltétlenül szükség van, ha a dolgozókkal meg kívánjuk ismertetni jogait és kötelezéseiket (nagy hiány van pl. ilyen vonatkozásban népszerű kézikönyvre a munkajog köréből). Ez csak úgy történhet meg, ha ezek a művek a dolgozók érdeklődését felkeltő és egyben számukra hasznos kérdéseket tárgyalnak. A jogtudomány körében a népszerű tudományos művek nem gyakoriak, mondhatjuk, ilyen vonatkozásban a dolgozók és a jogtudomány kapcsolata nem kielégítő. A szerző tehát a maga problémakörében egy jelentős hiányosságot küszöböl ki.

Az első fejezetnek a beiktatását nem tartom egészen szerencsésnek. Az ebben a fejezetben foglaltakat ugyanis a szerző később többé-kevésbé kénytelen megismételni. A harmadik fejezet elején pl., amikor a szocialista törvényesség magasabbrendűségét tárgyalja, újból kénytelen megadni a törvényesség fogalmát egy más megfogalmazásban. A fejezet további része tartalmilag a szocialista törvényesség biztosítása gondolkörébe illik inkább. Talán helyesebb lett volna egy rövid bevezetésben vagy előszóban a célkitűzéseket és a könyv megírásának szükségességét — fejlődésünk mai szakaszában — vázolni.

Egy ennyire korlátozott terjedelmű műnél talán jobb lett volna a burzsoá törvényességről szóló fejezetet rövidebbre fogni — esetleg a Horthy korszakot új, eddig feldolgozatlan példákon keresztül is elemezni. Ennek a fejezetnek a megrövidítése nagyobb teret engedett volna a szocialista törvényesség tárgyalásának.

A harmadik fejezet első részében a szocialista törvényesség problémáit elméleti síkon tárgyalja. Ebben a részben meg lehetett volna emlékezni a jogszabály-

alkotás kérdésének és a törvényességnek a viszonyáról, a bíróságok jelentőségéről a törvények megtartásával kapcsolatban, továbbá a törvényességnek a szocialista jogtudattal és erkölccsel való kapcsolatáról. A fejezet további része elméleti vonatkozásban vizsgál egyes kérdéseket, melyeket a gyakorlati életből hozott példákkal illusztrál. E példák már a következő fejezet gondolkörébe visznek. Az utolsó fejezetre vonatkozó anyagot a szerző részben már a megelőző fejezetben is elemezte. Nem emlékezik meg a törvényesség védelmét célzó valamennyi szervezeti biztosítékról (pl. nem említi a sajtó levelezőit, a bírósági panasznapokat), amelyeket úgy lehetett volna tárgyalni, hogy egy dolgozónak, ha panasza van és kinyitja e könyvnek az utolsó pontját, taxative találja meg benne felsorolva, hogy melyek azok a fórumok, amelyek a dolgozók panaszainak kivizsgálásával foglalkoznak.

A szerző stílusa gördülékeny, könnyed, jól olvasható. A könyv megírásával hasznos munkát végzett, mert népszerű stílusban megírt művével előre vitte a törvényesség gyakorlati megvalósítását.

Sztodolnik László

»Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből«*

A tanulmánygyűjtemény az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara fiatal tudományos dolgozóinak munkája. A könyvben foglalt tanulmányokat a szocialista törvényesség, a munkás-paraszt szövetség megszilárdítása, a város és a falu kapcsolatának az áru-termelésen keresztül való szorosabbra fűzése, a haladó hagyományaink feltárása kérdései köré csoportosíthatjuk.

A tanulmánygyűjtemény első cikke »A szocialista törvényesség és a munkás-

paraszt szövetség« — problémájával foglalkozik. Ismerteti a munkás-paraszt szövetség fogalmát és célját, a szocializmus építésében betöltött szerepét, majd a szocialista törvényesség kérdését vizsgálja. Megállapítja, hogy a munkás-paraszt szövetség a szocialista társadalmi fejlődés alapja és mozgatóereje. (5. old.) A szerző e megállapítása pontatlan, mert a társadalmi fejlődés alapja és mozgató ereje annak bármely szakaszán a termelőerők és termelési viszonyok fejlődésében kerekszerű.

Helyesen mutat rá a továbbiakban arra a dialektikus kölcsönhatásra, amely

* Szerk. Móra Mihály, Bp. Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóiratkiadó, 1953. 339 old. (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem állam és jogtudományi kárának kiadványai.)

a szocialista állam, valamint a munkásparaszt szövetség között fennáll. Áttérve a szocialista törvényesség vizsgálatára, kellően hangsúlyozza, hogy a szocialista törvényességnek a tömegek támogatása alapján kell megvalósulnia. Helytelenül nyilatkozik azonban az ügyésznek a szocialista törvényességgel kapcsolatos szerepéről. Az ügyesség nemcsak a »törvényességgel egységes értelmezése« felett (9 old.), hanem a jogszabályok megtartása és egységes értelmezése felett őrködik.

Nándori Pál »A Szovjetunió harca a leszerelésért« c. tanulmányában a mai nemzetközi helyzet egyik központi kérdését teszi vizsgálat tárgyává. Diplomácia-történeti fejtegetései bizonyítják, hogy a Szovjetunió a szovjethatalom első külpolitikai jelentőségű ténye — a békedekretum kiadása óta következetesen harcolt a leszerelés megvalósításáért, mert ebben látta a béke biztosításának egyik legfontosabb, reális eszközét. A mindvégig élénk, színes stílusban megírt tanulmány különös érdeme, hogy a leszerelés kérdésének gazdasági-politikai hátterét helyesen rajzolja meg, az e célból idézett számszerű gazdasági adatai találóak, meggyőző erejűek. Másfelől nem elégszik meg a szoros értelemben vett leszerelés tárgyalásával, hanem kitér az ezzel szervesen összefüggő ama kérdésekre is, amelyekben a szovjet diplomácia a Népszövetség, illetve az Egyesült Nemzetek Szervezete égisze alatt a béke fenntartását szolgáló megállapodások létesítésére törekedett és törekszik ma is. (Az agresszió meghatározása, az atomfegyver eltiltása és az atomenergia nemzetközi ellenőrzése.)

Különös figyelmet érdemel Weiss Emilia cikke: »Kérdések a kötelemszegés köréből.« Csak néhány kérdést kíván kiragadni a kötelemszegés szerteágazó problémaköréből. Egyes kérdésfelvetésekkel és alkotó javaslatokkal járul e problémák megoldásához. Fejtegetései során szilárd elvi vonalat igyekszik követni, általában sikerrel állítja szembe a burzsoá jog kötelemszegésének jellegzetességeit a szo-

cialista kötelemszegés sajátosságaival. A tanulmány bevezető részében a kötelemszegés mikénti szabályozásának kérdését túl tágan, általánosságban fogalmazza meg. Tanulmánya második részében szerző az ellenkező végletbe megy át, írván, hogy: »A kapitalista gazdasági rend szerződéseiben a szerződő felek akkor is ellentétes érdekek, ha mindkét fél az uralkodó osztály tagja.« (48. old.) Pedig létrejöhetnek a munkáltatók között olyan szerződések is, melyek a szerződő felek nyilvánvaló érdekközösségén alapulnak. (Pl. a tőkések közötti kartell a munkabérek maximumának megállapítására.)

A továbbiakban a kötelemszegés burzsoá és szocialista fogalmát veti egybe, rámutatván azokra az alapelvekre, melyeknek segítségével a szocialista kötelemszegés körét megvonhatjuk. A problémák, melyeket felvet, nem erőltetettek, hanem a gyakorlati életből adódó, megoldásra váró kérdések, melyekre nézve más szerzők véleménye mellett saját nézeteinek önállóan is kifejezést ad. A szerzővel ellentétben az a véleményünk, hogy a hitelezőt terhelő minőségi megvizsgálás kötelezettségének elmulasztása *kötelemszegés*, hiszen e jognak nem gyakorlása vagy a kötelezettség elmulasztása az állami fegyelemmel szembeni engedetlenség, a tervgazdálkodás céljaival szembeni kötelemszegés megnyilvánulása. A gazdálkodó szervek népgazdasági érdekből kötelesek gyakorolni jogaikat.

Nagyon helyesen veti fel annak a szükségességét, hogy az ellállási jogot összhangba kell hozni a reális teljesítés elvével. Hasznos és értékes gondolatokat tartalmaz a tanulmány a kötelemszankcióival, valamint az ellállás jogával kapcsolatban.

Albrecht László az »Árutermelés-áruforgalom-termelési szerződés« c. tanulmányában a szocialista jognak mint felépítménynek a szerepével foglalkozik abban a vonatkozásban, hogy miként segíti az elő a mezőgazdaság fejlesztésére vonat-

kozó új irányelvek megvalósítását. A szerző fejtegetései alapján helytállóak. Különösen figyelemreméltó a tanulmányban az a része, amelyben bírálja termelési szerződési rendszerünket és a gyakorlati jogászok számára értékes szempontokat ad hiányosságainak kiküszöbölésére.

Mindemellett kisebb elvi pontatlanságok is vannak a tanulmányban. Ezek között kell megemlítenünk a szerzőnek azt a megállapítását, amely szerint a mezőgazdaságra vonatkozó jogszabályok egyik csoportja »a termékek áruvá válását igyekszik előmozdítani« (71. old.). Szerintünk e jogszabályokat nem az áruvá válás előmozdítása, hanem az *áruforgalom szabályozása* jellemzi (másutt a szerző is használja e kifejezést). A termelési szerződés ugyancsak nem a termékek áruvá válását segíti elő, hanem ebből a szempontból az áruforgalom szabályozását, tervszerűbbé tételét.

Tévesnek tartjuk a szerzőnek azt a megállapítását is, amely szerint a »beszolgáltatási kötelezettség... nem keletkezett áruviszonyt« (72. old.). Ez esetben igenis áruviszonyról van szó, jóllehet a beadásra kerülő termék nem *teljesen* áru, de azért mégis áru a beszolgáltatási *kötelezettség* ellenére is.

Király Tibor »Kihágások a magyar jogban« c. tanulmánya a magyar büntetőjogtudomány egyik legelhanyagoltabb területét teszi vizsgálat tárgyává. Még a burzsoá jogtudomány képviselői sem méltatták a kihágást, mint a bűncselekmények egyik csoportját, a megérdemelt figyelemre. Jogi természete, sajátosságai, egyéb bűncselekményi kategóriákhoz való viszonya lényegében tisztázatlanul maradt ránk. A kihágásnak a népi demokratikus jogrendszerben elfoglalt helyzetével, szerepével, különösen pedig jövő fejlődésével mindmáig senki sem foglalkozott.

Ezek a körülmények különös jelentőséget kölcsönöznek a dolgozatnak. És éppen ezek a körülmények indokolják, hogy a tanulmány nagyobb részét történeti áttekintés teszi ki és csak a kisebb terjedelmű III. rész foglalkozik a ma problémáival.

A cikk első részében a feudalizmus büntetőjogi viszonyait vizsgálja a szerző és arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy vajon az e korszakban ismert bűncselekmények között vannak-e olyanok, amelyek kihágásnak tekinthetők. A tanulmány II. része a kapitalizmusban fennálló helyzetet tekinti át. A burzsoázia jogtudósai különböző elméletekkel igyekeztek a kihágás különállását indokolni. Ezeket a törekvéseket Király Tibor meggyőzően cáfolja és — a Btá. miniszteri indokolásával is szembehelyezkedve — megállapítja, hogy »nem mutatható ki általános érvénnyel, hogy a kihágások általában a jellegükben fogva különböznek a bűntettektől« (120. old.), mert »általában a kihágások és általában a bűntettek között minőségi különbség nincs«. (131. old.).

A tanulmány III. része, mely a mai viszonyokat vizsgálja, helyes szemlélettel mutat a jövő fejlődés irányába. A jövőre vonatkozóan helyesnek tartaná, ha »a csekély súlyú ügyekben való bírságolás jogát... a községi helyi tanácsok végrehajtó bizottságaira is átruháznák«. (127—128. old.) E javaslatokkal a magunk részéről is mindenben egyetértünk.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy Király Tibor olyan problémát választott tanulmánya tárgyául, amelynek megoldása közvetlen feladata törvényhozásunknak is. Dolgozatában az elvi alapok feltárásával, az intézmény történeti fejlődésének bemutatásával igen nagy segítséget nyújtott a törvényhozónak, tanulságokat az elmélet és a gyakorlat dolgozóinak.

Asztalos Tihamér »A polgári jog tárgyának kérdéséhez« c. tanulmányában a polgári jog tárgyát igyekszik meghatározni, majd a rokon jogágaktól való elhatárolását és a polgári jog rendszerét elemzi. Helyesen bírálja a polgári jog tárgyának eddigi meghatározásait és helyesen állapítja meg, hogy e meghatározáshoz a termelési viszonyokból kell kiindulni. Megítélésünk szerint azonban a szerző

sem oldja meg a problémát, bizonyos fokig azonban elmélyíti azt.

Téved a szerző először akkor, amikor a *forgalmi* viszonyokat kihagyja a tárgynak általa adott meghatározásából, másodszor akkor, amikor helytelenül értelmezi az *elosztási* viszonyokat. Innen adódik, hogy a szerző kivétel nélkül elosztási viszonyokról beszél, amikor forgalmi viszonyokról van szó. Továbbá — az elosztási viszonyok polgári jogi szabályozásának kérdéséről megfeledkezik.

A szerzőnek ebből az alapvető tévedéséből következik, hogy nem oldhatta meg helyesen az elhatárolás kérdését sem.

»A szocialista államigazgatás kérdései az államigazgatási jogviszonnyal kapcsolatban« c. tanulmány *Berényi Sándor* munkája. Bevezetőjében megjelölt célkitűzése szerint a tanulmánnyal — a fenti címben foglalt elméleti kérdés tisztázása által — állami szerveink gyakorlati munkáját igyekszik segíteni. Kitűzött feladatát a szerző — véleményünk szerint — sikeresen oldotta meg, ami annál is jelentősebb, mert az államigazgatási jog elméleti kérdései közül az egyik legidősebb problémá boncolgatásához nyúlt.

Sokat vitatott téma megoldását keresi *Szatmári Lajos* »Az államigazgatási jog rendszere« c. tanulmányában. Munkájának értékét különösen az adja meg, hogy nemcsak bírálja a magyar államigazgatási jog rendszerét, hanem tudományosan megindokolja saját nézeteit a rendszerben kívánatosnak látszó változtatásokra vonatkozóan. A szerző javaslatai közül a jövőben sokat értékesíteni lehet az államigazgatási jog általános és különös része rendszerének a felépítésében. Meg kívánjuk azonban jegyezni, hogy az államigazgatási jog rendszerének egészére vonatkozó elgondolásait a magunk részéről nem osztjuk, elsősorban a különös rész tárgyalásának alapjául javasolt hármas beosztást. (173. old.)

Baráth Lajos dolgozatában azt a kérdést vizsgálja, hogy az eljárási jogi alapelvek hogyan érvényesülnek a harmadik sze-

mélyek részvételére vonatkozó szovjet polgári eljárásjogi szabályozásban. A dolgozat különösen sikerült része, melyben a rendelkezési és tárgyalási elvnek a harmadik személyek részvételével való kapcsolatát elemzi. A szerző néhol párhuzamot von a vonatkozó szovjet és magyar szabályozás között, de távolról sem aknázza ki az e téren számára nyíló lehetőségeket.

Szemenyei László »Az ügyész polgári perbeli részvételének egyes kérdései« c. dolgozatában a polgári perben felperesként szereplő ügyész és a perbevitte polgári jog alanyának viszonyát vizsgálva mindenekelőtt a felperes ügyészt megillető eljárási jogok terjedelmére nézve kíván választ adni, nevezetesen arra, hogy a felperes ügyész gyakorolhatja-e a polgári jogilag jogosultat megillető rendelkező cselekményeket. A szerző válasza a kérdésre igenlő, s ezt részben az akkor még nem módosított Pp. e kérdésben való hallgatására, valamint arra az elméleti megfontolásra alapítja, hogy az ügyésznek e jogosultságokra azért van szüksége, hogy mint a törvényesség őre feladatának maradéktalanul eleget tudjon tenni. Ez az indoklás azonban nem látszik helytállónak, mivel az ügyési feladat itt úgyis a bíróság megfelelő határozatán keresztül valósul meg, ennek létrejöttéhez pedig nem feltétlenül szükséges az ügyészt a per tárgya feletti rendelkezési jogosultsággal felruházni. A szerző eredményeihez vezető útján az elméleti megfontolásokat is felhasználja, ezek azonban sohasem válnak öncélúvá, hanem gondolatainak továbbfejlesztésére szolgálnak. A világos tárgyalásmód a dolgozat külön érdeme.

Tóth Imre »A Magyar Tanácsköztársaság munkajogi jogalkotása« c. tanulmányában értékes hézagpótló munkát végzett. A magyar munkajogtudomány történeti feldolgozásában még egyetlen munka sem foglalkozott a Tanácsköztársaság munkajogi jogalkotásával hasonló részletességgel és helyes rendszerezéssel. Fejtegetésében a tételesjogi rendelkezéseknek a munkásosz-

tályra, de az egész dolgozó népre való pozitív kihatását is jól kimutatja.

Nagy Tibor adjunktus »A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi joga« c. tanulmányában annak az időszaknak pénzügyi jogalkotását tárja elénk, amikor a magyar dolgozó nép először vette kezébe saját sorsának irányítását. Mélyreható áttekintést ad a Tanácsköztársaság jogalkotásának erről az ágáról, egyben pedig tudományos pontossággal mutat rá arra, hogy a tanács hatalom nem került exlex helyzetbe, amint azt egyes burzsoá írók állítják. Tanulmánya megmutatta azokat a nagyszerű célkitűzéseket is, amelyeket már nem tudott a dolgozó nép javára megvalósítani.

Csizmadia Andor »Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés zárt ülései« c. tanulmánya egy olyan intézmény történetével foglalkozik, amely a szabadságharc idején különösen a fontosabb politikai kérdések megvitatásában, az országgyűlés frakciói állásfoglalásában jelentős szerepet játszott. A rendi országgyűlések plenáris üléseit előkészítő tanácskozásokra vetett visszapiillantás után az első népképviselői országgyűlés »bizottmányi magánülései«-ről megállapítja, hogy ezek ugyanazt az előkészítő szerepet töltötték be, mint a feudális rendi országgyűlés »kerületi ülései«. Igazi jelentőségüket abban látja, hogy fórumai voltak az országgyűlés jobb- és baloldali csoportjai közt folyó éles harcnak. A tanulmány részeredménye annak a kutatómunkának, amely az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés irományai nagyszabású anyaggyűjteményének kiadását tette lehetővé. Ez az időközben megjelent mű tartalmazza a zárt ülések tárgyalásainak ma fellelhető teljes anyagát is.

Érdekes témát dolgoz fel Nagy István »Az egyetemi ifjúság 1848-ban« c. tanulmányában. Sikerral mutatja be, hogyan és miért vált az egyetemi ifjúság — különösen a jogi pályára készülő ifjúság — a haladó eszmék élharcosává. Hiába próbálta az idegen, elnyomó abszolutista

rendszer a politikai harcok küzdőterétől távoltartani az ifjúságot, az mégis a modern idők követelményeivel kívánt lépést tartani. A tanulmányból kitűnik, hogy az ifjúságnak a politika terén kifejtett mozgalmi nem virtuskodás, nem szalmalángelkesedés volt, hanem gyökeres változtatást követeltek az egyetemi és társadalmi életben egyaránt.

Révész László tanulmánya (»Harc a katonaaállítás körül a jobbágytársadalomban a hűbérkor végén«) a jobbágytársadalom késő-feudális kori fejlődésének egy kellően fel nem dolgozott vonatkozásával foglalkozik. Megállapítja, hogy míg a nemesség a »vérrel való adózás«-nak a hadfejlődés folytán tartalmatlanná vált fikcióját fenntartva, igyekezett minden terhet a jobbágysság vállain hagyni, a jobbágysságon belül a tehetősebb, gazdagabb réteg a szegényekre, nincstelenekre hárította a katonáskodás terhet. Ez a törekvés nyilvánult meg az újoncállítás akkor gyakorolt mindhárom módjában, a katonaaállítás, a katonafogadás és sors-húzás végrehajtásában. A szerző szerint a vagyoni helyzet alapján differenciált jobbágysságon belül ebben az időben ez okozta a legélesebb ellentéteket. Megállapításait helytörténeti irodalom felhasználásával, valamint alapos levéltári kutatásainak eredményeivel támasztja alá.

Brósz Róbert »Jus patronatus« c. tanulmánya részlet a szerzőnek »Jogi egyenlőtlenségek szabad és szabad között Rómában« c. készülő könyvéből. A szerző tekintélyes forrásanyag történeti nézőpontból való elemzésén keresztül nyújt számunkra szemléletes képet a libertus patronusa által történt kizsákmányolásának különböző módszereiről, a libertus szolgáltatásainak tarka sokféleségéről, külön fejezetben tárgyalva meg magának a lekötelezésnek különböző jogi formáit is.

Különös érdeklődésünkre tarthatnak számot azok a fejtegetései, melyekben azt mutatja ki, hogy a rabszolgatartó osztály érdekeit képviselő jogalkotó és jogalkalmazó oly esetekben, amikor a jog általá-

nos rendelkezései a libertust is kedvezőbb elbánásban részesítették volna, milyen körmönfont megoldásokhoz, jogi formulákhoz folyamodik annak érdekében, hogy a patronus mennél nagyobb hasznát biztosítsa.

A szerző a kérdés irodalmának alapos ismerete birtokában kutatásaiban gyümölcsözően felhasználta a modern római jogtudomány — különösen az interpolációk felkutatásában elért — eredményeit is, de ahol ez szükséges, a tanulmányi elvi alapját képező szocialista jogtudomány talaján állva éles okfejtéssel bírálja is azokat. Végeredményben a tanulmány a magyar romanisztikai irodalom értékes és örvendetes gyarapodását jelenti.

★

A könyv egészéről meg kell jegyeznünk, hogy az egyes tanulmányok általában helyesen ragadták meg a gyakorlat problémáit, kellő bátorsággal és önállósággal nyúltak azok megoldásához. Nem kerülték el a szerzők figyelmét a témákkal kapcsolatos gyakorlati-jogi problémák, miközben új megoldásokat keresnek. Bár a történeti anyag terjedelmét tekintve kissé túlzott arányú a könyv egészében, a fiatal tudományos dolgozók e munkáját mégis sokat ígérő kezdeményezésnek kell tekinteni a mi területünkön.

A kötet megjelenése a szerkesztő gondos és alapos munkáját dicséri.

A Pécsi Állam- és Jogtudományi Egyetem tanársegédeinek munkaköössége.

Megjelent

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ KIADÁSÁBAN

TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK HIVATALOS GYŰJTEMÉNYE

1954.

**Közzéteszi: Igazságügyi Minisztérium közreműködésével
a Minisztertanács Titkársága**

★

A gyűjtemény magában foglalja az 1954. évben alkotott törvényeket, törvényerejű rendeleteket, továbbá a minisztertanács határozatait, valamint a minisztertanács és az egyes szakminisztériumok rendeleteit.

Az egyes jogszabályok összefüggéseit jegyzetek tüntetik fel. A művet tárgy- és számmutató egészíti ki.

★

**Kapható: Tervgazdasági Könyvesboltban Budapest, V., Nádor-u. 8.,
valamint az összes Állami Könyvesboltokban.**

ÁRA KÖTVE: 62.— Ft.

A szovjet szocialista jog hatása igazságszolgáltatásunk fejlődésére*

Felszabadulásunk 10. évfordulója alkalmából aligha lehet nemesebb feladatunk annál, hogy népünk, országunk életének minden területén felmérjük és megmutassuk a magyar-szovjet barátságnak, a Szovjetunió állandó, testvéri segítségének történelmi hatóerejét és szinte egész életünket átformáló konkrét eredményeit.

A felszabadulás óta eltelt 10 év alatt igazságszolgáltatásunk is hatalmas fejlődésen ment keresztül és egyre alkalmasabbá válik arra, hogy a dolgozó nép érdekét, a szocialista építés ügyét szolgálja. Igazságszolgáltatásunknak is a Szovjetunió állandó testvéri támogatása, a szovjet szocialista jog példája mutatta világító fáklyaként az utat, amelyen haladva teljesen átalakult és a fejlődés egyre magasabb fokára jutott el.

A Szovjetuniónak ez a támogatása, a Szovjetunió iránt szívünkben élő testvéri barátság és hála érzése arra indít bennünket is, akik az elmélet vagy a gyakorlat területén a joggal foglalkozunk, hogy áttekintsük azt az utat, amelyet a szovjet szocialista jog példáját követve igazságszolgáltatásunk a felszabadulás óta megtett, számba vegyünk elért eredményeinket, feltárjuk hibáinkat, hogy így — a tanulságokat levonva — új erővel láthassunk hozzá a még előttünk álló feladatok megoldásához.

*

I. Ha a szovjet szocialista jognak igazságszolgáltatásunk fejlődésére gyakorolt hatását vizsgáljuk, mindenekelőtt azt a segítséget kell kiemelnünk, amit számunkra a jog, valamint az igazságszolgáltatás *elvi kérdéseinek tisztázása terén* a szovjet szocialista jog jelentett. Különösen nagy szerepe van ebben az élenjáró szovjet jogtudománynak, amelynek elvi megállapításait és a rájuk épülő szovjet szocialista jogot biztos irányítúként használhattuk új, népi demokratikus jogrendszerünk kiépítésében. A szovjet szocialista jogtudomány — harcot hirdetve az ösztönösség ellen — olyan elmélettel fegyverzett fel bennünket, amely a szovjet állam 4 évtizedes fennállása során a gyakorlat próbáját fényesen kiállotta.

Igazságszolgáltatásunk megnövekedett szerepének elméleti tisztázása terén különösen nagy jelentőségűek Sztálinnak azok a művei, amelyek a nyelvtudomány, illetve a közgazdaságtudomány vitás kérdéseivel kapcsolatban fontos elméleti megállapításokat tartalmaznak. Sztálinnak ezek a megállapításai, amelyek feltárták a jog felépítményi szerepének fontosságát, illetőleg a szocialista jognak a szocializmus gazdasági alaptörvényével kapcsolatos feladatait, nálunk is új lendületet adtak a jog és az igazságszolgáltatás fejlődésének.

* A Magyar-Szovjet Barátság Hónapja alkalmából elhangzott előadás szövege.

II. A szovjet szocialista jog hatása, a szovjet jogtudomány elméleti, elvi segítsége legszembetűnőbben abban a kiemelkedő alkotásban mutatkozik meg, amely nemcsak a felszabadulás után eltelt évtizednek, hanem hazánk egész történelmének legjelentősebb törvénye. Ez az alaptörvény *Népköztársaságunk Alkotmánya*, amely igazságszolgáltatásunkra vonatkozólag is magában foglalja a legfontosabb szocialista alapelveket.

Az, hogy dolgozó népünk oly sok évszázados küzdelem után végre alkotmányhoz jutott, nem kis mértékben azért volt lehetséges, mert olyan példa állott előttünk, mint a szovjet állam alaptörvénye, a Szovjetunió alkotmánya. Alkotmányunk a magyar fejlődés jellegzetes vonásait tükrözi, e vonások azonban nem homályosítják el azt aényt, hogy Népköztársaságunk Alkotmányának a szovjet alkotmány volt példaképe.

Alkotmányunk szocialista típusú alkotmány, amely a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmát fejezi ki. Legfontosabb alapelvei társadalmi rendünkre és államunk alapjaira vonatkoznak. Ezekre épülnek azok az elvek is, amelyek meghatározzák államhatalmi és államigazgatási szerveink és ebben a körben igazságszolgáltatásunk rendszerét is. Igazságszolgáltatásunk fejlődésének vizsgálatánál ezért kiindulópontul az Alkotmány alapelveit vesszük és egyrészt azt vizsgáljuk, hogy a szovjet példa felhasználásával mennyiben jutottak kifejezésre ezek a jogelvek az Alkotmányt megelőző időszakban, másrészt azt, hogy — az Alkotmány megalkotása utáni években — hogyan valósítottuk meg az Alkotmánynak a szocialista igazságszolgáltatásra vonatkozó alapelveit. Az így nyert eredmények és hiányosságok feltárása egyrészt segítséget jelent a szovjet szocialista jog tapasztalatainak további felhasználásához és igazságszolgáltatásunk folyamatos fejlesztéséhez.

III. Igazságszolgáltatásunk alapintézményére, a *bírósági szervezetre* vonatkozó legfontosabb elveket Alkotmányunk VI. fejezete foglalja magában. A szocialista igazságszolgáltatásnak ezek az alapelvei — amelyek elsőnek a szovjet igazságszolgáltatásban jutottak érvényre — a legteljesebb, a szocialista demokratizmust tükrözik.

Bíróságaink fejlődését elsősorban az jellemzi, hogy a bíróságok feladata — népi demokratikus államunk feladatainak megfelelően — gyökeresen megváltozott; bíróságaink minőségileg mások, magasabbrendűek lettek, mint bármelyik kizsákmányoló állam bíróságai. Bíróságaink feladatait tömören összefoglalja Alkotmányunknak gyakran idézett és a köztudatban élő 41. §-a, amely szerint »a Magyar Népköztársaság bíróságai büntetik a dolgozó nép ellenségeit, védik és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, a dolgozók jogait; nevelik a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására.«

Bíróságaink — éppen úgy, mint államapparátusunk más szervei — csak fokozatosan, szívós küzdelem árán váltak alkalmassá a feladatok megoldására. Dolgozó népünk élcsapata, a Párt azonban a marxista-leninista elmélet alapján a szovjet tapasztalatoknak a hazai körülményeinkre való helyes alkalmazásával már a felszabadulást közvetlenül követő időszakban, tehát bírósági szervezetünk gyökeres átalakítása előtt is biztosítani tudta, hogy népi demokráciánk bíróságai lényegében teljesítsék a fejlődésünk szempontjából legfontosabb feladatokat.

Közvetlenül a felszabadulás után bíróságaink alapvető feladata volt a dolgozó nép ellenségeinek, a háborús és népellenes bűnösöknek a felelősségre-

vonása. E feladat megoldására a nagyrészt régi alapon helyreállított rendes bíróságok sem szervezeti formájuknál, sem összetételükénél fogva nem lehettek alkalmasak. Ezért állította fel a Párt kezdeményezésére, az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1945. január 25-én kibocsátott rendeletével a *népbíróságokat*. A népbíróságok működése — a fordulat éve előtti politikai helyzetnek és erőviszonyoknak megfelelően — sok kívánnivalót hagyott maga után. Mégis tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a népbíróságok az igazságszolgáltatás munkájában általában betöltötték hivatásukat.

Igazságszolgáltatásunk fejlődése során más alkalommal is előfordult, hogy — a Párt kezdeményezésére — különleges összetételű bírósági tanácsokat állítottunk fel a politikailag döntő igazságügyi feladatok megoldására. Így jöttek létre 1947-ben a gazdasági rendünket támadó bűnözők és spekulánsok ellen a *munkásbíróságok*.

A népbíróságok és a munkásbíróságok példája mutatja, hogy már népi demokratikus fejlődésünk első szakaszában megjelentek az elemei egy olyan új bíróságnak, amely a szovjet bíróságok példája nyomán a dolgozó nép akaratát érvényesíti az igazságszolgáltatásban, s amely nem a régi esküdtbíróságok nyomdokain halad, hanem a szovjet népbíróságok útját követi.

Miután dolgozó népünk véglegesen és teljes egészében kezébe ragadta az államhatalmat, szívós küzdelemben sikerült elérnünk, hogy rendes bíróságaink is egyre inkább alkalmassá legyenek a dolgozó nép bírósága elé tűzött feladatok megoldására és a szocialista igazságszolgáltatás alapelveinek érvényesítésére.

Vizsgáljuk most meg, melyek azok a *demokratikus alapelvek*, amelyek a szovjet igazságszolgáltatás nyomán a mi bíraskodási rendszerünkben is mind következetesebben érvényre jutnak:

1. a) A szocialista igazságszolgáltatás alapelve és demokratizmusának egyik legfőbb biztosítéka az, hogy a bíraskodás munkájában a szakképzett, hivatásos bíró mellett a dolgozók közvetlenül résztvesznek. Már a népbíróságok előremutató lépést jelentettek ebben az irányban. Különösen nagy jelentőségük volt azonban ebből a szempontból a már említett munkásbíróságoknak, amelyekben a hivatásos bíró mellett egyes ipari nagyüzemek munkásai vettek részt ülnökként. A fejlődés következő állomása az volt, hogy még az Alkotmány létrejöttének évében általánossá vált a *népi ülnökbíraskodás*, az egész büntető igazságszolgáltatás területén, majd — bár jóval később, az új polgári perrendtartás hatálybalépésével — a *polgári* bíraskodás terén is.

Az a körülmény, hogy a bíróság érdemi munkájában a népi ülnökök is résztvesznek, fontos biztosítéka a bíróságok demokratikus működésének. Az ülnökrendszerrel kapcsolatban az 1949. óta eltelt időszak során bőségesen volt alkalmunk tapasztalatokat szerezni. Ezek a tapasztalatok általában igen kedvezőek. Bíróságaink közelebb kerültek a dolgozó néphez, a gyakorlati életviszonyokhoz és következetesebben tudják érvényre juttatni ítélezésünkben a dolgozó nép akaratát, igazságérzetét. De emellett a népi ülnökök élettapasztalataikkal, a termelés különböző ágaiban való jártasságukkal szakszerűségi szempontból is nagymértékben segítik elő a bíróságok munkáját.

Népi ülnökeink munkáját azonban még eredményesebbé tehetjük a mutatkozó hibák kiküszöbölésével. A bíróságok elnökeinek és bíráinak az ülnökökkel való foglalkozás terén mindent el kell követniök, hogy az ülnökök alaposan megismerjék az eléjük kerülő ügyeket és tevékenyen résztvegyenek azok elbírálásában. Álljon előttünk itt is a szovjet népi ülnökök példája, akik nem

egyszer a szakbíró is eredményesen helyettesítik felelősségteljes munkájában.

b) A népi ülnökrendszerrel szoros összefüggésben van a *társasbíráskodás* elve. E téren is fokozatos fejlődés után jutottunk el ahhoz — a szovjet jogban feltétlenül érvényesülő — általános megoldáshoz, hogy bíróságaink mind az első-, mind a másodfokú eljárásban három tagból álló tanácsban járnak el. A szovjet tapasztalatok ugyanis megmutatták, hogy a hármas létszám mellett biztosítható leginkább az ügyek kollektív elbírálásának minden előnye a bürokratikus, hosszadalmas huzavonából eredő hátrányokkal szemben, amelyek velejárói a nagy létszámú tanácsoknak. Jogunk tehát felszámolta az egyesbíráskodást, de — a perrendtartásainkat módosító legújabb jogszabályokkal — megszüntette az 5 tagú bírósági tanácsok intézményét is.

2. A szocialista jog fontos alapelve, hogy *a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve*. Ez a függetlenség azonban éppen mert szocialista bírót illet meg, soha nem vezethet a néptől való elszakadásra.

A bírói függetlenség helyes értelmezése körül a felszabadulás óta eltelt 10 év során gyakran alakultak ki helytelen nézetek és téves álláspontok.

A felszabadulást közvetlen követő időszakban a függetlenség burzsoá értelmezéséhez számos bíró görcsösen ragaszkodott és nem látta meg azt, hogy e »függetlenség« voltaképpen nem más, mint a reakciós erőktől való függés. Ezért a fordulat évét követően átgondolt szervezeti intézkedésekre volt szükség ahhoz, hogy e téren is elősegítsük a helyes szemlélet kialakítását.

A fordulat éve után, főleg a júniusi határozatokat közvetlenül megelőző időszakban a burzsoá értelemben vett bírói függetlenség helytelen felfogása elleni ideológiai és gyakorlati küzdelemünkben ismét találkozunk meg nem felelő nézetekkel, ebben az esetben azonban éppen a felső vezető szerveknél. Nem egyszer mi is megfélekedtünk a bírói függetlenség helyes értelmezéséről, így különösen arról, hogy a bírói függetlenség elvének megfelelően a bíróság konkrét ügyek eldöntésénél csak a jogszabályok rendelkezéseit veheti alapul és a bíróságnak az ügyek mikénti eldöntésére nem lehet utasítást adni. Az adminisztratív intézkedések alkalmazása terén az igazságügyminisztériumot is felelősség terheli.

A szocialista törvényesség megszilárdítása e téren is változást hozott és így legnagyobbreszt sikerült a hiányosságokat felszámolni. Ez nem kis mértékben annak köszönhető, hogy — éppen a szovjet tapasztalatok nyomán — a Legfelsőbb Bíróságnak az Alkotmány 38. §-ában kiemelt elvi irányító szerepe előtérbe került és annak, hogy ezzel párhuzamosan megjavítottuk az igazságügyminisztérium irányító módszereit is.

A bírói függetlenség elvének helyes értelmezése azonban továbbra is állandó éber figyelmet követel. E téren minden lazaság és liberalizmus veszélyes és megengedhetetlen. Éberséget kell tehát tanulnunk a szovjet igazságszolgáltatás tapasztalataiból és fel kell számolnunk mindenféle olyan törekvést, amely a bírói függetlenséget az Alkotmányban megállapított alapelvtől eltérően értelmezi.

Az Alkotmánynak az a rendelkezése, hogy a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve, kifejezésre juttatja, hogy a bírói ítékezésnek mentesnek kell lennie minden befolyásolástól, minden külső utasítástól, a bíróval szemben alkalmazott minden megtorló rendszabálytól — *feltéve, hogy a bíró a törvénynek megfelelően jár el*.

A törvények alapján és a törvények keretein belül érvényesülő ez a függetlenség azonban nemcsak joga a bírónak, de ezzel szorosan együtt jár a törvények alkalmazására irányuló köteleesség is. Az Alkotmány rendelkezése kifejezi, hogy a bírák a törvénynek *alá vannak vetve*. Ez pedig azt jelenti, hogy a benső meggyőződés és a bírói mérlegelés feltétlenül *csakis a törvények alapján és azok keretein belül érvényesülhet*. Nem jelenti tehát azt, hogy a bírák függetlenek a szocializmust építő államunktól, annak politikájától. Ellenkezőleg, a bírák a törvényeket úgy kötelesek alkalmazni, hogy a törvények alkalmazásában kifejezésre jusson szocializmust építő népi demokratikus államunk osztályharcos politikája.

Mindaz az iránymutatás, amely megkönnyíti a bíró részére, hogy a törvényt államunk általános politikájának megfelelően értelmezze és alkalmazza, amely ráirányítja a figyelmet a szocializmust építő államunk soronlevő, legdöntőbb feladataira, azokra a nehézségekre, amelyeknek a leküzdése népünk felemelésének, célkitűzései elérésének elengedhetetlen előfeltétele, amely hozzásegíti a bírót, hogy a helyi körülményeket alaposan ismerő, politikailag képzett szakember legyen, nemcsak hogy nem megsértése a bírói függetlenségnek, hanem a helyes ítélkezésnek, a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesítésének olyan előfeltétele, amit a bírónak egyenesen igényelnie kell.

Népi demokráciánk abban a tudatban ismeri el a bírák függetlenségét, hogy a független bírákra nyugodtan rábízhatja az osztályharcos, szocialista igazságszolgáltatást. Ez a feltevés egyrészt a bírókat kötelezi arra, hogy szakmai, politikai, ideológiai képzettségüket állandóan fejlesszék, másrészt azoknak a szerveknek, amelyek közvetlenül vagy közvetve a nép előtt felelősek az igazságszolgáltatás helyes működéséért, nemcsak jogává, de köteletségévé teszi, hogy ennek a feltevésnek teljesüléséről gondoskodjanak.

3. A Legfelsőbb Bíróság jelentőségét nemcsak a bíróságok elvi irányításával összefüggésben kell kiemelnünk. A Legfelsőbb Bíróság abból a szempontból is alapvető jelentőségű, hogy benne testesül meg és válik szembetűnővé a szocialista igazságszolgáltatásnak az az elve, amely szerint a bíróságok *szervezetileg is egységes rendszert* alkotnak.

Ebbe az egységes bírósági szervezetbe illeszkednek be *különbíróságaink*: a katonai és közlekedési bíróságok is, amit mindenekfelett éppen az biztosít, hogy a különbíróságok hatáskörébe utalt ügyekben végső fokon a Legfelsőbb Bíróság megfelelő kollégiumának tagjaiból alakított tanács dönt. Az egységes bírói szervezet alapelveit és felépítésének fő vonalait a szovjet tapasztalatok és példák nyomán határoztuk meg.

Igazságszolgáltatásunk szervezeti egységének alapelvét kiegészítik és teljessé teszik azok az elvek, amelyek szerint az állampolgárok a törvény előtt egyenlők, vagyis minden állampolgár ügyében egységesen ugyanazok a bíróságok járnak el, tekintet nélkül az állampolgárok társadalmi és vagyoni helyzetére, valamint nemzetiségére. Bíróságaink egységes rendszerét biztosítja továbbá bírósági szervezeti törvényeinknek az a rendelkezése, hogy a büntető, a polgári és az eljárási törvények valamennyi bíróságra egyaránt kötelezők.

Ezek az elvek — ideértve a lenini-sztálini nemzetiségi politikából eredő szabad nyelvhasználati jogot is — államunk széleskörű szocialista demokratizmusát tükrözik.

4. Az említett alapelveknek megfelelően kiépített bírósági szervezet alkal-

mas arra, hogy eljárása során megvalósítsa a szocialista igazságszolgáltatás olyan *további* elveit, mint a nyilvánosság, a szóbeliség és a közvetlenség a bírósági eljárásban, továbbá a védelem joga és a fellebbvitel elve.

Mindezeket az elveket a burzsoá jogtudomány is hangoztatta, mert felismerte azt az előnyt, amit ezeknek az elveknek érvényrejuttatása a feltörekvő burzsoáziának a feudalizmus ellen vívott harcában jelentett. A feltörő polgárság az említett alapelveket általában törvénykönyveiben is kifejezésre juttatta, a gyakorlatban azonban csak annyiban alkalmazta őket, amennyiben azok a burzsoázia érdekeit szolgálták. A burzsoá jogalkotás — méginkább a jogalkalmazás — a részletkérdések megoldása során számos intézkedéssel hiusította meg a kétségtelenül helyes elvek érvényesülését. A történelmi fejlődés során a szovjet szocialista jog volt az első, amely nemcsak meghirdette a demokratikus elvek összességét, hanem a gyakorlatban maradéktalanul érvényesítette is azokat. Ez a szovjet szocialista jogrendszer egyik nagy történelmi érdeme.

Népi demokráciánk jogászait nem kis büszkeséggel töltheti el az a tudat, hogy a mi igazságszolgáltatásunk is e hatalmas vívmányokból merít példát. Nézzük meg most ezek közül az alapelvek közül a legfontosabbakat.

a) A *nyilvánosság* elve egyrészt a dolgozók széles tömegeinek, az egész népek ellenőrzése alá helyezi az igazságszolgáltatást, másrészt a bíróság nevelő tevékenységének eredményességét is szolgálja. Kalinyin elvtárs, a Szovjetunió Legfelső Bírósága fennállásának 10. évfordulóján mondott beszédében kiemelte: »a bíróságnak rendkívül nagy hatása van egyrészt azokra, akiket felelősségre von, másrészt minden jelenlevőre. A bíró valóságos népnevelő, agitátora a törvényeknek, harcosa a törvények végrehajtásának, az állami fegyelem megőrzésének.« Ezt segítik elő a bírósági eljárást szabályozó kódexeink, amikor lehetőséget adnak arra, hogy bíróságaink nemcsak a bíróság épületében, hanem — indokolt esetben — más alkalmas helyen is megtarthassák tárgyalásaikat. A szovjet tapasztalatok nyomán így került sor nálunk is az egyes üzemekben, gyárakban bírósági tárgyalásokra. Ezek a tárgyalások nagymértékben elősegítik az igazságszolgáltatás nevelő hatását. Elsősorban a társadalmi tulajdon fokozottabb védelme feltétlenül megköveteli azt, hogy a jövőben gyakrabban éljünk ezzel a lehetőséggel. A nép vagyonának fosztogatóit, elherdálóit a dolgozók szemeláttára kell leleplezni, hogy az ingadozókat, vagy a felelőtlenül gondolkozókat ilyen módon is visszatartsuk hasonló bűncselekmények elkövetésétől.

b) Alkotmányunk kimondja, hogy a vádlottat a bírói eljárás során megilleti a *védelem joga*. Jogszabályaink megadják a vádlottnak azt a jogot, hogy az eljárás során előadhassa azokat a körülményeket, amelyekkel az ellene emelt vádat megeáfolhatja vagy amelyek büntetésének enyhítésére alkalmasak. A védelem joga biztosítja mindazoknak a rendelkezéseknek az érvényesülését, amelyek a vádlott érdekét szolgálják.

A védelem joga a burzsoá jogi elméletekben sem ismeretlen. A kapitalizmus körülményei között azonban ez a jog is valójában csak a vagyonosok számára jelent kiváltságot. A burzsoázia a maga számára biztosítani tudta anyagi eszközeivel a jogi szaktudással — és ami ott talán még fontosabb — a jó összeköttetésekkel rendelkező legjobb ügyvédek, míg a szegényebb rétegek kénytelenek voltak beérni legjobb esetben is a kirendelt védőnek a burzsoá rendszerben kevésbé hatásos közreműködésével. A látszólag szépen hangzó

kötelező jogi képviselőt pedig a polgári jogviták során a gyakorlatban ugyancsak a dolgozók nagy tömegeit sújtotta, akik emiatt gyakran kényszerültek lemondani jogos követeléseik érvényesítéséről.

A védelem joga szorosan összefügg a védői intézménnyel. A Szovjetunióban az is nagymértékben biztosítja a védelem jogának valódi érvényesülését, hogy ott az *ügyvédség* magas színvonalon látja el a reá háruló feladatokat. Bár a mi ügyvédségünk is kétségtelenül megindult a fejlődés útján, e téren egyelőre messze elmaradtunk a szovjet példa követésében. A szovjet tapasztalatok átvétele alapján első feladatunk az ügyvédi önkormányzati testületek megerősítése és e szervezeteknek valóban az ügyvédség vezető szerveivé tétele. Ez természetesen nemcsak jogokat, hanem köteleességeket is jelent, elsősorban az ügyvédi munka színvonalának emelését illetően. Ügyvédi szerveinknek az igazságügy minisztériummal együtt mindent meg kell tenniük továbbá annak érdekében, hogy megerősítsék a már működő ügyvédi munkaközösségeket és kibontakoztassák az új munkaközösségek létesítésére irányuló mozgalmat. Ügyvédi munkaközösségeinknek — amelyeket adott körülményeink között a szovjet tapasztalatokat felhasználó helyes kezdeményezéseknek kell tekintenünk — magukkal kell ragadniuk jó munkájukkal és megfelelő meggyőzés útján az ügyvédségnek kevésbé öntudatos elemeit is.

c) A szocialista igazságszolgáltatás a nyilvánosság elve és a védelem joga mellett, következetesen és célszerűen érvényesíti a *fellebbvitel* elvét is. Következésképpen, mert ez az elv kivétel nélkül minden ügyben érvényesül és célszerűen, mert a fellebbvitel egyfokú és ez elejét veszi az ügyek elhúzásának. A burzsoázia jog ezzel ellentétben egyrészt két-háromfokú fellebbezést is ismer, másrészt az ügyek széles körében különböző fellebbezési értékhatárok megállapításával, magas illeték lerovásának kötelezettségével teszi lehetetlenné a gyakorlatban a dolgozó tömegek részére a fellebbezést, aszerint, amint azt a burzsoázia érdeke éppen megkívánja.

Külön említést érdemel fellebbezési rendszerünknek az a problémája, amelyet perrendtartásunknak a múlt évben megvalósított módosítása vetett fel. Ez a módosítás a *kasszációs-revizíós fellebbezési rendszert* vezette be a korábbi reformatorius rendszerrel szemben.

Az új fellebbezési rendszer bevezetésével jogunk a szovjet szocialista jog példáját követte. Új fellebbviteli rendszerünkben a másodfokú bíróság széles körben felülvizsgálhatja a fellebbezés folytán elébekerülő ítélet jogi és ténybeli helyességét, alaposságát, általában azonban — a jogszabályban meghatározott néhány eset kivételével — nincs joga a sérelmes ítéletet megváltoztatni és helyette új, érdemleges határozatot hozni, kivéve, ha ez a terhelt javára szolgál. Egyébként új határozatot csak az elsőfokon eljáró, az ügyet közvetlenül ismerő és népi ülnökök közreműködésével ítélkező elsőfokú bíróság hozhat. Ez annál inkább indokolt, mert bírósági szervezeti törvényeink szerint másodfokon három szakbíróból álló tanács jár el. A másodfokú bíróság által végzett felülvizsgálat hatékonyságát és a fellebbezés eredményességét biztosítja módosított perrendtartásainknak azok a rendelkezései, amelyek szerint az elsőfokú bíróság az új eljárásban a másodfokú bíróság iránymutatásainak megfelelően köteles eljárni. Ez az iránymutatás feltárja az elsőbíróság ítéletében észlelt hibákat, kijelöli az elsőbíróság számára a helyes jogi értékelés szempontjait és felhívja az ítélet helyes elbírálásához szükséges konkrét hiányosságok pótlására. A másodfokú bíróság iránymutatása azonban sohasem sértheti az első-

bíróság mérlegelési szabadságát. Mindezekből nyilvánvalóan következik, hogy új fellebbviteli rendszerünk sokkal alkalmasabb eszköz elsőbíróságaink munkája színvonalának emelésére, mint a korábbi megoldás.

Az említett érvekkel szemben a reformatorius fellebbezési rendszer mellett azt szokták felhozni, hogy a korábbi fellebbezési eljárásban érvényesült a közvetlenség elve, minthogy közvetlen bizonyítás felvételére akkor a másodfokú bíróságnál mód nyílt és a másodfokú bíróságban is vettek részt népi ülnökök. Ez az érvelés azonban szintén nem helytálló.

Népi ülnökök közreműködésére ugyanis a bíróságok másodfokú eljárásában azért volt szükség, mert ezek a tanácsok lényegében az elsőfokú bíróságok tevékenységét vették át. Ez a megoldás indokolt lehetett a fordulat évét közvetlenül követő időszak politikai körülményei között, de ma már meghaladott. Nem szabad emellett figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt sem, hogy korábbi fellebbezési rendszerünk a kétszeres bizonyításfelvétel következtében a jelenleginél sokkal nehezkesebb volt. Ezen a gyakorlat úgy kívánt segíteni, hogy az elsőbíróságot mint megkeresett bíróságot vette igénybe a bizonyítás felvételére és így kerülő úton jutott el az új fellebbezési rendszerünkhöz hasonló megoldásra.

Mindezek alapján világos, hogy a kasszációs rendszerre való áttérés feltétlenül indokolt és helyes volt; érvényesítette a szovjet példa nyomán azt az elvet, hogy az ügy tulajdonképpeni eldöntője az alapfokú, a terület viszonyait is közvetlenül ismerő elsőbíróság legyen.

Mégis az a tapasztalat, hogy a bíróságok működésében helyenként megtalálható nehézségeket (így pl. az ügyhátralék szaporodását) egyesek az új fellebbezési rendszerrel hozzák kapcsolatba. Bár az új jogintézmények bevezetése, az új rendszerre helyesen és következetesen való áttérés kétségkívül nem megy mindig teljesen zökkenő nélkül, az említett állásponttal a már kifejtettek alapján nem érhetünk egyet. Éppen ezért határozottan meg kell követelnünk, hogy bíróságaink helyesen és következetesen alkalmazzák módosított perrendtartásunknak a fellebbviteli eljárásra vonatkozó rendelkezéseit. Csakis ez az útja annak, hogy igazságszolgáltatásunk, különösen pedig a néphez legközelebb álló elsőfokú bíróságaink munkáját tovább javítsuk.

Az eddigiek során áttekintettük a bíróságaink szervezetében és működésében érvényesülő legfontosabb alapelveket. A szovjet szocialista jog természetesen nemcsak az említett alapelvekben, hanem számos egyéb területen is éreztette és érezteti hatását igazságszolgáltatásunk fejlődésére. Az egyes részletkérdések alaposabb megvizsgálása azonban meghaladná a rendelkezésünkre álló kereteket. Mégis külön kell szólnunk arról a szervezetről, amely a bíróság mellett az igazságszolgáltatás munkájában szintén kiemelkedő szerepet játszik: az ügyészi szervezetről.

Az *ügyészi szervezet* jelenlegi formájának, az újtípusú szocialista ügyészségnek megteremtése rendkívül világosan mutatja a szovjet szocialista jog hatását hazánkban.

A felszabadulás után az ügyészi szervezet hosszú ideig erősen magán viselte a régi burzsoá szervezeti forma nyomait. Ennek megfelelően az ügyészség szerepe is mindössze a bíróság előtti vádképviselőre korlátozódott. Bírósági szervezetünk fejlődésével párhuzamosan az ügyészségi feladatok eredményesebb megoldása érdekében kerültek felállításra a népbíróságok mellett működő népügyészségek. Ezek általában betöltötték feladatukat, eredménye-

sen látták el a háborús és népellenes bűnösök elleni hatékony vádképviselést; a népbíróságok megszűnésével azonban természetesen ezek is megszűntek.

Ügyészi szervezetünk fejlődésében — mint általában jogfejlődésünk minden területén — ugyancsak az Alkotmány jelentette a döntő változást. A szovjet szocialista jog tapasztalataiból kiindulva Alkotmányunknak az ügyészségről szóló VII. fejezete mind feladataiban, mind felépítésében teljesen új ügyészi szervezet alapelveit állapította meg, amikor kimondta, hogy a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze hivatott őrködni a törvényesség megtartása felett és e jogkörében ügyelnie kell arra, hogy a minisztériumok, az alájuk rendelt hatóságok, hivatalok, intézmények és egyéb szervek, az államhatalom helyi szervei, valamint a polgárok a törvényeket megtartsák.

A legfőbb ügyész az említett feladatok ellátása körében gondoskodik arról, hogy a Magyar Népköztársaság rendjét, biztonságát és függetlenségét sértő, vagy veszélyeztető mindennemű cselekmény következetesen üldöztessék. Ebből pedig az következik, hogy az ügyészségnek fontos szerepe van az igazságszolgáltatás, a bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyelet terén is.

Alkotmányunknak az ügyészségi szervezetre vonatkozó elvei a Pártunk 1953. júniusi határozatai alapján kerültek a gyakorlatban megvalósításra. Az azóta eltelt időszakban ügyészségünk szervezetiileg is megerősödött, minden részletben kiépült és új feladatainak megoldása során — az igazságszolgáltatással kapcsolatban is — jelentős munkát végzett.

Mindamellettt vannak még a bíróságok tevékenységével kapcsolatos ügyészi munkának egyes területei, ahol a munka további megjavítására van szükség. A bíróságok munkáját sokszor feleslegesen szaporítja a kellően meg nem alapozott vádemelés. Sok és alapvető tennivaló hárul az ügyészségekre a nyomozás törvényessége feletti felügyelet továbbfejlesztése terén is. Az ügyészségek és bíróságok közös feladata az egységes és helyes gyakorlat kialakítása a bírósági tárgyalásokon való ügyészi részvétel kérdésében is. Az ügyészségeknek egyre nagyobb gondot kell fordítaniok azokra a feladatokra is, amelyek a polgári ügyekkel kapcsolatban reájuk hárulnak.

A szovjet jog, főleg pedig a szovjet igazságszolgáltatási és az igazságszolgáltatással kapcsolatos ügyészi gyakorlat elmélyült, alapos tanulmányozása, a bírák és az ügyészek állandó, termékeny együttműködése a még fennálló hiányosságoknak a leküzdését nagymértékben elő fogja segíteni.

V. Áttekintve igazságszolgáltatásunk fejlődésének legfontosabb kérdéseit, *összefoglaló értékelésként* megállapíthatjuk, hogy igazságszolgáltatási szerveink, a felszabadulás óta eltelt 10 év alatt hatalmas fejlődésen mentek keresztül és minőségileg megváltoztak. Bíróságaink és ügyészségeink — egész államunk és társadalmunk jellegének megfelelően — szocialista típusú szervekké váltak, amelyek alkalmasak arra, hogy a proletárdiktatúrát erősítsék, a dolgozó nép javát szolgálják.

Ebben a hatalmas fejlődésben — amint arra részleteiben utaltam — a szovjet szocialista jog rendkívül nagy segítséget jelentett és jelent ma is. Azt a körülményt, hogy nemcsak felismertük a szovjet szocialista jog hatalmas jelentőségét igazságszolgáltatásunk fejlődésében, hanem széles körben és alkotó módon fel is használtuk a szovjet tapasztalatokat, olyan kiemelkedő *eredményeknek* kell tekintenünk, amelynek jelentőségét a tapasztalatok felhasználása terén elkövetett hibák sem csökkenthetik.

A szovjet tapasztalatok felhasználása, a szovjet szocialista jog elveinek a

saját körülmények között történő alkalmazása nyilván nem ment mindig zökkenőmentesen és eléggé következetesen. A szovjet szocialista jog hatásának általános értékelése nem lenne teljes e *fogyatékoságok* feltárása nélkül.

Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a szovjet tapasztalatok megismertetése és felhasználása nálunk általában elkésve kezdődött meg. A Szovjetunió gazdag tapasztalatait és segítségét jogi téren később vettük igénybe, mint más — pl. gazdasági vagy kulturális — területeken, különösen szembe-tűnő azonban ez éppen az igazságszolgáltatással kapcsolatos kérdéseknél. Kétségtelen, hogy népi demokráciánk első szakaszában, a reakciós erőkkel vívott súlyos küzdelmek idején bizonyos akadályokba ütközött a szovjet szocialista jog eredményeinek megismertetése. Ennek ellenére is mulasztást követtünk el, hogy e téren még az adott lehetőségeket sem használtuk ki maradéktalanul. Mindezt később, a fordulat éve után gyors ütemben kellett pótolni, ez viszont nem egyszer az elszigeteltség veszélyét rejtette magában.

A fordulat éve után egész jogi életünk megélenkült. Egymásután láttak napvilágot azok a tudományos munkák, amelyek a marxista-leninista elmélet alapján vizsgálták a jog különböző területeit, köztük az igazságszolgáltatás kérdéseit is és nagy számban jelentek meg a szovjet szocialista jog hatalmas eredményeit ismertető művek, valamint fordítások. A szovjet szocialista jog hatása egyre inkább kibontakozott az igazságszolgáltatásra vonatkozó különböző kisebb-nagyobb jogszabályaink megalkotása során.

Alkotmányunk létrehozása jelentette kétségtelenül a legdöntőbb lépést jogi téren a szovjet példa felhasználásában és a szocialista igazságszolgáltatás megvalósítása felé vezető úton. E döntő lépést azonban nem követték elegendő mértékben az alkotmányos rendelkezések megvalósítására irányuló és a szovjet igazságszolgáltatás tanulságaira alapozott további lépések. Bizonyos fokig késlekedtünk az Alkotmány igazságszolgáltatási rendelkezéseinek a gyakorlatba átültetésével. Ez megmutatkozott mind az ügyészséggel, mind pedig bíróságaink új szervezetével kapcsolatban.

De bizonyos késlekedés az igazságszolgáltatás más területein még ma is tapasztalható. Így például az új bírósági szervezeti törvény VII. fejezetében szabályozza a bírósági határozatok végrehajtását és az erre hivatott bírósági végrehajtói intézményt. Igazságszolgáltatásunk eredményességének, a törvényesség további szilárdulásának egyik akadálya e kérdés rendezetlensége.

Sokszor előfordult az is, hogy mechanikusan vettünk át bizonyos jogintézményeket a szovjet jogból. Ez legtöbbször annak következtében állt elő, hogy igazságszolgáltatásunk kérdéseinek szabályozása során a szovjet tapasztalatok hasznosításánál nem mindig fordítottunk kellő gondot a legújabb hatályos jogszabályok, de főleg a szovjet gyakorlat megismerésére; a szovjet szabályozás részletes és alapos elemzése helyett gyakran megelégedtünk pusztán az alapvető szovjet jogszabályok elemzésével. Bár kétségtelen, hogy a mi életviszonyaink még sok tekintetben különböznek a jelenlegi szovjet életviszonyoktól, nyilvánvaló, hogy a szovjet bíróságok gyakorlatának körültekintőbb figyelembevételével számos hiányosságot elkerülhettünk volna, s élőbbé tehattük volna a tehetnénk még ma is a szovjet bíróságok tapasztalatainak hatását és átvételét.

Az is gyakran megtörtént, hogy valamely szocialista jogintézmény bevezetésének, megvalósításának nem teremtettük meg a megfelelő előfeltételeit: bevezettünk néhány jogintézményt anélkül, hogy a szükséges technikai

feltételeket biztosítottuk volna, vagy az új intézmény céljával, előnyeivel kapcsolatban a felvilágosító, meggyőző munkát elvégeztük volna. Elegendő itt az új eljárási szabályaink tavalyi életbeléptetésének példájára hivatkozni.

A szovjet szocialista jog rendkívüli segítő szerepe igazságszolgáltatásunk fejlődésében megköveteli, hogy levonjuk eddigi fejlődésünk tanulságait és megszüntessünk minden, e téren mutakozó hiányosságot.

Ennek érdekében fokozzunk kell bíráinknál a jog egyes területei, főleg az igazságszolgáltatás munkájával összefüggő elméleti kérdések iránti érdeklődést, hogy így biztos iránytűt adjunk kezükbe a szovjet jog és igazságszolgáltatás tanulságainak felhasználásához.

Elő kell mozdítanunk, hogy jogászaink elmélyültebben foglalkozzanak az igazságszolgáltatás elvi kérdéseivel és meg kell teremtenünk annak feltételeit, hogy jogászaink az eddiginél alaposabb és részletesebb ismereteket szerezzenek a szovjet jogról és igazságszolgáltatásról. Ennek érdekében gondoskodnunk kell megfelelő számú szovjet jogi munka színvonalas fordításáról és önálló ismerető magyar művek megjelentetéséről is.

A szovjet jog tapasztalatainak megismerése és felhasználása terén igen sokat köszönhetünk a hazánkban járt szovjet jogászoknak is. Kíváncsú volna, hogy a magyar jogászok a bírósági és ügyészségi gyakorlat kérdéseit a Szovjetunióban a helyszínen is tanulmányozhassák.

Végül meg kell említenünk, hogy mindeddig nem használtuk ki kellően azt a lehetőséget, amit a Szovjetunióban tanuló ösztöndíjasaink jelenthetnek számunkra. Rajtuk keresztül szorosabb kapcsolatot építhetünk ki a szovjet joggal, segítségükkel jobban megismerhetjük a szovjet szocialista jog újabb eredményeit és mindennapi gyakorlatát.

*

Az alapvető változások, amelyek igazságszolgáltatásunkban a szovjet szocialista jog példája nyomán haladva bekövetkeztek, azon mérhetőek le a legjobban, hogyan tekint ma dolgozó népünk igazságügyi szerveinkre. Ma már számtalan jel mutat arra, hogy dolgozó népünk igazságszolgáltatásunkat a sajátjának érzi. A dolgozók bizalommal fordulnak a bírósághoz, ügyészséghez, mert tudják, hogy a nép érdekeit szem előtt tartó bírák és ügyészek lelkiismeretesen igyekeznek ügyeit intézni jogait megvédeni. Ennek a bizalomnak megteremtésében nagy szerepe van annak, hogy ezerszámra vannak dolgozóink között, akik népi ülnökként maguk is tevékenyen részt vesznek az igazságszolgáltatás munkájában. Fokozza népünk bizalmát, hogy az igazságszolgáltatás szervei kemény kézzel sújtanak le államunknak és a dolgozónak ellenségeire.

Ez a megbecsülés azonban igazságszolgáltatásunk szervei számára egyszersmind kötelezettséget jelent és további feladatokat ró rájuk.

A jelenlegi nemzetközi helyzet, a német militarizmus feltámasztására irányuló törekvések megkövetelik soraink szorosabbra zárását, államunk erejének további fokozását és megszilárdítását, mindez pedig igazságszolgáltatásunk munkájának további megjavítását teszi szükségessé. E téren még sok feladat vár ránk. Az igazságszolgáltatás jó működéséhez szükséges szocialista szervezeti előfeltételeket már nagyrészt létrehoztuk, kiépítettük. Most azon kell lennünk, hogy e szervezeti kereteket minél jobb tartalommal, minél eredményesebb, következetesebb munkával töltsük ki. Hadd idézzem itt Visinsz-

kij elvtársat: »a bírák — arra... hivatottak, hogy az államépítés legelső segítői legyenek, hiszen bíróság nélkül nincs állam, bíróság nélkül nincs államépítés. Az állam csak akkor életképes, ha szilárdak alappillérei, ha szilárdak szervei, ha e szervek sorsa megbízható emberek kezében van, ha azok, akiknek hivatásuk az állam érdekeinek védelme — valóban méltó védelmezői az államnak, olyan védelmezői, amilyenek általában a szovjet bírák és amilyeneknek kell is lenniök a mi bíráinknak.«

Ilyenekké kell lenniök a szovjet bírák példája nyomán a mi bíráinknak is.

A Központi Vezetőség márciusi határozata az igazságszolgáltatás számára is megjelölte a soron levő, legfontosabb feladatokat: mindenféle ingadozás kiküszöbölése az ítélkezésből, az ítélkezés liberalizmusában jelentkező kispolgári, jobboldali elhajlás következetes felszámolása, az állampolgári fegyelem, a munkafegyelem hatékony megszilárdítása, a termelés és a termelékenység fokozásának, a takarékoságnak, a társadalmi tulajdonnak, a szocializmus építésének a jog eszközeivel való fokozott biztosítása.

Hogy népi demokráciánk előtt álló e feladatok megvalósításában milyen nagy és megtisztelő szerepe lehet az igazságszolgáltatásnak, erre éppen a szovjet jog és igazságszolgáltatás nyújt nagyszerű példát. Pártunk Központi Vezetőségének határozata alapján a szovjet igazságszolgáltatás példája nyomán váljék a mi igazságszolgáltatásunk is mind teljesebb mértékben a szocializmus építésének hasznos emelőjévé, békés építőmunkánk biztosítójává, egész dolgozó népünk szocialista fegyelemre nevelésének jelentős tényezőjévé!

Amikor most, felszabadulásunk 10. évében köszönettel és el nem múló hálával emlékezünk meg arról a felbecsülhetetlen segítségről, amit a Szovjetunió az igazságszolgáltatás terén nyújtott, háláinknak és köszönetünknek azzal adhatunk a legméltóbban kifejezést, ha a magyar-szovjet barátságot elmélyítve, a szovjet tapasztalatokra támaszkodva, mi, az igazságszolgáltatás dolgozói, ügyészek, bírák és ügyvédek, minden erőnket latbavetjük azért, hogy a Pártunk által elélt tűzött feladatokat a magunk munkaterületén maradék nélkül megvalósítsuk.

Kovács Kálmán

A demokratikus államfejlődés útján

(gondolatok a demokráciáról és az új típusú államról)

Az ünnepelés — állásfoglalás; az ünnep: visszatekintés a múltba s egyben elhatározás a jövőre nézve. A történelem valamelyik eseményének ünneplése akkor válik *nemzeti ünnepé*, ha az egyes állampolgárok ünnepi emlékezései össze hazafiságra lelkesítenek, ha azok nyomán közös célokat szolgáló elhatározások bontakoznak ki. Annál mélyebben, annál igazabban nemzeti tartalmú az ünnep, minél szélesebb népi tömegeket mozgatnak meg a múltat értékelő visszaemlékezések, minél összekovácsoltabbak, minél egységesebbek az új cselekvéseket szülő elhatározások, minél inkább válnak az ünnepi napok az alkotó munka forrásaiává. Dolgozó népünk ilyen értelemben ünnepi legnagyobb nemzeti ünnepeként ez évben *hazánk felszabadulásának tizedik évfordulóját*, a megbonthatatlan szovjet-magyar barátság napját.

Felszabadult népünk a szocializmus építésének alkotó lábában ég. »Ha visszatekintünk a felszabadulás óta eltelt időre — mondotta Rákosi elvtárs

az április 4-i díszünnepségen — megállapíthatjuk, hogy ezeréves történelmünk folyamán népünk még nem élt át olyan mélyreható gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális átalakulást, mint ezalatt az egyetlen évtized alatt. A legdöntőbb ebben az átalakulásban a termelőviszonyok megváltozása, szocialista termelőviszonyok létrejötte és az, hogy a régi burzsoá nemzet helyén napról napra mindinkább szocialistává váló magyar nemzet van kialakulóban. A dolgozó nép azonosul a nemzettel, a nép és a nemzet mindinkább eggyé válik.¹

Ez a diadalmas felemelkedés, ennek a nagy győzelmekkel teljes korszaknak hősi hevülete telíti meg évről évre április 4-ének ünnepi hangulatát; ez teszi indokolttá, hogy 1945. április 4-ét jogosan tekintsük Magyarország ezeréves történetében a *legdöntőbb fordulathoz*.

1945. április 4-én felszabadultak a magyar dolgozó tömegek eddig gúzsba-kötött alkotó erői, április 4-ének évfordulója ezért mindig újabb *alkotásra* ösztönző ünnep. Teremtő erejét: termékeny jelenét és boldog jövőjét ünnepli ezen a napon minden hazafi.

A felszabadulás ünneplésének ilyen szocialista tartalma azt is magával hozza, hogy az ünneplő ember az ünnep hangulatában sem szakad el az élet realitásától, a mindennap feladataitól. Ellenkezőleg: a nemzet teremtő erejét ünnepelve tudatosan vizsgálja saját munkáját is. Megkeresi annak helyét és összefüggéseit a nemzeti-társadalmi eredmények egészében. Igényt tart arra, hogy ne csak az ünnepben, de az eredményekben is részes legyen és hozzájáruljon a további fejlődéshez. Így válnak őszintén bensőségesse az ünnep órái, így válnak újabb alkotások hajtóerőivé az ünnepi napok. Így forr össze harmonikus egésszé az ünnep és a teremtő-termelő hétköznapi.

*

A magyar *szocialista jogász* azzal a büszke tudattal vesz részt hazánk felszabadulásának ünneplésében, hogy cselekvő részese az új társadalom megteremtésének. A szocialista jogász helyet kapott a szocialistává fejlődő magyar nemzet építőinek sorában: felelősségteljes szerepe van a szocializmus alapjainak lerakásában, a szocialista felépítmény kialakításában. Ünnepi gondolatait tehát méltán foglalkoztatja az a kérdés, melyek azok az eszmék, célkitűzések, amelyek alkotásait formálják — hogy következtek be azok az alapvető vállalkozások, amelyek munkáját az elmúlt tíz esztendő alatt a múlt kötöttségeiből felszabadították és új utakra irányították.

A magyar *szocialista államjogász* az újtípusú, a szocialista állam felépítésén munkálkodik. Az elmélet embere éppúgy, mint a gyakorlati munkát végző államjogász azt tekinti megtisztelő hivatásának, hogy hozzájáruljon hazánkban a proletárdiktatúra funkcióit megvalósító új népi állam megszilárdításához, munkájának tökéletesítéséhez. Felelősségteljes feladat, küzdelmes és lelkesítő munka. Új és új eredmények születnek, új és új nehézségek keletkeznek; új és új győzelmek jelzik a fejlődés útját. Munkánk során nem egyszer megakadunk, gyakran hibázunk. Előfordul, hogy szinte legyőzhetetlennek látszó akadályokkal találkozunk. Néha megtorpanunk, erőinket néha gyengének érezzük, elcsüggedünk. Nem egyszer hatnak ránk is a tudatunkban még élő kapitalista maradványok. Mégis végső soron magávalragad bennünket is a

¹ Szabad Nép, 1955. (XIII. évfolyam), 93. szám, 1. old.

munkásosztály lebírhatatlan forradalmi elhatározottsága, szilárdsága, dolgozó népünk felemelkedésének lendülete. Erőt kapunk a dolgozók tömegének támogatásától. Biztos irányítónk a munkásosztály élcsapata : a kommunisták pártja, amely keresztülvezet minden nehézségen. Tévedhetetlen iránytűt adnak kezünkbe a marxizmus—leninizmus tudományos tanításai. Mindig újra és újra sikerrel fordulhatunk a Szovjetunió történelmi tapasztalataihoz, a szovjet állam lángeszű vezetőinek útmutatásaihoz, a szovjet tudomány eredményeihez. Munkánknak nincs olyan pillanata, amikor ne éreznők, milyen mérhetetlenül magasra emelt bennünket is népünk történelmi sorsfordulata, milyen szélesen kitágultak előttünk is a fejlődés lehetőségei. Munkánkat elemezve a magunk sorsán is lemérhetjük, hogy a »burzsoázia fizetett bér munkásaiból« hogy váltunk az új élet öntudatos és megbecsült alkotóivá.

Népünk legnagyobb nemzeti ünnepét ünnepelve e kérdések körül rajzanak gondolataim. Ezek közül szeretnék néhányat papírra vetni.

*

A tőkés országok alkotmányossága, s ezzel együtt egész államjogtudománya csődbe jutott. A burzsoá államjog elméleti dolgozói ma már minden építő perspektíva nélkül tévelyegnek, tevékenységükből hiányzik az alkotás igazi lehetősége. Munkájuk teljességében terméketlenné vált ; arra korlátozódik, hogy a valóságot elkendőző konstrukciókat eszeljenek ki, amelyek szabadságot hirdetnek, de ugyanakkor éppen a tömegek növekvő szabadságmozgalmaival szemben védik a monopolkapitalisták roskadozó hatalmát. A mai burzsoá államjogász lakájszerepre vállalkozott, látszatmegoldásokat keres, hogy változatlanul a »jogállam« jelmezébe öltöztesse az imperializmus durva önkényét. A polgári államjog haladó volt a feudalizmus elleni harcaiban, de a tőkés rend győzelmét követően, a kibékíthetetlen belső gazdasági ellentmondások tükröződéseként az állami intézményekre vonatkozó nézetek és az állami intézmények fejlődésében is jelentkeznek az ellentmondások. A burzsoázia felfedezi a népképviselőt, de nyomban utána elkövet mindent, *nehogy* a népképviselő a nép *igazi* képviselőtévé fejlődjék. Felépíti a parlamentarizmust, de nyomban utána biztosítékokat keres a parlamentarizmus »demokratikus veszélyeivel« szemben. Megkonstruálja a miniszteri felelősség intézményét, de gondosan ügyel arra, hogy az ne váljék gyakorlati intézménnyé. A polgári államjogtudomány hangsúlyozza a helyi önkormányzatok jelentőségét, ugyanakkor minden óvintézkedést megtesz, nehogy a helyi szervek bármely lényeges kérdésben valóságos hatáskört kapjanak. Elítéli a bürokráciát, ugyanakkor erősíti az állam bürokratikus centrális rendszerét és a hivatalnokréteg különállásának növelésével erősíti a bürokratizmus bázisait. Ezek és az ezekhez hasonló megoldhatatlan ellentmondások jellemzik a burzsoá állam szervezetét, tevékenységének formáit, munkájának módszereit. Ilyen körülmények között pedig zsákutcába kell kerülnie az államjogásznak, mert eleve arra van ítélve, hogy elszakadjon a realitástól, hogy hazug teóriákat gyártson, hogy olyan jogszabályokat fogalmazzon, amelyek vagy nyíltan az elnyomást fejezik ki, vagy legalábbis már eleve lehetőséget adnak a kétértelmű magyarázatra.

A burzsoá társadalmi rend szükségszerűen viszi a burzsoá államjogászt erre a sivár útra. A burzsoázia politikai egyenlőséget hirdet, ugyanakkor, amikor a burzsoá állam minden erejét éppen a gazdasági egyenlőtlenség

védelmére összpontosítja. Azért fejleszti, erősíti állami mechanizmusát, hogy ezt az egyenlőtlenséget fenntartsa, sőt tovább szélesítse, hogy a kizsákmányolást biztosítsa. Ennek megfelelően pedig az államnak éppen azokat a sajátosságait kell erősítenie, amelyek lényegüket nézve szembenállnak a demokrácia eszméjével. Így jönnek létre a »fiktív alkotmányok«, »amikor a törvény és a tények eltérnek egymástól« (Lenin). Így bomlik fel a burzsoá törvényesség, amikor a burzsoázia rémült erőfeszítéseket tesz, hogy »megszabaduljon az általa létrehozott és számára immár elviselhetetlen törvényességtől« (Lenin); így válik a burzsoá jogász tevékenysége annak az iheringi tanításnak a megvalósítójává, hogy az államhatalom — mint a süllyedő hajó kapitánya a felesleges terhet — vesse el a törvényesség ballasztját, e módon könnyítve a súlyos viharba került burzsoá társadalom nehézségein. Az ilyen korszak szükségszerűen lealacsonyítja a jogászi munkát. A legjobb esetben a bűvészetig tökéletesíti az elmélet művelőjének módszereit, aki elől azonban el van zárva a fejlődő élet szolgálata. A burzsoá államjogász a burzsoázia haladó harcai közepette még végezhetett alkotó munkát, hiszen küzdenie kellett a feudalizmus túlhaladott kötöttségei ellen és új formákat kereshetett a fejlődő társadalom állama számára. A burzsoázia uralomrajutásával azonban hamarosan megszakadt ez a folyamat és a burzsoá államjogásznak a burzsoá állam kétszínűségét kell kiszolgálnia.

A marxizmus—leninizmus megcáfolhatatlanul leleplezte a burzsoá állam hazugságait és bebizonyította azt is, hogy ez a jellege törvényszerűen folyik a tőkés társadalmi rend szerkezetéből. Különösen az imperializmus korában válnak akuttá a demokrácia és a kapitalizmus kibékíthetetlen ellentmondásai. »A demokratikus köztársaság „logikailag“ ellentmond a kapitalizmusnak, mert hiszen „hivatalosan“ egyszintre helyezi a gazdagot és a szegényt. Ez a gazdasági rend és a politikai felépítmény közötti ellentmondás. A köztársaság és az imperializmus között ugyanilyen ellentmondás áll fenn, amit még elmélyít, illetőleg súlyosabbá tesz, hogy a szabad verseny felváltása a monopóliumokkal mégjobban „megnehezíti“ minden demokratikus szabadságjog megvalósítását« . . . »A kapitalizmus általában az imperializmus pedig különösképpen a demokráciát illúzióvá változtatja — és ugyanakkor a kapitalizmus demokratikus törekvéseket hív életre a tömegekben, demokratikus intézményeket hoz létre, kielezi az antagonizmust a demokráciát tagadó imperializmus és a demokráciára törekvő tömegek között« . . . »Az új gazdasági rendszer a monopolkapitalizmus (az imperializmus — monopolkapitalizmus) politikai felépítménye a fordulat a demokráciától a politikai reakció felé. A szabad versenynek a demokrácia felel meg. A monopóliumnak — a politikai reakció« . . . »Az imperializmus a külpolitikában és a belpolitikában egyaránt a demokrácia megsértésére, reakcióra törekszik. Ebben az értelemben vitathatatlan, hogy az imperializmus általában a demokrácia, az egész demokrácia tagadása . . .« — írja Lenin 1916-ban.¹

A történelmi tények igazolták, hogy ezek, az imperializmus lényegéből fakadó és egyre erősödő, élesedő ellentmondások valóban szükségszerűen reakcióssá tették a burzsoá államjogot. Lehetetlenné tették ennek folytán egy — akárcsak módszereiben — is valóban tudományos jellegű államjogtudomány kifejlődését — Amíg a burzsoá magánjog, amely nyíltan és világosan a magán-

¹ Lenin Művei, 23. köt., 39., 14., 35. old.

tulajdonra épül, amely annak érinthetlenségét, tehát a vagyoni egyenlőtlenség elismerését állította a középpontba — ideig-óráig képes volt legalább felszínesen (módszereiben, rendszerében) tudományos színvonalú eredményeket elérni, a burzsoá államjogtudomány úgy töltötte be szolgálati szerepét, hogy elsősorban a képmutatást szolgálta. Demokratizmust hirdetett, demokratikus »potemkin« intézményeket épített fel, ugyanakkor azonban ezek mögött a burzsoá államnak a társadalom többségétől elidegenedett erőszak-rendszerét fejlesztette. Ez a kettősség pedig eleve kilátástalanná tett minden igazán tudományos (a társadalmi valósághoz közelítő) törekvést.

Az állami tevékenység kettős arculata egyre fokozódó nehézségek elé állította a burzsoáziát. Különösen annak eredményeként, hogy a tudatosságában és szervezettségében erősödő munkásosztály szívósan harcolt a látszatjogok adta demokratikus lehetőségek valóráváltásáért. A burzsoázia ezért arra kényszerült, hogy maga is igyekezzék előtérbe helyezni a demokratikus intézmények »nehézségeit«. Ezzel egyben megfélemlítő ideológiai bázist is akart teremteni az állami rendszer olyan átalakítására, amely külsőleg is félreveszi a demokratikus intézményeket. Egyre inkább világossá vált, hogy már a látszatjogok is tarthatatlan nehézségeket jelentenek a hatalmát féltő burzsoázia számára, hogy már nem tud »a régi módon kormányozni«. Ez magyarázza, hogy az imperializmus kezdeti éveitől fogva sok szó esik a »parlamentarizmus válságáról«, általában a demokratikus intézmények fogyatékosságairól. A dolgozók növekvő elégedetlensége és harci készsége miatt nem merik ugyan nyíltan félretenni a demokratizmus jelszavát, de igyekeznek azt különböző más eszmékkel átszőni; előkészíteni egy minden réginél kíméletlenebb új abszolútizmus ideológiai talaját.

Az első világháború befejezése után, amikor az egész földet bejárta az új szocialista állam megszületésének a híre, amikor feltartóztathatatlannul érezte a hatását minden tőkés ország dolgozóira az orosz proletariátus világraszóló győzelme és megnövekedett a hosszú háború nyomorúságaival sújtott dolgozók forradalmi tevékenysége, először megint a tömegek félrevezetésének eszközéhez, megint a demokratizmus jelszavához nyúlt a burzsoázia. Arra kényszerült, hogy legalább látszólag elfogadjon egy sor olyan vívmányt, amelyek a szabadságjogokat, a dolgozók állami befolyását szélesítették. Így született meg azoknak az alkotmányoknak a sora, amelyeket a weimari német alkotmány vezetett be; alig egy évtized alatt Európa államainak majd a fele ilyen értelmű liberális-demokrata alkotmánytörvényt alkotott. A belső ellentmondás azonban túlélés volt ahhoz, hogy akárcsak látszólag is fennmaradhatott volna ez az irány és ezért gyorsan igen éles fordulat következett be. Megindul a fasizálódás folyamata. Széles gyakorlattá válik az alkotmány rendelkezéseinek semmibevétele. Ezzel együtt megindul azoknak az alkotmánymódosító törvényeknek az áradata, amelyekben éppen a demokratizmus lényegét kitévő legfontosabb szabadságjogokat vonják vissza, az alkotmányos garanciákat számolják fel. Később sor kerül arra is, hogy »törvénybe« foglalják az új államberendezéseket, amelyek teljes szakítást jelentenek a demokratikus gondolattal. A hírhedt példák: Mussolini és Hitler fasiszta államrendje. De ebbe a körbe tartoznak az új portugál alkotmány, az észt alkotmánynovella, az 1934-es osztrák, az 1935-ös lengyel alkotmányok is stb. Most már nyíltan beszélnek a demokrácia »általános csődjéről«. Jellemző ennek a kornak szemléletére Karl Bornhak berlini egyetemi tanár állásfoglalása, aki 1935-ben megjelent tanul-

mányában (»Genealogie der Verfassungen«) azt írja, hogy a weimari alkotmány és hasonmásai a liberális demokrata korszak államszervezetének végét jelzik, olyan új korszak kezdődik, amelyben a *tekintély*-kormányzat jut dialra. A nyugati demokratikus államok pedig nemcsak asszisztálnak mindehhez, nemcsak hallgatólagosan (nemegyszer tevőlegesen is) támogatják a fasizálódás folyamatát, hanem — ha nem is lépnek rá a fasizálódás útjára — maguk is igyekeznek a demokratikus lehetőségeket korlátozni, szűkíteni. Éppen ezek között a körülmények között van a demokrácia védelme és fejlődése szempontjából felmérhetetlen jelentősége az 1936. évi szovjet alkotmánynak. A történelmi tények alapján mondotta Sztálin az alkotmánytervezetről tartott beszédében, hogy »amikor a fasizmus szennyes hulláma csapkodja a munkásosztály szocialista mozgalmát és sárbarántja a civilizált világ legjobbjainak demokratikus törekvéseit, a Szovjetunió új alkotmánya a fasizmus ellen szóló vádirat, ... amely arról beszél, hogy a szocializmus és a demokrácia legyőzhetetlen«. Jogosan állapította meg Sztálin erről az alkotmányról, hogy ez minden vonatkozásában a következetesen véghezvitt demokratizmus okmánya, amelyben »az egyes állampolgároknak a társadalomban elfoglalt helyét nem vagyoni helyzetük, nem nemzeti leszármazásuk, nem hivatali állásuk állapítja meg, hanem személyes képességeik, személyes munkájuk«. Jogosan hangsúlyozta, hogy ennek az alkotmánynak »a demokratizmusa nem közönséges«, »széltében elismert« általános demokratizmus, hanem *szocialista* demokratizmus.¹

A második világháború eseményei, a német és olasz fasizmus embertelenségének félreismerhetetlen lelepleződése, az új szocialista állam kétségbevonhatatlan sikerei, a Szovjetunió nemzetközi tekintélyének növekedése, vonzóerejének gyorsuló megerősödése a világ minden dolgozója felé — újabb »demokratikus« kísérletre kényszerítik a tőkés államokat. Megint előtérbe helyezik a demokratizmus jelszavát. Megint olyan új alkotmányok születnek a tőkés államokban, amelyekben — bár »megreformált« racionalizált formákban (újabb kötöttségekkel és újabb fenntartásokkal) — helyet kap a parlament, a szabadságjogok felsorolása, a miniszteri felelősség stb. A belső ellentétek azonban már olyan élesek, hogy még időlegesen sem tartható fenn ez a helyzet. A tőkés országok gyakorlatában az első naptól kezdve elsikkadnak az új alkotmányok demokratikus vonásai, megint napról napra megsértik az alkotmány rendelkezéseit és emellett ugyancsak szinte az első naptól kezdve újból folyamatosan olyan alkotmánymódosításokat hajtanak végre, amelyek lenyesik a demokratikus vívmányokat. A látszatjogok, amelyek már megszületésükkor terhesek voltak a burzsoázia számára, egyre terhesebbé válnak annál is inkább, mert a második világháború tanulságaiból öntudatra ébredt tömegek a munkáspártok vezetésével újult erővel harcolnak az alkotmányos jogok érvényesítéséért. 1951-ben már szélesen jelentkezik az a burzsoá álláspont, amely újból felveti a parlamentáris rendszer tarthatatlanságát, általában a demokratikus állami intézmények »korszerűtlenségét«. »A parlamentáris rendszert 1939-ben veszély fenyegette, napjainkban még súlyosabb krízisen megy keresztül ... A demokrácia krízise fennáll és elmélyült« — írják a burzsoá államjogászok és nem találják meg a megoldást.² Világos, hogy ebben a helyzetben nem is talál-

¹ Sztálin : A leninizmus kérdései. 1952. 667. és 648. old.

² B. Mirkine—Guetzevitch : Les Constitutions Européennes, Paris, 1951.

hatnak kiutat azok, akik nem akarnak a múlttól elszakadni, akik nem látják meg — *nem akarják meglátni* — a fejlődés történelmileg adott útját. A túlhaladott multhoz való ilyen kétségbeesett ragaszkodás, a születő útnak, a fejlődésnek a tagadása szükségszerűen vezet pesszimizmushoz is. »A parlamentarizmus válsága, a demokratikus intézmények lehanyatlása, a vezetők közép-szerűsége, a vagyonosok és vagyontalanok szennyes materializmusa, mind a pesszimizmus felé sodornak« — írja a burzsoá államjogász¹ és ezzel félelmetes erővel leplezi le a kor burzsoázia államjogtudományának teljes úttalanságát, bénító sivárságát. E korban — mint Sztálin a Szovjetunioi Kommunista Pártjának XIX. kongresszusán mondotta — a burzsoázia félreérthetetlenül eldobta a burzsoá-demokratikus szabadságok zászlaját; ma már a munkásosztály és pártjai állanak az élén azoknak a harcoknak is, amelyet a *tőkés országokban* a dolgozók visznek a demokratikus jogok, a demokratikus intézmények védelmében.

*

A burzsoá államjog fejlődésének problematikus volta a nemzetközi helyzethez képest is súlyosabban jelentkezett Magyarországon. A magyar fejlődés általános elmaradottsága, a magyar kapitalizmus elkésettsége és fejlődésének torz volta, az ország tényleges függetlenségének hiánya, a magyar társadalom életének minden területén meglévő feudális maradványok fékező hatása sokszorosan rányomták a bélyeget a magyar államszervezet, s ezzel összekapcsoltan a magyar államjog és államjogtudomány fejlődésére. Magyarországon a polgári demokrácia államszervezeti formái sem tudtak idejében kialakulni. Amikor pedig kialakultak, akkor is igen deformáltan jöttek létre és az európai demokráciákhoz viszonyítva is hígabb tartalommal, hitványabb formában. »Választási korrupción alapuló parlamenti abszolutizmus, parlamenti korrupción és többségi abszolutizmuson alapuló kormány és király-abszolutizmus: ez a mai magyar alkotmány igazi arculata« — írja 1912-ben a radikális Szende Pál, aki pedig maga sem a forradalmi haladásnak volt a harcosa, hanem lényegében a magyar imperializmus útjait akarta egyengetni.²

Az 1919-es szocialista »Tanácsköztársaság« bukását követően országunkban uralomra jutó ellenforradalom a legdurvább eszközökkel számolta fel a demokratikus fejlődés perspektíváját és teljes fordulatot jelentett a politikai reakció irányában. Magyarország hazaáruló uralkodó osztálya a nacionalizmus és a kereszténység eszméit hangoztatva vezette az országot a fasiszmus útjára. Egyenesen azzal hivatkoztak, hogy ennek az európaszerte jelentkező új iránynak a körvonalait a magyar ellenforradalom irányítói látták meg először. Azzal büszkélkedtek, hogy tudatosan fordítják vissza a magyar állam fejlődését a konzervatív eszmékhez, intézményekhez. Egyed István — e kor egyik jellegzetes közjogásza — írja 1943-ban: »Ha alkotmányunk fejlődését az 1920. év óta figyelemmel kísérjük, meg lehet állapítani, hogy azóta nálunk fokozatosan olyan alkotmányos reformok valósultak meg, amelyeknek értékét az ősi alkotmányossághoz való visszatérés szempontjából nem is lehet eléggé méltányolni. Törvénybe iktattuk a *királysági államforma* fenntartását, visszaállítottuk a *kétkamarás országgyűlést*, *jelentékenyen korlátoztuk a választójogot*,

¹ Ld. uo.

² Huszadik század. 13. évf. 7—8. szám. »A magyar alkotmány válsága« c. gyűjteményben levő »A magyar látszatalkotmány« c. cikke. 31. old.

megszerveztük *rendi alapon a felsőházat, a törvényhatóság követválasztási jogát megerősítettük, felélesztettük a kormány rendkívüli hatáskörét, kiterjesztettük a kormány rendkívüli jogkörét*; csupa olyan reformok, amelyek *konzervatív, nemzeti irányba terelték a fejlődést és a tekintély elvét érvényesítették*¹. Úgy gondolom, ehhez az önmagáért beszélő »méltatáshoz« nem kellene kiegészítő érvek annak bizonyítására, milyen mélyre süllyedt hazánkban az alkotmányosság gondolata, az államjogtudomány színvonala még polgári-demokratikus értelemben is. Ilyen szakadékból, ilyen perspektívtalanságból: zsákutcából kellett elindulnunk.

Államjogászaink számára a felszabadulás ettől a közvetlen nyomasztó múlttól való szabadulást is jelenti. A felszabadulás utáni fejlődés, a felszabadulás után lehetővé vált építő munka felemelő tudata nem lehetne teljes, ha nem látnók azt a kiáltó ellentétet, amelynek egyik oldalát a felszabadulás előtti terméketlen sivárság mutatta.

*

Népköztársaságunk alkotmánya praebulumának első mondatában értékeli hazánk felszabadulásának tényét és jelentőségét. »A nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól, szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát, megnyitotta dolgozó népünk előtt a *demokratikus fejlődés útját*«.² Alaptörvényünknek ezek az első szavai már hitet tesznek a demokrácia ügye mellett; *a demokráciát avatják fejlődésünk vezető eszméjévé*.

Kétségtelen, hogy a felszabadulás óta megvalósult változások a demokratizmus jegyében zajlottak és zajlanak ma is.

Államunk demokratikus vonásainak kifejesztése nyomban a felszabadulást követően megindult. A kommunista párt ettől az időtől kezdve következetesen harcol a demokrácia követelményeinek érvényesítéséért. Már az átalakulás első szakaszában megjelennek az állami munka területén a demokrácia fontos elemei: növekszik a dolgozó nép befolyása és részvétele az állami vezetésben. A felszabadulással tehát meghatározó jellegű változás következik be: a demokráciát lényegében tagadó állam a demokráciát építő állammal cserélődik fel. Az első szakaszban azonban még *súlyos harc folyt* azért, *milyen* demokrácia legyen az állami fejlődés alapja: a polgári demokrácia, vagy az új, a szocialista demokrácia. A valóban demokratikus fejlődés csak a szocialista demokrácia kifejesztésével kaphatott szilárd kereteket. A kommunista párt ezért már a felszabadulás első percétől kezdődően a gazdasági követelésekkel egyidejűleg az új tartalmú *demokrácia* érvényesítéséért is küzdött. A párt harca nyomán már ebben a szakaszban az olyan intézmények egész sora alakult ki, amelyek a proletár demokrácia jegyeit hordozták, amelyek ebben a forrongó állami szervezetben egyben a proletárdiktatúra elemeit is jelentették és megkönnyítették az átnövést a második szakaszba, előkészítették a proletárdiktatúrának a megteremtését: a teljes proletárdemokrácia megvalósítását.

A minőségi változás államunk demokratizmusának fejlődésében akkor következett be, amikor a fordulat évét követően létrehoztuk a proletárdiktatúra államát. Országgyűlésünk ennek eredményeként alkotta meg a magyar nép

¹ *Egyed István*: A mi alkotmányunk, Budapest, 1943. 363. old. (Kiemelés tőlem. B. J.)

² Az alkotmány bevezető szavai. (Kiemelés tőlem. B. J.)

alaptörvényét, amely már a proletárdiktatúra törvénye és amelynek nyomán megindul az újtípusú állam újtípusú szervezetének felépítése.

*

Napjaink egyik legfontosabb feladata népi demokratikus államunk megerősítése, további tökéletesítése. Fel kell fednünk állami szerveink minden fogyatékoságát és összpontosítanunk kell erőinket ezeknek felszámolására, államunk munkájának megjavítására. Az előttünk álló gazdasági teendők is nélkülözhetetlenné teszik ennek a feladatnak az eredményes megoldását. A mi körülményeinkre is érvényes az a sztálini tanítás, amely elszakíthatatlan összefüggésbe állítja az állam erejét és a gazdasági problémák megoldását: »Az ipar fejlesztése, a szocialista felhalmozás, a rendszeres takarékoság — mindezek olyan feladatok, amelyek megoldása nélkül nem tudjuk legyőzni a magántőkét és nem tudjuk felszámolni gazdasági életünk nehézségeit. De e feladatok egyike sem oldható meg a szovjet hatalom, a proletárdiktatúra nélkül.«¹ Ennek megfelelően emeli ki pártunk III. kongresszusának határozata: »Pártunk fő irányvonalának sikeres megvalósítása megköveteli tőlünk, hogy állandóan erősítsük munkás-paraszt államunkat, a népi demokrácia államát...« Meg is jelöli egyben a megvalósítás útját, mert nem akármilyen módon történő megerősítésről van szó, hanem államunk *szocialista* sajátosságainak további kibontakoztatásáról, az állam szocialista demokráciájának megerősítéséről és kiszélesítéséről. Amint a kongresszusi határozat mondja arról: »... hogy minél szélesebb tömegek vegyenek cselekvően részt az állam munkájában és az ellenőrzésben, mert a népi demokrácia állama végső fokon maga az államot építő munkásokosztály, a dolgozó parasztság, a népet szolgáló értelmiség, a kisemberek millióinak összessége.«²

Szocialista államunk megerősítésének, fejlesztésének ügye elszakíthatatlanul hozzákapcsolódik a demokrácia helyes értelmének megvalósításához. Ezt a kérdést annál inkább élesen meg kell világítani, mert a felújuló jobboldali elhajlások ideológiailag nem egyszer éppen a demokrácia fogalma eltorzításának a formájában jelentkeznek és közvetve vagy közvetlenül így támadják a proletárdiktatúra marxi—lenini értelmét. Lenin félreérthetetlenül bebizonyította, hogy a demokrácia állami fogalom és az osztályharc keretében alakult ki. »A demokrácia nem azonos azzal, hogy a kisebbség aláveti magát a többségnek. A demokrácia *állam*, amely elismeri a kisebbség alárendeltségét a többségnek, vagyis olyan szervezet, amely arra szolgál, hogy egyik osztály a másik ellen rendszeres *erőszakot* alkalmazzon« — állapítja meg az »Állam és forradalomban.«³ Mi következik ebből? »Ha nem akarunk gúnyt űzni a józan észből és a történelemből, akkor világos, hogy addig, amíg különböző osztályok léteznek, „tisztá demokráciáról” nem lehet szó, hanem csakis *osztálydemokráciáról*« — írta a renegát Kautskyval vitatkozva.⁴

Arról már szólottam, hogy milyen a tőkés osztályuralom demokráciája. Most azt szeretném kiemelni, hogy a demokrácia — éppen osztálytartalmánál fogva — a proletárdiktatúrában válik valóságos demokráciává. A proletárdik-

¹ *Sztálin* Művei, 8. köt., 150. old.

² A III. kongresszus rövidített jegyzőkönyve. Szikra, 1954. 103. old. — Eredeti kiemelés.

³ *Lenin* Művei, 25. köt., 489. old.

⁴ *Lenin* Válogatott Művek. II. köt., Budapest, 1949. 428. old.

tatúra nem valósítható meg igazi demokrácia nélkül, viszont a legszélesebb demokrácia előfeltételeit a proletárdiktatúra teremti meg és biztosítja.

A demokrácia fogalmát a marxizmus—leninizmus tisztázta. A marxizmus—leninizmus mutatta meg a polgári demokrácia igazi tartalmát, annak hanyatlását, reakcióssá válását és az új, a szocialista demokrácia magasabbrendűségét is. A megújhodott demokrácia tartalmának megvalósulását a marxizmus—leninizmus eszméinek diadala hozta meg. Az Októberi Szocialista Forradalomban született meg az új államtípus: a proletárdiktatúra állama. Ez az új állam valósítja meg a szűkkörű, a formális burzsoá demokrácia helyén a minőségileg új demokráciát, a társadalom nagy többségének demokráciáját.

A burzsoá államokban a kisebbség államhatalmának szilárdságát és biztonságát a túlnyomó többséggel szemben kell védenie. Ezért kiszorítják az állami ügyek minden területéről a dolgozókat és képviselőiket; minél »tökeletesebbre« fejlesztik az állami szervezet elidegenedését a társadalom többségétől. Szembeállítják az állam hivatalnokait a dolgozó tömegekkel. Kíméletlen erőszakszervezetet építenek a dolgozók szabadságmozgalmainak elnyomására. A szocialista állam lényegénél fogva (— éppen fordítva —) annál erősebb, minél szélesebben támaszkodik a dolgozó tömegekre, minél inkább bevonja a dolgozó tömegeket az állam ügyeinek mindennapos intézésébe, minél eredményesebben biztosítja az állam munkája felett a dolgozó tömegek ellenőrzését. Annál szilárdabb, minél erőteljesebben támogatja a dolgozó tömegek helyeslése az állam törvényeinek érvényesítését. *A szocialista állam fejlődését az biztosítja, ha eleven, bensőséges és folyamatos a dolgozókkal való kapcsolata.* A szocialista állam demokráciájának ilyen jellegű kiszélesedése adja meg a tartalmát és jellegét az állam által szükségszerűen alkalmazott kényszernek is. Az állam a túlnyomó többség érdekeinek megfelelően és tudatos egyetértéssel lép fel az állam ellenségeivel szemben; biztosítja mind az állampolgárok jogainak védelmét, mind az állampolgári kötelezettségek teljesítését. A burzsoa demokráciát mindennek megfelelően *minőségi különbség* választja el a proletár demokráciától.

*

A Magyar Népköztársaság államszervezetének felépítésében és munkájának megszervezésében a fordulat évétől kezdődően messzemenően és következetesen érvényesülnek a szocialista demokrácia elvei. Alkotmányunk nemcsak lerögzítette, de meg is teremtette a törvényi alapját annak, hogy népi demokráciánk mindenoldalúan a munkások és parasztok állama legyen. Olyan állam, amelyben minden hatalom a dolgozó népé, amelyben a hatalmat a falu és a város dolgozói választott és a népnek felelős küldötteik útján gyakorolják. Az alkotmány végrehajtásaként hoztuk létre 1950. év folyamán népi államunk új helyi szerveit, a választott helyi tanácsokat, ami a demokratikus fejlődésnek újabb nagy vívmánya és állomása volt.

Állami szervezetünk további fejlődésében — csak úgy mint egész népi demokráciánk fejlődésének minden területén — messze előremutató jelentőségű események Pártunk Központi Vezetőségének 1953 júniusában hozott határozatait és az azokat jóváhagyó és továbbfejlesztő *III. pártkongresszusi* határozatok.

E párthatározatok kijelölték az államépítés további feladatait is: az eddiginél még szorosabbá kell tenni az államot a dolgozókhoz fűző kapcsola-

tokat, az eddiginél még sokoldalúbban kell biztosítani a dolgozó tömegek alkotó részvételét és ellenőrzését az állami munkában. Ezekkel egybekapcsolva : tovább kell szilárdítani a szocialista törvényességet, az állami és állampolgári fegyelmet. Megállapították a párthatározatok azt is, hogy állami munkánkban — éppen e szempontból nézve — olyan hiányosságok vannak, amelyek immár fékezőivé váltak a további fejlődésnek és veszélyeztetik eddigi eredményeinket.

A párthatározatokat követően számos intézkedés történt népi államunk munkájának tökéletesítésére. Az alkotmány rendelkezései értelmében létrehoztuk az új szocialista ügyészségi szervezetet ; pártszerveink vezetésével szívs harc indult az önkényeskedő, törvénytörő intézkedések ellen ; széleskörű meggyőző munkával népszerűsítettük népi államunk törvényeit, hogy a nép erejét állítsuk szembe a rendbontókkal, a nép vagyonának fosztogatóival és fecserlőivel. Törvénybe iktattuk a panaszjog intézményét, hogy kiszélesítsük a dolgozók bírálati jogát stb. A kongresszusi határozatok alapján a szovjet tapasztalatok gondos felhasználásával és tanácsaink négyéves munkájának tanulságait értékesítve új tanácstörvényt fogadtunk el, amely messzemenően továbbfejlesztette a tanácsok szervezeti alapjait, munkamódszereit. Különös figyelmet fordítunk arra, hogy az eddiginél még sokoldalúbban és mélyebben biztosítsuk a lakosság és a tanácsok együttműködését. Ezt szolgálja a választások területi elvének bevezetése is. A tanácsok fejlődésének törvényesen biztosított általános vonala, hogy a tanácsnak — mint a néphatalom legfőbb helyi szervének — bővüljön a hatásköre : a párt irányítása mellett valójában a tanács legyen gazdája a működési területén folyó egész társadalmi, gazdasági, szociális és kulturális tevékenységnek. Megalakult a Hazafias Népfront, amely (mint a nép széles rétegeit — különösen a falusi dolgozók nagy tömegeit átfogó mozgalom) bővíti államunk demokratikus bázisát, jelentősen aláátamasztja tanácsaink munkáját, előmozdítja a párt politikáját megvalósító nemzeti egység kikovácsolódását.

Minden forradalmi átalakulás törvényszerű jelensége azonban, hogy a forradalmi erők győzelmei felélenkítik az ellenséges erők ellentmondásait. Ez történt nálunk is. A párthatározatok nyomán kibontakozó újabb és újabb győzelmek megsokszorozták a nép érdekeivel, a szocializmus ügyével szembeálló ellenséges erők tevékenységét. Megpróbálták eltorzítani az eredményeket, fékezni a kongresszusi határozatok végrehajtását. Az ellenséges törekvések számára kedvező feltételeket teremtetek azok a párton belüli opportunistá-jobboldali elhajlások, amelyeket a párt Központi Vezetőségének 1955. márciusi határozata leleplezett és amelyek az állami munka területén is félreérthetetlenül jelentkeztek. Az ellenség a demokrácia szakadatlan szélesedését és elmélyülését is igyekezett kihasználni és pedig nem egyszer sikerrel. A támadások helyenkint a *demokráciával való visszaélés* formáját vették fel ; felújult a »tisza demokrácia« eszméjének különféle összefüggésekben való hangoztatása. Számos állami szervünkben (így több tanácsnál is) a demokrácia sérelmének minősítették például az állampolgári fegyelmet, az állampolgári köteleességek teljesítésének szilárd megkövetelését. Teret engedtek a kulákok és más ellenséges elemek próbálkozásainak. Eltűrték a termelőszövetkezeti mozgalom elleni agitációt, a társadalmi tulajdon megkárosítását, a munkafegyelem fellazítását. Felléptek mindenféle fajta kényszerintézkedés ellen ; megkísérelték lejáratni az állami határozatok tekintélyét, a felsőbb állami szervek irányító munkájának jelentőségét.

A tanácsok munkájával kapcsolatban azt a módszert választották, hogy igyekeztek eredményeiket lekicsinyelni. Elhallgatták, milyen nehéz körülmények között, milyen hősi munkát végzett legtöbbjük, milyen komoly szerepük volt az új társadalom építésének bonyolult körülményei között. Csak a rosszul működő tanácsokat látták, csak a tanácsok hibáit hangoztatták, ezeket is felnagyították, eltúlozták. Néha egyenesen azt mondták, hogy a tanácsok egyszerűen csak »rosszabb folytatói« a régi burzsoá önkormányzatoknak, amelyek a néptől elszakadva önkényeskednek a dolgozókkal. A cél világos volt: eltakarni azt a tényt, hogy a tanácsok az új szocialista állam új szervei, amelyek most alakítják ki munkamódszereiket. Új szervek, amelyek éppen ezért nehézségekkel küzdenek, de amelyek a legdemokratikusabb szervek és máris új módon: a népre támaszkodva, a néppel együttműködve, mint a nép szervei végzik munkájukat. A tanácsok, az egyes tanácstagok, az egyes tanács-funkcionáriusok lejárásával az ellenség végső fokon a szocialista állam ügyét akarta lejártni, a proletárdiktatúrát akarta gyengíteni.

A proletárdiktatúra elleni támadás másik formája az a káros nézet, amely az építés-szervezés feladatait hangsúlyozva, a tömegeknek ehhez történő mozgósítására hivatkozva, minden vonatkozásban tagadja az adminisztratív intézkedések létjogosultságát. A szocialista állam munkájában valóban a döntő tényező a meggyőzés eszköze. Elsősorban a meggyőzés erejével kell a lakosságot rábírni a termelés növelésére, az állam iránti feladatok teljesítésére, az állam jogszabályainak betartására. Ez azonban semmiképpen nem jelentheti azt, hogy most már minden vonatkozásban feleslegessé váltak az adminisztratív intézkedések. A népi állam érdeke megkívánja, hogy adminisztratív erővel is fellépjünk minden ellenséges törekvés ellen. Sőt: egyes dolgozókkal szemben sem nélkülözhető az adminisztratív intézkedések alkalmazása, ha vétenek jogszabályaink ellen.

Az adminisztratív intézkedés — a meggyőzéssel szoros egységben — nélkülözhetetlen eszközei az állami tevékenységnek. Az adminisztratív intézkedések elleni általános »elvi« támadás végső fokon a proletárállam törvényes fegyelmét — rendjét, az állami határozatok kikényszeríthetőségét veszélyezteti, a proletárdiktatúra erejét törekszik gyengíteni.

A Hazafias Népfront feladatainak, tevékenységének és szerepének helytelen értelmezésével is igyekezett az ellenség zavart kelteni. A cél e vonatkozásban az volt, hogy a Népfront szerepének egyoldalú kiemelésével háttérbe szorítsák a proletárdiktatúrának nélkülözhetetlen szerveit, a tanácsokat. Különösen a községi munka területén törekedtek helyenkint arra, hogy szembeállítsák a Népfrontot az államhatalom helyi szerveivel. A Hazafias Népfront tekintélyének, súlyának egyoldalú erősítésével a tanács szerepét próbálták elhalványítani. Ahelyett, hogy a Hazafias Népfront munkáját a tanács munkájának alátámasztására használták volna fel, a Hazafias Népfrontot a tanácssal szembe állították a lakosság érdeklődésének középpontjába. Egyesek egyenesen olyan »elméleteket« kezdtek hangoztatni, hogy a tanácsokat alá kell rendelni a Népfrontnak, mert a Népfront a tömegeket minden vonatkozásban átfogja, a tanácsok pedig csak az állami munka vonalán végeznek tevékenységet. Mindez nemcsak a Népfront szerepének meghamisítása, de világos támadás a proletárdiktatúra állama ellen.

Az ellenség támadásainak fő vonalai, a jobboldali elhajlások legveszélyesebb és legkártékonyabb formái az állami munka összefüggésében is a párt

államirányító tevékenysége ellen összpontosultak. Az ellenséges nézetek az állami munka fontosságát, az állam szerepének jelentőségét és ezzel összekapcsolva az állami tevékenység szakszerűségének követelményét olyan módon hangsúlyozták, hogy ezzel aláássák a pártirányítás erejét és gyengítsék folyamatosságát. A szocialista állam pedig — mint Lenin és Sztálin gyakorta hangsúlyozták és bizonyították — csak addig töltheti be szerepét mint forradalmi forma, csak addig valósíthatja meg a reá váró nagy, szocializmust építő feladatokat, amíg maradéktalanul érvényesül tevékenységének minden mozzanatában a párt irányító ereje. A pártirányítás elleni támadás — közvetlen támadás a proletárdiktatúra, a szocializmus ügye ellen. Persze, ügyünk ellenségei nem közvetlenül, nem nyíltan támadták a mindenképpen cáfolhatatlan tételt, nem azt hangoztatták, hogy általában szükségtelen az állam vonalán a pártirányítás. De felvetették az állami munka »különleges« voltát, és ezt hangsúlyozták a káderkiválasztás vonalán az elvégzendő feladatok kijelölésének a kérdésében. Ezt emelték ki az állami dolgozók nevelésével összefüggésben, az állami szervek »önállóságát« illetően. Az állam »megerősítésének« ilyen megformulázása idegen minden marxista elmélettől. Szocialista népi államunk fejlődése, demokratizmusának további kibővítése és megszilárdítása érdekében elsősorban és a legkímélenebbül vissza kell verni minden ilyenfajta támadást.

*

Lenin továbbfejlesztette a *proletárdiktatúra* elméletét : felfedezte a szovjet hatalmat, mint a proletárdiktatúra legjobb államformáját — meghatározta a proletárdiktatúrát, mint az osztályszövetség különleges formáját, s »különös erővel hangsúlyozta azt a tényt, hogy a proletárdiktatúra az osztálytársadalomban a demokrácia legmagasabb típusa, a *proletárdemokrácia* formája, amely a többség (a kizsákmányoltak) érdekeit fejezi ki a *kapitalista* demokráciával ellentétben, amely a kisebbség (a kizsákmányolók) érdekeinek kifejezője.«¹

Ezt a sztálini tétel is bizonyítja, milyen jelentőséget tulajdonít a marxizmus—leninizmus a proletárdiktatúra demokratikus tartalmának. Bizonyítja egyben azt is — amiből kiindultunk — hogy a demokrácia proletártípusa, tehát a demokrácia legmagasabb formája, éppen csak a proletárdiktatúrával együtt valósulhat meg.

A történelem dialektikája, hogy a proletárdemokrácia alá van rendelve a proletárdiktatúrának : a demokrácia formáit, módszereit a diktatúra megszilárdításának történelmileg adott követelményei határozzák meg.

Aki a demokráciát a proletárdiktatúra ingadozás nélküli érvényesítésétől félti, aki nem attól fél, hogy a proletárdiktatúra bármilyen elsekélyesedése éppen a proletárdemokráciát veszélyezteti, — elfeledkezik arról a lenini tanításról, hogy a proletárdemokrácia csak harcban, a burzsoázia uralmának megdöntése alapján alakulhat ki és szilárdulhat meg — éppen a proletárdiktatúra létrehozása alapján. »A proletárdiktatúra nem befejezése az osztályharcnak, hanem folytatása új formákban. A proletárdiktatúra a győztes és a politikai hatalmat saját kezébe vevő proletáriátus osztályharca a legyőzött, de meg nem semmisített, el nem tűnt, ellenállását továbbra is folytató, ellenállását fokozó burzsoázia ellen.«²

¹ Sztálin Művei. 10. kötet. 104. old.

² Lenin Művei, XXIV. kötet, 311. old. (oroszul.)

A szocialista jogászt jogosan lelkesíti az a tudat, hogy részese a felelősségteljes munkának, amely a proletárdiktatúra államszervezetének felépítésére és megszilárdítására, a proletárállam munkájának megszervezésére és tökéletesítésére irányul. A szocialista jogász az emberiség fejlődését szolgálja, együtt küzd az új világ legérdemesebb építőivel, a proletárdemokrácia harcosa. Olyan lehetőség ez, amely felszabadítja a szunnyadó alkotó erőket, amely biztos távlatokat ad, amely legyőzhetetlen optimizmusra nevel. Ez mutatja meg a burzsoá és a szocialista jogász munkája szembeállításában az előremutató, a magasabbrendű oldalt.

*

A szocialista állam felépítése, intézményeinek kialakítása, munkamódszereinek megteremtése — bonyolult és nehéz, nagy felkészültséget, tárgyszeret, felelősségtudatot igénylő alkotó munka. Küzdelmes munka, mert harc közben születik meg az új állam, harc közben folyik megszilárdítása, munkájának tökéletesítése. Osztályharc közben, amelyet egyszerre kell folytatnunk az ellenséges elemek és a saját tudatunkban levő kapitalista maradványok ellen.

Sokrétű harc folyik a szocialista állam megteremtése közben, mert az újjal szemben szívósan védekezik a régi, amelyet nemcsak az osztályellenség, hanem a maradiság, az emberek fejében levő sokféle kapitalista maradványok is támogatnak. »A demokrácia mindvégig való kifejlesztése, e kifejlesztés formáinak megkeresése, a gyakorlatban való kipróbálása stb. mindez a szocialista forradalomért folytatott harc egyik szerves feladata« — írja Lenin az »Állam és forradalom«-ban.¹ — Ez azt is magában foglalja, hogy a harcot minden forradalmi átalakulás során újból és újból meg kell vívni; a konkrét történelmi adottságok, a forradalom konkrét folyamatának jelenségeit alapulvéve újból és újból kell megteremteni a konkrét formák részleteit.

Lenin és Sztálin a szocialista szovjetállam zseniális megteremtői sokszorosan kiemelik — mint a forradalom szempontjából legdölnőbb tételt — hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet legfontosabb követelménye a proletárdiktatúra megvalósítása.²

A marxizmus klasszikusainak e tanítása azonban nem jelent dogmát, nem jelent sémát olyan értelemben, hogy a proletárdiktatúra formáit illetően ne lenne rendkívüli befolyása a konkrét forradalom adott körülményeinek.

Lenin az Állam és forradalom-ban ezt a kérdést a következőképpen fogalmazta meg: »A marxista államelmélet lényegét csak az sajátította el, aki megértette, hogy egy osztály diktatúrájára szüksége van nemcsak általában minden osztálytársadalomnak, nemcsak a burzsoáziát megdöntő *proletariátusnak*, hanem annak az egész *történelmi korszaknak* is, amely a kapitalizmust az „osztály nélküli társadalomtól“, a kommunizmustól elválasztja. A polgári államformák rendkívül változatosak, de lényegük egy: mindezek az államok így vagy amúgy, de végeredményben feltétlenül *burzsoá diktatúrák*. Az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba természetesen okvetlenül létrehozza a politikai formák óriási gazdagságát és változatosságát, de a lényeges emellett elkerülhetetlenül ugyanegy lesz: a *proletariátus diktatúrája*«. ³

¹ Lenin Művei, 25. köt. 485. old.

² Sztálin: A leninizmus kérdései, Szikra, 1952. 141. old.

³ Lenin Művei, 29. köt., 387. old.

Lenin mind a proletárdiktatúra objektív szükségszerűségét, mind pedig a formák sokféleségét illetően a marxi—engelsi kutatásokból indul ki. A Kommunista Kiáltvány meghatározva a proletárdiktatúra sajátosságait, hozzáteszi: »Ezek a rendszabályok természetesen országokként különböznek lesznek.«¹ Lenin a tételnek ezt a részét is igen gyakran és sokoldalúan hangsúlyozta munkássága során. »Programmunk« című cikkében így ír: »Mi egyáltalában nem úgy tekintünk Marx elméletére, mint valamely befejezett elméletre, amit érinteni nem szabad: ellenkezőleg, az a meggyőződésünk, hogy ez az elmélet csak alapköveit rakta le annak a tudománynak, melyet a szocialistáknak minden irányban tovább kell fejleszteniök, ha nem akarnak elmaradni az élet-től.«²

Buharinnal vitázva 1918. május 5-én pedig arra figyelmeztet, hogy »Marx nem kötötte magát és a szocialista forradalom jövőd vezetőit a fordulat bizonyos *formáihoz, útjaihoz és módjaihoz*, mert nagyon jól tudta, hogy milyen rengeteg új probléma fog akkor felmerülni, hogy mennyire megváltozik a fordulat folyamán az egész helyzet, milyen gyakran és milyen erősen változik a helyzet.«³

Különös részletességgel és konkrétan figyelmezteti Lenin a marxizmusnak erre az alapvető sajátosságára 1921-ben a kaukázusi kommunistákat. Összehasonlítva az oroszországi szovjet köztársaság problémáit az új kaukázusi szovjet köztársaság problémáival, arra utal, hogy nem szabad lemásolniok a látott taktikát, »hanem megfontoltan, a konkrét viszonyok különbözőségei szerint módosítaniok kell azt«. Leírja az adott helyzet legdöntőbb különbségeit, s ezek alapján levonja a következtetést, amely általában is eligazító jellegű. A konkrét helyzethez való alkalmazkodást illetően »több türelmet, óvatosságot javasol a kispolgárság, az értelmiség és különösen a parasztság irányában...«⁴

Ezekből a lenini tanításokból sokat kell tanulnunk. Nemcsak arról van szó, hogy a *szűken értelmezett állami szervezet* másként és másként formálódik ki a történelem különböző körülményei között és a különböző országokban, hanem arról is, hogy az adott ország történelmi sajátosságai, belső fejlődésének eredményei, az osztályerők adott viszonya, az *osztályharc adott feszültsége az országon belül és nemzetközi méretekben is* meghatározzák, hogy a proletariátus államának milyen módszereket kell alkalmaznia. Meghatározzák, hogy elsősorban milyen formákban és módszerekkel és méretekben kell alkalmazni az erőszakot a kizsákmányolókkal szemben. Nem kevésbé meghatározzák azt is, hogy milyen módszerekkel kell megvalósítani a munkás-paraszt szövetség megszilárdítását, az ingadozó kispolgári réteg megnyerését és átnevelését. Helyesen állapítja meg Csesznokov a klasszikusokat elemezve »a munkásosztály számára az erőszak nem cél, hanem eszköz a burzsoázia ellenállásának letörésére és a munkásállam megszilárdítására. Az erőszak „mértékét“ legfőképpen a burzsoázia ellenállásának, valamint a proletariátus és általában a dolgozó osztályok ellen vívott harcában tanúsított „dühödtségének“ foka szabja meg.«⁵

*

¹ Engels Válogatott Művei, I. köt., Szikra, 1949. 30. old.

² Lenin: Marx, Engels, Marxizmus. Idegennyelvű Kiadó, 1947. 100—101. old.

³ Lenin Művei, 27. köt. 344. old. (Kiemelés tőlem. B. J.)

⁴ Lenin Művei, 32. köt., 338—339. old.

⁵ Anyag- és adatszolgáltatás, 1949. szept., 33. old.

A helyes politika helyes gyakorlati megvalósításának szempontjából alapvető ezeknek a tanításoknak a széles kibontása. A helyesen megállapított alapvető tételek is könnyen eltorzulnak a gyakorlatban, ha a kommunisták nem látják világosan a tételek elvi alapjait. Ez pedig újból aláhúzza a marxizmus—leninizmus elsajátításának alapvető fontosságát, a szovjet tanulságok gondos tanulmányozását és alkotó alkalmazását. Újból figyelmeztet sajátos viszonyaink pontos ismeretének és mély elemzésének mindenkor fontosságára. Ezek nélkül nem lehetünk képesek az adott helyzetnek megfelelően politizálni, gyakorlati részletrendszabályokat megvalósítani. Az átmeneti korszak politikai problémái megkövetelik, hogy állhatatosan érvényesítsük a fejlett elméleti követelményeket magunkkal és mindazokkal szemben, akiknek feladata az átmeneti politika sokrétű programját a gyakorlatba átvinni.

Az eddig tárgyalt tételekből néhány fontos következtetést kell levonnunk :

a) A proletárdiktatúra *tartalmi lényegének azonossága mellett* rendkívül változatosan jelentkeznek a megvalósítás *formái, módszerei, részletei*.

b) A klasszikusok tanításai nemcsak arra figyelmeztetnek, hogy a proletárdiktatúra módszereit, formáit az adott helyzet sajátosságaihoz képest kell kialakítani, hanem arra is, hogy a proletárdiktatúra *sokoldalú, sokrészletű*, igen összetett kategória, amelynek helyes megvalósítása viszont megköveteli az összes részletek gazdag és pontos megoldását. Arra figyelmeztetnek tehát, hogy sokoldalúan és minden összefüggésében kimunkált módon kell az egyes kérdésekhez hozzányúlni.

c) A proletárdiktatúra az osztályharc »új formában való folytatása«. Ebből következik, hogy a már megteremtett proletárdiktatúra továbbvitele, továbbfejlesztése is harci kérdés, amelynek során sok ütközetet kell megvívni, sokoldalú és különböző támadásokkal szemben kell újabb és újabb eredményt elérni. Ez azt is jelenti, hogy a szocialista állam fejlődéséért folyó küzdelmeket a harci taktika szabályai szerint kell véghezvinni. Az elmélet embereinek a proletárdiktatúra marxista—leninista tanításainak alkotó alkalmazása mellett minden időben elsőrendű figyelmet kell fordítani arra, hogy *milyen oldalról és milyen támadások* érik ezeket a tanításokat. Mindenkor látni kell tehát, hogy az *adott történelmi helyzetben, az adott konkrét viszonyok között* hogy áll a kérdés. Ehhez képest kell a proletárdiktatúrára vonatkozó tanítások *egészének* kifejtésén és érvényesítésén belül, különös súllyal *egyik* vagy *másik* jellegzetességet elemezni, kiemelni.

*

A demokratizmus fejlődésének és formáinak elemzése, az állami szervezet és tevékenység demokratikus vonásainak kibővítése felveti a kérdést, hogy a *közvetett demokrácia* (a képviselő) vagy a *közvetlen demokrácia* módszeréhez nyúljunk-e. Ez kétségtelenül az újtípusú állam problémakörének egyik alapvető kérdése; messzemenően meghatározza az állam egész felépítésének rendszerét, az állami munka egész koncepcióját.

A kérdés felmerülte nem új. Már Rousseau is felvetette ezt az ellentétet és azzal a megokolással, hogy a kialakuló polgári államokban a mennyiségi elemek növekedése lehetővé teszi a közvetlen demokrácia megvalósítását, következtetéseivel lényegileg a közvetett demokráciát, a demokratikus állam parlamentáris (Angliában kialakult) formáját igazolta.

A demokrácia formáinak történelmi fejlődése felette jelentős kérdés, amely-

nek részletes vizsgálata monografikus feldolgozást követel és érdemel. Éppen a marxista államelmélet, az új típusú szocialista állam részleteinek kidolgozását is előmozdítanák az ilyen jellegű kutatási eredmények. Mégis ezúttal — a kitűzött feladat és az adott terjedelmi lehetőségek miatt is — e kérdést mellőzve, nyomban a proletárdiktatúra államával összefüggésben vizsgálom meg a problémát.

Előjáróban annyit mindenesetre mégis le kell rögzítenem, hogy a polgári demokráciák legkülönbözőbb válfajai rendszerint a közvetett demokrácia különböző formáit használták fel és általában elutasították (nem keresték és nem is használták fel) a közvetlen demokrácia különböző intézményeit. A formális demokrácia rendje távol akarja tartani a tömegeket az állami élet konkrét gyakorlásától. Megnyirbálja, korlátozza a demokrácia kereteit, de még az így megszükitett keretben is csak *közvetett* befolyást enged a jogokban részesítettek számára. A legkülönbözőbb konstrukciókkal biztosítja, hogy végül is a dolgozó tömegek akarata és érdekei ellenére, *velük szemben* lehessen kormányozni. A formális — egyben a közvetett formákra korlátozott — demokrácia viszont mégis nagyon beleillik a burzsoázia azon törekvéseibe, hogy elleplezze az állam burzsoá diktatórikus jellegét: az időnkénti szavazással a szavazó állampolgárok szinte felhatalmazást adnak az érdekeik ellenére történő hatalomgyakorlásra.

Lukács György az irodalom és a demokrácia kapcsolatait tárgyalva, rámutat arra, hogy a közvetett demokráciának ez a térhódítása teljesen egybevág az imperialista ideológia azon fejlődési irányával is, hogy az egyes embereknek a tőkés rendben amúgyis kialakult izoláltságát elmélyítse.¹

Lukács gondolatai Leninből indulnak ki, aki az »Állam és forradalom«-ban ugyancsak foglalkozik e kérdéssel. Bár nem teljesen dolgozta ki e problémát, kimutatja, hogy a formális demokrácia közvetett formái (a parlamentarizmus stb.) végső hatásukban kikapcsolják a nép reális befolyását az állami élet valamennyi területéről. A demokrácia új értelmű kiszélesítése éppen ezért jelenti a közvetlen »primitív« demokráciák formáinak a felelevenítését. (Erre a későbbiekben még visszatérünk.)

Ugyancsak anélkül, hogy ennek részletesebb kifejtésébe ezúttal belemerhetnék, szükségesnek tartom előjáróban kiemelni azt is, hogy amint a burzsoá demokrácia haladást jelentett a feudális kiváltságokhoz képest, úgy a demokrácia közvetett formái is feltétlen haladást jelentettek a rendi szerkezetű államhoz képest. Ezt annál is inkább hangsúlyoznunk kell, mert a közvetett demokrácia formái nélkül a proletariátus szervezetsége, fejlődésének feltételei is nehezebbek lettek volna. »A demokratikus köztársaság és az általános választójog a jobbagyrendszerhez képest óriási haladás volt: azok lehetővé tették a proletariátus számára, hogy elérje az egyesülésnek és a tömörülésnek a mai fokát, hogy erős és fegyelmezett sorokat alkossanak, amelyek rendszeres harcot folytatnak a tőkével...« — írja Lenin, majd így folytatja: »... parlamentarizmus nélkül, választhatóság nélkül a munkásosztálynak ez a fejlődése lehetetlen volna.«² A szocialista forradalom időszakában azonban, amikor a kapitalisták uralmának a megdöntése kerül napirendre amikor konkrét feladattá vált az új típusú állam megteremtése, a proletárdik-

¹ Lukács György: Irodalom és demokrácia. Szikra, 1947. 73—74. old.

² Lenin: Marx, Engels, Marxizmus. Idegennyelvű Kiadó, 1947. 413—414. old.

tatúra megszervezése — a kérdés már merőben másképp merül fel. Ebben az időszakban »csak holmi reakciós, a munkásosztály ellensége, a burzsoázia lakája ecsetelgetheti a burzsoá demokrácia gyönyörűségeit és fecseghet a tiszta demokráciáról a túlhaladott múlt felé fordulva. A burzsoá demokrácia progresszív volt a középkorhoz képest és fel kellett használni. Most azonban *nem elégséges* a munkásosztály számára. Most nem hátrafelé kell nézni, hanem előre, a burzsoá demokráciának *proletárdemokráciával* való felváltása felé« — írja Lenin 1918 októberében a renegát Kautskyval vitatkozva.¹

A közvetett és a közvetlen demokrácia különböző formáinak felújítása, újjáteremtése, új tartalommal való megtöltése eleven és központi problémája a szocialista állam építőinek. A közvetlen demokrácia formái felhasználásának követelménye törvényszerűen következik a szocialista államnak azon alapvető sajátosságából, hogy az a dolgozók állama, amely a társadalom többségével, erőivel hozza létre és érvényesíti az állami akaratot. A szocialista államnak mellőzhetetlen tartalma, hogy a dolgozókat minél szélesebb körben vonja be az állami feladatok közvetlen megoldásába. Ezért kell létrehozni olyan formákat, amelyek lehetővé teszik, sőt biztosítják a széles tömegeknek az állami tevékenység legfontosabb mozzanataiba való bekapcsolását. Ez pedig azt jelenti, hogy a szocialista állam fejlődésének tendenciája egyenesen magával hozza a közvetlen demokrácia módszereinek kiszélesítését. Lenin már az »Állam és forradalom«-ban figyelmeztet erre a tendenciára: »A szocializmusban elkerülhetetlenül újra feléled a „primitív” demokráciák sok eleme. Mert a civilizált társadalmak történetében először emelkedik fel a lakosság *tömege* odáig, hogy önállóan részt vegyen nemcsak a szavazásokban, *hanem a mindennapi igazgatásban is.*«²

Sztálin a proletariátus diktatúrájának államformáját vizsgálva a következőket írja: »A proletariátus diktatúrájának győzelme a burzsoázia elnyomását, a burzsoá államgépezet széttörését, a burzsoá demokráciának proletárdemokráciává való felváltását jelenti. Ez világos. De miféle szervezetek azok, amelyek segítségével ez a kolosszális munka elvégezhető? ... A proletariátus szervezetének ez új formái a szovjetek.«³ Részleteiben megvizsgálva ennek az új szervezeti formának a sajátosságait, levonja a végső következtetést: »A szovjetek köztársasága tehát az a keresett és végre megtalált politikai forma, amelynek keretein belül kell végbemennie a proletariátus gazdasági felszabadításának, a szocializmus teljes győzelmének. A párizsi kommün csirája volt ennek a formának, a szovjethatalom kifejesztése és betetőzése.«⁴ E tétellel kapcsolatban idézi Lenint »A munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjeinek köztársasága nemcsak magasabb típusú formája a demokratikus intézményeknek ... hanem az *egyetlen* forma is, amely a legkevesebb megrázkódtatással járó átmenetet tudja biztosítani a szocializmushoz.«⁵

A proletárdiktatúra államformájára vonatkozó ezek a tételek megmutatják, hogy a proletárdiktatúrában megvalósítandó demokrácia formáit illetően — abban a kérdésben is, hogy a közvetett vagy a közvetlen demokrácia formáit kell alkalmaznunk — nyilván a szovjetek sajátosságaiból kell kiindulnunk.

¹ Lenin Művei, 28. köt. 266. old.

² Lenin Művei, 25. köt., 524. old.

³ Sztálin: A leninizmus kérdései. Szikra, 1952. 47—48. old.

⁴ Uo. 50. old.

⁵ Lenin Válogatott Művei, II. köt. Szikra, 1949. 283. old. (Kiemelés Sztálintól.)

A mi kérdésünk szempontjából elsősorban a szovjetek demokratikus vonásait kell megvizsgálnunk: »A szovjetek maguknak a tömegeknek közvetlen szervei, vagyis a legdemokratikusabb szervezetei. Tehát a tömegek legnagyobb tekintélyű szervezetei, amelyek maximálisan megkönnyítik nekik, hogy az állam berendezésében és igazgatásában részt vegyenek, maximálisan kifejlesztik a tömegek forradalmi energiáját, kezdeményező készségét, alkotó képességét, a régi rend szétzúzásáért, az új proletár rendért vívott harcban... A szovjethatalom az osztályok létezése mellett lehetséges minden államszervezet közül a legnagyobb tömegeket átfogó és a legdemokratikusabb államszervezet, mert a szovjethatalom, minthogy a kizsákmányolók elleni harcban a munkások és kizsákmányolt parasztok összefogásának és együttműködésének színtere és munkájával erre az összefogásra és erre az együttműködésre támaszkodik — a lakosság többségének hatalma a kisebbség fölött, ennek a többségnek, az állama diktatúrájának kifejezése.«¹

A szovjethatalom demokratizmusának ilyen átfogó és sokoldalú kifejtése magyarázza meg, hogy a szovjethatalom lényegéhez tartozik a választójog demokratizmusa, a megválasztottak beszámolási kötelezettsége. A választók által bármikor megvalósítható visszahívási jog stb. Mindezek annak jogi biztosítékai, hogy a szovjetek valóban a társadalom többségének az akaratát képviseljék, hogy rajtuk keresztül valóban a lakosság többsége érvényesítse véleményét, alkotó kezdeményezését, elhatározásait. E követelmények megvalósítása forradalmi eredmény, de önmagában még nem elég. Mert nem teremti meg annak a biztosítékait, hogy a szovjetek, mint a lakosság *közvetlen szervei* lássák el feladataikat. Nem teremti meg a biztosítékait annak, hogy a szovjetek működésük során egyre inkább kiküszöböljenek minden olyan bürokratizmust, amely az állami szervezet és a tömegek közé ékelődik. Nem biztosítja azt, hogy a tömegek, a társadalom többsége a szovjetek által megvalósítandó állami munkát *közvetlenül* támogathassák. Nem biztosítja a tömegek mindennapos együttműködését, az állami tevékenység egész területén kibontakozó alulról jövő ellenőrzést.

A szovjeteknek, mint a néppel összeforrt újtípusú állami szerveknek ezt — a proletárdiktatúra legsajátosabb tartalmát kifejező sajátosságát — magyarázza meg Sztálin a Szverdlov egyetemen 1925. június 9-én hozzá feltett arra a kérdésre válaszolva, hogyan történik a dolgozók, a szegényparasztság bevonása az államigazgatás mindennapi munkájába? »Elvtársaim néha nem veszik észre — mondotta — hogy *alsóbb* (kiemelés tőlem. B. J.) párt, szovjet-, kulturális, szakszervezeti, oktatási, ifjúsági, katonai, női és mindenféle más szervezeteink körül az önkéntesen keletkező szervezetek, bizottságok és értekezletek egész hangyabolyai nyüzsgönek, amelyek felölelik a pártonkívüli munkások és parasztok milliós tömegeit és ezeknek a nyüzsgő hangyabolyoknak mindennapi, észrevétlen, szorgalmas munkája alkotja a szovjetek alapját és életét, a szovjet állam erőforrását. A szovjet és pártszervezeteinket körülvevő milliós szervezetek nélkül a szovjethatalom létezése és fejlődése, e nagy ország vezetése és igazgatása teljesen elképzelhetetlen volna. A szovjet államapparátus nemcsak a szovjetekből áll. A szovjet államapparátus a szó mélyebb értelmében a szovjetekből és ezenfelül mindenféle és mindenfajta pártonkívüli és pártgyűlés milliőkat felölelő szervezeteiből áll, amelyek egyesítik a szovje-

¹ Sztálin: A leninizmus kérdései, Szikra, 1952. 48—49. old.

teket a legszélesebb alsórétegekkel, *egybeolvasztják* az államapparátust a milliós tömegekkel és lépésről lépésre megsemmisítenek mindent, ami korlát lehetne az államapparátus és a lakosság között.¹

Kétséges lehet-e, hogy a szovjet szerveknek ezek a sajátosságai szétfeszítik a közvetett demokrácia kereteit és megkövetelik, hogy a közvetlen demokrácia különböző változatos formáiban állandósuljon a szovjet szervek és lakosság közötti eleven, termékeny kapcsolat.

Felmerül azonban a további kérdés, hogy a közvetlen demokrácia ilyen megújódása most már feleslegessé teszi-e a közvetett demokrácia kialakult formáinak további felhasználását, továbbfejlesztését és alkalmazását? A szocialista államtudomány elutasítja azt a teljesen hibás burzsoá tételt, amely szembeállítja a demokrácia közvetett és közvetlen formáit, ezek — a burzsoá álláspont szerint — egymással nem férnek össze. Nyilván nem így van. Az állami szervezet jellege szilárd és stabil kereteket követel. Ilyeneket demokratikus úton csak a közvetett demokrácia módszereivel lehet létrehozni olyanformán, hogy a tömeg maga alakítja ki (választja) ezeket a szerveket és egyrészt elfogadja vezetésüket, másrészt ellenőrzi, segíti működésüket. Ezt a megállapítást nem gyengíti az az ugyancsak alapvető demokratikus biztosítékokat jelentő tétel, hogy a lakosságnak bármikor joga van visszahívni a bizalmával visszaélő küldöttet. Ilyenkor ugyanis nyomban újat kell választani a visszahívott helyett. A közvetlen demokrácia állandó funkcionálása mellett is folyamatosan léteznek tehát olyan — a közvetett demokrácia útján létrehozott — állami szervek, amelyek a proletárdiktatúra államhatalmának közvetlen gyakorlói, amelyekben a proletárdiktatúra államhatalma testet ölt és realizálódik (képviselési szervek — államhatalmi testületek).

A szocialista államban együttesen — egymás mellett, egymást kiegészítve — léteznek, erősödnek a demokrácia közvetett és közvetlen formái. A közvetett demokrácia éppen ebben az új típusú szocialista államban változik *valóságos* népképviselétté. Nemcsak azért, mert először nyílik alkalom arra, hogy valóban általános, egyenlő és közvetlen választójog alapján a nép akaratának megfelelően hozzák létre a képviselési szerveket, hanem azért is, mert ezeknek a néppel való elszakíthatatlan kapcsolatát a közvetlen demokrácia változatos formái is biztosítják. Mindezekben túl pedig az új szocialista államtípus az első, amelyben ezek a képviselési szervek az államhatalom legfőbb gyakorlóivá, a néphatalom igazi megtestesítőivé nőnek. Olyan szervekké, amelyeknek hatalmát semmilyen más szerv nem csökkentheti, nem csorbíthatja. Ilyen értelemben írja Lenin: »A polgári társadalom megvásárolható és rothadt parlamentarizmusát a kommün olyan intézményekkel helyettesíti, amelyekben a szabad állásfoglalás és tanácskozás joga nem fajul csalássá, mert a képviselők maguk is kötelesek dolgozni, törvényeiket önmaguknak kell végrehajtani, önmaguk ellenőrzik, hogyan festenek ezek a törvények az életben és közvetlenül viselik a felelősséget választók előtt. A képviselési intézmények megmaradnak, de nem marad meg a parlamentarizmus, mint külön rendszer, mint a törvényhozó és végrehajtó tevékenység különválasztása, mint a képviselők kiváltságos helyzete. Képviselési intézmények nélkül nem képzelhetjük el a demokráciát, még a proletárdemokráciát sem. De parlamentarizmus nélkül elképzelhetjük és el is kell képzelnünk, hacsak a burzsoázia uralmának megdöntésére irányuló

¹ Sztálin Művei, 7. köt., 171—172. old.

törekvésünk komoly és őszinte törekvés és nem „választási frázis” a munkások szavazatainak megnyerésére!.¹

*

Pártunk III. kongresszusa közvetlen feladatként jelölte meg államunk tömegkapcsolatának kiszélesítését, elmélyítését. Megállapította, hogy ebben a vonatkozásban is mutatkoztak munkánkban eddig hibák. Állami munkánk fejlesztése, megjavítása érdekében ennek megfelelően konkrét feladat a közvetett demokrácia helyes formáinak elvi-gyakorlati kimunkálása, megoldása.

A kifejtett tanítások lehetővé teszik olyan általános (minden szocialista államra nézve érvényes) következtetések levonását, amelyeket éppen ezért figyelembe kell vennünk, amikor hazánk sajátos adottságait figyelembe véve napirendre tűztük államunk szervezetének, tevékenységének tökéletesítését.

a) A szocialista állam fejlődéséhez (a proletárdiktatúra bármely formájában) nélkülözhetetlenek a *szovjet típusú helyi szervek*, amelyek a lakosság leg-szélesebb tömegszerveiként valósítják meg az állami feladatokat, testesítik meg helyileg a szocialista állam egységes hatalmát. A szovjet típusú helyi szervek, létrehozásuk módjában, formáikban, működésük részleteiben különböző sajátosságokat viselhetnek a különböző országokban. Alapvető sajátosságait illetően azonban azt a példát kell követniök, amelyet a Szovjetunió szovjetjeinek történeti példája állít elénk.

b) Az első tétel lényegileg magában foglalja azt a további következtetést is, hogy minden szocialista állam fejlődési tendenciája egyirányú: a szovjet rendszer felé vezet. Természetesen ez sem jelenti a megoldások mechanikus másolását, a szovjet eredmények dogmatikus felhasználását. De jelenti azt, hogy a rendszer és a munkamódszer lényegét, a fejlődés tendenciáit nézve nem lehet azoktól eltérés.

c) A szocialista állam minden formájában együttesen (egymás mellett és összekapcsolva) kell megvalósítani a képviselői intézményeket és a közvetlen demokrácia újszerű formáit. Az új típusú állam képviselői szervei éppen azáltal lesznek új típusú képviselői szervek (valóságos népképviselői szervek), hogy át- és át vannak szöve a közvetlen demokrácia intézményeivel. A képviselői szervek a közvetlen demokrácia kiegészítő intézményei nélkül a szocialista államban nem tölthetik be szerepüket.

d) A szocialista államban a legfőbb képviselői szerv (az államhatalom legfelsőbb szerve) szorosan összefonódik a helyi képviselői szervekkel (az államhatalom helyi szerveivel). Mindezek *együttesen* alkotnak *egy szerves egészet*. Olyan értelemben is, hogy a legfelsőbb államhatalmat gyakorló legfelsőbb képviselői szerv az államhatalom helyi képviselői szervei nélkül csonka és nem lehet képes feladatát ellátni. A legfelsőbb államhatalmi szerv egyrészt elsősorban az államhatalom helyi szervei útján kapcsolódhat a közvetlen demokrácia különböző intézményeihez. Az államhatalom helyi szervei biztosítják számára a társadalom többségével fennálló és szerteágazó termékeny kapcsolatot. Sztálin a szovjetek sajátosságait jellemző, fentiekben idézett megállapítása éppen ilyen értelemben beszél az »*alsó szovjet szervekről*«, amikor megvilágítja a szovjet államapparátus legjellemzőbb sajátosságát. A legfelsőbb államhatalmi szerv munkája eredményességét illetően is elválaszthatatlan az alsó szervektől: az alsó szervek munkájának elkorcsosulása a szocialista államban törvény-

¹ Lenin Művei, 25. köt. 455. old.

szerűen magával hozza a felsőbb szervek hanyatlását is. Tanácsaink, tanács-tagjaink munkájának jelentőségét ennek az összefüggésnek figyelembe vételével kell felismernünk, értékelnünk.

e) A szocialista állam megszilárdításának követelménye magában foglalja a közvetlen demokrácia intézményeinek kiszélesítését, munkájuk tartalmosságának kibővítését. Ha a közvetlen demokrácia intézményei formálisak maradnak, éltető erejétől fosztják meg a szocialista államhatalmat; egyedül a közvetlen demokrácia különböző formáin át telítődhetik meg a szocialista állam azzal a népi erővel, amely »csodákra« képes, amely nélkül viszont deformálódik, meggyengül, hatástalanná válik.

*

Az ünnepi gondolatok reális talajon születtek meg: az ünnepi cikkekre készülve eddigi — mai munkánkban is számadást kellett csinálnom. Azoknál a problémáknál időztem hosszabban, ahol úgy láttam, hogy nem figyeltünk fel eléggé egyes jelenségekre — elmulasztottuk egyes jelenségek részletesebb gondosabb megvizsgálását. Az ünnepi gondolatok olyan értelemben is elhatározást jelentenek, hogy az eddiginél következetesebben kell harcolnunk a helyesen kialakított nézetek teljes érvényesítéséért.

Erőinket egyesítve kell megoldanunk szocialista államunk megszilárdításának, tökéletesítésének sokágú feladatait.

Felszabadulásunk jelentősége, eddigi fejlődésünk nagyszerű eredményei, előremutató tendenciái megsokszorozzák felelősségünket.

Beér János

Szocialista kötelmi jogunk kötbérintézményének fontosabb kérdései

1. A kötbér, mint intézmény a kötelem alaphatásaként jelentkező bírói kikényszeríthetőségen kívül eső azoknak a szerződéses mellékkötelezettségeknek egyike, melyek a kötelem maradéktalan teljesítésének biztosítása érdekében a jogérvényesítésre szükséges bizonyítás nehézségeivel szemben nyújtanak a felek számára védelmet. Anyagi hátrányokkal szorítják egyúttal a kötelezettet a kötelem tartalmának megfelelő szolgáltatás teljesítésére. Így a kötbérkikötésnek kettős célja van: a) hogy a kötelem teljesítését a szerződésben kikötött valamely anyagi hátrány bekövetkezésével biztosítsa (*a szerződés biztosítéka*); b) továbbá, hogy a nemteljesítésből származó kár bizonyítása alól a károsultat az erre az esetre kikötött anyagi hátrány esedékességével mentesítse (*kártérítési minimum*).

A kikötés tartalma pedig az a pénz, vagy más vagyoni értékű szolgáltatás, melyet az a fél — aki a kötelmet egyáltalán nem, vagy nem kellően teljesíti — a másik szerződő félnek átengedni köteles.

2. A kötbér kikötésének ez a célja és tartalma a magántulajdonon alapuló jogrendszerek kialakulása óta ismeretes. Ezt a tartalmát a szocialista jogrend annyiban érintette, hogy a tervteljesítés érdekében a gazdálkodó szervek együttműködését jogi eszközökkel összehangolni hivatott szállítási szer-

zódések biztosítására használta fel, s azt a feladatot tűzte ki számára, hogy a feleket a tervteljesítés érdekében szükséges termékszállításra, vagy egyéb gazdasági érdekű szolgáltatásra ösztönözze. A kötbérnek a tervteljesítés szolgáltatába állítása az intézmény minőségi változását eredményezte, kiemelte jelentéktelenségéből és a forgalom megszervezésének fontos eszközévé tette. A kötbérnek ez a megváltozott szerepe különösen azért jelentős, mivel a falu és a város között folytonosan növekvő árucere, valamint az egyre erősödő piaci kapcsolatok a kötbér intézményére fontos feladatokat hárítanak.

I. A kötbérkötelem általános jellemzői

1. A kötbérkötelem járulékos alaptermészete a kötelem céljából és tartalmából szükségképpen következik. A kötbérkötelem járulékos alaptermészeteiből pedig a burzsoá jogban a következő fontos jogkövetkezmények származtak: a) *A semmis, vagy megtámadás folytán érvénytelen főkötelem* biztosítására kikötött *kötbér* ugyancsak *semmis és nem érvényesíthető*. b) *A bíróilag nem érvényesíthető főkövetelés* biztosítását célzó *kötbérkötelem* bírói úton szintén nem érvényesíthető. c) *Az elévült főkövetelés* biztosítására szolgáló kötbérkötelezettség azonban kivételesen érvényesíthetővé lesz, ha a kötbérkötelezettség vállalása az elévülés bekövetkezése után utólag történt. d) Az alapkötelemnek az adós terhére fel nem róható, bármely okból bekövetkező megszűnése a kötbérkötelem szükségképpeni megszűnését vonja maga után. e) Végül a kötbér járulékos alaptermészetének a következménye, hogy utána külön kikötés nélkül még a perlés folyamánként felszámítható ún. perkamat sem követelhető.

A kötbérkötelem járulékos jellegéből fakadó és a burzsoá jogalkotások részéről annyit hangoztatott sajátosságaival azonban a szocialista jogalkotások általában nem foglalkoznak. A kötbérforgalom helyes kialakítása náluk ezeknek a sajátosságoknak a törvényi felsorolását pótolja. Törvényalkotásra ezekből legfeljebb csak annyi tartozik, hogy a bírói úton nem érvényesíthető követelés biztosítására kikötött kötbért sem lehet bírói úton érvényesíteni.

2. A kötbérnek a legtöbb kizsákmányoló társadalomban érvényesülő az a sajátossága, hogy a hitelezőnek a szerződés teljesítésétől remélt minden hasznát felölelje, a kötbérkötelem keletkezésében is éreztette a hatását. A kötbért a burzsoá jog kivételes jellegű, büntetésszerű kikötésnek tekintette, s ezért a legtöbb jogrendszer formakényszert alkalmazott. A bírói gyakorlat a kötbérkikötést mindig kivételes megállapodásnak tartotta, ezért is magyarázta mindig szorosan a kikötés tartalmát. A kötbérkikötést tehát nem kötötte az írásbeliség feltételéhez, de csak akkor ítélte meg, ha az ahhoz való jog a szerződés szövegéből határozottan megállapítható volt. Az 1928. március 1. napján előterjesztett törvényjavaslat ezt a visszásságot azzal akarta kiküszöbölni, hogy a bírói gyakorlat intencióinak megfelelően a kötbérkikötés érvényességéhez írásbeli alakot követelt meg. Az okirat hiányát pedig nála csak a kötbér teljesítése pótolhatta. (1053. §.)

A legtöbb szocialista jogalkotás a kötbérkötelezettség vállalásához a kötelezettség könnyebb bizonyítása érdekében írásbeli alakot kíván meg. Ez alól a szabály alól a jogrend a szocialista szervezetek viszonylatában és csak annyi kivételt tesz, hogy a kötbért akkor is kikötöttnek tekintti, ha a szolgáltatások kötbérrel biztosítását a jogszabályok előírják és a felek annak kikötését mellőzték, vagy nem foglalták írásba. Erre a kivételes rendelkezésre szükség

van, mivel jogrendünk közvetlenül a terv, mint hatósági intézkedés alapján keletkezett szállítási kötelezettségeket is ismer. Itt a felek megállapodása nemcsak a kötbérkötelezettség tekintetében, hanem a főkötelem egyéb tartalmi kellékeire vonatkozólag is hiányzik. Ezek a közvetlenül a tervből folyó kötelek a mi gyakorlatunkban sem váltak be, sőt azzal lazították a szerződési fegyelmet, hogy szélesebb körben megállapodás nélküli szállításokat tettek lehetővé, amelyek a fogyasztás részéről nem igényelt termékek előállítását, fuvarozását, felhalmozását, az ellátási és a pénzügyi tervek teljesítésének a megghiúsulását eredményezték.¹

Jogrendünkben a 101/1952. M. T. sz. rendelet 3. §-ában szabályozott ideiglenes szerződésekkel szemben olyan törekvésekkel is találkozunk, melyek ezt a szerződési alakzatot száműzni, s az előző év IV. évnegyedének a színvonalán történő, szerződésen kívüli, előzetes szállítások teljesítésével kívánják helyettesíteni. Ezeket a szerződésen kívüli szállításokat természetesen csak kivételesen és olyan esetekben kívánja ez a törekvés kötelezőkké tenni, ha a szállítási szerződést a tárgyévv kezdetéig azért nem lehet megkötöni, mert a jóváhagyott tervszámokat a felekkel még nem közölték, vagy a szerződéskötésre az irányító hatóságok felhatalmazást nem adtak.

Mind a három eset azt a kérdést veti fel, hogy ilyenkor nem maga a jogszabály hozza-e létre a kötbérkötelezettséget, s az ilyen kötbért nem kell-e az eddig tárgyalt szerződéses kötbérrel szemben, önálló kötbértípusnak, *törvényes kötbérnek* tekinteni. I. B. *Novickij* álláspontja szerint a kötbérkötés kötelezővé tétele önmagában a felek megállapodását nem pótolhatja, s kizárólag a szocialista szervezetek akaratnyilvánításától függ a törvényes minimumon belül a kötbér összegének a megállapítása, valamint azoknak a feltételeknek a meghatározása, melyek mellett a hitelező kötbérigényt támaszthat. Így nézete szerint a jogszabálynak az a rendelkezése, hogy a felek megállapodása hiányában vagy a kötbér kifejezett kizárása esetén annak legalább a jogszabályokban megállapított törvényes minimumát kikötöttnek kell tekinteni, a legkevésbé sem alakíthatja át a szerződéses jellegű kötbérfogalmat törvényes kötbérré.² (1) Ellenben az olyan esetekben, amikor a szállítási kötelezettség magának a tervkötelezettségnek a szerződésnélküli közvetlen folyamánya, vagy az előző év utolsó negyedének megfelelő szállítási kötelezettség magából a jogszabályból származik, ilyenkor a kötbérkötelezettség is közvetlenül a jogszabályból ered, s ekkor a kötbér kétségtelenül *törvényes kötbér*. A Szovjetunió gyakorlata a törvényes kötbért illetően irányt vett arra, hogy a jogszabály ilyenkor kötelezően írja elő a kötbér alkalmazását és helyes volna nekünk is — ha a törvényes kötbér alkalmazása el nem kerülhető — ezt a megoldást alkalmazni.

3. A szocialista jogrend kötbérintézményének ezek a felsorolt sajátosságai az intézmény minőségi különbségének megállapítására a legkevésbé sem elegendők. A kötbérkötelezettségnek a keletkezése szempontjából törvényes és szerződéses kötbér szerinti osztályozása nem mond sokat, mert csupán keletkezésük jogalapja szerint határolja el az egyes kötbérfajtákat és így sem a kötbérre, sem pedig annak fajtáira ez a megkülönböztetés nem jellemző. A minőségi különbséget tehát a kötbérkötelezettség célja, s annak lényeges tartalma irányában kell keresnünk és itt feltétlenül meg kell vizsgálnunk a szocialista

¹ Z. I. *Skungyin*: Adás-vételi szerződés. Szállítási szerződés. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1953. II. köt. 17. old.

² A kötelek biztosítása. Egyetemi tankönyv. 1952. I. köt. 379. old.

társadalmat megelőző kapitalizmus kötbérintézményének célját és lényeges tartalmát, mert az áruforgalom területét érintő kötbérintézmény is abban a társadalmi formában érte el a legteljesebb kifejlődését, ahol az árutermelés általánossá vált. Az alapvető minőségi különbség tehát abban domborodhat ki, hogy a burzsoá jogrendnek a magánosok közötti szerződések teljesítését biztosító szerepe a kötbér szocialista intézményénél olyan mértékben halványul el, ahogy a forgalom lebonyolításából a tőkés elemek kiszorulnak. A szocialista gazdálkodó szervek és vállalatok tervszerű működése pedig az intézmény feladatát hatványozott mértékben, s azzal növeli meg, hogy a népgazdasági tervek teljesítését előmozdítandó, a szocialista gazdálkodó szerveket és vállalatokat terhelő tervkötelezettség teljesítése biztosításának a szolgálatába állítja. A kötbér így a szocialista forgalom megszervezésének egyúttal fontos eszközévé is lett, s ez a megváltozott szerepe nemcsak célját és jellegét, hanem lényeges tartalmát is döntően átalakította.

II. A kapitalista jogrend kötbérintézménye

I. A munka és a termelőeszközök magántulajdonán alapuló burzsoá jogrendben a szerződés az áruk cseréjének a szabályozója. Így az értéktöbbletnek a forgalom területén való realizálásánál az áruk vétele és eladása segítségével végbemenő elosztás és ujraelosztás folyamatában annak jogi szabályozásával működik közre. Az értéktöbblet ugyanis rendszerint az értékforma megváltozását, tehát az érték pénzformából áruformába, valamint áruformából pénzformába való átalakulását jelentő forgalmi folyamat kapcsán realizálódik. A kötbér intézménye pedig — mint az értéktöbblet realizálását jelentő áruforgalmat jogilag megszervező szerződésnek a biztosítója — a teljesítés fokozottabb kikényszeríthetőségével az értéktöbbletnek a burzsoázia részéről való zavartalan kisajátítását és felhasználását mozditja elő. Ennek a tételnek helyességét a kapitalista gazdasági rendszer lényegével, s főleg azzal bizonyíthatjuk, hogy a szerződéses viszonyok ebben a gazdasági rendszerben két egymással ellentétes érdekű szerződő fél között hoznak létre jogi kapcsolatokat. Az egyik árutulajdonostól a másikig vezető forgalmi folyamatban a szerződő feleket az áruk, mint a szerződés tárgyai nem használhatóságuk szempontjából, hanem csak mint az érték hordozói érdeklik. A vevő csak azért cseréli ki a pénzét áruvá, hogy mint eladó jelentkezve az árut ismét nagyobb mennyiségű pénzre cserélje fel. A kapitalista áruforgalomban tehát a kötbér a hitelező számára annak a várt *haszonnak* a megtérítését jelenti, melynek elérése céljából a szerződésben részt vett, s amely haszon feltétlen elérését az adósnak kötbér formájában fizetett pénzbeli kárpótlásától reméli. A hitelezőnek így a szerződés teljesítéséhez fűződő ez a gazdasági érdeke a kötbér tartalmát kitevő kárátalány összecszerülésében csak a szerződés megkötésekor és csak kizárólag a felek részéről nyerhetett meghatározást. A kötbér mellett külön a kártérítés igénylésére a burzsoá jogrendben általában azért nem volt szükség, mert a kötbér összege a szerződés teljesítésétől remélt teljes profitot felölelte, s így annak összecszerülésében tulajdonképpen a hitelezőnek a szerződés teljesítéséhez fűződő minden gazdasági érdeke benne foglaltatott.¹ A hitelező viszont a

¹ A Kúria 1899. január 18-án alkotott és a P. H. T. 76. sz. alatt felvett határozata szerint a »kötbért nemcsak vagyoni, hanem bármely érdek biztosítására« ki lehet kötni. A kereskedelmi törvény 273. § szerint »a kötbér összege semmi korlátozásnak alávetve nincsen...«

kötelem teljesítése, vagy a szerződésben kikötött kötbér igénylése között attól függően választott, hogy melyik biztosított számára jobb profitszerzési lehetőséget. Ez a magyarázata annak, hogy a burzsoá jog a szerződés *nemteljesítése* és *nem kellő teljesítése* esetére követelhető kötbérek között éles határvonalat húzott, s a nemteljesítés esetére a hitelezőnek a teljesítés, vagy a kötbérigény érvényesítése között engedett választást. A kötbérnek ez a fajtája *K. A. Grave* osztályozása szerint *becslő*, vagy *alternatív* kötbér, mert a hitelező a szerződés teljesítését nem igényelhetette többé, ha egyszer a kötbér elfogadására készen nyilatkozott.¹

A nem kellő teljesítés esetére kikötött kötbér is csak annak a kárnak a fedezetére volt hivatott, mely a hitelezőt a kellően és nem kellően teljesített szolgáltatás közötti értékkülönbség folytán érte. A kötbér *becslő*, vagy *alternatív* jellegét ebben az esetben a burzsoá jogtudósoknak az az álláspontja fejezi ki, hogy a kötbérigény érvényesítése önmagában kizárja a szerződésszerű teljesítés igénylését.²

A kötbér *becslő*, vagy *alternatív* jellege végül a kártérítéssel való kumulációja során is megállapítható. A burzsoá jogi irodalom általában mindkét típusnál megegyezett abban, hogy a hitelező a szerződés nemteljesítéséből, vagy nem kellő teljesítéséből öt ért kárának előre megbecsült részét kötbér alakjában már megkapta. A kötbér és a kártérítés együttesen csak a nem kellő teljesítés esetén és csak akkor volt követelhető, ha a kár nem a kötbér érvényesítésének az alapját képező hibás teljesítésből származott.³

2. A kötbérikötésnek a burzsoá kötelmi jogban felismerhető belső, tényleges tartalmát felszabadulás előtti jogrendszerünkben a bíróságnak az adós kérelmére »*csak kivételesen és a nyilvánvaló méltánytalanság elhárítására*«⁴ gyakorolható kötbérmérséklési joga is bizonyítja. A kapitalista jogrend ugyanis a hitelezőnek a megkötött szerződés folytán remélt minden hasznát a feleknek a szerződéskötéskor történt értékbecslése alapján kötbér alakjában biztosította, s ezért a bírói kötbérmérséklési joggal a felek értékbecslését éppen a profit zavartalan elsajátítása érdekében nem is kívánta helyettesíteni.⁵ A bíróság tehát a hitelezőnek a szolgáltatáshoz fűződő gazdasági érdekére vonatkozó és a szerződésben kifejezett értékbecslését csak annak nyilvánvaló méltánytalansága esetén bírálhatta felül, de nem pótolhatta. Így a kötbér, mint káráltalány az értéktöbbletnek azt a részét is felölelte, melyet az adós a hitelezőnek a szerződés következtében köteles volt átengedni.

A kötbér mérséklésére vonatkozó jogsabályok persze a tőkészek érdekében mindig *cogens* természetűek és azt fejezik ki egyúttal, hogy a burzsoá kötelmi jogban a kötbérnek a *káráltalányi szerepe* van túlsúlyban.

3. A kötbérnek a kifejtettek szerint a kapitalizmusban az a rendeltetése, hogy a hitelezőnek a szolgáltatáshoz fűződő gazdasági érdekeit a bíróság részéről felismert méltányosság keretein belül a nem, vagy nemszerződésszerű teljesítésből származó tényleges vagyoni káron felül, a szerződés teljesítésétől remélhető mindenfajta hasznának a megtérítésével együtt biztosítsa. A kötbér összesszerűségének

¹ *Grave K. A.* : Szerződéses kötbér a szovjet jogban. Moszkva. 1950. Nyersfordítás

² *Görög Frigyes* : A kötelem megerősítése. Szladits-féle magyar magánjog. 3. köt. Kötelmi jog általános része. Budapest, 1941. 522. old.

³ *Uo.*

⁴ *Szladits* : A magyar magánjog vázlat. Budapest. 1935. II. köt. 135. old.

⁵ *Szladits* : I. m. 136. old.

megállapításánál a felek a hitelezőnek a szolgáltatáshoz fűződő, ezeket a gazdasági érdekeit ily értelemben már a szerződéskötéskor felbecsülték, s így a felek megállapodása alapján a kötbér összege az értéktöbbletnek a szerződéssel a hitelező számára átengedett részét is felölelte. A szerződéssel átengedett értéktöbbletet magában foglaló kötbérnek a hitelező részére való ez a megtérítési kötelezettsége egyúttal feleslegessé tette a kár kötbért meghaladó részének az érvényesítését, mert ha valamely kár mégis felmerült, az csak a szerződésre történt ráfordításból eredő vagyoni kár lehetett.

A burzsoá jogrend kötbérintézményének becslő, vagy alternatív jellegén mit sem változtat a magyar kereskedelmi törvény 273. §-a, amely — valamint a nyomában kialakult általános polgári jogi gyakorlat is — elvben megengedte a kötbér és az ezt meghaladó kár együttes érvényesítését. A jogalkalmazás azonban a kétféle természetű követelés között alternatívitási kapcsolatot látott, s ha a hitelező választási jogát már gyakorolta, mindkét követelését egymás mellett már nem érvényesíthette.¹ Az átengedett értéktöbbletet is magában foglaló kötbérnek ez a hitelező részére való, rendszerint ellenérték nélküli megtérítési kötelezettsége tehát feleslegessé tette a kötbéren felül a további kár megtérítését és önmagában is elég hajtóerő volt ahhoz, hogy az adóst a szerződés tartalmát kitevő szolgáltatás teljesítésére ösztönözze.

A hitelező az értéktöbbletet a szerződés teljesítése esetén a történt szolgáltatás alapján, a teljesítés elmaradásakor pedig a szerződéshez fűződő összes gazdasági érdekeinek a pénzbeli ellenértékét felölelő kötbér behajtásával realizálhatta. Így a kötbér és a teljesítés együttes követelése is szörványos jelenség a kapitalista jogrendszerben, s kizárólag a késedelmes, vagy a nem kellő teljesítés esetén fért meg egymás mellett. A hiányos teljesítés mellett ugyanis az értéktöbblet realizálásának a lehetőségét túlnyomólag maga a fogyasztóknak történt szolgáltatás teremtette meg, s az azzal párhuzamosan támasztott kötbérigény csak a teljesítés fogyatékoságaiból származott hitelezői károsodás elhárítására volt hivatott. A kötbér becslő, vagy alternatív jellege itt éppen abban fejeződik ki, hogy a szerződésszerű teljesítés a kötbérrel együtt még hibás teljesítés esetén sem volt követelhető.

III. A »reális teljesítés elvének« szerepe az intézmény tartalmi módosulásában

I. A szocialista jogrendben a szerződés ugyancsak az áruk cseréjének szabályozója. Az árucseré azonban itt nem a tőkések profitját szolgálja, hanem az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek az adott fejlődési fokon lehetséges, legteljesebb kielégítését. Az áruforgalom célja egyúttal a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének a szocialista termelés fejlesztésével és folytonos megerősítésével való előmozdítása. A kötelmi jog tehát a szocialista társadalmi rendben az áruforgalmat úgy szabályozza, hogy biztosítja a szocialista gazdaság egészének érdekeit, védelmezi az állampolgárok személyes tulajdonát, és végül az egész társadalom folytonosan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére szolgáló árucikkek elosztását a végzett munka arányában teljesíti.

A mi gazdaságunk átmeneti gazdaság, amelyben egyre szűkebb körre

¹ Kuncz—Nizsalovszky: Hiteljog. I. köt. 1937. 433. old. 918/1899. sz. alatt közölt határozat.

szorítva, de még megvannak a tőkés gazdaság elemei. Még jelentős szerepet töltenek be, főleg a mezőgazdaságban, a kisárutermelők, de ugyanakkor egyre szélesedő, erősödő részt képvisel a szocialista szektor. A mi árutermelésünk is a fogyasztási cikkekre korlátozódik, de egy vonatkozásban mégis döntően eltér a szocialista árutermeléstől. A fogyasztási cikkek nagyrészt — amelyeket a szocialista ipar termel és a szocialista kereskedelem hoz forgalomba — teljes mértékben vonatkoznak a szocialista árutermelés jellemzői. A mezőgazdaság termelte fogyasztási javakra azonban csak részben. A mezőgazdaságban nálunk egyelőre még széles körben az egyéni kisárutermelők, sőt részben még külákok áruival is van dolgunk. Az árutermelésünk és áruforgalmunk ilyen körülmények között ugyanúgy, mint egész gazdaságunk, átmenetet képez a kapitalista és a szocialista árutermelés között, ahol a fejlődés iránya kifejezetten a szocialista árutermelés és áruforgalom felé tart.

A szocialista kötelmi jogot pedig »a reális teljesítés elvének« a legtökéletesebb alkalmazása jellemzi. Ez az elv a szocialista áruforgalom minden részvevőjétől »a kész és hiánytalan terméknek a szerződészerű időben való forgalomba hozatalát« követeli meg, mert csak így érhető el, hogy a megkötött szerződés célját valóban betöltse.

A magánosok közötti szerződésekben a reális teljesítés elvének érvényesülését az a jelentős számú bírói döntés bizonyítja, melyek a pénzbeli kártalanítást csak akkor engedik meg, ha a természetbeni teljesítés egyáltalán nem lehetséges, vagy az ellenszolgáltatással arányban nem álló túlságosan magas kiadásokat igényel.

Sokkal fontosabb ennél »a reális teljesítés elvének« a tervteljesítéshez szükséges együttműködést jogilag megszervező *szállítási szerződések* területén való alkalmazása, ahol a tervfeladatok betöltése az együttműködésre kötelezett gazdálkodó egyedek természetbeni szolgáltatása nélkül nem is volna lehetséges. E szerződések területén a szocialista áruforgalom minden közreműködője számára kötelező a szocialista törvények, az államhatalmi intézkedések, s a megkötött szerződések alapján terhelő kötelezettségeik maradéktalan és természetbeni teljesítése.² Ezek a szerződések ugyanis a dolgozók egyre növekvő gazdasági és kulturális szükségleteinek a minél tökéletesebb kielégítése és a szocializmus építése érdekében a tervfeladatok szabatos és részletes meghatározásával, továbbá a termelés és a felhasználás ütemének az egybehangolásával, a népgazdasági tervek teljesítésének az elengedhetetlen előfeltételeit teremtik meg. A gazdasági tervek alapján megkötött szerződéseket tehát szükségképpen úgy kell teljesíteni, hogy a tervfeladat a szerződések előírásainak megfelelően mind a kivitelezés, mind a minőség, mind a választék, mind pedig a teljesítési határidő szempontjából maradéktalanul megvalósuljon.

A reális teljesítés elvének a szocialista kötelmi jogban való ez a maradéktalan érvényesülése a kapitalista jogrend kisebb jelentőségű kötbérintézményét a maga jelentéktelenségéből kiemeli és a termékek termelése és forgalma jogi megszervezésének egyik legfontosabb eszközévé alakítja át.³ Ez a for-

¹ Acél György: A szállítási szerződések. Budapest, 1952. 37. old.

² Lunc L. Á.: A kötelelem teljesítése. A kötelelem nemteljesítése következményei. Egyetemi tankönyv. I. köt. Budapest, 1952. 343. old.

³ Grave K. A.: Szerződéses kötbér a szovjet jogban. Moszkva, 1950. (Nyersfordítás.)

galom a szocialista jogrendben sem kizárólag a sokkal kisebb kiterjedésű szocialista áruforgalmat öleli fel, mert a kizárólag használati javakra korlátozott áruforgalmon kívül az áruburkot megőrzött termelőeszközök cseréjét is szükségképpen közvetíti. A minőségi különbséget éppen »a tőkések nélküli áru-termelés és áruforgalom« jelenti, tehát az, hogy a szocializmus építése arányában a tőkések az árutermelés és áruforgalomból mindinkább kiszorulnak.

A szocialista jogrend kötbérintézményét a reális teljesítés elve legkevésbé sem a kötelem teljesítésére ösztönző hivatásának a betöltésében érintette. Ez az intézmény a szocialista kötelmi jogban is az adós lelkiismeretlenségével, pontatlanságával, vagy hanyagságával szemben védelmezi a hitelezőnek a szerződés teljesítéséhez fűződő gazdasági érdekeit. A hitelező egyúttal a kötbér kikötése folytán itt is szabadul a szerződés nem, vagy nem kellő teljesítése esetére felmerült kárai bizonyításának a terhe alól. A kötbérnek tehát a kötelmet biztosító funkciója és a káráltalányi szerepe is a szocialista jogrendben változatlanul megmarad. A kötbérkikötés azonban most már a legkevésbé sem az értéktöbblet tőkés kisajátítását és felhasználását mozdítja elő, hanem az a célja, hogy a szerződési fegyelem megszüldésének eszközeként a kötelem reális teljesítésére ösztönző erőt képviseljen.¹ Ennek a céljának a megvalósítására pedig a kapitalista jogrend becselő, vagy alternatív jellegű kötbérfogalma helyett csak a kötbér bírsági vagy kumulatív jellegű fogalma lehet alkalmas. A szocialista jogrend kötbérfogalma ugyanis a szállítási szerződések területén nem nélkülözheti a kötbér és az annak összegét meghaladó kár együttes érvényesítéséből keletkező hatványozottabb ösztönző erőt, mely éppen a tervek teljesítése, illetve túlteljesítése érdekében az önálló gazdaságos elszámolás segítségével fokozottabb erő kifejtésre szorítja a szocialista gazdálkodó szereket. A tervfeladatok maradéktalan betöltésének célkitűzése egyúttal kizárja azt is, hogy a kötbér és a kártérítés a szocialista jogrendben a reális teljesítést, annak lehetetlenülése esetén kívül helyettesíthesse. A teljesítés lehetetlenülése esetén is annak pótlása helyett az azonos érdekű gazdálkodó egyedek között az őket terhelő felelősség közvetlen kifejezője. A szocialista kötbérintézménynek a bírsági, vagy kumulatív jellege K. A. Grave osztályozása szerint azt jelenti, hogy a kötbér a szerződés nem, vagy nem kellő teljesítése esetén a felmerült tényleges károkat nem emészt fel, s így a kötbér és az azt meghaladó kár együttesen is követelhető. A reális teljesítés lehetetlenülésének esetén kívül pedig a kötelezett a szerződés teljesítésének a kötelezettsége alól még a kötbér és az annak mértékét meghaladó kár megtérítése árán sem szabadulhat.²

2. A kötbérnek a szerződések teljesítését biztosító funkciója a magánosok egymással kötött szerződéseinél — ha kisebb mértékben is — érvényesül.

A szocialista és a burzsoá kötelmi jog kötbérintézményének a tartalma között mutatkozó minőségi különbségek bizonyításán kívül a szállítási szerződésekkel kapcsolatos kötbérkötelmet a szocialista szervezetek viszonylatában betöltött különleges szerepe mellett azért is külön kell megvizsgálnunk, mert a kötbérkötelezettség bekövetkezésének és mértéke meghatározásának a körülményei irodalmunkban ma még nem eléggé tisztázottak. A kötbér-

¹ Dongye J. A. — Frejdmann Z. M. — Csirkov G. J.: A gazdasági szerződés és annak szerepe a Szovjetunió népgazdaságának ellátásában. Moszkva, 1953. XI. fejt. (Nyersfordítás.)

² Grave K. A.: Szerződéses kötbér a szovjet jogban. Moszkva, 1950. (Nyersfordítás.)

fogalom mögött meghúzódó tényleges tartalmat is a maga egészében csak e viszonylat gondos tanulmányozásával ismerhetjük meg.

IV. A szocialista szervezetek viszonylatában érvényesülő kötbérkötelezettség

1. A kötbér az állami vállalatok és más gazdasági szervek viszonylatában egyfelől az a mutatószám, mely az önálló gazdaságos elszámolás segítségével és a pénz felhasználásával a szocialista gazdálkodó szervek működésében a tervek maradéktalan teljesítését akadályozó hiányosságokat a vállalatok eredményszámláiban felméri és kimutatja. Másfelől pedig *anyagi szankció*, mert vagyoniilag is felelőssé teszi a kötelezett vállalatot a szerződés nem, vagy nem megfelelő teljesítéséért. A szerződésszegő vállalat eredményszámláiban a tervkötelezettség nem teljesítését vagy a tervfigyelem más módon való megsértését a kötbér intézménye csak akkor mutathatja ki, ha a) a vállalatok a kifizetett kötbéreket külön számlán tartják nyilván; b) a megállapított kötbérkötelezettség semmiféle más, még kötbérköveteléssel sem kompenzálható; c) s végül a kötbérkiszabás alapja a *szerződésszegő vállalat vétkessége*.

E három előfeltétel közül nálunk és maradéktalanul érvényesült az első két feltétel. Az adós vétkessége, mint a kötbérkiszabás előfeltétele azonban a legutóbbi időkben is még számos vitára adott alkalmat. Ezek a viták legkevésbé sem az egymást bizonyos időközönként felváltó és helyesen megalkotott jogszabályokra támaszkodtak. Inkább a gyakorlati jogalkalmazásban gyökereztek, mely a felemelt ötéves terv megvalósítását előmozdítandó a szocialista iparosításunkban elkövetett hibák kijavítását célzó 1953. júniusi határozatok meghozataláig az objektív alapokra támaszkodó kötbérkiszabás felé vett irányt.

2. A szállítási szerződések megkötését és kötbérrel való megerősítését nálunk a Gazdasági Főtanács 2590/1948. sz. határozata és kizárólag a külkereskedelmi ügyletekre vonatkozólag honosította meg. A 2779/1948. G. F. sz. határozat a szállítási szerződések megkötésének és kötbérrel való megerősítésének a kötelezettségét az összes állami vállalatokra kiterjesztette. A 246/1949. G. F. sz. határozat a korábbi rendelkezések egységes rendszerbe való foglalását biztosította. Pontosabb jogi szabályozást az 1560/1949. (II. 8.) Korm. és a 4226/1949. (IX. 6.) M. T. sz. rendeletekben kaptunk. Ezek a rendeletek mind megegyeztek abban, hogy a döntőbizottság a kötelezett részéről bizonyított vétlenségtől függően a kötbér mértékét mérsékelhette, vagy teljesen el is engedhette. A 95/1950. (III. 31.) M. T. sz. rendelet 4. §-a itt annyi változást hozott, hogy a kötbér mérséklésére »indokolt esetben« jogosította fel a döntőbizottságot, ellenben a vétlenség bizonyításától függően a kötbér elengedésére vonatkozó korábbi jogszabályi rendelkezéseket fenntartotta.

A 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet 58. §-a a 95/1950. M. T. sz. rendelet 4. §-ának a rendelkezéseit azzal az eltéréssel tette magáévá, hogy a kötelezett bizonyított vétlenségének esetében a kötbérkiszabás mellőzését kötelezővé tette. Ez a sokkal részletesebb kodifikáció a vétlenség fogalmát is szabatosan meghatározta, s a kötelezettet csak akkor mentesíti a kötbér megtérítése alól, »ha a szerződés hiánytalan teljesítése, valamint az akadály megelőzése, illetőleg a kár enyhítése végett a jogszabályok keretein belül minden intézkedést megtett«. (58. § (3) bek.)

Jogfejlődésünknek ez a vizsgálata bizonyítja, hogy a kötbérkiszabás alapja nálunk is az *adós vétkessége*. A jogalkotónak ez az elvi állásfoglalása

megegyezik a szocialista jogalkotásokkal, sőt a szovjet döntőbíróságok gyakorlatával is. Nálunk hiányzik a *nemt teljesítés* és a *nem kellő teljesítés* esetére fizetendő kötbér közötti éles határvonal, mert a jogalkotó a kötbérkiszabás általános alapelveit kívánta lerögzíteni. Nemt teljesítés esetére a kötbérrel kapcsolatosan a szocialista jogban az a szabály érvényesül, hogy az adós késedelmével a hitelező, vagy a kártérítést, vagy pedig a »szerződésben felbecsült kárát« jelentő kötbért követelheti. (OSZFSZK Ptk. 141. § (2) bek., csehszlovák Ptk. 284. § (1) bek.) Az adós kártérítési és kötbérfelelőssége itt sem a késedelem objektív tényétől függ, hanem annak az adós terhére való felróhatóságától. (V. ö. OSZFSZK Ptk. 21. §, csehszlovák Ptk. 253. § (1) bek.) Az adós kötbérkötelezettsége tehát csak akkor következik be, ha a késedelemben saját maga, vagy azok vétkesek, akiknek a magatartásáért felelősséggel tartozik. (OSZFSZK Ptk. 119. § (2) bek.) »Az adós azonban nem felel a teljesítés elmaradásáért, ha a hitelező van késedelemben, akár az elfogadás, akár pedig az adós teljesítését befolyásoló szolgáltatás végrehajtásában (uo. 122. § megjegyzés) vagy pedig a szolgáltatás a hitelező szándékos vagy gondatlan magatartása, illetve oly körülmények miatt lehetetlenül, melyet az adós el nem háríthatott« (uo. 118. §).

A nemteljesítésre vonatkozó rendelkezéseket általában a szocialista szervezetek és vállalatok viszonylatában akkor is értelemszerűen kell alkalmazni, ha a kötbérkötelezettség a tervteljesítésben nélkülözhetetlen közbelső intézkedések teljesítésére vagy adatok szolgáltatására irányul. A kötbér ugyanis sikeresen használható fel a tervkötelezettek szükségszerű együttműködésében nélkülözhetetlen minden olyan tevékenység biztosítására, melyektől a tervek maradéktalan teljesítése függ.

A nem kellő teljesítés esetére kikötött kötbér a szocialista kötelmi jogban is a késedelmes, vagy a nemszerződészerű teljesítés esetében követelhető. A kötbérkikötés itt is a teljesítés minden vagy csak az egyes meghatározott módjaira nézve éreztetetheti a kötelmet biztosító hatását, s a kötbérkötelezettség alapját illetően az előbb említett szabályok szerint az adós vétkessége mint alapvető körülmény érvényesül.

A mi kodifikációnk általában a szocialista jogalkotások elvi álláspontját követi. A vétlenségre vonatkozó pontos körülírása a szocialista jogalkotások általánosabb meghatározásával szemben konkrétabbnak és szigorúbbnak is látszik annyiban, hogy aktív tevékenységet kíván meg a szerződés hiánytalan teljesítése, az akadály elhárítása és a szerződésszegésből várható kár enyhítése érdekében. A kár enyhítésére irányuló közrehatás, mint követelmény általában a szocialista jogalkotásokból hiányzik, ellenben a Szovjetunió és a népi demokráciák joggyakorlatában mindenütt megtalálható. Így a mi kodifikációnk a szocialista jogalkotásoktól csak túlzott pontosságával tér el.

3. A kötbérmérséklés a szocialista szervezetek között a Szovjetunióban csak egészen kivételes jelenség. Az 1953. december 19-i rendelet ugyanis a kötbér mértékének a megállapítását a szakmai alapfeltételekre bízta, amelyek így a kötbérkulcsok kialakításánál figyelembe vehetik az egyes szolgáltatások sajátos természetét, teljesítésük elmaradásának a tervteljesítés és a népgazdaság szempontjából való jelentőségét, s olyan kötbérkulcsokat alkalmazhatnak, melyek nevelőhatásúak és egyúttal pénzügyileg is elviselhetők. A kötbérek mérséklésére tehát a szovjet döntőbíróságoknak épp ezért csak egészen kivételes

esetekben van szükségük.¹ J. A. Dongye: »A szerződéses szankciók mérsékléséről« szóló cikke elvben azt hangoztatja ugyan, hogy a szerződések teljesítése biztosításának a feladata nem fosztja meg a döntőbírásgot a szerződésszegés következményeit jelentő szankciók mérséklésének a jogától. Ez a mérséklés azonban nézete szerint is csak egészen kivételesen és csak alaposan megindokolt esetekben foghat helyt. Az alkalmazható mérséklést azonban az elmulasztott teljesítést aránytalanul meghaladó mértékű jogkövetkezmények és a kötbérszerződés teljesítésére ösztönző hatásának a megszűnése indokolhatják.² Dongyennek ez az álláspontja is arra utal, hogy a kötbérmérséklés szükségtenné válik, ha a kötbérkulcsok megállapítása megfelelő, s ezek a kulcsok alkalmasak arra, hogy a szerződés teljesítésére ösztönözzenek.

A mi jogrendszerünkben a kötbérmérséklés általános jelenség és szükségessége a viszonylag magasán megállapított kötbérkulcsokra vezethető vissza. A mérséklés elvi alapjainak a kialakítása azonban nem volt mindig következetes. A következetes elvi alap a kötbérek mérséklésénél csakis a kötelezett vétkességének az alacsonyabb foka lehetne. A kezdeti jogalkotásaink erre is támaszkodtak. A 95/1950. (III. 31.) M. T. sz. rendelet 4. §-a tért le először erről az alapról és a 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet 58. § (2) bek. is ennek nyomán csak »indokolt esetben« enged meg a döntőbizottságnak a kötbérek mérséklését. Az elvi alaptól történt ez az eltérés azzal magyarázható, hogy a kötbérkulcsok aránytalanul magas megállapítása mellett a teljesítés elmaradásából, vagy a nemteljesítésből származó népgazdasági következményeket a döntőbizottságnak kellett a kötbérkiszabás során felmérnie, s a kötbér mértékében kifejezésre juttatnia. A kötbérkulcsok megállapításának a szállítási feltételek feladatkörébe való utalása itt azt jelenthetné, hogy a nem, vagy a nem kellő teljesítéssel sértett népgazdasági érdek nem a kötbérek konkrét megállapítása, hanem már a kötbérkulcsok helyes kialakítása során nyerhetne kellő értékelést, s maga a kötbérmérséklés ráterhetne arra a helyes elvi alapra, amely szerint a kötbérek összege kizárólag a kötelezett vétkességének alacsonyabb foka esetén lenne csökkenthető. A kötbér mérséklésére vonatkozó jogszabályokban található ingadozás ellenére is jogalkotásaink határozottan leszögezték, hogy a kötbérfizetési kötelezettség alapja nálunk is *az adós vétkessége*.

4. A döntőbizottsági gyakorlat a fejlődés kezdeti szakasza óta ugyancsak a vétkességen alapuló kötbérfizetési kötelezettség elvi alapján áll. A kötelemszegésnek a szándékos esetei a döntőbizottsági gyakorlatban csak szörványosan fordultak elő. A gondatlan esetek elbírálásánál pedig hamarosan kialakult az az elv, hogy a kötelemszegés vétkességének vagy vétlenségének a megállapításánál az *»élenjáró állami vállalat gondosságából«* kell kiindulni, mert az állami vállalatok vezetőit és dolgozóit az a kötelezettség terheli, hogy a tervfeladatok s így a szerződések teljesítésénél az élenjárókhoz, nem pedig az átlaghoz igazodjanak. Ennek a zsinórmértéknek a minél magasabb szinten való megvonása az állami szervezetek szerződéseik teljesítésében maximális erőfeszítésre ösztönzi, s a kötbérkiszabás így szükségképpen komoly ösztönző erőt képvisel a tervfeladatok maradéktalan teljesítésére. A kötbérek mérsék-

¹ Noviczki J. B.: A kötelelem biztosítása. Egyetemi tankönyv. 1952. 381. old.

² Állami döntőbírásgok értesítője. 1953. évf. 23. sz. 13–16. old.

lésére, csak enyhe gondatlanság esetén, tehát csak akkor kerülhet sor, ha a szerződő fél a mindennapi életben elvárható gondosságot kifejtette ugyan, de az élenjáró állami vállalat gondosságát nem.¹

Ez a gyakorlat fejlesztette ki egyúttal a 206/1951. M. T. sz. rendelet 58. § (3) bek.-ben kodifikált és kötelezett vétlenségének a megállapításánál alkalmazandó irányelveket, s egyúttal azt is, hogy a szerződésszegés ténye önmagában a kötelezett vétkességét feltételezi. E vélelemmel szemben tehát az adóst terheli a kimentése alapját képezhető körülmények bizonyítása. A döntőbizottságok gyakorlata fejlődésének erről a helyes irányáról akkor kanyarodott le, amikor a felemelt ötéves terv célkitűzéseit a vállalatok között szükséges együttműködés szorosabbra fűzésével kívánta szolgálni. Ekkor a tervek teljesítésével kapcsolatos objektív nehézségeket bizonyos mértékig szem elől tévesztette, s az egyes tervek teljesítésének a fogyatékoságaiért vagy elmaradásáért kizárólag a vállalatokat és azok vezetőit tette felelőssé. A döntőbizottsági gyakorlatnak ezt a fejlődését az akadályértesítési kötelezettség elmulasztásához fűzött jogkövetkezmények mutatják a legszemléltetőbben. Az akadályértesítési kötelezettséget a döntőbizottsági gyakorlat 1951-től kezdődően a vállalatokat kötelező elvtársias együttműködés olyan elemi feltételének tekintette, melynek elmulasztása akkor is feltétlenül kötbérfizetési kötelezettséget eredményez, ha a szerződésszegést egyébként a vállalatnak fel nem róható körülmények okozták. Kétségtelen, hogy az a vállalat, mely akadályértesítési kötelezettségét elmulasztotta, magatartásával meg hiúsította annak lehetőségét, hogy a megrendelő a felmerült akadályok elhárításáról, vagy a szolgáltatás elmaradása következtében a tervteljesítésben jelentkező hiányok pótlásáról gondoskodhassék. Az ilyen vállalat tehát szükségképpen vétkes, mert a kárenyhítés lehetőségeit a saját mulasztásával zárta ki. A kötbérkiszabás tehát semmiképpen sem kifogásolható, s a döntőbizottsági gyakorlat túlzott szigorúsága éppen abban jelentkezett, hogy a szerződésszegés ténylegesen megállapítható objektív okai ellenére is 1951-től kezdődően kizárta a kötbérmérséklés lehetőségét.² Ennek a túlzott szigorúságnak az is lett a következménye, hogy a vállalatok már az akadály felmerülésének a lehetősége esetére is teljesítették értesítési kötelezettségüket, s a Központi Döntőbizottság az 1953. május hó 29-én a Tervgazdasági Értesítőben közzétett közleményével az alaptalan akadályközlések visszaszorítása érdekében kénytelen volt arra figyelmeztetni a vállalatokat, hogy az együttműködés követelményeit ilyen módon sértő, az ezzel okozott kárt teljes mértékben megtéríteni köteles. A döntőbizottsági gyakorlat csak az 1953. júniusi határozatokat közvetlenül megelőző időkben enyhített ezen a szigorú álláspontján és biztosította a kötbérek mérséklésének a lehetőségét. A legkomolyabb fordulatot az 1954. február hó 27. napján a Tervgazdasági Értesítőben közzétett közlemény jelenti, mely a kereskedelmi és a készletező vállalatok javára elismeri az akadályközlés formális jellegét, ha saját szállítójuktól egyáltalán nem, vagy csak késedelmesen, illetve csupán formális értesítést kaptak. A döntőbizottság gyakorlata az akadályközlést végül akkor helyezte a jelentőségének megfelelő színvonalra, amikor ennek elmulasztása miatt csupán az egyébként fizetendő

¹ Szállítási szerződések a gyakorlatban. A Központi Döntőbizottság kiadványa, Budapest, 1953. 106—107. old.

² A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és közleményei. II. köt. 151. sz. Budapest, 1952.

kötbérösszeg 10%-áig terjedő kötbérfizetési kötelezettséget állapított meg. A joggyakorlat ily irányú fejlődéséhez nagymértékben hozzájárult a 206/1951. M. T. sz. rendelet előkészítése, majd kodifikációja azzal, hogy a jogszabályokban meghatározott adminisztratív intézkedések jelentőségét pontosabban körülírta és kihangsúlyozta. Ezzel azt eredményezte, hogy az ilyen intézkedés elmulasztását a tervteljesítéshez nélkülözhetetlen egyéb tényezőkkel teljesen azonos színvonalra helyezte. Erre szemléltető példa, hogy 1953-ig az elmaradt közbelső intézkedés vagy adatszolgáltatás döntőbizottsági érvényesítését elmulasztó vállalat akkor sem háríthatta el késedelmes teljesítése jogkövetkezményeit, ha a jogosított késedelmét a döntőbizottsági beavatkozás sem háríthatta volna el és a kötelezett lemaradása az elmaradt közbelső intézkedés vagy adatszolgáltatás közvetlen folyamánya.

A Szovjetunió NBT. 1953. december 19-i iránymutató rendelete is azzal támasztotta alá ezt a felfogást, hogy a szerződések teljesítésének a biztosítása érdekében az adós anyagi felelősségének a szükségszerű fokozására utalt. Ennek érdekében a rendelet 21. §-ában az alapvető szerződéses kötelezettségek megszegése esetében a szerződésben kikötött jogkövetkezmények fokozására hatalmazta fel a döntőbírószágot. A mi gyakorlatunkban így a kötbérek mérséklése háttérbe szorult. Arról nem igen voltak tapasztalataink ebben az időben, hogy a Szovjetunió nem alkalmazott egységes és minden iparágban érvényesülő kötbérkulcsokat. Azt sem tudtuk, hogy a kötbérkulcsok ott lényegesen alacsonyabbak a mieinknél. Így nem is ismerhettük fel, hogy a kötbérek mérséklésére vonatkozó tilalom a Szovjetunióban annak szükségtelenségével függött össze, míg nálunk a mérséklések visszaszorítása a magas kötbérkulcsok alkalmazása mellett a döntőbizottsági gyakorlatban jelentős mértékű és nem is indokolt szigor alkalmazására vezettek. Ezt a szigor fejezi ki a minőségi bizonyítvány vagy műbizonylat szolgáltatásának az elmulasztásával kapcsolatos, 1953. évig érvényesülő az a gyakorlat, mely e mulasztást hibás teljesítésnek tekintette, s minőségi és késedelmi kötbér együttes megállapításával torolta meg; vagy a munkaerőhiánnyal kapcsolatosan 1951-ben kialakult az az álláspont, hogy a munkaerő biztosításában és ezen keresztül a munka jó megszervezésében a vállalatok anyagi érdekelttségét a kötbérek kiszabásával is biztosítani kell, s ezért a munkaerővándorlás sem a kötbérek elengedésének, sem azok mérséklésének nem képezheti az alapját. Csak 1952-ben engedte meg a döntőbizottsági gyakorlat a kötbérek indokolt esetben való mérséklését, s 1954-ben a kötbérek elengedését, ha a munkaerővándorlás a munkaerőnek a mezőgazdasághoz való irányításával függött össze, s ez utóbira nem a szerződésszegő vállalat magatartása adott okot.

A döntőbizottsági gyakorlat tehát a kötbérmérséklés visszaszorításával és az adminisztratív természetű feladatok jelentőségüknél nagyobb mértékű értékelésével az objektív alapokon történő kötbérkiszabás felé vett irányt anélkül, hogy a jogszabályokban helyesen kialakított vétkességi alapokat teljesen feladta volna. Ezt a tendenciát segítette elő a 206/1951. M. T. sz. rendeletnek a kötbérkulcsok jelentős felemelésére vonatkozó rendelkezése is.

A döntőbizottsági gyakorlat az idézett példákból is kitűnően igyekezett lépést tartani az adott időszak népgazdasági feladataival és kellő időben felismerte fejlődésének téves irányait. Az adott időszak feladatainak a betöltése mellett — ha erre különösebb népgazdasági szempont nem szorította — mindig a vétkességi elv fokozottabb alkalmazásához kanyarodott vissza. Követ-

keztesen azonban ezt az elvet azért nem követhette, mivel a 206/1951. M. T. sz. rendeletben kialakított magas kötbérkulcsok még érvényben voltak, s így a szolgáltatások sajátos természetét, a teljesítés elmaradásának a népgazdasági terv teljesítésére gyakorolt hatását a kötbérkiszabásnál csak úgy értékelhette, ha az adós vétkessége mellett a mérséklés alapját képező ezeket a tényezőket is figyelembe vette. Így alakult ki végül is »*a mit vétett, mi kárt okozott*« elve, mely a gyakorlat ingadozásait a kötbérmérséklés terén megszüntette és a határozottabb elvi alapok kialakításával biztosabb iránytűt a jogalkalmazó számára. A 249/1954. (Tg. É. XII. 6.) KDB sz. határozat egyúttal a könnyűipar egyes ágaiiban életbeléptetett alacsonyabb kötbérkulcsaival világosan jelzi a jövődő fejlődés helyes irányát is.

5. A vétkes vagy vétlen kárfelelősség körül keletkezett tudományos vita a kötbérkiszabás területén csak annyiban érezte a hatását, hogy a kötbér káráltalányi szerepének a túlértékelése alapján a kötelemszegés objektív tényére támaszkodó kötbérkötelezettség gondolatát itt is felvetették. Ennek a nézetnek csupán annyi a reális alapja, hogy a döntőbizottsági gyakorlat a kötelemszegés objektív tényéhez a kötelezett vétkességének a vélelmét fűzi. Ez a nézet is szükségesnek látja, hogy a ma még gyakran felmerülhető objektív szállítási akadályokra tekintettel a kötelezett számára széles kimentési lehetőséget biztosítsunk. A tervkötelezett kimentésének ez a jogi biztosítása már maga is az adós vétkességén alapuló kötbérkötelezettséghez való visszakanyarodást jelent.

Such álláspontja szerint az objektív felelősségi alapra a szállítási szerződések biztosításánál már azért sem helyezkedhetünk, mert a kötbér ez esetben nem lenne bírsági jellegű, elvesztené nevelő hatását, közömbösséget és megnyugvást eredményezne a tervlemaradásokkal szemben, végül nem kívánatos egyenlőséget teremtenie a tervlemaradók között. Szerinte is — nézetünkkel egyezően — a kötbérnek állandó ösztönző erőnek kell lennie a munkamódszerek megjavítására, a fellépő nehézségek tervteljesítés közbeni leküzdésére, új utak keresésére s mindezekkel a szerződések és a tervek teljesítésének elérésére. Ez a cél pedig csak a kötbérek vétkességi alapon való kiszabásával érhető el.² *Novickij* szerint is a szocialista szervezetek szerződéseiben szereplő és felvenni kötelezett szankcióknak az a célja, hogy tudatosítsák minden szerződő félben a szerződések teljesítésének elmulasztásából származó anyagi következményeket, tehát azt, hogy rossz vagy hibás gazdálkodás, illetve gondatlanság esetén »rubellel ütnek« rajta.² A kötbér ezek szerint tehát — ha kiszabása objektív felelősségi alapon is megvalósítható volna — csupán arra hívná fel a figyelmet, hogy kötelezettnél tervlemaradás jelentkezik, de a legkevésbé sem figyelmeztetne arra, hogy a tervlemaradásban a kötelezett vétkessége is közrehatott. Álláspontunk szerint tehát csak a *vétkes felelősség alapján kiszabott kötbér* fejtheti ki a szerződési fegyelem megszilárdítására és a szállítási szerződések maradéktalan teljesítésére irányuló ösztönző hatását, csak így töltheti be nálunk a kötbér egyúttal az állami fegyelem megszilárdításának a feladatát is. Ez a feladatra J. A. Dongye—Z. M. Frejzman—G. J. Csirkov nézete szerint onnan származik, hogy a szállítási szerződések megszegése a

¹ Zu einigen Fragen des Vertragssystems in der Volkseigenen Wirtschaft. Staat und Recht. I. Ig. 1/3. H. 86—87. old.

² Az érdekek közössége a szovjet polgári jogban. 1953. 49. old.

népgazdasági tervekre vonatkozó jogszabályok sérelmével is egyértelmű, s így a szerződösszegés mögött mindig az állami fegyelem sérelme húzódik meg.

*

A fentebb kifejtettek összefoglalásaként a kötbér szocialista intézményéről megállapíthatjuk, hogy a szerződési fegyelem megszilárdításának eszköze, melynek lényeges *tartalmát* a szerződés nem, vagy nem kellő teljesítése esetére fizetendő, rendszerint *pénz*, s csak a magánosok viszonyában és a legritkább esetekben érvényesülő *egyéb vagyoni szolgáltatás* teszi ki. A kötbérkikötés *célja*, hogy az adóst *a szolgáltatás maradéktalan teljesítésére ösztönözze*.

A magánosok viszonylatában a kötbér összege a felek megállapodásától függ, s e megállapodás során a hitelezőnek a teljesítéshez fűződő minden vagyoni és egyéb méltánylást érdemlő érdekeit is figyelembe veheti. A szocialista gazdálkodó szervek azonban csak a jogszabályokban meghatározott törvényes minimum alkalmazásával állapíthatják meg a jogosított nem vagyoni érdekeire is tekintettel a kötbér mértékét.

A szocialista jogban érvényesülő kötbér túlnyomólag *bírsági*, vagy *kumulatív* jellegű, mely a szocialista gazdasági szervezetek viszonylatában az áruk és az áruburkot megtartó termékek előállítás és forgalma megszervezésének az eszköze.

A magánosok szerződéseiben néha még megtalálható és mind szűkebb területen érvényesülő a *becslő* vagy *alternatív* jellegű kötbér, de ennek is a kárátalányi oldalával szemben *a szerződést biztosító bírsági szerepe a túlnyomó*.

A kötbérkiszabás alapja *a kötelezett vétkessége*.

Ezek az alapvető jellemvonások a szocialista kötbér intézményét a természetes és a forgalom megszervezésének fontos eszközeivé teszik. Egyúttal minőségileg is elhatárolják a kapitalizmus hasonló intézményétől.

Huszár István

A kártérítési jog elvi kérdései

A polgári jogi törvénykönyv előkészületei előrehaladott szakaszban vannak. A törvénykönyv számos része már túljutott az előzetes megbeszéléseken, megszővegezve várja a széleskörű nyilvánosság elé vitelt és a megvitatást. Ilyen körülmények között hasznosak látszik néhány elvi kérdés felvetése, ezekkel kapcsolatosan a kártérítési jog kialakulásának, a Szovjetunió és a népi demokráciák szabályozásának rövid ismertetése, mivel ez alkalmas a kialakuló vita termékenységeinek elősegítésére. Ezen túlmenően ez a cikk szolgálni kívánja még azt a célt is, hogy felvessen néhány újabb szempontot, helyesebben, hogy a már korábban felvetődött szempontok közül a vitában kiálljon egyik vagy másik szempont mellett.

*

Az emberek életük, tevékenységük során ki vannak téve a természet viszontagságainak, a társadalmi életből, a gazdasági tevékenység folytatásából folyó veszélyek. A technika, a tudomány, a kultúra fejlődése mindinkább lehetővé teszi ezeknek a veszélyeknek az elkerülését, sőt kiküszöbölését, a

szocialista és a szocializmust építő társadalom pedig tudatosan is törekszik ezeknek a veszélyeknek a megszüntetésére, illetőleg minél teljesebb csökkenetésére. Ennek ellenére az emberek személye és vagyona nem mentesülhet és nem is mentesül teljesen minden kárveszélytől, bármilyen csökkenő irányzatot is mutat a szocialista társadalomban a káresetek száma. Ennek következtében a károk, a kárviselés, a kártérítés kérdését a szocialista, illetőleg a szocializmust építő társadalomban is szabályozni kell.

A *tőkés társadalom* anarchisztikus termelési viszonyai között a kártérítés kérdésének jogi szabályozása sem követ pontosan meghatározott célokat. A jogi szabályozás főkérdése az, hogy a jogrendszer általános elveinek megfelelően »rendezze« a kárviselés kérdését. A hirdetett, de meg nem valósult »szabadság«, a társadalmi igazságtalanságok leplezése céljából vallott akarat-szabadság elvének az felett meg, hogy a véletlen, vagy az önmaga által okozott károk terhet a károsult viselje, míg a más által vétkesen okozott kárért minden más körülménytől függetlenül a károkozót terhelje a felelősség. Ez a »vétkes« kárfelelősség volt a tőkés társadalomban a kárviselés első és mindig uralkodó alapja. A károkozó felelősségének megállapításához tehát arra volt szükség, hogy a kárt *vétkesen* okozza.

Nem mondott ellent a vétkekességi felépítésnek a római jogból átvett és a tárgyi felelősséghez közelálló néhány olyan eset sem, mint a hajós és a fogadós felelőssége, a kidobott és a kiöntött dolgokért való felelősség stb., mivel ezeket is fel lehetett fogni vétkes felelősséggént, de olyan vétkes felelősséggént, amelynél — az általános szabálytól eltérően — a károkozónak, illetőleg a vélelmezett károkozónak kell vétlenségét bizonyítani, emellett ez a kimentési lehetőség számára csak szűk korlátok között van biztosítva.

A vétkekességi elv érvényesülésének terén azonban további törést okozott a termelési eszközöknek, elsősorban pedig a közlekedési eszközöknek: a vasútnak, majd később a gépkocsinak, a légi közlekedési eszközöknek a fejlődése. Ez a fejlődés megteremtette a gazdasági életben és így a jogéletben is a »veszélyes üzem«, a »fokozott veszéllyel járó tevékenység« fogalmát, kialakította az ilyen tevékenység által okozott károkért viselt kárfelelősség intézményét.

A felelősségnek ezt a formáját már nehezebb beilleszteni a vétkes kárfelelősség rendszerébe, bár eleinte ennek a megkonstruálása is a vétkes kárfelelősségből kiindulva történt, amit világosan mutatnak az egykorú megnyilvánulások, de világosan mutat a szabályozás módja is. Ma már azonban nyilvánvaló, hogy ez a kiindulási alap téves. A fokozott veszélyességgel járó tevékenység kifejtőjét, a veszélyes üzem üzemtartóját ugyanis a részére engedett, szűk keretek között mozgó kimentő bizonyítás eredménytelensége, vagy lehetetlensége esetén még erőltetve sem lehet vétkesnek vélelmezni. Emellett a légi közlekedés terén általában (de például a német bányajogi szabályozás terén is) találkozunk olyan szabályozással amely a kimentő bizonyítást még vis major esetére sem engedi meg. Ezekben az esetekben tehát kétségtelenül nem vétkes, hanem más, ún. *tárgyi felelősségről* van szó, amelynek alapja egyedül az okozati összefüggés a fokozott veszélyforrás és a kár között. Ez valóban tárgyi felelősség, mert tárgyi jellegét nem csorbítja olyan körülményekkel kapcsolatos kimentési lehetőség, amelyek ugyanúgy függetlenek a károsulttól, mint a véletlen körülményeknek egyéb, az ún. tárgyi felelősséget általában megalapító formái.

Már ennek a magyar jogban »veszélyes üzem felelőssége« név alatt tárgyalt kárfelelősségnek a létesítésében is komoly szerepe volt annak, hogy a gyakorlati káresetek során a vagyoniilag erős károkozóval vagyoniilag összehasonlíthatatlanul gyengébb károsultak kerültek szembe, akiknek tömeges formában megnyilvánuló elégedetlenségét le kellett vezetni.

A vagyoni különbségek azonban nemcsak ott eredményeztek igazságtalanságot a kárviselési szabályok alkalmazásánál, ahol a kárt fokozott veszélyforrás okozta. A vétkességi elv merev alkalmazása a vétlen károkozás más eseteiben is hasonló következményekkel járt. Az ilyen igazságtalanságok pedig alkalmasak voltak arra, hogy fokozzák a szociális elégedetlenséget, ezáltal növeljék az egyre izmosodó munkásmozgalom erejét, tömegbázisát. A saját fenntartása érdekében kisebb áldozatokra is hajlamos tőkés rendszer monopolista szakaszának hajnalán helyenként új elvet, a »méltányosság« elvét vezette be a kárfelelősség szabályozásába.

A *méltányosság* elve jelentette egyrészt azt, hogy a felek vagyoni viszonyaira figyelemmel a szegény károsultaknak kártérítés ítéltető meg a gazdag károkozóval szemben akkor is, ha ez nem vétkes és a kárt nem is fokozott veszélyforrás okozta. Másrészt jelentette azonban azt is, hogy a felek vagyoni viszonyainak összevetése a kártérítés mértékének csökkentését eredményezheti. Ezzel a szabályozással találkozunk például a tőkés időkből származó és mai is érvényben levő lengyel kötelmi törvény 158. §-ában, amely szerint a bíró az összes körülmények figyelembe vételével csökkentheti a kártérítés mértékét, továbbá az ennél korábbi svájci kötelmi törvény 43. szakaszának 1. bekezdésében, amely lényegében az előbbihez hasonló rendelkezést tartalmaz, valamint 44. szakaszának 2. bekezdésében, amely a következőképpen hangzik: »Ha a kártérítésre kötelezett, aki a kárt nem szándékosan, nem is durva gondatlanságból okozta, a kár megtérítése folytán szükséghelyzetbe (Notlage) kerülne, a bíró a kártérítési kötelezettséget ez okból is mérsékelheti.«

Lényegében ezt a fejlődést mutatják a magyar kártérítési jognak a bírói gyakorlat által kialakított és a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elvi tanácsa által felülvizsgált jelenleg érvényben levő szabályai is. Említést érdemel, hogy a magyar szabályozás szerint a »veszélyes üzem« felelősségével egyenlő a »nagy terjedelmű« üzem felelőssége is. Emellett a 206/1951. M. T. számú rendelet 6. és 62. §-aiban a rendelet hatálya alá eső szervezetekkel kapcsolatban megállapított tárgyi jellegű szerződéses kártérítési felelősséget egyesek e szervezetek viszonylatában a szerződésen kívüli kártérítési felelősségre is alkalmazni kívánják. A magyar polgári jog — szemben a lengyel és a svájci jog ismertetett szabályaival — nem ismer olyan szabályt, amely lehetővé tenné a kártérítés mértékének csökkentését a felek vagyoni viszonyaira tekintettel. Viszont a magyar bírói gyakorlat, bár bizonyos mértékig úttörőnek tekinthető ezen a téren a tőkés időkben, mégsem ment nagyon messze az ún. »méltányos« kártérítés megállapításánál. Védte a vagyonos osztályok érdekeit és igen gyakran csak a károkozóval szemben is »méltányos«, tehát részleges kártérítést ítélt meg.

Antyimonov »Polgári jogi felelősség a fokozott veszélyforrás által okozott kárért« című monográfiájának (Moszkva, 1952.) bevezetésében kifejti, hogy a *szocialista társadalomban* mód van a kárviselésnek olyan szabályozására, amely szerint a bekövetkezett károkat a különböző biztosítási rendszereken keresztül az egész társadalom viseli. Antyimonov a kárviselés szabá-

lyozásának alapelvét a *prevencióban*, a *megelőzésben* látja, tehát abban, amiben bizonyos fokig a tőkés törvényhozó szerepét idealizálva, de kétségtelenül szociális érzésektől indítva, már a tőkés jogrendszerben is látni szeretne volna. *Marton Géza.*

Fejtegetéseiben Antyimonov kimutatja, hogy a kártérítés intézménye nemcsak a vétkességen alapuló kárfelelősség esetében alkalmas a megelőzés céljának szolgálatára, annak az ember akaratlagos magatartására gyakorolt visszatartó hatásnak a kifejtésével, amit a kártérítési kötelezettség megállapításának fenyegető jogkövetkezménye jelent, ezt a célt szolgálja a fokozott veszélyforrás által okozott károkért való, általa is tárgyi jellegűnek minősített felelősség szabályozása is.

Ennek az állításnak az alátámasztására Antyimonov felhossa azt a példát, hogy a nagyközönség által használt közlekedési eszközökön az automatikusan csukódó ajtók alkalmazása kétségtelenül erősen csökkentette a közlekedési balesetek számát. A kérdéses közlekedési vállalatok vezetői és alkalmazottai azonban azelőtt sem voltak vétkesnek tekinthetők pusztán azért, mert nem alkalmaztak ilyen ajtókat. Az a tény azonban, hogy a közlekedési vállalat az általa vétlenül okozott károkért is felel, ösztönző hatást gyakorol a balesetek lehetőségének csökkentését szolgáló berendezések feltalálására és alkalmazására.

Anélkül, hogy túlbecsülném a veszélyes üzemek tárgyi felelősségének Antyimonov által a fentiekben kifejtett ösztönző hatását, meg kell állapítani, hogy ennek a felelősségnek ezen túlmenően is van megelőző hatása. Az állami szervek, intézmények, vállalatok viszonylatában ugyanis a kárfelelősségnek a károkozóra hárítása — amint azt a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának I. számú polgári elvi döntése kifejti — azt a célt is szolgálja, hogy a felmerülő károkat az a szervezet viselje, amelynek tevékenysége körében a kártérítésre kötelező károkozás történt. Ez kétségtelenül lehetővé teszi az ilyen szervezetek költségvetésének összehasonlításával veszélyességük fokának, esetleg az ezzel kapcsolatos hibáknak a megállapítását és így a központi irányító szervek figyelmének a felkeltését is, ami további rugója a káresetek kiküszöbölésére irányuló rendszabályok foganatosításának, sőt azok központi kezdeményezésének is.

Véleményem szerint Antyimonov helyesen állapítja meg, hogy a szocialista társadalomban kizárólag a megelőzés érdekeit szolgálhatja a kártérítési felelősségnek olyan szabályozása, amely szerint a kárt bizonyos esetekben nem az egész társadalom viseli, hanem azt a károkozó köteles megtéríteni. A szocialista társadalomban ugyanis minden egyént, vagy egységet ért kárral az egész társadalom károsodik és ez a károsodás nem egyenlíthető ki azzal, hogy a károkozó a károsult egyénnek, vagy egységnek a kárát megtéríti. A keletkezett hiány továbbra is hiány marad, ugyanolyan hiány, mintha a kárt az egész társadalom »térítene meg«, helyesebben pótolná. A tőkés társadalomban az osztályellentétektől marcangolt, az osztályokon belül is egymással szembenálló egységekre bomló közösség ilyen feladatot nem vállalhatott magára. Ezzel szemben a szocialista társadalom egyik főcélja az, hogy anyagi biztonságot nyújtson a társadalom tagjainak. A szocialista társadalomnak tehát ezt a feladatot vállalnia is kell, addig a fokig, amíg egyéb megfontolások más rendezést nem tesznek indokolttá. Ilyen szempont pedig nem lehet más, mint a társadalom, a közösség védelmének a szempontja, az a közösségi és egyben ezzel

összhangban álló egyéni érdek is, hogy minél kevesebb legyen a káreset. Véleményem szerint tehát a megelőzés elve az az elv, amelynek szempontjából az alábbiakban a Szovjetunió és a népi demokráciák jelenlegi szabályozását vizsgálunk kell és a tőkés társadalomban uralkodó, a tőkés társadalom feltételeinek megfelelő »jóvátételi« szempontok csak annyiban jöhetnek figyelembe, amennyiben a megelőzés célját szolgálják.

Van olyan álláspont, amely szerint a jóvátétel és a megelőzés *ugyanannak a jelenségnek* két oldala. Ez az álláspont téves. Igaz ugyan, hogy a tőkés társadalomban a jóvátételnek volt bizonyos megelőző hatása, ez a hatás azonban csak másodlagos volt és nem is volt célja a törvényhozónak. A tőkésnek ugyanis nem a károk kiküszöbölése az érdeke, hanem az, hogy minél nagyobb profitot érjen el. Ezt pedig sok esetben éppen úgy érte el, hogy kárt okozott és ezen a réven a kárfelelősségi szabályok, vagy éppen csak a piaci lehetőségek kihasználásával jóval nagyobb nyereségre tett szert, mintha a káreset nem következett volna be. Még azt sem lehet mondani, hogy ez a tőkés társadalomban csak kivételes jelenség. A határidőügyletek, a törvényes és törvénytelen, a felfedezett és felfedezetlen biztosítási csalások, a termeléskorlátozás, a javak megsemmisítése piaci célok érdekében, mind nem ezt mutatják.

Ezzel szemben a szocialista, illetőleg a szocializmust építő társadalmakban máris van példa arra, hogy a *jóvátétel elváljék a megelőzéstől* és az utóbbi független szemponttá válik. Utalok itt arra, hogy a munkajogban a munkavállaló vétkes (de nem szándékos és nem bűnös) kárfelelősségének olyan esetével találkozunk, amikor ez a felelősség csak a munkavállaló havi jövedelmének kis hányadáig terjed. De a szovjet munkajog ismeri a munkavállaló »kártérítési« felelősségének olyan esetét is, amikor a munkavállaló az általa elherdált érték *többszörösét* köteles megtéríteni. Függetlenül attól, hogy ezek különleges esetei a kárfelelősségnek és nem is a szerződésen kívüli kárfelelősség területéről valók, mégis jelzik a fejlődés irányát, amely nemcsak a munkavállalókkal szemben és nemcsak bizonyos esetekben, hanem általában a megelőzés elvének teljes érvényesülése felé mutat.

*

A szocialista kártérítési jog céljának meghatározása után vizsgáljuk meg, milyen a szabályozása a kártérítési jognak a Szovjetunióban és a népi demokráciákban.

A Szovjetunióban a kártérítési jogot az OSZFSZK 1923. január 1-én életbe lépő polgári jogi törvénykönyve és a többi szövetségi köztársaság hasonló rendelkezéseket tartalmazó törvénykönyvei szabályozzák. A törvénykönyv az »új gazdasági politika«, a »nep« korszakának szülötte. Éppen ezért több rendelkezése már elavult.

A vétkes felelősség alapszabályát a 403. szakasz tartalmazza. Ez a szabályozás károkozás esetén feltételezi, vélelmezi a vétkességet és csak kimentő bizonyítást enged ezzel a vélelemmel szemben. Éppen ezért a szovjet jogirodalomban vitás is volt az e szakaszban szabályozott kárfelelősség jellege. Egyesek itt is tárgyi, vétlen felelősséget véltek felfedezni. Ma már azonban nem vitás, hogy ez a felelősség vétkes jellegű, sőt a szovjet bírósági gyakorlatban olyan esetek is vannak, amikor a bíróság azon az alapon utasította el a keresetet, hogy nem látta bizonyítottnak a károkozó vétkességét. Kétségtelen, hogy a szakaszba foglalt bizonyítási, tehát eljárásjogi szabálynak a jelentősége nem

túlozható el, tekintettel arra a kötelezettségre, ami a szovjet bíróságot az igazság felderítésével kapcsolatban a felek előadásain és bizonyítási indítványain túlmenően hivatalból is terheli.

A 404. szakasz a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott kárért való felelősséget szabályozza. Ez alól a felelősség alól a károkozó csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a kár ellenállhatatlan erő, vagy a károsult szándékos, illetőleg *durván* gondatlan magatartása folytán következett be. Ez a szabályozás tehát nem ismeri a kimentő okok között a harmadik személy elháríthatatlan cselekményét és a károsult kizárólagos önhibáját is csak a minősített vétkesség eseteire szorítja, kiveszi a mentesítő okok közül azt, ha a kár a károsultnak *durvánál* enyhébb gondatlansága folytán következett be. A Szovjetunió légi közlekedési törvénykönyve viszont már a vis majort sem ismeri el olyan körülményként amely a veszélyes üzemet, konkrétan a légi közlekedési eszköz üzemeltetőjét a felelősség kár alól mentesíti.

A 406. szakasz a vétlen kárfelelősségnek további alapesetét szabályozza. Eszerint a bíróság a károkozót az ő és a károsult vagyoni viszonyaitól függően kártérítésre kötelezheti, ha kárfelelőssége az előző szakaszok alapján nem is volna megállapítható. A 411. szakasz szerint a kártérítés mértékének meghatározásánál a bíróságnak minden esetben figyelemmel kell lennie a károsult, és a károkozó vagyoni helyzetére.

A szovjetoroszországi Ptk. szakaszaival kapcsolatban közölt anyag »A károkozásokon alapuló keresetekkel kapcsolatos bírói gyakorlatról« cím alatt a 14. pontban olyan szabályt tartalmaz, amely szerint a Ptk. 411. szakasza nem alkalmazható állami, szövetkezeti és társadalmi intézmények, vállalatok és szervezetek áruai és termékei tekintetében elkövetett fosztogatás, hiányokozás és visszaélés miatt indult ügyekben.

Az 1950. október 25-én kelt *csehszlovák Ptk.* szabályozása elvi síkon annyiban különbözik a szovjetorosz Ptk. szabályozásától, hogy nem tartalmaz a 406. szakasznak megfelelő rendelkezést. Egyébként a vétkes felelősséget megalapozó 337. § nem vélelmezi a károkozásnál a vétkességet. A fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott kárfelelősséget szabályozó 351. § e felelősség alól mentesítő körülményként jelöli meg harmadik személy elháríthatatlan cselekményét is. A kártérítés mértékére vonatkozó 358. § »különös figyelmet érdemlő esetekben« teszi lehetővé a bíróság számára a kártérítés mértékének csökkentését, mégpedig figyelemmel elsősorban a felek helyzetére, a kár és a kártérítés jelentőségére, a károkozó egyéniségére, valamint a vétkesség jellegére és fokára. A kártérítés mértéke e § szerint nem csökkenthető, ha a károkozás szándékosan, de nem végveszélyben történt.

Az 1950. évi november 3-án kelt *bolgár kötelmi jogi törvény* a kárfelelősség fent ismertetett alapjai közül csak a vétkességet szabályozza, amit a károkozásnál az ellenkező bizonyításág vélelmez. Nem tartalmaz rendelkezést sem a fokozottan veszélyes tevékenységgel okozott kárért való felelősség, sem az egyébként vétlen, de a felek és az ügy körülményeire tekintettel megállapítható felelősség tekintetében. A kártérítés egyéniesítésének egyedüli lehetősége az 51. szakasz 2. bekezdésében mutatkozik, amely szerint a kártérítés csökkenthető, ha a kár bekövetkezésére a károsult magatartása is közrehatott. Mivel a kártérítés mértékének csökkentése ilyen esetben nem kötelező, tehát a bíróság tekintetben nyilván az összes körülmények figyelembevételével határoz.

Az új magyar szabályozásnál véleményem szerint alapelvként a már kifejtett okokból a megelőzés elvének kell érvényesülnie. Folyik ez a bíróságnak az Alkotmány 41. §-ában meghatározott nevelő feladatából is, amelynek értelmében a bíróságoknak minden lehetőséget meg kell ragadniok annak érdekében, hogy megelőzzék a társadalom és az egyes állampolgárok károsodását eredményező események bekövetkezését.

Szemben az ún. tárgyi felelősséget a kárfelelősség egyedüli formájává tenni kívánók véleményével, csak kevesek előtt lehet kétséges, hogy a vétkes felelősség mai formája az emberi akarat befolyásolásával alkalmas megelőző hatás kifejtésére. Az egyes embereket akaratukon kívül álló, vétketlenül létrehozott eredményekért is felelőssé tévő rendszer viszont megbénítaná cselekvési kedvüket, alkotó kezdeményezéseiket. A »Beweisnotstand«, a bizonyítási szükséghelyzet nem értékelhető túl ebből a szempontból, mert hiszen a bizonyítási nehézségeknek ilyen eltúlzása csődbe juttatná egész büntető igazságszolgáltatásunkat. Az állampolgárok anyagi felelősségre vonása szempontjából tehát fenn kell tartani a vétkességnek a jelenlegi szabályozásban is megtalálható jogalapját.

A vétklen és a vétkes felelősség kérdésével kapcsolatban téves nézet ütötte fel a fejét, amely a kimentő bizonyítás bevezetését azonosnak tekintette a vétklen, azaz a tárgyi felelősséggel. A szovjet jogfejlődés megmutatta, hogy erről nem lehet szó. Az objektív, tehát a károkozón nem múló elháríthatatlanság fogalmánál már csak a szubjektív, a károkozó akaratán, szándékán, vagy gondosságán múló, tehát a károkozó vétkességét kizáró elháríthatatlanság jelent enyhébb fogalmat és a bíró a két felelősségi alap között nem tud közbenső fokozatot találni, bárhogy is fogalmazzuk meg az enyhébb kárfelelősség alapját. A vétkes kárfelelősség szabályozásánál tehát kifejezetten utalni kell a felelősség vétkes: szándékosságot, vagy gondatlanságot megkívánó jellegére, mégpedig akkor is, ha a károkozóra hárítjuk vétkességének bizonyítását. Mellesleg ennek a bizonyítási szabálynak a felvételét az új magyar szabályozásba lényegtelennek tartom, hiszen a magyar bíróságok is hivatalból kötelesek kutatni az igazságot.

Ezzel szemben fölöslegesnek tartom a jogellenesség felvételét a kártérítési felelősség feltételei közé. Először is teljesen tisztázatlan, hogy milyen jogellenességről, tárgyi vagy alanyi jogellenességről van-e szó (Marton Géza például amellet kardoskodik, hogy tárgyi jogellenességről, míg az általános vélemény szerint csak alanyi jogellenességről lehet beszélni), másodsor ennek a fogalomnak a felvétele csak zavart okoz, mivel kétségtelen, hogy sokhelyütt semilyen jogellenességről nem lehet szó, bár a kártérítési felelősség megvan. Ebben a vonatkozásban lényegében osztom Sebestyén Péter nézetét.

A fokozott veszélyforrások, — a »veszélyes üzemek« tárgyi felelősségének nevezzet — fokozott felelőssége a már elmondottak szerint ugyancsak a megelőzést szolgálja. A kárfelelősségnek tehát ezt a formáját is fenn kell tartani, hogy jelző, szignalizáló szerepével segítsen az embernek minél teljesebben úrrá lenni a gépek felett.

Véleményem szerint azonban a fokozott veszélyforrásokkal kapcsolatban — amely fogalom alatt elsősorban a technikai jellegű veszélyforrásokat értem és elhanyagolható, figyelmen kívül hagyható mennyiségnek tartom például a jogi szabályozás szempontjából sokhelyütt ezekkel egy kalap alá vett vadállatokat — a mai szabályozás nem engedi teljesen érvényre jutni a megelőzésnek

ebben a vonatkozásban alkalmazható formáját. A mai felelősség értelmében ez a felelősség ugyanis nem következetesen tárgyi jellegű, hanem a vétkes felelősségnek a nyomait viseli magán. A mai érvényes szabályozás szerint olyan felelősség ez, amely kimentő okokként ismer el olyan körülményeket, amelyek nyilvánvalóan kizárják a vétkeség minden lehetőségét és így szinte »igazságtalanná« teszik a veszélyes üzem üzemtartójának anyagi felelősségrevonását. Véleményem szerint indokolt volt e kimentő okok felvétele a tőkés szabályozásba, amely a tömegeket kívánta megnyugtatni, természetesen csak formális engedmények árán, de nem indokolt a felvételük szocialista szabályozásba, amely az igazság valóságos érvényesítésére törekszik és amelyben e kimentő okok felvétele csak a tőkés szabályozás át nem gondolt, mechanikus átvételét jelenti, ami egyeseket a szocialista társadalomban el nem tűrhető *véletlen szerencsétlenségek* sokszor *elviselhetetlen* hatásának tesz ki.

A szovjet joggyakorlat és a szovjet jogtudomány kifejti például az »ellenállhatatlan erő« fogalmának viszonylagos jellegét. Valóban kérdéses, hogy teszem azt a bányalég okozta robbanás tekinthető-e ellenállhatatlan erőnek az ezáltal bekövetkezett károk szempontjából és nem tekinthető-e a bányalégjelző készülékek ki nem elégítő voltából folyó, tehát elhárítható, sőt esetleg vétkes magatartáson alapuló kárnak. Ugyanez áll, ha kisebb mértékben is, a bányában földrengés által okozott károokra.

Kétségtelen, hogy a kártérítési felelősség ösztönző, jelző szerepe ezen a téren is kellően érvényesülhet, hiszen ami tegnap még elháríthatatlan erőnek minősült, az az újabb technikai felfedezések folytán holnap már könnyen elháríthatóvá válhat. Éppen ezért a megelőzés elvéből kiindulva nem indokolt az ellenállhatatlan erőnek mentesítő körülményként való felvétele. Itt is olyan szabályozásra van szükség, amely a légi közlekedéssel kapcsolatban általában szokásos és nálunk is meglévő szabályozáshoz hasonlóan ellenállhatatlan erő (vis major) esetén sem mentesít a kárfelelősség alól, ha a kár egyébként okozati kapcsolatban van a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel.

Meg kell jegyezni ezzel kapcsolatban, hogy az ellenállhatatlan erő, az elemi-csapás következtében beálló kár elég ritka és ahol ez — akár veszélyes üzemmel kapcsolatban, akár ilyen kapcsolat nélkül — mégis előfordul, ott a károk megtérítését a szocialista társadalomban amúgy is a közösség vállalja magára. Ezt mutatja a tavalyi árvíz példája is, amely meggyőzően tanúskodott a szocialista társadalom áldozatkész segítségéről, a szocializmus hatalmas erejéről, amelyen az elemek ereje sem foghat ki. Ezzel szemben ahol az elemek szeszélye viszonylag könnyebben okozhat károkat: a légi közlekedésnél, ott maga a szabályozás zárja ki ennek mentesítő körülményként való felhozását. Ne ragaszkodjunk tehát a régi formákhoz és kategóriákhoz, hanem vonjuk le a társadalmunk berendezéséből, céljaiból, rendszeréből folyó egyenes következtetéseket és ne hárítsuk — a nyilvánvalóan amúgy sem érvényesülő szabályozás során sem — a kár viselését a károsultra vis major esetén, amely »ellenállhatatlan erő« mégis csak a veszélyes üzemben keresztül, annak természetével szoros összefüggésben fejti ki hatását.

A szovjet jog nem ismeri a veszélyes üzem felelősségét kimentő körülmények között a *harmadik személy elháríthatatlan cselekményét*. Ez teljesen indokolt is, mivel ez a fogalom még viszonylagosabb, mint a vis major fogalma. Emellett egyáltalán nem érthető a szocialista társadalomban, hogy miért viselje harmadik személy elháríthatatlan cselekményének a veszélyes üzemben

keresztül érvényesülő káros hatását, pl. egy robbanó-anyagraktár bűnös felrobbantásával okozott kárt a károsult, aki erre semmiképpen sem készülhetett fel, akit ezzel kapcsolatban hanyagság semmiképpen sem terhelhet és akire emellett ez anyagilag sokszor elviselhetetlen terhet jelentene. A harmadik személy »elháríthatatlan« cselekménye fokozott éberséggel gyakran *elhárítható* és a kártérítési felelősség megállapításának éppen azért itt is megvan a maga megelőző hatása.

A veszélyes üzemek kárfelelősségénél tehát véleményem szerint, a légi közlekedési szabályokhoz hasonlóan, kimentő okként csak azt volna szabad elfogadni, ha a kárt a károsult szándékosan, vagy durva gondatlansággal okozta. Itt ugyanis a megelőzés elvének elsősorban a károsult irányában kell hatnia, de ennek nem szabad odáig terjednie, hogy a veszélyes üzemet már a károsult enyhe gondatlansága esetén is mentesítse a kárfelelősség alól. A szovjetországi Ptk. idevágó szabálya a szocialista szovjet államnak az állampolgárokkal szemben tanúsított fokozott gondoskodását tükrözi.

A szovjetországi Ptk. 406. §-a, amint már rámutattam, lehetővé teszi a kártérítési kötelezettség megállapítását akkor is, ha a károkozás véletlenül és nem is veszélyes üzem részéről történt, de a felek vagyoni viszonyai ezt indokolják. Pontosabban, ez a szabály azt mondja ki, hogy azokban az esetekben, amikor a vétkes felelősséget, a veszélyes üzem felelősségét, valamint a cselekvőképtelen személy által okozott kárért való felelősséget szabályozó 403—405. szakaszok értelmében a károkozó a kárt nem köteles megtéríteni, a bíróság őt — a károkozó és a károsult vagyoni helyzetének összevetése alapján — mégis kártérítésre kötelezheti. Ezt a szabályt *méltányos kárfelelősség* elnevezés alatt mai magyar jogunk is ismeri. A fenti kiemelést azért eszközöltem, mert a magyar szabályozás részben eltér a szovjet szabályozástól. Míg ugyanis a szovjet szabályozás szerint a »méltányos« felelősség szabálya minden olyan esetben alkalmazható, amikor a kárfelelősség más alapon nem állapítható meg, addig a magyar bírói gyakorlat a »méltányossági« felelősség szabályát a tárgyi felelősséggel terhelt veszélyes üzemmel szemben nem alkalmazza. Tehát hiába van éles vagyoni különbség, hiába indokolják az eset körülményei, bíróságaink »méltányossági« alapon nem kötelezik kártérítésre azt (az üzembentartót), akivel szemben üzeme veszélyességéből kifolyólag a vétkesség nélküli (tárgyi) felelősség szabályát kell alkalmazni, de a megengedett kimentő bizonyítás javára eredménnyel járt. A bíróságok ítélezésük során gyakran érzik ennek a szabályozásbeli különbségnek a súlyát.

Helyesen mutat rá a szovjet polgári jogi tankönyv második kötete, hogy a »méltányos« felelősségre vonatkozó szabály jelentősége a szocialista társadalomban erősen csökken. A szocialista, de már a szocializmust építő társadalomban is, az emberek létalapja a munka. A vagyonban bekövetkezett károsodások nem veszélyeztethetik, nem semmisíthetik meg ezt az alapot, szemben a tőkés társadalommal, ahol a vagyon elvesztése sok esetben nyomort, a deklaszszalódást, a teljes kiszolgáltatottságot jelenti. Azt mondhatjuk tehát, hogy vagyonban bekövetkezett károk esetén ez az ún. méltányossági kártérítés már nálunk is csak mind ritkábban, szinte kivételesen alkalmazható, hiszen az egyes emberek közt is eltűntek a tőkés társadalom lényegét alkotó óriási vagyoni különbségek.

Nekem a szovjet polgári jogi tankönyv álláspontján túlmenően az a véleményem, hogy szocialista, vagy a szocializmust építő társadalomban a *biztosi-*

tás : kötelező biztosítás és társadalombiztosítás megfelelő megszervezése mellett a »mértányos« felelősségre egyáltalán nem volna szükség. Ezt a felelősségi formát kifejezetten hiánypótló jellegűnek tartom azokra az esetekre, amikor a közösség nem mentesíti valamely tagját olyan károk viselése alól, amelyekért sem a vétkes, sem a tárgyi felelősség szabályai szerint nem lehet senkit felelősségre vonni. Amíg azonban ilyen esetek vannak, addig feltétlenül fenn kell tartani kiegészítésként, a hézagok pótlására alkalmas intézményként a mértányos felelősség szabályát.

Annál inkább szükség van erre, mert még ma is komoly jelentősége van, a vagyonban okozott károkkal szemben, a károsult *személyében* okozott, annak munkaképességét csökkentő, vagy megszüntető károk : baleseti károk esetében. A Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsának 10. számú elvi döntése helyesen mutat rá arra, hogy »minél jobban valósul meg a társadalomban az egyén sorsáról való társadalmi gondoskodás, minél előbbre halad a társadalmi építés — annál inkább veszt jelentőségéből a baleseti kártérítés.« Nálunk azonban még a lakosság jelentős része nem tartozik a társadalombiztosítás keretébe, a jóléti, az öreg- és rokkantellátási intézkedések sem elég kiterjedtek, ezért a jogunkban ma is érvényesülő, úgynevezett mértányosságon, helyesen azonban a szocialista igazságosságon alapuló kárfelelősséget megállapító szabályt fenn kell tartani, tekintet nélkül arra, hogy a kárfelelősségnek ennél a formájánál a megelőzés elve véleményem szerint nem érvényesül.

Útalni kell itt arra, hogy a szovjetországi Ptk. 406. szakaszához köztölt anyag szerint e szakasz alapján nem állapítható meg kártérítés állami szervezetekkel szemben, mivel az a dolgozók felől a jóléti intézmények, a társadalombiztosítás útján egyébként is gondoskodó állam többszörös és így indokolatlan megterhelését jelentené. Ez a megkötés 1926-ból, a »nep« korszak végéről való. Akkor a szocializmust építő Szovjetállamnak még fokozott kíméletre volt szüksége. Ma már, amikor a Szovjetunióban minden téren az életszínvonal hatalmas méretű emelkedésével találkozunk és a Szovjetállam kimeríthetetlen anyagi eszközökkel rendelkezik, véleményem szerint ez a szabály a Szovjetunióban is felülvizsgálatra szorul. Nem látszik ugyanis indokoltnak, hogy miért kerüljön más elbírálás alá az a károsult, akit ugyanolyan körülmények között egy igen jó kereső művész, író, sztahanovista, vagy egy kolhoz gépkocsija ütött el, azzal a károsulttal szemben, aki valamely állami vállalat gépkocsija alá került. Nálunk azonban, ahol a jóléti intézmények és intézkedések még korántsem olyan kiterjedtek, mint a Szovjetunióban, a mértányos felelősség szabályával szemben semmiesetre sem szabad megtenni azt a megkötést, hogy az állam ezen az alapon nem kötelezhető kártérítésre akkor sem, ha ez a károsult helyzetére tekintettel egyébként mindenképpen mértányos is lenne.

*

Ha a kártérítési kötelezettség szabályozásánál a megelőzés elvét vesszük alapul — márpedig véleményem szerint a szocialista társadalomban, valamint a szocializmust építő hazánk mai fejlődési szakaszán levő társadalomban ezt az elvet kell alapul venni — ennek feltétlenül befolyásolnia kell a *kártérítés mértékének* a megállapítását is, ami nélkül a kártérítési felelősség szabályozása nem lehet teljes. A megelőzés elve az 1922. évből való szovjetországi Ptk.-ban még nem tükröződhetett kellően, de nem tükröződik kellően a szovjet szabályozástól alig különböző csehszlovák jogszabályban sem.

A megelőzés elve azt is megköveteli, hogy senkit se terheljünk teherbíróképességén felül, mivel a túlméretezett joghátrány elveszti visszatartó hatását, sőt egyéb káros következményekkel is jár. A teherbíróképesség kérdése akkor merül fel, amikor arról van szó, hogy vétkes magatartásuk alapján — akár közvetlenül, akár közvetve: visszkereset következtében — egyes állampolgárok, esetleg szervezetek kötelesek a kárt megtéríteni.

Antyimonov a vétkes kártérítési kötelezettség szerepét a büntetéshez hasonlítja és ez a hasonlat valóban helyt is áll, amennyiben a megelőzés elvét következetesen keresztül kívánjuk vinni. Különösen látszik a hasonlat jogsultsága, ha a szovjet munkajognak az alkalmazottak anyagi felelősségére vonatkozó, már említett szabályát nézzük, amely szerint az alkalmazott kártérítési felelőssége bizonyos esetekben a kár többszöröse is lehet. Ez pedig a büntetőjog vonalán is teljesen értelmetlen például 100 éves szabadságvesztés-büntetés kiszabása. Éppen ilyen értelmetlen és célszerűtlen 100 000 Ft kártérítési kötelezettség megállapítása olyan emberrel szemben, aki havi 1000 vagy akár 3000 Ft keresetéből él és nincs számottevő vagyona. Márpedig bíróságaink gyakorlatában nem is ritka eset. Ilyenkor azután vagy az következik be, hogy a kártérítésre kötelezett — rendszerint gépkocsivezető, de esetleg pénztáros, vagy könyvelő — inkább az alkalmi munkát végző, megfoghatatlan jövedelmű ember bizonytalan sorsát választja, sem minthogy örök életére viselje az elviselhetetlen kártérítés terhét. De lehet, hogy földönfutóvá, esetleg bűnözővé válik. Vagy jó és ritka esetben következik az alkudozás, amelynek során — ez is gyakorlati eset — a károsult állami szervezet, vagy annak felettes hatósága a kártérítés bíróilag megállapított mértékét közigazgatási úton a tizedére szállítja le. Tehát az eredmény ebben az utóbbi esetben sem szolgálja a törvényesség szempontjait.

A szovjetországi Ptk. 411. szakasza általában, a csehszlovák Ptk. 358. §-a pedig »különös figyelmet érdemlő«, tehát rendkívüli esetekben módot ad a fent kifejtett szempontok figyelembe vételére. Mind a szovjet, mind a csehszlovák szabályozás ismer azonban eseteket, amikor a felelősség mérve nem csökkenthető.

A magyar jogban a dolgozók kártérítési felelősségét a havi alapbér 15%-ában maximálja a Munka Törvénykönyvének végrehajtási rendelete (191. §, [2] bek.), kivéve a szándékos, vagy egyébként bűnös károkozás esetét. Hasonló rendelkezést tartalmaz a 98/1952. M. T. számú rendelet 4. §-a, amely a leltári hiányokért a raktárakban és kereskedelmi üzletekben dolgozók anyagi felelősségének legmagasabb mértékét 1 havi fizetésükben szabja meg, ha nem állapítható meg a terhükre a bűncselekmény. E magyar jogszabályok magukéva teszik a megelőzés elvének a cikk e részében előrebocsátott követelményét, azonban nem elég tág körben és terjedelemben.

A szovjet szabályozás lényegében a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények által okozott károk esetén zárja ki a kártérítés mérvének csökkentését. A csehszlovák szabályozás szerint szándékos károkozás esetén nem szabad a kártérítést az okozott kárnál kisebb mértékben megállapítani. E szöveg szerinti értelmezése szerint nincs kizárva a kártérítés mérvének csökkentése gondatlan bűncselekmények esetén. Az idevágó gyakorlatot nem ismerem.

Téves a már említett szovjet polgári jogi tankönyv I. kötetének az a megjegyzése, hogy a Ptk. 411. szakasza egyáltalán nem alkalmazható, ha a károsult állami szervezet. Az idevágó pontos szabály ugyanis az, hogy ilyenkor

csak a károsító anyagi helyzetét kell figyelembe venni, azt tehát igenis figyelembe kell venni, aminek ugyancsak lehet csökkentő hatása a kártérítés mérvének megállapítására (lásd az OSZSZSZK Legfelsőbb Bíróságának 1928. április 2-i teljesülési határozatát).

A fentiekben tehát látjuk, hogy a kártérítés mértékének csökkentését lehetővé tévő szabály alól tett kivételeknek különböző fokozatai vannak. E kivételek azonban egyáltalán nem indokoltak. A megelőzés elvéből ugyanis az következik, hogy a kárviselésnek mintegy a büntető jogkövetkezményeket kiegészítően kell megelőző szerepet játszania. Bűncselekmény elkövetése esetén, ahol mód van büntetés kiszabására, a büntetési tételek törvényi és bírói megállapítása a megelőzésnek úgyszólván valamennyi szempontját kimeríti és ki is kell hogy merítse. Ilyenkor a büntető bíróság ítéletében meghatározott, a büntetett személyét és vagyonát egyaránt érintő jogkövetkezmények megállapításán túl a megelőzést szolgáló kártérítésre is csak a fentiekben kifejtett korlátozott keretek között lehet szükség, különös tekintettel arra, hogy ezen túlmenő megállapításának sem igen van gyakorlati jelentősége, hiszen megfizetésére nem is kerülhet sor, mivel arra a károkozó nem képes. Ellenkező felfogás a bűncselekmény elkövetőjének ésszerűtlen és a megelőzés célját már nem szolgáló megterhelését eredményezné.

Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy számos bűncselekmény gondatlanul is elkövethető. Az ilyen esetek kivétele a kártérítés mértékének csökkentését lehetővé tévő rendelkezések alól semmiképpen sem indokolt.

A kártérítésnek, mint a megelőzés célját szolgáló intézménynek, tehát csak a büntető jogkövetkezményeket kiegészítően szabad érvényesülnie és csak a cél által megszabott korlátok között. Talán ajánlatos is volna legnagyobb mértékének meghatározása, ami vagyontalan, illetőleg csak az élet viteléhez szükséges vagyontárgyakkal rendelkező embernél a havi fizetés meghatározott többszöröse lehetne. Természetesen megfelelően módosítani kellene munkajogunknak az alkalmazottak anyagi felelősségére vonatkozó szabályait is.

A svájci polgári törvénykönyvnek a fenti körbe vágó szabálya a károsító megterhelésének alsó határát a »szükséghelyzetben« (Notlage) látja. A szocialista jognak biztosítania kell, hogy a legfőbb érték: az ember, még ha kárt is okozott, a megelőzés céljának megfelelő kártérítés teljesítése után, belátható időn belül újra elérhesse a munkájával kiérdemelt életszínvonalat.

Azokat a sérelmeket, amelyek a kártérítés mértékének ilyen szabályozása folytán egyes állampolgárokat érhetnek, a kártérítési jog körén kívül eső rendszabályok foganatosításával, főleg biztosítási rendszabályokkal kell kiküszöbölni. E kérdés kidolgozását nem tűztem feladatul. Rá kell azonban mutatnom arra, hogy a kártérítési felelősség szabályozása és a biztosítási rendszer között szoros összefüggésnek kell lennie.

Fel kell mérni tehát azokat a területeket, ahol az eddigi rendszabályokon (kötelező tűzbiztosítás stb.) felül újabb rendszabályokra van szükség ahhoz, hogy az egyes állampolgárok az élet minden területén érezzék a társadalom gondoskodását az egyénről, az emberről és semmilyen vonatkozásban se kelljen a sors szeszélyétől félniök.

Benkő Gyula

Hozzászólás

Cieslár Viktor: »Az új büntető törvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése« című tanulmányához

Nagyon helyesnek és időszerűnek tartom, hogy az új büntető törvénykönyv kodifikációjának néhány problémája e cikkben keresztül nyilvánosságra került. Ezáltal alkalom nyílik a vélemények kifejtésére, melyeknek végső soron azt kell eredményezniük, hogy a megalkotandó új büntető törvénykönyv megfeleljen azoknak a követelményeknek, amelyeket tőle a társadalmi és gazdasági élet minden területén elvárnak. A kodifikációval kapcsolatban megjelent cikk összes problémáira nem kívánok kitérni, csupán a saját munkaterületemet érintő egy kérdéssel, a *szabadságvesztés-büntetés rendszerével* kívánok foglalkozni.

A cikk szerzője helyesen veti fel, hogy »büntetési rendszerünket néhány büntetési nemmel ki kell egészíteni«. Helyesen veti fel a Csemegi Kódex által ismert sokféle szabadságvesztés-büntetés szükségtelen, sőt egyenesen káros voltát is. A gyakorlati tapasztalat bebizonyította, hogy a sokféle szabadságvesztés-büntetés nem alkalmas a büntető törvény által kitűzött cél elérésére, mert mint ismeretes — és ez a cikkből is kitűnik — nagymértékben megnehezítette a büntető törvények alkalmazását és ezenkívül megfelelő intézkedések hiányában a különböző szabadságvesztés-büntetések végrehajtásánál nem is érvényesülhettek azok a különbségek, melyeket a jogszabály szem előtt tartott.

A gyakorlati tapasztalat azt mutatja, hogy a jelenlegi egyféle szabadságvesztés-büntetési rendszer sem alkalmas teljes egészében a bűnözés elleni hathatós küzdelemre és a büntető törvény által kitűzött

cél elérésére. Nem lehet a büntető törvény által kitűzött célt az egyfajta szabadságvesztés-büntetéssel és ami ebből következik — tekintet nélkül a bűnelkövetők különféle kategóriáira — egységes büntetésvégrehajtási szabályokkal elérni. Nem alkalmas szabadságvesztés-büntetési rendszerünk arra, hogy az elítélt egyéneket büntetési idejük alatt olyanokká alakítsuk, hogy a jövőben tartózkodjanak büntetendő cselekmények elkövetésétől, vagyis hogy a visszaesést a legszűkebb határok közé tudjuk szorítani.

Ismeretes, hogy a bűnözés elleni küzdelemben egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az *általános megelőzés*. Az általános megelőzés mellett azonban igen fontos szerep jut a *különös megelőzésnek*, a büntetés rendszernek, ezen belül a szabadságvesztés-büntetés rendszerének is. Az is ismeretes, hogy a büntetés a társadalmi nevelésnek egyik legvégső, legkeményebb eszköze. A bűnözés elleni küzdelem a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának igen komoly problémája. A történelem bizonyítja, hogy a különös megelőzés, a büntetések rendszere sohasem volt elegendő a bűncselekmények elkövetésének megakadályozására. Az embereket a büntetéssel nem lehet gyökeresen megjavítani. Ez nem jelenti azt, hogy a büntetések kiszabásával, azok végrehajtásával és a büntető jogszabályok fejlesztésével foglalkozóknak ne lenne kötelességük felvetni az általuk észlelt hibákat és fogyatékoságokat, azokat orvosolni és tőlük telhetően mindent megtetni a büntetési rendszer sikeresebb kiépítéséhez,

továbbá hozzájárulni a maguk területén a bűnözés elleni küzdelemhez. A büntetésvégrehajtás egyik legnagyobb problémája, hogy miképpen tudna eredményesebben hozzájárulni a bűnözés elleni küzdelemhez, hogyan tudná a legsikeresebben érvényre juttatni a büntetőtörvény célját.

Hogy a törvény által kitűzött cél érvényrejuttatása terén nehézségeink vannak, az abban keresendő, hogy az 1950. évi II. törvénnyel szabadságvesztés-büntetési rendszerünket *tulságosan leegyszerűsítettük*. A gyakorlat bebizonyította, hogy a sokféle szabadságvesztés-büntetés nem alkalmas a büntetőtörvény által kitűzött cél elérésére, de ugyanakkor a gyakorlat bizonyítja azt is, hogy a sokféle büntetésnek az ellenkezője, az egyféle szabadságvesztésbüntetés sem alkalmas egymagában a büntetőtörvény által kitűzött cél elérésére.

A szovjet büntetőtörvénykönyv is két nemét ismeri a szabadságvesztés-büntetésnek:

»1. szabadságvesztésbüntetés a SZU távoli helységeiben elhelyezett javító-nevelő munkatáborokban,

2. szabadságvesztés általános letartóztatási intézetekben.«¹

A Szovjetunió példája is azt mutatja, hogy különbséget kell tenni a különféle kategóriájú bűnelkövető egyének között.

Szabadságvesztés-büntetési rendszerünk gyökeres átalakítását az a differenciálódás veti fel, amely a bűnelkövetők között fennáll. Nem lehet a törvény célját, a javítást és a nevelést a büntettek között a szükséges megkülönböztetés nélkül elérni. A *bűnelkövetők osztályozása* az egyik legnagyobb büntetéstani probléma.

Közismert tény, hogy a bűnelkövetők a legkülönfélébb társadalmi rétegekből kerülnek ki, ott vannak közöttük a volt kizsákmányolók, gyárosok, volt földbirtokosok. A bűnelkövetők között jelentős a számaránya azoknak is, akik a munkásosztály, a

dolgozó parasztság és az értelmiség közül kerülnek ki. A bűnelkövetők, illetve az elítéltek az általuk elkövetett bűncselekmények szerint is különféle kategóriákba vonhatók. Közismert dolog, hogy nem lehet a büntetőtörvény célját ugyanazon szabállyal elérni például egy kémkedésért elítélt és egy erkölcsileg nem romlott, csak kisiklott foglalkozási bűncselekményt elkövető gépkocsivezetővel szemben. Egy volt kizsákmányoló gyárost más módszerekkel kell a munkához szoktatni, a törvények tiszteletbentartására nevelni, mint azt az elítéltet, aki egy viszonylag kisebb súlyú közönséges bűncselekményt követ el és tegyük fel a munkásosztály soraiból kerül ki. Nem elégséges, hogy a bűnelkövetőket csak a büntetésvégrehajtás során osztályozzuk. *Büntetésvégrehajtási törvény* hiányában nincs is törvényes mód arra, hogy a büntetésvégrehajtási szervek akár enyhítsék vagy súlyosbítsák a büntetést. Szükséges, hogy e kérdéssel maga a büntetéseket kiszabó *bíróság* is foglalkozzék. A bíróság rendelkezik azokkal a konkrét adatokkal, amelyek az elkövetett bűncselekmény körülményeire, társadalmi veszélyességére vonatkoznak, ennek alapján a bíróság hivatott leginkább mérlegelni azt, hogy egy szigorúbb vagy enyhébb fokozatú büntetési nemet állapít-e meg az ítéletben. A nevelésnek már a bírósági eljárással kell kezdődnie. Éppen ezért nem volna helyes és elégséges a bűnelkövetők osztályozása egy esetleges büntetésvégrehajtási törvény alapján sem.

A bünteteskiszabás és a büntetésvégrehajtás idején feltétlenül külön figyelmet érdemelnek azok, akik állami és társadalmi rendünk ellen szervezkednek, a hazaárulók, a társadalmi tulajdon fosztogatói, a vakmerő szélhámosok, különféle nagystílű bűnözők, a gyilkosok és a megrögzött visszaesők. A bűnözők ezen kategóriáit kíméletlenül üldözni kell. Hosszabb időre el kell őket szigetelni és megfelelő szigorú büntetésvégrehajtási rendszabályok alkalmazásán keresztül kell érvényrejuttatni velük szemben a büntetőtörvény célját.

¹ OSZFSZK Büntetőtörvénykönyvének 20. §-a.

Emellett azonban kíméletesebb rendszabályokat kell alkalmazni az úgynevezett kisebb bűnelkövetőkkel és erkölcsileg nem romlott egyénekkel szemben. Erre azért is szükség van, mert a súlyosabb államellenes és közveszélyes bűnelkövetőkkel való összezárásuk módot nyújt teljes elzúllásukra. Ugyanis tévedés lenne azt állítani, vagy abból a feltevésből kiindulni, hogy minden büntetett vagy legalábbis a büntetettek nagy többsége teljesen elvetemült, javíthatatlan, romlott egyéniség, akit csak drákói szigorú büntetéssel és büntetésvégrehajtással lehet megfékezni. Tény, hogy a javító-nevelő munka egy enyhébb intézkedés, azonban ez nem helyettesítheti a szabadságvesztés-büntetés többféle nemét.

Mindez azt mutatja, hogy szabadságvesztés-büntetési rendszerünket *kettős irányba* kell átalakítani. Egyfelől *szigorítás* a társadalomra legveszélyesebb bűnelkövetőkkel, másrészt *megkülönböztetés* a társadalomra nem olyan mértékben közveszélyesek csoportjával szemben. Az előbbiekkel szemben sokkal keményebb fellépés és hathatósabb védekezés szükséges.

Természetesen a szigorítás alatt nem testisanyargatást, hanem helyesen megválasztott szabadságvesztés-büntetési nemet és a szó valódi értelmében vett börtönt és keményebb büntetésvégrehajtási rendszabályokat értünk. A másik csoport alatt azokat értjük, akik menthető indítókokból követnek el bűncselekményeket és a társadalomra nem annyira veszélyesek.

Ezek szerint a *javasolt szabadságvesztés-büntetési nemek* az alábbiak lennének:

1. Börtönbüntetés,
2. szabadságvesztés-büntetés büntetésvégrehajtási munkahelyeken.

A javasolt szabadságvesztés-büntetés e kétféle nemének előfeltételei túlnyomórészt megvannak.

A börtönbüntetés végrehajtására rendelkezésre állanak megfelelő börtönök, a javasolt másik szabadságvesztés-büntetési nem végrehajtására pedig a meglevő büntetésvégrehajtási munkahelyek.

A gyakorlat jelenleg az, hogy az elítél-

teknek kisebb százaléka börtönben, míg a nagyobb százaléka nem a törvényben meghatározott börtönben tölti büntetését, hanem jellegüknél fogva sokkal enyhébb intézményekben, az úgynevezett büntetésvégrehajtási munkahelyeken. Nem a differenciálódás, hanem döntően a munkára való alkalmasság az, amely meghatározza, hogy az elítélt börtönben vagy pedig büntetésvégrehajtási munkahelyen tölti-e le büntetését.

A börtön elvesztette azt a szerepét, amelyet a törvény neki szánt, amelyre hivatott lenne. A szokásos bűnelkövetők, de a nagyközönség nagy része is tudja azt, hogy a börtönbüntetés a valóságban nem börtönt jelent, hanem annál sokkal barátságosabb intézményt, például egy mezőgazdasági munkahelyet, egy építkezési-, vagy esetleg egy bányamunkahelyet.

Gyakorlati tapasztalat bizonyítja, hogy a bűnelkövetőkre nézve a zárt börtön sokkal nagyobb visszatartó hatást gyakorol, mint a jellegénél fogva és az elítéltekre nézve viszonylag enyhébb intézmény, a büntetésvégrehajtási munkahely. Ezt a tényt leginkább azzal lehet illusztrálni, hogy ha legsúlyosabb fegyelemsértés esetén fegyelmi büntetesként zárt börtönbe kerül vissza az elítélt, ez a legtöbb esetben majdnem olyan érzékenyen érinti, mint amikor rá a büntetést a bíróság kiszabta.

Végso fokon tehát, büntetőtörvénykönyvünkben a szabadságvesztés-büntetési nemeket a gyakorlathoz kell alakítani, természetesen a fentiekben kifejtettek alapján és a jelenlegi büntetésvégrehajtási szabályainkat szintén e két főcsoportnak megfelelően kellene átdolgozni.

Tudjuk azt, hogy a szabadságvesztés-büntetés kétféle nemének megvalósítása nem oldaná meg a bűnözés csökkentésére irányuló küzdelem összes problémáit. E javaslat, illetve a kétféle szabadságvesztés-büntetés megvalósítása csak egy téglalenne az épület jobb felépítéséhez, melyen keresztül hozzájárulna a bűnözés elleni eredményesebb küzdelemhez.

S. Németh Lajos

Eckhart Ferenc: Földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században*

Ez a könyv a magyar jogtörténetírás súlyos adósságának lerovására készült, de több annál. Eddig adósak voltunk az úriszéki bíráskodás történetének bemutatásával. Hajnik alapvető perjogtörténeti művében felvázolta ugyan néhány jellemző vonását, de minthogy kutatásai csak a mohácsi vészig terjedtek és e korban kevés írásbeli megemlékezés történt az úriszékekről, viszont azoknak is csak egy részét ismerhette, keveset mond róla. A Hajnik művét folytatni kívánó perjogtörténeti kísérletek (Vinkler, Meznerics, Torday, Bónis stb.) részletesen foglalkoztak a Kúria és a megyei bíróságok szervezetével és működésével, de a városi bíróságokról és az úriszékekről érdemleges mondanivalójuk nem akadt. Szoika Kamill (Eckhart tanítványa) bátor témaválasztású dolgozatában (Földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon. Bp. 1944) csak annyit mutat ki, hogy Magyarországon egyes egyházi nagybirtokok már a XII. században királyi privilégiumot szereztek alkalmazottaik, alárendeltjeik feletti bíráskodásra, a XIII. században pedig számos világi nagybirtok is szerzett ilyen privilégiumot, de ez a bíráskodás nem volt teljes, mert a súlyos bűncselekményekben való ítélkezés ki volt véve hatásköréből. Ehhez járultak Székely György eredményei (Tanulmányok a parasztság történetéből Magyarországon a XIV. században), amelyekből az tűnik ki, hogy a jobbágysági feletti bíráskodás a XIV. században már minden birtokos embert (nemest) megilletett, de ekkor még a bíráskodásba be voltak vonva a községi bírák is.

Eckhart könyve a Mohács előtti viszonyokkal, amelyekről igen kevés emlékünknél van, nem foglalkozik, ellenben részletes képet ad a Dózsa vezette parasztháborút követő két évszázadról. Az úriszék jelentősége ebben az időben volt a legnagyobb, mert éppen a parasztháború leveretésével

kapcsolatban legnagyobb lehetőség volt súlyos és nagymértékű elnyomás gyakorlására, ezenkívül a központi bíróságok olyan ügyet is a maga hatáskörébe vonhatott, ami azelőtt nem tartozott oda. Nemcsak a földesúr szolgálatába szegődött nemes felett bíráskodott (5. old.), hanem a görög szertartású püspök házasságtörési perében is, joghatóságát a szokásjogra alapítva és elvetve a hatásköre ellen emelt pergátló kifogást (150. old.). Ebben az időben a tényleg működő úriszékek a bűnügyek minden fajában eljárak és tekintet nélkül arra, volt-e pallosjogi privilégiumuk vagy sem, halálbüntetést is szabtak ki. Ítéletük elleni jogorvoslat lehetőségét kizárták, még a főben járó ügyekben, nemes személy által előterjesztett fellebbezést sem terjesztették fel a megyéhez. (6., 53. old.)

Nem tárgyalja az úriszékek hanyatlásának korát, amikor az országos bíróságok már rendszeresen működtek, és az úriszék célja az uradalmon belüli függőség fenntartására korlátozódott. (XVIII—XIX. század)

Részletesen ismerteti a peres eljárást, mely lényeges vonásaiban a kúriai pert követi — amennyiben azt ismerjük — de sokszor alkalmaz olyan eljárási szabályokat, melyek korábban a megyei és kúriai bíráskodásban is szokásosak voltak.

Teljességre törekszik. Így megállapítja, hogy az úriszék előtt ügyvédi védelemre volt lehetőség, sőt előfordult, hogy országos hírű jogász (Kittonich) lépett fel az úriszéken védőként. Ez azonban vajmi ritkán történhetett, mert a XVI—XVII. századból 27 vádlóként eljáró uradalmi fiskálisnak, de mindössze 5 védőnek nevét ismeri (40., 208. old.).

Az eljárásjogi rész legmegdöbbentőbb adata, hogy ha a felperes a földesúr, vagy egyáltalában nemes ember, állításait nem kell bizonyítania, hanem a vádlott jobbágy kell »expurgálja« magát (45. old.). Ez annál élesebb fényt vet az eljárás osztály-

* Budapest, Akadémiai kiadó. 1954. 8° 224. old.

Jellegré, mert ha a felperes jobbágy, neki nemcsak bizonyítania kell, de még kezes-ségre is szorul. Ha ugyanis vádját nem tudja bizonyítani, mintegy hamis váder-t fogják alperes ellenében bírságban marasztalni (38. old.). A perbefogottnak ez a kiszolgáltatott helyzete a XVI. századi nemesi jogban már nem érvényesül, de élénken emlékeztet a magyar prefeudális perjog bizonyítási rendszerére (Hajnik: Perjog 380. old.).

Kár, hogy igen sok eljárásjogi részlet-szabályt csak az egyes bűncselekmények-vel kapcsolatban közöl (pl. a vízpróba, az okozott kárnak esküvel való bizonyítása), és így a perjogi rész nem ad teljes képet.

Nagy gondot fordít a büntetési rend-szerre, talán azt tárgyalja a leg részleteseb-ben. Kiindulópontja az, mint már egy ko-rábbi cikkében (Jogtudományi Közöny, 1951. 387. és köv. old.) felvázolta, hogy az úriszéki bíráskodás tulajdonképpen az ere-deti tőkefelhalmozás eszköze volt, és so-káig a földesúr egyik fő jövedelmi forrásául szolgált. Ezt most részletesebben kifejti és szélesebben bizonyítja. Adataiból ki-derül, hogy a bíráskodás a XVII. század végéig annyira a földesúr gazdasági érde-kében folyt, annyira a bírságbevétele foko-zása volt a cél, hogy inkább adóztatásnak, mint igazságszolgáltatásnak tekintették. Jellemző, hogy II. Rákóczi Ferenc azért rója meg tisztjeinek visszaéléseit és hanyag-ságát, mert ennek következtében a földesúr kárára a vármegye szokott büntetni (59. old.). E cél szem előtt tartásának köv-etkezménye, hogy a XVII. században a bír-ságok összege hallatlanul megnő, ugyan-azon bűncselekményért az addigi 1 forint helyett most már 12 forint bírságot szed-nek, emellett külön büntetésként beveze-tik a földesúr békéjének megszegését, a »fráng«-ot (72., 75. old.). Anyagi érdekből a földesúr sokszor a legsúlyosabb bűncse-lekmények ügyében is »megalkuszik« a vádlottal (52. old.), kegyelmezési joga szinte korlátlan (66. old.), és még polgári perekben is minden alkalmat megragad bírság kirovására (53., 71. old.). A XVI.

században a földesúr ugyanazon birtokból származó összjövedelmének mintegy 10—20%-a ered bírságból, de ez a XVII. szá-zadban néha az összbevétele feléig emelke-dik (83—85. old.).

E bírságolási rendszer a XVII. század végén, és különösen a XVIII. század ele-jén megszűnik, amikor a nagybirtok ga-bonaeladásából akkora jövedelem folyik be, hogy emellett a bírságjövedelem eltör-pül, és a fő cél a föld megművelésére való rákényszerítés lesz. E célból nem lenne elő-nyös a földesúrra a jobbágnak bírság-kirovással való tönkretétele, mert az állatállománnyal rendelkező jobbágy job-ban tud robotolni, engedelmességét — he-lyesebben állandó rettegésben tartását — pedig a bírságnál jobban biztosították a durva, megalázó és fájdalmas büntetések, a bot és a kaloda. Kisebb bűncselekmé-nyekért inkább robot-többletet szabtak ki, az öregekre és gyengékre pedig, akiknek munkaeje már nem növelhet a földesúr jövedelmét — tömlőcöt. Már régebben rá-mutattam arra, hogy a XVIII. században a jobbágyok büntetőjogának egész jellege megváltozott (Erdélyi büntetőjog vázlata a XVI—XVII. században. 48. old.), de ezt akkor a rendi jog elcsökevényesedé-sével, egyoldalú érdekvédelemmé alakulá-sával magyaráztam. Eckhart most teljes matriális okát adja a fordulatnak.

Külön érdeklődésre tarthat számot az a megállapítása, hogy a vérdíjat inkább Wer-bőczy okfejtésének megfelelően a tettes feje megváltásának tekintették a büntetés alól, nem pedig a bűncselekménnyel oko-zott kár megtérítésének, bár az ellenkezője is előfordult (108. old.). Azt hiszem, ebben a kérdésben Magyarországon sokkal na-gyobb volt a zavar és a jogbizonytalanság, mint első pillanatra látszik. Mert igaz ugyan, hogy a Lex Salica a vérdíj összegét általá-ban a megölt személy rangjához, jogállásá-hoz szabja (pl. 14., 35., 41. fejezet), ami arra mutat, hogy a vérdíjnak kártérítés jellege volt, de a vérbosszú kiküszöbölésére írá-nyuló első magyar törvény már hol a meg-ölt személy értékéhez, azaz rangjához

szabja (I. István, II. 13.) a vérdíj összegét, hol a tettes rangjához, illetve jogállásához (I. István II. 14., 25., 33.). A felfogás tehát már ekkor bizonytalan volt. Werbőczy ugyan a megváltás gondolata mellett tört lándzsát, de a székelyek még két évszázadig többnyire a megsértett személy vérdíjában marasztalták el a vérontókat (Erdélyi büntetőjog. 35. old.). ott is előfordult azonban az ellenkezője. A felfogás tehát ingadozott.

Kielégítő materialista magyarázatát adja a házasságtörés és a bigámia rendkívül szigorú büntetésének, holott a legények nemi excessusaiért megelégedtek a »bikapénz« szedésével. A földesúri úrbéri járadékok hiánytalan teljesítését ugyanis többek közt a jobbágy családi nyugalma, a férj s feleség együttes munkássága biztosította (140—151. old.). De ha ez így volt, miért büntette az ilyen bűncselekményeket hasonló szigorúsággal a város is? Az állatvaló fajtalankodás különösen szigorú büntetése (155. old.) megfelelt a Praxis Criminalisnak (II. 73. 4. §) és a vármegyék gyakorlatának (Baranyay: Régi borsodi jog 63. old.), de ez nyilvánvalóan a jobbágyok elnyomására irányult mindenütt, hisz ilyen bűncselekményt a gyakorlati tapasztalat szerint inkább a lakott helyektől távolabb élő pásztorok és hasonló foglalkozásúak szoktak elkövetni.

A népnek az a meggyőződése, hogy a házasság kölcsönös megegyezéssel felbontható (152. old.) jóval korábban előfordult a nemesi jogban is, (Várad Regestrum), ami azt a nézetet teszi megkövethetővé, hogy a jobbágyság gyakran átvette a nemesi jogszokásokat, ha azokban nem talált a saját érdekeit sértő osztályuralmi célt. Így kerülhetett a jobbági jogba a XVIII. század végén kétségtelenül kimutatható ősiség is.

A legmesteribben megszerkesztett fejezetek közé tartozik a falusi bíróságról szóló, melyet Eckhart a Jogtudományi Közönyben 1952-ben megjelent cikkében vázolt fel, de azóta lényegesen kibővített. Ennek az intézménynek ugyanis közvet-

len írott emléke nem maradt, de az úriszékek, sőt megyei statutumok egy-egy odavetett szavából, vagy legfeljebb mondatából meg tudja rajzolni a falusi bíráskodás kereteit, eljárás módját, szervezését, hatáskörét, sőt hanyatlásának okait is. A földesurak ugyanis jövedelmeik szaporítása céljából egyre erélyesebben szorították jobbágyaikat, hogy közvetlenül az úriszékekhez forduljanak (8—24. old.).

Csak megemlítem, a könyv azt is bizonyítja, hogyan szolgálta az úriszék a földesúri ideológiát, a jobbágynak feltehetően engedelmességre szorítását, és hogyan tette érdekeltté az uraság tisztjeit minél nagyobb bírságok kirovásában, a jobbágykizsákmányolás fokozásában.

A könyv tehát nemcsak régi hiányunkat pótolja, fordulópontot jelent jogtörténetírásunkban is, mert ez az első könyv, amely szoros értelemben vett jogtörténetet, tehát egy jogintézmény kereteit és annak gazdasági és társadalmi hatásait, eredeti forráskutatás alapján materialista történetiszemlélettel mutatja be. Kár, hogy néha ott is jobbágyelnyomó célzatot és materiálista indokokat keres, ahol ez erőltetett. Pl. a kezességre bocsátásnak kizárólag a földesúr anyagi érdekeivel magyarázása, holott ezt megyei, sőt országos bíróságok is gyakorolták (Erdélyi büntetőjog 38. old.) itt a materiális szemlélet vulgarizálásaként hat.

Eckhart adatok óriási tömegét mutatja be, de azokat egy kicsit túlságosan részletezi, úgyhogy néha nem könnyű megállapítani a felsorolt jogesetek nagy tömegéből a szerző végső konklúzióját. Az adatok halmozására jellemző, hogy igen sokat foglalkozik az egyes bűncselekmények büntetésével, de meg sem próbálja, hogy a büntetőjog általános elveit az egyes esetekből kielemezze. Igaz, az általa idézett szövegrészek nem igen adnak erre lehetőséget, de ilyen tömegű bűnügy között nyilvánvalóan akadt volna olyan is, amelyből az általános büntetőjogi elvekre lehetett volna következtetéseket vonni.

Degré Alajos

A gyámhatóságok egyes hatásköri és eljárási kérdései

A régi közigazgatással szemben gyakran merült fel az az alapos panasz, hogy az ügyek elintézése bürokratikusán sokáig húzódik. Különösen nagy hátrányt jelentett ez a gyámhatósági eljárásban is, ahol pl. a kiskorúak tartási és elhelyezési ügyeiben, vagy az elmebetegek személyi és vagyoni érdekvédelme körében az azonnali segítségnyújtás elmaradása sokszor helyrehozhatatlan károkat okozott. Az adatszolgáltatások, a hosszan elhúzódó illetékességi viták, a kevesebb felelősséget jelentő közbeeső formális intézkedések mind a gyámhatóság védelmét igénylőket sújtották. A sok előírt formalitás, mint pl. a negyedizigleni rokonok meghallgatása, vagy a formális aláírások (elnöki, tisztii-ügyészi hozzájárulás) csak az érdemi döntést hátráltatták.

A felszabadulást közvetlenül követő jogszabályalkotásunk — az általános fejlődésnek megfelelően — a Gyámi törvény rozoga épületén csak tatarozásokat végzett. Az anyagi jogszabályokon az általános demokratizálódás folyamata volt csak észlelhető mindaddig, amíg az Alkotmány szellemének megfelelően a Családjogi törvény szocialista szellemű rendelkezései nem váltak irányadóvá.

Az anyagi jogszabályok meghozatalával és a gyámhatóságok új szervezétével jelentős lépéseket tettünk előre a szocialista humanizmus szellemében. Ehhez viszonyítva még mindig elmaradott azonban eljárási jogunk és nagy lehetőségek nyílnak a gyámhatóságok hatáskörének helyes kiszélesítésére is.

A szocializmus építésének elengedhetetlen mozgatója a kritika. Kötelességünk, hogy a felépítmény fokozott jelentőségét felismerve, bíráló szemmel vizsgáljuk a jogszabályalkotásnak és az államigazgatási szervezetnek minden megnyilatkozását, minden intézményét. Ilyen szemlélet mellett tekintjük át a gyámhatóságok hatáskörének új kereteit s az eljárásjog rendelkezéseit.

I. A gyámhatóságok hatásköre

I. A nagykorúsági korhatár leszállítása, a vagyonok jelentőségének összehusugorodása következtében a vagyonkezelési ügyek volumenének csökkenése és a vagyonkezelés differenciáltságának megszüntetése, végül a házasságból származott gyermekek tartási- és elhelyezési ügyeinek bírói hatáskörbe utalása kétségtelenül szűkítették a gyámhatóságok hatáskörét. Ugyanakkor azonban bővült is a gyámhatósági hatáskör, mert jelentős új feladatok merültek fel, a jogvédelem sokkal intenzívebbé vált és erkölcsi tartalommal telítődött. A szorosan értelmezett jogvédő tevékenység helyét átvette és kibővítette a személyi gondozásra, nevelésre és mindezek ellenőrzésére irányuló feladatkör.

A protektív tevékenység elsőrendűvé vált. A hivataltól való kezdeményezés új perspektívákat nyitott. A polgári perbe félként való beavatkozás lehetősége és joga is újszerű. Ha régen arra hivatkoztak, hogy az árvaszékek az

ország lakosságának mintegy 10 százalékaival foglalkoznak, ma nyugodtan állíthatjuk, hogy nagyjából ugyanilyen számmal, de mindenesetre sokkal mélyrehatóbban és eredményesebben kell törődniük a gyámhatóságoknak.

Ugyanakkor, amikor a tartásdíjak megállapítása általában a bíróságok hatáskörébe került, a gyámhatóságok hatáskört kaptak arra, hogy a kiskorúval távolabbi rokonságban levő személyekkel: örökbefogadó szülőkkel, nagyszülőkkel és a nagykorú testvérekkel szemben is megállapítsák az *állami gondozásbavétellel kapcsolatos díjakat* és intézkedjenek is azok végrehajtása tárgyában. Még idegenekkel szemben is a gyámhatóság állapítja meg a gondozási díjat, ha azok a tartás szolgáltatására magukat írásban kötelezték, vagy bírói ítélet alapján állanak tartási kötelezettségben.

A gyámhatóság, bizonyos esetekben, *nagykorúak ügyében* is köteles eljárni. Így a gondnokoltak és a vagyoni ügyeik ellátásában egyébként akadályozott személyek ügyeiben általában, de azonkívül pl. az örökbefogadás felbontása körül, vagy a képzelt személy szülőként való anyakönyvezésénél. A nagykorúvá vált s javító-nevelésből elbocsátott személyek munkábahelyezése is a gyámhatóság feladata.

A gyámhatóságok ma a *közvetlen ellenőrzés* feladatait is maguk végzik, a gyámság alatt álló kiskorúak nevelésénél, vagyonkezelésénél, a próbárabocsátásnál, javító-nevelésnél, feltételes szabadságra bocsátás esetén stb. A fiatal-korúak javító nevelésével kapcsolatban még a *tartózkodási hely és foglalkozás kijelölésére* is a gyámhatóság hivatott.

A szülők és más törvényes képviselők jognyilatkozataihoz — a törvényben meghatározott eseteken felül — a *gyámhatóság jóváhagyására* van szükség, ha az a kiskorúak tartására, örökösödési jogviszony alapján megillető jogaira, vagy kötelezettségeire, ajándékok visszautasítására, ingatlan elidegenítésére, megterhelésére, vagy szerzésére, vagy olyan egyéb jogügyletre vonatkozik, amely ötezer forintot meghaladó értékről rendelkezik. Kiskorú csak a gyámhatóság engedélyével köthet házasságot. Az *örökbefogadásnál* a gyámhatóságnak ma döntő szerepe van, szemben az addigi, sokkal inkább formai közreműködésével. A gyámhatóságok rendelik el a kiskorúak *állami gondozásbavételét* is, az azelőttinél több jogcím alapján.

A gyámhatósági eljárás szabályozása tárgyában kiadott legújabb utasítás (955—84/1954. O. M. sz. ut.) a gyámhatóságok feladatait általában a következőkben határozza meg: a kiskorúak gondozásának, nevelésének, testi és szellemi fejlődésének előmozdítása és támogatása, személyi és vagyoni érdekeik védelmének ellenőrzése; a testi, vagy szellemi fogyatékoságuk miatt cselekvőképtelen, vagy korlátoltan cselekvőképes, illetőleg vagyoni ügyeik ellátásában korlátozott nagykorú személyek törvényes képviselőtéről való gondoskodás, ügyeik intézésének állandó felügyelete és irányítása és végül a jogszabályok által megjelölt egyéb ügyek intézése.

Az elmondottakból kitűnően a *gyámhatóság hatásköre kettős*. Egyrészt ténylegesen hatósági teendőket gyakorol: szankciók mellett dönt, vitás kérdésekben; másrészt gyámolító, protektív jellegű tevékenységet végez és közvetlenül avatkozik be a felügyelete alatt álló személyek érdekében, nevelési, gondozási, vagyonkezelési és a családi jogállás rendezése körében felmerült kérdésekben. Ennek során megilleti a hivatalból való kezdeményezés, a keresetindítás és a perbeavatkozás joga is.

A *hatósági jogkörben* való eljárást illetően a gyámhatóságok hatásköre

kereteiben nagyjából olyan mérvű, mint azelőtt volt, mert az egyes szűkítő rendelkezések mellett hatósági jogkörben is új feladatokat kapott. A régi feladatok ellátása azonban nagyobb jelentőségűvé vált, mert a sok esetben csak formális beavatkozási jog helyett *tartalmi fontosságú* kötelezettségeket ruháztak rájuk. Világos példa erre az örökbefogadás, amelynél azelőtt a gyámhatósági jóváhagyás csak a szerződés egyik kelléke volt, ma pedig a kezdeményezés és támogatás kötelezettségétől eltekintve, hatósági aktust végeznek: döntésükkel válik joghatályossá az örökbefogadás.

Lényegesen bővült ezen felül a gyámhatóságok hatásköre a *protektív tevékenységben*. A gyám működése felett pl. a gyámhatóságnak rendszeres felügyeletet kell gyakorolnia. Irányító szerepe és konkrét beleszólási joga is van, amely a gyám intézkedéseinek korlátozásáig, sőt megváltoztatásáig terjed. A gyám jognyilatkozatai a gyámhatóság jóváhagyására szorúlnak. A családi jogállás megállapításával kapcsolatos ügyekben a gyámhatóság valósággal végigvezeti az egész eljárást: kezdeményez és hivatalból intézkedik. Egyre nagyobb szerepet kapnak a gyámhatóságok a fiatalok bűnözők javító-nevelésével kapcsolatban. A gyámhatóság hatáskörébe tartozik a védő- és óvóintézkedések megtétele, akár bűncselekményt elkövető, akár környezetében erkölcsi züllés veszélyének kitétt, vagy a züllés útjára lépett fiataloktól van szó. Ugyancsak a gyámhatósághoz tartozik a büntetőeljárással kapcsolatos ellenőrző tevékenység is. A gyámhatóság indít keresetet, megfelelő rokonok hiányában, nagykorú személyek gondnokság alá helyezése iránt. A gondnokság alá helyezett házastárs nevében indítandó perhez a gyámhatóság ad hozzájárulást, ha a kereset a házasság érvénytelenítésére, vagy a házasság felbontására irányul. Bár a vagyonok jelentősége kisebb lett, a gyámhatóságnak a vagyonkezeléssel kapcsolatos teendői intenzívebbé váltak.

A *hivatalból való kezdeményezés* joga és kötelessége széles skálán bővíti a gyámhatóságok hatáskörét. Legáltalánosabb szabálya az, hogy az olyan kiskorú érdekében, akinek tartása, nevelése, testi, vagy szellemi fejlődése bármilyen oknál fogva nincs biztosítva — a gyámhatóság haladéktalanul intézkedni köteles. Ennek a feladatnak ellátása során a gyámhatóság maga elé idézheti azt a szülőt, aki kötelességeit nem teljesíti. Felszólítja, hogy a gyermek érdekében a szükséges intézkedéseket tegye meg, figyelmezteti, hogy a gyermek érdekét sértő magatartásának milyen következményei lesznek és felhívja ennek a magatartásnak haladéktalan megszüntetésére. A gyámhatóság hivatalból tehet intézkedéseket a kiskorú nevelésével és környezetének káros behatásával kapcsolatban. A törvényes képviselőt rendezése körében a gyámhatóságot szintén megilleti a hivatalból való kezdeményezés joga. Hivatalból intézkedik a gyám- és bizonyos esetekben a gondnokrendelés iránt is. Az állami gondozásba vett gyermek örökbefogadását a gyámhatóság hivatalból kezdeményezi. Kérelem nélkül is a gyámhatóság intézkedik a gyermek családi- és utónevének megállapítása tárgyában, ha a szülők abban nem tudnak megegyezni, vagy nincsenek életben. Bizonyos esetekben még az állampolgárság megállapítása iránt is a gyámhatóság intézkedik. Nagykorúak érdekében is hivatalból történik intézkedés, ha valakinek a gondnokság alá helyezésére van szükség és az illető személynek házastársa és egyenesági rokona nincs, vagy van ugyan, de a keresetet megindítani nem hajlandó.

Ezek az újszerű feladatok megsokszorozzák és jelentőségében emelik a gyámhatóságok hatáskörét.

Hatáskör bővülést okoztak az anyagi jogszabályokban bekövetkezett egyes változások is.

Jogszabályaink régi kívánságnak tettek eleget akkor, amikor a szülőknek *gyermekikkel való érintkezési jogát* megállapítva, a nagyszülők számára is lehetővé tették az unokáikkal való érintkezés jogát. Ezt a jogot különösen akkor tarthatjuk indokoltnak, ha az egyik szülő meghalt, vagy a gyermekével való érintkezésben egyébként van akadályozva s így, mintegy nevében és helyette az ő szülei kérik ennek a lehetőségnek s ezen az úton a gyermek helyes nevelésének biztosítását. Sajnálatos, hogy ugyanakkor *nincs ez a jog a többi legközelebbi rokon számára biztosítva*, holott az előbbi érvek mellett ugyanolyan indokolt lehet. A rokonokat egyébként is fokozottabban kellett volna bekapcsolni a kiskorúak ügyeinek intézésébe s meghallgatásukat pl. a szülői felügyelet alatt álló kiskorúak elhelyezésének kérdésénél is elrendelni.

Nem következetes a Családjogi törvénynek az a rendelkezése, hogy csak a gyámság alatt álló kiskorúak meghallgatását írja elő, a szülői felügyelet alatt állókét pedig nem. Ez annál kevésbé helytálló, mert maga a törvény ad lehetőséget pl. arra, hogy a 16. életévét betöltött gyermek a szülői házat, vagy a szülők által kijelölt tartózkodási helyet a gyámhatóság engedélyével a szülők beleegyezése nélkül is elhagyhassa.

A *szülői felügyelet* körében — amely a régi atyai hatalom helyébe lépett — a gyámhatóságoknak szintén sok új feladatuk van. Ez a dolog természetéből következik. Az atyai hatalom ugyanis megadta a döntés jogát, míg a szülői gondviselés körében egyenlően jogosított szülők között fennáll a vita lehetősége.

A szülői felügyeletet a kiskorú gyermek érdekeinek megfelelően kell gyakorolni. A felügyeletet gyakorló szülő kijelölése körül a gyámhatóságnak van hatásköre pl. akkor, ha a szülők külön élnek, a gyermek másnál van elhelyezve és a felügyelet gyakorlása tekintetében a szülők nem egyeznek meg. Általában is a gyámhatóság dönt azokban az esetekben, ha a szülői felügyeletet közösen gyakorló szülők valamiben nem tudnak megállapodásra jutni. A gyámhatóság egyes vagyoni ügyekre vonatkozóan a szülőktől a törvényes képviselőt jogát is megvonhatja. A szülői jognyilatkozatok egy részéhez a gyámhatóság jóváhagyása is szükséges. Helytelen azonban az, hogy a gyámhatóságoknak nincs hatáskörüik a szülők törvényes képviselői jogának ugyanilyen korlátozására, ha személyi ügyekről van szó. Ebben az esetben a vagyoni érdekvédelem fokozottabb, mint a személyi. A gyámhatóságok hivatalból való kezdeményezési joga s a kiskorúak érdekeinek hivatalból való védelme folytán lehetővé kellene tenni azt is, hogy a gyámhatóságok a kiskorúak érdekvédelmében még akkor is beavatkozhasanak, ha a szülők között a gyermek elhelyezését illetően megegyezés van. Előfordulhat, hogy a kiskorú elhelyezése tekintetében a szülők között éppen nemtörődomségből nincsen vita s így látszatra egyetértenek, az elhelyezés azonban nem felel meg a gyermek érdekeinek. Általában fokozott mértékben kellene biztosítani a gyámhatóságok részére a diszkrecionárius intézkedések megtételének lehetőségét. A gyámhatóságok előtt a döntő szempont csak a kiskorúak érdeke lehet s az ennek érdekében teendő intézkedéseket nem szabad merev formákhoz kötni és a jogszabályok által szigorúan körülhatárolt korlátok közé szorítani.

Újszerű a gyámhatóságok hatáskörében a *tömegszervezetekkel* való kapcsolat, amelynek elmélyítésére nagy lehetőségek nyílnak a gyámhatósági felügyelet alatt álló személyek érdekvédelme körében. A tanácsok állandó

bizottságaival való kapcsolatnak igazi tartalommal való megtöltése olyan fegyvert ad a gyámhatóságok kezébe, amely azelőtt nem állt rendelkezésre. A gyámhatóságoknak általában élniük kell azzal a lehetőséggel, hogy ma már a tömegszervezetekhez és azonkívül a bíróságokhoz és az államigazgatás szerveihez is fordulhatnak a kiskorúak és gondnokoltak ügyeiben.

2. A gyámhatóságok hatásköre az anyagi jogi jogszabályokban és az eljárásjogban meghatározott eseteken felül szinte végtelen, mert határait csak a gyámhatósági felügyelet alatt álló személyek érdekvédelmének legfelső határa korlátozhatja. *A kiterjesztés szükségéje azonban több területen máris konkrétan jelentkezik.*

Vitázni lehetne azon, hogy a házasságból származott gyermekek tartási ügyei helyesen tartoznak-e a bíróságok hatáskörébe, szükséges volt-e a gyámhatóságok hatáskörét ezzel csorbítani. De aligha lehet vitázni a *gyermekek elhelyezési* kérdésének a gyámhatóság hatáskörébe utalásán. Míg a tartási ügyekben ellenvethető érv az, hogy a bontóper során a bíróság amúgyis vizsgálja a gyermek érdekeit, az elhelyezési kérdést illetően vitathatatlanul az a helyzet, hogy a kiskorúak érdekében álló és népgazdasági szempontból is helyes lenne a kettős és átfedő eljárás kiküszöbölésével a gyámhatósági hatáskör visszaállítása.

A kiskorú gyermekeknek szüleikkel való érintkezését ma is a gyámhatóságok szabályozzák. Ez a kérdés egészen szorosan összefügg az *elhelyezés kérdéseivel* s így szükségképpen átfedést jelent a két hatóság párhuzamos eljárása. Nem szabad azonkívül elfelejtenünk azt, hogy a gyermekek elhelyezési ügyei nemcsak a bontóper során, hanem zömmel olyan esetekben merülnek fel, amikor a szülők házassága felbontva nincs, csak külön élnek. De még a bontóper során is más szemmel vizsgálja a bíróság a házasságból származott gyermekek ügyét, mint ahogyan azt a gyámhatóságoknak kell nézniük. A bíróságok a bontás szempontjából általánosságban vizsgálják azt, hogy a gyermekekről történik-e gondoskodás, a kedvezőbb elhelyezés lehetőségének mérlegelése azonban nyilvánvalóan annak a szervnek feladata, amely kifejezetten a kiskorúak érdekvédelmére, környezetük állandó ellenőrzésére hivatott. Az elhelyezés és érintkezés kérdése viszont egyáltalában nem választható el egymástól.

Ki kellene bővíteni a gyámhatóságok hatáskörét a kiskorúaknak a *munkavédelemmel* kapcsolatos ügyeire, teljes szélességükben. Fokozott jelentősége van ennek a kérdésnek akkor, amikor a tanonctartás már nem csak állami feladat, tehát a kizsákmányolás elleni védelem gyakorlati szempontból is jelentőséggel bír.

Fokozottabb mértékben kellene kiterjeszteni a gyámhatóságok hatáskörét a *gondnokoltak* ügyeinek intézésénél is. Annak a kérdésnek az elbírálása, hogy valaki szellemi, vagy testi okokból gondnokság alá helyezésre szorul és különleges védelmet kíván, kétségtelenül továbbra is bírói hatáskörben kell, hogy maradjon, de a gyámhatóságokhoz tartozhatnak azok az esetek, amikor nincs szükség kontradiktórius eljárásra. Ezek azok az esetek, amelyek a cselekvőképeséget nem érintik. Így gondnokság alá kell helyezni azt, aki ismeretlen helyen van távol, vagy ismert helyen tartózkodik ugyan, de a vizsgáztatásban akadályozva van, viszont ügyeit el kellene látni. Ugyancsak gondnokság alá lehet helyezni azt, aki szabadságvesztésbüntetését tölti. Ezekben az esetekben semmi szükség sincsen megelőző bírói eljárásra, mert olyan egy-

szerű ténymegállapításról van csak szó, amely egyébként is az államigazgatási szervek hatáskörébe tartozik (helyhatósági bizonyítvány). Emellett a gondnokoltakat ilyen esetekben semmi hátrány nem érheti, hiszen esetleges megjelénésük egyben azt is jelenti, hogy ügyeik vitelét maguk vették át. A bírói eljárás ilyenkor formális és az államigazgatási eljáráson alapul.

II. A gyámhatóságok eljárása

1. A gyámhatósági eljárást illetően is az a helyzet, hogy sokkal jobb és részletesebb a mai szabályozás, mint amilyen a Gyámi törvény szerint volt. Ennek ellenére számos hiányt látunk s magának a kérdésnek miniszteri utasításban való rendezését sem tartjuk helyesnek.

A gyámhatósági eljárás eltér az általános államigazgatási eljárástól és az eljárási szabályok valamelyes meghatározása mindenhowan elodázhatatlan volt. Az „utasítás” formája azonban nem megnyugtató a törvényesség szempontjából olyan kérdések megoldásának, amelyek érintkezési felületet jelentenek a polgári perrendtartással és az általános államigazgatási eljárással. Az 1952-ben szabályozott polgári perrendtartás nem tért ki az államigazgatási apparátusban elhelyezett gyámhatóságokra, az államigazgatási eljárás jogszabályi rendezése pedig mindezt nem történt meg. Egyébként is kétséges, hogy az államigazgatási általános eljárás megfelelné-e a speciális gyámügyi feladatoknak. Mindent összevetve a gyámhatóságok ma is a bíróságok és az államigazgatási szervek között lebegnek az eljárási szabályok szempontjából.

A gyámhatósági eljárás szabályozásáról szóló oktatásügyi miniszteri utasítás a gyámhatósági eljárás általános szabályai tekintetében csak utalásokat ad. Kimondja, hogy amennyiben eltérő rendelkezést nem tartalmaz, a gyámhatósági eljárásra is az államigazgatási eljárás — azokban a kérdésekben pedig, amelyekről sem az utasítás, sem pedig az államigazgatási eljárási szabályok sem rendelkeznek, a polgári perrendtartás szabályait kell alkalmazni.

2. Kisebbségi jogforrási erejénél fogva kétségsbevonhatók a miniszteri utasításnak azok a rendelkezései is, amelyek a kérdések helyes felismerését tükrözik ugyan, de magasabbrendű jogszabályokkal kerülnek összeütközésbe. Így pl. a Családjogi törvény szerint az örökbefogadás megszűnése után az örökbefogadott és azok a leszármazói, akikre a felbontás hatálya kiterjed, az örökbefogadó családi nevét nem viselhetik tovább. Az eljárási utasítás helyesen rendelkezik. Kimondja, hogy a gyámhatóság az örökbefogadott kérelmére kivételesen megengedheti, hogy ő maga és leszármazói továbbra is viselhesék az örökbefogadó családi nevét, ez a rendelkezés azonban — az említett okok miatt — nem lehet hatályos.

Felmerül az az alapvető kérdés is, hogy miniszteri utasítás mennyiben terjesztheti ki a törvény rendelkezéseit más jogterületre és van-e jogforrási ereje ezt a célt érvényesíteni? Ugyanakkor — legalábbis egyelőre — problematikus az államigazgatási eljárásra való utalás is, mivel ennek általános szabályozása mindezt nem történt meg. Arra is rámutat a miniszteri utasítás, hogy itt háromféle eljárásról van szó: a gyámhatósági eljárásról, az általános államigazgatási eljárásról és a polgári perrendtartásról. Nem helyes három különböző eljárást egymásra utaltatni és ezáltal eleve megadni a lehetőséget arra, hogy a gyakorlatban összeütközések keletkezzenek.

Meg kell említenünk azt is, hogy a gyámhatósági eljárás nemesak a hiva-

tali apparátust, hanem a jogkeresők széles tömegeit is érinti, a miniszteri utasítás pedig jellegénél és meghirdetési formájánál fogva a *hatóságokhoz szóló* rendelkezés.

Nem kétséges, hogy a gyámhatósági eljárás specialitásánál fogva külön rendelkezést, fontosságánál fogva magasabbrendű jogszabályi formát, általános hatályánál fogva pedig nyilvánosan meghirdetett rendeleti rendezést kíván. Helytelen lenne ezeket az igényeket fel nem ismerni a kérdés rendezését elhanyagolni, vagy elnagyolni, olyan formában, hogy csak általános utalásokat adjunk. A gyámhatósági eljárás szabályozásának jogszabályi formájául legalkalmasabbnak a minisztertanácsi rendelet mutatkozik.

3. A gyámügyi igazgatás megjavítása érdekében egyszerűen, de egyöntetűen kell szabályozni az *illetékesség* kérdését.

A jelenlegi rendelkezések ténylegesen jobbak, mint a régi gyámi törvény hasonló jellegű szabályai voltak. (Aszerint általában a községi illetőség kivételesen a vagyon fekvése volt az illetékesség alapja.) Az elavult, másrészt pedig osztálykedvezményt jelentő rendelkezések helyébe modern szabályozás lépett s az illetékesség általános alapja a lakóhely. A rendezés azonban még mindig nagyon komplikált. A lakóhely, éppen a kiskorúaknál, rendszerint a szülők lakóhelyéhez kell, hogy igazodjék. A szülők egyenjogúságából folyóan azonban máris készen van az összeütközés lehetősége, mert különélésük esetén két lakóhely is van.

Nem helyes az illetékesség alapját eleve kétségessé tenni. Még bonyolultabb a kérdés, ha állami gondozásbavételről van szó. Ebben az esetben valamint, ha a lakóhely nem állapítható meg, a kiskorú tartózkodási helye szerint alakul az illetékesség. A gondozásbavételnél három illetékességi alap is van. Az ideiglenes beutalás alapja a kiskorú tartózkodási helye, a jogerős gondozásbavételé a kiskorú lakóhelye, az ezután következő gyámhatósági intézkedéseké pedig az eltartásra köteles személy lakóhelye.

Sokkal célszerűbb lenne az illetékességet aszerint megállapítani, hogy hol tartózkodik a gyámhatósági felügyelet alatt álló személy. A legalkalmasabb az lenne, ha az illetékesség aszerint alakulna, hogy hol tartózkodott legutóbb, legalább három hónap óta az, akinek érdekében az eljárás folyik. A háromhónapos határidő kikötése azért lenne szükséges, hogy spekulációs okokból való bejelentgetésekkel visszaélések ne történhessenek.

4. A *megjelenési kötelezettséggel* (felek, tanúk, szakértők, rokonok) kapcsolatban biztosított szankciók, valamint az *igazmondás kötelezettsége* és a *hamis tanúzás* büntetése tekintetében sem elegendők a meglevő rendszabályok. Etekintetben az árvaszékek előnyösebb helyzetben voltak. Ma — kisegítésképpen — csak az általános államigazgatáshoz fordulhatunk.

A helyi tanácsok végrehajtóbizottsága által megidézett személyek megjelenési kötelezettségéről szóló minisztertanácsi rendelet (46/1951. (II. 16.) M. T. sz.) lényeges korlátozásokat tartalmaz atekintetben, hogy kik idézhetők meg. A gyámhatóságoknál ezt a kérdést — éppen speciális helyzetüknél fogva — szabadabban kellene kezelni. Nagyon nehéz ugyanis annak megállapítása, hogy pl. a megidézett rokon személyes meghallgatása nélkül megállapítható-e a tényállás? A tényállás esetleg vitán felül megállapítható, de a kiskorú érdeke megkívánja, hogy a döntés előtt és a helyes mérlegelés érdekében több rokont hallgassanak meg a gyámhatóságok. Az idézés szükségességének megállapításánál a végrehajtó bizottságnak figyelemmel kell lennie arra, hogy a megidézett

személyt csak nyomatékos esetben vonja el a munkából. Formailag is megnehezíti a gyámhatóság eljárását az, hogy az idézés joga csak a szakigazgatási szerv vezetőjét illeti meg. Ugyanakkor, amikor az érdemi határozatot a gyámhatósági előadó adja ki, a meghallgatásokhoz az oktatási osztály vezetőjének idézőjére van szükség. Ez szinte „hivatalból” írja elő a bürokráciát. Egyébként is az a helyzet, hogy a szankciók alkalmazása inkább a vagyoni kérdéseknél (számadások) van biztosítva, ami semmiképpen sem helyes, hiszen új gyámhatósági jogunk előterében a személyi érdekvédelem áll.

5. A Gyámsági törvénynek volt egy, a gyakorlatban igen jól bevált rendelkezése, amely szerint, ha a fellebbezésben az ügy érdemére vonatkozó új körülményeket hoztak fel, a jogorvoslat előterjesztésének volt tekinthető és az új ténykörülmények alapján *új határozatot lehetett hozni*. Ez a rendelkezés a gyámhatóságok részére megfelelő rugalmasságot biztosított, ami az államigazgatási eljárásban, ahol lényegében csak igen kis keretben van anyagi jogerő, nem volt aggályos. Az árvaszékek sokszor éltek is ennek lehetőségével és a fellebbezés formális felterjesztése helyett az új tényállás alapján új és a gyámhatósági felügyelet alatt álló személyek szempontjából megfelelőbb határozatokat hoztak.

A gyámhatósági eljárás rugalmassága és a bürokrácia kerülése érdekében vissza kellene állítani ezt a lehetőséget.

6. Hiányzik új gyámhatósági eljárásunkból az a segítő tevékenység, amelyet azelőtt a tisztai ügyészségek láttak el azáltal, hogy a jogi és peres ügyekben véleményüket ki lehetett kérni. Ebben hasznos mag volt, bár gyakran bürokratikus jelenségekhez is vezetett: nem egyszer felesleges véleménykérésekkel hosszabbították meg az eljárást, ilyen módon törekedtek a felelősség alól kibújni. Nem tartjuk kétségesnek, hogy tanácsaink apparátusában olyan segítő készség van, amely gyakorlatilag megteremti a segítség módját, de ez a kérdésnek nem szervezett megoldását jelenti. A gyámhatóságok peres ügyekben való képviselői szabályozása a hiányt nem pótolja.

A gyámhatóságok jó munkája érdekében szervezetten kellene biztosítani azt a jogot, hogy a végrehajtó bizottság jogi csoportjának véleményét kikérjék. Ezt azonban csak jog és nem kötelezettség formájában kellene előírni, nehogy a régi formális és bürokratikus eljáráshoz vezessen és szükségtelenül lassítsa az ügyek elintézését. Hiányzik eljárási jogunkból a *jogorvoslati jogról való lemondás* lehetősége, amely pedig megrövidítheti az eljárást. Abban az esetben, ha a gyámhatóság határozata minden érdekeltnek megfelel, nincs értelme annak, hogy a jogerősséghez az időmúlási tényezőt is bekapcsoljuk. Ez is az eljárás okatlan elhúzását eredményezi. Meg kell adni tehát a lehetőséget arra, hogy az érdekelt jogorvoslati jogukról lemondjanak és ezáltal a gyámhatóság határozata azonnal jogerőre emelkedjék.

7. Az eljárásjog tisztaságát zavarják azok az ellentmondások is, amelyekkel a terminológia területén találkozunk.

Az ügygondnok és eseti gondnok közötti megkülönböztetés nem indokolt. Lényegében egyik sem törvényes képviselő, hanem csak konkrét esetben történő közbelépésre jogosított személy s csak ennek keretei között azonos a jogállásuk a gyámmal, illetőleg gondnokéval.

Az intézeti gyám azonban törvényes képviselő. Mégis, amikor az állami gondozásba vett kiskorú intézeti gyámság alá kerül, vagyonának kezelésére

„eseti gondnokot” kell rendelni. Ez az eseti gondnok már nem egy konkrét ügy lebonyolítására, hanem állandó vagyonkezelésre van hivatva.

Zavart keltő a kétféle „ideiglenes gondnok”. A bíróság és a gyámhatóság is elrendelheti az ideiglenes gondnokságot az elmebetegéknél, de a két ideiglenes gondnok jogköre nem azonos. Egyáltalában nincs értelme annak, hogy a bíróság ideiglenes gondnokságot rendeljen el. Ha már a gyámhatóság ideiglenes intézkedést tett, a bíróság végleges döntése várható.

Ugyancsak a nomenklatúrában okoz zavart a házasságon kívül született gyermek elnevezésének gondos kerülése. Nem tartjuk feltétlenül helyesnek, hogy a Családjogi törvény kerüli ezt a megjelölést és helyette mindig a tényállás leírásával igyekszik rámutatni arra, hogy nem a házasságból származó gyermekekre gondol. Ennek a kérdésnek a megoldása a társadalom meggyőzésén és nem a jogszabályi elnevezésen múlik. A társadalomnak semmiképpen sem szabad bármilyen hátránnyal sújtania a házasságon kívül szülő nőt és született gyermeket. A fejlődő élet ezt meg is fogja oldani, mint ahogyan sok esetben máris megtörtént. Az elnevezés kérdése azonban nem tartható fenn. Az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről szóló jogszabály is a „házasságon kívül született, vagy születendő” gyermekről beszél.

8. Az eljárásjog területén következtetlenségekkel is találkozunk. Így pl. a fiatalkorúakkal kapcsolatos büntetőeljárás során az ügyésznek a védő- és óvóintézkedések megtétele miatt, hol a gyámhatóságot, hol pedig általában, az illetékes tanácsot kell értesítenie.

Az örökbefogadási eljárás szabályozásánál is találunk hibákat. Így pl. formális rendelkezés az, hogy az örökbefogadás engedélyezését a szülői felügyeletet gyakorló mindkét szülőnek együttesen kell kérnie, vagy két tanú által előttemezett nyilatkozatban, vagy pedig élőszóval a gyámhatóság előtt, akkor, amikor a gyámhatóság a határozathozatal előtt amúgy is köteles meghallgatni őket. Az örökbefogadott családi nevének megállapítása kapcsán viszont nem elegendő egyik félként magát az örökbefogadottat meghallgatni, amikor az szükségképpen, csak kiskorú lehet és így törvényes képviselőjét e tekintetben is meg kell kérdezni.

9. Jogszabályaink a gyámhatósági eljárásban sok esetben biztosítják az illetékmentességet, tételes felsorolás szerint. Helyes és egyszerű lenne annak kimondása, hogy a gyámhatósági eljárásnál teljesen illetékmentesek azok a beadványok, amelyek a gyámhatósági felügyelet alatt álló személy érdekében teendő intézkedésre irányulnak.

*

A gyámhatósági eljárás területén mutatkozó hibák kiküszöbölése jelentős lépést jelent gyámjogunk fejlődése érdekében. Fel nem ismerésük és az orvoslás elmaradása pedig hátráltatja fejlődésünket.

A gyámhatóságok feladata soha sem volt oly felelősségteljes, amilyen ma. Azok ellátására sohasem voltak olyan lehetőségek, mint ma. A lényeges előfeltételek sohasem voltak ilyen mértékben biztosítva. Az államigazgatási szervező tevékenységnek fel kell figyelnie a jogi rendezés meglévő hibáira és azok kijavítására is segítséget kell nyújtania, hogy a jogszabályok bevezetőiben megjelölt célokat elérhessük.

Takács József

Az úgynevezett közbenső intézkedés elmulasztásának következménye az adóskésedelemre

A döntőbizottságok gyakorlatában sűrűn fordul elő, hogy az adós (szállító, kivitelező) szerződéses kötelezettségét azért nem tudja teljesíteni, mert a hitelező (megrendelő, építtető) adatok szolgáltatását, illetve jogszabályban megállapított vagy szerződésben kikötött közbenső intézkedést késedelmesen teljesíti. (206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet 22. § (1) c) pont.)

Kérdéses, hogy: 1. az adatszolgáltatás, illetve a közbenső intézkedés kikényszerítése az adósnak olyan kötelezettsége-e, amelynek elmulasztása terhére vétkes magatartást állapít meg, illetve, hogy 2. marasztalható-e ilyen körülmények között kötbérben az adós, ha kötelemszegését a hitelező-késedelem okozta.

A döntőbizottságok tárgyalásvezetői részére a „Központi Döntőbizottság elvi határozatai és közleményei” c. gyűjtemény II. kötetében 169. sorsz. alatt felvett elvi határozat II. része ad útbaigazítást. Eszerint: „Ha a kivitelezési késedelmet az okozta, hogy a munkahelyet nem bocsátották időben rendelkezésre, a munkahely átadására való felhívásnak, illetve sürgetésnek az elmulasztása miatt — az egyébként vétlen kivitelezőt — kötbérben marasztalni nem lehet.” Hasonló elv csendül ki a 154. sz. elvi határozatból is.

A döntőbizottságok számos határozatban az idézett elvi határozaton már túlmentek, a kötbérigény érvényesítésének elmulasztása folytán a kivitelező vétkeességét saját szerződéses kötelezettségének elmulasztása miatt megállapítják és késedelmi kötbérben marasztalják. Az alábbiakban ismertetünk egyet a számos jogeset közül:

A felek mezőgazdasági épület kivitelezésére négyhónapos kivitelezési időtartam mellett kötöttek szerződést. Az építtető terhére a kivitelezés kezdőpontjára közbenső kötelezettségként állapították meg a kivitelezéshez szükséges használt faanyag szolgáltatását. A faanyagra a műszaki ütemezés szempontjából egyébként csak a kivitelezés harmadik hónapjában lett volna szükség. A kivitelező az építési időtartam negyedik hónapjának közepén kötbérigényt érvényesített az építtető ellen anyagszolgáltatási kötelezettségének elmulasztása miatt. Mire az ügy döntőbizottsági tárgyalásra került, az építtető anyagszolgáltatási kötelezettségének már eleget tett. Kitűnt, hogy a használt faanyagot már a szerződés megkötése óta az építkezés színhelyétől néhány száz méternyi távolságra tárolta, kétségtelen azonban, hogy erről a kivitelezőt nem értesítette.

A Bizottság az építtetőt közbenső szolgáltatás késedelmes teljesítése miatt kötbér fizetésére kötelezte, mert kétségtelen, hogy szerződéses kötelezettségéhez képest csupán három és fél hónapos késedelemmel tett eleget az anyagszolgáltatásra vonatkozó kötelezettségének; ugyanakkor megállapította a Bizottság, hogy ha a kivitelező jogszabályban foglalt kötelezettségéhez képest az anyag késedelmes szolgáltatása miatt kötbérigényét az építtetővel szemben szabályszerű időben érvényesítette volna, úgy a szükséges használt faanyag még a műszaki szükségességet megelőző időpont előtt rendelkezésére állott volna. Minthogy így a kivitelező a késedelemben vétlennek nem volt tekinthető, a Bizottság a késedelem arányában késedelmi kötbér megfizetésére kötelezte.

A döntőbizottsági gyakorlatnak az ismertetett jogesetből kitűnő megváltoztatása és ennek teljesülési határozatban való rögzítése ellen nyomós észrevételek merültek fel. Ezen észrevételek lényege az, hogy a hitelező-késedelem első következménye az, hogy feltartóztatja az adós késedelembe esését, vagy ha ez már beállott, ettől fogva véget vet neki. Mindennapos példával megvilágítva: szó sem lehet a szabó adóskésedelméről, ha a megrendelő késedelmesen adja át részére azt a szövetet, amiből a szabónak a megrendelt ruhát el kell készítenie (hitelező-késedelem). Továbbá ellenérv az, hogy illogikus az adóst büntetni egy lényegében adminisztratív jellegű mulasztásért, mikor pedig a *hitelező volt az, aki gazdasági jellegű mulasztásával tette lehetetlenné az adós teljesítését.*

Álláspontunk szerint ezek az észrevételek a közbenső intézkedéssel való késedelem eseteiben nem alaposak és a hitelező-késedelem jelzett joghatása különösen nem érvényesülhet a szocialista szervezetek közötti kapcsolatokban.

A hitelező-késedelem Grosschmid meghatározása szerint a szolgáltatásnak a hitelező által való időleges lehetetlenítése. Grosschmid nyomán a magyar jogi irodalom a hitelező-késedelem tényállásainak két csoportját különbözteti meg. Az egyikben szükséges, hogy az adós hitelezőjét a szolgáltatással megkínálja, a másik csoport esetében pedig a hitelező késedelmébe áll anélkül, hogy az adós a hitelezőt a szolgáltatással megkínálta volna. Konkrét esetben nekünk a második csoportba tartozó tényállással van dolgunk. A második csoportban a joghatások beálltának nem előfeltétele a hitelezőnek a szolgáltatással történő megkínálása és ebből folyóan természetesen a hitelező részéről történő el nem fogadás sem. Ezeknek az eseteknek összefoglaló jellemzője az, hogy a hitelezőn múlik (*per creditorem stat*) a szolgáltatás időben való teljesítésének meggyúsulása. Ezekben az esetekben a szolgáltatáshoz a hitelező közreműködése is szükséges. Ez a közreműködés lehet olyan természetű, amelyet már az adós szolgáltatása előtt kellene a hitelezőnek végeznie (göngyölegek, tartályok küldése, építési szerződéseknel munkahely átadása, műszaki tervek szolgáltatása, áramszolgáltatás, vízelvezetés biztosítása stb.), vagy olyan, hogy a hitelező a tőle — pl. az átvétel során — megkívánt közreműködést mulasztja el.

Grosschmid a Fejezetekben kifejti, hogy a hitelező-késedelem egyrészt tényelemeiben kevésbé fixírozható, másrészt önálló jogkövetkeztetéseiben problematikusabb és practice viszonylag kevésbé jelentős is a másíknál (t. i. az adóskésedelemnél). Útal arra, hogy az élet zömében a törvény beavatkozását nem az idézi fel, hogy az emberek nem fogadnák el a szolgáltatást, hanem, hogy a teljesítéssel vannak hátra. E megállapítást arra kívánom felhozni, hogy a hitelező-késedelem generális következménye — t. i. az adóskésedelem feltartóztatása — nem alkalmazható mélyreható kritika nélkül a hitelező-késedelem *valamennyi* előfordulási formájánál. A hitelező-késedelem generális következményének hangsúlyozása mellett Grosschmid a Fejezetek 88. §-ában (102. old.) rámutat arra, hogy: „Némely viszonyoknál a hit. késedelmi szabályokat közvetlenebb igazságok absorbeálják. A) Jelesül, ahol hitelező s adós állandó kooperációra utalvák.” Példaként utal arra az esetre, amikor a munkarendelő az anyag adásában késlekedik, a fél az ügyvédnek nem bocsátja rendelkezésére a szükséges iratokat, a kiadói ügyletnél az író nem teljesíti a felvállalt korrektúrát stb. E példákkal kapcsolatban aláhúzza, hogy ilyen esetekben »nem reccurálunk a hitelezői késedelem elveire. Az ilyen complexuózus

szolgáltatásoknál nem is igen csinálhat általános caesurát egy-egy szolgáltatás annak részéről, akiről mint hitelezőről szó vagyunk. Grosschmid fogalmazása igen találóan ad magyarázatot, hogy miért nem tagadhatja meg az ügyvéd a tárgyaláson való megjelenést, még ha ügyfele nem is bocsátotta kellő időben rendelkezésére a tárgyalás ellátásához szükséges iratokat.

Még a hitelezői késedelem első csoportjára nézve sem lehet vulgárisan alkalmazni a hitelező késedelmének az adóskésedelem feltartóztatását maga után vonó joghatását, hiszen az adós nem azért nem esik késedelembe, mert a hitelező késedelembe esett, hanem azért, mert az adós a szolgáltatással a hitelezőt megkínálta és a hitelező a megkínált szolgáltatást *nem fogadta el*. Egyszóval: nem a hitelező késedelembe esésének pusztá ténye ereszti le a sorompót az adós késedelmének bekövetkezése előtt, hanem az adósi felkínálásban jelentkező cselekvőleges aktus, illetve a hitelezőnek — bár non-facere-ben jelentkező — pozitív cselekvőssége, hogy t. i. a felkínált szolgáltatást visszautasítja, nem fogadja el stb.

Mindez elvezet bennünket ahhoz, hogy azokban a kötelmi viszonyokban, amelyekben a hitelező részéről a kötelelem teljesítéséhez kifejezett közreműködés (adatszolgáltatás, közbenső intézkedés) szükséges, nem lehet a mora creditoris-t olyan joghatásúnak elismerni, hogy ez az adós késedelmét minden további nélkül kizárja. Az olyan esetekben, amelyekben a hitelező jogszabályban, vagy a szerződés kikötéseinek fogva ú. n. közbenső intézkedést köteles teljesíteni, e kötelezettségek őt *adósként* terhelik. Ennélfogva hiába van ő a kötelemben az élet fogalmait szerint hitelezőként érdekelve, ezen lényegileg adósi pozícióból fakadó késedelme nem vonhatja maga után a hitelező-késedelem szokványos következményeit.

Továbbmenőleg: ha elfogadnánk azt, hogy a hitelező-késedelem beálltával az adós a köteles további sorsa tekintetében érdektelenné válik, elrugaszkodnánk az élettől. A Fejezetekhez írott Glosszák kifejtik, hogy a hitelező késedelmével az adós a szükségbeli ügyvivő jogi helyzetébe kerül: „emberségesen tartozik az adós eljárni”. A hitelezőkésedelem csak enyhíti a felelősségét, de azt végleg meg nem szünteti. Ha már a magánjog irodalma is hajlandó volt eddig elmenni, egy percig sem lehet vitás előttünk, hogy mennyire érdekelt marad a kötelelem sorsában a szocialista kötelmi viszony adósa. (Erre még részletesebben visszatérünk.)

Hogy mennyire nem spontán kiált megálljt a hitelező késedelembe esése az adós-késedelemnek, kitűnik abból is, hogy a hitelezőnek szabadságában áll bizonyítani, hogy az adós valójában nem is volt hajlandó és képes a maga részéről a szolgáltatásra. A hitelező igazolhatja, hogy a szolgáltatás az ő vonakodása nélkül sem lett volna eszközölhető, mert az adós nem volt hajlandó illetve képes a kötelemszerű szolgáltatásra. (Az általános polgári jog eme tételére csak a teljesség kedvéért hivatkoztam, mert a szocialista szervezetek viszonyában ez az elv nem érvényesül. E körben a vállalatok önálló működésének és elszámolásának szempontja megköveteli a kötelemszegés következményeinek levonását, függetlenül a másik fél teljesítési képtelenségétől vagy culpájától.)

Teljességgel tarthatatlan az ellenkező álláspont a szocialista szervezetek közötti kapcsolatokban, ahol *mindkét fél egyaránt tartozik teljesíteni a tervfeladatot*, amely meghatározott gazdasági cél elérésére irányul. Ha absztrakte szemlélnénk az adós-hitelező jogviszonyt, valóban a kivitelező jogkövetkezmények nélkül mulaszthatná el az építettőt a munkaterület átadására törvényes

úton szorítani, hiszen ő késedelembe nem kerülhet, neki senki sem tehet szemrehányást és végső esetben — jogilag — a *hitelezőn múlik* a kötelem teljesítésének elhúzódása vagy meghiusulása. Kérdés azonban, hogy ilyen passzív magatartás összefér-e a kötelező jogérvényesítés követelményével, a szocialista szervezetek közötti együttműködés elvével, a tervek teljesítéséért vívott harc minden polgárt és szervezetet terhelő kötelezettségével? Elkövet-e mindent az adós a szerződésszerű teljesítés érdekében — ami a 206/1951. M. T. sz. rendelet 5. § (1) bekezdéséből kitűnő kötelezettsége — ha a szerződésszerű teljesítés akadályául jelentkező hitelező-késedelembe belenyugszik, a terv teljesítéséért való harc helyett a passzivitást választja, ezzel eltussolni segíti a másik fél működésében jelentkező hibát, sőt nem ritkán a saját hibáját? A példaként ismertetett jogeset élesen utal arra, hogy ha a kivitelező nem mulasztotta volna el a törvényes fellépést a megrendelővel szemben a törvényes időben, a népgazdasági terv teljesítésének sérelme nem következett volna be vagy szűkebb térre szorult volna. A példák százait lehetne felsorolni arra, hogy liberális felfogás a tervteljesítés ügyét a spontaneitásra bízni. Célravezető csak az, hogy a törvényes kötelezettségeit nem teljesítő felet a tervteljesítés emelőjével, a kötbérkövetkezmények érvényesítésével kell elmulasztott kötelezettségeinek teljesítésére szorítani. Tételes jogszabály (206/1951. M. T. sz. rendelet 63. §) kötelezi a felet, hogy kötbér-, kamat- illetőleg kárigényéről 8 nap alatt a kötelezetetet értesítse s amennyiben ez az igényt nem ismeri el, további 8 nap alatt az illetékes hatóság előtt érvényesítse. Vét a hitelező-késedelmet felismerő adós a kölcsönös elvtársi segítség és együttműködés jogszabályilag ugyancsak kötelezővé tett (5. § (1) bek.) követelménye ellen, ha a *saját* szerződésszerű teljesítését gátló hitelező-késedelemre haladéktalanul, de legkésőbb 3 napon belül nem hívja fel a hitelező figyelmét. Az 57. § eme rendelkezését megszegő adós — még ha egyébként nem is minősítenénk joggal vétkesnek a kötelező jogérvényesítés elmulasztása miatt — vétlenségére a most idézett § utolsó mondata alapján egyébként sem hivatkozhatnék. A kötbérben marasztalás már egyedül ezen az alapon is indokolt. A szocialista szervezetek kötelmi viszonyában az »adósi« és »hitelezői« érdek mellett ott van a dolgozók államának érdeke, amely joggal kívánja meg, hogy a kötelem teljesítése céljából a felek még olyan lépéseket is tegyenek, amelyek a jogszabályban körvonalazott és szorosan vett kötelezettségeken túlemelkednek, de amelyek mégis szükségesek a tervteljesítés előmozdítására. Mit jelent a tervek teljesítéséért harcolni, ha a munkaterületet át nem adó építettő mulasztását a kivitelező ölbetett kezekkel nézi és nem kényszeríti őt kötbérkövetkezményekkel elmulasztott kötelezettsége teljesítésére? Ha ezt a gondolatot elfogadnánk, minden szellemi erőfeszítés nélkül módot adnánk a kivitelezőnek arra, hogy ne csak a késedelmes kivitelezésbe törődjék bele, hanem vegye tudomásul a késedelemből kinőhető meghiusulást is. Nem hiszem, hogy a teljesülési határozat hozatalának ellenzői ilyen messzire kívántak volna elmenni.

Érdemes e vonatkozásban megemlíteni Nizsalovszky akadémikus álláspontját: „A hitelező-késedelem nem valamely az adóssal szemben fennálló kötelezettség megszegése. A hitelező ugyanis nincs kötelezve arra, hogy az adós által felajánlott teljesítést elfogadja, neki csak joga a szolgáltatást követelni, ha tehát a teljesítés körül őt illető szerepet nem tölti be, ezzel csak meggátolja a kötelem lebonyolítását és a magatartásának következményei is ehhez mérten állanak be.

Kétségtelen, hogy a tervgazdálkodás körében a kötelem gazdasági és társadalmi rendeltetése betöltésének ily módon való megakadályozása is kifogás alá esik, ha abban inkább a közösséggel, mint az adóssal szemben ismerhetőis fel kötelemszegés, Ebben a vonatkozásban a jog továbbfejlődése várható.”¹

E felfogás már 1949-ben helyesen számolt azzal a ténnyel, hogy a termék tulajdonosa az állam, a vállalatoknak a szállítási szerződésből keletkező jogai és kötelezettségei csak eszköz viszonylatában állanak a célhoz: a tervszerű termékelosztás eredményességéhez. A vállalatok gestióihoz csak annyiban fűzhetünk jogi hatályt, amennyiben a célt szolgálják. Ezért a tartalom és forma dialektikus egysége felszámolását kívánja annak a dogmatikus álláspontnak, hogy — a burzsoá adás-vétel mintájára — a szállítási kötelem alanyainak jogosultsága és kötelezettsége pontosan egyenlő, fedniök kell egymást. Semmi akadálya nincs annak, hogy az adósra nagyobb terhet hárítsunk, ha ezzel biztosítjuk a kötelem teljesítését s így a közösségi cél betöltését. Ha arra szorítom az adóst, hogy időben fellépjen a késedelembe esett hitelezővel szemben, ez sokkal jobban szolgálja a szerződésbe foglalt népgazdasági cél megvalósítását, mint ha ennek hiányában a hitelező tetszésére bízom, hogy vagy egyáltalán kibújjék szerződése alól — hiszen az adóson kívül ezt senki sem kéri tőle számon, az adóst pedig mentesítjük a számonkérés alól — vagy pedig csak akkor pereskedjék a teljesítésért, amikor már itt a lejárat. Ha ez az utóbbi kedvezőbb helyzet forog is fenn, jelentős időbeli késedelem következett be, amit a népgazdaság érdekében meg lehet takarítani, ha az adóst kényszerítjük a késedelmes hitelező elleni fellépésre, illetve ennek elmulasztása esetén megkötbérezzük. Ha a teljesítésért megperelt adós csak viszontkeresetileg hivatkozik a hitelező-késedelemre, módjában áll ugyan a döntőbizottságnak a hitelezőt kötbérrel sújtani, de nem ez a döntő, mert a mora creditoris elleni elkészt tiltakozás folytán a népgazdasági szükséglet kielégítése már menthetetlenül késedelembe került. Ez az, amit az adóst fenyegető szankcióval meg kell előzni! Elismerhető, hogy a hitelezőt elsődlegesen terhelte volna a kötelem teljesítésének lehetővé tétele, de ennek a ténynek érvényt lehet szerezni akként, hogy a hitelezőnek közbenső intézkedés késedelmes teljesítése, az adósnak teljesítési késedelem miatti megkötbérezésénél *mérlegeeljük* mindkét félnél a vétkeség fokát s a kötbért in concreto ezzel arányban állóan szabjuk ki. Ezzel nem állhat elő oly eset, hogy az ideiglenesen lehetetlenítő hitelező esetleg több kötbért kap, mint fizet.

Megjegyzendő egyébként, hogy még ha valamiféle »egyenlőség« szempontjából néznénk is a kérdést, semmiféle csorba nem esett az adósi „érdeken”. Ha a döntőbizottságok akképp foglalnak állást, hogy az adós fellépni köteles a közbenső szolgáltatással késedelmes hitelező ellen, az adósok figyelembe fogják venni a magatartásukat irányító ezt a szabályt s akkor nem fognak kötbérbe esni. (Erősen feltehető, hogy a kötbér a panaszolt elnehezítés és nem a kötelező perindítás.) Ettől eltekintve is szívesen vállalják az adósok ezt a csekély megterhelést, arra gondolva, hogy aki ma adós, az holnap hitelező s akinek ma terhes az állami fejelem betartása, az holnap a szembenlévő pozícióban örömmel fogja üdvözölni ugyanezt — a másik fél részéről.

Az OSZFSZK Ptk.-nek 122. §-a szerint a hitelezőnek a szerződéses szolgáltatás elfogadása körül tanúsított késedelme jogot ad az adósnak arra, hogy a

¹ Nizsalovszky: Kötelmi jog. I. Általános tanok. Kézirat gyanánt 324-325 old.

késedelemből eredő kárának megtérítését követelje és mentesíti őt a teljesítésnek utólagos lehetetlenné válása miatt viselendő felelősségtől, kivéve a szándékosság és durva gondatlanság esetét. Egy szó sincs arról, hogy az adós érdektelenné válnék a kötelem teljesítésében, illetve, hogy mentesülhetne a saját oldalán fennforgó köteleességszegés (a kikényszerítés elmulasztása) következményei alól. Nyilván ennek nyomán hangsúlyozza a Genkin professzor által szerkesztett Szovjet Polgári Jog c. mű, hogy a megrendelő által elkövetett szerződésszegés, mint pl. az építkezésre kijelölt telek késedelmes átadása, bírság és kötbér fizetését vagy megfelelő esetben kártérítési kötelezettséget von maga után a vállalkozó javára, a munka befejezésének határidejét azonban meg nem hosszabbítja.¹ Ez is arra utal, hogy a hitelező-késedelem nem tartóztatja fel ilyen adott tényállás mellett az adós késedelembe esését, hanem a kötelem eredeti tartalma szerint fennmarad. E rendelkezésnek az a nyilvánvaló célja, hogy az adós sarkalva legyen hitelezőjét minden eszközzel rászorítani az őt terhelő kötelezettségek teljesítésére.

Utoljára említem, hogy mint legdöntőbb érvnek a kellő nyomatékot megadjam, a szocializmus gazdasági alaptörvényét. Ingoványos talajra vinnénk a szocialista gazdálkodás célját, az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítását, ha — egyébként még dogmatikailag sem helytálló érveléssel — arra keresnénk alátámasztást, hogy miképp ne nyerjen egy tervszerződés teljesítést, egy népgazdasági beruházás megvalósítást. Szabad-e egy textilgyár, egy szülőotthon vagy egy egyetem kellő időben való felépítését kérdésessé tenni azzal, hogy nem szorítjuk a rendelkezésre álló érzékeny eszközzel, kötbérrel az adóst, hogy tűzőn-vízen, sőt még a hitelező megperlésén keresztül is törekedjék a népgazdaság által reá bízott feladatot megvalósítani. A válasz nem lehet kétséges.

A kifejtettek alapján a bevezetőleg feltett kérdésre a megoldás a következő lehetne: A közbenső szolgáltatás elmulasztása nem mentesíti a másik felet a szerződésszegés következményei alól, ha ezt a szolgáltatást a körülmények szerint indokolt módon, különösen döntőbizottsági (bírószági) eljárás igénybevételevel előmozdította volna. A döntőbizottsági (bírószági) eljárás elmulasztása mindamellett nem szolgálhat alapul a szerződésszegéshez fűződő következmények alkalmazására, ha a szerződésszegés ilyen eljárás igénybevétele esetén is bekövetkezett volna. Magától értetődően ez a megoldás nem jelenthet lehetőséget a joggal való visszaélésre.

Végezetül utalni kell Bratusz professzornak „A gazdasági szerződés, mint az állami vállalatok közötti termékelosztás jogi formája”² címen megjelent tanulmánya következő gondolatára, amely iránymutatást ad a magyar civiljogászok számára is: „A szovjet civilisták feladata, hogy a szállítási kötelmi viszonyokat szabályozó jogszabályok és ezek alkalmazása nyomán kialakult gyakorlat mélyreható tanulmányozása alapján feltárják és megvilágítsák azokat az új formákat, amelyeket a szocialista társadalomban a szállítási szerződés formáját öltött gazdasági tartalom szül. Feladata továbbá a szovjet civilistáknak, hogy előmozdítsák a formák megjavítását és kimutassák a szovjet polgári jog eme igen fontos intézményének *szolgálati szerepét* az alap viszonylatában.”

Ujlaki László

¹ II. köt. 117. old.

² Szovjetjogi Cikkgyűjtemény III. évfolyam, 9. sz.

Jogtudományunk hatása a bontóperes bírói gyakorlat kialakulására a polgári perjog területén

1. Két éve lépett hatályba az 1952. évi III. tv. a polgári perrendtartásról és az 1952. évi IV. tv. a házasságról, a családról és a gyámságról. A kódexek hatálybalépését megelőző és követő időkben megjelent számos értékes cikk és tanulmány tükrözi azt az érdeklődést és szeretetet, amellyel jogászságunk szocialista törvényhozásunk e kiváló alkotásait fogadta.

A hatálybalépés óta eltelt két év nem olyan hosszú idő, hogy a bírói gyakorlatnak — akár a jogtudomány segítségével, akár pedig e segítség nélkül — módjában állhatott volna ezen a téren az összes döntő kérdést megnyugtató módon tisztázni, azonban talán mégis elegendő ahhoz, hogy a legélesebben kirajzolódott kontúrokat felismerve, megkíséreljük annak megvizsgálását, hogyan teljesítette jogtudományunk ezen a területen a jogalkalmazásra gyakorolt irányító hatását.

Elsősorban *Szigligeti* Viktornak a Házassági perekről¹ írt tanulmányával kell foglalkoznunk. Előrebocsátom azonban, hogy márcsak a szűkreszabott terjedelem folytán — sem törekedhettem teljességre és nem célom sem ennek a tanulmánynak, sem pedig a többieknek a bírálata. Ami különben éppen *Szigligeti* Viktor tanulmányát illeti, az már szerintem megfelelő bírálatban részesült *Nizsalovszky* Endrének az említett tanulmánykötetről írt kritikájában.² Megelégszem tehát azzal, hogy a továbbiakban csupán utalok az abban foglaltakra. Mégis megemlítem — *Nizsalovszky* ama megállapításával kapcsolatban, amely szerint nem egészen meggyőző a házassági perek különleges szerkezetének és az előkészítő eljárásnak a tárgyi igazságra törekvéssel való magyarázata, hiszen a Pp. a vagyoni jogi perekben is alapvetően a tárgyi igazság érvényesülésére törekszik — igaza van *Nizsalovszky*-nak, amikor a különleges perrendi szabályozás indokát az összejátszás fokozott veszélyében látja, amelynek az okozója, hogy a felek a kötelék felett nem rendelkezhetnek úgy, mint a vagyoni jogi igények felett, másfelől pedig a házassági perekben hozott ítéletek mindenki szembeni hatályában, amelynek megvannak az eljárásjogi velejárói.

2. A felek adatszolgáltatási kötelezettségével foglalkozva *Szigligeti* hivatkozik a Pp. általános rendelkezéseire, amelyek házassági perekben is kötelezők a bíróságra. A Pp. 5. §-ával kapcsolatban megjegyzi, hogy az igazmondási kötelezettség megszegésének következménye pénzbírság is lehet. És ezzel meg is elégszik. Pedig a bírói gyakorlat helyes irányítása szempontjából nem lett volna felesleges felhívni a figyelmet a felek összejátszásának fokozott veszélyére, az ilyen perekben, s ennek okára, amint azt *Nizsalovszky* a fent idézett módon megteszi.

Ugyanitt említem meg azt is, hogy nem tehetem magamévá *Benkő* Gyulának A válás kérdéseiről³ írt tanulmányában olvasható azt a kitételét, amely

¹ Megjelent A magyar polgári perjog főbb kérdései c. tanulmánykötetben, amelyet a későbbiek során — egyszerűség okából — Perjogi tanulmánykötetként fogunk idézni.

² Állam és jog. 1954. évi 4. sz. 58. és 70. old.

³ A magyar családi jog főbb kérdései (továbbiakban: Családjogi tanulmánykötet). Budapest, 1953. 161. old.

szerint: „A felek hazudozásának a veszélye itt sem nagyobb mint bármely más perekben, összebeszélésükkel szemben a bíróságnak az összes körülmények vizsgálata alapján itt is mindig módjában van megfelelő benyomások szerzésére.” Természetesen módjában van a bíróságnak ilyen perekben is „megfelelő benyomások szerzésére”, de csak akkor, ha számol az összejátszás fokozott veszélyével, amelynek indokát már fentebb vizsgáltuk. De a felek összejátszásának veszélyén kívül nem kis mértékben nehezíti az objektív, tárgyi igazság felderítését az a körülmény, hogy a házassági perekben — éppen a tárgyat képező életviszony bensőséges jellegére tekintettel — nagy számban vonulnak fel a rokon, a barát stb., tehát a felekkel közeli viszonyban álló tanúk, akik sok esetben még akarva sem tudják kivonni magukat a velük közeli kapcsolatban lévő féllel szemben érzett elfogultságuk alól.

Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a házassági perekben — mint általában a személyi állapotra vonatkozó perekben — a bíróságnak fokozott eréllyel kell rászorítania a feleket és a tanúkat az igazmondásra. Ehhez ma — a Pp. rendelkezései folytán — jobban megvannak a megfelelő perrendi lehetőségek mint azelőtt bármikor. Még szerencsésebb helyzetbe kerültünk a Ppn. 2. §-ában foglaltak következtében. Meg kell azonban állapítanunk azt is, hogy bíróságaink mégsem élnek ezekkel a lehetőségekkel s a Legfelsőbb Bíróság sem kezdeményez ebben a vonatkozásban megfelelő, erélyes gyakorlatot, amely alkalmas lenne a dolgozók nevelésére.

3. *Szigligeti* Viktor idézett cikkében könnyedén siklik át a Pp. e fejezetének egyik leglényegesebb rendelkezése, a 286. § (1) bek. fölött. Pedig ez a törvényes rendelkezés — úgy vélem — részletesebb megtárgyalást igényel. A szerző megelégszik azzal, hogy az említett tételes jogszabályt idézi és ahhoz hozzáfűzi: „A házasság és család intézményének védelméhez fűződő igen fontos társadalmi érdek feltétlenül megköveteli, hogy a felek netaláni összejátszása még esetlegesen sem korlátozhassa a bíróságot a valódi tényállás kiderítésében.” Később ismerteti a régi Pp. 669. és 670. §-ának azt a sajátosságát, hogy az előbbi esetben a teljes, az utóbbi esetben pedig az egyoldalú officialitás érvényesül, mégpedig a házasság fenntartása érdekében. Helyesen mutat rá arra, hogy a Pp. XV. fejezete nem tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek — a régi Pp. most felhívott két szakaszához hasonlóan — a bíróságot akár általában, akár csak a házasság fenntartása érdekében, tények és bizonyítékok hivatalból való figyelembevételére köteleznék. Ezután — ugyancsak helyesen — összefoglalva ismerteti a Pp.-nek azokat az általános rendelkezéseit, amelyek a tények és bizonyítékok hivatalból való figyelembevételét az anyagi igazság (szabatosan: tárgyi, objektív igazság) szolgálatában a bíróságoknak minden perben kötelességévé, s ennek következtében a külön szabályozást feleslegessé teszik. Nem tárja fel azonban *Szigligeti* Viktor az új perrendi szabályozásnak az anyagi jogban rejlő okait, nem méltatja annak helyes avagy helytelen voltát. Mielőtt erre rátérnénk, pillantsunk vissza a régi Pp. 669. és 670. §-aiban foglalt perjogi szabályozás anyagi jogi indokaira. Az előbbi esetben, a semmisségi perben az officialitás azért érvényesült teljes egészében, azért volt „kétoldalú”, mert a törvényhozó álláspontja szerint a „közérdek” itt nemcsak azt kívánta meg, hogy az *érvényes* házasság meg ne semmisíttessék, hanem hogy ne álljon fenn olyan házasság, amely *semmis*. Ennek a felismerésnek volt a következménye a Pp. 669. § (2) bek. szerinti perjogi szabály, ami azt jelentette, hogy a *beismerést* a bíróság szabadon mérlegelte, azt

részbizonyítékként elfogadhatta, de figyelmen kívül is hagyhatta. Az elismerés hasonlóképpen szabadon mérlegelendő bizonyító adat volt; de nem eredményezhette azt, hogy a kereset ténybeli és jogi alapjának fennforgása vizsgálat tárgyává ne tétessék és hogy mérlegelés nélkül, *egyedül* a jogelismerés alapján (390. §) ítéletet hozzon a bíróság.

A 670. § értelmében azonban a megtámadó, valamint a bontó- és válóperekben a 669. § csak a házasság *fenntartása* érdekében alkalmazandó. Ennek pedig az volt az indoka, hogy a törvényhozó álláspontja szerint a „közérdek” itt a házasság lehető *fenntartását* kívánja meg; és a bíróság nem alkalmazhat olyan következményeket, amelyek a „közérdek” ellen szólnak. A házasság *fenntartása* érdekében azonban itt is érvényesülnie kell az officialitásnak, mert éppen ezekben a perekben a legnagyobb az összejátszás veszélye. A kereseti kérelmet *kizáró* tények tekintetében tehát a beismerés stb. — az általános szabályoknak megfelelően — teljes joghatállyal bír.¹

Az új polgári perrendtartás 286. § (1) bek. lényegében átvette a régi Pp. 669. § (2) bekezdésében meghatározott eljárási szabályt s azt kiterjesztette valamennyi házassági perre, tehát a bontóperekre is. (A 669. § (1) bekezdésének a Pp. XV. fejezetébe való felvétele — mint már rámutattunk — feleslegessé vált az általános perrendi szabályok folytán. A (3) és (4) bekezdésben foglalt jogszabály — az esküvel kapcsolatos régi rendelkezések elejtése folytán — idejétmúlt.)

A Pp. 669. § (2) bek. szerinti szabályozás fenntartása, sőt minden házassági perre való *kiterjesztése* azt jelenti, hogy a *bontóperekben is teljessé vált* az elismerés, joglemondás és beismerés vonatkozásában az *officialitás*.

Ennek a perjogi szabályozásnak a gyökerét az új anyagi jogi szabályozásban, közelebbről pedig abban ismerem fel, hogy a házasság — a Csjt. szerint — *felbontható*, szemben a régi házassági törvénnyel, amely a *felbonthatatlanság* elvéből indult ki s csak kivételes esetekben engedte meg a bontást. Megfeledezett azonban — nézetem szerint — a törvényhozó arról, hogy a felbonthatóság ma sem érvényesül töretlenül, annak ésszerű határt szab a komoly és alapos ok értelmezése, a szocialista házasság és család védelmének a fontossága. Ennek következtében a felek ma sem rendelkezhetnek szabadon a kötelek tekintetében s a felek összejátszásával csak e tilalom megkerülése szempontjából lehet számolni (el sem lehet képzelni, hogy a felek a házasság fenntartása céljából játszanának össze) s *ma is „közérdek” a házasság lehető fenntartása* (mindaddig míg az tartalmát nem vesztette.)

Ezért nem helyeslem az új perrendi szabályozást, amely a kétoldalú officialitást a házassági bontóperekre is kiterjesztette, ami tulajdonképpen kizárja hogy a bíróság egyedül az egyébként megnyugtatónak talált beismerés alapján a keresetet elutasítsa. Ennek következtében a bíróság nem egyszer abba a helyzetbe kerül, hogy a házasság fenntartása végett kénytelen a beismerést — lényegében eljárási szabálysértéssel — teljes értékű bizonyítékként figyelembe venni, arra az elutasító ítéleti rendelkezésnek alapul szolgáló tényállást alapítani, jóllehet a törvény értelmében a *beismerést csak részbizonyítékként* vehetné figyelembe. (Mindezek ellenére a bírói gyakorlat általában — házassági bontóperekben — csak a házasság fenntartása érdekében alkalmazza az officialitást.)

¹ A Pp. 669. és 670. §-sal kapcsolatos magyarázat Kovács Marcel A Polgári perrendtartás magyarázata c. művének 9. füzet 1317—1319. old. alapján.

A kifejtettekből máris következik álláspontom, amelynek lényege, hogy a házassági bontóperekben továbbra is csak a házasság fenntartása érdekében lehet az officialitást fenntartani, ez nem ellenkezik a házasság felbonthatóságának szocialista értelmezésével, a házasság lehető fenntartása ma is „közérdek”, amely ilyen perrendi szabályozást követel meg. A Pp. 286. § (1) bekezdésének ilyen értelemben való módosítását szükségesnek tartom, mert az nincs összhangban az anyagi joggal s a bíróság az anyagi jogi szabályok érvényrejtetése érdekében kénytelen bizonyos esetekben az eljárási szabály megsértésével eljárni, ami ellenkezik a szocialista törvényesség követelményeivel.

4. Foglalkozunk azonban kissé a házassági bontópereknek egy olyan szerkezeti sajátosságával, amely egészen kivételes terjedelmű irodalommal dicsekedhetik. Gondolok az *előkészítő eljárásra*.¹ A kérdés részletes megvitatása feleslegessé teszi számomra, hogy ezzel a témával különösebben foglalkozzam. Megjegyzem azonban, hogy — a bírói gyakorlat helyes irányításán túlmenően — a jogtudománynak a jogalkotásra gyakorolt hasznos hatása is igen szemléltetően mutatkozik meg az előkészítő eljárásnak az 1954. évi VI. törvényben (Ppn.) végrehajtott novelláris módosításában. E tekintetben utalok *Szigligeti* Viktornak és *Farkas* Józsefnek említett két tanulmányára.

Általánosságban osztom e cikkeken kifejtett nézeteket. Nem lennék azonban őszinte, ha kifejezésre nem juttatnám azt a véleményemet, hogy vajmi kevés visszatartó erőt tulajdonítok a Pp. 280. § (8) bekezdésében foglalt annak a novelláris rendelkezésnek, amely szerint a bíróság indokolt esetben az előkészítő eljárást befejeztété nyilvánító végzésében megállapítja a bontásra irányuló szándék okainak a *hiányát*. A saját gyakorlatomban szerzett tapasztalatom ugyanis az, hogy a felek rendszerint a bontás iránti keresetet elutasító ítélet ellen adnak be fellebbezést, amelyről pedig a jogban járatlan fél is tudja, hogy már az ügy érdemében hozott határozat, nem úgy mint az előkészítő eljárást befejező végzés. Mégsem helytelenítem e rendelkezésnek a törvénybe iktatását, mert szerintem is mindent meg kell tennünk a házasság megszilárdítása érdekében.

Még kevesebb visszatartó erőt tulajdonítok annak a novelláris módosításnak, amely szerint a befejező végzésben a bíróság megállapítja az előkészítő eljárással felmerült költségeket. Ha a költséget megállapító rendelkezés jogerőre emelkedik és valamelyik fél az előírt időben keresetet nyújt be, a bontóper bíróságát — amely már a bontóper bővebb anyaga alapján rendelkezhetne ebben a kérdésben — feleslegesen kötheti ez a megállapító rendelkezés. Ha pedig az egy éves jogvesztő határidő letelte előtt egyik fél sem nyújt be keresetet, akkor annak a félnek, aki költségeinek a megtérítését igényli, e tárgyban amúgyis külön kérelmet kell előterjesztenie, mert a költségmegállapító rendelkezés nem végrehajtható.

Célszerűbb lett volna tehát, ha a novella csupán arra adott volna módot, hogy a bíróság bármelyik fél *kérelmére* a másik felet a kérelmezővel szemben okozott költségek megfizetésére kötelezze, azonban csak abban az esetben, ha az egyéves határidő anélkül telik le, hogy a keresetet bármelyik fél beadná. Egyéb esetben rendelkezik a költségek tekintetében a bontóper bírósága.

¹ Ld. az idevonatkozó irodalom felsorolását: *Szigligeti* Viktor: „A házassági bontóper megelőző előkészítő eljárás” c. cikk a Jogtudományi Közlöny 1954. 7—8. sz. 299. old. és *Farkas* József: „A házassági előkészítő eljárás egyes kérdései a polgári perrendtartás novellájának tükrében” c. cikke. Magyar Jog 1954. okt. sz. 24. old.

5. Most pedig térjünk át polgári perrendtartásunk egyik forradalmi újítására, a *külön illeték* kérdésére, amely ugyancsak nagy érdeklődést keltett és sok vitára adott alkalmat. Ez a vitakészség azonban vajmi csekély mértékben nyilvánul meg *Szigligeti* Viktornak a Házassági perekről írt tanulmányában, jóllehet e tanulmány célja éppen a házassági perekkel kapcsolatos vitás *perjogi* kérdések feltárása, megvitatása lett volna. A szerző a Pp. 290. § (2) bek. ben foglalt tételes rendelkezés, illetve miniszteri indokolás szűkszavú ismertetése után meglepszik azzal az inkább kategorikus, mint tartalmas megállapítással, hogy: „E külön illeték megállapításának nem a pénzügyi bevételek növelése a célja, hanem az a jelentősége, hogy ez alkalmas lehet a házassági bontóperek meggondolatlan és könnyelmű megindításának megakadályozására.”¹

A *Szigligeti* Viktor által a törvény miniszteri indokolása alapján felhozott érvel szemben *Nizsalovszky* Endre — a már fentebb hivatkozott bíráló cikkében — sokkal találóbb és tartalmasabb megállapítást tesz. *Nizsalovszky* Endre nyílt logikájú és találó megállapítása komoly hatással volt a bírói gyakorlatra. A Legfelsőbb Bíróság VII. sz. polgári elvi döntése, indokolásának 1. pontjában az általa javasolt értelemben korigálja ezt a — miniszteri indokolásban előforduló — törvényszerkesztési hibát.

Bacsó Ferenc is foglalkozott már ezzel a problémával a Házassági jogunkról írt tanulmányában.² Ő is meglepszik azonban a miniszteri indokolás fentebb idézett részének az ismertetésével és még nem ismeri fel annak következetlenségét. *Böszörményi-Nagy* Emil Házassági köteléki jogunkról szóló tanulmányában³ már részletesebben foglalkozik a külön illeték tételes jogi szabályozásának ismertetésével és *Szverdlov* nyomán keresi a helyes megoldást. Érdeme annak a később nagyonis gyakorlatinak bizonyuló kérdésnek a felvetése, hogy „az ítélet kiadmányának kiadása csak akkor tagadható-e meg, ha a kiadmányt kérő fél nem fizette be a külön illetéket, vagy akkor is, ha ellenfele maradt adós azzal.” Rámutat továbbá a mindkét állásponttal járó kockázatra is. *Benkő Gyula* A válás kérdéseiről írt tanulmányában ugyancsak foglalkozik a 105/1952. M. T. sz. rendelet 15. §-ával kapcsolatban felmerült előbbi kérdéssel. Kifejti, hogy a jogszabályalkotó, a tilalommal aligha érhet célt, mert a jogerős bontó ítéletet a bíróság a Pp. 290. §-akkor még (6) bekezdelmében közli az illetékes anyakönyvvezetővel, ahonnan bármelyik fél anyakönyvi kivonatot kaphat, amely a házasság felbontását tanúsítja. Ezt a körülményt egyes bíróságok ugyancsak felismerve, úgy akartak a 105/1952. M. T. sz. rendelet 15. §-ának kissé túlzott buzgalommal — érvényt szerezni, hogy — a Pp. kifejezett rendelkezése ellenére — a bontó ítéletet jogerőre emelkedése után *nem* küldték meg az illetékes anyakönyvvezetőnek mindaddig, amíg a kirótt külön illetéket a kötelezett be nem fizette.

A Legfelsőbb Bíróság Pf. III. 22.355/1953. sz. határozatában iránymutatón mondotta ki a következőket: „A házasságot felbontó ítélet jogerőre emelkedése után a kirótt külön illeték megfizetésétől függetlenül meg kell küldeni az illetékes anyakönyvvezetőnek. A jogerős ítéletkiadmány, illetőleg az

¹ *Perjogi* tanulmánykötet, 242. és 243. old.

² *Bacsó*: Házassági jogunk az új családjogi kódex és az új polgári perrendtartás tükrében. Jogtudományi Közlöny 1952. évi 6. sz. 255. old.

³ Hozzászólás házassági köteléki jogunk néhány kérdéséhez. (II.) Jogtudományi Közlöny 1953. évi 5. sz.

ítélet jogerőre emelkedését megállapító végzés kiadása a külön illeték fizetésére nem kötelezett féltől nem tagadható meg azon a címen, hogy a másik félre kirótt külön illeték megfizetése még nem történt meg.”

Az előbb feltárt ingadozó gyakorlatra tekintettel szükség is volt az iránymutatásra, amely az adott körülmények között a leghelyesebb módon történt. Benkő Gyula helyesen mutatott rá említett tanulmányában arra, hogy ha a rendeletalkotó elérte volna a célját, úgy ezáltal egy mesterségesen konstruált házassági akadályt teremtett volna meg a külön illetéket meg nem fizető fél terhére. Ez egyébként ellenkezik a családjogi törvény *alapelveivel*. Helyes tehát a 46/1954. M. T. sz. rendelet 5. §-ának az a rendelkezése, amely hatályon kívül helyezte a 105/1952. M. T. sz. rendelet 15. §-át. Szembeállítja Benkő Gyula a hazai szabályozással a külön illetéknek a Szovjetunióban hatályban levő szabályozását. Ez a szabályozás igen *konzekvens*. Az 1944. július 8-i törvényerejű rendelet értelmében ugyanis a házasságkötésnek a ZAGSZ szerveinél (anyakönyvi szervek) történt bejegyzése által jön létre teljes jogérvényességgel a házasság. A *bejegyzésnek* tehát jogkeletkeztető, *konstitutív* hatálya van. Ezért logikus, hogy bontás esetén a házasság megszűnésének ugyancsak anyakönyvi bejegyzés legyen az előfeltétele. *Nálunk* azonban sem a házasság megkötésénél, sem pedig megszűnésénél *nincs az anyakönyvi bejegyzésnek konstitutív hatálya*. Ezért a szovjet szabályozás bevezetése a külön illeték szabályozásával kapcsolatban csak akkor lenne helyes, ha a házasság keletkezésével és megszűnésével kapcsolatos anyagi jogi szabályok ezzel összhangban módosulást nyernének. Benkő Gyula azonban az anyagi jogszabályok módosítását nem tartja szükségesnek, azt javasolja, hogy a bontóítélet jogerőre emelkedéséhez — a már meglévő törvényes előfeltételeken kívül — a volt házastársak egyikének a kérelmét kellene megkívánni. Így a feleknek még egyszer módjukban állana, hogy megfontolják elhatározásukat s a külön illeték kiszabása után is kifejtethné visszatartó hatását ahelyett, hogy éppen ellenkező hatást gyakoroljon. Benkő-nek ezt az elgondolását megfontolásra méltónak tartom, mert újabb aktív magatartást kíván meg valamelyik féltől a jogerő — s ezzel együtt a házasság megszűnésének — bekövetkeztéhez, ami még egy garancia lenne a könnyelmű bontások kiküszöbölésére. Nem osztom azonban azt a megállapítását, hogy magukkal a peres felekkel szemben éppen semmiféle visszatartó hatása ne lehetne — a kiszabás megtörténte *után* — a külön illeték megfizetésére való kötelezésnek. Az elsőfokú bontóítélet ugyanis a kézbesítéstől számított 30 nap alatt emelkedik jogerőre. Ez alatt a harminc nap alatt — amihez az ítélet írásbafoglalása, leírása és kézbesítése folytán a gyakorlatban még esetenként különböző további időtartam járul — a felperes, a Pp. 284. § (2) bekezdése értelmében keresetétől — az alperes hozzájárulása nélkül is elállhat. Fellebbezés esetén a felperesnek még ennél is több ideje van a keresettől való elállás megfontolására abban az esetben, ha őt vagy őt is kötelezte a bíróság külön illeték megfizetésére. Ha pedig az alperesre rótt ki a bíróság külön illetéket, úgy saját anyagi érdekeitől is vezéreltetve, kezdeményező lépést tehet a felperes felé a kibékülés céljából, ami számára — a keresettől való elállás esetén — a külön illetéktől való szabadulást is jelentené. De módjában áll az elállás a felperesnek a másodfokú ítélet kézbesítéséig is, amely csak ekkor emelkedik jogerőre. Nagyobb baj azonban, hogy a jogban járatlan felek előtt a keresettől való elállás tekintetében irányadó ez a speciális perjogi szabály alig ismeretes. A bíróságoknak pedig — úgy

hiszem — nagyon ritkán jut eszükbe, hogy kitanítási kötelezettségüknek ilyen irányban is eleget tegyenek.¹

Már a fentiekből is következik, hogy a Legfelsőbb Bíróságra igen komoly irányító szerep várt a tekintetben, hogy a külön illeték helyes alkalmazását biztosító, határozott bírói gyakorlat alakuljon ki.

Benkő Gyula joggal helyteleníti ha a bíróságok abban az esetben, amikor a bontásra alapul szolgáló „helyzet” valamelyik fél elmebetegsége, ismeretlen helyen való távolléte avagy börtönbüntetése folytán jön létre, külön illetéket szabnak ki. Kifejezi azt a reményét, hogy nemigen lesznek bíróságok, amelyek ezt megteszik, eltekintve a gyakorlatban elszórtan — a börtönbüntetéssel kapcsolatban — előfordult néhány esettől. Ez a reménye a szerzőnek azonban nem teljes mértékben volt alapos. A börtönbüntetés esetén több ízben kellett a Legfelsőbb Bíróságnak felhívnia az elsőfokú bíróságok figyelmét arra, hogy ilyen esetben helytelen a külön illetékre való kötelezés. Ezt az elvet juttatja kifejezésre pl. a Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 22.538/1953. sz. ítélete, amely indokolásban rámutat arra, hogy túlmegy a külön illeték célján, de a bűncselekmény elkövetésének is túl messzemenő következménye volna az, ha a bíróság egyedül a házasság felbomlására vezető bűncselekmény miatt a házasság felbontásakor külön illeték fizetésére is kötelezne. Kiemelendőnek találom még ugyanezen bírói ítélet indokolásából azt, hogy az ítélet ellen a felperes fellebbezett *csak a külön illeték kiszabása miatt*, annak mellőzése érdekében. Ilyenkor megfelelő fellebbezési kérelem hiányában — mondja az indokolás — a Legfelsőbb Bíróságnak az *érdemi döntést perjogi okokból nincs módjában felülbírálni*.

Ezzel szemben — sőt teljes ellentétben — a Legfelsőbb Bíróság VII. sz. polgári elvi döntésének 4. pontja a következőket mondja ki: „Ha a fellebbezés a házasság felbontását kifejezetten ugyan nem támadja, tartalmában azonban a házasság felbontásának alapjául vett komoly és alapos okot vitássá teszi, a fellebbezési bíróság a bontás tárgyában hozott érdemi döntést is felülbírálja.” Ezt a Legfelsőbb Bíróság azzal indokolja, hogy: „nyilvánvalóan tarthatatlan eredményre vezetne ugyanis, ha például a csupán a külön illeték kiszabását támadó fellebbezés sikere esetén a fellebbezési bíróság olyan tényállást állapítana meg, amelynek alapul vételével a házasságot nem lett volna szabad felbontani és mégsem változtathatná meg a helytelen bontó határozatot, csak azért, mert nincs ilyen irányú fellebbezés. Az ügyben így két, más-más következtetésre vezető tényállás szerepelhetne, ami alkalmas volna arra, hogy megingassa az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat. Éles ellentétben volna a házassági bontóperekben irányadó officialitás elvével is.”

Az indokolásban felhozott érveket imponálóan súlyosaknak találom, mégis kénytelen vagyok kifejezésre juttatni egy-két aggályomat. A Pp. XV. fejezete ugyanis nem tartalmaz eltérő rendelkezéseket a fellebbezési szakban a házassági perekre. Alkalmazandó tehát a Pp. 253. § (2) bekezdése, amelynek értelmében a másodfokú bíróság az elsőbíróság ítéletét csak a fellebbezési kérelem és ellenkérelem korlátai között változtathatja meg. Ezeket a korlátokat pedig a Pp. 247. §-a szabja meg s abba nehéz lenne eljárási szabálysértés nélkül a per főtárgyát képező kérelmet, illetve ellenkérelmet is beleszorítani, amikor ennek a kérelemnek és ellenkérelemnek a tárgya csupán járulékos ter-

¹ Családjogi tanulmánykötet 175—176. old.

mészetű. A Legfelsőbb Bíróság egyébként például a Pf. I. 22.586/1954. 19. sz. ítéletében felülbírált a bontás és névviselésre való feljogosítás tekintetében is az elsőbíróság ítéletét, bár a felperes csak a perköltségben való marasztalás miatt élt fellebbezéssel, mert a fellebbezés az indokolást támadta s ezt a gyakorlatot konzekvensen követi.

A Legfelsőbb Bíróság célkitűzését helyesnek tartom, azonban — határozott véleményem szerint — ezt a kérdést csak törvényhozási úton lehetett volna megnyugtató módon megoldani. A Legfelsőbb Bíróság elvi döntésének gyakorlati érvényrejuttatását — *de lege lata* — nem lehet eljárási szabálysértés nélkül keresztülvinni. Bármennyire is alkalmas az különben arra, hogy adott esetben a bíróság legfőbb feladatát: az objektív igazság biztosítását szolgálja. Ne feledkezzünk meg arról, hogy más perekben is előfordul: fellebbezési kérelem és ellenkérelem hiányában a fellebbezési bíróság nem tud hozzányúlni az elsőbírói ítéletnek olyan rendelkezéséhez, amelyet törvénysértőnek tart. Ebben az esetben egyedül a törvényességi óvás kezdeményezése áll nyitva.

Az irodalom és a gyakorlat megegyezik abban, hogy a külön illeték kiszabásánál figyelemmel kell lenni az azzal megrótt házassági anyagi helyzetére. Így rendelkezik a VII. sz. polgári elvi döntés 2. pontja is. *Benkő* kifejezésre juttatja azt az álláspontját említett tanulmányában, hogy olyan félre, akinek az anyagi helyzete nem teszi lehetővé külön illeték fizetését, nem fog a bíróság külön illetéket kiróni. Kiemeli azt is, hogy — ma már nem lévén munkanélküliség — az olyan féltől, akire a bíróság illetéket rótt ki, annak összege szinte teljes bizonyossággal behajtható lesz. A most felvetett megfontolásokat tartja szem előtt nyilvánvalóan a Legfelsőbb Bíróság, amikor Pf. IV. 22.625/1953. sz. határozatában kimondja, hogy „A külön illeték kiszabásának a munkaviszony pillanatnyi hiánya, vagy önként választott munkanélküliség nem lehet akadály” s aligha lehetne ennek a döntésnek a helyességét vitássá tenni. Az is helyes, hogy a bíróság hosszú évek óta tartó különélés esetén nem szab ki külön illetéket. (Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 22.440/1953. sz. ítélete.)

Azzal már foglalkoztunk, hogy házassági perekben — első sorban azért, mert a felek a kötelékkel szabadon rendelkezhetnek — fokozott mértékben kell a felek összejátszásának a veszélyével számolni. Kérdés nem jelent-e a külön illeték intézménye a gyakorlatban még a fentiekben is túlmenő veszélyt — éppen eljárási jogunk legfőbb célja, a tárgyi igazság felderítése és — ennek következtében — a tárgyi igazság érvényre juttatása szempontjából?

Sajnos, nem is elszórt jelenségeken alapuló tapasztalatom folytán, erre a kérdésre igenlő választ kell adnom. Nem hiszem, hogy lenne olyan bíró kartársam, aki bontópereket tárgyalva ne észlelte volna, hogy a felek — a külön illetéktől való szabadulás hő vágyától vezérelve — nem egyszer a valónak meg nem felelő előadást tesznek, lényeges körülményeket elhallgatnak. A bíróságnak — ha ilyen jelenségeket észlel — a Pp. által rendelkezésére bocsátott eszközökkel kell a rosszhiszeműen perlekedő felet vagy feleket a joggal elvárt jóhiszemű pervitelre, igazmondásra rászorítania.

Nem lebecsülendő — mindezek ellenére — az a veszély, amely egyébként is fokozott mértékben áll fenn az ilyen perekben s amely a felek összejátszásában nyilvánul meg. És ez — szembeállítva azzal a visszatartó erővel, amelyet a külön illeték intézménye képvisel és amely a gyakorlatban meglehetősen kevésbé éreztette a hatását — fejlődésünk jelenlegi szakaszában nagyon is problematikusnak teszi azt a kérdést, célszerűnek látszik-e a külön illeték intéz-

ményének legalábbis a jelenlegi formájában való fenntartása. Abban ugyanis — úgy hiszem — mindnyájan egyetértünk *Szigligeti* Viktorral, hogy a külön illeték megállapításának nem lehet a pénzügyi bevételek növelése a célja.

6. A *szünetelés* kérdésének a szabályozásával kapcsolatban van egy észrevételem. A Pp. 3. § (2) bekezdésében foglalt az az elv, hogy a bíróság hivatalból gondoskodik a pereknek alapos és egyben gyors tárgyalásáról, a házassági — különösen pedig a bontó — perekben nem minden esetben érvényesül ugyanolyan módon mint egyéb perekben. Itt ugyanis az alaposság gyakran fokozott mértékben lép előtérbe a gyorsaság rovására. A törvényhozónak ez a szándéka kitűnik különösen az előkészítő eljárásnak a peres eljárás elé való iktatásából. Ha pedig a törvény fokozott mértékben módot igyekszik nyújtani a feleknek a kibékülésre, a bontási szándék megfontolására nem tudom miért nem tartotta fenn a régi Pp-nek a 475. §-ában meghatározott azt a szabályozást, amely házassági perben is alkalmazandó volt és amelynek értelmében lehetséges volt a feleknek a bíróságnál bejelentett kölcsönös megegyezése következtében a per szüneteltetése. Ilyen módon a felek — rendelkezési jogukkal e-tekintetben is élve — újabb lehetőséget nyernek a kibékülésre.

7. *Benkő* Gyula a *perköltség* kérdésével foglalkozva kifejti idézett munkájában, hogy a perköltség viselése tekintetében nem lehet a Pp-nek a pernyertességgel kapcsolatos általános szabályait alkalmazni. Első érvként felhozza, hogy a vitás kérdés rendezése magánúton nem történhetik meg, második érvként pedig azt jelöli meg, hogy előfordulhat az az eset, amikor a bíróság a házasságot felperes kereseti kérelme alapján felbontja, jóllehet a felperes magatartása hatott közre a bontásra alapul szolgáló helyzet kialakításában. Ilyen esetben — egyéb törvényes szabályozás híján — a Pp. 80. §-ának (1) bekezdését kell — véleménye szerint — alkalmazni és a felperest kell elmarasztalni az alperes költségeiben, mivel a perre a felperes magatartása adott okot. Amikor pedig a komoly és alapos ok létrejöttében mindkét fél magatartása közrehatott, a Pp. 81. § (1) bekezdését kell alkalmazni. A bírói gyakorlat teljes mértékben magáévá tette ezt az álláspontot. Csak példaként hivatkozom a Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 22.972/1953. sz. ítéletére.

Ezen túlmenően azonban ezúttal ismét mutatkozott az elméletnek nemcsak a gyakorlatra, a jogalkalmazásra, hanem a jogalkotásra gyakorolt irányító hatása is a Ppn. 75. § (1) bekezdésében. A miniszteri indokolás 18. pontja az ilyen értelemben kialakult bírói gyakorlatra hivatkozik s az előbb részletezett elvi álláspontot fejti ki lényegében, kiemelve az összes körülmények mérlegelésének alapvető fontosságát.

8. *Benkő* Gyula álláspontja szerint — a vétkességi elv elvetése folytán „teljesen hibás . . . viszontkeresetről beszélni”. A viszontkereset ugyanis ellenirányú kérelmet tételez fel, amiről nem lehet szó, amikor az alperes kérelme ugyancsak a bontásra irányul, mégpedig ugyanolyan okok alapján.¹ Igaz ugyan, hogy a bíróság a komoly és alapos ok megállapíthatása végett köteles az összes körülményeket hivatalból felderíteni, azonban én mégis osztom *Szentmiklósi* Istvánnak egy, a fővárosi bíróságnál az 1954. évben tartott és a Jogászszövetség által rendezett ankéton kifejezésre juttatott és gyakorlati megfontolásokra alapított aggályait. Ennek az álláspontnak a lényege, hogy csak akkor lehetne a házassági bontóperekben a viszontkereset felesleges vol-

¹ Családjogi tanulmánykötet 162. old.

táról beszélni, ha a bíróság a házasságot abban az esetben is felbontaná, ha a felperes keresetétől eláll. Minthogy ez nem így van, sőt a felperes a Pp. 284. § (2) bek. értelmében a házassági perben keresetétől az eljárás bármely szakában, az alperes hozzájárulása nélkül is elállhat, nem lehet helyeselni *Benkő* Gyula álláspontját.

Abban azonban igazat adok *Benkő* Gyulának — és *Böszörményi-Nagy* Emilnek is, aki hasonló véleményt fejt ki említett tanulmányában — hogy *anyagi jogerőről* a házassági bontóperben hozott ítélettel kapcsolatban, aligha lehet beszélni.

9. Végül felvetek még egy-két perjogi kérdést, amelyeknek a megoldásával az eddigi tanulmányok nem foglalkoztak.

a) Az első kérdéssel a korábbi tanulmányok nem is foglalkozhattak. Azóta lépett hatályba ugyanis a Ppn., amelynek 35. § (1) bek. a Pp. 130. § (1) bekezdésének f) pontját módosította és lehetővé tette a keresetnek idézés kibocsátása nélkül történő elutasítását abban az esetben is, ha „a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan”. Kérdés, hogy a Ppn-nek ez a rendelkezése alkalmazható-e házassági bontóperekben.

A Pp. XV. fejezete nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely kizárná a Pp. 130. §-ának házassági perekben való alkalmazását, sőt a 283. § (4) bekezdése ennek a szakasznak az alkalmazását arra az esetre is kiterjeszti, amikor nyilvánvaló, hogy a felperes a kereset megindítására nem jogosult. A Pp. 130. § (1) bekezdés f) pont ilyen esetben való alkalmazásának tehát nincs kifejezett eljárásjogi akadálya. A házassági bontóper bíróságának azonban nem egyedüli feladata a kereseti kérelem elbírálása, annak eldöntése, hogy megállapítható-e a komoly és alapos ok, hanem a felek lehető *kibékítése* is. Nyilvánvaló, hogy az említett adminisztratív jellegű intézkedéssel, a kereset idézés kibocsátása nélkül való elutasításával ezt a feladatát a bíróság nem szolgálná.

Felmerülhet még annak a lehetősége is, hogy az elnök a Pp. 124. § (2) bekezdésének az a) pontja értelmében a kereseti kérelem tekintetében meghallgatja a felperest, esetleg a b) pont értelmében az alperest is s ennek keretén belül megkísérli a felek kibékítését. Ezt az eljárást sem tartom azonban a törvény szellemével összeegyeztethetőnek. Az előkészítő eljárást lefolytató járás-bíróság ugyanis ülnökök részvételével jár el. Az előkészítő eljárás egyik legfontosabb célja pedig a házastársak kibékítése. Ezt az étellel közeli kapcsolatban levő népi ülnökök részvételével hatásosabban folytathatja le a bíróság.

Mindezekből pedig következik az az álláspontom, hogy a bontóper bírósága ne utasítsa el idézés kibocsátása nélkül a Pp. 130. § (1) bekezdésének f) pontja értelmében a keresetet azon a címen, hogy az abban érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan, hanem tűzzön ki a per tárgyalására határnapot, ott hallgassa meg részletesen a peres feleket, a helyzet ismeretében kísérelje meg a békéltetést és ha mindez sikertelen marad, úgy hozzon elutasító ítéletet.

b) A *kötélék* és *névviselés* kérdése közötti szoros kapcsolat következtében ezt a két kérdést csak *ugyanazon bírói ítéletben*, adott esetben — a Pp. 213. § (2) bekezdése értelmében — *ugyanazon részítéletben* lehet eldönteni.

Felmerül a kérdés, hogy abban az esetben, ha az elsőbíróság ítéletét csupán a névviselés tekintetében támadja meg valamelyik fél fellebbezéssel, úgy jogerőre emelkedik-e a kötelék tekintetében hozott ítéleti rendelkezés? A Legfelsőbb Bíróság VII. sz. polgári elvi döntésének 4. pontjához fűzött indokolás tartalmára tekintettel ugyanis nincs kizárva az igenlő válasz abban az esetben,

ha a fellebbező fél a házasság felbontásának alapjául vett komoly és alapos okot vitássá teszi. Előfordulhat ugyanis, hogy ez a fellebbezési támadás olyan elsőbírői ténymegállapításra vonatkozik, amely az érdemtelenség s egyben a komoly és alapos ok megállapítására is alapul szolgálhat. Álláspontom szerint azonban ilyen esetben a kötelék tekintetében hozott elsőbírői rendelkezés jogerőre emelkedik, a fellebbezési bíróság ugyanis az ügyet csak a fellebbezési kérelem és ellenkérelem keretei között vizsgálhatja felül. (Ezzel ellenkező álláspontot foglal el a Legfelsőbb Bíróság pl. a fentebb hivatkozott Pf. I. 22.586/1954. sz. ítéletében. Ugyanez a helyzet, ha csak a házastársi tartás tekintetében van fellebbezés.

c) Végül röviden foglalkozni kívánok a *házassági vagyoni jogi kereset* új perrendi szabályozása folytán egy kérdéssel.

A régi Pp. 694. §-a értelmében abban az esetben ha a bíróság a házassági pert megszünteti vagy a keresetet elutasítja, a pert a vagyoni jogi kereset vagy viszontkereset tárgyában megszüntnek mondja ki. Ezzel szemben a Pp. 292. §-a ilyen rendelkezést nem tartalmaz és a Csjt. 27—31. §-ában foglaltakra tekintettel nem is tartalmazhat. A Csjt. 31. § (2) bekezdése értelmében ugyanis a házassági életközösség megszűnésekor a vagyoni közösség véget ér és bármelyik házastárs követelheti a közös vagyon megosztását. Ebből pedig az következik, hogy a házassági pert megszüntetése vagy a kötelék felbontása tekintetében előterjesztett kereset *részítélettel* történt elutasítása esetén is folytatni kell a házassági vagyoni jogi kereset tárgyalását, kivéve, ha a felek az életközösséget és ezzel együtt a vagyoni közösséget visszaállították, mégpedig — a korábbi bírói gyakorlattól eltérően — *hivatalból* és nem külön kérelemre, mert eltérő rendelkezés hiányában, irányadók a Pp.-nek a részítélettel kapcsolatos általános szabályai.¹

Ennyiben kívántam néhány — általam fontosabbnak tartott — kérdésen keresztül megvilágítani a jogtudománynak a jogalkalmazásra gyakorolt hatását. Tudom, hogy munkám távolról sem teljes, azonban a teljesség követelményének keresztülvitelét eleve kizárja a szűkreszabott terjedelem. Befejezésül csupán annyit, hogy jogi irodalmunkat ezen a területen feltűnő aránytalanság jellemzi. Igen tág teret szenteltünk pl. az előkészítő eljárásnak, ugyanakkor, amikor sok más, igen fontos kérdés megoldását az irodalom a bírói gyakorlatra hagyta. A Legfelsőbb Bíróság e két év alatt igen sok fontos kérdést megoldott, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne várnának a jogtudományra ezen a területen még igen fontos feladatokat.

Balogh Zsigmond

¹ Nem osztom a Legfelsőbb Bíróság polgári jogi kollégiumának azt az állásfoglalását hogy ilyen esetben „külön ítéletet” és nem részítéletet kell hozni. A Pp. 213. §-ához fűzött miniszteri indoklásból kitűnik a törvényhozó célja: az *egyszerűsítés*. Miért kellene hát az ítéletek fajtáit eggyel feleslegesen szaporítani s ezáltal a közérthetőséget csökkenteni. A Pp. 213. § (2) bekezdésének „egyes részei felől külön ítélettel (részítélet) is határozhat” szóhasználat azonos a Pp. 292. § (2) bekezdésének szóhasználatával. Nyilván feleslegesen tartotta a törvényhozó még egyszer — zárójelben — annak megmagyarázását, hogy a külön ítélet alatt részítéletet ért. Az az indok sem helytálló, hogy a kötelék tekintetében hozott külön ítéletet nem lehet a vagyoni jogi kereset tárgyában határozó ítéletben hatályaon kívül helyezni, vagy módosítani, ezért lenne helytelen azt részítéletnek nevezni. Előfordulhat ugyanis ez vagyoni jogi perekben is. Pl. a felperes egyszerre érvényesít keresetében — más-más jogcímből fakadó — megállapítási és marasztalási kérelmet. Bármelyikben is határoz részítélettel a bíróság, mégsem helyezheti hatályaon kívül vagy módosíthatja ítéletében a részítéletet, mert a két petitum között semmi összefüggés nincs.

Az államtitok védelme*

Az államtitok védelme szocializmust építő, a béke megvédéséért küzdő hazánkban nagy jelentőségű. A magyar népi demokrácia fejlődésének tíz éve bizonyítja, hogy a külső és a belső ellenség mindig kész a támadásra, kémeket, szervezőket, diverzánsokat alkalmaz, hogy gyengítse a népi demokrácia erejét. Az államtitok védelmének minél hatékonyabb biztosítása elsőrendű fontosságú törvényhozási feladat.

Az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Szovjetjogi tanszékén e tárgyban megtartott ankét részvevői kifejezésre juttatták azt a törekvésüket, hogy néhány vitás kérdés felvetésével, állásfoglalásokkal, javaslatokkal segítsék elő e tárgyban a büntetőtörvényhozás előkészítő munkálatainak eredményességét.

I. Az államtitok védelmének körére vonatkozó *magyar* jogfejlődés vizsgálata során szükséges éles különbséget tenni a titok védelmére vonatkozó régi jogszabályok és az államtitok és hivatali-titok büntetőjogi védelméről szóló 1951. évi 21. sz. tvr. mint szocialista büntető jogszabály között. Az 1951. évi 21. sz. tvr. keletkezésének körülményei világítanak rá elsősorban arra a minőségi különbségre, ami a szocialista jogszabály által biztosított titokvédelem és a korábbi, burzsoá büntetőjogszabályok által célzott titokvédelem szempontjából fennáll. A Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusának határozatai kiemelték az állami fegyelem megszilárdításának szükségességét. Ebből nyilvánvalóvá vált, hogy fokozni kell a harcot az állami, hivatali fegyelem megerősítése érdekében, a felelőtlenség, a fecsegés ellen. Ebből a célból létesült az 1951. évi 21. sz. tvr.

Lukács László az említett ankéton korreferátumában kifejtette: az államtitok védelmét szolgáló büntetőjogi szabályok a büntetőjogban szokásos *negatív* körülírás módszerével jelölik meg azt a magatartási szabályt, hogy az állampolgárnak az államtitkot a legmesszebbmenően meg kell őriznie. Fel kell azonban vetni, hogy milyen alapon követeli meg a szocialista állam *mindentől* a titok megőrzését? A magyar állampolgárral szemben a hazaszeretetnek, a haza védelmének erkölcsi szabálya válik a törvényben jogi parancssá, a külföldi elkövetővel szemben pedig az állami önvédelem elve érvényesül.

A jogszabály nem épülhet egyedül a törvényhozói akaratra, az állami szervek célszerűségi szempontjaira, hanem a törvénynek számolnia kell a társadalom erkölcsi felfogásával, jogtudatával. A szocialista jogszabálynak tükröznie kell a szocialista jog és erkölcs összhangját. Az államtitok védelme tekintetében azonban a közelmúlt igazságszolgáltatási gyakorlatában még fennállt bizonyos konfliktusok lehetősége az államtitok eltérő értelmezése folytán.

A titokfogalom — mint *Bolgár György* megállapította — a bírói gyakorlat egyik sarkalatos problémája annak ellenére, hogy a titok védelmét célzó

* Az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Szovjetjogi Tanszékén 1954. november hóban megtartott ankét alapján.

jogszabályok túlnyomó része szükségesnek tartotta a titok fogalmának, közelebbről az államtitoknak, a hivatali titoknak, vagy a katonai titoknak törvényi meghatározását. A titok fogalmára vonatkozó meghatározások azonban sem hatályos törvényeinkben, sem a népi demokráciák jogalkotásaiban nem tekintethetők egységesnek, a titokfajták elnevezései is eltérőek, vagy helyenként ellentmondóak. Magyar vonatkozásban ezen a helyzeten nagymértékben változtatott a Minisztertanács 9/1955. (II. 15.) M. T. számú rendelete az államtitoknak tekintendő adatok megállapításáról. Erre a tanulmány keretében visszatérek.

Az 1951. február 9-én megjelent *bolgár* büntetőtörvénykönyv a társadalmi rend ellen elkövetett bűncselekményekről szóló XI. fejezetének 4. sorszáma alatt a 295—302. pontokban „állami titok elleni bűncselekmények” c. alatt rendelkezik az államtitok megsértésével elkövethető bűncselekményekről. Büntetőjogi felelősség alá vonja nemcsak a hivatali, vagy katonai szolgálatban állókat, hanem egyéb személyeket is és bünteti azt is, aki bármi módon közli, elárulja, vagy összegyűjti a katonai, gazdasági vagy más természetű adatokat, amelyek nem képeznek ugyan államtitkot, de amelyek közlését törvény, vagy rendelet tiltja. Hasonlóan a hatályos jogunkhoz, büntetni rendeli a törvény azt a hivatalos személyt is, aki nem tartja be az államtitok megőrzésére vonatkozó szabályokat és ezzel lehetőséget nyújt arra, hogy a titkot felfedezzék. Ennek büntetése nevelőmunkára utalás, vagy pénzbüntetés. A bolgár törvény hiányossága, hogy nem tartalmazza az államtitok fogalmát a kódex más helyein sem. Különlegessége a törvénynek, hogy a titokra vonatkozóan nem ismer klasszifikációt, a titoknak egyetlen fajtáját: az államtitkot részesíti büntetőjogi védelemben.

A *csehszlovák* büntetőtörvénykönyv, mely 1950. augusztus 1-én lépett hatályba, a 2. részében a köztársaság biztonsága ellen irányuló bűntettek címe alatti 88—92. §§-ban az államtitok veszélyeztetéséről rendelkezik, míg 5. részében a közügyek rendjét különösen veszélyeztető bűncselekmények címe alatt a 112—115. §§-ban a gazdasági és szolgálati titok veszélyeztetéséről szóló szabályokat tartalmazza. Ez a törvény tehát a hatályos jogunkkal szemben állami, gazdasági és szolgálati titkot különböztet meg. A hatályos jogunkkal egyezően a csehszlovák büntetőtörvénykönyv fent említett szakaszai ugyan csak nem kívánják meg azt, hogy a titok megszerzése ellenséges szervezet, vagy személy részére való átadás céljából történjék. Ugyanakkor azonban amíg az államtitok tekintetében nincs ilyen korlát, a hivatali, illetőleg szolgálati és a gazdasági titokról szóló részben feltétel az is, hogy a titok kikémlelése külföldi részére való elárulás végett történjék. Ha ez a feltétel nem áll fenn, tehát csupán illetéktelen személynek való elárulás céljából történik a titok kikémlelése, a törvény enyhébb büntetési tételt állapít meg. Hatályos jogunktól eltérően a csehszlovák büntetőtörvénykönyv nem állapítja meg a titok fogalmát a titok védelméről szóló rendelkezésekkel egyidejűleg, azonban a törvény 75. §-a „egyes fogalmak magyarázata” cím alatt háromféle titokfogalmat ismeret. Míg hatályos jogunk a titok fogalmának mind formális, mind tartalmi ismertetését adja, addig a csehszlovák büntetőjog meghatározása formálisnak nevezhető, mert nem ad tárgyi megjelölést a titokra nézve, hanem tulajdonképpen azt mondja, hogy titok mindaz, aminek — tekintettel a védett érdekekre — illetéktelen személyek előtt titokban kell maradnia.

A *szovjet* büntetőtörvényhozás jutott el a titokfogalom világos megfogal-

mazásáig és a Legfelső Tanács Elnökségének 1947. június 9-i törvényerejű rendelete megfelelő, mindenre kiterjedő büntetőjogi szabályokat adott. Ez a rendelet az egyes cselekményeket elhatárolja az elkövetők szerint: hivatalos személy, magánszemély, vagy katonai személy által elkövetettek. Elhatárolja az államtitok felfedését az ellenforradalmi célzatú bűncselekményektől, amennyiben előbbiek szubszidiáriusak, s csak akkor állanak fenn, ha a cselekmények jellegüknél fogva hazaárulásnak, vagy kémkedésnek nem minősíthetők. A rendelet három különálló büntetési tényállást állapított meg: a) államtitkot képező adatok felfedését, b) államtitkot képező adatot tartalmazó anyagok, vagy okmányok elvesztését és c) államtitkot képező tanulmányok, felfedezések és műszaki tökéletesítések külföldre juttatását és bejelentését. A Szovjetunió Minisztertanácsa 1947. évi június 8-i rendeletével jegyzéket adott az államtitkok képező adatokról. Ez a jegyzék pontos felsorolást tartalmaz a katonai jellegű, gazdasági jellegű, valamint egyéb bizalmasnak nyilvánított adatokról, végül a találmányokra, felfedezésekre, műszaki tökéletesítésekre vonatkozó adatokról.

Hatályos büntetőtörvényeink a büntetőjogi védelem tekintetében jelenleg a következő titokfogalmakat különböztetik meg: állami titok, hivatali titok, katonai titok, szolgálati titok. Annak, hogy többféle titokfogalom használatos, az a magyarázata, hogy hatályos büntetőtörvényeink részben a felszabadulás előtt, részben a felszabadulás után keletkeztek, így a különböző jogszabályokban különböző titokfogalmak szerepelnek.

A jelen tanulmányban már említett 1955. február 15-i keletű 9. számú minisztertanácsi rendelet: az államtitok fogalmának a hatályos jogban szereplő meghatározásai érintetlenül hagyásával, a szovjet büntetőtörvényhozási elvek és igazságszolgáltatási gyakorlati tapasztalatok figyelembevételével csoportosítja az államtitoknak tekintendő adatokat a következőképpen: 1. Az ország védelmére és biztonságára vonatkozó adatok. 2. Gazdasági jellegű adatok. 3. Egyéb jellegű adatok. A rendelet zárórendelkezések című IV. része egyben felhatalmazást tartalmaz arra, hogy a miniszterek (országos hatáskörű szervek vezetői) készítsék el részletes utasításaikat a területükre vonatkozó államtitkok körének a meghatározására. E rendelkezés egyben rávilágít arra is, hogy maga a rendelet fontos keretjogszabály, a speciális részletszabályozásra vonatkozóan kötelező elveket tartalmaz.

Mint fentebb megjegyeztem: e rendelet érintetlenül hagyja a titokra vonatkozó fogalommeghatározásokat. A rendelet praeambulumában azonban bizonyos kiegészítő jellegű felsorolást tartalmaz a hatályos jogban szereplő titokformák tekintetében, amennyiben az 1951. évi 21. számú tvr. 1. §-ában zárójelben szereplő felsorolást zárójel nélkül szerepelteti, egyben mellőzi az említett tvr.-ben egyéb helyeken is szereplő adat, tény, irat, vagy tárgy szerinti felsorolás alkalmazását. A Minisztertanács rendelete fontos lépéssel előre az államtitok fogalom helyes értelmezésének nemcsak a tudomány, az igazságszolgáltatási szervek gyakorlata, hanem az állampolgárok széles körében is fennálló problémáját, de nem ad útmutatást arránézve, hogy a jövő szempontjából fenntartandó-e a hatályos törvényekben található, több különböző titokfajta, vagy pedig helye lehet összevonásoknak, vagy más megnevezéseknek.

Visky László az említett anketon e kérdés vizsgálatánál abból indult ki: milyen eredményre jutunk, ha a különböző titoksértő cselekmények jogi tár-

gyát a cselekmények elkövetőjének szubjektumával párhuzamba állítva vizsgáljuk. A magántitkot, mint a tárgyalási körön kívül esőt figyelmen kívül hagyva, a kérdés először így alakul: szükség van-e az állam-, hivatali, katonai és szolgálati titok fogalmának fenntartására, egymástól való elkülönítésére. Másszóval: eltérő jogi tárgyat sértenek, vagy veszélyeztetnek-e a felsorolt fogalmak által tükrözött érdekeket sértő cselekmények? Nézete szerint nem kétséges egyfelől, hogy az állam- és hivatali titok fogalomkörébe a szolgálati és katonai titok tárgyai maradék nélkül beolvadnak, másfelől viszont világos, hogy az államtitok és a hivatali titok megsértése két különböző jogi tárgyat támad és így az államtitok megsértése mind súlyban, mind a társadalomra veszélyesség fokában elkülönül a hivatali titok ellen támadó cselekményektől. Nézete szerint azonban fel kell vetni azt a kérdést, hogy a titok elleni támadások legsúlyosabb fajtája, a kémkedés szempontjából a tétel nem igényel-e módosítást, szükség van-e e külön az állam- és hivatali titok között különbséget tenni? Helyesen szögezte le Visky elvtárs, hogy a kémkedés törvényi tényállásában a szubjektív oldal különleges eleme, célzat kell, hogy szerepeljen, mert ez az elem választja el elsősorban a kémkedési cselekményt a titoksértés bármilyen más formájától és mutat rá egyúttal eltérő jogi tárgyára is. Az is kétségtelen, hogy a kémkedés a proletárdiktatúrát pregnánsan támadó, jellegzetesen ellenforradalmi bűncselekmény, míg a titoksértés egyéb alakzatai más jogtárgyat támadnak. A jogtárgy szerinti megkülönböztetés érzékeltetésére alkalmas: utalás a szovjet büntetőjog rendszerében az ellenforradalmi és az államigazgatás rendjét különösen veszélyeztető bűncselekmények elhatárolására.

Nézetem szerint a kémkedés tekintetében a titokfajták közti megkülönböztetés csak annyiban foghat helyt, hogy ha különösen fontos államtitok képezi a kémkedés elkövetési tárgyát, indokolt ennek minősített esetként való kiemelése. Egyéb vonatkozásokban azonban a jelenleg használt titokfajták helyett csupán az állam- és szolgálati titok közötti különbségtételt tartom szükségesnek a jövő törvényhozása szempontjából. Az 1951. évi 21. számú tvr.-ben szereplő „hivatali titok” fogalom helyett „szolgálati titok” fogalom felvétele lenne indokolt. Általánosan elismertté vált ugyanis az alkalmazásnak szolgálati jellege. A szovjet-orsz 1947. évi június 9-én kelt törvényerejű rendelet is „szolgálati állásnál fogva tudomásra jutott titkot” említ. A csehszlovák kódex ugyancsak a szolgálati titok fogalmát használja.

A hivatali titok fogalmának kiküszöbölése, illetőleg a szolgálati titokkal való helyettesítés esetén az a probléma merülne fel, hogy a katonai szolgálati titok igényel-e külön büntetőjogi védelmet? Nézetem szerint a katonai titok külön büntetőjogi védelme — figyelemmel honvédelmünk fejlődési színvonalára és az erősödés jövőbeni követelményeire — nem mellőzhető. Szükséges, hogy az új büntetőkódex tartalmazzon speciális katonai rendelkezéseket.

II. A titokvédelem jogszabályi rendszerének kérdését illetően, *Bolgár György* részéről felvetődött egy olyan elgondolás, hogy az államtitok megsértése a népköztársaság elleni bűncselekmények sorába, az állam belső biztonsága elleni bűncselekmények közé való, ugyanakkor a hivatali titoksértéstől különválasztandó és a büntető törvénykönyv más részében nyerne elhelyezést. Bolgár elvtárs abból indult ki, hogy az államtitok megsértésének más a tárgya, mint a hivatali titoksértésnek. Véleményem szerint nincsen különbség elsősorban az elkövetési tárgy tekintetében, mert az elkövetési tárgy

maga a titok és a titoksértő — ha nem kémkedésről van szó — rendszerint nem mérlegeli, hogy az általa sértett titok államtitok-e, vagy hivatali titok. A jogi tárgy tekintetében nézetem szerint azért nincs különbség, mert mindkét titokfajta megsértése a Magyar Népköztársaság biztonságát, honvédelmi és gazdasági érdekeit és az államigazgatás rendjét veszélyezteti, vagy jelent annak számára sérelmet kisebb vagy nagyobb mértékben. Következésképpen nem értek egyet azzal az elgondolással, hogy célszerű volna ezeket a jogszabályokat az új büntetőkódex tervezetében különböző rendszerben elhelyezni, amint azt egyébként a csehszlovák büntetőkódex teszi. Az áttekinthetőség szempontjából is célszerűbb az egy fejezetben való elhelyezés.

Visky László elgondolása szerint az államtitok megsértésének törvényi tényállása állam elleni, de az ellenforradalmi szándékot nélkülöző bűncselekmény, amely — szemben Bolgár György elgondolásával — a kémkedési cselekmények és nem a belső biztonság elleni cselekmények mellé sorakozik. A hivatali titok megsértésének törvényi tényállását rendszerbelileg az államigazgatás elleni támadások körébe illeszti be, hasonlóan Bolgár elvtárhoz.

Nézetem szerint az államtitoksértésnek a kémkedéstől, mint egyik legsúlyosabb ellenforradalmi bűncselekménytől való teljes elhatárolása szükséges rendszerbelileg annál is inkább, mivel a kémkedés tárgya bármilyen titokfajta lehet. De lege ferenda azonban felvetődik az a kérdés, hogy helyes lenne az államtitok büntetőjogi védelme körében egy bizonyos értelemben átmeneti jellegű törvényi tényállást felvenni a kódextervezetbe. Ennek az átmeneti jellegű rendelkezésnek az volna a lényege, hogy súlyosabban minősül az államtitoksértő bűncselekménye, ha az általa kiszolgáltattott adat, bár nem az ő szándéka folytán, idegen hatalom megbízottjának, vagy érdekében működő személynek tudomására jut. E javaslat ellen az elmélet művelői felvethetnék azt az ellenérvet, hogy praeter intentionem felelősségrevonásról van szó, amelynek a büntetőtörvénykönyvből való kiiktatása indokolt. Nézetem szerint az ilyen cselekmény különösen nagy társadalomra veszélyességére tekintettel szükséges a javasolt változat bevétele az új büntetőkódexbe, olyan elméleti megalapozással, hogy a szóban forgó körülményre az elkövető elvárható gondosságának ki kell terjednie. Mind Bolgár, mind Visky elvtárs helyesen fejtették ki, hogy büntetőjogunk szocialista elvi alapjai megkövetelik a felelősségrevonáshoz a szubjektív vonások teljességét, a cselekmény társadalomra veszélyességének felismerését, vagy felismerésének lehetőségét is. Következésképpen egyet kell érteni a *Schultheisz Emő* elvtárs által következetesen képviselt felfogással, mely szerint a praeterintentionális felelősségnek szűk körben való fenntartása is sértene a szocialista büntetőjognak azt az alapvető elvét, hogy bűnösség nélkül felelősségrevonni senkit sem lehet.

III. Az állam- és szolgálati titoksértés alanyának meghatározásánál helyes abból kiindulni: az alapesetben szereplő törvényi tényállás megvalósulásának nem feltétele, hogy az elkövető bizonyos meghatározott állású, vagy foglalkozású személy legyen. Mint *Visky László* is helyesen kifejtette az anketon: a titoksértés legtöbb elkövetési magatartása elsősorban a hivatalos személyek által kerülhet megvalósításra, pl. a titok kifecsegése, elvesztése stb. Természetes tehát, hogy elsősorban azok lehetnek a bűncselekmény elkövetői, akik állásuknál fogva, vagy megbízás folytán birtokosai állam- vagy szolgálati titoknak. Ezenkívül bárki lehet az elkövetője, aki büntetőjogi felelősség alá eshetik. Nem lehet vitás tehát az sem, hogy a titoksértés alanya akár magyar,

akár külföldi állampolgár lehet és így a Btá. 3. és 4. §-ának rendelkezései a titoksértés vonatkozásában is alkalmazandók.

A titok minél hatékonyabb megvédésének érdekei feltétlenül megkívánják, hogy az új büntetőkódex tervezet bizonyos elkövetők büntetőjogi felelősségét minősített esetként kiemelve. Indokolt, hogy az olyan személy, aki a titoksértést hivatalánál, vagy hivatalos megbízatásánál fogva birtokába jutott titok tekintetében követte el, súlyosabb büntetéstétel alá essék. Az ily módon súlyosabban minősülő titoksértés alanya tehát csak a törvényben meghatározott körökbe tartozó személy lehet.

Vita merült fel, a titoksértő hozzátartozója (Btá. 29. §) felelőssége tekintetében. Itt nem arra kell gondolni, hogy az ilyen személy is lehet-e és milyen vonatkozásban alanya a titoksértési büntettnak. Az esetben, ha a hozzátartozó bűnrészesi tevékenysége megállapítható, a hozzátartozó büntetőjogi felelőssége nem lehet vitás. A feljelentési kötelezettség tekintetében azonban az álláspontok nem egységesek, de lege ferenda. *Lukács* elvtárs helyesen indult ki abból az elvből, hogy az államtitoksértés miatti feljelentésnek a hozzátartozóktól való megkövetelése a szocialista erkölcsnek arra az elvére épül fel, hogy bizonyos kivételes esetekben a haza érdekében a család érdekét is fel kell áldozni. Nem érték egyet azonban ebből levont azzal a következtetéssel, hogy a hozzátartozókra vonatkozó feljelentési kötelezettséget mind általában, mind a titoksértéssel kapcsolatban is a jelenlegi tételes szabályozásnál *szűkebb* körben kellene megállapítani és kizárólag csak az állam elleni, a népi demokratikus államrend alapjai ellen irányuló legsúlyosabb bűncselekményekre vonatkozóan fenntartani. Kétségtelen, hogy a hatályos jogban a hozzátartozó feljelentési kötelezettsége tekintetében fennálló ellentmondásokat teljes egészében ki kell küszöbölnie az új büntetőkódex tervezetének. Ennek a módja azonban nem a hozzátartozói felelősség szűkítése, hanem egységes elvek szerinti bővítése, kiterjesztése azokra a súlyos bűncselekményekre, amelyekre a hatályos jogi szabályozás indokolatlanul nem terjed ki, pl. hűtlenség, szabotázs.

Az 1951. évi 21. számú tvr.-nek a feljelentés elmulasztására vonatkozó rendelkezése azáltal, hogy e kötelezettség alól a hozzátartozót nem mentesítette, fontos szerepet tölt be az állampolgároknak a népi demokratikus állam iránti hűségre, hazaszeretetre való nevelésében. E politikai feladat aktualitása nap mint nap fokozódik. Emellett állampolgáraink jogtudati fejlettségi színvonalára is, az elmúlt 10 évi fejlődésünket tekintve, előnyösen alakul, növekszik az elvárhatóság foka. Következésképpen semmisem indokolja a feljelentési kötelezettség elmulasztása miatti büntetőjogi felelősség alanyi vonatkozásban való szűkítést, különösen a titokvédelem körében. A hatályos jog alkalmazása, a titoksértési cselekmények minősítése szempontjából elhangzottak olyan irányú nézetek a büntetőjog elméleti és gyakorlati művelői körében, hogy az 1951. évi 21. számú tvr. hatálybalépésétől kezdve az igazságszolgáltatási szervek gyakorlatában nem kerülhet sor az 1930. évi III. tv. 60. §-ában meghatározott hűtlenségi alapesetek alkalmazására, mivel a törvényerejű rendelet is ugyanannak a titokfogalomnak a védelmét biztosítja. Nézetem szerint az ilyen irányú fejtegetések vitássá tehetők több vonatkozásban. Tény, hogy az 1951. évi 21. számú tvr. túlzottan taxálja a titok fogalmát, mégis világosabban és átfogóbban határozza meg, mint az 1930. évi törvény. Amellett az 1951. évi 21. számú tvr. nem helyezte hatályon kívül az 1930. évi törvény alape-
se-

teire vonatkozó rendelkezéseket. Véleményem szerint a motívum megvizsgálása dönti el adott esetben — annak ellenére, hogy a törvényi tényálláson kívüleső elem — vajon melyik büntetőtörvény alkalmazandó minősítésnél.

A gyakorlatot nem vitásan zavarja a hatályos jogban az a kétségtelenül fennálló ellentmondás, ami az államtitoksértési cselekmények és a hűtlenségi alapesetekre meghatározott cselekmények büntetési tételei között fennáll. Jelesül, hogy az utóbbiak mint hűtlenségi cselekmények büntetési tétele 5 évig terjedhető, az előzőek mint államtitoksértési cselekmények büntetése pedig 10 évig terjedhető börtön. Nézetem szerint azonban formális és bizonyos vádsviznmusból fakadó felfogást tükröz az, hogy valamely titoksértési cselekményt — habár jellege szerint a hűtlenség valamelyik alapesetének kellene minősíteni — pusztán azért minősíti a gyakorlati jogalkalmazó államtitoksértésnek, mert annak büntetési tétele magasabb. Ezt az ellentmondást az új büntető-kódex tervezetének feltétlenül ki kell küszöbölnie.

IV. Összefoglalva az ankét eredménye alapján a kodifikatorius szempontból is figyelembe veendő állásfoglalásokat és javaslatokat: 1. Az államtitok megőrzését megköveteli a hazaszeretet erkölcsi kötelessége. Az államtitok megőrzése nem biztosítható kizárólag a büntetőjog eszközeivel. A szocialista erkölcsi felfogás kialakítása, a szocialista jogtudat fejlesztése elsődleges feladat. 2. Az állampolgárokkal közölni kell, hogy mi tekintendő államtitoknak. Követelmény az államtitok fogalmának közérthető és a nép felfogásának is megfelelő törvényi meghatározása. Az államtitok büntetőjogi fogalmát az állampolgárok széles körében tudatosítani kell. 3. Az államtitoksértés és a kémkedés minőségi elhatárolása érdekében az alanyi oldalon a kémkedés vonatkozásában világosan meg kell határozni az ellenforradalmi célzatot. Az államtitok és a hivatali titok között a tárgyi oldalon fennálló fokozati különbség figyelembevételével, a lényegében azonos jogtárgyra tekintettel nem szükséges a két titoksértési fogalom rendszerbeli szétválasztása. 4. A titoksértési cselekmények törvényi tényállásainak megfogalmazásánál az objektív és szubjektív vonások egysége szempontjából lehetővé kell tenni, hogy a törvényszöveg maga nyújtson megfelelő tartalmi alapot a bűncselekmény szubjektív vonásainak vizsgálatára és értékelésére. (Célzat, szándék, gondatlanság, a társadalomra veszélyesség tudata.) 5. A hatályos büntetőszabályokban és az igazságszolgáltatási szervek gyakorlatában a titokvédelem tekintetében fennálló ellentmondások törvényhozási úton való kiküszöbölése szükséges.

Barna Péter

A perelőfeltételek kérdése az új Polgári perrendtartásban

I. Nem újkeletű kérdés a polgári perjogi irodalomban az anyagi jog és eljárási jog viszonya. E probléma kiinduló pontja akkor kezdődött, mikor Bülow kutatása szétszakította az addig a polgári jog tartozékaként szereplő eljárási jogot és a maga közjogias felfogásával azt egy teljesen másik szférába, a közjogok világába utalta. E kérdés azóta több formában, más-más

oldalról megvilágítva hangzott el, lényegében azzal az értelemmel, hogy milyen kapcsolatban van a polgári jog érvényesítési eszközével, az eljárási joggal, illetve annak megindító első lépésével, a keresettel. Vajon az alanyi magánjog — írja Nizsalovszky¹ — konkrét jogosulti pozí-

¹ Alanyi magánjog és a perjog. Budapest, 1942. 4. old.

ciója-e az egyedüli alap, amelyből jog származik az igazságszolgáltatási apparátus mozgásbahozatalára és ha nem, van-e egyáltalán valaminő jelentősége a per szempontjából is annak, hogy a per kezdete előtt vagy általában a peren kívül valakinek volt-e, vagy van-e és minő anyagi magánjogi konkrét jogosulti pozíciója.

A fent megjelölt problémát az irodalom a keresetjog kérdése néven ismeri. Nincs talán egyetlen jelentősebb perjogi író sem — különösen a német irodalomban, aki ne foglalkozott volna ezzel a kérdéssel. A vitának egyik igen jelentős résztvevője, Degenkolb már 1905-ben megkongatta a vészharangot a viták meddőségét megállapítva, mondván, hogy „nem érdemel hálát, aki ebbe az áradatba még újabb patakocskát akar bevezetni.”¹

A szovjet perjogi irodalom nem tette azonban félre a már eltemetettnek hitt problémát. Látva a burzsoá perjogi irodalom meddőségét, Gurvics kísérelte meg igen komoly és alapos munkájában leszögezni a szovjet perjog álláspontját, elsősorban is azt, hogy a kérdés felvetése és a megoldásához való közeljutás a szovjet és a szocialista perjogi irodalomnak egyik fontos és jelentőségeltjes feladata.

Az új perjogi törvényalkotásunk, az új Ppn. veti fel napjainkban élesen a kérdés elméleti problémáját, annak a gyakorlattal való szoros kapcsolatát. Az elméleti probléma tehát jelenleg csupán annyiban és oly mértékben érdekel, amely összefüggésben áll a gyakorlati tétellel.

A keresetjog fogalmának és mibenlétének kutatása közben Bülow határozta meg a perelőfeltételek fogalmát is. Bülow elmélete szerint perelőfeltételek mindazok a feltételek, amelyekről a pernek, mint érvényes jogviszonynak a keletkezése függ. A jogviszonyelmélet eme felfogásából fakadóan Bülow elmélete szerint¹ ezeket a perelőfeltételeket egy olyan szakaszban kell vizsgálni, amely még nem per, hanem valamely per előtti szakasz.

A perelőfeltételek gondolata Bülow nyomán a perjogi irodalomban elfogadásra talált. A perelőfeltételek megfogalmazása, jellegük és feladatuk azonban másként és másként jelentkezik a különböző keresetjogi elméletek képviselőinél.

Az anyagi jogi elmélet megfogalmazója és legkiválóbb képviselője, Savigny a keresetjog alatt kettőt ért: valamely jogot magában véve és annak megsértését. *Ha az első hiányzik, jogsértés nem képzelhető; ha pedig a második hiányzik, akkor a jog a keresetnek különös alakját fel nem veheti, nincs actio nata.* Az anyagi joggal azonosított, illetve csak annak egy változott, különös alakját jelentő keresetjogi elmélet természetesen előfeltételként is anyagi jogi követelményt kíván meg.

A Savigny keresetjog elméletét már Plósz Sándor erősen bírálta.¹ Plósz kiemeli, hogy ezek szerint a legkövetkezetesebb az volna, ha az állam bíróságait oda utasítaná, hogy sértetlen jogok iránti kereseteket ne fogadjanak el és ha kitűnik, hogy valamely sértetlen jog iránt indított per, az eljárást szüntessék be, azaz a *jogsértést tekintés perelőfeltételnek*. Ennek az elvnek következetes keresztülvitele arra vezetne — folytatja Plósz — hogy a jogsértés, vagy legalább az állítólagos jogsértés, a perelőfeltétel körüli tárgyalásoknak éppen úgy tárgyát képezné, mint a bírói hatáskör, vagy illetékesség, s ha a jogsértés be nem igazolhatnák, az eljárás beszüntetése következne be és pedig tekintet nélkül arra, vajon az alperes egyszersmind a jogot is tagadja-e, vagy pedig csak a sértést, mert itt a sértés mint az érdemben való nyilatkozás előfeltétele forog szóban. Nem szükséges azonban kivételekre hivatkozni — mint ahogyan Windscheid² megjegyzi — hogy a Corpus Iurisban lapozgatva olyan actiókra akadunk, melyek jogsértést nem tételeznek fel.

A konkrét keresetjog elméletének hívei — megalapítójával, Wach-hal és legalaposabb kifejtőjével, Hellwiggel, nálunk Bacsó

¹ Beiträge zum Zivilprozess. 1. old.

² Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen.

¹ Összegyűjtött dolgozatok 7. és köv. old.

² Actio 2. old.

Jenővel — arra az álláspontra helyezkednek, hogy keresetjoga csak annak van ugyan, aki elvárhatja, hogy a bíróság a kereset értelmében ítéljen, de ez a jog kell, hogy független legyen a polgári jogi viszonytól, mert különben elképzelhetetlen lenne keresetjog olyankor, amikor a felperes éppen annak kimondását kéri a bíróságtól, hogy közte és a másik fél között nincs semmiféle jogviszony. Ezen elmélet ugyancsak Bülow kiindulási pontjából arra az eredményre jut, hogy kereseti joga csak a valóságos jogosultnak van, annak van joga a „kedvező ítélethez”. Összefüggést teremt eme elmélet az anyagi joggal, de mégis kiemeli annak önállóságát és külön létét. A konkrét keresetjog elméletének szülője a modern perjogban elismert nemleges megállapítási kereset volt.

A konkrét keresetjog elméletének hívei között különösen Hellwig foglalkozott részletesen az előfeltételek kérdésével;¹ Hellwig különbséget tesz munkájában a perelőfeltételek,² valamint keresetelőfeltételek között.³ A per előfeltételei: a) a kereseti beadványnak meghatározott alakja, b) kellő perjogi módon való beadása, c) a bíróság illetékessége, d) perbeli cselekvőképeségű személy által. A megjelölt előfeltételek fennforgása esetében megindul az eljárás és az ügy az érdemben való eldöntés alá tartozik. Ezen előfeltételek bármelyikének hiánya esetében a pert elutasítják. A keresetnek előfeltétele: materiális és processzuális. Perbeliek: perbeli cselekvőképeség, az adott per eldöntésének megengedhetősége, a processzuális jogi érdek. Ha ezek közül bármelyik is hiányzik, a keresetet az „adott időre” ezidőszert elutasítják. Ilyen ítélet nem jelenti az anyagi jogviszony feletti vitának az eldöntését a felek bármelyike javára. A materiális előfeltétel — a polgári jog megléte, melynek hiányában a keresetet érdemben elutasítják. Hellwig ezen felfogását az alapgondolat teljes fenntartásával elejti és egy ennél könny-

nyebben kezelhetővel pótolja. E szerint különbséget kell tenni általános perelőfeltételek (allgemeine prozessuale Klagevoraussetzungen) és magánjogi keresetelőfeltételek (privatrechtliche Klagevoraussetzungen) között.¹

Az absztrakt keresetjog elméletének kialakulásához és a gondolat megszületéséhez az alaptalan keresetek folytán lebonyolódó per vezetett. Az absztrakt keresetjog elméletének két kiváló képviselője Plósz Sándor és Degenkolb Henrik. Álláspontjuk között nem lényegtelen eltérések is vannak.² Gondolatuk és felfogásuk lényege szerint mindenkinek joga van arra, hogy bármely bírói útra tartozó kérdést keresettel a bíróság elé terjesszen, csupán rendelkezni kell azokkal a személyi tulajdonságokkal, amelyeket a jog a perbenálláshoz megkíván. Plósz álláspontja szerint a peralapításhoz a jognak léteznie nem kell, hanem csak állítatni.³ Ezen felfogás következménye az 1911. évi I. törvény álláspontja is a perelőfeltételek kérdésében (180. §).

A perelőfeltételek kérdésében hasonló nyomon halad Magyary Géza és Tóth Károly is. Magyary⁴ szerint bizonyos tények szükségesek ahhoz, hogy a bíróság a kereset felett érdemben határozhasson. Ezek a kereset érdemleges elbírálásának előfeltételei. Két különböző csoportba tartozó okok idézhetik elő, hogy a bíróság a per érdemét nem bírálhatja el: a) hiányoznak azok a cselekmények vagy más tények, amelyek az érdemleges elbírálás előfeltételei, b) vannak bizonyos más tények, amelyek ezt az elbírálást kizárják. Ezeket közös hatásukra különböző természetük dacára is pergátló körülményeknek vagy perakadályoknak nevezik.

¹ Hellwig: System 247. old.

² Plósz Sándor: A keresetjogról. Megjelent a Magyar Igazságügy V. kötetének 1876. évi március–április havi füzetében. — Degenkolb Henrik munkája: Einlassungszwang und Urteilsnorm. Beiträge zur materiellen Theorie der Klagen insbesondere der Anerkennungsklagen. Lipse, 1877. Erre válaszolt Plósz Sándor: Adalékok a keresetjog elméletéhez. Megjelent a Magyar Igazságügy XI. kötet 1879. évi április–június havi füzetében.

³ Összegyűjtött dolgozatok 31. old.

⁴ Magyary — Nizsalovszky: Magyar polgári perjog 331. és köv. old.

¹ Klagrecht und Klagmöglichkeiten. Leipzig, 1905.

² I. m. 53. és köv. old.

³ I. m. 59. és köv. old.

Az absztrakt keresetjog elméletének álláspontjához közeledve támadja Sauer a konkrét keresetjog elméleti álláspontját — bár Sauer nem tartozott az absztrakt keresetjogelmélet hívei közé — és terjedelmes munkájában fejti ki annak tarthatatlanságát.¹ Hét csoportba osztva széles skáláját sorolja fel a perelőfeltételeknek, melyeknek meg kell lenniök, hogy a per a tulajdonképpeni célját, az objektív jog megvalósítását elérje.

A szovjet perjogi tudomány ugyancsak nagy figyelmet szentelt a keresetjog elméletének. Gurvics² álláspontja szerint a keresetindítási jog előfeltételein azokat a körülményeket (jogi állapotok és tények) értjük, amelyekből az arra irányuló jognak keletkezése és fenntartása függ, hogy a vitát a bíró eldöntse. Ezeket két alapvető csoportra lehet osztani: a) a keresetindítási jog *alanyi* előfeltételei, amelyek a pereskedők személyére vonatkoznak, így a jogképesség, lemondás a bírósághoz fordulásról (választott bírói eljárás), b) *tárgyi* előfeltételek, amelyek annak a tárgynak a jellegével függnék össze, amelyet a bírósági megvizsgálásra benyújtottak (hatáskör, az igénynek az adóssal való előzetes egyeztetése, a bírósági határozat mint a keresetindítási jog előfeltétele, a bírói eljárás alá nem tartozó ügyek kivétele, azonos keresetek jogerőre emelkedett ítélete (res iudicata).

II. Az 1952. évi III. törvény miniszteri indokolása rámutat arra, hogy a törvény a pert egységes folyamatnak tekinti és ennek folytán mellözi a pernek külön részekre bontását. Az indokolás rámutat továbbá arra, hogy a törvény a bíróság és a felek munkájával és idejével való takarékoság érdekében az 1911. évi I. törvénytől tágabb körben kívánja elejét venni annak, hogy olyan jogviták is tárgyalásra kerülhessenek, amelyekről már eleve is megállapítható, hogy érdemi elbírálásukat valamely körülmény amúgyis kizárja.

Az 1952. évi III. törvény a Pp. 130. §-ában sorolja fel azokat az okokat, amelyeket a bíróság az idézés kibocsátása előtt, tehát a per létrejötté előtt megvizsgál, nem forog-e fenn olyan körülmény, amely a per létrejöttét kizárja, vagy megvan-e a per létrejöttének valamennyi előfeltétele. Ezeket a körülményeket tehát törvényünk teljes egészében perakadályoknak tekinti és ennek megvizsgálását teszi a bíróság kötelességévé. A per létrejöttének kérdésében egyébként törvényünk szakít az 1911. évi I. törvény álláspontjával és kifejezésre juttatja a Pp. 128. §-ában, hogy a „perindítás hatályai a keresetnek, illetőleg a viszontkeresetnek az ellenféllel való közlésével állanak be“.

A Pp. 130. §-a az idézés kibocsátása nélküli elutasítás eseteit a következőkben sorolja fel:

a) a perre magyar bíróságnak nincs joghatósága;

b) a felperes követelésének érvényesítése más bíróság vagy más hatóság hatáskörébe tartozik vagy a perre más bíróság illetékes, de a 129. § rendelkezése a szükséges adatok hiányában nem alkalmazható;

c) a pert más hatósági eljárásnak kell megelőznie;

d) a felek között ugyanabból a ténybeli alaptól származó ugyanazon jog iránt — akár ugyanazon bíróság, akár más bíróság előtt — a per már folyamatban van (128. §) vagy annak tárgyában már jogerős ítéletet hoztak (229. §);

e) a félnek nincs perbeli jogképessége (48. §);

f) a felperes követelése időelőtti, vagy — az elévülés esetét ide nem értve — bírói úton nem érvényesíthető; az 1954. évi VI. törvény (Ppn. 35. §), illetőleg a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan;

g) a felperes a hiánypótlás végett (95. §) neki visszaadott keresetlevelet a kitűzött határidő alatt nem adta be, vagy újból hiányosan adta be.

Ezek az elutasítási okok vagy a) eljárásjogi természetűek (Pp. 130. a)–e) és g)

¹ Sauer: Grundlagen des Prozessrechts, Stuttgart, 1929.

² Keresetjog c. munkája 53. és köv. old.

pontok), vagy b) anyagi jogi természetűek (a Pp. 130. § f) pontjában foglaltak).

A törvény indokolása kiemeli, hogy a Pp. 130. §-a szemben az 1911. évi I. törvény 180. §-ával, azokat az eseteket is szabályozza, mikor a per érdemi elbírálásának az az akadálya, hogy annak tárgyában már jogerős ítéletet hoztak (res judicata), vagy a követelés időelőtti, vagy bírói úton egyáltalán nem érvényesíthető, melyhez jön a Ppn. 35. §-a szerint, ha a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan.

Az 1952. évi III. törvény egyik legjelentősebb változása a régi Pp.-vel szemben a percaesura elejtése volt. Az sem kétséges azonban, hogy új perrendtartásunk is ismeri és fenntartja a perelőfeltételek fogalmát és ismeri azok jelentőségét. Erre utal a törvény Indokolása is. A régi perrendtartás a perfelvételi szakban rendelte megvizsgálni a perelőfeltételek meglétét, illetve hogy nincs-e valamely kiküszöbölendő perakadály, mely a per létrejöttét akadályozná. A perfelvételi tárgyalásnak ez csak az egyik feladata volt.¹

Új perrendtartásunk nem azért „új” a régihez képest, mert szakított azzal a gondolattal, hogy a perelőfeltételek megvizsgálása nem szükséges, hanem azok megvizsgálását *időelőleg* hozta előbbre.² Ez az időbeli előbbrehozás a per idézés kiadására előtti része. Egy per előtti szakasz, hiszen a Pp. 128. §-a szerint a per csak az alperes részére való keresetkikézbítésessel jön létre. A törvényünk tehát a keresetlevél beadása után a kikézbítésig terjedő időt adja a bíróságnak a „kiszűrésre”, hogy kikézbítésre se kerüljenek azok az ügyek, melyekben érdemi tárgyalás megtartása nem lehetséges.

Az anyagi természetű elutasítási okokat szeretném a továbbiakban részletesebben közelebbi vizsgálat alá venni.

¹ Bacsó Ferenc: A per szerkezete c. tanulmánya. A magyar polgári per jog főbb kérdései.

² Móra Mihály álláspontja szerint — „amiben jórészt igaz is van — a perelőfeltétel nem a pernek előfeltétele, hiszen maga is tárgya lehet a pernek, mert egy per esetleg több hónapon keresztül éppen akörül folyik, amit „perelőfeltétel”-nek hívunk. Móra Mihály: A polgári per létrejöttének kérdése. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve, Szeged, 1953.

Ezek az okok a 130. § f) pontja alapján: 1. a felperes követelése időelőtti, 2. bírói úton nem érvényesíthető, 3. a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan.

A Pp. 212. § (1) bekezdése szerint „a bíróság a per *érdemében* ítélettel, a per során felmerült minden más kérdésben — ideértve a per megszüntetését is — végzésel határoz”. Összevetve, az anyagi természetű elutasítási okokkal szembevetve, hogy az „érdemi” döntés nem egyforma jelentőségű mindkét esetben. Nem kétséges, hogy a 130. § f) pontjának valamennyi esetében „érdemi” döntésről van szó, hiszen annak a kérdésnek eldöntése, hogy a perbevitte követelés lejárt-e, a bírói érvényesíthetőség és kikényszerítés ideje elérkezett-e, szükséges, hogy a bíróság a perbevitte jogviszony érdemi kérdését vizsgálja meg, de nem jelenti ezen esetben, hogy a perbevitte jog *felett*, annak *érdemében* döntött volna. Az „érdemi” döntésnek ama akadálya, mely az időelőttiségben jelentkezik, megszűnhet, s az érvényesítés idejének elérkezte után nincs akadálya, hogy a per *érdemében* döntés szülessen.

Más problémát vet fel azonban az anyagi természetű elutasítási okoknak másik kettője. Nézzük meg először a bírói úton nem érvényesíthető követelés esetét. Az 1952: III. törvény Indokolása — mint ahogyan már szó volt róla — kiemeli, hogy idővel és munkaerővel kíván takarékoskodni a törvény, mikor az 1911: I. törvény 180. §-ánál tágabb körben veszi elejét annak, hogy olyan ügyek is tárgyalásra kerüljenek, amelyekről már eleve megállapítható, hogy *érdemi* elbírálásukat valamely körülmény amúgyis kizárja. Ide sorolja az időelőttiség kivétel a bírói úton nem érvényesíthetőség esetét is. Az időelőttiség esetében nincs azonban szó arról, hogy érdemi elbírálását valami is *kizárna*, hanem csak a jelenlegi érvényesítésnek van időbeli akadálya. A bírói úton nem érvényesíthető kereseteknek valóban érdemi elbírálási akadálya van, azokat valamely körülmény a bírói döntés köréből kirekeszti.

Az 1911: I. törvény 180. §-a szerint „a

kereset érvényesítése egyáltalán nem tartozik a polgári perútra . . .” A régi perrendtartás alapján kifejlődött perjogi gyakorlatban a törvénynek eme rendelkezését csupán hatásköri rendelkezésnek tekintették. A kialakult álláspont szerint a bírói útra nem tartozás csupán azt jelentette, hogy az ügy bűnvádi, vagy államigazgatási útra tartozik.¹ Nem kétséges, hogy ez általában hatásköri kérdés szokott lenni. A régi perrendtartás alapján kifejlődött bírói gyakorlat is annak tekintette. A bírói gyakorlat merev álláspontja az volt, hogy az „érdemi” kérdés csak a perben, a felek felelősségét megállapítása után dönthető el. Ha tehát más útra nem tartozó ügy került a polgári bíróság elé annak ellenére, hogy esetleg magából a keresetlevélből is kitűnően érdemi elutasításhoz fog vezetni, ez mégis csak tárgyalás után érdemi szakban ítélettel történhetett.

Az új perrendtartásnak kétségtelen új felfogása érvényesül a kérdésben. A perjogi irodalom érezte ennek a rendelkezésnek hiányát és visszás voltát, amely több esetben élesen is megnyilatkozott.² Az új Pp. 130. § b) pontja rendezi a hatásköri kérdést. A más bíróság, vagy más hatóság hatáskörébe tartozás problémája, tehát a b) pont alapján megoldható. A 130. § f) pontjának az a fordulata, mely szerint a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítani, ha az bírói úton nem érvényesíthető, tisztán és világosan a perbevitt anyagi jog felett valóban „érdemi” döntés. Érdemi döntés, mely a régi perrendtartás alapján csupán a perfelvétel után az érdemi szakban volt eldönthető. Nem volt tehát lehetőség arra, hogy olyan kereset, mely „bírói úton nem érvényesíthető”, a perfelvételi szakban elutasítást nyerjen. Mi tehát a mi törvényünk világos álláspontja e kérdésben? A Pp. 121. § c) pontjának rendelkezése szerint a keresetlevélben meg kell jelölni az érvényesíteni kívánt jogot. Ha ez a megjelölt ok olyan, hogy ilyen causájú kötelelem

nem perelhető, az nem is fog érdemleges tárgyalásra kerülni, mert nincs meg a perelhetőséghez szükséges előfeltétel, a bírói úton érvényesíthető jog. A törvény tehát különválasztja a perelhetőséget és a per megnyerésének előfeltételeit. A perelhetőségnek pedig nem kétségesen előfeltétele kell, hogy legyen olyan jognak az állítása, melyhez az állam bírói jogsegélyt ad, mely bírói úton kikényszeríthető.¹

A 130. § f) pontjának második fordulata alapján tehát idézés kibocsátása nélküli elutasítását fogja eredményezni a játékból vagy fogadásból eredő követelésekre nézve támasztott kereseteknek, melyeket az MMT 978. §-a, valamint a magyar joggyakorlat is bírói úton érvényesíthetetlennek tekint. Az ilyen természetű követelések nem sértik a jogrendet oly mértékben, hogy semmissé kellene nyilvánítani azokat, csupán tökéletlen hatályú követeléseknek tekintjük azokat, melyeknél elhanyagolható a bírói úton való érvényesíthetőség lehetősége. Ilyen ún. csonka kötelek közé tartozik még (naturalis, reflektív obligatio) a törvényes korlátot meghaladó — azonban nem uzsorás — kamat is. Álláspontom szerint ugyan csak idézés kibocsátása nélküli elutasítás esete forog fenn, ha magából a keresetlevélből kitűnik, hogy turpis causa-s ügyetről van szó. Ha valaki a szolgáltatás elfogadásával a törvény tilalma ellen vagy a jóerkölc ellen vét, a szolgáltatást tőle vissza lehet követelni, ha a szolgáltatás még nem történt meg, a bírói jogsegélyt meg kell tagadni. Ez a megtagadás és annak megállapítása, hogy az ügylet ilyen természetű, nem történhet más módon, csak úgy, ha a bíróság „érdemben” foglal állást. Ez az érdemi állásfoglalás még a per létrejötte előtt előkészületi szakban történik, mely így nem is a per megszüntetésére, hanem idézés kibocsátása nélküli keresetlevél elutasítására fog vezetni.

¹ A kérdést érdekesen és más szempontból tárgyalja Plósz Sándor: Összegyűjtött dolgozatok, 363. old.

² Plósz i. m. 370. és köv. old.

¹ Meg kell jegyezni, hogy a perbevitt jog felett való „érdemi” döntés nem azt jelenti, hogy a bíróság annak minden kérdését vagy az ellenérdeklő fél minden kifogását megvizsgálja és eldönti. Lehetséges, hogy közülük csak egy-két kérdés kerül elbírálásra, mely már a bíróság végleges „érdemi” döntését eredményezi.

A törvényi álláspontot tehát e kérdésben csak helyeselni lehet. A fenti esetekben tárgyalás teljesen felesleges, értelmetlen és céltalan lenne és annak megengedése semmiképpen sem lenne okos dolog.

Mi történik azonban akkor, ha a keresetben megjelölt, érvényesíteni kívánt jog alkalmas a bírói úton való érvényesítésre, mikor csak a per érdemi, folytatólagos tárgyalásán derül ki, hogy a felperes által érvényesíteni kívánt jog nem kaphatja meg a bírói jogsegélyt, bírói úton nem érvényesíthető. Perrendtartásunk e kérdésben világos rendelkezést tartalmaz, nevezetesen a 157. § alapján a bíróság a pert megszünteti: a) a keresetlevelet már a 130. § a)–f) pontjai alapján idézés kibocsátása nélkül el kellett volna utasítani. Két esettel állhatunk szemben. Egyik esetben a keresetben érvényesített jogról csak a folytatólagos tárgyaláson derül ki, hogy bírói úton nem érvényesíthető, a másik esetben pedig a bíróság azért áll szemben ezzel a kérdéssel, csupán a folytatólagos tárgyaláson, mert az a 146. § alapján eszközölt keresetváltoztatás, vagy a 147. § szerint érvényesített vizsontkereset alapján merült fel. Az első esetet állunk szemben, ha valaki tartozáselismerés jogcímén perel. Ilyenkor bírói úton érvényesíthető causát visza a bíróság elé. Ha azonban a per során kiderül, hogy az elismert követelés kártyaadósságból ered, akkor maga az elismerés bírói úton érvényesíthető jogcím lenne ugyan, azonban az elismert követelés jogalapjának hiánya áll fenn.¹

Jelen törvényünk alapján a fenti esetben nem kétségesen a per megszüntetése kellene hogy következzen. Álláspontom szerint ez nem helyes. Nem helyes azért, mert a folytatólagos eljárás során az érdemleges tárgyalási szakban már megszűnt a 130 § f) pont második fordulatánál kétségtelenül fennálló és helyeselheto szempontj. Nincs szó már idő és munkatakarékossági szempontokról, hanem csupán arról, hogy a perbevitt jogviszonyról most már a per

során dönteni kell. Ez a döntés pedig nem vitásan a per érdeméről kell hogy szóljon. A Pp. 212. §-ának következetes és helyes álláspontja szerint a bíróság a per érdemében ítélettel határoz. Az ítélet meghozatalára már a lehetőség megvan. Ugyanis, ha elegendő bizonyíték áll rendelkezésre ahhoz, hogy a bíróság megállapítsa azt, hogy a bírói úton érvényesíthetésnek akadálya van, ez már elegendő alap az érdemi ítélet meghozatalára is. A megszüntető végzés perjogi gyöngeségével szemben — miszerint ahhoz a res iudicata nem fűződik — alkalmazhatjuk és felhasználhatjuk az ítélet eszközét. Az ítélettel eszközölt érdemi állásfoglalás bírja a jogerős ítélet minden tulajdonságát, különösen a megtámadhatatlanságot, mely az ismételt perléstől való eltiltást jelent.

Az előbbiektől elkülönítetten tárgyalandó szerintem a 130. § f) pontjának harmadik fordulata; „a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan”. Ezt a változást az 1954. évi VI. törvény (Ppn). 35. §-a teremtette meg a jogi bizottság javaslata alapján. A Ppn. javaslatában sem szereplő változást — amely az egyetlen változás volt, melyet a parlament eszközölt — a jogi bizottság azzal indokolta, hogy „a rendelkezés célja a bíróságot feleslegesen foglalkoztató és a feleket zaklató tárgyalások elkerülése”.

A módosított törvényi szöveg tehát a perelőfeltételek közé sorolja a keresettel érvényesített jog nyilvánvaló alaptalanságának esetét is. A keresetjogelmélet körül kialakult vitában az a felismerés vezetett az úgynevezett absztrakt keresetjog elméletének kialakulásához, hogy az alaptalan keresetek alapján is érvényes per keletkezik, mert az, hogy egy kereset alaptalan volt-e, legtöbbször csak bírói ítélet útján állapítható meg. De viszont éppen az alaptalan keresetek tömegjelenséggé válása világitanak rá arra — írja Nizsalovszky¹ —, hogy csak egy szélsőséges liberális korszak juthatott arra a gondolatra, hogy az ál-

¹ MMT. 1269. és 1695.

¹ I. mű 12. old.

lam a polgárok kényére vagy szórakozására egyenesen jogot kívánt volna adni ily keresetek előterjesztésére. Utal itt az 1926. évi XVI. törvényt megelőző nyugdíjvalorizációs perek tömegére, amelyeknek az akkori közgazdasági életre hátrányos hatását kiküszöbölni a törvényhozás rendkívüli eszközök igénybevételevel is törekedett, arra a mozgalomra, amely az orvosi műhibára alapított tömegesen és alaptalanul megindított perek elleni védekezés módozatait kereste. Az alaptalanul megtámadottnak is komoly kellemetlenséget okozhat a perbeli védekezés, mely mellett semmiképpen sem hanyagolható el a közösségnek, az államnak az az érdeke sem, hogy a bírósági eljárásnak tekintélyét és komolyságát nem utoljára munkaerejét védje az alaptalan perek ellen. Ezen gondolatok alapján jutott el Tóth Károly és Hellwig arra az álláspontra, hogy a per intézménye a valóságos vagy legalábbis a per nélkül kétségben maradó jog tisztázására való és az államhatalom jobb megoldás híján legfeljebb kénytelenségből túri el az alaptalan kereseteket, hogy az alaposak véletlenül se legyenek elzárva az érvényesítéstől.

Ez az álláspont kétségtelenül figyelemreméltó és igen komoly szempontokat tartalmaz, melyek azonban gyakorlati és elméleti megfontolásokból igen támadhatók. Első megállapítás mindenestre az, hogy az alaptalan keresetek elleni védekezés a burzsoá perjogban kétségtelenül fennállott, azonban semmiféle perjogi eszközt nem tudtak igénybevenni a kérdés megoldására. Hangsúlyozom, hogy perjogi eszköz, hiszen csak röviden utalok arra a törvényhozási, illetve jogszabályalkotási lehetőségre, mely bizonyos ügyeket egyszerűen kivett a bírói úton való érvényesítés köréből, mely a kérdés részbeni megoldását eredményezi is, ha nem is alaptalanság okából való elutasítás formájában.

A polgári per során a perben szereplő feleknek — alperes, felperes — jogaik és kötelességeik vannak. Ezek a jogok és kötelességek szemben állanak egymással, mely éppen a per jogviszony létéből is

folyik. Ezeknek a perbeli jogoknak és kötelességeknek egyensúlyban kell lenni egymással, mindkét félnek ugyanis a kötelességek mellett jogokkal is kell bírni.

A polgári per során a feleknek a jogok és kötelességek mellett jogi érdekük is van, mely jogi érdek, ha nem is egyforma erejű, mégis olyan mindkettő, hogy az a perjogi szabályok által feltétlenül honorálandó. Annak ellenére, hogy lényegében a felek közül csupán a felperes szerepe önként vállalt, míg az alperesé mondhatnánk rákényszerített — régebbi terminológia ezért az alperest reus fugiensnek is jelölte¹ — mégis ha már a per megindult, nemcsak a felperesnek van jogi érdeke a per befejezéséhez, hanem ugyanilyen érdeke ehhez az alperesnek is fűződik.

A felperesi önként vállalt szerepből folyik, hogy mielőtt felperes megsértett, vagy veszélyeztetett polgári jogának (ideértve természetesen a családjogot és munkajogot is, mint a polgári jogból különvált és önállósult jogágakat) megvédése érdekében a bírósághoz fordul, vitális érdeke fűződik ahhoz, hogy a bíróság kereseti kérelmének megfelelően ítéljen, az eljárás során néki igazat adván reá nézve a per kedvezően fejeződjön be. Ez a felperesi érdek nyilvánvaló, s felperes sikeres fellépésében bízva fordul a bírósághoz, mert ezért hozza meg az anyagi áldozatot is, mely a per megindításával azonnal jelentkezik a felperes által előlegezett illeték alakjában.

Az alperes a reá kényszerített perbeli szerep során ugyancsak a per egyik szereplője lesz. Az ő védekező szerepköre első sorban a negatívumra irányul — ne legyen a felperesnek igaza, a bíróság ne adjon helyt a felperes keresetének — hanem azt utasítsa el. Az alperesi érdek tehát ellenkező irányban hat, mint a vele szemben álló felperesé, mely azonban a per során a jogok és kötelességek egyensúlya elve alapján éppen úgy honorálást nyer a perjogi szabályai alapján, mint a felperesi érdek.

¹A középkori latinság az incattus fogalmát használta.

Ez a honorálás nyilvánul meg a bizonyítási szabályoknál is, mikor a törvény megengedi, hogy a bíróság az általa célszerűnek talált bizonyítást hivatalból is elrendelhesse (Pp 164. §). A hivatalból elrendelhető bizonyítás tehát nemcsak arra irányulhat, hogy a felperesi tényállások valóságát kutassa, hanem éppen úgy az alperes érdekében álló bizonyítást is elrendelhet, mely a felperesi állítások lerontására vezethet.

Az a törvényi álláspont, mely munka és időtakarékoság okából még a per létrejötté, a keresetnek az alperes részére való kikézbítésé előtt ki akarta „szűrni” azokat az ügyeket, melyekben előre úgy látszik, hogy „érdemi” tárgyalásukat valami ok kizárja, vagy a bíróságot, vagy a feleket feleslegesen „zaklatná”, véleményem szerint nem helytálló. A törvény indokolása a bíróság kímélése mellett nem kétségesen az alperes kímélése okát is szem előtt tartotta. (A felek alatt itt nyilván csak az alperest kell érteni, hiszen a felperes éppen azért fordul a bírósághoz, hogy az alperest a bíróság az eljárással „zaklassa”). A bíróság az idézés kibocsátása nélküli elutasítással nem vitásan megszabadul egy ügy tárgyalásától, azonban ez nem minden esetben — sőt véleményem szerint általában nem — egyezik a fentiek alapján az alperesi érdekekkel.

A fenti szemponton kívül figyelembe kell venni az általános polgári eljárási jogi alapelveket. A szocialista törvényhozást éppen az különbözteti meg, hogy a törvényi részletszabályokban külön-külön érvényesülnek az előre lefektetett, a jogrend egészét és az adott jogágat is átható alapelvek. Nem a megalkotott jogszabályokból vonjuk le a jogág alapelveit, hanem ez a művelet éppen fordított. A polgári peres eljárás egyik lényeges és igen fontos alapelve, a kétoldalú meghallgatás. Ez az alapelv az általánosan elfogadottak és tanítottak szerint azt jelenti, hogy a bíróság mielőtt a perbevitt *polgári jog feletti* ítélt, megadja a lehetőséget mindkét félnek arra, hogy a bíróság előtt nyilatkozatokat tessenek a perbevitt polgári jog tekintetében.

A kétoldalú meghallgatásnak az a rendeltetése, hogy a bíróság azon múlt tényekről, amelyek a jogvédelem alapjául szolgálnak, elsősorban minden más forrást megelőzően a felek ajkáról győződjön meg. Ez a perjogi alapelv, mely elsősorban különbözteti meg a peres eljárást a perenkívülitől, lényeges alkotmányjogi biztosíték is, mely mindenképpen keresztülviendő. Ha tehát a keresetindítási jog alanyi és tárgyi előfeltétele megvan — mint ahogyan ezt a szovjet perjog is tanítja — a bíróságnak a felperesi kereset alapján a kétoldalú meghallgatás elvének megfelelően kell eljárni. A keresettel érvényesített jog egyébként gyakran nem is jog, hanem valamely állapot, vagy pusztá tény. A keresettel érvényesített jog életbelileg általában mint jogsértés jelentkezik annak ellenére, hogy a jogsértés nem alapja a keresetnek, hanem csak külső indító oka¹. A keresettel érvényesített jog „nyilvánvaló alaptalansága” esetében — mint ahogyan a 130. § f) pontjának harmadik fordulata szövegezi — lehet alaptalan vagy inkább nem létező a jog, melyet állítanak, de lehet létező a jog, de alaptalan a megjelölt sértés vagy jogi érdek. Ez az „alaptalanság” még ha a törvény szavai szerint „nyilvánvaló” is, akkor is csak a felek meghallgatása után állapítható meg. A felek meghallgatására pedig még a 113. § alapján is csak a felperes részére van lehetőség, az alperes részéről pedig csak akkor, ha néki a keresetlevél kézbesítést nyert, mikor az idézés kibocsátása nélküli elutasítás már szóba sem jöhet.

A szocialista perjogban az anyagi joggal ilyen kapcsolatban álló perelőfeltétel csupán az Ukrán SZSZK polgári perrendtartásában található. Az ukrán Pp. 4. §-a szerint, „ha a bíróság az eljárást „célszerűtlennek” találja, az ügyet eljárásjogilag meg lehet szüntetni. A szovjet perjogi irodalomban Gurvics veszi eme rendelkezést alapos vizsgálat alá és azt célszerűtlennek és törvényellenesnek tartja.² Álláspontja

¹ Plósz : I. m. 35. old.

² Gurvics : I. m. 74–75. old.

szerint az ukrán Pp fenti szabálya ugyan csak az *adott viszonyok között* való elbírálást akadályozza, azonban ez a jog bírói megvalósításának gyakorlati lehetetlenségét jelenti. A bírói jogvédelem megtagadása „célszerűtlenség” okából ellenmondást is jelent az anyagi joggal, mert a polgári anyagi joghoz járul a bírói jogvédelem joga is és az OSZFSZK Ptk 1. §-a az csak azt ott felsorolt kivételek esetében tagadja meg. Gurvics idézett munkájában hivatkozik a Szovjetunió Alkotmányára is, mely 10. §-ának értelmében a polgári jogokat a törvény védi és azok védelmének megtagadását nem lehet törvényesnek elismerni.

Az alaptalanság okából történő idézés kibocsátása nélküli elutasítás kérdésénél kell kitérni a Legfelsőbb Bíróság IX. sz. polgári elvi döntésére.¹ A Legfelsőbb Bíróság eme elvi döntése, amely arról szól, hogy mezőgazdasági ingatlanok, vagy felszerelési tárgyak egyéb vagyontárgyak tekintetében, melyek államigazgatási szervek intézkedésének következtében kerültek termelőszövetkezetek, vagy termelőszövetkezeti csoportok, állami gazdaságok, vagy mezőgazdasági gépállomások tulajdonába, ezen szervek ellen semmiféle igényt támasztani nem lehet, az ilyen igényt tartalmazó keresetet a bíróságnak idézés kibocsátása nélkül el kell utasítania. Az elvi döntés indoklása kimondja, hogy mivel a termelőszövetkezet stb. részére való juttatás eredeti jogszerzési módot jelent, ezért a kereset minden *jogalapot nélkülöz* és így minden vizsgálat nélkül azt el kell utasítani.

A Legfőbb Ügyész által indítványozott elvi döntés anyagi jogi részével nem kívánok részletesen foglalkozni. Teljes egészében helyeselhető annak meghozatalára vonatkozó anyagi jogi indok. Nem lehet egyetérteni azonban az eljárási megoldásával. A Bírósági Határozatok májusi számában megjelent elvi döntés még az 1954. évi VI. törvény (Ppn) júniusi meghozatala előtt született. Az akkor érvényben volt

1952. évi III. törvény 130. §-a a kereset alaptalansága okából való idézés kibocsátása nélküli elutasítás esetét még nem ismerte. A kereset alaptalansága okából való elutasítás tehát a Ppn. életbeléptetése előtt törvényi alapot nélkülözött, hiszen a Legfelsőbb Bíróság elvi döntése a törvény rendelkezésével ellentétbe nem kerülhet. Kérdés és vitatható, hogy a Ppn. életbeléptése után helyes és célszerű-e a Legfelsőbb Bíróság elvi döntésében kifejezésre juttatott cél elérésére a keresetnek idézés kibocsátása nélküli elutasítása. A Legfelsőbb Bíróság elvi döntése anyagi jogi vonatkozásban alapot nyújt a bíróságoknak, hogy az ilyen természetű követeléseket érdemben utasítsák el. Megfontolható gondolatnak tartom, hogy a bírói ítélet nevelő hatása vagy pedig a bíróság részére a Pp 5. §-ában, a rosszhiszemű perlekedés kapcsán megadott bírságolási lehetőség nem nyújt-e biztosabb alapot a további és valóban alaptalan perek megindítása ellen védekezésül, mint az idézés kibocsátása nélküli elutasítás. Ha a bíróság tárgyaláson érdemben utasítja el az ilyen irányú kereseteket, az egyrészt res iudicata teremtetésével a termelőszövetkezetet megvédi a későbbi perleéstől, másrészt pedig az ítéletről a termelőszövetkezeti tagok tudomást szerezvén, az ítélet erősíti a nép államába vetett hitet, hiszen az jogi eszközökkel is megvédi őket az alaptalan támadásokkal szemben.

Nem kis problémát jelent a továbbiakban az az eset is, mikor a bíróság a 157. § a) pontjának alkalmazásával áll szemben. A bíróság az idézett törvényhely alapján a pert megszünteti, ha a keresetlevelet — a mi esetünkben — a 130. § f) pontjának harmadik fordulata alapján már idézés kibocsátása nélkül el kellett volna utasítania. Ugyanez áll a másodfokú eljárásra is a Pp 251. §-ának (1) bekezdése alapján. A kérdés itt az, hogy ha a bíróság a bizonyítási eljárás során az ügy kapcsán eljut a bofejező határozat meghozataláig és úgy találja, hogy elutasító ítéletet kell hoznia, mert a felperesi kereset alaptalan, akkor a 157 § a) pontja alapján megszüntető végzést

¹ Megjelent a Bírósági Határozatok 1954. évi 5. májusi számában.

kell-e hozni, vagy pedig a keresetet érdemben el kell utasítani.

Igen fontos kérdés ez az igazságszolgáltatás számára, mert törvényünk biztos támaszt és eligazítást e kérdésben nem ad. A felelet megadásánál miből kell kiindulnunk? Véleményem szerint a per és a jelen törvényünk céljából. A törvény célját a Pp 1. §-a határozza meg: „Ennek a törvénynek az a célja, hogy a bíróságok előtt eljárásban az állampolgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és az egyéb jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését az anyagi igazság alapján biztosítsa.” E törvényi szövegezésből én most az „eldöntés”-t emelném ki. A bíróság feladata, hogy a per során azt, ami a perig bizonytalan volt, akár tényállásbelileg, akár jogi megítélés okából, biztos alapra helyezze, a felek és mindenki számára *eldöntse*. Akkor tehát, mikor egy bíróság elé került kereset már érkezett a tárgyalási szakba, mikor a bíróság már érdemben foglalkozott az eléje került kérdéssel, nincs már meg a Ppn. által megjelölt — véleményem szerint nem helyeselhető — indok a megszüntetésre. A bíróság elutasító ítélete az életbeli esetek nagy számában vagy azért következik be, mert a kereseti követelést nem látja a bíróság kellően megalapozva, vagy pedig azért — s ez az esetek nagyobb száma — mert a kereseti követelés nem áll fenn, illetőleg alaptalan. Ez az alaptalanság azonban csak a bizonyítási eljárás lefolytatása után derülhet ki. Figyelemreméltó szempontként lépnek azután előtérbe az alperes érdekeltiségére vonatkozóan elmondottak, a további perléstől való megvédés szempontja, mely a jogerővel fel nem ruházott megszüntető végzés ellen szól. A 130. § f) pontja „nyilvánvalóan alaptalan” keresetekről szól. E törvényi szövegezés azt akarja jelenteni, hogy az idézés kibocsátása nélküli elutasítás nem a bizonyítási eljárás után megállapítható, hanem anélkül is kézenfekvő alaptalanságot tekintti csupán perelőfeltételnek. A kettéválasztás azonban igen nehéz. Annak eldöntése a

bizonyítási eljárás lefolytatása után, hogy ez oly mértékben alaptalan-e, hogy ezt a bíróságnak már a keresetlevél benyújtásakor is észlelnie kellett volna és így nem elutasítás, hanem megszüntetés következék be, a bírói határozatok meghozatalának bizonytalanságához vezetne.

Helyes tehát az a megoldás, hogy a bíróság a tárgyalás megtartása, a bizonyítási eljárás lefolytatása után alaptalanság esetében is elutasító ítéletet hozzon és ne éljen a 157. § a) pontjában megadott megszüntető végzés meghozatalának lehetőségével, mivel itt már a jogerő pozitívumával szemben nem forog fenn az a szempont, hogy a bíróságot és a feleket felesleges munkától kell megvédeni.

III. A fentiekben elmondottak összefoglalásául álláspontok a következők:

Perrendtartásunk a perelőfeltételek között anyagi természetű okokat — időelőttiség, bírói úton való érvényesítés kizártsága, nyilvánvalóan alaptalanság — a keresetlevél beadása idején ha észleli a bíróság, akkor a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítani. Ha azonban a per létrejötté után észleli a fenti okokat, akkor a bíróságnak a pert meg kell szüntetni.

1. Időelőttiség okából való idézés kibocsátása nélküli elutasítás, vagy permegszüntetés megoldása helyes, hiszen ezen esetekben nincs a perbevit jog feletti végleges „érdemi” döntésről szó.

2. Ha a keresetlevélből megállapíthatóan a felperési követelés oly jog tekintetében történik, melynek érvényesítése bírói úton nem lehetséges, igen helyes új törvényünknek az az álláspontja, hogy megakadályozza ilyen követelések tárgyalását a bíróság és az alperes érdekében is, vagyis lehetővé teszi, hogy a keresetlevelet a bíróság idézés kibocsátása nélkül elutasítsa.

Nem értek azonban egyet azzal a törvényi megoldással, hogy permegszüntető végzést kell hozni, akkor ha a bírói úton való érvényesíthetetlenség a per létrejötté után merülne fel. Véleményem szerint ilyen esetekben a bíróságnak nem megszüntető

végzést, hanem érdemi elutasító ítéletet kell hozni, tekintettel arra, hogy idővel és munkaerővel való takarékoság törvényi szempontja itt már nem érvényesülhet. Ilyen esetben előtérbe kerül az a szempont, hogy a bíróságnak a per során az ügy *érde- mében* ítélettel kell döntenie, mely ítélet a jogerő pozitívumával bír.

3. Nem tudok egyetérteni a Ppn. 35. §-ában foglalt megoldással sem, amely szerint a bíróság idézés kibocsátása nélkül elutasíthatja a keresetlevelet, ha a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan. Abban az esetben ugyanis, ha a felperes keresetlevelében egy olyan jogot jelöl meg, amelynek akár létezése, vagy nemlétezése bírói ítélettel kimondható, akkor a bíróságnak az ügyben a kétoldalú meghallgatás alapján tárgyalnia kell és az ügyben érdemleges ítéletet kell hoznia. Ezt a szempontot követeli meg nemcsak a felperesi, hanem az alperesi érdek is. Itt csupán hivatkozom Marx írására: „Elször nyedtem, amikor megtudtam, hogy a porosz

bírósági rendszer szerint a felperes mielőtt a bíró megállapítja a kereset tárgyalásának rendjét, vagyis útjára engedi a keresetet, köteles úgy előadni ügyét a bírónak, hogy utóbbi meggyőződést nyerjen arról, hogy egyáltalán fennáll a kereseti jog”.¹

Ha a bíróság a per létrejötte után észleli azt, hogy a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kellett volna utasítani, mert az „alaptalan”, akkor — véleményem szerint semmiképpen sem megszüntető végzést, hanem érdemi elutasító ítéletet kell hozni. Ez esetben még nyomatékosabban áll a fent elmondottak szerint az az indok, hogy az érdemleges ítélettel védelmet kell nyújtani az alperesnek a további perlésekkel szemben, azonkívül a per eme szakaszában többé már nem időszerű a munka- és időtakarékoságra alapított törvényi szempont.

Szemenyei László

¹ Marx—Engels művei XII. kötet. 1. rész, 484. old. — Magyar polgári eljárásjogi egyetemi jegyzet nyomán. 1954. II. kötet. 1. füzet, 11. old.

Hozzászólás »A nagy- és kiskereskedelem közötti szállítási szerződések« c. cikkhez*

A népgazdasági tervezésének és a tervek teljesítésének, konkretizálásának és ellenőrzésének, valamint a szocialista gazdasági szervezetek közötti együttműködés megszervezésének igen fontos eszközei a szállítási szerződések.

A szállítási szerződések bonyolítása során olyan sok nehézséget, hibát és formalizmust kellett az utóbbi években leküzdeni, hogy a felületes szemlélők a szerződéses rendszer válságáról kezdtek beszélni. A szerződések teljesítésének akadályversenye elkezdődött a termelő üzemek és a nagykereskedelmi vállalatok

közötti szerződések bonyolításánál, a hibák és akadályok fokozódtak és a szerződéses lánc végén, a nagy- és kiskereskedelem közötti szállítási szerződéseknél csattant az ostor. Ezen az alapon jutott a cikk szerzője arra a meggyőződésre, hogy meg kell szüntetni a nagy- és kiskereskedelem között a kötelező szállítási szerződéses kapcsolatokat, amit a felek tetszésére bízott fakultatív szerződések pótolnának.

Az erre illetékes főhatóság, a Belkereskedelmi Minisztérium, úgy látszik magáévá tette Groó István elgondolását, legalábbis erre utal a 80/18/1954. sz. utasítás a tervezés további egyszerűsítéséről. E szerint 1955. év I. negyedében a nagykereskedelem bizonyos kiemelt cikkekből meghatározott mennyiséget, mint garantált mini-

* Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1955. februári számában, mint Groó Istvánnak a polgári jogi munkaközösségben tartott előadásáról szóló ismertetés.

mumot, köteles biztosítani a kiskereskedelem részére, ezek a tájékoztató tervszámok azonban nem jelentenek kötelezettséget a kiskereskedelem számára, amely ezektől külön jóváhagyás, vagy módosítás kérése nélkül is eltérhet. Egyébként a többi cikkekben a nagy- és kiskereskedelem az áruszállításban szabadon megállapodhat.

Ez a tervezési utasítás lényegében felmentette a kiskereskedelmet az áruforgalmi tervszámok részletes kidolgozásától, a tervszámok csak globális forintösszegben kötelezőek, ezen belül a kiskereskedelem azt vásárol és azt ad el, amit akar és amit tud. Miután a szállítási szerződések csak a jóváhagyott tervekre épülhetnek, e szerint a tervezési utasítás szerint csak olyan szállítási szerződéseket lehetett volna kötni, melyek a nagykereskedelemre csak kötelezettségeket, a kiskereskedelemre csak átvételi kötelezettségek nélküli jogokat hárítottak volna. Éppen ezért a nagy- és kiskereskedelem 1955. év I. évnegyedében szállítási szerződések nélkül bonyolította az áruforgalmat.

Az ilyen tervezési utasítás — szerintem — csak arra ösztönzi a kiskereskedelmet, hogy a globális forintösszegben megállapított tervét teljesítse, ennek érdekében elsősorban nagyobb értékű, könnyen értékesíthető cikkek eladásával kíván foglalkozni és nem fordít olyan gondot a viszonylag kisebb értékű, de a fogyasztók által keresett cikkekre, amelyeknek beszerzése és értékesítése munkaigényesebb, nem is segíti jelentősen a forint-terv teljesítését.

A nagy- és kiskereskedelem közötti szállítási szerződéses kapcsolatok jelentőségére utal, hogy ezzel az Állam- és Jogtudományi Kongresszuson *Nizsalovszky Endre* akadémikus beszámolójában külön is foglalkozott, az elméleti vita még folyik, de nyitva hagyta a kérdés eldöntését az 1028/1955. (III. 3.) számú minisztertanácsi határozat is, amely szerint a belkereskedelmi miniszter és a SZÖVOSZ Igazgatósága elnöke által megállapított cikkekre a

nagy- és kiskereskedelem között a szállítási szerződések megkötése kötelező, míg a megállapított cikkek körén kívül eső termékekre szállítási szerződés megkötése nem kötelező. Míg a Belkereskedelmi Minisztérium fenti tervezési utasítása a kiemelt cikkekre vonatkozólag kizárólag a nagykereskedelmi vállalatok szállítási kötelezettségét írja elő, addig a Minisztertanács határozata a szállítási szerződések útján a kiskereskedelmet is kötelezi a kiemelt cikkek átvételére. A fejlődés helyes irányának meghatározása érdekében rá kell mutatnom azokra az érvekre, amelyek a nagy- és kiskereskedelem közötti szállítási szerződések szükségességét bizonyítják:

1. Fejlődésünk mai szakaszában az egész népgazdaság területén, így a kereskedelemben is fokoznunk kell a tervszerűséget. Ennek igen fontos eszköze a szállítási szerződés — és ha Groó elvtársnak az a véleménye, hogy az összefoglaló tervszámok kialakításában tapasztalható fejlődés mellett a kiskereskedelmi egységek tervezése visszamaradt és bizonytalan, ezt az elmaradást nem szabad állandósítani azáltal, hogy lemondunk a szállítási szerződésekről, amelyek éppen rászorítják a kiskereskedelmet a pontosabb tervezésre, hogy a szerződések megkötése előtt alaposan tanulmányozzák a fogyasztók igényeit.

A tervezés hiányosságai miatt sok hiba merült fel az ipar és nagykereskedelem közötti szállítási szerződések bonyolításában is. Helytelen volna ebből olyan következtetésre jutni, hogy ezen a területen is lazítani kell a szerződéses kapcsolatokat. E helyett ki kell javítanunk a tervezés hibáit, meg kell határoznunk a tervezés és a szállítási szerződések közötti helyes kapcsolatok kiépítésének módját — és ahogyan a tervezés egyszerűsítéséről szóló 2013/1954. számú M.T. határozat mondja, a globális tervek részleteit a szállítási szerződésekkel kell kitölteni, ilyen módon a szerződések megkötésével részlettervezési feladatokat is végezzünk és javítsuk a ter-

vezés területén még fellelhető hiányosságokat.

2. Ha a szállítási szerződéseknak a termeléstől a fogyasztóig vivő összefüggő láncolatából kiszakítjuk azt a láncszemet, amely a nagykereskedelmet a kiskereskedelemhez kapcsolja és azt mondjuk, hogy a kiskereskedelem előzetes szerződések nélkül vásároljon szabadon azt, amit tud a nagykereskedelmi vállalatoknál, ezáltal elszakadunk a fogyasztók tömegétől. Igaz ugyan, hogy a fogyasztók nem kötelezhetik előre magukat, hogy mit fognak vásárolni — de a fogyasztókkal a kiskereskedelmi boltok eladói vannak a legszorosabb kapcsolatban. A kiskereskedelem tudja csak jól felmérni a fogyasztói igényeket, de éppen azáltal lehet a kiskereskedelmet ilyen szervezett, alapos piackutatásra szorítani, ha szállítási szerződésben kötelezettséget vállal arra, hogy átveszi azt az árut amit a piackutatás alapján előzetesen megrendelt. Nincs igaza Groó elvtársnak abban, hogy a szállítási szerződések nem biztosítják az áru jó minőségét. A kiskereskedelem éppen a fogyasztói igények tanulmányozása útján tudja megállapítani, hogy a fogyasztók milyen minőségű és választékú árut keresnek, a minőséget és választékot a szerződésben kikötheti és ragaszkodhatik az előírt minőségű és választékú áru szállításához. Nem megfelelő minőségű áru szállítása esetén csak a szállítási szerződés alapján követelhet minőségi kötbért a nagykereskedelemtől, tehát éppen a szállítási szerződés az az eszköz, amely a kereskedelmi szervezeteket a minőség megjavítására ösztönzi.

Szállítási szerződés nélkül a kiskereskedelem csak olyan árut tud biztosítani a fogyasztóknak, amit a nagykereskedelem raktáraiban megkaphat. Ha pedig a nagykereskedelem a fogyasztókkal közvetlen kapcsolatban álló kiskereskedelemnek felelősségteljesen megadott előzetes igényei és megrendelése nélkül szerzi be az ipartól az árut, nem a kereskedelem és főként nem a

fogyasztók igényei irányítják a termelést, hanem megfordítva.

Groó elvtárs szerint a piackutatást a nagykereskedelem is el tudja végezni, a fogyasztókkal való közvetlen kapcsolat nélkül is és a vevők részére szükséges áru-alapokat biztosítani tudja a kiskereskedelemmel előzetesen kötött szállítási szerződések nélkül is, csak »raktárra« kell beszereznie megfelelő mennyiségű és választékú árut. Elfelejtí azonban Groó elvtárs, hogy az áruforgalom terjedelmének hatalmas fejlődésével nem bővült arányosan a nagykereskedelem raktározási kapacitása. A kereskedelmi hálózatban felduzzadt nagy mennyiségű árukészletet csak úgy lehet elhelyezni a raktárakban, ha a kiskereskedelmi hálózat nemcsak a legkeresettebb árut veszi át. A fogyasztók is csak azokat az árukat vásárolják, amelyeket maguk előtt látnak a boltokban.

De nem kell félni attól, hogy a kiskereskedelmi hálózatban felesleges készletek túlságosan felduzzadnak. A Belkereskedelmi Minisztérium eddig is rugalmasan intézte ezt a kérdést és időszakonként elrendelte, hogy az ilyen készleteket a nagykereskedelem vegye vissza. Ha elfogadjuk Nizsalovszky akadémikusnak az Állam- és Jogtudományi Kongresszuson tett javaslatát, hogy az ilyen készleteket a kiskereskedelem csökkentett áron, vagy bizonyos kötbér fizetése mellett adja vissza, részint tervszerűbb beszerzésre szorítjuk a kiskereskedelmet, részint pedig biztosítjuk azt, hogy az egyik helyen feleslegessé vált készleteket a nagykereskedelem arra a helyre irányítsa, ahol arra szükség van.

3. A tervszerinti áruelosztást ma a szállítási szerződésekre vonatkozó szabályok szerint kell intézni. Ha a nagy- és kiskereskedelem között megszüntetjük a szerződéses kapcsolatokat, az áruforgalom bonyolítása során felmerülő vitákat csak a múlt században alkotott, ma már idejétmúlt és a felszabadulás utáni jogalkotásunk több szabályába ütköző kereskedelmi törvény alapján lehetne elbírálni. Ezek a

szabályok a ma felmerülő viták eldöntésére nem alkalmasak, tehát külön, új szabályzatot kellene elkészíteni a nagy- és kiskereskedelem közötti szerződésen kívüli áruforgalom bonyolítására. A fejlődés iránya ma nem lehet más, csak a tervszerűség fokozása, ennek pedig legmegfelelőbb eszköze a szerződéses szabályok tökéletesítése, nem pedig új jogszabályok készítése a tervszerűtlen, szerződésen kívüli szállításokra. Kétségtelenül igaza van Groó elvtársnak abban, hogy a szállítási szerződések eddigi nyilvántartása túlságosan nagy adminisztratív terhet ró a kiskereskedelmi vállalatokra. Feltétlenül egyszerűsíteni kell tehát a nagy- és kiskereskedelem közötti szállítási szerződések adminisztrálását. Véleményem szerint azon az úton kell haladnunk, hogy megkeressük a szerződési és statisztikai nyilvántartás összevonásának lehetőségeit.

4. Groó elvtárs a kötelező szerződések megszüntetése által kívánja biztosítani a kiskereskedelem részére a szabad áruválasztási lehetőséget. Ez a szabadság viszont csak a nagykereskedelem rendelkezésére álló készletre vonatkozhatik. Már pedig ha a kiskereskedelem igényeit, illetve a fogyasztók igényeit nem biztosítja előzetesen lekötött szerződésekkel, a kiskereskedelem csak azt az árut kaphatja meg, amit a nagykereskedelem a kiskereskedelem megrendelése nélkül, saját belátása és mérlegelése alapján biztosított az ipartól. A gyakorlatban ez a »szabadság« lényegesen kevesebbet tartalmaz, mint az eddigi kötöttség.

Az a körülmény, hogy a nagy- és kiskereskedelem közötti szállítási szerződések nem, vagy nem megfelelő teljesítése miatt

kiszabott kötbérek összege lényegesen kevesebb, mint az ipar és a nagykereskedelem közötti kötbérek összege, csak azt mutatja, hogy a kereskedelmen belüli szerződések bonyolítása során kevesebb hibát, szerződésszegést követtünk el eddig, mint az ipar és a nagykereskedelem viszonylatában és nem azt, amit Groó elvtárs helytelenül és felületesen következtet a kötbérek alakulásából, hogy a nagy- és kiskereskedelem közötti szerződések jelentősége kisebb, mint általában. Természetesen meg kell akadályozni minden olyan törekvést, hogy a szerződéseket az érdekek látszólagos ellentétének kiélezésére használják fel, e helyett a szállítási szerződéseket az együttműködés és az áruforgalom tervszerűségének fokozására kell felhasználni. Erre a Belkereskedelmi Döntőbizottság eddigi rugalmas gyakorlata megadja a garanciát.

Szerény véleményem szerint nem megszüntetni, hanem tökéletesíteni kell a nagy- és kiskereskedelem közötti szerződéses rendszert, fel kell használni a 2013/1954. sz. M. T. határozat intencióinak megfelelően a részletekben való tervezéshez, a tervezési munka egyszerűsítéséhez, a szállítási szerződések teljesítésére vonatkozó adatokat a következő tervidőszakok bázisadataiként, adott esetekben pedig az esetleges tervezési hibák kijavításához. Nem lenne helyes, ha azt az intézményt szüntetnénk meg, még részlegesen sem, amely eddig is a tervfeladatok végrehajtását szolgálta és a jövőben is egyik legalkalmasabb eszköz a tervszerűség fokozására az egész népgazdaság, így az áruforgalom területén is.

Dr. Krémer Miklós

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának

K Ö Z L E M É N Y E I

c. folyóirat 1955. évi 1—2. száma megjelent.

A folyóirat többek között tartalmazza Kovács István tanulmányát »Tanácsaink továbbfejlesztésének elméleti alapjairól«, valamint Sándor Pálnak a »XIX. századvégi agrárváltság Magyarországon« és Révész Imre akadémikusnak »A függetlenségi nyilatkozat viszontagságai« c. munkáit. Eckhart Ferenc »Az 1848/49. népképviselői országgyűlés« c. művel foglalkozik. Krónika rovatában beszámol a társadalmi történeti tudományok fontosabb eseményeiről, megmozdulásairól.

Néhány szó a jogi kandidátusi dolgozatokról

Az újrendszerű tudományos fokozatok elnyerését szabályozó 1950. évi 44. sz. tvr. bevezető szavai indokolását is jelentik egyben e rendelkezés fontosságának: „A Magyar Népköztársaságnak a szocializmus építése során olyan magas színvonalú tudományos képzettséggel rendelkező, a néphez hű tudósokra van szüksége, akik a korszerű, haladó tudományt a dolgozó nép ügyének szolgálatába állítják.”

Igen széleskörű és alapos munkát igényelne, ha e rendelkezés és e rendelkezést követő számos kiegészítő szabályozás tükrében felmérnénk az újrendszerű *tudósképzés* hatását, eredményeit a jogtudomány területén. Ha teljes egészében nem is áll módunkban ennek ismertetése, mégis van egy terület, ahol a legplasztikusabban szemlélhető és lemérhető, mit várhat államunk a fejlődő szocialista jogtudománytól tartalmi és személyi szempontból egyaránt. Képet kapunk erről, ha összefoglaljuk az eddig elhangzott *kandidátusi disszertációk* nyilvános vitáinak eredményeit és hiányosságait.

Általában megállapítható, hogy e nyilvános tudományos viták serkentőleg hatottak az egész jogi tudományos életre, egyaránt mozgósították az idősebb és fiatalabb korosztályokhoz tartozó, a tudománnyal elmélyültebben foglalkozó jogászokat. E mozgósítás célja nem a kandidátusi cím elnyerését jelenti elsősorban, hanem annak deklarálását, hogy gyakorlati és elméleti jogászaink tudományos munkájukkal akarnak bizonytságot tenni arról, készek tudásuk legjavával szolgálni a szocializmus építését. A kandidátusi disszertációk megvédői között egymás mellett találjuk az elmélet művelőit és a gyakorlat

szakembereit. Az idősebb korosztály tagjai talán évtizedes munkájuk kikristályosodott eredményeit tárják fel, a fiatal tudósjelöltek munkájuk első termékeivel indulnak el.

Ezek az ellentétek nem akadályozzák meg, hogy megpróbáljuk az eddigi lezajlott viták közül a legérdekesebbek *tanulmányait* összefoglalni általában és részleteiben, természetesen csak olyan terjedelemben, ahogy egy összefoglaló cikk keretei lehetővé teszik, *Kocsis Mihály, Markó Jenő, Szamel Lajos, Losonczy István, Farkas József és Révész László* elvtársak disszertációinak nyilvános vitái alapján.

A nyilvános viták jelentősége általában kétirányú. Egy meghatározott témakör feldolgozása és megvitatása széles közvélemény számára eleven mozgatóerő. Az elméleti és gyakorlati dolgozók előtt távlatokat nyitnak meg a viták, feltárul a megoldandó jogász feladatok szinte végtelen sora, a megoldások szükségszerűsége és a megoldandó, a feldolgozó ember megbecsülésének méltó kifejezése a kandidátusi cím elnyerésével.

*

A nyilvános viták megindulásának kezdetén problémát jelentett, hogy milyenek legyenek a *követelmények* egy-egy disszertációval szemben. A gyakorlat maga adott erre választ, a disszertációk írói támasztottak elsősorban fokozottabb követelményt önmagukkal szemben, mintegy megkönynyítve ezzel a bírálóbizottságok, opponensek munkáját.

Nem közömbös a *témaválasztás* kérdése. A jogtudomány fejlődése érdekében nem egyforma súlya van a fellelhető kérdések-

nek. Disszertánsaink szerencsésen választották ki e kérdések sorából azokat, amelyeknek feldolgozása fontos és időszerű. Ebből a szempontból két jellemző vonásuk van a megvitatott disszertációknak. Egyrészt a témák egy-egy terület *alapkérdéseit* ölelik fel, olyan alapkérdéseket, amelyek nélkül az illető tudományágban nem lehetséges előbbrehaladás, mert vagy a burzsoá tudomány által lefektetett tételek megdöntéséről van itt szó, vagy éppen elhallgatott, fel nem tárt kérdések kidolgozását tartotta fontosnak egy-egy szerző. A témaválasztás másik jellemző vonása, hogy az *elmélet és gyakorlat* szempontjából egyaránt fontos kérdésekre irányultak. Feldolgozásuk jelentős mind az elmélet, mind a gyakorlat javára.

A helyes témaválasztás a *feldolgozás módszerét* is meghatározza. Olyan tudományos módszer alkalmazására volt szükség, amely éppen az elmélet és gyakorlat kapcsolatának a legtökéletesebb kifejezője: a marxista tudományos kutatás és szemlélet módszerére. A szerzők ebben a szellemben, ezzel a módszerrel törekedtek feldolgozni a kiválasztott témáikat. A feldolgozás módszerében fellelhetünk olyan hiányosságokat, amelyek nem döntőek, nem is általánosak, de a burzsoá tudományos módszer maradványai, ezért feltétlen kiküszöbölésükre kell törekednünk.

A disszertációk némelyike nem tárja fel alaposan az egyes jogintézmények és a gazdasági viszonyok kapcsolatát. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy a jogszabályokból következtet a szerző a társadalmi viszonyokra. Ehhez hasonló, amikor egyes szerzők idézetekből vezetnek le elvi megállapításokat. Nem egy helyen találkozunk a dolgozatokban vulgarizációval, a marxizmus tételeinek mechanikus alkalmazásával. Találkozunk túlzott spekulatív feldolgozási módszerrel is. Ezek csak jelenségek, de nem általánosíthatók.

A disszertációk írói kivétel nélkül arra törekedtek, hogy munkáikban alkotó módon találják meg azokat az új — mondhatjuk merészen új — utakat, amelyen haladva

az elmélet a legtöbbet nyújthatja a gyakorlat számára. Valamennyi dolgozat tartalma bátor kezdeményezésekkel próbál mind az elmélet, mind a gyakorlat számára újat adni. Lehet, hogy ezek a javaslatok még a vita során megdőlték, lehet, hogy egyes kérdések csak hosszú évek múltán nyernek megoldást. Bármilyen lett is sorsuk, csak előbbre vihették a szocialista jogtudomány fejlődését.

A másik döntő jelentőségük a feldolgozott témáknak, hogy olyan alapelveket tisztáztak, amelyek lehetővé teszik az illető tudományág művelőinek éppen a kidolgozott alapelvek ismeretében a további részletkérdésekkel való foglalkozást.

Milyen *tartalmi hiányosságok* követelnek feltétlenül említést? Több disszertációban találunk olyan marxista ismeretelméleti meghatározásokat, melyeket a szerzők egybevetnek a jogtudomány hasonló fogalmaival, vagy kapcsolatot keresnek a fogalmak között és nem mindig sikerrel. A vitában szereplők részéről elhangzanak ezzel kapcsolatban bíráló szavak, de ezek sem elég határozottak, és nem elég útmutatók. Kétségtelen, hogy a marxista filozófia felhasználása áll a leggyengébb talajon a jogtudományban. Alapvető követelmény, hogy elméleti és gyakorlati szakembereink még alaposabbá, elmélyültebbé tegyék marxista ismereteiket és megtalálják a marxista elmélet felhasználásának helyes módszerét tudományágukban. Találkozunk olyan disszertációval, ahol a helyes témaválasztás azért vesztí el jelentőségét, mert a szerző egész szűk területre vetítve próbál feldolgozni olyan kérdéseket, amelyek általánosítást kívánnak.

Külön kérdés és feltétlenül az adott dolgozattól függ, milyen mértékben kívánatos a *burzsoá tudomány bírálata* az egyes területeken. A szerzők általában helyesen tudják megtalálni a megfelelő mértéket, amennyire témájuk helyes kifejtése kívánatosá tette.

A vita minden esetben igen széleskörű, alapos és építő jellegű volt. Ehhez hozzájárult az *opponensi vélemények* magas,

tudományos színvonala. Voltak oppozíciók, amelyek maguk is építő, új gondolatokat nyújtottak az egész tudományág részére. Egy-két esetben fordult csak elő, hogy az opponens előadmányának tartalma a dolgozat rövid összefoglalásán kívül egy-két bíráló szónál többet nem nyújtott.

Fenti általános vélemény mellett szólnunk kell nagy vonásokban az egyes diszertációkról is külön-külön.

Kocsis Mihály a pécsi Állam- és Jogtudományi Kar dékánja „*Az anyagi igazság a szocialista büntetőperben*” című témát dolgozta fel. Az anyagi igazság lényegének meghatározását a gyakorlat tette időszerűvé elsősorban fontossá. A bíró feladata az igazság kiderítése, ezen keresztül tud a jog hatást gyakorolni a társadalom életére. A dolgozat központi kérdése az anyagi igazság fogalmi meghatározása, a szerző e köré, mint centrum köré csoportosítja a többi kérdéseket, a büntető-eljárásjog helyét a felépítmény rendszerében, feladatát a társadalom építésében, a bíróság tevékenységét az anyagi igazság kiderítése érdekében. Mi az anyagi igazság? A jelenségeknek egy olyan csomópontja, amelyben tények és a tényekkel szoros elválaszthatatlan kapcsolatban jogi, politikai és társadalmi, erkölcsi nézetelemek vannak. Az anyagi igazság tehát kétoldalú; egyik oldala, mint társadalmi intézmény jelentkezik, a másik oldalát eszmék, nézetek, mint a felépítmény részei jelentik. A szerző tehát nem áll meg az objektív igazság kiderítésénél, mely csak a valóságos tényeket foglalja magában, hanem a ténybeli és eszmei oldal összekapcsolásából alkotja meg a büntető-eljárás legfontosabb alapelvét, amelynek kifejtése során ennek szerepe, lényege alapvetően tisztázva jelentkezik a büntetőper céljának, társadalmi szerepének megfelelően.

A disszertációval kapcsolatban a vita során feltétlen elismerést nyertek azok az eredmények, amelyekre a szerző fejtegetései során jutott. Kifogás hangzott el tartalmi és módszertani szempontból, de a kérdések a vita során nem zárultak le és

Kocsis elvtárs által alkotott konstrukció felől a jogtudomány még hosszú ideig fog vitatkozni. Módszertani szempontból kifogásolták a szerzőnek azt a nézőpontját, hogy mindent az anyagi igazság tükrében mutat be, ez mesterségesen kialakított módszer, melynek következtében a helyes logikával feltárt következtetések egymással való összefüggésükben nem nyernek vizsgálatot. A szerző az anyagi igazságról, mint „egységes társadalmi erőről” beszél, mégsem tudja ennek elemeit, az objektív igazságot, a szocialista igazságosságot, a bírói nevelő munkát és a jogtudat leglényegesebb alkotó részeit egymásban feloldasztani. Ennek magyarázatát a bírálók közül egyesek abban találják, hogy az anyagi igazság konstrukciója mesterkélt; a bíró feladata az objektív igazság feltárása, az objektív valóság megismerhetőségének ismeretelméleti kérdései feltártak. Az objektív igazság helyett helytelen anyagi igazságról beszélni, ha tartalmában nem értünk mást; további helytelenséget jelent viszont, ha ennek tartalmát kibővítjük a jogszabályalkalmazás „eszmei” elemeivel is.

A disszertáció feltétlen pozitívuma, hogy felvetette a problémát és közelebb vitte a jogalkalmazást és jogtudományt a helyes megoldáshoz, még akkor is, ha a kérdés a jelenben nincs még lezárva.

Hasonlóan eljárásjogi problémával foglalkozik Markó Jenő „*A szocialista jogalkalmazás alapvető kérdése*” című disszertációja. E téma tulajdonképpen az állam- és jogelmélet területére tartozik, de a szerző bátran nyúl e kérdés feldolgozásához a polgári eljárásjog vonalán. Új, eddig nem részletezett területen próbál alapokat lefejtetni. A disszertáció a téma leszűkítése következtében inkább előkérdésnek tekinthető. Vállalta e nehéz témát a szerző, amely évtizedes elméleti és gyakorlati munkájának marxista feldolgozása és ha nem is sikerült mindenben megnyugtató választ adnia, legfontosabb eredmény: nyilvánvalóvá vált, hogy e témáról, mint általános kérdéssről is beszélni kell.

A szerző abból a tételből indul ki, hogy a jogalkalmazásban az objektum és szubjektum összefonódása jelentkezik a bíró ítéletében. A bíró egyéni tudatában végső soron társadalmi tudat jelentkezik. A társadalmi tudat kialakulásának folyamatát kell megvizsgálni, hogy a helyes jogalkalmazás elveit megállapíthassuk. Ehhez a szubjektív igazság lényegének megismerése és az objektív igazsággal való kapcsolata vezet el bennünket. A szubjektív igazságnak a jogalkalmazás három szakaszában nem egyforma jelentősége van. Az első szakasz a kiindulás, a tényállás megállapítása, ez lényegében egybeesik az objektív igazsággal. A második szakaszban nyer csak szerepet a szubjektív igazság, ahol a tényállást, az objektív igazságot a tudati elem felhasználásával értékelni kell. A harmadik szakasz a döntés szaka, ahol az ítélet meghozatala a második szakasz értékelő tevékenysége alapján történik. Végső konklúzióként szögezi le a szerző, hogy egyedül helyes következtetési módszer a dialektika alkalmazása, a tényről tényre való következtetés, a tárgyak és jelenségek összefüggéseinek a vizsgálata, ennek következtében lehet csak helyes döntést hozni.

A dolgozatot a benne foglalt problémák értékesé teszik. A vitában felmerültek olyan érzetek, hogy a dolgozat tartalmi hiányossága abban található, hogy kettős szűkítés jellemzi: a jogalkalmazást csak a perjog viszonylatában tárgyalja, ezen belül továbbá szűkítés, hogy csak a jogsértések bírói orvoslása vonalán vizsgálja a kijelölt problémát. Módszer szempontjából az esett kifogás alá, hogy a szerző szemlélete egysíkú, amiközben egyoldalúan, csak a szubjektív jogalkalmazás kérdését vizsgálja, ez pedig nem szakítható el az objektív oldalról oly módon, mint a szerző teszi. Ezért nem tudja elkerülni, hogy bizonyos tekintetben fejtegetései ne elvont, absztrakt konstrukcióként hassanak. Mindezek ellenére nem vitatható, hogy a disszertáció jelentős forrás a gyakorlat számára.

Szamel Lajos a pécsi Állam- és Jogtudo-

mányi Kar docense „Az államigazgatási jogorvoslatok” címmel írt kiemelkedő — a bírálóbizottság véleménye szerint a kandidátusi dolgozatoktól elvárható színvonalat meghaladó — disszertációt. Dolgozata az államigazgatási eljárási jogszabályok egyetemes megalkotásának előkészítő munkájaként tekinthető. A kérdést eddig a jogtudomány periférikus problémájaként kezelték, csak gyakorlati, szervezési feladatnak tekintették. A burzsoa jogtudományban tagadták és minél kisebb területre igyekeztek szorítani a jog szerepét e közigazgatási tevékenységben.

Időszerű kérdést dolgoz fel Szamel elvtárs, még akkor is, ha csak egy részletprobléma, a jogorvoslati rendszer nyer elvi és gyakorlati tisztázást. Vizsgálódásait az elsőfokú határozat meghozatala után igénybevehető eszközökre korlátozza abból az elvből kiindulva, hogy az orvosló eljárást el lehet és el is kell választani az alapeljárástól. Nagy hozzáértéssel, mély elvi fejtegetéssel kezdi disszertációját, midőn tudományosan kifejti a jogerő, panasz és jogorvoslat elméleti problémáit, mielőtt a gyakorlatban érvényesülő hatásukat, összefüggéseiket vizsgálná. A dolgozat legfontosabb részét jelenti a fenti elvi vizsgálódás. A jogorvoslatok különböző kérdéseit abból a szempontból vizsgálja, hogyan lehet az ügyek alapos, gyors, pontos elintézését biztosítani. Ezért megvizsgálja az alsóbb szervek önállóságának problémáit, a határidő lerövidítésének előnyeit, hátrányait, a fórumrendszer helyes kiépítését, az ügyészi óvás szerepét az államigazgatásban. A témához kapcsolódó elméleti fejtegetésekkel alapozza meg gyakorlati javaslatait.

A dolgozat módszerében, tartalmában alapos felkészültségről tanúskodik. Új elméleti eredmények, értékes javaslatok bizonyítják ezt. Nem befolyásolja a pozitívumokat az a megállapítás, hogy a bevezető elmélkedés a jogerőről, panaszról és a jogorvoslatokról kissé hosszadalmas, száraz, mert a leszűrt megállapítások komoly jelentőségűek a szocialista államigazgatási jog szempontjából.

Losonczy István a pécsi Állam- és Jogtudományi Kar professzora „*Tanulmány a tettesség köréből*” címmel nyújtott be disszertációt. A munka komoly tudományos felkészültségről tanúskodik, mind tartalmában, mind a feldolgozás módszerében. Széles körben használ fel burzsoá irodalmat, de ezt egyrészt értékelő módon vizsgálja, másrészt helyesen illeszti be a marxista—leninista világnézetbe, bár érzik néhol a fejtegetések során dogmatizáló hajlam.

A szerző munkájának első részében a tettesség fogalmának meghatározásával foglalkozik, a büntetthez építi ezt fel: „Tettes az, aki valamely bűncselekmény tényálladékat megvalósítja, illetőleg sért vagy veszélyeztet valamely jogilag védett érdek.” Szerzőnek ez a meghatározása erős bírálatban részesült és arra a következtetésre juttatta a vitában résztvevőket, hogy a szerző nem tesz megfelelő különbséget a büntett elkövetése és a büntethető személy fogalmi között. A disszertáció második része a tettesség különböző alakjait elemzi, ez adja a mű legnagyobb területét. Vizsgálja az egyedüli tettesség, társ-tettesség, közvetett tettesség kérdéseit, részletekig menő, tudományos alaposággal, a nyugati burzsoá irodalom és a szovjet irodalom megfelelő felhasználásával. A harmadik részben tárgyalja a szerző a csoportosan elkövetett deliktumokat, az egyszerű csoportban elkövetett büntetteket, szembeállítva a bűnszövetséggel és bűnbandával.

A disszertáció értékét még növeli Marton Géza akadémikus és Kádár Miklós professzor magas színvonalú opponensi véleménye és Losonczy István professzornak ezekre adott válasza.

Farkas József az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársának „*A bizonyítás alapkérdései a magyar polgári perben*” című disszertációja két szempontból nyer jelentőséget. Farkas József tör a legmerészebben új utakra, bátor kezdeményezéssel, komoly elméleti felkészültséggel.

Szerző abból indult ki, hogy az „igazság kiderítése a polgári per célja, megvalósulásának előfeltétele, egyben a bizonyítás célja”. Fontosnak tartja annak tisztázását, mit jelent ez az „igazság”, szembeszáll azokkal a nézetekkel, amelyek a per célját a zavaros fogalmat takaró „anyagi igazság”-gal azonosítják. A bizonyítás szerinte nem más, mint „a feleknek és egyéb résztvevőknek és a bíróságnak az a tevékenysége, amellyel valamely tény fennállásáról vagy fenn nem állásáról... meggyőződését kialakítani törekszik”. Feldolgozza a bizonyítás tárgyának, alanyainak, eljárásának, eszközeinek, mérlegelésének problémáit, hogy bebizonyítsa, hogy az igazság kiderítése igen is lehetséges és ez a bíróságnak elsőrendű kötelessége.

A legérdekesebb vita a bizonyítás Farkas által adott definíciója körül alakult ki, mellyel szemben elsősorban az opponensek emeltek kifogást. Nizsalovszky Endre akadémikus szűknek tartotta e definíciót, mely nem tartalmazza az észlelt bizonyítékokból a bizonyítandó tényre való következtetést; Móra Mihály professzor pedig azt az ellenvetést fejtette ki, hogy e meghatározás alkalmas arra, hogy lebecsülje a bíróságnak a ténymegállapítás viszonylatában tett meggyőződését. Farkas József kifejtette, hogy szerinte az egész bizonyítás eredményeinek mérlegelése túl esik a bizonyítás fogalmi körén, viszont vannak olyan mérlegelési tevékenységek, amelyet a bíróság a bizonyítási tevékenység közben végez.

Révész László docens „*Gazda-cseléd jogviszony története a XVIII—XIX. században, különös tekintettel az alföldi mezővárosokra*” című kandidátusi disszertációjának vitája volt időrendben eddig az utolsó. A dolgozat érdeklődése olyan tömegek felé fordul, amelyeket a feudalizmus népi tömegei közül a történetírás a legmostohábban kezelt. Ez a réteg az egyre növekvő cselédréteg. Révész László munkája úttörő, jelentős, mert a társadalom oly rétegének helyzetét mutatja be, melynek száma nem csekély és az elnyomottak közt is a legelnyomottabb volt.

A dolgozat három részből áll: az első rész foglalkozik a társadalmi megalapozással, a cselédségnek, mint kizsákmányolt rétegnek a kialakulásával; a második rész a cselédség jogviszonyait tárgyalja; a harmadik rész a reformtörekvésekről beszél, amelyek a cselédség sorsának megjavítására törekedtek. A dolgozat legértékesebb része, amelyben feltárja az elzselléresedés folyamatát, a falun folyó osztályharc szerepét. Nemcsak a témaválasztás úttörő, de megdönt néhány régi, megmerevedett tudománytalan nézetet is. Új módon tárja fel Révész László a jobbágyság belső differenciálódását. Az örökös jobbágyság helyzeténél rámutat, hogy a földhözkööttség-nél többet jelent ez az intézmény, mert a földesúr a legszélesebb rendelkezési jogot nyer a jobbágy felett. Megdönti azt a tételt, hogy a magyar cseléd sorsa jobb volt a kül-

földi cselédek sorsánál, bebizonyítja, hogy alig volt különbség a kettő között. A feudális munkakényszerszert is újszerűen elemzi, megállapítja a külfölddel való összehasonlítás folytán, hogy nálunk ez szűkebb körben érvényesül, a majorsági rendszer kevésbé előrehaladott volta miatt. Foglalkozik perifériális kérdésekkel is, mint az ősiség és szomszédjog; ez szükséges, mert ezek nélkül nehéz lenne megérteni a gazda-cselédviszonyt a maga egészében.

Fent ismertetett disszertációk építőkövei a szocialista jogtudománynak, mindig újabb és magasabb igényeket támasztanak a soronkövetkező disszertánsokkal szemben. A széleskörű viták pedig annak bizonyítékai, hogy a jogászai közvélemény számára nem közömbös, hogy szocialista jogtudományunk hogyan, milyen irányban fejlődik.

Koczka Júlia

A mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatos jogi feladatok megvitatása

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottsága februári havi kibővített ülésén megvitatta Medve Zsigmond kandidátus: „A jogtudományok kérdései a mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatos határozatok tükrében” c. tanulmányát.¹ A tanulmány korreferensei Világhy Miklós, egyetemi tanár a jogi tudományok kandidátusa és Nagy László aspiráns voltak.

A vitában résztvevők leginkább: 1. a tanulmány jellegével, 2. a termelészövetkezeti alapszabály elemzésével, 3. a földtulajdon és a földhasználat, 4. a háztáji gazdaság kérdéseivel, végül 5. a földjog és a termelészövetkezeti jog rendszerbeli kérdéseinek elemzésével foglalkoztak.

1. Világhy Miklós korreferátumában rámutatott arra, hogy jogtudományunkban széles bizonytalanság uralkodik atekintet-

ben, hogy melyek a mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatos jogi problémák s ennél fogva milyen feladatok megoldása vár a jogtudomány művelőire. Vizsgálódásunk során — mondotta — az adott termelési-társadalmi viszonyokból, illetőleg a marxista—leninista agrárpolitikából kell kiindulni, de a jogtudomány művelőinek kutatni kell azokat a jogi formákat, amelyek a társadalmi-termelési viszonyoknak jogi vetületei. Ezzel a problémával a vitára kitűzött tanulmány is foglalkozik, ennek ellenére csak kisebb mértékben elemzi a jogi formákat. A tanulmányra a kérdések extenzív felvetése nyomja rá bélyegét. Hangsúlyozza továbbá, hogy a jogi formák elhatárolásának és elemzésének problémája nem kizárólag a mezőgazdasági jog, hanem az egész jogtudomány problémája. Nagyjából azonos síkon mozog Nagy László, amikor arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szerző tanulmánya ott szen-

¹ Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1954. november—decemberi számában.

ved törést, hogy a politikai feladatok alapos fejtegetését nem követi a jogi formák, illetőleg a jogi feladatok arányos rendszerezése és fejtegetése. *Földes Iván* rámutatott, hogy akár a jogszabályok tartalmi ismeretét, akár a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos jogtudományi feladatok kitűzését nézi, arra a megállapításra kell jusson, hogy a szerző általában csak felveti a problémákat, illetőleg a jogtudomány előtt álló feladatok tekintetében egész sor megoldandó feladatot tűz ki, de kevésbé vállalkozik a jogtudomány elé kitűzött feladatok közül egy-egynek a megoldására.

A korreferensek azonban egyaránt hangsúlyozták — s e megállapításhoz a hozzászólók többsége csatlakozott — hogy a tanulmány általában pozitíven értékelendő. *Szabó Imre* és *Eörsi Gyula* szerint a hozzászólások túlságosan pozitíven értékelték a tanulmányt, mert a jogi tudományos elemzéshez elengedhetetlenül szükséges ugyan a politikai határozatok és a jogszabályok alapos ismertetése, de ez nem pótolhatja magát a jogi tudományos elemzést. Ezzel pedig a tanulmány — nem utolsósorban azért, mert extenzív módszerrel egy tanulmányban minden kérdésre igyekszik kitérni — adós maradt.

Világhy Miklós rámutatott arra, hogy bár a tanulmány néhány kétségtelenül nagy jelentőséggel bíró problémára ráirányította a figyelmet, azonban korántsem merítette ki azokat a mezőgazdaságunk fejlődésével szoros összefüggésben levő kérdéseket, amelyek megoldása a jogtudomány művelőire vár. Korreferátumában öt ilyen elemzésre váró alapproblémát jelölt meg a kérdések időszerűségére való tekintettel: a) a földtulajdoni és földhasználati viszonyok népi demokráciánkban, b) a város és a falu közötti kapcsolat jogi formái, c) a termelőszövetkezetek és az állam közötti kapcsolatok, d) a termelőszövetkezeti jogviszonyok és végül e) a termelőszövetkezeti jogviszonyok jellegével összefüggő kérdések vizsgálata. *Földes Iván* a termelőszövetkezetek állami irányítását külön alapproblémának tekin-

tette, mert — ahogy mondja — ez ma a termelőszövetkezetek fejlődésére nagy befolyást gyakorló egyik fontos kérdés. Az állami irányítás egész sor jelentős elméletileg kidolgozatlan, gyakorlatilag kialakulatlan kérdést vet fel; így pl. az elvi határvonal megvonása az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia között, az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia elvi összhangjának megteremtése. *Szabó Imre* az egyes intézmények alapos elemzésének szükségessége mellett kíváncsúnak tartja a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tömegszervezeti jellegének elemzését is. E problémával sem a vita tárgyát képező tanulmány, sem az azelőtt napvilágot látott egyéb művek nem foglalkoztak.

2. *Medve Zsigmond* tanulmányában — a terjedelemhez képest — alaposan foglalkozott a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mintaalapszabálya jogszabályi jellegének vizsgálatával. Azzal a nézetével, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabálya jogszabály, s hogy nemcsak a termelőszövetkezet tagjaira nézve kötelezők rendelkezései, hanem ehhez tartoznak igazodni a termelőszövetkezetekkel való kölcsönös kapcsolataikat illetőleg az államigazgatási szervek, a társadalmi és a szövetkezeti szervek és az egyes állampolgárok is — a vita résztvevői egyhangúan egyetértettek. Az alapszabály jellegének vizsgálata a törvényességgel szoros összefüggésben a jogalkalmazás rendkívül fontos és sok tekintetben megoldatlan kérdéseire irányította rá a figyelmet. *Földes Iván* hiányolja azonban a problémakör részletesebb és több irányú feldolgozását, mert ha a termelőszövetkezetek alaptörvénye az alapszabály, akkor a mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatban a jogtudomány egyik legfőbb feladata az alapszabály beható elemzése, másfelől az alapszabály megjelenése óta a gyakorlat egész sor problémát vetett fel, s a jogtudomány számára jelentős feladatnak tekinti e problémák elemzését. *Nizsalovszky Endre* az alapszabály problematikájával szorosan

összefüggő és végeredményben a kérdés felvetésének alapjául szolgáló, a Legfelsőbb Bíróság B 3197/1953. sz. határozatának tartalmával egyetért — szemben Medve Zsigmonddal — viszont a határozat indoklását kifogásolja és aggályosnak tartja. Hangsúlyozza, hogy amennyiben a Legfelsőbb Bíróság ellentétes gyakorlatra helyezkedett volna, akkor a büntetések özönét zúdíthatta volna a termelőszövetkezeti munkában hanyag magatartást tanúsító tagjaira. Nem a büntetőjog szankcióival, hanem a mezőgazdasági termelőszövetkezet alapszabálya által biztosított fegyelmi rendszabályok eszközeivel kell operálnunk, mert ez felel meg a termelőszövetkezetek belső életének, a termelőszövetkezeti demokráciának. *Eörsi Gyula* szerint a mintaalapszabály jogszabályi mivolta mellett érdemben helyes állásfoglalást a szerző nem eléggé meggyőzően fejt ki; így pl. nem eléggé hatásos az az érv, hogy az alapszabály a tagság alaptörvénye.

Beér János az alapszabály jogforrási jellegének vizsgálatával kapcsolatban szükségesnek tartja kihangsúlyozni a mezőgazdasági termelőszövetkezet és a más egyesülések, illetőleg szervezetek alapszabályai között fennálló különbséget, miként ahogyan Népköztársaságunk Alkotmánya is különböző helyen tárgyalja a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmat, illetőleg a társadalmi szervezeteket, illetőleg egyesületeket.

3. *Világhy Miklós*, mint a tisztázásra váró kérdések egyikét elemzi a föld „részleges magántulajdonának” problémáját. Megállapítja, hogy a részlegesség azt a relációt juttatja kifejezésre, hogy a népi demokráciák földmagántulajdona a kapitalizmus tiszta árutulajdonaként jelentkező magántulajdonához képest részleges magántulajdon. A kapitalizmusból a szocializmusba fejlődő társadalomban a föld magántulajdona általános és különös korlátozásoknak van alávetve. Az általános korlátozások főleg a forgalmi korlátozásokban nyilvánulnak meg. Különbséget kell

tenni azonban a részleges földmagántulajdon különböző formái között, így a kisármányoló kulák, a kisármánytermelő, illetőleg a termelőszövetkezetekbe bevitt földek magántulajdona között. Mindezeket a formákat egyenként kell megvizsgálni. A földtulajdonnak ilyen értelmű felfogását *Vas Tibor* és különösen *Névai László* vitatják. A részleges magántulajdon *Világhy* által kifejtett vonásai nem a részleges magántulajdon, hanem a korlátozott magántulajdon jellemző vonásai — mutatott rá *Névai László*. A kettő nem ugyanaz — mondta — mert részleges magántulajdon a kapitalizmusban is volt.

4. *Nagy László* utalt arra, hogy a háztáji gazdaság túlfejlesztése ma országos viszonylatban általános jelenség és ez a tendencia a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésére káros. Nem ért egyet azzal, hogy ez idő szerint indokolt volna a háztáji gazdaság fejlesztését hangsúlyozni, miként arra *Medve Zsigmond* tanulmánya utal. Megjegyzi, hogy a háztáji gazdasággal való visszaélések arra figyelmeztetnek bennünket, hogy napjaink egyik fontos feladata nem is a háztáji gazdaság fejlesztése, hanem az alapszabály erre vonatkozó rendelkezéseinek betartása. *Földes Iván* arra az álláspontra helyezkedik, hogy a háztáji gazdaság fejlesztése csak az alapszabály keretei között indokolt, mert a háztáji gazdaság túlfejlesztése termelőszövetkezeti mozgalmunk egészséges fejlődését zavarja. Ez az egyik gyakorlatilag is legaktuálisabb kérdés, amely a közelmúltban a polgári jogi, illetve a földjogi kodifikáció során több ízben került megvitatásra, de nem kisebb hullámokat vert fel a mezőgazdasági üzemgazdászok körében sem. Ezzel szemben *Perbíró József* azt fejtegette, hogy a túlfejlesztés nem tipikus jelenség, mert végeredményben országos viszonylatban a túlfejlesztett háztáji gazdaságok elenyésztek a még fejlesztésre szoruló háztáji gazdaságok mellett. Nézete szerint azonban a mint alapszabály rendelkezése kiegészítésre szorul a kifejezett tilalommal, hogy a háztáji gazdaságban folyó

gazdálkodás terjedelme nem veszélyeztetheti a termelészövetkezeti parasztcsalád elsődleges részvételét a termelészövetkezet közös gazdaságában.

5. Széles vitát váltott ki a szerző tanulmányának a földjoggal és a termelészövetkezeti joggal foglalkozó része, közelebbről a tanulmánynak az a megállapítása, hogy „ha figyelembe vesszük a fejlődés irányát s meggondoljuk, hogy a jog eszközeivel is jobban siettetethetjük azt, ha a kialakuló gazdasági rendnek megfelelőek a jogágak, akkor arra az álláspontra kell jutnunk, hogy a mezőgazdasági jog anyagát a gazdasági alap fejlődése irányának megfelelően két ágra: földjogra és termelészövetkezeti jogra kell bontani”.

Világhy Miklós hangsúlyozta — és ezzel a hozzászólók egyetértettek, hogy a jogági elrendezés kérdése nem olyan súlyú, hogy miatta el lehessen hanyagolni az egyes olyan részproblémák megoldását, amelyek tekintetében a gyakorlatnak rendkívül nagy szüksége van az elmélet támogatására. Egyébként a két jogág önállóságának kérdését még vitathatónak tekintti, hajlik azonban arra, hogy a termelészövetkezeti jogot új jogágnak tekintse, de — véleménye szerint — a földjog önálló jogágként való kialakulásához a feltételek még nem értek meg. *Nagy László* határozottan állást foglalt amellett, hogy a termelészövetkezeti jog önálló jogág. Azzal indokolja ezt, hogy termelészövetkezeteinkben kialakult társadalmi termelési viszonyok létrehozták a termelészövetkezetekre jellemző tulajdonviszonyokat, a termelészövetkezeti földhasználati viszonyokat, gazdasági tevékenységükkel kapcsolatos jogviszonyokat, a munkajogviszonyokat és a termelés eredményének elosztásával kapcsolatos jogviszonyokat. Ezek egymást kiegészítik, egymáshoz kapcsolódnak, s ezért egymástól elválaszthatatlan jogviszonyok csoportját alkotják. Ennélfogva a mezőgazdasági termelészövetkezeti jog olyan — döntő mértékben vagyoni — viszonyokat szabályoz, amelyek egyrésről a föld állami és magántulajdona alapján

fejlődő termelészövetkezet és annak tagjai között, valamint a termelészövetkezet és a termelészövetkezeti család, illetőleg az állami vállalatok között jönnek létre, egyfelől a termelészövetkezeti tagság kulturált jómódú életének biztosítása, másfelől a termelészövetkezet, illetőleg a termelészövetkezeti mozgalom, tágabb értelemben a falu szocialista szektorának megerősítése céljából. Véleménye szerint a földjog önállóságának feltételei hazánkban még nem értek meg, mert sem egységes földtulajdoni, sem egységes földhasználati viszonyaink még nincsenek.

A termelészövetkezeti jogágazat kialakult volta mellett a többség állást foglalt, de nem értettek egyet a földjog önálló jogági mivoltával. A földjog önállósága mellett *Halász Pál* és *Vas Tibor* foglalt állást. Rámutattak a földjog kialakulásának elemeire, alapulvéve a földhasználati viszonyok alakulását. *Eörsi Gyula* szerint ugyan a termelészövetkezeti jog önállóságának belső feltételei a termelészövetkezeti alapszabállyal létrejöttek, azonban a termelészövetkezeti jogra vonatkozó szabályok egy jogágban, a termelészövetkezeti jogban történő tárgyalása megnehezíti az olyan jogintézmények megfelelő tárgyalását, amelyeknek termelészövetkezetek és kisárutermelő parasztszerek egyaránt alanyai (termelési, felvásárlási szerződések, haszonbérlet, beszolgáltatás stb.) a kisárutermelőkkel kapcsolatos jogszabályok tárgyalását. Ezért a termelészövetkezeti jog önállóságát problematikusnak tartja.

Névai László előadja, hogy az oktatás vonatkozásában nem jelent előrehaladást *Nagy László* javaslata, mert lényegileg — más elnevezés — „termelészövetkezeti jog” alatt — ugyanazt tartalmazza, amit a mostani mezőgazdasági jog.

Tury Sándor Kornél nem ismerte el a termelészövetkezeti jog önállóságát. Tekintettel arra — hangsúlyozta —, hogy a termelészövetkezeti jog vagyoni viszonyokat szabályoz, a termelészövetkezeti jog által szabályozandó vagyoni viszonyok a polgári jog keretébe tartoznak. *Pap Tibor*

ezzel szemben a családi vagyonjogra utalva rámutatott arra, hogy mert a termelőszövetkezeti jog vagyoni viszonyokat szabályoz, még nem azonos a polgári joggal, illetőleg ez még nem ok arra, hogy a polgári jogba tartozzék. Ugyanis a megoldáshoz nem a vagyoni viszonyok formális vizsgálatából, hanem a termelési társadalmi viszonyok elemzéséből kell kiindulni. Hasonló értelemben és éllel foglalt állást Névai László és Vas Tibor is.

6. Az egyes felszólalók, az előbbieken kifejtett fő vitakérdéseken túlmenően más problémákkal is foglalkoztak. Érintették a termelőszövetkezet tervektelezettsége jellegének problémáját (*Világhy Miklós és Nagy László*), a mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatban az egyes jogágak együttműködésének szükségességét (*Szabó Imre*) a kolhozporta, illetőleg a háztáji gazdaságunk jellegének kérdését (*Földes Iván*), a helyi tanácsok szerepét a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésében (*Beér János*), valamint a város és a falu közötti áruforgalom szabályozásának egyes kérdéseit (*Nizsalovszky Endre*).

*

Medve Zsigmond összefoglaló felszólalásában a vitát hasznosnak és tanulságosnak ítélte meg. A tanulmány jellegével kapcsolatban felvetetekre megjegyzi, hogy ez az első munka, amely a jogtudomány feladataival foglalkozik ebben a témakörben és ilyenkor elkerülhetetlen — az egész probléma áttekintése érdekében — ismertetni azokat az intézkedéseket, amelyeket pártunk és kormányunk tett a mezőgazdasági termelés fejlesztése érdekében. Olyan eredmények felsorolásáról van itt szó, amelyek szorosan beletartoznak népi demokratikus fejlődésünk értékelésébe. Egyébként is a szóbanforgó első résznek vannak olyan részletei, amelyek első ízben itt lettek feldolgozva, például a jogszabályok biztosította kedvezmények gazdasági hatásai stb. A tanulmány jellegéhez a problémák felvetése és a feladatok kijelölése is hozzátartozik, politikai és a jogi

részek arányaira sem áll egyértelműen az, hogy az első túlteng a második rovására, mert több jogi kérdést részletesen kifejt és megold, amit a vitában el is fogadtak.

Szabó Imrének arra a megjegyzésére, hogy a szerzőnek és a mezőgazdasági joggal foglalkozó más jogászoknak eddig többet kellett volna a mezőgazdasági joggal foglalkoznia, azt válaszolja, hogy mint feléje irányuló kritikát ezt elismeri, de, hogy a mezőgazdasági jog a legelmárgabb terület a jognak, részben az Akadémia Főbizottságának is betudható, mert eddig nem foglalkozott vele megfelelően. Utal arra, hogy a szovjet jogászok az 1953. évi szeptemberi párthatározat után azonnal (1953 októberében) összeültek, hogy megvitassák a határozattal kapcsolatos feladataikat, mi pedig csak jóval később tettük ezt a párt- és kormányhatározatok megjelenése után.

Medve elvtárs hosszasan foglalkozott a háztáji gazdaság és a földjog és termelőszövetkezeti jog kérdésével.

A háztáji gazdaság jelentőségének és szerepének elemzése után ismételt hangsúlyozza az idevonatkozó problémák mielőbbi tételesjogi rendezésének szükségességét. Az alapszabály és az élet olyan kérdéseket vet fel — pl. „termelőszövetkezeti család” jogi helyzetét — amelyet rövidesen meg kell oldani, nehogy a jog a fejlődő élet kerékkötőjévé váljon.

Ezt követően ismételt aláhúzza a háztáji gazdaság fejlesztésének szükségességét, természetesen az alapszabály adta keretek között. Nem túlfejlesztésről van itt szó — és tanulmányában sem erre utal — hanem arról, hogy ott, ahol az alapszabály által megengedett határokat, pl. az állattartásban nem érték el, segítsük a termelőszövetkezeti parasztokat, hogy az engedélyezett mértékre felfejleszthessék gazdaságukat, mert ezzel az egész szocialista építés ügyét szolgáljuk. Ahol persze túlfejlesztés történt, akár a föld, akár az állattartás vonatkozásában, mielőbb megszüntetendő, mert ez akadályozza a közös gazdaság fejlődését, de politikai szempont-

ból is káros. Nagy László korreferátumában foglaltakat azért nem látja polemikusnak, mert a tanulmány eleve nem a túlfejlesztést kívánja, hanem a fejlesztést az alapszabály által engedélyezett mértékben hangsúlyozza, ahol az nincs meg.

A termelőszövetkezetek alakításával és fejlődésével a társadalmi kapcsolatnak sajátos formái keletkeznek — állapítja meg a szerző. Ezeket elemzi, így az új munkaviszonyokat, a termékek elosztásának új formáját, az alapok rendeltetését, a termelési eszközök közös tulajdonbavételét stb., majd pedig leszögezi, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás társadalmi-termelési viszonyokat ölel fel és tekintettel arra, hogy a jog ezekhez a viszonyokhoz következő eredményeket fűz, létrehozzák a termelőszövetkezeti jogviszonyokat, amelyek a termelőszövetkezeti jog alapját képezik.

Ez a jog azokat a viszonyokat szabályozza, amelyek a termelőszövetkezet szervezetével, működésével és állami irányításával kapcsolatosak, továbbá a termelőszövetkezet és tagjai, a termelőszövetkezet és a háztáji gazdaság közötti viszonyokat szabályozza, a termelőszövetkezeti mozgalom további fejlesztése, a szocialista társadalom megteremtése érdekében.

Sorraveszi ezután a termelőszövetkezeti jogviszony sajátosságait, elhatárolja azokat a többi jogágaktól és végül arra a következtetésre jut, hogy termelőszövetkezeti jog van, létezik, kialakult, azt ma már el nem ismerni lehetetlenség. A termelőszövetkezeti jog úgy tekintendő, mint a népi demokratikus jog egyik önálló ága, amely a termelőszövetkezeti jogviszonyokat szabályozza. Ezzel összefüggésben feladatnak azt tekinti, hogy a termelőszövetkezeti jog tárgyát és rendszerét részletekbe menően feldolgozzuk.

Végül a vitában elhangzottak alapján — *Világhy Miklós* korreferátumában foglaltakkal összhangban — javasolja, hogy a Főbizottság hívja fel a jogtudomány művelőinek figyelmét arra, hogy a probléma időszerűségére való tekintettel a földtulajdon, a földhasználat, a város és a falu közötti kapcsolatok jogi formái, a termelőszövetkezetek állami irányítása, a háztáji gazdaság és a termelőszövetkezeti jogviszonyok kérdésének feldolgozását tekintsek elsőrendű feladatnak.

Szabó Imre elnöki zárszavában hangsúlyozta, hogy bár a vita eléggé szétfolyó volt — ehhez a tanulmány nem mindig egységes vonalvezetése is hozzájárult — de tanulságos volt a jogtudomány számára.

Nagy László

Szerződési rendszerünk továbbfejlesztésének gyakorlati kérdései a pécsi kétnapos szekció értekezletén.

A múlt év december havában lebonyolódott Állam- és Jogtudományi Kongresszusnak egyik kiemelkedő jelentősége: mozgósító ereje. Ezt tárja elénk az a kétnapos értekezlet is, amelyet a *Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottságának Polgári Jogi szekciója* a Pécsi Tudományegyetem munka és mezőgazdaságjogi tanszékének, ill. ez utóbbi munkaközösségének támogatásával február közepén megtartott. Az értekezlet egyrészt a népgazdasági terv végrehajtását

biztosító viszonyok, másrészt a falu és a város forgalmi kapcsolatának egyes jogi formáit vizsgálta meg közel 30 kiselőadás, illetve hozzászólás keretében.

Az első vitacsoportban a legjelentősebb viták az érdekközösségi elv tartalmának értelmezése, a kereskedelem szerződéses viszonyai, az elszámolási jogviszonyok, végül a MÁV árufuvarozási jogviszonyai tekintetében alakultak ki.

I. Az érdekközösségi elv tartalmának értelmezésével kapcsolatban *Kazár Andor*

(Ügyv. Munkaköz.) részben elfogadva Nizsalovszky akadémikusnak az Állam- és Jogtudományi Kongresszuson kifejtett ama álláspontját, hogy a szerződéskötési gondossághoz tartozik a másik fél részéről kezdeményezett irreális szerződéskötések megtagadásának kötelezettsége is, javasolja, hogy ily esetekben az érdekelt felet bejelentési kötelezettség terhelje a felsőbb szervéhez és csak ennek engedélye alapján tagadhassa meg a szerződéskötést.

Továbbá javasolta, hogy a nyilván alaptalan kötbérigényeket ne kelljen érvényesíteni, — hogy az építkezési szerződések-nél a kisebb kijavításokat a szállító számlájára a megrendelő köteles legyen fogantatósítani és hogy a termék megszerzésében vagy előállításában a megrendelőt is együjtőműködési kötelezettség terhelje.

Varró József (MOGÜRT) annak kiemelésével, hogy a szerződési rendszer nagy mértékben járult a dolgozóknak a tervfegyelemre való neveléséhez, rámutatott arra, hogy a külkereskedelmi vállalatok belföldi és külföldi szerződéseit egységbe kell olvasztani és mint önálló, többszemélyes, egymásra átható kötelmi típust kell szabályozni. Nézete szerint meg kell változtatni Nizsalovszky akadémikus ama tételét, hogy a kötbért és a kártérítést szét kell választani. Forrai Pál (KTSZ) helytelennek tartja, hogy a felsőbb szervek hibái miatt is a vállalatokat terhelje a kötbér. Szükségessnek látja a szerződési rendszer és az adópolitika összefüggéseit is megvizsgálni. Kaufer Imre (Ügyv. Munkaköz.) szerint a külker. vállalatok szállítási szerződésrendszere sürgős revízióra szorul, mert a mai rendszer sok felesleges kiadásal jár. Feszti Nándor (DB. tárgyalásvezető) rámutatott, hogy az irreális szerződéskötések oka az, hogy az érdekelt szerv a lehetetlen vagy lehetetlenné vált szerződést megköti ahelyett, hogy annak megkötését megtagadná és így a vita a DB. ill. a bíróság elé kerülne. Szerinte semmiféle új szabályozásra szükség nincs, mert félő, hogy az új szabályozás lazaságra vezetne, miként a 10/1954. M. T. sz. r. kötbér elengedő ren-

delkezése is arra vezetett. A felsőbb szervek kötbérben marasztalását helytelennek tartja.

Elnöki összefoglalóban Rudolf Loránt egyetemi tanár megállapította, hogy az értekezlet álláspontja szerint a) valamennyi szállítási szerződést annak megkötésekor individualizálni kell a szakmai szállítási feltételeken belül is; b) az irreális szerződéskötést ki kell küszöbölni; c) ily szerződések megkötésének megtagadását a gazdasági szervek kizárólag saját megítélésük alapján a tervfegyelem sérelme nélkül nem gyakorolhatják; d) az a kérdés azonban — nézete szerint — további megvitatásra szorul, vajon az ily jellegű szerződéskötési vitákban a mai eljárás nem túlságosan formális-e és nem volna-e indokolt a vállalat felügyeleti szerveinek aktívabb bekapcsolása, illetőleg e vita eldöntésének hatáskörükbe utalása? e) Helyesnek tartaná a vitákban annak vizsgálatát, hogy az irreális szerződés nem a gazdálkodó szerv tiltakozása ellenére jött-e létre? f) Szerinte további megvitatásra szorul a nyilván alaptalan kötbérigények érvényesítése alóli generális felmentés, mert könnyen összejátszásra vezet. g) Nézete szerint jogszabályban nem lehet kimondani a megrendelő kötelezettségét kisebb javítások elvégzésére ill. a termék megszerzésére, vagy előállítására. Erre szolgál az individualizált szerződés. h) Megvizsgálandók a szerződési rendszer továbbfejlesztésének és az adópolitikának összefüggései és i) a kötbér és a kártérítés, valamint j) a külkereskedelem külföldi és belföldi szerződéseinek kérdése is.

2. A kereskedelem szerződéses viszonyai-val kapcsolatban Pataky Sándor (Ker Iroda) rámutatott, hogy az újabb jogfejlődés a belkereskedelmi vállalatok egymásközi viszonylatában a kötelező szerződéskötési kényszer helyett a fakultatív rendszer felé, továbbá a szállítási szerződési rendszer helyett az adásvételi rendszer felé halad. E tételének bizonyítására a 10/1954. M. T. sz. r. 2. §-ában foglalt felhatalmazás alapján kiadott belker. minisztériumi rendelke-

zésekre — az 1955. első negyedévi tervutasításnak a »biztosított minimum« új konstrukciójára — a 215/1950. O. T. utasításnak a »nem tervezői kerettel« kapcsolatos, szabad beszerzést engedő rendelkezéseire hivatkozott. Továbbiakban foglalkozott a ruházati és a vegyes iparcikkek szerződéseivel, rámutatva, hogy a kiskereskedelmet meg kell szabadítani attól a mai hátrányos helyzetétől, hogy kénytelen inkurrens cikkek átvételével tervszámát feltölteni és így tudatosan szerződéskötési gondosságát megsérteni. Nem tartja kielégítőnek a Nizsalovszky akadémikus által ajánlott bizományi ill. kötbérszerű kisebb áron való visszavételt, mert ez többek közt a kiskereskedelemre hárítja e kényszer-szerződés hátrányait. Nézete szerint már a nagykereskedelemnek sem volna szabad inkurrens cikket az ipartól átvennie.

Kecskés László (Jogi Kar, Pécs) szerint nem lenne helyes az áru inkurrenciájáért a felelősséget teljes egészében az iparra hárítani. Adott esetben meg kell állapítani, hogy az inkurrencia mily mértékben esik az ipar, a nagykereskedelem, a kiskereskedelem terhére. *Weiss Emilia* tanársegéd (Jogi Kar, Budapest) kifejtve, hogy a kiskereskedelem nem kapcsolható ki a tervezési rendszerből, rámutatott, hogy a 10/1954. M. T. sz. r. kötbérelengedő rendelkezésből korántsem következik a szállítási szerződési rendszer mellőzésének tendenciája, mert más szankciók még fennállanak; pl. a kártérítés. Nézete szerint a hiba a tervezésben és a kiskereskedelem gondatlan szerződéskötéseiben van. Helyesnek tartaná, ha a nagykereskedelem minden esetben visszavenné az inkurrens árukat másutt való értékesítés céljából. *Földvári Béldné* aspiráns (Jogi Kar, Budapest) a szállítási szerződés és az adásvétel fogalmi elhatárolásával, ezenbelül az áru-jelleg kérdésével foglalkozva ismertette Skungyin, Bratusz, Joffe álláspontját és kifejtette, hogy hazánkban a szállítási szerződés alapvetően a termékek mozgatására szolgál, de felhasználjuk az áruforgalomban is. Nézete szerint a kötelező szerződési

rendszerben a nagykereskedelemnek a szűk keresztmetszetű áruk elosztására az elosztási hatalmat meg kell adni. *Kaufer Imre* a kiskereskedelem szabadpiaci beszerzését aggályosnak tartja, mert így egészségtelen verseny alakulhatna ki, miként kialakult a ktsz. termékeinek beszerzése terén is oly annyira, hogy szükségessé vált a 4/1955. számú Belker. — Szövosz — Okisz együttes utasításának kiadása. *Lehelvári László* (Pécsi Nagyker.) oly jogszabályi rendelkezést sürget, hogy a helyi szállításkor is a kiskereskedelem telephelye legyen a minőségi átvétel helye oly cikkeknel, amelyek minőségi átvizsgálása hosszabb ideig tart és a nagykereskedelem kapacitás hiánya miatt a gondos átvizsgálást gyakorlatilag nem tudta akkor megvalósítani, mikor a cikket az ipartól átvette. *Forrai Pál* szerint a ktsz.-eknél a kötbérezést más elvi alapon kell megoldani, mert kellő gondosság kifejtése mellett is sok esetben minőségileg hiányos árut állítanak elő a hulladékokból. *Fesztl Nándor* a kiskereskedelemre méltánytalannak tartja az inkurrens cikkeknek a nagykereskedelemtől alacsonyabb áron való visszavételét, mert több évi tapasztalat bizonyítja, hogy kiskereskedelmünk helyesen méri fel a fogyasztók szükségleteit, ezeket állítja be tervébe, de ehelyett mást kap. Az eredendő hibaok: az inkurrens ipari cikkgyártás. Ezt kell megszüntetni.

Rudolf Loránt elnöki összefoglalójában kiemelte, hogy a) az általános nézet szerint a nagy- és kiskereskedelem közt meghatározott cikkekre a kötelező szerződéskötés rendszerét fenn kell tartani; vannak azonban olyan cikkek is, amelyek beszerzésénél ennek a rendszernek a mellőzése indokolt. E két csoport valamelyikébe való sorolás azonban — nézete szerint — nem jogi kérdés; b) az inkurrencia okait illetően a vélemények eltértek ugyan, de megegyeztek abban, hogy a kiskereskedelem nem kerülhet előnytelen helyzetbe oly inkurrens cikkek tekintetében, amelyeket eredetileg átvenni nem akart. Legcélszerűbb volna — nézete szerint — ha az ily »rá-

erőszakolt» árukat a kiskereskedelem nem »fixre«, hanem bizományi eladásra venné át a nagykereskedelemtől (és a nagykereskedelem az ipartól). Így végső sorban az iparnál jelentkezne a nem kurrens cikkek gyártásának terhe. E rendszer egyszerű és nevelő jellegű; c) egyező nézet szerint a kiskereskedelemnek kell viselnie tervezési hibájából származó inkurrens áruk terhét és helyes megoldás, ha a nagykereskedelem ezeket kisebb áron bizományba venné vissza vagy fixre értékesítés céljából. Megállapította végül d) hogy az értekezlet álláspontja szerint a helyi szállítások minőségi átvételére vonatkozó szabályok módosításra szorulnak, e) továbbá, hogy a munkaközösségnek egyik sürgős feladata a ktsz. kötbérezési rendjének megvizsgálása és megfelelő javaslat készítése.

3. Az elszámolások funkcióinak és mai rendjének felvázolása után *Korda Alfréd* (Nemzeti Bank, Pécs) rámutatott arra, hogy az általános beszédese megbízásoknál a kifogások rendszerének megszüntetése indokolt, mert ezek általában alaptalanok, az eljárás csak formális és a pénz forgási sebességét csökkentő. *Várszegi Károly* (Építési Tröszt) szerint az elszámolásokkal és a hitelezéssel kapcsolatban egyes bankfiókok gyakorta hibákat követnek el főleg azért, mert közigazgatásszerűen intézik a vállalatok igényeit, háttérbe szorítva az ügyfélegyenlőség elvét, holott mindkettő polgári jogi jogalany. Szükségesnek tartja a szerződési rendszer sürgős bevezetését e vonatkozásban is.

De Sorgó Tibor (Nemzeti Bank, Pécs) és *Nagy Lajos* (Pécsi Bőrgyár) felszólalásai után az elnöki összefoglaló a munkaközösség soronlévő feladatának jelölte meg a) a kifogások eltörlése, ill. korlátozása kérdésének részletes megvizsgálását és javaslat készítését; b) a Bank és a vállalatok közt bevezetendő »pénzügyi« szerződés tervének kidolgozását; és c) *Nagy Lajos* felszólalása alapján a tervszerinti fizetések hiányosságainak kiküszöbölésére alkalmas eszközök feltárását.

4. A MÁV fuvarozási szerződésekkel kapcsolatban *Viniczay Ferenc* (MÁV igazgatóság, Pécs) rámutatott az 1952. II. 1-én hatálybalépett VASZ és ezt kiegészítő Díjszabás revíziójának sürgősségére. Nézete szerint a sok esetben csak bürokratikus munkatöbbletet okozó sokféle bírságot meg kell szüntetni, meg kell vizsgálni a bizonyítási teherrel, a súlyhiányvitákkal, a mérlegeléssel, a gyorsan romló áruk fuvarozási határidejével kapcsolatos kérdéseket is e revíziónál.

5. A falu és a város szerződéses kapcsolatai témakörben *Gárdos István* a földművesszövetkezeti szerződési rendszer fejlődésével, *Korda Alfréd* a FMSZ-ek laza pénzügyi fegyelmének hiányosságaival, *Mispál Ferenc* (Megyei bíróság) a FMSZ-ek szerepével a termelési szerződésekkel kapcsolatban, *Boda Géza* (Áll. Váll.) a termelési szerződés fogalmával és funkcióival foglalkozott.

Ezt követően *Kolta János* (Dunántúli Tud. Int.) azt a nézetét fejtette ki, hogy a terménybeszolgáltatási rendszerünk erősen át van szöve polgári jogi elemekkel és végső sorban e kötelezettség a termelési szerződés egyik önállósult fajának tekintendő. *Földvári Béláné* aspiráns annak hangsúlyozásával, hogy hazánkban a beszolgáltatásnak árszabályozó funkciója is van, arra utalt, hogy a polgári jogi ügyleteket az ajándékozással és az uzsoraügylet kivételével az egyenértékűség jellemzi és így a beszolgáltatási kötelezettséggel kapcsolatos aktusok polgári jogi ügyletnek nem tekinthetők.

Elnöki összefoglalójában *Rudolf Loránt* arra utalt, hogy megítélése szerint a falu és a város szerződéses viszonyaira vonatkozó vita még a gyakorlati jogászok részéről is inkább elméleti jellegű volt csupán és hiányzott a szerződési kapcsolatok továbbfejlesztésére szolgáló jogi eszközök keresése.

Pécsi Tudományegyetem Munka- és Mezőgazdasági jogi tanszéke.

Második országos jogász diákköri konferencia

Felszabadulásunk 10-ik évfordulója ünneplésének jegyében rendezte meg a budapesti jogi kar Tudományos Diáktársasága az ország jogász tudományos diákköreinek II. konferenciáját. Az egyetemek tanszékei mellett működő tudományos diákkörök, melyek a legjobb hallgatókat tömörítik, kimagasló dolgozataikkal képviselték magukat ezen a konferencián. Az egyetem professzorai által vezetett viták a jogtudomány egyes problémáinak elmélyültebb megismerését biztosították. Mint *Világhy Miklós* dékán megnyitó szavaiban hangsúlyozta, e problémákat államunk gyakorlati feladataival összefüggésben kell vizsgálnunk. Nem elégedhetünk meg sem az általános, egyébként helyes tételek hangoztatásával, sem pedig a jogot önmagáért művelő „formajátékkal”. A marxizmus—leninizmus alkotó felhasználásával párosuló pártos tudományművelés biztosítja csupán a gyakorlati munkát segítő tudományunk fejlődését. A budapesti jogi kar Tudományos Diáktársasága az ország első ilyen szervezete s ez növelte a konferencia színvonalával szemben támasztott követelményeket.

A megnyitó után *Takács Rózsa* III. évf. szegedi joghallgató a „*Kellékszavatosság és jótállás jogrendszerünkben*” c. dolgozata került megvitatásra. A dolgozat — igen helyesen — mint a termékek jobb minőségéért folytatott harc jogi emelőjét vizsgálja e jogintézményeket. A dolgozatnak többek közt az a része alkotta vita tárgyát, amely állást foglal az ún. alkalmatlansági jogoknak a szavatossági jogoktól való elválasztása mellett. Alkalmatlanság esetén ennek megfelelően a nemteljesítés következményei nyernének alkalmazást. A szembenálló álláspont szerint az 1953 : 12. tvr. — melyre a szétválasztást alapítják — nem indokolja a szavatosság intézményének megbontását. Az elválasztás egyébként is úszó határokat eredményezne, sok esetben pl. az alkalmatlansági jog gyakorlására kijavítható áru esetén is sor kerülhet, ha

annak javítása aránytalanul nagy költséget okoz. Hozzá kell még fűzni ehhez azt is, hogy a tvr. „lépcsőzetes” rendelkezése éppen a szerződések reális teljesítésének célját szolgálja. Fent említett megoldás azzal, hogy az esetek egy részét a szavatosság alapján való rendezés helyett nemteljesítéssé minősíti ellenkező irányba hat.

A második napon lebonyolódó — a TDT módszertani tézisein alapuló — vita, amelyet *Sárándi Imre* aspiráns vezetett, a kezdő tudományos munkás munkamódszereinek kialakításával kapcsolatos sok érdekes kérdést vetett fel. Megállapította: a munkamódszer kialakításának társadalmi tapasztalata az egyéni módszer kialakításának alapját képezheti csupán, amely csak akkor eredményezhet jó dolgot, ha tárgyi tudással, tehetséggel és munkakedvvel párosul.

A konferencia harmadik napja *Kovács Károly* III. évf. Rákosi-ösztöndíjas, budapesti joghallgató „*Japán nemzetközi helyzete a második világháború után*” c. dolgozatának megvitatásával kezdte munkáját. A dolgozat inkább ismertetés jellegű volt. A vita során felvetődött Japán szuverenitásának kérdése, különös tekintettel a szuverenitás imperialista eltorzításának gyakorlati következményeire. A felszólalók a nemzetközi jog érvényesüléséért küzdő Szovjet állam tevékenységét a tények alapján élesen szembeállították az USA nemzetközi tevékenységével.

Nagy Lajos III. éves szegedi joghallgató az *önkéntes visszalépésről* írt dolgozata vitájának középpontjában az előkészülettől való önkéntes visszalépés feltétlen büntetlenségéről vallott nézete és az előkészület néhány ehhez kapcsolódó kérdése állott. Véleménye szerint a Btá. megoldási módja csak a kísérlettől való önkéntes visszalépés esetén indokolt. Előkészület esetében — tekintettel arra, hogy általában a cselekmény ilyen fázisában kisebb a társadalomra veszélyesség, továbbá a feltétlen büntetlenségnek a cselekmény folytatására

gyakorolt fokozott visszatartó erejére — a feltétlen büntetlenséget biztosítani kell. A vitában felmerült ellenvélemények hangoztatták, hogy mind a jelenlegi tételes anyag, mind pedig a kodifikáció munkálatainak vizsgálata azt mutatja, hogy az előkészületek sui generis büncselekményként kerülnek megfogalmazásra, ez pedig a szerzőnek e cselekmények csökkent társadalomra veszélyességéről vallott nézetének ellentmond. Az önkéntesség fogalmának elemzése során felvetődött az a nézet, hogy vajon nem lenne helyesebb az önkéntességnek a jog által átalakított filozófiai fogalmát a társadalomra veszélyesség fogalmával helyettesíteni. Ugyanis az önkéntesség filozófiai fogalom, míg a jog lényegében a társadalomra való veszélyességtől teszi függővé az önkéntesség megállapítását, mellőzve annak eredeti tartalmát. A dolgozat igen nagy anyag alapján készült, aprólékos, gondos elemzés eredményének kulturált kifejtése. E helyes módszer azonban még nem párosult eléggé az ezek alapján álló szilárdan indokolt önálló állásfoglalással.

Délután a konferencia Mádl Ferenc IV. éves budapesti joghallgató „Az objektív felelősségi rendszer történelmi kialakulása” c. dolgozatát tárgyalta. Széleskörű forráskutatás, az idevonatkozó külföldi irodalom gondos tanulmányozása, a marxizmus—leninizmus alkotó felhasználása alapján a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a felelősségi rendszerek kialakulásának elsődleges okát a kor termelési viszonyaiban kell keresni. Bizonyítja ennek során a modern objektív felelősségi rendszert, a római primitív eredményfelelősséggel közös nevezőre hozó burzsoá nézetek tudománytalanságát. Kimutatja az ezeket létrehozó gazdasági alapok gyökeres különbözőségét s egyben szilárdan állást foglal a két felelősségi rendszer éles megkülönböztetése mellett. A szubjektív felelősségi rendszer kialakulását csupán tudati tényezőkre visszavezető burzsoá jogtudomány álláspontjával szemben a kor több jogforrását (Lex Salica, Svábtükör, Szász-

tükör) vizsgálva bizonyítja, hogy a szubjektív felelősségi rendszer kialakulásának elsődleges indoka a termelési viszonyok megváltozása. A modern objektív felelősség vizsgálata során feltárja az 1838-as porosz vasúttörvény, az 1871-es német baleseti törvény osztály alapját. A vita során elhangzottak egyes olyan nézetek, melyek a szerzővel szemben közvetlen kapcsolatot igyekeztek kimutatni a modern és ókori objektív felelősségi rendszer közt. Sőt volt nézet, amely szerint a felelősségi rendszer lényegében a társadalom minden osztályát egyaránt szolgálja. E nézetek — mint a vitavezető Világhy professzor is hangoztatta — a marxizmus—leninizmus állam és jogelméletének nem kellő ismeretéből, a helytelen azonosításokból, a jelenségeknek nem a dialektikus logika segítségével való vizsgálatából következnek. A vitában résztvevők többsége Mádl Ferenc megállapításait lényegükben elfogadta.

„A munkaerő társadalmi felhasználásának jogi formái”-ról írt dolgozatában Szikora Ernő IV. éves budapesti joghallgató, igen érdekes, bátor és újszerű álláspontot foglalt el a munkajog egyes — legvitatottabb — kérdéseiben. Ennek során kifejtette nézetét termelőszövetkezeti jog létesítésének szükségességéről. Ez a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyokat és a kisipari háziipari szövetkezeti tagsági viszonyokat, egységes jogágazatban foglalná össze, minthogy ezek tartalmukban azonos társadalmi viszonyok (a tulajdon azonos formája, azonos fejlődési irány stb.). Már a vita is rámutatott arra, hogy a szétválasztást indokló érvek korántsem formaiak. Ha figyelembe vesszük továbbá államunk eltérő politikáját a társadalmi viszonyok e két csoportjával szemben, a proletárdiktatúra egységes feladatait parasztpolitikájában, úgy az egysítés mellett elfoglalt álláspont — bár szólnak mellette érvek — igen vitathatóvá válik. A dolgozat a munkajog és a polgári jog által szabályozott munkavégzési viszonyokat aszerint határolja el, hogy azok áruformájúak-e, vagy sem. A szocialista mun-

kajogviszonyok nem áruformájúak, nem érvényesül bennük az egyenértékek cseréje, keretükben a felek kapcsolata az irányítás és irányítottság viszonyán alapul. A szerződési forma — mivel szélesebb kategória, mint az áruforma — ez esetben sem jelent áruformát. A szerzői, feltalálói jog védelme szerinte azért tartozik a polgári jogba, mert itt nem a termék készítéséről, hanem a felette való rendelkezés és elosztás viszonyairól van szó.

Lábadi Klára I. éves joghallgató „*A jobbágyságon alapuló családi helyzet az Alföldön a XVII–XIX. században*” c. dolgozata igen nagy érdeklődést váltott ki. Jogtörténetünk területén eddig fehér foltot jelentő kérdésnek levéltári anyag alapján készített színvonalas elemzésével találkozunk. A kor gazdasági-társadalmi képének bemutatása után a jobbágynőnek, mint dolgozó nőnek helyzetét, ebből következő fokozott megbecsülését mutatja be. (Itt természetesen családi jogi helyzetről van szó). Vizsgálja a nemesi jognak a jobbágyságon alapuló és családi jogi helyzetére gyakorolt hatását. A vita a dolgozat természetéből folyóan nagyrészt kiegészítő jellegű volt. Ellenvetés a szerzőnek csak az ellen a megállapítása ellen hangzott el, mely szerint a jobbágyságon alapuló már az 1848. évi VIII. tc. előtt is volt özvegyi joga.

Szabó József pécsi IV. éves joghallgatónak „*A dolgozók anyagi felelősségének szabályozása a munkajogban*” c. dolgozatát tömör kifejtés, igen sok probléma alapos elemzése jellemzi. Javasolja a vállalat kártérítési igényének a lucrum cessans-ra való kiterjesztését, e kár mérésének problémáját azonban nem oldja meg. Véleménye szerint külön kell választanunk a népgazdasági szinten és vállalati szinten jelentkező kárt. Míg az előbbi feltétlen, addig az utóbbi csak esetleges kártérítési

kötelezettséget vonna maga után. Az ellenvélemények hangoztatták, hogy e szétválasztás helytelen, a vállalati szinten jelentkező kár egyébként is jelentkezik népgazdasági szinten, ha másként nem, elmaradt haszon formájában. A lucrum cessans esetében megállapított kártérítésre természetesen a mai szabályok túl súlyosak lennének. Több személy által okozott kár esetén a bíróságok egyetemlegesen felelősségre vonó gyakorlatát — mely a részarányos felelősséget megállapító törvényi szabályozással is ellentétes — helyteleníti, mivel ez az eljárást megketőzi. Véleménye szerint a kártérítés fegyelmi büntetést is helyettesíthet. Ez a nézet a vitában éles ellenzésre talált.

A konferencia lényegesen magasabb színvonalú volt, mint a tavalyi. Színvonalasabb dolgozatok színvonalasabb vitákat eredményeztek. Olyan hallgatók is nagy számban vettek részt ülésein, akik diákkörökben egyébként nem dolgoznak. Hiba volt a konferencia anyagának összeállításában. Olyan lényeges jogágak, mint az államjog és az államigazgatás jog, egyáltalán nem kaptak helyet a konferencián. Az egyébként igen kedvező képet mutató viták is egy sor hiányosságra hívták fel a figyelmet. A hallgatók bár ismerik és elfogadják a marxizmus—leninizmus állam- és jogelméletét, sokszor nem, vagy nem kellő színvonalon alkalmazzák azt. Az események, folyamatok dialektikus vizsgálatát is nem egyszer metafizikus történelemszemlélet helyettesíti. A felvetődő kérdések vizsgálati módszerének színvonala sem kielégítő még. A vitázók gyakran nem a fő kérdést ragadták meg, másodlagos fontosságú mellékkérdéseket helyeztek előtérbe. Mindezeket figyelembe véve is megállapítható, hogy a konferencia a várakozást meghaladó sikeres munkát végzett.

Szász Iván

A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében*

I. Bevezetés

I. A magyar dolgozó népnek az évszázados rabságból való felszabadulása után nemcsak lerombolt üzemeit, hídjait, lakóházait kellett újjáépítenie, de valóra kellett váltania József Attila próféciaját is : fel kellett építenie a szabadság rendjét. Miután a Vörös Hadsereg győzelmei nyomán szabaddá lett a nép felemelkedésének útja, népünk hozzáfogott ennek a rendnek a kiharcolásához, felépítéséhez. Az út a régi államhatalom fokozatos átalakításán keresztül a polgári demokrácia *vívmányainak* megvalósítása és *rendszerének* túlhaladása felé vezetett. Az első évtized útját súlyos és végső kimenetelükben mindig győzelmes harcokon át megtettük és ezt igyekszünk ezekben a napokban szocialista módon megünnepelni. Az évfordulók ugyanis mindig visszaemlékezésre csábítanak, de a mi visszaemlékezéseink nem a távolság ködében a jelen sivársága miatt csalókan derengő „régi szép idők”-ön való kiábrándult ábrándozgatások. A mi visszaemlékezéseink egyfelől felemelnek : megmutatják, hogy észrevétlen is mennyit fejlődtünk mindennapi munkánk során a valóban emberi élet felé és másfelől tanulságul szolgálnak, figyelmünket arra irányítják, hogy mit tettünk helyesen, mit hibáztunk el.

Ha a szabadság rendjének kiépítésére ebben a szellemben akarunk emlékezni, először arra kell egy pillantást vetnünk, hogy milyen helyzetben indultunk el a szabaddá lett úton. A felszabadult Magyarország jogfejlődésének kezdeteit két tényező határozta meg : döntően a felszabadulás gazdasági, politikai és társadalmi viszonyai, de emellett a magyar jogrendszer akkori állapota, sajátos jellegzetességei is.

Az első tényező meghatározó jelentősége kétségtelen, lényege ismeretes, ezzel tehát most nem kell külön foglalkoznom. Annál inkább kell figyelmünket a második tényezőre fordítanunk. A magyar jogrendszer felszabaduláskori állapotát még akkor is figyelembe kellene vennünk, ha a mi forradalmunk is lényegében eltörölte volna a régi burzsoá jog hatályát, mint 1917 Októbere, mert a régi jog bizonyos megszokott megoldásai, technikája ebben az esetben is éreztették volna hatásukat, ahogy az a Szovjetunióban is történt, a megszokottsággal erősítve a jellegében megújhodott jog szilárdságát. Nálunk azonban, a népi demokrácia viszonyai között, fejlődésünk *első* szakaszában a régi jogrendszer formálisan a maga egészében fennmaradt és a jogrendszer e

* Az Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem által hazánk felszabadulásának 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség keretében az Állam- és Jogtudományi Karon április 9.-én elhangzott előadás szövege. Az előadást követő hozzászólásokat lapunk más helyén közöljük.

tengeréből emelkedtek ki mind nagyobb, mind összefüggőbb területekként az új szocialista jog alkotásai, míg a *második* szakaszban, nem utolsósorban az átmenet fokozatossága következtében, a felszabadulás előtti joganyagnak nem elhanyagolható része került és részben kerül ma is felhasználásra, hogy szocialista államunk kezében a jog teljes újjáalkotásáig szolgálja a népi demokráciát.

Ez a régi magyar jogrendszer tarka képet mutatott. Eredetileg zömében a *liberalizmus* eszmekörét árasztó joganyagból állott. A polgári és büntető anyagi és eljárási jog, a kereskedelmi jog anyaga túlnyomórészt a 19. század végén, a 20. század elején gyakran németből átköltött törvényekből, a bírói gyakorlat alig rendszerezett tömegéből állt, amely sokat merített tételes jogász tudósok konstrukcióiból is, akik nem egyszer a burzsoá tudomány legmagasabb színvonalát is elérték. Ezt a liberalizmusban fogant joganyagot egészítették ki a *feudális* maradványok, amelyek megnyilvánultak a közjogi konstrukciókban, a családjog és az öröklési jog egyes intézményeiben, a mezőgazdasági munkaviszonyok területén és megnyilvánultak a jogalkotás és jogalkalmazás egyes olyan módszereiben, mint írott alkotmány nemlétének fenntartása, a magánjogi kodifikáció elgáncsolása és a jóleső forgolódás-heverés a szokásjog feneketlen-talajtalan mocsarában. Erre a kettős talajra rakódott rá az első világháborútól kezdve a háborús nyomor, mezőgazdasági válság és az új háborús előkészületek népelnymó *monopolkapitalista* berendezésének fojtogató, bürokratikus szabálysövevénye, a Horthy-rendszer förtelmes *fasiszta* fekélyei, különösen a büntetőjogban — pl. az 1921. III. tv-re, a statáriumokra utalok — a formális jogegyenlőséget is szétziláló közigazgatási jogban, családjogban, vagyonjogban, olyan intézmények területén, mint a „demokratizált” azaz kulákoknak is megnyitott hitbizományok, a vitézi intézmény stb., amelyek a feudális jog egyes elemeinek renaissance-át jelentették és amelyek a magyar jogot végeredményben az államrendszernek megfelelően egészében *fasiszta* joggá tették.

A felszabadulás során létrejött antifeudális-antifasiszta koalíció aránylag könnyen eltakarította a *fasiszmus* exponált jogszabályait, ha a *fasiszta* jogi gondolkodás maradványait nem is lehetett ilyen gyorsan felszámolni. E téren főleg egyes törvények hatályon kívül helyezéséről volt szó, amelyek széles rétegek gyűlöletét váltották ki. A formális jogegyenlőség durva sérelmeinek helyreállítása tehát viszonylag könnyen ment, mert

a) a felszabadulás koalícióját elsősorban éppen a *fasiszmus*-ellenesség éltette: a nemzeti összefogás éppen ebben a kérdésben volt a legátfogóbb és legátütőbb;

b) a magyar jogrendszernek a *fasiszta* törvények nem váltak szerves részeivé, a magyar jog minden elmaradottsága mellett sem olvasztotta magába e törvényeket. Erre a huszonöt év nem is lehetett elegendő.

Általában ugyancsak viszonylag könnyen ment a *feudális* maradványok eltakarítása is. A földreform felszámolta a feudális jogintézmények osztály-alapját. Eltűnt az az osztály, amely a sajátos magyar „királyságot” kultiválta és hódolt a szentkorona megtépzott fétisének, amely fenntartotta a feudális durvaságot a munkaviszonyok körében és őrizte az átmentett feudális elemeket a családjogban. Mégsem beszélhetünk a feudális elemek teljes kiküszöböléséről. Mindenekelőtt a feudális jogalkotásra általában jellemző módszer, a széles területek szokásjogi szabályozása egy csapásra nem volt megszüntet-

hető. Ezenkívül örököltünk olyan jogintézményeket is, amelyek a feudalizmus viszonyai között alakultak ugyan ki, de a parasztság körében megszokottakká, mindennapiakká váltak anélkül, hogy ez a mindennapiság az elmaradottság megszokottsága lett volna, jogintézményeket, amelyek megfelelő tartalommal megtöltve elvesztik feudális színezetüket és mint a magyar jogra jellemző megoldások élnek tovább. Ilyen jogintézmény különösen az ági öröklés és az özvegyi jog. Ezekkel kapcsolatosan ma is felvethető, hogy pusztán feudális eredetük annyira gyűlöletessé teszi-e őket, hogy feltétlenül felszámolandók, vagy pedig megfelelő tartalmi módosításokkal, korlátozásokkal fenntartsuk-e őket, mint feudális bélyegüket veszített, népünk széles rétegei által megszokott intézményeket. Ne feledjük, hogy olyan új intézmények kialakításánál is, mint a szovjet kolhozporta, felhasználták a régi orosz családi közösségekben rejlő hagyományokat, amelyeket az orosz kapitalizmus nem tudott teljesen szétzúzni.

A legnagyobb nehézségeket azonban a *liberális* és a *monopolkapitalista* elemek felszámolása okozta. E nehézségek főokai:

a) A forradalmi demokratikus diktatúra szakaszában, amikor a főfeladat a polgári demokratikus vívmányoknak a polgári demokrácián túlmutató megvalósítása volt, amikor a hatalomban a proletariátus kénytelen volt ellenségével, a burzsoáziával osztozni és csak lépésről lépésre tudta azt mint osztályt legyőzni, a burzsoá jog egyes kiterjedt részeit fenn kellett tartani, mert ezt kívánták az osztályerőviszonyok, ezt kívánták termelési viszonyaink. Ebben a vonatkozásban a dolgozó nép nem a megvert fasisztákkal és nagybirtokosokkal állt szemben, hanem legerősebb ellenségével, a burzsoáziával. *A hatalom meghódításának fokozatosságából következett a jogrendszer átalakításának fokozatossága.*

b) A liberális és monopolkapitalista elemekben megnyilvánuló jogelvek *gyökereztek a legmélyebben a magyar társadalom jogtudatában*, ezekből állt a magyar jogi tradícióknak legnagyobb része. A liberális tradíciókat — nem minden alap nélkül, de ezt az alapot erősen túlozva — gyakran úgy tüntették fel, mintha a feudalizmussal szembenálltak volna és ezért viszonylag haladók lettek volna; ezek az illúziók pedig megnehezítették a harcot ellenük.

c) A jogrendszer gyors és teljes átalakításához hiányoztak a szakképzett káderek és a bevált módszerek is. Márpedig amennyiben a fennálló jogrendszert akár a politikai-gazdasági viszonyok miatt, akár a régi maradványok ereje és a káderek és módszerek hiánya miatt nem lehetett gyorsan és teljesen átalakítani, annyiban *éppen túlnyomórészen a liberális és monopolkapitalista eredetű jogszabályok tömege maradt meg.*

Míg tehát a feudális és fasiszta maradványok felszámolása nagyjából már az első szakaszban megtörtént, a liberális és monopolkapitalista eredetű elemek felszámolása az első szakaszban csak megkezdődött és a második szakaszban ment, illetőleg részben csak megy végbe.

II. Jogunk a népi demokrácia fejlődésének első szakaszában

1. Népi demokráciánk fejlődésének első szakaszában a forradalmi demokratikus diktatúra főfeladata az volt, hogy megvalósítsa a polgári demokratikus forradalmak vívmányait és biztosítsa a polgári demokrácia túlhaladását, az átmenetet a szocialista forradalomba. E korszak politikai, gazdasági és társa-

dalmi vívmányai természetesen jogi formában is megjelentek. Bár nem tekintem feladatomnak, hogy mintegy a kor történelmét adjam a jogszabályok tükrében, bizonyos áttekintésre vállalkoznom kell, hogy a további fejtegetések ne maradjanak légüres térben. A jogszabályokban mutatkozó három tendenciát kívánom áttekinteni: a *burzsoá demokratikus* forradalom sajátos megnyilvánulásait, a gazdaság területére való forradalmi-demokratikus *állami beavatkozás* jogi megnyilvánulásait és a *szocialista* forradalom már ekkor észlelhető jogi megnyilvánulásait.

a) Jogalkotásunk zöme, a kor *átfogó* és nem pusztán egy-egy kiemelkedően fontos vagy kevésbé fontos körülhatárolt részterületre vonatkozó szabályai — különösen 1945—46-ban — lényegükben túlnyomórészt a *burzsoá demokrácia* vívmányait tükrözték.

A *termelési viszonyok* átalakítása területén a *földreformnak* volt a legdöntőbb jelentősége.¹ A földreformtörvényre teljes mértékben áll az, amit *Lenin* a földről szóló orosz dekrétumról mondott: „Az a törvény, amelyet mi akkor elfogadtunk, általános demokratikus elvekből indul ki, abból, ami a gazdag kulákiparasztot egyesíti a szegénnyel — a földesúr iránti gyűlöletből, az egyenlőség általános eszményéből, amely a régi monarchikus rendszerrel szemben kétségtelenül forradalmi eszme volt.”² Éppen e lenini tanítás mélységes megértéséből fakadt, hogy földreformtörvényünk a földtulajdon kérdésében eltért a szovjet dekrétumtól: a földet a földműves nép tulajdonába adta. Ugyancsak itt kell megemlíteni — bár e kérdés részben a politikai demokrácia területére tartozik — a *munkajog* területén bekövetkezett nagyarányú változásokat: a szervezkedési szabadság biztosítását, a kötelező kollektív szerződések rendszerét, az üzemi bizottságok megszervezését, a kötelező munkaközvetítést, a felmondás és végkielégítés szabályozását.³ E szabályokban az említett háromfajta tendencia jellegzetesen keveredik. A jogalkotás burzsoá-demokratikus szemérmességgel hallgat a szervezkedési szabadságról és azt mintegy természetesnek veszi, de a szakszervezetek kollektív szerződéseit kötelezővé avatja és kötelező szakszervezeti munkaközvetítést vezet be, ami a burzsoá demokratikus elveket meghaladja. Az üzemi bizottságok megszervezése pedig, a nekik biztosított jogkör, csak olyan polgári demokratikus forradalomban képzelhető, amelynek a munkásosztály a hegemonja.⁴ Jogkörük adott lehetőségét annak a munkásellenőrzésnek a megvalósítására, amelyet *Lenin* nem egy alkalommal a földreformmal és a bankállamosítással egyforma jelentőségűnek jellemzett.⁵

A *politikai demokrácia* kiépítése lényegében a formális jogegyenlőség kiépítését jelentette a feudális és fasiszta törvények kiküszöbölése útján. Egyes

¹ 600/1945. (III. 15.) M. E. sz. r.; törvényerőre emelte az 1945: VI. tv.

² *Lenin*, Művei, 28. köt. 136. old. (A VI. Rendkívüli Összoroszországi Szovjetkongresszuson mondott beszéd).

³ 8620/1946. (VII. 28.) M. E., 55.000/1945. (VI. 5.) Ip. M., 6490/1945. (VIII. 25.) M. E., 9700/1945. (X. 21.) M. E. sz. rendelet stb.

⁴ *Friss István* kiemeli, hogy milyen fontos szerepük volt az üzemi bizottságoknak „a tőkések rendelkezési jogának megnyirbálása terén”; kifejti, hogy milyen nagy szerepük volt a termelés megindításában és egyben abban is, hogy a tőkések megértették: többé nem lehet a régi módon vezetni az üzemeket. (A magyar népgazdaság fejlődése a felszabadulás óta, I. Közgazdasági Szemle, 1954. dec. 278—279. old.)

⁵ V. ö. pl. Művei, 26. köt. 512. old. (Rendkívüli Összoroszországi Vasutaskongresszuson mondott beszéd.)

jellegzetes megnyilvánulásai: a baloldali magatartásuk és származásuk miatt üldözöttek rehabilitációja, az ellenük irányult jogszabályok hatályon kívül helyezése,¹ az ipari és mezőgazdasági munkások szabadságát, jogegyenlőségét és emberi méltóságát sértő jogszabályok hatályon kívül helyezése,² a nők egyenjogúságára vonatkozó különböző jogszabályok a munkajog és a családjog területén,³ az általános, titkos és egyenlő választójog megvalósítása,⁴ majd jóval később, 1948-ban az állampolgárságról szóló 1948: LX. tv. Az ilyen irányú jogszabályok betetőzése, összefoglalása volt az 1946: I. törvény, amely Magyarország köztársasági államformáját kiáltotta ki és ünnepélyesen leszögezte a burzsoá demokrácia „elidegeníthetetlen emberi alapjogait”. Ezzel a forradalmi demokratikus diktatúra — két-három év alatt repítve hazánkat a Horthy-fasizmustól a szocialista forradalom küszöbéig — évszázados késéssel, de mégis beiktatta hazánk törvénytárába a politikai szabadságjogokat, amelyek Martinovicstól Kossuthig legjobbainkat lelkesítették és amelyek csak a munkásosztály vezetésével valósulhattak meg. Mindeme vívmányok *büntetőjogi* alátámasztást kaptak főként a köztársaság államrendjét védelmező 1946: VII. tv.-el és az emberi alapjogok hatásosabb védelméről szóló 1946: X. törvénnyel, továbbá még korábban a háborús és népellenes bűntettekről és a népbírósi eljárásról szóló jogszabályokkal.⁵

Társadalmi viszonyaink egyéb területeinek burzsoá-demokratikus átalakítása körében a *családjog* szabályait kell még megemlíteni. Fél évszázaddal a polgári házasság bevezetése után megteremtettük a polgári demokratikus személyi- és családjogot; eltöröltük a hitbért és a közszerzeményi közösség feudális vonatkozásait, megvalósítottuk — ha nem is teljesen következetesen — a nők egyenjogúságát a szülői felügyelet és a nagykorúság terén, burzsoá demokratikus szellemben rendeztük a házasságon kívül született gyermekek jogállását⁶ és a polgári házasság mellé egy következetesebben „polgári házasságfelbontást” vezetünk be. Ez azonban nem volt elegendő. A régi családjog képmutató intézményei sok valójában régóta felbomlott házasság kereteit merevítették meg, a háborús viszonyokban sok család szétszóródott, 1945. friss szelében rohamos egyenlőtlen fejlődés indult meg társadalmunkon belül. Ezért módot kellett adni az élettelen házasságok romjainak eltakarítására is: e téren is megelőzte a társadalom újjáépítését valamiféle társadalmi romeltakarítás. Ezt a célt szolgálta — a régi klerikális házasságfelbontási szemléletre ellenhatásképpen — a megegyezés és a távollét abszolút okaira alapított automatikus házasságfelbontás lehetősége.⁷

b) A burzsoá demokratikus forradalom nem pusztán polgári demokratikus vívmányokat valósított meg. A forradalom adott viszonyai nem voltak rózsásak. Tönkretett és kifosztott ország gazdasági vérkeringését kellett újból megindítani. Ez szükségessé tette az azelőtt a magántulajdoni rend alapján állott, termelőerőiben meggyengült, szocialista viszonyokra politikailag sem érett

¹ 285/1945. (II. 17.) M. E., 200/1945. (III. 17.) M. E., 753/1945. (V. 10.) M. E., 9590/1945. (X. 18.) M. E., 4800/1945. (VII. 14.) M. E., 1946: XXV. tv. stb.

² 1946: XIX. tv.

³ 1946: XXII. tv., 6660/1945. (VIII. 18.) M. E., 10.470/1945. (XI. 6.) M. E. stb.

⁴ 1945: VIII. tv.

⁵ 81/1945. (I. 25.) M. E., 1440/1945. (IV. 27.) M. E., 5900/1945. (V. 1.) M. E., 6750/1945. (VIII. 16.) M. E., 1945: VII. tv.

⁶ 1946: XII. tv., 10.470/1945. (XI. 6.) M. E. sz. r., 1946: XXIX. tv.

⁷ 6800/1945. (VIII. 22.) M. E. sz. rendelet.

országban a magángazdálkodás kibontakozását és egyben a magángazdálkodás állami ellenőrzés alá vonását. Az erre szolgáló módszereknek, formai megoldásoknak bizonyos tapasztalatai és szervezeti keretei már a válsággazdálkodásból, hadigazdaságból ismertek voltak; a bürokratikus imperialista gazdasági beavatkozás helyébe a hatalomban beállott változás következtében a forradalmi demokratikus diktatúra államának *gazdasági beavatkozása* lépett, más osztályok szolgálatában, más célokra. Ezt az állami beavatkozást elkerülhetetlenné tették a romeltakarítás és újjáépítés feladatai, de ugyanakkor ez az állami beavatkozás a végbemenő forradalom előretörésével már nem akármilyen újjáépítésre irányult. Az államhatalom birtoklásáért folyó harc kimenetelétől függően a szocialista perspektívát magában hordozó, egyre erőteljesebben a tőkéseket korlátozó, a spekulánsokat üldöző állami beavatkozássá lett, amelynek átmenetiségét nem valamiféle kapitalista restauráció, hanem a szocialista forradalom határozta meg. Az újjáépítés és a szocialista fejlődés perspektívája szükségessé tette tehát az állami beavatkozáshoz szükséges jogintézmények kiépítését.¹ *Friss István* a következőket írja: „Főleg a kommunisták erőfeszítéseinek eredményeképpen sikerült a kapitalisták erejét, befolyását, az úgynevezett kötött gazdálkodás bevezetésére és kiterjesztésére irányuló intézkedésekkel megnyirbálni. Ezek az intézkedések nagyrészt a még mindig háborús jellegű viszonyokból fakadtak, elsősorban az anyaggazdálkodást érintették...”² Ezek az intézkedések jogrendszerünkben főként az *államigazgatási jogban* és a *büntetőjogban* jelentkeztek; a *magánjogban* annyiban, hogy hatóköre szűkült. A büntetőjog területén legfontosabb megnyilvánulása a gazdasági rend büntetőjogi védelméről szóló 8.800/1946. (VII. 28.) M. E. sz. rendelet volt. E rendelet jelzi a törvényesség élének némileg új irányát: a büntetőjogi szabályok kezdetben a háborús és népellenes fasiszta büntetésekre és a jogegyenlőség ellen vétő feudális elemek ellen irányultak; a gazdasági rend büntetőjogi védelméről szóló rendelettel a büntetőjog fokozottan fordult a spekulánsok, árdragítók és más tőkés elemek ellen is. Az állami beavatkozás, a kötött gazdálkodás jogszabályai azonban lényegükben és elsősorban államigazgatási jogi szabályok, mert hiszen e beavatkozás a magángazdálkodás állami korlátozását jelenti; áttekintésükre később kerül sor.

c) Az állami beavatkozás egyes jogintézményei átmenetet jelentettek olyan feladatok megvalósításához, amelyek voltaképpen már a *szocialista forradalom* feladatai voltak. Itt mindenekelőtt általánosságban azt kell megjegyezni, hogy az állami beavatkozás jogintézményeit a haladó erők olyan módon igyekeztek berendezni, hogy azok ne csak a szűk értelemben vett kötött gazdálkodást biztosítsák, de egyben kedvező előfeltételeket teremtsenek a közelgő szo-

¹ Ez a jelenség sok szempontból hasonló ahhoz, amit *Lenin* az oroszországi viszonyokra vonatkozóan *államkapitalizmusnak* nevezett. „Államkapitalizmusnak — mondotta *Lenin* az SzK(b)P. XI. kongresszusán — azt a kapitalizmust nevezzük, amellyel a kapitalista rendben találkozunk, amikor az államhatalom közvetlenül maga alá rendeli ezt vagy azt a kapitalista vállalatot... Nálunk az államkapitalizmus olyan kapitalizmus, amelyet mi korlátozni tudunk, amelynek határait meg tudjuk szabni.” (Művei, 33. 272—273. old.) „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene” c. tanulmányában pedig arról ír, hogy „valóban forradalmi demokratikus államban a monopolista kapitalizmus feltétlenül elkerülhetetlenül egy lépés, sőt több lépés a szocializmus felé”, mert itt a monopolkapitalista vállalatot az állam vezeti a forradalmi demokrácia érdekében. (Művei, 25. 384. old.)

² *Friss*, id. m. 279. old.

cialista átalakuláshoz. Az állami kezelésbevétel vagy vállalatvezető kirendelése formailag az állami beavatkozásra jellemző intézkedés, a rákövetkező államosítás azonban tartalmilag már ezen túlmenő, szocializáló intézkedéssé avatja. *Rákosi Mátyás* mondotta a III. pártkongresszuson, hogy „a munkásosztály... már a demokratikus diktatúra idején számos feladatot valósított meg, amelyet másutt a proletárdiktatúra oldott meg. Például: még a fordulat előtt formailag állami kezelésbe, ténylegesen azonban állami tulajdonba kerültek a bányák és a nehézipar fontosabb üzei.”¹ Megindult az államosítás és ez — *Friss István* megállapítása szerint — „komoly beavatkozás” volt „a polgári termelési viszonyokba, bár még nem jelentette a népgazdaságunkat jellemző tőkés termelési viszonyok gyökeres megváltoztatását.”² Jogunk fejlődése szempontjából az államosításoknak az volt a jelentősége, hogy nyomukban kiterjedt az állami szektor és ez megindította az állami szektor jogviszonyainak szabályozását: e szektor jogalanyainak és szerződéseinek szabályozását a polgári jogban, a vállalatok igazgatásának szabályozását az államigazgatási jogban. Sajnálatos, hogy e fejlődés során a gazdasági jog koncepciója e jogintézményeket megkísérelte kiszakítani a kialakuló szocialista államigazgatási jog és polgári jog kereteiből, noha éppen ezek az intézmények jártak e jogágazatok szocialista átalakulásának az élén.

2. Milyen egyszerű leírni és elmondani, hogy megvalósítottuk a földreformot, kivívtuk a munkásellenőrzést, az államosításokat stb.! Ezeknek a sorsfordulókat jelző történelmi eredményeknek a megemlézése azonban nemcsak büszke örömet jelent számunkra, de visszaidézik azt az elkeseredett harcot is, amelyet e vívmányokért népünknek a párt vezetésével meg kellett vívnia a megeledő, az infláció idején gazdaságilag is megerősödő, egyre növekvő étvágyú reakcióval. E harcban rendkívüli jelentősége volt annak, hogy — ahogyan *Rákosi Mátyás* mondotta — „a munkásosztály nemcsak a tömegmozgalmak segítségével befolyásolta döntően a forradalom menetét, fejlődését, nemcsak ilyen módon valósította meg a forradalom vezetőjének, hegemonjának szerepét, hanem kezdettől fogva maga is részese volt a hatalomnak, résztvevő a kormányban és a harcot a forradalom továbbfejlesztéséért nemcsak alulról és kívülről, a tömegek segítségével, hanem belülről és felülről is folytatta”.³ Ez a körülmény nemcsak általában a forradalom továbbfejlesztésének szempontjából volt jelentős, de egyenesen egyik meghatározó eleme lett a forradalmi demokratikus jogrendszer kiépítésének: egészében véve azt jelentette, hogy a forradalom erőinek nem a jogalkotó hatalom ellenében kellett harcolniuk, egy egészében ellenük irányuló jogrendszerrel szemben, csupán tömegharcokkal csikarva ki az ellenséges erőktől bizonyos részengedményeket jogi téren, de módjuk nyílt arra, hogy közvetlenül mint a jogalkotásban és a jogalkalmazásban résztvevő erők törjenek céljaik megvalósítására. Ez a jelenség a jogrendszer átalakításáért folyó küzdelmet egészen sajátos vonásokkal gazdagította.

a) A harc nem pusztán az állami szervek és a tömegek között folyt egy vagy más törvény meghozataláért vagy meg nem hozataláért, végrehajtásáért vagy végre nem hajtásáért, hanem folyt ez a harc az állami szerveken belül is; létrejöttek ellentmondó törvények, kompromisszumot jelentő és elvileg mind-

¹ A Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának rövidített jegyzőkönyve, 1954. 20. old.

² *Friss*, id. m. 281. old.

³ A III. kongresszus rövidített jegyzőkönyve, 19. old. (Az én kiemelésem — *E. Gy.*)

két irányban való végrehajtásra módot adó törvények; előfordult, hogy a törvény végrehajtási utasítása a törvény életére tört vagy csenevész törvényt erőteljes élettel töltött meg. A reakció ügyvédjei segítségével megvetette lábát a földreformtörvény mentesítő szakaszain és még inkább a törvény terjedelmes végrehajtási utasításain, úgyhogy tömegakciókkal kellett a „földet vissza nem adunk” jelszó törvényi rögzítését elősegíteni. A szövetkezeti törvény egyaránt módot adott álszövetkezetek feloszlására és más szövetkezetek, különösen szövetkezeti központok kapitalizálódására; a törvény reakciós vonásai végül is nem tudtak érvényesülni az egyes szövetkezetekre — különösen a földművesszövetkezetekre — vonatkozó külön szabályok miatt, bár éppen a földművesszövetkezetek központját kellett teljesen átszervezni, mert kapitalizálódott. Az államapparátus megtisztítása, az igazolási eljárás meg-megindult és el-elakadt, noha végül azt is sikerült végrehajtani stb.

b) A jogfejlesztés *sajátos módszereire vezettek azok a formák, amelyekben a kormányon belüli harc végbement*. E körből csak egy kérdést emelek ki: a Gazdasági Főtanács jogalkotó szerepét. Ez a szerep egyáltalán nem korlátozódott a G. F. rendeletekre: a Gazdasági Főtanács hétről hétre hozott nagyszámú határozata széles utat vágott a jogfejlődés számára. E konkrét kérdésekben hozott határozatok önmagukban nem voltak jogszabályok a szó szoros értelmében, de az állami szerveknek e határozatokat végre kellett hajtaniuk és így e határozatok nyomán nagyszámú rendelet és kiterjedt joggyakorlat keletkezett.

c) Az erőviszonyok és egyéb adottságok nem egyszer olyan helyzetet hoztak létre, hogy *az előrevivő lépést nem a fennálló anyagi jog megváltoztatásával, hanem hatásköri és általában eljárásjogi reformokkal tettük meg*. Először lépett az eljárásjog és ezt követte az anyagi jog; az új jogi forma teremtette meg a már kivivott politikai és gazdasági vívmányok talaján a régi jogi tartalomnak először bizonyos fokig burkolt, majd mind átütőbb átalakulását. Vagyis az alaphoz végbement változást a jog ezekben az esetekben előbb tükrözte formai eszközeivel és csak ezt követően, e formai eszközök segítségével az anyagi jogszabályok megváltoztatásával. Ezt a jelenséget különösen az állami szektor jogviszonyai területén figyelhettük meg. A kötelmi jog és a kereskedelmi jog a régi maradt, de ezt a jogot a Gazdasági Főtanács mellett szervezett egyeztetőbizottság alkalmazta, amelynek külön eljárási szabályai voltak. Ilyen módon az eljárásjog oldaláról indult meg a magánjog és a kereskedelmi jog átalakítása, az állami szektoron belüli szerződéses viszonyok igényeihez idomítása. E megoldás természetesen átmeneti volt, a fejlődést csak megindította; a döntőbizottság határozatai alapján kialakuló anyagi jog később rendeletekben is megjelent és kialakult a szállítási szerződések jogszabályokon alapuló rendszere.

A hatásköri és általában eljárásjogi kiindulásnak azonban gyakran nemcsak az volt az oka, hogy az anyagi jog módosítása nehézségekbe ütközött, hanem az is, hogy bizonyos állami szervek az adott helyzetben nem voltak képesek a forradalmi demokratikus diktatúra többé-kevésbé következetes szolgálatára. Különösen áll ez a bíróságokra, amelyek ebben az időszakban a régi jogi ideológia és tegyük hozzá, a régi, még hatályos jogszabályok foglyai voltak és amelyek a szociáldemokrata vezetés alatt álló igazságügyminisztériumtól nem kaptak kellő segítséget. Így vált szükségessé az, hogy először a háborús és népellenes büntettekben való ítélkezésre, majd a spekulánsok elleni harc megindulásakor bizonyos gazdasági büntettekben való ítélkezésre speciális bírósági

szervek jöjjenek létre : a népbíróságok és az uzsorabírósági különtanácsok, amelyeknek ítélkezésében a dolgozók közvetlenül résztvettek, hogy biztosítsák a forradalmi ítélkezést. A dolgozóknak az igazságszolgáltatásba való bevonása természetesen nem pusztán azért történt, hogy a gyakran reakciós hivatásos bíróságot a döntő pontokon politikailag szilárd dolgozókkal felváltásák. A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban a hivatásos bírák oldalán és velük szoros együttműködve — *szocialista* vívmány, ami nemcsak az igazságszolgáltatás demokratizmusát segíti, de nagy állampolgári iskola is az ítélkezésben résztvevők számára. E vívmány csírái is már felfedezhetők a népbíróságokban és az uzsoratanácsokban, bár ekkor a munkásbíróság igénybevétele főként azt a közvetlen célt szolgálta, hogy a gyakran reakciós hivatásos bírák helyett a fasiszta gonosztevők és a spekulánsok felett azok ítélkezzenek, akik elsősorban szenvedték meg gasztetteiket.

d) E kor jogfejlődésének egyik legjellemzőbb vonását *Rákosi Máttyás* így foglalta össze : „... ahol csak lehetett, átmeneti formákat használtunk fel. A bankoknál például először csak állami ellenőrzést követeltünk, utána a három legnagyobb bank államosítását. Hasonlóképpen az iparban először a bányák állami kezelésbe vételét követeltük, azután fokozatosan fejlesztettük tovább a követelést a hatalmas gépgyárak és kohóipar állami kezelésére, majd ezeknek az üzemeknek államosítására. Az ipar államosítását ilyen módon esztendőkre elosztott négy-öt fokozatban értük el.”¹ *A légnagyobb haladást jelentő jogszabályok vagy ideiglenes intézkedésként láttak napvilágot, vagy bizonyos fokig burkoltak voltak*, vagy tartalmaztak olyan kifejezetten burzsoá követelményeket is, amelyeknek végrehajtását a jogszabály *későbbre halasztotta*. Így pl. az újjáépítés és a jóvátétel volt a szénbányászat, majd a legnagyobb nehézipari üzemek állami kezelésbe vételének elsősorban hangoztatott indoka és ugyanerre hivatkozással tette lehetővé a 4660/1946. M. E. sz. rendelet vállalatvezető kirendelését. A burzsoázia ezekben a kérdésekben engedni volt kénytelen ; az intézkedések formai ideiglenességéből egyébként azt a reményt merítette, hogy az infláció során az állam tönkrement üzemeiket feljavitja és azután majd létrehozza a fordulatot burzsoá módra. Ezekben a reményekben csalatkozott és az állami kezelésbe vétel és vállalatvezető kirendelése államosítással ért véget.

Ami pedig a burzsoá követelményeket illeti, az államosító jogszabályok a kártalanítást kilátásba helyezték, de általában későbbre halasztották. Ez is mutatja, hogy az ideiglenes megoldások nemcsak a támadásnak voltak eszközei, de a *védekezésnek* is — a védekezésnek olyan teljesíthetetlen követelésekkel szemben, amelyek teljes visszaverésére a haladás erői akkor nem voltak elegendők vagy amelyek teljes elutasítása az adott politikai helyzetben nem lett volna helyes. Jogalkotásunk viszonylag széles körben mondta ki a *követelések érvényesítésének további intézkedésig való kizárását* ; megemlítem pl. a forint megteremtése előtti egyes pénzkövetelések érvényesítésének korlátozását, a tényleges szolgálatot nem teljesített munkavállalók szolgálati járandóságai érvényesítésének korlátozását, a földreform előtti birtokpolitikai intézkedésekkel összefüggő követelések felfüggesztését stb.²

Mindezekben az esetekben közös vonás az, hogy a fejlődés során *vagy vala-*

¹ *Rákosi* : Népi demokráciánk útja, A szocialista Magyarországért, 147. old.

² 13.110/1948. (XII. 24.) Korm., 14.470/1947. (XII. 10.) Korm., 9470/1948. (IX. 14.) Korm. sz. rendeletek. Egyes követelések bírói úton való érvényesítését egyébként már a 4710/1945. (VII. 14.) M. E. sz. rendelet felfüggesztette.

mely jog válik tartalom nélküli üres formává, vagy valamely jogi forma mögül bukkon elő egy általa jelzettnél sokkal határozottabb, nagyobb jelentőségű tartalom. Ellentét van a jogi megoldás tartalma és formája között és ez az ellentét az osztályharc adott viszonyainak a következménye : a teljes, átütő győzelemre még nincs erő és ezért formai engedményeket is kell tenni és látszólag formai intézkedésekkel is kell az átütő győzelem előfeltételeit felhalmozni.

3. A harci formák változatos sokasága mellett is a jogrendszer alapvető formai berendezkedése, formai megoldása az első szakaszban még sokkal inkább burzsoá jellegzetességeket mutat, mint tartalma.

a) A *jogrendszer tagozódása*, bár korántsem olyan tisztán, mint egy klaszikus kapitalista társadalom jogrendszere, még szükségszerűen a *közjog és a magánjog elhatárolásán* alapult. E két jogágazat különállását a forradalmi demokratikus állami beavatkozás nem is csekély mértékben elmosta, de alapjában meg nem szüntethette. Amíg a termelési eszközök zöme nincs társadalmi tulajdonban, addig a gazdasági szervező funkció sem bontakozik ki és addig a politikai és gazdasági viszonyokat a jogrendszer két alapvető különálló főága szabályozza : az, amelyik a termelőktől elkülönült állam viszonyait szabályozza és a magántulajdon joga. Formailag tehát a jogrendszer azt a képet mutatja, mint egy olyan burzsoá jogrendszeré, amelyben az állami beavatkozás nagymértékben érvényesül : a tagozódás a közjog és magánjog alapján megy végbe, de felbomló határvonalakkal.

b) Az *államigazgatási jog* gazdasági igazgatási jogi ágát döntően éppen az *állami beavatkozás*, a kötött gazdálkodás határozza meg és emellett, az első szakasz vége felé növekvő mértékben, az államosítások nyomán terjeszkedve a *gazdasági szervező funkció* kialakulása.

Az állami beavatkozást végrehajtó szabályok, amelyek főképpen a készletbejelentésre, készletek zárolására, kiutalására vonatkoznak¹ és egyebek közt az Anyag- és Árhivatal felállítását eredményezték, formailag, a jogi megoldásokat tekintve újat éppen úgy nem hoztak, mint például a háború által még közvetlenebbül létrekívánczó szabályozás az elhagyott javak területén. E szabályok *kívülről* korlátozták a magántulajdont. Abba a kategóriába tartoztak, amit a nehéz időkön aggódó, de szebb liberálkapitalista jövő ábrándját kergető magánjogászok azelőtt „válságjogi” szabályoknak, diadalmas közjogászok és levert magánjogászok pedig a magánjog közjogiasodásának neveztek volna, vagyis az egyre terebélyesedő, a magángazdálkodásba egyre mélyebben belenyúló állam szabályozó, korlátozó, de csak igen kevésbé szervező vagy tervező tevékenysége körébe. Ez az államigazgatási jog ebben a vonatkozásban még nem volt alapjában új államigazgatási jog. Szabályait nem pusztán valamiféle mennyiségi különbség választotta el a kialakuló szocialista államigazgatási jogtól ; nem arról volt szó, hogy ez az állami beavatkozás addig növekszik, amíg ki nem mondható, hogy a szocialista államigazgatási jog immár kialakult. Az átalakuláshoz olyan minőségi változás kellett, amelynek nem a magángazdaság *kívülről* jövő korlátozásainak teljességére, hanem a társadalmi tulajdon gazdaságának *belülről* való tervezésére, irányítására, ellenőrzésére kellett vezetnie. Az állami beavatkozás közigazgatási jogából szocialista államigazgatási jog a gazdasági igazgatás vonalán csak ennek a minőségi változásnak eredményeképpen jöhetett létre, vagyis a termelő-

¹ Az első átfogó szabályozást a 12.400/1945. (XII. 23.) M. E. sz. rendelet felhatalmazása alapján : 50.000/1946. (VII. 27.) Ip. M. sz. rendelet tartalmazza.

eszközök zömének állami tulajdonba vételével. Ennek az új, szocialista államigazgatási jognak az alapjait megvetették az államosítások, a Gazdasági Főtanács sok határozata, az Országos Tervhivatal felállítása stb., előkészítették nem utolsó sorban éppen a kötött gazdálkodás, az állami beavatkozás intézményei, de még a hároméves tervről szóló törvény is sok tekintetben a kötött gazdálkodásra jellemző módszereket bocsátott az állam rendelkezésére: módszereket a tervnek, részben *magántulajdonban* álló vállalatokkal való végrehajtására.

Az ilyenfajta gazdasági igazgatási jog bevezetését megkönnyítette az, hogy formailag hasonló megoldások már a felszabadulás előtt is ismeretesek voltak, viszont később a szocialista átalakítást megnehezítette, hogy jogászok és gazdasági funkcionáriusok gyakran azt hitték, hogy ezek a jogi módszerek az *egyedüliek*, amelyekkel a proletárdiktatúra gazdasági szervezési funkcióját szolgálni lehet. Sokan hozzászórtak ahhoz a bürokratizmushoz, azokhoz a nem egyszer rideg módszerekhez, amelyekkel ez a közigazgatási jog bizonyos mértékig együttjár: akkor is a *kívülről* való szemlélet, a *kívülről* való szabályozás és igazgatás módszerei éltek bennünk, amikor már *belülről* kellett volna szembenézni a problémákkal és olyan módszereket kellett volna találni, amelyek ehhez a *belülről* való irányításhoz szükségesek. Másfelől azonban az is tagadhatatlan, hogy az állami beavatkozásnak ezek az intézményei előkészítettek bizonyos szervezeti formákat, bizonyos apparátust, felhalmoztak bizonyos tapasztalatokat, amelyek a szocialista gazdasági szervezés funkciójának ellátásához szükségesek voltak.

d) Ami pedig a *magánjog* területét illeti, lényegében tovább fennállott a régi magánjog és kereskedelmi jog. A reformok, mint említettem, első sorban a személyi jogot és a családi jogot érintették. Ehhez járult bizonyos „magánjogi igények” érvényesítésének „átmeneti” kizárása, bizonyos területeknek — így az említett társadalmi szektoron kívül a haszonbérleti jogviszonyoknak — „elközjogiasodása”. A magánjog egésze azonban elhanyagolt maradt. E jelenség bizonyos mértékig visszavezethető arra, hogy e terület túlnyomó része kodifikálatlan volt, ötven év bírói gyakorlatának volt a halmaza. Nem volt burzsoá törvénykönyv, amelynek egyik-másik intézményét el kellett volna takarítani; ellenkezőleg, a bíró-alkotta jog rendkívüli rugalmassága elvileg bőséges lehetőségeket nyújtott mind a burzsoá, mind a forradalmi törekvéseknek. Meg kell mondani, hogy ebben az időben ezeket a lehetőségeket inkább a reakció használta ki. Ennek fő oka a bírói apparátus és az igazságügyi kormányzat említett összetételében és működésében keresendő. A magánjog és kereskedelmi jog „fejlődése” tehát lényegében *hatókörének szűkülésében* állt anyagi jogi vonatkozásban is és úgy is, hogy az ügyek kiterjedt köre került bírói hatáskörből államigazgatási hatáskörbe. A kifejlődő új pedig, amely vegyesen tartalmazta a polgári jog, államigazgatási jog, munkajog stb. elemeit, nem utolsó sorban az említett hatásköri megoszlás miatt is, akkoriban kívülmaradt a magánjogon, közigazgatási jogon és mint gazdasági jog élt a köztudatban.

4. Népi demokráciánk fejlődésének első szakaszában tehát jogi berendezésünk túlnyomóan *burzsoá demokratikus* volt, a kötött gazdálkodás, az *állami beavatkozás* sok elemével telítve. Az első években a feudális és fasiszta múlt ellen irányult, majd fokozatosan fordult a nagytőke, a spekuláció elemei ellen, megteremtve a *szocialista forradalomba* való átmenet előfeltételeit és

egyes jogi jelenségeit.¹ Sajátosságai a felszabadulás osztályviszonyaira és különösen arra vezethetők vissza, hogy a forradalmi demokratikus diktatúra hegemonja, a munkáosztály *az államhatalmon belül* döntő pozíciókat biztosított magának és nem volt csupán alulról jövő tömegakciókra utalva az állami vezetés befolyásolásában. E jog *konkrét megvalósulási formáira* pedig a korábban fennállott magyar jog állapota volt igen nagy hatással. Az eltérő célok szolgálatában és eltérő módon nagymértékben felhasználásra került a ráarakódott fasiszta és bennmaradt egyes feudális elemek eltávolítása után lényegében liberális szemléletű büntetőjog és vagyonjog — ezen belül a nagyrészt kodifikálatlan magánjog — sőt, részben még a közigazgatási joganyag egy része is. Ugyancsak a régi jogalkotási és jogalkalmazási módszerek befolyásolták a jogalkotást és jogalkalmazást is ebben az időszakban.

II. Jogunk a népi demokrácia fejlődésének második szakaszában

1. Népi demokráciánk fejlődésének második szakasza a proletárdiktatúra, a szocialista forradalom szakasza. Szocialista államunk kiépült, a termelőeszközök zöme társadalmi tulajdonba került és ez megnyitotta az utat jogunknak egyben szükségszerűvé is vált szocialista fejlődése előtt.

Szocialista jogunk kereteit megszabja, alapjait leszögezi, továbbfejlődését kicövekei *Népköztársaságunk Alkotmánya*, ez a Magyar Dolgozók Pártja programjában kezdeményezett, a Magyar Függetlenségi Népfront által magáévá tett hatalmas törvényalkotás, eleven, sarjadó, virágzó, gyümölcsöző fája jogrendszerünknek. 1949. augusztus 20-án hatálybalépett és törvényben rögzítette le az előző két év nagy fordulatának történelmi eredményét: a proletárdiktatúrát. Rendelkezéseit mindnyájan jól ismerjük; egész dolgozó népünk tudja, érzi tételeit. Mindennapi életünk rendje abból fakad, hogy „a Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé.” Biztonságérzettel és lelkesedéssel tölt el, hogy „a Magyar Népköztársaság állama védi a magyar dolgozó nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét, harcol az ember kizsákmányolásának minden formája ellen, szervezi a társadalom erőit a szocialista építésre. A Magyar Népköztársaságban megvalósult a munkásság és a dolgozó parasztság szoros szövetsége a munkáosztály vezetésével.” Büszkén mutatjuk fel barátunk és ellenségnek *az állampolgárok jogairól és kötelezettségeiről* szóló erkölcsileg és politikailag oly magasrendű rendelkezéseket, a szocialista állam és törvényhozás magasabbrendűségének e biztosítékait, büszkén hivatkozunk arra, hogy e jogok összehasonlíthatatlanul *teljesebbek*, mint a gazdasági és szociális-kulturális jogokat kirekesztő burzsoá-demokratikus alkotmányok ígérte jogok és összehasonlíthatatlanul *igazabbak*, mint a burzsoá-demokratikus alkotmányok ígérte jogok, mert kézzelfoghatóan tartalmazzák e jogok megvalósításának módját, mert megvalósításukat szavatolja, hogy e jogokat a túlnyomó többség, a

¹ *Rákosi Máttyás* írja: „... munkánkat azzal kezdtük, hogy megszerveztük... a náci imperializmus és a feudalizmus elleni pártok és elemek koalícióját... Mi 1946 márciusáig a fő tüzet a feudális nagybirtok felszámolására, a fasiszmus maradványainak megsemmisítésére irányítottuk; a tőkés rendszer ellen még nem hirdettünk általános harcot. Most fordulat kezdődött: nem általános roham a kapitalizmus ellen, de elfoglaltuk a tőkésnek előretolt, exponált olyan fontos állásait, amelyek megkönnyítették, elősegítették továbbhaladásunkat a proletárdiktatúra irányában.” (Népi demokráciánk útja, A szocialista Magyarorszáért, 135., 163. old.)

dolgozók államhatalma nyújtja és biztosítja a dolgozóknak. E jogok lelkesítenek és köteleznek az állampolgári kötelezettségek teljesítésére. A jogászok pedig ezenkívül megtanulják e törvényből, hogy hogyan kell a marxizmus—leninizmus talaján közérthető és jogászilag teljesen pontos, szép magyarsággal kidolgozott törvényt alkotni. Alkotmányunk formáját tekintve is kétségkívül legtökéletesebb jogalkotása hazánkknak.

Rákosi Mátvás az Alkotmányról tartott országgyűlési előadói beszédében szólt arról, hogy az Alkotmány tartalmaz utalásokat a jövő fejlődésre, „mint ahogy a fiatal fa is sejteti, hova veti árnyékát, ha kiterelvényesedik.”¹ A szocialista magyar jog fája azóta megnövelte évgyűrűi számát, ágai, lombjai terebélyesebbekké váltak.

a) A végbement forradalmi változások eredményeképpen *új jogágazatok* jöttek létre. A társadalmi tulajdon kiterjedésével megszűnt a munkaerő árujellege. Alkotmányunk leszögezte, hogy társadalmi rendszerünk alapja a munka. Kialakult a *munkajog* ágazata. A termelőeszközök magántulajdonának fokozatos felszámolása nyomán a családi viszonyokban háttérbe kerültek a vagyoni viszonyok, az új társadalom kiépítése során e viszonyok mindinkább belsőséges, személyi kapcsolatokká lesznek. Önálló jogágazattá vált a *családjog* ágazata.

b) *Kialakulóban vannak* továbbá olyan jogágazatok is, amelyek a szocialista forradalomnak csupán *fejlettebb fokán* épülnek ki. E jogágazatok a mezőgazdasági viszonyokat szabályozzák, amelyek csak követik az ipart a szocialista átalakítás időrendi sorrendjében, továbbá a föld állami tulajdonára épülnek, ami pedig a népi demokráciákban a mezőgazdaság szocialista átalakításának nem kiindulópontja, hanem betetőzése. A *termelőszövetkezeti jogra* és a *földjogra* utalok. A termelőszövetkezeti jog alapanyaga együtt van: termelőszövetkezeti alapszabályunk ezt az anyagot összefoglalja. Hogy mégsem beszélhetünk teljes megnyugvással kialakult termelőszövetkezeti jogról, az nem annyira az e jogágazat által szabályozandó viszonyokra, mint inkább az ezen *kívül fekvő* viszonyok sajátosságaira vezethető vissza. Az egyéni gazdaságok számszerű aránya, jelenlegi szerepe a mezőgazdasági termelésben, a városhoz fűződő kölcsönös termelési és áruviszonyainak kiterjedtsége megnehezíti azt, hogy a termelőszövetkezeti jogot kialakult, kész jogágazatnak tekintsük. Ez ugyanis vagy arra vezetne, hogy a mezőgazdaság termelési és árukapcsolatait szabályozó jogintézményeket — pl. a termelési szerződéseket, a felvásárlást, a beszolgáltatást stb. — ketté kellene vágni aszerint, hogy bennük egyénileg termelő vagy termelőszövetkezet szerepel, vagy pedig meg kellene csonkítani a termelőszövetkezeti jogot: ki kellene iktatni belőle mindezeket a szerződéses kapcsolatokat és az egész ágazatot a termelőszövetkezet szervezeti és működési szabályaira kellene redukálni. Ami pedig a földjog kérdését illeti, ennek önálló jogágazatként való kialakulásától még távolabb vagyunk, mert ennek a föld egységes állami tulajdonbavétele az előfeltétele: enélkül nincs meg a társadalmi-gazdasági viszonyoknak az az egysége, ami végsőfokon egybeforraszt egy jogágazatot.

c) Nagy eredményeink vannak magának a joganyagnak újjáalkotása terén is. Vannak már olyan jogágazataink, amelyek a szocialista fejlődésben teljesen megújodtak és már nem szorulnak a régi jogszabályokra. Ilyen

¹ *Rákosi*: A békéért és a szocializmus építéséért, 1951. 107. old.

munkajogunk, amely az említett okok folytán igen gyorsan túlhaladta a burzsoá demokratikus kereteket. Egész szétágazó területe egy átfogó szocialista törvénykönyvre épül. Ilyen a *családjog*, amely túlhaladta a burzsá demokratikus fejlődés szükségszerű szabadosságát és ugyancsak egy átfogó törvény keretei között fejlődik tovább, elősegítve és követve állampolgáraink családi viszonyainak folyamatban levő szocialista fejlődését. Ilyen *polgári és büntető eljárásjogunk*, amelyeknek alapjait az Alkotmány megfelelő fejezeteinek végrehajtásaképpen szélesebb keretekbe foglalják össze e bírósági és az ügyészégi szervezetről szóló törvények.

d) Más területeken — alapvetően, de nem kizárólagosan azért, mert itt az átmenetiség jellegzetességei, főleg a magántulajdon viszonyai még nagyobb súllyal jelentkeznek — nem beszélhetünk teljesen egységbeforrt és megújodott joganyagról, bár határozottan le kell szögezni, hogy jogunk e területeken is egységes, mert szilárdan szocialista jellegű.

Ilyen mindenekelőtt az *államigazgatási jog*. E jogágazat különböző elemekből áll. A szervezeti és működési szabályok ma már a teljesen szocialista államgépezetre szabottak. Az államhatalom helyi gyakorlására, a helyi államigazgatásra vonatkozóan pedig 1950 óta van törvényünk, az 1954-ben tisztább elvi alapokra helyezett, továbbfejlesztett tanáctörvény. Ahol azonban ez az államigazgatás a magántulajdonnal érintkezik, a szocialista *állami beavatkozásnak* az új gazdasági politika, továbbá ezen belül is a lenini hármasság alkalmazása által megkívánt sajátos módszereihez szükséges jogszabályokkal találkozunk, amelyek *kívülről és nemcsak segítőn*, de ugyanakkor egyben *korlátozóan is* befolyásolják a kisárutermelés, általában a magángazdálkodás viszonyait. Végül külön említésre érdemes ebben a körben a *gazdasági szervező funkció* voltaképpen sajátos területének, a társadalmi tulajdon területének igazgatási oldalával kapcsolatos hatalmas joganyag: a tervteljesítés szervezésének, irányításának és ellenőrzésének államigazgatási jogi eszközei (pl. az anyaggazdálkodás, a minisztériumi megállapodások rendszere, a bankellenőrzés stb.). Ezen a területen maradéktalanul szocialista viszonyok uralkodnak, de a jelenlegi jogi megoldásaink még nem tudják szerepüket kellő színvonalon betölteni. Ennek tüneteivel és okaival még foglalkozom.

A másik ilyen jogágazat a *polgári jog*, ahol a kodifikátlanság továbbra is széles területeken bizonyos ernyedtségre vezetett. Átfogó jogalkotás nem volt, a Legfelsőbb Bíróság pedig a 4338/1949. (XII. 6.) M. T. sz. rendelet 9. §-a előírásainak megfelelően a felszabadulás előtt hozott elvi határozatokat vizsgálta felül — azokat a kérdéseket tárgyalta tehát, amelyekben a múlt rendszerek bíróságai nyilatkoztak meg elvi élel. Jóformán csak részletreformok zavarták meg a sok évtizedes bírói gyakorlat tengerét, részletreformok, amelyek vagy az *állami szektorral*, az *iparfejlesztéssel és a kereskedelemmel* kapcsolatosak, mint például az állami vállalat a személyi jog körében, a szállítási és építési stb. szerződések vagy a *mezőgazdaság szocialista átszervezésével* kapcsolatosak, mint a termelési szerződésekkel, termelőszövetkezetekkel, a géppálmási szerződéssel stb. kapcsolatos joganyag. A változások szinte kizárólag adott körülhatárolt célkitűzések megvalósítását szolgálták, de nem érintették a polgári jog egészének vagy valamely átfogó részének joganyagát, legfeljebb hivatkoztak rá, mint kiegészítő jogterületre anélkül, hogy a gyakorlatban tisztázódott volna, voltaképpen milyen gyakorlati követke-

ményekkel jár ez a hivatkozás. Természetesen ezeket a részeredményeket sem lehet lebecsülni: itt döntő politikai célok érdekében körülhatárolt területeken döntő jogi változások következtek be és ezek a döntő változások mégis bizonyos fokig hatottak a polgári jog egészére és bizonyos mértékben előkészítői lettek a polgári jog teljes megújulásának. Mégis átfogó szabályozás hiányában nagyjából ma is formailag a régi módon megy végbe a polgári jog fejlesztése: túlnyomóan bírói úton, noha népi demokráciánk e módszert mint *alapvető* módszert már elvileg kinőtte.

Ugyancsak idetartozik a *büntetőjog* is. Az általános részt egységes, szocialista törvénykönyv szabályozza, a különös részben azonban az új és a régi szabályok keverednek. Új szocialista törvény szabályozza például a társadalmi tulajdon, a tervgazdálkodás, az állami és hivatali titok védelmét, ha e törvények egy vagy más vonatkozásban átdolgozásra szorulnak is. Továbbra is szükség van az első szakaszban megalkotott 8800/1946. (VII. 28.) M. E. sz. rendeletre, a spekulánsok, üzérkedők, általában az engedélyezett magángazdasággal való visszaélések elleni harcban.

Alkalmazásra kerülnek az 1878. évi büntetőtörvénykönyv és az azt kiegészítő számos törvény rendelkezései — különösen az élet, a testi épség, a magán- és személyi tulajdon védelmében stb.

2. A második szakaszban eddig kialakult szocialista jogrendszerünk viszonylag nagy területeit tehát a felszabadulás előtti törvényi és bírói joganyag szabályozza. A fejlődés azonban félreérthetetlenül azt kívánja, hogy *minden olyan jogterületet, amely erre alkalmas, egységes, átfogó kódex szabályozzon*. A törvényesség érvényesülése félreérthetetlenül megkívánja ezt: a törvényességnek jogrendszerbeli alapja, hogy *az egyes jogterületeken szilárd és áttekinthető rendszerbe sorakozzanak az állami szervek és az állampolgárok jogai és kötelezettségei*. E cél megvalósítása az egyes szocialista államok sajátosságaitól függően más és más ütemben mehet végbe. Az akadály, amit le kell küzdeni, mindenestre igen nagy. Egy egész jogrendszert kell újjáalkotni állandó gyors változásban levő társadalmi és gazdasági viszonyok közepette, aránylag kevés szakemberrel akkor, amikor a nagyarányú politikai és gazdasági feladatok megoldásával közvetlenül összefüggő kérdésekre összpontosul energia és lelkesedés, amikor bizonyos fokig öncélúnak tűnhet a jogrendszer átépítése. Mégis lehetnek tényezők, amelyek ezt a folyamatot meggyorsíthatják. Ilyen tényező például az, ha új törvények hiányában az egységes szocialista jogalkalmazást a határtalan területek és a rossz közlekedési viszonyok szinte lehetetlenné teszik, mint a húszas évek elején Oroszországban. Ilyen tényező hatott közre Csehszlovákiában, ahol a cseh és a szlovák jog egységesítésének rendkívül fontos politikai feladata sarkallt a gyors és átfogó polgári jogi kodifikálásra. Nálunk azonban ilyen tényezők nem voltak. Inkább hátráltatóan hatott nálunk — akárcsak a többi népi demokráciában — az az egyébként kedvező tény, hogy „az átmenetet nem fegyveres felkeléssel kellett végrehajtani, hanem a már megkezdett forradalmat kellett továbbfejlesztetni, nem kellett a fennálló hatalmat megdönteni, a kapitalizmust és a burzsoáziát pedig nem egyetlen forradalmi lendülettel szüntettük meg alapjában, hanem fokozatosan, egymást követő, sorozatos intézkedések útján.”¹ Ezek a módszerek a régi jog egyes elemei fokozott felhasználásának kedveznek,

¹ A III. kongresszus rövidített jegyzőkönyve, 220. old.

míg az egycsapásra végrehajtott fegyveres forradalom viszonyai inkább az egész régi jogrendszer eltörlésével férnek össze. Hátráltatóan hatott nálunk továbbá a polgári jog területén a kodifikátlanság is. E kodifikátlanságnak voltak bizonyos előnyei is addig, amíg ezek az előnyök visszájukra nem fordultak. A bíróalkotta jog nagyfokú változékonyságára, rugalmasságára utalok. Ez akadályozza a törvényesség megszilárdítását, de az első szakaszban egyrészt bizonyos vonatkozásaiban hasznos volt, másrészt nem adott okot arra, hogy radikálisan és kifejezetten hatályon kívül helyezzük. Kétségtelen, hogy ilyen körülmények között a kodifikátlanság hátrányait általában bizonyos késéssel ismertük fel. Végül az is közrejátszott ennek a helyzetnek a fennmaradásában, hogy tudtuk: a kodifikáció munkája jóval nehezebb akkor, ha kodifikátlatlan területen kell kodifikálni, mint ha régi törvény helyébe kell új kódexet létrehozni.

a) Egyebek között főként ezek a körülmények vezettek arra, hogy viszonylag széles körben kellett a második szakasz jogrendszerének *minőségileg új* feladatait a *felszabadulás előtti* törvényi és bírói jogszabályok megfelelő alkalmazásával ellátni. Ez a feladat sem könnyű, de átmenetileg könnyebbnek tűnt, mint a teljes és átfogó kodifikáció. Ezek a régi jogszabályok természetesen az új államhatalom birtokosainak akaratából érvényesülnek. E szabályok kötelező erejüket nem a ferencjózsefi vagy horthysta hatalomból merítik, hanem abból, hogy Népköztársaságunk megtűri őket és ezzel addig is, amíg a jogrendszer formai újjáalkotása is be nem fejeződik, forrásukká is válik. E jogszabályok forrása tehát a *mi államhatalmunk*, amely használatba veszi őket, nem helyezi őket hatályon kívül. Ennek révén lesz e joganyag szocialista jogrendszerünknek előbb-utóbb kicserélésre váró, jobb híján felhasználásra kerülő része. Ebben a jelenségben a *szokásjog egészen sajátos érvényesülése* nyilvánul meg: a múlt írott és iratlan jogának egyes részei a felhasználásukban megnyilvánuló szokásjog útján lesznek jogrendszerünk átmeneti részeivé. Ez a szokásjognak — mielőtt a szocialista törvényesség sürgető ösztönzésére az ósdi jogi módszerek lomtárába kerülne — az adott körülmények között hasznos hattyúdala. A régi jogszabályok vegyes anyaga életének megújnodott szokásjogi szakaszában bizonyos fokig nivellálódik és *elmosódnak eredeti jogforrásbeli különbségei*; elméletileg nem utolsósorban ennek tudható be, hogy a felszabadulás előtti törvényeket, sőt az Alkotmány előtti törvényeket is akár minisztertanácsi vagy miniszteri rendelet is megváltoztathatja, ugyanakkor, amikor az Alkotmány óta hozott jogszabályok területén a jogforrások hierarchiájából folyó követelményeknek mind következetesebben szerzünk érvényt. E nivellálódásnak azonban megvannak a határai, mert miután kényszerűségből megtűrjük e szabályokat jogrendszerünkben, *e szabályoknak is érvényesülniök kell*, amíg törvényhozási vagy — a régi bírói gyakorlat vonatkozásában — megfelelő bírói módon szokásjogi utóéletüknek vége nem szakad. Véleményem szerint bírói ítélet vagy államigazgatási határozat, egyedi aktus ilyen törvényt vagy rendeletet nem tehet félre; írott jogszabály alkalmazását, még ha felszabadulás előtti is, *csak írott jogszabály szüntetheti meg*, kivéve, ha a régi jogszabály homlokegyenest ellenkezik alkotmányos tételeinkkel, vagyis a régi terminológia szerint kifejezetten közrendi akadálya van a régi jogszabály alkalmazásának. A feladat ugyanis a *jogrendszer tervszerű és átfogó újjáalkotása*, nem pedig egyéni vélekedés alapján való szétbomlasztása, elrelativizálása. E sajátos szokásjog

említett nivelláló hatásában és e nivellálás határaiban van éppen e szokás-jog legfontosabb sajátossága: ez nem minden önellentmondás nélkül szólva, *az állam erre rendelt szerveinek szokásjoga*, amely kizárja vagy legalábbis korlába szorítja a szokásjogban különben mindig bennrejlő spontaneitást, anarchikus elemet. Azt mutatja ez, hogy a hattyúdalt éneklő szokásjog, ha eközben fel is lendül, nem a régi többé. A szocialista jog egésze lényegében gyengítette meg e szokásjogot ugyanakkor, amikor meg is erősítette: alkalmazását *teljes mértékben kötelezővé tette*, túlzó hasonlattal élve, bevonta a tervgazdálkodás körébe és rákényszerítette a jogszabályokra kényszerített fegyelmet. Természetesen a hattyúdalt való erejét is ebből meríti...

b) A régi szabályok új életének napjai megszámláltattak. Ha lassan is, megindult a szocialista magyar jog kodifikálása és az Alkotmányra támaszkodva folyik ma is. Bár 1950 óta minden évre legalább egy jelentős átfogó jogalkotás esik, a kodifikációnak eddig felismerhetően két periódusa volt. Az egyik súlypontja 1950—51-re tehető, a másiké 1954—55-re.¹ E két periódus mennyiségben is, minőségben is eltér. Az első periódusban a célkitűzés az volt, hogy csak azokat a kódexeket hozzuk létre, amelyek *az adott feladatok ellátásához feltétlenül szükségesek*, a második periódusban azonban a célkitűzés az, hogy lényegében *az egész jogrendszert megújítsuk* és a régi jogszabályok továbbélését arra a körre szorítsuk, ahol azt különleges — például nemzetközi — érdekeink teszik szükségessé. A minőségi javuláshoz hozzájárulnak azok a tapasztalatok, amelyeket a törvényszerkesztők az első periódusban szereztek, hozzájárul az, hogy sokkal jobban értünk a szovjet tapasztalatok alkotó felhasználásához és jobban támaszkodunk a magyar jogászok kollektív tapasztalatára is. A második periódusban tehát fellép elsősorban a *teljesség* igénye, másodsor pedig a már meglevő kódexek *magasabb színvonalra emelésének* igénye.

Ha például a szovjet tapasztalatok átvételének kérdését vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az első periódusban is megvolt a törekvés e tapasztalatok hasznosítására. E törekvések például az Alkotmány vonatkozásában fényes sikerrel is jártak és más területeken — így a házasságfelbontás kérdésében — sem voltak eredménytelenek. E törekvést azonban nem mindig valósítottuk meg helyesen. Előfordult, hogy külsősegesen csupán bizonyos kifejezéseket vettünk át, még hozzá helytelennek bizonyult kifejezéseket, mint például az „anyagi igazság” kifejezés. Előfordult, hogy a helyes kifejezést vettük át anélkül, hogy tartalmát valóban, általánosan megértettük volna, mint például a társadalomveszélyesség esetében. Előfordult, hogy sematikusan akkor is átvettünk bizonyos jogintézményeket, amikor a meglevő magyar intézmény megfelelő újjáalkotása is a kellő eredményre vezethetett volna. Ugyanakkor jól alkalmazható tapasztalatokat nem hasznosítottunk, nem egyszer azért, mert nem voltak eléggé mélyek szovjet jogi ismereteink. A második periódusban véleményem szerint ezen a területen lényeges fejlődést értünk el. Utalok példaképpen a tanácsok, végrehajtó bizottságok és szakigazgatási szervek viszonyának tisztázására, a kasszációs-reviziós rend-

¹ Az első periódus főbb eredményei: az 1950. évi tanács törvény, a büntető törvénykönyv általános része, az 1951. évi Munka Törvénykönyve, az 1951. és 1952. évi perrendtartások, az 1952. évi családjogi törvény. A második periódusra esik a bírósági és az ügyészségi szervezeti törvény, a Munka Törvénykönyvének, a tanács törvénynek és a perrendtartásoknak az újjáalkotása, valamint a polgári törvénykönyv, a büntető törvénykönyv és egyéb kisebb törvények, mint pl. a végrehajtási törvény elkészítése.

szer bevezetésére a bírósági eljárásban, az új bírósági és ügyészégi szervezetre stb. Sokkal komolyabbak a törekvések a szovjet vívmányok körültekintőbb, sokoldalúbb, mélyrehatóbb hasznosítására, a szovjet megoldás, forma gépies átmásolása helyett. Ez a helyzet például a háztáji gazdasági illetőleg a szovjet kolhozporta kérdésében. A szovjet tapasztalatoknak tartalmibb, átfogóbb és alkotóbb hasznosítása területén tehát az eredményeink számottevőek.

3. Az 1953 júniusi és októberi párthatározat és a III. pártkongresszus fellendítették jogalkotásunkat és a márciusi párthatározat hatásától további minőségi javulást várunk.

a) A termelési viszonyok adott helyzete meghatározza a jogrendszer egyes ágazatainak arányát. Nagymértékben kezdetleges termelési viszonyok közepette a jogrendszer tagozódása alig figyelhető meg, ha pedig ilyen kezdetleges termelési viszonyokban az árucseré bizonyos fejlettségi fokot ért, a gazdaság jogi szabályozása túlnyomóan polgári jogi eszközökkel történik. E kezdetlegesebb fejlődési fokozatoktól eltekintve, a proletárdiktatúra viszonyai között azonban a helyzet elvileg úgy áll, hogy a gazdaság jogi szabályozása terén az államigazgatási jogi eszközök mellett annál nagyobb tere van az önálló kezdeményezésre fokozottan építő polgári jogi eszközöknek, mennél egészségesebb a népgazdaság helyzete. Ezen belül is ott, ahol bizonyos szolgáltatások népgazdasági súlya, akár mert e szolgáltatásokban hiány van, akár más okból megnő, fokozott centralizálásra van szükség és ez az adott területen az államigazgatási jogi eszközök és módszerek térnyerésével, az államigazgatási jogi megoldások körén belül pedig fokozott centralizációval jár. Az államigazgatási jogi módszereknek a polgári jogi módszerekhez való aránya tehát az illető terület akut vagy állandó népgazdasági súlyától, a vele kapcsolatos nehézségek mérvétől, a készletek, illetőleg a termelési kapacitás és a szükségletek egyensúlyától függ.

Köztudomású, hogy az első ötéves terv első éveiben milyen rohamléptekkel haladt előre az ország iparosítása, milyen azelőtt elképzelhetetlen eredményeket értünk el ezen a téren. A tervezés során elkövetett hibák azonban, amelyek a népgazdasági ágak arányát bizonyos fokig megbontották és terveinket túlfeszítették, a fentiekhez képest szükségszerűen vezettek oda, hogy a népgazdasági viszonyok jogi szabályozásában az államigazgatási jogi módszerek rendkívül nagy tért nyertek, a polgári jogi módszerek pedig a háttérbe szorultak. Ez lemérhető pl. a vállalati igazgatók jogkörének szűkülésén, az anyag-gazdálkodási bürokrácia burjánzásán stb., ami egyébként nyersanyag-helyzetünkre is visszavezethető volt. A mindezekkel együttjáró nehézségek, a mezőgazdaság elmaradása szükségszerűen vezetett arra is, hogy a magángazdasággal szembeni állami beavatkozás módszereit is túl kellett hajtani és ez az új gazdasági politika bizonyos fokú eltorzításával járt; utalok e téren a begyűjtésre, a haszonbérleti jogviszonyokra stb. Mennél jobban növekedtek a nehézségek, annál nagyobb mérvű volt ez az eltolódás. Ez a *jogrendszer* számára objektív törvényszerűséggel következett a népgazdasági helyzetből. Ezekhez a jogrendszer számára objektív tényezőkhöz járultak azután másfajta tényezők is: a gazdasági nehézségek, az államigazgatási jog nagymérvű előretörése, a voluntarizmus a gazdaság területén, a tájékozatlanság, nemtörődömség vagy bele-törődés a jog területén olyan légkört alakított ki az említett objektív tényezők talaján, amelyben egyfelől a szükségesnél jobban is igénybevettük az államigaz-

gatási eszközöket a polgári jogi eszközök rovására, másrészt azokat bizonyos esetekben túlhajtottuk úgy, hogy a pejoratív hangzású „adminisztratív eszközök” jellegét öltötték. Így tehát szubjektív tényezők is növelték az államigazgatási jogi módszerek bizonyos túlsúlyát a polgári jogiakkal szemben.

Az 1953 júniusi párthatározatok óta fontos lépések történtek a hibák felszámolására, így pl. a termelési szerződések, a haszonbérleti szerződések területén, az anyaggazdálkodásban, a vállalati igazgatók jogkörének szabályozásában stb. Mindezekben a területeken egyrészt kiterjedtebbekké váltak a polgári jogi eszközök és módszerek, másrészt az államigazgatási jog körén belül is decentralizáltabbakká váltak a viszonyok. Mindemellett az 1953. évi júniusi párthatározatokat követően a jogalkotásban csakhamar nem egy területen bizonytalankodás és ingadozás volt tapasztalható, ami kezdetben bizonyos „baloldali” vonakozásban, de mindvégig az államvezetésben is érvényesülő jobboldali tendenciákban nyilvánult meg. Az állami ipar területén a „személyes érdekeltség”, a „tömegkapcsolatok növelése” itt-ott olyan enyhén szólva egyoldalú értelmet nyert, ami a munkafegyelem, a bérfegyelem lazulásában látta az életszínvonal növelésének módszerét. Ezt az értelmezést bizonyos fókig elősegítették a módosított *Munka Törvénykönyvének* bizonyos rendelkezései is, de különösen az, hogy a vezetők többnyire még azokkal a szankciókkal sem éltek, amelyeket a jogszabályok rendelkezésükre bocsátottak. A *mezőgazdaság* területén egyes jogszabályok lehetőséget adtak arra, hogy a különböző kedvezményekkel visszaélve egyesek a termelés növelése nélkül egy rókáról több bőrt húzzanak le, a családon belüli változatos haszonbérleti viszonyok sokaságával játsszák ki a beszolgáltatási rendelkezéseket; a szankciók meggyengítése és alkalmazásuk elmulasztása a begyűjtés és adózás súlyos hiányosságaira, az így elvont élelmiszerek spekulációs forgalmára vezetett a kulákok nem kis örömeire; az egyéni gazdálkodás kapitalizmus szülő örömei annak a tulajdonos számára hátrányos oldalai nélkül gyakran olyan módon érvényesültek, hogy legfeljebb egy-egy családtag többé-kevésbé formális termelészövetkezeti tagsága és az ezzel járó egyáltalán nem formális háztáji gazdaság elnyerése látszott előnyösnek, nem pedig a parasztcsaládok együttes, aktív részvétele a szövetkezeti gazdálkodásban. A *kisipar* területén az 1954. évi 24. tvr. elrendelte, hogy mindenkinek, aki bizonyos feltételeket igazol, ki *kell* adni az iparjogositványt és ez arra vezetett, hogy a falvak ugyan kevésbé, de a városi központok annál bővebben jutottak kisiparosokhoz, akik gyakran nem elsőrendű fontosságú közszükségleti cikkek előállításával és kereskedésével foglalkoztak és akik nagy számuk miatt legális nyersanyagbázissal nem rendelkezén onnan szerezték a nyersanyagot, ahonnan tudták: a társadalmi tulajdon rovására. Az 1955 márciusi párthatározat által feltárt jobboldali hibák tehát jogunkban bizonyos *jogszabályokban* is megtalálhatók, de véleményem szerint elsősorban abban találhatók meg, hogy az államigazgatási és bírói gyakorlat egyaránt túlságosan gyakran *elmulasztotta a jogszabályok által mégis csak rendelkezésre bocsátott szankciók alkalmazását*, vagyis nem élt eléggé a jog fegyverével.

Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert a jogászok feladata nemcsak abból áll, hogy az új határozatokat és intézkedéseket jogi nyelvre fordítsák, hanem hogy a maguk területén megvívják a párt harcát, a saját harcukat. Szembe kell szállniuk a túllícitáló, jobboldali anarchista szemlélettel is és a bürokratikus módszerekkel is. Biztosítani kell a célkitűzés és végrehajtás egységét, az ellen-

örzés hatékonyságát és ez nagy részben államigazgatási jogi feladat, biztosítani kell a vállalati és termelői öntevékenységet és ennek anyagi alapját: a több és olcsóbb termelésre ösztönző személyes érdekeltséget és ez túlnyomó részt polgári jogi és munkajogi feladat.

b) Az 1953 júniusi párthatározatok nyomán új lendületet vett a jogfejlődés további jelensége, hogy míg azelőtt sok jogszabályunk az Alkotmány példáját e téren nem követve, nagyrészt technikai, adminisztratív utasításokat adott az állampolgároknak és a szervezeteknek és ezeket az utasításokat gyakran túlzóan fenyegető szankcióözönnel látta el, addig újabb jogalkotásunk fokozottan fordul a jogok és kötelezettségek szabályozása felé, bár meg kell vallani, hogy figyelmünket sokkal inkább a jogok ápolására, mint a jólétünkhöz, biztonságunkhoz elengedhetetlen kötelezettségek érvényesítésére fordítottuk.

A lényeg azonban e téren mégis az, hogy az Alkotmányt követve a jogszabályszerkesztés olyan új útjára tértünk, amely az imperialista jogszabályszerkesztési technika felszámolásának útja, amelyben tükröződik az állam és a dolgozók új viszonya. Jónéhány olyan jogszabályunk van, mint pl. a lakosság bejelentéseinek intézéséről szóló törvény, az új begyűjtési törvény, a Munka Törvénykönyvének és a perrendtartásoknak új szövege, amelyek kifejezetten arra irányulnak, hogy az említett adminisztratív-technikai utasítások helyett a jogok és kötelezettségek rendszerét foglaljuk törvénybe. Emellett azonban formai oldalról is megmutatkozik ez a fordulat a jogok és kötelezettségek szabályozásának irányába. Felszámoljuk az állampolgárokat érintő jogszabályok hozzáférhetetlenségét és a szövegezés során is ügyelünk arra, hogy az aprólékos technikai jellegű részletszabályok tömege el ne nyomhassa a jogok és kötelezettségek rendszerének világos és áttekinthető szabályozását. Igyekszünk gondot fordítani arra is, hogy jelentős jogszabályaink módosításai ne tegyék a jogszabályokat hozzáférhetetlen dzsungellé. E célok érdekében technikai újításokkal gazdagítottuk jogszabályszerkesztési módszereinket. Így pl. átvettük a Szovjetuniótól az egységes szerkezetben való kiegészítés és módosítás technikáját, a Munka Törvénykönyvében megkíséreltük eleve következetesen szétválasztani a maradandó, átfogóan érvényes, a szabályozás gerincét alkotó jogok és kötelezettségek rendszerévé alakítható szabályokat a részletszabályoktól, a csupán egy-egy részterületre érvényes szabályoktól. Ezt a módszert más jogszabályok előkészítése során is követni kívánjuk.

Megállapítható tehát, hogy népi demokráciánk fejlődésének második szakaszában létrejött szocialista jogunk az 1953 júniusi határozatok óta tartalmilag is és formailag is különösen nagy lépésekben fejlődik afelé, hogy méltó színvonalon kiépülve az egész jogterületet elhódítsa a régi szabályok megtűrt maradványaitól.

IV. A jog és a jogászok megbecsülése; feladataink

1. Jogrendszerünknek ez a fejlődése, amelynek a jelenlegi időszakban legfőbb táplálója és eredménye a folyó nagyszabású kodifikációs munka, részben következménye, részben előidézője annak, hogy a jog és a jogászok megbecsülése népi demokráciánkban emelkedőben van. Úgy gondolom, e kérdésről is kell néhány szót szólnunk, amikor tízéves jogfejlődésünkről beszélünk.

A XVIII—XIX. század polgári forradalmaiban a jogászok rendkívül nagy

szerepet játszottak a haladás oldalán. Akár a XVIII. század Franciaországát, akár a reformkor Magyarorszáát vesszük példának, ez nyomban szembe-tűnik. Ez a jelenség érthető. A burzsoá forradalomban, amely a *polgári* osztály forradalma, a burzsoá forradalomban, amely a bekövetkezett gazdasági változásokat betetőző *politikai* forradalom, zászlaján gyakran jogi jelszavakkal, szükségszerűen nagy szerep jut a polgársághoz tartozó, politikai foglalkozást űző jogászoknak. A szocialista forradalomban a helyzet némileg eltérő. Nem mintha a szocialista forradalomban már kezdeti időszakán is nem vehetnének tevékeny részt jogászok: tudjuk, hogy az értelmiség legjobbjai századunkban a munkásmozgalom mellé álltak. Mégis maga a jogász foglalkozás a szocialista forradalom kezdeti időszakában a hatalomért folytatott harc idején a legtöbb országban inkább a barikád túlsó oldalára állítja a jogászok széles rétegeit: a régi rend védelmezőinek oldalára. Ennek a jelenségnek a másik oldala az, hogy a munkásosztály és a szegényparasztság csak gyűlölettel és keserőséggel gondolhat a burzsoá jogra és jogász-lakájaira. A jogászok e szerepe és hatása pedig bizonyos mértékben akadályozta azt a felismerést, hogy a népi demokráciának *saját* jogra, *saját* jogászokra van szüksége. A jogot széles körben somnásan marasztalták el, a jogásban pedig hajlamosak voltak valamiféle örök népníyúzó fiskálist, semmittevő dzsentrí közhivatalnokot vagy demagóg hordószónokot látni.

Erre egyébként — különösen a felszabadulást követő években — a jogászok igen tekintélyes része magatartásával okot is szolgáltatott. A *bírák* többsége hosszú ideig rendkívül mereven zárkózott el az újtól. Felhasználta azt a körülményt, hogy a jogrendszer formailag igen nagyszámú felszabadulás előtti szabályt tartalmazott, pozitívista módon, látszólag Iustitia istennő vakságával áldva vagy verve ezt a régi jogot alkalmazta és nem törődött e jogalkalmazás demokráciaellenes, tehát jogellenes következményeivel. A második szakasz kezdetén megindult a fordulat a bíróságok magatartásában. A bírák többsége magáévá tette a népi demokrácia célkitűzéseit, politikai érettség dolgában, a szocialista jog egészének és nemcsak egyes szabályainak elsajátításában, teljes megértésében, a múlt jogszemlélete maradványainak leküzdésében azonban nagymértékben elmaradt. Ez vezetett mindenféle séma és mechanikus szempont alapján való élettelen ítélkezésre. Ez az önállótlanság, a magasfokú politikai érettségnek ez a hiánya azzal a következménnyel járt, hogy az 1953 júniusi párhátározatok ugyanakkor, amikor ezeket bíránk örömmel üdvözölték, nagyfokú ingadozást váltottak ki belőlük. Gyakorivá vált, hogy az elmaradottabb tömegek uszályába kerültek. Így pl. a társadalmi tulajdon elleni büntettekben itt-ott vonakodtak az általuk „népszerűtlen”-nek minősített ítéleteket meghozni és ezt „elméletileg” is megkísérelték alátámasztani azzal, hogy az ítéletek nem szakadhatnak el a társadalmi jogtudattól. Elfeledték, hogy a társadalom jogtudata nem az elmaradott vagy éppenséggel ellenséges rétegek jogtudatát fejezi ki, hanem az élenjárókét. Gyakran formálisan és egyoldalúan értelmezték a törvényességet. Nem reagáltak kellőképpen az osztályellenesség támadásaira, nem védelmezték kellő eréllyel a Népköztársaságunk állami szerveit és az azok képviselőit eljáró hivatalos személyeket. Mindemelllett a bíróságok rátértek az ítélkezés helyesebb módszereire. Ennek fontos szervezeti támasza a Legfelsőbb Bíróságnak a bírósági szervezeti törvényben lefektetett megnövekedett szerepe az ítélkezés elvi irányítása terén és igen öröndetes, hogy a Legfelsőbb Bíróság e feladatát egyre jobban látja el. A hibák teljes kijavításának azonban

kettős előfeltétele az új szocialista jogrendszer teljes kiépítése és a bírák politikai szilárdságának, jogászai-politikai kulturáltságának lényeges emelése.

Ugyancsak nem eléggé járultak hozzá a jog és a jogászok megbecsülésének fokozásához az *államigazgatásban* és a *vállalatoknál* dolgozó jogászok sem. Az első szakaszban tekintélyes részük a reakció szekerét tolta; így pl. az igazságügyminisztérium, akárcsak 1919-ben, most is a szociáldemokraták tanyája volt. A második szakaszban a jogászok e két rétege főleg két irányban tanúsított helytelen magatartást: vagy teljesen bátortalan volt, nem tudott magának és szakmájának súlyt és tekintélyt szerezni, vagy pedig túlzott formalizmussal, jogáskodással, aprólékos és nyakatekert aggályoskodással járatta le a jog és a jogászok tekintélyét. E két véglet között természetesen szép számmal akadnak olyanok is, akik a helyes szocialista jogászai öntudattól áthatva magatartásukkal megbecsülést vívtak ki a jog és a jogászok számára, azonban nem ezek hatása volt a döntő.

Ami pedig az *ügyvédség* magatartását illeti, túlnyomó részük csak nagyon vontatottan ismeri fel helyét népi demokráciánkban. Az ügyvédek, akiknek hivatásbeli elődei 1848. előharcosai voltak, akiknek sok nyugati kollégája életét a munkásmozgalom üldözöttei védelmének szentelte, akik egy Emmanuel Bloch-ot, D. N. Pritt-et tudhatnak kártársuknak, igen nagy számban voltak tevékeny résztvevői, sőt nem egyszer szervezői nemcsak az 1946. évi földreform elleni támadásoknak, de az 1954. évi szövetkezet elleni kulákkakcióknak is. Fejlődés természetesen ezen a téren is mutatkozik, de ez — nem utolsósorban a jogalkotás e téren tapasztalható elmaradottsága folytán — ma még nem olyan mérvű, hogy akár az ügyvédség, akár társadalmi megítélésük gyökeres megváltozásáról lehetne beszélni.

Ilyen körülmények között általában véve a jog és a jogászok szerepe népi demokráciánkban tisztázatlan volt és ma sem eléggé tisztázott. Az állami funkcionáriusok között sokan vannak, akik a jog szerepét félreismerik, a jogban merőben szervezési, technikai eszközt látnak. Ez pedig kettős hiba forrása. Egyrészt a jog *lebecsülésére* vezet, másrészt ugyanezen a talajon egy bizonyos területen a jog *túlbecsülésére*. A *lebecsülés* abban nyilvánul meg, hogy felelős állami funkcionáriusok gyakran nincsenek tisztában azzal, hogy a jog miképpen segíthet a feladatok megoldásában. Lényegében közömbös sokuk számára, hogyan oldják meg a jogászok feladatukat. A törvények szilárdságában rejlő nagy erővel nem kellőképpen számolnak. Pillanatnyi szükségletek nyomására hajlamosak vagy a jog félretételére — bár erre mind kevesebb példa van — vagy olyan rendelkezések kiadására, amelyek nincsenek tekintettel a fennálló jogra, abba be nem illeszthetők és ilyenformán kuszaságot, rendezetlenséget visznek a jogrendszerbe. Ugyanebben rejlik a jog *túlbecsülése* is: vannak, akik a jogot mindenre jó orvosszernek tekintik és úgy vélik, egy új jogszabályt mindent rendbe tud hozni. Ha a jogszabály végrehajtása helytelen mederbe terelődött, ha nem élnek a jogszabály-adta eszközökkel, új jogszabályt javasolnak. Ha valamely eredmény elérésére nincsenek meg a gazdasági feltételek, új jogszabályt javasolnak stb.

E hibák: a múlt öröksége. Felszámolásuk terén kétségkívül előbbre is tarthatnánk. Az 1953. évi júniusi párthatározatokat megelőző időben kialakult már említett légkör, a kodifikálatlanság stb. hátráltatta-e hibák felszámolását, az ezt követő jobboldali elhajlások meglassították a fejlődést, de az is kétségtelen, hogy eddig is elértünk figyelemreméltó eredményeket. Államvezetésünk

egyre nagyobb gondot fordít a jogrendszer kiépítésére és a jog érvényesülésének biztosítására. Sorainkban egyre számosabbak az új népi demokrácia-nevelte jogászok, akik kellő politikai felkészültséggel rendelkeznek és nagymértékben mentesek a burzsoá jog öntudatlan továbbhatásától. Kialakulóban van a jogtudomány művelőinek szoros együttműködése a törvényszerkesztőkkel és — bár kisebb mértékben — a jogalkalmazókkal. A bec sületes jogászok fokozódó megbecsülésének számtalan jele van ; most csak példaképpen utalok arra, hogy kifejezetten jogászai munkáért — a tanácstörvény előkészítéséért — többen kormánykitüntést kaptak.

Úgy gondolom, a jogászok megbecsülése terén fennálló hibákat csak úgy lehet felvetni, ha leszögezzük saját felelősségünket és azt az elszántságunkat, hogy a jog és a jogászok általános és teljes megbecsülését kívívjuk — kívívjuk az egyetlen erre alkalmas eszközzel : a magasabb színvonalú, elmélyültebb, odaadóbb, tehát a párt harcaiban nagyobb szerepet várható munkával. Fontos feladataink vannak : soha még jogásznemzedék ilyen lelkesítő feladatot nem kapott.

A *jogalkotás* terén rövid időn belül el kell érnünk, hogy

a) minden jogterület átfogó, szilárd elvi alapon álló, pártunk határozatainak alapuló, a jogok és kötelezettségek rendszerét világosan megszabó törvények uralma alatt álljon és elvileg ne maradjon hatályban felszabadulás előtt meghozott jogszabály ;

b) a jogrendszer egyes ágazataiban különösen a nyakló nélküli utasítás-infláció okozta áttekinthetetlenséget, bonyolultságot, ellentmondásokat a joganyag rendezésével, technikai eszközökkel ki kell küszöbölnünk, és pedig oly módon, hogy a rendezett joganyag a szocializmus építésének rendje, nem pedig valami másféle „rend” legyen ;

c) a folyó átfogó és részletjogalkotásból ki kell küszöbölnünk az ötletszerűséget, anarchiát, hozzánemértést, ki kell küszöbölnünk a fejlődésünket gátló torzításokat.

A *jogalkalmazás* terén a főfeladat az ingadozás, engedékenységek, liberalizmus maradéktalan felszámolása, a jog osztályharcos alkalmazása, amelyből sugárzik az, hogy Népköztársaságunk törvényei sérthetetlenek. Erélynek, magabiztosságnak, szilárd meggyőződésnek kell áthatnia a gyakorlati jogászai munkát minden téren, de különösen a társadalmi tulajdon védelme, a spekulánsok elleni harc, a hatósági személyek védelme és a polgárok érdekeinek védelme területén. Ehhez elengedhetetlen a politikai képzettség és a jogászai kultúra növelése, amely képessé teszi a bírákat, ügyészeket, államigazgatási és vállalati jogászokat arra, hogy proletárdiktatúránk jogszabályait a változó és nem egyszer nehéz körülmények között *meggyőződéssel, bátran és főként önállóan alkalmazzák* úgy, hogy ez a jogalkalmazás maradéktalanul a jogszabályok talaján, a helyi viszonyoknak megfelelően a leghatásosabban szolgálja a szocializmus építésének ügyét.

A jogászokat sok nehéz, új feladat lelkesíti. Az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek, az állampolgárok biztonságának védelme, az állampolgári fegyelem, általában az állampolgári kötelezettségek érvényesítése sok tekintetben új módon vetődik fel. A szocializmus építésének alárendelt, nem öncélú öntevékenység bátorítása pl. ugyanolyan nehéz feladat, mint a fokozott magán-tevékenységből eredő veszélyek elhárítása akár a társadalmi tulajdon védelme, akár a spekuláció elleni harc vonalán, akár más területen. Felszabadulásunk

első évtizedéből azonban mérhetetlen erőt meríthetünk. Ha visszagondolunk az 1944-ben porbasújtott országra, a Horthy-féle szedett-vedett jogrendszerre és ún. „jogrend”-re, ha visszagondolunk saját személyes helyzetünkre, ha egy pillantást vetünk arra, hogy meddig érkeztünk el, feltekintünk jogrendszerünknek az Alkotmány törzséből kihajtott dús, életerős ágaira, ha meggondoljuk, milyen merényletre készülnek családunk, munkánk, békénk ellen a Wehrmacht élesztgetői, az eszüket vesztett atomlovagok, és ha meggondoljuk, hogy a szabadságot hozó Szovjetunió ma még sokkal nagyobb erővel jár közös harcunk élén, maga mellett a népi Kínával és a népi demokráciák testvéri szövetségével, akkor elszántan és magabiztosan indulunk erős, egységes pártunk vezetésével, a szocializmus építésének útján az újjászületett magyar jog építésének, ápolásának, védelmének második évtizedében újabb sikerek, újabb boldog visszamemlékezéseket hozó évfordulók felé.

Eörsi Gyula

Hozzászólások

Eörsi Gyula előadásához*

Nizsalovszky Endre akadémikus, egyetemi tanár a jogtudomány által megvitatott és eldöntött kérdésekre hivatkozva mutatott rá a tízéves fejlődés egyes jeleire. Visszaemlékezett a jogtudományban lezajlott elméleti vitákra, a gazdasági jog és az ún. konstans elemek vitájára. Ezek a viták a sztálini közgazdasági tanulmány megjelenése után lényegében lezárultak, ma már a kodifikáció során egészen más síkon merülnek fel részletkérdések. Pl.: általános vagy célhoz kötött legyen-e a jogi személyek jogképessége, mennyiben tartsuk tiszteletben az öröklési jogban a nép társadalmi tudatában mélyen gyökerező szokásokat stb. A továbbiakban azzal a jelenséggel foglalkozott, hogy a kialakuló új jog fejlődésében néha éles fordulatokat látunk, amelyek a következtetés, az ingadozás látszatát keltik, valójában azonban gazdasági, társadalmi fejlődésünk által indokoltak. Ezt a jelenséget a kötbér intézményének a fejlődésével és a házasság felbontásának a felszabadulás utáni két rendezésével illusztrálja.

Részletesen foglalkozott a házassági vagyoni kérdésével. A szerzeményi közösség jelenlegi túlhalt, a házastársak vagyoni önállóságát a dolgozók szabad szövetségének szocialista elvével alig összeegyeztethető mértékben korlátozó szabályozásával szemben új törvényi rendezést tart szükségesnek, ami a reális vagyoni közösség tárgyának körét a közös használatra beszerzett vagyontárgyakra szűkítené és a szerzeményi közösség megoldását tenné általánossá.

A házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló közel tízéves törvény — ami polgári szemmel valóban radikális volt — szintén mutat bizonyos hátrányos vonásokat. A házasságon kívül született gyermek hátrányos megkülönböztetését nem az apai családba behelyezés útján kell megszüntetni; e megkülönböztetést a szocialista társadalomban magasabb szinten kell kiküszöbölni.

Hasonlóképpen problematikus és a női egyenjogúság elvével összeütközést

* Az előadás szövegét lapunk első cikke tartalmazza.

okoz az apaság megállapításának a szabályozásából fakadó bizonyítási nehézség. Megoldásként ismételten javasolja a felszólaló a diskrimináció elleni küzdelmet családjogon kívüli eszközökkel, a családjogban pedig a kevésbé biztos apával szemben elég lenne a tartáshoz és neveléshez való jog megadásánál megállni.

Mártonffy Károly egyetemi tanár az államigazgatási jog vonatkozásában egészítette ki az előadást. Bevezetőben foglalkozott a közigazgatás demokratizálásának folyamatával, majd az államigazgatási szervezet átalakulását ismertette, kiemelve a tanácsrendszer létrehozásának jelentőségét.

Az államigazgatási eljárás is mélyreható fejlődést mutat, jelenleg soronlévő feladat az államigazgatási általános eljárási törvény megalkotása. Helyesebbnek tartaná és indokolja az „államigazgatási rendtartás” elnevezést, ez biztosítaná az egységet a Pp. és a Bp. elnevezésével. E törvény megalkotása különös gondot igényel, alkalmasnak kell lennie a fogalmak eluralkodott pontatlan használatával szemben a továbbiakban a gondos jogszabályszerkesztés elősegítésére.

Szükségének tartja az államigazgatási jogban a „jogerő” dogmatikus használatának felszámolását. A jogerő a múlt században az erőltetett tudományos látszatra való törekvés, a sznobizmus eredményeképpen került be a polgári per mintájára mesterségesen létrehozott közigazgatási perbe. Létjogosultságát azonban már a burzsoá jogtudomány is kétségbevonta, még kevésbé lehet helye a szocialista államigazgatási jogban. A burzsoá közigazgatási jog jogerős végrehajtható határozatát is megváltoztatták, ha a tények megváltoztak, vagy a burzsoázia érdeke úgy kívánta. A szocialista államigazgatási jogban nem a dogmatikus jogerő-elmélet életrekeltésével kell a határozatok biztonságát keresnünk, hanem reális tényezőkben: a hatóságok feladatainak, hatáskörének pontos megállapításában, a szocialista törvényesség érvényesítésében.

Az államigazgatási jog kodifikálásával kapcsolatban megállapítja, hogy a burzsoá jogtudomány technikai nehézségekre utalva tagadta a közigazgatási kódex létrehozásának lehetőségét, pedig a nehézség valódi oka abban rejlik, hogy az állam végrehajtó tevékenysége a legközvetlenebbül függ a fejlődés adott fokától. Ezért az államigazgatásban a részterületek kodifikációját tarja megvalósíthatónak.

Befejezésül szintén a jobb munkát jelölte meg a jogászok fokozott megbecsülése feltételeként.

Névai László egyetemi tanár, kandidátus, rámutatott arra, hogy népi demokratikus államunk és jogunk — a magyar munkásosztály és a párt harcai mellett — a *Szovjetunió*nak a fasizmus és militarizmus erői felett aratott győzelmei eredményeképpen jött létre és további fejlődésük legfőbb forrása is a Szovjetunió állandó baráti segítsége volt. Utalt arra, hogy a magyar jogtudomány fellendítése érdekében feltétlenül szükség van az egészséges kritikai szellem kialakítására, a jogalkotás és a tudomány problémáinak alkotó megvitatására. Ebből kiindulva bírálta az előadás néhány fontosabb megállapítását.

Népi demokratikus államunk és jogunk fejlődése az elmúlt 10 év alatt akkor haladt helyes irányban, amikor dialektikusan alkalmaztuk saját viszonyainkra a *szovjet államépítés, jogalkotás és tudomány tapasztalatait*. Ezt bizonyítják legjelentősebb *eredményeink* szocialista államszervezetünk kiépítése és szocialista jogrendszerünk kialakítása terén; így többek között a Gazdasági

Főtanács, az üzemi bizottságok, az Országos Tervhivatal, a döntőbizottságok, majd a tanácsrendszer és az új bírósági szervezet stb. megteremtése, valamint Alkotmányunk és egynéhány új kódexünk (Btá., Bp., Pp., Mt., Csjt.) megalkotása. Ezzel összefüggésben téves az előadásnak az a megállapítása, amely szerint az „anyagi igazság” kifejezést a szovjet jogból vettük át. A szovjet törvényekben ez a kifejezés sehol nem fordul elő és a szovjet jogtudományban is csupán a tárgyi valóságra szorítkozó „objektív igazság” kifejezés helyett szerepel. Az anyagi igazság elnevezést nálunk a burzsoá jogtudomány (Magyarországon Balogh, Finkey, Plósz, Bacsó stb. munkássága) maradványaként került alkalmazásra, gyakran az anyagi igazság burzsoá értelmében bennrejlő *idealista tartalommal* („méltányosság”, „igazságosság” stb.).

Ezzel szemben a szovjet tapasztalatok alkalmazása terén elkövetett tényleges *hibákra* mutat az, hogy egyes területeken (pl. az ügyészégi szervezetenél) viszonylag későn tértünk rá a teljes szocialista átalakítás útjára, más területeken pedig még mindig nem mutathatunk fel befejezett eredményeket. Így pl. a szovjet tapasztalatok ellenére sem végeztük el a *kodifikációt* a gyakorlati szempontból legfontosabb két jogterületen: a büntetőjogban (különös rész) és a polgári jogban. Ebben a kodifikációs munkában — több népi demokratikus államhoz képest is — nálunk kétségtől lemaradás van. Nem helyeselhető az előadásból kitetsző az a tendencia, amely utólagos elméletgyártással (Oroszország „határtalan területei és rossz közlekedési viszonyai”, „a cseh és szlovák jog egységesítésének” feladata, nálunk nem volt fegyveres felkelés, „bizonyos fokig öncélúnak tűnhet a jogrendszer átépítése” stb.) igyekszik felmentvényt adni a múlt mulasztásaira és a hibából erényt csinál. A népi demokratikus fejlődés során a jogalkotás szovjet tapasztalatokon alapuló, szocialista előbbrevitelét igen gyakran hátráltatták a „mi még nem tartunk ott!” hírhedt jelszavával. Most, a kodifikációs mulasztások apológiája kapcsán — úgy látszik — ennek a jelszónak retrospektív jellegű felélesztésére („mi még nem tartottunk ott!”) történik kísérlet. Az ilyen felfogás ma is megnyugtat, ahelyett, hogy a kodifikációs munkálatok gyorsítására ösztönözne.

A népi demokratikus jogfejlődés sajátos problémájával, a *régi és új jogszabályok átmeneti együttlétézésének* a kérdésével kapcsolatban a hozzászóló szintén több észrevételt tett az előadásra. Úgy tűnik, hogy az előadó túlbecsüli a régi jog liberálkapitalista elemeinek a jelentőségét, nem tud szabadulni a klasszikus kapitalizmus jogalkotása iránti tisztelettől. Erre mutat pl. a felszabadulás előtti magyar jogot végeredményben globális elismeréssel illető az a megállapítás is, amely szerint a jogi romeltakarítás azért is ment viszonylag könnyebben, mert a magyar jogrendszernek a Horthy-fasizmus törvényei nem váltak szerves részeivé. A 25 éves ellenforradalmi rendszer tényeinek is ellentmondó ilyen nézet alkalmas olyan benyomás keltésére, mintha a burzsoá-liberális hagyományok ereje, kisugárzása játszott volna döntő szerepet a fasiszta magyar jogrendszer felszámolásában, nem pedig a Szovjetunió felszabadító harca, segítsége és az a tény, hogy kezdettől fogva a munkásosztály volt a népi demokratikus forradalom vezető ereje. A monopolkapitalista joganyag egyébként nem csupán a Horthy-rendszer idején rakódott rá a magyar jogra, hanem már a századfordulótól kezdve egyre mélyebben alakította át az egész burzsoá magyar jogrendszert. Az *ági öröklésnek*, az ösiség szurrogátumaként 1861-ben meghonosított a jellegzetesen feudális jogintézménynek a fenntartása — jelenlegi viszonyaink közepette — a földtulajdoni viszonyok

túlzott megmerevítése révén nem mozdítaná elő a mezőgazdaság szocialista átalakítását és lényegileg nem a dolgozó parasztság, hanem a kulákság szempontjából bírna jelentőséggel.

Nem lehet elfogadni az előadónak a hatályban maradt régi jogszabályok alkalmazásával kapcsolatos fejtegetéseit, a szokásjogi „hattyúdal”-elméletet sem. A hatályban hagyott régi jogszabályok nem a szokásjog erejével, „az állam erre rendelt szerveinek szokásjogaként” érvényesülnek hanem annál fogva, hogy népi demokratikus államhatalmunk nem helyezte hatályon kívül, törvényrontó szokásjog pedig nem hatálytalanította őket és Alkotmányunk 71. §-ának (2) bekezdése, valamint egyéb törvényeink alapján kötelező az alkalmazásuk — *írott jogszabályokként*. Az ellenkező felfogás veszélyei nyilvánvalóakká válnak, ha — egyéb hatályos régi jogszabályaink mellett — pl. csupán a régi Btk. különös részére gondolunk. A dolog lényege abban rejlik, hogy a „régí” és új jogszabályok együttlétézése a proletárdiktatúra viszonyai közepette semmiféle *jogi dualizmust* nem eredményez, mert a régi eredetű jogszabályok *osztálytartalma* és funkciója teljesen megváltozott a munkásosztály államhatalma idején. Megtartásuk az egységes szocialista törvényesség követelménye. Ez pedig nem tűri meg a jogrendszer lazítását többek között abban a formában sem, amely a törvényi *írott jogból szokásjogot* csinálna.

Király Tibor egyetemi adjunktus büntetőjogunk fejlődését értékelte felszólalásában. Megállapította, hogy a magyar büntetőtörvénykönyv (1878 : V. tv.) a liberalizmus korszakának szülötte, amelyben értékesítették az európai polgári fejlődés eredményeit. A régi büntetőjog azonban feudális jellegű tulajdonviszonyokat is védett, ezek megszüntetésével megváltozott a büntetőjog funkciója is. Az antifeudális feladatok megoldásában a büntetőjogot is felhasználtuk, de szerepe nem volt széleskörű, pl. a földreform elleni támadásokat sem a büntetőjog eszközeivel védtük ki. Nagy szerepe volt a büntetőjognak a háborús és népellenes bűnösök felelősségrevonásában, majd a stabilizáció megvédésében. A 8.800/1946. M. E. sz. rendeletet még ma is felhasználjuk a spekulánsok ellen. Ehhez hasonlóan közvetlenül védi a népi demokrácia gazdasági rendjét a 8.400/1946. évi M. E. sz. rendelet, vagy különösen jelentős a demokratikus államrendet védő 1946 : VII. tv., amelyet a népi demokrácia elleni összeszküvőkkel szemben alkalmaztunk.

A népi demokratikus fejlődés második szakaszában sor került az 1950 : II. tv. megalkotására (Btá.). A tv. jelentősége abban van, hogy a különös részt alkotó régi jogszabályok értelmezését megkönnyíti, amikor a társadalomveszélyességet elengedhetetlen ismérvnek tekinti a büntett fogalmában, tehát válaszol arra a kérdésre, hogy mi a büntett. Válaszol arra a kérdésre is, hogy mi a büntetés célja, s így a törvény nagymértékben hozzájárul a szocialista tartalmú bírászkodás megvalósításához. A második szakasz fontos gazdasági vonatkozású büntetőjogszabálya a társadalmi tulajdon fokozottabb büntetőjogi védelmét biztosító 1950. évi 24. tvr., aminek megalkotása az állami tulajdon kialakulását követte.

Ebben az időszakban a büntető jogszabályok már elsősorban intézményvédő jellegűek, de továbbra is nyilvánvalóan elsősorban az ellenséges elemek ellen irányulnak, mert aránylag közülük kerülnek ki nagyobb mértékben a büntetettek.

A büntetőjog általában megfogalmazott jogokat és intézményeket véd (pl. az államrendet), így a társadalmi viszonyok megváltozásával automatiku-

san megváltozik a büntetőjog tartalma is. Ha a büntetőjogi diszpozíció nem absztrakt fogalmazású, akkor el kell távolítani az időszerűtlenné váló elemeket. Az 1946 : VII. tv. büntető rendelkezéseit pl. értelemszerűen ma már a Magyar Népköztársaság büntetőjogi védelmére kell alkalmazni. Az új társadalmi viszonyok és intézmények védelmére új büntető jogszabályokat kellett alkotnunk. Értékeli a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepét, pozitív eredményeinek megállapítása mellett kifogásolja a III. és VIII. sz. büntető elvi döntések rendelkezéseit.

A régi jogszabályok szokásjogi érvényesülésével szemben felveti, hogy a büntetőjog terén a bíróságok munkáját nem lehet szokásjogot teremtő tevékenységnek tekinteni, mert a bíróságok az írott törvény kereteiből nem léphetnek ki. A fennálló nehézségeket az új büntetőtörvénykönyv megalkotása szüntethetné meg. Ennek előkészítése a szovjet tudomány eredményeinek és a gyakorlat tapasztalatainak felhasználásával történik.

Eörsi Gyula válaszában megköszönte a hozzászólásokat — a kiegészítő jellegűeket és a bíráló jellegűeket egyaránt — majd hozzátette, hogy elsősorban természetesen a bíráló megjegyzésekkel kíván röviden foglalkozni.

Ami az „anyagi igazság” kérdését illeti, fenntartja, hogy e kifejezést a szocialista igényű magyar jogászok a szovjet jogtudományból vették át, vagy legalábbis vélték átvenni, éspedig a szovjet jog egyik leghivatottabb magyar szakértőjének, Névai László elvtársnak néhány év előtti írói, lektori és szerkesztői tevékenysége folytán. Ha ez hiba volt, ezt önkritikusan kellett volna felvetnie a hozzászólónak.

A kodifikáció elmaradottsága kérdésében a hozzászóló csupán ismétli az előadók álláspontját ; az elmaradás okainak feltárását azonban helytelen az elmaradás mentegetésével összetéveszteni. Az elmaradás okainak feltárása ezeknek az okoknak a kiküszöbölését szolgálja. Aligha lehet ösztönzés helyett „leszerelés”-ről beszélni, amikor az egész előadáson végigvonuló gondolat, a feladatok összefoglalásának első pontja éppen a teljes kodifikáció sürgetése. A „bizonyos fokig öncélúnak tűnhet a jogrendszer átépítése” kifejezés kiragadása teljesen félrevezető, de ugyancsak nem helyes a helyzet konkrét elemzésével érvek helyett a szovjet tapasztalatokkal szembeni idegenkedés megalapozatlan gyanúját szegezni szembe.

Ugyancsak félremagyarázása az előadásnak az, amit a hozzászóló a fasiszta jogról mondottakhoz fűzött hozzá. Ő az egész Horthy-féle jogot fasisztának tekinti. Azt állapítja meg róla, hogy az a 25 év alatt nem verhetett olyan gyökeret, mint az évszázados feudális és liberálkapitalista jog. Ebből nem lehet azt a következtetést levonni, hogy az előadás olyan benyomást keltett, mintha a liberális hagyományok kisugárzása játszott volna döntő szerepet a fasiszta jogrendszer felszámolásában ; itt is alaptalan az inszINUÁCIÓ, mintha az előadás a Szovjetunió szerepét lekicsinyelte volna.

Az ági öröklés kérdésében a hozzászóló figyelmen kívül hagyta, hogy az előadás e jogintézmények *átalakítva* való felhasználásáról szólt ; a földtulajdoni viszonyok területén való alkalmazására senki sem gondol — viszont megfelelően *átalakítva* egyaránt szolgálhatja a jókeresetű munkások, dolgozó parasztok és értelmiségiek érdekeit : az ági öröklés indokolt, ha az egyik házastárs rövid házasság után hal meg.

A hozzászólónak a szokásjoggal kapcsolatos polémiaja is félreértésen alapul. Az előadásból teljesen világos, hogy itt egészen sajátos szokásjogról van

szó, amelyből számúztuk a spontaneitást. A szokásjogi elem e téren az, hogy államunk erre rendelt szervei alkalmazásuk által elismerik e régi jogszabályokat és ezzel bizonyos fokig nivellálják is azokat: rendelettel is hatályon kívül helyezhetőkké teszik a felszabadulás előtti törvényeket. Itt azonban éles határvonalat vont az előadó: kifejezetten leszögezte, hogy e sajátos szokásjogot *csak írott jog* szüntetheti meg. Ilyen körülmények között nem helyes úgy polemizálni, mintha az előadó közönséges szokásjogról szolt volna.

Sajnálatos, hogy a bíráló megjegyzések egy része egyes kiragadott félmondatokból vagy kiszakított kifejezésekből kiindulva az előadónak gondolataitól egészen távolfekvő nézeteket imputált. Az ilyen bírálat — fejtette ki az előadó — *vita* keltésére alig alkalmas, mert csak *helyreigazítást* kíván. Mégis a fejlődés jeleként kell értékelni, hogy az ülészakon megnyilvánult a harcoss vitaszellem.

T. I.

A törvényesség feletti általános felügyelet és az operatív munka ellenőrzése közötti viszony

I. Majdnem két éve, hogy — Alkotmányunk előírásai alapján — a Központi Vezetőség 1953. június. 28-i határozatainak megfelelően létrejött az új ügyészi szervezet, mint a törvényesség feletti felügyelet speciális szerve. Egységes ügyészi szervezetünk új feladatai, új munkaterületei új elvi problémákat vetnek fel, amelyek a gyakorlati munka problémáiként is jelentkeznek.

Ügyészi szervezetünk számára teljesen új feladatokat jelentett mint egyik önálló, egyben teljesen új felügyeleti ág, az általános felügyelet. E felügyeleti ág területén is vetődnek fel olyan — elsősorban elvileg tisztázandó — kérdések, amelyek a gyakorlati munka kérdésévé váltak. Már hosszabb idő óta ilyen igen fontos elvi kérdésként vetődött fel az operatív munka ellenőrzése és a törvényesség feletti általános felügyelet egymáshoz való viszonyának kérdése, a két terület elhatárolása, ugyanakkor közös érintkezési pontjainak megjelölése, összefüggéseinek megvilágítása. A kérdés elméleti téren való felvetését és elméleti tisztázása irányában legalábbis a kezdő lépések megtételét a gyakorlat szükségletei követelik meg főleg az ügyészi szervezet, de ezen túlmenően igazgatási szerveinknek, az irányító szervek ellenőrzési tevékenységének és ellenőrző szerveink munkájának szükségletei is.

A kérdéssel hazai jogtudományunk és jogi irodalmunk mind ez ideig érdemlegesen nem foglalkozott. A szélesebb nyilvánosság előtt ezt a kérdést csupán az 1954. évi magyar Állam- és Jogtudományi Kongresszus egyik előadása¹ érintette. A baráti országok jogi irodalma — elsősorban a Szovjetunió, de egyik-másik népi demokratikus ország jogi irodalma is — már régebben felvetette a törvényesség feletti felügyelet és az operatív munka ellenőrzése közötti viszony, a két terület elhatárolásának kérdését. Ez érthető — a Szovjetunióról nem is szólva — a többi népi demokratikus országokban az új, szocialista típusú ügyészi szervezet előbb jött létre, mint nálunk, tehát a kér-

¹ Vas Tibor: A szocialista törvényesség.

dés elméleti téren való felvetését a gyakorlati munka igényei ezekben az országokban már korábban megkövetelték.

E cikk célkitűzése az, hogy a mostmár nálunk is egyre erősebben jelentkező igényeknek megfelelően az operatív munka ellenőrzése és a törvényesség feletti felügyelet viszonyának kérdésében állásfoglalást kíséreljen meg, vagy legalábbis ebben az irányban a kezdeti lépéseket tegye, nagyrészt a Szovjetunió és a népi demokratikus országok jogi irodalmának e téren eddig elért eredményeire támaszkodva.

Magyar jogászai körökben, a gyakorlati munkában, a két terület közötti elhatárolás kérdésében eddig nagyjából két, nem teljes határozottsággal kialakult, de felismerhetően egymással ellentétes állásponttal találkozhatunk. Az egyik álláspont szerint — a két terület egymással való összefüggései olyan szorosak, hogy a két területet egymással teljesen összefonódottnak, egymástól elhatárolhatatlannak kell tekinteni és a gyakorlati munkában nem is volna helyes ilyen határokat vonni. A másik álláspont szerint a két terület — bár egymással igen szorosan összefügg — egymástól elvileg és a gyakorlatban is elhatárolható. Ez utóbbi álláspont újabban mindinkább erősödik.

Az elsőnek ismertetett, az elhatárolás lehetőségét tagadó álláspont helytelenségét és tarthatatlanságát *egészében véve* már nyilvánvalóvá teszi a törvényesség feletti általános felügyeletnek külön speciális szervezet feladatkörébe való utalása. Ezen álláspont fenntartása esetén az ügyési szervezet általános felügyeleti tevékenységének megszervezése csupán az eddigi ellenőrző szervek eggyel való szaporítását jelentené. Az elhatárolás szükségességét és lehetőségét részletekben is bizonyítja és egyben e határok főbb vonalakban való megvonását is lehetővé teszi a két terület néhány alapvető sajátosságának összehasonlítása.

II. A két terület különbségeinek és határainak megállapításához a törvényesség feletti felügyelet és az operatív munka ellenőrzése, valamint e két feladatot ellátó szervek tevékenysége közötti *tartalmi* különbségekből kell kiindulnunk.

A Szovjetunió ügyésszégének és példája nyomán a népi demokratikus államok ügyésszégek feladata a törvényesség egységes értelmezése, egységes alkalmazása és a törvényeknek, jogszabályoknak mind az állami hatóságok, hivatalok, intézmények, társadalmi szervek, mind az állampolgárok részéről való maradéktalan megtartása feletti felügyelet, amelyet a szocialista állam- és jogtudomány az állami munka egyéb feladataitól elhatárolt, *speciális* feladatként fog fel.

Ez az ügyésszég egyetlen, kizárólagos feladata, mint már Lenin megfogalmazta, az ügyésszég „egyetlen joga és kötelessége”.¹

Ez elsőrendű fontosságú feladat, mivel a szocialista típusú államnak, fejlődése hosszú szakaszán alapvetően fontos érdekei fűződnek az államhatalom maximális megszilárdításához és állandó erősítéséhez, ennek megfelelően az egységes szocialista törvényesség kialakításához és állandó erősítéséhez.

A törvényesség megtartása feletti felügyelet feladataitól lényegesen eltérnek az operatív munka ellenőrzésének feladatai. Itt előljáróban szükséges meghatározni az *operatív munka* és az *operatív munka ellenőrzésének* fogal-

¹ Lenin, Művei, 33. köt. Szikra, 1953. 361. old.

mát. *Operatív munka* lényegében mindaz a *célszerű szakmai tevékenység*, amelyet az egyes állami hatóságok (az államigazgatás országos és helyi szervei, az államhatalom helyi szervei), a gazdasági szervek (vállalatok stb.), intézmények (oktató-nevelő, tudományos, gyógyító stb. intézetek), valamint társadalmi szervek szakfeladataik, ill. társadalmi feladataik ellátása érdekében folyamatosan végeznek és az ezekhez kapcsolódó ügyviteli, adminisztratív munka. (Pl. termelő, szállítási, kereskedelmi, műszaki, tudományos, szervező, orvosi, könyvelési, adminisztratív stb. tevékenység.) *Az operatív munka ellenőrzése*, röviden: *operatív ellenőrzés* lényegében az egyes állami hatóságok, intézmények, társadalmi szervezetek e szakmai, ill. hivatásszerű tevékenységének *tartalmi ellenőrzése*, tevékenységük helyességének, szakszerűségének, célirányosságának ellenőrzése. Lenin az ellenőrzést többször mint a népgazdaság és az államvezetés döntő feladatainak egészével szorosan összefüggő tevékenységet jelölte meg, Sztálin pedig a kivitelezés, végrehajtás ellenőrzésének megszervezését a helyes vezetés alapfeltételei közé sorolta.¹

Sztálin az ellenőrzés megszervezésének fontosságát, jelentőségét ugyan az idézett helyen a pártmunka viszonylatában veti fel, megállapítása azonban érvényes állami és gazdasági munkánk területén is. Ez az állami munka, az államigazgatás területén azt jelenti, hogy elsősorban a vezető funkcionáriusoknak, a vezető szerveknek kötelességük ellenőrzést gyakorolni a vezetésük alatt álló szervek és személyek munkája felett, ellenőrizni az apparátus (hivatal, intézmény, vállalat stb.) működését. A vezető szervek ellenőrző tevékenysége körébe beletartozik az államhatalmi és államigazgatási szervek által kibocsátott *általános érvényű jogszabályokban* előírt kötelezettségek teljesítésének, a jogszabályok megtartásának és alkalmazásának ellenőrzése is. Ebben a vonatkozásban tehát a vezető, irányító munka keretében, a vezető, irányító munka szerves részeként végzett ellenőrzési tevékenység a *törvényesség megtartása fölötti ellenőrzést is* jelent az egyes igazgatási szervek szakterületén. Ugyanakkor az ellenőrző tevékenység nemcsak az általánosan kötelező jogszabályok végrehajtásának, megtartásának és alkalmazásának ellenőrzésére terjed ki, hanem *ezen túlmenően* azon rendelkezések végrehajtásának, betartásának ellenőrzésére is, amelyeket maguk e vezető, irányító szervek csupán a *saját vezetésük alatt álló* szervek, hivatal, intézmény, vállalat stb. munkájára, működésére vonatkozóan adtak ki. Pl. a szakminisztérium ellenőrzi annak az általános utasításának betartását, amely az alá rendelt trösztöket, vállalatokat bizonyos nyilvántartások *rendszeres* vezetésére kötelezi, vagy pl. ellenőrzi annak az egyedi intézkedésének végrehajtását, amelyben az egyes trösztöket, vállalatokat stb. bizonyos anyagok, felszerelések *egyszeri* átadására vagy beszerzésére kötelezte. Ez az egyes szakigazgatási szervek ún. *belső ellenőrzési tevékenysége*.

Az egyes szakigazgatási szervek irányító munkája keretében végzett ellenőrző tevékenysége mellett — és a vezető, irányító szervek munkája felett is — kizárólagosan ellenőrző feladatot látnak el a szocialista típusú államokban az állami központi ellenőrző szervek (így pl. Magyarországon az Állami Ellenőrző Központ).

A kizárólagos ellenőrzési feladatokat ezek a szervek is a vezető, irányító munka egyik részeként, egyik elemeként, mégpedig az állam központi vezető-

¹ Sztálin: A pártmunka fogyatékoságairól. Szikra, 1949. 48. old.

szervei, az államigazgatás legfelső szerve irányító, vezető munkájának részeként végzik.

A központi állami ellenőrző szervek a legmagasabb államvezetés, az állam legfelső vezetőszerveinek szempontjából legfontosabb határozatok, rendelkezések végrehajtását ellenőrzik. Itt szintén nem csupán a jogszabály jellegű, általánosan kötelező érvényű rendelkezések végrehajtásának ellenőrzéséről van szó, hanem az egyedi, konkrét kérdésekre vonatkozó fontos határozatok végrehajtásának ellenőrzéséről is.

Vannak még egyéb, speciális ellenőrzési feladatokat ellátó szervek is, ill. egyes igazgatási szervek speciális ellenőrzési feladatokat is végeznek, ilyen pl. a Pénzügyminisztérium, a Magyar Nemzeti Bank, a Beruházási Bank bizonyos ellenőrzési tevékenysége, az Állami Kereskedelmi Felügyelőség egész tevékenysége.

Az ilyen szerveket — megkülönböztetésül a *szakigazgatási szervek* belső ellenőrzési tevékenységétől, valamint az *állami ellenőrzés központi szerveitől*, *speciális* vagy *funkcionális ellenőrző* szerveknek nevezhetjük, mert az igazgatás, illetve a népgazdaság egészét funkcionális szempontból fogják át. E szervek ellenőrzési tevékenysége is az állami és gazdasági vezetés egyik részeként, egyik elemeként érvényesül és ezek is operatív módon, a *szakmai részletekig* *menően* végzik ellenőrzési tevékenységüket.

Az ügyészség általános felügyeleti tevékenysége a törvényesség feletti felügyeletet jelent. Az ügyészi felügyelet tárgya csupán az államhatalmi és államigazgatási szervek által kiadott *általánosan kötelező rendelkezések, jogszabályok* (törvények, rendeletek stb.) maradéktalan *megtartása* fölötti felügyelet lehet.

Az ellenőrző szervek munkája és az ügyészség általános törvényességi felügyelete közötti elhatárolás kérdése, az elhatárolás nehézsége — egyesek szerint teljes lehetetlensége — lényegében ezen a ponton merül fel. Egyesek szerint, ha az ügyész *tartalmilag, alapjaiban* akar meggyőződni a törvények, jogszabályok, a törvényesség megtartásáról, akkor ehhez elengedhetetlenül szükséges az egyes igazgatási vagy gazdasági szervek munkájának *minden egyes szakmai részletkérdéséig* *menően* ellenőrző munkát végezni. Végső fokon tehát éppen a technikai, műszaki, gazdasági, szervezési, ügykezelési stb. szakmai részletkérdésekig *menő* operatív vizsgálattal kell megállapítania, hogy a vizsgált szerv maradéktalanul teljesítette-e a jogszabályok előírásait, vagy nem, munkája érdemi tartalmában van-e törvénytértés és ennek mi a legkonkrétabb oka.

Az általános felügyeleti tevékenység ilyen felfogása véleményem szerint téves és hibás eredményekre vezet.

A törvények, a jogszabályok legtöbb esetben általánosabb keretben adják meg a feladatokat, szabnak meg egyes kötelezettségeket, vagy adnak bizonyos lehetőségeket az államigazgatási, gazdasági stb. szervek számára. Az államigazgatási, gazdasági stb. szervek a jogszabályok előírásait gyakran *többféle* konkrét, részletes, szakszerű intézkedéssel teljesíthetik, amely intézkedések közül a legcélszerűbbek kiválasztása saját megítélésükre, mérlegelésükre van bízva. Az is előfordul, hogy egyes jogszabályok részletesen és határozottan előírják a szükséges operatív intézkedéseket is. (Pl. az év meghatározott időszakában és meghatározott módon elvégzendő leltározás, meghatározott fajtájú és mennyiségű védőtelek kiszolgáltatása stb.). Ilyen esetekben — és kizá-

rólag ilyen esetekben — a jogszabály előírásainak teljesítési módját maga a jogszabály nem bízta a végrehajtó szerv mérlegelésére; a jogszabály végrehajtásának, alkalmazásának más módja nincs, mint *meghatározott operatív intézkedések megtétele*, ilyenkor tehát az ügyész vizsgálatának körébe az *előírt operatív intézkedések is* beletartoznak. Más esetekben azonban az ügyész a jogszabályok, a törvényesség megtartásának vizsgálata során az operatív részletkérdések vizsgálatába nem mehet bele, már csak azért sem, mert a kérdés ilyen szakmai részleteire kiterjedő szakismeretei nincsenek, általában nem is lehetnek. Az ügyész vizsgálatának *egyetlen* szempontja mindenképpen csak az lehet, hogy a vizsgált szerv a törvény, a *jogszabályok* általánosabb vagy részletesebb követelményeinek *eleget tett-e*, a törvényességet nem sértette-e meg.

Előfordulhat, hogy csak a szakmai részletkérdések tisztázásán keresztül állapítható meg, hogy a vizsgált szerv a jogszabályok előírásainak eleget tett-e vagy nem. Ilyen esetekben természetesen, hogy az ügyészség az előzőleg lefolytatott szakmai vizsgálatok eredményére támaszkodik és e szakvizsgálatok eredményeit veszi alapul, vagy éppen e célból szakvizsgálat lefolytatását kezdeményezi. Maga az ügyészség által végzett felügyeleti tevékenység azonban mindenképpen csupán a *vizsgált szerv*, hatóság, vállalat stb. *működésére, eljárására vonatkozó általánosabb vagy részletesebb jogszabályok közvetlen hatóköréig* terjed ki, még akkor is, ha az ellenőrzés adataira, eredményeire támaszkodik. Ez szabja meg az ügyészi felügyelet tartalmát.

Az ellenőrzés tartalmilag ennél sokkal átfogóbb, részletesebb jellegű.

Az ellenőrzésnek fő figyelmét a vizsgált szerv alapvető szakmai, termelési stb. feladataira, az ellenőrzés alapját képező legfontosabb rendelkezések — és nem csak jogszabályok — célkitűzéseire, ezek *tartalmi* végrehajtására, megtartására, e célkitűzések *tényleges megvalósítására* kell fordítania, az *ellenőrzés lényege éppen ez*. Az ellenőrzés nem hagyja, nem hagyhatja figyelmen kívül az ellenőrzött szerv működésére vonatkozó jogszabályokat sem — és az ellenőrzés ennyiben a törvényesség biztosításának is egyik módszere. Az ellenőrző tevékenység ilyen jelentőségét sem szabad lebecsülni, az *ellenőrzés alapvető tartalma, súlypontja azonban mégis az operatív munka jóságának, helyességének, célszerűségének vizsgálata, megállapítása, az ellenőrzött szerv működésének ilyen szempontból való értékelése, illetve a fennálló helyzet ilyen szempontok szerint való feltárása*.

Az előbbiek teljes mértékben vonatkoznak a külső ellenőrző szervek által végzett ellenőrző tevékenységre is, mind a speciális feladatokat ellátó (funkcionális) ellenőrző szervek, mind a központi állami ellenőrző szervek tevékenységére. Így pl. az Állami Kereskedelmi Felügyelet ellenőrző tevékenysége is kiterjed az állami fegyelemnek, a *jogszabályoknak* a kereskedelem és a közétkeztetés területén való maradéktalan megtartására, ugyanakkor a *kereskedelmi szabályzatok* pontos megtartására, pl. az áruk kezelésére, tárolására, raktározására; a kereskedelmi dolgozóknak a fogyasztókkal szemben tanúsított magatartására stb., tehát az *operatív munkának* részleteiben és egészében való ellenőrzésére is.¹

Ugyanezeket láthatjuk a központi állami ellenőrzés esetében is. Az 1952. évi II. törvény az Állami Ellenőrző Központ feladatkörét elsősorban és súlylál az államigazgatási szervek, valamint az állami vállalatok, intézmények és

¹ Ld.: 1021/1952. (VII. 12.) M. T. sz. határozat: az állami kereskedelmi felügyeletről. I. rész.

egyéb szervek *termelési, gazdasági és pénzügyi tevékenységének ellenőrzésében* jelöli meg. (1952. évi II. törvény 2. § 1. pont.) A termelési, gazdasági és pénzügyi *tevékenység* ellenőrzése nyilvánvalóan a munka tartalmi ellenőrzését, és pedig az *operatív részletekre is kiterjedő* ellenőrzését jelenti. Erre is mutat a törvénynek az a kitétele, ahol külön kiemeli, hogy „az ÁEK ellenőrzése elsősorban a *termelés kérdéseit* tartsa szem előtt, emellett azonban terjedjen ki a pénzügyi és gazdasági *működés* vizsgálatára is”. (6. § (3) bek.) (Kiemelések tőlem B. J.)

Az állami központi ellenőrzés feladatait ilyen felfogás szerint végezték a Szovjetunió állami ellenőrző szervei is, e téren is világos utat mutatva a népi demokratikus államok számára. Pl. A Szovjet Ellenőrzés Bizottságának 1934. júliusi Plénuma foglalkozott a vasúti szállításnak az őszi kampányra való felkészülésével. A Plénium a Szovjet Ellenőrzés Bizottságának és a Bizottság helyi meghatalmazottainak legfontosabb feladataként az előbbi kérdésre irányuló „*operatív ellenőrzést*” jelölte meg. (Pl. a szállítás téli munkára való előkészítésének minden területét: az utak előkészítését, a lokomotív- és vagonpark helyzetét, a szállítás szervezeti átalakítását stb.)¹

Az állami központi ellenőrzésnek, mint közvetlenül az állam legfelsőbb vezetőszervei számára dolgozó ellenőrző szerv tevékenységének az államvezetés, „a népgazdaság fejlődése szempontjából legidősebb kérdések vizsgálatára és a legfontosabb határozatok végrehajtásának ellenőrzésére kell irányulnia”, mint ezt 1952. évi II. törvényünk kimondja. (6. § (2) bek.)

A törvényesség fölötti általános felügyelet gyakorlása során az ügyészségnek is a párt és a kormány legfontosabb határozatait, e határozatok célkitűzéseit kell szem előtt tartania, de a *törvényesség szempontjából*, vagyis e határozatok végrehajtását nem operatív részletekbe menően vizsgálva, hanem úgy, hogy elsősorban azoknak a *jogszabályoknak* végrehajtására és megtartására kell a fő figyelmet irányítania, vagyis azokból a jogszabályokból kell kiindulnia, amelyek különösen e határozatokban foglalt célkitűzések megvalósítását kívánják biztosítani, vagy segíthetik elő. Ez világosan kitűnik akkor, ha összehasonlítjuk az ellenőrzés és az ügyészi felügyelet néhány (feltételezett) témáját. Pl. a lakosság élelmiszerellátásának biztosítására vonatkozó célkitűzések megvalósítását elősegíthetik az ellenőrző szervek azzal, ha a begyűjtő szerveknek és a közlekedési hálózatnak a gabonabegyűjtési időszakra való felkészülését ellenőrzik, az ügyészség pedig azzal, ha a begyűjtésre vonatkozó törvényes rendelkezések megtartását vizsgálja, azt, hogy a begyűjtési szervek érvényt szereznek-e a beadási kötelezettségek teljesítésének. Vagy pl. a lakosság lakásellátására irányuló célkitűzések megvalósítását segíti elő, ha az ellenőrző szervek az építővállalatoknál és trösztöknél, az érdekelt beruházó szerveknél a lakásépítési program végrehajtását ellenőrzik, az ügyészség pedig a tanácsszerveknél és a szolgálati lakások fölött rendelkező szerveknél a lakás-gazdálkodásra (kiutalásokra stb.) vonatkozó jogszabályok megtartását vizsgálja meg.

Ezekből a példákból világosan látszanak a két munkaterület közötti különbségek, ugyanakkor látszanak a két terület összefüggései is.

¹ *Kuzbisev*: Beszéd a Szovjet Ellenőrzés Bizottságának 1934. júliusi Plénumán. Megjelent: Pravda, 1934. július 10. Közli: Ellenőrzési Szemle 1954. januári száma 11–17. old.

Ezeknek a különbségeknek, az operatív munka ellenőrzése és a törvényesség fölötti ügyészi felügyelet közötti elhatárolásnak alapjait világította meg elvi élességgel Lenin, amikor a következőket írta: „A Munkás-Paraszt Felügyelet nemcsak a törvényesség szempontját, hanem a *célszerűség szempontját is érvényesíti*, amikor elbírálja a határozatokat. Az államügyész *azért felelős, hogy egyetlen helyi hatóság egyetlen határozata se térjen el a törvénytől, s az államügyész csakis ebből a szempontból köteles óvást emelni* bármilyen törvénytelen határozat ellen...¹ (Kiemelések tőlem — B. J.)

Az ellenőrzésnek, mint a vezető, irányító munka elemének és szervek alkotórészének, állandó, folyamatos tevékenységnek kell lennie, mint magának az irányító munkának. Csak állandó, folyamatos ellenőrzéssel lehet a munkát folyamatában, egészében áttekinteni és csak a munka egészének ilyen áttekintésével lehet a hibákat feltárni. Ugyanakkor le kell szögezni azt is, hogy az ügyészségnek törvényesség fölötti felügyeleti tevékenységét szintén folyamatos tevékenységként kell végeznie.

E kérdésben, a törvényesség fölötti általános felügyelet lényegének és alapvető módszerének, többek között az ügyészi általános felügyelet *esetiségének* vagy *folyamatosságának* kérdésében az 1951. évben a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo hasábjain nagy vita folyt le V. Sz. Tadevoszján és P. V. Baranov szovjet jogászok között.² Tadevoszján szerint *az ügyész feladata a tudomására jutott törvénsértések felderítése, megszüntetése, továbbá a törvénsértők elleni eljárás megindítása.* (Kiemelés tőlem — B. J.)

Baranov — Tadevoszjánnal ellentétben — azt szögezi le, hogy az ügyész az igazgatási szervek *egész tevékenységét* ellenőrzi, *folytonosan, nem pedig csupán törvénsértésekről szerzett értesülés esetén.* Az általános felügyelet jelenti annak ellenőrzését, hogy az igazgatási szervek eljárnak-e és törvényesen járnak-e el.

Amint látható, a vita nem az operatív munkába való beavatkozásról folyt, ez a probléma az ügyészi felügyelet Tadevoszján szerinti felfogás esetén fel sem merülhet, de semmiképpen sem lehet az operatív beavatkozás lehetőségére következtetni Baranov álláspontjából sem. A vita egyik fő kérdésében, az ügyészi általános felügyelet eseti jellegének vagy folyamatosságának kérdésében pedig azt kell megállapítanunk, hogy a szovjet jogi irodalomban és a szovjet ügyészi szervek gyakorlatában Baranov álláspontja az elfogadott.³

Véleményem szerint Baranov felfogása mellett szólnak Lenin idézett szavai is, amelyek szerint „az ügyész azért felelős, hogy *egyetlen helyi hatóság egyetlen határozata se térjen el a törvénytől...*” (Kiemelés tőlem — B. J.)

Az ügyész csupán a tudomására jutott törvénsértések eseti vizsgálatával — az események sodrában passzívan haladva — a lenini tanítás szerint rá

¹ Lenin, Művei, 33. köt. Szikra, 1953. 362. old.

² Tadevoszján: Az ügyészség általános felügyelete. (Vitacikk.) Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1951. évi 4. szám, 40—90. old.

³ Megjegyzendő, hogy a népi demokratikus államok ügyészségei elvileg nem azonos alapon fogják fel és folytatják a törvényesség fölötti általános felügyeletet. Egyes népi demokratikus államoknak az ügyészi szervek működésére vonatkozó jogszabályaiban, egyes népi demokratikus országok jogászainak elméleti megnyilatkozásaiban Baranov álláspontjára ismerhetünk, más népi demokratikus országok jogalkotásában és az ottani egyes jogászok megnyilatkozásaiban pedig Tadevoszján felfogásával találkozhatunk. Ennek megfelelően ugyanilyen lényeges eltérést mutat egyes népi demokratikus országok ügyészi szerveinek gyakorlata is.

háruló felelősségnek egyáltalán nem felelhetne meg, nem szólva arról, hogy az általános felügyelet ily módon egyáltalán nem tölthetne be a törvénysértések megelőzésében komoly szerepet, ennek pedig a törvényesség általános megszilárdítása érdekében elsőrendű fontossága van. (Ez természetesen egyáltalán nem jelenti a bejelentések, panaszok és egyéb értesülések formájában felszínre kerülő egyes törvénysértések felderítésének háttérbe szorítását.)

Az általános ügyészi felügyelet célja: az egységes törvényesség biztosítása és állandó szilárdítása.

Az ellenőrzés célja ettől lényegesen különböző és a következőkben áll:

a) Az ellenőrzött szerv munkájának *általános, operatív részletekig menő* megjavítása. „Nem az a fontos, hogy egyes bűnözőket fülöncsípünk, hanem *elsősorban* az, hogy *tanulmányozzuk* a felülvizsgálandó intézményeket, tanulmányozzuk őket gondosan és komolyan, *tanulmányozzuk fogyatékságaikat és érdemeiket s lankadatlanul tökéletesítsük intézményeinket*” — mondotta Sztálin a Munkás-Paraszt Inspekció tanácskozásán tartott beszédében.¹ (Kiemelések tőlem. — B. J.)

b) Az ellenőrzés másik alapvető feladata a vezető szervek irányító munkájának segítése, alátámasztása. Ezt a feladatot az ellenőrzés, a határozatok, utasítások stb. végrehajtásának ellenőrzésén túlmenően, a vezető szervek részére való rendszeres, vagy soronkívüli adatszolgáltatással, a vezető szervek rendszeres vagy rendkívüli tájékoztatásával, a helyzet feltárásával, egyes eseti vagy általánosabb jellegű intézkedésekre vonatkozó javaslattétellel való sítják meg.

III. Az operatív munka ellenőrzése és a törvényesség fölötti általános ügyészi felügyelet feladatainak előbb ismertetett tartalmi különbségeiből következnek az ellenőrző szervek és az ügyészség *intézkedéseinek* jellege, formája és az intézkedések *jogkövetkezményei* közötti különbségek.

E különbségeket a következőkben lehet összefoglalni:

Az ügyészség nem államigazgatási hatóság, hanem a törvényesség fölötti felügyelet speciális feladatát ellátó speciális szerv és mint ilyen szervnek államigazgatási jogköre egyáltalán nincs. Az állami és gazdasági igazgatási szervek működése, tevékenysége, intézkedései (aktusai) fölött egyetlen szempontból, a törvényesség szempontjából felügyeletet gyakorol, de e szerveknek nem fölérendelt szerve, tehát e szervek eljárására vonatkozóan vagy éppen helyettük közvetlenül intézkedést nem tehet, eljárásukba közvetlen módon be nem avatkozhat.

Ez az elv szabja meg az ügyész intézkedéseinek jellegét. Az ügyész jogköre arra terjed ki, hogy a törvénysértő határozatok, rendelkezések, intézkedések stb. (aktusok) ellen kifogással éljen, a törvényben e célra megállapított jogorvoslat eszközét alkalmazza, megfelelő intézkedést követeljen a törvénysértés megszüntetése érdekében, ezt az intézkedést azonban ő maga nem teheti meg. Az ügyész egyetlen kötelessége és joga afölött örködni, hogy az igazgatási, gazdasági stb. szervek határozatait, intézkedéseit a törvénytől el ne térjenek és — mint Lenin határozottan leszögezte — „csakis *ebből a szempontból* köteles óvást emelni bármilyen törvénytelen határozat ellen, ugyan-

¹ Sztálin, Művei, 4. köt. Szikra, 1950. 388. old.

akkor nincs joga ahhoz, hogy felfüggeszse a határozat végrehajtását”.¹ Az 1953. 13. tvr. szerint az óvásnak bizonyos felfüggesztő hatálya van ugyan, ez azonban az előbbi elvnek nem mond ellent, mert ez a felfüggesztő hatály közvetett. A kifogásolt határozat, intézkedés végrehajtását *nem maga az ügyészi óvás ténye* függeszti fel, hanem azt az illetékes hatóságnak kell kimondania, de csak abban az esetben, ha az óvást a törvényben előírt határidőre nem vizsgálta meg. (Az államigazgatási úton kiszabott pénzbüntetések végrehajtására nézve az óvásnak *közvetlen* felfüggesztő hatálya van, ez azonban az államigazgatási szervek nem szorosan vett igazgatási tevékenységét érinti.) Megjegyzendő, hogy hasonló *közvetett és feltételhez kötött* felfüggesztő hatálya van pl. a román ügyészség óvásának is.

Az óvás, mint az ügyészi intézkedés egyik formája, szigorúan csak a már megtörtént törvénysértések megszüntetésére, a törvényesség egy-egy konkrét ponton való helyreállítására irányulhat. Ezen nem változtat az sem, hogy az óvás nemcsak egyedi (individuális) aktusok (pl. egy lakáskiutaló határozat) ellen, hanem általánosabb rendelkezések, intézkedések, általános szabályozó (normatív) aktusok ellen is bejelenthető (pl. több állampolgárt érintő tárgykörben hozott VB. határozat, helyi rendelet, miniszteri rendelet), ha azok magasabb jogszabállyal ellentétesek.

Az óvás esetében tehát könnyen lemérhető, hogy az ügyész intézkedései meddig terjedhetnek, könnyen megállapítható, hogy hol van a határ a törvényesség fölötti felügyelet és az operatív munka területe között, amely utóbbi terület az ügyész felügyeleti tevékenysége számára érinthetetlen.

Ez a kérdés az ügyészi intézkedés másik formája, a *javaslat* esetében lényegesen bonyolultabb, de nem megoldhatatlan.

A javaslatról az 1953. 13. tvr. a következőket mondja:

„Az ügyész... a hatóságok, hivatalok, intézmények és egyéb szervek... vezetőjének javaslatot tehet a törvénysértő intézkedések *kiküszöbölésére* és az ilyen intézkedések *megelőzésére*” (10. §). A tvr. e rendelkezését az általános törvényességi felügyelet gyakorlásáról szóló 9/1953. Legf. Ü. sz. utasítás a következő módon konkretizálja: „... az ügyész a *törvénysértések okainak megszüntetésére és az azt lehetővé tevő körülmények kiküszöbölésére* olyan esetekben tesz javaslatot, amikor a hatóságnál, hivatalban, vállalatnál (üzemnél) vagy szervezetnél több ízben fordult elő törvénysértés. *Felmerül tehát annak a szükségessége, hogy gyökeres intézkedéseket foganatosítsanak a törvénysértések megelőzésére és felszámolására.*

Ilyen javaslatot lehet tenni függetlenül attól, hogy az ügyész adott esetben emelt-e már óvást hasonló törvénysértés miatt.” (Utasítás 24. pont.) (Kiemelések tőlem. — B. J.)

Az ügyész intézkedésének második formája, a javaslat — tehát eltérően az óvástól — *elsősorban a törvényesség szélesebb területen való helyreállítására*, vagy gyakran a *törvénysértések megelőzésére*, azok okainak megszüntetésére, tehát mindenképpen a *törvényesség szélesebb körű, általánosabb megszilárdítására irányul.*

Ebben van a javaslat jelentősége és mondhatjuk, hogy az óvásnál *általánosabb jelentősége.*²

¹ Lenin, Művei, 33. köt. Szikra, 1953. 362. old.

² V. ö. A törvényesség fölötti általános ügyészi felügyelet elvi és gyakorlati kérdései c. könyv. Ügyészségi szakoktatás c. sorozat. 1954. 52—53. old.

A javaslat tartalmának céljából, lényegéből világosan következik az, hogy a javaslat is csupán *a törvényességgel közvetlenül összefüggő kérdésekre* terjedhet ki, csak ilyen kérdésekkel foglalkozhat, még akkor is, ha nem a már bekövetkezett és tételesen megállapított törvénysértések, hanem esetleg a jövőben bekövetkezhető törvénysértések okainak megszüntetésére irányul.

A 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás 13. pontja határozottan leszögezi, hogy „a közvetlen felügyelettel kapcsolatos vizsgálat során az *ügyésznek nem szabad beavatkoznia a hatóság, hivatal, vállalat (üzem) vagy szervezet igazgatási és gazdasági munkájába. Ugyanígy az ügyész ellenőrzést sem tarthat e szervek operatív tevékenysége fölött.*” (Kiemelés tőlem. — B. J.) Ebből az is következik, hogy az egyes hatóságok, hivatalok, intézmények munkájának szakmai, operatív részletkérdéseire az ügyész intézkedései sem terjedhetnek ki, tehát ilyen kérdések javaslat tárgyai sem lehetnek, *ilyen vonatkozású kérdésekkel az ügyész javaslata nem foglalkozhat.*

A törvénysértések okai, forrásai azonban gyakran éppen az operatív munka szakmai (műszaki, számviteli, adminisztratív, szervezési stb.) hibáiban, hiányosságaiban vannak. Ez tehát egyesek szerint — gyakran általános elvi és szakmai kérdésekben jól felkészült jogászok szerint is — azt jelenti, hogy az operatív munka területe és a törvényesség biztosításának, megszilárdításának területe között határokat vonni nem lehet, vagy ezek a határok igen elmosódottak, az ügyész számára a gyakorlatban mind a vizsgálatok során, mind a javaslattételnél megfoghatatlanokká válnak. Ezért az ügyésznek a vizsgálatok során elkerülhetetlenül foglalkoznia kell az operatív munka kérdéseivel is és javaslataiban elkerülhetetlenül fel kell vetnie az operatív munka általa észlelt összes hibáit és hiányosságait, vagy legalábbis olyan hibáit és hiányosságait, amelyek véleménye szerint a törvénysértések okai voltak, ill. a jövőben forrásai lehetnek.

Hogy ez az álláspont mennyire téves és a gyakorlati munkában is milyen hibákra vezethet, azt a gyakorlat bizonyíthatja legjobban. Tételezzük fel pl. a következő esetet: Az ügyész megállapítja, hogy a város egyik utcáját egyik iparüzem közvetlen bekötő vasúti vágánya szeli át, ami a tolatások folytán gyakori forgalmi akadályt, néha pedig baleseteket is okoz. Az ügyész a MÁV és a vállalat felé ill. javaslatot tesz hogy a baleseti veszélyt, illetve az akadályokat aluljáró vagy sorompó építésével szüntessék meg. A MÁV és a vállalat az ügyész ilyen javaslatát műszaki okoknál fogva és beruházási keret hiányával is indokolva nem fogadja el. Ellenben olyan intézkedést tesznek, hogy a baleseti veszély megszüntetése érdekében a tolatások alkalmával a vágány mindkét oldalára egy-egy őrt állítanak, aki zászlóval vagy lámpával megfelelő jelzéseket ad, a forgalmi zavarok megszüntetése érdekében pedig a tolató szerelvényeket vagy mindig átvontatják az úttesten, vagy az úttest valamelyik oldalán állítják meg, a vágányon szabad átjárást biztosítva. Az ügyészt ezekről az intézkedésekről értesítik. Az ügyész ezek után előbbi javaslatának elfogadását tovább nem szorgalmazza, mert — helyesen — belátja, hogy a szükséges, célszerű intézkedések konkrét megjelölése nem lehet az ő feladata. A tett intézkedések pedig a kérdés valóban elfogadható megoldását is jelentik.

Mint ebből a példából is láthatjuk, a törvényesség biztosításának, megszilárdításának területe és az operatív munka területe között vannak határok és ezek a határok, ha nem is azonnal, közvetlenül, de felismerhetők. A törvényesség megszilárdítása és biztosítása mint cél mindig világosan adva van, vagyis az

ügyésznek mindig világosan meg kell állapítania, hogy e célkitűzések elérése milyen *jogszabályok* megtartásával, alkalmazásával biztosítható, *vizsgálatát* tehát a vizsgált szerv munkájának kizárólag *ezenekre a pontjaira* kell irányítania.

Mindig világosan meg kell állapítania azt is, hogy milyen törvényes rendelkezések, jogszabályok megtartásában, alkalmazásában vannak olyan hiányosságok, amelyek törvénytértéseket okoztak vagy okozhatnak, vagyis milyen pontokon van szükség a törvényesség megszilárdítására vagy a törvénytértések megelőzésére. *Javaslatában* a vizsgált szerv munkájának e pontjait és *kizárólag e pontjait* kell megjelölnie. A törvényesség megszilárdítását, a törvénytértések okainak megszüntetését azonban sok esetben *többféle* konkrét operatív (igazgatási, szervezési, műszaki stb.) intézkedéssel vagy *többirányú, összehangolt* intézkedésekkel lehet elérni. Ezek közül az ügyész, mivel a vizsgált szerv munkájában nem szakember, *nem tudja feltétlen pontossággal megjelölni a legcélravezetőbb intézkedéseket* — hisz az ilyen kérdéseken gyakran még a szakemberek is vitatkoznak — az ügyész javaslatai tehát a szükséges intézkedések konkrét megjelölésére általában nem terjedhetnek ki. A vizsgált szerv, intézmény felelős vezetőinek kell legjobban tudniok, hogy — egyrészt a jogszabályok kötelező keretei között, másrészt a rendelkezésükre álló gazdasági, műszaki stb. lehetőségek keretei között — a különböző célszerű intézkedések közül mint legjobban célravezetőt, melyiket kell választaniok. Intézkedéseikért szintén ők vállalják a felelősséget.

Ez alól csak az az eset lehet kivétel, ha az egyes jogszabályok egyenesen meghatározott operatív feladatok elvégzését, meghatározott konkrét intézkedések megtételét írják elő. Ilyen esetekben — és kizárólag ilyen esetekben — az ügyész vizsgálatai és javaslatai is kiterjedhetnek az operatív munkának ezekre a kérdéseire, mert az operatív munka egyes kérdései jogszabályban vannak szabályozva.

Az is előfordulhat azonban — teszik egyesek az ellenvetést — hogy jogszabályban ugyan nincs előírva meghatározott operatív intézkedés, de az ügyész úgy látja, hogy a jogszabály előírásainak *csak egy bizonyos meghatározott operatív intézkedéssel* lehet eleget tenni, ekkor pedig elvileg is helyes és gyakorlatilag is elkerülhetetlen, hogy javaslata a szükséges konkrét intézkedést is pontosan megjelölje. Véleményem szerint ilyen helyzet nem fordulhat elő vagy legalábbis az ügyész javaslatának ilyennek látszó esetekben sem szabad konkrét operatív intézkedésre kiterjednie, mert ilyenkor sem biztos, hogy az ügyész által javasolt intézkedés az egyetlen lehetséges és leghelyesebb megoldás.

Tételezzük fel pl. a következő esetet: Az ügyész a társadalmi tulajdon védelmének helyzetét vizsgálva megállapítja, hogy egy építőipari vállalat telepén nagy mennyiségű építőanyag van felhalmozva, amelynek őrzése nincs megfelelően biztosítva. Az ügyész az éjjeli őrk létszámának emelését javasolja, mert úgy látja, hogy a terület nagysága és a közlekedési viszonyok — útvonal helyzete stb. — folytán a bekerítés vagy az anyagok egyéb módon való megőrzése gyakorlatilag nem oldható meg. Mint később kiderül, a vállalat az anyag nagy részének elszállításával és más, jobban őrzött területen való tárolásával, az előbbi területen sokkal kisebb készlet tárolásával oldotta meg a kérdést és így — jóval kisebb beruházással — lehetővé vált a terület bekerítése is. Nyilvánvaló, hogy ez is elfogadható és célravezető megoldás volt, ellentétben az ügyész javaslatával, amely a meghatározott operatív intéz-

kedést, mint a törvényekben meghatározott célkitűzések egyetlen legelszerűbb módját jelölte meg.

Az eddigiek alapján összefoglalásként tehát leszögezhetjük, hogy a *törvényesség helyreállításának, megszüldítésének területe és az operatív* (gazdasági, igazgatási, műszaki stb.) *munka területe között a határt ott lehet megvonni, ameddig a vizsgált szerv, intézmény stb. eljárására, működésére vonatkozó jogszabályok hatóköre közvetlenül kiterjed.* Ezen a hatókörön túl kezdődik az operatív munka területe, ott, ahol már az egyes jogszabályok által előírt követelményeket többféle módon, többféle konkrét szakszerű (gazdasági, igazgatási, műszaki stb.) intézkedéssel lehet biztosítani. Ezek közül a legmegfelelőbb intézkedések kiválasztása és ezek összehangolása speciális szakmai munkát, ezért speciális szakértelmet igényel, tehát az egyes felelős szakemberek kizárólagos hatáskörébe tartozik.

Előfordulhat természetesen az is, hogy világosan látszanak az operatív munkának azok a hibái is, amelyek a törvénysértések alapvető forrásai és így világosan látszanak azok a konkrét operatív intézkedések is, amelyek szükségesek, megfelelőek lennének a törvényességnek alapjaiban való megszüldítéséhez. Természetes, hogy az ügyész ilyenkor ezeket a megállapításait, illetve ötleteit se hallgassa el, *ezek azonban a javaslat keretein túl terjednek.* Ezért helyes, ha ezeket javaslatainak keretén kívül, esetleg közvetlen megbeszélés formájában vagy más hasonló formában az intézkedésre illetékesek tudomására hozza, esetleg javaslatában csupán példaként megemlíti, mint esetleg célszerű konkrét intézkedéseket.

Erre a 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás is lehetőséget ad. Az utasítás 28. pontja szerint „azokban az esetekben is, amikor az ügyész a törvényesség megtartása feletti általános felügyelet során megállapítja, hogy a hatóság, hivatal, vállalat (üzem) vagy más államigazgatási, illetve gazdasági szerv munkájában olyan hiányosságok vagy mulasztások mutatkoznak, amelyek egyébként a törvényességgel nem állanak összefüggésben, köteles erről az illetékes szerv vezetőjét értesíteni”.

Ez fokozottan kötelessége az ügyésznek abban az esetben, ha az operatív munka hiányosságai véleménye szerint összefüggésben állhatnak — de nem biztos, hogy valóban összefüggésben állanak — a törvényesség megsértésével.

Az előbbieket alapján leszögezhetjük, hogy az ügyész javaslata: a törvényesség általánosabb megszüldítésére irányuló intézkedés és *ennél nem több.* Azt is le kell szögezni, hogy *ennél nem is kevesebb.* Ebből az következik, hogy a törvényesség általános megszüldítésére irányuló intézkedésnek, a javaslataknak, jelentőségénél fogva ugyanolyan tekintélyének kell lennie, mint az egyedi törvénysértés megszüntetésére irányuló intézkedésnek, az óvásnak.

Az 1953 : 13. tvr.-nek az óvásra (8. §), valamint a javaslatra vonatkozó rendelkezéseiből (10. §) egyes ügyszégek és más szervek is olyan következtetést vonnak le, mintha a javaslat az óvásnál valamivel alacsonyabbrendű, kisebb jelentőségű intézkedés lenne. Ezt a következtetést abból vonják le, hogy a tvr. az óvás határidőn belüli elintézéséhez lényeges jogkövetkezményeket fűz (8. § (2) és (3) bek.), a javaslat elintézéséhez azonban nem.

A javaslat elintézéséhez fűződő jogkövetkezmények hiánya véleményem szerint hiányossága a tvr.-nek. E hiányosság oka valószínűleg az, hogy a tvr.

megalkotása, az új ügyészi szervezet létrehozása idején — tapasztalataink hiányában — még nem láttunk világosan egyes elvi kérdésekben.

A javaslat ugyanis a tvr. 10. §-a szerint a már megtörtént törvénysértő intézkedések kiküszöbölésére is irányulhat, ezért indokolt lenne, ha a tvr. a javaslat elintézéséhez is fűzne bizonyos jogkövetkezményeket, kötelezettségeket az illetékes szervek részére. Pl. az 1952 : II. tv. az illetékes szervek részére elő is ír bizonyos kötelezettségeket az ÁEK által a megállapított hibákra, hiányosságokra vonatkozóan adott tájékoztatás esetében.¹ Ilyen előírások még abban az esetben is indokoltak lennének, ha a javaslat adott esetben csupán a törvénysértések megelőzésére irányul.

Jelenleg a javaslatnak önmagában még olyan közvetett jogkövetkezményei sincsenek, mint az óvásnak. A javaslat alapján tett intézkedésekről pl. az ügyész az illetékes szervtől kapott értesítés hiányában legfeljebb az 1953 : 13. tvr. 7. § (2) bek. b) pont alapján követelhet tájékoztatást, úgy mint, bármely egyéb kérdésben is vagy — törvényes módon — hasonló bonyolult bürokratikus utakon szerezhethet érvényt javaslatának, illetve állapíthatja meg javaslata eredményét.

Véleményem szerint indokolt volna, hogy a javaslat, mint a törvényesség szélesebbkörű, általánosabb megszilárdítására irányuló intézkedési forma a jelenleginél lényegesebb és közvetlenebb jogkövetkezményekkel járna az intézkedésre illetékes szervek számára. Ezt indokolja a javaslatnak a szocialista törvényesség kialakításában és szilárdításában való jelentősége, amely az óvásnál nem kisebb. A javaslat e jelentősége már most is megmutatkozik, a jövőben pedig előreláthatóan még fokozottabban fog megmutatkozni. Itt az ideje, hogy ilyen perspektíváink felé az eddiginél több figyelmet fordítsunk az ügyészi munka, a jogalkalmazás terén és véleményem szerint helyes lenne, ha ezt jogalkotásunk is megfelelően támogatná.²

Annak érdekében, hogy teljes áttekintést kapjunk az ügyességnak az általános felügyelet terén alkalmazott intézkedési formáiról, szólni kell a törvénysértések elkövetéséért való felelősségrevonásra irányuló intézkedésekről.

Az 1953 : 13. tvr. §-ai szerint az ügyész háromféle módon tehet intézkedést a törvénysértésért felelős személyek felelősségrevonása érdekében : fegyelmi eljárás kezdeményezésével, államigazgatási úton történő bírságolási eljárás kezdeményezése útján és büntető eljárás megindítása útján. Ezek az intézkedések sem jelentenek beavatkozást az illetékes szervek operatív munkájába. A fegyelmi eljárás kezdeményezését megelőzően az ügyész csupán megállapítja a fegyelmi vétség elkövetésének tényét, valamint a felelős személyt és csupán kezdeményezi a fegyelmi eljárás lefolytatását ; a fegyelmi eljárás lefolytatása, a fegyelmi vétség elbírálása, súlyának értékelése és a fegyelmi büntetés kiszabása azonban már nem az ügyész, hanem az illetékes szervek feladata, szintén operatív feladat. Az államigazgatási úton történő bírságolási eljárás esetében az ügyész feladata szintén csak kezdeményezés.

A büntető eljárás megindítása esetén tett egyes intézkedések ugyan többé-kevésbé érinthetik az egyes hivatalok, hatóságok, vállalatok stb. ope-

¹ 1952. II. tv. 20. § (2) bek.

² Az is figyelemreméltó, hogy az 1952 : II. törvény az ÁEK-nak és közegeinek ellenőrző tevékenységét bűncselekményi tényálladékok megállapításával is támogatja. (27. és 28. §) Ez is kétségtelenül a központi állami ellenőrzés jelentőségének értékelését mutatja. Az ügyesség törvényesség feletti felügyeleti tevékenységének törvényhozási úton való hasonló támogatása szintén megfontolandó volna.

ratív munkáját is (pl. egyes funkcionáriusok előzetes letartóztatása, iratok, üzleti könyvek, vagy egyéb tárgyak lefoglalása stb.), az operatív munkába való általános beavatkozásként értékelni azonban az ilyen intézkedéseket sem lehet, mert az egyes szerveket ezek az intézkedések ugyanúgy külső erőhatalmi hatásként érik, mint pl. egy tüzeset, vagy pl. az igazgató megbetegedése stb.

Az előbbieken kifejtettekkel szemben egészen más jellegű az *ellenőrző szervek* hatásköre és más jellegűek intézkedéseik. Az ellenőrző szervek intézkedései is — mint ellenőrző munkájuk is — szorosan az ellenőrzött szervek operatív tevékenységéhez kapcsolódnak és — élesen különbözően az ügyészség intézkedéseitől — közvetlenebb vagy közvetettebb módon több-kevesebb *beavatkozást* is jelentenek az ellenőrzött szervek operatív munkájába.

Ebben az értelemben az ellenőrző tevékenységgel bizonyos *államigazgatási hatáskör* is együtt jár.

A vezető, irányító szerveknek az alájuk rendelt apparátus munkája fölötti ellenőrzési tevékenysége (ún. *belső ellenőrzés*) esetében ez nyilvánvaló.

Az ellenőrzési tevékenység második típusánál, a speciális ellenőrző szervek tevékenységénél e szervek hatáskörének és intézkedéseiknek igazgatási jellege szintén közvetlenül jelentkezik az általuk ellenőrzött szervek operatív munkája területén. (Pl. az Állami Kereskedelmi Felügyelet közegei, ill. a városi és megyei kerekedelmi felügyelők leltározást rendelhetnek el; a helyszínen intézkedéseket tehetnek a tapasztalt hiányosságok megszüntetésére; bírságot szabhatnak ki stb.). Az állami központi ellenőrzés tevékenységének alapvető jellege a vezető, irányító munka alátámasztása a határozatok végrehajtása fölötti rendszeres ellenőrzéssel, a helyzet (a hibák, hiányosságok) feltárásával, adatszolgáltatással, intézkedésekre vonatkozó javaslatlattétellel, ugyanakkor az állami központi ellenőrzés szervei szintén tesznek bizonyos igazgatási jellegű intézkedéseket is, tehát bizonyos államigazgatási jogkört szintén gyakorolnak.¹

Az állami központi ellenőrzés szerveinek tevékenységében az államigazgatási hatáskör nagyrészt közvetett módon jelentkezik, egyes baráti államokban azonban sok vonatkozásban egészen közvetlen módon is.

Az ÁEK. államigazgatási jogköre jelentkezik pl. a következőkben:

A törvény 21. § (2) bekezdése és 22. §-a szerint az ÁEK ill. közegei a minisztereknek vagy helyi tanácsnak alárendelt szervet felszólíthatják, hogy „a megállapított törvényszegések vagy egyéb szabálytalanságok megszüntetése céljából tett intézkedéseikről és azok gyakorlati eredményeiről előre megjelölt határidőn belül tájékoztassa.”

Az ÁEK-nak a törvény e rendelkezései alapján kiadott felszólítása, véleményem szerint kétségtelenül államigazgatási aktus. Ezen az sem változtat, hogy az ÁEK ilyen jogköre sokkal szűkebb körű, mint pl. a szovjet és csehszlovák központi állami ellenőrző szerveké és az sem, hogy közvetve érvényesül. Ezt maga a törvény alá is húzza, amikor kimondja, hogy „az ÁEK az ellen-

¹ A. E. Lunyev, Sz. Sz. Sztugyenyikin és C. A. Jampolszkaja az ellenőrzési szervek igazgatási jellegű jogkörét is abból vezetik le, hogy az ellenőrzés a vezetés elemét alkotja. A. E. Lunyev, Sz. Sz. Sztugyenyikin és C. A. Jampolszkaja: Szocialista törvényesség a szovjet államigazgatásban. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetének kiadása 1948; — Az Állam- és Jogtudományi Intézetben lévő kéziratos magyar fordítás. 63—64. old.

őrzött szerv működésében tapasztalt hibák, hiányosságok vagy szabálytalanságok kiküszöbölésére *közvetlen intézkedést nem tehet*". (23. § (1) Bek.)

Az ÁEK közvetlen államigazgatási hatásköre csupán a társadalmi tulajdonban okozott kárért való kártérítés megállapítására terjed ki és csak a külön jogszabályban taxatív felsorolt esetekben¹ a megállapított szabálytalanságokért vagy mulasztásokért való felelősségrevonásra azonban nem. (Pl. a szovjet és csehszlovák állami ellenőrzési minisztérium közvetlen államigazgatási jogköre a fegyelmi büntetés kiszabására is kiterjed.) Az ügyészségnek államigazgatási jogköre egyáltalán nincs, ilyen jogkört sem közvetlenül, sem közvetve nem gyakorol, feladatának jellegéből következően nem gyakorolhat.

IV. Az ellenőrzést és a törvényesség fölötti felügyeletet gyakorló szervek *más-más helyet foglalnak el az állami szervek rendszerében is*. Abból következően, hogy az ellenőrzés a vezető, irányító munka eleme, szerves alkotórésze, az ellenőrző szervek az államigazgatás szervei között helyezkednek el. A szakigazgatási szervek ellenőrző tevékenysége esetében az igazgatási és az ellenőrzési feladatokat ellátó szervek *azonosak*. A speciális vagy funkcionális ellenőrző szervek pedig rendszerint valamely szakigazgatási szerv *egyik hivatali egységeként* működnek.² Az állami központi ellenőrzés szervei az állami szervek rendszerén belül szintén az államigazgatás szervei között foglalnak helyet, mivel azonban tevékenységük közvetlenül az állam és a népgazdaság igazgatásának legfelsőbb vezető szervének munkájához kapcsolódik, ezért az állami központi ellenőrző szervek közvetlenül *az államigazgatás legfelsőbb szervének vannak alárendelve*. Ez így van mind a szovjet és a csehszlovák állami ellenőrzési minisztérium esetében, mind a bolgár Állami Ellenőrző Bizottság vagy a magyar ÁEK esetében. Erre vonatkozóan állapítja meg A. E. Lunyev, Sz. Sz. Sztugenyikin és C. A. Jampolszkaja, hogy „az ellenőrző szervek... az államigazgatás külön szervei”, „az államigazgatás szerveinek kiegészítő apparátusát alkotják”.

Az ügyészség nem szerve az államigazgatásnak, hanem — speciális feladataiból következően — az állami szervek rendszerében külön helyet foglal el, általában az *államhatalom legfelsőbb szerveinek van alárendelve*. Ez a helyes elv a Szovjetunió ügyészségénél a legkövetkezetesebben érvényesül, a népi demokratikus országokban általában szintén érvényesül, de nem mindenütt egyforma következetességgel.

Alapvető különbség van az ellenőrző szervek és az ügyészség belső szervezeti felépítésében is.

Minthogy az ellenőrző szervek tevékenységének alapvető tartalma, súlypontja az igazgatási és gazdasági munka operatív szakmai részletekig menő ellenőrzése, így szervezeti felépítésük is az igazgatási és a gazdasági munka szakterületeinek tagozódását követi. Az ellenőrző szervek alapvetően a *termelési-ágazati elv* szerint épülnek fel. A termelési-ágazati elv a legvilágosabban, leghatározottabban az állami központi ellenőrzés szerveinek szervezeti felépítésében érvényesül. A központi állami ellenőrzés szervének felépítése követi az államigazgatás és a népgazdaság irányításának szervezeti tagozódását. Ez azt jelenti, hogy pl. a szovjet állami ellenőrzési minisztériumban

¹ 51/1952. (VI. 26.) M. T. sz. rendelet 1. §.

² Pl. az Állami Kereskedelmi Felügyelet a Belkereskedelmi Minisztérium kb. főosztályának megfelelő hivatali egységként működik stb.

vagy a mi Állami Ellenőrzési Központunkban az államigazgatás és a népgazdaság vezető szerveinek megfelelő hivatali egységek, főosztályok, vagy osztályok vannak.

Az ügyészség szervezeti felépítésének alapelve a *területi elv*, vagyis az ügyészi szervezet az ország területének igazgatási felosztása szerint tagozódik. Megjegyzendő, hogy az ügyészségeknél mellékesen és kisegítő elvként az ágazati elv is érvényesül, pl. a Szovjetunióban a vasúti, folyami és tengeri szállítás ügyészségei, nálunk a közlekedési ügyészségek. Ehhez hasonlóan a központi állami ellenőrzés szerveinél mellékesen, kisegítő elvként a területi elv is érvényesülhet. Mindez nem változtat azon, hogy a központi állami ellenőrzés szerveinek felépítésében a termelési-ágazati elv, az ügyészség szervezeti felépítésében pedig a területi elv az uralkodó.

V. Az eddig elmondottakat a következőkben foglalhatjuk össze: Az operatív munka ellenőrzése és a törvényesség fölötti felügyelet területe két, egymástól alapvetően különböző terület, amely mind elméletileg, mind a gyakorlati munka szempontjából egymástól pontosan elhatárolható. A két terület közötti határok a feladatok *tartalma*, a kétféle feladatot ellátó szervek *intézkedéseinek jellege* és e szerveknek *az állami szervek rendszerében elfoglalt helyzete*, valamint e szervek *szervezeti felépítése* közötti különbségek alapján állapíthatók meg. A különbségek megállapítása, határok megvonása mellett le kell szögezni, hogy a két különböző terület feladatai, a két területen működő szervek munkája között szoros elvi és gyakorlati összefüggések, fontos érintkezési pontok is vannak. Az ellenőrző szervek megállapításai, az operatív munkára vonatkozó szakvéleményük stb. gyakran éppen a törvényesség megtartásának vagy megsértésének megítéléséhez is nélkülözhetetlen alapot jelentenek. Ugyanakkor a törvények, jogszabályok, általános érvényű rendelkezések megtartásának kérdése az ellenőrző szervek munkájának, az operatív munka helyességére vagy hibáira vonatkozó megállapításaiknak egyik állandó, nélkülözhetetlen szempontja. A törvényesség fölötti felügyelet ellátása során tehát az ügyészség egyáltalán nem különbözheti az ellenőrző szervekkel való szoros együttműködést, ugyanígy az ellenőrző szervek sem nélkülözhetik az ügyészség szerveivel való kapcsolatokat.

Az operatív ellenőrzést ellátó szervek munkája és az ügyészség általános felügyeleti tevékenysége egymást kiegészíti, feltételezi és egymással szoros egységet alkot; a kétféle szervek feladata, munkája közötti különbségek és összefüggések törvényszerűek. Az operatív ellenőrzés és a törvényesség fölötti általános ügyészi felügyelet a szocialista állami és gazdasági igazgatás rendjének, az állami és gazdasági szervek működése rendjének biztosítását együttesen szolgálják — más-más oldalról és különböző eszközökkel.

Az operatív munka ellenőrzése és a törvényesség fölötti felügyelet területe valamint a kétféle feladatot ellátó szervek közötti alapvető különbségek tehát elszigeteltséget nem jelenthetnek, ugyanakkor azonban a szükséges és ésszerű határok megvonása nélkül egyik területen sem lehet a feladatokat jól, komoly elvi és gyakorlati hibák veszélye nélkül megoldani.

Bak József

Tudományos ülésszak Szegeden a tanácsi szervezet időszerű kérdéseiről

A Magyar Tudományos Akadémia jogi főbizottságának államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi szakbizottsága a szegedi tudományegyetem állam- és jogtudományi karával együttműködve hazánk felszabadulásának tízéves évfordulója alkalmából május hó 19-től 21-ig háromnapos tudományos ülésszakot rendezett Szegeden. Az ülésszak rendezői olyan témákat törekedtek vita alá bocsátani, amelyek egyrészt alkalmasak arra, hogy azok kifejtése keretében kifejezésre jussanak hazánk szocialista fejlődésének nagyszerű eredményei, másrészt alkalmasak arra is, hogy megoldásukkal tudományos segítséget adjanak a konkrét gyakorlati munkának, előrevigyük a jogtudomány és a gyakorlati államépítő munka fejlődését. Ilyen követelmények mellett önként kínálkozott az, hogy az ülésszak államszervezetünk egyik legfontosabb ügyét: a tanácsi szervezet megoldásra váró problémáit tárgyalja meg. Vizsgálja meg, mennyire jutottunk e területen pártunk III. kongresszusa határozatainak végrehajtásában, milyen mértékben ment át a tanácstörvény a gyakorlatba, milyen nehézségek merültek fel, melyek azok a közvetlenül következő lépések, amelyeknek helyes megoldása a párhatározatok által kitűzött iránynak megfelelően biztosítja az államapparátusunk további megszilárdulását, tanácsaink egészséges fejlődését. Arra is választ kellett adnia a tudományos ülésszagnak, melyek azok a kérdések, amelyeket ebben az összefüggésben a jogtudománynak meg kell vizsgálnia, és milyen irányban kell a megoldásokat kialakítani.

A vázolt célkitűzéseknek megfelelően

négy előadás hangzott el az egyes kérdések kifejtése, a viták bevezetése céljából:

„*Államszervezetünk fejlődésének elméleti alapjairól*” (Kovács István egyetemi tanár.)

„*A párt vezető szerepe a tanácsi munkában*” (Antalffy György egyetemi tanár.)

„*A végrehajtó bizottságok munkamódszerének főbb elvi kérdései*” (Martonyi János egyetemi tanár.)

„*A tanácsok és szerveik működésével kapcsolatos eljárási problémák*” (Szamel Lajos tanszékvezető docens.)

*

Kovács István a hatáskörök rendezésének kérdéseit, továbbá a tanácsok tömegkapcsolatainak fejlesztésével összefüggésben jelentkező elméleti kérdéseket állította előadásának középpontjába.

A hatásköri problematikát illetően abból indult ki, hogy a tanácstörvény megjelentése óta a tanácsok demokratikus jellegének helyes, szükséges hangsúlyozása mellett kissé háttérbe került a szocialista államszervezet centrális jellegének elemzése, aminek következményeként nem nyert megfelelő kidolgozást a demokratikus centralizmus minden oldala, teljes tartalma. Helyesen mutatott rá arra, hogy mind a demokratizmus, mind a centrális vezetés, tehát a *demokratikus centralizmus* helyes és maradéktalan megoldása szempontjából alapvető és nélkülözhetetlen feladat a hatáskörök elhatárolásának megfelelő kidolgozása. Részletesen és előremutatón elemzte azt a problémát is, hogy hol (milyen szervek által), milyen módon és milyen alapelvek érvényesítésével kell ezt a feladatot megoldani. Fontos tételként emelte ki, hogy a hatásköröket a szervek egymás

között (a vezetés konkrét megoldása keretében) nem ruházhatják át: a hatáskörök minden szabályozásának (tehát az átruházásnak is) megfelelő szintű jogszabályokban kell megtörténnie. Elvi és gyakorlati oldaláról is megvilágította a kettős alárendeltség alkotó hatásának érvényesülését a hatáskörök rendezésének kiemelkedő jelentőségét a kettős alárendeltség alatt működő szervek zökkenésmentes működésével összefüggésben. Figyelmeztetett arra, hogy a hatáskör rendezetlensége mind a demokratizmust szolgáló decentralizáció, mind pedig a centrális vezetés egységének megerősítése és a bürokratizmus elleni harc eredményessége szempontjából is milyen nagy veszélyekkel jár. Részletesen és újszerűen foglalkozott az előadás a „feladat” és a „hatáskör” fogalmának elemzésével, ezen fogalmak különbözőségével és összefüggéseivel. Álláspontja szerint a hatáskörön belül szükség van a „normaalkotási jogosítvány” különválasztására is.

A tanács *tömegkapcsolatait* illetően kiemelte az előadó azt a megélenkülő mozgást, amely az új tanácstörvény és az 1954. évi tanácsválasztások nyomán megindult. A tömegkapcsolatok elmélyítését és kibontakozását előrevívó gondolata, hogy most már szükséges differenciáltabban is megvizsgálni azt a kérdést, hogy a tanácsi szervezeten belül *mind a tanácshoz, mind a végrehajtó bizottsághoz, mind pedig a hivatali apparátus egyes részlegeihez is hozzákapcsolódhatnak a tömegkapcsolatok különböző formái*. A gyakorlat tapasztalatait általánosítva bizonyította, hogy a további fejlődés érdekében külön-külön is ki kell munkálni ezeknek a tömegkapcsolati formáknak a különböző feltételeit, ilyen vonatkozásban is ki kell dolgozni az elvi és módszertani részleteket.

A felszólalók általában egyetértettek az előadásban kifejtett alapelvekkel és továbbfejlesztették azokat egyes részletekre, egyes szakigazgatási ágakra konkretizálva. Az ülés egységesen magáévá tette azt az álláspontot, hogy a *hatáskörök rendezése*

az a *következő láncszem*, amelyet állami szervezetünk munkájának további fejlődéséhez meg kell ragadnunk. Elfogadta azt a megállapítást, hogy az előadó által kifejtett értelemben részletesen ki kell dolgozni a feladat és a hatáskör fogalmának elhatárolását, és ugyancsak el kell végezni a hatáskör fogalmán belül a további tudományos kategorizálást is. A felszólalók többsége hangsúlyozta, hogy az élet maga vetette fel a tanácsok tömegkapcsolataival összefüggésben a további differenciálódás szükségességét. E vonatkozásban tehát ez az a téma, amelynek kidolgozásával az elmélet nagymértékben előmozdíthatja a tanácsok tömegkapcsolatainak gyakorlati kiszélesítését, a dolgozóknak fokozottabb együttműködését az államhatalmi és államigazgatási feladatok megoldásában.

Helyesen szóltak a vita során ar.ól, hogy a hatáskörök rendezése alapvető jelentőségű az állami munka további racionalizálása szempontjából is. Éppen ezért egységes volt a résztvevők álláspontja abban, hogy a jogtudománynak központi témaként kell kezelni ezt a kérdést. Széleskörű ösztönzést és segítséget kell adni ahhoz is, hogy az államigazgatási dolgozók (elsősorban a jogászok) ki-ki saját munkaterületén részleteiben kidolgozza a konkrét megoldási formákat, kezdeményezzék azok megvalósítását; hassanak oda ezúton is, hogy az állami munka helyes megszervezésére irányuló folyamat az alulról feljövő javaslatok széles bázisára támaszkodhassék.

*

Antalffy György abból az alapvető tételből indult ki, hogy a *párt irányító munkájának* mindenoldalú érvényesülése legfontosabb feltétele tanácsaink és egész állami szervezetünk eredményes munkájának, egészséges fejlődésének. A marxizmus—leninizmus tanításaiból kiindulva vizsgálta meg ezt a sokrétű problémát, és elvileg gyakorlatilag egyaránt bebizonyította, hogy a tanácsi munka minden formájában és mozzanatában biztosítani kell ennek a követelménynek a megvalósulását, ami

pedig szükségessé teszi, hogy az eddiginél sokkal elmélyültebben foglalkozzunk az adódó problémák konkrét kidolgozásával is. Helyesen emelte ki, hogy a feladat megoldása nemcsak a jogászokra vár, de a jogászoknak is felelősségteljes kötelessége a saját területükön kimunkálni a probléma egyes részleteit.

A felszólalók az elvi tételeket illetően egyetértettek az előadóval, a részletekkel összefüggésben azonban egész sor megoldásra váró további problémát vetettek fel. Elsősorban azt dokumentálták a felszólalások, hogy a pártirányításnak és a pártellenőrzésnek a tanácsai szervezet összes egységeiben nélkülözhetetlen érvényesülése érdekében az eddiginél sokkal differenciáltabban kell ezzel a kérdéssel foglalkozni. Különben az MDP csoportok és a hivatali pártszervezetek tevékenységi formáinak a kidolgozása olyan feladat, amelyet a jogtudomány művelőinek is soronkívül napirendre kell tűzni, hogy a maguk munkájával ilyen irányban is hozzájáruljanak az állami munka megjavításához. Egyetértettek a tudományos ülés résztvevői abban is, hogy a jogtudomány dolgozóinak az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy a tanács különböző szerveinek munkája szempontjából (a tanács különböző munkaterületeire is konkretizáltan) feldolgozzák a párt-határozatok végrehajtásához szükséges teendőket. De egyetértettek a résztvevők abban a kérdésben is, hogy a jogtudományra váró megtisztelő feladat nyomon követni a tanácsai munka gyakorlatát, és vizsgálni, miként valósul meg a tanácsok tevékenységében a párt politikája; e tanulságok tudományos elemzése alapján szignalizálni kell a különböző torzulásokat, felhívni a párt figyelmét a jelentkező problémákra, a megoldandó kérdésekre.

*

Martonyi János előadásának elsődleges érdeme, hogy a végrehajtó bizottság munkamódszerét mint tudományos problémát tárta fel és dolgozta ki. Ezt annál is inkább

hangsúlyozni kell, mert — bár ma már általában elfogadott álláspont, hogy az állami szervek munkamódszereinek elemzése, a tanulságok általánosítása, a hibák bírálata és a helyes munkamódszerek kialakításának elméleti kidolgozása tudományos feladat (mégpedig az államigazgatási jogászok előtt álló feladatok egyik legfontosabbika) — a gyakorlatban igen kevés példát találunk arra, hogy jogászaink megfelelő színvonalon foglalkoznának ilyen kérdésekkel és önálló kutatásaik alapján valóban az elméleti alapok megfelelő tisztázásával és rendszerezésével segítenek a gyakorlatot továbbfejleszteni. Úgy véljük, hogy a szegedi vita ennek a munkának a lendületbe hozása szempontjából fontos szerepet tölt be.

Az előadó hat főkérdés köré csoportosítva tárgyalta az anyagot:

1. a végrehajtó bizottság szerepe a tanács államhatalmi irányító tevékenységében;
2. a végrehajtó bizottság és a tanácsai bizottságok viszonya;
3. a végrehajtó bizottság és a szakapparátus kapcsolata;
4. a végrehajtó bizottságok vezető-ellenőrző tevékenysége az alájuk rendelt végrehajtó bizottságok irányában;
5. A végrehajtó bizottság munkájának kollektív jellege;
6. a végrehajtó bizottság elnökének, elnökhelyettesének és titkárnak jogosítványai.

Az előadást követő vita világosan bizonyította, hogy a helyes munkamódszerek kialakítása valóban állami életünk egyik legjelentősebb problémája. A felszólalók száma (ehhez a témához hangzott el a legtöbb hozzászólás — számszerint 12) és a vita élénksége is megmutatta, milyen mélyen foglalkoztatja ez a téma nemcsak a gyakorlat — de már a tudomány dolgozóit is.

Az előadás kellő alapot adott a vita megindulásához, a felszólalók azonban sokoldalúan kiegészítették, továbbfejlesztették témakörét, problematikáját és szem-

pontjait egyaránt. Helyesen rámutattak például arra, hogy az előadó eleve leszűkítette a témát, amikor a végrehajtó bizottságot csak mint a tanács szervét tárgyalta és nem vette kellőképpen figyelembe, hogy a végrehajtó bizottság a felsőbb végrehajtó bizottságnak is szerve, végső fokon a minisztertanács határozatainak végrehajtását biztosítja, a minisztertanács tevékenységét közvetíti működési területén. Fel-színre került a vita során, hogy nem eléggé tisztázott és kidolgozott a végrehajtó bizottságnak az alá nem rendelt állami szervekkel való együttműködése, különösen az ügyességgel való kapcsolata. Nincsenek kimunkálva a végrehajtó bizottság jogosítványai a szakapparátus kettős alárendeltségének az összefüggésében. Kevés gondot fordítottunk annak biztosítására, hogy a végrehajtó bizottság tevékenységében megfelelő súlyt kapjon a politikai munka és ne hatalmasodjanak el a szak és szervezeti jellegű, az adminisztratív feladatok. Igen lényeges kérdésként merült fel az, hogy — különösen községi vonatkozásban — kidolgozásra vár a végrehajtó bizottság munkája, figyelemmel arra is, hogy itt a végrehajtó bizottság elnöke, elnökhelyettese, titkára egyben szakigazgatási feladatokat is ellátnak, tehát ebben a minőségben kettős alárendeltségbe kerülnek. Élesen jelentkezett az a követelmény, hogy pontosan kell rendezni a végrehajtó bizottság elnökének, elnökhelyettesének és titkárának jogi helyzetét és jogosítványait; megfelelő választ kell adni arra a gyakorlatra, amely a végrehajtó bizottságokon belül létrehozta az ún. elnökségeket; meg kell találni a módot arra, miképpen lehet a nem függetlenített végrehajtó bizottsági tagokat teljesértékűen bekapcsolni a végrehajtó bizottság munkájába. Nagy jelentőséget kell tulajdonítani annak a gondolatnak, amely előtérbe helyezte a járási végrehajtó bizottságok munkáját a községi tanácsok irányában és felhívta a figyelmet arra, hogy bár vannak helyes kezdeményezések, mindenképpen szükséges az ezzel kapcsolatos helyes vizsgálati módszerek és irányító

határozatok meghozatalát előmozdító módszerek kidolgozása.

Szóba került a vita során, hogy milyen legyen a végrehajtó bizottság és az állandó bizottság kapcsolata. Egybehangzóan megállapították a felszólalók, hogy bár a végrehajtó bizottság és az állandó bizottságok között semmilyen vonatkozásban nincs főle- és alárendeltségi viszony, a végrehajtó bizottságnak feltétlenül fontos feladata az állandó bizottságok eredményes munkájának a segítése, anélkül azonban, hogy ez gyámkodássá torzulhatna. Ebben az összefüggésben feltétlenül tovább kell finomítani a módszereket; fel kell dolgozni az eddigi tapasztalatokat, tudományos vizsgálatokkal is segítséget kell adni a helyes formák kialakításához. Szóba került a vita során, hogy a végrehajtó bizottságnak segítenie kell az egyes tanácstagok munkáját is. Egyes tanácsok területén ez a segítség olyan formát ölt, mintha a végrehajtó bizottság ellenőrizhetné és irányíthatná a tanácstagokat. Ebben az összefüggésben is ki kell dolgozni a megfelelő formákat — elvi és gyakorlati segítséget kell adni a helyes munkamódszerek megszilárdításához.

Szamel Lajos előadása értékesen hozzájárult az előkészítés alatt álló *államigazgatási eljárási kódex* munkálataihoz. Az előadás visszautalt a bevezető előadás hatásköri problémáira, az ott már felmerült vitára a jogorvoslati szervek kasszációs vagy reformatorius hatáskörével kapcsolatban. Az előadó határozottan a kasszációs megoldás mellett foglalt állást, de kiemelte, hogy fejlődésünk mai szakaszán kétségtelenül még szükség van a reformatorius jogkör következetes alkalmazására. Az előadó elvi fejtegetései különösen abban az összefüggésben adtak újat, hogy a *kasszáció* bevezetését az *alkotmányos garanciákkal* hozta meggyőző kapcsolatba.

Az előadó, mint az élet által felvetett és az állami munka rendje, szilárdsága, az állampolgárok jogainak védelme szempontjából igen lényeges kérdést vizsgálta

az „államigazgatás hallgatása” esetén igénybevehető jogsegély kérdését. Alaposan elemezte ezt a problémát és konkrét javaslatokat is tett olyan értelemben, hogy ilyen esetben jogorvoslati lehetőséget kell biztosítani. A probléma élénk visszhangra talált, egységes álláspont azonban nem tudott kialakulni. Kétségtelen, hogy a szocialista államszervezet az eddiginél sokkal több, határozottabb jogi biztosítékot ad minden önkénnyel, s így az államigazgatási hallgatással szemben is. E vonatkozásban szintén jelentkezik az ügyészi beavatkozás lehetősége. Különösen pozitív biztosítékot nyújt az államhatalmi testületek tevékenysége, s azoknak a dolgozó tömegekkel való szoros kapcsolata. Mégis helyes e problémának konkrét jogszabályi rendezése, különös figyelemmel arra, hogy az igazgatási szervek hallgatása kétségtelenül a bürokráciának egyik forrása és jelentkezési formája.

A tárgyalási anyag egészében bebizonyította, hogy az államigazgatási eljárás rendezése rendkívül eleven és sürgős megoldásra váró feladat. Bebizonyította továbbá, hogy a megoldás igen sok tudományos kérdést ölel fel, amelyekkel a múltban nem foglalkoztak elegendő mértékben. De bebizonyította azt is, hogy államigazgatási jogunk elméleti és gyakorlati művelői szívesen foglalkoznak e kérdés-komplexummal és képesek új eredményeket produkálni.

Felmerült az a követelmény, hogy együttesen kell elemezni a bíróság és az államigazgatási szervek hatáskörét, figyelemmel arra, hogy az állami szervek egysége ebben a vonatkozásban is messzemenően érvényesíti hatását és egymáshoz közelíti ezen szervek tevékenységét. Nálunk mind a bíróság, mind az igazgatás munkájában alapvető elv a törvényesség érvényesítése. Ugyanakkor világos, hogy a bírósági szervek merőben más alárendeltségben működnek, mint a zárt hierarchiában elhelyezett államigazgatási szervek. Ebből folyóan egészen különböző módon jelentkezik e két területen a felsőbb irányítás módja, ennek különböző formái.

Az ügyészi óvás sorsával kapcsolatban egységesen alakult ki az az álláspont, hogy az ügyészi óvás elintézését a megóvott határozatot hozó szerv felettes szervénél is zárt határidőhöz kell kötni. Egyes felszólalások szerint ezt a kérdést az ügyészségről szóló törvényerejű rendelet megoldotta. A többség álláspontja az volt, hogy a mai szabályozással a kérdés nem tekinthető megoldottnak és az feltétlenül jogszabályi rendezésre szorul; az előadás és az elhangzott javaslatok szerint ennek határideje 8–30 nap között mozoghatna. Többoldalúan megvilágítást nyert az a probléma, hogy az államigazgatási szervek felettes szervük törvénysértő határozatával szemben kérhetnek-e ügyészi segítséget — ilyen (az utasítás keretében megmaradó) államigazgatási aktussal szemben előterjeszthető-e ügyészi óvás? A kialakult álláspont szerint — igen; — ez mindenestre olyan kérdés, amelyet elméletileg szükséges lesz részletesen is kifejteni.

*

A tudományos ülés mérlegét megvonva megállapíthatjuk, hogy a *tanácskozás sikeres volt*: az előadások és a viták általában megfeleltek annak a célnak, amelyet a rendezők és a résztvevők az ülésszak elé tűztek.

A *témák megválasztása* helyesnek bizonyult: az előadások a tanácsi szervezet fejlődésének jelentős problémáit ragadták meg, s éppen ezért összehangolt egységet mutatott mind a három tárgyalási nap. A bevezető előadás által felvetett fő probléma (a hatáskörök kérdése) végigkísérte az összes előadásokat és a teljes vitát, felmerült az utolsó nap előadásában is. Legjellemzőbb vonása volt az értekezlet egész tárgyalásának az, hogy a kérdések felvetése és megoldása szorosan hozzákapcsolódott azokhoz a célkitűzésekhez, amelyeket a Magyar Dolgozók Pártja állított a tanácsok elé.

Az előadások és hozzászólások *színvonala* is meggyőzően mutatta szocialista államjogunk és államigazgatási jogunk,

valamint a tudományágak művelőinek széleskörű fejlődését, a szovjet tudomány eredményeinek ismeretét és felhasználását, a népi demokratikus országok tapasztalatainak megfelelő értékesítését. Ugyanakkor sokszorosan bizonyította a tudománnyal szemben támasztott jogos igények fejlődését — valamint azt is, mennyire hiányzik a munka területén az új összefoglaló monográfiák.

A tudományos ülésszak iránti *érdeklődés* örvendetesen tanúsította egyrészt az elmélet iránti *érdeklődés* megnövekedését, másrészt az elmélet és gyakorlat embereinek kibontakozó együttműködését is.

Az előadásokon átlagosan 150–200-an vettek részt, a megnyitó előadásokon hozzávetőlegesen 300-an. Az egyetemek mindhárom jogi karának oktatói (tanárok és fiatalabb oktatók egyaránt), az Állam- és Jogtudományi Intézet, a Tanácsakadémia épp úgy képviseltette magát, mint az ügyészség (a legfőbb ügyészség mellett a vidéki ügyészek is), a tanácsok munkájával foglalkozó legfőbb állami szervek, a különböző fokú budapesti és vidéki tanácsapparátus dolgozói stb. A tudományos üléseknek 58 nem szegedi résztvevője volt. Különösen örvendetes jelenség volt a szegedi kar hallgatóinak megnövekedett *érdeklődése*.

Az előadásokat követő *viták* élénksége és színvonala mutatta elsősorban az államigazgatási munka elméleti fejlődését. Összesen 34 hozzászólás hangzott el. Ez a szám azért is jelentékeny, mert nem voltak „szervezett” hozzászólók. Helyesnek bizonyult az az elképzelés, hogy a spontán *érdeklődés* alapján kibontakozó vita élénkebb és érdekesebb lesz, jobban le is fogja kötni az értekezlet résztvevőinek figyelmét. A hozzászólók összetétele is félreérthetetlenül szemlélteti az elmélet és gyakorlat erősödő kapcsolatát, a gyakorlat embereinek növekvő *érdeklődését* és igényét az elméleti munka kiszélesítése iránt. 13 elméleti és 21 gyakorlati dolgozó szólt fel. A felszólalók között 10 tanácsai dolgozó, 11 egyéb állami funkcionárius volt. Általában

kitűnt a fiatalok részvétele. Érdekes jelenséggé kell megemlíteni, hogy mindössze egy nő szólt fel.

Eredményként kell megállapítanunk azt a tényt is, hogy az előadók általában megjelölték azokat a *vitatételeket*, amelyeket előadásukban a leglényegesebbnek tartottak és amelyekkel kapcsolatban a vita alapján a további munkához megfelelő állásfoglalást vártak. Ez módot adott ahhoz, hogy az előadások és a vita egysége kialakulhasson és a viták lezárásával konkrét eredményeket is le lehessen szűrni. Eredményesnek mutatkozott az a módszer is, hogy a *szakbizottság még a záróülés előtt megtárgyalta és értékelte a vita során felmerült álláspontokat*, s így lehetőség nyílt arra, hogy az elnök a záróbeszédben összefoglalja a vita eredményeit, kiemelve a tudományos ülésszak által elfogadott tételeket, valamint azokat a problémaköröket is, amelyekben a vita nem zárult le, hanem további kidolgozásra várnak.

A tudományos ülésszak eredményeivel kapcsolatban külön ki kell emelni a szegedi tudományegyetem *állam- és jogtudományi karának* és Szeged megyei jogú város tanácsa *végrehajtóbizottságának* messzemenő és áldozatkész segítségét, amellyel biztosították a tanácskozás eredményes lebonyolítását lehetővé tevő kedvező körülményeket és messzemenően hozzájárultak az elért sikerhez.

A szakbizottság az ülésszak eredményeit értékelve megállapította azokat a *hiányosságokat* is, amelyeket a továbbiak során feltétlenül ki kell majd küszöbölni. Ezek közül az elnöki zárású elsősorban azokat emelte ki, amelyek hátrányosan befolyásolták az ülésszak tudományos eredményeit. Ahhoz, hogy hasonló tanácskozáson az eddiginél még színvonalasabb vitát lehessen kialakítani, ahhoz, hogy a tanácskozások még konkrétabb eredményekkel zárulhassanak, feltétlenül *szükséges a tanácskozások tartalmi részének az eddiginél sokkal alaposabb, összefogottabb előkészítése*. A szakbizottság úgy határozott, hogy a következő ülésszak megszervezésénél

még zártabb témaköröket fog kialakítani, az eddiginél még szélesebb körben fogja bevonni az előkészítésbe az érintett elméleti és gyakorlati dolgozókat és biztosítani fogja azt is, hogy a résztvevők sokkal előbb kapják kézhez az előre elkészített

írásbeli referátumokat. Konkrétan ki fogja tűzni azokat az eldöntendő elméleti kérdéseket is, amelyekre a tanácskozástól választ vár, amelyekben tehát az értekezlet résztvevőinek a referátumok és a vita alapján határozni kell.

Beér János

A Pécsi Tudományegyetem felszabadulási előadássorozata

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara a felszabadulás tizedik évfordulója alkalmából ünnepi előadássorozatot rendezett. Az előadások célja az volt, hogy egy-egy jogág, illetve azok valamely jelentős intézményének tízéves fejlődéséről nyújtson áttekintést. Április 12-én és 13-án a Kar négy professzorának jogi előadása hangzott el, míg 25-én a marxista-leninista tanszék vezetője, Hegedűs István adjunktus „A népi-nemzeti egység és a Népfront kérdései” címmel adott elő. Az alábbiakban az előadássorozat jogi előadásainak rövid ismertetését kívánjuk nyújtani.

Az előadássorozatot Flachbarth Ernő egyetemi tanár, a tudományos bizottság elnöke nyitotta meg. Áttekintő képet nyújtott arról a mélyreható változásról, amely az egyetemi oktatás és az egyetemen folyó tudományos munka jellegében és feltételeiben az elmúlt tíz év folyamán végbe ment. Ismertette a Kar dolgozóinak az oktatás és a jogtudomány művelése terén elért eredményeit, s azt a szerepet, amelyet a Kar tudományos bizottsága a tudományos munka megszervezésében a legutóbbi években játszott. A Kar eddig is arra törekedett, hogy szoros kapcsolatot teremtsen a gyakorlat dolgozóival, ami mind az elméleti, mind a gyakorlati jogászai munka fejlődése szempontjából elengedhetetlen. Ez jutott kifejezésre abban is, hogy az ünnepi ülészak felkért hozzászólói között kiváló gyakorlati jogászok is szerepelnek.

Április 12-én két büntetőjogi előadás hangzott el.

Losonczy István egyetemi tanár „A bűnösség kérdése a szocialista büntetőjogban” című előadásában a büntetőjog fejlődésének egyik fontos részletkérdését vizsgálta. Bevezetőben ismertette és bírálta a régi BTK általános részének a bűncselekmények szándékos és gondatlan elkövetésére vonatkozó rendelkezéseit. Rámutatott azok tisztán formális jellegére, amely a bűncselekmény fogalmának „nullum crimen sine lege” elvén keresztül történt ugyancsak formális meghatározásából eredt. Ez a szabályozás nem adott határozott mértéket a jogalkalmazás számára a dolus eventualis enyhébb és a tudatos gondatlanság súlyosabb eseteinek elhatárolásához sem. Ezután az OSZFSZK büntetőtörvénykönyvének a szándékos és gondatlan bűnelkövetésre vonatkozó rendelkezéseit ismertette. Ezek legfontosabb ismérveit a meghatározások tartalmi jellegében, s annak az elvnek leszögezésében jelölte meg, hogy csak azt a társadalomra veszélyes cselekményt elkövető személyt lehet megbüntetni, aki cselekményét szándékosan vagy gondatlanul követte el.

Előadása második részében részletesen foglalkozott a BTÁ 12. §-ában foglalt szabályozással és kimutatta, milyen módon és mértékben hatottak arra az OSZFSZK büntetőtörvénykönyvének megfelelő rendelkezései. Az elemzés eredményeképpen megállapította, hogy utóbbiak a magyar BTÁ-ra a leglényegesebb kérdé-

sekben döntő hatást gyakoroltak. Fontosabb kivételként a luxuria világos és kifejezett meghatározásának hiányát jelölte meg, mert ez a hiány nehézségeket okozhat a tipikus luxuria minősítésével kapcsolatban. Hangsúlyozta, hogy itt nem a gondatlanság két alakzatának egymástól való elhatárolását kell hiányolnunk, mert hiszen a negligentia adott esetben súlyosabb lehet a luxuriánál, hanem azt, hogy a luxuria tipikus esetei nem vonhatók nehézség nélkül a BTÁ. 12. § (2) bekezdése alá, s így helyesebb lett volna ebben a tekintetben is a világos és szabatos szovjet szabályozást megfelelően követni a BTÁ rendelkezéseinek megszövegezésénél.

Tárkányi Ernő megyei bírósági tanácsvezető hozzászólásában az igazságügyi dolgozók nevében örömmel üdvözölte az Állam- és Jogtudományi Kar vállalkozását, mert ez újabb alkalmat jelent az elmélet és gyakorlat egységének erősítésére a jogtudomány időszerű kérdéseiben. Az elhangzott analízis helyes tanulsága az a negatívum, hogy a BTÁ megfogalmazása különösen a bűnösség gondatlan alakzatára nézve nem szerencsés, mert annak egyik alfaja, a luxuria tekintetében nem ad útbaigazítást, s a gyakorlat nem is különböztet a luxuria és a negligentia között. A szovjet büntetőjog, az OSZFSZK büntetőtörvénykönyvének klasszikus meghatározása ebben a kérdésben is útmutatásul szolgálhatott volna a magyar kodifikáció számára.

Kocsis Mihály egyetemi tanár „A büntető eljárási jog tíz éve” címmel az e jogterületen a felszabadulás óta végbement fejlődés alapvonásait foglalta össze. A bírósági szervezet fejlődésének történetéből különösen a népbíróságok, az uzsorabírószági különatanácsok (munkásbíróságok), majd a népi ülnököknek a büntetőbíráskodásba való általános bevonása (1949: XI. tv.) jelentőségét emelte ki. Részletesen foglalkozott az igazságügyi szervezet az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelő kiépítésével, s ezen belül az új típusú ügyészség rendszerével.

Az igazságszolgáltatás felépítményi jellegéből vezette le a népi elem az igazságszolgáltatásba való bevonásának szükségét, részletesen foglalkozva azzal a nagy elvi különbséggel, mely még a 81/1945. M. E. sz. r. bevezetőjében is idézett esküdtbíráskodás és a népi ülnökök működése között fennáll. A büntető eljárási jognak az objektív igazság érvényrejuttatására hivatott elveiről szólva hangsúlyozta, hogy a büntetőigazságszolgáltatás alapja a valóság tisztelete. A világ tudatunktól független jelenségeinek feltárása és tudomásulvétele vezetheti el a bírót is a társadalmi-állami élet jelenségeinek törvényszerűségeihez, amelyek birtokában az igazságszolgáltató elé szabott feladatokon úrrá tud válni. A szocialista törvényesség kérdését elemezve megállapította, hogy ebben a vonatkozásban a büntető eljárási jog adta biztosítékok a büntető eljárás keretein túl terjedő jelentőségűek, amint a fogalom is szélesebb a büntetőtörvények érvényesítésénél. Mindezeknek az érdemi alapelveknek szempontjából az előző befejezésül az 1954: V. tv. által bevezetett másodfokú eljárás jelentőségével foglalkozott.

Vargha László egyetemi adjunktus hozzászólásában megállapította, hogy a szovjet büntető eljárási jog és jogtudomány három vonatkozásban: törvénytechnikai téren, a büntető eljárás alapelveinek megállapítása és a büntető eljárás egyes konkrét kérdéseinek szabályozása terén hatott igen jelentős mértékben a tízéves magyar jogfejlődésre. Összefoglalóan felsorolta azokat a tételes jogszabályokat, amelyek ezt a hatást dokumentálják. Hozzászólása második részében azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a népbírószági eljárásban érvényesültek-e a ma hatályos büntető eljárási jog alapelvei. A kérdésre pozitív választ adva megállapította, hogy ilyen alapvető vonás volt a vizsgálati és a vád alá helyezési eljárás kiküszöbölése, az egyfokú perorvoslati rendszer bevezetése s a kizárólag szakbírákból álló másodfokú tanács létesítése.

Az ülészak második napján, április 13-án két *polgári jogi* előadás hangzott el.

Kauser Lipót egyetemi tanár „Házassági jogunk változása a népi demokrácia két szakaszában” címmel tartott előadást. Bevezetőben a fél évszázadon át hatályban volt 1894: XXXI. tv. (Ht.) jellemvonásait összefoglalva annak, s általában az úgynevezett „egyházpolitikai törvényeknek” társadalmi-politikai háttérével foglalkozott. A házasságjog felszabadulás utáni gyökeres átalakulását két fázisra osztotta. Az első fázis alapvető jogalkotása a 6800/1945. M. E. sz. r., míg a másodiké a ma is hatályos, s rendelkezéseiben a fordulat éve óta bekövetkezett társadalmi, politikai változás hatásait érvényesítő 1952: IV. tv. (Csjt.) Utóbbiról megállapította, hogy az nem egyszerű reformja a házassági jognak, hanem annak gyökeres átalakítása. Az első fázist azzal jellemezte, hogy a házasság bírói felbontásának jogi lehetősége lényegesen kiszélesedett, mert a rendelet 6. §-a alapján a házassági kötelek megszüntetése lényegében kizárólag a házasságfelek akarathatározásától függött.

A Csjt. elemzése során is első sorban annak bontási módszerével foglalkozott az előadó, megállapítva, hogy a bontóokok meghatározásának mellőzése a bíróságra ró felelősségteljes, társadalmunk nevelése, erkölcsi felfogásának formálása szempontjából rendkívül fontos feladatot. A „Bírósági Határozatok”-ban közölt jogeseteket elemezve úgy vélte, hogy bíróságaink néha még szinte aggályos módon is a házassági kötelek lehető fenntartására törekzenek. Ezekben az esetekben a „favor matrimonii” gondolata érvényesül, s a bírói gyakorlat általában korántsem kedvez a házasság felbontásának.

Az előadáshoz hozzászóló *Kecskés László* tanulmányi osztályvezető részletesen elemezte azt a kérdést, hogy házassági jogunkban az elmúlt tíz évben bekövetkezett változások mily szoros kapcsolatban voltak azokkal a változásokkal, melyek gazdasági, társadalmi és politikai téren a felszabadulás óta végbementek. Ezután foglalkozott a 6800/1945. M. E. sz. r. történelmi szerepével és jelentőségével, s azzal

a hatással, melyet a házasságjogi szemlélet kialakítására e jogszabály hatálybanléte alatt gyakorolt, majd a Csjt. bontási problematikáját vizsgálta meg a bírói gyakorlat tükrében. Ennek során egyrészt rámutatott azokra a körülményekre, amelyek a szocialista családjogi szemlélet erősödő térhódítását jelzik, másrészt érintette azokat a területeket, amelyeken még a régi házasságjogi szemlélet hatása tapasztalható.

Rudolf Loránt egyetemi tanár „A pénzfizetési jogviszonyok fejlődése hazánkban a felszabadulástól” című előadásában a pénzfizetési viszonyok két formájának: a készpénzfizetési és az elszámolási jogviszonyoknak tízéves fejlődését ismertette. Kimutatta ezek szabályozása alapelveinek a gazdasági-társadalmi viszonyok változásával való szoros összefüggését, s a hatályos jogszabályokban történő konkretizálódását. Főleg a készpénznélküli pénzfizetési forgalom, az igazolás, az utalványozás, az engedélyezés, a központosítás, a számlatételek egysége és az ideiglenes rendezés elveinek tartalmával és jelentőségével foglalkozott, s ismertette a szovjet jogtudománynak ezekkel kapcsolatos tételeit. Elemezte az elszámolási formákat, s megállapította, hogy a magyar tételes szabályozás lényegesen több kifogás érvényesítését engedi meg, ami arra a helytelen eredményre vezet, hogy a kifogásolási eljárás elhúzódik, s a pénz forgási sebességét csökkenti.

Jogi szabályozásunkat részletesen elemezve arra a megállapításra jutott, hogy ez egyébként iskolapéldáját adja a helyes, a gazdasági alap fejlődésének ütemét pontosan felmérő, a reális adottságokkal számoló, a jog aktív szolgálati szerepét megfelelően érvényesítő jogszabályalkotásnak.

Várszegi Károly a Baranya megyei Építőipari Vállalat főkönyvelője hozzászólásában a stabilizációból kiindulva a szocialista bankrendszer funkcióival, szervezési elveivel, az úgynevezett adósságrendezéssel, az inkasszó rend kényszerhitel konstrukciójával, majd a bankok és vállalatok-

közi jogviszonnyal, annak jellegzetességeivel foglalkozott. Az utóbbi kérdéscsoporttal kapcsolatban azt a nézetét fejtette ki, hogy a kötbéres szerződési rendszert erre a viszonylatra is, mégpedig a vállalatok javára fizetendő kötbérre is ki kellene terjeszteni.

Az előadásokon, amelyek főleg az egyetem hallgatóiból és dolgozóiból, a pécsi igazságügyi szervek, tanácsok, vállalatok jogász dolgozóiból álló hallgatóság előtt hangzottak el, az Állam- és Jogtudo-

mányi Intézet, valamint a testvérkarok képviselői is résztvettek.

Ez a körülmény az előadássorozatot az elmélet és gyakorlat dolgozóinak találkozájává is tette. Kíváncsú lett volna azonban, hogy a gyakorlati munkaterületeken dolgozó pécsi jogászok az az állam- és jogtudományi kar vállalkozása iránt nagyobb érdeklődést tanúsítsanak. A kar a jövőben folytatni fogja erőfeszítéseit hasonló tudományos előadásai iránti érdeklődésük fokozására.

Gál Gyula

Ankét a kasszációs-reviziós fellebbvitelről

A magyar—szovjet barátság hónapja alkalmából szervezett előadássorozat keretében a Magyar—Szovjet Társaság jogtudományi szakosztálya 1955. évi március hó 26. napján a Legfőbb Ügyészséggel és a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Főbizottságával közösen rendezte meg a kasszációs-reviziós fellebbvitelről szóló ankétot.

Az ankét nagyszámú részvevő jelenlétében nagy érdeklődés mellett folyt le. Kiemeli az ankét jelentőségét az a tény, hogy perrendtartásainknak teljesen új, új elvi alapokon nyugvó rendelkezéseit vitatta meg. Az ankét tudományos jellegét, a kérdéseknek mind a tudomány, mind pedig a gyakorlat igényeit kimerítő tárgyalását már egymagában megerősíti az a tény, hogy az ankét vitaindító előadásait részben a tudomány, részben pedig a gyakorlati élet kiváló szakemberei tartották, a hozzászólók között pedig képviselve voltak jogtudósaink, bíráink, ügyészeink és ügyvédeink.

Az ankét bevezető előadását *Kocsis Mihály* egyetemi tanár, a pécsi tudományegyetem állam- és jogtudományi karának dékánja tartotta a kasszációs-reviziós rendszer időszerű kérdéseiről.

Az előadó rámutatott az ankét szükségességére és általában a büntető perrend-

tartás rendelkezéseiből kiindulva az új fellebbezési rendszer pozitív eredményeinek felemlítése mellett kitért annak hiányaira is. Az előadás lényegében az 1951 : III. tv. fellebbezési rendszerének visszaállítását kívánta.

Kocsis Mihály bevezetőként részletesen ismertette a fellebbezési rendszer tételes szabályozását, a törvények indokait, majd összehasonlításként kitért a szovjet büntető eljárási jog fellebbezési rendszerének az elemzésére. Ezt követően az előadó részletes bírálatnak vetette alá az új fellebbviteli rendszert. Álláspontja szerint a bírósági szervezeti törvényen alapuló új fellebbviteli rendszer előreszaladás volt, amit kellő indokokkal nem lehet alátámasztani. Kifogásolja a másodfokú bíróság megkötését a bizonyítás felvételében. Szerinte a gyakorlat igazolta, hogy a másodfokon felvett bizonyítás ugyanolyan garanciák mellett folyt le, mint az elsőfokú, sőt a másodfokú bizonyítás gyakorlatilag a legtöbbször jobb volt, mint az elsőfokú. Helyteleníti azt a rendelkezést, hogy a másodfokú bíróság tényállást nem állapíthat meg. Rámutat arra, hogy az ítélet megalapozottságának vizsgálata számos esetben iratok alapján történik és a másodfokú bíróságnak még csak lehetősége sincs arra, hogy a bizonyítékokat köz-

vetlenül észlelje. Ennek folytán pedig — álláspontja szerint — az új rendelkezés elszakadt az ítélkezés valóságától és nincs az ügyre vonatkozóan meggyőződött bíró.

Helyesli, hogy a másodfokú bíróság széles körben nyúlhat be az első bíróság munkájába és az anyagi jogszabályra vonatkozó döntéseibe. Kifogásolja azonban, hogy a törvény nem ad jogot a másodfokú bíróságnak a hibák felismerésén túl azok kijavítására. Mindezek alapján azt a következtetést vonja le, hogy a törvény a másodbírónak csökkentett bírói tevékenységet enged.

Visszásnak tartja, hogy — bár a törvény elismeri az objektív igazság megállapításának követelményét — mégis a törvény a másodbírósnak csak az enyhítés jogát adja meg a súlyosbírást azonban csak korlátozottan. Szerinte helyesebb volna a *reformatio in peius* megengedése.

Az elsőfokú bírósági eljárásnak a törvényben foglalt szabályozását helyesnek tartja, a fellebbviteli rendszerrel kapcsolatos eltérő álláspontja miatt azonban hasadást lát a bírói munkában, mert megítélése szerint az új rendszer a bírói felelősséget és a meggyőződést szétbontja: a másodfokú bíróság csak iránymutatást adhat, de nem fejezheti ki saját érdemi meggyőződését. Ennek pedig az a látszata, hogy sokszor eltolja magától a felelősséget. Ezzel szemben viszont az elsőbíró sem teljesen önálló az ügy eldöntésében, mert felelősségét csökkenti a másodbíró iránymutatása. Az előadó így arra a következtetésre jut, hogy az újabb ítélkezéssel nagyobb részt csak formális jelentőségű.

Az előadó a törvény gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban több kérdést vet fel és rámutat a megoldás módjára is (eljárás kizárólag polgári igény miatt történő fellebbezés esetében, új bizonyítékok érvényesítése stb.).

Előadása végén Kocsis Mihály az új fellebbezési rendszerre vonatkozó bíráló megjegyzéseit abban foglalja össze, hogy egyrészt a fellebbezési rendszer bevezetését nem látja megalapozottnak, másrészt

pedig a hozott rendelkezéseket nem tartja a célkitűzés megvalósítására alkalmasnak. Véleménye szerint az új rendszer általa kimutatott hibái abból erednek, hogy az új fellebbezési rendszer nem értékelte eléggé, hogy „a per, az ügy élő, eleven társadalmi-állami folyamat és tényező, mely döntően nemcsak a való történeti eseményektől függ (amitől függenie kellene), hanem az igazságszolgáltatás ember-állományától, sőt az igazságszolgáltatásban szereplő felektől és ügyvédektől is”. Ennek folyamánként pedig a törvény a per-tolás, perhúzás tág kapuit teremtette meg. Megállapítja, hogy új fellebbezési rendszerünk törvény, a „törvény jó hasznosítása kizárólag alkalmazóinak hozzáállásán és felkészülésén múlik”, de az új fellebbezési rendszerrel kapcsolatos kifogásaira tekintettel megfontolásra javasolja, hogy a másodfokú bíróságnak joga legyen a bizonyítás felvételére, új tényállás megállapítására legalább abban a körben, mint ahogy ezt a polgári perrendtartás is lehetővé teszi. Javasolja a büntető perrendtartás olyan módosítását, hogy a fellebbezési bíróság súlyosbírást alkalmazhasson akkor is, ha a vádlott terhére nem éltek fellebbezéssel; szükséges követelményként említi, hogy a másodfokú bíróság újra ül-nökök közreműködésével járjon el.

Kocsis Mihály előadását Götz Jánosnak, a legfőbb ügyész helyettesének előadása követte. Götz János a kasszációs-revíziós fellebbezési eljárást a büntető perrendtartás vonatkozásában vizsgálta és előadásában Kocsis Mihállyal ellentétes álláspontot foglalt el. Kiemelte, hogy a kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer bevezetésére nem azért kerül sor, mert a bírósági szervezeti törvény erre — lehetőbb meggyőzésre menő indok nélkül — tartalmazott utalást, hanem azért, mert az igazságszolgáltatás céljainak megvalósítása szempontjából ez a perorvoslati rendszer bizonyult a leghelyesebbnek. A kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer ugyanis a szocialista törvényesség megerősítésének egyik nélkülözhetetlen eljárás-

jogi kelléke, amit a szovjet igazságszolgáltatás több mint három évtizedes tapasztalata is igazol. Az előadó kimutatta, hogy a kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer bevezetése nem tekinthető időelőttinek, mert igazságszolgáltatásunk ma már teljesen szocialista elveken épül fel.

Götz János ezután Kocsis Mihály előadásának egyes tételeit vette vizsgálat alá. Rámutatott arra, hogy az új perorvoslati rendszer megalapozottságának és időszerűségének fel nem ismeréséből folyik az új rendszer egyes alapvető sajátosságainak helytelen szemlélete, így többek között az a megállapítás, hogy a másodfokú bíróság „másodrendű bíróság”-gá fokozódott le. Az előadó kiemelte, hogy az objektív igazság maradéktalan érvényesülése, a szocialista törvényesség fokozottabb érvényesítése döntően függ az ítélkezés másodfokon való megismétlésének megszüntetésétől, vagyis a másodfokú bíróság jogkörének alapvetően új szabályozásától. A korábbi fellebbezési rendszerben mutatkozó hibák vezettek annak felismeréséhez, hogy a másodfokú bíróság feladata nem lehet az ügy újratárgyalása, hanem kizárólag az elsőbíróság ítéletének a törvényesség, a megalapozottság és az objektív igazság szempontjából való felülvizsgálata. Ellenkező esetben ugyanis a fellebbezési bíróság teljesen megismételné az elsőfokú eljárást, ami azt a veszélyt rejtene magában, hogy az elsőbíróságok elvesztenék igazi szerepüket, az elsőbíróság előtti perek próbaperek jellegét ölténék fel és taktikai tapasztalatok megszerzését szolgálnák, de ezenkívül a másodfokú bíróság nem is tudná teljesíteni a bírói ítéletek széleskörű revíziójában megnyilvánuló feladatát. A kasszációs-revíziós rendszer lényege tehát, hogy a tényállás megállapítása kizárólag a népi ülnökökkel eljáró elsőfokú bíróságra hárul.

Götz János hangsúlyozta, hogy már a fentiekből következik, de ezenkívül a gyakorlati példák is mutatják, hogy a másodfokú eljárás új szabályozása nem jelenti a másodfokú bíróság lefokozását. Kiemelte

a továbbiakban a másodfokú bíróság irányító szerepét, ennek mintegy feltételként helyezte a másodfokú bíróság széleskörű felülvizsgálati jogkörét, amelyet a büntető perrendtartás két vonatkozásban korlátoz, nevezetesen az ítélet jogerejéhez fűződő érdek és a terhelt jogának védelme vonatkozásában. Utalt arra, hogy az elsőbíróság az ügyet a másodfokú bíróság iránymutatásainak megfelelően bírálja el, de ez nem jelenti azt, hogy a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróságot korlátozná a bizonyítékok szabad mérlegelésében. Kiemelte, hogy a másodfokú bíróság iránymutatásai csak addig kötik az elsőfokú bíróságot, amíg azok meghatározott konkrét tényekre vonatkoznak. Ezeknek a tényeknek az ügy újratárgyalása során való megváltoztatása azonban lehetővé teszi, hogy az elsőfokú bíróság az összes vitás kérdéseket újra értékelje.

Götz János előadásában a törvényhozó akaratának megfelelően átfogóan tárgyalta a kasszációs-revíziós rendszer összes elvi és gyakorlati problémáit és megoldást adott azokra a kérdésekre, amelyek a törvény gyakorlati alkalmazásában felmerültek.

Götz János előadását *Berényi József* budapesti fővárosi bírósági tanácsvezető előadása követte, aki a polgári jogi ítélkezés szempontjából vizsgálta a kasszációs-revíziós fellebbezési rendszert. Előadásában szintén Kocsis Mihály álláspontjával szemben foglalt állást. Rámutatott arra, hogy az új fellebbezési rendszer a szocialista törvényesség érvényesülését eredményesebben szolgálja, jobban biztosítja az elsőfokú bíróságok egységes elvi irányítását. Utalt arra, hogy a bíróságoknak az Alkotmányban kiemelt egyik lényeges feladata a nevelés, amit pedig csak a helyszínen eljáró, tehát a helyi bíróság, nem pedig rendszerint a megye központjában a dolgozóktól távol levő megyei bíróság valósíthat meg. Célszerű tehát, hogy az elsőfokon eljáró, a helyszínen levő bíróság eljárásán legyen a hangsúly.

Berényi József ezután szintén vizsgálat

alá vette Kocsis Mihály megállapításait. Kifejtette, nincs meggyőző alapja annak a nézetnek, hogy az új fellebbezési rendszer megfosztotta volna a másodfokú bíróságot teljes ítélkező hatalmától, mert a másodfokú bíróság döntésében semmiben sincs korlátozva. Nincs olyan jogszabályi rendelkezés sem, amely a másodfokú bíróságot megfosztaná a teljes ítélkező hatalmától. Rámutat arra, hogy az ítélkezés valóságától való elszakadás sem áll meg. A szovjet jog álláspontja szerint is a másodfokú bíróságnak joga van értékelni és mérlegelni a bizonyítékokat. Az ítélet megalapozottságára vonatkozó kérdés ugyanis nem dönthető el annak ellenőrzése nélkül, hogy az elsőbíróság miként mérlegelte a bizonyítékokat, ami pedig maga is a bizonyítékok mérlegelését jelenti. Ezt követően az előadó — annak leszögezése mellett, hogy az ankét feladata nem kizárólag a kasszációs-revíziós rendszer elvi helyességének a megállapítása, hanem a törvény értelmezése kérdésének is a vizsgálata — több gyakorlati kérdést vetett fel a polgári eljárás köréből (vércsoportvizsgálat, okirat csatolása, novumok felhozása).

Összefoglalóként Berényi József megállapította, hogy a kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer a szocialista törvényesség megszilárdítását hatékonyabban szolgálja, mint a korábbi fellebbezési rendszer, továbbfejleszti eljárásjogunkat, módot ad az elsőfokú bíróságok ítélkezésének egységes elvi irányítására, végül megítélése szerint ezzel a fellebbezési rendszerrel fokozottabban érvényesül az elsőbíróságok ítéletének nevelő hatása.

Kocsis Mihály válaszában csupán egyes vitapontokra tért ki, előadása végkövetkeztetéseit és javaslatait továbbra is fenntartotta.

Az előadásokat több hozzászólás követte.

Beck Salamon egyetemi tanár a fellebbezési bíróság számára a teljes bírói hatalom és a bizonyításfelvételi jog visszaállítása tekintetében Kocsis Mihály álláspontját osztotta. Rámutatott arra, hogy a

polgári perrendtartásnak a büntető perrendtartástól eltérő az a szabálya, hogy a fellebbezési bíróság a bizonyítás elrendelésében teljes szabadságot élvez és csak a fogamatosságban van korlátozva, a fellebbezési bíróságnak az elsőbírói ténymegállapításhoz való kötöttségét jelentékeny mértékben lazítja. Utalt arra, hogy ha a polgári perrendtartás szabályai szerint a másodbíróságnak joga van az elsőbíróság ténymegállapításait megváltoztatni, akkor ezt a jogot kiterjesztettnek kell tekinteni nemcsak a fellebbezési bíróság előtt felmerült újabb adatoknak, hanem az elsőbíróság előtt felmerült bizonyítási adatoknak a fellebbezési bíróság által való értékelésére is.

Laszly Pál legfelsőbb bírósági bíró hozzászólásában azt fejtette ki, hogy Kocsis Mihály javaslatai végeredményben az 1951: III. tv. visszaállítását kívánják, viszont az 1954: V. tv. éppen ezekkel a rendelkezésekkel szemben tért át a kasszációs-revíziós rendszerre. Utalt arra, hogy már az 1949: XI. és az 1951: III. tv. gyakorlati alkalmazásában szerzett tapasztalatok követelték a fellebbezési rendszer más alapokra helyezését. Hozzászólásában osztatlanul a kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer elvi álláspontján állott és hangsúlyozta, hogy a törvény gyakorlati alkalmazásánál máris helyesen különbözték ki azokat a zökkenőket, amelyek mint kezdeti nehézségek felmerültek.

Bólya Lajos mb. egyetemi tanár a büntető eljárás körében a fellebbezésnek általában olyan módon való szabályozását tartja indokoltnak, amely hasonlít a polgári eljárás jelenlegi szabályozásához. Álláspontja szerint a büntető eljárás körében a tényállás tekintetében fenn kell tartani a jelenlegi kasszációt, a minősítés kérdésében a jelenlegi teljes reformációt, a büntetés kiszabására el kell fogadni a teljes reformáció elvét, tehát a reformatio in peius-t is, kivéve azt az esetet, amikor a terhelt terhére fellebbezést nem jelentettek be. Elvileg egyetért tehát a fellebbezési bíróság tényállásához kötöttségével és így

a kasszációval is, de változatlan tényállás mellett a megváltoztatási jogot megadná az anyagi jogszabálysértés minden esetének orvoslására.

Várady János főosztályügyész hozzászólásában rámutatott arra, hogy mind a büntető, mind a polgári perrendtartás a fellebbezési eljárásban a kasszációs-reviziós rendszert vezette be, mégis a két perrendtartás szabályaiban vannak eltérések, így a tényállás megállapítása, a revíziós jogkör, a megváltoztatási jog korlátai tekintetében. Megállapította, hogy a polgári perrendtartás megszövegezése nem tükrözi olyan következetesen a szovjet kasszációs-reviziós rendszer és a szocialista fellebbviteli elvek érvényesülését, mint a büntető perrendtartás. Álláspontja szerint nem lehet ebből azt a következtetést levonni, mintha a polgári perrendtartás megoldása a mi viszonyainknak megfelelőbb lenne, mint a büntető perrendtartásé.

Bajor László ügyvéd hozzászólásában elsősorban a kasszációs-reviziós rendszer törvénybe iktatása időszerűségének kérdését vizsgálta. Álláspontja szerint ennek a fellebbezési rendszernek a bevezetése nem volt időszerű. Gazdaságunk két különböző talajon nyugszik és fejlődésünk adott szakasza különösen megköveteli a büntető és a polgári ügyek gyors befejezését. Az új fellebbezési rendszer azonban jelenlegi kötöttségeivel — különösen büntető ügyekben — nem mozdítja elő az ügyek gyors befejezését, de ezenkívül megfelelő személyi állomány sem áll rendelkezésre a kasszációs-reviziós rendszer alkalmazására. Hangsúlyozta, hogy a megalapozottság kérdésében a gyakorlatban igen sok vita van és a megalapozottság fogalmának meghatározása nem mindig tükröződik vissza a bíróságok ítéleteiben. Ennek eredménye, hogy a fellebbezési bíróságok avégett, hogy a hatályon kívül helyezéssel járó huzavonát, perelhúzást elkerüljék, inkább elfogadják az elsőbíróság által megállapított tényállást.

Traytler Endre ügyvéd a védelem és a

védekezés joga szempontjából szólt hozzá a kérdéshez. Rámutatott arra, hogy a fellebbezési eljárás új rendelkezésekkel közvetlenül is gondoskodik a védekezés jogának körülbástyázásáról és kiemelte, hogy az új rendelkezésekkel a védekezés joga kibővült.

Móra Mihály egyetemi tanár hozzászólásában a reformatio in peius kérdésében határozottan az új megoldás mellett állott ki. Kifejtette azt az álláspontját a továbbiakban, hogy ha a büntető ítélet ellen kizárólag a polgári jogi igényre vonatkozóan jelentettek be fellebbezést, a másodfokú bíróság csak a polgári jogi igény kérdését bírálhatja felül.

Majos Miklós ügyész felszólalásában hangsúlyozta az új fellebbviteli rendszer szocialista jellegét. Bár a jelenlegi eljárásjogi törvényeinknek vannak hibái, mégis azok egészükben megfelelnek fejlődésünk követelményeinek, az apróbb hibák kiküszöbölése pedig a jogalkalmazás feladata.

Az ankétot *Névai László* egyetemi tanár összefoglalója zárta be. Névai László kiemelte, hogy az ankét eredményes és tanulságos volt, mivel több olyan kérdés merült fel, amely a kasszációs-reviziós fellebbviteli rendszer ügyét előbbre vitte. Az ankéton bebizonyosodott a kérdés napi-rendre tűzésének időszerűsége. Nem értett egyet a kisebbségnek azzal az álláspontjával, hogy a fellebbvitel új szabályozása előreszaladás volt, hanem rámutatott arra, hogy nálunk már a felszabadulástól kezdődően alapvetően új igazságszolgáltatási rendszer létesült a népek az igazságszolgáltatásban való részvételével. Az Alkotmány az egész igazságszolgáltatási rendszert elvileg átalakította és így szükséges volt ezeknek az elvi rendelkezéseknek a végrehajtása. Ez az ügyészégi tvr-rel, a Bírósági szervezeti törvénnyel és a két perrendtartási novellával következett be.

Névai László utalt arra, hogy a szocialista fellebbviteli rendszer lényegét kell felismerni, amely a népi bíraskodásban rejlik. Az igazságszolgáltatási rendszert a

maga egészében kell vizsgálni és nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a másodfokon ugyan szakbírák járnak el, de ezek is választott bírák lesznek. A burzsoá kasszációs elítéletektől szabadulva az új fellebbviteli rendszer mellett kell állást foglalni.

Az ankét értékeléseként megállapította, hogy az ankétal elvileg elismerést nyert az új szocialista fellebbezési rendszer bevezetése. Hangsúlyozta, hogy bár a fellebbezők utaltak a büntető és a polgári jog közös kérdéseire, az ankéton a büntető és a polgári eljárásjogok közötti arány nem jól érvényesült, mert a büntetőeljárásjogi kérdések a polgári eljárásjogi kérdéseket

háttérbe szorították. Külön kiemelte az ankét tudományos jelentőségét, valamint azt, hogy az ankét a szovjet jog eredményeinek tükrében jutott el az elvi megállapításokhoz.

*

Az összefoglalóban elhangzott megállapításokhoz csatlakozva a magunk részéről is meg kell állapítanunk, hogy az ankét mind a tudomány, mind a gyakorlat szempontjából igen jelentős volt és a kasszációs-revíziós rendszer alkalmazásával kapcsolatos problémák megoldását lényegesen előbbre vitte.

Bacsó Jenő

A nemzetközi jogi tankönyv ankétja.

I. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1954. december 18-án tartott kari tanácsulása keretében ankétet rendezett a nemrégiben megjelent *nemzetközi jogi egyetemi tankönyv*¹ értékelése céljából és ennek során az ankét résztvevői a tankönyv eredményeinek és hiányosságainak megállapítása mellett több, az előkészületben levő egyetemi tankönyvek kidolgozásánál hasznosítható tapasztalatra és számos megoldásra váró, tudományos, nemzetközi jogi problémára mutattak rá.

A tankönyvbírálatok és a hasonló jellegű jegyzetankétok gyakorlati értéke, hasznossága már eddig is bebizonyosodott. A fenti tankönyvvita jelentőségét azonban nagy mértékben fokozta az a körülmény, hogy oktatásügyi kormányzatunk 1955-re hét, 1956-ra pedig nyolc jogi egyetemi tankönyv kiadását vette tervbe, hogy ezáltal rohamlépésben számolja fel azt a lemaradást, mely jogi vonalon — a többi karok és tudományágak tankönyveivel szemben — a legutóbbi időig fennállott.

1954. folyamán mindössze egyetlen jogi egyetemi tankönyv — a nemzetközi jog

tankönyve jelent meg, amelyet *Hajdu Gyula* szerkesztett. Ő írta a mű I–III. IX., XI–XIV. fejezeteit is, amelyek a nemzetközi jog fogalmával, történetével, alanyaival, az Egyesült Nemzetek szervezetével, az államok közötti viszályok elintézésének módozataival, a háború problémájával és a hadviselés nemzetközi jogi szabályaival, valamint a nemzetközi törvényességért folytatott harc kérdéseivel foglalkoznak. *Buza László* az államterület és a nemzetközi szerződések kérdéseit (IV. és VII. fejezetek), *Flachbarth Ernő* pedig az állam lakosságával és a különleges célok megvalósításának szolgálatában álló nemzetközi szervezetekkel és szervekkel kapcsolatos kérdéseket (V. és X. fejezetek) dolgozta fel, míg »A nemzetközi kapcsolatok állami szervei« és a »Magyarország nemzetközi szerződése« c. VI. és VIII. fejezetek *Vitányi Béla* munkáját jelentik. A mű megjelenése egyetemi oktatásunk régi hiányosságát küszöbölte ki, ennek megállapítása mellett azonban okvetlenül ki kell emelnünk még egy további körülményt is. *Világhy Miklós* dékán megnyitó szavaiban rámutatott arra, hogy a népi demokratikus államok közül hazánkban jelent meg először nemzetközi jogi egye-

¹ Nemzetközi jog, egyetemi tankönyv. Szerkesztette: Hajdu Gyula. Bp., Tankönyvkiadó, 1954. 476 oldal.

temi tankönyv. Ez a tény a könyv számára a magyar tudományos élet keretein túlmenő nemzetközi jelentőséget biztosít, de ugyanakkor fokozott felelősséget is ró a szerzőkre és az ankét valamennyi résztvevőjére.

A vita Récsei László és Sebestyén Pál írásban elkészített referátumaiból indult ki. A tankönyv — állapította meg Récsei László — kétségtelenül pártos és politikailag is helyes tudományossággal tárgyalja a nemzetközi jog mai kérdéseit. A marxizmus—leninizmus alapján áll és feldolgozza a szovjet jogtudomány eredményeit is. Nemcsak arra szolgál, hogy a tanuló a nemzetközi jog alapjait megismerje és a továbbtanuláshoz szükséges elméleti ismereteket elsajátítsa, hanem gyakorlati kézikönyv céljainak is teljes mértékben megfelel. Kétségtelen tudományos értéke és hasznossága mellett azonban több fogyatékossága van, így terjedelme és a leíró módszer. Határozottan észre lehet venni, hogy nem egy szerző munkája, hanem a társszerzők önállóan dolgozták ki az anyag egyes részeit. Szerkezeti szempontból kifogásolható, hogy a világállam a nemzetközi szervezetek között szerepel — holott ilyen szervezet nincs, ezzel szemben a ténylegesen létező KGST csak az utolsó fejezetben kapott helyet. A szerzők nem támaszkodtak a magyar nemzetközi jogtudomány haladó hagyományaira. Tisztázandó kérdés a nemzetközi magánjog meghatározása és elhelyezése a jogrendszerben, valamint az a probléma, hogy nemzetközi magánjogi kérdésekben a bíró köteles-e az el nem ismert állam törvényeit alkalmazni.

Hasonló módon vonta meg a könyv mérlegét Sebestyén Pál is. A felszabadulás után új szellemű jogtudományunk felledülése — mondotta — a nemzetközi jog művelőit is fokozott munkára serkentette, a tankönyv megírásával azonban a szerzők mégis úttörő munkára vállalkoztak. A kitűzött célt általában sikerrel oldották meg, de a járatlan út nehézségei miatt túlzásokba estek. Érdeme a könyvnek, hogy a nemzetközi jog szabályainak a burzsoá tankönyvekben megszokott tételesjogi is-

mertetése, azaz statikus szemléltetése helyett igyekszik azokat keletkezésükben, fejlődésükben és hatásukban, azaz dinamikusan és dialektikusan bemutatni. Ezt a helyes célkitűzést azonban nem sikerült mindig helyes mértékben megvalósítani. Egyes helyeken polémikus jellegű részek fölébe kerekednek a szakmai ismereteket közlő fejtegetéseknek. Szóvá kell tenni az anyag túlzott aktualizáltságát és a történeti anyag terjedelmét is, mindent összevéve azonban a tankönyv, annak ellenére, hogy didaktikai szempontból több kívánnivalót hagy hátra, értékes gyarapodása nemzetközi jogi irodalmunknak és kézikönyvként is használható.

A vita során igen sokan szólaltak fel és a két referátum megállapításainak vonalán haladva, lényegesen kiegészítették, kibővítették az általuk adott értékelést. A hozzászólók általános megjegyzései meggyeztek a referátumok elvi tételcivel, ezek mellett azonban sok olyan pontra is rámutattak, amelyek vonatkozásában a tankönyv megállapításai kiegészítésre, illetőleg módosításra szorulnak. Úgy véljük, nem árt, ha ezekre az észrevételekre is kitérünk, hiszen e vitás részletkérdéseket az ankét már átfogó jellege következtében sem tisztázhatta és így megoldásuk további kutatások tárgya kell, hogy legyen.

Jogirodalmunk jelentős eseménye a nemzetközi jogi tankönyv megjelenése — mondta az elsőnek felszólaló Pulay Gábor. — A tankönyv kiállítása és tipográfiája fejlődést jelent az eddigi tankönyvekhez képest, rendszere a szovjet jogi irodalomban kialakult és elfogadott szerkezetet követi. Bizonyos ellentmondások fedezték fel azonban a nemzetközi jog forrásaival kapcsolatban a tankönyv I. és VII. fejezeteiben foglaltak között. Az imperialista háborút folytató állam győzelme esetén más államokra rákényszerített egyenlőtlen szerződéseket nem lehet új nemzetközi jogként elfogadni. Kifogásolta a tankönyvnek azt a megállapítását is, mely szerint a külkereskedelmi monopólium a külállamokkal vagy ezek polgáraival kötött konk-

rét ügyletek alanyává is az államot teszi, az ügyletek lebonyolítása ugyanis rendszerint önálló jogi személyiséggel rendelkező külkereskedelmi vállalatok hatáskörébe tartozik. Az állami szuverenitás kétségtelen többletet mutat fel az önrendelkezési joggal szemben és éppen ezért az állami szuverenitás és az önrendelkezési jog között határozott válaszvonalat kell húzni. Bővebb kifejtést igényelt volna éppen jogi szempontból a Marshall-terv is. Vitatható a nemzetközi jogalanyiság szempontjából az a tétel is, miszerint új állam keletkezik, ha forradalmi megmozdulás megdönti egy meglevő állam társadalmi rendjét és új berendezkedést létesít. Hiányolta a továbbiakban a kisebbségvédelmi szerződések rendszerének mélyrehatóbb kritikáját s kifogásolta a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos magyar gyakorlat bemutatásának hiányát, különösen a kormányok között kötött szerződések kérdéseinek elemzését. A könyv azonban, a maga egészében — összegezve végül — hiányosságai ellenére is számottevő módon gazdagítja felszabadulás utáni jogirodalmunkat.

Bokor Péterné hangsúlyozta, hogy a szocialista jogfelfogás a legfontosabb jogforrásnak a nemzetközi szerződések tekinteti, mely különböző társadalmi és gazdasági rendszerű államok fennállása idején nyilvánvalóan sokkal nagyobb jogbiztonságot teremthet, mint a szokásjog. Ami a kettő viszonyát illeti, a szokásjog kiegészítő jogforrás jellegével bír. Véleménye szerint részletesebb tárgyalást igényelt volna a nemzetközi szerződésekkel szemben emelt fenntartások problémája és nem volt szerencsés a X. fejezet anyagának felosztása két cím között. A IX. fejezet címe nem fedti egészen annak tartalmát, mivel a »nemzetközi szervek és szervezetek« fogalma alá a X. fejezetben foglaltak is odatartoznak.

Herczegh Géza szerint a tankönyv terjedelmét le kellene és le is lehetne rövidíteni a XIV. fejezet elhagyásával — mely két pont kivételével csupa ismétlésből áll. A II. fejezet, a történelmi rész terjedelme megfelelő, számos helyen azonban túlteng

benne a diplomáciatörténet a jogtörténet rovására. A könyv egészét a külpolitika és a nemzetközi jog összefüggésének bemutatására irányuló törekvés hatja át, mely elvileg és általában csak helyeselhető, a gyakorlatban azonban együtt jár azzal a veszéllyel, hogy a közöttük levő határvonal elmosódik és a nemzetközi jog háttérbe szorul a külpolitika mellett. Ez a körülmény játszhatott közre a tankönyv túlzott aktualizálásában is. A tankönyv hosszabb időre készül, a túlzott aktualizálás tehát nem frissíti, hanem idő előtt megöregíti. (Igy pl. az Európai Védelmi Közösségről szóló részek máris elavultak.) A nemzetközi jog forrásairól szóló pont igen rövid, szinte vázlatos s nem helyes az sem, hogy az állami szuverenitásról szóló fejezet ezt az intézményt a nemzetek önrendelkezési jogából vezeti le, mivel ez nem felel meg a történeti fejlődésnek és nem ad választ a nem nemzeti államok szuverenitására. Bírálta ezek után a jogalkotó és az ügyintéző szerződések megkülönböztetését, valamint a nemzetközi közhatalom kifejezés használatát és Magyarország nemzetközi szerződései felsorolásának sorrendjét.

Tallós József a tankönyv előzetes megvitatása mellett foglalt állást, majd kifogásolta, hogy a tankönyv nem foglalkozik megfelelő mélységben a nemzetközi büntetőjoggal és annak főbb kérdéseivel, az állampolgársággal, a menedékjog számos részletproblémájával. Az ezekkel kapcsolatos elvek — viszonyosság, specialitás stb. — is bővebb tárgyalást érdemelték volna.

Sarlós Márton véleménye szerint a történeti rész belső tagolása helyes s ennek terjedelmét teljes mértékben indokolja az egyetemi hallgatók hiányos történeti előképzettsége. A tankönyvnek megjelenés előtti megvitatását feleslegesnek minősítette, mivel csökkent a szerzők felelősségét és személytelenné teszi a munkát.

Kocsis Mihály írásban előterjesztett észrevételeiben kiemelte a könyv jó történeti szemléletét, gazdag és jól összefogott anyagát, valamint a mű egészének világos, érdekesítő nyelvezetét.

Elismeréssel enlékezett meg a tankönyv lebilincselő, vonzó előadásmódjáról *Herczeg István* is. Hiányosságként említette meg, hogy a tankönyv nem ad kielégítő választ arra, hogy tulajdonképpen mi is az ENSZ és mennyiben beszélhetünk, vagy helyesebben miért nem beszélhetünk ennek a szervezetnek nemzetközi jogalanyiságáról. Nem tartja helyesnek a nemzetközi közhatalom kifejezés használatát s vitathatónak minősítette a tankönyv azon tételét is, miszerint új állam keletkezik akkor, ha forradalmi megmozdulás megdönti egy meglevő állam társadalmi rendjét és helyébe új berendezkedést létesít. A kérdést elsősorban a nemzetközi jogalanyiség s a jogutódlás szemszögéből kell vizsgálni.

Bánrévi Gábor hangsúlyozta, hogy a tankönyv megjelenése milyen régi hiányt küszöböl ki. Az egyes fejezetek élén nemcsak irodalommutatóra, hanem a klasszikusok műveiből és a nemzetközi bíróságok elvi határozataiból vett idézetanyagra is szükség lenne a nézetek és intézmények közötti kapcsolat bemutatása céljából. A nemzetközi magánjog és a nemzetközi közjog elhatárolása nem könnyű feladat és nem is vihető mereven keresztül, mivel számos nemzetközi magánjogi probléma rendezése és megoldása a nemzetközi közjog birodalmát is érinti.

Az elhangzott bírálatokra adott válaszában *Hajdu Gyula* megállapította, hogy ideológiai szempontból egyetlen felszólaló sem tett kifogást a tankönyv valamely része ellen, ami annál inkább szolgálhat a szerzők elégtételéül, mert a nemzetközi jog marxista feldolgozásában távolról sem támaszkodhattak elegendő irodalomra. De nem hangzott el egyébként sem érdembe vágó kifogás, mert az észrevételek nem jelentékeny részletekre vonatkoztak.

A referátumok szerzői a tankönyv lektorai voltak, akiknek ilyen minőségben tett számos észrevételét a könyv szerzői nagyon hasznosan tudták a végleges szöveg elkészítése előtt értékesíteni. Lektori véleményeik tartalmazták a most felhozott észrevételeket is, de ezeket nem tartották a

szerzők helytállónak és nem értenek azokkal egyet most sem. A Pulay elvtárs által felhozott ellentmondás a valóságban nem áll fenn. Az idézett mondatok más-más szempontból tárgyalják a kérdéseket, nem ellentmondóak, hanem egymást kiegészítők.

Megfelel a tényeknek, hogy a különböző szerzők stílusa nem azonos, ez azonban több szerző esetében elkerülhetetlen. A szerkesztő csak azért lehet felelős, hogy a fejezetek között összhang legyen, de nem dolgozhatja át stilisztikailag a többi szerző írásait, akik egyénileg felelősek a maguk részeiért.

Nem áll meg az az észrevétel, mely a szuverenitásra vonatkozó tanítással foglalkozik. A nemzet önrendelkezési jogát a könyv a nemzet és nem az állam szuverenitásával azonosítja és véleménye szerint egyik érdeme a könyvnek, hogy tisztázni igyekszik a nemzet és az állam szuverenitása közötti elhatárolást és különbséget, amit eddig az irodalomban meglehetősen összekeverték.

Végül megköszönte az elhangzott észrevételeket, melyek kiemelték a tankönyv megjelenésének jelentőségét. Annál sajnálatosabb, hogy a kar tanárai — egy kivételével — nem vettek részt a tankönyv bírálatát célzó vitában, bár kérésére a dékán már egy hónappal korábban az időpont közlésével erre őket kifejezetten felhívta. Véleménye szerint elsősorban az érintkező területek, tehát az államjog és az államelmélet mindhárom karon működő tanárainak kellett volna állást foglalnia, de bírálatot kellett volna mondania — legalább a könyv didaktikai értékére vonatkozólag — a többi tanárnak is, hiszen nem lehet számukra közömbös az, hogy a karokon milyen tankönyveket használnak.

Buza László a jogalkotó és az ügyintéző szerződések közti megkülönböztetés fenntartása mellett foglalt állást s tévesnek minősítette azt a felfogást, mely szerint az államok nemzetközi jogi aktusai mind jogalkotó aktusok volnának. Hangsúlyozta, hogy a szokásjog nem tekinthető kisegítő jogforrásnak a nemzetközi szerződés mel-

lett. A szerződés csak fontosabb, jelentősebb, de nem erősebb hatályú jogforrás. A nemzetközi közhatalom elnevezés nem jelent szükségképpen államok felett álló hatalmat, mely az államok szuverenitását sértené és ezért használatát sem tartja aggályosnak.

A *Flachbarth Ernő* által írt fejezetekkel szemben elhangzott észrevételek egyes részletkérdésekre vonatkoztak s így válasza is részletkérdések tisztázására irányult, és főleg a külföldi állampolgároknak Magyarországon kötött házasságával, a kisebbségvédelmi szerződésekkel, a csatlakozás és a ratifikálás kifejezések használatával foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy kiadásra az állam csak kiadatási szerződés alapján van kötelezve, a viszonyosság ilyen jogi kötelezettséget nem állapít meg. A kérdéssel a tankönyv egyébként is csupán az azt rendező alapelvek és nem a részletrendelkezők mélységéig foglalkozik. A X. fejezet felosztása a tankönyv megírása során is vitára adott okot, az ENSZ-szel kapcsolatba hozott szervezetek elkülönítése azonban célszerűnek mutatkozott.

Vitányi Béla rövid viszonyválaszában annak megállapítására szorítkozott, hogy átfedések a II. és VIII. fejezetek között nincsenek, Magyarországon hatályos nemzetközi szerződéseinek felsorolását nem a bilaterális, hanem a multilaterális szerződésekkel kell kezdeni.

*

E rövid összefoglalásnak nem célja a tankönyv átfogó, kimerítő értékelése, hanem elsősorban arra törekszik, hogy egyrészt a jogi tankönyvírás terén felhasználható tapasztalatokat, másrészt pedig a tisztázandó nemzetközi jogi kérdéseket körvonalazza. Az azonban mindenestre már az eddigiekből is megállapítható, hogy a felszólalók sorra kiemelték a tankönyv útörő jellegét és elismeréssel emlékeztek meg a szerzők munkájáról, melynek főérdeme az állandó változásban lévő joganyag újrarendszerű, pártos, marxista-leninista szemléletű feldolgozása. A tankönyvnek ezt az

érdemét nem kisebbíthetik a feldolgozás módjával vagy pedig egyes kérdésekkel kapcsolatos megállapítások, amelyeket a tankönyv második kiadása alkalmával azonban figyelembe kell venni. A könyv jelenlegi formájában is kétségtelen alkalmas arra, hogy az egyetemi oktatás alapjául szolgáljon.

A vita lezárása alkalmával elmondott összefoglalójában *Világhy Miklós* dékán többek között hangsúlyozta, hogy a jogi tankönyvírás során a történeti fejtegetéseket a kérdéses jogágazat intézményeinek, fejlődésének bemutatására kell korlátozni. Átmenetileg és ideiglenesen valóban szükség lehet köztörténeti és politikai adatok ismertetésére, a jövőben azonban ezeket a minimálisra kell szorítani. Ugyancsak ügyelni kell arra, hogy a jogi tankönyvek elsősorban jogi elemzéseket tartalmazzanak a problémák jogi szempontból történő felvetését és marxista-leninista szemléletű, pártos megoldását nyújtsák. A politikai, történeti vagy közgazdasági fejtegetések a jogi elemzést sohasem szoríthatják háttérbe.

A tisztázásra váró tudományos kérdéseket azösszefoglaló a következőkben jelölte meg: 1. A nemzetközi jog jellege, felépítmenyi szerepe és elhatárolása a nemzetközi magánjogtól és a nemzetközi büntetőjogtól. 2. A nemzetközi jog forrásai. 3. A nemzetközi jog alanyai s ezzel kapcsolatban az állami szuverenitás és a nemzeti szuverenitás kérdései, valamint az állami utódlás problémája.

Kíváncsok, hogy az elhangzott észrevételeket a Tankönyvkiadó és a többi jogi tankönyv szerkesztői és szerzői is megfontolás tárgyává tegyék. Ami a vitás nemzetközi jogi kérdések tudományos tisztázását illeti, ennek a feladatnak a megoldása elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottságának nemzetközi jogi szekciójára hárul, A szekció a fenti kérdések megvitatását 1955. évi tudományos munkatervébe azóta már felvette s reméljük, sikeresen fog ezzel a feladattal megbirkózni.

Herczegh Géza

BOLGÁR ELEK

1883—1955

Öt évtizedes, a munkásmozgalomban eltöltött harcos élet után a marxista tudomány egyik kiváló magyar művelője, *Bolgár Elek* akadémikus, egyetemi tanár távozott az élők sorából. Halála súlyos vesztesége hazánknak, pártunknak, a szocialista tudománynak, különösen a szocialista állam- és jogtudománynak.

Fiatalon csatlakozott a munkásmozgalomhoz és gyakorlati, politikai munkája mellett tudományos munkájával is előbbre vitte a marxista tudomány fejlődését hazánkban.

A KMP megalakulása után rögtön tagjai sorába lépett. 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság külügyi szolgálatban alkalmazta, bécsi követ, majd külügyi népbiztoshelyettes volt. Gyakorlati politikai munkája mellett azonban fontos ideológiai munkát is végzett. A budapesti egyetemen működött, mint a történettudomány professzora. Részt vett a Vörös Ujság szerkesztésében is.

A Magyar Tanácsköztársaság leverése után emigrált és először Ausztriában, majd Németországban végzett fontos szervező és ideológiai munkát a párt megbízásából. Rendkívül behatóan foglalkozott a szociáldemokrácia áruló szerepével. 1937-ben a párt utasítására majdnem két évtizedes nehéz körülmények között folytatott eredményes munka után a Szovjetunióba ment, ahol második hazára talált. Először a pedagógiai főiskola tanára lett, majd a rosztovi egyetemen kapott tanszéket. Foglalkozott az imperialista háború okaival, tudományosan elemezte a fasizmus ideológiai gyökereit és ezzel a fasizmus elleni harc ideológiai fegyverének kidolgozásához járult hozzá.

A második világháborúban mint a Szovjet hadsereg hős katonája vett részt hazánk felszabadításában. Hősieles magatartásáért több magas szovjet kitüntetést kapott.

A felszabadulás Bolgár Elek életében új korszakot nyitott meg. Életének utolsó évtizede egybeesik hazánk felszabadulásának eső évtizedével és annak a küzdelemnek, amelynek eredményeit hazánk első szabad 10 évének hatalmas fejlődése jelzi, Bolgár Elek aktív harcosa volt. Újból elfoglalhatta tanszékét a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karán.

Az első években pártunk ismét a gyakorlati diplomácia terén foglalkoztatta; külügyminiszterhelyettes, prágai, majd londoni követ és ezen a területen is nagy érdemeket szerzett hazánk szuverenitásáért folytatott harcban. Külügyi szolgálatból visszatérve a tanszékre egy évig a bölcsészettudományi kar dékánja, majd 1952-től kezdve az állam- és jogtudományi karon az egyetemes állam- és jogtörténet tanszékvezető professzora. 1949-től a MTA rendes tagja.

E sokoldalú gyakorlati és oktató tevékenysége mellett igen termékeny volt életének utolsó évtizede, melyben magas kora és betegsége sem jelentett számára akadályt. Komoly érdemei vannak a Szovjetunió megismeretése terén. Több tanulmánya jelent meg, amely a béke kérdésével foglalkozott.

Előadásaiiban és műveiben behatóan foglalkozott a szovjet szocialista állam és jog kérdéseivel, ezzel a magyar fejlődő szocialista jogtudomány számára utat mutatott. Az egyetemes állam- és jogtörténet tematikájának kidolgozásában irányító szerepe volt.

Bolgár Elek a munkásosztályhoz, pártunkhoz, hazánkhoz hű harcos, széles látókörű szocialista tudós, tanítványainak szerető és gondos vezetője volt. Emléke példakép marad számunkra.

A polgári jogok alanyai

A polgári jog társadalmi viszonyokat szabályoz. Ezek a jog által szabályozott társadalmi viszonyok, jogviszonyok túlnyomóan, de nem kizárólagosan vagyoni viszonyok, a polgári jogi szabályozásuk módját pedig az jellemzi, hogy a jogviszonyok alanyait nem a fölé- és alárendeltség, hanem az egymás mellé rendeltség, az egyenjogúság állapotában szemléli. A mellérendeltségnek, az egyenjogúságnak az állapotából fejlődik ki a polgári jogi szabályozás körébe tartozó jogviszonyok esetében bizonyos tényelemek (jogi tények) megjelenésével az, hogy az egyik alany a másik irányában bizonyos magatartásra van kötelezve, amely magatartást tőle a másik az állam segítségével igénybevételeivel is követelheti.

Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az életnek melyek azok a jelenségei, amelyek a polgári jogviszonyok alanyaiként felléphetnek, önmagában még nem jelenti jogviszonyoknak a szabályozását. De e kérdés tisztázása mégis nélkülözhetetlen előfeltétele minden polgári jogi szabályozásnak. Magának a jogalanyiság, mint állapot szabályozásának a jogalany keletkezését eredményező jogi tények meghatározásának, a polgári jogi forgalomban való részvételre legitimálásnak nem kell logikai szükségszerűséggel a polgári jog szabályai körében jelentkeznie. Ezt a kérdést tisztázhatná a jognak más ága, így különösen az államjog is.

A kérdés azonban, hogy egy jelenségnek (legyen az egyes ember, emberek csoportja vagy más szervezet) a polgári jog alanyaként való elismerése nem eredményez-e már önmagában bizonyos, a jogalanyiságból, a személyiségből közvetlenül eredő polgári jogi jogviszonyokat is, hogy tehát a jogalany keletkezése, illetőleg egy jelenség jogalanyiságának elismerése nem olyan jogviszonyt keletkeztető tényállás-e, amely, mint ilyen legalább vonatkozásokban a polgári jog rendelkezéseit igényli.

Ezeknek a kérdéseknek a történeti és a fennálló jog szempontjából való vizsgálata az alábbiak célja avégből, hogy tisztázza a polgári jogi kodifikációnak a feladatait a polgári jog alanyai, a személyek tekintetében, amely alanyok két csoportra oszlása elkerülhetetlen. Szólni kell nevezetesen az emberről és azokról a szervezetekről, amelyeket a jog személyként elismer.

I. Az ember

1. „Cum igitur hominum causa omne ius constitutum sit, primo de personarum statu... dicimus” — mondta már Hermogenianus.¹ Ennek a példának a követését és ennek a megállapításnak az érvényesülését látjuk

¹ D. 1. 5. 2.

jóformán valamennyi ismert polgári törvénykönyvben. Az emberre vonatkozó rendelkezések — a rendszer szempontjából egyébként mutatkozó eltérések ellenére — az első helyre kerülnek a reá közvetlenül, mint emberre vonatkozó jogszabályokat legfeljebb néhány, a jogról, jogszabályokról, joggyakorlásról, jogérvényesítésről, bizonyításról stb. szóló általános kijelentés előzi meg, mint a francia (1—3. c.), osztrák (1—14. §), svájci (1—10. c.), szovjetorosz (1—3. §), csehszlovák (1—3. §) ptk.-ben, a lengyel általános részben (1—5. cikk) és a magyar 1928. évi javaslatban, néha pedig semmi (német ptk.).

Az azonban, hogy az uralkodó megoldás szerint az emberre vonatkozó jogszabályok általában így vannak elhelyezve, éppen nem jelenti azt, hogy ezt a megoldást valamennyi törvénykönyv ugyanolyan elvi megfontolások alapján, ugyanolyan céllal és a szabályozás ugyanolyan tartalmával teszi magáévá. Sőt a természetjogi alaphból kiinduló francia Code és az osztrák ABGB megoldása ebben a vonatkozásban is lényegesen eltér attól a megoldástól, amelyet a német BGB és sok más törvénykönyv követ.

A francia és az osztrák törvénykönyvek az embert — individualista, természetjogi szemléletük alapján — öncélúan veszik körül jogszabályokkal. Ennek a szabályozásnak csupán az egyik vonatkozása az, hogy az ember jogviszonyok alanya, tehát jogképes. Az ember emberi minőségéből, vagy személyi állapotának bizonyos vonatkozásaiból közvetlenül következő alanyi jogokat ismernek el. E szemlélet utoljára említett vonatkozása kevésbé élesen domborodik ki a francia Code első könyvének első négy címéből, mint az osztrák ABGB 15—38. §-aiból. A francia Code a polgári jogok élvezetéből indul ki (7. c.), ezen a réven kerülnek be a törvénykönyvbe az állampolgársági kérdések és annak tárgyalása, hogy minő a külföldiek jogállása (9—16. c.).

A polgári jogok elvesztése is elsősorban a francia állampolgárság elvesztésének lehet a következménye (17—21. c.), de előidézheti azt a büntető ítélet nyomán beálló polgári halál (22—33. c.). A személyi állapotot tünteti fel az anyakönyv, ezért tartalmazza a Code az anyakönyvi szabályokat (Des actes de l'état civil 34—101. c.). Önálló címet alkot a lakóhely (102—111. c.), végül az eltűnt személyek esetében követendő eljárás és az eltűnés nyomán beálló joghatások szabályozása (112—143. c.). Az ember személyi állapotához tartozik természetesen a családi állása is és ezért az egész családjog a személyekről szóló első könyv folytatólagosan számozott címeiben kerül szabályozásra.

Az ugyanazon szemléletből kiinduló osztrák ABGB annak kiemelésével kezdi, hogy a személyi jogok részben a személyi tulajdonságokon és viszonyokon alapulnak, részben pedig családi viszonyokra vonatkoznak (15. §). A személyi tulajdonságokon és viszonyokon alapuló abszolút személyi jogokként fel vannak sorolva: 1. a személyiség jellegéből (16—20. §); 2. az életkorból és az értelem fogyatékoságából (21—23. §); 3. a távollétből (24, 25. §); 4. a jogi személyiségből (26, 27. §); 5. az állampolgárságból (28—38. §) és a vallásfelekezethez tartozásból (39. §) eredő jogok. Az állampolgárságból eredő jogok tárgyalása során az ABGB is kiterjeszkedik az állampolgárság megszerzésére, valamint a külföldiek jogállására.

Bár a francia Code az emberi jogok hasonló felsorolását nem tartalmazza, nem kétséges, hogy a francia Code szerkesztői is hasonlóan az emberi jogokból indultak ki, amelyeket Portalis meg is szövegezett, de az utolsó tárgyaláson

az erről szóló bevezető könyvet azért hagyták el, mert abban általános elvek megfogalmazását és nem igazi jogszabályokat láttak.

A francia Codenak másfél évszázad alatt sok ebbe a körbe tartozó rendelkezése vált meghaladottá, az állampolgársági szabályok a közjog lényeges részeként fejlődtek tovább, a polgári halál intézményét az 1854. május 31-i törvény megszüntette, de annak az alapgondolatnak az életerejét, hogy a személynek az egész személyi állapotát, státusát kell a polgári jognak szabályoznia, bizonyítják a Code reformjának előkészítése céljából 1945 óta működő bizottság munkálatai. Az 1945. november 10-i tervezet szerint a Code új szövegének élére az általános rész kerülne, amely — az eddigi általános megoldástól eltérően — nem a személyekre vonatkozó szabályokkal kezdődne, hanem ez a rész — a törvénykönyvek rövid bevezető szabályára némileg emlékeztetve, de részletesen kidolgozva — a jogszabályokkal, a jogszabályok területi és időbeli hatályával, a jogokkal és a jogi tényekkel (*actes juridiques et faits juridiques*) foglalkoznék.¹ A jogokról szóló részben külön fejezet szólna a jogalanyokról, a jognyilatkozatokról szóló részben pedig a cselekvőképességről (*capacité*), mint a jognyilatkozat érvényességi kellékéről, „A jognyilatkozatok érvényességi kellékeiről” szóló alcím kidolgozott és a bizottság által átdolgozott szövegében külön van szó a „*compétence*”-ről és a „*capacité*”-ről, amelyek közül az utóbbi felel meg a cselekvőképességnek, míg az előbbi a jognyilatkozat tárgya tekintetében meglevő rendelkezési hatalmat jelenti.² A jogok alanyaira vonatkozó 1952. május 12-én elfogadott résztervezet az ember személyiségi jogainak elismeréséből indul ki. A személyiségi jogokról szóló 19. cikkből álló fejezet³ 1. cikke az embernek a születésével kezdődő és a halálával végződő jogképességét deklarálja. Utal magára a jogok élvezete és gyakorlása tekintetében a törvényben foglalt kivételekre, végül az élve és *életképesen* születéstől feltételezetten elismeri a méhmagzat jogképességét. A fogantatási időszak megállapítása (2. c.) és annak kimondása után, hogy a személyazonosságot bármely bizonyítási eszköz igénybevételével lehet bizonyítani (3. c.), feltűnően részletes szabályozása következik az emberi test jogi vonatkozásainak (4—15. c.). Az embernek a testéről vagy egy részéről életében és halála utánra szólóan tett rendelkezései, az orvosi vizsgálat és operáció megengedése és kikényszerítése, a holttest felboncolása, a temetés és elhamvasztás, a temetkezés módjának meghatározása, végül mindezekben a kérdésekben az államigazgatási szervek eljárása van szabályozva. A fejezet további rendelkezései a képmáshoz való jogot (16. c.) és a levéltitok védelmét (17. c.) szabályozzák, az utolsó két rendelkezés a személyiségi jogok forgalmonkívüliségét (18. c.) mondja ki és a személyiségi jogok megsértésének szankcióit szabályozza (19. c.). A jogsértőt abbanhagyásra kell kötelezni, ami mellett a felelősség általános szabályai is érvényesülnek. Külön, 1951. június 14-én elfogadott 20. cikkre terjedő résztervezet foglalkozik a névhez való joggal.⁴ Itt van előkészítve a gyermek és a házastárs névviselésének szabályozása, a névváltoztatás és az álnév viselésének kérdése. Már 1950 decemberében elfogadták a lakóhely szabályozásának tervezetét, amely 10 cikkre terjed.⁵

¹ Travaux de la Commission de réforme du Code civil. Année 1945—1946. Tome I: 124. p.

² I. m. 194. p.

³ I. m. Tome VI. Année 1950—51. 70—73. p.

⁴ Id. köt. 112—114. p.

⁵ Id. köt. 139—140. p.

A mai francia kodifikátor is őrzi tehát azt a tradíciót, hogy a személyi jognak a személyi állapot minden oldalát és a személyiségből folyó jogokat részletesen kell szabályoznia.¹

Savigny és a német BGB rendszerének másik előharcosa: Unger azonban éppen az alapvető emberi jogoknak a létét tagadták és az általános rész anyagának első helyére a személyeket a két törvénykönyv által elkerült absztrakció eredményeként állították. Savigny azt állapítja meg, hogy az egyes jogintézmények életszerű teljes előadása során annak olyan vonásaira bukkanunk, amelyek minden más jogviszonyban is megjelennek, ha mindjárt esetleg bizonyos módosításokkal. Ilyen elemek a jogalany, különösen annak jogképessége, a jogviszonyok keletkezése és megszűnése, a jogok védelme. A személyt tehát és jogképességét minden jogviszony közös elemeként kell a jogviszonyok tárgyalása elé kiemelni.² Unger szerint a személyi jog, amint azt az osztrák polgári törvénykönyv tartalmazza, a magánjogok összessége, amelyek az egyes személyt, mint ilyet megillettek. Szerinte mielőtt a magánjogot valójában alkotó anyagra át lehetne térni, bizonyos általános *tanokat* kell előrebocsátani, amelyek a jogviszonyok túlnyomó részében közösek. Ezek az általános tanok alkotják azt a szellemi atmoszférát, amelyben a jogintézmények mozognak; előadásuk előkészítés a különös jogi jelenségek sajátosságainak megismerésére. A közös elemek sorában első helyen említi a személyeket, mert minden jogviszony személyeknek valamely jogszabály által szabályozott viszonyából áll.³

A személy tehát éppen úgy a jogviszonyok absztrahált elemeként jelenik meg a rendszerben, mint a dolog, az alanyi jog, a jogi tény és a jogvédelem stb. Ennek az absztrakt szemléletnek felel meg a német BGB, amikor első-sorban az ember jogképességét állapítja meg, azután — anélkül, hogy ennek a jogviszonyokra, vagy a jognyilatkozatokra gyakorolt hatását részletezné — a teljeskorúságról és a gondnokság alá helyezéséről, a lakóhelyről, végül az eltűnésről és holtaknyilvánításról szól, a halálról pedig csak annyiban, hogy a közös vesztélyben elhaltak egyidejű halálának vélelmét állítja fel. Ebből az absztrakt megoldásból élesen kiütözik a 12. §, amely a névhez való jogot és e jog védelmi eszközeit szabályozza, tehát egy konkrét jogviszonyt, illetőleg alanyi jogot illeszt be a személyre vonatkozó elvont szabályok körébe. A BGB javaslata következetesebb volt az alapelgondolásához, amikor ezt a rendelkezést még nem tartalmazta.

Az embernek ezzel az elvont szemléletével is szakítást jelentenek azok az újabb törvénykönyvek, amelyek az általános rész mellőzésével lemondanak az Unger által jellemzett elméleti — csupán a jogképesség szempontjából kiinduló — atmoszféra megteremtéséről és a személyekre vonatkozó jogszabályokat egyszerűen abból a természetes szemléletből kiindulva helyezik

¹ Meg kell jegyezni, hogy a kodifikációs bizottság éppen ezért nem adta fel azt a megoldást sem, hogy az anyakönyvi jogszabályokat a polgári törvénykönyv tartalmazza. Emellett a főérv az volt, hogy az anyakönyv vezetésére hivatott tisztviselők az általános és szigorúan követendő szabályoknak a polgári törvénykönyvben megjelenését megszokták. Ha ezek innen elmaradnának, ez bizonyos lazaságot eredményezne. Másodlagos érv, hogy a házasságkötés szabályait anyakönyvi vonatkozásban is fel kell venni a törvénykönyvbe, következetes tehát a többi anyakönyvi szabályok befoglalása is. I. m. Tome VIII. Année 1951—1952. — 11. p.

² Savigny: System I. 390. p.

³ I. m. 220. és 228. p.

az első helyre, hogy az ember körül alakulnak a jogviszonyok. Ezzel a szemlélettel sincs ellentétben, hogy a magánjogi szabályozás kiindulási pontja a jogképeség legyen, ami még nem kötelez sem más elemek (pl. dolgok, jognyilatkozatok) hasonló kiemelésére, de viszont nem kötelezi a törvényhozót arra sem, hogy a személyt csupán mint jogviszonyok alanyát szemlélje, hanem ugyancsak a személyekről szóló részben egyfelől következtetlenség nélkül terjeszkedhetik ki a személyállapot egyéb kérdéseire, másfelől ugyan csak következtetlenség nélkül szabályozhatja a személyiségből közvetlenül folyó konkrét alanyi jogokat, illetőleg jogviszonyokat, az ún. személyiségi jogokat is. Így jár el a svájci ZGB, amely a jogképeség és a cselekvőképesség, valamint a korlátozott cselekvőképesség szabályait foglalja össze (11—19. c.), szól a lakóhelyről és a tartózkodási helyről (22—26. c.), a személyiség védelméről általában és a névjogról különösen (27—30. c.) és végül a személyiség kezdetéről és végéről, nevezetesen a halálról és a holtnaknyilvánításról (31—38. c.). Ebből a szabályozásból is kiütközik azonban a rokoni és sógori kapcsolatoknak a személyjog körében való tisztázása (20, 21. c.),¹ amely pedig már inkább a ZGB által helyesen különválasztott családjogi részbe illett volna. Francia hatás, hogy a második fejezet, amely a jogi személyeket megelőzi, az anyakönyvre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz.

A magyar 1928. évi tervezet a rendszer szempontjából éppen a most érintett vonatkozásban jelent a svájcinnál nagyobb mértékű visszafordulást a francia Code és az osztrák ABGB alapgondolatai felé. Az első szöveg indokolása még a német szemléletet tükrözi: „A jogviszonyok rendjét alkotván meg, alapfeltételét oly egyének léte szolgáltatja, melyek között a rendezendő viszonyok alakulásának lehetősége forog fenn. A személyek meghatározását a személyiség magánjogi védelme egészíti ki, mely a személyiség érvényesülésének magánjogi biztosítékait szabja meg.” Ezzel szemben az 1913. évi törvényjavaslat (és a későbbi szövegek) „rendszere abból indul ki, hogy a magánjog egyfelől személyi, másfelől vagyoni javakra vonatkozó jogviszonyokat rendez. Ehhez képest a személyi javak elsőbbségénél fogva az ezek rendjét tartalmazó személyi és családi jogot bocsátja előre első főrészül”.² A családjognak a személyi joggal egy részbe összefoglalása a római jogi három státus közül a polgári szemlélet szerint tárgyaltalan status libertatis elhagyásával a status civitatis és status familiae összekapcsolását jelenti és így a francia Code rendszeréhez vezet vissza, eredményezi pedig azt, hogy a javaslat a személyjog és a családjog határainak elmosódottá válása folytán mind a kis-korúak jogállása, mind a cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképes nagykorúak tekintetében több olyan rendelkezést vesz fel, amelyek részben családjogi jellegűek, részben a jognyilatkozatok szabályai közé tartoznak és amelyeket ehhez képest sem a német BGB, sem a svájci ZGB nem a személyekre vonatkozó szabályok közt tartalmaz. Így alakul ki az 1928. évi javaslat első fejezete, amely a jogképesek, korlátlanul cselekvőképesek és korlátozottan cselekvőképesek, illetőleg cselekvőképtelenek körét és a cselekvőképességet határozza meg (7—14. §). A jogképeség és ezzel a személy ide kívánczoló meghatározása azért hiányzik, mert azt a bevezető szabályok 1. §-a tartal-

¹ Az erre vonatkozó rendelkezéseket a német javaslat 30—33. §-a tartalmazta, de azokat innen a családjogba helyezték át 1589. és 1590. §-ként.

² Indokolás a Tervezethez. I. köt. 1. old. Indokolás a törvényjavaslathoz I. köt. 1914. — 16. old. Ezt követi az 1928. évi javaslat indokolása is. — I. köt. 10. old.

mazza. A korlátlan cselekvőképesség (önjogúság) előfeltételeinek meghatározásából (15. §) van levezetve a nagykorúnak nyilvánítás és a gondnokság alá helyezés (16—21. §), majd a kiskorú által és nevében történő ügyletkötés részletes szabályozása (22—33. §) és erre utalással megoldva a gondnokság alá helyezetttek tekintetében felmerülő ugyanazon kérdéskör (34. §). A cselekvőképtelenségnek a szerződésre és egyoldalú jognyilatkozatokra gyakorolt semmisséget illetőleg hatálytalanságot eredményező hatása (35. §) után a legszemélyesebb jognyilatkozatok általános szabálya (36. §), végül a lakóhely (36, 37. §) és a holtnaknyilvánítás szabályai következnek (39—42. §). A személyiségi jogoknak a magyar javaslat — a svájci ZGB-től eltérően — a jogi személyek tárgyalása után önálló fejezetet (107—109. §) szán.¹

A XX. század többi burzsoá jellegű törvénykönyvei közül a francia Code hatását mutatják az 1928. évi, 1932-ben hatálybalépett mexikói, az 1931. évi tonkini, az 1937. évi lett ptk. és az 1915-ben közzétett venezuelai javaslat. Ezek sem követik a francia példát az állampolgársági kérdések érintésében. E törvénykönyvek nem szabályozzák a névhez való jogot, viszont valamennyien súlyt helyeznek a lakóhelyre, bár a mexikói elmosza a francia jogszemléletben lényeges megkülönböztetést a „domicile” (állandó lakóhely) és a „résidence” (viszonylag hosszabb tartózkodási hely) közt. A francia példát követik az eltűnés következményeinek szabályozásában is.²

A francia Code rendszerével szemben a német rendszert teszik magukévá az 1916. évi brazil, az 1926. évi török, az 1930. évi kínai, az 1925. évi argentin törvénykönyvek és az 1933. évi román tervezet. Mindezekben a nagyon különböző terjedelmű általános részek első tárgya a személy, de seholsem a személyi állapot a maga egészében. Általános tünet, hogy a német általános rész bizonyos rendelkezései vagy el vannak ejtve, vagy más részbe áthelyezve, így a brazil ptk. a névjogról nem szól a személyekről szóló részben. A névhez való jog, a lakóhely, a távollét esete a többiekben általában — német mintára — a franciánál pontosabb szabályozáshoz jut. Az argentin ptk. kiemelkedik azzal, hogy a névhez való jognak egész fejezetet szentel, a brazil pedig a lakóhely hasonló bő szabályozásával.

2. A szocialista jogszemlélet törvénykönyvekben kifejezésre jutó eredménye egyik eddig tárgyalt burzsoá megoldási móddal sem azonosítható.

A szovjetorosz ptk. általános részének II. fejezete szól a jogalanyokról a 4—19. §-okban. Az emberről a 4—12. §-ok szólnak. A 4. § a jogképesség általános elismerése mellett a természetjogi kiindulás nyílt megtagadásával megjelöli a jogképesség megadásának célját, és megállapítja, hogy azt bírói határozat korlátozhatja is. A 2. bekezdés kiemeli a nemek egyenjogúságát és faji stb. alapon nyugvó diszkriminációk kizárását. Az 5. § az ismertetett német elvi alaptól eltérően a jogképesség tartalmát tágabban, bizonyos, a személyiségből folyó jogokra kiterjedően vonja meg, a 6. § ezt a kört polgári jogoknak is nevezi, az azoktól való megfosztást vagy korlátozást csak a törvényben meghatározott esetekben és módon engedve meg. A 7—9. § a cselekvőképességről és a korlátozott cselekvőképesség állapotáról szól anélkül, hogy ezeknek az állapotoknak az ügyeletekre gyakorolt hatását az általános elv megállapításán túl-

¹ A gyakorlat egyébként a ZGB 27. és köv. cikkeit a jogi személyek személyiségi jogaira és névjogára is alkalmazza. *Tuor*: Das Schweizerische Zivilgesetzbuch, 1940. — 98, 99. p.

² Travaux I. 44. p.

menően szabályozná. A 10. § a jogképeség és a cselekvőképesség korlátozására irányuló ügyletek semmisségét mondja ki. A 11. § a lakóhelyről, a 12. § az eltűntnek nyilvánításról és a holtaknyilvánításról szól.

A csehszlovák ptk. megfelelő rendelkezései (14—17. §) elvi alapjukban a német szemléletet követik, mégis bizonyos eltérésekkel. A 4. § teljesen feleslegesen emeli ki, hogy az embernek a jogrend keretein belül lehetnek jogai és kötelezettségei, mert a jogrend keretén kívül a jogról beszélni — nonsens. Szemben a német BGB-vel, megjelöli a jogképeség végét, és az 5. §-ban szól a méhmagzat jogállásáról is, ahol az elveszületés véelmét is felállítja. A 6. § a német ptk. 20. §-ának együtt elhalálozási véelmét a közös veszélyben elpusztulás esetén túl is kiterjeszti. A 7. és 8. § — ugyancsak német mintára — az eltűntnek nyilvánítás mellőzésével csak a holtaknyilvánításról szól. A 9—16. § a cselekvőképességről, korlátozott cselekvőképességről és a cselekvőképességtől megfosztásról rendelkezik az ügyleti vonatkozások általános érintésével. Végül a 17. § — a svájci 20. és 21. cikkhez hasonlóan — a rokon és sógori kapcsolatokat szabályozza, amiről a csehszlovák családjogi törvénykönyv nem emlékezik meg. Személyiségi jogokról általában, a névjogról különösen, továbbá a lakóhelyről a csehszlovák törvénykönyv nem emlékezik meg. A gondnokság szabályai a képviselétről és meghatalmazásról szóló negyedik fejezetben vannak elhelyezve (60—65. §), széleskörű utalással a családjogi törvénykönyvre (65. §).

A lengyel általános rész közelebb áll a szovjetorosz ptk. szabályozásához. A jogképeséget általánosságban megállapító 6. cikkben kimondja a diszkriminálás kizárását is. A nasciturusról nem szól, de az újszülött elveszületésének véelmét állítja fel. A 8—10. cikk a teljeskorúság, cselekvőképtelenség és korlátozott cselekvőképesség eseteit foglalja össze, ezek a szabályok azonban a jogcselekményekről szóló III. cím II. részének a cselekvőképességről szóló rendelkezéseivel (48—55. cikk) válnak teljessé, és sokszor nehéz eldönteni, hogy mi az elvi alapja a szorosan összetartozó rendelkezések két hely közötti megosztásának. Így a 9. cikkely mondja ki, hogy a 13 éven felüli megfosztható a cselekvőképességtől, de csak az 50. cikk állapítja meg, hogy akik 13. életévüket betöltötték, korlátozott cselekvőképességűek. A gondnokság szabályai viszont egy harmadik helyen, a lakóhely (12—15. cikk) és a holtaknyilvánítás (16—27. cikk) szabályai után vannak elhelyezve (28—34. cikk).¹ Ki kell emelni, hogy a 11. cikk a személyiségi jogokat elismeri és védelmükről gondoskodik.

3. Külön megvilágításra szorul még az eltűnt személyek esetében követhető eljárás. Hogy ennek anyagi jogi vonatkozású szabályai a polgári törvénykönyvben vannak a helyükön, vitán felül áll, a megoldásnak azonban három módja van, amelyek közül választani kell. A francia Code az eltűntről csak azt látta megállapíthatónak, hogy nem tudni, él-e, ebből folyt, hogy enyhébb előfeltételek és rövid idő múltán már helyt adott az eltűntnek nyilvánításnak, ami öröklési és családjogi vonatkozásokban is alap a jogviszonyok rendezésére, amely rendezés azonban csak nagyon hosszú idő után válik véglegessé. A visszatérő eltűnt — aszerint, hogy milyen hosszú idő múltán tért vissza — nagyobb vagy kisebb részt követelhet a vagyoni időközi jövedelméből is. Ezt a szabályozást kiegészítették olyan szabályok, amelyek bizonyos

¹ Szintén a gyámságra vonatkozó széleskörű utalással (32. cikk).

esetekben (pl. nyílt tengeren elsüllyedt hajó utasai és személyzete tekintetében) a haláleset anyakönyvezését tették lehetővé a holttest megtalálása nélkül.

Az osztrák és német megoldás kiindulási pontja a francia megoldással szemben az, hogy a jogviszonyok rendezésére akkor kerülhet sor, ha az eltűnt-ről azt lehet megállapítani, hogy meghalt. Ehhez természetesen szigorúbban meghatározott előfeltételek, különösen az eltűnés óta eltelt hosszabb idő szükséges. A bírói határozat pedig meghatározza a halál vélelmezett pontos időpontját és a holtaknyilvánításhoz a halál következményei végleges jelleggel fűződnek. A visszatérés ritka esetében az előbbi állapot visszaállítására van a visszatértnak joga.

Mindkét megoldásnak vannak előnyei, a francia szabályozás azonban éppen olyankor, amikor nagyobb gyakorlati jelentősége lett volna, nevezetesen háborúk után, nem vált be és 1817-ben, 1871-ben, valamint 1919-ben külön a haláleset megállapítását megkönnyítő jogszabályokat kellett kibocsátani. 1945-ben is hasonló volt a helyzet és ekkor a két megoldás összekapcsolása következett be. Nevezetesen megmaradt az eltűnés joghatása és az eltűntnek nyilvánítás, de bizonyos további előfeltételek különösen bizonyos idő eltelte után, az eltűntnek nyilvánítást holtak nyilvánítássá lehet változtatni ez utóbbi joghatásaival. Ezt a kombinált megoldást követi a szovjet-orosz ptk., amely szerint a halál napját a holtaknyilvánító határozatban sem kell megállapítani, az anyakönyvbe pedig a halál időpontjául a határozat jogerőre emelkedésének napját kell feltüntetni. Az eltűntnek nyilvánítás rendszerét fogadja el a svájci ptk. is.

A mi jogunkban a holtaknyilvánítás régen meghonosodott intézmény, ezt szabályozzák a csehszlovák ptk. és a lengyel általános rész is.

A halál időpontjának naptárszerű megállapítására is kiterjedő holtak nyilvánítás rendszerét tette magáévá az Egyesült Nemzetek Szervezetében elkészült 1950. április 6-i egyezmény, amelynek az volt a célja, hogy az 1939—1945-ig terjedő időszakban hadi események, faji, vallási, politikai vagy nemzeti üldöztetések következtében eltűntekre vonatkozólag egy állam területén keletkezett holtaknyilvánító határozat az egyezményben részes valamennyi államban minden további eljárás nélkül hatályos legyen. Sok visszasságot eredményezett nevezetesen, hogy az egyik ország területén halottnak kellett tekinteni olyan személyt, aki a másik ország területén még élőknek számított. Az egyezmény meglehetősen lazán állapítja meg azokat az okokat, amelyek valamely állam bíróságát az eljárásra illetékesé tehetik, de a katonai szolgálati állomáshelyet nem minősíti az illetékeséget megállapító tartózkodási helynek, bár az önkéntes tartózkodási helyet, a feltételezett halál helyét, a hátrahagyott vagyon helyét, sőt a holtaknyilvánítási kérelemmel fellépő rokon lakóhelyét is elismeri. Az eltűnt hazájának bírósága mindenesetre illetékes. A kérelemmel fellépésre jogosult érdekelték köréből ki vannak rekesztve azok, akik csupán a hitelezői vagyoni érdeküket tudják igazolni (pl. az örökös hitelezői). Az egyezmény hatálybalépése előtt keletkezett holtaknyilvánító határozatok is nemzetközi hatályúak, ha az egyezmény szabályainak megfelelően keletkeztek. Ezek sorában szerepel, hogy az eltűnés és a határozat közt 5 év eltelt legyen. A holtaknyilvánító határozat prima facie bizonyítéka annak, hogy a halál az abban megjelölt időpontban bekövetkezett.

Az eltűntnek nyilváníttas előnye abban van, hogy megnyugvással lehet bizonyos ideiglenes rendezést az eltűnéstől számított viszonylag rövid idő után is végrehajtani, ami lehetővé teszi a halálhoz fűződő joghatások kitolását. A holtaknyilváníttas rendszere mellett ezt az átmenetet a mi jogunkban a távollévő gondnoka hidalja át, csak hogy a gondnok egy esetleg idegen személy és a távollévő ügyei a holtaknyilváníttasig nem az azokban közvetlenül érdekeltek kezére kerülnek, akik utóbb örökösökké fognak válni.

II. A jogi személyek

I. Az emberen kívül a polgári jognak alanyai, jogképesek azok a szervezetek, amelyek a létesítésükben, vagy működésükben részes egyes emberektől különálló jogalanyként vannak elismerve. Szemben az egyes emberrel, akinek már léténél és természeti adottságainál fogva megvan a testi individualitása és akaróképesége, a jog pedig ezekre a meglevő adottságokra építi fel a jogképeség elismerését, a többi jogalanyok esetében mintegy a társadalomban kialakuló viszonyok teszik szükségessé, hogy azok hordozóiul a jog létesítse a megfelelő alanyokat.¹

Vitás már az is, vajon ezeket az alanyokat helyes-e összefoglaló névvel jogi személyeknek nevezni. A jogi személyeknek a természetes személlyel, az emberrel való szembeállításra ugyanis abból a természetjogi szemléletből ered, hogy az ember a jogalanyiságát a természettől kapja és a jognak ezt a jogalanyiságot nem lehet kétségbevonni. Ezzel szemben a minden emberre kiterjedő jogképeség nem minden idők jogában van meg. A rabszolgák jogképeségének hiánya, az emberek közt a jogképeség szempontjából a feudális korban is megmaradt különbségek, a jogképeség tényleges nem teljes érvényesülése a burzsoá korban az elnyomott osztályhoz tartozók és a női nemhez tartozók irányában azt bizonyítja, hogy az ember a jogképeségét lényegében szintén a jogrendtől nyeri, tehát éppen úgy „jogi” személy, mint a polgári jog többi alanyai. Ezt az álláspontot a magyar polgári törvénykönyv első tervezete is magáévá tette és a jogi személy műszó alkalmazását mellőzte. Ezzel szemben a törvényjavaslat — követve a szász, német és svájci ptk. megoldását — a „jogi személy” kifejezést mint műszót visszaállította és fejezeteiként alkalmazta annak kiemelésével, hogy ez az elnevezés „lényegileg alig fejez ki egyebet annak elismerésénél, hogy az alája tartozó jogi alakulatok a jogi forgalomban a jogok és kötelezettségek alanyaiként jelölhetők meg, amit a gyakorlati élet szükséglete követel”. Ezen túl — az indokolás szerint — az elmélet feladata marad e jogi alakulatok lényegének s tulajdonképpeni természetének megvilágítása és megállapítása.²

Úgy véljük, hogy ezúttal sincs ok ennek a műkifejezésnek a mellőzésére és pedig annál kevésbé, mert a szovjetorosz ptk. — annak ellenére, hogy a 4. §-ban világosan kifejti, hogy a jogképeséget az embernek is az állam adja — a 13—19. §-okban a „jogi személy” kifejezést szintén használja, a csehszlovák ptk. és a lengyel általános rész pedig címfeliratul is alkalmazza.

A törvénykönyv előkészítése során nyilván nem lehet elsőrendű feladat a jogi személyekhez fűződő elméleti problémák megoldása. A szovjet jogtudományban különösen Bratusz alapos munkája vizsgálta meg az erre vonatkozó

¹ Unger: System I. köt. 313, 314. p.

² A Tervezet Indokolása I. köt. 2. old. A Törvényjavaslat indokolása I. köt. 32. old.

burzsoá korbeli nézeteknek a burzsoá gazdasági alaphoz való viszonyát, ezeknek a nézeteknek azonban egyaránt az a tényállás szolgált alapjául, hogy a jogi személyeknek számos változata fejlődik ki. Ez a sok változat élő valóság a szocializmus viszonyai közt is, mégpedig azzal a lényeges különbséggel, hogy a szocialista jog jogi személyei közt vannak olyanok is, amelyek kétségtől alanyai a polgári jogi fogalomnak, de nem felelnek meg azoknak a fogalmi elemeknek, amelyek a burzsoá elméletekben a jogi személy általános fogalmi elemei voltak.

A kérdés, amelyet tisztáznunk kell az, vajon a jogi személyek számos élő változata mennyiben igényli a polgári törvénykönyv szabályozását. Kell-e nevezetesen szólni a polgári jognak az egyes emberen kívüli minden jogalanyáról és ezeknek a jogalanyoknak — válogatás nélkül — a keletkezését, szervezetét, működését, esetleges megszűnését minden vonatkozásban kimerítően kell-e a törvénykönyvnek szabályozni, vagy a részletes szabályozást a meglevő szétszórt jogszabályokban kell meghagyni, a törvénykönyvben pedig csupán a jogképesség elnyerésének és elvesztésének legfőbb szabályait kell néhány rendelkezésben összefoglalni, vagy végül különbséget kell tenni azok közt a jogi személyek közt, amelyek keletkezése is a polgári jogi jognyilatkozatok körébe tartozó jogi ténnyel megy végbe, illetőleg amelyek keletkezési folyamatának a polgári jogi jognyilatkozat, illetőleg ilyen nyilatkozatok tömege lényeges eleme¹ (szövetkezet, egyesület, kereskedelmi társaság alapítása, alapítvány rendelése), a többi jogi személyek szabályozását pedig egészen át kell engedni annak a jogágnak, amelynek keretébe a lényeges alapító tény tartozik. Az utóbbi megoldás mellett még mindig felmerül az a kérdés, hogy legalább katalógusszerűen nem kellene-e a polgári törvénykönyvben felsorolni azokat az alakulatokat, amelyeket a jogalanyiság megillet.

Ebben a kérdésben a burzsoá és a szocialista jogszemlélet közt alapvető különbséget állapíthatunk meg.

A burzsoá jog — amennyiben a jogi személyekkel foglalkozik — elsősorban az egyes emberek kisebb-nagyobb csoportjának közös szervezetbe tömörülését tartja szem előtt és az ilyen összefogásnak két esetét különbözteti meg egymástól: *a)* az egyszerű társaságot, amelyben a tagok szerződés alapján közös célra irányuló összeműködésre vannak egymás irányában fennálló kötelmi jogi jogviszony keretében kötelezve; *b)* a testületi, korporatív jellegű jogi személyt, aminek az a jellegzetessége, hogy a résztvevő egyesek oly szervezetet alkotnak, amelyhez a közös célra rendelt vagyon, mint tulajdonoshoz kapcsolódik hozzá és ennek folytán az egyes résztvevők vagyonából ki is válik, kizárólag a szervezet hitelezőinek fedezetét alkotja, az egyes résztvevők pedig csak a szervezet megszűnése esetében tarthatnak számot a szervezet hitelezőinek kielégítése után fennmaradó vagyonfeleslegből arányos részesedésre, erre sem mindig. A burzsoá magánjog tehát az önálló vagyonnal rendelkező korporatív jogi személyeket tekinti elsősorban a szabályozása tárgyának. Azokat a szervezeteket pedig, amelyek nem az egyes polgárok jognyilatkozatának kreatív aktusának az eredményeként jönnek létre, az ún. közjogi jogi személyeket legfeljebb annyiban érinti, amennyiben ezek jogképességét a magánjogi forgalom körében is elismeri. Ennek a szem-

¹ Az, hogy az egyes polgártól kiinduló létesítő tényhez hatósági intézkedés (engedély, jegyzékbevitel stb.) járul, az alapítás polgári jogi tény jellegét nem szünteti meg. Vö. *Tuor*: Allg. Teil I. 453. p.

léletnek a következménye, hogy az olyan jogrendszerekben, ahol a polgárok kisebb-nagyobb tömegéből, mint tagokból alakuló szervezetek jogalanyiságához is államhatósági aktusok (engedélyezés, elismerés, közérdekűnek nyilváníthatás stb.) szükségesek, az ilyen jellegű jogalanyok életfolyamatának a magánjog keretei közt való szabályozása is problematikussá válik, amint ezt a kérdés fejlődésének alábbi tárgyalása során fogjuk bemutatni.

A szocialista jogban egyfelől a közjog és a magánjog szembeállításának tárgytalanná válása folytán, másfelől annak folytán, hogy a szocialista állam a maga gazdaságszervező feladatának betöltése során az állami szocialista tulajdonban álló termelő eszközöket az áruforgalom formáinak (burkának) széleskörű felhasználásával az önálló gazdaságos elszámolás elve alapján működő szervezetek közt megosztva állítja a tervszerű gazdálkodás szolgálatába, a jogi személyek burzsoá szemléletének mindkét alapvető kiindulási pontja elfogadhatatlanná vált. A polgári jogi vagyoni jogi forgalomban ugyanis a legjelentősebb szerepet betöltő, szükségszerűen önálló jogalanyiságot igénylő szervezetek esetében, ha — amint erre Venediktov mutatott rá — bizonyos mértékig mutatják is az azok működésében résztvevő egyesek kollektívájának a képét, ez a részvétel alapvetően különbözik a burzsoá korbeli korporatív szervezetekben való tagkénti részvételtől. Ezek a szervezetek — bár egyenesen avégből jönnek létre, hogy a szocialista gazdálkodásban a fejlődés jelen szakaszán alkalmazott szerződési rendszer követelményeinek megfelelően a vagyoni jogi forgalom legfontosabb szektorának főszereplői legyenek — nem egyesek összefogásának, akaratmegegyezésének, hanem kizárólag államhatalmi aktusoknak az eredményei. Az új típusú jogi személy formájának igénybevétele a szocialista társadalom adott fokán történelmi szükségszerűség; e jogi személy célja pedig az állam hatalmas és sokrétű vagyoni viszonyainak igazgatása.¹ Az így létrejött jogalanyokhoz nem is kapcsolódik oly értelemben elkülönülő vagyon, hogy az a jogi személyt létrehozó állami vagyonból kívánnék. Az állami vállalatok, amelyek az államtól termelési eszközöket kapnak, „nemcsak hogy nem válnak azok tulajdonosaivá, hanem ellenkezőleg, őket az állam mint meghatalmazottait erősíti meg, akik a termelési eszközöket az állam által megadott terveknek megfelelően használják fel”.²

Amennyire összefüggött a burzsoá kor magántulajdoni rendjével, hogy a jogi személyek magánjogi szabályozásának központjában az egyeseknek olyan korporatív szervezetei álltak, amelyek javára a tagok vagyonából önálló, a szervezet tulajdonaként is magántulajdonban maradó vagyon alakult, éppen úgy összefügg a szocialista tulajdoni renddel, hogy a szocialista polgári jog nem mellőzheti az új típusú jogi személlyel való foglalkozást, aminek szükségképpen kihatással kell lennie a jogi személyek szabályozásának egész kérdéskörére, tehát a saját vagyonnal rendelkező korporatív szerkezetű jogi személyek szemléletére is, amelyek a szocialista környezetben szintén új szerephez és jelentőséghez jutnak.

A Szovjetunió jogtudományában két olyan nézet van, amelyet a polgári jog alanyainak köre szempontjából említenünk kell. Az egyik magának

¹ *Nizsalovszky*: A szerződések szerepe. — Az állam és jog kérdései Sztálin elvtárs közgazdasági művében című tanulmánygyűjtemény. 92. old.

² A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban, Bp. Szikra 1952. 53. old.

az államnak a polgári jogi jogalanyisága, a másik az a kérdés, vajon van-e általában államigazgatási, vagyis olyan jogi személy, amelynek jogalanyisága csak az államigazgatási jog szempontjából van, de polgári jogi szempontból nincs.

Ami az első kérdést illeti, ahhoz nem fér kétség, hogy ha mind az ember, mind a jogi személy jogképességét az államtól származtatjuk, amit már ki is fejtettünk, az államot nem lehet a jogi személy fogalma alá subsummálni, a jogi személyek egyik fajtájaként szerepeltetni. Valójában az állam az igazán természetes személy, amelynek a létéből és az ezzel összekapcsolt szuverenitásából a jogalanyisága közvetlenül következik. Éppen a szuverenitás jellege indítja azonban Genkint arra, hogy az államot jogi személynek minősítő elmélet bírálata során azt is kifogásolja, hogy az államnak a szuverenitással kapcsolatos bírósági immunitását csak akkor ismerik el, amikor az állam a politikai hatalom hordozójaként lép fel, azokban az esetekben azonban, amikor az állam polgári jogviszonyokra lép, már nem.¹

Genkinnek ez az álláspontja túlzó. Az állam szuverenitásánál fogva valóban maga határozza meg, hogy a polgári jogviszonyokból eredő jogok tekintetében aláveti-e magát a bíróságok ítélezésének. Általában nem veti magát alá külföldi államok bíróságai ítélezésének. Belföldi viszonylatban azonban a pozitív jogszabályok tartalmától függ pl. az, hogy az állami szervek által jogellenesen az egyes polgároknak okozott károk megtérítését mennyiben lehet az állammal szemben érvényesíteni és mennyiben lehet az államra is alkalmazni a vétlen kártételért való felelősség szabályait. A magyar népi demokratikus állam azonban nemcsak nem helyezte hatályon kívül az említett felelősségi szabályokat, hanem újakat is alkotott, amikor az 1950. évi 32. sz. tvr. 1. §-ában kimondta, hogy az állami vállalat tartozásaiért az állam kezes módjára felel és az 1952. évi 9. sz. tvr. 2. §-ában azt, hogy a takarékbetétek visszafizetéséért az állam szavatol, nem is szólva az egyes polgárok irányában az államkölcsonök kibocsátása során vállalt kötelezettségéről. Hogy az állammal szemben a polgári jog szabályai alá eső igények keletkezhetnek és keletkeznek is, az ezek szerint nem lehet vitás, az igények lényegét pedig még az sem érinti, ha azok, avagy azok bizonyos csoportjai a bírói úton érvényesítésből ki vannak zárva. A jogunk azonban nemcsak nem ismer olyan jogszabályt, amely az állam bírói immunitását a szerződéssel vállalt vagy más jogcímből eredő követelések tekintetében általánosságban kimondaná, hanem szabályozza a bíróság előtti képviselést és a Pp. 23. §-ának b) pontjában a megyei bíróság hatáskörébe utalja az állam ellen indított azokat a vagyoni jogi pereket, amelyek tárgyának értéke 5000 forintot meghalad. Egy olyan „elmélet” tehát, amely Genkin javaslatának megfelelően az állam bírói immunitását fogadva el alaptételül és ebből azt vezetné le, hogy az államnak, mint ilyennek, nincs polgári jogi jogképessége: az ebből folyó következményekkel együtt, a fenálló és feltehetőleg a polgári törvénykönyv után is lényegükben megmaradó jogszabályokkal kerülne szöges ellentétbe.

Azt az elméletet, hogy képzelhetők államigazgatási jogi jogképességgel bíró, de a polgári jogi jogképességet nélkülöző jogi személyek, Venediktov fejtette ki. A Szovjetunió gazdálkodási szervezete fejlődésének egy bizonyos szakaszában — nevezetesen az utasításos keretrendelések alkalmazása idején

¹ A szovjet polgári jog tudományának néhány kérdése. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény. II. évf. 10. sz. 603. old.

— ezzel az elmélettel kívánta megmagyarázni a tröszt kötelékébe tartozó vállalat jogállását, különösen ennek a trösztrel fennálló jogviszonyait, amelyek szerinte tisztán államigazgatási jellegű jogviszonyok voltak. E jogviszonyokat a vállalat kötelessége termelése átadására a trösztnek, valamint a kötelezettség megsértése esetében a veszteségek és bírságok felszámítása nem változtatták át polgári jogi jogviszonyokká, hanem ezek a kötelezettségek és szankciók csupán külső alakjukra és alkalmazásuk technikájára nézve hasonlítottak a polgári jogi szankciókra.¹

Ha ilyen az államigazgatási jog területére korlátozott jogalanyiséggal bíró gazdasági szervek lennének, azoknak a jogi szabályozása természetesen nem foghatna helyet a polgári törvénykönyvben. De — nem szólva arról, hogy a magyar jogfejlődésben a Venediktov által magyarázotthoz hasonló szakasz nem fordult elő — az államigazgatási jogi jogalanyiség különválasztása elvben sem látszik helytállónak. Ez annyit jelentene, hogy az ilyen jogalanynak van annyi jogképessége, hogy államigazgatási jogviszonyokban bizonyos magatartásra kötelezve legyen és mástól bizonyos magatartást követeljen, de a polgári jogi jellegű jogok és kötelezettségek alanya nem lehet. Ezzel szemben a szocialista gazdálkodásban általános jelenség, hogy a tervmegvalósítás folyamatában államigazgatási és polgári jogi jogcselekmények kapcsolódnak egymásba és nem lehet egy dogmatikusan megvont határvonalat húzni, amelyen túl a tervmegvalósítás felé haladó úton már a polgári jogi jogviszonyoknak kell következni. Az utasításos keretrendelések rendszere csak azt tette feleslegessé, hogy a tröszt kötelékébe tartozó állami vállalat szerződést kössön, de nem azt, hogy a szerződés nélkül keletkezett kötelezettségeiért polgári jogi jogalanyként felelőssé váljék. A kötelezettségek és szankciók tehát nem csupán hasonlítottak a polgári jogi jogviszonyok hasonló elemeire, hanem valóban polgári jogiak voltak és a vállalatok jogalanyiségét bizonyították.

2. Az első megoldásra szoruló törvényszerkesztési feladat ama jogi személyek körének megvonása, a polgári jogi forgalom ama szereplőinek áttekintése, amelyekről a törvénykönyv személyi jogi részének szólnia kell. A más jogalany nevében eljáró szerv jogi személlyé minősítése éppen olyan hiba, mint a személyek kisebb-nagyobb csoportjának a polgári jogi forgalomban egységként szerepléséből a jogi személyiséget levezetni. Ezen a két hibán kívül a kizsákmányoló társadalmak idején — így különösen a burzsoá korban — előfordult bizonyos szervezeteknek oly módon való elismerése, hogy azoknak vagyoni jogi jogalanyiságuk nem volt. Tisztáznunk kell azt is, hogy lehet-e tartalma a szocialista társadalomban ehhez hasonló jogállásnak. Míg tehát az ember mint jogalany tárgyalása során annak a tisztázottságából indulhatunk ki, hogy ki tekinthető embernek,² a jogi személyek szabályozásának előkérdése azoknak az előfeltételeknek a tisztázása, amelyek a jogi személyiséget megállapíthatóvá teszik és csak ezután kerülhet sor a jogi személy polgári jogi szerepének ahhoz hasonló mederben való tisztázására, amint ez az ember tekintetében a polgári jog szabályozásának anyagát alkotja.

¹ A. V. Venediktov: A Szovjetunió vállalatainak szervezete és jogi helyzete. — 1950. 49. és köv., különösen 51. old. és 3/j.

² Amióta az orvostudomány megállapította, hogy embertől embernek nem tekinthető életképes szörnyszülött (monstrum) nem származhatik, ez valóban tisztázottnak is tekinthető.

A magyar jognak azok a fennálló szabályai, amelyek egységes rendszerbe foglalása, vagy legalább egységes elvi alapon nyugvó háttérrel ellátása a polgári jogi kodifikáció feladata, meglehetősen tarka képet mutatnak. Nagy számmal vannak olyan jelenségek, amelyek jellege bizonytalan, a vitathatatlanul jogi személynek minősülő szervezetek is mind eredetük, mind feladatuk, mind jellegük szempontjából sokban különböznek egymástól.

A jogi személyek egyes csoportjainak keletkezésére és szervezetére vonatkozó jogszabályok, továbbá ily alapvető jogi szabályozás nélkül is a jogi személyek legjelentősebb csoportjának meglevő szervezete már a szocializmus építése során alakult ki (állami vállalatok, szövetkezetek, Magyar Tudományos Akadémia, kulturális alapok, szakszervezetek és más tömegszervezetek). Ezek az általános jellegű jogszabályok és konkrét szervezetek a szocialista alap szolgáltatára létesültek és így felépítményi szerepüket teljes mértékben betöltik. A jogi személyek egyes további csoportjai azonban a legkülönbözőbb korokból származó írott vagy szokásjogi jogtételekre alapítják a létüket. Vannak a feudális korból eredő jogszabályokon nyugvó jogi személyek (alapítványok, egyházi jogi személyek), éppen úgy, mint a klasszikus kapitalizmus felfogását tükröző jogszabályokon (részvénytársaság) alapulók. Van a jogi személyeknek olyan csoportja, amely a jogi szabályozottságát a Horthy-korszakban kapta meg (a korlátozott felelősségű társaságról szóló 1930. V. tv.). Az alapítványok ügyét bizonyos vonatkozásokban az 1949. évi 2. sz. tvr. és a 4245/1949. (IX. 20.) M. T. számú rendelet szabályozta. Az egyesületek ügyét elsősorban államigazgatási vonatkozásaiban — a 77.000/1922. B. M., az 5084/1919. M. E., a 289.000/1946. B. M., a 438.300/1947. B. M. és az 1140/1948. Korm. sz. rendeletek hatályon kívül helyezésével — az 1955. évi 18. sz. törvényerejű rendelet összefoglalóan, az Alkotmány 56. §-a (1) bekezdésének rendelkezését megvalósítva szabályozta anélkül, hogy ezzel a polgári jogi vonatkozások szabályozása feleslegessé vált volna.

A kodifikáció feladatai szempontjából nem látszik szükségesnek a jelenlegi magyar helyzet vázolásához az érintett különböző jogszabályok tartalmának részletes összefoglalása, hanem beérhetjük a gyakorlatban élő vagy a hatályon kívül nem helyezett jogszabályok alapján elvileg lehetséges jogi személyek főbb csoportjainak áttekintésével.

A) A jogi személyek e katalógusában első helyre azok kíváncsoznak, amelyekben voltaképpen maga az állam nyilatkozik meg, s amelyeket a szocialista állam sajátos céljainak megvalósítására létesített. Ezeknek négy csoportja van :

1. az államhatalom jogi személyiséggel felruházott helyi szervei, amelyek szervezetét az államjog általánosan szabályozza ;

2. az állam által tudományos, irodalmi, művészeti és más kulturális célok megvalósítására létesített szervezetek. Ezekről általában az őket létesítő egyedi jogszabályok rendelkeznek ;

3. az állam gazdaságszervező feladatainak megvalósítására létesített szervezetek (állami vállalatok, trösztök, egyesülések). Ezek államhatósági aktussal való létesítésének módozatai, szervezete és megszűnése általános szabályozásban részesült. Ebben a körben kivétel az egyedi jogszabállyal való szabályozás (pl. Magyar Nemzeti Bank) ;

4. a költségvetési előirányzat alapján gazdálkodó állami szervek, intézetek és intézmények, amelyekről az 50/1953. (X. 23.) M. T. sz. rendelet

általánosságban mondja ki, hogy a feladatuk körébe és a kezelésükbe adott állami vagyon rendeltetése által meghatározott körben a saját nevükben jogokat szerezhetnek, kötelezettséget vállalhatnak és perben állhatnak. Ez a megállapítás a jogi személyiség megadását jelenti. Az ilyen jogi személyek keletkezésének módja nincs kifejezetten szabályozva és így az, hogy valamely állami szerv jogi személy-e vagy nem, attól függ, hogy a jogszabályban megállapított tárgyi előfeltételek akkor, amikor a jogi személyiség kérdése felmerül, megvannak-e, vagyis, hogy az állami szerv gazdálkodik-e és kezel-e állami vagyont. Ezekben a vonatkozásokban egyes állami szervezetnél adminisztratív államigazgatási intézkedések nyomán is állhatnak be változások, de ettől függetlenül sincs kizárva vitás határesetek felmerülése.

B) A jogi személyek második csoportját azok a szervezetek alkotják, amelyeknek jellegzetessége személyek csoportjának tagként való részvétele, a testületi corporatiós szervezet. Ezeknek az önkéntesség elve alapján való létesítésében, illetőleg az azokhoz való csatlakozásban az állampolgároknak az Alkotmány 56. §-ában biztosított egyesülési joga valósul meg. Ebbe a körbe tartoznak elsősorban a szocializmus építésében közvetlenül közreműködő tömegszervezetek; a szakszervezetek, az ifjúsági szervezetek, a szövetkezetek és a Magyar Dolgozók Pártja.

Ugyancsak egyesülési jog nyilatkozik meg azokban az egyesületekben, amelyek nem tartoznak az előbb említett tömegszervezetek sorába, de vagy azokhoz hasonló tömegszervezeti célt szolgálnak, vagy a törvény által nem tiltott más, gazdasági, kulturális, társadalmi vagy egyéb célra létesültek. Ezek sorába tartoznak a vadászati, halászati (horgász) egyesületek, a honvédelem céljait előmozdító, sportrepülő és más sportegyesületek, a jogi személyiséggel bíró kereskedelmi társaságok (részvénytársaság, korlátozott felelősségű társaság), amelyek egyes jogi formáit bizonyos körben maga a szocialista állam is felhasználja. Az egyesületek alakulásának régi szabályai a gyakorlatban átalakultak, a kereskedelmi társaságok létesítésének és szervezetének szabályai a régi kereskedelmi törvényekben találhatók. E helyen lehet megemlíteni a legelő- és erdőhasználati társaságokat, amelyek legelő-, erdőhasználatra szóló tagsági jogai más ingatlanhoz kapcsolódó legelő-, illetőleg erdőhasználati illetőségekből alakultak (1913. évi X. tv., 1937. évi IV. tv.).

A szövetkezeteket és a helyi jellegű egyesületek bizonyos fajtáit központi szervezetek fogják össze. Viszont az országos jellegű egyesületek helyi csoportjainak működése is külön szabályozásban részesült.

C) Ugyancsak az egyes polgárok önkéntes akaratelhatározásából, de nem a polgárok bizonyos csoportjainak szervezetbe tömörülése útján, hanem valamely meghatározott tartós cél szolgálatára keletkezik az alapítvány.

D) Az eddigi felsorolással a magyar jogi személyek köre nincs kimerítve.

Nem lehet pl. az állam és egyház szétválasztása után sem megtagadni a polgári jogi jogalanyiságot az iskolai oktatást folytató szerzetesrendektől, az egyházközségektől és más vallási szervezetektől sem.

Az említett jogi személyek jogalanyiségének kezdetét jelentő jogi tények is igen változatos képet mutatnak. Néha a létrejövétel pusztán tényén kívül más nem szükséges, máskor külön jogszabály adja meg a jogi személyiséget, a létesítő államigazgatási aktuson kívül bizonyos körben szükségesek más

jogi aktusok (állami vállalatoknál alapító levél és lajstromba bejegyzés), a polgárok kezdeményezéséből létrejövő jogi személy esetében az alapszabályok megállapítása és a szervek kijelölése után az illetékes felügyelő szerv által való nyilvántartásbavétel (egyesület), nyilvános jegyzékbe bejegyzés (kereskedelmi társaság), vagy hatósági engedély (termelőszövetkezet), illetőleg jóváhagyás (alapítvány).

A jogi személyek különböző fajtái közös vonásainak, az államhatalmi elismerés általános előfeltételeinek, a működésük feletti közhatalmi felügyelet és ellenőrzés szabályainak hiányzó tételes jogi összefoglalását nem alkalmas pótolni az 1928. évi törvényjavaslat második fejezete sem. Főként azért, mert a jogi személyek tekintetében a burzsoá és a szocialista szemlélet közt olyan lényeges különbségek vannak, amelyek a törvényjavaslat rendelkezéseinek a korábbi szokásjog összefoglalásaként való szankcionálást kizárják. Ezért a polgári törvénykönyv előmunkálatairól a többi jogrendszerek megoldásainak bemutatása során fogunk megemlékezni.

3. A kizsákmányoló társadalmak joga a jogi személyek kérdésében a már említett egységes alapszemlélet ellenére sem mutat egységes állásfoglalást. Ennek a magyarázata abban van, hogy a burzsoá magánjog szemléletében előtérben álló a polgárok akaratából létesülő korporatív szervezetek az uralkodó osztály uralmának biztosításával ellentétes cél szolgálatába is szegődhetnek. A kizsákmányoló állam a polgárok által létesített szervezetekben ezért mindig lehetséges ellenséget látott, azok működését gyanakvással szemlélte és ennek folytán sok helyen messzemenő közhatósági ellenőrzés alá vette, ha kifejezetten meg nem is tiltotta.

Igen jellegzetes, hogy a francia Code civilnek nincs a jogi személyekről szóló rendelkezése, hanem a Code pénal 291—294. cikkei rendelkeznek a tiltott szervezkedés büntetéséről. A 291. cikk szerint: „Semmiféle 20-nál több személyből álló társaság, amelynek célja naponként vagy meghatározott napokon összejönni avégből, hogy vallási, irodalmi, politikai vagy más tárgyakkal foglalkozzanak, nem alakulhat meg csak a kormány engedélyével és azok mellett a feltételek mellett, amelyeket a közhatóság helyénvalónak lát a társasággal szemben megállapítani.”¹

A jogi személyek leginkább magánjogi jellegű alakulatával szemben a burzsoá törvényhozó részéről megnyilatkozó ennek az ellenszenvnek a mindenkori hatalmon levők által hosszú időn át szerzett tapasztalatokban van meg az alapja.

A római jogban a jogi személyeknek nem volt jelentősebb szerepük. Több személynek a kollégiumát, ami az igazgatásban és a bíraskodásban is előfordult, nem tekintették jogi személyeknek, de magánjogi jogai voltak a vagyonjog területére korlátozottan a városoknak, falvaknak, amelyek ezt a jogalanyiságot már létüknél fogva élvezték, mint földrajzi egységek. Ez a gondolati kép került azután alkalmazásra papok és iparosok szervezeteire, magára az államra, mint fiscusra, majd az istenekre, s templomokra. Az össze- szövetkező egyesekből alakuló jogképes szervezetek sorába tartoztak a hivatalnokok egyesületei és a sodalitates, collegia sodalitia, amelyek rendszerint istentisztelettel kapcsolatos vendégeskedés céljára alakultak, de mozgalmá-

¹ A. J. Visinszkij: The Soviet State. New York, 1948. 619. old. — Colin-Capitant: Cours élémentaire de Droit Civil Français. 4. Ed. T. I. 637. old. A jogi személyekkel a mai francia kodifikátor is nehezen boldogul. Erről ld. alább.

sabb időkben politikai akciók központjaivá váltak, sőt ilyenkor egyenes politikai céllal újak is keletkeztek. Ez a magyarázata, hogy a forrásokban a társaságok helyiségeinek lefoglalásáról, azok felosztatásáról, alapításának engedélyhez kötéséről, a tiltott részvétel büntetéséről (*extraordinarium crimen*) olvasunk.¹ Ezek a tilalmak azonban nem vonatkoztak a papi kollégiumokra és az iparosok szövetségeire. Már itt megnyilatkozik a burzsoá korban különösen élesen megnyilvánuló és a kizsákmányoló uralkodó osztályok felfogását jellemző az a szemlélet, hogy a szervezet nyereszkeskedő, a profit-szerzés előmozdítására irányuló célja egyben annak a társadalomra veszélytelenségét, ártatlanságát is bizonyította, ami az ellenőrzést feleslegessé is tette. Abban a körben, ahol a szervezet létesítéséhez a hatóság engedélye volt szükséges, ennek nem a jogi személyiség megadása volt a célja, hanem az a szervezetet csak megengedetté tette, de ez viszont automatikusan magával hozta a jogi személyiséget is.²

Az emberi akarathól keletkező jogi személy alapítványjellegű második formája kezdetben igen ritka és azt csak a kereszténység juttatja nagyobb jelentőséghez, aminek Savigny azt a magyarázatot adja, hogy az alapítványok által megvalósított vallási és jótékonyági célokat korábban az állam maga látta el fedezettel, lévén a vallás ügye is állami ügy. Az istenek közül is csak egyeseknek adományozták a császárok azt a privilégiumot, hogy örökösökké voltak nevezhetők.³ A kereszténység egysége azt vonta volna maga után, hogy minden vagyon, amelyet kegyes vagy jótékony célra juttatnak, az egyház egységes vagyonába olvadjon be. Ez azonban ellenkezett volna a helyi érdekekkel és ezért az egyházon belül önálló jogalanyokként alakultak meg az egyházközségek. Már Justinianus úgy értelmezi a Jézus Krisztus javára szóló végrendeletet, hogy az az örökhagyó lakóhelyének templomát illeti, ami az illető egyházközséghez tartozó hívek összességét, *corporatióját* jelenti. Az egyházközségekhez hasonlóan szabályozták a kórházak, kolostorok öröklését, amelyek szintén jogi személyekké váltak. A keresztény császárok végül elismerték a jogi személyiségét az egyenesen bizonyos célra rendelt vagyonnak is, ha ezzel a cél megvalósulását biztosíthatónak látták. Csak az ilyen önállósult juttatások voltak a kegyes alapítványok, amelyekkel a feudális kor magyar törvényhozása is foglalkozik. Az, hogy Justinianus az elhunytak minden jótékony adományát a püspökök és érsekek felügyelete alá helyezte, amit a később kifejlődő kánonjog is magáévá tett és hogy az alapítványok jó részben esetleg az egyházközségek és más egyházi szervek kezelése alá kerültek, nem érintette a valódi alapítványok jogi személyiségét, amelynek folytán az állammal, városokkal, sőt magával az egyházzal is különféle jogviszonyokban állhatott. Lényegileg ugyanezt a megoldást a protestánsok is követték.

A francia jogfejlődés uralkodó gondolata a jogi személyekkel szemben táplált aggodalom, amelynek kiváltó oka a feudális korban éppen az egyházi szervezetek és vagyontömegek felnövekedett gazdasági és politikai ereje, de amelyet csak erősített a kizsákmányoltak szervezkedéséből eredő tőkésellenes erők kifejlődésétől való félelem. Ezt az aggodalmat Saleilles találóan így

¹ Savigny: *System* II. 257. old.

² Colin-Capitant: i. m. 636. old.

³ Savigny i. m. 262. old.

foglalta össze: „Az egyesület, ha hatalmassá válik, politikai összeütközések tényezőjévé is válhat, ha meggazdagszik, gazdasági bajok forrása lehet.”¹

A francia királyságban, amikor az egyház befolyása nagy volt, az egyházi közösségek, kolostorok, kongregációk és alapítványok a kereszténykori római jogi formákat használták fel. A számban és vagyonban egyre gyarapodó ezeket a jogi személyeket a királyi hatalom a maga befolyása alá kívánta helyezni és meg akarta akadályozni vagyonuk túlságos növekedését. Ezeknek a szervezeteknek a keze mindig nyitva volt a szerzésre, de halott az elidegenítésre.² A királyi legisták ugyancsak a Digesztákból merítették az érveket amellet, hogy minden jogi személyiség a királytól ered és a király kifejezett jóváhagyása nélkül nem létezhet. Erőteljesebb intézkedések a XVII. században következnek. Az első az 1629-ben történt lényeges lépés után az 1749. évi általános rendelet kívánja meg minden testület létesítéséhez, sőt ezek részéről minden örökség és adomány elfogadásához a király engedélyét. Hasonló a helyzet az alapítványok tekintetében is. Kivétel van mégis — ugyancsak római nyomokra alapítva — a kereskedelmi társaságokra, amelyek a tagok nyereszkesedésének céljára alakulnak, de ezek vagyona nem is különül el a tagok vagyonától, bár a jogi személy esetéhez hasonlóan a társasági célra összehozott vagyon elsősorban a társasági hitelezők fedezetét alkotja.

A francia forradalom követte az encyklopedisták, főleg Turgot bizalmatlanságát a korporációkkal és alapítványokkal szemben; úgy látták, hogy az egyesületalakítási szabadság nem szerepelhet az emberi jogok közt. Az organizációk közbeékelődése az egyes és az állam közé nem viselhető el. Az alkotmányozó nemzetgyűlés és a konvent feloszlatták a „holt kéz” minden jogi személyét, a vagyonukat az állam javára elkobozva, másrészt a forradalmi dekrétumok szabaddá tették ugyan az egyesület alakítását, de úgy, hogy ezeknek a szervezeteknek nem lehetett vagyonuk, vagyis nem lehettek jogi személyek. Ezzel a jogi személyiség új értelmet kap. Nevezetesen az egyesület, ha erre méltó, csak külön államhatalmi aktussal kaphat jogi személyiséget. Sőt az a helyzet alakult ki, hogy államhatalmi aktus kellett az egyesület létesítéséhez és egy másik ezenfelül a jogi személyiség megszerzéséhez.³ A burzsoázia törekvéseit világosan elárulja, hogy míg a profitszerzésre irányuló kereskedelmi szervezetek létesítése továbbra is szabad — bár a Code de commerce a jogi személyiségüket homályba burkolja, — már a Chapelier-törvény 1791-ben egészen megtiltotta a kizsákmányoltak, a munkások egyesület alakítását, egy 1793. évi törvény pedig hasonló tilalmat bocsát ki a nők politikai és egyéb szervezetei ellen.⁴ A jogi személyiséggel nem bíró egyesületekre is áll a Code penal már ismertetett rendelkezése.

A Code Civil 910. cikke a munkások, szegények, község vagy közérdekű intézmény javára szóló adományok és hagyományok hatályosságához is hatósági jóváhagyást kívánt. Nyilvánvaló, hogy a közérdekű intézmény alatt csak a legálisan létesített intézményeket lehetett érteni és ezért különös

¹ Saleilles: De la personnalité juridique 2ème éd. 1922. 22. old.

² „la maine toujours ouverte pour acquérir et mort pour aliéner”. Colin-Capitant I. m. 655. old.

³ I. m. 657. old.

⁴ Visinszkij i. m. 619. old.

jelentőséget nyert a közérdekűségnek rendszerint az államfőtől származó elismerése.¹

Bár az 1848. évi francia alkotmány deklarálta az egyesülési szabadságot, a munkás szervezeteket tiltó Chapelier-törvényt csak 1864-ben helyezték hatályon kívül és csak az 1901. július 1-én kelt törvény hozta meg a francia jogban azt a fordulatot, hogy az egyesület alakítás előzetes engedély nélkül is lehetővé vált.² Ez a törvény is csak azokra a szervezetekre vonatkozik, amelyek nem nyereségszerzésre alakulnak, hiszen a nyereségszerzésre irányuló szervezkedés korábban is szabad a kereskedelmi társaságok formáiban. Ezek egyikeként szabályozta az 1867. július 27-i törvény a szövetkezeteket, amelyek a részvénytársaságoktól éppen a tagok ki- és belépése folytán a tőke változásának lehetőségében különböztek (société à capital variable) de hasonló céllal lehetségessé vált az 1901. július 1-i törvény alá eső szervezetet is létesíteni.³

Az 1901. évi törvény szerint jogi személyiség (vagyonjogi jogalanyiség) elnyeréséhez sem kell hatósági engedély, de meg kell felelni a törvényben megszabott feltételeknek. Ezek az egyesületre vonatkozó lényeges szervezeti és működési adatoknak a prefektusnál való bejelentésében (déclaration) állanak. Ezzel a szabályozással tért át a francia jog az egyesületek tekintetében az engedélyezési rendszerről a normatív rendszerre, de még mindig megmaradt a jelentősége a közérdekűvé nyilvánításnak, ami az ajándék és örökség megszerzésének előfeltétele. Az alapítványok ügyét azonban az 1901. évi törvény sem érintette. Azok a jogi személyiséget továbbra is csak a közérdekűségük elismerésével szerezhetik meg. Minthogy pedig az alapítvány jogi személyiség nélkül nem is lehet olyan vagyon, amelynek nincs más tulajdonosa, ebben a kérdésben a francia jogban hézag van.

Ezt a hézagot a kodifikációs előmunkálatra be kívánják tölteni. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a bizottság egy szótöbbséggel a törvénykönyv szerkezeti felépítése szempontjából azt a megoldást fogadta el, hogy a jogi személyekkel a törvénykönyvnek egy önálló része foglalkozik, mégpedig az utolsó.⁴

Az osztrák polgári törvénykönyvet a jogi személyek kérdése kevésbé foglalkoztatja. Az osztrák polgári törvénykönyvet megelőző irodalom nem is beszélt más jogi személyről, mint a személyegyesülésről. Tiller (1787) a jogi személyeket meg sem említi, Zeiller a *Natürliches Privatrecht*-ben éppen csak érinti a természetes és jogi személyek megkülönböztetését. Az osztrák irodalomban Heise⁵ az első, aki figyelmeztet arra, hogy a jogi személy fogalma a személyegyesülésekre korlátozva szűken van meghatározva. Maga az ABGB 26. §-a is csak a személyegyesülésről szól, mégpedig abból kiindulva, hogy mik az embernek az egyesületi tagságából eredő jogai. Ehhez fűzi a § a megengedett egyesületek ugyanolyan jogképességének elismerését, mint amilyen az embereknek van, feltéve, hogy megengedett egyesületekről van szó, mert a meg nem engedett egyesületnek nem lehet joga. Meg nem engedettek azok az egyesületek, amelyeket a politikai törvények kifejezetten

¹ *Colin-Capitant* i. m. 658. old.

² *Vissinszkij* i. h.

³ *Lacour—Bouteron*: Précis de droit commercial 3ème éd. 1925. I. tome. 530. old.

⁴ „Livre VII. — Des personnes morales” *Travaux* Tome V. 60—66. és 95. old.

⁵ *System des germ. Civilrechts* 1819.

tiltanak vagy nyilvánvalóan a közbiztonságba, közrendbe vagy jó erkölcsbe ütköznek. A kereskedelmi szakjog körében vannak szabályozva az osztrák jogban is a kereskedelmi társaságok.

Az osztrák ABGB-nak az ember tárgyalása során már ismertetett abból a szemléletből, amely nem a jogviszonyok szempontjából, hanem önmagukban nézi a jogalanyokat, következett az osztrák elméletben a jogi személyek körének mérhetetlen kiterjesztése. Több személy közös célja és egységesen megnyilatkozó akarata jóformán már elegendő a jogi személyiség megállapításához. Jogi személynek minősítették a tulajdonostársak közösségét — sőt a telki szolgalmra tekintettel — előfordul az ingatlan jogi személyiségének elismerése is. Ez a beállítás voltaképpen a bizonyos közösségben résztvevők jogfosztását jelzi a közösség javára és ellentétben van azzal is, hogy a magánjogi társaság tagjai pro rata felelősek a tartozásokért. Ebből következett a tulajdonképpeni és a nem tulajdonképpeni jogi személyek megkülönböztetése.¹ Az újabb irodalom azonban a jogi személy lényeges előfeltételének nem általában a közös jogok egységes védelmét, hanem olyan vagyont kíván meg, amely alanyként jogi személyt igényel. Ezért nem jogi személyek azok a személyösszességek sem, amelyekhez nincs szükség önálló jogalanyra. Ebből következett a magánjogi társaságok, mint szerződéses viszonyok jogi személyiségének megtagadása azon az alapon, hogy a társasági célra összehozott vagyonnak az igazi alanyai maguk a tagok.²

Németországban a BGB pandekta jogi előzményeiről — a francia fejlődés bemutatása után — feleslegesnek látszik külön szólni. Az egyesülési szabadságnak 1848-ban bekövetkezett deklarálása után a reakció győzelme a munkásegyesületek feloszlására vezetett és a szakszervezetek, valamint a szociáldemokrata párt alakjában csak 1860-tól jelennek meg újból. Az 1878. évi szocialistaellenes törvény ismét megtilt minden szocialista propagandával kapcsolatos munkásorganizációt és ez a szociáldemokrata pártot is aláássa. A szocialistaellenes törvényt 1890-ben visszavonták ugyan, de akkor sem került sor a szervezkedési és egyesülési szabadság elismerésére. Ez csak tizennyolc évvel a BGB hatálybalépése után következett be.

A német BGB csupán az egyesületet és az alapítványt szabályozza a jogi személyek sorából, a kereskedelmi társaságokat szintén a szakjognak engedi át, a közjogi jogi személyekről pedig csupán a 89. §-ban emlékezik meg, kiterjesztve rájuk is a szerveikért való felelősséget és — amennyiben olyan közjogi jogi személyről van szó, amely ellen csődnyitásnak egyáltalán helye lehet — a passzív vagyoni helyzetet felismerő vezető csődkerési kötelezettségét. Az életbeléptető törvény 65—67. cikkei azonban az egyes német államoknak bizonyos jogi személyekre vonatkozó külön szabályait érintetlenül hagyták úgy azonban, hogy a BGB-nek a jogi személyekre általánosság-

¹ Unger i. m. 321. és köv. old.

² Krainz: System des ö. a. Privatrechts. 4. Aufl. I. 193. és köv. old. Inkább kuriózumként említem meg, hogy a francia Code reformmunkálatai során is felmerült az a gondolat, hogy a házastársak közt fennálló vagyonközösséget jogi személynek nyilvánítsák, amelyet a férj képvisel. Így vélték elérni az egységes képviselést a férj egyéb vonatkozású családfői hatalmának megszüntetése (?) mellett. A gondolat elvetésében a döntő szempont az volt, hogy a házassági vagyonközösség régi francia tradíciót őriz, amelyet — ha fenntartanak — nem lehet mesterséges új formába öltöztetni. Az új jogi konstrukció — amint Ance! jegyezte meg — a német kódex fénykorára emlékeztetne. Travaux V. Tome 181, 187, 201, 258. old.

ban vonatkozó rendelkezései ezekre is kiterjednek. Hatályban maradtak az állami engedéllyel jogi személyiséget nyert egyesületek alapszabályára vonatkozó külön rendelkezések is.

Az egyesületek szabályozásában a BGB a normatív rendszert követi. Az egyesület jogképességét az egyesületi lajstromba való bejegyzéshez fűzi, amely az egyesület vezetőségének bejelentése és az alapszabályok bemutatása alapján történik meg. A 61. § értelmében azonban a közigazgatási hatóság a bejegyzés ellen tiltakozhatik, ha az egyesület a közjogi szabályok szerint meg nem engedett, betiltható vagy ha politikai, szociálpolitikai vagy vallási célt szolgál. A tiltakozás alapossága felett a bíróság ítélkezik. A politikai, szociálpolitikai és vallási célt szolgáló egyesületek bejegyzésének megtagadására vonatkozó rendelkezést csak 1918. november 18-án helyezték hatályon kívül azzal a rendelkezéssel együtt, amely a nem ily célra alakult, de ily célra felhasznált egyesület jogképességének megvonását tette lehetővé. A bejegyzés megtagadásának és a jogképeség megvonásának többi esetei azonban megmaradtak. Nincs jogképessége az olyan egyesületnek sem, amely a bejegyzést nem is kérte, vagy amely gazdasági célra alakult, de a 22. § értelmében ehhez szükséges külön állami engedélyt nem kapta meg. A német BGB szerint tehát vannak nem jogképes egyesületek is, amelyek mégis vannak, csak vagyonuk nem lehet. Ennek a megoldásnak a munkásszervezetek ellen irányuló politikai célja volt.¹ Érintetlenül maradtak az egyes államoknak azok a szabályai is, amelyek a jogi személyek szerzőképességét korlátozták.

Az alapítványok létesítését a BGB is az országos hatóság engedélyéhez köti (80. §).

A svájci francia kantonok és Bern a polgári törvénykönyv megalkotásáig az egyesületellenes francia álláspontot követték. A ZGB azonban a német kantonális jogok kedvezőbb álláspontját tette magáévá. A ZGB első könyvének 2. címe három fejezetben szól a jogi személyekről. Az első fejezet olyan általános szabályokat állít fel, amelyek a jogi személyeknek nemcsak a törvénykönyvben részletesen szabályozott típusaira vonatkoznak, hanem az intézetekre és a közjogi jogi személyekre is kiterjednek. Ilyen szabályok a bejegyzési kötelezettség és az az alól tett kivételek, annak megállapítása, hogy a meg nem engedett, vagy a jó erkölcsbe ütköző célra alakult egyesületek és intézetek nem szerezhetnek jogi személyiséget, a jogi személyek általános jogképességének kimondása. A ZGB nem szól a jogi személy cselekvőképességéről, hanem azt mondja ki, hogy jogaikat törvényes szerveik útján gyakorolják és az akaratukat is e szervek útján fejezik ki. A székhely, a vagyonnak a felosztás utáni sorsa, a felszámolás módja tekintetében a szövetszervezetek szabályaira utalás után a közjogi, a kereskedelmi társasági és a kantonális jogi bizonyos szabályok érintetlenül maradása van kimondva.

Az egyesület a jogi személyiséget, ha nem gazdasági célra alakul, már a korporatív szervezet létesítésére irányuló akarat kifejezésével szerzi meg. Az alapszabályok megállapítása után minden egyesület bejegyeztetheti magát, bejegyzési kötelezettség azonban csak azt az egyesületet terheli, amely céljának elérésére kereskedelmi formában ipart folytat. A bejegyzés elmulasztása viszont nem jogképeség nélküli egyesületet eredményez, hanem a magánjogi

¹ A nem jogképes egyesület perképeségére ld. *Nizzalovszky*: Perképeség — jogképeség. Klny. a Kolosváry Emlékkönyvből 3. old.

társaság szabályai alá eső jogviszonyt a tagok közt. Az egyesület szervezetének és működésének a törvényben foglalt szabályai nagyrészt diszpozitív szabályok, de vannak egyes kogens szabályok is. A bíró az egyesületet feloszlathatja, ha a célja meg nem engedett, vagy a jóérkölesbe ütközik. A svájci jog tehát a leginkább közelíti meg az egyesületek szabad alakulásának rendszerét.

Az alapítványok tekintetében a keletkezéshez közokirat vagy végrendelet szükséges. Az alapítványok felett a hatóság felügyeletet gyakorol és gondoskodik a cél megvalósításáról.

A magyar kodifikációs kísérletek az általános burzsoá szemléletnek megfelelően a polgári törvénykönyv feladatának csupán két jogi személy, az egyesület és az alapítvány szabályozását tekintik, indokolva ezt azzal, hogy ez a két jogi személy keletkezik magánjogi alapon, a jog által elismert magánjogi akaratnyilvánítással. Mellőzik azonban a külön szabályozást a személyi és vagyoni elemekből összetett ún. intézetnek is, mégpedig arra hivatkozva, hogy ezekre nézve a jogalkalmazás feladata lesz megállapítani, hogy azokban az egyesületi vagy az alapítványi elem van-e túlsúlyban.¹ Mellőzte továbbá a gazdasági célú jogi személyeket, a kereskedelmi szakjog feladatául hagyva meg a kereskedelmi társaságok szabályozását és mellőzte általában azoknak a jogi személyeknek a tüzetesebb szabályozását, amelyeknek magánjogi jogképessége külön jogszabályban gyökerezik, míg az egyesületeket és alapítványokat a magánjogi törvénykönyv ruházta fel jogképességgel.² A szabályozás körének megvonása tehát egyfelől a közjogi és magánjogi jogi személyek megkülönböztetésén, másfelől az általános magánjognak a kereskedelmi szakjogtól való elhatárolásán alapult. Mindkettő oly szempont, amely a szocialista jogszemlélet mellett nem állja meg a helyét.

Érdemes azonban megfigyelni a különböző magyar törvénykönyv-tervezetek egymástól lényegesen eltérő eljárását a szabályozás tartalma tekintetében. Az első tervezet a két alakulat tekintetében minden közös szabályt mellőzve a második fejezetben (21—65. §) az egyesület, a harmadik fejezetben (66—84. §) az alapítvány keletkezésének és megszűnésének részletes szabályait nyújtja, a negyedik fejezetben pedig egy-egy §-ban a szakjogi (85. §) és a közjogi (86. §) jogi személyekre utal. Az 1914. évi javaslat és az 1916. évi bizottsági szöveg ezzel szemben az egyesület és az alapítvány részletes szabályozását mellőzi, hanem beéri a jogi személyek jogképességét meghatározó általános szabállyal (15. §) és a külön szabályozásra utalással. Ennek okául az egyesületek tekintetében az indokolás felhoozza, hogy nem lehet az egyesületek ügyét Horvát-Szlavónországoakra ki nem terjedő hatályú jogszabályban szabályozni, amikor az 1868. évi XXX. tv. 10. §-a értelmében a nem közkereseti egyesületek ügye közös törvényhozás tárgya. Emellett mindkét jogi személy tekintetében rámutatott az indokolás arra is, hogy a szabályozásuknak csupán egyik része az, amely a magánjog körébe tartozhatik, míg a másik rész, nevezetesen az egyesületek létrejövetelének közjogi jellegű feltételei és működésüknek felügyelete természetüknél fogva a közjogi törvényhozás feladatkörébe vágnak. Ugyanígy az alapítványok létrejövele, fennállása és megszűnése is szoros kapcsolatban áll az alapítványok feletti

¹ Tervezet ind. I. köt. 6. old. 1914. évi jav. irod. I. köt. 32. old.

² 1928. évi javaslat Ind. I. köt. 33. old.

közjogi felügyelet szabályozásával. Ezért a javaslat szerkesztői úgy gondolták, hogy a kétféle szabályozás szétszakítása helyett helyesebb mindkét jogi személyről a közjogi és magánjogi elemeket egyaránt tartalmazó külön törvényt alkotni.¹

Az 1928. évi javaslat szerkesztőinek a Horvát-Szlovénországgal való kapcsolat már nem okozhatott gondot és megoldhatónak találták a két jogi személy magánjogának a közjogi elemek érintése nélküli felépítését. Abból pedig, hogy az egyesület és alapítvány közjogi és magánjogi vonatkozásainak szabályozása különválaszthatónak bizonyult, az első tervezeten túlmenően levonták azt a következtetést is, hogy az ún. közjogi jogi személyeknek, amelyek keletkezése, szervezete és működése nem magánjogi szabályokkal van szabályozva, szintén megvan a magánjogi oldaluk, amelyet a magánjogi törvénykönyv nem hagyhat említés nélkül.² Ennek a megfontolásnak az eredményeként jött létre a javaslat 43—48. §-a. E §-okban a javaslat:

1. nemcsak az egyesület és alapítvány, hanem minden olyan jogi alakulat vagy intézmény jogképességét kimondja, amelynek a fennálló törvények értelmében önállóan lehetnek magánjogai és kötelezettségei;

2. a jogi személyek jogképességét mindazokra a jogokra és kötelezettségekre kiterjeszti, amelyek természetüknél fogva nem csupán az egyes emberé lehetnek;

3. a jogi személyek cselekvőképességét arra az esetre állapítja meg, ha az ehhez szükséges szervei ki vannak rendelve;

4. az ember lakóhelyével párhuzamosan rendelkezik a jogi személy székhelyéről;

5. szól a megszűnő jogi személy vagyonának hovafordításáról; végül

6. még e nagyon szűk körre szorítókozó, más jogszabályok korlátozó vagy eltérő rendelkezéseire gondosan utaló jogszabályok mellett is kiemeli, hogy a külön törvénnyel szabályozott jogi személyekre a rájuk vonatkozó törvény rendelkezéseit kell alkalmazni.

Az első rendelkezés voltaképpen semmit sem mond annak az 1. §-ban foglalt meghatározásnak a megismétlésén túlmenően, hogy miben áll a jogképesség. A második rendelkezés viszont a szocialista jogszemlélet mellett elfogadhatatlanul sokat mond, amikor abból, hogy valamely jogi alakulatnak önállóan lehetnek bizonyos jogai, levonja azt a következtetést, hogy mindenféle jogai lehetnek az egyes emberhez kötött jogokon kívül, holott a jogképesség terjedelmét kell, hogy éppen az a cél határozza meg, amelynek elérése végett a jogi személy az államtól a jogképességet megkapja. Igaz, hogy ez a rendelkezés utal a törvény korlátaira, de a felépítése a szocialista jogszemlélet szempontjából akkor is a visszajára van fordítva, mert nem az általános jogképesség a főszabály. A harmadik szabály a cselekvőképesség fogalmi kategóriáját terjeszti ki a jogi személyekre, ami csak az organikus elméletnek olyan értelmű elfogadása mellett lehetséges, hogy a szervezeti képviselő cselekvésében nem képviselőnek, hanem magának a jogi személynek a cselekvését kell látni. Ezen az elméleti állásfoglaláson túlmenő jelentősége ennek a rendelkezésnek sincs. A székhelyre vonatkozó rendelkezés az egyetlen, amelynek konkrét tartalma van, míg a két utolsó rendelkezés ismét utalásokban merül ki.

¹ 1914. évi javaslat Ind. I. köt. 33. és köv. old.

² Indokolás I. köt. 33. és köv. old.

4. A szocializmust építő államokban a jogi személyek jogintézménye — amint erre már utaltunk — lényegesen megváltozott jelleggel és szerep-körben jut érvényesüléshez. A szocializmus a jogi személy formáját olyan szervek kiépítésére használta fel, amelyek — anélkül, hogy vagyontárgyak felett valóságos tulajdonjoguk lenne — az operatív igazgatásukra bízott állami vagyonnal úgy gazdálkodnak, hogy a saját nevükben jórésben hasonló szervezetekkel kötött szerződések lebonyolítása útján töltik be a feladatukat. Ebből pedig nemcsak az következik, hogy — amint erre már szintén utaltunk — a szocialista jogszemléletben a jogi személynek nem lehet lényeges eleme a jogi személy saját vagyona vagy vagyonszerző képessége, hanem az, hogy általában jogok és kötelezettségek önálló alanya lehet. De következik az is, hogy a jogi személy jogképességét a szocialista jogban nem lehet negatív formában úgy meghatározni, hogy az elvben minden jogra és kötelezettségre kiterjed, amely természeténél fogva nincs az emberhez kapcsolva, hanem azt kell alapul venni, hogy a jogi személy a jogképességet a rendeltetésének megfelelő körben kapja meg.

A szocialista jog másik lényeges eredménye, hogy az egyesülési szabadságot, mint az állampolgárok alkotmányban biztosított jogát reális tartalommal töltötte meg és az önkéntes társulás elve alapján keletkező jogi személyt alkotó szervezetek különböző típusai épültek ki, amelyek a jogi felépítmény szolgálati szerepét az alappal szemben nagy sikerrel töltik be. A burzsoá korban a legtöbb üldözésnek kitett szakszervezetek a szocialista államhatalommal bensőséges és állandó összhangban működnek, a szövetkezetek pedig — különösen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek — egy igen fontos vonatkozásban működnek közre az alap kiépítésében. Hasonló szerep jut a tömegszervezeteknek és a Pártnak.¹ Ezek a szervezetek mégis — bár személyek önkéntes egyesülésén alapulnak és így egyesülés alapján nyerik el a jogi személyiséget — nem valamennyien alkalmasak arra, hogy a polgári jog intézményeinek tekintsük őket. Ha az állami vállalatok esetében ennek a kérdésnek az eldöntésében az alapító aktust nem tekintettük lényegesnek, a személyegyesüléseknél is a létrejött jogi személy feladatköre, nevezetesen az, hogy a polgári jogi forgalomban való részvétel-e a főfunkciója, kell, hogy a döntő momentum legyen. Már pedig ily szemlélet mellett sem a szakszervezetek, sem a Párt, sem a tömegszervezetek nem polgári jogi intézmények, annál inkább azok a szövetkezetek. A polgári jog intézményeként kell kezelnünk a régi jogból megmaradt kereskedelmi társasági formákat és azokat az egyesületeket, amelyeknek a szocializmus építésében nincs különleges társadalmi funkciójuk. Ez utóbbiaknál más eligazító szempont hiányában az alapító tény polgári jogi jognyilatkozati jellege lehet a döntő momentum.

Ezek után vizsgáljuk meg, hogyan érvényesülnek az említett szempontok a Szovjetunió és a népi demokráciák törvénykönyveiben.

A szovjetorosz ptk. 13—19. §-ai rendelkeznek a jogi személyekről. E §-ok közül a 17. § a külföldi természetes és jogi személyeknek a külkereskedelmi forgalomban való részvételéről szól és ezért figyelmen kívül maradhat. A 13. § a jogi személyeket mint személyegyesüléseket, intézményeket és szervezeteket sorolja fel és kimondja, hogy a jogi személyi minőség együttjár a jogképességgel, amelyet vagyoni jogok szerzésére, kötelezettségek vállalására, felperesi és alpe-

¹ Ld. a személyegyesülések szocialista szerepéről *Sztálin*: A leninizmus kérdései: 1949. — 150. és köv. old. *Visszsziki* i. m. 622. és köv. old.

resi minőségben perbenállásra való képességben jelöl meg. A 14. § a szervezeti szabályzat követelményét állapítja meg és ennek megerősítésétől, lajstromozási kötelezettség esetében pedig a lajstromozástól számítja a jogi személy keletkezését. A 15. § a magánintézmények keletkezéséhez, amelyek keretébe illenek be az alapítványjellegű jogi személyek is, az államhatalmi szervek engedélyét kívánja meg. A 16. § a jogi személynek a szervei által való képviselétéről szól, a 18. § a jogi személy céljától eltérő vagy az állam érdekében ellentétes tevékenység esetében a hatósági megszüntetést teszi lehetővé. A 19. § szól az állami vállalatokról és ezt a céghasználatról szóló 19/a § egészíti ki.

A szovjetorosz ptk. tehát a jogi személyeknek csupán az általános szabályait nyújtja, de egyik jogi személy típus szervezetét sem szabályozza. A szabályok világosan elárulják, hogy elsősorban a polgári jog körébe sorozott jogi személyekre kívánnak vonatkozni, mert a keletkezés időpontját meghatározó 14. § a többi jogi személyek széles körére nem vonatkoztatható.

A csehszlovák ptk. a jogi személyek szabályozásának mindössze négy §-t szentel. E rendelkezésekben a jogi személyek különböző típusai közt csak annyiban tesz különbséget, hogy a 20. §-ban a tagok felelősségét a jogi személy tartozásaiért csak az olyan jogi személyek esetére zárja ki, amelyeknek tagjai vannak. A 18. § a jogi személyek jogképességének a lehetőségét mondja ki és a jogi személy létrejöttének előfeltételét szabja meg minden esetben hatósági aktusban. A 19. szakasz a jogi személy nevééről szól, amivel a jogi személyeket a név védelméről szóló 22. § hatálya alá utalja és megmondja, hogy a jogi személy szervezetét, azt is, hogy ki a képviselője, a jogszabályok vagy az alapszabályok határozzák meg. Végül a 21. § egyes jogi személyek különleges védelmére utal.

Nem mond többet a jogi személyekről a lengyel általános rész sem. A 35. cikk a jogi személy jogképességét keletkezésétől kezdve állapítja meg, a keletkezés, szervezet, a jogképesség terjedelme és megszűnése kérdésében azonban a 36. cikk külön jogszabályokra utal. A 37. cikk ezután az utalás után teljesen feleslegesen kimondja, hogy a jogi személy ezek szerint a külön jogszabályok szerint működik és a saját szervei útján. Ez a rendelkezés talán csak arra való, hogy alapjául szolgáljon a 38. cikkelynek, amely a saját szervei útján működni nem tudó jogi személyek részére gondnok kirendelését teszi lehetővé. Végül a 39. cikk, a személyi javak védelmének szabályait terjeszti ki a jogi személyekre.

5. Tekintettel a magyar jognak a jogi személyek kérdésében fennálló és a korábbiakban már vázolt szétágazó voltára, úgy véljük, hogy nem lenne helyes megállni az olyan rövidleges szabályozásnál, aminőt a csehszlovák és a lengyel kodifikációban találunk. De részletesebb szabályozásra van szükség a szovjetorosz ptk. szabályozásánál is, mert a régi jogszabályoknak az a gyökeres felszámolása, amely a Szovjetunióban az 1917. november 24-i dekrétummal és az 1918. november 30-i népbíróági szabályzat 22. cikkével következett be, nálunk nem történt meg.

A kifejtettekből az következik, hogy a jogi személyek szabályozása szempontjából ezeknek három csoportját kell megkülönböztetnünk. Azokat, 1. amelyekben végső elemzésben maga az állam jelentkezik; 2. amelyek egyes polgároknak önkéntes tömörülései a szocializmus építésének közvetlen szolgálatára; 3. amelyek az egyes polgárok önkéntes tömörülései és az Alkot-

mány 56. §-ának (1) bekezdésében biztosított szabadságjog gyakorlása útján jönnek létre. Az első két csoport két-két alcsoportra oszlik aszerint, hogy a jogi személynek a polgári jogi forgalomban való részvétel a főrendeltetése-e vagy sem. A polgári jogi forgalomban való részvétel a főfeladata az első csoportban az állami vállalatoknak, a második csoportban a szocialista szervezeteknek. E két jogi személy típus, valamint az egyesület a polgári jog beható szabályozását igényli. Az első csoportban a jogi személyiséggel bíró többi állami szervezetnek, valamint a második csoportban a Pártnak, a szak-szervezeteknek és a többi tömegszervezeteknek nem első helyen álló feladatuk; hogy az áruformát alkalmazó polgári jogi forgalomban résztvegyenek. Ezért ezeknek a szervezeteknek a tekintetében a polgári törvénykönyvnek a jogi személyiségük elismerése a feladata, de nem a részletes szabályozásuk. Nem a polgári jogi forgalomban való részvétel a főfeladatuk az egyesületeknek sem. Létrejövetelük, működésük, felügyeletük és megszűnésük szabályozása tehát jórészen az államigazgatási jog feladata is. Minthogy azonban az egyesületi tagsági viszony az egyes polgároknak a jogcselekményével jön létre és vagyoni jogi vonatkozásai is vannak, a polgári jogi vonatkozásoknak a polgári törvénykönyvben való szabályozása nem látszik mellőzhetőnek. Ugyanez áll az alapítványra is, amennyiben ezt a jogintézményt jövő jogunk ismerni fogja.

*

Nem tartozik a dolgozat keretébe az állásfoglalás a polgári törvénykönyvben szabályozást igénylő kérdések mikénti megoldása tekintetében, csupán bizonyos elvi kérdések, mint kodifikációs előkérdések tisztázása volt a cél. Mégis meg kell még jegyezni, hogy a személyiséghez fűződő jogok, mint önálló alanyi jogok elismerését és e jogok polgári jogi védelmi eszközeinek kiépítését szintén a szocialista polgári törvénykönyv feladatai körébe tartozónak tekintem.

Nizsalovszky Endre

A törvényességi óvás jellege

(Polgári ügyekben)

A törvényességi óvás új intézménye eljárásjogunknak, a büntető és polgári eljárásnak egyaránt. A törvényességi óvással kapcsolatban több kérdés tisztázatlan. Eljárásjogunk új szabályozása óta (1951: III. tv., 1954: V. tv. — 1952: III. tv., 1954: VI. tv.) a törvényességi óvás intézményével jogirodalmunk alig foglalkozott. Pedig az alig két éves jogalkalmazó gyakorlat a törvényességi óvással kapcsolatban több kérdést vetett fel. Ezek közül néhány — így a törvényességi óvás jellege — ma is tisztázatlan, vagy legalábbis a velük szemben történt állásfoglalás nem mindenben egységes és nem mindig megnyugtató, felvetésük és megvilágításuk megkísérlése elősegítheti megoldásukat.

I. A szocialista törvényesség a népi demokratikus államélet alapvető elve. A szocialista törvényesség érvényesítése a szocialista építés egyik módszere, a szocialista jogrend megvalósulásának gyakorlati módja.

Nyilvánvaló, hogy a szocialista bíróságok egyik fő feladata a szocialista törvényesség érvényrejuttatása. Ahhoz, hogy ezt a feladatot a bíróságok megoldhassák, a jogrendszer számos biztosítékot nyújt. Ilyen biztosítékot tartalmaznak többek között az eljárásjogi szabályok.

„Az eljárási szabályoknak az a rendeltetésük, hogy a bírói, ügyészi vizsgálati szervek tevékenysége számára olyan feltételeket teremtsenek, amelyek a lehető legnagyobb mértékben biztosítják a bírói és ügyészi szervek működésének helyességét . . . Ezek a szabályok határozzák meg többek között a polgári és büntetőbírói ítéletek helyességének ellenőrzésével kapcsolatos eljárást és módszereket, azokat az alapokat, melyekre figyelemmel ezeket a döntéseket helyeseknek vagy helyteleneknek kell tekinteni, amelyek alapján ezeket a döntéseket meg lehet, illetőleg meg kell fellebbezni, változtatni, illetőleg teljesen hatályon kívül kell helyezni.

. . . a fellebbviteli felülvizsgálati tevékenység nem csupán annak a feladatnak a megoldására szolgál, hogy a bírói gyakorlatban felmerülő konkrét ügyek és kérdések megoldásának helyességét biztosítsa. Feladata az is, hogy óvja a bírói tekintélyt, amely közvetlenül attól függ, mennyire dolgozik kielégítően a bíróság és tevékenysége mennyire biztosítja az országban az igazságszolgáltatás célkitűzéseinek megvalósulását.”¹

A bírói határozatok ellen használható jogorvoslatok és perorvoslatok tehát általában a törvényesség megvalósulásának biztosítékai, az igazságszolgáltatás célkitűzéseinek elősegítői, különösen pedig az adott esetben a feleket ért sérelem közvetlen elhárításának, orvoslásának eszközei.

A burzsoá törvényhozás azt vallja, hogy a bíróság ítélete, mihelyt jogerőre emelkedett, nem változtatható meg többé, akkor sem, ha törvénysértést foglal magában, ha csak az érdekelt fél a jogerős határozat ellen bizonyos esetekben használható perorvoslattal (pl. perújítás) nem él. A burzsoá törvényhozásnak ez az álláspontja a polgári eljárásban a rendelkezési elv burzsoá felfogásából folyik.

„A szocialista jogfelfogás szerint az olyan bírói ítélet, bírói határozat, amely az állam vagy a dolgozók érdekeit nyilvánvalóan sérti, vagy amely a törvény különösen lényeges rendelkezését sérti, nem maradhat hatályban. Ezért merül fel olyan jogintézmény szüksége, amely anélkül, hogy növelné a bírósági perorvoslati fokok számát, lehetőséget nyújt a bírói határozat hatályon kívül helyezésére akkor is, ha az már jogerőre emelkedett.”²

Ez a jogintézmény a szovjet jogban a hivatalból való felülvizsgálat intézménye.

Szükségessé vált tehát egy olyan orvoslati intézmény létesítése, mely a felek akaratától függetlenül, hivatalból lehetővé teszi a bírói határozatok

¹ A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1952. 47. old.

² Sz. N. Abramov: A polgári eljárás. Főiskolai tankönyv. Moszkva, 1948. XXIII. fejezet, Csánk Béla fordítása, kézirat. — Hasonlóan M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás. Jog- és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó. Budapest, 1954. 335. old. „A bírói ítélet törvényességében és igazságosságában érdekelt szovjet törvényhozó a jogerőre emelkedett ítélet szilárdságát csak addig tartja fenn, ameddig ki nem derül, hogy az nem felel meg az ügy körülményeinek, a szovjet büntetőpolitika követelményeinek. Az ítéletek felülvizsgálata biztositja, hogy az ítéleteket összhangba hozzuk az objektív igazsággal olyan esetekben, amikor az első vagy a másodfokú bíróságok hibát követtek el.”

felülvizsgálatát a szocialista törvényesség követelményeinek megfelelően, összeegyeztetve ezt mégis a perbeli felek érdekeinek védelmével és külön is a határozat jogerejéhez 'zódó jogbiztonsági érdekekkel.

A bírói határozatok hivatalból való felülvizsgálatát szolgálja nálunk a törvényességi óvás. Ez az egységes törvényesség biztosításával elősegíti a rendes és rendkívüli perorvoslatokon túl az *objektív igazság, a szocialista igazságosság érvényesülését* akkor, amikor a felek részére a *rendes vagy rendkívüli perorvoslat már nem áll rendelkezésre.*

A törvényességi óvás *jelentősége* különösen kidomborodik a kasszációs-reviziós egyfokú fellebbviteli rendszer mellett, amely decentralizált helyzetet létesít. Ez a decentralizáltság könnyen vezethet eltérő bírói gyakorlatra. Ilyen helyzetben fokozott figyelmet kell fordítani és fokozott súlyt kell helyezni az egyöntetű gyakorlatra, az egységes törvényesség biztosítására.¹

A most mondottakból kitűnik a törvényességi óvás *célja*. A cél az, hogy a Legfelsőbb Bíróság határozattal állapítsa meg a megtámadott határozat törvénysértő vagy megalapozatlan voltát és az elsőfokú bíróság új eljárásra utasításával, illetve a törvénynek megfelelő ítélet hozatalával *elősegítse az igazságszolgáltatás helyes működését, az egységes törvényesség biztosítását, a szocialista jog funkcióinak megvalósulását, az egyének jogainak hathatós védelmét.*²

A szovjet jogirodalomban a törvényességi óvás célját a polgári eljárás-jogászok, így köztük Sz. N. Abramov szovjet jogtudós a következőkben jelölik meg: A törvényességi óvásnak célja 1. hogy a bíróság tevékenységének törvényessége feletti felügyelet eszközeként szolgáljon, 2. hogy a törvénysértő vagy megalapozatlan bírói határozatok kiküszöbölésével erősítse a törvények iránti tiszteletet és óvja a bíróságok tekintélyét, 3. végül hogy elősegítse a bírói gyakorlat egységét.³

A törvényességi óvás célja tehát elsősorban az egységes szocialista törvényesség biztosítása. Kétségtelen, hogy minden perorvoslat célkitűzése között helyet kap a törvényesség érvényrejuttatása. A törvényességi óvásnál azonban ez olyan *elsődleges cél*, mely más orvoslati intézménynél így nem található fel. Ennek jelentősége és különlegessége kitűnik abból is, hogy a törvényesség biztosítására, a cél megvalósítására akkor is megvan a lehetőség, ha a konkrét jogvitában érdekelt felek a határozatot, akár sérelmes reájuk,

¹ *Bacsó Ferenc*: A magyar polgári perjog főbb kérdései. Jog- és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó. Budapest, 1953. 189. old. „Az egyfokú fellebbviteli elvének megvalósításával párhuzamosan az egységes szocialista törvényesség megteremtésének feladatát kívánja megoldáshoz juttatni a Pp. a hivatalból való felülvizsgálat, azaz a törvényesség érdekében használható perorvoslat intézményének rendszeresítésével. Ugyanez az intézmény célja a szovjet jogban is, ahol szintén az egyfokú perorvoslati rendszerrel párhuzamosan jelentkezik.” Bacsó a novella előtti helyzetről beszél ugyan, de már azonosítja a törvényességi perorvoslatot a szovjet jogintézménnyel, a felülvizsgálattal.

² *Névai László* szerint (Szovjet polgári eljárás. Bevezető tanulmány. Jog- és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó. Budapest, 1952.) a Szovjetunió Legfőbb Ügyészenek és a Szovjetunió Legfelső Bírósága Elnökének „felügyeleti óvása” a szocialista rendelkezési elv alapján kiszélesíti az állampolgárokat megillető fellebbviteli jogot.

³ Ugyanígy *S. Feller*: „Helyettesíthető-e a perújítás a törvényesség érdekében használt perorvoslattal. A törvényesség érdekében használt perorvoslat jellege.” Justitia Noua, 1952. I. sz. 630. old.

akár nem, maguk megtámadni nem kívánják,¹ az ellen rendes vagy rendkívüli perorvoslattal nem élnek, vagy nem is élhetnek.

Az említett elsődleges cél után az egyéni jogok védelme természetesen csak *másodlagos célja* a törvényességi óvásnak. Ezt a megállapítást támasztja alá az a körülmény is, hogy az óvás alanyai nem a perben szereplő felek. A perbeli felek törvényességi óvás emelésére nem jogosultak, az óvási jog csak bizonyos fontos hatósági személyt illet meg (a Legfőbb Ügyészt, illetve a Legfelsőbb Bíróság Elnökét).

Az, hogy a törvényességi óvás elsőrendű célkitűzése nem a konkrét ügyben szereplő jogsérelem orvoslása, egyáltalán nem zárja ki azt, hogy az óvás nem szolgálja a felek érdekét, a felek jogainak közvetlen védelmét is. A szocialista törvényesség biztosítása mindenkoron közvetlenül és közvetve az egyén érdekét is szolgálja. Egyébként pedig a felek jogainak közvetlen védelme a törvényességi óvásnál intézményesen biztosítást is nyer, hiszen a határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül emelt óvás alapján hozott határozat hatálya a felekre is kiterjed. Továbbá jelentős az említett szempontból az is, hogy a törvényességi óvást a felek bejelentéssel, kérelemmel maguk is kezdeményezhetik és kezdeményezik is. Úgy a Legfőbb Ügyész, mint a Legfelsőbb Bíróság Elnöke által eddig emelt óvásoknál az állapítható meg, hogy azok egyrésze a felek által történt panaszbejelentés eredménye. Az a körülmény, hogy a határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül emelt óvás alapján hozott határozat hatálya kiterjed a felekre, illetve csak ez terjed ki a felekre, nemcsak azt igazolja, hogy az óvása felek jogainak védelmét közvetlenül is szolgálja. Bizonyítja ez az óvás intézményének a jogbiztonság érdekeivel való sikeres összeegyeztetését is.²

Az óvás tehát az adott ügyben a feleket ért egyéni alanyi jogsérelmet orvosolhatja és az esetek többségében orvosolja is. Azonban, mint láttuk, nem erről van szó elsősorban. Az eddigi gyakorlatban is több óvás irányult arra, hogy az óvást elbíráló Legfelsőbb Bíróság állapítsa meg a jogszabálysértést anélkül, hogy a konkrét döntést megváltoztatná. Megvan tehát a lehetőség az adott ügyben hozott érdemi döntés érintése nélkül *elvi irányú* óvás emelésére bármikor, vagyis a határozat jogerejétől számított egy éven belül is, amikor a határozat egyébként a felekre is kihatna. A sérelmezett határozat jogerőre emelkedésétől egy év elteltével emelt óvás folytán hozott döntés pedig nem hat ki a felekre, nem érinti az ügyben hozott döntést. Az óvás ilyen esetben is elvi jellegű. Ezek világosan mutatják azt, hogy a törvényességi óvás túlnő a konkrét ügybeli jogsérelem orvoslásán, jogorvoslaton, illetve perorvoslaton. A törvényességi óvás céljából folyik a törvényt sértés elvi jel-

¹ Világos példái ennek a felek által kötött egység bírói jóváhagyását megtámadó óvások. Pl. a leltárhány miatti megtérítés leszállítása iránti perben a felperes vállalati alkalmazott és az alperes vállalat között kötött egység esetében a vállalat jogos érdekeit sértő egység jóváhagyásának törvényt sértő volta miatt. (P. törv. 20.192/1955.) Rokonok között bekebelezésre alkalmas okirat kiadása iránti perben létrejött egység esetében annak jogszabályt és a felek egy részének méltányos érdekeit sértő volta miatt emelt óvás, illetve határozat (P. törv. 23.872/1954).

² „Egyes esetekben ugyanis — különösen a bírói gyakorlat irányítása végett — a jogszabálysértés megállapítására akkor is szükség lehet, amikor a határozat meghozatala óta hosszabb idő telt el, ilyenkor azonban a határozatnak a felekre kiterjedő hatályát a jogbiztonság érdekében már ki kell zárni.” Pp. első szövegtervezet, XIV. fejezethez adott miniszteri indokolásából.

legű, általánosabb kihatású megállapítása, ezáltal az egységes törvényesség biztosítása.

Láttuk, hogy az óvás alanyai nem a jogvitában érdekelt felek, nem azok, akik egyébként alanyai a rendes és rendkívüli perorvoslatoknak. Az óvásra csak a Legfőbb Ügyész és csak a Legfelsőbb Bíróság Elnöke jogosult. Ez magában alapvetően különbözteti meg a törvényességi óvást a többi orvoslati intézménytől. Az a körülmény, hogy a felek maguk is felhívhatják a figyelmet a bírói határozatban ténylegesen meglevő vagy általuk vélt hibákra, nem változtat ezen. Különben is erre nincs eljárásjogi rendelkezés. A felek panasza, bejelentése az általános bejelentési jog körébe eső jogosultság is ebben a körben történik. Egyébként is az illetékes szervtől (Legfőbb Ügyész, Legfelsőbb Bíróság Elnöke) függ, hogy a bejelentés nyomán felülvizsgálja-e az ügyet, illetve a felülvizsgálat eredményéhez képest emel-e óvást vagy sem.

Az illetékes szerv óvás kezdeményezésének különben a felek bejelentésén kívül számos egyéb indító oka is lehet. Pl. sajtóközlemény, a Legfelsőbb Bíróság Elnöke részére az Igazságügyminisztérium közlése, a Legfőbb Ügyész számára az *ügyészi törvényességi felügyeleti* vizsgálat stb.

Itt célszerű szólni az utóbbiról. A Legfőbb Ügyész az alárendelt ügyészekkel a törvényesség őrei az államélet egész területén, így a bíróságok tevékenysége felett is. Az ügyészségről szóló törvényerejű rendelet (1953 : 13. tvr.) szerint a bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyelet során a Legfőbb Ügyész és az alárendelt ügyészek őrködnek afelett, hogy a Magyar Népköztársaság bíróságai helyesen alkalmazzák a törvényeket.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya (41. §) és a Bírósági Szervezeti Törvény (1954 : II. tv.) kimondja, hogy a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alárendelve. A bíróságok tevékenységének törvényessége feletti ügyészi felügyelet ezzel az elvvel összhangban áll és elősegíti ennek megvalósulását. Ez az ügyészi felügyelet támogatást jelent a bíróság számára, hogy az egységes törvényesség maradéktalanul érvényesüljön a büntető és polgári ügyek elbírálásánál egyaránt. Ez az ügyészi felügyelet elősegíti azt, hogy a bíróságok az Alkotmányban foglalt alapelveknek megfelelően ítélkezzenek és a törvényesség érvényesüljön a jogalkalmazó bírói gyakorlatban az anyagi és eljárásjog szabályainak alkalmazása terén egyformán. Az ügyész tehát a törvényesség őre a bíróságok polgári eljárása és büntető eljárása felett. A bíróságok polgári tevékenységének törvényessége feletti felügyelet kiterjed a bíróságok előtti peres és nemperes eljárásokban a bíróság tevékenységére. A törvényességi felügyelet formáit, eszközeit, módszereit az ügyészségről szóló törvényerejű rendelet, a polgári perrendtartásról szóló törvény és a Legfőbb Ügyész vonatkozó utasításai határozzák meg.

Az ügyész polgári perbeli részvételéről, valamint a bíróság polgári eljárásának, a polgári ügyekben hozott bírói határozatok végrehajtásának és a közjegyzők munkájának törvényessége feletti felügyeletről szóló legfőbb ügyészi utasítás (22/1953. Legf. Ü.), az ügyészségről szóló törvényerejű rendeletre (1953 : 13. tvr. 20—24. §-aira), valamint a polgári perrendtartásról szóló törvényre (1952 : III. tv. 2/A., 233., 261., 270. §-aira) utalással felsorolja a *törvényességi felügyelet eszközeit*, ezek között a *törvényességi óvást is*.

Igaz, hogy az ügyészi szervezetben törvényességi óvás emelésének joga kizárólag a Legfőbb Ügyészt illeti meg, azonban az *alsó ügyészi szervek törvényességi óvást kezdeményező és előkészítő munkája rendkívüli jelentőségű*.

Az ügyész (megyei, járási, városi, kerületi) ha résztvesz a polgári peres vagy nemperes eljárásban, ezáltal tudomást szerez a bíróságnak határozatáról és annak törvénytörő volta esetén lehetősége van óvás emelésére. Egyébként a területén működő bíróság polgári ügyekben hozott azokkal a határozataival, amelyekkel megelőző eljárásban nem vett részt, köteles időközönként megismerkedni, azokat megvizsgálni. Ha az ügyész most már akár bejelentés, akár saját tapasztalata, vizsgálata alapján szerez tudomást arról, hogy a polgári ügyben hozott törvénytörő vagy megalapozatlan bírói határozat jogerőre emelkedett, köteles az ügy iratait a bíráságtól magához kérni és szükség esetén javaslatot tenni a Legfőbb Ügyésznek óvás emelésére. Az alsó ügyészi szervek óvást kezdeményező szerepe az utóbbi időben fokozódik és mindinkább jelentőségre tesz szert. Ki kell emelni a gyermektartásdíj iránti perekben a 7/1953. (II. 8.) M. T. sz. rendelet, majd a VI. elvi döntés nem megfelelő alkalmazása miatt — ügyészi vizsgálatok eredményeként — tett óvás iránti előterjesztéseket, az állami gazdaságokat, szövetkezeteket érintő perekben, valamint a haszonbér-perekben hozott több, jogszabálysértő határozat ellen tett óvás kezdeményező javaslatokat. Ezek éppen úgy, mint később az állami vállalatok késedelmi és minőségi kötbérpereiben, valamint utóbb leltáriánnyal kapcsolatos felelősséget megállapító igazgatói határozat ellen a felelősség alóli mentesítés iránti perekben előterjesztett számos óvási javaslat az ügyészi vizsgálatok következménye volt.¹

Az óvás céljának, az óvárra jogosultaknak a perorvoslatok céljától és alanyaitól való alapvető különbözősége mellett a *törvényességi óvás tárgya* is eltér a perorvoslatok tárgyától. Ugyanis bármely ügyben, peres és nem peres eljárásban egyaránt emelhető óvás. Az óvás tárgya mindig jogerős határozat, mégpedig bármely jogerős határozat, ítélet vagy végzés megtámadható óvással. Az óvás irányulhat a határozat egy része vagy egésze ellen, sőt külön a határozat indokolása ellen is.² Az óvás emelése nincs határidőhöz kötve. Világosan mutatják ezek a sajátosságok is a törvényességi óvásnak a perorvoslatoktól (fellebbezés, perújítás) való alapvető eltérését.

A törvényességi óvás perrendtartásunk III. részében *perorvoslatok cím alatt* nyert ugyan elhelyezést, azonban az, hogy eljárásjogi törvényünk a törvényességi óvást ilyen cím alatt tárgyalja, nem szükségképpen utalás a törvényhozó esetleges elgondolására, erre ezen túl több adat nincs is. Ez a nem szerencsés rendszerbeli elhelyezés nem változtat a lényegen, a tényleges helyzeten.³

¹ Az ügyészi törvényességi felügyelet nem igazgatási jellegű felügyelet. A Legfőbb Ügyész és a Legfelsőbb Bíróság Elnöke által emelt óvás, mint a bírói határozat hivatalból való felülvizsgálata, nem az igazgatási felügyelet eszköze. Egyébként az óvás nyomán a felülvizsgálatot bírói szerv végzi, mégpedig konkrét ügy kapcsán. Ezek különböztetik meg az igazgatási jellegű felügyeletről. Utóbbi kettő Sz. N. Abramov megállapítása i. m.-ből.

² Legfelsőbb Bíróság P. törv. 22.447/1954.

³ *Bacsó Ferenc*: i. m. 190. old. „Ezzel a megjelöléssel, illetőleg az ennek alája vont csoportosítással azonban a kódex egyáltalán nem köti le magát semmiféle elméleti felfogáshoz, sőt egyenesen azt kell megállapítani, hogy a III. rész címe a fogalmat merőben praktikus szempontból használja. A perorvoslat cím alatt ugyanis a Pp. három perorvoslatot szabályoz: a fellebbezést, a perújítást és a törvényesség érdekében használható perorvoslatot. Ezek pedig amellelt, hogy nem is tartoznak a perorvoslatoknak ugyanegy osztályához, ki sem merítik a perorvoslatok minden esetét. Nyilván a gyakorlati szükséghez igazodva, más helyen kerültek szabályozásra az igazolás, a határozat kijavítása, kiegészítése iránti kérelem, a fizetési meghagyás ellen használható ellentmondás.”

Bizonyos, hogy a perrendtartás novellája (1954. évi VI. törvény) gyökeresen javított az elnevezésen, amikor a „Perorvoslat a törvényesség érdekében” megjelölés helyett a törvényességi óvás nevet hozta be, ezzel már kifejezésre kívánta juttatni az óvás jellegét, azt, hogy ez nem perorvoslat, legfeljebb bizonyos pontokon a perorvoslattal érintkező jogintézmény.

Az óvás jogi természetére adandó válasznál nem lett volna helyes kiindulni a perorvoslat fogalmából, mert a perorvoslat fogalmi meghatározása jogirodalmunkban nem megnyugtató és nem egységes.¹

A választ megkísérlő gondolatmenet mégis figyelembe vette az *óvás célját és tartalmát*, az *óvás tárgyát* és az *óvásra jogosultak körét*, ezeken túl *egyéb sajátosságait* is. Ezek együtt, mint láttuk, a törvényességi óvást nemcsak megkülönböztetik más perorvoslatoktól, hanem bizonyítják a törvényességi óvás sajátos jogi természetéről vallott álláspont helyességét is.

Az elmondottakra figyelemmel, a *törvényességi óvás* — véleményünk szerint — *bizonyos perorvoslati (jogorvoslati) sajátosságai ellenére sem tekinthető perorvoslatnak, hanem a bírói határozatok hivatalból való felülvizsgálatának sajátos szocialista eljárásjogi intézménye, mely a jogalkalmazásban az egységes törvényesség megvalósításának egyik eljárásjogi biztosítéka (a törvényességi felügyelet eszköze).*

A törvényességi óvás jogi természetének, jellegének megállapítása az elméleti okfejtés tisztázó jelentőségén túlmenő fontossággal bír. Ugyanis a törvényességi óvás *jellege kihat alkalmazására*. A nem nagy tapasztalatokra tekintő gyakorlat, az óvást perorvoslatnak véve, nyilván másként fogja alkalmazni, mintha azt a hivatalból való felülvizsgálat sajátos, jelentős intézményének elismerve alkalmazza.

Kétségtelen tehát, hogy az egyfokú fellebbviteli rendszerben a bizonyos decentralizáltságot teremtő kasszációs-revíziós fellebbviteli perorvoslati eljárás mellett múlhatatlanul szükség van az említett célok érdekében a törvényességi óvás különleges, a hivatalból való felülvizsgálatot szolgáló intézményére. A tapasztalatok azt mutatják, hogy gyakorlati jogászaink különbözőképpen vélekednek a törvényességi óvásról és nagy részüknek erről a jogintézményről kialakított felfogása nem megfelelő. A törvényességi óvás iránti panaszok, bejelentések ugyanis arra utalnak, hogy a törvényességi óvásban sokan — nem utolsósorban a törvényi elhelyezésből kiindulva — olyan perorvoslatot, mégpedig rendes perorvoslatot látnak, mellyel a fél vagy jogi képviselőjének kérelmére az óvásra jogosult szerv mindenkor biztosítja a harmadfokú bírói felülvizsgálatot. Ez rendkívül veszélyes szemlélet, mert az ilyen szemléletet

¹ A perorvoslat fogalmának különbözőségére lásd *Magyari Géza*: Magyar polgári perjog. (Nizsalovszky Endre átdolgozása.) Budapest, 1939. Franklin. 516—522. old. „Minden esetben perorvoslattal van dolgunk, midőn közvetlenül a perre visszatérőlag hárít el a bíróság a féltől valamely perbeli hátrányt. Hogy ezt egy magasabb vagy ugyanaz a bíróság teszi, hogy a felet ért hátránynak a bíróság vagy a fél saját hibája az oka, ez a fogalmat semmiképpen sem érinti...”

Magyar polgári eljárásjog. Egyetemi jegyzet. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat. Budapest, 1954. II. kötet, VI. rész. XVII. fejezet, 58. old., a jogorvoslat fogalmát a következőképpen adja:

„Jogorvoslat a törvénynek meg nem felelő hatósági határozat megtámadása, a fél vagy erre jogosult egyéb személy részéről, amellyel a határozat felülbírlását és azt kéri, hogy a felülbírlást eredményeképpen hozandó újabb határozat a megtámadott határozatban foglalt döntést egészben vagy részben félretétve, az okozott jogsérelmet ilyen módon hárítsa el.”

csak részben is magáévá tevő gyakorlat alkalmas eltéríteni az óvást elsődleges céljának szolgálatától. Az ilyen szemlélet nem erősíti, hanem rontja a bírói határozatok tekintélyét és károsan hat a jogbiztonságra. A törvényességi óvás perorvoslati jellegének háttérbe szorítása és a hivatalból való felülvizsgálati jellegének kidomborítása elősegíti helyes gyakorlati alkalmazását.

II. A törvényességi óvás jelentőségének, céljának, tartalmának, tárgyának és alanyainak, valamint jogi természetének vizsgálata után, ezekhez kapcsolódóan szükséges külön vizsgálat tárgyává tenni a törvényességi óvás előfeltételeit. Ez is alá fogja támasztani azt, hogy a törvényességi óvás jogi természetére nézve sokkal közelebb áll a hivatalból való felülvizsgálat intézményéhez, mint a perorvoslathoz.

Az *óvás előfeltételei* alatt értjük azokat a törvénytiszta feltételeket, követelményeket, melyek szükségesek ahhoz, hogy az arra jogosult szerv óvást emelhessen. A törvényességi óvás előfeltétele a Pp. 270. §-a szerint, hogy a határozat törvénytisztító vagy megalapozatlan legyen.

A törvény nem részletezi, hogy milyen *törvénytisztító* lehet óvási ok. A törvénytisztító nyilvánvalóan lehet úgy anyagi, mint eljárási jogszabály megsértése, mégpedig bármely jogszabály megsértése. Éppen a törvényességi óvás említett céljából következően nem lehet jelentős az, hogy a törvénytisztító kihatással volt-e, vagy sem az ügy érdemi eldöntésére. Az olyan anyagi vagy eljárási jogszabálysértés is szolgálhat tehát óvásra alapul, mely nem érinti az ügy érdemét.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy ha a bírói döntés az objektív igazságnak megfelel, nem ellentétes az állam és a dolgozó nép érdekeivel, a jogelvi, jogpolitikai szempontok figyelembevételével, az *óvás emelésére jogosult szerv dönti el, hogy kíván-e óvással élni*, vagy sem és helyezkedhet olyan álláspontra, hogy nem emel óvást a fennforgó jogszabálysértés ellenére. Látható tehát, hogy minden törvénytisztító óvási alap lehet, de nem minden törvénytisztító miatt emel óvást az arra jogosult szerv. Az óvás lehetősége nem jelenti egyben az óvás szükségességét.

A szovjet polgári perrendtartás 254. §-a szerint a hivatalból való felülvizsgálati eljárásban a *törvények fölöttébb lényeges megsértése*, vagy pedig a munkás-paraszt állam, illetőleg a dolgozó tömegek *érdekeinek nyilvánvaló megsértése* szolgál óvás emelésére alapul. Látható tehát, hogy a szovjet szocialista jog szerint sem mindenféle törvénytisztító, hanem csupán a törvény fölöttébb lényeges megsértése, vagy az említett érdekek nyilvánvaló megsértése az óvási ok.¹

A mi törvényünk ilyen kiemelést nem tartalmaz, azonban a törvényességi óvás fentebb említett céljából következik, hogy lényeges, az ügy érdemére kiható, az állam és a dolgozók érdekeit érintő törvénytisztító jöhet számításba az óvásemelés. A törvénytisztítást különös jelentőségűvé emelheti *adott időszakban a szocialista törvényesség tartalma*. Jelenlegi fejlődési viszonyaink

¹ Magyar polgári eljárásjog egyetemi jegyzet. i. m. 146. old. „... a törvényességi óvás célját tekintve és az általa megmozgatott apparátus magas színvonalát és fontos ügyekkel való elfoglaltságát számbavéve, helyes volna-e bármely jelentéktelen jogsértés orvoslását hivatalból és hozzá ezen az úton keresni. Nyilvánvalóan nem. Véleményünk szerint tehát vagy a jogsértésnek jogelvi vagy politikai szempontból való jelentékeny kihatása, vagy az azzal felidézett jogsérelem tárgyi súlyossága az, mely iránytűül szolgálhat a törvényességi óvással való fellépésnél.”

között a szocialista törvényesség fokozott érvényesítésére, a törvények maradéktalan betartására van szükség a gazdasági, társadalmi, állami élet egész területén. A dolgozók személyi, vagyoni, lakásügyi, munkaügyi jogainak védelme mellett a törvényesség fokozott biztosítására van szükség a társadalmi tulajdon polgári jogi védelménél, a mezőgazdaság szocialista szektorának megerősítésénél, a termelési, a szerződési fegyelem, a munka- és bér-fegyelem területén. Több óvás mutatott rá ezeken a területeken adott esetben a csekélyebb törvénysértésnek is nagy jelentőségére és tette lehetővé, hogy a Legfelsőbb Bíróság a törvényességi óvás kapcsán iránytmutatóan foglaljon állást. A törvényességi óvások és ezek folytán hozott legfelsőbb bírósági határozatok szövetkezetet, állami gazdaságot, erdőgazdaságot és gépállomást érintő perben rámutattak pl. a törvénysértésen túl arra, hogy az alaptalan perek alkalmasak a mezőgazdaság szocialista szektorának gyengítésére, a termelőmunka zavarására. A határozatok kiemelték, hogy a bíróságoknak az objektív igazság megvalósítása végett a mezőgazdaság szocialista szektorát érintő perekben is a legmesszebbmenően törekedni kell az alapos tényállás felderítésére, szükség esetén a bizonyítás hivatalból való lefolytatására. A tárgyalások előkészítésére vonatkozó szabályokat fizetési meghagyásos eljárás esetén is alkalmazni kell. Több óvás, illetve határozat kiemelte kisipari termelőszövetkezet és földművesszövetkezet közti perben a beruházási tervhitelek felhasználásával kapcsolatosan a szerződési és tervfegyelem betartásának jelentőségét. A társadalmi tulajdont érintő, leltárihiánnyal kapcsolatos perekben éppúgy, mint egyéb munkaügyi perekben az óvások és határozatok erősítették a dolgozók törvényes jogainak védelmét. (Leltárihiánynál egy havi fizetésen felüli összegű térítés kiszabásának érvénytelensége, a magasabb összegű térítésre önként kötelezettségvállalás érvénytelensége, túlóradíjakkal a rendelkezésre álló keretből való egyenlő, nem a ténylegesen végzett munka szerinti elosztása, a dolgozókra súlyos sérelem, ellentétes a szocialista bérezéssel stb.¹ Emellett a Legfelsőbb Bíróság határozatai az óvások nyomán számos esetben segítették elő a munkafegyelem megszilárdítását. Rámutattak az óvások és a határozatok munkaügyi perekben pl. a szervezési táblázattól eltérő besorolás jogszabálysértő voltára, a beralaptúllépés helytelenségére, iránytmutatóan döntött a határozat a kettős foglalkoztatás, illetve második állás kérdésében. A társadalmi tulajdon megkárosítása miatt hozott fegyelmi határozatok hatályon kívül helyezése iránti perekben több állásfoglalás juttatta kifejezésre a törvények maradéktalan betartásának fontosságát, a szocialista munkaerkölcs és munkafegyelem követelményeit.²

A törvénysértés lehet a tételes jogszabályi rendelkezések megsértése, valamely jogszabály nem, vagy nem megfelelő alkalmazása. A törvényességi óvás folytán hozott határozatoknak igen nagy jelentősége van nemcsak a *törvénysértés kiküszöbölésével*, hanem a törvényhozó akaratát kifejező, a törvény céljának megfelelő egységes jogértelmezés elősegítésével is. Jól mutatják ezt pl. a lakásügyi jogvitákban emelt óvások nyomán hozott határozatok, melyek a lakások bérletére vonatkozó rendelet és végrehajtási utasításának

¹ P. törv. 22.164/1954., — P. törv. 22.366/1954. — P. törv. 23.588/1954., — P. törv. 22.450/1954., — P. törv. 22.617/1954. — P. törv. 22.639/1954., — P. törv. 22.657/1954.

² P. törv. 22.851/1954., — P. törv. 23.840/1954., — P. törv. 22.522/1954., — P. törv. 22.618/1954.

alkalmazásánál jelentkező több bizonytalanságot küszöböltek ki. Kiragadott példaként említhető: az albérlettel kapcsolatos kérdéseknél az albérlet jellegének változatlanul maradása, bér fejében munkavégzés esetén, albérlet fennmaradása lakás átruházásánál stb., lakáscsere kérdéseinél: a lakáscsere-szerződés érvénytelensége iránti eljárásban bírói hatáskör, lakáscsere esetén alacsonyabb bérben megállapodás, vagy a bér bírói megállapításának lehetősége, felmondással kapcsolatos kérdésekben, pl. a bérlőnek a bérbeadó elleni magatartása esetén felmondás lehetősége, ha a bérbeadó és bérlő nem lakik egy házban, a felmondás érvényességi kellékeinek kérdésében, családi ház bérleténél a lakás és kerthasználat kérdésében stb.¹

Egyéb jogterületeken is találkozunk óvásokkal, illetve határozatokkal, melyek a jogsértések kiküszöbölésével együtt biztosítják a polgári eljárásban a *szocialista jogelvek érvényesülését* a polgári jogalkalmazásban. Láthatjuk ezt pl. a kodifikálatlan kártérítési jogunk vagy öröklési jogunk területén. Pl. a kármegosztás szabályainak alkalmazásánál mindkét fél vétlensége esetén, szülő felelőssége a gyermek által okozott kárért, vagy pl. a kárviselés, szerződés semmissége esetén, ha azt mindkét fél mulasztása okozta.² Vagy pl. az ági öröklési szabályok alkalmazásánál³ stb.

Egyébként figyelemre méltó tapasztalat, hogy a törvényességi óvások tárgya, esetleges ismétlődésük, egy-egy területen viszonylag magasabb számuk *felhívhatja a figyelmet* a jogalkalmazás bizonyos területein a hiányosságok, hibák gyakoriságára, ismétlődésére. Bizonyos vonatkozásokban a törvényességi óvásokban feltárt törvénytérítések alkalmasak lehetnek arra, hogy felhívják a figyelmet elvi döntés szükségességére is.

Említésre méltó, hogy viszonylag magas az eljárási jogszabálysértések miatt emelt óvások és ezeknek helytadó határozatok száma. Különösen hatásköri kérdésekben volt ingadozó az alsóbíróságok álláspontja.⁴

A *határozat megalapozatlansága* azt jelenti, hogy a határozatban megállapított tényállás hibás, hiányos, illetve nem felel meg a periratokból kitűnő bizonyítási, anyagnak és ez kihat a döntésre is. Lényegében a megalapozatlanság fogalmi velejárója, hogy a döntésre kihatással van.

„Az ítélet megalapozatlanságának kérdése a felülvizsgálat intézményében elméletileg a legnehezebb — mondja M. A. Cselcov — A szovjet törvényhozó azt a követelményt támasztja, hogy csak olyan ítéletek váljanak jogerőssé,

¹ P. törv. 22.064/1954., — P. törv. 23.251/1954., — P. törv. 21.217/1954., — P. törv. 23.586/1954., — P. törv. 23.510/1954., — P. törv. 20.743/1954.

² P. törv. 22.227/1954., — P. törv. 23.581/1954.

³ P. törv. 23.311/1954.

⁴ Hatáskör termelési szerződésből eredő jogvitákban (P. törv. 21.976/1954).

Hatáskör termelészövetkezet számára családtagként végzett munka javadalmaszával kapcsolatos jogvitában (P. törv. 22.010/1954).

Hatáskör termelészövetkezetből kizárt tag járandóságának érvényesítésénél (P. törv. 22.025/1954).

Hatáskör tagosítással kapcsolatos kártalanítási igények elbírálásánál (P. törv. 22.195/1954).

Hatáskör szempontjából az engedményes személyi jellegének figyelembevétele (P. törv. 21.198/1954).

Hatáskör szolgálati lakás kiürítésével kapcsolatos jogvitában (P. törv. 22.962/1954).

Egyéb eljárásjogi vonatkozású fontosabb határozat: Pp. 54. § szerinti értesítési kötelezettség elmulasztása (P. törv. 20.427/1955). Pp. 56. § szerinti szavatosi perbe-hívás mellőzése. (P. törv. 20.830/1954). Ügyletkötés helye szerinti illetékesség (P. törv. 23.177/1954).

amelyeknek megállapításai megfelelnek a dolgok objektív állapotának és nemcsak a bírák szubjektív meggyőződését tükrözik vissza. Ez csak akkor lehetséges, ha az ítélet kétségtelenül megállapított tényeken alapszik, ha a bírák a következtetéseik levonásánál a logikára támaszkodnak és nem helyettesítik a tényeket feltevésekkel. Ebben áll az ítélet megalapozottsága.”¹

Meg kell jegyezni azt, hogy a törvénysértés vagy megalapozatlanság kérdését csakis az *ügy érdemi elbírálásakor fennállott peranyag alapján* lehet eldönteni. Újabb jogszabályi rendelkezések, új tények a törvényességi óvás emelése szempontjából figyelembe nem jöhetnek.

A gyakorlati tapasztalatok, mint már érintve volt, azt mutatják, hogy az érdekelt felek, perbeli jogi képviselők törvényességi óvást kezdeményező beadványaiknál, bejelentéseiknél általában nem tartják szem előtt a törvényességi óvás célját. Pedig a törvényességi óvás célja lényeges kihatással van az óvás előfeltételeire. Azonban gyakran nem gondolnak a felek a törvényességi óvás szigorúan megszabott előfeltételeire sem, sőt arra sem, hogy kizárólag az ítélethozatalkor hatályos jogszabályok és az az előtt érvényes bizonyítékok az irányadók. Sok esetben fordul elő, hogy a törvényességi óvás iránti kérelmek az érdemi döntésre ki nem hatott jogszabálysértést panasznak. Ilyen esetben, mint láttuk, megvan ugyan az óvás emelésére a lehetőség, ha az adott ügyben azonban arra jogelvi szempontból szükség nincs, akkor a felek szempontjából az óvás lényegében a kérdés eldöntésének elodázását jelentené, mert az új eljárás sem hozna érdemben más eredményt. Némely esetben a panaszolt törvénysértés olyan (40 Ft-os perköltség elmaradása), hogy az óvás emelését nem indokolja a törvényességi óvás fontos célja, sem jogelvi, sem jogpolitikai szempontok, az óvás elmaradása egyben nem jelenti a szóbanforgó egyén jogainak lényeges sérelmét.

Felmerül az, hogy *bírói mérlegelés* körébe tartozó kérdésben lehet-e helye törvényességi óvásnak. A helyes álláspont szerint nem. Mérlegelés körébe tartozó kérdés mikénti eldöntése, a bizonyítékok ilyen vagy olyan módon történő értékelése, óvás alapjául nem szolgálhat, feltéve, ha a bíróság egyébként a Pp. 206. §-ában előírt rendelkezéseket betartotta. A bizonyítás anyagának nem kellő alapossággal való megvizsgálása már lehet óvási ok, ez azonban nem mérlegelés körébe tartozó kérdés mikénti eldöntése, hanem a határozat megalapozottságának egyik esete. A felmerült bizonyítékok kellő egybevetésének elmulasztása, a bizonyítékok nem összességében való értékelése szintén lehet óvási ok, azonban ez sem mérlegelés körébe tartozó kérdés, hanem a Pp. 206. § rendelkezéseinek be nem tartása, tehát törvénysértés. Mindezt bizonyítja több óvás és ennek nyomán hozott határozat. Pl. Több gyermek szülőtartási kötelezettségének aránya tekintetében állást foglalt bírói ítéletet mint megalapozatlant kellett hatályon kívül helyezni — nem azért, mert a meglevő bizonyítékokat a bíróság nem értékelte helyesen —, hanem mert nem tisztázta a szükséges ténybeli körülményeket. Más esetben a tanyaingatlan birtoka iránti perben az elsőbíróság nem állapított meg kellő tényállást és az ítélet ezért megalapozatlan volt. Ismét más esetben az ellátási szerződés módosítása iránti perben sem a meglevő bizonyítékok mérlegelése körében követett el hibát az elsőbíróság, hanem az addig tisztázott tények alapján nem lehetett megnyugtató módon megállapítani a természetbeni szolgáltatás helyett meg-

¹ M. A. Cselcov : A szovjet büntető eljárás. Jog- és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó. Budapest, 1954. 320. old.

állapított pénzbeli járadék mértékét. Hasonló tárgyú másik perben a bíróság megállapította ugyan, hogy alperes járadékfizetési kötelezettségért az apjáról reá háruló kötelezettség erejéig felel, azonban annak mértékét tüzetesen nem vizsgálta. Azt sem vizsgálta, hogy az alperes apja, vagy alperes terhére nem ítélt szolgáltatás csökkentésének feltételei fennállanak-e. Utóbbi esetben a bizonyítékok összességében való értékelése sem történt megfelelően.¹

Találkozunk törvényességi óvást kérő beadványokkal, amelyek törvénysértésre hivatkoznak ugyan, azonban lényegében a bírói mérlegelés helyességét támadják. Több példát találunk erre házassági bontóperekben, a kereset elutasítása esetén, holott a bíróság a Pp. 206. §-ában előírt rendelkezéseket a részére biztosított mérlegelési jog körében betartotta. Van példa az említett körülményre gyermektartás iránti perekben, vagy gyermek elhelyezése iránti perekben. Előfordul ez méltányosság alapján marasztaló kártérítési határozatnál, illetve a méltányosság alapján kártérítést kérő kereset elutasításánál. Gyakori eset, amikor a fél bizonyítási indítványának elutasítását sérelmezi és emiatt panaszol törvénysértést, holott viszont ez nem okozta az ítélet megalapozatlanságát. A felek, illetve a jogi képviselők körében a törvényességi óvás céljának és jellegének tudatosítása ki fogja küszöbölni az alaptalan bejelentéseket.

*

Megállapíthatjuk, hogy mind a Legfőbb Ügyész, mind a Legfelsőbb Bíróság Elnöke által emelt törvényességi óvások és az ezek kapcsán hozott határozatok már eddig is fontos szerepet tölthettek be jogalkalmazásunkban. Az óvások és határozatok a törvénysértések kiküszöbölésével, az egységes jogszabályértelmezéssel számos kérdésben biztosították a törvényességnek megfelelő bírói gyakorlat kialakulását. A törvényességi óvás új jogintézménye nem tekint vissza nagy múltra, éppen ezért az elméleti és gyakorlati kérdések tisztázásával hozzá kell járulnunk ahhoz, hogy a törvényességi eljárás betöltse feladatát a bíróság funkcióinak megvalósulásában, az egységes törvényesség érvényrejuttatásában, a dolgozók jogainak védelmében.

Szűlberék Jénő

A varsói szerződés

A történetírók egyetértenek abban, hogy az első világháború kitöréséhez vezető fejlődési folyamat akkor indult meg, amikor Bismarck, szakítva a nagyhatalmak „koncertjének” politikájával, a tömbalakítás veszedelmes útjára lépett. A kettős, majd hármas szövetség kiváltotta az elszigetelődéssel fenyegetett hatalmak egymáshoz való közeledését, létrejött a szemben álló tömb, s a két tömb közötti állandó feszültség évtizede után kitört a világháború.

Az első világháború után megalakult a Nemzetek Szövetsége, melynek elgondolása a XVIII. század felvilágosult filozófiájának azon elvén épült fel, hogy minden államnak a saját jól felfogott érdekében törekednie kell a béke fenntartására. Ez az elgondolás alapján véve nem helytelen, azonban csak történeti távlatban érvényes és önmagában nem elegendő valamely agresszív hatalomnak a háború kirobantásától való visszatartására, amely erőfölényében bízva, elérke-

¹ P. törv. 23.420/1954., — P. törv. 23.560/1954., — P. törv. 23.770/1954.

zettnek véli az időt aspirációi megvalósítására. A Nemzetek Szövetsége konstrukciójának alapvető gyengeségét az okozta, hogy nem állottak rendelkezésére azok az eszközök, amelyek a béke fenntartását reálisan biztosíthatták volna. A harmincas évek elején kezdett kialakulni az agresszív fasiszta hatalmak tömbje. A Szovjetunió ekkor vetette fel először a nemzetközi politikában a kollektív biztonság megszervezését, mint a támadás megelőzésének legjobb eszközét. Az érdekelt polgári államok azonban nem voltak hajlandók sem a Szovjetunióval, de még egymással sem a hátsó gondolatok nélküli, őszinte együttműködésre a fasiszta agresszió megállítására céljából. A kollektív biztonságra vonatkozó nagyszabású elgondolásból csupán két részlet, a szovjet—francia és a szovjet—csehszlovák egyezmény jött létre, azonban az említett két polgári állam vezetőinek akaratából a krízis órájában ezek is hatástalanok maradtak.

A második világháború alatt, amíg a frontokon a szovjet hadsereg felmorzsolta a fasiszta hadigépezetet, addig a politikai síkon a szovjet diplomácia fáradhatatlanul munkálkodott olyan nemzetközi szervezet létrehozásán, amely — társadalmi és gazdasági rendszerre való tekintet nélkül — valamennyi békeszerető állam összefogása révén alkalmas legyen a jövőben minden agresszió lehetőségének megállítására. Sztálin a Nagy Októberi Forradalom 27. évfordulója alkalmából, 1944. november 6-án tartott beszédében kifejtette, hogy „a békeszerető nemzetek képviselőiből különleges szervezetet kell létrehozni a béke megvédésére és a biztonság megőrzésére, e testület vezető szervének rendelkezésére kell bocsátani a támadás megakadályozásához feltétlenül szükséges fegyveres erőt s köteleznünk kell a szervezetet, hogy szükség esetén ezt a haderőt a támadás elhárítására vagy felszámolására s a támadásban vétkesek megbüntetésére haladéktalanul igénybe vegye.

Ennek a szervezetnek nem szabad a gyászos emlékü Népszövetség megismétlő-

désének lennie, amelynek a támadás elhárításához sem joga nem volt, sem az ahhoz szükséges eszközökkel nem rendelkezett. Ez a szervezet új, különleges teljhatalmú nemzetközi szervezet lesz, melynek minden szükséges eszköz rendelkezésére áll majd ahhoz, hogy megvédje a békét és elhárítsa az új támadást”.¹

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya valóban tükrözi ezeket az elgondolásokat. Az ENSZ legfőbb feladata a béke és a nemzetközi biztonság megővése, ami a tagok kollektív fellépésével történik. A nagyhatalmak egyetértésének elve alapján döntő Biztonsági Tanács határozza el a szükséges intézkedéseket. A katonai vonatkozású kérdésekben az Alapokmány szerint a Biztonsági Tanács az állandó tagok vezérkari főnökeiből (vagy azok képviselőiből) álló Vezérkari Bizottságra támaszkodik.

Amint tudjuk, az imperialista hatalmak nem sokkal a második világháború után eltértek az ENSZ alapjául szolgáló együttműködés elvétől. Ez okozta, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének az Alapokmányban lerögzített felépítése még az aláírás tízesztendő évfordulójára sem valósult meg teljes egészében, így a Vezérkari Bizottság sem jött létre. Az együttműködésen alapuló kollektív biztonság helyett az imperialista hatalmak ismét a tömbalakítás veszedelmes útjára tértek, amely a történelem tanúsága szerint már számos esetben vezetett háború kirobbantásához.

Az 1948. március 17-én aláírt Nyugati Unió és az 1948. április 16-án létrejött Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet kezdő lépései után 1949. április 4-én 12 állam (az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Dánia, Izland, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Kanada, Norvégia és Portugália) aláírták az Északatlanti Szövetség (North Atlantic Treaty Organisation, rövidítve NATO) létrehozásáról szóló szerződést.

¹ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra. 1949. 161. old.

Ez a szerződés — szövege szerint — az északatlanti térség jólétének és nyugalmanak megóvását, a békéjének és biztonságának fenntartását jelöli meg célkitűzése gyanánt, azonban létrejöttének körülményei és az azóta eltelt idő alatt kifejtett tevékenysége alapján semmi kétség nem lehet afelől, hogy valójában a benne tömörült kapitalista államok agresszív politikai és katonai szervezete. Ezek az államok „semmibe véve az ENSZ egyetemességét, az államoknak azt a kötelezettségét, hogy a kapitalista és a szocialista államokat átfogó nemzetközi szervezet mellett más csoportosulást nem létesítenek, külön kapitalista nemzetközi szövetséget teremtetek”.¹ A szerződéssel megalakított szövetség zárt tömb jellegű tömörülés. A szerződés 3. cikke a résztvevő államok kötelezettségévé teszi fegyverzetük növelését, ami hallatlan méretű fegyverkezésre, a haditámaszpontok óriási arányú kiépítésére és az Amerikai Egyesült Államok irányítása alatt álló közös vezérkar létesítésére szolgáltatott alapot. Másfelől a szerződés 2. és 3. cikke alapján az aláíró államokra rótt fegyverkezési és gazdasági kötelezettségek az amerikai tőkének ezekbe az államokba való nagymérvű behatolását segítették elő.

Az Északatlanti Szövetség az ENSZ Alapokmányának VIII. fejezetében valamely földrajzi térség (regio) békéjének és biztonságának fenntartása érdekében megengedett regionális szervezet színében kíván feltűnni. Ezzel szemben az Északatlanti Szövetség meghatározott földrajzi térség helyett az egész kapitalista világot igyekszik — közvetlenül vagy közvetve — agresszív célkitűzései jegyében egyesíteni. Közvetlen tagjai körébe vonta az északatlanti térségtől távol fekvő Görögországot és Törökországot. Szerves kiegészítői az Északatlanti Szövetségnek az Amerikai Államok Szövetsége, valamint az 1954. szeptember 8-án Manilában aláírt kelet-ázsiai biztonsági szerződésben létrehozott szövetség (South East Asia Treaty Orga-

nisation, rövidítve SEATO, melynek tagjai az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland, Sziám, Pakisztán és a Fülöp-szigetek).

Külön megállapodások létesültek Franco Spanyolországával, az egyes arab államok ellenállása folytán meg nem valósult közel- és középkleti szövetségek helyett Irakkal.

Az Északatlanti Szövetség tagjainak — elsősorban az Amerikai Egyesült Államoknak — katonai, tengerészeti és légítámaszpontjai vannak mind az öt világrészben, ami önmagában megcáfolja, hogy a szövetség célja csupán „az északatlanti térség biztonságának fenntartása” volna.

Az ENSZ Alapokmányának VIII. fejezetében említett regionális szervezet célja, hogy saját földrajzi térségében — Biztonsági Tanács eljárásától függően — ugyanazon feladatokat lássa el, amelyeket az Egyesült Nemzetek világviszonylatban látnak el. A célkitűzések tehát semmiképpen sem irányulhatnak az ENSZ egyik vagy másik tagja, a tagállamok bizonyos csoportja, de legkevésbé a Biztonsági Tanács állandó tagjainak egyike ellen, amelyek együttesen viselik a béke és a nemzetközi biztonság fenntartásáért való felelősség fő részét.

A. J. Visinszkij már kevésse a szerződés létrejötté után rámutatott arra, hogy „vajon nem érdemel-e figyelmet az a körülmény, hogy az Északatlanti Szövetségben csupán egy nagyhatalom nem vesz részt, amely a Hitler-ellenes koalíció tagja volt : a Szovjetunió. Ez az egy körülmény maga sem hagy kétséget afelől, hogy az Északatlanti Szerződés a Szovjetunió ellen irányul, hogy támadó jellegű szerződés — bármilyen hamis, védekezést hangoztató frázisok mögé bújjanak is szervezői és résztvevői”.¹

Az Északatlanti Szövetség valódi jellegének mindennél világosabb leleplezése azonban akkor történt, amikor a szovjet

¹ Hajdu Gyula : Nemzetközi jog, 1954. 305. old.

¹ A. J. Visinszkij : Harc a békéért. Szikra, 1950. 102. old.

kormány 1954. március 31-én a nyugati hatalmakhoz intézett jegyzékében békeszerető külpolitikájának elveit követve és a nemzetközi feszültség csökkentésére törekedve javaslatot tett, hogy szüntessék meg az északatlanti szerződés agresszív jellegét és módosítsák akként, hogy az valóban védelmi szervezetté váljék. Ebben az esetben megszűnne zárt csoportosulás lenni és megnyílna más európai országok számára is. Ez a hatékony európai biztonsági rendszer megteremtése mellett igen nagyjelentőségű volna az egyetemes béke megszilárdítása szempontjából. Ily körülmények között a szovjet kormány „kész volna az érdekelt kormányokkal megtárgyalni a Szovjetuniónak az északatlanti szerződésben való részvétele kérdését”. Ha az északatlanti szerződés valóban védelmi célt szolgálna, a szovjet javaslatot készséggel kellett volna elfogadni. Ehelyett a nyugati hatalmak minden tárgyalás nélkül visszaautasították, nem kétséges tehát, hogy az északatlanti szerződés agresszív jellegű, az ENSZ Alapokmányával ellentétes és eleve vonatkozik rá az Alapokmány azon rendelkezése, hogy az Alapokmányból folyó kötelezettségeknek más nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségek felett elsőbbségük van.

Az északatlanti szerződés tagjainak — elsősorban az Amerikai Egyesült Államoknak — régi törekvése a felfegyverzett Nyugat-Németországnak az Északatlanti Szövetségbe való bevonása. E törekvése azonban a német militarizmustól sokat szenvedett nyugat-európai országok, elsősorban Franciaország népének ellenállásába ütközött. Az e célt szolgáló Európai Védelmi Közösségről szóló szerződést a francia nemzetgyűlés — két évi huza-vona után — 1954. augusztus 30-án végleg elutasította. Ez a tény ismét lehetőséget adott a nyugati hatalmaknak arra, hogy a német kérdés megoldásáról a potsdami határozatok alapján járjanak el, ami a nemzetközi feszültséget nagy mértékben enyhítette volna. Ehelyett a vezető imperialista körök a kitűzött célnak más

alakban való elérését határozták el. Az 1954. szeptember 28-tól október 3-ig Londonban és 1954. október 19-től 23-ig Párizsban tartott konferenciákon összesen 16 egyezményből és jegyzőkönyvből álló bonyolult szerződési rendszert dolgoztak ki a felfegyverzett Nyugat-Németországnak a Nyugateurópai Unióba és az Északatlanti Szövetségbe való felvétele érdekében. A katonai vonatkozású rendelkezések Nyugat-Németországnak a Nyugateurópai Unió és az Északatlanti Szövetség keretében való újrafelfegyverzésére, a német haderők beillesztésére, a főparancsnokságra, a fegyverzet előírására, a fegyverkezés ellenőrzésére, valamint a fegyverkezés költségeinek viselésére vonatkoznak. A szerződésekből kitűnik, hogy bár „Nyugat-Németország katonai megszállása véget ér és Nyugat-Németország szuverén állammá válik”, a három nyugati nagyhatalom a megszállást tetszés szerinti ideig fenn tarthatja. A nyugatnémet hadsereg — miként az északatlanti szerződés valamennyi tagjának Európában levő fegyveres ereje — az Északatlanti Szövetség főparancsnoksága alá van rendelve.

Nem vitás, hogy a szóbanlevő összes megállapodások éles ellentétben állnak a potsdami értekezlet határozataival és ezért a nemzetközi jogba ütköznek, nem is említve azt a már fentebb kifejtett tényt, hogy a Nyugateurópai Unió és az Északatlanti Szövetség már önmagukban is ellentétesek az ENSZ Alapokmányával.

A Szovjetunió kormánya — miután már az 1954 februárjában megtartott berlini négyhatalmi értekezleten, valamint 1954. július 24-én és 1954. október 23-án kelt jegyzékeiben javaslatot tett a nyugati nagyhatalmaknak az európai általános kollektív biztonsági szerződés megalkotására hivatott értekezlet összehívására — 1954. november 13-án a lengyel és a csehszlovák kormánnyal egyetértésben valamennyi oly európai állam kormányához, amellyel diplomáciai kapcsolatot tart fenn, e tárgyban jegyzéket intézett. A jegyzék emlékeztet arra, hogy mind az első, mind

a második világháború kitöréséhez a más államok ellen irányuló agresszív katonai szövetségek vezettek. „Annak elkerülése érdekében, hogy Európa időszakonként véres és pusztító háborúk színterévé váljék, amelyek az európai államok népeitől milliónyi emberéletet kívánnak áldozatul és az anyagi javak rendkívüli mértékű elpusztításával járnak, előáll az oly európai biztonsági rendszer megalkotásának szükségessége, amelyben valamennyi európai állam — társadalmi és politikai berendezésére való tekintet nélkül — részt venne. Az ilyen európai kollektív biztonsági rendszer megalkotása valamennyi európai állam békés együttműködésének szilárd alapját képezné és biztosítaná nemzeti biztonságát. A kollektív biztonsági rendszer valamennyi állam oly kötelezettségét is magában foglalná, hogy esetleges véleménykülönbségeiket békés úton rendezzék és lehetővé tenné, hogy az államok a béke veszélyeztetése esetén az agresszor ellen együttesen lépjenek fel megfelelő — ha kell fegyveres — eszközökkel.” A jegyzék rámutat arra is, hogy az európai kollektív biztonsági rendszer megteremtése a német kérdés megoldását is megkönnyítené. A jegyzék javasolja az összes európai államok kollektív biztonsági rendszer megteremtését megvizsgáló értekezletének 1954. november 29-ére Moszkvába vagy Párizsba összehívását. Javasolja továbbá az Amerikai Egyesült Államok részvételét, valamint azt, hogy a Kínai Népköztársaság megfigyelőt küldjön az értekezletre.

A nyugati nagyhatalmak elutasították az értekezleten való részvételt, más államok pedig kitérő választ adtak.

Az 1954. november 29-én Moszkvában összeült értekezleten a Szovjetunió, a Lengyel Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Bolgár Népköztársaság és az Albán Népköztársaság meghatalmazottai, valamint a Kínai Népköztársaság megfigyelői vettek részt.

A moszkvai értekezletről 1954. december

2-án kiadott nyilatkozat kiemeli az „ideológiai” indítékkal palástolt „Antikomintern paktum” néven ismeretes támadó katonai szövetségnek a második világháború kirobbantásában játszott szerepét és rámutat azokra a veszedelmekre, amelyek abból származnak, hogy az új katonai csoportosulások jogosultságát az államok társadalmi berendezkedésének különbözőségével igyekeznek indokolni. A nyilatkozat leszögezte, hogy a felfegyverzett Nyugat-Németországnak a demokratikus államok ellen irányuló támadó jellegű szövetségbe való bevonása céljából kötött párizsi egyezmények megerősítése esetében a moszkvai értekezleten résztvevő államok a saját biztonságuk biztosítása és az európai béke megóvása érdekében hathatós intézkedéseket fognak tenni. A résztvevő államok teljes mértékben helyeselték a Szovjetunió kormányának „a kollektív biztonságról szóló általános európai szerződés”-re vonatkozó javaslatában lefektetett elveket és a párizsi egyezmények megerősítése esetére kilátásba helyezték újabb tanácskozásukat.

Amint ismeretes, a párizsi egyezményekben résztvevő államok kormányai az 1954. év utolsó és az 1955. év első hónapjaiban — ezen államok dolgozóinak határozott tiltakozása ellenére — a parlamentekben kieroszakolták az egyezmények megerősítését és azok május elején hatályba léptek.

A nemzetközi helyzet ilyen alakulása következtében a moszkvai nyilatkozatot aláíró nyolc állam meghatalmazottai ez év május 11-én Varsóban értekezletre ültek össze. Az értekezleten megfigyelőkkel képviseltette magát a Kínai Népköztársaság.

Az értekezlet kidolgozta a nyolc állam barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződését, amelyet a meghatalmazottak május 14-én aláírtak. A Kínai Népköztársaság küldöttsége ez alkalommal nyilatkozatot tett a szerződés célkitűzéscélú való szolidaritásáról.

A szerződésben résztvevő államok legtöbbje között már azelőtt is kétoldalú

barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződések állottak fenn. Ezeknek a szerződéseknek létrejöttek idején nagy fontosságuk volt. A magyar–szovjet barátsági szerződés alig három évvel a második világháború után a győztes Szovjetunió barátságának és segélynyújtásának intézményes biztosításával megszilárdította a magyar nép szabadságát és függetlenségét. Nagy volt a jelentősége a népi demokratikus államokkal kötött kétoldalú barátsági szerződéseknek is, mert ezek egyfelől a múlt végleges felszámolását, másfelől az azonos társadalmi és államrendszerű, azonos célok által összekötött államok között a szoros barátság és a kölcsönös segítség kialakulását jelentették. Ez a szerződési rendszer jól betöltötte hivatását, mind az imperialista oldalról fenyegető beavatkozások elhárítása, a nyugodt belső építőmunka feltételeinek biztosítása, mind a demokratikus államok közötti együttműködés kiépítése tekintetében.

A jelenlegi nemzetközi helyzet azonban szükségessé tette, hogy a békeszerető államok a béke és a nemzetközi biztonság biztosítására irányuló tevékenységük céljára állandó és szilárd szervezetet hozzanak létre. Ezt a szervezetet alkotta meg a varsói szerződés.

Ennek a szervezetnek célkitűzései azonban korántsem korlátozódnak az abban jelenleg résztvevő államokra. Tehát semmiképpen sem tekinthető — bár békés célú — tömbalakításnak. A varsói értekezleten résztvevő államok abból a megfontolásból indultak ki, hogy a béke és a nemzetközi biztonság megővására és megszilárdítására irányuló nemzetközi összefogás annál hathatósabb, minél több békeszerető államot egyesít magában. Ezen az alapon a varsói szerződés kifejezetten lehetővé teszi a csatlakozást a szerződés békés célkitűzéseit magáévá tevő valamennyi állam részére, függetlenül azoknak társadalmi és állami berendezésére (9. cikk). A varsói szerződés tehát valamennyi békeszerető állam részére nyitva

álló nyílt szerződés, amely valóban széleskörű békés nemzetközi együttműködés megvalósítására alkalmas, szemben az imperialista államok agresszív jellegű zárt tömörüléseivel.

A nyolc állam szerződésének célja a béke és a nemzetközi biztonság biztosítása. A szerződő államok magatartását a nemzetközi életben a különböző társadalmi és államrendszerhez tartozó államok békés együttélésének lenini elve irányítja. Ennek az elvnek gyakorlati megnyilvánulása a szerződés azon rendelkezése, mely szerint a szerződő államok nemzetközi kapcsolataikban tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől, az erő alkalmazásától, nemzetközi vitáikat békés eszközökkel oldják meg (1. cikk). Készek résztvenni a nemzetközi béke és biztonság biztosítására irányuló minden nemzetközi akcióban, és más államokkal való megegyezés alapján hatékony intézkedések fogantatására fognak törekedni a fegyverzet általános csökkentése, valamint az atom-, a hidrogén- és a többi tömegpusztító fegyver betiltása tekintetében (2. cikk). Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy a fegyverzet csökkentése, az atomfegyver eltiltása és az új háború veszélyének elhárítása kérdésében a varsói értekezlet megnyitásakor nyilvánosságra hozott szovjet javaslatokat nemcsak az értekezleten képviselt országok, hanem a világ minden békeszerető népe helyesléssel fogadta és szívvel-lélekkel támogatja.

A szerződés a résztvevő államok együttműködésének szervezeti keretétül — a kétoldalú barátsági szerződések alkalmi tanácskozási kötelezettséget megállapító rendelkezésein túlmenően — állandó jellegű Politikai Tanácskozó Bizottságot állít fel, sőt biztosítja a lehetőséget — szükséghez képest — kisegítő szervek létesítésére is (6. cikk).

A szerződés résztvevői békés építő munkájuk, határaik és területi sértetlenségük megvédelmezése érdekében kölcsönös kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy ha a szerződést aláíró valamelyik államot

Európában fegyveres támadás érné, a szerződést aláíró összes többi államok az ENSZ Alapokmánya 51. cikkének megfelelően — amely megengedi, hogy az ENSZ tagjai az ellenük irányuló fegyveres támadás esetén az egyéni vagy másokkal közös önvédelem természetes jogával éljenek mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges intézkedéseket meg nem teszi — egyenként és együttesen, minden szükségesnek mutatkozó eszközzel — beleértve a fegyveres erő alkalmazását is — segítséget nyújtanak a megtámadott államnak. Ezen intézkedésekről tájékoztatni fogják a Biztonsági Tanácsot és azonnal felfüggesztik azokat, mihelyt a Biztonsági Tanács megteszi a nemzetközi béke és biztonság helyreállítására és fenntartására szükséges intézkedéseket (4. cikk). Az együttes védelem hatósága céljából a szerződő államok megalkotják azon fegyveres erők egyesített parancsnokságát, amelyeket — együttes megegyezés alapján — a parancsnokság vezénylete alá helyeznek (5. cikk). Ez a rendelkezés az együttes védelem megszervezésével konkrétabb alapra helyezi a fegyveres segélynyújtási kötelezettséget, mint a kétoldalú barátsági szerződések, amelyek csak az ott meghatározott agresszió esetére biztosítottak alkalmi segítséget a megtámadott állam részére.

A szerződő államok kötelezték magukat, hogy nem kötnek a varsói szerződés céljával ellentétes egyezményt és kijelentették, hogy érvényes nemzetközi szerződésekben nincsenek a varsói szerződés rendelkezéseivel ellentétes kötelezettségek (7. cikk).

A demokratikus államok együttműködésének békés célkitűzéseinél fogva a varsói szerződés tartalmilag is messze túlmutat a régi típusú, úgynevezett szövetségi szerződéseken, amelyek lényegileg a fegyveres együttműködésre korlátozódtak. A varsói szerződés ugyanis előírja a szerződő államok egymás közötti gazdasági és kulturális kapcsolatainak továbbfejlesztését és erősítését, ami ismét aláhúzza a demokratikus államok szoros barátságát és egy-

más minél hathatósabb segítségére való törekvését (8. cikk). A demokratikus államok közötti gazdasági és kulturális együttműködés, elsősorban a Szovjetunióval ebben a vonatkozásban is nyújtott segítsége révén, már eddig is igen lényegesen hozzájárult valamennyiük gazdaságának fejlődéséhez, népeik életszínvonalának és kulturális színvonalának emelkedéséhez. A szerződés a jövőben még szélesebb távlatokat nyit meg ezen — valamennyi résztvevő ország előnyét egyaránt szolgáló, nagyvonalú békés együttműködés előtt. —

A szerződés a szerződő országok egymás közötti viszonylatában a függetlenség, a szuverenitás és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvein épül fel (8. cikk). A nemzetközi jog ezen alapelvei éppenséggel nem újak, azonban valóságos tartalmat, elvi tisztaságukban való tényleges érvényesülést először a szocialista Szovjetunió, majd a népi demokráciák nemzetközi gyakorlatában nyertek. Ez a szerződés, amely a szerződő felek egyenlőségének és érdekeinek teljes azonosságán nyugszik s egyben függetlenségük és szuverenitásuk legerősebb biztosítékát képezi, mutatja meg legjobban, hogy a demokratikus államok közötti nemzetközi kapcsolatok minőségileg különböznek minden korábban ismert nemzetközi kapcsolattól.

A demokratikus államok a más társadalmi és államrendszerű államokkal is ugyanazon alapelveken kívánják kialakítani nemzetközi kapcsolataikat, mint egymás között. A függetlenség, a szuverenitás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, az államok közötti egyenlőség elve, a béke és a nemzetközi biztonság biztosítása, valamint a gazdasági és kulturális kapcsolatok kifejtése mint célkitűzés az együttműködés alapjául minden állam részére elfogadható, társadalmi és államrendszerére való tekintet nélkül.

A varsói értekezleten kötött szerződés, amellelt, hogy megteremtí a jelenlegi történeti helyzetnek megfelelő kereteket a békeszerető államoknak a béke biztosítására szolgáló erőfeszítései számára, sem-

miképpen sem jelent lemondást az általános európai kollektív biztonsági rendszer létrehozásáról. Ezt tételesen is megállapítja az a rendelkezés, amely szerint a szerződés hatályát veszti, ha az általános európai biztonsági szerződés — amelynek létrehozására a szerződő államok állandóan törekedni fognak — megvalósul (11. cikk). Megállapíthatjuk tehát, hogy a varsói szerződés, szemben az imperialista és köréjük csoportosuló államokat agreszszív célkitűzésű zárt tömbbe tömörítő Nyugateurópai Unióval és Északatlanti Szövetséggel, az európai kollektív biztonsági rendszernek a jelen körülmények adta keretben való megvalósulását jelenti, amely csúrája és kiindulópontja lehet az általános európai kollektív biztonsági rendszernek.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a varsói szerződés minden békeszerető állam és minden nép érdekeinek szem előtt tartása, a nemzetközi együttműködés emelkedett felfogása által a nemzetközi jog legneme-

sebb alapelveit és célkitűzéseit a legmagasabb rendű koncepcióban valósítja meg. Rendkívül nagyfontosságú hozzájárulást jelent nemcsak az európai béke és biztonság, hanem az egész világ békéjének és biztonságának megszilárdításához.

A Magyar Népköztársaság Országgyűlése 1955. május 25-én egyhangú lelkesedéssel iktatta törvénybe a varsói szerződést. A lelkesedés azonban nem korlátozódott az Országgyűlés termére. A magyar dolgozók milliói az üzemekben, a földeken, a hivatalokban a röpgyűlések ezrein adtak kifejezést helyeslésüknek és örömüknek. A magyar dolgozók megértették, hogy a varsói szerződés — amely valamennyi résztvevő állam megerősítő okiratának letétele után 1955. június 4-én hatályba lépett — a legszilárdabb biztosítéka a magyar nép békés építő munkája folytatásának, eredményei megővésének, népünk jóléte emelkedésének, hazánk további virágzásának.

Vitányi Béla

A nemzetközi jog demokratikus elveinek győzelme a bandungi értekezleten

A világ közvéleménye nagy figyelemmel és érdeklődéssel kísérte az ázsiai és afrikai országoknak az indonéziai Bandungban április 18-tól 24-ig tartó értekezletét. Az értekezlet munkájában 29 ázsiai és afrikai ország kormányának körülbelül 340 küldötte vett részt.

Az ázsiai-afrikai országok értekezletének gondolatát 1954 decemberében India, Indonézia, Burma, Pakisztán és Ceylon miniszterelnökeinek bogori (Indonézia) értekezlete vetette fel. A bogori értekezlet záróközleménye célul tűzte ki: a) a jóakarat és az együttműködés előmozdítását Ázsia és Afrika nemzetei között; b) a szociális, a gazdasági és a kulturális kapcsolatok megjavítását; c) a nemzeti szuverenitást érintő kérdések, valamint a faji politika és a gyarmatosítási rendszer problémáinak megvitatását; és d) Ázsia és Afrika helyzetének, továbbá annak a megvizsgálását, hogy Ázsia és Afrika országai mivel tudnak hozzájárulni a világbéke és a nemzetközi együttműködés előmozdításához. A bandungi értekezlet magáévá tette és a konferencia tárgyalási alapjául fogadta el a bogori záróközleménynek ezeket a célkitűzéseit.

I. A bandungi értekezlet okmányai nemcsak *nemzetközi-politikai*, hanem *nemzetközi-jogi* szempontból is nagyfontosságúak. Az értekezlet a nemzetközi jog demokratikus elveinek komoly győzelmét jelentette. Az értekezlet munkája és határozatai a hatályban levő nemzetközi jog gerincének, az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának szellemét és rendelkezéseit tükrözik vissza. Ebből a szempontból talán azok a határozatok a legfon-

tosabbak, melyeket a *világbéke és az együttműködés előmozdítása érdekében* hozott a konferencia.

Az ENSZ Alapokmánya — mint ismeretes — a mai nemzetközi jog legfontosabb feladataként a nemzetközi béke és biztonság tartós megteremtésében való aktív közreműködést jelöli meg. Evégből — hangsúlyozza az Alapokmány — hathatós együttes intézkedéseket kell tenni: 1. a békét fenyegető cselekmények megelőzésére; 2. a támadó cselekmények, vagy a béke más módon történő megbontásának elnyomására; 3. az államok társadalmi rendszerektől független békés együttműködésének előmozdítására, s a nemzetek erre irányuló törekvéseinek összeegyeztetésére.

A bandungi értekezlet határozatai a legteljesebb mértékben hitet tesznek az ENSZ Alapokmányának e rendelkezései mellett. A határozatok kiemelik a nemzetközi béke és biztonság tartós megteremtésének szükségességét. *Ennek egyik alapvető feltételét pedig — az ENSZ Alapokmányának szellemében — épp a békét fenyegető cselekmények megelőzésében, napjaink nyelvére lefordítva, a nemzetközi feszültség csökkentésében látják.* Egy új háború kirobbanásának megelőzésében, a nemzetközi feszültség csökkentésében különösen két tényező játszhat nagy szerepet: az általános leszerelés és a nemzetközi viták békés eszközökkel való rendezése. Maga az ENSZ Alapokmánya is rámutat erre, amikor egyrészt a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács legfontosabb feladatai közé sorolja a lefegyverzést és a fegyverkezés szabályozását szolgáló rendszer kidolgozását, más-

részt kimondja, hogy „minden olyan vizsály esetében, amelynek elhúzóódása a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére vezethet, a felek mindenekelőtt közvetlen tárgyalás, kivizsgálás, közvetítés, békéltetés, választott bírósági vagy bírói döntés, regionális szervek vagy megállapodások igénybevétele, vagy általuk választott egyéb békés eszköz útján tartoznak megoldást keresni.” (33. cikk.)

A bandungi értekezlet határozatában is nagy hangsúlyt kap a két fontos tényező. A határozat külön pontban foglalkozik a leszerelés problémájával és leszögezi, hogy a béke és a civilizáció megmentése szempontjából elengedhetetlen a leszerelés, az atom- és a permonukleáris fegyverek gyártásának, az azokkal való kísérletezésnek és azok felhasználásának betiltása, valamint a leszerelésnek és a tömegpusztító fegyverek betiltásának hathatós nemzetközi ellenőrzése. De épp ily fontos kérdésnek tartja a nemzetközi viták békés eszközökkel történő elintézését is. Az államoknak és nemzeteknek — mondja a határozat — tartózkodniuk kell az agressziótól, az agresszióval való fenyegetéstől, vagy az erőszak alkalmazásától és vitáikat „békés eszközökkel — tárgyalással vagy közvetítéssel, döntő bíraskodással, vagy a nemzetközi törvényszék útján — ... az ENSZ Alapokmányával összhangban” kell rendezniök. A határozat konkrét javaslatokat is tartalmaz néhány ilyen vitás kérdés békés rendezésére. Így például sürgeti az ENSZ Palesztinára vonatkozó határozatainak végrehajtását, a palesztinai kérdés békés megoldását; felszólítja Hollandia kormányát, hogy kezdjen tárgyalásokat Indonézia kormányával Nyugat-Irán ügyében; támogatva Jemen álláspontját a dél-jemeni részek kérdésében, felhívja az érdekelt feleket, hogy vitáikat békés úton rendezzék.

A nemzetközi béke és biztonság megőrzésének az ENSZ Alapokmányában lefektetett másik jelentős feltétel, *a támadó cselekmények vagy a béke más módon történő*

megbontásának elnyomása. Az ENSZ Alapokmánya eltiltja ugyan az ius bellit (az egyes államok háborúindítási jogát), a háború tehát nemzetközi jogilag tiltott cselekedet, mégis számolni kell azzal, hogy bizonyos imperialista, agresszív államok megszegik az Alapokmány e rendelkezését. Ilyen esetekre az Alapokmány úgy intézkedik, hogy az ENSZ tagállamai kollektíven kötelesek fellépni a támadó cselekmények megfékezése és a béke helyreállítása érdekében. Addig pedig, amíg a Biztonsági Tanács nem teszi meg ez irányban a szükséges lépéseket, minden államot megillet „az egyéni vagy másokkal közös önvédelem természetes joga.” (51. cikk.) A bandungi értekezlet határozata magáévá teszi az ENSZ Alapokmányának e rendelkezését is, sőt követeli ennek következetes érvényesítését. Hangsúlyozza, hogy az agresszorok elnyomása az ENSZ Alapokmányával összhangban, tehát az ENSZ tagállamainak kollektív fellépése alapján kell, hogy történjék, azonban el kell ismerni minden egyes nemzet azon jogát is, „hogy egyéni- leg vagy kollektíven védelmezze önmagát.”

A tartós és szilárd béke megteremtésének fontos feltétele végül az *államok — társadalmi rendszerektől független — békés és termékeny együttműködésének előmozdítása, úgy politikai, mint gazdasági, szociális és kulturális téren, s a nemzetek erre irányuló törekvéseinek összegyűjtése az Egyesült Nemzetek Szervezete által.* (1. cikk.) Az ENSZ Alapokmánya természetesen nemcsak leszögezi ezt a tételt, hanem megjelöli azokat az elveket is, melyeknek betartása nélkül nem lehet a célkitűzést megvalósítani. Az államok közötti békés együttműködés ilyen elveiként határozza meg: 1. a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének elismerését (1. cikk, 2. pont); 2. az államok szuverenitásának tiszteletbentartását (2. cikk, 1. pont); 3. a más államok belügyeibe való be nem avatkozást (2. cikk, 7. pont); 4. az alapvető emberi jogok és szabadságok mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre

vagy vallásra való tekintet nélküli tiszteletbentartását (1. cikk, 3. pont) és 5. a nemzetközi jog szabályainak tiszteletbentartását s a nemzetközi kötelezettségek jóhiszemű teljesítését. (2. cikk, 2. pont.)

A bandungi értekezéslet határozata e kérdésben is az ENSZ Alapokmánya szellemében nyilatkozik meg, amikor ezeket mondja: „A nemzetek bizalmatlanság és félelem nélkül, egymás iránti bizalommal és jóakarattal, türelemben és békében éljenek egymás mellett, mint jó szomszédok és lépjenek baráti együttműködésre a következő elvek alapján: 1. az alapvető emberi jogok tiszteletbentartása, az ENSZ Alapokmányában kimondott célokkal és elvekkel összhangban; 2. valamennyi nemzet szuverenitásának és területi sérthetetlenségének tiszteletbentartása; 3. valamennyi emberfajta és valamennyi — nagy vagy kis — nemzet egyenlőségének elismerése; 4. más nemzetek belügyeibe való be nem avatkozás; ... 9. a kölcsönös érdekek és az együttműködés elősegítése; 10. a nemzetközi jog és a nemzetközi kötelezettségek tiszteletbentartása. Az ázsiai—afrikai értekezéslet azt a meggyőződését nyilvánítja ki, hogy a baráti együttműködés, amely megfelel a fenti elveknek, hathatós módon hozzájárulhat a béke és biztonság megszilárdításához, a gazdasági, szociális és kulturális együttműködés pedig hozzájárulhat minden nép felvirágzásához és jólétéhez.”

A bandungi értekezéslet záróközleményének e része hitet tesz tehát a különböző társadalmi rendszerű államok békés együttélésének szükségessége mellett és megjelöli a békés együttélés alapelveit. Ezzel az ázsiai—afrikai országok értekezlete határozottan elvetette a nemzetközi jogot lábtípóról imperialista gyakorlatot, az erő és a háború politikáját és szilárdan a nemzetközi jog és törvényesség talajára helyezkedett. Korunk nemzetközi jogának legfontosabb alapját ugyanis éppen a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymásmellett-élésének biztosítása és megvalósítása alkotja.

Ennek érdekében jött létre és ezt a célt hivatott szolgálni az ENSZ Alapokmánya és az Egyesült Nemzetek Szervezete is. *Az Egyesült Nemzetek Szervezetének az államok közötti békés együttműködés megteremtésében és fejlesztésében betöltött döntő szerepe* maguk a bandungi határozatok is rámutatnak különben, amikor hangsúlyozzák, hogy az államoknak elsősorban az ENSZ keretében kell együttműködniök a nemzetközi béke és biztonság megóvása érdekében. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének viszont minden erejét latba kell vetnie e közös erőfeszítések egyesítésére és hasznosítására. Mikor lehet azonban sikeres az Egyesült Nemzetek Szervezetének e ténykedése? Akkor, ha az Alapokmányában lefektetett céloknak és elveknek megfelelően működik. Jelenleg pedig több olyan gátló körülmény van, amely ezt akadályozza. Ezek közül az egyik legfontosabb az ENSZ egyetemlegessége elvének megsértése.

Mit értünk az ENSZ egyetemlegessége alatt? Pozitív értelemben ez azt jelenti, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagja lehet minden békeszerető állam, mely elfogadja az ENSZ Alapokmányában foglalt kötelezettségeket és a Szervezet megítélése szerint e kötelezettségek teljesítésére képes és hajlandó. Negatív értelemben viszont azt, hogy nem lehet az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagja az az állam, amely következetesen megsérti az ENSZ Alapokmányában foglalt elveket, tehát például agresszív államszervezetben vesz részt. Az Amerikai Egyesült Államok és irányítása alatt egyes más államok is durván megszegik az egyetemlegesség e jogilag rögzített elvét. Megszegik azáltal, hogy több békeszerető államot — köztük hazánkat is — kirekesztenek az Egyesült Nemzetek Szervezetéből, másrészt olyan külpolitikát folytatnak, amely szöges ellentétben áll az ENSZ Alapokmányával (többek között agresszív katonai csoportosulásokat hoznak létre). Az ENSZ egyetemlegességének mindenoldalú érvényesítéséért folytatott harc ezért az Egyesült Nem-

zetek Szervezete hatékony működésének az egyik legfontosabb követelménye.

A bandungi értekezlet határozata is erre az álláspontra helyezkedik. A határozat pozitív és negatív értelemben is állást foglal az egyetemlegesség elve mellett. „Az ázsiai—afrikai értekezlet tekintetbe vette, hogy több államot még mindig nem vettek fel az ENSZ-be és úgy vélekedik, hogy a világbékére irányuló eredményes együttműködés érdekében az ENSZ tagságának egyetemesnek kell lennie. Ezért felszólítja a Biztonsági Tanácsot, hogy támogassa mindazoknak az államoknak a felvételét, amelyek az Alapokmány értelmében felvételre jogosultak.” Az ázsiai—afrikai térségből ilyen értelemben felvételre jogosultak: Kambodzsa, Ceylon, Japán, Jordánia, Laosz, Libia, Nepál és — egyeztetés után — Vietnam — mondja az értekezlet záróközleménye. A határozat ugyanakkor felhívja az ázsiai-afrikai térség országait arra, hogy tartsák tiszteletben az ENSZ Alapokmányát, s főként tartózkodjanak „olyan kollektív védelmi rendszerekbe való belépéstől, amelyeknek célja bizonyos nagyhatalmak különleges érdekeinek szolgálata”, magyarul: tartózkodjanak az agresszív katonai csoportosulásokban való részvételtől.

Az eddig elmondottak alapján láthatjuk tehát, hogy a bandungi értekezlet határozatai a legteljesebb mértékben figyelembe veszik a hatályos nemzetközi jog demokratikus elveit és rendelkezéseit. Ezzel a határozatot meghozó államok lényegében kifejezésre juttatták azt az akarukat, hogy a jogi elvek és rendelkezések alapján kívánják bel- és külpolitikájukat kialakítani. A mai nemzetközi helyzetben, amikor az Amerikai Egyesült Államok által vezetett imperialista tömb mindent megtesz az új háború előkészítése érdekében, s ennek során durván megsérti az ENSZ Alapokmányát s a nemzetközi jog más szabályait, óriási jelentősége van ennek: az 1400 millió embert számláló ázsiai és afrikai országok immár nem a jogtalanság, az erőszak és önkény, hanem a

jog és a törvényesség útján akarnak haladni.

A bandungi értekezletnek természetesen nemcsak a világbékét és a nemzetközi együttműködést célzó határozatai, hanem az egyéb kérdésekről szóló megállapodásai is igen fontosak nemzetközi jogi szempontból. *Ezek a megállapodások szorosabb értelmezésben ugyan ázsiai és afrikai kérdéseket érintenek, kapcsolatuk azonban szoros a nemzetközi béke és biztonság, a nemzetközi jog és törvényesség problémájával.* Maga a záróközlemény is kiemeli ezt, amikor leszögezi, hogy a szabadság és a béke elválaszthatatlanok egymástól. Ha tehát a még függő népek nem kapják meg a lehető leggyorsabban szabadságukat és függetlenségüket, ez károsan hathat ki az egész nemzetközi helyzetre. A nemzetközi béke és biztonság ügyének is fontos kérdése — hangsúlyozza a záróközlemény — hogy Ázsia és Afrika minden nemzete szabadon választhassa meg saját politikai és gazdasági rendszerét, saját életmódját és hogy a politikai és gazdasági függetlenség kivívása, a gazdasági és kulturális felemelkedés útján Ázsia és Afrika minden nemzete a nemzetközi kapcsolatok egyenjogú alanyává váljék.

Az értekezlet záróközleménye ezért a leghatározottabban elítéli a gyarmati rendszert és támogatását nyilvánítja azoknak a népeknek (mindenekelőtt Algír, Marokkó és Tunisz népének), amelyek szabadságukért és függetlenségükért küzdenek. A határozat kiemeli, hogy a népek alávetése idegen leigazásnak, uralomnak és kizsákmányolásnak az alapvető emberi jogok megtagadását jelenti és ellentétben van az ENSZ Alapokmányával. Ki kell irtani a gyarmati rendszer minden átkos maradványát, s a ma még gyarmati sorban levő népeknek biztosítani kell az alapvető emberi jogokat és szabadságokat. Elsősorban vonatkozik ez a faji elkülönítés és megkülönböztetés politikájára és gyakorlatára, mely nemcsak az emberi jogok durva megsértése, de a civilizáció és az emberi méltóság alapvető értékeinek megtagadása is.

A függetlenség kivívása és a politikai szabadságjogok biztosítása azonban a kérdésnek csak egyik oldala. E jogokkal Ázsia és Afrika népei csupán akkor tudnak élni, ha gazdasági és kulturális elnyomottságukat és elmaradottságukat felszámolják és a gazdasági és kulturális felemelkedés útjára lépnek. Az értekezleten résztvevő országok ezért kifejezték azt az óhajukat, hogy különleges gazdaságfejlesztési ENSZ alap létrehozásával fokozottabban segítse az Egyesült Nemzetek Szervezete az ázsiai és afrikai országok gazdasági fejlesztését, valamint hogy a kölcsönös érdekek és a nemzeti szuverenitás tiszteletbentartása alapján megfelelő gazdasági és kulturális együttműködés jöjjön létre egyfelől az ázsiai és afrikai országok, másfelől az ázsiai és afrikai térség és a világ más térsége között. Az értekezlet záróközleménye részletesen taglalja is e gazdasági és kulturális kapcsolat különböző formáit és lehetőségeit.

A gazdasági felemelkedés és együttműködés lehetőségeiként és formáiként állapítja meg például a kölcsönös technikai segítségnyújtást, a tapasztalatcserét, a két és többoldalú kereskedelmi és fizetési egyezmények kötését, az atomenergia békés célokra való felhasználásának előmozdítását az ázsiai és afrikai országokban. A kulturális együttműködés céljaként az egymás országainak megismerését, a kölcsönös kulturális cserét és a tájékoztatás-cserét jelöli meg.

A fentiekből kitűnik, hogy a bandungi értekezlet e határozatai is a tétéles nemzetközi jog rendelkezéseire, az ENSZ Alapokmányára épülnek. Maga a záróközlemény több ízben konkrétan is utal erre, amikor hangsúlyozza, hogy az ázsiai-afrikai térség problémáit az ENSZ Alapokmányának szellemében és az Egyesült Nemzetek Szervezetének segítségével kell megoldani. Ismeretes, hogy az ENSZ Alapokmányának XI. és XII. fejezete részletesen foglalkozik a még függő, gyámság alatt élő népek kérdésével és határozottan leszögezi, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének azok

a tagjai, melyek olyan területek igazgatásáért vállalták el, vagy készek elvállalni a felelősséget, mely területek népei az önkormányzat teljes mértékét még nem érték el, kötelesek minden eszközzel előmozdítani e területek lakosságának politikai, gazdasági, szociális és nevelésügyi fejlődését, jólétének állandó emelkedését, valamint fokozatos haladásukat az önkormányzat vagy a függetlenség felé, „ahogyan az az egyes területek és népeik különleges viszonyainak és az érdekelt népesség szabadon nyilvánított akaratának megfelelő”. Az Alapokmány e fejezetei ugyanakkor hangsúlyozzák azt is, hogy támogatni kell e területeken az alapvető emberi jogoknak és szabadságnak mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletbentartását.

Köztudomású, hogy e nemzetközi gyámsági rendszer komoly előrehaladást jelent a Nemzetek Szövetsége idejében fennállott mandátum rendszerrel szemben. A Szovjetunió természetesen — a lenini—sztálini nemzetiségi politika alapján állva — elvileg ellenezte a gyámsági rendszernek még ezt a formáját is. A Szovjetunió mindig elítélte a gyámsági rendszer mindenféle megnyilvánulását. Az adott körülmények között azonban, amikor az imperialista államok makacs ellenállása folytán nem lehetett megszüntetni a gyámsági rendszert, a Szovjetunió is számolnia kellett ezzel a ténnyel és ennek megfelelően kellett kialakítania álláspontját. Azt kellett elérnie, hogy a lehetőségekhez mérten minél jobban a haladás irányába terelje e kérdés megoldását és nemzetközi jogi rendezését. A Szovjetunió harcának eredményei tükröződnek abban az előrehaladásban, melyet e tekintetben az ENSZ Alapokmánya a Népszövetség Egyezség-okmányával szemben tett. (Különösen azon keresztül, hogy világosan meghatározta a gyámsági rendszer alapvető célját: azt, hogy elő kell segítenie a gyámság alatt élő népek fokozatos előrehaladását az önkormányzat vagy a függetlenség felé.)

Ez a haladás azonban, melyet az Alap-

okmány elvileg biztosít, rendkívül összezugsorodik az imperialista államok gyakorlatában. Hogy ez tényleg így van, azt mi sem bizonyítja jobban, mint maga a bandungi értekezlet. Az értekezlet több felszólalója rámutatott arra, hogy Ázsiának és Afrikának még számos népe él véres gyarmati elnyomás alatt. Ezeket az országokat kegyetlenül kiszipolyozza az imperialista tőke s politikailag is teljes függésbe hozza a nagy gyarmattartó imperialista hatalmaktól. Ezeknek az országoknak a dolgozói meg vannak fosztva az alapvető emberi jogoktól, nem csekély részük alá van vetve a faji megkülönböztetéseknek, s többségük gyalázatos életfeltételek között él. A gyámsági rendszer tehát nem a népek önrendelkezési jogának őrévé és segítőjévé, hanem a gyarmati kizsákmányolást fedező intézménnyé vált.

Ilyen körülmények között különösen nagy jelentősége van a bandungi értekezlet határozatának. A határozat a gyarmati rendszer mélyszéles elítélésével, elítéli lényegében azt az imperialista politikát is, mely kijátssza az ENSZ Alapokmányának a gyámság intézményére vonatkozó rendelkezéseit és állást foglal az Alapokmány rendelkezéseinek tiszteletbentartása, sőt mielőbbi megvalósítása, röviden a gyámsági rendszer fokozatos megszüntetése mellett. Ez a törekvés pedig minden kétséget kizáróan a haladó nemzetközi jog további megerősödését is szolgálja.

Sajnos, nincs mód arra, hogy e cikk keretében részletes nemzetközi jogi elemzés tárgyává tegyük a bandungi értekezlet határozatait. Vázlatos áttekintésünk is világosan mutatja azonban, hogy a bandungi értekezlet valóban a nemzetközi jog demokratikus elveinek nagy győzelmét jelentette. Bebizonyította, hogy a nemzetközi jognak megvannak azok a szabályai, amelyek tartósan biztosíthatják a nemzetközi békét és biztonságot, az államok békés egymásmellettélését. A nemzetközi feszültség oka tehát nem a megfelelő nemzetközi jogi szabályozás hiányában keresendő, hanem abban, hogy egyes imperialista

hatalmak durván megsértik és nem tartják be a nemzetközi jog elveit és tételes rendelkezéseit.

Az imperialista hatalmak diplomatái és nemzetközi jogászai gyakran hivatkoznak mostanában arra, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete és az ENSZ Alapokmánya nem felel meg eredetileg kitűzött céljainak. Ennek jegyében támadják vak dühvel, de békeszólamok leple alatt az Egyesült Nemzetek Szervezetét és az ENSZ Alapokmányát. A bandungi értekezlet kemény csapást mért ezekre az imperialista nézetekre és törekvésekre. Az értekezleten elhangzott felszólalásokból és az értekezlet záróközleményéből minden kétséget kizáróan kitűnik, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete és az ENSZ Alapokmánya csak azoknak a köröknek nem felelhet meg, amelyek politikájukat az erőszakra és az elnyomásra építik. Azok az államok viszont, melyek elismerik a békés egymásmellettélés lehetőségét és az államok békés, egyenjogú kapcsolatai megteremtésének szükségességét, a legteljesebb mértékben törekvésük alapjául fogadják el az ENSZ Alapokmányának elveit és rendelkezéseit. Ezek az elvek és rendelkezések korántsem avultak még el, mint ahogy ezt néhány amerikai és angol nemzetközi jogász állítja. Az Alapokmány demokratikus elveinek, s különösen a szuverenitás elvének elavulása nem más, mint olyan imperialista vágyálom, melyet a világ népei a leghatározottabban elutasítanak. A demokratikus békeszerető népek jól tudják, hogy a nemzetközi kapcsolatok békés fejlődése csak a nemzetközi jog e demokratikus elveinek tiszteletbentartása és érvényesítése útján biztosítható.

A bandungi értekezlet a nemzetközi béke és biztonság ügyével szoros összefüggésben megmutatta egyben azt is, hogy a gyarmati és függő népek felszabadító mozgalmi és törekvései teljes összhangban állnak a nemzetközi jog, az ENSZ Alapokmányának rendelkezéseivel. A fő hiba a gyarmati és gyámsági rendszer területén is abban van, hogy a gyarmattartó hatal-

mak nem tartják magukat az ENSZ Alapokmányának rendelkezéseire. A gyarmati népek szabadságharca ezért a legszorosabb kapcsolatban áll a nemzetközi törvényesség megszilárdításáért folyó harccal. Azok a gyarmati népek, melyek szabadságukért és függetlenségükért harcolnak, egyben az ENSZ Alapokmánya elveinek és rendelkezéseinek érvényesítéséért is küzdenek. Ebből viszont következik, hogy az ENSZ Alapokmánya fontos fegyvert jelent a szabadságért küzdő minden függő nép számára.

II. Az imperialista hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok igen ellenségesen fogadták természetesen az ázsiai és afrikai országok értekezletét. Érthetően féltek és félnek az ázsiai és afrikai országoknak attól az akcióegységtől, mely végsősoron az ő világműveltségű terveiket ássa alá. Az imperialista hatalmak nem akarják elveszíteni korlátlan profitszerző területeiket, a gyarmatokat, s háborús politikájuk megvalósítása érdekében továbbra is függő helyzetben kívánják tartani ezeket az országokat. Nyilvánvaló, hogy annak az imperialista politikának, melynek alapelvei, más népekkel szemben is az erőszakon, a féltelen terroron alapulnak, nem felelnek meg a bandungi értekezletnek a nemzetközi jog és törvényesség alapján álló határozatai.

Az imperialista hatalmak meg is tették mindent, hogy a bandungi értekezlet munkájának eredményességét megakadályozzák. Nagy erőfeszítésekkel igyekeztek meggyőztetni az értekezlet megtartását (még aljas gyilkosságoktól sem riadtak vissza), s amikor ez nem sikerült, megpróbálták befolyásolni az értekezlet munkáját néhány, az Egyesült Államoktól közvetlenül függő ország küldöttsége révén. Az amerikai kormány például — írja a Newsweek-ben Ernest K. Lindley — „felbátorította barátait, hogy jelenjenek meg és küldjenek elég erős delegációkat ahhoz, hogy összefogjanak egymással és szembe szálljanak a ... vörösökkel.” (Meg kell jegyezni mellesleg, hogy a bandungi értekezleten résztvevő 29 országból mind-

össze kettő volt „vörös”: Kína és a Vietnami Demokratikus Köztársaság.) Mindez nem vezetett azonban eredményre. A bandungi értekezlet a maga egészében hatalmas csapást mért az imperialista mesterkedésekre.

E mesterkedések mindenesetre intő figyelmeztetések. Az imperialista hatalmak, s elsősorban az Amerikai Egyesült Államok minden bizonnyal latbavetik egész erejüket, hogy megbontsák az ázsiai-afrikai népek egységes harcát, s hogy a függetlenségüket és szabadságukat kivívott országokat ismét uralmuk alá hajtassák. Ennek jelei különben már a bandungi értekezletet megelőző időkben is egyre szaporodtak.

Különösen bizonyítja ezt a délkelet-ázsiai támadó blokknak (Seato-South East-Asia Treaty Organisation: délkeletázsiai szerződés) létrehozása. A blokkot — mint ismeretes — a manilai értekezleten (1954. szeptember 8) megkötött paktummal 8 ország — az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Ausztrália, Új Zéland, Pakisztán, Fülöp-szigetek és Thaiföld — tákolta össze. E szerződés és blokk lényegére találóan mutat rá a Szovjetunió külügyminisztériumának 1954. szeptember 15-i nyilatkozata, amikor kijelenti: „Az új katonai csoportosulás lényegében véve a gyarmattartó hatalmak tömbje, amelyet azzal az imperialista céllal létesítettek, hogy megtartsák gazdasági és politikai állásaikat Ázsiában, ahol a helyzet gyökeresen megváltozott, mégpedig különösen a nagy kínai nép történelmi jelentőségű győzelme folytán.” A manilai paktum különböző rendelkezései és nem utolsósorban a manilai paktumot aláíró államok magatartása minden kétséget kizáróan dokumentálja, hogy itt egy olyan agresszív szerződéssel és katonai csoportosulással állunk szemben, mely szöges ellentétben áll az ENSZ Alapokmányának szellemével.

Az Amerikai Egyesült Államok diplomatái és nemzetközi jogászai természetesen e szerződést és katonai csoportosulást

is — éppúgy, mint az Atlanti Szerződést — az ENSZ céljaival és elveivel összhangban álló, regionális, védelmi jellegű megállapodásnak szeretnék feltüntetni. Nem kell azonban nagy nemzetközi jogi tudás ahhoz, hogy ezt könnyen megcáfolhassuk. Egyszerűen át kell lapozni az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának idevonatkozó (különösen a regionális szerződésekről és megállapodásokról szóló) rendelkezéseit s összehasonlítani e szerződés szellemével és betűivel. Mindjárt kitűnik az egész paktum hazug, agresszív és jogellenes volta.

Azt különben, hogy e szerződésnek a valóságban agresszív céljai vannak, maguk az amerikai hivatalos körök is kifejezték, amikor a tömb egyik alapvető feladataként azt jelölték meg, hogy megakadályozza a délkeletázsiai országok ellen irányuló „felforgató tevékenységet”. Nyilvánvaló, hogy e körök a felforgató tevékenységen a gyarmati népek felszabadító mozgalmát értik. Joggal emelte ki ezért a szovjet külügyminisztérium említett nyilatkozata, hogy úgy tekinti a „délkelet-

ázsiai védelmi szerződést”, mint olyan cselekedetet, mely Ázsia és a Távol-Kelet biztonsága és szabadsága ellen irányul és ellentétben áll a béke megszilárdításának feladataival, a nemzetközi jog tételes rendelkezéseivel.

A SEATO mellett nemkülönben tanúskodnak az imperialista hatalmak világuralmi, agresszív szándékairól e térségben a Dél-Korea—Japán—Taivan blokk terve, az amerikaiak taivani agressziója, a közel- és középkeleti agresszív katonai csoportosulások létrehozására irányuló erőfeszítések stb. is. Különösen ki kell emelni az amerikaiak taivani agresszióját, mely nemcsak durva beavatkozást jelent a Kínai Népköztársaság belügyeibe, hanem egyben a nemzetközi békét és biztonságot is veszélyezteti.

Az ázsiai és afrikai országok népeinek ezért meg kell kettőzniök erőfeszítéseiket, hogy az imperialista törekvéseket megakadályozzák, szabadságukat, függetlenségüket és békéjüket megvédelmezzék és a nemzetközi jogot és törvényességet dicalra juttassák.

Markója Imre

Új törvény az ügyvédség szervezetéről

A 23/1955. (III. 20.) M. T. sz. rendelet (a továbbiakban: R.) időszzerűvé teszi, hogy az ügyvédség szervezeti kérdéseivel foglalkozzunk.

A rendelet a felszabadulás óta tulajdonképpen az *első jogszabály*, amely több lényeges kérdésben módosítja az ügyvédség eddigi szervezetét.

A rendelet jelentőségének felméréséhez szükséges, hogy röviden szemügyre vegyük az *ügyvédség szervezeti fejlődését* a felszabadulás után. A felszabadulás utáni évek törvényhozása csupán lényegtelen kérdésekben érintette az 1937. évi IV. sz. ügyvédi rendtartást, amely tehát a R. megjelenéséig úgyszólván változatlan szövegével az ügyvédség szervezeti törvénye maradt.

Maga az Ürt. magán viseli a tipikus kapitalista törvény minden jegyét, ami érthető is, mert a feudális-burzsoá Magyarország ügyvédségének testére volt szabva. Gazdasági alapunk változása nem maradhatott azonban hatás nélkül az Ürt. tartalmára sem. Rendelkezéseit ugyanis az ügyvédség szervei és maga az ügyvédség a gyakorlatban *új szellemmel, új tartalommal* töltötte meg. Ennek megvilágítására elegendő pl. arra hivatkozni, hogy az Ürt. 3. §-a az ügyvédi kar különleges erkölcsi tekintélyéről beszél, ezzel szemben az ügyvédség számottevő része a felszabadulás után a dolgozókra irányadó általános erkölcsi szabályokat tekinti irányadónak. Maga az ügyvédség szüntette meg a helyettes ügyvéd intézmé-

nyét, amit az Ürt. 67. §-a a kizsákmányolás sajátos formájaként hozott létre. Szó sem lehetett a felszabadulás után az Ürt. 54. §-ának alkalmazásáról, amely az ügyvédi gyakorlatot bizonyos körülmények mellett biztosíték letételétől teszi függővé. Ügyvédségünk becsületes rétege *munkadíját* a megbízás ellátásához szükséges munka mennyisége és minősége szerint, és nem a korlátlan lehetőségeket, „szabad egyezkedést” biztosító 96. § alapján kötötte ki. A becsületes ügyvédek által ténylegesen alkalmazott tételek szerint szabályozta az 5/1954. (VII. 3.) I. M. sz. rendelet az ügyvédi munkadíj összegét.

Az ügyvédség felszabadulás utáni szervezeti fejlődését illetően meg kell emlékezni az *ügyvédi munkaközösségek önkéntes megalakulásáról*. A fejlődésnek ez az oldala annál inkább jelentős, mivel a munkaközösségek megalakulását jogszabály nem írta elő. 1948-ban indult meg a munkaközösségek önkéntes szervezése terén az a folyamat, amelynek pozitív eredménye ma már az ügyvédség kb. felének munkaközösségekben való működése. A munkaközösségekbe tömörült ügyvédek az ügyvédi kamarák és az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságának (ÜKOB) segítségével maguk alkották meg a megalakulásukra, szervezetükre és működésükre vonatkozó szabályokat. Jelenleg az ÜKOB 1954. május 29-i teljes ülésén elfogadott szervezeti szabályzat van hatályban, amelyet az Igazságügyminiszter is jóváhagyott. A szervezeti szabályzat kétségtelenül olyan jogforrás, amely az ügyvédség szerveire és a munkaközösségekre kötelező rendelkezéseket tartalmaz. Emellett már 1955. március 20. előtt is találkoztunk olyan jogszabályokkal, amelyek az ügyvédi munkaközösségekre, mint az ügyvédség ténylegesen létező, haladó jellegű, állami támogatást érdemlő formájára utalnak (a 20/1952. (III. 23.) P. M. sz. rendelet az ügyvédi munkaközösségek adózásáról, amelyet a 8/1955. (IV. 1.) P. M. sz. rendelet további kedvezmény biztosításával módosított; a 2/1954. (V. 13.) I. M. sz. rendelet az ügy-

védi munkaközösségek tagjainak társadalombiztosításáról; az igazságügyminiszter és a földművelésügyi miniszter 55/1954. sz. együttes utasítása, amely az ügyvédi munkaközösségekre kívánja bízni a termelőszövetkezetek jogi képviselését).

Mindez nem változtat azonban azon a tényen, hogy az ügyvédi munkaközösségek az ügyvédi szervezeti törvényen kívül, e törvényben való szabályozás nélkül léteztek.

Az elmondott néhány példa mutatja, hogy az ügyvédség szervezete a felszabadulás után a régi Ürt. mellett is *ténylegesen* jelentős fejlődésen ment keresztül, annak ellenére, hogy a régi szervezeten *jogszabályi* változás alig történt. Az Ürt. két novellája közül az 1947. évi I. számú törvény ugyanis csupán néhány lényegtelen szervezeti módosítást vezetett be, az 1948. évi XXIX. számú törvény pedig alapján véve csak az ÜKOB-ról rendelkezett.

Bár nem tartalmazott szervezeti módosítást, mégis fontos szerepet töltött be az ügyvédség szervezetének demokratizálásában a 3940/1948. Korm. sz. rendelet, amely a kamarák autonómiájának felfüggesztésével lehetővé tette, hogy az új kamarai választások eredményeképpen a korábbi vezetőknél alkalmasabb személyek kerüljenek az egyes kamarák tisztikarába.

Az ügyvédi szervezet tízéves fejlődésének fenti vázlata megvilágítja a 23/1955. (III. 20.) M. T. sz. rendelet jelentőségét, amit főleg abban kell látnunk, hogy törvényhozásunk az új bírói szervezet felépítése és új ügyészségünk megalkotása után *megkezdte az ügyvédi szervezet átalakítását is*.

A jogszabály távolról sem kívánja az Ürt. teljes szövegét félretenni, hanem csupán néhány döntő jelentőségű rendelkezéssel egészíti ki, amellet hatályon kívül helyezi, illetőleg megváltoztatja egyes olyan rendelkezéseit, amelyek az ügyvédség fejlődését egyenesen gátolták és az ügyvédség szerveinek működését sok tekintetben megnehezítették.

A R. teljesen átalakítja az ügyvédi kamarák és az ÜKOB feladatkörét. Az ügyvéd-

ség szervei az Ürt. értelme és szelleme szerint csupán az itt-ott felbukkanó igazgatás és fegyelmi ügyek intézésére voltak hivatva. A fentiekben már érintettük az ügyvédi szervek jelentős öntevékenységet, amely különösen az utóbbi években egyre inkább tervszerű, irányító, a kamarai tagok munkáját átalakító jelleget öltött magára. Az új jogszabály az ügyvédi szervek e törekvését méltányolva ruházta fel most már megfelelő törvényes rendelkezés formájában mind az ügyvédi kamarákat területükre vonatkozóan, mindpedig az ÜKOB-ot az ország egész ügyvédségére vonatkozóan az irányítás és hatékony ellenőrzés jogkörével. A rendelet ugyanakkor megállapítja az említett szervek felelősségét is a reájuk ruházott komoly hatáskörrel kapcsolatban.

A R. fokozza az *Igazságügyminiszter hatáskörét* is az ügyvédi szervek és az ügyvédség felügyelete terén. Az ügyvédi szervek határozatait tekintetében az Igazságügyminiszternek az Ürt. értelmében csak megsemmisítő hatásköre volt. A rendelet 3. §-a a megsemmisítő jogkörön túlmenően az Igazságügyminisztert arra is feljogosítja, hogy az ügyvédség bármely szervének törvényellenes határozatát vagy intézkedését megváltoztassa.

A R. további fontos rendelkezése most már az ügyvédi szervezeti törvény keretébe illeszti be a *munkaközösségeket*, jogi személynek nyilvánítja őket és a kamarák fontos feladatává teszi fejlődésük elősegítését.

Jelentősen módosítja a jogszabály a *kamarai felvétel* feltételeit. A jelölti gyakorlat idejét két évre szállítja le, s ugyanakkor megszünteti az ügyvédi vizsgát. Ez a rendelkezés alkalmas arra, hogy elősegítse az ügyvédi kar fiatal, már a népi demokrácia által képzett káderekkel való felfrissítését. A hosszú ügyvédjelölti gyakorlat és az ügyvédi vizsga, amely sok tekintetben nem nyújtott valóságos képet a vizsgázók ismereteiről, csökkentette az egyetemről kikerülő fiatal jogászok érdeklődését az ügyvédi pálya iránt, mivel más

jogászai pályákon kisebb nehézségek árán és gyorsabban jutottak előre a fejlődés útján. Az ügyvédi gyakorlat csökkentése és a vizsga megszüntetése azonban korántsem jelenti az ügyvédség színvonalának leszállítását. A R., valamint a végrehajtása tárgyában kibocsátott 110/1955. (I. K. 8. sz.) I. M. sz. utasítás komoly követelményeket ír elő a jelöltek gyakorlati képzésére, ismereteik gyarapítására és az ügyvédi névjegyzékbe való felvételt kérők alkalmasságának az ellenőrzésére vonatkozólag. Az ügyvédség szerveitől függ, hogy a R.-ben szabályozott hatáskörökkel élve biztosítsák az ügyvédi kar színvonalának tényleges emelkedését.

Lényeges szervezeti változást jelent a R. 7. §-a, amely az állami szerveknél, vállalatoknál és szakszervezeteknél *alkalmazott* ügyvédek és ügyvédjelöltek kamarai tagságát megszünteti. A R. ezáltal megszünteti azt a formális tagsági köteleket, amely csupán felesleges tagdíj- és nyugdíj-járadék-fizetéssel, kettős fegyelmi (vállalati és kamarai) felelősséggel járt és amely az érdekelt kamarai tagoknak semmit sem nyújtott. A kamarai tagság megszüntetésével egyidejűleg a R. gondoskodott arról is, hogy a törölt vállalati ügyvédek és ügyvédjelölteket jogsérelem ne érje. A már említett 7. § ugyanis *kötelező* kamarai felvételt ír elő az ezen rendelkezés alapján törölt jogászokra abban az esetben, ha munkaviszonyuk megszűnése után meghatározott feltételek mellett felvételüket kéri. A vállalati ügyvédjelöltek kamarai felvétele esetén pedig a törlésük előtt megszerzett vállalati ügyvédjelölti gyakorlat idejét be kell számítani.

Gyökeresen megváltoztattatta a R. az ügyvédek *fegyelmi* cselekményeivel kapcsolatos eljárási szabályokat. Az Ürt. a fegyelmi eljárást bírósági eljárásként szabályozta, ami az ügyvédi fegyelmi eljárást vontatottá, nehézkessé tette. Az ilyen eljárás eredményeképpen hozott fegyelmi határozatok alig tudták biztosítani a fegyelmi eljárás fő célját: a nevelő hatást. A fegyelmi tanácsok fegyelmi határozatait

jogerőre emelkedésük után a fegyelmi judikatúrában egyedülálló, felül nem vizsgálható, sajátos „fegyelmi bírósági ítéletek” voltak. Az ügyvédi fegyelmi eljárásnak ezt a jellegét szünteti meg a R. akkor, amikor a fegyelmi eljárást igazgatási eljárás-ként, a népi demokráciánkban érvényesülő általános fegyelmi eljárási elvek alapján építi fel. A R. alapján kibocsátott 2/1955. (III. 20.) I. M. sz. ügyvédi fegyelmi szabályzat rendelkezései alkalmasak arra, hogy a háromtagú választott I. és II. fokú tanácsok egyszerűsített gyors eljárásban valóban hatékony fegyelmi intézkedéseket hozzanak.

A kifejtettek szerint a R. fontos határköve az új ügyvédi szervezet felépítésének. Hiba volna azonban azt gondolni, hogy az ügyvédi szervezetre vonatkozó kodifikációs feladat ezzel megoldást nyert. Nemcsak az ügyvédség szervezeti megszilárdítása, hanem igazságszolgáltatásunk általános érdeke is megkívánja az új egységes ügyvédi rendtartás megalkotását a szocialista igazságszolgáltatás követelményeinek megfelelően. Az új ügyvédi szervezeti törvény kibocsátása előtt is adva van azonban a jelenlegi törvényes keretekben annak lehetősége, hogy az ügyvédség saját szerveinek határozatai alapján az Igazságügyminiszter irányítása és segítsége mellett fejlessze tovább szervezetét.

Ismeretésünk befejezésekeppen néhány olyan területre kívánunk rámutatni, amelyen az ügyvédség szervezeti fejlődése a jelenlegi törvényes keretekben eredményesen biztosítható. A R. érintetlenül hagyja az ügyvédi gyakorlat eddigi két formáját. Az ügyvédi munkaközösségek mellett nincs semmi korlátozása a magánügyvédek működésének. A fejlődés iránya azonban kétségtelenül az ügyvédi munkaközösségek mint jól bevált, az egységes irányítást és az ügyvédi munka színvonalának emelését biztosító kollektív ügyvédi irodák hálózatának a kiterjesztése. Fontos érdek fűződik tehát ahhoz, hogy az ügyvédi munkaközösségek szervezeti megszilárdítása egyre nagyobb vonzóerőként hasson a

magánügyvédek minél szélesebb rétegei felé. Az ügyvédi szervekre vár az a feladat, hogy az ügyvédi munkaközösségek szervezetét az Igazságügyminiszter irányítása mellett továbbfejlesszék és megszilárdítsák. E feladatok körében kell kialakítani a munkaközösségek gazdálkodásának olyan egységes elveit, amelyek a közösségi ügyvédek munkájának megfelelő jövedelemelosztást és emellett a munkaközösségek megfelelő munkájához szükséges feltételeket (a munkaközösségi irodákkal kapcsolatos beruházásokat, az irodák adminisztrációs és egyéb dologi szükségleteit stb.) biztosítják.

A R. nem érinti a jelenlegi ügyvédi igazgatási szervek, az ügyvédi kamarák szervezetét. Ezeken belül is lehetőség nyílik azonban arra, hogy *belső szervezetüknek az ügyrend formájában való egyszerűsítésével és tökéletesítésével a fejlődés útjára lépjenek.*

A jelenlegi ügyvédi szervezet lehetővé teszi azt is, hogy az ügyvédek *továbbképzése, az ügyvédjelöltek nevelése, valamint az ügyvédség munkájának az ellenőrzése* az eddiginél megfelelőbb, szervezett formában haladjon előre.

Az ügyvédség szervezeti fejlődésének egyik eszköze az ügyvédi kamarák *megyéenként való megszervezése*. A megyéknek megfelelő kamarák felállítása lehetővé teszi, hogy a megyei ügyvédi kamara a helyi szervekkel szorosabb kapcsolatban, a helyi szervek irányítását követve és azok támogatását élvezve, az eddiginél hatékonyabban fejlessze az adott megyei ügyvédség munkáját. A megyei ügyvédi kamarák felállítása előtt is fejlődés érhető el a megyei *helyi bizottságok*, illetőleg járási megbízottak szervezetének fejlesztésével.

Az Ürt. novellája tehát az ügyvédi szervek tervszerűen folytatott tevékenységével párosulva alkalmas arra, hogy az ügyvédség szervezetének tényleges további fejlesztésével lerakja azt az alapot, amelyen az ügyvédség szocialista jellegű szervezete felépülhet.

Révai Tibor

Vita büntetőjogunk kodifikációjának elvi kérdéseiről

A Magyar Tudományos Akadémia 1955. évi Nagygyűlésének keretében hangzott el *Schultheisz Emil* egyetemi tanár, a jogi tudományok kandidátusának előadása „A büntetőjogi kodifikáció elvi problémái”-ról.¹ Az előadáshoz a büntetőjogi elmélet és gyakorlat művelőinek köréből számosan szóltak hozzá. A vita anyagának ismertetése nemcsak azért látszik fontosnak, hogy a jogászközvéleményt ezúton is tájékoztassa a büntetőjogi kodifikáció állásáról, hanem azért is, mert a vita során a büntetőjog számos olyan kérdéséről esett szó, amelyeknek irodalmi megnyilvánulásai úgyszólván teljesen hiányoztak eddigi büntetőjogi irodalmunkból. Ezért e cikk keretében a polémikus, vagy értékelő szempontokat mellőzve, a lehető teljes tartalmi ismertetésre törekszem. A vita anyagának áttekinthetővé tétele érdekében az előadás ismertetése után az egyes hozzászólásokat szétbontva, tárgy szerint csoportosítva közlöm.

A vita résztvevői valamennyien egyetértettek abban, hogy a szocialista büntetőjognak új, átfogó kodifikálása a szocialista jogrend további kiépítésének jelentős mérföldköve lesz és egyúttal jelentős tényezője a szocialista törvényesség további megszilárdításának. A vita résztvevői valamennyien örömmel üdvözölték a kodifikációnak ezt az új módszerét, amely a jogászközvéleményt és tudományos közvéleményt már a kódex megalkotása közben mozgósítja, sorompóba állítja a fontos elvi kérdések nyilvános felvetésével és megtárgyalásával.

I. Előadásának első részében *Schultheisz* professzor az új büntetőkodez általános részének néhány kérdését vetette fel. A kérdések tárgyalásánál abból indult ki, hogy a Btá. igen sikerült jogalkotás és így rendelkezései általában kevés módosítással megfelelnek a szocialista büntetőjog követelményeinek.

1. a) A Btá. a burzsoá kódexek osztályjellegét leplező, formális-dogmatikus bűncselekményfogalom meghatározásával szemben a bűncselekménynek materiális-osztályjellegű meghatározását adja. A tartalmi ismérv meghatározásának a büntethetőségi szabályokra való kihatása felbecsülhetetlen értékű. E szabályok közül problematikusnak tekinthető a Btá. 56. §-ának első fordulata, mely szerint a bűnösség megállapítását és a büntetés kiszabását mellőzni kell, „ha az elkövetett büntett — az eset összes körülményeinek mérlegelése alapján — olyan csekély jelentőségűnek mutatkozik, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen”. A Btá.-nak ebben a rendelkezésében arról van szó, hogy megtalálhatók a bűncselekmény fogalmi elemei — a társadalomveszélyesség és bűnösség — és bizonyos feltételek fennforgása esetén a cselekmény mégsem büntethető. Tisztázandó tehát azoknak a körülményeknek a jogi természete, melyeket büntethetőséget kizáró hatállyal ruházott fel a törvény. A bűncselekmény megvalósulásához a társadalomveszélyességnek bizonyos magasabb foka szükséges. Az egyes tényállások olyan cselekményeket írnak körül, amelyek általában a társadalomveszélyességnek ezt a magasabb fokát tükrözik. Kivételes esetekben azonban a különös rész keretei

¹ Az előadás teljes szövegét közli a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, 1955. VI. 3-4. száma.

közé illő cselekmény veszélyessége nem éri el a büntetéstérdemlőséghez megkívánt fokot. Ezekben a kivételes esetekben a társadalomra veszélyesség elégtelen foka miatt kell a büntetést mellőzni. Minthogy a szóban forgó törvényi rendelkezés a társadalomra veszélyességgel kapcsolatos büntethetőséget kizáró okot szabályoz, azt a „Büntetés kiszabása” című fejezetből át kell vinni a büntethetőségről szóló fejezetbe a büntethetőség egyéb akadályait rendező szabályok mellé.

b) A Btá. 56. §-ának második fordulata két büntethetőséget megszüntető okot állapít meg, külön tartva egymástól a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességének a büntett elbírálásáig történt elenyészését. A rendelkezés jelenlegi formájában nem tartható fenn változatlanul, mert mesterségesen szétválasztja egymástól a bűncselekmény alanyi és tárgyi mozzanatait. Az elkövető társadalomra veszélyessége függvénye a cselekmény társadalomra veszélyességének, önálló léte nincs. A jelenlegi szövegezés szerint lehetséges az elkövető társadalomra veszélyességének önálló, a cselekménytől független, attól elválasztott megszűnése és ez az objektív veszélyesség további fennállása ellenére a bűnösség megállapításának és a büntetés kiszabásának mellőzéséhez vezet. A két veszélyességi mozzanat kölcsönös összefüggését helyesen értékelve, a szabályozást úgy kell megváltoztatni, hogy az elkövető társadalomra veszélyességének megszűnése csak az esetben foszthatja meg a cselekményt társadalomra veszélyes jellegétől, ha hatásában elenyészetti a külső magatartás objektív veszélyességét is. Minthogy a Btá. 56. §-ának második fordulata büntethetőséget megszüntető okokat szabályoz, ezért — az első fordulat sorsát osztva — jelenlegi helyéről a büntethetőségi akadályokról szóló fejezetbe kell átvinni.

2. a) A szocialista büntetőjogot a bűnösségen alapuló felelősség elvének következetes keresztülvitele jellemzi. A szovjet büntetőjoghoz hasonlóan a mi büntetőjogunknak is ki kell küszöbölnie a bűnös-

ségen túlmenő eredményért való felelőséget, az ún. objektív beszámítást.

b) A bűnösség kérdésének megvitatása során felmerült egy olyan javaslat, hogy a szándék fogalmának törvényi meghatározásába fel kellene venni a társadalomra veszélyesség tudatának mozzanatát. A szándékfogalom ilyen átalakítása azt eredményezné, hogy a társadalomra veszélyességre való alapos ok nélküli tévedés esetén az elkövetőt a bűncselekmény gondatlan változataért kellene felelősségre vonni. Ez a nézet nem helyes. A büntetőjog abból a gyakorlati tapasztalatból indul ki a kérdés rendezésénél, hogy a cselekmények elkövetői általában tisztában vannak cselekményük társadalomra veszélyességével és ezt az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell. A szándék fogalmának javasolt szerkezeti átalakítása kivetkőztetné a szándék és gondatlanság fogalmát eredeti természetéből lélektani szempontból is. A cselekmény törvényi tényállásbeli ismérveinek tudatában cselekvő személy szándékosan és akaratlagosan jár el akkor is, ha a cselekmény társadalomra veszélyességéről történetesen téves elképzelése volt. A mindennapi életfelfogásnak is ellentmond ilyen esetben gondatlan cselekményben megállapítani az elkövető bűnösségét.

c) A Btá. 12. §-át úgy kellene átalakítani, hogy világosan elkülönüljön egymástól a gondatlan bűnösségi alakzat két faja: a luxuria és negligencia. A gondatlan cselekmények büntetendőségének kérdését a Btá. jelenlegi 11. §-ával teremtett jogállapottól eltérően úgy kell rendezni, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekményeket csak a különös részben meghatározott esetekben lehessen büntetni.

A gondatlan cselekmények szankciójának kérdésében a kodifikációs tárgyalások során végleges álláspont nem alakult ki. Annyi azonban megállapítható, hogy az ilyen cselekményekre elvben és általában a szándékos cselekmények szankciójánál enyhébb büntetést kell előírni.

3. a) A büntetési rendszer átalakításának kérdései közül a párhuzamos büntetési

rendszer állott az utóbbi időben az érdeklődés homlokterében. A párhuzamos büntetési rendszer, azaz a különös részben vagylagosan előírt büntetések rendszere, nem helyesíthető. Enyhébb büntetési nemre való áttérés lehetőségét az általános rész enyhítő rendelkezései alapján kell megteremteni és nem a különös rész vagylagos szankcióiban, mert az előbbi megoldás nagyobb lehetőséget biztosít az egyéniesítésre. A párhuzamos büntetési rendszer ellen szól az a körülmény is, hogy a javító-nevelő munka és a pénzbüntetés természeténél fogva nem minden személlyel szemben alkalmazható. Holysabb tehát a vagylagos büntetések büntettekénti előírása helyett az általános részben felhatalmazni a bírót, hogy a börtönbüntetés enyhébb eseteiben bármely — az adott esetben az elkövetőre alkalmazható — büntetési nemre áttérjen.

b) A foglalkozástól való eltiltásnak a Bt. 43. §-ában történt szabályozása szerkezeténél fogva logikai ellentmondást tartalmaz. A második bekezdés szerint a foglalkozástól való eltiltás kötelező, ha a büntettet a foglalkozás szabályainak felhasználásával, megszegésével, vagy az abban való járatlansággal követik el, továbbá ha egy évnél hosszabb börtönbüntetést alkalmaznak, vagy ha az elkövetőnek foglalkozásában való meghagyása a társadalomra veszélyt jelent. Az első bekezdés szerint ezt a mellékbüntetést ki lehet szabni akkor is, ha a második bekezdés előbb említett esetei nem forognak fenn. Ez azt jelenti, hogy foglalkozásától el lehet tiltani azt, akinek az ebben való meghagyása nem jelent a társadalomra veszélyt. Az ellentmondás magva tehát az, hogy a foglalkozástól való eltiltás egyedüli jogalapja csak a foglalkozás további gyakorlásában rejlő társadalomra veszélyesség lehet, ha ez hiányzik, akkor nincs értelme és célja a büntetésnek. A törvény jelenlegi rendelkezéseit úgy kell tehát módosítani, hogy egy évet meg nem haladó börtönbüntetés alkalmazása esetén is ki kelljen szabni a foglalkozástól való eltiltást, ha az elköve-

tőnek abban való meghagyása a társadalomra veszélyt jelent. Amennyiben a foglalkozás további gyakorlása a társadalomra veszélyt nem jelent, akkor a mellékbüntetés kiszabását mellőzni kell. Egy évnél súlyosabb börtönbüntetés alkalmazása esetén pedig megdönthetetlen törvényi vélelmet kell felállítani arra nézve, hogy a foglalkozásban való meghagyás a társadalomra veszélyt jelent és kötelezően kell előírni a mellékbüntetés kiszabását. Az igazságtalan döntések elkerülése érdekében azonban helyesebb volna az a megoldás, hogy a mellékbüntetés kiszabása minden esetben a bíróság belátásától függjön. Ha azonban egy bizonyos tartamú főbüntetés esetén továbbra is szükségképpen ki kellene szabni a kérdéses mellékbüntetést, akkor helyesebb volna a főbüntetés alsó határának a mai egy évről két évre történő felemelése.

c) A kodifikációs tárgyalások során az a nézet alakult ki, hogy a biztonsági őrizet intézményét ki kellene terjeszteni a beszámítási képességet nélkülöző patológikus alkoholistákra és kábítószer-élvezőkre. Elhangzott egy olyan komoly érvekkel alátámasztott javaslat is, hogy a korlátolt beszámítási képességek közül a legnagyobb számot kitevő gyengeelméjűek részére egy új típusú szabadságvesztés rendszeresíthető, mert ezeknél csakis különleges gyógypedagógiai intézkedések alkalmazásával valósíthatók meg a büntetés céljai. Ennek megvalósítása gyakorlati szempontból kétségtelenül nagy jelentőségű az ilyen korlátoltan beszámíthatók nagy számára való tekintettel. Gyengeelméjűségük, környezeti kibírhatatlanságuk, összeférhetlenségük ellenére azonban különleges nemű büntetés alkalmazása indokolatlannak mutatkozik. A kérdés rendezése nem a büntető anyagi jogra, hanem a büntetés-végrehajtási jogra tartozik. Itt azonban a sajátos intézkedések megtétele feltétlenül indokolt.

A korlátolt beszámító képességű alkoholistákra és kábítószer rendszeresen élvezőkre nézve az előbb említett javaslat

egészségügyi gondozás bevezetését indítványozta a büntetésvégrehajtás megkezdése előtt, illetve annak befejezése után, mintegy utógondozásként, ha kóros szenvedélyük jelentős okként közrehatott a bűncselekmény elkövetésében. A megoldás itt az lehet, mint az előbbi esetben. A büntetésvégrehajtás során kell gondoskodni gyógyításukról.

d) Több vonatkozásban módosítani kell a büntetésvégrehajtás feltételes felfüggesztéséről rendelkező, jelenleg hatályos szabályokat. Mindenekelőtt ki kellene zárni annak lehetőségét, hogy a bíróság a börtönbüntetés felfüggesztése mellett a mellékbüntetésként kiszabott pénzbüntetés végrehajtását elrendelje. Ily módon ugyanis a pénzbüntetés rendeltetésétől eltérően lényegében főbüntetéssé válik. A próbaidő 3 éves maximális időtartama mellett lehetővé kell tenni a nagyobb egyenlítés érdekében az 1, illetőleg 2 éves időtartamra felfüggesztést. A próbaidőre felfüggesztés feltételei közé kifejezetten fel kellene venni azt a feltételt is, hogy annak alkalmazása ne legyen ellentétes a büntetés general preventív céljaival. A próbaidőre felfüggesztés intézménye igaz ugyan, hogy speciál preventív célokra tekint, azonban nem erőltetheti el az általános megelőzés időnként szükségszerűen előtérbe kerülő nyomatékossábulását.

e) A mellékbüntetések összbüntetésbe foglalása esetén a jelenlegi szabályozás mellett kétséges, hogy az összbüntetésnek a Btá. 57. §-ában foglalt elvei hogyan érvényesülnek. Kérdéses az, hogy a mellékbüntetések mértéke összbüntetés kiszabása esetén felelhető-e vagy sem. A mellékbüntetések halmazát esetére vonatkozó szabályait rendező 58. § ugyanis csak arra ad lehetőséget a bíróságnak, hogy a mellékbüntetést csupán a legsúlyosabb büntetett következményeként állapítsa meg, de nem lehet figyelemmel a hasonló mellékbüntetéssel fenyegetett többi büntetetre. Az asperáció elvének érvényesülése a mellékbüntetések vonatkozásában sem szen-

vedhet törést. Ezért ki kellene mondani, hogy azonos mellékbüntetések összbüntetésbe foglalhatók valamennyi cselekményre előírt törvényi mérték figyelembevételével, azonban a kiszabott mellékbüntetés legmagasabb mértéke nem haladhatja meg a legmagasabb törvényi mértéket. Megfelelően módosítani kellene a Btá. jelenlegi 59. §-át is oly módon, hogy utólagos összbüntetésbe foglalás esetén a mellékbüntetés mértékét a kiszabott mértékre figyelemmel kelljen megállapítani oly módon, hogy az a kiszabott mellékbüntetések együttes mértékét el ne érhesse és ne haladhassa meg a mellékbüntetés legmagasabb törvényi mértékét.

4. Az általános rész utolsó kérdéseként a rehabilitáció intézményének szükséges módosításáról szökött az előadó. Az a körülmény, hogy a főbüntetések száma a javító-nevelő munkával és a bírói megrovással szaporodik, indokoltá teszi a törvényi rehabilitáció kereteinek kiszélesítését. A javító-nevelő munka és a bírói megrovás kiszabása esetén, a büntetés végrehajtása, illetőleg az ítélet jogerőre emelkedése után egy évvel kellene beállnia a törvényi rehabilitációnak. Az előzetes bírói rehabilitációt a kodifikációs tárgyalásokon kialakult egyöntetű vélemény szerint el kellene törölni, mert ez az intézmény teljesen ellentétes azzal az elvvel, hogy a rehabilitáció alapjául szolgáló kedvező körülményeket az elítéltnak az elítélést követően kell produkálnia. A fiatalkorúak büntetőjogának a rehabilitációra vonatkozó rendelkezéseit úgy kellene módosítani, hogy a törvényi rehabilitáció csak a büntetés végrehajtása után következne be, továbbá ennek a rehabilitációnak a kiszabott büntetés mértékére való tekintet nélkül mindig be kelljen következnie.

II. Előadásának második részében Schultheisz professzor behatóan tárgyalta a *büntető kódex különös részét* érintő néhány kérdést. Mellőzte az egyes bűncselekménycsoportok áttekintését, valamint azokat a kérdéseket is, amelyeknek eddig már volt irodalmi visszhangjuk. Előadásának ez a

része a törvényi tényállásokat, a minősített eseteket és a szabadságvesztés büntetések különös részbeli rendszerét tárgyalta.

1. a) Az új kódex különös részében általában a leíró diszpozíciókat kell alkalmazni, azaz olyan törvényi rendelkezéseket, amelyek kiemelik a bűncselekmények jellemző ismérveit. Az egyszerű diszpozícióval szemben a leíró diszpozíciónak az az előnye, hogy biztosítja a jogalkalmazás egységét és az esetek többségében nem hagy kétséget a törvényi tényállás elemeit illetően. A kazuisztikus diszpozíciószerkesztést mellőzni kell az egyszerű diszpozíciókhoz hasonlóan.

b) Fontos kérdése a diszpozíció szerkesztésének az is, hogy kognitív, vagy mérlegelést követelő mozzanatokot tartalmazzon-e. A tényállások többsége csak kognitív jellegű lehet. Ahol választási lehetőség van, ott a mérlegelést követelő ismérveket kell a kodifikátornak választania, mert ez a társadalom védelmét adott esetekben hatékonyabban szolgálja. A kognitív ismérvek ugyanis merev határokat állapítanak meg és így rokonjelenségek eltérő büntetőjogi értékelését eredményezhetik. Ezért érthető, hogy miért kell kerülni az ún. aritmetikai ismérveket, mint amilyenek például az értékhatárok és gyógyulási időtartamok.

c) Egyes tényállási elemek törvényi magyarázatára az új kódexben is szükség van. Ilyen autentikus interpretációra nemcsak kongitív, hanem mérlegelést követelő elemek tekintetében is szükség van. Csupán arra kell vigyázni, hogy a mérlegelhető elemeket értelmező szabályt ne tűzdöljük tele kongitív ismérvekkel, mint ahogy a Csemegi kódex járt el a fenyegetés fogalmának számos bűncselekmény kapcsán történő értelmezésével.

d) A kísérlet büntetésének a befejezett büntett büntetésével való egyenlősítése általában szükségtelenné teszi a kísérleti cselekményeknek befejezett büntetté való megfogalmazását. Ilyen esetekben ugyanis kétséges, hogy az eredmény bekövetkezését előmozdító, de a törvényi tényálláson

már kívüleső tevékenység részesi cselekménynek tekinthető-e vagy sem. Az előkészületi cselekmények tényállásainak szerkesztésénél pedig kívánatos, hogy csupán olyan előkészületi magatartások kerüljenek megfogalmazásra, amelyek félreérthetetlenül feltárják a véghezvitel szándékát. Ilyen pl. a szövetkezés, a felhívás és az elkövetésre vállalkozás.

2. A minősített esetek a büntettnek olyan változatai, amelyeket a jogszabály az alaptényállásból emel ki avégett, hogy arra az alapcselekmény szankciójától eltérő enyhébb vagy súlyosabb büntetést állapítson meg. Általánosan elfogadott elvnek kell tekinteni azt, hogy az alaphüntettek büntetésétől eltérő büntetések előfeltételeit a jogszabály specializálja. A büntetést fokozó minősített esetek száma természetesen a jövőben is több lesz mint a privilegizált esetek száma. Ennek magyarázata az, hogy a bíróságok részére biztosított általános enyhítési joggal szemben a büntetés súlyosítására csak halmazati büntetés esetén kerülhet sor. A minősített esetek szerkesztésénél figyelemmel kell lenni a következőkre:

a) minél elvontabb szerkezetű az alaptényállás, annál szélsőségebb súlyú konkrét jelenségeket fog át, tehát annál több alap van arra, hogy a kodifikátor minősített eseteket emeljen ki körükből.

b) Nem kezelhető az alaphüntett minősített eseteként az olyan cselekmény, amely az illető büntett rendszerinti, leggyakoribb, vagy tipikus alakja. Ilyen pl. a kettős házasságnál a házsfél tévedésbe ejtésének mai minősített esete, vagy a magzatelhajtásnál a terhes nő beleegyezésével nyereségvágyból elkövetett minősített cselekmény.

c) Nem szerencsés olyan mozzanatokhoz minősítő hatályt fűzni, amely mozzanatok révén rendszerint egy másik hüntett is megvalósul. Ilyenkor egy momentum két törvényi értékelést is nyer. Pl. jogtalan vagyoni haszonszerzés céljából elkövetett okirathamisításnál a hamisítás a cél folytán a csalás fogalma alá esik. Ilyen

esetekben helyes ún. komplex tényállások szerkesztése.

A kodifikátorok elsőrendű kötelessége, hogy a gyakran találkozó vagy együttesen elkövetett bűntettekből ún. komplex büntető diszpozíciókat szerkesszenek, mert ezzel a lehetőséghez képest kiküszöbölik a fölösleges halmazat megállapításával járó munkaterhet és emelik a bíróságok ítélkezési színvonalát.

3. a) A különös rész megalkotásánál kiemelkedő jelentősége van annak, hogy milyen elvek alapján történik a szabadságvesztés büntetéseket meghatározó büntetési tételek megállapítása.¹

A büntetési tételeknek többirányú a rendeltetése. Így mindenekelőtt tükrözőniök kell az illető cselekmény absztrakt súlyát, szolgáltniok kell a viszonylag magas speciális minimummal a generális preventiót és az egyéniesítésre tág határok közt lehetőséget nyújtva a speciális preventiót.

A szocialista büntetőjog a generális és speciális preventiót egyaránt fontos büntetési célnak tekinti, tehát a különös rész szabadságvesztési büntetési rendszerénél mindkét igényt kielégítő megoldást kell találni. A kérdés megoldása érdekében három bűncselekményi kategóriát állíthatunk fel:

aa) az enyhe súlyú bűncselekmények kategóriáját, ahol a büntetési maximum nem haladja meg a 3 évet és a speciális minimum egybeesik a generális minimummal; ab) a középsúlyú bűncselekmények kategóriáját, ahol a büntetési keretek általában nem haladják meg a 4–5 éves spáciumot. Ezeknek a bűntetteknek a speciális minimuma a 3 évet meghaladja, speciális maximuma általában 8 év; ac) végül felállíthatjuk a súlyos bűntettek kategóriáját, ahol a magas speciális minimum megfelelően szolgálja a generális preventiót, a tág — esetleg 10 éves — spácium pedig a speciális preventió célját. Ezeknél a bűntetteknek a speciális maximum meghaladja a 8 évet.

¹ Az előadásnak ezt a részét helyszűke miatt csak vázlatosan ismertetjük.

b) Ilyen kategóriák felállításával a kérdés megoldása még nem dőlt el. Nem elég a Csemegi-kódex ötös felosztási rendszerét az előbb javasolt kategóriák felállításával áttörni. Ha ugyanis nem hozzuk összhangba a jelenlegi bírói gyakorlatban kiszabott büntetési tételekkel a megalkotandó új kódex különös részének büntetési tételeit, akkor az általános rész által biztosított enyhítési joggal élve a bíróságok lerontják a különös rész büntetési tételeinek general-preventív hatását. Igen sok büntett esetben a speciális minimumot enyhébben kell megszabni, mint azt az eddig hatályos jogunk tette. A bíróságok tartózkodnak a törvény által biztosított maximumok megközelítésétől és elmondhatjuk, hogy új maximumokat állapítottak meg. A bíróságoknak ezt az enyhítési törekvését a kodifikáció során nem honorálhatjuk, az ilyen irányú liberális ítélkezés nem kötheti meg a kodifikátorok kezét, azonban egyes bűntettek tekintetében minden valószínűség szerint meg kell vizsgálni a törvényi maximum kérdését.

c) A minősített esetek büntetési tételeire rátérve, az előadó kifejtette, hogy az új kódex megalkotásánál a minősített esetek büntetési tételeinek megállapításakor nem követhető jelenleg hatályos jogunk gyakorlata. Nem helyes az a megoldás, hogy a minősített esethez fűzött büntetési tétel alsó határa megegyezzek az alapcselekmény büntetési tételének maximumával. Abban az esetben, ha a súlyosabb büntetési tétel alsóbb határa egybeesik az alapbüntetés minimumával, a minősített eset büntetési tétele nem fejezi ki helyesen a minősítő rendelkezés alá eső cselekmény társadalomveszélyességének súlyát. Ha viszont a minősített eset büntetési tételének minimumát az alapbüntetés maximumának megfelelő mértékben állapítjuk meg, szem elől tévesztjük azt, hogy a minősített esetnek mindig vannak olyan konkrét megjelenési formái, amelyek súlyban nem érik el az alapcselekmény legsúlyosabb változatait. A helyes megoldás az, ha a minősített alakzat büntetési tételének

alsó határa meghaladja az alaphűntetés minimumát, de csekélyebb az utóbbi bűntetés felső határánál.

III. Az előadónak az *általános rész* kérdéseit érintő fejtegetéseikhez kapcsolódott a *hozzászólások* többsége.

1. A Btá. 56. §-ának első fordulatóval kapcsolatos fejtegetésekhez Kovács Zoltán hb. alezredes több érdekes megjegyzést fűzött. Megállapította, hogy Schultheisz professzor álláspontja a helyes megoldás felé határozott lépéssel visz előre. A Btá. 56. §-ának első fordulóta valóban nem a bűntetiskiszabás körébe tartozó kérdéseket tartalmaz. Az előadó a társadalomra való veszélyesség magasabb fokának megkövetelésével helyesen vonta meg a bűntett fogalmának alsó határát és egyben megvilágította azt, hogy a társadalomra veszélyesség bizonyos fokán alul szükségtelen az állami kényszerintézkedések leg-súlyosabbikának, a bűntetőjogi bűntetéseknak az alkalmazása. Ilyen álláspont mellett az előadónak tovább kellett volna mennie annál a tételnél, hogy a társadalomra veszélyesség jelentéktelensége esetén csupán bűntethetőségi akadály, bűntethetőséget kizáró ok forog fenn. Ilyen álláspont mellett el kell jutni addig az egyedül helyes következtetésig, hogy a jelentéktelen társadalomra veszélyesség esetében nincs, nem valósul meg bűncselekmény. Ebből a tételből folyik az az anyagi jogi következtetés, hogy a Btá. 56. §-a első fordulatónak rendelkezéseit nem a bűntethetőségi akadályokat tárgyaló fejezetbe, hanem a bűntett fogalmi meghatározását adó fejezetbe kell beiktatni közvetlenül a bűntett fogalmi meghatározása után.

A Btá. 56. §-a második fordulatóból csupán az elkövető személyében beállott társadalomra veszélyesség elenyészését kell bűntethetőséget megszüntető okként fenn-tartani. Az elkövető társadalomra veszélyességét elenyésztetni az elkövetés utáni tanúsított fedhetetlen magatartása, tevékeny bűnbánata vagy a körülményekben bekövetkezett változás. A cselekmény tár-

sadalomra veszélyességének önálló megszűnéséről nem lehet szó, hanem csak az elkövető veszélyességének megszűnéséről, mert a cselekmény veszélyessége az elkövetéskor fennállott és in abstracto az elbíráláskor is fennáll. Ha nem áll fenn, ezt új jogszabálynak kell kifejezésre juttatnia, mely esetben az elkövető a Btá. 2. §-ánál fogva amúgy is büntetlenséget élvez. A bűntett elkövetése után csak a cselekmény társadalomra veszélyességének értékelésében, megítélésében következik be változás annak eredményeként, hogy a cselekmény társadalomra veszélyes következményei elenyésznek. Ez azonban nem azonos a cselekmény társadalomra veszélyességének megszűnésével. A megítélésben bekövetkezett változás az enyhítés vonalán érvényesülhet.

Losonczy István egyetemi tanár, a jogi tudományok kandidátusa helyeselte az előadónak a Btá. 56. §-ával kapcsolatos állásfoglalását. Ugyanilyen helyeslő álláspontot foglalt el beküldött hozzászólásában Zöldy Miklós, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője is.

Fonyó Antal egyetemi adjunktus az előadásnak fenti tételeivel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy kódexet alkotni teljes elvi tisztasággal úgyszólván lehetetlen feladat. Alapvető bűntetőjogi elveknek azonban következetesen érvényesülniök kell. Ilyen elv az, hogy bűntetést csak a társadalomra veszélyesség bizonyos fokát elért cselekményekre kell előírni és a bűntett létrejötte esetén a bűntetést ki kell szabni, bűntetés alóli mentesítésnek helye nem lehet. Az elkövetéskor fennálló vagy azután bekövetkező körülmények indokoltá tehetik a bűntetés korlátlan enyhítését, de nem indokolják a bűntetés mellőzését. Ilyen elvi állásfoglalásból kiindulva helyes Kovács Zoltán elvtárs álláspontja, melyet az előadással szemben elfoglalt a Btá. 56. §-ának első fordulatóval kapcsolatban. Az 56. § második fordulatójánál azonban a bűntetés mellőzése bírói kegyelmezési jog bevezetését jelentené, amely kifejezetten e legfőbb államhatalmi szerveket illeti.

Felszólalásának további részében Fonyó Antal egyetemi adjunktus rámutatott annak szükségességére, hogy a büntettek köréből kiemeljük azokat a cselekményeket, amelyek a Btá. 56. §-ában szabályozott esetekhez hasonlóan ellentétesek ugyan a jogszabállyal, azonban ezektől az esetektől eltérően nem jelentéktelen a társadalomra veszélyességük, hanem következményeikben egyenesen hasznosak a társadalomra. Szükséges volna egy olyan büntetőjogi rendelkezés, amely szerint nem valósít meg büntettet az olyan látzólag jogellenes magatartás, amely a társadalomra hasznos következményekkel jár, feltéve, hogy az elkövető szándéka éppen e hasznos következmények megvalósítására irányult. Nem lenne büntetendő az ilyen elkövető akkor sem, ha hasznos következmények beálltát előre nem látható véletlen körülmény vagy más személy bűnös magatartása akadályozta meg.

Schultheisz professzor a felszólalások eme részére válaszolva, kifejtette, hogy Kovács Zoltán alezredesnek az az álláspontja, mely szerint a Btá. 56. §-a első fordulatának nem a büntethetőségi akadály körében, hanem a büntett fogalmi meghatározása mellett van helye, nem helyes. A büntethetőségről szóló fejezetben egész sora van a felszólaló szerint is jelenlegi helyén meghagyandó olyan körülménynek, amely nem ún. büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok, hanem a bűncselekmény valamely fogalmi elemét kiküszöbölő és ezzel a bűncselekmény megvalósulását kizáró momentum. Ilyen pl. a jogos védelem. Nem helyes felszólalónak az az álláspontja sem, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége nem szűnhet meg. A cselekmény társadalomra veszélyessége lehet konkrét és absztrakt veszélyesség. Az előbbi a cselekmény megkezdésének pillanatában jelentkezik és befejezésével már általában véget is ér. Az absztrakt veszélyesség ellenben, amely mindig annak a bűncselekmény típusnak a veszélyességét jelenti, amelynek az elkövető magatartása csupán egyik konkrét megnyilvánulása volt, az

elkövetés után is fennáll, illetőleg fennállhat. Mivel az absztrakt veszélyesség túlterjedhet a konkrét veszélyen, azt a gazdasági körülményekben, társadalmi-politikai helyzetben bekövetkezett változások a cselekmény elkövetése után az elbírálásig el is enyészthetik.

2. Az előadás *bűnösséggel* kapcsolatos fejtegetéseivel Kovács alezredes a gondatlan cselekmények büntetendőségének kérdésével kapcsolatban egyetértett. Ugyanígy helyeselte az előadó álláspontját Fonyó adjunktus is.

Losonczy professzor a gondatlan cselekmények büntetendőségének kérdésénél rámutatott arra, hogy a bűnösségre vonatkozó rendelkezések az általános rész olyan intézkedései, amelyek bármely törvényi tényállás megvalósulása esetén alkalmazásra kerülnek. Mivel a szocialista büntetőjogi felfogás szerint a bűnösség abszolút büntethetőségi feltétel, ezért a bűnösség törvényi meghatározásával szemben azt a követelményt kell támasztanunk, hogy minden törvényi tényállás megvalósulása esetén alkalmazható legyen. A Btá-nak a gondatlanságra vonatkozó rendelkezései ennek a követelménynek nem felelnek meg. A tudatos gondatlanság esetében ugyanis a figyelem, körütekintés, vagy előrelátás elmulasztásáról nincsen szó. Ez a megfontolás a gondatlan bűnelkövetés generális pónalizálását követeli meg és nem a különös rész esetenkénti büntetéssel fenyegetését.

Felszólalásának további részében Losonczy professzor a büntető kódexbe felvenni kívánta a bűnfelelőség elvének kifejezett törvényi rögzítését.

Az előadó Losonczy professzornak a luxuriára vonatkozó álláspontjára reflektálva, kifejtette, hogy a felszólaló tételei tévesek. A Btá. 12. §-ában szereplő figyelem, körütekintés és előrelátás nemcsak egymással szinonim, hanem a gondatlanság törvényi meghatározásában elő nem forduló gondosság fogalmával is. Éppen ezért, ha a tudatos gondatlanságot nem jellemezné egyebeken felül a figyelem,

körültekintés vagy előrelátás, tehát a gondosság elmulasztása is, nem jelentkezhethetnek az a gondatlanság egyik fajaként sem. Nem kétséges, hogy az, aki előre látta cselekményének következményét, de könnyelműen bízott annak elmaradásában és így tudatos gondatlansággal járt el, már azzal elmulasztotta a tőle várható figyelmet, körültekintést és előrelátást, hogy könnyelműen bízott magatartása következményeinek elmaradásában.

3. Az előadásnak a *büntetési rendszerrel* kapcsolatos fejtegetéseivel úgyszólván minden felszólaló foglalkozott.

Losonczy professzor álláspontja szerint a foglalkozástól eltiltás rendelkezéseiben rejlő ellentmondás feloldása nem az előadó által javasolt obligatórius, hanem fakultatív rendelkezés alakjában volna helyesebb. A bíróságnak kellene minden esetben mérlegelnie ennek a mellékbüntetésnek a kiszabását.

Losonczy professzor ezután az előadás által nem érintett kérdésre tért ki. A Btá.-nak az utólagos összbüntetésre vonatkozó rendelkezéseiben rejlő ellentmondást az új kódexben ki kell küszöbölni. A kiszabásnál figyelembe jövő ítéleti büntetéstartammal ugyanis nem állítható szembe felső korlátként a legsúlyosabb cselekményre előírt törvényi maximum másfélszerese. A megoldás az volna, hogy a jogerős ítéletben megállapított büntetések közül a leghosszabb tartamú börtönbüntetés másfélszerese volna a felső korlát kiszámításának alapja.

Fonyó adjunktus a Losonczy professzor által javasolt fakultatív megoldást tartotta célravezetőbbnek a foglalkozástól való eltiltás szabályozásánál. Az obligatórius megoldás mellett ugyanis a praesumptio juris et de jure érvényesülése a realitásoktól elszakadó igazságtalan ítéletekre vezetne.

Felszólalásának további részében Fonyó adjunktus kifejtette, hogy a Jogtudományi Intézetnek az előadásban említett előterjesztése a korlátozott beszámítás intézményével kapcsolatban, a Budapesti Büntető-

jogi Tanszék dolgozóinak állásfoglalásával egybeesik. Az előadó helyeselte ugyan vitaindító előadásában a javasolt intézkedések bevezetését, mégis elzárkózott a javaslatától azért, mert felfogása szerint az alkalmazott eszközök kiválasztása a korlátozottan beszámítható büntetések megnevelése érdekében a büntetésvégrehajtási jog körébe tartozik. Fonyó adjunktus véleménye szerint a védelmi és egyben nevelő eszközök megválasztása a bíróságok feladata, a bíróságok kizárólagos joga és kötelessége. A bíróság azonban csak akkor rendelhet el gyógyipedagógiai vagy más gyógyító intézkedést, ha ezt számára lehetővé teszi a büntetőtörvény. A gyógyítóeszközök meghatározása büntetőjogunkban nem jelentene különleges újítást, hiszen a Btá. rendelkezik ilyen intézményekről.

A Jogtudományi Intézet említett javaslatának újszerűsége abban van, hogy továbbfejleszti a büntettes nevelése érdekében szükséges eszközöket ama cél érdekében, hogy a bíróságok munkája hatékonyabb legyen.

Kovács Zoltán alezredes a büntetési rendszerrel kapcsolatban számos olyan kérdést fejtegetett, amelyeket az előadás nem érintett. Kifejtette, hogy büntetési rendszerünk reformja megköveteli eddigi tapasztalataink és adott lehetőségeink olyan felhasználását, amely a büntetésvégrehajtást a mi viszonyaink között a legkorszerűbbé és a büntetési célok szolgálatára legalkalmasabbá teszi. A büntetésekről szóló fejezetben kell meghatározni az egyes büntetések mibenlétét, tartalmát és mértékét, továbbá a végrehajtás alkalmazható változatait is. A büntetésvégrehajtás elveinek anyagi jogi jelentősége van, ezért a legfontosabbak felvétele az új kódexbe indokolt. Különösen indokolt ez nálunk, ahol a büntetésvégrehajtás kérdése törvényileg rendezetlen. A végrehajtás formáinak törvényi rendezése alapján a bíróságnak kell intézkednie a végrehajtás általa kiválasztott módjáról. Természetesen a bírói kiválasztásnak strict törvényi feltételeit

meg kell szabni. A büntetésegysíesítés követelményeinek megfelelően mindenekelőtt rendezni, differenciálni kell a börtönbüntetés végrehajtási formáit. Az új törvényben a börtön elnevezés helyett a szabadságvesztést kell a büntetési nemek közé sorolni, majd a szabadságvesztés módjául két változatot: a zárt büntetőintézetet és munkatelepet kellene felvenni. A szabadságvesztés végrehajtása alatt az életkörülmények közötti jelentős eltérés képezné a két forma súlybeli különbségét. Ez a bíróság előtt döntő tényező lesz akkor, amikor a fokozatosság elvének és a büntetés egyéniesítése elvének szem előtt tartásával a zárt büntetőintézet fokozatát átugorhatja. A törvénynek tartalmaznia kell iránymutatásokat arra nézve, hogy mely elítéltekkel szemben kell a végrehajtás egyik vagy másik módját alkalmazni. Feltételes szabadságra bocsátásnak csak a munkatelepről volna helye. Ebben a kérdésben a bíróság határozná. Nem helyeselhető ugyanis az az állapot, hogy a büntetőbíróság ítéletét bizonyos idő után államigazgatási szervek elengedik. A bíróságok hatáskörének ilyen irányú fejlődésére mutat a szovjet törvényhozás fejlődése is.

Felszólalásának további részében Kovács alezredes a beszámíthatatlan, illetőleg korlátoltan beszámítható személyekkel kapcsolatos büntetőjogi intézményekről szólt. A Btá.-nak ma hatályos rendelkezései e tekintetben alapos revízióra szorulnak. Ezt követelik a szocialista büntetőjog humanus elvei és ezt sürgetik a hazai orvosi körök is. A biztonsági őrizet intézményének fenntartása helyett bírói intézkedésként egyedül jogosult és célravezető intézkedés, a kényszergyógykezelés. A kényszergyógykezelést méltatlan és célszerűtlen börtönszerű viszonyok között biztosítani, hiszen közveszélyes elmebetegekkel szemben egyébként is államigazgatási intézkedést kell alkalmazni. A biztonsági szempontoknak eleget lehet tenni elmeorvosi intézetben. Gyógyulás esetén ezeket a személyeket szabadon kell bocsátani minden büntetőjogi következmény nélkül. A kor-

látoltan beszámítható személyekkel szemben büntetéselviselési képességükhöz mérten vagy szabadságvesztésbüntetést kell kiszabni, vagy pedig meg kell honosítani a gyógyító munkaterápiát. A munkaterápia a gyógyítás mellett a büntetést helyettesíti annál a korlátoltan beszámítható elmebetegnél, akivel szemben a büntetés céljai egyébként csakis ezzel az eszközzel érhetők el.

Schultheisz professzor válaszában Fonyó adjunktus álláspontjával szemben fenntartotta az előadásban kifejtett tételeit. A korlátolt beszámítási képességgel rendelkező büntetettek kategóriájával szemben meghonosítandó gyógyító intézkedések vagy sajátos tartalmú büntetések akaratalanul is a reakciós szociológiai iskola termékét képező, határozatlan tartalmú biztonsági intézkedések felélesztéséhez vezethet. A biztonsági őrizet intézményének Kovács alezredes által javasolt felszámolása és ehelyett kényszergyógykezelés bevezetése aggályos. A felszólaló által a szabadságvesztés büntetés kétféle végrehajtási formájának tekintett zárt büntetőintézetet és munkatelepet valójában két egymástól differenciált büntetési nemnek kell felfogni. Ezzé teszi a kétféle intézkedés között fennforgó és a felszólaló által is említett szembeötlő súlybeli eltérés. A kérdés tehát úgy áll, hogy kívánatos-e egyáltalán továbbra is fenntartani a Btá.-nak azt a jelentős vívmányát, amely a büntettekre vonatkozó egységes szabadságvesztés büntetés rendszerezésében állott, vagy ismét a szabadságvesztésbüntetések szaporításának útjára kell lépni.¹

4. Az előadásnak az új büntetőkódex különös részével foglalkozó tételeihez Simor Pál, a Legfelsőbb Bíróság bírása szolt hozzá, valamint Zöldy Miklós, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője.

Simor Pál hozzászólásában kifejtette,

¹ Egy későbbi alkalommal Schultheisz professzor a szabadságvesztésbüntetés végrehajtási formáiról szóló álláspontját módosította és alapjában helyesnek fogadta el Kovács alezredes nézeteit.

hogy a törvényi minősítés kérdése önmagában nem tárgyalható, mivel az elválaszthatatlan összefüggésben áll a büntetési tételek rendszerének kérdésével. A törvényi tényállásokra alkalmazandó büntetési határok megvonásának elvi kérdésével egységben, ettől függően kell vizsgálni és eldönteni azt a kérdést, hogy a törvény milyen gyakran és milyen büntetési határok mellett emeljen ki minősített eseteket.

Az előadásnak a komplex bűncselekmények meghatározásával szemben elfoglalt tételével helyesebb a Bt. 57. §-ának jelenlegi rendelkezéseire támaszkodva halmazat megállapításával értékelni a bűncselekményekben rejlő minden irányú társadalmi veszélyességet. Komplex bűncselekmény meghatározására csak akkor kerülhet sor, ha a Bt. 57. §-a alapján kiszabható büntetés elégtelen a társadalom védelmére és az alapcselekmények halmazata indokoltá teszi a súlyosabb büntetési nemre való átterést.

A büntetési tartamok kérdésénél nem helyes a büntetés speciális minimumait tekinteni a general-preventio döntő tényezőjének. A visszatartó hatást elsősorban az ítélezési gyakorlattól, ezt követően a törvényi maximumoktól lehet és kell várni. A büntetési spáciumok szűkítése helyett, azok tágítása tekinthető a helyes álláspontnak.

Zöldy Miklós beküldött hozzászólásában nagy kodifikációs tapasztalatára támaszkodva, érdekes okfejtését adta annak a kérdésnek, hogy a meghatározás és a rendszerbeli elhelyezés kérdése hogyan hatja át egymást és hogy a rendszerbeli elhelyezés gyakran meghatározza, eldönti a rendelkezés tartalmát is.

Simor Pál felszólalásának tételeire reflektálva, az előadó kifejtette, hogy a hozzászólás a minősített esetek kérdésének önmagában történő tárgyalását lehetetlennek tartja, mert az elválaszthatatlan összefüggésben áll a büntetési tételek rendszerének problémájával. A hozzászóló ennek ellenére és ezzel szöges ellentétben mégis azt javasolta, hogy a különös rész készítését

megelőzően elvi indokoltsággal meg kell határozni azt a lehetőleg kisszámú, kivételes súlyú bűnösségi körülményt, amelynek minősített esetté kiemelése mindenkor indokolt. A minősített esetek ilyen előzetes katalógusának összeállítása azonban merőben elvont művelet lenne.

Abban igaza van Simor Pálnak, hogy megfelelő tág büntetési kereteknek megállapításával egészen szűk körre szoríthatók a minősített esetek. Az előadás azonban éppen arról kívánta a hallgatókat meggyőzni, hogy a büntetés céljainak megvalósítása érdekében teljes határozottsággal síkra kell szállni a tág büntetési keretek ellen.

A komplex bűncselekmények széleskörű alkalmazására irányuló javaslat éppen a gyakorlati jogászok tehermentesítésének érdekét szolgálta. Meglepő, hogy ezt éppen gyakorlati jogász támadta.

A speciális büntetési minimumok generális visszatartó hatására vonatkozó álláspont ma már communis opiniónak tekinthető. Természetesen a szóban forgó büntetési cél szolgálatában az imént említett tényezőnél semmivel sem kisebb a szerepük a ténylegesen kiszabott büntetéseknek. Ha azonban új büntetőtörvénykönyvünk a büntetési keretek megvonásánál Simor Pál óhaját váltaná valóra, jóformán teljesen elsikkadnának az általános megelőzés absztrakt és konkrét eszközei egyaránt.

IV. A vita anyagának ismertetése alapján megállapíthatjuk, hogy az jelentős lépés volt előre eddigi kodifikációs gyakorlatunkkal szemben. Mozgósította és bevonta a jogászközvéleményt a kodifikáció kérdéseinek megtárgyalásába. Az előadás és a vita nem a kodifikáció kérdéseiről általában, hanem az új büntetőtörvénykönyvünk konkrét kérdéseiről szólt. A felvetett elvi kérdések legtöbbje a büntetőjog általános részének keretében mozgott, ami lehetővé tette a büntetőjogi intézmények alapjainak tisztázását, illetőleg egy ilyen folyamatot indított el. A Nagygyűlés keretében a tudományos véleménynyilván-

nítás új fóruma alakult ki, mivel számos olyan kérdésről volt szó, amiben kialakult egyéni álláspontok voltak ugyan, azonban irodalmi visszhangja e nézeteknek nem. A hozzászólások az előadásnál szélesebb körben mozogtak. Így különösen jelentős volt a büntetési rendszer egész reformjának szükségszerűségéről szóló felszólalás. Az előadás számos olyan kérdést érintett, amelyek a kodifikációs kormánybizottság tárgyalásai során merültek fel. Az a körül-

mény, hogy a felszólalások még az előadásnál is szélesebb kört öleltek fel, azt bizonyítja, hogy a büntetőjogászokat a kodifikációs kérdések élénken foglalkoztatják. A vita anyagából kitűnően a büntetőjogászok legtöbbjének kitekintése van a szovjet és a népi demokratikus jogra. Ez a körülmény is biztosítéka annak, hogy kodifikációnk megfeleljen majd a korszerűség követelményeinek.

Szabó András

A kollektív biztonság kérdéseinek megvitatása a Lengyel Tudományos Akadémia külön ülészakán

Európa kollektív biztonságának problémája már régóta foglalkoztatja a világ közvéleményét. Különösen az érdeklődés középpontjába került azonban ez a kérdés, amióta a Szovjetunió következetes békepolitikájához híven a négy hatalom külügyminisztereinek múltévi berlini értekezletén konkrét tervet terjesztett elő összeurópai kollektív biztonsági szerződés megkötésére vonatkozólag. Rendkívül időszerű volt tehát a Lengyel Tudományos Akadémiának az az elhatározása, hogy az európai kollektív biztonsággal kapcsolatos kérdések megvitatását ez év áprilisának első napjaira Varsóba egybehívott külön ülészak tárgysorozatára tűzte ki és erre az ülészakra a lengyel tudományos élet képviselőin kívül a nemzetközi jog tudományának kiváló külföldi művelőit is meghívta. Korovin és Durgyenyevszkij szovjet professzorok mellett képviselve voltak a Kínai Népköztársaság, Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia és Bulgária jogtudósai, a nyugati államok részéről pedig ismert francia, angol, belga és osztrák jogászok kapcsolódtak be az ülészak munkájába. A magyar jogtudomány képviselőjében Hajdu Gyula professzor vett részt a tanácskozásokon, aki hazatérte után az Eötvös Loránd Tudományegyetem nemzetközi jogi munkaközös-

ságának és a Magyar Tudományos Akadémia állam- és jogtudományi főbizottsága nemzetközi jogi szekciójának együttes ülésén számolt be a varsói ülészak eredményeiről. Hajdu professzornak a hallgatóság nagy érdeklődésétől kísért előadása alapján ismertetjük itt nagy vonalakban a varsói referátumok és az azokat kiegészítő vita néhány legfontosabb szempontját.

Az ülészaknak a Lengyel Tudományos Akadémia elnöke által történt megnyitása után az első referátumot *Wojciechowski* lengyel jogtörténész tartotta „Az európai kollektív biztonság a két világháború között” címmel. Előadásában behatóan foglalkozott a Nemzetek Szövetsége kollektív biztonsági rendszerével, a locarnói szerződésekkel és a Briand—Kellog paktummal majd rámutatott a Nemzetek Szövetségének az agresszorokkal szembeni tehetetlenségére, ami végeredményben a Nemzetek Szövetsége teljes csődjét eredményezte. Az előadó végső következtetesként arra a megállapításra jutott, hogy a biztonság oszthatatlan: vagy valamennyi állam biztonságban van, vagy egyik sincsen. A nyugati hatalmaknak a két világháború között létesített kollektív biztonsági rendszerével szemben, amely nem a béke biztosításán, hanem az agresszióknak más államok, elsősorban a Szovjetunió ellen való

irányításán alapult, a kollektív biztonság ténylegesen csakis valamennyi európai államot felölelő szervezet létesítésével valósítható meg.

Az ülésszak fő előadását *Manfred Lachs*, a varsói egyetem nemzetközi jogi professzora tartotta „*A kollektív biztonsági rendszer s a biztonság és a béke kérdése*” címmel. Ezt két korreferátum egészítette ki, és pedig *Berezowski* professzoré, amelynek témája „*A kölcsönös segélynyújtási szerződések és a kollektív biztonság rendszere*”, valamint *Cyprian* professzoré, amelynek tárgya „*A kollektív biztonsági rendszer és a tömegpusztító fegyverek eltüntetése*” volt.

Lachs professzor referátumában abból indult ki, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta bebizonyosodott a szocialista és kapitalista rendszerű államok békés egymás mellett élésének lehetősége. Ezzel lehetővé vált az agresszív háború tilalmának általános nemzetközi elismertetése, aminek kivívása terén a döntő szerepet a Szovjetunió játszotta. Míg korábban a ius ad bellum-ot, a háborúhoz való jogot minden állam lényeges attribútumának tekintették és valamely államnak e jogtól való megfosztása capitis deminutio-nak minősült, addig ma az agresszív háború általánosan törvényen kívül helyezett hatalmi eszközzé vált.

Ezután Lachs professzor rátért a kollektív biztonsági rendszer alapvető elemeinek kifejtésére. Ezeket a következőkben jelölte meg: 1. a felmerülő vitás nemzetközi kérdéseket békésen kell elintézni; 2. le kell mondani az erőszakról, illetve az erőszakkal való fenyegetésről, mint a vitás kérdések elintézési módjáról és valamennyi államnak együtt kell működnie a béke megvédése, az agresszor megsemmisítése érdekében; 3. az államok közötti kapcsolatoknak valamennyi állam szuverén egyenlőségén, a más államok belügyeibe való benemavatkozás elvén és a vállalt nemzetközi kötelezettségek megtartásán kell alapulniok.

A kollektív biztonsági rendszer az egyéni jogos védelem mellett bevezeti a kollektív

jogos védelem fogalmát. Ha valamely államot támadás éri, úgy mozgásba jön a kollektív biztonsági gépezet a megtámadott állam védelmére. Igen fontos a fellépés bizonyos automatizmusa a támadásnak valamennyi állam elleni agresszióvá minősítését és a megfelelő szankciók megindítását illetően. Mindezek érdekében a kollektív biztonsági rendszerben bizonyos politikai és katonai szerveket kell létesíteni és a résztvevő államok, elsősorban pedig a nagyhatalmak között állandó érintkezést kell fenntartani.

A jelenlegi politikai helyzet megköveteli az általános biztonsági rendszertől függetlenül speciálisan az európai biztonság kérdésével való foglalkozást. Az európai regionális biztonsági szervezetnek a következő elveken kell feépülnie: 1. Nyitott szervezetnek kell lennie, amelyben Európa minden állama résztvehet politikai és társadalmi rendszerére való tekintet nélkül. 2. Az ENSZ Alapokmányának megfelelően tiltania kell az erőszak alkalmazását és az erőszak alkalmazásával való fenyegetést. 3. Biztosítania kell a felmerülő viták, békés elintézését. 4. A Biztonsági Tanáccsal egyetértőleg kell eljárnia és azt tájékoztatnia kell a béke és biztonság érdekében tett intézkedésekről. 5. Hatékonyan szabályoznia kell az egyéni és kollektív jogos védelem kérdését. 6. Minden államnak erejéhez és lehetőségeihez mérten segítenie kell az agresszió áldozatát. 7. Politikai, katonai és gazdasági szerveket kell létesíteni a határozatok végrehajtására.

Lachs professzor előadása és a két korreferátum elhangzása után széleskörű vita indult meg az ülésszak résztvevői között. *Hajdu* professzor, akinek felszólalása éppen április 4-re esett, a vita során rámutatott arra, hogy tíz évvel ezelőtt ezen a napon nyertük vissza szabadságunkat és állami szuverenitásunkat. Különösen indokolt tehát ebből az alkalomból azt vizsgálni, hogy a különböző biztonsági rendszerek mennyiben védik az államok, különösen a kis államok szuverenitását. A múltban követett egysúlypolitika a nagyhatal-

mak közötti egyensúlyt igyekezett megvalósítani, éppen a kis államok rovására, tehát csupán a nagyhatalmak szuverenitását biztosította, míg a kisebb államok szuverenitását semmibe se vette. Az imperialista tábor mai erőpolitikája e táboron belül egy hegemon állam kialakulásához vezet és ez az állam — az Egyesült Államok — még a többi imperialista nagyhatalmat, nevezetesen Angliát és Franciaországot is szuverenitása jelentős részének feladására kényszeríti. A szuverenitás teljes és csorbitatlan megvédését csupán az a minden államra kiterjedő kollektív biztonsági rendszer biztosítja, amelynek létesítésére a Szovjetunió terjesztett elő javaslatot. E rendszeren belül minden állam egyenlő helyzetben van és szuverenitását nem éri sérelem.

A nyugati résztvevők közül ki kell emelni *Suzanne Bastid* párizsi professzor felszólalását, aki többek között felvetette a kérdést, hogy a felvétel a javasolt kollektív biztonsági szervezetbe automatikusan vagy a tagok hozzájárulásával történik-e, továbbá hogy a határozathozatalhoz a szervezetben egyhangúságra volna-e szükség, vagy pedig elegendő-e a szótöbbség és hogy a szervezet a megtámadott államnak automatikus segítségnyújtást biztosítana-e.

Ezekre a kérdésekre a választ felszólalásában *Korovin* professzor adta meg, aki

rámutatott arra, hogy a kollektív biztonsági szervezettel kapcsolatban számos konkrét kérdés vethető fel, amelyeket a Szovjetunió által javasolt tárgyalások során kell eldönteni. Éppen az mutatja a szovjet külpolitika demokratikus jellegét, hogy nem kíván kész határozatokat a többi államra ráerőszakolni, hanem tág teret enged a vitára és valamennyi állam számára elfogadható megoldásokat keres. A Szovjetunió jegyzékében kijelentette, hogy minden ilyen irányú javaslatot kész megfontolni.

Az ülészak tárgysorozatának utolsó pontja *Klajkowski* és *Morawiecki* professzorok „Az európai kollektív biztonság és a német kérdés” című referátuma volt. Az előadók kiemelték, hogy a kollektív biztonsági szervezet létrehozása megteremti a lehetőséget a német békeszerződés megkötésére és Németország egységének helyreállítására.

A varsói ülészak kétségtelenül nagy mértékben járult hozzá a kollektív biztonsági rendszerrel kapcsolatos problémák tisztázásához és értékes kezdeményezésnek bizonyult. A nemzetközi jogászok közötti személyes érintkezés további kifejlesztése minden bizonnyal szolgálatot tenne a világbéke és a nemzetek közötti megértés ügyének.

Haraszi György

FELHÍVÁS

A Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya többek között az alábbi témakörökből beérkező legkiemelkedőbb tanulmányokat 1000—3000 forintig terjedő *jutalomban* kívánja részesíteni.

Tanulmányokat beküldhetnek: egyetemi docensek, adjunktusok, tanársegédek, pedagógusok, olyan intézmények dolgozói, amelyeknek nem kizárólagos feladatuk a tudományos kutatás. (Tudományos minősítéssel rendelkezők tanulmányai nem vehetők tekintetbe.)

A dolgozatok beadásának határideje: *1955. október 15.* Az e határidő után beérkező dolgozatokat nem vesszük tekintetbe.

A dolgozatokat két példányban, név, foglalkozás, munkahely, pontos lakcím megjelölésével a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályán (Budapest, V. Széchenyi rakpart 3. III. emelet) kell beadni.

A *jutalmak kiosztására* 1955 decemberének második felében kerül sor.

*Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Vezetősége*

Állam- és jogtudomány

1. Népi demokratikus jogunk szerepe a mezőgazdaság fejlesztésében.
2. A szocialista törvényesség kérdése népi demokráciánkban.
3. A XX. század valamely burzsoá jogtudományi iskolájának bírálata.

Az MTA II. osztálya egyébként a *történelemtudomány*, a *filozófia*, valamint a *közgazdaságtudomány* területéről a következő témakörökből beérkező legkiemelkedőbb tanulmányokat kívánja jutalmazni:

A munkás-paraszt szövetség kérdése népi demokráciánkban. Magyarország dolgozó népének alkotó szerepe népi demokráciánk létrejöttében és megszilárdításában. A XX. század valamely történetírói iskolájának bírálata.

A termelőerők és termelési viszonyok alakulása népi demokráciánk fejlődése során.

Az anyagi érdekelttség elvének fokozott érvényesítése a Központi Vezetőség határozatainak megvalósításáért. (Ipar, mezőgazdaság, ár- és bérrendszer.) A termelés fokozásának és a minőség megjavításának lehetőségei a könnyű- és élelmiszeriparban. Az önköltség csökkentésének legfőbb problémái a népgazdaság egyes ágaiban. (Egy-egy konkrét üzemben folytatott kutatás alapján.)

A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről*

Polgári törvénykönyvünk rendszerének kidolgozása mindenekelőtt azoknak a történeti tapasztalatoknak az összegyűjtését teszi szükségessé, amelyek a polgári jog rendszerének évszázados fejlődése során kialakultak. Ez már magában is kettős feladat. Egyfelől kritikailag át kell dolgozni a burzsoá polgári jog (magánjog) fejlődésének eredményeit (I.), másfelől összegezni kell és általánosítani a szocialista polgári jog rendszerének fejlődése során elért eredményeket (II.). Mindez lehetővé teszi, hogy meghatározzuk a polgári törvénykönyv rendszerének alapelveit (III.) s körülhatároljuk a törvénykönyv alapvető, fő részeit (IV.).

I. A burzsoá polgári jog (magánjog) rendszerének fejlődése és nemzetközi tapasztalatai

1. A burzsoá államok polgári joga — rendszerét tekintve is — a római jog alapján, közelebbről a jusztiniánuszi kodifikációs művekben rögzített római jog alapján fejlődött. Különösen a jusztiniánuszi Institúciók rendszerét lehet a burzsoá polgári jog modern rendszerének kiindulópontjaként tekinteni. Az Institúciók rendszere természetesen a római jogban sem előzmények nélkül alakult ki. Többféle előző rendszer után (Sabinus-rendszer, Edictum-rendszer, a Gaius-féle Institúciók rendszere) alakította ki a Justinianus által kiküldött kodifikációs bizottság az Institúcióknak azt a rendszerét, amely azután a további fejlődés alapjául szolgált.¹ Ezek a korábbi rendszerek azonban a jusztiniánuszi kodifikációval s az azt követő zavaros évszázadok folyamán eltűntek, gyakorlati hatásuk a további fejlődésre nem volt, ezért azokkal helyütt nem foglalkozunk.

Az Institúciók a polgári jog rendszerének alapelvét a következőképp szögezik le: „Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res

* Ez a tanulmány 1954 januárjában, tehát több mint másfél évvel ezelőtt készült s egyik első lépése volt a polgári törvénykönyv tervezetének kidolgozását célzó munkának. Innen érthető, hogy a fejtegetések nem terjeszkednek ki az azóta megjelent hasonló tárgyú publikációkra. Ezek közül különösen *Venediktov* professzor tanulmányát kell kiemelni, amely az általános rész kérdésében — eltérő okfejtés alapján — az itt képviselt azonos álláspontra jutott. Az, hogy a tanulmányt másfél évvel keletkezése után lényegében változatlan tartalommal adom közre, jelezni kívánja azt is, hogy a benne kifejtett nézeteket ma is fenntartom. V. M.

¹ A korábbi rendszerek tanulmányozásához ld.

Lenel: Das edictum perpetuum. Leipzig. 1883.

Lenel: Das Sabinussystem. Festgabe für Jhering. Strassburg. 1892.

Affolter: Das römische Institutionen-system. Berlin. 1897.

Lenel: Palingenesia iuris Romani, I—II. Lipsiae. 1889.

vel ad actiones...¹ (Minden jog, amellyel élünk, vagy a személyekre vonatkozik, vagy a dolgokra, vagy a keresetekre.) Ennek megfelelően az Institúciók rendszere a polgári jog anyagát három főrésztre osztotta: a *személyek jogára*, a *dolgok jogára* és a *keresetek jogára*.

A *személyek joga*, amelyet az Institúciók első könyve foglal magában, a jogra vonatkozó általános szabályok után (első könyv 1—2. cím) a szorosabb értelemben vett személyi jogot (első könyv 3—8. cím) és a családi jogot (első könyv 9—26. cím) tartalmazza.

A *dolgok joga*, amelyet az Institúciók második és harmadik könyve, valamint a negyedik könyv első öt címe foglal magában, mindenekelőtt a mai értelemben vett dologi jogot (második könyv 1—9. cím) tárgyalja, majd az öröklési jogra tér át (második könyv 10. cím — harmadik könyv 12. cím), végül a kötelmi jog szabályait foglalja össze (harmadik könyv 13. cím — negyedik könyv 5. cím).

A *keresetek jogát* az Institúciók negyedik könyvének 6—18. címei tartalmazzák.

Az Institúciók rendszere ezek szerint — összehasonlítva a burzsoá polgári jog jelenleg szokásos rendszerével — a következő sajátos vonásokat mutatja:

a) Az Institúciók *nem tartalmazzak általános részt*. A tárgyi jogra és a jogalanyokra vonatkozó szabályok ugyan a rendszer élén helyezkednek el, a dologról és azok felosztásairól szóló rendelkezések azonban már a dolgok jogában (második könyv 1. cím) találhatók, a jogügyletek általános szabályai pedig külön önálló tárgyalásra egyáltalán nem is kerülnek, mert a jogügylet intézményét — úgy ahogyan az ma ismeretes — az Institúciók még egyáltalában nem ismerik.²

b) Az Institúciók „személyek joga” gyűjtőnév alatt *egy részbe foglalják össze a szorosabb értelemben vett személyi jogot* (a személyek jogállására, a jog- és cselekvőképességre vonatkozó szabályokat) és a *családi jogot*.

c) Az Institúciók *még nem ismerik a dologi jog, a kötelmi jog és az öröklési jog rendszertani megkülönböztetését*. Mindezeket a részeket a „dolgok joga” gyűjtőnéven (tehát a szélesebb értelemben vett vagyoni jog keretében) foglalják össze.

d) Az Institúciók rendszerében *még nem válik szét az anyagi polgári jog az eljárási jogtól*. Ez utóbbinak szabályai még a polgári jog keretében helyezkednek el és a rendszer harmadik fő részét alkotják.

Ahhoz, hogy az Institúcióknak ebből a rendszeréből a burzsoá polgári jog modern rendszere kialakulhasson, létre kellett jönnie az általános résznek, (amely a „személyek jogá”-ból magába olvasztotta a szorosabb értelemben vett személyi jogot) önállósulnia kellett a családi jognak, a „dolgok jogá”-nak a szorosabb értelemben vett dologi jogra, továbbá kötelmi és öröklési jogra kellett bomlania, végül az eljárási jognak le kellett válnia az anyagi polgári jogról.

Formai-rendszertani szempontból ez volt az eredménye annak a fejlődésnek, amely a bolognai glossator-iskola létrejöttével a XI—XII. század fordulóján táján indult meg s a német pandekta-rendszer végleges győzelmével a

¹ § ult. Inst. de iur. nat. et gent. et civ. (1, 2)

² Ld. erre *Schlossmann*: Willenserklärung und Rechtsgeschäft. (Festgabe für Hänel, Sonderabdruck. Kiel u. Leipzig. 1907.)

XVIII—XIX. század fordulója táján fejeződött be. Tartalmilag ez a fejlődés azt fejezi ki, hogy az évszázadok során egymásra következő jogász-generációk s a különféle jogtudományi iskolák és irányzatok, hogyan alkalmazták a római jogot, „az egyszerű árutermelés legtökéletesebb jogát” (Marx) a kapitalizmus viszonyaira.

A következőkben — a rendszer történeti fejlődésének vázlatos bemutatása s a legfontosabb nemzetközi tapasztalatok összefoglalása céljából — a burzsoá polgári jog rendszerének történetét három korszakra osztjuk. Ezek:

a) a fejlődés megindulásának korszaka (a XI—XII. század fordulójától a humanista jogi iskola fellépéséig a XV—XVI. század fordulóján),

b) a változás korszaka (a humanistáktól a XVII—XVIII. század fordulójáig; e korszak eredményeinek törvényhozási lecsapódása — körülbelül száz évvel később — a francia Code civil, a porosz Allgemeines Preussisches Landrecht és az osztrák Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch),

c) a pandektarendszer végleges kialakulásának és győzelmének korszaka (a XVIII—XIX. század német jogtudománya; ennek törvényhozási eredménye — ismét száz év után — a német Bürgerliches Gesetzbuch, némileg módosított változata a svájci Zivilgesetzbuch és a különféle magyar kodifikációs javaslatok 1900-tól 1928-ig).

2. Az első korszak — a glossatorok és a postglossatorok korszaka — rendszertani szempontból azzal jellemezhető, hogy lényegében változatlanul elfogadja azt a rendszert, amely a rendelkezésükre álló jusztiniánuszi törvénykönyvekből kitűnt. Abban a korszakban, amelyben a jogtudomány tevékenysége a törvénykönyvek sorai közé vagy mellé írt magyarázó jegyzetekből, illetőleg ezek összefoglalásából vagy questio-k felvetése és megoldása útján való skolasztikus feldolgozásából állott, önálló rendszeralkotásról vagy akárcsak a hagyományos rendszer kritikai felülvizsgálatáról még nem lehetett szó.

Mindamellett már ebben a korszakban is felfedezhetők olyan törekvések, amelyek a jogintézmények belső rokonságának felismerését célozták s később a rendszer megváltoztatására vezettek. E törekvések közül főleg az obligatio-k (kötelmek, pontosabban kötelezettségek, illetőleg felelőségek) rendszerbeli elhelyezésének megváltoztatását kell megemlíteni. Az obligatio-kat a jusztiniánuszi rendszer a „dolgok joga” keretében, az öröklési jog után helyezte el. Ennek alapja az volt, hogy az obligatio-kat szintén dolgoknak és pedig testetlen dolgoknak (res incorporales) tekintették.¹ Ezek a szabályok, illetőleg fejtegetések a rendszerben közvetlenül megelőzték az actio-kra vonatkozó szabályokat. Már az Instituciók egyik szerkesztőjének, Theophilus bizánci jogtanárnak egyik művében található utalás arra, hogy ő az obligatio-kat voltaképpen nem tekintette a dolgok jogába tartozóknak, hanem szorosabb rokonságot látott az obligatio-k és az actio-k között. Az Instituciókhoz írt parafrázisában kifejti azt a nézetét, hogy az obligatio-k az actio-k szülőanyjai, ezért indokolt a dolgok után (amelyekhez szemmeláthatólag nem számítja hozzá az obligatio-kat), az obligatio-król beszélni.² Ez a jusztiniánuszi korból maradt felfogás öröklődött át a glossátorokra. A Glossa Ordinaria, amikor az Instituciók harmadik könyvének 13. címéhez (az obligatio-król szóló részhez ér), a következőket

¹ § Ld. Inst. de rebus incorp. (2, 2)

² Idézi Affolter id. m. 70. old.

mondja : „... dictum est supra de personis li. I., de rebus in secundo et tertio usque huc (kiemelés tőlem — V. M.) ; nunc de actionibus debet dicere ... sed quia obligatio mater est actionis, ... ideo praemittitur des his obligationibus.”¹ Az obligatiók, a kötelmi jog tehát már a glossatorok korában kezdett elválni a dolgok jogától. Ezzel megindult az a folyamat, amely végül is a vagyonjog hármasságához (dologi, kötelmi és öröklési-jog) vezetett. Mindenesetre a most tárgyalt korszakban a kötelmi jognak ez az eltávolodása még nem eredményezte a rendszer elvi megváltoztatását, ebben a korban még feltétlenül elismerték a trichotomikus felosztást.

3. A humanizmus általában s különösen a humanista jogtudomány volt az a tudományos irányzat, amely megdöntötte az európai jogokban a jusztiniánuszi rendszer egyeduralmát s megkezdte a kapitalista polgári jog rendszerének kialakítását. A humanista jogtudománynak ez a sikere azzal magyarázható, hogy híven tükrözte és szolgálta azt az átalakulást, amely a középkorból kilépő európai társadalom gazdasági rendjében végbement. E változás lényege a tőkés magántulajdon s az ezen alapuló tőkés áruterelés kialakulása s ezzel párhuzamosan a városi polgárságból a burzsoázia, a kisajátított parasztságból és az elszegényedett városi mesterekből és mesterlegényekből pedig a proletariátus kialakulása volt. A fejlődő burzsoázia egyre szűkebbnek érezte a középkori kötöttségeket, szabadulni akart tőlük. Új világnézetet hozott létre, mely fitymálva-bírálván nézett mindent, ami középkori ami „skolasztikus”. Új utat keresett, amelyen céljait könnyebben érheti el. Az új út, az új nézetek, az új intézmények keresésének egyik megnyilvánulása volt a humanista jogtudomány, amely így voltaképpen a modern burzsoá polgári jogtudomány első igazi ősenek tekinthető. Ez a jogtudomány fejlődött tovább Franciaországban a francia felvilágosodás természetjogászain, a Code civil megalkotóin keresztül a XIX. század francia pozitívista jogtudományáig, Németországban pedig a (jelentősen más jellegű) német természetjogon keresztül a XIX. század első felében uralkodó jogtörténeti iskoláig.

A humanista jogtudomány első képviselői még nem voltak rendszeralkotók. Első gondjuk az alaposabb forrástanulmány, a római klasszikusok pontosabb ismerete, a helyesnek gondolt tudományos módszer kialakítása volt. Kezdetben volt olyan humanista jogász is (a német Ulrich Zasius ; 1461-1535.), aki a jusztiniánuszi rendszer bármiféle átalakítását elvi okokból elutasította, mert a tudomány történeti tisztaságát, a forráskutatás értékét feltette ettől. Rövidesen elérkezett azonban az ideje annak, hogy ez a történeti purizmus átadja a helyét a polgári jog rendszerét is reformáló irányzatnak.²

A rendszeralkotó humanista jogászok közül a legeredetibb és a legradikálisabb kétségkívül *Johann Apel* (1486—1536) volt. Gondolatai, amelyeket különösen „*Isagoge per dialogum in quatuor libros Institutionum D. Justiniani Imperatoris*” című munkájában fejtett ki,³ csaknem minden vonatkozásban tartalmazták azoknak a rendszeralkotó elveknek lényegét, amelyek később a burzsoá jogtudományban keresztültörttek s a különféle burzsoá polgári törvénykönyvekben is érvényesültek. Apel a jusztiniánuszi Institúciók rendszerét minden vonatkozásban megtámadta, gondolatai azonban a további fejlődés

¹ Idézi *Affolter* id. m. 77. old.

² A következőkre ld. *Stintzing*: *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*. München u. Leipzig. 1880. 88—311. old.

³ A mű nyomtatásban csak Apel halála után jelent meg 1540-ben Breslauban.

szempontjából nem egyenértékűek. A legfontosabbak azok, amelyek a dologi és a kötelmi jog megkülönböztetésével foglalkoznak.

Apel nézete szerint helytelen a polgári jogot három részre (res, personae, actiones) osztani. A polgári jognak valójában két része van, a tulajdonjog (dominium) és a kötelmi jog (obligationes). Elveti tehát a személyek jogát (personae), mert a személyek valójában csak „körülmények”-nek (circumstantiae) minősülnek a tulajdonjoggal és a kötelmekkel kapcsolatban. Elveti a keresetek jogát (actio) is, mert a keresetek valójában csak hatásai (effectus) a tulajdonjognak vagy a kötelmeknek. A korábban szokásos háromrészes rendszer helyett tehát kétrészes (dichotomikus) rendszert ajánl.

Apel másik — a további fejlődés szempontjából ugyancsak alapvető — megkülönböztetése az, hogy szerinte el kell választani egyfelől a tulajdon-szerzés jogcímét (titulus) annak módjaitól (modus), másfelől a kötelmek keletkezésének jogcímeit a kötelmek egyes fajtáitól. Olyan megkülönböztetés ez, amely különösen a francia Code civil rendszerében s az azt utánzó kodifikációkban volt lényeges, de sok szempontból érvényesül még a legmodernebb polgári jogtudományban is.

Apel harmadik lényeges megkülönböztetése a ius in re és a ius ad rem különválasztása. Ez a megkülönböztetés eredetében nem Apel találmánya, felfedezhető már a postglossátoroknál, különösen *Baldus*nál és *Bartolus*nál. Apel újítása az, hogy ezt a megkülönböztetést átvitte a rendszeralkotás területére. A jogtudomány anyagát két részre osztja: 1. ius in re, ennek fajtái a dominium, a quasi-dominium (bonae fidei possessio) és a ius in re specificum, 2. ius ad rem, quod est obligatio.¹ Apelnek ebben a rendszerében teljessé vált a dologi jog és a kötelmi jog kettéválása. Az utána következő két évszázad polgári jogtudománya kidolgozta a két főrészt belső tagozódását. A két főrészt felismerése, rendszertani megkülönböztetése az ő érdeme.

Apel gondolatainak értékét az bizonyítja, hogy megállapításai viszonylag gyors elismerésre találtak a korabeli jogtudományban s átöröklődtek a XVIII—XIX. századi burzsoá kodifikációk rendszerébe. E törvényalkotások közül elsőnek a burzsoázia osztályérdekeit legtokéletesebben kifejező francia Code civil rendszerének kialakulását kell bemutatnunk.²

A francia Code civil első gondolatai ugyanabból a szellemi áramlatból születtek, mint Apel rendszere: a humanizmusból. A XVI. század legnagyobb francia jogászai harcoltak a kodifikációért, a feudális jogi széttagolt-ság (droit écrit és droit coutumier) megszüntetéséért. Közülük különösen du Moulin, Coquille, Loisel, valamint a XIV. Lajos törvényalkotásait előkészítő Lamoignon, Auzanet nevét kell említeni.³ Rendszertani szempontból a Code civil megalkotására s a polgári jog modern rendszerének kifejlődésére a XVII. század egyik nagy francia jogásának Jean Domatnak (1625—1696.) volt

¹ Apelnek ez a rendszere nem a fentebb idézett munkájában, hanem a *Methodica dialectices ratio ad iurisprudentiam accomodata. Norimbergae. 1535.* című műben található.

² A következőkre az eddigi forrásokon felül ld. különösen *Violett: Histoire du droit civil francais. Paris. 1893. 205—242. old.* és *A. B. Schwarz: Zur Entstehung des modernen Pandektensystems. Zeitschrift d. Savignystiftung. Rom. Abteil. 42. köt. 578—610. old.*

³ Az Ordonnance du commerce és az Ordonnance maritime megalkotásában közvetlenül közreműködő *Colbert* és *Savary* nem voltak jogászok.

hatása.¹ Domat, akinek műve „Les lois civiles dans leurs ordre naturel. 1694.” címen jelent meg s már címében is egy új szellemi áramlat, a természetjog hatását mutatja.² A polgári jog rendszerét két főrésztre osztja „engagements” (kötelezettségek) és „successions” (öröklések). A probléma, amely Domat-t foglalkoztatta, ugyanaz, amelyre Apel megoldást talált: a tulajdonjog és a kötelmi jog, illetőleg a dologi és a kötelmi jog viszonya. Nála azonban a kötelmi jog teljesen magába olvasztja (rendszeretani szempontból) a tulajdonjogot. — Sokkal szerencsésebb volt a rendszer kialakításában a Code civil egy másik tudományos előkészítője *Francois Bourjon*,³ aki a rendszer három első részét így osztotta be: 1. des personnes, 2. des biens, 3. comment les biens s'acquièrent. Ez a rendszer már teljesen azonos a francia Code rendszerével, ez vált általánossá, ez öröklődött Pothier, Guyot és Jousse munkáin keresztül a Code civil szerkesztőire.

A Code civil szerkesztői alapján az Institúciók rendszerét kívánták követni. Ez felelt meg a francia forradalom Róma-utánzó pátoaszának, amely Napoleon első konzulása idején még hatványozódott. Az Institúciók rendszerét azonban azokkal a korrekciókkal kívánták alkalmazni, amelyeket a korabeli jogtudomány általában helyesnek tartott. Így fogadták el a Bourjon-féle hármass felosztást.⁴

A Code civil rendszere három könyvre oszlik. Az első a személyekről, a második a dolgokról, a harmadik a dolgok szerzőismódjairól szól. Az első könyv lényegében változatlanul tartotta meg az Institúciók „személyek joga” elnevezésű részének tartalmát, magában foglalja tehát a szorosabb értelemben vett személyi jogot és a családi jogot. A második könyv egy lényegében teljes, mai értelemben vett dologi jogot tartalmaz (tehát nemcsak a tulajdonjog, hanem az ún. korlátolt dologi jogok — Apel kifejezésével élve iura in re specifica szabályozását is). Voltaképpen egyedül a zálogjog hiányzik, innen ezt a Code a harmadik könyvben a szerzőismódok között szabályozza. A zálogjognak ez az áthelyezése nyilvánvalóan összefügg azokkal az elméleti vitákkal, amelyek a XVII. század óta a zálogjog rendszeretani elhelyezése körül folytak,⁵ továbbá azzal is, hogy a Code a zálogjog szabályozásának technikai megoldási módzatai közül nem az egy-egy vagyontárgyat terhelő s külön-külön megszerzendő szinguláris hipotéka, hanem az egész vagyon törvényenél fogva terhelő generális hipotéka elvi alapján áll. A harmadik könyv a dolgok különféle szerzőismódjai között előbb az öröklést és az élők közötti ajándékozást, valamint a végrendeletet tárgyalja (ez is római jogi hagyomány v. ö. az Institúciók második könyvének 7., 10. és köv. titulussait), majd a köteleket általában s az egyes szerzőismódjait különösen szabályozza. A harmadik könyv az elévülés szabályaival végződik.

¹ Domat tevékenységét megelőzően a francia humanista jogtudományban *Apel* gondolatai éltek tovább. Így különösen *Donellus* (1527—1591) és *Commanus* (1508—1551) munkáiban. Vö. Affolter id. m. 98—103. old. Stintzing id. m. 367—423. old.

² A francia természetjognak egyébként a polgári jog rendszerének kialakítására — ellentétben a német természetjoggal — nem volt különösebb hatása. Annál több a polgári jog tartalmára!

³ Művének címe: *Droit commun de la France et la coutume de Paris reduite en principes*. Paris. 1747.

⁴ Ld. részletesen *Esmein*: *L'originalité du Code civil*. A „Le Code civil. 1804—1904. Livre du centenaire” című kiadvány I. köt. 5—21. old. Paris. 1904.

⁵ Vö. Affolter i. m. 115. old. E viták lényege az volt, hogy a zálogjog ius re vagy a zálogszerződés, mint obligatio következménye-e.

A Code civil rendszere teljesen értékesítette a humanista jogtudománynak a felvilágosodás-kori természetjogtudományon átöröklődött nézeteit: ezek sorában egyrészt a titulus és a modus megkülönböztetését különösen a tulajdonjoggal s általában a dologi jogokkal kapcsolatban (ezek modusait a második könyv, titulusait a harmadik könyv szabályozza), másrészt a postglosatóroktól örökölt s Apel által rendszeralkotó jelentőségűvé tett megkülönböztetést a *iura in re* és a *iura ad rem* között (a második könyv a *iura in re*, a harmadik a *iura ad rem* szabályait tartalmazza). A Code rendszere az alapja annak a később általánossá vált beosztásnak is, amely a kötelmi jogon belül általános és különös részt különböztet meg.

A francia Code civil rendszere — elsősorban a Code civil tartalmi értékei miatt — széles területeken hódított a polgári törvénykönyvekben. Általánosságban azt lehet megállapítani, hogy a román nyelvterület nagyobb részének polgári törvénykönyvei erre a mintára készültek (pl. Belgium, Hollandia, Luxemburg, Spanyolország, Portugália, a latin-amerikai államok).

A Code civil mellett a másik nagy törvényalkotás, amelynek rendszertani alapjai történetileg a most tárgyalt korszakba esnek, az 1812-ben kihirdetett Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyv. Ennek rendszere a Code civil rendszerétől nagy általánosságban abban különbözik, hogy egyrészt sokkal következetesebben viszi keresztül a *ius in re* — *ius ad rem* megkülönböztetést a rendszerben, másrészt megkezdte az általános rész kiépítését, amelyet utóbb egészében a német polgári törvénykönyv valósított meg. Az előbbi különbség a XVII—XVIII. század német pandektistáinak erről a kérdéstről folyt vitáiban, az utóbbi a természetjogi felfogás, különösen a Kant-féle természetjogi felfogás hatásában leli magyarázatát.

Mint említettük, a *ius in re* — *ius ad rem* megkülönböztetés a glossa idejéig nyúlik vissza s már a humanista jogtudományban általánosan elfogadott volt, sőt Apel már rendszeralkotó jelentőségűvé tette. Ennek ellenére e megkülönböztetés s annak következményei egészen a XVII. század közepe tájáig nem állottak a pandekta-tudomány érdeklődésének homlokterében. Ekkor kezdődött a német jogtudományban az az elméleti vita, amelynek középpontjában ez a megkülönböztetés állott s amely végül is a dologi és a kötelmi jog rendszerének teljes kidolgozásához vezetett.¹

A vitát Hahn német jogtudós (1605—1668) vetette fel 1639-ben megjelent értekezésében (*De iure rerum et iuris in re specibus*. Helmstadt). Nézete szerint a polgári jog a *ius personarum* és a *ius rerum*-ra tagozódik. A *ius rerum* a *ius in re* és a *ius ad rem* (Hahn elnevezése szerint másképp *ius reale* és *ius personale*) részekre oszlik. A dologi jog körébe öt jogot sorol: a tulajdonjogot, a zálogjogot, a szolgalmat, a birtokjogot és az örökjogot. A *ius ad rem*-et pedig — a korábbi nézetekkel egyezően — egynek veszi az obligatiókkal. A Hahn nézetei körül kialakult vita elsősorban arra a kérdésre terjedt ki, vajon hány dologi jog van s különösen, hogy az örökjog dologi jog-e vagy sem, továbbá, hogy miben áll a dologi és a kötelmi jogok megkülönböztető sajátossága. Az előbbi kérdés volt a magja annak a fejlődésnek, amely a következő korszakban az öröklési jognak a dologi jogtól való elválásához s önálló részzé alakulásához vezetett. Az utóbbi kérdésben Hahn volt az első, aki kimondotta, hogy a dologi jogok mindenkiel szemben védelemben részesülnek, míg a kötelmi

¹ A következőkre vö. Affolter i. m. 110. és köv. old. Stintzingi. m. II. 230. és köv. old.

jogok csak meghatározott személlyel (az adóssal) szemben. Ezzel felállította az abszolút és relatív jogok megkülönböztetésének elméletét, amely az egész burzsoá jogfejlődés során a dologi és a kötelmi jog megkülönböztetésének alapjául szolgált.

Az osztrák polgári törvénykönyv rendszerének első két része egészen világosan a Hahn által felállított rendszer alapján áll. Az első rész a személyekről szól, ez szabályozza (ugyanúgy mint az Instituciókban és a Code civil-ben) a családi jogot is. A második rész a dologi jog keretében egyrészt „dologbani jogot” (iura in re), másrészt „dologhozi jogot” (iura ad rem) különböztet meg. A dologbani jogok közé sorolja a birtokot, a tulajdonjogot, a zálogjogot, a szolgalmat és az örökjogot, a dologhozi jogok közé pedig a szerződéseket (általában és egyenként), valamint a kártérítést.

Az osztrák polgári törvénykönyv harmadik része („A személyi és dologi jogok közös határozmányairól”) a rendszer fejlődésének olyan új irányát mutatja, amelyről a Code civil-ben még egyáltalában nem volt szó : az általános rész kifejlődésének megindulását. Ez a rész, amely a jogok és kötelezettségek megerősítéséről, megváltoztatásáról, megszűnéséről, valamint az elévülésről és az elbirtoklásról szól, természetjogi hatásra jött létre. A természetjog nem az osztrák polgári törvénykönyvvel kezdte meg hatását a polgári jog fejlődésére. Nyilvánvaló, hogy a Code civil szabályainak jelentős része természetjogi hatást mutat, még nyilvánvalóbb ez a hatás Nagy Frigyes Allgemeines Preussisches Landrecht-jében. Az osztrák polgári törvénykönyv volt azonban az első — ma is érvényben levő — törvénykönyv, amelyben a természetjog hatása a rendszerben is megmutatkozott.¹ Zeiler, az osztrák polgári törvénykönyv végleges alakjának megalkotója, hűséges tanítványa volt a XVII—XVIII. század német természetjogának s teljesen elfogadta ennek a természetjognak Kant-féle reformját.² Kant álláspontjának megfelelően oszlik a törvénykönyv voltaképpen két főrésze : a személyi jogra és a dolgok jogára, mert Kant véleménye szerint kétféle létező van a földön : személyek és dolgok.³ Az egész német természetjogi iskola általános törekvésének felelt meg továbbá az, hogy a polgári törvénykönyvek anyaga általános és különös részre oszoljék. Ennek a nézetnek megnyilvánulása az osztrák polgári törvénykönyv rendszerében a harmadik rész, amely voltaképpen általános rész — mindenesetre csíraalakban. Zeiler nyilvánvalóan nem érezte még eléggé szilárdnak az általános rész újonnan létrejött elméletét ahhoz, hogy a törvénykönyvben teljesen érvényesítse. Ezért az osztrák polgári törvénykönyv általános része viszonylag csekély terjedelmű s nem a törvénykönyv elejére, hanem a végére került. Az általános rész elméletének teljes kidolgozása s érvényesülése az európai törvényhozásban már nem a most tárgyalt korszakra, a változás korára, hanem a következő korszakra, a pandektarendszer végleges kialakulásának és győzelmének korszakára esik. Az osztrák polgári törvénykönyv voltaképpen a két korszak határán áll : rendszere egyrészt következetesen érvényesíti a változás korszakának legfontosabb vívmányát, a dologi és a kötelmi jog megkülönböztetését — a rendszer ennyiben a múlt eredménye, másrészt azonban előre is mutat a XIX. század polgári törvénykönyveinek rendszere felé, mert rendsze-

¹ Vö. következőkre Landsberg : Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft. München u. Leipzig. 1898. 503—528. old.

² Landsberg i. m. 527. old.

³ Kant : Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Riga 1785. 65. old.

rében már az általános rész is megjelenik. Az általános rész kialakulását (s ami ezzel egyet jelent: a német természetjog hatását a polgári jog rendszerére) a legcélszerűbb egységesen, a német polgári törvénykönyv rendszerének kialakulásával kapcsolatban, a következő korszakban tanulmányozni.

Összefoglalva: a változás korszakának legnagyobb rendszertani eredményét az Intituciók-beli „dolgok jogá”-nak felbomlásában s a dologi és a kötelmi jog kettéválásában kell látni. Ez a humanista jogi iskola hagyatéka. A most tárgyalt korszak ezzel megoldotta azt a feladatot, amelyet már az első korszak, a glossa korszaka felvetett, de megoldani nem tudott. A második korszak, a változás korszaka újabb feladatokat hagyott örökül a harmadikra: az általános rész feladatát, valamint a családi jog és az öröklési jog rendszertani kiépítésének feladatát. Ezeket oldotta meg a pandektarendszer végleges kialakulásának és győzelmének korszaka.

4. Rendszertani szempontból e korszak legfontosabb eredményének kétségkívül az általános rész kialakítását vagy — ami ezzel egyet jelent — a polgári jog anyagának általános és különös részre való szétbontását kell tekinteni. Ez az eredmény — amely talán a legjellemzőbb a burzsoá gazdasági rendben gyökerező jogász gondolkodásra — alapjában a természetjog, különösen pedig a német természetjogi iskola hatásában gyökerezik. Közismertek azok az összefüggések, amelyek egyfelől a fejlődő és egyre inkább uralomra törő burzsoázia osztályérdekei, másfelől a természetjogi felfogás között állanak fenn. A burzsoázia abban a törekvésében, hogy szabaduljon a feudalizmustól s az azt alátámasztó egyházi világnézettől, olyan ideológiát keresett, amely alátámasztja, fejlődésében segíti, megszilárdítja a számára kedvező gazdasági rendet. Ezért lett a felfelé törő burzsoázia jogi nézeteinek középpontja a természetjogi felfogás. A természetjog önmagában nem burzsoá találmány. Megtalálható már a római jogban, még inkább a középkori skolasztikus filozófiában. A felfelé törő polgárság ideológusai azonban megreformálták ezt a természetjogot, megszabadították „isteni” eredetétől, racionalistává tették s ezzel egyben alkalmassá arra is, hogy a feudális rend elleni világnézeti támadás alapjává váljék s ezzel előkészítse a polgári forradalmat. Ez volt a szerepe a természetjogi felfogásnak *Hugo Grotiustól* kezdve különösen a francia természetjogi iskolában, amely előkészítője volt a francia forradalomnak. Köztudomású, hogy a francia forradalmi konvent világnézete a természetjogi felfogásban gyökerezett.

A német természetjogi iskola, amelyről a következőkben szó lesz, jellegében lényegesen eltér a francia természetjogi felfogástól. Míg ez utóbbinak döntő jellemvonása a forradalmi támadás minden hagyományos, feudális nézet ellen, az ember szabadságjogainak következetes hirdetése s harc minden rendi megkülönböztetés, vagyis a feudális társadalom alapjai ellen — addig a német természetjog, amelynek legnagyobb alakjai *Pufendorf*, *Thomasius*, *Christian Wolff*, majd a német objektív és szubjektív idealista filozófia összes képviselői — alapjában, a hatalom kérdésében vagyis az államelméletben nem volt forradalmi jellegű. Éppen ellenkezőleg, a német természetjog, amely jellemző módon szinte sohasem szabadult meg a vallásos felfogástól, alapjában, államelméleti részében nem támadta a feudalizmust, hanem kiszolgáltta, alátámasztotta azt. Míg a francia természetjog azt tanította, hogy az emberek természettől fogva egyenlők, szabadok, tehát „természetellenes” minden feudális megkülönböztetés — addig a német természetjog éppen ellenkezőleg természetesnek hír-

dette az ember kötelességeit az istennel, az uralkodóval, a „természetadta” többséggel szemben. Míg a francia természetjog alapvető vonása progresszív, előre mutató — addig a német természetjog alapjában retrográd, konzervatív jellegű.

A francia és a német természetjog alapvető oldalának ez a gyökeres eltérése a kialakuló francia és német nemzet osztályviszonyainak eltérő fejlettségi fokában gyökerezik. Franciaországban a polgárság gyors ütemben fejlődött. A viszonylag korán megszűnő rendi szétagoltság az árukapcsolatok továbbfejlődésének, a belső piac kialakulásának nem állta útját, a központi királyi hatalom ezt éppen elősegítette. Teljesen logikus történelmi paradoxon az, hogy a francia forradalomban azoknak unokái vagy dédunokái szavaztak XVI. Lajos halálára, akiket annak idején XIV. Lajos támogatott. Németországban ezzel szemben a harmincéves háború pusztításai után a polgári társadalom fejlődése jelentősen visszaesett, a feudális szétagoltság a westphaliai béke után is jórészt fennmaradt, a burzsoázia s a proletariátus kifejlődése csak jóval lassabban haladt előre. A természetjogi felfogásban — in nucleo — egyaránt megvoltak a progresszív és a reakciós fejlődés lehetőségei. Franciaországban, ahol egyre inkább a fejlődő burzsoázia került gazdasági túlsúlyba, ez nyergelte meg a természetjogot s ennek jelszava alatt győzelmesen vívta meg a forradalmat. Németországban, ahol még sokáig a feudalizmus maradt túlsúlyban, ez használta fel a természetjogot saját osztályérdekei, különösen a porosz abszolút monarchia alátámasztására.

Volt azonban a német természetjognak más oldala is s a polgári jog rendszerének fejlődése szempontjából éppen ez az oldal jelentős. A német természetjog — amellett, hogy az alapvető kérdésben, az államélet kérdéseiben sohasem lett forradalmi, hanem kiszolgált a porosz államhatalmat — ugyanakkor létrehozta a — bár lassúbb ütemben — fejlődő német polgárság számára is az ideológiai alapokat addig a maximális mértékig, ameddig ez az alapvető kérdést, a monarchikus államforma, a rendi megkülönböztetés kérdését nem érintette. A német természetjognak ez a vonása a legszorosabb összefüggésben áll alapvető vonásával, a porosz államhatalmat kiszolgáló jellegével. Ez az államhatalom — amellett, hogy feudális jellegű volt — gazdaságilag igyekezett támaszkodni a polgárságra, felhasználni gazdasági erejét a porosz állam hatalmának erősítésére. A német természetjog alapvetően retrográd jellegével tehát teljesen összefért, sőt annak alapjaiból egyenesen következett, hogy ez a természetjog egyidejűleg — a porosz államhatalom érdekében — a fejlődő német polgárság ideológiája is lehetett.

A német természetjognak ez az oldala elsősorban természetesen a német burzsoá jog bizonyos szabályainak tartalmában jut kifejezésre. Hatása volt azonban az egész burzsoá jog rendszerének kialakítására is annyiban, amennyiben kialakította a burzsoá polgári jog általános részét, a burzsoá jogi gondolkodásnak ezt a jellegzetes jelenségét. Abban, hogy a német természetjog — az egész burzsoá jog fejlődése szempontjából — elsősorban a rendszerre hatott, ismét kifejezésre jut a német és a francia természetjog jellegbeli eltérése. A francia természetjog legnagyobb eredménye a burzsoá polgári jog *tartalmának* kialakítása volt. A francia természetjogászok elsősorban azon gondolkodtak, mi felel meg a „természettől fogva” szabad és másokkal egyenlő embernek a vagyoni és a családi viszonyok területén. A német természetjog legmaradandóbb eredménye ezzel szemben a *forma*, a rendszer területére esik: a német

természetjogászok nem nagyon gondolkodhattak azon, hogy tartalmilag mit kellene változtatni, vagy ha gondolkoztak is, ennek eredménye nem különbözött alapvetően attól, amit a középkorban gondoltak. Ezzel szemben teljesen szabadok voltak a rendszer, a forma területén. A francia természetjog, amely tartalmában teljesen új, következetesen polgári jogrendet hozott létre, formájában, rendszerében megelégedett a római jogi rendszernek igen szerény, lényegében a humanista fejlődési foknak megfelelő revíziójával. A német természetjog, amely a tartalmat illetően nem hozott sok újat, a formában, a rendszerben volt forradalmi: felforgatta a hagyományos római jogi rendszer egészét.

Az általános rész fejlődése¹ bizonyos fókig összefügg a természetjog alap-gondolatával. A természetjog, amely pozitív, tételes jogforrásokra nem támaszkodhat, csak általános alapelvekből, felsőbb principiumokból fejtheti ki saját elgondolásait; szükségszerűen valamiféle általános részre kell támaszkodnia. A német természetjognak ezt a rendszerét — Grotius nyomán — *Pufendorf Sámuel*² teremtette meg. Pufendorf rendszerének alapelve az, hogy bizonyos filozófiai bevezetés után elsősorban az egyes ember jogával foglalkozik (ennek keretében a vagyonjoggal is), azután tér át a magasabb egységek jogára: előbb a családjogra, utána az államjogra, végül a nemzetközi jogra. Ez a pufendorfi rendszer uralta Pufendorf után az egész német természetjogi irodalmat, benne különösen *Christian Wolff*³ munkáját, akinek közvetlen tanítványai azok a német civilisták, akik az általános részt megteremtették. *Christian Wolff* „*Ius naturae*”-ja (1711), majd „*Institutiones iuris naturae et gentium*” című munkája (1754) már a jogról (az alanyi jogról) szóló általános résszel kezdődik, amelyet kifejezetten így is jelöl meg. A Wolffot követő pandektisták nyomán vonul be ugyanez a rendszer a tételes polgári jog tudományába. Így a XVIII. század egyik német pandektistája, *Joachim Georg Darjes*⁴ már pars generalis-ra és pars specialis-ra osztja „*Systema elementare universae iurisprudentiae naturalis*” című munkáját (1740). Ezt a rendszert azután a tételes polgári jogra is alkalmazza „*Institutiones iurisprudentiae privatae Romano-Germanicae* (1749)” című művében. Ugyanezt a rendszert követi egy másik korabeli iskolaalapító pandektista, *Daniel Nettelbladt*,⁵ majd végül egy harmadik, *Johan Stephan Pütter* (1767) már kifejezetten és tudatosan is azt a követelményt állítja fel, hogy a római jog bemutatása alapvetésül szolgáló általános résszel kezdődjék. Nettelbladt és Pütter tanítványai nyomán az általános rész megkülönböztetése szilárd tanításává lesz az egész német civilisztikának, öröklődik tőlük a történeti iskolára s törvényhozási kifejezést kap előbb a szász, majd a német birodalmi polgári törvénykönyvben.

Az általános rész anyaga egyébként a XVIII. században működő német pandektistáknál eleinte igen különböző, de már Nettelbladt-nál feltűnik a személyekről, dolgokról és cselekményekről szóló hármas beosztás,⁶ amely azután megszilárdul. A most vázolt rendszertani fejlődés párhuzamos a jog-

¹ Vö. a következőkre *A. B. Schwartz* i. m. 587—599. old. Landsberg i. m. egész I. rész.

² Részletesen Landsberg i. m. 12. és köv. old.

³ *Landsberg* i. m. 198. és köv. old.

⁴ *Landsberg* i. m. 284. és köv. old.

⁵ *Landsberg* i. m. 288. és köv. old.

⁶ *Schwartz* i. m. 591. és köv. old.

ügyletekről, mint joghatást célzó akaratnyilatkozatokról szóló tanítás kialakulásával.¹ Végül is Gustav Hugo az első, aki „Institutionen des heutigen römischen Rechts (1789)” című munkájában az általános részt a mai alakjában alkalmazza, ő azonban még nem eléggé biztos a dolgában s ezért műve következő kiadásában ismét eltér tőle. Ezzel szemben az induló történeti iskola egyik képviselője Georg Arnold Heise, aki Savigny közvetlen baráti köréhez tartozott s rendszerét is Savignyval való levelezése nyomán alakította ki.² véglegesen leköti magát az általános rész mai rendszere mellett „Grundriss eines Systems des gemeinen Civilrechts zum Behuf von Pandecten Vorlesungen (1807)” című művében. Heise rendszerét vette alapul maga Savigny is előbb egyetemi előadásában, majd híres System-jében. Savigny nyomán az általános rész szilárd alkateleme lett a polgári jog rendszerének. Az általános rész gondolata továbbá nem csupán a polgári jog főrészeinek beosztásában tört keresztül, hanem hatással volt az egyes főrészek, különösen a kötelmi jogi rész rendszerére is. A dologi és a kötelmi jog megkülönböztetése, mint láttuk, nem erre a korszakra esik, hanem lényegében a megelőző korszak, a humanista jogtudomány eredménye. Az általános rész kialakulásával párhuzamos azonban a kötelmi jog általános részének s a „kötelem”-nek, mint a „kötelesség”-től, illetőleg a „felelősség”-től megkülönböztetendő, ez utóbbiaknál általánosabb, átfogóbb jogviszonyfogalomnak kialakulása.³ Ennek rendszertani következménye a kötelmi jog általános részének kifejlődése, amely már Grotiusnál és Pufendorfnál megindul s a Heise-t megelőző német pandektistáknál végződik.⁴

Az általános részhez hasonlóan a családi jog rendszertani helye is a természetjogi doktrína hatására alakult ki. Az Institutiók rendszerében a családi jog még a személyi jog részeként a rendszer elején jelentkezik s ezen a humanista jogtudomány sem változtatott. Ennek világos jele a Code civil és az osztrák polgári törvénykönyv rendszere, amely a családi jogot lényegében a hagyományos Institutio-rendszerben elfoglalt helyén tárgyalja. A jog rendszerének pufendorfi felépítése ezzel szemben az egyes személy jogából indul ki, utána a család, az állam, majd az államközösség joga következik. Ez a rendszer tehát elszakítja a család jogát az egyes ember jogától. Ugyanezt a rendszert követi *Thomasius* és *Christian Wolff* is, akinek rendszeralkotó hatásáról már szó volt. Hugo és Heise, aki a modern pandekta-rendszert végleges alakjában megteremtették, voltaképpen csak elődjeiket követték, amikor a családi jogot az egyes ember vagyonjogát lezáró kötelmi jog után helyezték el.⁵

A családi joghoz hasonlóan természetjogi hatások voltak döntőek az öröklési jog rendszertani helyének kijelölésénél is. Az öröklési jogot az Institutiók rendszere a dolgok jogában, mint a tulajdonjog egyik sajátos szerzőismódját tárgyalta. Ez a szemlélet a megelőző korszakban, a humanista jogtudomány korszakában még nem változott. A Code civil és az osztrák polgári törvénykönyv még ugyanezt tették — az utóbbi mégis azzal a módosítással (ennek alapja a *ius in re* s a *ius ad rem* korabeli megkülönböztetésében van), hogy az öröklési jogot a dologi jogok közé sorolta. Az öröklési jog elválása az Institutio-

¹ Erről *Schlossmann* i. m.

² *Lenel*: Briefe Savignys an Georg Arnold Heise. Zeitschrift der Savigny-Stiftung. 36. köt. 96. és köv. old.

³ *Schwartz* i. m. 598. old.

⁴ *Schwartz* i. m. 602. old.

⁵ *Schwartz* i. m. 605. old.

rendszerből későbbi, mint a családi jog új helyének kialakulása. Grotius és Pufendorf még a származékos szerzőismékek között beolvastva tárgyalják az öröklést. Az öröklésnek azonban természetesen mindig szoros összefüggése van a családi joggal. Ezért a családi jog elkülönítésének s — az egyes személy joga után — a kötelmi jogot követő elhelyezésének előbb-utóbb szükségszerűen az öröklési jog leszakadására kellett vezetnie. Nem véletlen tehát, hogy már Christian Wolffnál az öröklési jog a családi jogot követi. Ugyanezt a rendszert alkalmazza elsőnek Darjes a tételes polgári jog anyagára. Nettelbladtnál feltűnik a rendszer ilyen alakításának elméleti alapja is. Nettelblatt már különböztet élők közötti vagyonjog és halál esetére szóló vagyonjog között,¹ lényegében ugyanúgy, ahogyan ezt a mai polgári jogok teszik. Nettelblatt-ról öröklődött át ez a gondolat a történeti iskolára s arról a mai jogtudományra.

Az előadottak után a német polgári törvénykönyv (1900) rendszere, amely lényegében nem más, mint a pandekta-tudomány vázolt fejlődésének törvényhozási eredménye, voltaképpen nem is igényel bővebb magyarázatot. A német BGB öt részből, öt könyvből áll, azokból, amelyeket a pandekta-tudomány kialakított. Sajátosság csak annyi, hogy a német BGB rendszere a hagyományos pandekta-rendszerrel szemben megcseréli a dologi jogot és a kötelmi jogot s ez utóbbit tárgyalja előbb. Ennek a sorrendnek is vannak történeti gyökerei,² emellett pedig a rendszer alapvető elvein nem változtat.

A német BGB rendszere óriási hatással volt a modern burzsoá polgári jog, különösen a burzsoá törvényhozás rendszerére. Lényegében azt lehet mondani, hogy a modern burzsoá törvényhozás — több-kevesebb korrekcióval, amelyek részben sajátos történeti körülményekből, részben egyéb megfontolásokból származnak s amelyek nem elvi jelentőségűek — a német pandekta-rendszert fogadta el. A pandekta-rendszer értékének egyik igen világos kifejezője az, hogy ez a rendszer szolgál alapjául a polgári jog tudományos rendszerének még azokban az országokban is (pl. Franciaország), ahol a törvénykönyv eredetileg nem ezt a rendszert követte. Ugyanerre mutat az is, hogy a legújabb törvényhozási előmunkálatok, mint a francia Code civil tervbevett revíziója, a rendszert illetően a német BGB rendszeréből, mint a korábban elért fejlődés legmagasabb fokát kifejező rendszerből indul ki.

A német BGB rendszere természetesen a burzsoá tudományban sem maradt bírálat nélkül. Különösen az általános rész anyaga került beható bírálat alá. Egész sereg burzsoá jogtudós kifogásolta az általános rész túlságos elvontságát s kétségeket támasztott annak gyakorlati értéke felől. Nem hiányoztak a bíráló megjegyzések a rendszer egyéb részeit illetően sem.³ Részben ezekre a bíráló megjegyzésekre, részben történeti — nem elvi — okokra vezethető vissza, hogy egyes a BGB-t követő burzsoá törvénykönyvek az általános részt illetően nem követik a pandekta-rendszert, hanem visszatérnek a személyi jog római jogi gondolatára. E törvénykönyvek közül első helyen a svájci polgári törvénykönyv (ZGB) rendszerét kell említeni. A svájci ZGB értékesíti a pandekta-tudomány eredményeit annyiban, hogy megtartja a dologi és a kö-

¹ Schwartz i. m. 607. old.

² Schwartz i. m. 601. old.

³ A BGB rendszerének bírálatát ld. különösen Zitelmann: Das Wert eines „allgemeinen Teils“ des bürgerlichen Rechts. Zeitschrift f. d. Priv. u. öff. Recht. 33. köt. 1—32. old. A magyar irodalomban Szász-Schwartz: Új irányok a magánjogban. Bpest. 1911. 206. és köv. old.

telmi jog, továbbá a családi és az öröklési jog megkülönböztetését. Bírálja azonban a pandekta-rendszert annyiban, amennyiben az általános rész szokásos anyagából csak a személyekre vonatkozó szabályokat tartja meg s ezeket „személyi jog” elnevezéssel helyezi a rendszer élére. Római jogi (és francia) hatásra továbbá a személyi jogot előbb a családi, majd az öröklési jog követi s csak azután jön a dologi, majd a kötelmi jog. Ebben természetesen az is közrehatott, hogy a svájci kötelmi jog előbb került kodifikálásra, mint a polgári jog egyéb részei. — A svájci rendszerhez hasonlóan kívánták megalkotni a polgári törvénykönyv rendszerét a különféle magyar kodifikációs javaslatok is. A magyar javaslatok rendszerére eleinte az osztrák polgári törvénykönyv rendszere volt hatással, az 1928-as javaslat esetében kétségkívül közrehatott a svájci rendszer is. Az 1928-as javaslat megegyezik a svájci rendszerrel abban, hogy általános rész helyett személyi jogot s nyomban utána családi jogot tartalmaz. Különbözik azonban tőle annyiban, hogy a személyi és a családi jogot egy részbe vonja össze, az öröklési jogot pedig a rendszer végére helyezi.

5. A kifejtettek alapján előttünk áll a burzsoá polgári jog, a legfontosabb burzsoá törvénykönyvek egész rendszere. E rendszer értékelése a burzsoá polgári jog tudományának teljesen megoldhatatlan feladatot jelentett. A különféle burzsoá szerzők szinte kivétel nélkül megállapították, hogy ez a rendszer még a formális logika szabályainak se felel meg, hiszen különféle felosztási elveket érvényesít, már pedig a formális logika szempontjából minden rendszeralkotásnak alapvető követelménye az, hogy a felosztás elve, a principium divisionis egységes legyen.¹ Volt olyan burzsoá szerző, aki a pandekta-rendszer kialakulását a véletlen művének, különösen azonban a történeti iskola vezető képviselői nagy személyes befolyásának tulajdonította.² Egy másik burzsoá szerző (Affolter) többszáz oldalra terjedő hatalmas művet írt annak a nézetnek igazolására, hogy a modern pandekta-rendszer egyszerűen azért fejlődött ki, mert az újkori civilisták (s részben már Justinianus kodifikátorai is) teljesen félreértették a klasszikus római jogtudósok bizonyos elgondolásait. E nézet szerint tehát a modern polgári jog rendszerének fejlődése nem volna más, mint hatalmas történelmi félreértés, valójában tudatlanság eredménye.

Mondani sem kell, hogy e nézeteknek semmi közük sincs a valósághoz. A történeti fejlődés, különösen az európai társadalmak gazdasági fejlődésének figyelembevétele, teljesen világossá teszi, hogy a modern pandekta-rendszer nem véletlenül alakult ki, hanem éppen ellenkezőleg: szükségszerűen jött létre azért, mert ez a rendszer tükrözte a leghívebben és szolgálta a legeredményesebben a fejlődő, majd uralomra jutó burzsoázia osztályérdekeit. Ez nyomban kitűnik, ha szemügyre vesszük a burzsoá pandekta-rendszer legfontosabb jellemző vonásait.

A burzsoá pandekta-rendszer alapvető jellemvonása az, hogy a burzsoáziára jellemző, a burzsoázia osztályérdekeiből következő absztrakt-idealista világnézet, különösen az absztrakt-idealista burzsoá jogi gondolkodás alapján fejlődött ki. Talán az egyetlen családi jogot kivéve a rendszer valamennyi többi főrésze annak a nézetnek megfelelően jött létre, amely a jogszabályokat, a jogintézményeket nem az alapul fekvő gazdasági rendből, a valóságos élet-

¹ Vö. különösen Szász-Schwarz Gusztáv szellemes fejtegetéseit. Új irányok a magánjogban. Bpest, 1911. 206. és köv. old.

² Schwarz i. m. 580. old.

viszonyokból, a társadalom termelő módjából magyarázza, hanem ezeket a szabályokat és intézményeket önmagukban állóknak, valamiféle testi realitással bíróknak képzei és önmagukból kívánja magyarázni. Különösen világos ez az általános rész esetében. Az általános rész beszél a személyekről, de ezeket nem mint a valóságban létező embereket szemléli (mert ebben az esetben kifejezésre kellene juttatnia, hogy különbség van tőkés és munkás, kizsákmányoló és kizsákmányolt között), hanem mint absztrakt személyeket, mint az önmagában álló jogszabálytartalom absztrahált elemeit. Az általános rész beszél továbbá a dolgokról, ezeket azonban ismét nem úgy tekinti, mint a valóságban létező vagyontárgyakat (mert ebben az esetben ki kellene tűnnie, hogy különbség van termelőeszköz és használati tárgy között), hanem absztrakt módon, mint az önmagában álló jogszabálytartalom elvont elemeit. Az általános rész beszél végül a jogügyletekről is, ezeket azonban ismét nem úgy nézi, mint a valóságban létrejövő, emberi kapcsolatokat kifejező megállapodásokat (mert ebben az esetben ki kellene tűnnie, hogy a burzsoá rendben a szerződések, a „jogügyletek” túlnyomó része antagonisztikus osztályviszonyokat fejez ki), hanem absztrakt módon, mint az önmagában álló jogszabálytartalom elvont elemeit. Teljesen világos az absztrakt-idealista rendszerezésmód a dologi és a kötelmi jog megkülönböztetése esetén. E megkülönböztetés alapja az a Hahn által kifejtett nézet, hogy a dologi jogok abszolút, a kötelmi jogok pedig relatív szerkezetűek. Bár el kell ismerni, hogy a tulajdonjog és a szerződés megkülönböztetése nemcsak a burzsoá társadalomban, hanem minden árutermelő társadalomban megáll, a burzsoá jog mégis nem a valóságban is létező tulajdont és szerződést teszi a rendszer alapjává, hanem az alanyi jogok vagy a jogviszonyok szerkezeti sajátosságát. Ezzel szükségszerűen elmosódik egyrészt a különbség a tulajdonjog és az egyéb ún. dologi jogok között, másrészt a különbség a szerződés és a jogsértés anyagi következményei között. Ez a megkülönböztetés ismét távolabb visz a valóságtól s a valóság helyett az elvont megkülönböztetésekre irányítja a figyelmet. Végül ugyanez látszik az öröklési jog esetében. A burzsoá jogban az öröklés nem azért lett önálló főrésze a polgári jog rendszerének, mert az öröklés társadalmi viszonyok sajátos csoportját váltja ki, hanem (Nettelbladt nyomán) azért, mert különbséget tettek egyfelől élők közötti vagyonjog, másfelől halál esetére szóló vagyonjog között. Ez a rendszer ismét a jogszabályok önmagukban állónak gondolt tartalmán és nem a valóságos életviszonyokon nyugszik.

Miben áll az összefüggés a burzsoázia osztályérdekei és az ilyen absztrakt-idealista jogi rendszerezés között? Erre a kérdésre a feleletet a burzsoá társadalom anyagi életviszonyaiban, a burzsoá társadalom gazdasági rendjében lehet megtalálni. A kizsákmányolás burzsoá formája két jellemző vonást mutat. Egyfelől azt a vonást, hogy a magántulajdonon alapszik (ebben meg egyezik a korábbi társadalmi formákkal), másfelől viszont a termelési eszközök működésben tartásához szükséges munkaerőt többé nem a tulajdonjog tartalmában közvetlenül kifejezésre jutó s a tulajdonos által közvetlenül alkalmazott kényszer útján biztosítja (mint a rabszolgatársadalomban, vagy a feudalizmusban), hanem a munkaerő megvásárlása útján, vagyis — formáját tekintve — szerződés útján. A termelési eszközök magántulajdona mármost szükségszerűen egyenlőtlenséget tételez fel a termelési eszközök birtokosa és az abból kizárt emberek között. A vásárlás, a szerződés ezzel szemben szükségszerűen egyenlőséget kíván, két egyenlő fél megállapodását a szerződés tárgyra nézve.

Egyenlőtlenség a tulajdonban — egyenlőség a szerződésben: ez az az alapvető ellentmondás, amelyet a burzsoázia ideológiájának, egyebek között jogi ideológiájának is meg kellett és állandóan meg kell oldania. Ezt az ellentmondást pedig nyilvánvalóan nem lehet másképp megoldani, mint úgy, hogy az ideológia nem közelít, hanem távolít a valóságtól. Annak érdekében, hogy a kizsákmányolás burzsoá formája, a szerződési forma megalapozható legyen, a két szerződő felet, a tőkést és a munkást egyenlőknek kellett feltüntetni. Ezek azonban a valóságban, a tulajdon tekintetében egyáltalában nem voltak egyenlők. Az ideológiának tehát erőszakot kellett tennie a valóságon: egyenlőknek kellett feltüntetnie azt, ami a valóságban egyáltalán nem volt egyenlő. Innen ered minden burzsoá ideológia, de különösen a burzsoázia osztályérdekeivel a legszorosabban összefüggő burzsoá jogi ideológia, benne a burzsoá jogi rendszertan szükségszerű hamissága, szükségszerű absztraktsága, idealista alapvonása. Minden ideológia absztrahál, elvon bizonyos elemeket a konkrét valóságból, annak érdekében, hogy kiemelhesse a lényeges vonásokat és elhagyhassa a lényegteleneket. A burzsoá ideológiára azonban éppen az jellemző, hogy helytelenül, éspedig szükségszerűen helytelenül absztrahál: tartalmában és formájában, rendszerében egyaránt eltávolít a valóságtól. Éppen az ilyen eltávolítás tükrözi és szolgálja leginkább a burzsoá gazdasági rendet.

A burzsoá polgári jog rendszerében voltaképpen egyetlen helyen nem állapítható meg ez az absztraktság, a valóságtól való szükségszerű eltávolodás, a családi jog területén. A családi jog mindenekelőtt valóságos társadalmi összefüggést, a társadalmi viszonyok egy valósággal sajátos csoportját szabályozza. A burzsoá jog rendszere ebben a vonatkozásban nem a jogszabályok absztrakt tartalmából, hanem a valóságos életviszonyokból indul ki. A családi jog rendszerében a burzsoá sajátosság nem is abban van, hogy a családi jog külön főrésszé minősül, hanem abban, hogy a családi jog szabályai a vagyoni jog keretében, a tulajdon és az árúviszonyok jogi szabályozásával együtt ugyanabban a jogágazatban helyezkednek el. A burzsoá jog ezzel (akarva-nemakarva) kifejezi azt a tényt, hogy a családi jog szabályai a burzsoá rendben ugyanúgy árúviszonyokat fejeznek itt ki, mint a vásárlás szabályai: a burzsoá család alapjában ugyanolyan árukapcsolat, mint az adásvétel.¹

A burzsoá polgári jog rendszere tehát tükrözi és szolgálja a burzsoá gazdasági rendet. Ha azonban a burzsoá polgári jog rendszere ilyen híven kifejezi a burzsoá gazdasági rendet, vajon nem volt-e hatással a rendszer fejlődésére az, hogy a XX. század fordulója táján a kapitalizmus végső, halódó szakaszába, az imperializmus korszakába lépett? E kérdés igenlő eldöntése a rendszerfejlődés tudományos értékelése szempontjából arra vezetne, hogy a burzsoá polgári jog rendszerének fejlődésében az imperializmusnak külön korszakot kellene juttatni.

Többféle jelenség arra mutat, mintha az imperializmusban valóban a rendszerfejlődés új korszakáról lenne szó. Erre látszik mutatni az, hogy egyes, az imperializmus korszakában keletkezett törvénykönyvek, illetőleg javaslatok (amilyen a svájci ZGB és a magyar javaslatok) revideálják a klasszikus burzsoá pandekta-rendszert és bizonyos fokig visszatérnek egyes római jogi gondolatokhoz. Ilyen új jelenség továbbá az is, hogy a múlt század utolsó évtize-

¹ Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete, Szikra 1949. 81—82. old.

deiben, de méginkább a jelen században egyre erősödik a törekvés az ún. nem-vagyoni, személyiségi jogok külön főrészbe sorolására. A valóságban ezeket a jelenségeket egyáltalában nem lehet sajátos imperialista vonásoknak, az imperializmusra jellemző gazdasági jelenségek jogi tükröződésének tekinteni. Az imperializmus korszakában a kapitalizmus végsőkéig kiéleződött ellentmondásai mélyen behatolnak a burzsoá jog egész rendszerébe s egyre fokozottabb módon felbomlasztják azt. Az imperializmus korára jellemző állami beavatkozás jogi szabályai pl. egész sereg, a közjog és a magánjog között álló ún. vegyes szakjogot hoznak létre, amilyen a gazdasági jog, a munkajog, az iparjog stb. Kétségtelen, hogy az imperializmus hatással van a burzsoá jog rendszerére, ez a hatás azonban — az eddigi tudományos eredmények szerint — nem a polgári jog rendszerén *belül*, hanem *kívül*, az egész jog rendszerének bizonyosfokú eltorzulásában mutatkozik meg. Azok a jelenségek, amelyek a polgári jog rendszerén belül mutatkoznak (a személyi jog visszaállítása, a családi jog helyének megváltoztatása vagy akár a személyiségi jog különálló főrészként való elismerése) nem ilyen jellegűek. Ezek a jelenségek nincsenek közvetlen összefüggésben az imperializmus ellentmondásaival, ezért vulgarizálás volna azt állítani, hogy az imperializmus a polgári jog rendszerének fejlődésében is szükségszerűen külön korszakot eredményez.

II. A szocialista polgári törvényalkotás rendszertani tapasztalatai

A szocialista polgári jog rendszertani szempontból a német pandekta-rendszert kapta kulturális örökségként a megelőző társadalmi formáktól. A polgári jog szocialista rendszerének kialakulása a pandekta-rendszer marxista bírálatával indult meg s mint ez az alábbiakból ki fog derülni — voltaképpen még nem fejeződött be.

A polgári jog rendszerének szocialista fejlődését az alábbiakban négy törvényalkotáson tanulmányozzuk. Ezek : az Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság 1923. évi polgári törvénykönyve, a Lengyel Népköztársaság polgári törvénykönyvének az 1950. évben újjáalkotott általános része, a Csehszlovák Köztársaság 1950. évi polgári törvénykönyve, végül a Bolgár Népköztársaság 1951. évi kötelmi jogi törvénye.¹ A polgári jog rendszerére nézve továbbá a szocialista polgári jogtudomány, különösen a szovjet jogtudomány számos olyan értékes megállapítást dolgozott ki, amelyeket a mi polgári törvénykönyvünk rendszerében is hasznosítani kell.

Az Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság polgári törvénykönyvét 1922-ben, akkor dolgozták ki, amikor a szocialista polgári jogtudomány még gyermekcipőben járt. A főtörekvés természetesen nem a rendszer, hanem a tartalom szocialista szellemű átalakítása volt. Ennek ellenére a szovjet jog fejlődése már ebben a kezdeti szakaszban is számos lényeges változást hozott a polgári jog rendszerében. Ilyen változás az, hogy a szovjet jog a családi jog anyagát kezdettől fogva kivette a polgári jog rendszeréből, azt önálló jogágazatnak minősítette. Ennek a változásnak az az elméleti alapja, hogy a családi viszonyok a szocializmusban jellegükre nézve különböznek a polgári jogban szabályozott vagyoni viszonyoktól s ennél fogva nem lehet őket egy jogágazat kere-

¹ A tanulmány megírása idején az új lengyel egész tervezet és a bolgár tulajdonjogi törvény nálunk még nem volt ismeretes.

tében egyesíteni.¹ A családi jog kiválásához hasonló — rendszertani szempontból is fontos — változás az, hogy a szocialista jog a munkaviszonyok törvényes szabályozását ugyancsak kiveszi a polgári jog keretéből s önálló jogágazatnak minősíti.² Ezeken a lényeges változásokon túlmenően az orosz polgári törvénykönyv a már korábban kialakult hagyományos rendszert tartotta meg. A törvénykönyv (a családi jog kiesése után) négy főrésze: általános részre, dologi jogra, kötelmi jogra és öröklési jogra oszlik. Az általános rész anyaga lényegében hasonlít a hagyományos rendszerhez: alapvető rendelkezések után a jogalanyokról, a jogtárgyakról, a jogügyletekről, majd az elévülésről szóló rendelkezések következnek. A szokásos rendszert követi a dologi jogi rész is, amely a tulajdonjog mellett az ún. korlátolt dologi jogokat is szabályozza. A kötelmi jogi rész sajátos vonása, hogy az általános rendelkezések után a szerződésből fakadó kötelelem általános szabályai, majd az egyes szerződési típusok következnek s a kötelmi jogi rész végén kerül sor a károkozásból s az alaptalan gazdagodásból származó kötelek tárgyalására. A törvénykönyvet — ismét a hagyományos rendszerhez hasonlóan — az öröklési jog zárja be.

Az orosz polgári törvénykönyv megalkotása óta a szocialista polgári jogtudomány, különösen a szovjet jogtudomány fejlődése nagy lépésekkel haladt előre s ez a fejlődés nem hagyta érintetlenül a rendszer kérdését sem. Bár a polgári jog rendszerének kérdése mindezideig átfogó szocialista feldolgozásban nem részesült, s ennél fogva ezt a kérdést a szocialista jogtudományban korántsem lehet kidolgozotttnak tekinteni, egyes kérdésekben már szilárd és megvitatott eredmények állanak rendelkezésre.

Ilyen eredmény mindenekelőtt a dologi jognak, mint rendszertani kategóriának elejtése és helyébe a tulajdonjogról szóló rész kialakulása. A Szovjetunióban ez a fejlődés összefüggésben volt azzal, hogy a föld már az Októberi Szocialista Forradalom időpontjában állami tulajdonba került s ennél fogva az ún. korlátolt dologi jogok jelentősége csaknem teljesen elenyészett. A korlátolt dologi jogok jelentőségét még inkább csökkentette az, hogy a szovjet jogban a földre vonatkozó jogviszonyok szintén nem tartoznak a polgári jog körébe, hanem önálló jogágazatot, az ún. földjogot alkotják. Ezért a mai szovjet polgári jogban teljesen szilárd és egyértelműen kialakult álláspont az, hogy az általános rész után a tulajdonjogra vonatkozó szabályokból alakul a polgári jog második része.

A kötelmi jog rendszerére nézve a szocialista jogtudomány mindezideig nem hozott létre teljesen kialakult eredményt. Bár megállapította, hogy a szocialista polgári jogban az abszolút és relatív jogok megkülönböztetése csak rendkívül viszonylagos értékű,³ legutóbb pedig az egyik vezető szovjet jogtudóstól megjelent tanulmány e megkülönböztetés értékét elvileg is kétségbe vonta,⁴ a kötelmi jog rendszerének szocialista bírálatát mindezideig nem lehet befejezettnek tekinteni.

A szocialista polgári jog tudományában kialakult álláspont az is, hogy a polgári jog a vagyoni viszonyok mellett egyes nem vagyoni, személyi viszonyo-

¹ Ld. erről *Genkin—Bratusz—Novickij—Lunc*: A szovjet polgári jog. Bp. 1952. 12. old.

² *Genkin* i. m. 11. old.

³ *Genkin* i. m. 92. old.

⁴ *Genkin*: A szovjet polgári jog tudományának néhány kérdéséről, Szovjetjogi Cikkgyűjtemény II. évfolyam 10. sz. 595. old.

kat is szabályoz, amelyek a vagyoni viszonyokkal szorosan összefüggnek. Ezek közé tartozik főleg a szerzői és a feltalálói jog, amelyet a szocialista polgári jog elmélete a polgári jog önálló főrészeként ismer el.

Az öröklési jog rendszertani helyére nézve a szocialista polgári jogtudomány mindezekig elvi változást jelentő megállapításra nem jutott.

A Csehszlovák Köztársaság 1950. évi polgári törvénykönyve nem mindenben hasznosította a szocialista polgári jogtudomány most említett eredményeit. A csehszlovák polgári törvénykönyv rendszere (a családi jogot és a munkajogot kivéve) teljesen a hagyományos rendszert követi. A törvénykönyv általános részre, dologi jogra, kötelmi jogra és öröklési jogra oszlik. Az általános rész teljesen a szokásos rendszer szerint készült. A dologi jog a tulajdonjog mellett a korlátolt dologi jogokat is szabályozza, a kötelmi jog pedig a hagyományos általános és különös részre oszlik. A kötelmi jog rendszerének érdekessége, hogy a kártérítésből és az alaptalan gazdagodásból eredő kötelmeket a kötelelem általános szabályait közvetlenül követően s az egyes szerződési típusok szabályait megelőzően, tehát mintegy középen tárgyalja. Az öröklési jog rendszertani szempontból nem tartalmaz újítást.

A Lengyel Népköztársaság polgári törvénykönyvének az 1950. évben újjáalkotott általános része hasonlít a csehszlovák polgári törvénykönyv általános részéhez. Az orosz polgári törvénykönyv általános részével együtt a hagyományos rendszert követik. A lengyel törvény ettől annyiban tér el, hogy a dolgokra vonatkozó rendelkezéseket nem tartalmazza.

A Bolgár Népköztársaság 1951. évi kötelmi jogi törvénye a klasszikus minta szerint általános és különös részre oszlik. Az általános részben érdekesség az, hogy a zálogjogot a kötelmi jogban helyezi el. A bolgár törvény ebben a vonatkozásban a szovjet polgári jogtudománynak azt az álláspontját értékesítette, amely szerint ezek a jogintézmények lényegében a követelések biztosítékaiként szerepelnek s ezért a kötelmi jogba tartoznak. A különös rész sajátossága az, hogy igen részletesen szabályozza a különféle értékpapírokat, különösen a rendeletre szóló kötelezőjegyet, a váltót és a csekket, pedig ezek az intézmények már a szocializmus építésének viszonylag alacsony fokán is igen sokat veszítenek korábbi jelentőségükből.

Összefoglalásul meg lehet állapítani, hogy a polgári jog rendszerének szocialista fejlődése már az eddigiekben is sokféle eredményt produkált, a fejlődést azonban korántsem lehet lezártnak tekinteni. Különösen nagy hiányság az, hogy a szocialista polgári jogi elmélet mindezekig adós maradt az általános rész marxista bírálatával, továbbá csak félig végezte el a dologi jog és a kötelmi jog megkülönböztetésének bírálatát. Ilyen körülmények között minden új, szocialista polgári törvénykönyv a rendszer szempontjából önálló alkotásnak számít, újabb lépés a szocialista polgári törvénykönyvek helyes rendszerének kialakítása felé. A helyes rendszeralkotásnak ilyen körülmények között az átlagosnál sokkal nagyobb jelentősége van s ez lényegesen növeli a rendszer kidolgozóinak felelősségét.

III. A polgári törvénykönyv rendszerének alapelvei

1. A polgári törvénykönyv rendszerének alapelveivel kapcsolatban mindenekelőtt a rendszer *jellege*nek kérdését kell felvetni.

A jogi rendszerezés jellegének kérdését a szocialista jogtudomány mindezek

ideig csupán a jogrendszer egészével kapcsolatban vetette fel.¹ A jogrendszer egészének jellegére nézve a szocialista jogtudomány megállapította, hogy ez a rendszer önmagában is felépítményi jellegű, tehát tükrözi és szolgálja azt a gazdasági rendet, amelynek alapján létrejött. A szocialista jogtudomány ezt a megállapítást elsősorban a burzsoá jogrend jellegének bírálata során alakította ki. Megállapította, hogy a burzsoá jogrendszernek közjogra és magánjogra való felosztása tükrözi a burzsoá gazdasági rendet, a kizsákmányolás burzsoá formáját. A magánjog a burzsoá magántulajdonon alapuló gazdasági viszonyok jogi szabályozása, míg a közjog a munkásosztály elnyomására és fékentartására szolgáló állami rendelkezések foglalata. Megállapította azt is, hogy a jogrendszernek ez a felosztása nem tükrözi a valóságos társadalmi viszonyokat, sőt éppen ellenkezőleg, leplezi a burzsoá jogrendszer kizsákmányoló jellegét s éppen ezáltal szolgálja a burzsoá gazdasági rendet. A jogi rendszerezés jellegének kérdését azonban *egy adott törvénykönyvre nézve* a szocialista jogtudomány mindezt ideig nem vetette fel. Kétséges, vajon egy adott törvénykönyv rendszere felépítményi jellegű-e, tehát tükrözi és szolgálja-e az adott törvénykönyv gazdasági alapját vagy sem.

Többféle jelenség azt a látszatot keltheti, mintha a törvénykönyvek rendszere független volna a gazdasági alaptól, közömbös volna a gazdasági rend jellege, az osztályok sorsa iránt. Ilyen jelenség mindenekelőtt az, hogy a törvénykönyvek rendszerének megállapításában igen nagy szerep jut a logikának, az emberi gondolkodás törvényeinek. Márpedig — a szocialista tudomány egyértelmű és szilárd álláspontja szerint — a logika szabályai, az emberi gondolkodás szabályai nem felépítményi jellegűek, egyaránt szolgálják a rabszolgát és a rabszolgatartót, a jobbágyot és a földesurat, a proletárt és a tőkést, közömbösséget tanúsítanak az osztályok sorsa, a gazdasági rend jellege iránt. A törvénykönyvek rendszerének és a logika szabályainak ebből az összefüggéséből azt a következtetést lehetne levonni, hogy a törvénykönyvek rendszere nem felépítményi jellegű s hogy a törvénykönyvek rendszerét az adott állam osztályviszonyaira tekintet nélkül kell megállapítani.

Egy másik jelenség, amely alkalmas a törvénykönyvek rendszere osztályfeletti jellegének megalapozására az, hogy a törvénykönyvek rendszere messzemenő állandóságot mutat. A polgári törvénykönyvek rendszere is sok tekintetben öröklődik egyik társadalmi formáról a másikra. E rendszer története azt mutatja, hogy az Intituciók rendszere évszázadokon keresztül kiszolgált olyan társadalmi formákat is, amelyek jellegükben eltértek attól a társadalmi formától, amelyben az Intituciók rendszere keletkezett. Ez is arra látszik mutatni, hogy a törvénykönyvek rendszere közömbös a társadalmi rend jellege, az osztályok sorsa iránt s alkalmas kiszolgálni lényegesen eltérő gazdasági rendeket is.

Valójában ez az álláspont merőben téves s a jog jellegének, a jog és egyéb társadalmi jelenségek összefüggésének félreismerésén alapszik. Valójában a történeti fejlődés tényei azt mutatják, hogy egy adott törvénykönyv rendszere felépítményi jellegű, hogy egy adott törvénykönyv rendszere tükrözi és szolgálja azt a gazdasági rendet, amelynek alapján létrejött. Egészen világosan látható ez a burzsoá polgári törvénykönyvek rendszerének történeti elemzése során. Az általános rész, amely — ilyen vagy amolyan formában — a burzsoá polgári

¹ *Arzsanov stb.*: Állam- és jogelmélet, Budapest, 1951. 348—365. old.

jogrendnek jellegzetes eleme, nem jöhetett létre sem a rabszolgatartó, sem a feudális rendben. Ezek a társadalmi formák valamennyien az uralkodó osztály és az elnyomott osztály, a kizsákmányoló és a kizsákmányolt közötti nyílt megkülönböztetésből indultak ki. E társadalmi formák jogrendszerében formálisan is különbség volt rabszolgatartó és rabszolga, földesúr és jobbágy között. Ezek a jogrendszerek az embert nem absztrakt módon, nem osztályhelyzetétől függetlenül, hanem éppen ellenkezőleg, az osztályhelyzet nyílt kifejezésre juttatásával *mint* rabszolgatartót vagy rabszolgát, *mint* nemest vagy jobbágyot fogták fel. Ezek a jogrendszerek nem minősíthetők az absztrakt személy jogának. A burzsoá jogrendszer volt az első a világtörténelemben, amely a jog tartalmából ezt a nyílt megkülönböztetést eltüntette, amely immár nem tőkésről és munkásról beszél, hanem „emberről” általában. Kimutattuk, hogy a burzsoá jogrendszernek ez az eljárása szükségszerű következménye a kizsákmányolás burzsoá formájának, szükségszerű következménye annak, hogy a kapitalista rend egyfelől fenntartja a magántulajdont, másfelől intézményesíti a munkaerő biztosításának szerződéses formáját. Ebből a gyökerében helytelen — ugyanakkor szükségszerű — általánosításból, absztrakcióból származik a burzsoá jogi rendszerezés alapvető sajátossága, az általánosságra, absztraktságra való törekvés, s ez jut kifejezésre a polgári törvénykönyvek általános részében. Ebből a szempontból nem jelent különbséget az, hogy egyes újabb törvénykönyvek (amilyen a svájci törvénykönyv, vagy a különféle magyar javaslatok), az általános rész helyett személyi jogot iktatnak a rendszer élére. Ez a „személyi jog” voltaképpen ugyanolyan általános rész, mint a német polgári törvénykönyv általános része, hiszen a személyt, az embert ugyanolyan absztrakt általánosságban szemléli, mint azok a törvénykönyvek, amelyek kifejezetten „általános rész” feliratú főrészt tartalmaznak. Nem jelent különbséget továbbá ez az eljárás azért sem, mert az általános rész egyéb elemei, a dolgokról, vagy a jogügyletekről szóló rendelkezések ezekben a törvénykönyvekben éppúgy megtalálhatók, csak éppen nem a rendszer elején, hanem különféle más részekben elszórva.

Ugyanezt lehet megállapítani a burzsoá polgári törvénykönyvek másik alapvető megkülönböztetéséről, a dologi és a kötelmi jog szétválasztásáról. A dologi és a kötelmi jog, illetőleg ennek gyökere: a tulajdonjog és a szerződés megkülönböztetése ugyan nem a burzsoá rend sajátja. Az ilyen megkülönböztetésnek léteznie kell valamennyi olyan társadalom jogrendszerében, amely ismeri az árutulajdont s az ezen alapuló árutermelést. Ahhoz, hogy árutermelésről és áruforgalomról szó lehessen, szükséges az, hogy a jogrendszer egyfelől elhatárolja az egyes árutulajdonosok hatalmi körét (a tulajdonjog szabályaiban), másfelől biztosítsa a termékek kicserélését a piacon (a szerződés szabályaiban). Ez a megkülönböztetés gyökerében megvan az Intituciók rendszerében. A burzsoá jogrend azonban nem elégedhet meg ezzel a minden árutermelő társadalom jogára egyaránt jellegzetes megkülönböztetéssel. A burzsoá társadalmi rend nem egyszerűen árutermelésen alapuló társadalmi rend, hanem olyan társadalom, amelyben az árutermelés a legmagasabb fokra fejlődik, amelyben minden áruvá válik, az áruforma általánossá, mindenre kiterjedővé lesz.¹ Innen van, hogy a burzsoá jogrendszerek, illetőleg a burzsoá törvénykönyvek továbbfejlesztik, általánosabbá teszik a tulajdonjog és a szerződés

¹ Marx—Engels: A Kommunista Kiáltvány. Budapest, 1948. 25. old.

megkülönböztetését, a tulajdonjogból és az arról levált részjogosítványokból dologi jogot, a szerződésből és a felelősségből pedig kötelmi jogot alkotnak. Összefüggésben van ez a burzsoá jogi rendszerezés alapvető sajátosságával, a helytelen absztrakcióra való szükségyszerű törekvéssel is, amelynek kapcsolata a burzsoá társadalmi rend alapvető ellentmondásával nyilvánvaló.

Mindezek a megfontolások azt bizonyítják, hogy nemcsak a jog *egészének rendszere*, hanem egy adott polgári törvénykönyv rendszere is — legalább is alapvonásaiban — felépítményi jellegű. Nem mond ellent ennek a megállapításnak az, hogy egy adott polgári törvénykönyv rendszerében igen nagy szerepet játszik a logika, az emberi gondolkodás szabályainak. Az emberi gondolkodás szabályai ugyan valóban nem felépítményi jellegűek, közömbösséget tanúsítanak a társadalmi rend jellege, az osztályok sorsa iránt. Az emberi gondolkodás szabályai azonban sohasem jelentkeznek elszigetelten önmagukban, hanem mindenkor egy adott társadalmi jelenség, egy adott emberi tevékenység konkrét valóságában. Amikor az emberi gondolkodás szabályai például a természet-tudomány tevékenységének keretében jelentkeznek, a logika szabályai olyan emberi tevékenységet szolgálnak ki, amely a maga egészében sem felépítményi jellegű. Ezzel szemben, amikor a logika szabályai a jogalkotást, egy adott polgári törvénykönyv rendszerének kialakítását szolgálják, olyan társadalmi jelenség keretében jelentkeznek, amely a maga egészében felépítményi jellegű, amely a maga egészében tükrözi és szolgálja azt a gazdasági rendet, amelynek alapján létrejött. Ilyen esetben a kérdéses társadalmi jelenséget (pl. az adott polgári törvénykönyvet) nem lehet olyan módon részekre bontani, hogy az meghatározott részében felépítményi jellegű, más részében pedig nem az. Az ilyen társadalmi jelenség *döntő* sajátossága éppen az, hogy tükrözi és szolgálja az adott gazdasági rendet, a logika szabályai éppen e szolgálati szerep betöltése érdekében kerülnek felhasználásra. A logika szabályai tehát önmagukban nem felépítményi jellegűek, de e szabályoknak a jogi rendszerezés céljára való felhasználása feltétlenül osztályjellegű, felépítményjellegű. A logika szabályainak felhasználása tehát a jogi rendszerezés körében *alá van rendelve* a jog alapvető jellegének, annak, hogy a jog az osztályuralom kifejezése, annak, hogy a jog tükrözi és szolgálja az adott társadalom gazdasági rendjét. Le kell vonnunk tehát azt a következtetést, hogy a jog rendszere nemcsak a maga egészében, de egy adott törvénykönyv vonatkozásában is felépítményi jellegű.

A jogi rendszer felépítményi jellegéről szóló megállapítás nem zárja ki azt sem, hogy a törvénykönyvek rendszere bizonyos társadalmi formák között öröklődjék s ennek eredményeképpen viszonylagos állandóságot mutasson. A termelési eszközök magántulajdonán alapuló társadalmi formákban ez a feltűnő megegyezés márcsak azért sincs kizárva, mert ezek a társadalmak valamennyien a magántulajdonra épülnek s ennyiben egymással megegyeznek. Amiben különböznek, az éppen a kizsákmányolás formája: az, hogy nem ugyanúgy zsákmányolja ki a rabszolgatartó a rabszolgát, mint a földesúr a jobbágyot, vagy különösen mint a tőkés a munkást. De nem lehetetlen még az sem, hogy egy szocialista törvénykönyv rendszere bizonyos — nem alapvető — vonásaiban hasonlóságot mutasson a kizsákmányoló társadalmak törvénykönyveinek bizonyos sajátosságaival. Ez onnan eredhet, hogy a korábbi társadalmi formákhoz hasonlóan a szocialista társadalomban is fennmarad az árutermelés, bár a magántulajdonon alapuló árutermelésre jellemző kizsákmányolás és anarchia nélkül. A szocialista társadalomban is vannak áru-

jellegű termékek, vannak valóságos áruviszonyok s ezért a szocialista társadalom bizonyos jogi intézményei formailag szükségszerű hasonlóságot mutatnak a korábbi társadalmak bizonyos intézményeivel. Így pl. teljesen világos, hogy a tulajdonjog és a szerződés megkülönböztetése nemcsak a szocializmust megelőző társadalmi formákban létezhetett, hanem szükségszerűen léteznie kell a szocialista társadalomban is.

Összefoglalva: *egy adott polgári törvénykönyv rendszerének első alapelvét abban kell látni, hogy a törvénykönyvek rendszere általában és a polgári törvénykönyv rendszere különösen felépítményi jellegű.* „A felépítményt — állapítja meg Sztálin — az alap hozza létre, ez azonban egyáltalában nem azt jelenti, hogy a felépítmény csupán visszatükrözi az alapot, hogy passzív, semleges, közömbös magatartást tanúsít, alapjának sorsa iránt, az osztályok sorsa, a rend jellege iránt. Ellenkezőleg, miután létrejött, hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében.”¹

A szocialista polgári törvénykönyv rendszerével szemben tehát mindennek-előtt azt a követelményt kell felállítani, hogy az híven tükrözze és következetesen szolgálja a szocialista gazdasági rendet, fejezze ki azt a tényt, hogy országunkban a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály van hatalmon, fejezze ki és szolgálja a szocialista gazdasági rend alapvető sajátosságait.

Ebből a rendszerre nézve alapvető megállapításból mindennek-előtt azt a követeltetést kell levonni, hogy a szocialista polgári törvénykönyv rendszerének el kell fogadnia a hatalmon levő munkásosztálynak osztályhelyzetéből fakadó tudományos világnézetét, a dialektikus és történelmi materializmus világnézetét. Ez pedig annyit jelent, hogy a polgári törvénykönyv rendszerének abból kell kiindulnia, hogy a jogi nézetek és intézmények nem magyarázhatók sem önmagukból, sem az emberi szellem valamiféle általános fejlődéséből, hanem azokból a reális gazdasági viszonyokból, amelyeknek alapján létrejöttek. *A polgári törvénykönyv rendszerének alapelveül tehát a valóságos társadalmi viszonyok szerint való rendszerezést kell elfogadni.* A polgári törvénykönyv rendszerét úgy kell megállapítani, ahogyan a polgári jog szabályozása alá tartozó társadalmi viszonyok a valóságban tagozódnak. Ebből negatív az is következik, hogy a szocialista polgári törvénykönyv rendszerének nem lehet alapja a jogszabályok szerkezeti megkülönböztetése. A szerkezet szerint való csoportosítás természetesen nem maradhat felhasználatlanul a szocialista jogi rendszerezés körében sem. Ennek a szempontnak azonban szükségszerűen csak alárendelt jelentősége lehet: a rendszer főrészeit mindenképpen a valóságos társadalmi viszonyok egyneműsége, illetőleg különbözősége szerint kell megállapítani.

A rendszer felépítményi jellegéből továbbá a mi társadalmi rendszerünkben az is következik, hogy *a rendszernek a szó helyes értelmében népszerűnek, népiesnek kell lennie.* A szocialista polgári törvénykönyv rendszere nem vehet alapul olyan megkülönböztetéseket, olyan rendszertani kategóriákat, amelyek a dolgozó nép számára, a mindennapi emberek számára idegenek, érthetetlenek, amelyeket nem látnak át eléggé, amelyeket nem éreznek magukénak. Olyan rendszert kell megállapítani, amelynek alapján a polgári törvénykönyv for-

¹ *Sztálin*: Marxizmus és nyelvtudomány. A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita) című műben. Budapest, 1950. 224. old. Szikra.

májában is kifejezi azt a tényt, hogy szabályai *tartalmukban* a dolgozó nép érdekeit és akaratát fejezik ki.

2. A polgári törvénykönyv rendszerének (és egyben valamennyi szocialista törvénykönyv rendszerének) második alapelve abból a tényből következik, hogy az ilyen nagyjelentőségű, a jogrendszer alapjait alkotó törvénykönyvek létrehozása nem csupán egyszerű törvényhozási aktus, hanem egyben kulturális lépés, kulturális tény is. Minden ország alapvető törvénykönyvei részei az illető ország kultúrájának, bizonyosságot tesznek arról, hogy az illető ország mennyiben használta fel, sajátította el azokat a kulturális értékeket, amelyeket az emberiség évezredes fejlődése során kialakított s mennyiben segített ahhoz, hogy ez a fejlődés akár csak egy lépéssel is továbbhaladhasson. A törvénykönyvek, köztük a polgári törvénykönyv ilyen jellege szükségessé teszi, hogy a rendszer kialakításában is figyelembe vegyük a marxizmus—leninizmusnak, a munkásosztály tudományos világnézetének a kulturális kérdésekre vonatkozó alapvető megállapításait. E megállapítások közül a legfontosabb az, hogy a szocialista viszonyok között, a munkásosztály hatalmának viszonyai között, az antagonisztikus érdekű osztályok megszüntetésének viszonyai között újfajta kultúra: tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra fejlődik. Ebből a megállapításból a polgári törvénykönyv rendszerére nézve az következik, hogy *a rendszer kialakítása során fel kell használnunk minden tapasztalatot, amelyet a szocialista országok törvényhozása felszínre hozott, köztük is elsőknek és különösen a világ első szocialista államának, a Szovjetunióknak ezen a téren szerzett tapasztalatait, ugyanakkor pedig értékesítenünk kell minden értékes nemzeti hagyományt, amelyet a magyar fejlődés kialakított s amelynek érvényesítésével országunk hozzájárulhat „egy-egy obulussal” (Sztálin) az emberiség egyetemes kultúrájának fejlődéséhez.* A kultúrára nézve azonban a marxizmus—leninizmus azt a megállapítást is tartalmazza, hogy a tartalmában szocialista, formájában nemzeti, új-típusú kultúra nem a semmiből születik, hanem felhasználja, átdolgozza mindazokat a kulturális értékeket, amelyeket a szocialista rend az előző társadalmaktól örökölt. Ebből a megállapításból a szocialista polgári törvénykönyv rendszerére nézve az a követelmény származik, hogy *a rendszeralkotásban fel kell használni, kritikailag át kell dolgozni mindazokat az értékeket, amelyeket a korábbi társadalmi rendszerek törvénykönyvei felszínre hoztak, s amelyek a rendszer szocialista jellegének szolgálatában értékesíthetők.* Ez természetesen nem annyit jelent, hogy a polgári törvénykönyvnek — akár csak a rendszert illetően is — nem kell progresszívnek lennie. Éppen ellenkezőleg. A szocialista jog progresszív jellegének a rendszerből is ki kell tűnnie. Ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy elrugaskodjunk mindattól, ami korábban volt, hanem csak azt, hogy kritikailag használjunk fel mindent, amit a múltból örököltünk.

3. A polgári törvénykönyv rendszerére nézve lényeges jelentősége van végül annak is, hogy országunk nem áll egyedül. Országunk részese a világ egyhatodát magában foglaló békétábornak, amelyet a kommunizmust építő Szovjetunió vezet. A világ továbbá nemcsak szocialista országokból áll, hanem kapitalista országokból is. A világon kétféle társadalmi rendszer van érvényben: szocialista rendszer és kapitalista rendszer. A szocialista országok abból indulnak ki, hogy a két rendszer békés egymásmellett élése nem csak lehetséges, de feltétlenül szükséges is. E békés együttműködés keretében a szocialista országok, élükön a Szovjetunióval, mindenkor nagy súlyt helyeztek, és a mai körülmények között különösen nagy súlyt helyeznek a két rendszer

békés kapcsolataira, különösen a normális, mindkét fél számára előnyös nemzetközi gazdasági kapcsolatok kialakítására. A polgári jog szempontjából a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, köztük a kapitalista országokkal fennálló gazdasági kapcsolatok is, nagy jelentőségűek. Ennek oka az, hogy a polgári jog gazdasági-vagyoni viszonyokat, köztük az áruforgalom viszonyait szabályozza. Egy adott ország belső vagyoni joga egyáltalán nem közömbös a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szempontjából. Ezek a gazdasági kapcsolatok jogi szempontból sok esetben egy-egy ország belső állami joga alapján kerülnek elbírálásra. A szocialista ország polgári joga tehát nem szabályozhat kizárólag olyan viszonyokat, amelyek saját belső gazdasági rendjében léteznek, hanem figyelemmel kell lennie azokra a viszonyokra is, amelyek a nemzetközi gazdasági kapcsolatok során alakulhatnak ki. A polgári törvénykönyv rendszerére nézve ebből az következik, hogy *a rendszer keretében megfelelő helyet kell biztosítani olyan intézményeknek is, amelyek országunk belső fejlődése szempontjából nem különösebben jelentősek ugyan, de a nemzetközi gazdasági kapcsolatok keretében feltétlenül szükségesek.*

IV. A polgári törvénykönyv fő részei

1. A polgári törvénykönyv fő részeinek megállapításánál a polgári jog tárgyra vonatkozó tudományos megállapításokból kell kiindulni. Bár a polgári jog tárgya is azok közé a kérdések közé tartozik, amelyek a szocialista jogtudományban mindezideig vitások,¹ mégis általánosan elfogadott nézetnek kell tekinteni, hogy a polgári jog a szocialista társadalom vagyoni viszonyait, valamint e vagyoni viszonyokkal elválaszthatatlanul összefüggő egyes nemvagyoni (személyi) viszonyait szabályozza. A vagyoni viszonyok körében a polgári jog tudománya dologi jogot (tulajdonjogot), továbbá kötelmi és öröklési jogot különböztet meg, a polgári jog körébe tartozó nemvagyoni viszonyok jogi szabályozását pedig „személyiségi jog” (szerzői és feltalálói jog) elnevezés alatt szintén önálló fő résznek tekinti. Mindeme részek előtt a polgári jogtudomány „általános rész” keretében foglalja össze a polgári jogviszonyra vonatkozó általános elméleti megállapításokat.

Eszerint a polgári jog tudományos rendszere a jelenleg általánosan elfogadott nézet szerint a következőképp alakul: általános rész, dologi jog (tulajdonjog), kötelmi jog, személyiségi jog (szerzői és feltalálói jog), öröklési jog. A következőkben a tudományos rendszernek ezt a tagozódását kell vizsgálat alá venni.

2. A polgári törvénykönyv megalkotásánál az egyik legnehezebb kérdést kétségtől az *általános rész* jelenti.

A meglevő két szocialista polgári törvénykönyv — az orosz és a csehszlovák — egyaránt tartalmaz általános részt. Az új lengyel polgári törvénykönyv kidolgozása, illetőleg a régi — felszabadulás előtt alkotott — lengyel polgári törvénykönyv revíziója szintén az általános rész kidolgozásával indult meg. A szocialista polgári jogi kodifikációs gyakorlat e szerint egybehangzóan az általános rész megtartása mellett szól.

Ezzel szemben elsősorban azt lehet felhozni, hogy a rendszer problémája a szocialista polgári jogtudományban mindezideig kidolgozatlan volt. A szo-

¹ Vö. Joffe: A polgári jogviszony alapvető vonásai és strukturális sajátosságai. Jogtudományi Közöny. 1950. évf. 7—8. sz.

cialista polgári jog tudósai a törvénykönyv rendszerének kérdését mindezekig nem vették tudományos vizsgálat alá. Ilyen körülmények között nem volna helyes egymagában azért, mert az orosz, a csehszlovák és a lengyel példa egyaránt az általános rész mellett szól; ezt a gyakorlatot kritika nélkül követni.

Az általános rész marxista bírálatát ennek a résznek története alapján lehet megoldani. Az általános rész kifejlődésének története világosan bizonyítja, hogy ez a rész a polgári törvénykönyvekben a burzsoá természetjogi gondolkodás hatására fejlődött ki. Ez amellettszól, hogy az általános rész nem lehet a rendszer szerves alkotó eleme olyan törvénykönyvben, amely a polgári jog rendszerének megalkotásánál a valóságos társadalmi viszonyokból kíván kiindulni. A polgári törvénykönyv rendszerének követelményei ebben a vonatkozásban lényegesen eltérnek a polgári jog tudományos rendszerének követelményeitől. A polgári jog tudományos feldolgozása céljából feltétlenül szükség van olyan részre, amelyben a tudomány a kérdéses jogágazat alapjául szolgáló társadalmi viszonyok jogi szabályozásának általános elveit, sajátosságait, a polgári jogviszony egészét veszi vizsgálat alá. Ezzel szemben nincs szükség ilyen fő részre magában a polgári törvénykönyvben, amelynek nem a tudományos elemzés, hanem a társadalmi viszonyok szabályozása a feladata. Emellettszól a magyar kodifikációs javaslatok immár fél évszázad óta hagyományossá vált gyakorlata is, amelynek félretételére nincs semmi ok. Ilyen megfontolások alapján arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a magyar polgári törvénykönyvben általános rész beiktatása nem volna helyes.

Van azonban a szokásos általános részben tárgyalt szabályoknak egy csoportja, amelynek feltétlenül a rendszer élén kell helyet kapnia: ez a személyekről szóló rész. A személyekről szóló résznek a törvénykönyv élére helyezése a rendszerben is kifejezésre juttatja a szocialista társadalom rendjének azt az alapelvét, hogy a legfőbb érték az ember és hogy a szocialista társadalmi rend egésze, benne ennek egyik intézményeként a polgári törvénykönyv is az emberért van.

A személyekről szóló rendelkezéseknek külön fő részként a rendszer élére helyezése abból a szempontból lenne kifogásolható, hogy a személyekre vonatkozó rendelkezések mögött voltaképpen nincs a társadalmi viszonyok egy meghatározott, körülhatárolható csoportja, s hogy ennél fogva a személyekről szóló rendelkezések elkülönítése nem felel meg annak a követelménynek, hogy a törvénykönyv rendszerénél a valóságos társadalmi viszonyokból kell kiindulni.

Ennek az ellenvetésnek annyiban kétségkívül igaza van, hogy a személyekről szóló rész voltaképpen csak az emberek, az állam, valamint a jogi személyek általános jogállását szabja meg, ez a jogállás azonban nem önmagában, hanem a polgári törvénykönyv más részei által szabályozott társadalmi viszonyokban realizálódik. Ennek az álláspontnak következetes keresztülvitele annyit jelentene, hogy a személyekről szóló részt a polgári törvénykönyv valamelyik másik részébe, például a tulajdonjogról szóló részbe, kellene beolvasztani. Ennek az ellenvetésnek bizonyos fokú elméleti helytállósága ellenére is azon a véleményen vagyunk, hogy a személyekről szóló rendelkezéseket a rendszer élére külön fő részként kell elhelyezni, mert voltaképpen ezek a rendelkezések adják meg a polgári törvénykönyv alapelveit, ezek azok a rendelkezések (a jogegyenlőségről stb. szóló szabályok), amelyeknek a rendszer valamennyi részében érvényesülniök kell. Az általános rész szokásos többi

tárgyait (a dolgok és azok jogi felosztása, a jogügyletek, valamint a határidők számítása és az elévülés) a polgári törvénykönyv más megfelelő részeiben javasoljuk elhelyezni. Így a dolgokról szóló rendelkezéseket a tulajdon-jog körében, az úgynevezett jogügyletekről és az időszámításról, illetőleg az elévülésről szóló rendelkezéseket pedig a kötelmi jog körében.

3. A rendszer alapvető tagozódásának megállapítása körül a második, még az általános résznél is nehezebb kérdés a *dologi és a kötelmi jog* megkülönböztetésének kérdése. A történeti fejlődés tanulmányozása igazolja, hogy ez a megkülönböztetés a helytelen absztrahálásra hajlamos idealista alapokon álló burzsoá jogi gondolkodás kifejezője. Ez a megkülönböztetés lényegében a jogviszonyok szerkezet szerint való kettéválasztásán alapul, márpedig a jogviszonyok szerkezeti sajátosságok szerint való csoportosítását a szocialista jogi rendszertan alapelveként nem fogadhatja el. Ebből az következik, hogy a dologi jogi és a kötelmi jogi főrészt egészen el kell ejteni.

A szocialista jogi elmélet meg is indult ezen az úton akkor, amikor a dologi jogi főrészt helyébe a tulajdonjogi főrészt állította, amely a dologi jogok köréből az alapvető intézményt, a tulajdonjogot emeli ki és ezt teszi a rendszerezés alapvető elvévé. A szovjet polgári jog tudományában ez az álláspont teljesen egyértelmű, szilárdnak mondható s ennél fogva nincs ok arra, hogy ezt a szovjet tapasztalatot a magyar polgári törvénykönyv rendszerénél mellőzzük.

Az egyetlen ellenérv, amelyet ezzel kapcsolatban fel lehetne hozni, abban áll, hogy a csehszlovák polgári törvénykönyv ennek ellenére megtartotta a dologi jogot, mint a rendszer különálló fő részét. Indokolni lehetne ezt az álláspontot azzal, hogy a népi demokrácia viszonyai között, amikor a földtulajdon nacionalizálása nem a mezőgazdaság szocialista fejlődésének elején, hanem a végén szerepel, az ún. korlátolt dologi jogoknak sokkal hosszabb ideig tartó jelentőségük van, mint a szovjet fejlődés során.

Mérlegelve ezeket az ellenvetéseket, arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a dologi jogi főrészt megtartása helytelen volna. Az a körülmény, hogy a csehszlovák polgári törvénykönyv ezt a megoldást választotta, önmagában nyilvánvalóan nem lehet döntő szempont. Nem jelentősek azok az érvek sem, amelyek az ún. korlátolt dologi jogok viszonylagos fontosságát hangsúlyozzák a népi demokráciában. Ennek az álláspontnak igaza van ugyan abban, hogy a földtulajdon nacionalizálásának eltérő időpontja e jogok fontosságában szükségszerűen jelent bizonyos eltéréseket. Itt azonban nem arról van szó, hogy ezeket a jogokat, mint jogokat megtartsuk-e, vagy sem, hanem arról, hogy alkossunk-e a tulajdonjogból és az ún. korlátolt dologi jogokból egy absztrakt rendszertani kategóriát, vagy sem. Véleményünk szerint az ilyen absztrakció s ennek eredményeképp a régi dologi jogi főrészt fenntartása egyrészt elméletileg helytelen, másrészt gyakorlatilag szükségtelen, mert az ún. korlátolt dologi jogokat újfajta rendszerezés mellett is megfelelően el lehet helyezni. A korlátolt dologi jogok rendszerbeli helyére nézve alapelveként azt javasoljuk, hogy ezek a jogok ott helyezkedjenek el, ahol az alapul szolgáló életviszonyok sajátos természete szerint elhelyezésük indokolt. Az ún. állagjogok (a szolgálat és az építményi jog) jellegükre nézve egészen szorosan tapadnak a tulajdonjoghoz, valójában a tulajdonnal való rendelkezés egyik megnyilvánulását jelentik. Ezért az államjogokat a tulajdonjogra, mint alapintézményre épített rendszer keretében a tulajdonjog tartal-

máról szóló részben kell elhelyezni. Ezzel szemben az ún. értékjogok (a zálogjog és telki teherjog) a gyakorlati életben jellegzetesen kötelembiztosító funkciót töltenek be. Különösen áll ez a zálogjogra, amelyet általános kötelembiztosítékként lehet jellemezni. Kisebb mértékben ugyanez áll a telki teherjogra, amely a járadékszolgáltatások biztosításának jellegzetes formája. Ennek megfelelően a zálogjogot a kötelembiztosítékok körében, a telki teherjogot pedig ott kellene elhelyezni, ahol gyakorlatilag a leginkább fordul elő az ellátási és életjáradéki szerződés szabályai körében.

A kifejtettek szerint a szocialista jogi elmélet lényegében elvégezte a dologi és kötelmi jog megkülönböztetésének bírálatát a dologi jogra nézve s helyébe a tulajdonjogot állította. Nem lehet ugyanezt mondani a megkülönböztetés másik felére, a kötelmi jogra nézve. A kötelem, mint sajátos jogviszonyfogalom és az ebből eredő következmények, nevezetesen a kötelem általános szabályainak és az egyes kötelmi típusoknak külön tartása jelenleg is érvényesül a szocialista polgári jogtudományban és Genkin professzor fentebb már említett cikke előtt még csak utalás sem volt arra, hogy a kötelmi jog létjogosultságának kérdése akár csak a tudományban is vitás lehet. Ezt a tudományos helyzetet fejezi ki az, hogy mind az orosz, mind a csehszlovák polgári törvénykönyv tartalmaz kötelmi jogi részt s benne a kötelemről általában rendelkező szabályokat, a Bolgár Népköztársaság pedig a polgári törvénykönyvből elsőnek éppen a kötelmi jogi részt alkotta meg.

Mindezek a szempontok azonban nem lehetnek elegendők ahhoz, hogy megakadályozzák a kötelem mint jogviszonyfogalom és a kötelmi jog mint rendszertani kategória szocialista bírálatának megkezdését. E bírálat mindekelőtt arra a történelmileg igazolható és fentebb kimutatott tényre támaszkodik, hogy a kötelem mint jogviszonyfogalom kialakulása az absztrakt-idealista burzsoá jogi gondolkodás egyik eredménye. A fejlődő burzsoázia ideológusai idealista alapon, szerkezet szerint csoportosították a jogviszonyokat s ahogyan az ún. abszolút szerkezetű jogviszonyokat a dologi jogba utalták, az ún. relatív szerkezetű jogviszonyokat a kötelmi jog körében csoportosították. Nyilvánvaló, hogy a szocialista jogi rendszertan, amely a valóságos életviszonyokból indul ki, nem járhat ezen az úton. Ahhoz, hogy a kötelmi jog körébe tartozó jogviszonyok helyes rendszerét meg lehessen állapítani, fel kell deríteni, miféle társadalmi viszonyok azok, amelyeknek szabályozását a kötelmi jog tartalmazza. A kötelmi jog körébe tartozó társadalmi viszonyok lényegében két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba azok a társadalmi viszonyok tartoznak, amelyek útján a javak elosztása (az áruforgalom és a tervszerű termékelosztás) bonyolódik le a szocialista társadalomban. E csoportnak jogi szempontból az a jellegzetessége, hogy döntően a szerződési formára támaszkodik. A szerződés az áruviszonyok szükségszerű jogi kifejezési formája. Emellett a szerződés útján bonyolódik le azok a tartalmukban nem árujellegű viszonyok is (pl. a termelőszövetkezetek elosztása stb.), amelyeknek lebonyolításához a szocialista állam az áruformát felhasználja. Nem mond ellent ennek a megállapításnak az sem, hogy ilyen viszonyok egyes esetekben (pl. anyagiutalás stb.) hatósági aktus alapján, más esetekben (pl. díjkitűzés) ún. egyoldalú jogügylet alapján keletkeznek. Ezek a keletkezési alapok ugyanis általában kivételesek, szórványosan előfordulók és lebonyolítási szabályaik vagy egyáltalában nem, vagy csak ritkán különböznek a szerződések szabályaitól. Meg lehet tehát állapí-

tani, hogy a kötelmi jog körében az egyik alapintézmény a szerződés és ezt a megállapítást a rendszeralkotás körében is érvényesíteni kell.

A kötelmi jog szabályozása alá tartozó társadalmi viszonyok második csoportja olyan viszonyokból adódik, amelyek a szerződések körén kívül eső jogsértések nyomán keletkeznek. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ebben a megállapításban a jogsértést objektív értelemben fogjuk fel, amikor tehát nem jelent különbséget az, hogy a jogsértés az azt előidéző fél vétkes, vagy akár tudatos magatartása nyomán állott-e elő vagy sem. Ilyen felfogás mellett a társadalmi viszonyok e csoportjába tartozik a szerződésen kívüli kártérítés, továbbá az alaptalan gazdagodás is. Mindkét esetben a tárgyi jog objektív megszegéséből, a tárgyi jog ellenére vagy legalább is a tárgyi jog elismerése nélkül létrejött állapotból eredő következményekről van szó. Ezeket a viszonyokat közös néven a „felelősség” gyűjtőneve alatt lehet összefoglalni. Kétségtelen, hogy ezek a felelősségi jogviszonyok egész jellegükben, alapvető sajátosságaikra nézve különböznek a szerződéses típusú jogviszonyoktól. Első esetben meghatározott gazdasági cél eléréséről (tehát pozitív eredményről), második esetben meghatározott jogellenes vagy a jog által el nem ismert állapot kiküszöböléséről (tehát negatív eredményről) van szó. E megállapítás helytállóságán nem változtat az sem, hogy egyrészt felelősségről természetesen a szerződés körében is szó lehet, másrészt, hogy bizonyos szerződési szabályok (pl. a követelések átszállása, biztosítása, vagy a teljesítés szabályai) a kártérítésből eredő jogviszonyokra is vonatkoznak. Itt ugyanis nem az a lényeges, hogy a szabályok absztrakt értelemben vonatkoznak-e egyik vagy másik jogviszonyra, van-e a két jogviszonyt rendező jogszabályok között bizonyosfokú tartalmi egybevágóság (kétségtől van), hanem a kétféle társadalmi viszony alapvető jellegének, döntő sajátosságainak megkülönböztetéséről. Ebben a vonatkozásban pedig nem lehet kétséges, hogy másféle jogviszonyról van szó akkor, ha valaki megvásárol egy fogyasztási cikket, vagy akkor, ha valakit elüt egy gépkocsi s emiatt kártérítési igénye nyílik. E kétféle jogviszony dolgozó népünk tudatában, minden reálisan gondolkodó ember tudatában kétfélének tűnik fel s ennél fogva merőben formalisztikus jogi absztrakció volna a szabályok egy részének tartalmi egybevágósága miatt a rendszeralkotás főelvének nem a legfőbb alapvető sajátosságokat, hanem az alárendelt jelentőségű, az alapvető vonásoktól függő jellegzetességeket tekinteni.

A kötelmi jogi részben ezek szerint a döntő sajátosságokat tekintve kétféle jogviszony kerül szabályozásra: a szerződési viszony és a felelősségi viszony. *A szerződés és a felelősség a kötelmi jog két alapintézménye.*

Ennek az álláspontnak a rendszeralkotás keretében való következetes érvényesítése annyit jelentene, hogy a kötelmi jogi főrészt egészen meg kellene szüntetni s helyette szerződési jogot és felelősségi jogot kellene felvenni. Az előbb kifejtett megfontolás ellenére nem helyezkedünk erre az álláspontra, hanem főrészként (mintegy címfeliratként) javasoljuk megtartani a kötelmi jogot s csak a főrészbelső tagozódásában javasoljuk végrehajtani a két alapintézmény lehető megkülönböztetését. Ennek az álláspontnak egyfelől az az indoka, hogy a kötelmi jog körébe tartozó társadalmi viszonyok csoportosítására vonatkozó fentebb kifejtett nézet korántsem tartozik a tudományban általánosan elismert, megszilárdult nézetek közé. Mint említettük, ezt a kérdést a szocialista jogtudomány mindezideig — legalább is ebben a formá-

jában — fel sem vetette. Nem volna helyes, előzetes beható tudományos vita nélkül (amelyre természetesen hosszabb idő szükséges), a rendszeralkotásban ilyen lényeges változást keresztülvinni. Emellett ezen a helyen figyelembe jön a nemzetközi kapcsolatok szempontja is. Valamennyi (akár szocialista, akár kapitalista) állam polgári joga ismer kötelmi jogot. Ha a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve a kötelmi jogot egészen kiiktatná, illetőleg egyrészt szerződési, másrészt felelősségi jogra bontaná fel, ez merőben egyedülálló volna a polgári törvénykönyvek rendszerének történetében, erre pedig véleményünk szerint a magyar polgári törvénykönyv az adott körülmények között nem vállalkozhat. Ezért azt javasoljuk, hogy a rendszer főrészeként maradjon meg a kötelmi jog, ugyanakkor azonban a kötelmi jogi rész belső tagozódásában érvényesítsük a társadalmi viszonyok különbözőségeiből adódó megfontolásokat.

4. A következő kérdés, amellyel a rendszeralkotás szempontjából foglalkozni kell, az ún. *személyiségi jog* problémája. Kétségtelen, hogy a szocialista polgári jog tudománya a polgári jog körébe tartozónak minősít egyes, vagyoni viszonyokkal elválaszthatatlanul egybefüggő nemvagyoni viszonyokat, amelyeknek szabályait külön főrészbe, a személyiségi jog; elnevezése alatt foglalja össze. A polgári jogi tudománynak ez az álláspontja szilárdnak és általánosan elfogadottnak mondható annak ellenére, hogy bizonyos ingadozás tapasztalható abban a kérdésben, vajon csak a szerzői és a feltalálói jog tartozik-e a személyiségi jogviszonyok körébe, vagy az ember legszemélyesebb javaira vonatkozó jogviszonyok is (pl. a névjog, a becsület polgári jogi védelme stb.). Eszerint — ha a személyiségi jogot, mint a rendszer főrészét — beiktatjuk a polgári törvénykönyvbe, dönteni kellene abban a kérdésben is, vajon személyiségi jogról, vagy szerzői és feltalálói jogról legyen-e szó.

Azt javasoljuk, hogy a személyiségi jogviszonyok szabályozása egyáltalában ne kerüljön bele a polgári törvénykönyvbe. Ennek az álláspontnak az az indoka, hogy a személyiségi jog nálunk jelenleg (nem tekintve az olyan egyébként sem kiemelkedő fontosságú kérdéseket, mint a névjog stb.) egészében kodifikálva van. Különösen áll ez az ún. feltalálói jogra, ahol az újítások és az államnak felajánlott találmányok ügye, tehát a legfontosabb kérdések tartalmilag is kielégítő szabályozásban részesültek. Kétségtelen, hogy a szerzői jogi törvény, de különösen a szabadalmi törvény tartalmában is revízióra szorul. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy ezt a revíziót a polgári törvénykönyv keretébe való beillesztéssel oldjuk meg. Emellett figyelembe kell venni azt az elméleti megfontolást is, hogy az ún. személyiségi jogviszonyok egy részére, különösen az újítói jogra nézve alaposan vitatható, vajon a polgári jog körébe, vagy a munkajog körébe tartozik-e.

Ezek az elméleti és gyakorlati megfontolások egyaránt indokolják, hogy a polgári törvénykönyv személyiségi jogi részt ne tartalmazzon. Ugyanakkor azonban indokolják azt is, hogy a személyiségi jog körébe tartozó kérdéseket, különösen azokat, amelyek szabályozása elavult, külön törvényalkotás keretében juttassuk megfelelő rendezéshez.

5. Utolsó kérdésként az öröklési jog problémája merül fel. Az öröklési jog — mint a rendszer fejlődésének történetéből látható — alapjában annak az absztrakt-idealista szemléletnek alapján vált külön a dologi jogtól és a kötelmi jogtól, amely egyfelől élők közötti, másfelől halál esetére szóló (a túlélés

feltételétől függő) vagyoni jogot különböztet meg. Ennek a megkülönböztetésnek kétségek kívül van bizonyos értéke, a rendszeralkotás szempontjából azonban, amelynek a valóságos társadalmi viszonyokon kell alapulnia, nem lehet döntő.

Ennek ellenére azt javasoljuk, hogy a polgári törvénykönyv rendszere az öröklési jogot különálló részként tartsa meg. Bár nyilvánvaló az a szoros összefüggés, amely egyfelől az öröklés, másfelől a szocialista tulajdonjogi rendszer egyik formája, a személyi tulajdon (a népi demokráciában pedig ezen felül még a kisárutermelő és a tőkés tulajdon) között fennáll, mégis helytelen volna a rendszer teljes aránytalanságára vezetnie, ha ezen a címen az öröklési jogot a tulajdonjogi részbe olvasztanók be. Az öröklés a közfelfogás szerint is a társadalmi viszonyok sajátos csoportját váltja ki. Az általános társadalmi felfogás is különállónak érzi egyfelől a tulajdonjogból folyó normális, a mindennapi forgalom alapjául szolgáló viszonyokat, másfelől azokat a viszonyokat, amelyek az egyéni tulajdonos halála esetében állanak elő. Ez arra mutat, hogy az örökléssel kapcsolatos viszonyok a társadalmi viszonyoknak olyan sajátos, viszonylag különálló csoportját jelentik, amelyet helyesen lehet a rendszeralkotás szempontjából is különállónak tekinteni.

Összefoglalva: a polgári törvénykönyv fő részeinek következő besorolását javasoljuk: I. A személyek. II. A tulajdonjog. III. Kötelmi jog. IV. Öröklési jog.

Világhy Miklós

A vállalatnak okozott kár — és megtérítése

A Munka törvénykönyvének (továbbiakban Mt.) az anyagi felelősség jogalapjáról rendelkező 121. §-a értelmezése terén nincs minden tekintetben egységes álláspont az irodalomban. A Mt. 121. §-a eképpen rendelkezik: „A dolgozó a vállalatnak vétkenesen okozott kárért anyagi felelősséggel tartozik.” — A munkajogi anyagi felelősség jogalapjának eme meghatározásából „a dolgozó a vállalatnak ... okozott kárért” megjelölést ragadjuk ki és kívánjuk most elemezni, mert arra a kérdésre hogy a Mt. 121. §-ában használt kifejezés: a dolgozó által a vállalatnak okozott kár — alatt mit kell érteni, különböző válaszokat találunk a munkajog irodalmában.

Vannak, akik azt állítják, hogy a vállalatnak okozott kár alatt e szempontból azt a kárt kell érteni, amit a dolgozó *közvetlenül* okozott a vállalatnak. Mások szerint viszont a vállalat kára minden olyan kár, amelyet a dolgozó a vállalatnak okozott, mégha a károkozása *közvetve* történt is.¹ — E kérdés elemzése során most a következő részkérdésekkel kívánok foglalkozni: 1. „a dolgozó” megjelölés mikénti értelmezésével; 2. a vállalatnak okozott kár mikénti értelmezésével és végül 3. azzal a kérdéssel, hogy mikor köteles a vállalat megtéríteni a dolgozója által harmadik személynek okozott kárt.

1. Elöljáróban utalnunk kell arra, hogy a Mt. 121. §-ában használt „a dolgozó” megjelölés egyrészt dolgozói minőségre, tehát *munkajogviszony* fennállására utal. Ebben a vonatkozásban azonban nem általában dolgozót, illetve

¹ Ld. lentebb.

nem általában munkajogviszony fennállását kívánja jelenteni e megjelölés, hanem azt a követelményt is magában foglalja, hogy a kérdéses dolgozó éppen azzal a vállalattal álljon munkajogviszonyban, amelyiknek a kárt okozta. Erre enged következtetni az „a vállalatnak” megjelölés. Ez a megjelölés, illetve annak értelme ezzel még nem teljes. Másrésztől ugyanis érteni kell e megjelölés alatt a *tényleges munkavégzés* követelményét is, tehát azt, hogy a dolgozó *munkakötelezettségének teljesítése során* okozza a kárt. E megjelölés tehát helyes értelmezéssel — úgy vélem — egyfelől munkajogviszony *fennállását*, másfelől e munkajogviszony *realizálását* kívánja jelenteni (a jogviszony realizálását ugyanis az annak tartalmát alkotó jogok és kötelezettségek gyakorlása, realizálása jelenti).

Meggyőződésem, hogy „a dolgozó” megjelölésnek csak ez az értelme felelhet meg a munkajogi alapelveknek, minthogy a szocialista társadalomban, de túlnyomórészt már az átmenet időszakában is csak munkával biztosíthatják a társadalom tagjai megélhetésüket, tehát *társadalmi helyzetét* tekintve a társadalom minden tagja, illetve túlnyomó része dolgozó. Sőt a társadalom tagjainak túlnyomó része csak a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközök segítségével hasznosíthatja munkaerejét, következésképp a társadalom túlnyomó többségének *munkajogviszonyban* kell állnia. Mily szempont legyen tehát a lényeges elhatároló ismérv a munkajogi és a polgári jogi anyagi felelősség jogalapja között, ha nem éppen a *munkakötelezettségek teljesítése során* történő károkozás? A polgári jogi és a munkajogi anyagi felelősség jogalapjának feltétlenül formalisztikus elhatárolása lenne az, ha utóbbihoz csak a kérdéses vállalatnak történő károkozást követelnénk meg. Mert valóban, mennyivel érdemel méltányosabb elbírálást az a dolgozó (tehát munkajogviszonyban álló személy), aki munkakötelezettségének teljesítésétől *függetlenül* okoz kárt a saját vállalatának, mint egy másik dolgozó, aki ugyancsak a munkakötelezettségek teljesítésétől függetlenül nem a saját, hanem egy *más* vállalatnak okoz kárt? Azt hiszem, hogy e kérdésre csak tagadólag válaszolhatunk.

Ebben az értelemben foglal állást *Kosztov* is, amikor azt mondja, hogy a munkajogi anyagi felelősség alkalmazásának egyik „követelménye, hogy a károkozás mintegy . . . a munkajogviszony *keretében* történjen.”¹ Ebben a kérdésben nincs eltérő álláspont a magyar munkajogtudományban sem.² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy — jóllehet a munkajogtudomány kidolgozta a 121. § helyes értelmét e vonatkozásban, mégis — e § *nem eléggé konkrét*³ volta magában hordja a helytelen értelmezés lehetőségét a jogalkalmazás részéről. — E tekintetben is például szolgálhat a magyar munkajogi jogalkotás számára a szovjetorosz Munka Kódex (KZoT) 83. §-a, amely félreérthet-

¹ *Kosztov*: Über die materielle Verantwortlichkeit der Arbeiter und Angestellten. — Az eredeti bolgár szöveget a „Szocialiszticeszko Pravo” 1953. 10. számából Alexander Ernest fordította. Megjelent a Rechtswissenschaftliche Informationsdienst 1954. 18. számában.

² Ld. *Árva*: A dolgozók anyagi felelősségével összefüggő kérdések. Jogtud. Közl. 1954. 1—2. sz. 41. old. *Nagy L.*: A dolgozók anyagi felelőssége. Jogtud. Közl. 1953. 10—11. sz. 491. old. *Mikos—Nagy—Weltner*: A Munka Törvénykönyve és végrehajtási szabályai. 1955. 616. old. A Legf. Bíróság 235. sz. határozatát a „Bírósági Határozatok”-ban. 1954. 3. sz. 82. old.

³ A Mt. rendelkezéseinek illetlen hiányosságára mutatott rá *Világhy Miklós* „Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései” c. előadásában. Ld. a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei, 1954. V. köt. 1—4. sz.

lenül kimondja, hogy „A munkások és tisztviselők a munkaadóval szemben anyagi felelősséggel tartoznak a *szolgálati kötelezettségeik során* ez utóbbinak okozott kárért...”¹

2. A fentiek előrebocsátása után mostmár az a kérdés vár elemzésre, hogy a munkakötelezettségek teljesítése során okozott kárnak *közvetlenül* vagy *közvetve* kell-e érnie a vállalatot ahhoz, hogy a munkajogi anyagi felelősségrevonás jogalapjának meglétéről beszélhessünk.

A munkajogi irodalomban e kérdésre Árvay azt válaszolja, hogy csak „közvetlenül a munkaadónak”² okozott kár jöhet számításba a munkajog szempontjából. Ugyanezt az álláspontot képviseli a korábbi bírói gyakorlat is.³

A fenti álláspontok vizsgálatánál azonnal szembeütnek, hogy azok a 121. § grammatikai értelmét mellőzni kívánják és leszűkítik a fogalmat, mint-hogy vállalati kár alatt csak a vállalatnak *közvetlenül* okozott kárt kívánják érteni ebből a szempontból. Ez a fogalomszűkítés pedig azért szükséges, mert — mondja Árvay — „amikor harmadik személy a károsult és a károsult harmadik személy által elszenvedett kárt a *munkaadó* a polgári jog általános szabályai szerint fizette ki, ennek következményeként a *dolgozóval szemben támasztott regressz igényét* is a polgári jog általános szabályai szerint kell elbírálni.”⁴

E megállapítás olvasójában önkéntelenül felvetődik a kérdés: Árvay vajon azzal indokolja ezt a felfogását, hogy ilyen esetben a vállalat által a polgári jog szabályai szerint *teljes egészében* megtérített kárt a munkajogi anyagi felelősség szabályai szerint esetleg csak *részben* kapná vissza a vállalat, jöllehet ez méltánytalan eljárás lenne a szocialista gazdálkodó szervvel szemben? — Igen, Árvay így válaszol: „Az így keletkezett követelést ugyanis *nem lehet közvetlenül a munkaviszonyból származó olyan kárkövetelésnek tekinteni*, amelynél esetleg a munkajognak a *korlátozott anyagi felelősségre* vonatkozó szabályai legyenek alkalmazhatók.”⁴ Árvay e megállapítása után is fennmarad azonban a könyörtelen „miért”, amelyet ő egy példa segítségével hívásával kíván válasz nélkül hagyni. Ezt mondja: „Ennek megvilágítására szolgál az az eset, amikor két autó összeütközik és mind a kettő sérülést szenved. A gépkocsivezető vétkeessége folytán munkaadójával mint üzembentartóval együtt felel a másik gépkocsiban bekövetkezett kárért, a megtérítési kötelezettségre nézve az általános polgári jog szabályai az irányadók, míg a saját gépkocsin keletkezett kárért a dolgozó a munkajog szabályai szerint tartozik az üzembentartó vállallattal szemben anyagi felelősséggel.”⁴

Mivel az Árvay által példaként felhozott esetben két veszélyes üzem találkozásáról van szó, a kérdés munkajogi vonatkozásainak helyes értékelése megköveteli, hogy vessünk egy pillantást a veszélyes üzemre vonatkozó objektív kárfelelősségi szabályokra. Hiszen abban az esetben, ha a kár előidézésében két veszélyes üzem vesz részt — amint az idézett példában is — és amikor az egyik gépkocsi vezetőjének *vétkeessége* folytán mindkét gépkocsi megsérül

¹ Ld. Alexandrov—Asztrahan—Karinszkij: Munkaügyi törvényhozás. A SZSZKSZ munkaügyi törvényhozásához és az OSZFSZK Munkaügyi Törvénykönyvéhez fűzött kommentárok. Magyarul ld. Állam- és Jogtudományi Intézet fordításait.

² Ld. Árvay: I. m. 41. old.

³ Ld. A Legf. Bíróság Pf. V. 23.443/1953/21. sz. ítélete. — Id. Mikos—Nagy—Weltner.

⁴ Árvay: I. m. 41. old.

(azt a kérdést, hogy a vállalat mikor felelős a dolgozóinak cselekményeiért ld. lejjebb), akkor — úgy vélem — általában az a vállalat viseli a másik kárát is, amelyiknek alkalmazottja a vétkes gépkocsivezető. Nem tartom elképzelhetetlennek azonban azt az esetet sem, amikor a vétlen károsult a saját kárának egy részét viselni lesz kénytelen, ily esetben éppen az objektív kárfelelősség speciális szabályaiból kifolyólag. — Most azonban tételezzük fel, hogy a két veszélyes üzem üzembentartójának egymásközi kártérítési ügye úgy nyert elintézészt, amint azt az idézett példából kitűnni látjuk, ti., hogy a vétkes fél viseli a másik kárát is.

Nézzük mármost a kérdés munkajogi vonatkozásait. Ha különböztetünk a vállalatnak közvetlenül illetve közvetve okozott kár között, akkor a dolgozóra, mint károkozóra rótt kártérítési kötelezettség terjedelme kétféleképpen alakulhat. Ha a gépkocsivezető vétkeességének foka (erről Árvay nem tesz említést) a *szándékosság*, akkor kártérítési kötelezettségének terjedelme az okozott kár teljes összegének felel meg,¹ amelyet a munkáltató vállalat visszereset formájában érvényesíthet dolgozójával szemben. Ebben az esetben nem jelentős a közvetlen, illetve a közvetett kár közötti megkülönböztetés, minthogy megvan a *teljes* anyagi felelősségre vonás jogalapja akár a polgári jog, akár a munkajog szabályai szerint kell is dönten az ügyben.

Abban az esetben azonban, ha *gondatlanság* terheli a kérdéses dolgozót, már másképp alakul a kártérítési kötelezettség. Mivel a munkajog szabályai gondatlanság esetén korlátozni rendelik a dolgozó kártérítési kötelezettségét, a polgári jogban viszont általános szabály gondatlanság esetén is a teljes kárfelelősség, már jelentősége van a vállalati kár tágabb vagy szűkebb értelmezésének. A vállalati kár leszűkítése a dolgozó által közvetlenül okozott kárra azt jelentené ily esetben, hogy a dolgozó kártérítési kötelezettsége egyfelől munkabére tizenöt százalékát kitevő összegből (feltéve természetesen, hogy a vállalatnak közvetlenül okozott kár eléri vagy meghaladja ezt az összeget), másfelől a dolgozó vállalata által a másik vállalatnak megtérített összegből (közvetett kár) tevődne ki. Ha pedig a vállalatot ért kárt a maga grammatikai értelmében fogjuk fel, tehát nem különböztetünk közvetlenül és közvetett úton okozott kár között, abban az esetben csak a dolgozó munkabérének tizenöt százaléka állapítható meg kártérítési kötelezettségként, hiszen a gondatlanul okozott károk megtérítését illetően a munkajogban az a sajátos szabály érvényesül, hogy a kártérítési kötelezettség terjedelme a dolgozó munkabérének tizenöt százalékaival egyenlő abban az esetben, ha a kár nagysága eléri vagy meghaladja ezt az összeget.²

A fentiekből oly következtetés levonása kínálkozik, hogy nincs sem elméleti, sem tételesjogi alapja a vállalatnak közvetlenül, illetve közvetett úton okozott kár közötti megkülönböztetésnek. Így hát a magam részéről nem azonosíthatom magam Árvay felfogásával, mégpedig azért, mert a károkozás közvet-

¹ L. Mt. V. 191. §. Munka Törvénykönyve és végrehajtási rend. 100. old.

² Ld. a Mt. V. 191. § (2) bek. rendelkezését. Meg kívánom e helyütt jegyezni, hogy e cikkben mindenütt, ahol *gondatlanságot* említék, a dolgozó olyan gondatlan cselekményét kell érteni, amely nem bűncselekmény. Ha ugyanis a kár olyan gondatlan cselekményből származik, amely egyben bűncselekmény, már nem korlátozható a kártérítési kötelezettség. Ennek az esetben a megemlítését fentebb azért mellőztem, mert ez esetben — teljesen kártérítési kötelezettségről lévén szó — ugyanúgy, mint a szándékosság esetében, nincs jelentősége a kár közvetlensége, illetve közvetettsége közti megkülönböztetésnek.

lensége, illetve közvetettsége közti ilyen különbségtéves csakis formalisztikus alapon történhet, hiszen a tartalom, a lényeg egy és ugyanaz mindkét esetben : a dolgozó *munkakötelezettségének teljesítése során* okozott kárt a vállalatnak. Így hát alaptalannak tartom Árvay aggályát a közvetett úton okozott kárnak a munkajogi szabályok szerinti megtérítését illetően, már csak azért is, mert ily alapon ugyanúgy fennállhatna az aggodalom a dolgozó által a vállalatnak *közvetlenül* okozott károk esetében is. Hiszen az a helyzet, hogy a vállalatnak csak *részben* térül meg a dolgozója által okozott kára (ez Árvay aggályának alapja) a közvetlen károkozás esetében ugyanúgy fennáll (ezt pedig ő sem vonja kétségbe).¹

Árvay nyilván azért jutott e téves álláspontra, mert egyetlen példából, mégpedig egy kivételes szabályozás alá eső példa nem is elég alapos elemzéséből általánosított.

Meg kell még jegyezmem, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyik korábbi ítéletében is az Árvay álláspontjával azonos felfogást juttatott kifejezésre. Eszerint a polgári jog szabályai irányadók akkor, amikor a dolgozó közvetlenül *harmadik személynek* okozta a kárt, feltéve azonban, hogy ezért a kárért a dolgozó vállalata a felelős és ez utóbbi meg is térítette a kárt. Eszerint a vállalat kártérítés címén azt az összeget követelhetette a dolgozótól, amelyet a harmadik személynek e dolgozó által okozott kár megtérítése címén kifizetett.²

Árvayval ellentétben *Nagy László* is azt vallja, hogy a Mt. 121. §-ának helyes értelmezése nem engedi meg a vállalati károk közti említett különbségtévest. Ezt írja : „... ha olyan káresetről van szó, amelynél a dolgozóval munkaviszonyban álló vállalat... köteles a kárt szenvedett vállalatnak a dolgozó által okozott kárt megtéríteni, akkor ő a saját dolgozójával szemben a *munkajog* rendelkezései szerint követelheti a kártérítést.”³

A Legfelsőbb Bíróság legújabb elvi állásfoglalása is ilyen értelmű e kérdésben : „A dolgozót terhelő felelősség tekintetében — olvashatjuk — nem lehet különbséget tenni aszerint, hogy a dolgozó által okozott kár közvetlenül a munkáltatót érte-e, vagy annak következtében éri-e a munkáltatót, hogy a harmadik személynek okozott kárt megtéríteni tartozik...” Amint ugyanezen elvi állásfoglalásból — bár nem kifejezetten, de értelemszerűen — kitűnik, a Legfelsőbb Bíróság is a fenti megkülönböztetés formalisztikus jellegét, illetve az említett megkülönböztetés mögött megbújó azonos tartalmat kívánja ki-domborítani, ti. azt, hogy mindkét esetben a *munkakötelezettségek teljesítése során* történt a károkozás. Így : „A dolgozó sem kerülhet kedvezőtlenebb helyzetbe, mert nem a munkáltatójának kezelésében levő, hanem idegen vagyontárgyakkal dolgozik és azokban okoz kárt.”⁴

¹ Árvay önmaga is érzi tételének helytelenségét és azt hiszem, hogy talán, éppen ezért, mintegy önmegnyugtatóul mondja a következőt : „A regressz igényvel kapcsolatos álláspont helyes értelmezése céljából rá kell... mutatnunk arra, hogy ilyen esetben a munkajogi szabályok kizárása nem eredményezheti a dolgozó sérelmét, mert a bíróság... a... keresetet részben vagy egészben el is utasíthatja”. (Uo.) — Tehát : ahol nem talál alapot a dolgozó szempontjából kedvezőbb munkajogi szabályok alkalmazására, ott kerülő úton, a polgárjogi szabályok alól kíván kivételt tenni csak azért, hogy kedvezőbb elbánásban részesíthesse a dolgozót.

² Ld. a 8- jegyzetben említett Legf. Bír. ítéletét. Mikos—Nagy—Weltner : I. m. 616. old.

³ Ld. *Nagy L.* : I. m. uo. (Kiemelés tőlem — R. L.)

⁴ Ld. Bírósági Határozatok. 1955. 4. sz. 127. old. 34. sz. polg. állásfoglalás.

3. Miután elméletileg megalapozottnak tekinthető az a kérdés, hogy miért helyes és célszerű a vállalatot közvetve ért kárt ugyanúgy vállalati kárnak tekinteni, mint a közvetlen kárt, annak a kérdésnek a felvetése és megválaszolása kíváncsatos most már, hogy mikor *köteles* megtéríteni egyáltalán a vállalat a dolgozója által harmadik személynek okozott kárt. Minden esetben a vállalatnál kell-e a kártérítést követelnie a károsult harmadik személynek akkor, ha a dolgozó a kárt munkakötelezettségeinek teljesítése során okozta? Kétségtelen, hogy ez a kérdés elsősorban nem munkajogi, hanem polgári jogi probléma ugyan, amely a munkajogot csak annyiban érdekli, amennyiben a vállalat *ténylegesen* meg is térítette az ilyen kárt. Ekkor pedig csakúgy, mint a vállalatnak közvetlenül okozott károk megtérítése esetén, a munkajogi anyagi felelősség szabályait kell alkalmazni a visszkereseti követelés érvényesítése tekintetében. Mivel azonban a kérdésnek a munkajogi anyagi felelősség szempontjából jelentősége van, nem érdektelen e kérdést is érintenünk.

A mai magyar jogállapot szerint a vállalat vagy kifejezett jogszabályi rendelkezés folytán, vagy szerződéses viszonyból kifolyólag köteles megtéríteni a dolgozói által közvetlenül harmadik személynek okozott kárt.¹ *Balogh Imre* pedig azt mondja erre vonatkozólag, hogy a dolgozó által harmadik személynek okozott kárért a megbízottért való felelősség alapján kötelezhető kártérítésre a vállalat.² Ez utóbbi megállapítás tágitja a vállalat felelősségének a körét a dolgozója által harmadik személynek okozott károk megtérítését illetően, minthogy a megbízottért való felelősség nem korlátozódik a vállalat és a károsult harmadik személy közötti szerződéses viszony fennállására, viszont nem is tekinthető e tárgyban *kifejezett* jogszabályi rendelkezésnek. Ennek illusztrálására alkalmasnak mutatkozik az az eset, amikor a dolgozó helytelen kiválasztással összefüggő alkalmatlanság folytán okoz kárt a vállalatával szerződéses viszonyban *nem* levő harmadik személynek.

A szovjet irodalom e tekintetben is igen értékes példával szolgálhat számunkra. E kérdésben *Karinszkij*³ azt az álláspontot foglalja el, hogy a harmadik személynek okozott kárnak közvetlenül a foglalkoztató vállalatra hárítása tekintetében másként kell a kérdést eldöntenünk akkor, ha a foglalkoztató vállalat és a károsult harmadik személy között *szerződéses viszony* áll fenn, mint amikor a szerződéses kapcsolat hiányzik közöttük. Előbbi esetben a dolgozó vétkes károkozó cselekménye olyként jön számításba — amennyiben az a munkakötelezettség teljesítésével van kapcsolatban — mint a vállalat szerződéses kötelezettségének megsértése. Például amikor a bizományos vállalatnak az áruk kezelésével megbízott dolgozója gondatlan kezelés következtében kárt okoz a megbízó vagyontárgyaiban. Ilyen esetben

¹ *Nagy L.*: I. m. 491. old.

² *Vö. Balogh*: A Legf. Bíróság polgári koll.-nak állásfoglalásai. Magyar Jog. 1955. 5. sz. 148. old.

³ *Karinszkij*: Hozzászólás a munkások és tisztviselők anyagi felelősségének kérdéséhez a munkakötelezettségük teljesítésével kapcsolatban harmadik személynek okozott kárért. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény. 1952. 544. old.

— mondja Karinszkij — a vállalat olyképpen felel dolgozói vétkességéért, tehát *idegen* vétkességért,¹ mint a saját maga vétkességéért.

Ellenben akkor, amikor a foglalkoztató vállalat és a károsult harmadik személy között nem áll fenn szerződéses viszony, csak akkor hárítható a kár közvetlenül a vállalatra, ha *magának a vállalatnak* a vétkessége kimutatható — mondja ugyancsak Karinszkij. Ilyen eset akkor áll fenn, ha a dolgozó általi károkozás a kérdéses munkakörre való helytelen *kiválasztásának* vagy a *munkája feletti felügyelet* elhanyagolásának a következménye. Míg a szerződéses felelősség esetében tehát tulajdonképpen *fikció* a vállalat vétkessége, a szerződésen kívüli felelősség esetében a vállalat vétkessége *ténylegesen* fennforog. A szerződésen kívüli felelősségnél e körön túl nem engedi meg a szovjet jog az olyan kár áthárítását a vállalatra, amelyet dolgozója okozott valamely harmadik személynek még akkor sem, ha a károkozás a *munkakötelezettség teljesítése során* történt. Például amikor a festő egy forgalmas helyen dolgozva bepiszkítja egy járókelő ruházatát. Ilyen esetben a károsultnak közvetlenül a *károkozó* ellen kell fordulnia a kártérítési követeléssel. Az előbbi esetekben viszont a visszkereseti igény elbírálásánál a munkajog, nem pedig a polgári jog szabályait kell alkalmazni.²

Végezetül a Mt. 121. §-ával kapcsolatban *de lege ferenda* azt kívánom kiemelni, hogy a „vállalatnak okozott kár” kifejezése nem szorul módosításra annak ellenére, hogy e szövegezéssel kapcsolatban — mint említettem — téves nézetek is kerültek felszínre. Mivel a 121. §-nak ez a szóhasználata hüen juttatja kifejezésre azt, amit a munkajog elveiből következőleg a jogalkotó kifejezésre juttatni, jogszabályi formába önteni kívánt. E téves nézetek nem is találhattak e § rendelkezéseiben alapot maguknak, éppen ezért indokolatlan elméleti fejtegetéseknek is kellett azokat minősítenünk. Ugyanakkor kívánatos volna *de lege ferenda konkrétta* és ezzel félreérthetetlenné tenni azt az értelmet, amelyet *de lege lata* „a dolgozó” megjelölésnek szánt a jogalkotás. Ezt a célt szolgálhatná — megítélésem szerint — „a munkakötelezettségei teljesítése során” kifejezés megfelelő beiktatása a kérdéses § rendelkezésébe, amiként ezt láthattuk a KZot idézett rendelkezésénél is.

Román László

¹ Karinszkijjal ellentétben Sz. N. Bratusz azt állítja, hogy a jogi személynek alkalmazottai vétkessége folytán fennálló felelőssége nem idegen, hanem *saját* vétkességéért való felelősség. A jogi személy tevékenysége — mondja — az alkalmazottak tevékenységének összességéből alakul ki, tehát az alkalmazottak vétkessége a jogi személy vétkessége. (Vö. Karinszkij: I. m. 546. old.)

Megítélésem szerint Karinszkij álláspontja a helyes, mert a jogi személy vétkességének csak *szervei (képviselői)* tevékenységét tekinthetjük.

² Meg kívánom jegyezni, hogy a szerződésen kívüli felelősség esetén, ha a vállalatot az említett módon vétkesség terheli, akkor a visszkereseti igény szempontjából figyelemre méltó az a körülmény, hogy az esetek többségében a vállalat vétkessége mellett és ellenére fennáll a *dolgozó* vétkessége is, így a visszkereset jogalapja megvan.

Az örökösödési perek hatásköri szabályozásához

Sűrű jelenség, ami az életviszonyok sokoldalúságából fakad, hogy ugyanazon életviszony a jogi szabályozás terén egyszerre több jogviszony formáját öltheti fel. Csak a vegyes szerződés kategóriájára kell gondolni. De a vegyes szerződésen innen is jelentkezhettek az a helyzet, hogy egy-egy életviszony más-más kiképzett jogviszony felé mutat rokonulást, külön jogvidékek szabályai alá való kívánczóságot. Sőt egy jogigény különböző jogcímekre alapítható, amikor is az igény elbírálása a több jogcím alapján bírálendő el és az is megeshetik, hogy az igény az egyik jogcím szabálya szerint nem lesz esetileg megalapozott, míg a másik jogcím szabályai szerint az igény fennállónak fog bizonyulni. Az is előfordul, hogy ugyanazon igény más-más vonatkozásban kap szabályozást, amelyek egymástól eltérnek és akkor az a kérdés vetődik fel, hogy mely vonatkozást tekintjük irányadónak. Egy ilyen esetről lesz az alábbiakban szó.

I. A Pp. 23. § b) pontja szerint megyei bírósági hatáskörbe tartoznak az oly perek, amelyek az állam, az államhatalom helyi szervei stb. által, vagy ellen indítottak és amelyek tárgyának értéke 10 000,— forintot meghalad, kivéve azokat a pereket, amelyeket a 22. § kifejezetten a járásíróság hatáskörébe utal. A burzsoá perjogi irodalomban kedvenc stilizálás volt, hogy a hatáskör és az illetékesség vonalán az intuitu rei — intuitu personae különbséget emlegették, hogy bizonyos esetben a szabály a személyhez, bizonyos esetben tárgyi körülményhez kapcsolódik. A Pp. idézett pontja intuitu personae ad hatásköri szabályt.

Pertársaság esetén az intuitu personae

szerinti hatáskör megszabás automatikusan termeli ki azt a problémát, hogyan alakul a hatáskör, ha a perben a 23. § b) pontja alá tartozó jogalanyok mellett a szakasz alá nem tartozó személyek is érdekelve vannak. A 23. § b) pontja nem kívánja meg a peresfelek olyértelmű egyneműségét, hogy valamennyi perbeli személynek a 23. § b) pontja alá esőnek kell lenni; hiszen az ily esetek zöme, amikor mindkét vállalat a 23. § b) pontja szerinti felsorolás körébe esik, rendszerint a döntőbizottsági eljárásnak van fenntartva. A vita ott merül fel, amikor ugyanazon perbeli pozícióban felperesi vagy alperesi szerepben van a 23. § b) pontja alá tartozó érdekelt mellett a szakasz alá nem tartozó érdekelt is, vagyis, amikor pertársi viszony a szakasz szempontjából különmemű alanyok között alakul. Képzeljük el azt az eshetőséget, hogy egy végrendeletben részben magánosok, részben a 23. § b) pontja alá tartozó jogalanyok szerepelnek kedvezményezett gyanánt, vagy azt a másik esetet, amikor a több foglaltató által lefoglalt tárgy feloldása iránt igénypert indítanak és a végrehajtatók személyi minősültsége eltérő.

Könnyebb felelet volna az, amely rátámaszkodnék a pertársaság elméleti tárgyalása során sokak által vallott felfogásra, amely az elsősorban Planck által történt kifejtés vonalán a pertársasági perben több pert lát. A hatáskör — mondaná ez a felfogás — a több per szempontjából oldandó meg; külön per tárgyát képezze a tiszta magánosok közötti per és külön a magánosok és a 23. § b) pontja alá tartozó érdekeltek közötti per. A tisztán magánosok közötti per tartozzék a járásbíróság elé, a másik per a megyei bíróság elé. A pertár-

sasági pert hatáskörileg szét kellene szakítani.

A per ilyen hatásköri kettészakításának kérdése, a tárgyi keresethalmazat esetén is jelentkezik. A tárgyi keresethalmazat a problémát illetékességi vonalon is felveti. Ily esetekben részleges pergátló kifogásnak volt helye.

A tárgyi keresethalmazat csakúgy, mint az alanyi halmazat a pertársaság, az együttes tárgyalással és elintézésel járó előnyöket nyújtja, de az ügyek személyi és tárgyi szétszakítása, külön perekre osztása nem egyenlő súlyú. A szétszakítás tárgyi halmazat esetén csupán az együttes elintézésel járó előnyök elvesztését jelenti; a személyi szétszakításnál a szétszakítás lehetősége, helytfoghatósága is erősen problematikus. Élesen jelentkezik a szétszakítás megengedhetetlensége a perbenállási kötelezettség szabályának engedelmeskedően megindításra kerülő kereset esetén. Tulajdonközösségi per csak valamennyi érdekelt személy perbenállásával bírálható el. Tulajdonközösségben társ-tulajdonosként szerepelhetnek magánosok és a 23. § b) pontja alá tartozó jogalanyok. Ebben az esetben nem lesz zavar a hatáskör megállapításánál, „a több per” álláspontja mellett is a per valamennyi érdekelt vonatkozásában a megyei bíróság hatáskörébe esik. De ha arra a már említett esetre gondolunk, amikor egy végrendelet kedvezményezettjeiként részben 23. § b) pontbeli jogalanyok, részben magánosok vannak megjelölve és a végrendelet megtámadása iránt indul a per, fölvetődik a kérdés (egyelőre nem tételes alapon, csak elméleti kérdésként), hogy mely fórum bír hatáskörrel. Ennek a kérdésnek vizsgálata mélyebb megfontolásokat igényel.

II. Bírósági szervezetünk — eltekintve a Legfelsőbb Bíróság kivételes elsőfokú eljárásától — két elsőfokú bíróságot jelöl meg, mint azt a Pp. 10. §-a rendeli: a járásbíróságot és a megyei bíróságot.

Nálunk erősen gyökeret fogott az a közfelfogás a burzsoá időkben, amely a törvényszéket magasabbra értékelte, mint a

járásbíróságot. A laikus közvélemény nagyobbbrangúnak tartotta a törvényszéki bírói tisztet, mint a járásbírói tisztet. Voltak ugyan időről-időre felszólalások, amelyek a kinevezési politikától azt sürgették, hogy a kezdő bírót helyesebb a törvényszékre kinevezni, mint a járásbírósághoz. Ez a törekvés összefüggött azzal, hogy a törvényszék tanácsban járt el, míg a járásbíróság egyes bíróságként ítélkezett és úgy gondolták, hogy a bíró tanuló éveit töltsse el a tanácsban és ne legyen azonnal magára utalva. A gyakorlat azonban túlnyomóan azt mutatta, hogy a bíró első kinevezése a járásbírósághoz történt és a törvényszékhez való kinevezést már előléptetésnek ismerték. Az is erősítette ezt a felfogást, hogy az ítélőtáblához az út a törvényszéken át vezetett és aránylag ritka volt, hogy a járásbíróságtól valaki a törvényszéki bírói tiszt átvételével közvetlenül kerüljön az ítélőtáblához.

De tételes szabályok is alapul vették a törvényszéki és járásbírói rangértékelésnek ezt a különbségét. Az Rpp. 11. §-a azt rendelte, hogy nincs helye fellebbezésnek a törvényszék azon határozata ellen, amellyel a törvényszék saját hatáskörét megállapította, azon az alapon, hogy a járásbíróság hatáskörébe tartozik. A javaslat miniszteri indokolása utalt is arra, hogy „a törvényszéki eljárás nagyobb biztosítékkal van ellátva, mint a járásbírói”, ami burkoltan egyezik a törvényszék magasabbbrangúságát valló közfelfogással. Az Rpp. 8. §-a ugyanily szellemben rendelte, hogy a kereset felemelése a hatáskörre befolyással van, míg a követelés leszállítása a hatáskört nem érinti. Az Indokolás itt is utal a több biztosítékot nyújtó törvényszéki eljárásra. Egyébként mind a két rendelkezés mai perjogunkban is megvan. A Pp. 233. § 3. bekezdése kimondja, hogy fellebbezésnek nincs helye a megyei bíróság ítélete ellen azon az alapon, hogy a per a járásbíróság hatáskörébe tartozik és a 27. § 2. bekezdése a kereseti követelés felemelése esetén a hatáskört a felemelt érték alapján megállapítandónak mondja, a

leszállítás viszont a hatáskört nem érinti.

Viszont meg kell említeni, hogy az Rpp-ben a járásbíróság alacsonyabb értékelése oly területen is kiütközött, amit mai szocialista perjogunk egyetlen kivételtől eltekintve elejtett és ez a perérték hatásköri jelentősége, ami éppen a 23. § b) pontjában szereplő perértéknek a hatásköri megoszlást előidéző szabályából tűnik ki. Nagyon is érthető, hogy a burzsoá perjog a nagyobb perértéket megbecsülte azzal, hogy ezeket a nagyobb biztosítékok nyújtó vulgárisan magasabb rangú és magasabb értékűnek tartott fórum elé utalta.

A továbbiak előtt vessünk egy rövid történelmi visszpillantást — az 1911 : I. tv. szabályozásáig visszamenően.

Plósz perrendtartása a törvényszék és a járásbíróság hatáskörének elkülönítésénél azt az eljárást követte, hogy az ügyeket általában a törvényszék hatáskörébe utalta, kivéve olyan eseteket, amelyekre jogszabály a járásbírósági hatáskört rendelte. Ez az elrendezés — bár távolról sem zárt ki minden kétséget, elvileg tiszta volt. A törvényszék bírt alaphatáskörrel; vagyis a törvényszéki hatáskör nem volt casuistikusan megszabva és mindaddig az állott fenn, amíg valamely jogszabály — most már casuistikusan — egy-egy fajta ügyet nem terelt járásbírósági hatáskörbe.

Ez a helyzet változatlanul fennmaradt az 1950 : 46. tvr.-ig, amikor csak annyi (igaz, hogy lényegbevágó) változás történt, hogy a tvr. az alaphatáskört a járásbíróságnak juttatta.

A járásbírósági alaphatáskört codifikálta az 1952 : III. tv. is, amely 22. §-ában minden casuistika tudatos mellőzésével azt az egyetlen szabályt iktatta a törvénybe, hogy „a járásbíróság hatáskörébe tartoznak mindazok a perek, amelyeknek elbírálását a 23. § nem utalja a megyei bíróság hatáskörébe”. A 23. § pedig casuistikusan, perfajták szerint — részben tematikus, részben személyi alapon — sorolja fel a megyei bírósági hatáskörbe eső pereket. Az elvi tisztaság maradt.

Az 1954 : II. tv. (szervezeti törvény) hozott újítást, de egyben módszerei törést is. A törvény 20. §-a szabályozza a járásbírósági, a 28. § a megyei bírósági hatáskört. Mindkét szakasz felsorolással, tehát casuistikus módszerrel jelöli ki a hatáskört, de a járásbírósági hatáskorról rendelkező 21. § utolsó c) pontja általános hatáskörrel ruházza fel a járásbíróságot, mondván, a járásbíróság hatáskörébe tartoznak „az olyan ügyek, melyeket a törvény nem utal kifejezetten a megyei bíróság hatáskörébe”. A törvény tehát összevegyíti az általános hatásköri szabályt — amely a felsorolást szükségtelenné teszi — a casuistikus rendszerrel. Ha ez az eljárás csupán szépséghiba lenne, nem kellene vele bővebben foglalkozni. Gyakorlati következtetésekkel is járt a szervezeti törvény, amely következtetéseket a Ppn., az 1954 : VI. tv. vont a le, — előlegezve megjegyezzük, nem zavarmentesen. Lássuk azonban előbb a szervezeti törvény casuistikáját, mely járásbírósági hatáskörbe utalja az állampolgárok közötti vagyoni jogi pereket, az állam, állami szervek és vállalatok stb. pereit, ha értékük nem haladja meg azt az összeget, amelyen felül e perek a törvény értelmében a megyei bíróság hatáskörébe vannak utalva, vagy nincsenek a döntőbizottság hatáskörébe utalva, a munkaügyi pereket, a tartásdíj megállapítása iránti pereket, az apasági és származás megállapítása iránti pereket, a hagyatéki pereket. A casuistikán belül megmutatkozik tehát az a másik kettősség, hogy részben tematikus, részben témára tekintet nélkül, alanyi szempontból határozza meg a törvény a járásbírósági hatáskört. Fölvetődik ezzel a probléma, hogy egyes perek, amelyekre a téma szerinti hatásköri megbízottság éppúgy megállapítható, mint az alanyi szemponton megforduló hatáskör, melyik szabály alapján nyerjék el hatásköri hovatartozandóságuk eldöntését. Pl. egy olyan hagyatéki per, amelynek egyik érdekeltje az állam, állami szerv, vállalat stb. és a perérték fölötte van az értékhatárnak (amelyet a szervezeti törvény tuda-

tosan nem jelölt meg konkrétösszszerszerűségében). A probléma megoldása előtt azonban rá kell mutatni a Ppn. által megteremtett, jelenleg fennálló szabályozásra. A Ppn. lényegileg a szervezeti törvénnyel egybevág, de mégis meg kell állapítani, hogy csiszoltabb, rendszeresebb, mint a szervezeti törvény. A 22. § — szemben a szervezeti törvény fordított sorrendjével — előrebocsátja helyesen az alaphatásköri szabályt és csak utána következik a casuistika. A felsorolást illetően meg kell említeni, hogy a Ppn. utolsónak a végrehajtási igénypereket sorolja fel, amit a szervezeti törvény felsorolása még nem említett. Külön érdeme a Pp.-nek, hogy a casuistikusan felsorolt ügyeknél kifejezetten szabályt ad arra, hogy az ügyek értékhatárra tekintet nélkül tartoznak a járásbírósi hatáskörbe és ezt kiegészíti azzal, hogy a hatáskör megáll akkor is, ha az egyik fél a 23. § b) pontjában megjelölt állami szerv. Ez a kiegészítés szükségesszerűen további változások gyűrűjét vonta maga után. Itt következett be egyenetlenség, amennyiben a szükséges változtatások nem az egész vonalon vitettek keresztül. A Ppn. 22. §-ának új szövege három szabályirányában teremtett új helyzetet, a 23. § b) pontjára, a 33. § (2.) bekezdésre és a 39. §-ra. Az első két esetben a változtatás megtörtént, a harmadiknál nem. A 22. § casuistikus — tematikus — felsorolása, másrészt a 23. § b) pontjának alanyhoz igazodó szabálya folytán az ügyek két ellentétes vonzás alá kerültek: az érintett ügyek, témájuk alapján járásbírósi, az alanyi érdekesség alapján megyei bírósági hatáskörbe esnének. Ezt a kétséget eloszlatta, megszüntette a 22. § említett csiszolása, hogy a felsorolt ügyek akkor is járásbírósi hatáskörbe tartoznak, ha az egyik fél a 23. § b) pontjában megjelölt állami szerv. (Mellesleg megjegyezve: ez a szöveg nem szabatos; a 23. § (b) pontjában nem csupán „állami szerv” szerepel és nyilván ezekre a nem állami szervekre is áll a szabály.) Ennek megfelelően kapott a Ppn.-ben a 23. § b) pontja kiegészítést:

„kivéve azokat a pereket, amelyeket a 22. § kifejezetten a járásbírósi hatáskörébe utal”.

Az illetékesség fejezetében a hatásköri szabályozás újból felüti a fejét a már említett 33. § (2) bek. és a 39. § körében. A 1952: III. tv. hasonló számú §-ai rátámaszkodtak az akkor fennállott azon helyzetre, hogy az e szakaszokban szabályozott perek — a végrehajtási igényper, illetve a hagyatéki per — mindkét fórum, tehát úgy a járásbírósi, mint a megyei bíróság hatáskörébe tarthatnak; a járásbírósihoz általában, a megyei bírósághoz pedig „állami szerv” (maradjunk meg mi is ennél a nem szabatos összefoglalásnál) érdekessége (és értékhatar) szerint. A hatáskörnek ezen kettőssége, eset szerinti elkülönülésére tekintettel volt úgy a 33. § (2) bek., mint a 39. §. Az illetékesség szabályozásánál figyelembe kellett venni e kettősséget; ezért a 33. § (2) bek., amely az igényperre a végrehajtást fogyanatosító bíróságot — amely mindig járásbírósi — jelölte ki illetékesül, — de számolva azzal, hogy alanyi érdekesség okából a per megyei bírósági hatáskörbe tarthatik, hozzá fűzte: „illetőleg az a megyei bíróság, amely a végrehajtást fogyanatosító járásbírósnak másodfokú bírósága.” A 33. § nem utalt arra, hogy az idézett toldat szükségét a 23. § b) pontjára való tekintettel idézte elő. Az öröklési igényt tárgyzó per illetékességét a 39. § a közjegyző szerint a járásbírósihoz köti és a 23. § b) pontjára való kifejezett utalással itt is megismétlődik a toldat: „illetőleg a megyei bíróság előtt, amely az említett járásbírósnak másodfokú bírósága.” Minthogy a Ppn. új szabályozása folytán a hatásköri kettősség feloldódott és e perek most már mindig járásbírósi hatáskörbe esnek, a szakaszok idézett toldatai „partra vetettekké” váltak. A 33. § új szövegéből el is maradt a toldat, míg a 39. §-ban a toldat tovább is ott díszleg, mint a megszünt puskaportorony előtti otffelegtett órság.

A német demokratikus köztársaság jog-

gyakorlatában a tárgyalat hatásköri kérdés abban a formában vetődött föl, hogy a bérlet-védelmi törvényben a bérfelemelési perek a volt Amtsgericht, ma Kreisgericht (megfelel a mi járásbíróságunknak) hatáskörébe vannak utalva, míg az új szervezeti törvény szerint 3000 márka perértéken felül az olyan perek, amelyekben az egyik fél társadalmi vagyon birtokosa („Trager“) a Bezirksgericht (megyei bíróság) hatáskörébe tartoznak. Adódott tehát a vitás kérdés, hogy a bérfelemelési perek hová tartoznak, ha az egyik fél társadalmi vagyon birtokosa. Ebben a kérdésben foglalt állást dr. Wolfgang Koch, igazságügyminiszteri főelőadó cikke,¹ aki helytelenítette, hogy egyes Kreisgerichte a maguk hatáskörét megállapították. Koch cikke igen hangsúlyozza annak a rendelkezésnek a nagy jelentőségét, hogy társadalmi tulajdon érdekeltsege esetén (természetesen értékhatar figyelembevételével) minden per a Bezirksgericht (megyei bíróság) hatáskörébe van utalva, és különösen kiemeli — amit stilsztikai fogásként mi eddig nem említettünk, hogy a végső kicsengéshez élesebb hangsúlyozást nyerjen — hogy ezzel velejár, hogy az ily ügyek másodfokon az Oberste Gericht (Legfelsőbb Bíróság) elbírálása alá jutnak. Ez az elrendezés — mondja Koch okfejtése — a társadalmi tulajdon szükség szerű védelmét szolgálja, amelyet nem szolgál az, ha a perek tárgyi témájuk szerint megszabott járásbíróági hatáskörben — tehát másodfokon a megyei bíróság és nem a Legfelsőbb Bíróság elé jutnak — nyernének elintézését. Koch tehát a tárgyi téma szerinti hatáskör és

a társadalmi tulajdon alanyi szempontja szerinti hatáskör összeütöközése esetén teljes határozottsággal ez utóbbi hatásköri szabály alkalmazását kívánja. Ez az álláspont a német demokratikus köztársaság jogrendjében a jogszabályok értelmezése keretében, a jogszabályok rang szerinti hierarchiájának igénybevételével könnyű szerrel elérhető. Nálunk az 1954 : VI. tv. nem hagy fenn kétséget, nem nyit teret és lehetőséget a Koch véleménye szerinti értelmezésre és döntésre. Az 1954 : VI. tv. amint ismertettük, a Koch által helytelennek, a társadalmi tulajdon védelmét gyöngítőnek mondott álláspontot teszi — sajnos kétségtelen — szabállyá.

A megoldás útja, hogy a törvény megváltoztatásával oly szabályt alkossunk meg, amely a 23. § b) pontja esetére mindenképpen a megyei bíróság hatáskörét szabja meg, még akkor is, ha a per témája alapján egyébként járásbíróági hatáskörbe tartoznék. Vissza kellene tehát térnünk az 1952 : III. tv. szabályaira és ekkor a 33. és 39. §-ok utalása a hatásköri ketősségre újra aktuális volna.

A probléma azonban szélesebbkörű, mert nemcsak a tárgyalat igényperekre és öröklési perekre vetődik fel, hanem a 22. §-beli casuistika egyéb eseteire is, amit már Koch hivatkozott cikke is mutat, amely a bérleti vonatkozást emeli ki. A 33., illetve 39. §-ok kiemelt tárgyalását a törvény-szöveg tette szükségessé, amely élesebben domborította ki a problémát. A megyei bíróság hatáskörének lehetősége tehát a 22. §-beli casuistika egész területére szükséges volna, hogy ezáltal a Legfelsőbb Bíróság másodfokként eljárhasson.

Beck Salamon

Az osztrák államszerződés és Ausztria nemzetközi jogi helyzete

Tíz év telt el azóta, hogy a Vörös Hadsereg csapatai felszabadították Bécsét és az osztrák főváros újabb világtörténelmi jelentőségű esemény színhelyévé vált: 1955. május 15-én a Belvedere-palotában

a Szovjetunió, Anglia, az Egyesült Államok, Franciaország és Ausztria külügyminiszterei aláírták az osztrák államszerződést, amely helyreállítja a független, szuverén osztrák államot.

Mielőtt rátérnénk e nagyfontosságú dokumentum nemzetközi jogi szempontból való elemzésére, röviden meg kell vizsgálnunk az államszerződés létrejöttének előzményeit, azokat az alapokat, amelyekre ez a szerződés felépült.

Az osztrák államszerződés gyökerei az 1943. október 30-i moszkvai háromhatalmi deklarációig nyúlnak vissza, amelyhez még ugyanazon év november 16-án a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság is csatlakozott. Ebben a deklarációban a fasiszta Németországgal hadbanálló nagyhatalmak kijelentették, hogy Ausztriát, a hitleri agresszióként áldozatul esett szabad országot felszabadítják a német uralom alól, az 1938. március 15-én Ausztriára kényszerített Anschlusst semmisnek tekintik és kifejezést adtak annak az elhatározásuknak, hogy helyreállítják a szabad és független Ausztriát. Ugyanakkor azonban felhívták a deklarációban Ausztria figyelmét arra, hogy „nem vonhatja ki magát a felelősség alól, amiért résztvett a háborúban a hitleri Németország oldalán és hogy a végleges rendezés során feltétlenül figyelembe fogják venni felszabadulásához való saját hozzájárulását”. Köztudomású, hogy Ausztriának ez a hozzájárulása rendkívül csekély volt.

A moszkvai deklaráció tehát leszögezi az osztrák kérdés végleges rendezésénél szem előtt tartandó elveket, ugyanakkor pedig már utal arra is, hogy Ausztria helyzete a háború után szerződési rendezésre szorul. A szovjet kormánynak a Bécsért megindított csata kezdetekor, 1945. április 9-én Ausztriára vonatkozólag közzétett nyilatkozata újból hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió az Ausztria függetlenségét kimondó moszkvai deklarációhoz tartja magát, majd a Szövetséges Tanácsnak az osztrák néphez intézett 1945. szeptember 12-i felhívása ugyancsak leszögezte, hogy a nagyhatalmak a moszkvai deklaráció értelmében helyre kívánják állítani a szabad, független és demokratikus Ausztriát. Ennek előfeltétele azonban „az aktív, folytonos és erőyes harc a náciizmus maradványai

és annak hordozói ellen az ország politikai, kulturális és gazdasági életének minden területén.”

A második világháború befejezése után tehát úgy látszott, hogy a szövetséges nagyhatalmak egységesek a független és demokratikus Ausztria helyreállításának kérdésében. Ez a látszat azonban az osztrák államszerződés megkötésére irányuló tárgyalások megindulása után csakhamar szertefoszlott és kiderült, hogy a három nyugati hatalom nem szándékozik kiadni kezéből az „alpesi erődöt”. Nyugati részről egyre újabb akadályokat gördítettek az államszerződés megkötése elé, aminek egyik jellemző megnyilvánulása volt az ún. „rövidített szerződés” gondolatának felvetése, amely az államszerződésből kihagyni kívánt volna számos olyan lényeges rendelkezést is, melyekben a négy nagyhatalom előzetesen már megegyezett. A „Combat” című francia lap még ez évi március 14-i számában is nem alap nélkül jutott arra a megállapításra, hogy „Londonban és Washingtonban mind Németország, mind Ausztria felosztását véglegesnek tekintik”.¹ A Szovjetunió tíz évi szívós erőfeszítése azonban még sem maradt eredménytelen: az ez év áprilisában létrejött moszkvai szovjet—osztrák megállapodás után az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kénytelen volt feladni pozícióját és hozzájárulni az osztrák államszerződés megkötéséhez.

Ha most ezek után közelebbről vizsgáljuk az 1955. május 15-i szerződés jellegét, mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy a nagyhatalmak Ausztriával nem békeszerződést, hanem ún. államszerződést kötöttek. Békeszerződés megkötésére nem volt szükség, mert Ausztria mint önálló állam nem vett részt a második világháborúban. Hitler a nemzetközi jog lábball tiprásával Ausztriát már másfél évvel a második világháború kirobbantása előtt erőszakkal Németországhoz csatolta, meg-

¹ Ld.: I. Andrejev: Uregulirovanyije avsztrij-szkovo voprosza — vazsnaja zadaca v borbe za ukreplenije mira. Mezsunarodnaja Zszlzy. 1955. évi 5. sz., 64. old.

szüntette tényleges állami önállóságát s így Ausztria és a szövetségesek között nem állhatott be hadiállapot. Az osztrák állam-szerződés sui generis szerződés, amelynek célja a jogellenesen bekebelezett állam helyreállítása, az osztrák államterület idegen csapatok által való megszállásának megszüntetése, Ausztria függetlenségének és demokratikus berendezkedésének biztosítása, egyben pedig a háború folytán Ausztriával kapcsolatban felmerült kérdések végleges rendezése.

Amint mondtuk, Ausztria tényleges állami léte 1938-ban a német agresszió folytán megszűnt. Felmerül tehát a kérdés, hogy ha 1938-tól 1945-ig nem létezett önálló osztrák állam, úgy a mai Ausztria azonos-e az 1938 előtti Ausztriával vagy pedig új állam jött-e létre. A kérdésnek természetesen komoly gyakorlati jelentősége is van, hiszen többek között pl. ettől függ általában az Ausztria által 1938 előtt szerzett jogok és elvállalt kötelezettségek fennmaradása.

A burzsoá nemzetközi jogi írók különbözőképpen foglalnak állást ebben a kérdésben. Az osztrákok (Verdross, Verosta, Seidl-Hohenveldern) a mai osztrák állam és az 1938 előtti állam azonosságának elvét vallják, míg mások (Kelsen, Kunz, Schätzel, Jellinek stb.) a háború utáni Ausztriát új államnak kívánják tekinteni.¹ Ez az utóbbi nézet véleményem szerint sem az elmélet, sem a gyakorlat szempontjából nem állja meg a helyét és az osztrák állam-szerződés szövege is az államazonosság elvéből indul ki.

Ami az elméleti álláspontot illeti, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta a nemzetek önrendelkezési joga a nemzetközi jog egyik általános elvévé lett, már pedig az annexió Lenin szavaival élve „a nemzeti elnyomás egyik fajtája”² Ilyen körülmények között az annexió jogossága és annak jogalkotó ereje ma már nem ismerhető el. Az agresszió következtében beál-

lott területi és egyéb változások jogtalan-ságát és el nem ismerhetőségét egyébként még az Egyesült Államok által 1932. január 7-én proklamált, de nem következetesen érvényesített ún. Stimson-elv is megállapította. Sőt meg kell jegyezni, hogy még a nyugat-német nemzetközi jogászokat egyesítő Német Nemzetközi Jogi Társaság is arra a megállapításra jutott 1950. évi hamburgi ülésszakán, hogy az annexió nem lehet a nemzetközi jogban területszerzési jogcím.¹ Nem lehet vitás, hogy az 1938. évi Anschluss alkalmával Hitler által Ausztriában rendezett „népszavazás” nem volt egyéb, mint ennek a nemzetközi jogi intézménynek a kigúnyolása és nem nyújthatott érvényes jogalapot Ausztria annektálására. Ezek folytán tehát a nemzetközi jog szempontjából Ausztria annektálása kezdettől érvénytelennek tekintendő és így új osztrák állam létrejöttéről a második világháború után nem lehet szó.

Ugyanezt mutatja az államok gyakorlata is. Már a moszkvai deklarációban kijelentették a szövetséges nagyhatalmak, hogy „az Ausztriában 1938. március 15. után bekövetkezett változásokat nem tekintik magukra nézve kötelezőknek”, ami nyilvánvalóan az osztrák állam változatlan folytonosságát jelenti. A háború után az államok egész sora Ausztriával való kapcsolataiban az osztrák államot azonosnak tekintette a régi osztrák állammal és az osztrák kormány maga is ilyen alapon folytatta mindig nemzetközi tárgyalásait. Ugyanerre mutatott már az 1945. április 27-i osztrák függetlenségi nyilatkozat szövege is. Végül a most megkötött államszerződés is az államazonosságból indult ki, amennyiben a praecambulumban a szabad és független osztrák állam *visszaállt-tásáról* beszél és az 1. cikk is ugyanezt a kifejezést használja, de a szerződés 29. cikke is erre az álláspontra enged következtetni annak folytán, hogy Ausztriának az 1938. március előtt kötött kereskedelmi

¹ Vö.: Kunz: Identity of States under International Law. The American Journal of International Law, 1955. évi január, 68–76. old.

² V. I. Lenin, művei, 22. köt. Szikra, 1951. 367. old.

¹ Die Friedens-Warte, 1950. évi 2. sz., 164. old.

szerződéseire utal. Ez tehát ugyancsak azt mutatja, hogy az államszerződést aláírt nagyhatalmak szintén az államazonosság elvi álláspontjára helyezkedtek.

Lényegében az államazonosság kérdését vetette fel az a vita is, amely a Nyugat-berlini Közigazgatási Bíróság 1954. október 30-i elvi határozata nyomán folyt le. Ebben a határozatában a bíróság az Anschluss folytán német állampolgárságot szerzett és ezidőszent Nyugat-Németországban élő osztrákokat továbbra is német állampolgároknak kívánta tekinteni. Az osztrák és a nyugat-német kormány között ebben a kérdésben az Ausztriában nagy felháborodást keltett határozatot követőleg létrejött megállapodás is azt mutatja, hogy mindkét kormány elismerte a két Ausztria azonosságát.

Mindezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a hitleri agresszió előtti és a mai Ausztria azonos állam és Ausztria 1938 előtti jogai és kötelezettségei általában ma is fennállnak, amennyiben azok nem összeegyeztethetetlenek a második világháború után történt új rendezéssel.¹

Az osztrák államszerződésnek még egy különös sajátosságát kell megemlítenünk, nevezetesen azt, hogy annak leglényesebb kiindulópontjáról és az Ausztria nemzetközi helyzetét döntően befolyásoló momentumról magában a szerződésben egyáltalán nem esik említés. Itt Ausztria állandó semlegességére gondolunk, amely a jövőben egész Európa békéje szempontjából kiemelkedő fontosságu intézmény lesz. Ausztria — amint arról alább még szó lesz — a moszkvai szovjet-osztrák tárgyalások eredményeként memorandum formájában lerögzített kétoldalú nemzetközi megállapodásban jelentette ki azt a szándékát, hogy nemzetközileg kötelező semlegességi deklarációt tesz. Habár ez a memorandum nincs is beépítve az államszerződésbe, kétségtelenül szorosan egybekapcsolódik

lódik azzal és annak kiegészítő részét alkotja. Az államszerződés és a szovjet-osztrák memorandum ilyen kapcsolata egészen világosan jut kifejezésre a szerződésnek az ausztriai német vagyon sorsát rendező 22. cikkében, amelynek már előzőleg rögzített rendelkezéseit a moszkvai megállapodás Ausztria javára messzemenően módosítja. Maga az említett cikk azonban 14. pontjában csupán annyit mond, hogy a cikk első 13 pontjának részletes rendelkezései a II. függelékben foglalt határozatok alá esnek, ez az utóbbi pedig tovább utal a moszkvai memorandumra. A két dokumentum legszorosabb összefüggésére mutat az a körülmény is, hogy az államszerződés aláírása előtt Molotov elvtárs felolvasta a moszkvai memorandumot és azt a szerződés összes aláírói tudomásul vették.

Ha a szerződés egyes konkrét rendelkezéseit vizsgáljuk, úgy azokat négy csoportra oszthatjuk: 1. politikai, 2. katonai, 3. gazdasági, 4. eljárási rendelkezésekre. Ezeket ki kell még egészítenünk a moszkvai memorandumban Ausztria állandó semlegességére vonatkozóan létrejött megállapodás rendelkezéseivel.

1. Politikai rendelkezések

Az államszerződés az 1938. január 1-i határok között visszaállítja a szuverén, független és demokratikus Ausztriát (1. és 5. cikk), ugyanakkor pedig a szövetséges hatalmak kijelentik, hogy Ausztria függetlenségét és területi integritását tiszteletben tartják. Nem feledkezik meg a szerződés arról sem, hogy Ausztria függetlensége a múlt tanúságai szerint elsősorban Németországgal szemben szorul védelemre, amire figyelmeztetnek egyes nyugat-német politikusok újabban elhangzott kijelentései is és ezért a szövetséges hatalmak lerögzítik, hogy a Németországgal kötendő békeszerződésben gondoskodni fognak arról, hogy Németország ismerje el Ausztria szuverenitását és függetlenségét s mondjon le Ausztriával szemben minden politikai és területi igényéről.

A múlt és a jelen azonban azt is mutatja,

¹ A jelen cikk keretében nem mehetünk bele annak megvizsgálásába, hogy az államazonosság ellenére mely régi szerződések nem tekinthetők tartalmuknál fogva mégsem fennállóknak. Az esetleg felmerülő viták kétségtelenül diplomáciai tárgyalások során lesznek tisztázandók.

hogy magában Ausztriában is jelentős számmal vannak olyanok, akik a német imperializmus szolgálatába szegődve nem haboznak saját országuk érdekeit elárulni és az Anschluss mellett folytatnak propagandát. Az Anschluss tilalmát már a versaillesi békeszerződés 80. és a st. germaini békeszerződés 88. cikke is kimondta, s ezt a tilalmat most az államszerződés 4. cikke megismétli. Az államszerződés megalkotói azonban már figyelemmel voltak azokra a weimari Németország idején megnyilvánult kísérletekre, amelyek először német-osztrák vámunió létesítésével igyekeztek Ausztriát gazdaságilag teljesen kiszolgáltatni Németországnak, hogy ilyen módon készítsék elő a talajt a teljes egybeolvasztás számára. Ez a kísérlet annak idején csaknem sikerrel is járt és a Nemzetek Szövetsége csak igen nehezen tudta megakadályozni Ausztria ilyen módon történő gazdasági leigázását.¹ Az államszerződés igen helyesen mindennemű politikai vagy gazdasági egyesülést eltilt Ausztria és Németország között és azt is kimondja, hogy Ausztria semmiféle olyan megállapodást nem létesíthet Németországgal, illetve semmiféle olyan intézkedést nem tehet, amely közvetlenül vagy közvetve elősegíthetne ilyen egyesülést vagy sérthetné Ausztria politikai vagy gazdasági függetlenségét. Ugyancsak köteles az osztrák kormány megakadályozni minden olyan szervezet működését, amelynek célja a politikai vagy gazdasági Anschluss megvalósítása, köteles továbbá meggátolni az Anschluss érdekében folytatott mindenféle nagynémet propagandát.

Az osztrák szuverenitás és függetlenség helyreállítását teljessé teszi az államszerződés 20. cikke, amely megszünteti az osztrák államterület megszállását és kimondja, hogy a megszálló csapatokat a

szerződés hatálybalépésétől számított 90 napon belül ki kell vonni.

Ausztria függetlenségét tehát az államszerződés a ma maximálisan lehetséges mértékben biztosítja. Különösen áll ez, ha figyelembe vesszük a moszkvai memorandum foglalt semlegességi rendelkezéseket és e megállapodásnak azt a passzusát is, mely szerint az osztrák kormány szívesen venné, ha a négy nagyhatalom garantálná Ausztria államterületének integritását és sérthetetlenségét, amit egyébként a hatalmak már kilátásba is helyeztek. Mindezek mellett azonban ki kell emelni, hogy az osztrák függetlenség tényleges biztosítását, mint ahogyan minden európai államét is, teljessé csak az európai kollektív biztonsági rendszer életre hívása tenné, amelynek megvalósítását a szovjet kormány már az 1954. évi berlini értekezleten javasolta és amely mellett Bulgaryni miniszterelnök a genfi konferencián mondott nagy bevezető beszédében is síkra szállt.

Az államszerződés azonban nemcsak egyszerűen független Ausztriát óhajt helyreállítani, hanem arról is gondoskodni kíván, hogy ez a szuverén állam demokratikus úton fejlődjék. Amikor itt demokratikus fejlődésről beszélünk, természetesen csak a polgári demokrácia intézményeinek tiszteletben tartására gondolhatunk. Ezt célozzák valóban az államszerződés 6—10. cikkei, amelyek többek között biztosítják az egyenlő, általános, titkos választójogot és a közhivatalviselés jogát minden osztrák állampolgár számára. Az államszerződésnek az emberi jogokat és az alapvető szabadságokat biztosító 6. cikke teljesen egyezik a párizsi magyar békeszerződés 2. cikkével, a 7. cikk azonban túlmegegy a diszkrimináció eltiltásán és az Ausztriában élő horvát és szlovén kisebbségek számára újból tartalmazza az első világháború után általánosan alkalmazott kisebbségvédelmi intézkedéseket, különösen az iskolai oktatás, a nyelvhasználat és a kulturális élet terén. Ugyancsak a demokratikus berendezkedés biztosítását célozzák az államszerződésnek azok a rendelkezé-

¹ A Nemzetek Szövetsége tanácsadó véleményét kért az ügyben az Állandó Nemzetközi Bíróságtól, amely 8:7 arányban foglalt állást amellett, hogy a vámunió nem egyeztethető össze az Ausztriának nyújtott pénzügyi és gazdasági segítség kapcsán 1922. október 4-én aláírt I. számú jegyzőkönyvvel, magával a st. germaini békeszerződéssel való összeférhetetlenségét azonban nem állapította meg.

zései, amelyek a náciizmus nyomainak a politikai, gazdasági és kulturális életből való eltávolítására kötelezik Ausztriát.

2. Katonai rendelkezések

Az államszerződés végleges formájában messzemenően szabad kezét ad Ausztriának haderejének megszervezése tekintetében. Ausztria állandó semlegességére való tekintettel a nagyhatalmak törölték azt az államszerződés tervezetében szerepelt cikket, amely az osztrák fegyveres erők létszámát korlátozni kívánta, úgy hogy mennyiségi korlátozás ezidőszereint nem áll fenn és csupán az a kötelezettség terheli Ausztriát, hogy a hadseregben nem teljesíthetnek szolgálatot a nemzeti szocialista párt volt tagjai, a második világháborúban bizonyos funkciókat ellátott személyek stb. Ezzel szemben eltiltja az államszerződés bizonyos speciálisan támadásra szolgáló fegyverfajták birtoklását, előállítását és kísérletekre való felhasználását, beleértve az atomfegyvert, általában a tömegpusztító fegyvereket, és pedig a jövőben az ENSZ által ilyeneknek minősítendő fegyvereket is, valamint a fojtó, maró és mérgező anyagokat.

Ausztria tehát lényegében szabadon szervezheti meg hadseregét, minthogy azonban az osztrák államszerződés kiinduló pontja Ausztriának a svájci mintát követő semlegessége, kétségtelenül az felelne meg leginkább az államszerződés szellemének, ha Ausztria az Osztrák Kommunista Párt javaslatát követve milícia-jellegű haderőt állítana fel, amelynek egyetlen feladata az osztrák semlegesség biztosítása és Ausztria függetlenségének megvédése lenne.¹

Fel kell itt hívni a figyelmet az államszerződés 15. cikkében foglalt kötelezettségre, amely szerint „Ausztria teljes mértékben együttműködik a Szövetséges és Társult Hatalmakkal annak biztosítása érdekében, hogy Németországnak ne legyen módjában a német területen kívül lépéseket

tennie újrafelfegyverzésére”. Ez a cikk tehát azt kívánja biztosítani, hogy Németország saját területén kívül ne gyárthasson és ne szerezhessen be fegyvereket. Ha azonban Ausztria tartozik ilyen irányban „együttműködni” a szövetséges hatalmakkal, úgy ebből természetesen következik, hogy a szövetséges hatalmaknak is meg kellene akadályozniuk az ilyen módon történő német újrafelfegyverzést. De ha ez így van, úgy jogosan kérdezhetjük, hogyan fér össze ez a rendelkezés az 1954. október 23-i párizsi megállapodásokkal, valamint azokkal a törekvésekkel, amelyek szerint az Egyesült Államok magára kívánja vállalni a német felfegyverzés jelentős részét és amelyek az Egyesült Államok és Nyugat-Németország között Bonnban legutóbb megkötött ilyenirányú szerződésben már konkrét formát is öltöttek. Úgy véljük, hogy a német felfegyverzésnek a nyugati hatalmak által történő elősegítése most már többek között nemcsak a potsdami megállapodásokkal, a szovjet-angol és a szovjet-francia szövetségi szerződésekkel, hanem az osztrák államszerződéssel is ellentétes.

3. Gazdasági rendelkezések

Az államszerződés viszonylag terjedelmes gazdasági jellegű rendelkezéseinek kiemertő tárgyalása meghaladná a jelen cikk kereteit. A gazdasági tárgyú cikkelyek legtöbbjének ismertetése egyébként már csak azért is felesleges volna, mert azok teljesen egyeznek a párizsi magyar békeszerződés vonatkozó cikkelyeivel és így azok általános jelentőségével a magyar jogi irodalom már a magyar békeszerződés kapcsán foglalkozott. Vonatkozik ez többek között a Németországban levő osztrák vagyon restitúciójára, és Ausztriának a Németországgal szembeni követeléseiről való lemondására (23. cikk), a szövetségesekkel szembeni igényekről való lemondásra (24. cikk), az Egyesült Nemzetek és állampolgáraik vagyonának, valamint a zsidó vagyon-tárgyaknak a visszaszolgáltatására (25. és 26. cikk), az Ausztria és az Egyesült Nem-

¹ Id.: E. Zucker—Schilling: Ausztria Kommunista Pártjának feladatai az új Ausztriában. Szabad Nép, 1955. június 14.

zetek közti kereskedelmi kapcsolatok átmeneti szabályozására (29. cikk), valamint a Dunán való szabad hajózást lerögzítő rendelkezésre (31. cikk). Mindezek közül csupán arra kell felhívunk a figyelmet, hogy a Németországba elhurcolt osztrák vagyon restituálását kimondó 23. cikk nem ruházza fel Ausztriát valamilyen speciális joggal, hanem csak olyan jogot rögzít számára, amely minden államot már a nemzetközi jog általános szabályai alapján is megillet. Ebből viszont az is következik, hogy ha az államszerződés végleges formájában nem is tartalmaz rendelkezést a Magyarország területéről a német fasiszták által Ausztriába hurcolt vagyontárgyak visszaszolgáltatására vonatkozólag, úgy ez nem mentesíti Ausztriát az általános nemzetközi jog értelmében őt terhelő restitúciós kötelezettség alól.

Ami az egyéb rendelkezéseket illeti, ezek a Szovjetuniónak Ausztriával szemben tanúsított messzemenő nagylelkűségét és azt a törekvését mutatják, hogy Ausztriának nemcsak politikai, hanem gazdasági függetlenséget is biztosítson. Az államszerződés teljesen mentesíti Ausztriát mindenemű jóvátétel fizetése alól, jöllehet a hitleri Wehrmacht kebelében a keleti arcvonalon harcolt osztrák kötelékek nem csekély pusztításokat és dúlásokat okoztak szovjet területen. Ugyanakkor a Szovjetunió az államszerződésben mérsékelt térítés ellenében lemondott a potsdami egyezmény alapján birtokába került német ausztriai vagyonról, azaz több mint 250 iparvállalatról és különböző ingatlanokról és a moszkvai memorandum ahhoz is hozzájárult, hogy a fizetendő összeget Ausztria 6 év alatt USDollár helyett teljes egészében árukkal egyenlítsse ki. Az a térítés, amelyet Ausztria ezért fizet, a visszaadott üzemek közül még egy féltucatnak az értékét sem teszi ki.¹

Különösen nagy jelentőségű a moszkvai megállapodásnak a kelet-ausztriai olajmezőkre és olajfinomítókra, valamint a Dunagőzhajózási Társaság ausztriai vagyó-

nára vonatkozó rendelkezése. Ezek a vagyontárgyak ugyanis az államszerződés szerint továbbra is a Szovjetuniót illetnék, a szovjet kormány azonban a moszkvai memorandumban erről a jogáról is lemondott és ezt a vagyont is átadja Ausztriának, úgy hogy az államszerződés idevágó rendelkezései tárgytalanokká váltak. Ahhoz, hogy ennek a gesztusnak a jelentőségét kellően felbecsülhessük, figyelembe kell vennünk, hogy Ausztria legnagyobb olajforrásai, a zistersdorfi olajmezők, amelyek a Paris-Match című francia folyóirat szerint „Ausztria gazdasági függetlenségének legfontosabb feltételét” alkotják,¹ első ízben kerülnek most osztrák tulajdonba, miután a múltban mindig külföldi monopóliumok kezében voltak.

Az államszerződés, illetve a moszkvai memorandum azonban nemcsak arról gondoskodik, hogy Ausztria gazdasági függetlenséget nyerjen, hanem arról is, hogy azt minden külföldi nyomással szemben meg is tudja tartani. Ezt célozza az a rendelkezés, amely szerint Ausztria a most megszerzett volt német vagyont nem ruházhatja át német jogi vagy természetes személyek tulajdonába, a moszkvai memorandum alapján visszanyert olajmezők, olajkutatási jogok és olajfinomító üzemek pedig egyáltalán semmiféle külföldi tulajdonba nem kerülhetnek.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy milyen fontos volt Ausztria gazdasági függetlenségének ilyen irányú védelme, mint az a körülmény, hogy az Adenauer-kormány nyomban az államszerződés aláírása után tiltakozni próbált az osztrák kormánynál a volt ausztriai német vagyonra vonatkozó rendelkezések ellen. Ennek a „tiltakozásnak” az alaptalansága azonban nyilvánvaló, hiszen a vélt nyugat-német igények nemcsak a potsdami egyezménnyel, hanem még az 1952. május 26-i bonni szerződéssel is ellentétesek, amelyet a legutóbbi párizsi megállapodások léptettek életbe. Az államszerződés említett rendelkezései minden

¹ E. Zucker-Schilling: Ausztria az új helyzetben. Szabad Nép, 1955. május 19.

¹ Figyelő: Az osztrák példa. Új Idő, 1955. évi 1. sz. 6-7. old.

esetre elejét veszik annak, hogy Ausztria a nyugat-német kormány pressziójára kiszolgáltatathassa Nyugat-Németországnak a most tulajdonába került volt német vagyont.

4. Ausztria semlegessége

Az államszerződés eljárási jellegű rendelkezéseinek mellőzésével végül az egész szerződés alapjául szolgáló elvvel, Ausztria semlegességének kérdésével kell foglalkoznunk.

Az osztrák államszerződés megkötése újból az érdeklődés előterébe állította a semlegesség fogalmát, amely alatt egy adott háborúban részt nem vevő állam helyzetét értjük. A két világháború közötti időszakban a burzsoá nemzetközi jogi írók jelentős része már elparentálta a semlegességet, mint a nemzetközi jog új szabályaival, a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányával és a Briand—Kellogg paktummal ellentétben álló és egyébként is az agresszornak kedvező intézményt. Politis a semlegességet 1933-ban tartott egyetemi előadásai-ban egyenest anakronizmusnak nevezte és azt a nemzetközi anarchia credményének minősítette.¹ Ha azonban ez tényleg így van, úgy ma, amikor az ENSZ létrehozása a háborúviselés régi „jogát” még sokkal messzebbmenően korlátozta, még több alappal lenne kétségbevonható a semlegesség léte.

Anélkül, hogy e rövid cikk keretében behatóan megvizsgálhatnók e nagyfontosságú kérdést, meg kell állapítanunk, hogy a háború teljes és tényleges kiküszöbölését az eddigi nemzetközi jogszabályok révén még nem sikerült megvalósítani. A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya jogilag is számos rést hagyott a háború számára. Az 1928. évi Briand—Kellogg paktum feltétlenül tiltotta ugyan a háborút „mint a nemzeti politika eszközt”, miután azonban ez a megállapodás szankciókat egyáltalán nem tartalmazott és nem tette kötelezővé az agresszor elleni kollektív védeke-

zést, a semlegesség intézményét nem befo-lyásolhatta. Az ENSZ Alapokmánya ezzel szemben már a tagállamok kollektív fellépését írja elő agresszió esetén, mindamellett azonban az ENSZ rendszere sem képes még a mai nemzetközi viszonyok mellett teljesen kizárni a háborút, habár az Alapokmány szerint jogtalan háború lehetőségét. Kétségtelen ugyan, hogy pl. Európára vonatkozólag a Szovjetunió által az 1954. évi berlini értekezleten ajánlott, majd a most lezajlott genfi kormányfői értekezleten módosított formában újból javasolt kollektív biztonsági szervezet létrehozása, amennyiben ahhoz valamennyi állam csatlakoznék, a háború lehetőségét és ezzel együtt a semlegesség intézményét is kiküszöbölné. A mai helyzetben azonban éppen a kollektív biztonsági rendszerben mutatkozó hiányosságok folytán, amelyeket még súlyosbít az a tény, hogy az agresszió fogalmát mindeddig nem határozták meg általános érvennyel, a semlegességet életben levő nemzetközi jogi intézménynek kell tekintenünk.

Egyébként az államok gyakorlata is arra mutat, hogy számolnak a háború és a semlegesség lehetőségével, amit az utóbbi időben kötött több szerződés is jelez, mint pl. az 1949. évi genfi konvenciók, valamint az 1954. évi hágai egyezmény a kultúrjavak háború idején való védelme tárgyában. A semlegesség fogalmával pedig bőven találkozunk mind a koreai, mind az indokínai háború során, sőt tanúi voltunk a semlegességről folytatott hosszas diplomáciai vitáknak is. Az 1953. július 27-én megkötött koreai fegyverszüneti szerződés kifejezett utalást is tartalmaz a semleges hatalmakra.

A mai helyzetben tehát a semlegesség fennálló, bár a múlthoz képest lényegesen korlátozottabb téren érvényesülő intézménynek tekintendő. Ugyanez áll természetesen nemcsak az esetleges semlegességre, hanem az ún. állandó semlegességre is, amelynek tipikus példája eddig Svájc volt, s amelyet a jövőben Ausztria is követni szándékozik.

¹ N. Politis: *Neutrality and Peace*. Washington, 1935. XIII. old., és 3. old.

Ennek a svájci mintájú állandó semlegességnek, amelyre a moszkvai memorandum utal, az a tartalma, hogy az illető állam nemcsak egy bizonyos háború esetén tanúsít semlegességet, hanem általában tartózkodik minden fegyveres viszályban való részvételtől és ezt az elvet már béke idején is szem előtt tartja politikájában.

Az Ausztria által a moszkvai memorandumban önként vállalt és a jövőben szabadon meghozandó osztrák alkotmánytörvényben lerögzítésre kerülő kötelezettség tehát azt jelenti, hogy Ausztria távoltartja magát minden háborútól és politikájában tartózkodik minden olyan lépéstől, amely belekeverhetné valamely jövőben esetleg kirobbanó háborúba. Ennek megfelelően jelenti ki Ausztria a moszkvai megállapodásban, hogy nem csatlakozik semmiféle katonai szövetséghez és nem engedi meg területén más államok részére katonai támaszpontok létesítését. Nyilvánvaló, hogy pl. az egyes államoknak másokkal való szembeállítását célzó Északatlanti Szövetséghez vagy a Nyugateurópai Unióhoz való csatlakozás vagy amerikai katonai támaszpontok megtűrése automatikusan háborúba sodorhatná Ausztriát, tehát ez ellentétben állna az állandó semlegességgel.

Nem jelenti viszont nézetem szerint a svájci mintájú semlegesség Ausztriának az ENSZ-től való szükségszerű távolmaradását is, habár Svájc nem is tartotta összeegyeztethetőnek az ENSZ-tagságot állandó semlegességével. Az Alapokmány értelmében elrendelhető katonai, jellegű szankciók ugyanis nem jelentenek tulajdonképpeni háborút, hanem az agresszor elleni kollektív önvédelmet célozzák és így az azokban való részvétel nem áll ellentétben a semlegesség fogalmával. Ugyanígy nem zárja ki a semlegesség Ausztriának egymással szembenálló tömbök alkotása nélkül létrehozott kollektív biztonsági szervezetben, tehát pl. a Szovjetunió által javasolt *ősszeurópai* biztonsági szervezetben való részvételét sem.

Meg kell említeni, hogy Ausztria a

moszkvai memorandumban kijelentette, hogy lépéseket fog tenni semlegességének nemzetközi elismertetése érdekében. A Szovjetunió már ebben a memorandumban lerögzítette készségét az osztrák semlegesség elismerésére nézve és a másik három nagyhatalom is ígéretet tett az elismerésre.

Végül még azokkal a burzsoá nemzetközi jogászok részéről gyakrabban elhangzó kijelentésekkel kell röviden foglalkoznunk, amelyek szerint az állandó semlegesség korlátozza az illető állam szuverenitását. Ha az ENSZ létrehozása előtt talán még lehetett volna így érvelni, ma ez a nézet semmi esetre sem állhatja meg a helyét, hiszen a fentiekből kitűnőleg a semlegesség lényegében a nemzetközi jog által egyébként tiltott háborútól való távolmaradást jelenti. A „*ius belli*” ma már kihullott az államok attribútumainak köréből és ilyen körülmények között a semlegesség vállalása, vagyis az egyébként jogtalan háborúktól való távolmaradás előre elvállalt feltétlen kötelezettsége nem jelenti az állami szuverenitás csorbitását. Különösen áll ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az önvédelem jogát és az ENSZ kollektív szankcióiban való részvétel jogát, illetve kötelezettségét a semlegesség nem érinti.

Hangsúlyozni kell ezzel kapcsolatban azt is, hogy Ausztria önként, minden kényszer nélkül vállalta magára a semlegességet és ez teljes összhangban áll az osztrák nép kívánságával is, amint annak az államszerződés megkötésekor és azóta is számos tanújelét láthattuk. Az Ausztria állandó semlegességét lerögzítő alkotmánytörvénynek az osztrák minisztertanács által már jóváhagyott tervezete különösen ki is hangsúlyozza, hogy Ausztria önként vállalta a semlegességet és ma már Dulles amerikai külügyminiszter sem beszél az „Ausztriára erőltetett semlegességről”, amint azt még a múlt évi berlini értekezleten tette.¹

A semlegességnek az állami szuverenitást állítólag csorbitó hatása azonban még

¹ Ld.: Kunz: Infelix Austria. The American Journal of International Law, 1954. július, 457. old.

a legutóbbi genfi konferencián is kísértett. Így Faure francia miniszterelnök többek között azért tartotta lehetetlennek Németország semlegesítését, mert „nem lehet a nemzetközi jogban hátrányos megkülönböztető és kényszerítő módszerekkel élni olyan országgal szemben, amely, feltehetően, békeszerződéssel visszaszerzi szuverenitását és jogait”.¹ A továbbiakban pedig azzal érvelt Németország semlegesítése ellen, hogy az egyenesen a háborús felelősség miatti szankciónak volna tekintendő.

Ez az érvelés a fentiek szerint teljesen ellentétes a nemzetközi jog mai rendszerével, de annak helytelenségét a gyakorlati tények is világosan mutatják. Vajon mi biztosítja jobban az állami szuverenitást: az osztrák államszerződés, amely Ausztria semlegességére épülve mentesíti az országot az idegen megszállás alól, vagy a párizsi megállapodások, amelyek bevonják Nyugat-Németországot az agresszív Északatlanti Szövetségbe és a Nyugat-európai Unióba, ugyanakkor pedig állan-

dósítják az idegen katonai megszállást? Kétségtelen, hogy a német nép is lelkesedéssel fogadná a semlegességet, amint annak már eddig is nem egy jelét láthatuk, hiszen ez lehetővé tenné Németország újraegyesítését és az idegen csapatoknak az ország területéről való kivonását.

Befejezésül meg kell állapítanunk, hogy a Szovjetunió fáradhatatlan erőfeszítései eredményeként létrejött osztrák államszerződés amellett, hogy biztosítja az osztrák állam szuverenitását és függetlenségét és lehetővé teszi Ausztria demokratikus fejlődését, megteremti az alapokat ahhoz, hogy Ausztriának a környező államokkal, közöttük Magyarországgal való jószomszédi kapcsolatai tovább erősödjenek. Ugyanakkor az államszerződés alapelvei nagy vonzóerőt gyakorolnak az agresszív katonai blokkokba bekapcsolt imperialista államok népeire, köztük elsősorban Nyugat-Németország népére, amelyek semlegesség önkéntes vállalásával szuverenitásuk csorbitatlan helyreállítását és a gazdasági fellendülést remélik.

Haraszi György

¹ Szabad Nép, 1955. július 20.

A törvényesség egysége és a katonai igazságszolgáltatás

A szocialista törvényesség elve maradtalan érvényesülésének egyik lényeges feltétele a törvényesség egysége. Maga a törvényesség kifejezés már keletkezésében is elválaszthatatlan a jogrend és a jogszolgáltatás egységétől.

A szocialista törvényesség fontosságára és a törvényesség egységére Lenin többször rámutatott, ma pedig a Szovjetunió és a népi demokráciák kommunista pártjainak kongresszusi vitáin, nálunk és más népi demokratikus országok politikájában egyre nagyobb helyet foglalt és foglal el a szocialista törvényesség követelménye. A törvényesség fontosságát hangsúlyozza — egyebek között, az MDP Központi Vezetőségének ez év márciusi határozata is.

Számtalan elméleti megnyilatkozás mellett azonban jelentősek azok a szervezeti intézkedések is, amelyek a gyakorlatban biztosítják a szocialista törvényesség elvének érvényesülését. A szovjet államszervezet felépítése, különösen az egységes ügyészi és bírói szervezet megalkotása e szempontot is kifejezésre juttatja, működésük pedig biztosítja a szocialista törvényesség megtartását az állami és helyi szervek, valamint az állampolgárok részéről is.

Az egységes ügyészi és bírói szervezet megalkotását a mi Alkotmányunk is előírja, s késedelemmel bár, e szervek létre is jöttek. A törvényesség azonban nemcsak „kalugai és kazáni” nem lehet, ahogyan

Lenin mondotta, de nem ír többek között alapvető elvi különbséget a katonai és a polgári jogrendet illetően sem. Sztálin monddta, hogy a Szovjetunióban a nép és a hadsereg egy családot alkot, míg a kapitalista államokban e kettő szemben áll egymással. A szocialista hadsereg a szocialista állam mechanizmusának része, nem igényelhet magának különleges helyet ebben a mechanizmusban, nem jelentheti külön jogrend érvényesülését sem az állam egységes jogrendjének keretén kívül. Természetesen nem arról van szó, hogy a hadsereg különleges fegyveres rendeltetéséből és szervezetéből folyó eltéréseket a jog területén ne juttassuk érvényre, le kell azonban szögezni, hogy a szocialista törvényesség egységének, de magának a szocialista hadsereg jellegének is határozott követelménye, hogy a szigorúan vett, a katonai szervezetben gyökerező különbségeken kívül semmilyen más szempont ne bontsa meg az állami jogrend egységét. Természetesen így is csak egyes eltérésekről, de nem szembenállásról lehet szó. A katonai életet is ugyanazok a jogszabályok szabályozzák, mint a polgári életviszonyokat, azzal a különbséggel, hogy a katonai szervezetet alkotó állampolgárok még több jogszabály hatálya alatt állanak. A katonák tehát nem kivételezett, akinek kevesebb kötelezettsége van mint a polgári egyéneknek, hanem ellenkezőleg jóval több köteletség hárul rá; a katonák nem kívül áll az állam jogrendjén, hanem az állami jogrenden belül, még a sajátos katonai szervezetben gyökerező jogi és fegyelmi szabályok is vonatkoznak rá.

A katonai büntetőjog burzsoá művelői gyakran idézgetik ezt a megállapítást: „a fegyelem a katonai társadalom jogrendje”.¹ Ez a felfogás a szocialista állam viszonyai között, néphadseregére vonatkoztatva teljesen tarthatatlan. A katonai társadalom jogrendje az általános állami jogrend, s ezen felül az állami jogrend azon része, amely csak a katonákra

vonatkozó jogi és jogszabályon alapuló fegyelmi szabályokban testesül meg. „A szovjet katonai fegyelem, mely az állami fegyelem egyik formája, az egész szocialista társadalom fegyelmen alapul — írja V. M. Cshikvadze egyetemi tanár — ... A katonai személyektől nagyobb mértékben követelik meg a fegyelem és rend betartását, mint a többi polgároktól. Ami a többi polgárok cselekményei kapcsán csupán erkölcsi felelősséggel jár, ugyanez a katonai személyeknél sok esetben jogi felelősséget von maga után”.¹ Ha tehát katonai jogrendről beszélünk, ezt csakis ebben az értelemben használhatjuk: a katonai jogrend része az általános jogrendnek, de szigorúbb, többet követelő, kifejezettebb formájú.

Ennek az alapelvnek kell érvényesülni a szocialista állam hadseregére vonatkozóan, és ennek kifejezésre kell jutni a bírói és ügyészi szervezeti formák felépítésében, valamint az alaki és anyagi büntetőjogszabályok rendszerében is.

*

A kizsákmányoló állam hadserege, osztályjellegéből következően, szembenáll a néppel. E hadsereget igen sokszor felhasználták és felhasználják belső elnyomó célokra is. Éppen ezért a hadseregére vonatkozó jogi szabályok, különösen a büntetőjogi alaki és anyagi szabályok, de a katonai igazságszolgáltatás felépítése is, még a kizsákmányoló állam amúgy is elnyomó jellegű jogszabályain is túlmenően, keményebb, reakciósabb. A legtöbb kizsákmányoló államban, de különösen az imperialista államokban nagymértvű a szervezeti elkülönülés a polgári és katonai igazságszolgáltatás területén, de éppen ilyen elkülönülés tapasztalható a büntetőjogi szabályozások vonalán is. Ez az elkülönülés, a katonai büntetőjogi szabályok és szervezet fokozott keménységét, reakciósabb voltának bélyegét viseli magán. Arra, hogy ez mennyire így van, nem érdektelen talán

¹ Györffy László: A katonai büntetőjog bölcselete és oknyomozó története. Bp. 1925. 25. old.

¹ V. M. Cshikvadze: A szovjet katonai büntetőjog. Bp. é. n. 24. old.

idézni egy burzsoá állásfoglalást a mai amerikai jogi irodalomból. Wayne Morse oregoni szenátor az Egyesült Államok új katonai büntetőtörvénykönyvének szenátusi vitájában ismertette A. J. Keffe és Morton Moskin cikkét, amely a Cornell Law Quarterly 1949-es évfolyamában jelent meg, és már a címe is jellemző: Codified Military Injustice (Kodifikált katonai igazságtalanság). A cikk bevezető mondata így hangzik: „Mikor az újonnan behívott G. I. (az amerikai közkatona népszerű neve — K. K.) búcsút mond családjának és barátainak, nem is képzei, hogy búcsút mondott polgári jogai nagy részének is”.¹

Az imperialista államok sajátossága a fokozódó militarizálódás. Ennek okát egyrészt a kiélesedő belső osztályharc követelményeiben, másrészt az imperializmust jellemző rablópolitikában találhatjuk meg. A fasizálódó és fasiszta állam egyik lényeges jellegzetessége, éppen különösképpen terrorisztikus és agresszív jellegénél fogva a fegyveres szervezetek, köztük a hadsereg mind fokozottabb mérvű növelése, ezzel egyidejűleg a polgári intézmények militarizálása, s így a katonai büntetőszervek hatáskörének és a katonai büntető jogszabályok hatályának egyre szélesebb körre való kiterjesztése. Az imperialista állam katonai és polgári jogrendjének elkülönítése tehát a katonai jogrend javára módosul a fasiszta és fasizálódó államban. Németországban pl. az elvesztett első világháború után a weimari köztársaság alkotmánya 106. cikkelyének folyománya-képpen 1920. augusztus 20-án törvénnyel szüntették meg a katonai igazságszolgáltatást béke idejére. A náci kormányzat egyik első intézkedése volt azonban még 1933-ban a katonai bírásokodás visszaállítása és később egyre szélesebb körre való kiterjesztése. A második világháború idején a katonai igazságszolgáltatás és a katonai büntetőjogszabályok hatálya alatt állott a polgári lakosság jelentős része is.

Ezt a fejlődést könnyen kimutathatjuk

Magyarországon is. Nálunk jellemző módon a Bach-korszak alatt császári nyílparancs-csal életbeléptetett 1855-ös osztrák katonai büntetőtörvénykönyv (Militär-Strafgesetz über Verbrechen und Vergehen am 15. Jänner 1855. für das Kaisertum Österreich) egészen az 1930. évi II. tv. életbeléptetéséig érvényben volt, annak ellenére, hogy Magyarországon törvényi jelleggel a jogászok egybehangzó véleménye szerint nem bírt, csak szokásjogi hatályát ismerték el. Ilyenformán hiába tett Deák Ferenc 1868. augusztus 6-án a Véderőről szóló törvényjavaslat 45. §-ához módosító indítványt, amely szerint a tényleges katonák „polgári viszonyaik és kötelezettségeik tekintetében, mindazonáltal, amelyek nem katonai szolgálatra vonatkoznak, a polgári törvények és hatóságok alatt fognak állani”, és hiába nyugtatta meg az akkori igazságügyminiszter ebben a tekintetben hasonló véleménnyel, a helyzet nem változott.

A gyakorlatban különösen a századforduló után, egyebek között a habsburgok és lakájaik imperialista politikája miatt és az osztályharc élesedése következtében, a katonai büntetőtörvények és igazságszolgáltatás hatályát nem szűkítették, hanem növelték. A katonai személyek „kiemelése” a polgári jogrend kereteiből az új katonai büntetőjogi törvények alapelvévé váltak. Az 1912. évi XXXIII. tv. (Kbp.) 11. §-hoz fűzött indoklás már jellemző módon mondja ki a törvény szerkesztőinek és az általuk képviseltnek a véleményét: „Ha azt akarjuk, hogy a tényleges katona komoly esetben megtegye kötelességét, nem szabad őt megengedni abban a tudatban, hogy egész személyiségevel a katonasághoz tartozik és a katonaságtól függ, minélfogva nem lehet megengedni, hogy valamely, a katonai kötelességen kívül álló hatalom belenyúlhasson oly ügyekbe, amelyek — mint a büntető igazságszolgáltatás területe — a fegyelmet érintik”.¹ Ez az

¹ U.S.A. Congressional Record. Washington, 1950. Vol. 96. Part. 2. 1434. old.

¹ Id. Levente Nándor — Czidák Ferenc: A katonai igazságszolgáltatás jelentősége békében és háborúban. Kiny. a Magyar Katonai Szemle 1942. évi II. számából. 5. old.

indoklás világosan felfedi a katonai igazságszolgáltatás célját az imperialista államban. Az a bizonyos „komoly eset”, amelynek bekövetkezése esetén a katonának tudnia kell, hogy egész személyisége a hadsereghez tartozik, amikor tehát biztos lehet abban, hogy cselekedeteit semmiféle közönséges „polgári” hatóság, közönséges törvények alapján el nem bírálhatja, nemcsak háborúra vonatkozik, sőt elsősorban nem háborúra vonatkozik, hiszen a harctéren a polgári büntetőjogi szempontok bizonyos mértékben szükségképpen alá vannak rendelve a katonai követelményeknek, hanem érthető célzás ez a hadseregnek belső elnyomó célokra való felhasználására. Ilyen esetekben valóban büntetlenséget akartak biztosítani a polgári jogrenddel parancsra szembehelyezkedő, törvényteleniséget elkövető katonának, ki akarták emelni és a megkülönböztetéssel is csak eszközévé akarták tenni a katonai parancsnak, melynek érvényrejutását a vakfegyelmen örökődő, drákói katonai büntetőjogi szabályokkal egyébként is biztosították. A magyar fasizmus idején, a könyörtelen belső elnyomás és az agresszív háborús külpolitika nálunk is szükségessé tette a katonai bírászkodás kiterjesztését, főleg a kiterjesztés szinte mértéktelen lehetőségét háború idejére. Erre mutatnak az 1930. évi III. tv. (Élt.) de különösen az 1939. évi II. tv. (Hvt.) E tv. 220. §-a pl. erősen növeli a katonai bírászkodás hatáskörét.

Az imperialista állam katonai büntetőjogának egy másik jellegzetessége a katonai bírászkodáson belül a jogi szempontok és ezzel a jogász szakember háttérbeszorítása. Ezekben a hadseregekben a katonai bírászkodást végző tanácsok többnyire magas rendfokozatú nem hadbíró tisztből állnak, akiket a parancsnok jelöl ki. Az imperialista hadseregek tisztikarának osztályhűségét a gondos kiválasztás és a nevelés eléggé biztosítja, s ha a szakember, a hadbíró kiválasztása nem is folyik könyelműbben, sőt ellenkezőleg, — mégis az esetleges „jogi szempontok” háttérbeszorítása, még a saját jogszabályokat illetően

is, igen sokszor hasznos lehet. Ez a jelenség egyrészt megfelel a polgári törvényesség általános bomlásának, amely a célszerűség elvének ad egyre inkább helyet, másrészt az ún. katonai szempontok, amelyek nemcsak a hadseregben, de egyre inkább az egész állam területén egyre jelentősebbek lesznek, nem igen tűnnek el semmiféle jogász megkötést. Az imperialista hadseregekben az igazságszolgáltatás során a katonai parancsnok szerepe és jelentősége a kiemelkedő. A felszabadulás előtti horthysta hadsereg bűnvádi eljárása során az „illetékes parancsnok”-nak szintén igen jelentős hatásköre, és befolyása volt, és az eljáró tanácsban működő hadbíró nem elnöki, csak tárgyalásvezetői tisztet töltött be.

A jogi szempontok háttérbeszorítása, a jogász szakember szerepének lebecsülése jellemző módon nyilatkozik meg az Amerikai Egyesült Államok katonai büntetőjogában. Manderville Mullally Jr., aki mint ügyész járt el annakidején a yokohamai háborús bűnperben, később pedig a hadbírói iskola parancsnoka lett, egy, a Columbia Law Reviewban, tehát az egyik legtekintélyesebb amerikai jogi folyóiratban megjelent cikkében¹ írja, hogy a régi katonai igazságszolgáltatási rendszerben (1950. előtt) azt kifogásolták, hogy a bíróság tagjait a katonai parancsnok nevezte ki, ellenőrizhette és befolyásolhatta őket, a bíróság tagjai és a védők a jogban járatlanok, képzetlenek voltak stb. Különösen a bíróság befolyásolása a pk. által, képez Mullally számára oly problémát, amelyet igen nehéz megoldani, és álláspontjának alátámasztására egész sor tanulmányt és cikket idéz. A parancsnoki ellenőrzés és befolyás hatásának erős voltát bizonyítja két fellebbezési bírósági megállapítás is, amelyeket mint a legjellemzőbbeket szoktak idézni a sok hasonló közül. Az egyik Beets v. Hunter 75 Supp. 825. (D. Kan. 1948.) ügygel kapcsolatos, melynek során a fel-

¹ Mullally M. Jr.: Military Justice: The Uniform Code in Action. Columbia Law Review Vol. 53 jan. 1. 1953 No. 1.

lebbviteli bíróság kimondotta, hogy „... a bíróság, amely ez ember esetében eljár a tirannizmustól volt áthatva. A vádlott részére nem biztosították a megfelelő törvényes eljárást (due process of law). A tárgyalás során nem akadt bíró, aki valóban akarta volna, vagy hatalma lett volna arra, hogy állást foglaljon a kérelmező bűnössége vagy ártatlansága kérdésében.” Ez ügyben elsőfokon egy katonai bíróság járt el, a fenti megállapítás tehát arra vonatkozik. Nagyon jellemző a másik ügy is, amely Shapiro-eset néven ismeretes. Shapiro hadnagy, aki egy erőszakos nemi közöszlész elkövetésével vádolt katona kijelölt védője volt, védencét a tárgyalás során egy másik katonával helyettesítette, és a vád tanúi mégis felismerték az előttük álló helyettesben a bűncselekmény elkövetőjét. Jellemző ez az egész eljárás „megalapozott” voltára és a tanúk „tárgyalogosságára”. Mikor az ügy kiderült, Shapiro-t azonnal megvádolták, hogy gátolta a hadbíróság eljárását. A vádat du. 12.40-kor hozták fel ellene, és 14 órára már el is ítélték. A vádlott panaszát elbíráló bíróság megállapítása szerint a tárgyalás „a katonai önkény szörnyű példája” és „a kérelmező alkotmányos jogainak teljes elutasítását” jelentette.¹ Ez az eset kétszeresen is jellemző az USA hadbíróságainak tevékenységére: egyrészt a tárgyalás során felhasznált módszerek szempontjából, másrészt — mint Shapiro esetében — a komoly vizsgálat nélküli, minden alkotmányos biztosítékot elutasító, gyorsított, nyilván elrettentésre is szánt, eljárás gyakorlata szempontjából.

Kérdés, hogy az új katonai büntetőtörvénykönyv (Uniform Code of Military Justice) 1951-ben történt bevezetésével történt-e változás e téren. Bizvást állíthatjuk, hogy nem sok. A bíróság tagjait, a vádlót és a védőt továbbra is a katonai parancsnok nevezi ki. Az USA katonai igazságügyi szervezetében ismeretes három típusú bíróság (General Courts-martial,

Special Courts-martial és Summary) közül csak a legmagasabb típusú, a súlyosabb bűncselekményekkel foglalkozó és súlyosabb büntetés kiszabására jogosult General Courts-martial tagjai közé kell egy hadbíró kinevezni. E bíróságnak egyébként legalább öt tagja van. A másik két típusú bíróság tagjai közé hadbíró kinevezése nem is szükséges. Úgyisintén csak ehhez a bírósághoz kell kijelölni hivatásos, tehát megfelelő jogi képzettséggel rendelkező és valamelyik ügyvédi szervezetbe besorolt védőt. A katonai parancsnok erősíti meg az ítéleteket és csak a General Courts-martial ítéletei esetében kell kikérnie a törzséhez besorított hadbíró véleményét, azonban ez nem köti őt, mint ahogyan nem köti a bíróság tagjai kinevezése kérdésében adott hadbírói vélemény sem. Mullally véleménye szerint különben tekintettel arra, hogy a hadbíró a parancsnok törzséhez tartozik, rá is éppen úgy hat a parancsnoki befolyás és ellenőrzés, mint a többi tisztekre. Igazat kell adnunk Tobey szenátornak, ki az Uniform Code szenátusi vitája során azt mondotta, hogy „a polgári bíró és a hadbíró javasolt helyzete közti analógia inkább látszólagos, mint reális”.¹ A katonai bíróság laikus tagjai dönthetnek, még ilyen fontos jogi kérdésekben is, a hadbíró mellőzésével. Az egyedüli lényeges újítás, ami a törvényesség érdekeit szolgálhatná, egy polgári bíróból álló háromtagú fellebbezési bíróság (Court of Military Appeals), azonban az ide kerülő ügyek is előbb különböző bizottságokon mennek keresztül, és a fellebbezési bíróság elé való terjesztésben nagy szerepe van a hadsereg (haditengerészet, vagy légierő) főhadbírójának.

Érdemes megvizsgálni röviden az Egyesült Államok katonai büntetőjogát az általunk felvetett többi szempont alapján is. Azt mondtuk, hogy az imperialista katonai büntetőjogot és szervezetet egyrészt az elkülönülés, másrészt a polgári jogrendszer rovására való fokozódó terjeszkedés jellemzi, anyagi szabályai pedig a szo-

¹ Shapiro v. United States 69. F. Supp. 205 Cf. 1047.

¹ U.S.A. Congressional Record. Vol. 96. Part 1. Washington 1293. old.

kottnál is keményebbek és reakciósabbak. A tételeket az USA katonai büntetőjoga példáján kitűnően be lehet bizonyítani.

Az Uniform Code előtt az USA katonai büntetőjogát és igazságszolgáltatását a teljes szervezeti elkülönülés jellemezte. Ez nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a katonák és azok a polgári egyének, akikre az ún. Articles of War hatálya kiterjedt a katonai bíróságok illetőségi körébe tartoztak, hanem az is, hogy a polgári büntetőjog anyagi szabályai sem vonatkoztak rájuk. Az Articles of War (Hadicikkelyek) külön szakaszai foglalták össze azokat a közönséges bűncselekményeket, amelyeket a katonai bíróságok is büntettek. Jellemző módon éppen csak névszerű felsorolást adtak, közelebbi meghatározás nélkül. A bűncselekmények többé-kevésbé tényálladékszerű meghatározásait csak az 1949-ben elnöki rendelettel életbe léptetett kézikönyv¹ tartalmazta. Az Uniform Code személyi hatálya viszont a teljes elkülönülésen túl nagyfokú terjeszkedést is mutat. Sok olyan polgári egyén kerül katonai bírászkodás alá, akiknek semmi közük sincs a hadsereghez, sok esetben csak a lakóhelyük miatt. A törvény szenátusi vitája során igen sokan felszólaltak ez ellen, de még többben tiltakoztak a lakosság köréből és a különböző szervezetek nevében. Az új kódex katonai bírászkodás alá helyezi pl. Guam, Samoa és a Csendes-óceán amerikai gyámság alatt lévő szigeteinek polgári lakosságát. A már idézett Morton és Keefe-féle cikk szerint ez a tény a szigetek lakosságát legemlékezőbb polgári jogaitól fosztja meg. Tiltakoztak többek között, a különféle tartalékos testületek, akiket önként vállalt rövid tartamú katonai gyakorlataik (amelyeket polgári ruhában és fizetés nélkül teljesítettek) idejére helyeztek katonai büntetőbírászkodás alá. Háború idején pedig minden az amerikai szárazföldön kívül fekvő támaszpont polgári lakossága katonai bírászkodás alá kerül. A katonai bírászkodás e hallatlan mérvű kiterjesztése viszont jel-

lemző módon kiváltotta az Amerikai Légierő vezetőinek tetszését.¹

Az amerikai büntetőjog egyébként is elég kemény és sok teret enged a bírói önkénynek, de a katonai büntetőjog még biztosabban tudja szolgálni a könyörtelen elnyomást. Jellemző, hogy ez a katonai büntetőjog a halálbüntetésen kívül nem ír elő határozott büntetést. A kilátásba helyezett büntetés legtöbb bűncselekmény elkövetőjére ez: „amilyen büntetést a bíróság jónak lát”. Ilyen keretben azután valóban szabadon tevékenykedhetnek az amúgy is kevés jogi kötöttséggel terhelt bíróságok. Csak a legutóbbi időkben kiadott kézikönyvek tartalmazznak az egyes bűncselekményekre vonatkozóan irányadó büntetési maximumot, de maga a törvény nem. Nem csoda tehát, ha az amerikai jogászok közül is, többben kifogásolják a büntetések határozatlan voltát.

*

Sok hasonló tény lehetne még ismertetni, de úgy hisszük elegendők ezek is tételeink bizonyítására. Természetesen más a katonai büntetőjog és bírászkodás feladata, jellege és szerepe a szocialista országokban. Az itt uralkodó törvényesség egységének követelménye, amelyet alátámaszt a nép és a hadsereg egysége, nem tűr el a fentiekben példázott elkülönülést, és egyebek között megköveteli az egységes bírói szervezet kialakítását is.

Nálunk az egységes igazságszolgáltatás elvére, mint már mondtuk, az Alkotmány is utal és ennek az alkotmányi követelménynek a valóságba való átvitele most fejeződött be. Az egységes ügyészi szervezet létrehozása, különösen a 29/1954. M. T. számú rendelet a Magyar Népköztársaság katonai ügyészi szervezetéről, kifejezetten mutatta az utat az egységes törvénykezési szervezet megvalósítása felé. A bírói szervezeti törvény újabb lépés volt ezen az úton, amelyet azután a 3/1955. M. T. számú rendelet a katonai bíróságok szerve-

¹ Manual for Courts-Martial U. S. Army.

¹ Ld.: U. S. Cong. Rec. Vol. 96. P. 1. 1294. old.

zetéről fejezett be. Így a katonai bíróságok is az igazságügyminisztérium felügyelete, ítélkezését tekintve pedig a Legfelsőbb Bíróság irányítása alá kerültek. Ezt a felügyeletet és irányítást az I. M. Katonai Főosztálya, illetőleg a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma gyakorolja. Ezekkel az intézkedésekkel megvalósult nálunk is a Szovjetunióban és más népi demokratikus országokban már a gyakorlatba is átvitt egységes bíraskodás szocialista elve. A különböző irányító szervek intézkedései, az eltérő szervezés stb. miatt eddig a polgári és a katonai bíróságok sok tekintetben más-más gyakorlatot folytattak, ami erősen fékezte az egységes törvényesség kialakításának folyamatát. Előfordult, hogy a katonai bíróságok szervezetéről szóló M. T. rendelet megjelenése előtt a Katonai Felsőbíróság egyes kérdésekben eltérő álláspontot foglalt el, mint a Legfelsőbb Bíróság. Ez az állásfoglalás természetesen az elsőfokú katonai bíróságok gyakorlatára is kihatott, így nem érvényesülhetett az Alkotmány 38. §-ában megállapított az az alapvető követelmény, miszerint „a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. A Legfelsőbb Bíróság irányelveket állapíthat meg és elvi döntéseket hozhat, amelyek a bíróságok számára kötelezők.” Ez a rendelkezés éppen azt a célt szolgálta és szolgálja, hogy a jogszabályok eltérő értelmezése megszűnjön, hogy a jogszabályokat minden állampolgárra egyformán alkalmazzák. E követelmény érvénye, azzal, hogy két fő bírói fórum állt egymás mellett, csorbát szenvedett. A bírói szervezeti törvény rendelkezéseinek végrehajtása ezt a visszasságot is kiküszöböli, hiszen a katonai bíróságok tekintetében a fellebbviteli fórum a Legfelsőbb Bíróság katonai kollégiuma.

Szemben az imperialista államokkal, a szocialista állam igazságügyi szerveinek egységét nem bonthatja meg semmi, és a Bp. szabályai biztosítják, hogy a hadseregben és más fegyveres testületekben szolgál-

latot teljesítő állampolgárok, valamint az esetenként katonai bíraskodás alá vont polgári egyének, ugyanolyan eljárási szabályok alatt, lényegileg azonos szervezésű bíróság előtt feleljenek tetteikért, mint a polgári bíróságok előtt álló egyének. A néphadsereg katonai bíróságainak összetétele is megegyezik a polgári bíróságokéval. Nem lehet helye a parancsnoki önkénynek, vagy a jogszabályok háttérbeszorításának, olyan lehetőségek sincsenek, mint pl. az USA katonai bíróságainak esetében, hogy a szakkbírót egyes bíróságoktól teljesen, másokból pedig majdnem teljesen kizárjanak. A katonai bíróság szakkbírája ugyanazokkal a jogokkal rendelkezik, mint a polgári bíróság szakkbírája és a katonai parancsnoktól való függetlensége pedig kizár minden meg nem engedett befolyást. A katonai bíraskodásban eljáró népi ülnökök jogai is azonosak a polgári népi ülnökökével.

Ha a Bp. elő is írja, hogy esetenként egyes polgári egyének felett katonai bíróságok ítélkezzenek, ezek a polgári személyek akkor sem kerülnek a katonai büntetőjog anyagi szabályai hatálya alá, a katonai bíróságok ilyen hatáskörét kizárólag azok a követelmények indokolják, amelyek az ország védelmével vannak összefüggésben, vagy pedig olyan célszerűségi szempontok, amelyek a több tettes által elkövetett bűncselekmények egységes tárgyalásához fűződnek.

Az az „elkülönülés” tehát, amely abban rejlik, hogy az egységes ügyészi és bírói szervezetben egyáltalán vannak katonai ügyészségek és bíróságok, kizárólag arra vezethető vissza, amint már mondtuk, hogy a hadsereg tagjaira jóval több kötelesség hárul, mint a polgári egyénekre, több büntető jogszabály és szigorúbb fegyelem hatálya alatt élnek, tehát a katonai igazságügyi szerveknek ezt a szempontot is érvényre kell juttatni, másrészt pedig a hadseregnek, mint a honvédelmet szolgáló fegyveres erőnek, különleges, Lenin szerint is nélkülözhetetlen szervezete van, amelyből az igazságügyi szervek kikapcsolása, a

katonai rend és fegyelem, következésképp a honvédelem érdekeinek sérelme nélkül lehetetlen volna.

Befejezésül vessünk egy pillantást a katonai büntetőjog anyagi szabályainak helyzetére. Kétségtelen, hogy a katonai életviszonyok a hadsereg céljai és rendeltetése jóval magasabbfokú fegyelmet követelnek, mint általában a polgári életben szokásos. Ennek a magasabbfokú és szilárdabb fegyelemnek követelményeit büntetőjogi szabályokban is le kell rögzíteni. Nem elég tehát katonai bíróságok létesítése az egységes bírói szervezeten belül, hanem külön anyagi büntetőjogi szabályokkal is védeni kell a katonai fegyelmet, végeredményben a hadsereg harckészségét. Ezek a büntetőjogi szabályok azonban nem lehetnek elszigeteltek a polgári büntetőjogi szabályozásoktól. Nemcsak azért, mert a polgári büntetőjogszabályok a katonákra is érvényesek, hanem azért sem, mert külön katonai bűncselekmény fogalma, szemben az általános bűncselekményfogalommal, nehezen lenne megindokolható. Katonai bűncselekményfogalmat tehát csak olyan gyűjtő értelemben ismerhetünk el, mint pl. államellenes bűncselekmények, vagy a polgárok javai ellen elkövetett bűncselekmények stb. fogalma. A katonai bűncselekmény ugyanis végsősorban ugyanazt az érdeket sérti, mint bármely más bűncselekmény. A Btá. 1. § (3) bekezdése meghatározza a büntett fogalmát: „Büntett az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli”. A társadalomveszélyesség törvényi fogalmával szemben nem lehet olyan külön, elvileg eltérő értelmezést adni, amely külön katonai büntett alapként szolgálna. A Cshikvadze által adott meghatározás, amely szerint a katonai bűncselekmények a szovjet katonai fegyelem és katonai szolgálat teljesítésének megállapított rendje ellen irányuló cselekvések¹ nem lépi túl a társadalomveszélyes cselekmények fogalmának általános

tartalmát, nem ad, de nem is adhat olyan különös elvi szempontot, amelyre külön katonai büntett fogalmát lehetne felépíteni, de nem alkalmas erre a jelenlegi magyar Ktbt. megfelelő helye sem. Valóban nem is lehet elfogadhatóan megindokolni olyan álláspontot, amely valamilyen külön katonai társadalomveszélyességet konstruálna, szemben a Btá. ismertetett szakaszával. Cshikvadze meghatározása a sértett jogtárgyra utal, s mint ilyen azt a fenti álláspontunkat támasztja alá, miszerint a katonai bűncselekmény fogalma csak gyűjtő jellegű lehet, amely összefogja az egy védett jogtárgy sérelmére elkövetett bűncselekményeket.

Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy nincsen szükség külön katonai büntetőjogi kódexre, hanem a katonai bűncselekményeknek a büntetőjogi kódex egy fejezetét kell alkotniuk, ahogyan ez a Szovjetunióban is van. Az 1948. LXII. tv. (Ktbt.) is feladatul tűzte ki a katonai büntetőjogszabályok elkülönülésének felszámolását, vagy legalább is enyhítését. A törvényjavaslat általános indoklásának II. részében ugyanis a következőket olvashatjuk: „... A jelen javaslat ... feladatának nem csupán a katonai fegyelem egyoldalú, törvényi megalapozását tekinti, hanem kiinduló pontja is, egyben vezérelve, hogy a katonai igazságszolgáltatás jogi jellegének kidomborításával feltétlen összhangba hozza a demokratikus társadalomszemléletet és a katonai érdekeket, ki akarja egyenlíteni a polgári és a katonai társadalom közti ellentéteket...”

A szocialista társadalmi rend, de e társadalmi rend céljait szolgáló, a dolgozó néppel egységes néphadsereg érdekei is, egységes törvényességet, szervezetenként egységes igazságszolgáltatást, egységes büntetőjogi szabályozást követelnek. Ezen az egységes törvényességen belül kell és lehet is, a hadsereg különleges rendeltetéséből, és életviszonyaiból folyó szempontokat érvényesíteni.

Kulcsár Kálmán

¹ Ld.: Cshikvadze i. m. 11. old.

A hévízi jogászkongresszus elé

Ez év szeptember 23-án tartja Hévízen a *Magyar Jogász Szövetség küldöttközgyűléssel egybekötött vándorgyűlését*. Ezzel a jogászok egyhangú kívánságát valósítja meg. A Szövetség 1949-ben megtartott vándorgyűlésének az emléke a jogászközvéleményben még ma is élénken él és évről évre egyre szélesebb körben merült fel a kívánság, hogy rendezzünk a hévízihez hasonló találkozót a jogászok számára.

Az 1949. évi hévízi kongresszus joggal maradt emlékezetes esemény Szövetségünk életében. Jogéletünk minden területén e találkozó nyomán indult meg a fejlődés és termékeny munka, elsősorban annak következményeként, hogy a kongresszuson üdvözölhattük először hazánkban a szovjet jogászok képviselőit, akik rámutattak arra, hogy államunk, a népi demokratikus állam: szocialista típusú, ennek megfelelően a népi demokratikus jog ugyancsak szocialista típusú jog és mi magyar jogászok a szocialista típusú állam- és jogtudomány művelői vagyunk. Tanításaik megvilágították számunkra az utat, következetesebbé, céltudatosabbá tették munkánkat, s egyúttal büszkeséggel, hivatástudattal töltöttek el mindannyiunkat, mert átértéztük annak fontosságát és jelentőségét, hogy szakmai, tudományos és gyakorlati munkánkkal részesei legyünk a szocialista államépítésnek, a szocialista jog fejlesztésének. Az, amit a szovjet jogászok baráti tanácsaiból, átadott tapasztalataiból a találkozást követően megvalósítottunk, elért eredményeink és sikereink legfőbb forrása, biztos alapja lett. Amit pedig nem vettünk figyelembe, számos későbbi hibának és hiányosságnak forrásává, előidézőjévé vált. Nem árt emlékeztetni arra, hogy a szovjet jogászok már ezen a kongresszuson — saját több évtizedes tapasztalataik alapján — rámutattak a gazdasági jog, mint önálló jogág kialakításában rejlő veszélyekre. Milyen sok hibának, későbbi meddő vitának vette volna

elejét, ha e tanácsot már akkor megszívleljük és követjük.

Nagy hiányossága jogfejlődésünk történetének, hogy az a sok érdekes és értékes anyag, amely ezen a kongresszuson összegyűlt, nyomtatásban nem jelent meg, pedig a kongresszuson elhangzott felszólalások, amelyek részben még ma is frissen és elevenen hatnak, jogfejlődésünk fontos dokumentumait képezik.

Az 1949. évi hévízi jogász vándorgyűlés mozgalmi jelentőségét fokozta, hogy az összejövetel a tudományos és gyakorlati területen dolgozó jogászok baráti szolidaritásának a jegyében folyt le. A felszabadulás után ez volt az első olyan nagyszabású jogásztalálkozó, ahol az elméleti és gyakorlati jogászok százai barátkoztak össze és népi demokráciánk érdekeinek szem előtt tartásával elhatározták, hogy szakmai tudásukat a közös célok, a szocializmus építésének szolgálatába állítják. Az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásához a hévízi kongresszus jelentősebb lépés volt minden előző kísérletnél.

E hagyományoknak megfelelően a magyar jogászok az új hévízi vándorgyűléstől *hármас cél* megvalósítását várják: *Először* a magyar jogászmozgalom megerősödését, szélesebb alapokra helyezését, *másodszor* a tudományos és gyakorlati jogász munka további jelentős fellendítését, színvonalának emelkedését Pártunk és kormányunk célkitűzéseinek, a március és áprilisi határozatoknak szellemében, végül *harmadszor* az elmélet és gyakorlat szorosabbra fűzését, a tudományos és gyakorlati jogász dolgozók kapcsolatainak elmélyítését a széleskörű bírálat és önbírálat alkalmazásával.

Ilyen megtisztelő feladatokat kell új vándorgyűlésünknek valóra váltania, ezért érthető, hogy a jogászok nagy várakozással tekintenek a Magyar Jogász Szövetség fejlődésében fontos határkövet jelentő kongresszus elé, amelynek számot kell adnia a Szövetség megalakulása óta eltelt hat esztendő eredményeiről.

Hat év nem lebecsülendő idő még egy tömegszervezet életében sem és nem könnyű feladat kiválasztani ezen időszak történetéből a legjellegzetesebb eredményeket és hiányosságokat.

A Szövetség az elmúlt hat év alatt budapesti központjában és közel 40 vidéki helyi csoportjában széleskörű *szakmai-ideológiai nevelő és propaganda munkát* végzett a jogászok között. A Magyar Szovjet Társasággal karöltve Szövetségünk volt az a szervezet, amely következetesen és megszakítás nélkül foglalkozott a szovjet jog és jogtudomány rendszeres oktatásával. Tanfolyamokat tartott a vállalati jogászoknak, gondoskodott az ügyvédek szakmai és politikai képzéséről. Kultúrmunkája során igyekezett összefogni a jogászok különböző munkaterületen dolgozó rétegeit. Rendszeresen jelentetett meg broszúrákat, jogi szakkönyveket, közreműködött a magyar jogi szakajtó terjesztésében, színvonalának emelésében, szerkeszti a Magyar Jog című lapot és sok hasznos anyagot adott ki a békemozgalom körébe vágó jogi kérdésekről. Igyekezett kivenni részét a jogászok és a dolgozók szélesebb rétegei között végzett jogpropaganda munkából, amelynek középpontjában demokratikus jogszabályaink ismertetése, a szocialista törvényesség népszerűsítése, a társadalmi tulajdon védelme, a termelőszövetkezetek jogi problémái és az állami és állampolgári fegyelem áll.

E felsorolás természetesen csak példálódzó és távolról sem meríti ki a Magyar Jogász Szövetség teljes tevékenységét. Csupán ízelítőt ad abból a nagy munkából, amelyet Szövetségünkbe tömörült jogászok az elmúlt évek során végeztek.

Az elért eredmények azonban nem mentesek a komoly *hibáktól és hiányosságoktól* sem. A Szövetség még mindig nem tudta mozgósítani a bírák, ügyészek és különösen az államigazgatásban dolgozó jogászok többségét és a tudományos dolgozók jelentős részét sem. Emiatt a Szövetség még mindig nem tudott a jogászok széles tömegszervezetévé válni. Bár az oktatásba és a

propaganda munkába a tudományos dolgozók, a szakmailag legkiválóbb gyakorlati jogászok széles rétegeit vonta be (az elmúlt évi oktatás során közel száz jogászt mozgósított, mint szerzőt, előadót, konzultációvezetőt stb.), mégsem sikerült kielégítő módon biztosítani a gyakorlati és tudományos jogászok zavartalan együttműködését és összhangját az elméleti és a gyakorlati jogi munka közötti szerves kapcsolat megteremtése érdekében.

Sikeres volt a szövetség *nemzetközi munkája* is. Az elmúlt években a Szövetség tevékenyen résztvett a jogászok nemzetközi békemozgalmában. De ezzel a munkával sem sikerült aktivizálni a jogászok olyan széles rétegeit, amint az kívánatos lett volna.

Szövetségünk munkájának további fellendítése, szervezeti megerősítése, a vezető szervek demokratikus működésének biztosítása érdekében égető szükség van a Magyar Jogász Szövetség *küldöttközgyűlésére*, amely 1955 szeptemberében ül össze, hogy megválassza a Szövetség új vezetőségét. Az eddig működő elnökség és titkárság helyett egyetlen vezető szerve, *országos vezetősége* lesz a Magyar Jogász Szövetségnek, amelyben helyet kapnak tudományos és gyakorlati jogi életünk olyan kiváló művelői, akik szívügyüknek tekintik a Szövetség sorsát és eddigi munkájukkal is bebizonyították, hogy számolni lehet aktív és lelkes közreműködésükkel. A küldöttközgyűlésnek a tudományos és gyakorlati területen dolgozó jogászok számára egyaránt kiemelkedő jelentőségű eseménye lesz, hogy az *elnöki megnyitót Molnár Erik igazságügyminiszter tartja*.

Különös érdeklődésre tarthat számot tudományos dolgozóink előtt a Magyar Jogász Szövetség *vándorgyűlésének a programja*. A vándorgyűlés első napján ankétot tartunk a „Magyar jogászok feladatai a szocializmus építésében” címmel. Az ankét keretében Kovács Kálmán az igazságügy-miniszter első helyettesének bevezető előadása után a különböző jogterületek vezetői, ismert képviselői számolnak be a te-

rületükön mutatkozó problémákról és feladatokról. Bizonyos, hogy az ankéton tartott előadásokban adott útmutatások, a vita során elhangzott hozzászólások anyaga sok segítséget nyújt majd jogászainknak — dolgozzanak a jog bármely területén — soron következő feladataik helyes megvalósításához.

Az ankétot követően a Magyar Jogász Szövetség *szakosztályainak előadásaira és tanácskozásaira* kerül a sor. Különösen jelentősek ezek azért, mert eddigi tapasztalataink alapján éppen a szakosztályi munka a legalkalmasabb arra, hogy összefogja az elméleti és tudományos dolgozókat és a közös munka során adjon lehetőséget az elmélet és gyakorlat közötti ellentét felszámolására.

A *Büntetőjogi szakosztályban* „A büntető perorvoslati eljárások időszerű kérdései”-ről *Jeszenszky Ferenc*, Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető és „A szocialista népgazdaság termelékenységének és az életszínvonal emelésének büntetőjogi védelmé”-ről *Kádár Miklós* egyetemi tanár tart előadást.

A *Polgári jogi szakosztályban* a „Házassági bontóperek vitás kérdései”-ről *Oroszi Ferenc*, Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető és „A termelőszövetkezetek földhasználatára” kérdéseiről *Medve Zsigmond* kandidátus, egyetemi docens számolnak be.

A *Munkajogi szakosztályban* a „Munkaügyi viták elintézése” címmel *Máltás György* fővárosi bírósági bíró és „A munkajog szerepe a munkafegyelem megszilárdításában” címmel *Takács Endre*, a Könnnyüipari Minisztérium jogi csoportvezetője készít beszámolót.

Az *Államigazgatási szakosztály* „A szakigazgatási szervek hatósági jogkörének tartalma” című anyagot vitatja meg.

A *Törvénykezési szakosztályban* a vitát *Szilbereki Jenő* osztályvezető ügyésznek „A tárgyalás előkészítésének kérdései az előkészítő eljárásban” című tanulmánya vezeti be.

A nemrégiben alakult, de máris jelentős eredményeket felmutató *vállalati jo-*

gász szakosztály *Ujlaki László* KDB osztályvezető „A szállítási szerződési rendszer és a döntőbizottsági eljárás újabb szabályozása” című előadásával és az ezt követő vitával járul hozzá a kongresszus sikeréhez.

Az egyes szakosztályok szándékosan választottak olyan tárgyköröket tanácskozásuk tárgyául, amelyek még sok, tisztázásra szoruló vagy vitás részletet tartalmaznak, vagy olyan problémákat ölelnek fel, amelyeknek nemcsak elvi, elméleti, hanem napi politikai jelentőségük is van.

Büntetőjogászaink helyesen fogták fel legfőbb kötelességüknek, hogy politikai fejlődésünk jelenlegi szakaszában megvizsgálják azokat az eszközöket, amelyekkel a szocialista jogászok elősegíthetik a termelékenység növelését és az életszínvonal emelését.

Polgári jogászaink is jól választottak, amikor a házassági bontóperekkel kapcsolatosan felmerülő olyan problémákat helyeztek megbeszéléseik előterébe, amelyek a család védelmének, a szocialista erkölcs népszerűsítésének napjainkban időszerű kérdéseit igyekeznek közelebb vinni a megoldáshoz. A termelőszövetkezetek földhasználatának kérdése, amely a kongresszuson a polgári jogi szakosztály másik vitakérdése lesz — Pártunk április 8-i határozata után — külön aktualitást kapott és e napirendi pont felvételével polgári jogászaink megmutatták, hogy a maguk területén erejüket és képességüket latba kívánják vetni Pártunk mezőgazdasági politikájának előmozdítása érdekében.

A Munkajogi szakosztály előadásainak vezérfonalául az állami és állampolgári fegyelem jogi vonatkozásait választotta. E kérdések jelentőségét és fontosságát ma felesleges bővebben hangsúlyozni. Az Államigazgatási szakosztály által kijelölt téma igen alkalmas arra, hogy az igazgatás területén dolgozó jogászok tevékenyen járuljanak hozzá Pártunknak és kormányunknak a bürokrácia kinövéséi ellen folytatott harcához.

Az egyes napirendi pontok kiváló alkal-

mat nyújtanak jogászainknak, hogy a jogtudománynak azokat a kérdéseit vitassák meg, amelyekből a gyakorlati jogászok is nem kevés hasznot húznak. Érthető, hogy a kongresszus előkészítését lelkes és lázas munka előzi meg, amelyből elméleti és gyakorlati jogászaink egyaránt kiveszik részüket.

A szakosztályi munka befejezése után a vándorgyűlésen résztvevő jogászok ismét együttes ülésre ülnek össze, hogy meghallgassák *Hajdu Gyula* egyetemi tanár „Az atomkorszak és a nemzetközi jog” című előadását.

Azzal a ténnyel, hogy a Magyar Jogász Szövetség vándorgyűlése éppen a békemoz-

galom jogi vonatkozásainak a méltatásával és ismertetésével zárul, a magyar jogászok azt kívánják kifejezni, hogy elméleti és szakmai tevékenységüket a békeharc szerves részeként fogják fel. Ilyen módon a hévízi jogásztalálkozó nemcsak a jogtudomány és a jogászok gyakorlati munkájának együttes kongresszusa lesz, hanem harcok kiállás a béke megvédése mellett olyan időszakban, amikor a genfi értekezlet határozatainak megvalósítása fontos feladatokat ró minden demokratikus jogászra, soraikban a békeszerető, demokratikus és szocializmust építő magyar jogászokra is.

Kovács István

A Magyar Jogász Szövetség küldöttközgyűlése

A Magyar Jogász Szövetség 1955. szeptember 23-án Hévízen küldöttközgyűlést tart. A közgyűlés napirendje a következő:

1. *Elnöki megnyitó. Tartja: Molnár Erik igazságügyminiszter, a Magyar Jogász Szövetség elnöke.*
2. *Beszámoló a Szövetség 1952. óta végzett munkájáról. Előadó: Kovács István főtitkár.*
3. *A főtitkári beszámoló vitája.*
4. *A Magyar Jogász Szövetség 1954—1955. évi pályázatának eredményhirdetése.*
5. *Javaslat az alapszabály módosításáról.*
6. *A Szövetség Országos Vezetőségének és választmányának megválasztása.*

A Magyar Jogász Szövetség elnöksége és titkársága együttes határozata alapján minden vidéki helyi csoport 20 tag után egy küldöttet választ. Ahol a vidéki helyi csoport létszáma nem éri el a 20 tagot, a helyi csoport egy küldöttel képviselteti magát a küldött közgyűlésen. Budapesten a bíró, ügyész, ügyvéd, vállalati jogász tagok intézményenként 20 tag után egy küldöttet választanak.

A küldöttközgyűlés után a Szövetség két napos országos vándorgyűlést tart.

Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság munkájáról

Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság 1955. április 30-án tartott ülésén először *állam- és jogtudományunk második öt éves tervével* foglalkozott. A vita alapjául az Állam- és Jogtudományi Intézet által készített tervezet szolgált.

A terv az állam- és jogtudomány főfeladatát abban jelöli meg, hogy támogatást nyújtson szocialista gazdasági és társadalmi viszonyaink továbbfejlesztéséhez és államunk megerősítéséhez. Ki kell dolgoznunk népi demokratikus államunk és jogunk elméleti kérdéseit, tisztáznunk kell államszervezetünk elvi problémáit, fejlesztenünk kell a népgazdasági tervek teljesítését, a társadalmi tulajdon védelmét, a termelékenység emelését és az önköltség csökkentését szolgáló jogi eszközöket, kérelhetetlen harcot kell vívnunk a magunk területén a munkafegyelem és az állampolgári fegyelem megszilárdításáért, a szocialista törvényesség érvényesülésének biztosításáért. Fel kell használnunk a szovjet állam- és jogtudomány eredményeit, ezért szélesebb körben kell azok megismertetéséről gondoskodnunk. Jelentős feladatunk a magyar állam- és jog megismertetése, s e téren kettős célt kell követnünk: egyrészt le kell lepleznünk a múlt népelnyomó rendszereit, elsősorban a Horthy-rendszert, másrészt fel kell tárnunk állam- és jogfejlődésünk haladó hagyományait, különösen a Tanácsköztársaságot és a reformkort.

A Főbizottság ezt követően az „*Acta Iuridica*” kérdését tárgyalta. Állam- és jogtudományunk fejlődése lehetővé teszi, hogy más tudományokhoz hasonlóan mi is megindítsuk az idegen nyelven megjelenő nemzetközi közlemények sorozatát. Az

„*Acta*” magasszínvonalú, a külföld érdeklődésére számot tartható tanulmányokat fog tartalmazni mindig egy-egy jogágazat, vagy rokon jogágazatok köréből.

Ezután *Hajdu Gyula* egyetemi tanár számolt be a *varsói nemzetközi jogász-értekezletről*, mely a kollektív biztonság kérdéseivel foglalkozott. (*Hajdu Gyula* beszámolójával részletesen foglalkozott a Jogtudományi Közlöny 1955. évi 7. száma.)

A *mezőgazdasággal kapcsolatos jogi elméleti problémák* kidolgozása végett a Főbizottság a polgári jogi szekción belül létesítendő albizottságra bízta az egyes problémakörök megállapítását.

A *Magyar Jogi Bibliográfia* kérdésében a Főbizottság úgy határozott, hogy először az 1945–1951, illetve az 1953. és az azt követő évek bibliográfiáját kell kiadni. Az 1925–1944. évi bibliográfiát — addig is, míg kiadása időszerűvé válik — az Állam- és Jogtudományi Intézetben a kutatók számára hozzáférhetővé kell tenni. A Főbizottság fontosnak tartotta kisebb bibliográfiák, elsősorban az 1919-es bibliográfia kiadását, s felkérte az Intézetet, hogy arra vonatkozó előterjesztést készítsen.

*

A Főbizottság 1955. július 9-i ülésén *Weltner Andor* egyetemi tanár az ELTE munkaügyi tanszékének vezetője számolt be *romániai tanulmányútjáról*. *Weltner Andor* 1955. április 25-e és május 12-e között járt a Román Népköztársaságban. Ennek során meglátogatta a bukaresti egyetem Jogi Karát, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi

Intézetét, a Minisztertanács mellett működő Központi Döntőbizottságot, a Legfelsőbb Bíróságot, a román Jogász Szövetséget és a „Justitia Noua” c. folyóirat szerkesztőségét, valamint a Szakszervezetek Országos Tanácsának jogi osztályát. Kolozsvárott a magyarnyelvű Bolyai Egyetem és a románnyelvű Babes Egyetem Jogi Karát látogatta meg. Mind Bukarestben, mind Kolozsvárott több előadást tartott. Romániai tartózkodása alatt főleg a munkajog elméleti és gyakorlati problémáival, valamint a tudományszervezéssel, a tudósképzéssel és az oktatással összefüggő kérdések iránt érdeklődött.

A Főbizottság a beszámolt tudomásul vette és határozatot hozott a külföldi tanulmányútra utazók munkatervével, a tanulmányutak jellegével, a beszámolóik formájával és publikálásával kapcsolatban.

Ezt követően a Főbizottság megvitatta és elfogadta 1955. II. félévi tudományos munkatervét. A tervben szerepel a munkajogviszony kérdésének, valamint Szabó Imre: „A magyar burzsoá jogbölcselet bírálata” c. munkájának megvitatása.

A Főbizottság szakszervezeti foglalkozónak a jogforrások problémájával a magyar népi demokratikus jogrendszerben (az

államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi szakszervezetek rendezésében az állam és jogelméleti szakszervezettel együtt), a háztáji gazdaság jogi kérdéseivel a magyar népi demokráciában (a polgári jogi szakszervezetek rendezésében), valamint az általános ügyész felügyelet kérdésével (az államjogi, államigazgatási jogi, pénzügyi jogi, valamint a törvénykezési jogi szakszervezetek rendezésében).

A Főbizottság ugyanakkor elfogadta az 1955. II. félévre szóló tudományszervezési munkatervet is.

Az ülésen Beér János, a szakszervezetek elnöke beszámolt az államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi szakszervezetek végzett munkájáról és munkatervéről. A Főbizottság helyeselte a szakszervezetek munkáját és elfogadta a munkatervet, amely többek között a szocialista városigazgatás kérdésével foglalkozó három napos ankét rendezését irányozza elő Debrecenben.

Elfogadta végül a Főbizottság egy közös csehszlovák–magyar polgári jogi tanulmánykötet tervezetét, amely központi kérdésként a népgazdasági terv teljesítését szolgáló polgári jogi intézményeket tárgyalja és két nyelven: cseh és magyar nyelven jelenik meg.

Kandidátusi disszertáció megvédése

Révész László: „Gazda-cseléd jogviszony története a XVIII–XIX. században” c. kandidátusi disszertációját 1955. február 18-án védte meg. A disszertáció opponensei Eckhardt Ferenc, a jogi tudományok doktora és Bónis György, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság egyhangúlag megállapította, hogy a jelölt munkája nemcsak új tudományos eredményekre jut, de sok vonatkozásban a polgári történetírás által általánosan elfogadott tételeket meggyőző erővel cáfolja. Anyaggyűjtésben a jogtörténeti kutatás helyes módszerét alkalmazza, levéltári anyagra

épít. Fogyatékosága, hogy a dolgozatban helyenként a történelmi materialista szemlélet nem érvényesül megfelelő módon az eredmények levonásában és ennek következtében egyes megállapításai hiányosak. Fogyatékosága továbbá, hogy egy-egy helyen korlátozott anyagából általánosít. Döntő érdeme, hogy eddig meg nem vizsgált, közvetlenül a dolgozó tömegek életviszonyaira vonatkozó kérdéseket önállóan tárt fel, terjedelmes összehasonlító anyagot is feldolgoz.

A Tudományos Minősítő Bizottság Révész Lászlót a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

A jogtudomány feladatai a Központi Vezetőség júniusi határozatának tükrében

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól hozott 1955 júniusi határozatának jelentősége túlmegegy a mezőgazdaság területén: népi demokráciánk jelenlegi szakaszában a szocializmus felépítésének, az egységes szocialista népgazdaság és a kizsákmányolásmentes társadalom megteremtésének legfőbb feladatait elemzi és tűzi pártunk, államunk és az egész dolgozó nép elé. Ez a határozat a Párt III. kongresszusa által meghatározott program alapján, a Központi Vezetőség 1955 márciusi és áprilisi határozatának egyenes folytatásaként, világosan kijelöli azt a kettős, de egységet alkotó feladatot, amelynek megvalósításával eddig elért gazdasági és politikai eredményeinkre, különösen fejlett és egyre fejlődő szocialista iparrunkra, népi demokratikus államunk gazdasági szervező és irányító munkájára támaszkodva jelentősen előrevihetjük a dolgozó nép életszínvonalát szakadatlan emelésének, a szocializmus gazdasági alaptörvénye mind fokozottabb érvényesítésének ügyét.

A határozat ismételten leleplezte azokat a jobboldali nézeteket, amelyek a nehézipar fejlesztésének a lebecsülésével, a kisárutermelő gazdaság bővített újratermelésének hamis elméletével, ezeken keresztül a termelőszoövetkezetek és a termelőszoövetkezeti mozgalom fejlődésének fékezésével, az állami fegyelem és a lenini értelemben vett forradalmi törvényesség lazításával nemcsak közvetlenül akadályozták a mezőgazdaságban, sőt az egész népgazdaságban a termelőerők fejlődését, hanem károsan hatottak népi demokratikus államunk alappilléreire, a munkás-paraszt szövetségekre is.

A Központi Vezetőség 1955 júniusi határozata a kettős nagy feladat megvalósításán keresztül a mindkét lábával szocialista talajon álló népgazdaság megteremtését tűzi ki célul egész dolgozó népünk elé. Nyilvánvaló, hogy e nagyjelentőségű határozat végrehajtásáért harcba kell szállni mindazoknak, akik hazánk szocialista építéséért felelősséget éreznek, tehát minden konstruktív, építeni tudó és építeni akaró embernek. Mezőgazdaságunk társadalmi-gazdasági szerkezetének átalakítása — ami a határozatból kitűnően egész népgazdaságunk átalakulását jelenti — a gazdasági alap jogi felépítményének fejlesztését is megköveteli. E feladat megoldásához jogtudósainknak, elméleti és gyakorlati jogászainknak az eddiginél több, alaposabb, a jogtudomány különböző ágaira és a joggyakorlat széles körére kiterjedő szívós munkát kell kifejtetniök, hogy hamarosan pótolják e téren az eddigi mulasztásokat, hogy jogunk teljesíthesse felépítményi hivatását e határozat célkitűzéseinek megvalósításában is. Az alábbiakban a jogtudomány és a gyakorlat néhány, a határozatból folyó főbb feladatára kívánjuk a figyelmet fordítani, s ezzel a

jogászokat is csatasorba állítani a Központi Vezetőség határozatának sikeres végrehajtásáért.

*

Ha a Központi Vezetőség határozata nyomán a jogtudomány feladatait vizsgáljuk, s megkíséreljük azokat a legfontosabb témákat kijelölni, amelyek e határozat végrehajtását, megvalósítását a jog eszközeivel segíthetik elő, szükségesnek látszik előrebecsíteni azt, hogy e munka során a tudományos feldolgozás nem szakadhat el a való élettől, mezőgazdaságunktól, termelőségvetkezeteinktől. Az élettől elvonatkoztatott, elméletieskedő, kitalált problémák felvetésével és megoldásával kísérletező munka talán a jog egyetlen területén sem lehet olyan haszontalan, a dogmatizmus sehol sem okozhat olyan károkat, mint éppen a mezőgazdasági jogban. Ezért a könyvek és paragrafusok birodalmából „le kell szállni” a termelőségvetkezetek, gépállomások és állami gazdaságok, a mezőgazdasági szakigazgatás gyakorlatához. A jogtudománynak, a joggyakorlatnak, a jogalkalmazásnak mindenekelőtt azt kell célul kitűzni, hogy a párt, népi demokratikus államunk politikájának minél hatásosabb eszköze legyen a határozat eredményes végrehajtásának előmozdításában.

Miután a határozat — amint erre már rámutattunk — egész társadalmunk szerkezetének és egész népgazdaságunknak átalakítására kihat, ebből következik, hogy a jogtudománynak alig van olyan ágazata, amelynek művelői számára több-kevesebb feladatot ne jelentene. Kétségtelen azonban, hogy a határozatból folyóan elsősorban a „mezőgazdasági jog” elnevezés alatt összefoglalt joganyag tudományos vizsgálatára és feldolgozására van szükség. Idetartozik a földtulajdonra és földhasználatra vonatkozó jogi szabályozás, a fejlődés későbbi szakaszában kialakuló földjog, továbbá az önálló jogágként kialakultnak tekinthető mezőgazdasági termelőségvetkezeti jog, végül az egyénileg gazdálkodó parasztoknak egyes, az átmenet szakaszában és éppen az átmenetre befolyást gyakorló jogviszonya is, mert a határozatban foglaltak és e tényezők dialektikus kölcsönhatásban vannak.

*

A Központi Vezetőség határozatának két nagyon jelentős fejezete a mezőgazdaság szocialista átszervezésének irányelveiről és a termelőségvetkezetek politikai, szervezeti és gazdasági megerősítéséről szól. A jognak, mint a felépítmény részének elsősorban e két fejezet megvalósítását kell elősegítenie. Ezek a fejezetek egész sor elvi és gyakorlati tételt tartalmaznak. Ennek alapján szükségessé vált a mezőgazdasági termelőségvetkezet mintaalapszabályának módosítása, illetve kiegészítése, amelyet a Termelőségvetkezeti Tanács és a földművelésügyi miniszter előterjesztése alapján a Minisztertanács és a Központi Vezetőség az 1067/1955. számú határozattal jóváhagyott és megerősített. Ugyancsak a határozat alapján jóváhagyta és megerősítette a Minisztertanács a termelőségvetkezeti csoportok új mintaalapszabályát. A Minisztertanács határozata 1955. október 1-i hatállyal megszünteti az eddigi I. és II. típusú termelőségvetkezeti csoport közötti különbséget, s az alacsonyabb fokú termelői szervezeteknek egyetlen típusát ismeri el. Ennek azonban az eddigitől lényegesen eltérő jelleget ad az, hogy keretei között a közösen végzett termelő munkának legkezdetlegesebb fokától, a közösen vég-

zett szántástól, a széles körben végzett közös munkáig, a hazánkban legfejlettebb típusú mezőgazdasági termelőszövetkezet küszöbéig lehet eljutni, a gazdálkodás különböző, közös elemeinek fokozatos megvalósítása útján.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet mintaalapszabálya tartalmazza a termelőszövetkezetek nagyüzemű társas gazdálkodásának, működésének, a termelőszövetkezetekben tömörült termelőszövetkezeti parasztság egész — gazdasági, szervezeti és kulturális — életének szabályait, a legfontosabb alapelvek leszögezésével. Ilymódon a *mintaalapszabály lényegében a termelőszövetkezeti jog kódexének, alaptörvényének* tekinthető, amelyet szervesen egészítenek ki, adják részletesebb jogszabályi magyarázatát a minisztertanácsi határozatok és rendeletek, sőt miniszteri rendeletek is. A termelőszövetkezetek gazdálkodása, működése azonban igen sokrétű, ezért ennek minden megnyilvánulását nem szabályozhatja az alapelveket tartalmazó mintaalapszabály, de még a kiegészítő jogszabályok sem. Az első, legfontosabb és egyben legnehezebb feladat tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezet mintaalapszabályának alapos, elmélyült, analitikus feldolgozása. E feldolgozással kapcsolatban fel kell hívnunk a figyelmet a termelőszövetkezeti mozgalom egyik fontos alapelveire, a fokozatosságra, amelynek jelentőségét — a mezőgazdaság szocialista átszervezésének irányelvei között — a Központi Vezetőség határozata is kiemeli. A fokozatosság elvéből következik, hogy az egész termelőszövetkezeti mozgalom egységet alkot, ami azt jelenti, hogy a termelői szövetkezés alacsonyabb fokán működő termelőszövetkezeti csoportok nem választhatók el a mezőgazdasági termelőszövetkezetektől. Bár vitathatatlan, hogy — amint a határozat hangsúlyozza — „*hazánkban a termelői szövetkezés fő formája a mezőgazdasági termelőszövetkezet*”, s ezért ennek mintaalapszabályát kell feldolgozni, e munkánál nem lehet, nem szabad figyelmen kívül hagyni a termelőszövetkezeti csoportokat, azok mintaalapszabályát sem. Enélkül a mezőgazdasági termelőszövetkezetet elszakítanánk a valóság talajától, kiemelnénk a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődési kereteiből.

A termelőszövetkezeti mintaalapszabályt a hozzá kapcsolódó kiegészítő, magyarázó jogszabályokkal összevetve kell tudományosan feldolgozni, ennek során vizsgálni azokat az új életviszonyokat, amelyek hazánkban a termelőszövetkezeti mozgalom eddigi fejlődése során kialakultak, s ezzel új jogviszonyokat hoztak létre. Elsősorban a jogtudomány feladata, hogy e jogviszonyoknak, a szabályozásukra kibocsátott jogszabályoknak tanulmányozásával, eredményeinek és hiányosságainak elemzésével elősegítse a dolgozó parasztság új — kialakult és kialakuló — életviszonyainak szocialista fejlődését. E feladat megoldásával a jogtudomány jelentős mértékben járulhat hozzá dolgozó parasztságunknak szocialista termelőszövetkezeti parasztsággá neveléséhez, előmozdíthatja a termelőszövetkezeti mozgalom erősödését és terebélyesedését, közelebb hozhatja a falut a városhoz, mindezzel szolgálva a *munkás-paraszt szövetség megszilárdulását*. S itt mindjárt hozzá kell tennünk, hogy a nevelő tevékenységben nem kisebb az államigazgatás, a bíróságok és ügyészségek dolgozóinak a szerepe sem, különösen akkor, ha a tudomány eredményeit is felhasználják; a jogtudománynak pedig olyan eredmények elérésére kell törekednie, hogy azok alkalmasak legyenek a jogalkalmazók munkájának alátámasztására.

*

A határozat II. fejezetének 5. pontja szerint: „Ahol a termelőszövetkezetekbe nagyobbarányú a belépés, illetve, ahol új termelőszövetkezetek alakulnak, a szocialista *nagyüzemű gazdálkodás előfeltételeinek megteremtése* érdekében a termelőszövetkezetekbe bevitt földeket össze kell vonni, s ennek megfelelően az ilyen közösségekben már ez év őszén földrendezést, illetve tagosítást kell végrehajtani.”

A földrendezés és tagosítás végrehajtása azóta folyamatban van, s azokban a községekben, amelyeket érint, az elaprózott nadrágszíjparcellák helyén kialakulnak a fejlett gépi technika széleskörű alkalmazását, a terméshozamok jelentős növekedését elősegítő nagy táblák. A fejlettebb termelőerők fokozatos térfoglalása a mezőgazdasági termelésben, fejlődést eredményez a földtulajdoni és földhasználati formák tekintetében is. A földre, a mezőgazdasági termelés legfőbb termelőeszközére vonatkozó jogviszonyoknak, a *földtulajdoni és földhasználati formák fejlődésének* kérdéseit javasoljuk a feldolgozás első témájául.

A földtulajdonnal kapcsolatban a következő főbb kérdésekre gondolunk: a termelőszövetkezeti mozgalomnak a részleges magántulajdon alapján történő fejlődése, e fejlődésnek a szovjet úttól bizonyos fokig eltérő jellegzetességei, a földtulajdon tartalma az átmenet időszakában, illetőleg egyes szakaszaiban, s átalakulásának jelentősége. Kisebb jelentőségűnek tartjuk a városi földek, az úgynevezett beltelkek, fontosabbnak a mezőgazdasági rendeltetésű földek tulajdoni sorsának alakulását.

A földhasználattal kapcsolatban az új és a régi, a fejlődő és a halódó, a szocialista és a kapitalista földhasználati formák harcát, alakulását kell bonczés alá venni és megmutatni azt az utat, amelyen a gazdasági alap fejlődését követve, azt megfelelően elősegítve, haladnunk kell. A fordulat évét követően a földhasználat kérdéseit a jogszabályok egész légiója szabályozta. Ennek a kodifikációnak az egyenes, elvi vonalát elég nehéz megtalálni; az is hosszabb tanulmányozást igényel, hogy egy-egy időszakban mely jogszabályok voltak érvényben és egyes konkrét esetek megoldását sokszor 3—4 jogszabály összevetésével lehet csak megtalálni. Mégis a szocialista átszervezés alapjainak lerakásától kezdődően a földhasználat szocialista elemei is jelentkeztek. Ugyancsak a fordulat évével kezdődik a jellegzetesen kapitalista földhasználati formák, különösen a haszonbérlet jogszabályi és a jogszabályokon alapuló gyakorlati korlátozása. A termelőszövetkezeti mozgalom megindítása óta eltelt hét esztendő azonban bebizonyította, hogy az átmenet hosszú szakaszán szükség van a kapitalista földhasználati formák kizsákmányoló elemeinek különböző irányból ható jogszabályokkal és gazdasági-politikai eszközökkel való korlátozására; e korlátozással a kapitalista földhasználati formákat is fel kell használni a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előmozdítására. A szocialista építés előrehaladásával viszont *erősíteni, szélesíteni kell az új, a fejlődő szocialista földhasználati formákat*, ami egyben a kapitalista elemek fokozatos visszaszorulását eredményezi.

E téma jelentőségére még azzal kívánunk rámutatni, hogy ennek tudományos feldolgozása, a vitás kérdések tisztázása elősegítheti a földjog részleges, majd egységes kodifikációját, megalapozhatja a *földjognak mint önálló jogágnak* a kialakulását.

A határozat III. fejezetének 2. pontjában a következőket mondja: „A termelőszövetkezeti mozgalom további egészséges fejlődése érdekében erősíteni kell a termelőszövetkezetek belső szervezetségét és nagyobb gondot kell fordítani az alapszabály betartására.”

Amint előző fejtegetésünkéből kitűnt, a jog a határozat végrehajtását leginkább az alapszabály feldolgozásával mozdíthatja elő. Az előbbi idézet vonatkozásában is, két témát emelünk ki: *a termelőszövetkezeti tulajdon és védelmének*, továbbá *a termelőszövetkezeti jogviszonyoknak* a kérdéseit.

Hazánkban a tulajdonjognak jelentős jogirodalma van, a termelőszövetkezeti tulajdonnal mégis csupán egyetlen tanulmány foglalkozott.¹ Annál kevésbé érthető ez, mert a Szovjetunióban a tulajdonjoggal foglalkozó tanulmányok általában nem mellőzik ennek a fontos kérdésnek a tárgyalását, de megjelent speciálisan a kolhoztulajdonjoggal foglalkozó monográfia is. Nem vitás, hogy hazánkban most *a termelőszövetkezeti tulajdon kialakítása, megerősítése és védelme* van és lesz még igen hosszú ideig soron. A termelőszövetkezeti tulajdonnak a többi tulajdoni formától eltérő jellege, alanya, tárgyai, különösen pedig tartalma és védelme azok a kérdések, amelyekre a jogtudománynak választ kell adnia. E téma tudományos feldolgozása és abból a gyakorlati következtetések levonása jelentősen hozzájárulhat termelőszövetkezeteink megszilárdításához.

A termelőszövetkezeti jogviszonyok: a felemelkedés termelőszövetkezeti útjára lépett dolgozó parasztságunk új életviszonyainak jogi tükröződése. Ezek a jogviszonyok oly sokrétűek, amennyire sok újat, magasabbrendűt a termelőszövetkezeti gazdálkodás, a termelőszövetkezetekben végzett munka, a termelőszövetkezeti élet ad a dolgozó parasztságnak. Miután a minta-alapszabályból indultunk ki, a termelőszövetkezet belső jogviszonyait kell kiemelniünk, hiszen ezen a téren hazai jogtudományunk előtt fehér lap fekszik, s emellett jogszabályaink is — a dolog természeténél fogva — a jogviszonyoknak ezt a körét világítják meg legkevésbé. Elsősorban a tagsági jogviszonyt, a termelőszövetkezetbe lépett dolgozó parasztnak és a termelőszövetkezetnek — amelynek gazdája és dolgozója — a jogviszonyát, e jogviszony tartalmi elemeit, e jogviszonyból folyó jogokat és kötelezettségeket, más jogviszonyoktól eltérő sajátosságait kell elemezni. A minta-alapszabály egyes, főbb vonásaiban lerögzíti a tagoknak — elsősorban a termelőszövetkezeti gazdálkodással kapcsolatos — jogait és kötelezéseit. Ugyancsak meghatározza a termelőszövetkezet vezető szerveit és azok legfontosabb feladatait, körvonalazza hatáskörüket. De mindeddig nem dolgoztuk ki azt, hogy a tegnap még egyénileg gazdálkodó termelőszövetkezeti paraszt és a termelőszövetkezet között kialakuló új, eddig ismeretlen kapcsolat, az új életviszonyok milyen jogi formát öltenek, ennek az új jogviszonynak különböző megnyilvánulási formáit nem szedtük rendbe, nem vizsgáltuk meg és nem tártuk fel e jogviszonynak ismérveit és jellegzetességeit. A termelőszövetkezeti paraszt helyét, jogállását a termelőszövetkezetben éppen úgy meg kell határozni, mint a vele „szemben” álló termelőszövetkezeti szerveknek, a termelőszövetkezeti parasztok szerveinek feladatát, hatáskörét, a tagság és a termelőszövetkezet egységes egészének, szocialista együttműködésének alapjait és a továbbfejleszt-

¹ *Világhy Miklós*: A szövetkezeti-kolhoz szocialista tulajdonjog kérdései Sztálin elvtárs közgazdasági művében. Megjelent: Az állam és jog kérdései Sztálin elvtárs közgazdasági művében. Tanulmánygyűjtemény. Bp. 1953.

tés irányát. Ezekre nemcsak a termelőszövetkezeti jog tudománya alapjainak lerakása, gazdagítása érdekében van szükség, hanem azért is, hogy az eredmények feltárásával és felhasználásával a termelőszövetkezetek belső megszilárdulását elősegítsük.

*

A határozat III. fejezete a továbbiakban a következőképpen hangzik : „A termelőszövetkezetek megerősítése érdekében a közös gazdaság sokoldalú, gyors fejlesztése mellett továbbra is segíteni kell a termelőszövetkezeti tagokat, hogy — az alapszabály által megengedett keretek között — fejleszthessék háztáji gazdaságukat.”

Az egyik legfontosabb, sürgősen megoldást követelő kérdés : *a háztáji gazdaság szervezeti formája termelőszövetkezeteinkben*. Ezt a kérdést a gyakorlat vetette fel, de a tudománynak kell megoldani. A jogászoknak e kérdés kimunkálásával kapcsolatban nemcsak a gyakorlatra kell támaszkodniok, hanem alaposan tanulmányozniok kell az agrár-ökonómusok kutatási eredményeit, akik Erdei Ferenc elvtárs vitaindító tanulmánya nyomán jóval messzebb jutottak a jogtudománynál. Éppen az említett tanulmány, az ezt követő tudományos vitailés és szűkebb körben lefolytatott jogász viták alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy *a szovjet kolhozporta intézményét magyar viszonyokra átültetni nem lehet*. Nem lehet azért, mert — egyebek között — a termelőszövetkezeti mozgalom önkéntességével állna szemben olyan jogintézmény ráerőszakolása termelőszövetkezeteinkre, amely a mi dolgozó parasztságunk számára idegen. A Szovjetunióban történeti elemekből alakult ki a kolhozporta, nálunk azonban ilyen tradíciók nincsenek, ezért ezt az újat — ami jó és szükséges is — olyan keretek között kell kialakítani, amelyek népi demokráciánk sajátos fejlődésének, dolgozó parasztságunk adott történelmi és társadalmi helyzetének, termelési módjának és ezzel összhangban a termelési viszonyoknak is megfelelnek. Olyan szabályokat kell kialakítani, amelyeket dolgozó parasztságunk erőszak nélkül el tud fogadni, amelynek kereteibe bele tud illeszkedni, helyességét elismeri, s amely a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése és megszilárdítása, a mezőgazdasági termelés fellendítése célkitűzéseinek megvalósítását elősegíti.

A háztáji gazdaság nyilvánvalóan a termelőszövetkezeti családot illeti meg, nem pedig az egyes tagokat. A háztáji gazdaság szervezeti formájának, a termelőszövetkezeti család fogalmának olyan meghatározásától, amely részben eltér a családjogi törvény rendezésétől, nem szabad visszariadni, mert termelőszövetkezeteink háztáji gazdasága olyan fontos és különleges szerepet tölt be, amely indokoltá teszi a fentiekben is vázolt követelményeknek megfelelő, speciális szabályozást. Termelőszövetkezeteink háztáji gazdasága — véleményünk szerint — a kolhozportánál lazább, a közös munkán alapuló családi közösség lenne, amelynek együttes, illetve egyenként gyakorolható jogait és kötelezettségeit a nagyüzemű termelőszövetkezeti gazdálkodás, a mezőgazdasági termelés fellendítésének szem előtt tartásával kell kialakítani és szabályozni.

*

A mezőgazdaság állami irányításának megjavításáról szóló fejezet a következőket mondja : „Minden állami szervnek, amely a mezőgazdaság irányításában részt vesz, összpontosítania kell erejét a mezőgazdaság szocialista átszer-

vezése, a mezőgazdasági termelés további fellendítése kettős, de egységet alkotó nagy feladatának eredményes megoldására.”

A termelőszövetkezetek állami irányítása: az egész épülő szocialista mezőgazdaságnak kívülről való „átkarolását” jelenti. E téma jelentőségét bizonyítja, hogy a Központi Vezetőség júniusi határozata *élesen elutasítja a mezőgazdaság automatikus fejlődésének téves és káros elméletét, s helyére a párt és a népi demokratikus állam céltudatos és következetes, politikai és gazdasági szervező munkáját állítja*. A határozat világosan leszögezi — és egész tartalmából, hangjából kicsendül —, hogy az előttünk álló nehéz és bonyolult kettős feladatot: a mezőgazdaság szocialista átszervezését és ezzel együtt a mezőgazdasági termelés fellendítését csak az „automatizmus” elméletének és gyakorlatának felszámolásával, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének és a termelőszövetkezetek megszilárdításának a párt és az állam által történő irányításával lehet megvalósítani, *tiszteletben tartva* a szövetkezeti demokráciát.

A Központi Vezetőség határozata az irányítás legfőbb feladatául emeli ki a gazdasági szervező munka megjavítását, legfontosabb szerveiként pedig a termelőszövetkezetek termelését közvetlenül irányító járási mezőgazdasági osztályokat és a gépállomásokat jelöli meg. „A mezőgazdaság szocialista átszervezésében és a mezőgazdasági termelés fellendítésében — mondotta Hege-düs András elvtárs a Központi Vezetőség ülésén tartott előadói beszédében — döntő szerepük van a gépállomásoknak. A gépállomásokkal olyan szocialista üzemeket hoztunk létre a falun, amelyek . . . döntő hatást tudnak kifejteni a mezőgazdasági termelés minden ágazatában . . . alapvető szerepük van az új, szocialista termelési mód kialakításában.” A szocialista államigazgatásban különleges feladatot jelent a termelőszövetkezetek irányítása, s ennek megoldása hosszú évek óta sok problémát, nehézséget okoz. A Szovjetunió tapasztalatai nyomán az államigazgatás gyakorlata ma már kétségtelenül *rálépett a helyes útra* azzal, hogy mindinkább a tanácsai szakigazgatási szerv által irányított speciális „állami vállalatra”, a *gépállomásra* hárul e feladat ellátása. A gépállomás azonban nemcsak irányító szerv, hanem elsősorban anyagi-technikai segítséget nyújt a termelőszövetkezeteknek, s az általa végzendő munkára szerződést köt azokkal. A gépállomás és a termelőszövetkezet között tehát — a gépállomás speciális szerepének megfelelően — speciális összetételű jogviszony jön létre. Ha ezt a problémát összevetjük azzal, hogy az irányítás munkájában természetesen részt vesznek a tanácsok, azok végrehajtóbizottságai és szakigazgatási szervei is, hogy ezeknek a szerveknek szervezeten együtt kell működniük és munkájuk eredményének a szövetkezeti demokrácia alapján működő termelőszövetkezetekben kell érvényesülnie — akkor ez a vázlatos kép is bizonyítja az állami irányítás problématikájának sokrétűségét.

Az elmondottak alapján *e téma fő kérdései*: a termelőszövetkezetek állami irányításának szervezete, az egyes szervek feladatai és hatásköre, az állami irányítás módszerei és eszközei; a gépállomások szerepe a termelőszövetkezetek állami irányításában, a gépállomások és a termelőszövetkezetek jogviszonya, továbbá egyrészt a gépállomások, másrészt a tanácsok, a végrehajtó bizottságok és a szakigazgatási szervek kapcsolata; az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia összhangja.

A Központi Vezetőség határozata hangsúlyozza a begyűjtés, ezzel kapcsolatban az állampolgári fegyelem jelentőségét, s ezzel együtt rámutat arra, hogy „dolgozó népünk állandóan növekvő élelmiszerszükségletének kielégítése megköveteli” a begyűjtés — mint gazdasági rendszerünknek állandó, jellegzetes és a szocializmusban is fennmaradó intézmény — mellett, a szerződéses rendszer kiszélesítését.

A határozat megállapítja, hogy „pártunk és kormányunk továbbra is minden lehetőséget megad az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztságnak ahhoz, hogy növelhesse termelését...” Beadási kötelezettség azonban nemcsak a termelőszövetkezeteket terheli, szerződéseket nemcsak a termelőszövetkezetekkel lehet és kell kötni. E téma feldolgozásánál tehát az egyénileg dolgozó parasztság jogviszonyaira is figyelmet kell fordítani. A begyűjtéssel, a termelési, terményértékesítési, a felvásárlási és egyéb szerződésekkel kapcsolatban a Szovjetunióban is vita indult arról, hogy a begyűjtés államigazgatási vagy polgári jogi, az említett szerződések polgári jogi vagy kolhozjogi jogviszonyokat hoznak létre. E problémák tisztázása fontos és megvitatásra érdemes lehet, erre nálunk is hamarosan sor kerülhet. A Központi Vezetőség határozata végrehajtásának előmozdítására még sem ezt, hanem e jogviszonyok jogi természetének a vizsgálatát tartjuk fontosabbnak. Jogirodalmunkban felvetődött már az a kérdés, milyen hatása, befolyása van a begyűjtésnek, a termelési, terményértékesítési vagy felvásárlási szerződésnek a mezőgazdasági termelés tervszerűségének az előmozdítására; hogyan segítik elő ezek a szerződések a dolgozó nép áruellátásának tervszerűbbé tételét, biztosítását. Alaposabb, részletesebb tudományos feldolgozásra azonban nem került sor. Pedig nem tekinthetjük véletlennek, hogy a Központi Vezetőségnek éppen az a határozata, amely a szocialista átszervezést és a termelés fellendítését együttesen megvalósítandó célként tűzi ki, emeli ki ezeknek a jogintézményeknek a jelentőségét és mutat irányt kiszélesítésükre.

*

A K. V. határozatának az állami irányításról szóló fejezete a jogtudósok számára is utat mutat. „Szorosabban együtt kell működniük a mezőgazdasági tudomány és a gyakorlat dolgozóinak... A tudósok és kutatók feladata mindekenélőtt az, hogy tudományosan megoldják a... gyakorlatban felmerülő kérdéseket.”

A tudományos eredmények felhasználása elsősorban a jogalkalmazóknak, az államigazgatás dolgozóinak, a bírának és az ügyészeknek a feladata. S ez nem kisebb, nem alacsonyabbrendű feladat. A tudományos kutató munkának vizsgálja, erőpróbája az, hogy a gyakorlatban mennyire állja meg a helyét. Az előbb már említett példával illusztrálva: a jogtudósok hiába dolgoznák ki elméletileg a termelőszövetkezet háztáji gazdaságának helyesnek vélt szervezeti formáját, ha azt az állami irányítás jogszabályszerű eszközeivel nem lehet megvalósítani, ha azt a termelőszövetkezeti parasztság elfogadhatatlannak, alkalmazhatatlannak tartja.

A gyakorlati jogászoknak mind az államigazgatás, mind a bíróságok és ügyészségek munkájában elsőrendű feladatuk a jogszabályok olyan alkalmazása, hogy azzal neveljék a dolgozó parasztságot, a dolgozó népet a szocializmus építésére. E keretek között még vázlatos felsorolását sem adhatjuk a feladatoknak, megkíséreljük azonban néhány fontosnak ítélt kérdés felvetését.

A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének, a termelőszövetkezetek megerősödésének alapelveit: az önkéntességet, a fokozatosságot, a szövetkezeti demokráciát, különösen az államigazgatás dolgozóinak kell szem előtt tartaniok, mind rendelkezéseik kiadása során, mind azok végrehajtásánál. Ezeknek az elveknek a megsértése csak kárt okozhat.

A termelőszövetkezeti tulajdonról és annak védelméről már a tudományosan feldolgozandó témák között beszéltünk. Ez nemcsak elméleti kérdés. A társadalmi tulajdon védelmével a gyakorlat minden területén működő jogászoknak napról-napra foglalkozniok kell. A mezőgazdasági termelésben dolgozóknak jelentős része ma még többet tud a magántulajdon „szentségéről”, mint a társadalmi tulajdonról, annak népgazdaságunkban betöltött szerepéről. Az első feladat tehát a megelőzés — itt is a nevelőmunka előtérbe állításával. Az államigazgatás rendelkezéseinek, írásbeli és szóbeli megnyilatkozásainak éppen úgy, mint a polgári vagy büntető bíróságok ítéleteinek minden lehető alkalommal a társadalmi tulajdon iránti megbecsülést kell szolgálniok.

A gyakorlati jogászok előtt álló másik fontos feladat az állami fegyelem, a munkafegyelem biztosítása. E feladatok mellett nem szabad közömbösen elhaladni, mert ezek az egész nagy célkitűzés megvalósításának olyan jelentős összetevői, amelyek közül egy-egy összetevőnek az érvényesülése messzehatóan segíti a nagy ügy eredményes végrehajtását. A társadalmi tulajdon a népgazdaság erősödésének, az állami fegyelem a dolgozó nép ellátásának, a munkafegyelem a termelőszövetkezet jövedelmezőségének alapvető feltétele — hogy csak egy-egy részt ragadjunk ki az egészből.

Amennyire fontos feladata az államszervezet minden területén dolgozóknak a nevelés, annyira nem szabad megfélemedoznünk arról, hogy a szocializmus építése, a mezőgazdaság szocialista átalakítása, törvényszerűen együttjár az osztályharc éleződésével, az építést akadályozni törekvők legszámosabb csoportja, a kulákok elleni harccal; szem előtt kell tartani azt is, hogy a kulákság befolyását érvényesíteni igyekszik a dolgozó parasztság, különösen a középparasztok között is és őket a haladás útjáról vissza akarja húzni, vissza akarja tartani. A törvény szigorával kell ezért lesújtani mindazokra, akik üzérkedéssel, feketevágással, az állami fegyelem megszegésével, általában az építést, a haladást gátolva, bűncselekmények elkövetésével törnek a dolgozó nép javai, érdekei, életszínvonalának emelkedése ellen.

*

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól hozott határozat eredményes végrehajtása nagy lépéssel viszi előre a szocializmus építésének ügyét hazánkban. Ahhoz, hogy a jogászok — a tudomány és a gyakorlat dolgozói egyaránt — sikerrel vehessék ki részüket ebből a munkából, jelentősen meg kell javítaniok munkájukat, szakadatlanul tanulmányozva és elemezve a társadalmi-gazdasági életben bekövetkező változásokat, az eddiginél nagyobb lelkesedéssel és bátorsággal kell dolgozniok. Az államigazgatás, a bíróságok és ügyészségek dolgozóinak szilárdan a szocialista törvényesség alapján állva kell jogalkalmazó munkájukat végezni. Ha a jogászok felismerik munkájuk jelentőségét és azt őszinte odaadással végzik, hozzájárulnak a K. V. határozatának megvalósításához: teljesítik azt a feladatot, amelyet a párt és az állam, dolgozó népünk joggal elvár.

Földes Iván

A háború áldozatainak védelmére vonatkozó 1949. évi genfi egyezmények

Történeti áttekintés

A háború áldozatai helyzete jogi szabályozásának eszméje aránylag későn és lassan tört utat. Nemcsak az ókorban és a középkoron át, hanem úgyszólván a legújabb időkig mind az ártani már nem tudó ellenség, a beteg és sebesült katona, mind a lefegyverzett hadifogoly a győztes kénye-kedvének volt kiszolgáltatva. Az ókorban és a középkorban a foglyul esett ellenséget a foglyul ejtő személy tulajdonának tekintették. A fogoly életét elsősorban a váltságdíj reménye mentette meg. Váltságdíjat azonban természetesen csak a lovagoktól várhattak. Az elfogott közembert — ha jó erőben volt — rabszolgának adták el, különben megölték. A III. laterani zsinat (1179) megtiltotta a keresztény foglyoknak rabszolgaként való eladását, ez azonban csak a keresztény fejedelmek közötti háborúkban foglyul esett személyekre vonatkozott.¹ A késői középkorban az európai háborúkban hadifogságba esett személyek rabszolgaként való eladása lassan megszűnt, azonban a váltságdíjnak valóságos skálája fejlődött ki, sőt kialakult az a szokás is, hogy a különösen előkelő foglyok az uralkodót illették.

A XVI. századtól már előfordulnak a szemben álló seregek vezérei között a sebesültek kímélésére és a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozólag kötött megállapodások. 1581-től 1864-ig nem kevesebb mint 281 olyan „kártya” és „kapituláció” ismeretes, amely ilyen értelmű rendelkezéseket tartalmaz. Grotius ugyan még alig megy túl a középkori szempontokon, csak a keresztény hadifoglyok rabszolgának eladását tartja tilosnak és csupán félénk célzást tesz a lefegyverzett ellenség életének megkímélésére, a XVIII. század felvilágosult filozófiája azonban ezt már abszolút elvvé emeli.

Kétségtelenül Jean-Jacques Rousseau-é az érdem, hogy világosan megfogalmazta azokat az elveket, amelyekben utóbb a hadviselés nemzetközi joga kifejlődött és végső soron a genfi egyezmények is alapulnak. Rousseau a „Társadalmi szerződésben” a következőket írja :

„A háború nem ember és ember közötti, hanem állam és állam közötti viszony, amelyben az egyének nem mint emberek, hanem mint katonák állnak ellenségként szemben egymással. A háború célja az ellenséges állam elpusztítása lévén, annak védelmezőit meg lehet ölni ha fegyveresen harcolnak ; ha azonban leteszik a fegyvert vagy megadják magukat, megszűnnek ellenség, illetőleg az ellenség eszközei lenni, egyszerűen emberekké válnak ismét és nincs többé jog életük elvételére. A háború nem ad semmiféle olyanra jogot, amely nem szükséges a háború céljának eléréséhez.”²

Rousseau zseniális gondolatainak középpontjában a hadviseléssel járó pusztítás korlátozásának, valamint a szükségtelen rossz okozása elkerülésének eszméje áll.

A francia forradalom Rousseau eszméi alapján kinyilatkoztatta, hogy „a hadifoglyok a nemzet őrizete és a törvények oltalma alatt állanak”. A gyakorlati megvalósítás azonban nem tartott lépést az eszmei haladással. A francia

¹ A. Nussbaum : A concise History of the Law of Nations. 1954. 18. old.

² Contrat social, livre 1er. chap. IV.

forradalmi és a napóleoni háborúk alatt, különösen pedig a XIX. század ötvenes éveiben vívott krími és olaszországi háborúkban a sebesültek és a betegek gondozása még rosszabb volt mint a XVIII. században. A hadrakelt seregek sebesültjei és betegek segítése nemzetközi megszervezésének gondolatát először Pirogov, az orosz hadseregnek a krími háború alatti orvosfőnöke vetette fel.¹ Az olaszországi háború után a francia Arrault és az olasz Palasciano is hasonló javaslatokat tettek. Az 1859-ben vívott solferinói csatának, amely mintegy 40 000 áldozatot követelt, a véletlen folytán szemtanúja volt a genfi származású Henri Dunant, aki magánügyben tartózkodott Olaszországban. Borzalmas élményeiről 1862-ben megjelent „Solferinói emlék” című munkájában számolt be, amely megrázta az egész világ közvéleményét. 1863-ban nemzetközi bizottság alakult, 1864-ben pedig a svájci kormány kezdeményezésére nemzetközi értekezlet ült össze, amely megalakította a hadrakelt seregek sebesültjeinek és betegeinek védelméről szóló első nemzetközi egyezményt.

Az 1864. évi egyezmény iktatta a nemzetközi jog szabályai közé azt a nagy eszmét, hogy a sebesült vagy beteg, tehát védtelen katonát nemzetiségére való tekintet nélkül kímélni és gondozni kell. Az egyezmény jelentősége igen nagy volt, mert a jog szabályai ezzel hatoltak be első ízben a háború területére, oly területre, amelyen addig kizárólag a hadviselés érdekei uralkodtak. A bécsi kongresszusnak a feketékkel való kereskedés tilalmára vonatkozó szabályozásától eltekintve, ugyancsak első ízben történt meg, hogy az emberi személyiséget érintő erkölcsi eszme helyet talált a nemzetközi jog síkján. A genfi egyezmény jelentőségét a nemzetközi jog fejlődése tekintetében fokozza az a körülmény is, hogy az 1864. évi értekezleten nem képviselt államoknak is lehetővé tette az utólagos csatlakozást, tehát az első nyílt egyezmény volt.² Az 1864. évi egyezmény a szárazföldi háború sebesültjeivel és betegeivel való bánásmódról vonatkozólag egészen az 1906. évi genfi értekezleten létrejött kibővített újabb egyezmény hatálybalépéséig maradt érvényben.

Az első egyezmény aláírása után alig négy évvel, 1868-ban újabb nemzetközi értekezlet tanulmányozta az 1864. évi egyezmény kiegészítésének és a tengeri háborúra való kiterjesztésének kérdését. Az 1868-ban szerkesztett cikkek azonban a nemzetközi jog tételes szabályává csak 1899-ben váltak, amikor is az I. hágai békeértekezlet azokat a sebesültek és betegek helyzetének, javításáról szóló genfi egyezmény elveinek a tengeri háborúban való alkalmazásáról szóló hágai III. egyezménybe iktatta. Ez az egyezmény 1907-ben módosított alakjában (mint hágai X. egyezmény) érvényben volt az 1949. évi egyezmények hatálybalépéséig. A „tengeri” egyezmény azóta is mintegy másolata a „sebesültekről és betegekről” szóló egyezménynek, amennyiben annak rendelkezéseit alkalmazza a tengeri haderők sebesültjeire és betegeire, hozzájuk véve a tengeri háború áldozatainak különleges csoportját: a hajótörötteket.

A hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezmény eszméje ugyancsak már 1863-ban felmerült. Az 1874-ben Brüsszelben összeült nemzetközi értekezlet az 1870—71. évi háború tapasztalatai alapján kidolgozta a szárazföldi

¹ Dr. Karel Blaha: Ženevské úmluvy. Ceskoslovensky Červený Kriz. 1954. évf. 11. sz.

² Jean S. Pictet: La Croix Rouge et les Conventions de Genève. Recueil des Cours. 1950. I. köt. 31. old.

háború törvényeit és szokásait és ennek keretében a hadifoglyokkal való bánásmód szabályait is. Ez a tervezet szolgált azután 1899-ben, az I. hágai békeértekezleten a háború törvényeire és szokásaira vonatkozó egyezményhez csatolt szabályzat megalkotásának alapjául, amelyet az 1907. évi II. hágai békeértekezleten újra szövegeztek (IV. egyezmény). A hágai szabályzat azonban mindössze 17 cikket tartalmazott a hadifoglyokkal való bánásmódról, amelyeknek hiányossága az első világháború folyamán hamarosan kitűnt. Az 1929-ben tartott genfi nemzetközi értekezlet az első világháború tapasztalatai alapján megalkotta a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének javításáról szóló új egyezményt, valamint a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló, mintegy száz cikkből álló különálló nemzetközi egyezményt.

Már az első világháború bebizonyította a szárazföldi háború törvényeire és szokásaira vonatkozó hágai szabályzatnak a megszállott területek polgári lakosságával való bánásmódot szabályozó néhány cikkének teljes elégtelenségét. Mindazonáltal az első világháború után a burzsoá államok nem fogadták megértéssel a polgári lakosság háború idején való védelme különálló nemzetközi egyezménnyel való szabályozásának eszméjét. A két háború közötti két évtized halogató jellegű eszmecserekké telt el, s az egyezménytervezet megvitatására végre 1940-re kitűzött nemzetközi konferencia már nem ülhetett össze.

A második világháború folyamán a fasiszta államok részben brutális nyíltsággal, részben körmönfont okoskodásokkal tették túl magukat a genfi egyezmények rendelkezésein. Egyes államokról kijelentették, hogy azok megszűntek (Lengyelország, Jugoszlávia), s így azokkal való viszonylatban az egyezmények rendelkezései nem kötelezők többé. A partizánokat nem tekintették az egyezmények által védett személyek közé tartozóknak. Sok millió hadifoglyot kényszerítettek, hogy „polgári munkásként” lépjen a fasiszta hadiipar szolgálatába, majd ezzel az ürüggyel kizárták az egyezmények hatálya alól. Az egyezmények be nem tartását azonban korántsem leplezték mindig szubtilis okfejtésekkel, hanem koholt címeken, represszáliára való hivatkozással vagy akár hivatkozás nélkül is, a tényleges gyakorlatban rúgták fel azoknak rendelkezéseit.

Amikor a fasiszta hatalmak elsősorban a diadalmas Vörös Hadsereg csapásai következtében feltétel nélküli megadásra kényszerültek, elkerülhetetlen szükségességgé jelentkezett a genfi egyezményeknek a fasiszta borzalmak elrettentő tapasztalatainak tekintetbevételével való kiegészítése és módosítása. Az előzetes tervezetek kidolgozása és az államok észrevételeinek diplomáciai úton történt közlése után az 1949. április 21-től augusztus 12-ig Genfben tartott diplomáciai értekezleten történt meg az egyezmények szövegének végleges kidolgozása. A genfi értekezleten 59 állam meghatalmazottal, 4 állam pedig megfigyelővel képviseltette magát. A genfi értekezleten részt vettek a Szovjetunió és a népi demokráciák is. Az egyezmények kidolgozásában hatalmas része volt a szovjet delegációnak, amely mindenkor az emberiesség elveinek maradéktalan érvényesüléséért, a védett személyek körének minél szélesebb kiterjedéséért, az egyezményekben biztosított védelem lehető legmagasabb fokáért és érvényesülésének leghatékonyabb biztosításáért szállt síkra. A Szovjetunió és a népi demokráciák javaslatainak egy részét sikerre vitték, az emberiesség érdekében tett más javaslatokat, elsősorban a lakosság tömeges

pusztítására alkalmas eszközök alkalmazását elítélő határozati javaslatot azonban az imperialista államok irányította többség elutasította. Joggal állapította meg ezzel kapcsolatban a Szovjetunió küldöttsége az értekezlet Záróokmányának aláírása alkalmával tett nyilatkozatában, hogy „ennek a határozatnak az elfogadása, ami a világ valamennyi szabadságszerető népe érdekeinek megfelel, lényegesen növelte volna ennek az értekezletnek a súlyát és jelentőségét és hozzájárult volna a háború áldozatainak leghathatósabb védelméhez a háború legsúlyosabb következményeivel szemben”.¹

Mindazonáltal az értekezlet által egymással összeegyeztetett és lényegesen kibővített új szerkezetbe foglalt három egyezmény, úgymint

I. a hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javításáról szóló egyezmény;

II. a tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról szóló egyezmény;

III. a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezmény;

valamint a teljesen új

IV. a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény az emberiség eszméjének nagy haladásáról tesznek tanúbizonyságot, és a háború áldozatainak a korábbi szabályozásokban foglaltaknál sokkal hathatósabb védelmet biztosítanak.

Ebből az okból az egyezményeket — egyes szembeötlő hibák ellenére — a Szovjetunió és a népi demokráciák meghatalmazottai is aláírták. A meghatalmazottak az aláírás alkalmával az egyezményeknek az általuk elérni kívánt emberiességi célokkal össze nem egyeztethető egyes rendelkezéseire fenntartást tettek.

Az egyezményeket a Szovjetunió és a népi demokráciák legmagasabb állami szervei megerősítették és azok ezekkel az államokkal való viszonylatban is hatályba léptek.

Magyarországon a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1954. évi 32. számú törvényerejű rendelete² emelte az egyezményeket törvényerőre, s egyben kötelezte a külügyminisztert, hogy az egyezményekben foglalt rendelkezéseknek³ megfelelően gondoskodjék az egyezmények hivatalos magyar fordításának a legszélesebb körben való nyilvánosságra hozataláról. A külügyminiszter e rendelkezések alapján közzétette az egyezmények magyar nyelvű szövegét.

A jelen tanulmány keretében elsősorban az 1949-ben megalkotott egyezmények összességével kapcsolatban felmerülő, tehát elvi jellegű általános nemzetközi jogi problémákat elemezzük, erősen korlátozott terjedelemben érintjük azonban az egyes egyezményeknek — főleg a korábbi szabályozásokhoz képest eltérést jelentő rendelkezéseivel kapcsolatos — különös kérdéseit is.

¹ A háború áldozatainak védelmére Genfben, 1949. augusztus 12-én kötött egyezmények. Közzéteszi a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma. 1955. 12. old. Az egyezmények szövegét e kiadás alapján idézzük.

² Megjelent a Magyar Közlöny 1954. november 26-i 95. számában.

³ Az I. egyezmény 47. cikke, a II. egyezmény 48. cikke, a III. egyezmény 127. és a IV. egyezmény 144. cikke a következő — egybehangzó — rendelkezést tartalmazza: „A magas szerződő felek kötelezettséget vállalnak a jelen egyezmény szövegének saját országukban mind béke, mind háború idején a lehető legszélesebb körben való terjesztésére, nevezetesen tanulmányozását beiktatják a katonai és ha lehetséges, a polgári oktatási tervbe oly módon, hogy az egyezmény alapelveit az összes fegyveres erők és a lakosság is megismerje”.

A genfi egyezmények helye a nemzetközi jog rendszerében

A genfi egyezményeket eredetileg 61¹ állam írta alá, s azok nyílt egyezmények lévén, szabad lehetőséget biztosítanak további államok csatlakozására. Ilyen csatlakozások már azóta is történtek. A genfi egyezményekre tehát nem helytálló az a szokásos megállapítás, hogy a nemzetközi szerződések alkotta jog rendszerint részszerű (particularis), ellentétben a nemzetközi szokásjoggal, amely általában egyetemes (universalis). A genfi egyezmények ma már a világ úgyszólván valamennyi államára és minden fontosabb államára nézve hatályosak, tehát azok ex conventione is quasi universalis nemzetközi jogot képeznek.

Alapos érvek szólnak azonban amellet, hogy a háború áldozatainak védelméről szóló genfi egyezményekben lerögzített alapelvek az egyetemes nemzetközi jog részeinek tekintendők és az alakszerűen nem csatlakozott államokat is kötelezik. Ezzel kapcsolatban hivatkozni lehet a nürnbergi katonai törvényszéknek a szárazföldi háború törvényeire és szokásaira vonatkozó hágai szabályzatokkal kapcsolatos ama megállapítására, amely szerint az ezekben lefektetett elvek az általuk védett érdekek magasabbrendűségénél, régiségükénél és egyetemességükénél fogva a nemzetközi jog kiegészítő részének tekintendők, és ezen elvek alkalmazása alól egyetlen állam sem vonhatja ki magát még azáltal sem, ha felmondja az egyezményeket. A Vöröskereszt 1948-ban tartott XVII. nemzetközi értekezlete megállapítván, hogy az általa elfogadott egyezménytervezet „megfelel a világ népei hő vágyának és lerögzíti a védelemnek azokat a szabályait, amelyre minden emberi lénynek joga van” leszögezte, hogy az egyezménytervezetek „csupán kiegészítik és lerögzítik azt, ami máris a művelt népek szokásának tekinthető, illetőleg amit a világ közlelkiismerete parancsolóan követel”.²

Valamennyi egyezmény különben kifejezetten megerősíti, hogy az egyezmény esetleges felmondásának „semmi kihatása sincs azokra a kötelezettségekre, amelyeket a nemzetközi jognak a művelt nemzetek között kialakult szokásokból, az emberiesség törvényeiből és az emberiesség közlelkiismeretének követelményeiből folyó általános elvei értelmében az összeütőző felek továbbra is teljesíteni tartoznak”.³

Ahhoz, hogy a genfi egyezmények helyét a nemzetközi jog rendszerében megállapíthassuk, feltétlenül szükséges a hadviselés szabályaira vonatkozó hágai egyezményektől való elvi elhatárolásuk. Mind a genfi, mind a hágai egyezmények a háború nemzetközi jogát kodifikálják, ebben megegyeznek. A háború nemzetközi jogának minden kodifikációja a háború okozta pusztítás és szenvedések lehető legkisebb mértékre csökkentésére irányul.

A hágai egyezmények azonban a szűkebb értelemben, katonai vonatkozásban vett hadviselés nemzetközi jogi szabályait, valamint a semlegesség szabályait állapítják meg, tehát a háború okozta rossz közvetlen csökkentésére irányulnak a harcieszközök, a hadicélok és a háborúban alkalmazott eljárások

¹ Pontosan csak az I., II. és III. egyezményt írta alá 61 állam, a IV. egyezményt csak 60 állam, mert Ceylon tartózkodott annak aláírásától.

² Idézi *Pictet*, id. m. 40. old.

³ I. egyezmény 63. cikke, II. egyezmény 62. cikke, III. egyezmény 142. cikke, IV. egyezmény 158. cikke. A szöveg Martens orosz nemzetközi jogtudósak az 1907. évi IV. hágai egyezmény bevezetésébe beiktatott híres formulája nyomán készült.

korlátozása útján. A genfi egyezmények célja a háború okozta rossz közvetett csökkentése a háború összes áldozatai védelmének biztosítása útján.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a genfi egyezményekben lefektetett alapelvek az egyetemes nemzetközi jog háborúra vonatkozó szabályainak emberbaráti jellegű különös részét képezik.

A genfi egyezmények alkalmazási köre

Az 1929. évi egyezmények már tartalmaztak alkalmazásuk körére vonatkozólag néhány rendelkezést. E rendelkezések azonban egyfelől túlzottan tömörek voltak, másfelől szerkesztési módjuk sem volt megfelelő, mert egyes szabályok az egyezmények más tárgyra vonatkozó rendelkezései közé voltak ékelve, míg a többi idevonatkozó szabályokat a zárórendelkezések között helyezték el. Az 1949. évi egyezményekben ezek a rendelkezések hasonlíthatatlanul szabatosabbak és egyöntetű szövegezésben valamennyi egyezmény 1. fejezetének 2. és 3. cikkébe vannak felvéve.

Az elérendő cél ebben a vonatkozásban kétségtől az, hogy szűnjön meg az egyezmények alkalmazásának az egyezményes államok közötti viszonylatokra korlátozott és viszonyosságtól függő, tehát relatív kötelezettség jellege és annak elérése, hogy az egyezményekben lefektetett szabályok minden helyen és minden időben alkalmazandó, tehát abszolút kötelezettséggé fejlődjenek. Fentebb már kifejtettük, hogy a genfi egyezményekben lefektetett emberiességi alapelvek mint az egyetemes nemzetközi jog integráns szabályai az alakszerű elfogadástól függetlenül valamennyi államra nézve kötelezőek. A genfi egyezmények azonban az emberiesség lényeges alapelvein kívül nagyszámú másodrendű jelentőségű szabályt, a gyakorlati végrehajtásra vonatkozó, néha rendkívül részletező rendelkezést is tartalmaznak. Minthogy a genfi egyezmények önként értetődően továbbra is az államok szuverenitásán alapulnak, nyilvánvaló, hogy a nem elvi jellegű, másodrendű rendelkezések csak az aláíró államokat kötelezik. Mindazonáltal az 1949. évi egyezmények jelentős haladást értek el alkalmazási körük kiszélesítése terén.

Ebben a tekintetben igen lényeges, hogy az új szabályozás szerint az egyezményeket nemcsak az államok között szabályszerű hadüzenettel kinyilvánított háború esetén, hanem az ellenségeskedések tényleges megkezdésétől fogva kell alkalmazni, még akkor is, ha a háborút hadüzenettel nem nyilvánították ki vagy ha az fegyveres beavatkozás alakjában jelentkezik. Valóban rendkívül visszás és a jog eszméjével ellenkező lenne, ha valamely állam az egyezményekből folyó kötelezettségeinek teljesítése elől egyedül azon tény alapján kitérhetne, hogy az ellenségeskedéseket az ellenfél előzetes értesítése nélkül kezdte meg, avagy fegyveres akcióját saját egyoldalú elhatározásából nem nevezi háborúnak, hanem valamely más névvel jelöli meg. A távolabbi és a közelebbi múlt egyaránt elegendő szomorú példát szolgáltatott arra, hogy az emberiesség szabályainak alkalmazását miként mellőzték hasonló áljogászi okoskodások ürügyével.

Másfelől a történelemben gyakran előfordult, hogy az imperialista hatalmak békés célok hangoztatásával, átmeneti szükségesség címén szálltak meg idegen területeket, amelyeken azután uralmuk állandósítására törekedtek. Gondoskodni kellett tehát arról is, hogy a genfi egyezmények alkalmazása kiterjedjen a megszállásra, bármilyen természetű legyen is az.

Ezt a kettős célt a 2. cikk új fogalmazása éri el, amely kimondja, hogy az egyezményeket alkalmazni kell „két vagy több Magas Szerződő Fél közötti megüzent háború vagy minden más fegyveres összeütközés esetén, még ha a hadiállapot fennállását közülük valamelyik nem is ismeri el”, valamint bármely természetű megszállás esetében, még akkor is, ha „ez a megszállás nem ütközik semmiféle katonai ellenállásba”. Ennek megfelelően mind a négy egyezmény következetesen mellőzi a „hadiállapot” és a „hadviselő fél” kifejezéseket, hanem mindenkor az „összeütközés” (konfliktus) és az „összeütköző fél” megjelöléseket használja.

További problémát képezett az egyezmények alkalmazása abban az esetben, ha valamely hadviselő állam azoknak nem részese. A *clausula si omnes*, amelytől az 1906. évi egyezmény alkalmazása még függővé volt téve — bár erre az első világháborúban, annak ellenére, hogy az egyezményekben nem részes Montenegro hadviselése okot szolgálhatathatott volna, nem történt hivatkozás — eltűnt az 1929. évi egyezményekből. Azonban, ha az egyezményekben részes államok egymás közötti viszonylatukban kötelezettek is maradtak annak alkalmazására, annak ellenére, hogy a háborúban az egyezményekben nem részes állam is részt vesz, semmi kötelezettség nem terhelte az egyezményekben részes hadviselő államokat az egyezményekben nem részes hadviselő államokkal való viszonylatban. Az 1949. évi egyezmények 2. cikke erre vonatkozóan megállapítja, hogy az egyezményekben részes államokat az abban nem részes államokkal szemben az egyezmények az esetben kötelezik, ha a nem részes állam elfogadja és alkalmazza az egyezmények rendelkezéseit. Ez a rendelkezés is az emberbaráti egyezmények feltétel nélküli alkalmazása felé vezető lépésnek tekinthető. Az egyezményekben nem részes állam egyoldalú nyilatkozata, valamint az egyezmények tényleges alkalmazásának megkezdése elegendő ahhoz, hogy az ellenfelet az egyezmények alkalmazására kötelezze.

Ennél sokkal kényesebb problémát jelentett az egyezmények alkalmazásának biztosítása az el nem ismert kormánnyal való nem nemzetközi jellegű összeütközések, tehát forradalmak és polgárháborúk esetében. E kérdés megoldásánál abból a megfontolásból kell kiindulni, hogy azok az emberiességi szempontok, amelyek az államok közötti háborúk áldozatai védelmének intézményes biztosítását szükségessé teszik, teljesen azonos módon jelentkeznek a valamely államon belüli összeütközés áldozatainak javára is. Nemzetközi jogi szempontból is elvileg teljesen függetlennek kell tekinteni a *ius in bello*-t (a hadviselés szabályait) az *ius ad bellum*-tól (a háborúhoz való jogtól). Más kérdés a hadviselés szabályainak alkalmazása és más kérdés az ellenfél nemzetközi jogi hadviselési jogosultságának elismerése. A hadviselés szabályainak el nem ismert ellenféllel szemben való alkalmazása azonban a még távolról sem jelenti az ellenfél hadviselési jogosultságának nemzetközi jogi elismerését.

Az 1949. évi genfi értekezleten ebben a vonatkozásban mégis igen nagy nehézségek mutatkoztak. A korábbi egyezmények ugyanis csak az aláíró (és megerősítő) államokat, mint a szuverén egyenlőség alapján egymással szerződő feleket kötelezték. Meggondolások merültek fel tehát abban a tekintetben, hogy miként kötelezheti magát valamely állam a tekintélye ellen a jövőben esetleg felkelő, egyelőre még ismeretlen ellenféllel szemben, amelynek jogi létezését is tagadja. Másfelől ez a csak jövőben létrejövő, ismeretlen ellenfél miként terhelhető nemzetközi szerződés útján kötelezettségekkel, amely nem-

zetközi szerződéshez nem is csatlakozott. Az államok biztonságának szempontjai is tekintetbe jöttek. Oly vélemények hangzottak el, hogy az egyezmények nyújtotta védelemnek belháborúra kiterjesztése egyenesen istápolná a belzavarokat, a törvényes kormány elleni felkeléseket. Tekintetbe kellett venni azt is, hogy adott esetben rendkívül nehéz lehet a belháborúnak nevezhető összeütközés és az ügynökök maroknyi csoportja által szított átmeneti zavar-gás között az elválasztó vonalat meghúzni. Felmerült a felkelő fél fogalma pontos meghatározásának kérdése, annak bizonyos feltételek fennforgásához való kötése, mint szervezett fegyveres erő, felkelős vezetés, valamely terület feletti tényleges uralom. Végül kétségtelen, hogy az egyezmények rendelkezései egyrészének alkalmazása belső összeütközések esetén nehézségekbe ütköznék, sőt egyes, pl. a védőhatalmakra vonatkozó szabályok alkalmazása egyenesen lehetetlen.

Az értekezlet végül oly megoldást fogadott el, hogy az egyezmények elvi rendelkezéseit — az emberiség alapvető szabályait, amelyeknek abszolút kötelezettség jellegük van — minden körülmények között tiszteletben kell tartani, míg az egyezmények egyéb rendelkezéseit az ellenfelek — részben vagy egészben — külön megegyezés útján léptethetik hatályba. Minthogy ezeket az alapvető elveket a korábbi egyezmények nem határozták meg, az 1949. évi értekezlet azokat az egyezmények 3. cikkeibe iktatta, amelyek mintegy összefoglalják az egyezmények lényegét. Ugyancsak bevették a 3. cikkbe azoknak a cselekményeknek a felsorolását, amelyek minden körülmények között tiltva vannak: ilyenek a személyek élete, testi épsége és emberi méltósága ellen irányuló cselekmények, túszok szedése és a nem szabályszerűen megalakított bíróság által való elítélés. A 3. cikk kimondja azt is, hogy rendelkezéseik alkalmazása „nem érinti az összeütköző felek jogi helyzetét” és hogy „pártatlan emberbaráti szervezet, mint amilyen a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága felajánlhatja szolgálatait az összeütköző feleknek”.

E rendelkezések célja, hogy az emberiség alapvető szabályai, a genfi egyezmények lényege a valamely államon belül lejátszódó, nem államközi jellegű összeütközés esetén is hatályos jogot képezzen. Az egyezmények tehát a vázolt rendelkezések értelmében az államon belüli összeütközésekre nem nyernek ugyanolyan mértékben alkalmazást, mint az államok közötti összeütközésekre, azonban mégis biztosítják, hogy most már a nem nemzetközi jellegű összeütközések se essenek ki teljes mértékben az egyezmények hatálya alól. Ez a megoldás kétségtelenül megerősíti és alátámasztja a genfi egyezmények alapelveinek egyetemes nemzetközi jogi jellegét. Bár az államon belüli, nem nemzetközi jellegű összeütközésekben a felek kötelezettsége az emberiség alapvető követelményeire korlátozódik, ez a kötelezettség legalább feltétel nélküli, pincs kötve a viszonyossághoz. Ennek különös jelentősége van a gyarmati népek szabadságharca szempontjából, amelyek tudvalevően rendszert a nem nemzetközi jellegű összeütközések csoportjába tartoznak. Az elfogadott szövegezés alkalmas az államok biztonsága feletti aggodalmak eloszlatására is, anélkül, hogy a felkelő fél fogalma meghatározásának és feltételekhez való kötésének veszedelmes módszeréhez fordulna, ami a rendelkezések alkalmazása tekintetében adott esetben könnyen ellentétes álláspontok kialakulásához vezethetne és erősen korlátozná azoknak gyakorlati hatályosulását. A szövegben használt kifejezések, mint „a fegyveres összeütközés” nem hagynak kétsé-

get arra vonatkozólag, hogy a 3. cikk rendelkezései csupán a háborúhoz hasonló összeütközésekre alkalmazhatók és semmiképpen sem vonatkoznak az állam belső rendje ellen irányuló bűncselekményekre.

A védett személyek köre

Az I., II. és III. genfi egyezmények elsősorban a háború áldozataivá vált katonai személyek védelmére, másodsorban pedig e katonai személyek sorsának enyhítésére hivatott (egészségügyi és egyházi) személyzet védelmére vonatkozó szabályokat állapítják meg. Az egyezmények a katonai személyek részére nem nyújtanak megelőző (preventív) védelmet, ezek csak akkor kerülnek az egyezmény rendelkezéseinek hatálya alá, amikor már a háború áldozataivá lettek, tehát mint sebesültek, betegek, hajótöröttek vagy hadifoglyok. Az egészségügyi és egyházi személyzetre annyiban terjed ki az egyezmények nyújtotta védelem, amennyiben az annak biztosítására szükséges, hogy a. hivatásukat a háború áldozatai sorsának enyhítése érdekében teljesíthessék.

Több tekintetben eltérő személyi kört védenek a IV. egyezmény rendelkezései. Először is — már címéből kitűnően — nem katonai, hanem polgári személyeket. A másik lényeges eltérés, hogy a IV. egyezmény nyújtotta védelemnek megelőző (preventív) jellege van, tehát nem a már háború áldozataivá vált személyeket védi, hanem éppen annak megelőzésére törekszik, hogy a védelmében részesülő személyek a háború áldozataivá váljanak. Ezzel kapcsolatban alaposan vitatható ugyan, hogy a IV. egyezmény által védett személyek (megszállott területek polgári lakossága, hadviselő államban visszatartott ellenséges állampolgárok) nem váltak-e már a háború áldozataivá akkor, amikor oly helyzetbe kerültek, amely számukra az egyezmény védelmét szükségessé teszi.

I. A katonai személyek védelmére vonatkozó korábbi egyezmények meglehetősen tökéletlenül határozták meg a védett személyek körét. A sebesültek és a betegek védelmére vonatkozó egyezmény katonákról és a hadsereghez hivatalosan tartozó más személyekről tett említést, a tengeri egyezmény pedig tengerészekre, behajózott katonákra és a tengerészethez vagy a hadsereghez hivatalosan tartozó más személyekre vonatkozott. A hadifogoly egyezmény egyszerűen utalt a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló, az 1907. évi hágai IV. egyezményhez csatolt szabályzat 1., 2. és 3. cikkeiben meghatározott személyi körre.

A második világháború tapasztalatai megmutatták e szabályozás elégtelenségét. A fasiszta Németország tagadta az általa el nem ismert kormány csapatainak hadviselő minőségét. Így Lengyelország, valamint Jugoszlávia megszállása után a harcot folytató lengyel és jugoszláv haderők, a Petain-féle fegyverletétel után a szabad francia haderők, a Szövetséges és Társult Hatalmakkal kötött 1943. évi fegyverszünet után a fasiszták ellen hadbaszálló olasz csapatok hadviselői minőségét. Másfelől számos hadviselő kapitalista állam nem tartotta tiszteletben a tengeri zsákmányjog korlátozására vonatkozó 1907. évi hágai XI. egyezmény 6. cikkét, amely megtiltotta az ellenség kezébe jutott kereskedelmi hajók személyzetének visszatartását. De különösen az ellenség megszállta területen, az arcvonal mögött hadműveleteket végző belső ellenállási erők (partizánok) jogi helyzetének tisztázása tette szük-

ségessé a védett személyek körének teljesen új szabályozását. A fasiszta államok ugyanis a háború folyamán a leghatározottabban elzárkóztak a partizánoknak védett személyekként kezelése elől.

Az 1949. évi első három egyezmény védelmében részesülő személyek körét az értekezlet lényegileg egyöntetűen állapította meg azzal az eltéréssel, hogy a hadifogoly egyezmény nyújtotta védelmet szélesebb személyi körre terjesztette ki.¹

Az egyezmények megfelelő cikkei a hágai szabályzat 1. és 2. cikke meghatározta hagyományos csoportokból indulnak ki. Ezek : a rendes hadsereg, az új szóhasználat szerint „fegyveres erők”, a rendes fegyveres erők részét nem képező néphad (milícia) valamint az önkéntes csapattestek, ha a klasszikus feltételeknek megfelelnek (élükön olyan személy áll, aki alárendeltjeiért felelős ; meghatározott és messziről felismerhető jelvényt viselnek ; fegyvereket nyíltan hordják; hadműveleteikben a háború törvényeihez és szokásaihoz alkalmazkodnak). Az új szabályozás ebbe a csoportba vonja be a szervezett belső ellenállási mozgalmak tagjait is, ha azok valamely összeütköző félhez tartoznak és saját területükön belül vagy azon kívül tevékenykednek, még ha ez a terület megszállás alatt áll is. Ez az 1949. évi egyezmények legnagyobb jelentőségű rendelkezéseinek egyike. A belső ellenállás erőinek (partizánoknak) szintén meg kell felelniök az egyezmény nyújtotta védelemben való részesülés fentebb említett feltételeinek. A genfi értekezleten egyes delegációk, főleg a brit delegáció a partizánok elismerésének szigorúbb feltételekhez kötését kívánták, nevezetesen a partizánszervezet létezéséről szóló nyilatkozat közlésének és arra vonatkozó biztosíték nyújtásának előírását javasolták, hogy a partizánszervezet főhadiszállása ténylegesen képes közlések átvételére és megválaszolására. E fokozott feltételek természetesen lényegesen megnehezítették volna a partizánerek védelemben részesülését. A bizottság ülésén Szabó Imre magyar delegátus mutatott rá arra, hogy az elismerés feltételeinek szigorítása teljesen a megszálló hatalom szubjektív megítélésére bízna a belső ellenállás erőinek elismerését.² A Szovjetunió, a népi demokráciák delegációi és néhány más (francia, dán) delegáció erőfeszítéseinek jelentős eredménye volt, hogy az értekezlet a partizánerek elismerése tekintetében is megelégedett a hagyományos feltételekkel. Elutasította ellenben az értekezlet az egyéni ellenállásnak az egyezmények nyújtotta védelemben részesítésére irányuló dán javaslatot azzal az indoklással, hogy ez végleg elmosná a fegyveres erők tagjai és a polgári lakosság közötti különbséget. A javaslat igen csekély mértékű honorálását jelenti a hadifogoly egyezmény 5. cikkének második bekezdése, amely szerint ha kétség merül fel, hogy valamely hadviseléssel kapcsolatos tevékenységet folytató és az ellenség kezébe került személy hadifogolynak tekintendő-e vagy sem, mindaddig az egyezmény védelmében részesül, amíg jogi helyzetét az illetékes bíróság nem állapítja meg.

A védett személyek körét meghatározó cikkek 3. pontja megállapítja, hogy a fogvatartó állam részéről el nem ismert kormány rendes fegyveres erőinek tagjai is az egyezmények védelmében részesülnek s ezáltal a jövőre nézve kiküszöböli azt a lehetőséget, hogy valamely kormány el nem ismerése révén fegyveres erőinek tagjait meg lehessen fosztani az egyezményekben biztosított védelemtől.

¹ I. egyezmény 13. cikke, II. egyezmény 13. cikke, III. egyezmény 4. cikke.

² II. bizottság 3. ülésének jegyzőkönyve 4. old.

Az 5. pont a kereskedelmi tengerészeti tagjai részére biztosítja a genfi egyezményekben nyújtott védelmet, természetesen a nemzetközi jog egyéb rendelkezései (az 1907. évi hágai XI. egyezmény) szerint őket megillető kedvezőbb elbánás fenntartásával.

A hadifogolyegyezménynek a védett személyek körét meghatározó 4. cikke bővebb a sebesültekről és betegekről szóló, valamint a tengeri egyezmény hasonló szakaszánál, amennyiben egy B. résszel is kiegészül, amely nincs meg a másik két egyezményben. A B. rész a hadifoglyok jogállását két oly csoportba tartozó személyeknek biztosítja, amelyek nem szerepeltek a hadifoglyok körének hagyományos meghatározásában. Ezeket a kiegészítéseket szintén a második világháború fasiszta gyakorlata tette szükségessé. Az első csoportba a be nem hívott tartalékos katonák és a megszállott országban tartózkodó kiszabadult volt hadifoglyok tartoznak. A német fasiszta megszálló hatóságok ugyanis több megszállott országban letartóztatták ezeket a személyeket. A második csoportba a hadviselő feleknek semleges államban felügyelet alatt tartott (internált) katonái tartoznak, akiknek jogi helyzetét az 1907. évi hágai V. egyezmény rendkívül bizonytalanul körvonalazta. Ezekre a személyekre a hadifogoly egyezmény szintén a kedvezőbb elbánás fenntartásával alkalmazandó és bizonyos rendelkezései alól kifejezetten ki vannak véve.

Ki kell még emelni, hogy a hadifogoly egyezmény 4. cikke a korábbi egyezménytől eltérően nem „foglyul ejtett”, hanem az „ellenség hatalmába jutott” személyekről tesz említést, hogy ezáltal is eleve megghiusítsa a második világháborúban a fasiszta hatalmak által használt azon érvelések felelevenítését, hogy a fegyveres erők feltétel nélküli és tömeges megadása a hadifogoly egyezményben biztosított bánásmódról való lemondást jelent. „Az ellenség hatalmába jutott” kifejezés mind a foglyul ejtett, mind a magukat feltétel nélkül megadott fegyveres erők tagjait magába foglalja.

A hadifogoly egyezmény alkalmazási körével kapcsolatban vita merült fel még abban a vonatkozásban, hogy a háborús és az emberiesség elleni bűncselekményekért elítélt hadifoglyok az egyezmény védelme alatt maradnak-e vagy sem. Az értekezlet álláspontja egyöntetű volt abban a tekintetben, hogy ezek a személyek az egyezmény előírásainak megfelelő módon történt elítélésükig az egyezmény védelme alatt állanak, azonban eltérőek voltak az álláspontok az egyezménynek a bűnösséget megállapító jogerős ítélet utáni alkalmazásával kapcsolatban. A Szovjetunió és a népi demokráciák delegációinak álláspontja az volt, hogy a nürnbergi perben elfogadott alapelvek szerint háborús és az emberiesség elleni bűncselekményekért elítélt személyeket nem illetik meg többé a genfi egyezményekben foglalt nemzetközi jogi biztosítékok és az őket elítélő államban közönséges bűncselekmények miatt elítélt személyekkel azonos elbánás alá esnek. A Szovjetunió és a népi demokráciák a hadifogolyegyezménynek az ellenkező álláspontot tükröző 85. cikkével szemben az aláírás alkalmával fenntartást jelentettek be.

II. A második világháború kitörésekor a polgári lakosság hathatós védelme nem volt nemzetközi jogilag biztosítva. Az 1907. évi hágai XI. egyezmény a polgári lakosság néhány — az összlakossághoz képest elenyészően csekély hányadrészt jelentő — rétegének védelmére vonatkozóan állapít meg védelmi szabályokat, tekintettel foglalkozásuk különleges jellegére. Ilyenek: a parti halászhajók, a vallási, tudományos és emberbaráti missziók tagjai. A polgári lakosság összességének háború alatti jogi helyzetére vonatkozólag az 1907. évi hágai

IV. egyezményhez csatolt szabályzat tartalmaz néhány rendelkezést (42—56. cikk), amelyek azonban csupán a megszállás alatt levő területek polgári lakosságával való bánásmódra terjednek ki, de azt igen hézagosan szabályozzák. Kimondják, hogy a megszálló hatalom kötelessége a rend fenntartása a megszállott területen, előírják továbbá a családi jogok, az egyének élete, a magántulajdon tiszteletben tartását és megtiltják a kollektív büntetések alkalmazását. A hágai szabályozás még abban a felfogásban készült, hogy az ellenségeskedések a frontokra korlátozódnak s így már az első világháborúban ki nem elégítőnek bizonyult. A hadviselés egyre totálisabb formáinak kibontakozása a második világháború folyamán gyakorlatilag már igen messzemenően kiegyenlítette a fegyveres erők tagjai és a polgári lakosság között a háború veszélyeinek és szenvedéseinek viselése tekintetében korábban fennállott különbséget. Másfelől a hágai egyezményekben semmiféle rendelkezés sem volt a hadviselő felek területén rekedt ellenséges állampolgárságú polgári személyekkel való bánásmódra nézve.

Az 1949. évi egyezmény tárgyalásának kiindulópontja az volt, hogy az egyezmény védelmében — a lakosság általános védelmére vonatkozó II. cím kivételével — azok a polgári személyek részesüljenek, akik az összeütközés vagy megszállás következtében oly állam hatalmába kerültek, amelynek nem állampolgárai. Ez a meghatározás az idegen hatóságok intézkedésének kitett valamennyi polgári személyt felölelte volna.

Meg kell azonban jegyezni, hogy már az eredeti javaslat is alapjában véve szerény célkitűzésekből indult ki. A Szovjetunió delegációja az egyezmény aláírásakor tett nyilatkozatában rámutatott arra, hogy „az egyezmény nem terjed ki az ellenség által megszállott területen túl élő lakosságra és ennek következtében nem felel meg teljesen az emberiség követelményeinek”.¹

A genfi értekezleten a kapitalista államok részéről tett különböző módosító indítványok azonban még az eredeti javaslatot is több vonatkozásban korlátozták. Az első rést a brit delegáció azon javaslatának elfogadása jelentette, amely az egyezmény nyújtotta védelmet az ellenséges állampolgárokról korlátozta azzal az indokolással, hogy a hadviselő államokkal szövetséges, vagy a semleges államok állampolgárai saját államuk diplomáciai védelmében részesülnek, tehát nincs szükségük az egyezmény nyújtotta védelemre.²

Az egyezmény védelme alá tartozó személyek körét tovább szűkíti az a rendelkezés, mely szerint az egyezményben nem részes államok állampolgárai nem részesülnek annak védelmében. A Szovjetunió és a népi demokráciák delegációi az értekezleten e korlátozás ellen foglaltak állást. Morozov, a Szovjetunió küldötte rámutatott arra, hogy „valamely állam állampolgára nem lehet felelős kormányának azon elhatározásáért, hogy ilyen vagy olyan indokból nem csatlakozik az egyezményhez. Nyilvánvaló, hogy nem engedhető meg miszerint a polgári lakosság védelméről szóló egyezményhez nem csatlakozott állam állampolgára ebben az egyezményben tiltott cselekmények áldozatává legyen”.³ Az imperialista irányítás alatt álló többség azzal az erőltetetten jogászkodó indokolással, hogy „inter partes”, tehát csak a szerződő államok

¹ A genfi egyezmények magyar kiadása. 217. old.

² A második világháború megmutatta, hogy milyen gyakorlati értéke volt a fasiszta államok által beültetett bábkormányok „diplomáciai védelmének” a fasiszta megszállás alatt levő államok állampolgárai esetében.

³ A genfi diplomáciai értekezlet 23. teljes ülésének jegyzőkönyve. 14. old.

között hatályos egyezményről, nem pedig „erga omnes”, tehát a szerződésben nem részes államok irányában is érvényes nyilatkozatról van szó,¹ megsza-
vazta az emberiség elveivel és az egyezmény által elérni kívánt céllal semmi-
képpen sem összeegyeztethető korlátozást. Ez a korlátozás azonban jogi
szempontból sem helytálló, mert mind a négy 1949. évi genfi egyezmény —
ideértve a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozó egyez-
ményt is — 2. cikkének utolsó mondatában oly rendelkezés van, amely szerint
az egyezményeket az összeütközésben résztvevő, az egyezményben nem részes
állammal való viszonylatban is alkalmazni kell, ha az egyoldalú nyilatkozat-
tal kijelenti, hogy elfogadja és alkalmazza annak rendelkezéseit. Az a rendelkezés
tehát, amely szerint az egyezményben nem részes állam állampolgárai
nem részesülnek annak védelmében, nincs összhangban a 2. cikk utolsó mon-
datának rendelkezésével. A 2. cikk utolsó mondatában említett nyilatkozatot
tevő állam ugyanis ezzel a nyilatkozattal és az egyezmény alkalmazásának a
maga részéről való megkezdésével még nem válik az egyezmény részesévé,
ellenfeleit azonban ezáltal az egyezmény a vele való viszonylatban is
kötelezi. Hogyan képzelhető el és mire terjedhet ki az egyezmény alkalmazásának
kötelezettsége, ha ugyanakkor az egyezmény más helyen kimondja,
hogy az egyezményben nem részes államok (ide kell érteni a 2. cikk utolsó mon-
datában előírt nyilatkozatot tevő államokat is) állampolgárai nem részesülnek
az egyezmény védelmében. A nem részes államok állampolgárainak az egyez-
mény védelméből való kirekesztése tehát jogi szempontból is tarthatatlan,
mert ellentétben áll a 2. cikkben foglalt oly általános rendelkezéssel, amely az
egész 1949. évi szabályozás alapjai közé tartozik. A Magyar Népköztársaság
delegációja az egyezmény aláírásakor tett nyilatkozatában ezekkel a rendelkezé-
sekkel kapcsolatban rámutatott arra, hogy „ellentétben állnak az egyezmény
által biztosítani kívánt alapelvekkel”.²

A fentiek alapján most már az egyezmény 4. cikke a következőképpen
határozza meg a védelemben részesülő polgári személyek körét:

1. A hadviselő államok területén tartózkodó valamennyi idegen állam-
polgár és hontalan. Kivételt képeznek:

a) az egyezményben nem részes államok állampolgárai;

b) a szövetséges vagy semleges államok állampolgárai, amennyiben az
illető hadviselő államnál rendes diplomáciai képviselőjük van.

2. A megszállott területen a megszálló állam állampolgárságával nem
rendelkező összes személyek. Kivételt képeznek: a) az egyezményben nem
részes államok állampolgárai; b) a megszálló állammal szövetséges államok
állampolgárai, amennyiben a megszálló államnál rendes diplomáciai képviselő-
jük van (a megszállott területen tartózkodó semleges állampolgárok tehát
nincsenek kizárva az egyezmény nyújtotta védelemből).

Az egyezmény védelmében részesülő személyek körének további korláto-
zására nyújt módot az 5. cikk azon rendelkezése, amely szerint már „az állam
biztonságára káros tevékenység” indokolt gyanúja is elegendő a védett szemé-
lyeknek védelemtől megfosztásához. Az értekezleten Mevorah bolgár delegátus
mutatott rá arra, hogy az „indokolt gyanú” oly rugalmas, ismerv, amely az
állam biztonságára káros tevékenység fogalmának csaknem határtalan kiter-

¹ Pictet: id. m. 100. old.¹

² A genfi egyezmények magyar kiadása. 206. old.

jesztését teheti lehetővé.¹ A Magyar Népköztársaság delegációja az egyezmény aláírásakor tett nyilatkozatában kijelentette, hogy „ez a rendelkezés eleve meg-
híusítja az egyezmény legfontosabb alapelveinek alkalmazását”.²

Az egyezmény II. címében foglalt rendelkezések (a lakosság általános védelme a háború bizonyos hatásaival szemben) az egyezmény többi rendelkezéseinél sokkal szélesebb személyi körre terjednek ki, amennyiben „az összeütközésben résztvevő országok egész lakosságára vonatkoznak, fajon, állampolgárságon, valláson vagy politikai véleményen alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül” (13. cikk.).

III. A második világháborúban a fasiszta hatalmak gyakorlatában többször előfordult, hogy a hadifoglyokat csalárd ígéretekkel vagy kényszerrel lemondatták hadifogoly jogállásukról, hogy azután „szabad polgári munkásként” olyan munkákat végezzenek hadigépezetük számára, amely munkákra az egyezmény hadifogoly alkalmazását nem engedte meg. Az ilyen lemondások eredménye — függetlenül attól, hogy a „szabad polgári munkás” helyzete jelentett-e vagy sem átmeneti előnyt a volt hadifogoly számára — az volt, hogy a nemzetközi jogilag szabályozott jogállásukat elvesztvén, teljesen kiszolgáltatottá magukat az illető fasiszta állam önkényes bánásmódjának.

Az 1949. évi egyezmények a hasonló eljárások megelőzésére és azon elgondolás alapján, hogy a hadifogoly katonai minőségét fogsága alatt is megtartja és erről éppoly kevésbé mondhat le, mint fogságba jutása előtt nem hagyhatja el önkényesen a hadsereget, oly értelmű rendelkezést iktattak be a három első egyezménybe, hogy a védett személyek semmi esetre sem mondhatnak le sem részben, sem egészben az egyezményben és adott esetben az összeütköző felek közötti külön megállapodásban részükre biztosított jogokról. Hasonló rendelkezést tartalmaz a polgári személyek védelméről szóló egyezmény is.³ Ezek a rendelkezések a fogvatartó, illetve a megszálló hatalom önkényes eljárásával szemben vannak hivatva a védett személyek oltalmát biztosítani.

A genfi egyezmények jelvénye

A genfi egyezmények védelmében részesülő személyek és javak megjelölésére szolgáló jelvénnel kapcsolatban három kérdés foglalkoztatta az 1949. évi diplomáciai értekezletet, és pedig:

- I. a jelvény meghatározása;
- II. a jelvény használatának feltételei és módozatai;
- III. a jelvény jogosulatlan használata elleni védelem.

ad I. Már a hadrakelt seregek sebesültjeire és betegeire vonatkozó 1864. évi első egyezmény megállapította az egyezmény nyújtotta védelemben részesülő személyek megjelölésére a fehér alapon nyugvó vörös kereszt jelvényt. Semmi bizonyíték sincs arra, hogy a jelvényt Svájc iránti tiszteletből tudatosan a szövetségi színek felcserélésével létesítették volna.⁴ Törökország 1876-ban közölte, hogy egészségügyi szolgálatának megjelölésére a vörös félholdat fogja használni, mert a vörös kereszt használata a mohamedán katona érzé-

¹ A genfi diplomáciai értekezlet 23. teljes ülésének jegyzőkönyve.

² A genfi egyezmények magyar kiadása. 207. old.

³ I., II. és III. egyezmény 7. cikke, IV. egyezmény 8. cikke.

⁴ *Paul de la Pradelle*: La Conférence diplomatique et les nouvelles Conventions de Genève. 1951. 142. l.

kenységét sérti. Példáját az egyezményhez csatlakozó többi mohamedán országok is követték, Perzsia kivételével, amely az egyezmény nyújtotta védelemben részesülő személyek és javak megjelölésére a vörös oroszlán és a vörös nap kombinációját választotta. A sebesültekről és betegekről szóló 1929. évi egyezmények e jelvények használatát azon államok részére, amelyek a használatot már megkezdték, hivatalosan is elismerte. Az 1949. évi értekezleten két törekvés jelentkezett. Az egyik az egység jelszavával a vörös keresztet kívánta egyedüli jelvényként elfogadtatni, utalással annak nem vallási jellegére, míg a mohamedán államok a korábbi helyzet fenntartása mellett foglalt állást. Izrael a vörös Dávid-pajzs elismerése iránt terjesztett elő javaslatot. Az értekezlet végül is az 1929. évi statusquo-t fenntartotta a sebesültekről és betegekről szóló egyezménynél, sőt kiterjesztette a tengeri haderők sebesülteit, betegeit és hajótöröttjei helyzetének javításáról szóló és a polgári lakosság védelméről szóló egyezményekre is.¹ Izrael az I., II. és IV. egyezményt azzal a fenntartással írta alá, hogy a maga részéről a vörös Dávid-pajzsot használja az egyezmények értelmében vett megkülönböztető jelvénynek.²

ad II. Az egyezményes jelvények használata tekintetében korábban két irányzat ütközött össze. Az egyik a jelvények nyújtotta védelem hathatóságának biztosítása érdekében a használatnak minél szigorúbb feltételekhez kötését s ezáltal annak minél szűkebb térre szorítását tartotta kívánatosnak. A másik irányzat amellet foglalt állást, hogy az egyezményes jelvényeknek a nemzeti Vöröskereszt (vörös félhold stb.) egyesületek ismertető jele gyanánt való használatát széles körben engedjék meg. A sebesültekről és betegekről szóló 1949. évi egyezmény összeegyezteti a két irányzatot és 44. cikke világosan megvonja a határt a vörös kereszt jelvénynek védelem céljára és pusztán ismertető jelként való használata között. Az idézett cikk első bekezdése szerint az egyezmény jelvényét és annak elnevezését — az alábbi kivételektől eltekintve — akár béke, akár háború idején csak az egyezmény vagy hasonló egyezmények által védett egészségügyi alakulatok és intézetek, valamint azok személyzetének és felszerelésének védelmére vagy megjelölésére szabad használni. A második bekezdés szabályozza a pusztán ismertető jelként való felhasználást. A nemzeti Vöröskereszt (vörös félhold stb.) egyesületek jogosultak béke idején az egyezményes jelvényeket és elnevezésüket a Nemzetközi Vöröskereszt Értekezletek által elfogadott alapelveknek megfelelő egyéb működésük körében is használni. Ha ezt a működést háború idején is folytatják — és ez a nagyjelentőségű újítás —, a nemzeti egyesületek továbbra is használhatják az egyezményes jelvényeket és elnevezésüket, azonban oly feltételek mellett, hogy a használatot ne lehessen az egyezmény védelme megszerzésére irányulónak tekinteni. Ebből a célból viszonylag kisméretű jelvényt kell alkalmazni és az nem helyezhető el karszalagon vagy háztetőn.

ad III. A vörös kereszt jelvény közismertsége kapitalista viszonyok között már régóta arra indított egyes vállalkozókat, hogy azt sajátüzleti céljaikra használják fel, ami természetesen a jelvény hathatóságának és tekintélyének csökkentését vonta maga után. A sebesültekről és betegekről szóló 1929. évi egyezmény megtiltotta a vörös kereszt jelvény, valamint a Svájci Szövetség

¹ I. egyezmény 38. cikke, II. egyezmény 41. cikke, IV. egyezmény 18., 20., 21. és 22. cikke.

² A genfi egyezmények magyar kiadása. 208. old.

címerének használatát magánszemélyek és társaságok részére, és kötelezte a szerződő kormányokat, hogy ennek megfelelő jogszabályt alkossanak vagy terjesszenek törvényhozásuk elé. A gyakorlatban kiderült, hogy az egyezményben használt „vagy terjesszenek törvényhozásuk elé” kifejezés lehetőséget adott egyes államok törvényhozásának arra, hogy az eléjük terjesztett javaslatot visszautasítsák anélkül, hogy ezáltal az egyezményt megsértették volna, mert a kötelezettség csupán a javaslat előterjesztésére vonatkozott. Az 1949. évi értekezleten a jogosulatlan használatnak ex conventione kötelező eltiltása állott előtérben. Az Amerikai Egyesült Államok delegációja a magánvállalkozók „szerzett jogainak” tiszteletben tartását kívánta azzal az indoklással, hogy a magánvállalkozók által üzleti céljaikra már korábban használatba vett vörös kereszt stb. további használatának eltiltása a magántulajdon elkobzásával lenne egyenlő, ami csak teljes kártérítés mellett történhet.¹ Az értekezlet ezt a tipikusan kapitalista álláspontot nem tette magáévá² és elfogadta a használat teljes hatályú eltiltását; csupán azon államok javára, amelyek az 1929. évi egyezményben nem voltak részesek, tette meg azt a engedményt, hogy a jelvények vagy elnevezések használói részére a használat abbahagyására az egyezmény hatálybalépésétől számított legfeljebb három évi türelmi időt engedélyezhetnek.³ Megjegyzendő, hogy a Magyar Népköztársaságban a genfi egyezmény jelvényeinek használatát az Elnöki Tanács 1955. évi 25. számú törvényerejű rendelete teljesen a genfi egyezmények rendelkezéseinek megfelelően szabályozta, a jogosulatlan használatot büntettnek nyilvánította, és arra egy évig terjedhető börtönbüntetést állapított meg.⁴

Vita tárgyát képezte a többi egyezményes jelvények (vörös félhold stb.) jogosulatlan használatának eltiltása, ami szintén megtörtént; a szerzett jogok azonban ebben a vonatkozásban teljes elismerést nyertek.

A genfi egyezmények alkalmazásának ellenőrzése

A régebbi genfi egyezmények alkalmazásuk ellenőrzésére vonatkozólag semmiféle rendelkezést sem tartalmaztak, s így szabályaiknak betartása kizárólag a szerződő államok jóhiszemű eljárásától függött. Az első világháború tapasztalatai azonban azt mutatták, hogy ellenőrzés hiányában az egyezmények végrehajtása nincs biztosítva, s a megfelelő alkalmazást represszália útján sem lehet elérni, mert a kölesönös represszáliák rendszerint csak súlyosbítják a helyzetet. Az 1929. évi hadifogoly egyezmény éppen ezért lehetőséget teremtett a hadviselő felektől független államoknak a végrehajtás ellenőrzésébe való bevonására. Ezzel a hadifogoly egyezmény végrehajtásába harmadik állam emberiség okából való beavatkozásának elve nemzetközi jogi elismerést nyert.

Az 1949. évi egyezmények tervezeteinek előkészítése alkalmával — a fasiszta államok második világháborúban tanúsított egyezményesegő magatartásának példáján okulva — már teljesen világos volt, hogy valamennyi egyezmény alkalmazásának hatékony ellenőrzéséről kell gondoskodni. Az ellenőrzés

¹ A genfi diplomáciai értekezlet 10. teljes ülésének jegyzőkönyve. 11. old.

² Az Amerikai Egyesült Államok az egyezmények megerősítése alkalmával a rendelkezésre vonatkozólag fenntartást jelentett be.

³ I. egyezmény 53. cikke.

⁴ Megjelent a Magyar Közlöny 1955. július 27-i 81. számában.

megszervezésének módja önként adódott a diplomáciai kapcsolatok területén kialakult szokásjog alapján, mely szerint, ha az államok között a diplomáciai viszony bármely okból megszakad, harmadik államot kérnek fel a másik államban levő érdekeiknek védelmére, ideértve természetesen állampolgáraik érdekeinek védelmét is.

Ehhez képest mind a négy 1949. évi egyezmény azonos rendelkezéseket tartalmaz arra vonatkozólag, hogy az „egyezmény az összeütköző felek érdekeinek oltalmazásával megbízott védőhatalmak közreműködésével és ellenőrzése alatt nyer alkalmazást”.¹ A védőhatalom felkérése két megállapodást feltételez, egyfelől a védett személyek hazája és a védőhatalom, másfelől a védőhatalom és azon állam között, amelynek a védett személyek hatalmában vannak.

Minthogy mindkét világháború folyamán aránylag kevés érdekvédelemre felkérhető semleges állam volt és ezeknek annyi érdekvédelmi feladatot kellett ellátniuk, amelyre saját diplomáciai és konzuli személyzetük nem volt elegendő, az egyezmények megengedik, hogy „e célra a védőhatalmak diplomáciai vagy konzuli személyzetükön kívül saját állampolgáraikból vagy más semleges hatalmak állampolgáraiból küldötteket jelölhetnek ki”. A genfi diplomáciai értekezlet — ugyanezen indokokra való hivatkozással — a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága érdekében oly rendelkezést is felvett az egyezményekbe, mely szerint az érdekelt felek „mindenkor megállapodhatnak abban, hogy a jelen egyezmény értelmében a védőhatalmakra háruló feladatokat valamely, a pártatlanságnak és a hatásosságnak minden biztosítékát nyújtó szervezetre bízzák”.² A francia delegáció ezen túlmenően javaslatot nyújtott be a védőhatalmak feladatainak ellátására hivatott Nemzetközi Főbizottság létesítése tárgyában. Ez a megoldás kétségtelenül nehezen lett volna összeegyeztethető a szuverénitás elvével, mert míg a védőhatalomnak érdekvédelmi feladatra felkérése minden állam szuverén elhatározásától függ, addig az érdekvédelemnek állandó összetételű bizottságra ruházása a felkérésben megnyilvánuló szuverén elhatározást kikapcsolta volna. Az értekezlet a javaslatot nem fogadta el, mindössze — az egyezményektől függetlenül — határozatot hozott arra, hogy „mielőbb tanulmányozni kellene oly nemzetközi szervezet létesítésének célszerűségét, amelynek az lenne a feladata, hogy védőhatalom hiányában a háború áldozatainak védelme tárgyában kötött egyezmények alkalmazásának területén ellássa a védőhatalmak által betöltött feladatokat”.³ A Szovjetunió küldöttsége — az államok szuverénitásból eredő jogainak védelmében — a diplomáciai értekezlet záróokmányának aláírása alkalmával tett nyilatkozatában kijelentette, hogy „nem tartja szükségesnek ennek a kérdésnek a vizsgálatát és még kevésbé ily szervezet létesítését, minthogy a védőhatalmakkal kapcsolatos kérdéseket a jelen értekezleten kidolgozott egyezmények kielégítően szabályozzák”.⁴

A védőhatalomnak azon minőségével, hogy a védett személyek hazájának érdekképviseletét látja el, nem egyeztethető össze az I., II. és III. egyezmény 10. cikkébe, valamint a IV. egyezmény 11. cikkébe felvett az a rendelkezés, mely szerint ha valamely államhoz tartozó védett személyek nem része-

¹ I., II. és III. egyezmény 8. cikke, IV. egyezmény 9. cikke.

² I., II. és III. egyezmény 10. cikke, IV. egyezmény 11. cikke.

³ A genfi diplomáciai értekezlet 2. számú határozata.

⁴ A genfi egyezmények magyar kiadása. 12. old.

sülnek védőhatalom támogatásában, a katonai személyeket fogvatartó, illetőleg a polgári személyeket felügyelet tartó hatalom valamely semleges államot vagy emberbaráti szervezetet kérhet fel ezek védelmének ellátására. Nyilvánvaló, hogy ez a rendelkezés ellentétben áll a nemzetközi jognak azon általánosan elfogadott elvével, amely szerint minden államnak kizárólagos joga van állampolgárai érdekeinek képviselésére s ezt a jogot minden állam a saját szervei vagy az általa erre felkért más állam útján gyakorolhatja. Ehhez képest a Szovjetunió és a népi demokratikus államok delegációi az említett rendelkezésekkel szemben az egyezmények aláírása alkalmával fenntartással éltek, és kijelentették, hogy az ilyen kérelmet nem ismerik el érvényesnek, ha ahhoz annak az államnak a kormánya, amelynek a védett személyek állampolgárai, nem járult hozzá.

A védőhatalmak feladatainak kereteire nézve elvileg az érdekvédelemmel megbízott államok eljárására kialakult szokásjog nyújthat útmutatást. A nemzetközi szokásjog az érdekvédelemmel megbízott állam részére az állampolgárok védelmének korlátozott mértékben való ellátását ismeri el, nincs tehát szó az illető állampolgárok hazája diplomáciai képviselésének teljes mértékű helyettesítéséről. Az 1929. évi hadifogoly egyezmény szerint a védőhatalom feladata a jó szolgálatok vonalán mozgott, tehát a felek között az egyezmény alkalmazása körül keletkezett nézeteltérések kiegyenlítése volt. Ezen túlmenően azonban biztosítva volt számára a hadifogolytáborok megfigyelésének és megvizsgálásának joga.

Az 1949. évi egyezmények egy sor olyan feladaton felül, amelyben a védőhatalom a közlések adminisztratív közvetítésének passzív szerepét tölti be, az aktív segítség és védelem jogával is felruházták a védőhatalmokat. A védőhatalmat pontosan kell értesíteni a védett személyek számáról és személyi adatairól, amelyeket hazájuknak továbbít. Ugyancsak továbbítás céljaira pontos közléseket kell kapnia a fogvatartás vagy felügyelet alatt tartás (internálás) helyéről és állandóan értesíteni kell a védett személyek tekintetében jelentős eseményekről (szökés, súlyos sebesülés, szabadulás, elhalálozás). A jelentéseket a hadifogolytáborok bizalmi egyénei időszakonként küldik el a védőhatalomnak. A védőhatalom képviselőinek és küldötteinek elvileg joga van minden hadifogoly, minden hadifogolytábor, internálási hely és a védett személyek munkahelyeinek megfigyelésére. Az egyezmények szerint „az összeütköző felek a védőhatalmak képviselőinek és küldötteinek feladatát a lehető legnagyobb mértékben megkönnyíteni tartoznak”. A képviselők és küldöttek azonban „sohasem léphetik át tevékenységüknek a jelen egyezményben meghatározott korlátait; nevezetesen figyelemmel kell lenniök azon állam biztonságának parancsoló szükségleteire, amely mellett feladatukat teljesítik”.¹

Az egyezmények nem tartalmazzak egyöntetű szabályozást arra vonatkozólag, hogy a védőhatalmaknak mennyiben van joguk felszólalni az eljárásuk során tapasztalt viaszosságok kiküszöbölése érdekében, holott nyilvánvaló, hogy az egyezmények alkalmazásának ellenőrzésére vonatkozó minden szemle és adatgyűjtés célja csak a szabálytalanságok miatti felszólalás előkészítése lehet. Egyes esetekben, így a védett személyek elleni büntető-eljárással kapcsolatban a védőhatalom hatásköre pontosan meg van hatá-

¹ I., II. és III. egyezmény 8. cikke, IV. egyezmény 9. cikke.

rozva,¹ sőt a védett személyeknek más állam őrizetébe átadásával kapcsolatban felszólalási joga is kifejezetten biztosítva van.²

Az egyezmények ismerik azonban az alkalmazás ellenőrzésének oly módját is, amely nem feltétlenül a védőhatalmak közreműködése útján valósul meg. Minden összeütköző államnak joga van ugyanis arra, hogy az egyezmény rendelkezéseit megsértő állam ténykedésének kivizsgálására eljárás megindítását kérje. A vizsgálati eljárás módjában az érdekelt államoknak kell megállapodniuk, ami — hadiállapotban levő, vagy egymást el nem ismerő felekről lévén szó — csak harmadik államok vagy nemzetközi szervezetek közvetítésével történhetik. Ha a vizsgálati eljárás módjára nézve nem jön létre meg egyezés, az érdekelt államok — nyilvánvalóan ismét csak közvetítés útján — választott bíró kijelölésében állapodhatnak meg. A választott bíró megállapítja a követendő eljárást. A választott bíró hatáskörére vonatkozólag az egyezmények semmiféle rendelkezést nem tartalmaznak, a hatáskör meghatározása is nyilván az érdekelt államok megegyezésétől függ, azonban a rendelkezés szelleméből kifolyóan feltehetően a tényállás felderítésére és annak megállapítására korlátozódik, hogy az egyezmény megsértése megtörtént-e vagy sem. A jóvátétel módjának megállapítására — mindenkor az érdekelt államok ellenkező megállapodásainak fenntartásával — a választott bírónak nincs módja. A választott bíró feladata tehát nagyjából az 1907. évi hágai I. egyezmény szerinti nemzetközi vizsgáló bizottság hatáskörének felelhet meg azzal az eltéréssel, hogy a genfi egyezmények szerint „ha a jogsértést megállapították, az összeütköző felek azt a lehető leggyorsabban megszüntetik és megtorolják”. Vagyis a választott bíró ténymegállapításainak elfogadása kötelező, míg a nemzetközi vizsgáló bizottságok ténymegállapításai nem kötelezik a feleket.

Meg kell jegyezni, hogy az egyezményeknek a vizsgálati eljárásra vonatkozó egyöntetűen fogalmazott egyetlen cikke³ úgyszólván még keretszerű szabályozást sem ad és teljesen az érdekelt államok megegyezésére hagyja rendkívül hézagos rendelkezéseinek kitöltését, ami — hadiállapotban levő, illetőleg egymást el nem ismerő felekről lévén szó — a vizsgálati eljárás gyakorlati alkalmazhatóságát rendkívül lecsökkenti.

A genfi egyezmények megsértése miatti felelősség

A háború nemzetközi jogába (és ennek keretében a háború áldozatainak védelméről szóló genfi egyezmények rendelkezéseibe) ütköző cselekmények két vonatkozásban idéznek fel felelősséget.

Először is az egyezmények rendelkezéseit megsértő állam felelőssége vetődik fel, amire nézve az állam nemzetközi jogi felelősségének általános szabályai irányadók s ennél fogva ezzel a kérdéssel — két különleges esettől eltekintve — a genfi egyezmények nem is foglalkoznak. Az egyik esett az, hogy az 1949. évi egyezmények értelmében — a nemzetközi jognak az államok felelősségére vonatkozó általános szabályaitól e részben eltérően —

¹ III. egyezmény 101., 104., 105. és 107. cikke, IV. egyezmény 72., 74. és 75. cikke.

² III. egyezmény 12. cikke, IV. egyezmény 45. cikke.

³ I. egyezmény 52. cikke, II. egyezmény 53. cikke, III. egyezmény 132. cikke, IV. egyezmény 149. cikke.

az egyik szerződő állam sem mentesítheti a másikat az egyezmények súlyos megsértése miatti felelősség alól. Így érvénytelen pl. ha valamely legyőzött állam a győztes államot fegyverszüneti szerződésben vagy békeszerződésben az egyezmények megsértése miatti felelőssége alól felmenti, illetve vele szemben az egyezmények megsértése miatt érvényesíthető igényéről lemond.¹

Az államok felelősségével kapcsolatos másik probléma a hadifogoly-egyezmény 12. cikkével és a polgári személyekről szóló egyezmény 45. cikkével függ össze. E cikkek szerint ugyanis, ha az egyik állam védett személyeket őrizet céljából más államnak ad át, az egyezmények rendelkezéseinek a védett személyekre való alkalmazásáért egyedül az átvevő állam felelős. Ez a rendelkezés jogos észrevételekre adhat alapot. Kétségtelen ugyanis, hogy a hadifoglyokat az átadó állam fegyveres ereje fogta el, a polgári személyekkel szemben pedig ugyancsak az átadó állam fogatosította a szabadságkorlátozó intézkedéseket. Egyezményszerű bánásmódban való részesítésükért tehát ez az állam felelős. Ha ez az állam (pl. a hadihelyzet alakulása következtében) a védett személyeket az általa kiválasztott (és ezt a feladatot vállaló) más államnak adja át, ezzel felelőssége nem szűnhet meg. Nemzetközi jogilag teljesen helytálló tehát az az álláspont, hogy az egyezmény alkalmazásáért való felelősség azon időre, amíg a védett személyek más állam őrzetében vannak, az átadó és az átvevő államot együttesen terhelje. A Szovjetunió és a népi demokráciák az említett két cikk rendelkezéseire vonatkozó fenntartásait ebben az értelemben tették meg.

Az államok felelősségén kívül felmerül az egyezmények rendelkezéseit megsértő egyének felelősségének kérdése.

A genfi egyezmények hosszú időn át nem tartalmaztak megfelelő rendelkezést a szabályaikba ütköző cselekmények hathatós megtorlásáról. Az 1864. évi egyezmény csak általánosságban utalt arra, hogy a végrehajtás részleteit a hadrakelt seregek főparancsnokai kormányaik utasításához képest szabályozzák. Az 1906. évi egyezmény már általánosságban kötelezte a kormányokat, hogy katonai büntetőtörvényeik elégtelensége esetében alkossanak az egyezmény rendelkezéseivel ellentétes cselekmények háború idején való elnyomására alkalmas jogszabályokat. A sebesültekről és betegekről szóló 1929. évi egyezmény lényegileg hasonló rendelkezést tartalmaz, az ugyanakkor létrejött hadifogoly egyezményben azonban, akárcsak a szárazföldi háború törvényeire és szabályaira vonatkozó 1899. évi, illetve 1907. évi hágai egyezményekben semmiféle utalás sincs sem a szerződő államok büntetőtörvényalkotási kötelezettségére, sem az egyezmények szabályaival ellentétes cselekmények megtorlására nézve. Az egyezményeknek az első és még inkább a második világháború folyamán a fasiszta tengelyhatalmak katonai és polgári funkcionáriusai részéről történt szisztematikus megsértése megmutatta ennek a helyzetnek teljes tarthatatlanságát.

A visszaélések és a jogsértések megtorlására vonatkozóan az 1949. évben létrejött mind a négy egyezmény azonos rendelkezéseket tartalmaz,² amelyek a múlthoz képest valóban igen nagy tényleges haladást jelentenek.

E rendelkezések alapján az államok kötelesek minden szükséges törvény-

¹ I. egyezmény 51. cikke, II. egyezmény 52. cikke, III. egyezmény 131. cikke, IV. egyezmény 148. cikke.

² I. egyezmény 49–52. cikke, II. egyezmény 50–53. cikke, III. egyezmény 129–132. cikke, IV. egyezmény 146–149. cikke.

hozási intézkedést megtenni abból a célból, hogy megfelelő büntető megtorlással sujtsák az egyezmények valamely rendelkezését súlyosan megsértő vagy annak megsértésére utasítást adó személyeket, továbbá abban az esetben is kötelesek minden intézkedést megtenni az egyezmények rendelkezéseit sértő cselekmények megszüntetésére, ha azok nem is merítik ki az alább meghatározott súlyos jogsértések valamelyikének tényállását. Ezen kötelezettségek nem teljesítése az illető állam nemzetközi jogi felelősségét idézi fel.

Az elfogadott rendszer eredetisége azonban egyfelől a „súlyos jogsértések” pontos meghatározásában, másfelől a „súlyos jogsértések” megtorlásában rejlik. Az egyezmények szerint „súlyos jogsértésnek az alábbi tényállások egyikét vagy másikat kimerítő cselekmények tekintendők, ha azokat az egyezmény által védett személyek vagy dolgok ellen követik el: a szándékos emberölés, a kínzás vagy embertelen bánásmód, ideértve a biológiai kísérleteket is, nagy fájdalom szándékos előidézése, a testi épség vagy az egészség elleni súlyos merénylet elkövetése, a javaknak a katonai szükség által nem indokolt nagymérvű önkényes és törvénytelen megsemmisítése vagy eltulajdonítása”.¹ E „súlyos jogsértések” tekintetében az egyezmények megállapítják a cselekményt elkövető, vagy annak elkövetésére utasítást adó személy egyéni felelősségét. Az értekezlet álláspontja szerint a „súlyos jogsértéseket” elkövető személy az állam felelőssége révén nem menekülhet az egyéni felelősségrevonás alól.

Tekintettel arra, hogy a négy egyezmény kifejezett kötelezettséget ró a szerződő államokra az egyezmények rendelkezései ellen elkövetett és kimerítően felsorolt „súlyos jogsértések” törvényhozási úton való bűncselekménnyé nyilvánítására, felmerül a kérdés, hogy vajon az ilyen „súlyos jogsértéseket” elkövető személyek csupán az illető államnak — nemzetközi jogi kötelezettsége alapján megalkotott — megfelelő büntető jogszabályai keretében vonhatók-e büntetőjogi felelősségre, avagy attól függetlenül is. Másként kifejezve a kérdés az, hogy az egyén közvetlenül lehet-e a nemzetközi jogi szabályok címzettje avagy csak állama közvetítésével. Az általános szabály szerint nemzetközi jogok és kötelezettségek alanyai csak államok lehetnek és az állampolgárookra nézve csak belső állami jogszabály közvetítésével válnak hatályossá. Az 1945. évi londoni egyezmény és a nürnbergi katonai bíróság szabályzata azonban a háborús bűnösök vonatkozásában a nemzetközi jogból folyó kötelezettségek tekintetében már kivételt alkotott e szabály alól. A nemzetközi jogi elméletben egyre inkább tért hódít az a nézet, hogy az egyén nemzetközi jognak való közvetlen alávetettségét megteremti az a körülmény, hogy felelőssége nemzetközi jogi szabályokon alapul, amely szabályokat a joghatósággal rendelkező hazai bíróság is köteles alkalmazni.² Aligha lehetne tehát oly álláspontot elfoglalni, hogy az államnak az egyezményben megjelölt „súlyos jogsértések” megbüntetésére vonatkozó nemzetközi jogi kötelezettsége attól függ, hogy a megfelelő büntető jogszabályok kibocsátására vonatkozó másik nemzetközi jogi kötelezettségének már eleget tett-e. A genfi egyezmények megalkotásakor kitűzött cél ebben a vonatkozásban kétségtelenül az egyén nemzetközi jogi közvetlen felelősségének meg-

¹ I. egyezmény 50. cikke, II. egyezmény 51. cikke, a III. egyezmény 130. cikke, IV. egyezmény 147. cikke.

² C. Th. Eustathiades: Les sujets et la responsabilité. Recueil des Cours. 1953. kötet. 515. old.

állapítása volt.¹ Hogy az egyén elítélésének alapját az egyezmények, tehát a nemzetközi jogszabályok képezik, különösen szembeötlő oly esetben, ha az egyezmények rendelkezései ellen „súlyos jogsértést” elkövető személyt idegen államban vonják felelősségre, amely állam büntető jogszabályainak a cselekmény elkövetése idején nem is volt alávetve.²

A szerződő államok kötelezettséget vállaltak továbbá a „súlyos jogsértéseket” elkövető személyek felkutatására és saját bíróságaik elé állítására. Ez a kötelezettség nemcsak a hadviselő, hanem a semleges államokat is terheli. Joguk van azonban — ha ezt az eljárást előnyben részesítik — az illető személynek a bűncselekmény üldözésében érdekelt más szerződő állam részére kiadására is. Az egyezményekben megállapított büntetési rendszer egyébként semmi esetre sem zárja ki, hogy az egyezmények rendelkezései ellen „súlyos jogsértéseket” elkövető személyek felett nemzetközi büntetőbíróság ítélkezzen. Ennek lehetősége — nemzetközi büntetőbíróság felállítása esetén — megvan. Meg kell még említeni, hogy a „súlyos jogsértések” elkövetésével vagy azok elkövetésére utasítás adásával vádolt személyek legalábbis ugyanazokat a bíraskodási biztosítékokat élvezik, mint amelyek a hadifogoly egyezmény alapján a hadifoglyokat megilletik.

A hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javítása

Az 1864. évi első egyezmény alap gondolata az volt, hogy a fegyveres erők kórházai és betegszobái semleges helyeknek tekintendők. Ezeknek személyzete ugyancsak semlegességet élvez. A sebesültek és betegek védelmére vonatkozólag ez az egyezmény még nem tartalmazott külön rendelkezést, sérthetetlen-ségüket legfeljebb az egyezmény elveiből és az általa elérni kívánt célból lehetett levezetni. A semlegesség fikciójának gyakorlati megvalósítása azonban nagy nehézségekbe ütközött s így az 1906. évi egyezmény már nem a kórházak és betegszobák semlegességéről, hanem azoknak kíméléséről és védelméről rendelkezik. Ugyanezt kifejezetten előírja a sebesültekre és a betegekre nézve is.

Az 1929. és az 1949. évi egyezmények a sebesültek és a betegek védelme tekintetében nem hoztak mélyreható változásokat. Az alap gondolat továbbra is az maradt, hogy a sebesült vagy beteg katona sérthetetlen, azt védelemben, kíméletben és megfelelő gondozásban kell részesíteni. Az új egyezmény azonban — a fasiszta államok gyakorlatának elrettentő tapasztalatai alapján — sokkal részletesebben és hathatósabban dolgozza ki a sebesültek és betegek közötti hátrányos jellegű megkülönböztetések tilalmát. A régi egyezmény ugyanis csak a nemzetiség szerinti megkülönböztetést tilalmazta. Az új egyezmény szerint a sebesülteket és betegeket „nemükön, fajukon, nemzetiségükön, vallásukon, politikai véleményükön és minden egyéb hasonló ismérven alapuló mindennemű hátrányos megkülönböztetés nélkül” kell gondozni. Ez két-

¹ A III. egyezmény 99. cikke szerint: „Egyetlen hadifogoly ellen sem lehet eljárást indítani vagy őt elítélni oly cselekmény miatt, amelyet a fogvatartó hatalom jogszabályai vagy a nemzetközi jog a cselekmény elkövetése napján nem tiltott ki-fejezetten.” Az egyezmény e rendelkezése tehát expressis verbis megállapítja az egyének a belső állami jog közvetítése nélkül közvetlen a nemzetközi jognak alávetettségét.

² Strebel: Die strafrechtliche Sicherung humanitärer Abkommen. Zeitschrift für ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht. Band 15. Nr. 1—2. 44. old.

ségtelenül a fejlődést jelentő új rendelkezések közé tartozik. „Az ápolás sorrendjében egyedül orvosi sürgősségi okok biztosíthatnak elsőbbséget”¹

Az 1949. évi értekezleten a sebesültek és betegek helyzetének javításáról szóló egyezményrel kapcsolatban a legfontosabb probléma az ellenfél hatalmába jutott egészségügyi személyzet visszatartásának szabályozása volt. Az 1864. évi és az 1906. évi egyezmények szerint az ellenfél hatalmába jutott egészségügyi személyzet nem kezelhető hadifogolyként, azt minden körülmények között haza kell küldeni. Az 1929. évi egyezmény az elv fenntartása mellett lehetőséget nyújtott a hadviselők között ellenkező megállapodások kötésére. Az új egyezmény kifejezetten megengedi az ellenfél hatalmába jutott egészségügyi személyzet visszatartását oly mértékben, amilyenben azt az egészségügyi helyzet és a hadifoglyok száma szükségessé teszi (28. cikk). Az ezt meghaladó létszámot haza kell engedni. E megoldás indoka az, hogy a hadifoglyok általában szívesebben veszik, ha a saját hadseregükbeli egészségügyi személyzet ápolja őket és a tapasztalat szerint ez az ápolás jobb eredményeket is mutatott fel. Az egyezmény szerint a visszatartott egészségügyi személyzet tagjainak „sui generis” jogállása van. Nem tekinthetők hadifoglyoknak, de részesülnek a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezményben biztosított kedvezményekben, vagyis irányukban csak annak rájuk nézve előnyös rendelkezései nyernek alkalmazást (nem jönnek tehát tekintetbe a hadifoglyok felügyelete alatt tartására és munkakényszerére vonatkozó szabályok). Az értekező célja az volt, hogy az egészségügyi személyzetet ne hozza a fogságba jutott harcok alakulatok tagjaival azonos helyzetbe, hanem biztosítsa részükre a hivatásukkal járó különleges mentességeket, azonban úgy, hogy ezáltal ne zárja ki őket a hadifoglyoknak járó előnyökből és kedvezményekből. Ha nem is hadifoglyok, de alá vannak vetve a hadifogoly tábor fegyelmének és az ellenfél hatóságai utasításainak. Az egyezmény végül a visszatartott egészségügyi személyzet számára kifejezetten biztosít egyes kedvezményeket (a táboron kívül levő hadifoglyok meglátogatásának jogát, a hivatásuktól idegen munka alóli mentességet stb.).

Meg kell jegyezni, hogy a fogvatartó állam az ellenfél visszatartott egészségügyi személyzetének tevékenysége révén nem mentesül a sebesültek és betegek ápolása tekintetében fennálló kötelezettségei alól. E téren megállapított hiányosságok miatti felelősségét egyáltalán nem érinti az a tény, hogy a sebesültek és betegek ellátására az ellenfél egészségügyi személyzetét megfelelő arányban visszatartotta. Az ellenfél egészségügyi személyzetének visszatartása — az egyezmény alkotóinak elgondolásában — csak hozzájárulást jelent a hadifoglyok jobb egészségügyi ellátásához.

Az egészségügyi felszerelést illetően az 1929. évi egyezmény a mozgó egészségügyi alakulatok felszerelése és a helyhez kötött egészségügyi intézetek felszerelése között tett különbséget, az előbb említettekre a visszaadás kötelezettségét írván elő. Az 1949. évi egyezmény az egészségügyi személyzet helyzetében létrejött változásokkal és a modern hadviselés realitásaival számolva, nem szabja meg többé az ellenfél hatalmába került mozgó egészségügyi alakulatok felszerelésének visszaadását, de elrendeli, hogy azt továbbra is a sebesültek és a betegek ápolásának céljára kell fordítani (33. cikk).

Eltérő az egészségügyi személyzet jogállásának szabályozása a tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról szóló egyez-

¹ I. és II. egyezmény 12. cikke.

ményben. A kórházhajók, azoknak egészségügyi és tengerész személyzete nem ejthető fogságba és nem tartható vissza. A különbségtétel teljesen indokolt. A kórházhajók személyzetüktől megfosztva nem teljesíthetnék emberbaráti feladataikat. A hadihajók betegszobáinak egészségügyi személyzete lényegileg a szárazföldi seregek egészségügyi személyzetével azonos elbánásban részesül.

A sebesültekről és betegekről szóló egyezményrel kapcsolatban még rá kell mutatni arra, hogy az emberiség szellemének térhódítását jelenti a 18. cikk új fogalmazása, amely határozottan kimondja, hogy senkit sem szabad sohasem zaklatni vagy megbüntetni azért, mert az ellenfél sebesültjeit vagy betegeit ápolta. Az egyezmény szellemében a sebesült vagy beteg katona nem tekintendő ellenségnek, azt nemzetiségére való tekintet nélkül gondozni kell. Az ellenfél sebesült vagy beteg katonájának nyújtott ápolás tehát mindenkor megengedett, azt sohasem szabad valamely állammal szemben ellenséges cselekménynek tekinteni.

A hadifoglyokkal való bánásmód

Az 1949. évi hadifogoly egyezményt az a törekvés jellemzi, hogy az 1929. évi egyezménynek a második világháborúban megmutatkozott hiányosságait és hibáit — amelyeket a fasiszta államok visszaéléseik fedezésére kíméletlenül kihasználtak — lehetőleg kiküszöbölje.

Ebben a szellemben mindenekelőtt pontosan meghatározza az egyezmény nyújtotta védelem időbeli határait. A második világháború alatt ugyanis kétség merült fel arra nézve, hogy azok a katonák, akik harctérre kerülésük előtt már hadifogságba estek, ennél a körülménynél fogva egyáltalán az egyezmény hatálya alá tartozóknak tekinthetők-e, másfelől pedig a fasiszta államok a legyőzött állam nemzetközi jogi létének tagadásával azt állították, hogy annak hadifogoly katonái nem részesülnek többé az egyezmény nyújtotta védelemben. Az új egyezmény 5. cikke félreérthetetlenül megállapítja, hogy az egyezményt az annak hatálya alá tartozó személyekre „az ellenség hatalmába jutásuk időpontjától kezdve egészen végleges szabadulásukig és hazaszállításukig” alkalmazni kell. Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a 118. cikk szerint a hadifoglyokat „a tényleges ellenségeskedések megszűnésével késedelem nélkül szabadon kell bocsátani és haza kell szállítani”, tehát a hadifoglyok hazaszállítása nem hozható a békeszerződés megkötésével kapcsolatba, ellentétben az 1929. évi egyezményrel, amely a hadifoglyoknak a békekötés után legrövidebb időn belül történő hazaszállítását rendelte el.

Az egyezmény részletei a hadifoglyokkal való bánásmódnak igen nagy-számú kisebb-nagyobb jelentőségű megjavítását írják elő. Így lényegesen szabatosítják az élelmezésre vonatkozó rendelkezéseket, amely szerint „a napi élelmiszeradagnak mennyiségileg, minőségileg és változatosság szempontjából elegendőnek kell lenni a hadifoglyok jó egészségének fenntartásához” (26. cikk), ide tartoznak továbbá a hadifoglyok munkájára vonatkozó rendelkezések (az új egyezmény szerint minden hadifogoly részesül zsoldban), a hadifoglyok segélyezése módozatainak pontos szabályozása és a velük szemben folyó büntető vagy fegyelmi eljárásnak részletesen meghatározott biztosítékokhoz való kötése.

Különösen behatóan szabályozza az egyezmény (49—57. cikkek) a hadifogoly munkáját, minthogy ebben a vonatkozásban a tengelyhatalmak különö-

sen nagyszámú és súlyos visszaélést követtek el. A munka időtartama, díjazása, a munkafeltételek, balesetek orvosi ellátása a legapróbb részletekbe menően vannak szabályozva. Az irányzat az volt, hogy e tekintetben a hadifoglyok helyzetét a fogvatartó állam polgári munkásainak helyzetéhez hozzák közelebb. Az értekezlet fenntartani kívánta az 1929. évi egyezményben lerögzített azt az elvet, hogy a hadifoglyok nem vehetők igénybe a hadviseléssel kapcsolatos munkákra. Minthogy azonban konkrét esetben rendkívül nehéz valamely munkáról megállapítani, hogy milyen közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban van a hadviseléssel, az egyezmény szövegezésénél azt a pozitív megoldást választották, hogy taxatív felsorolták azokat a munkákat, amelyekre a hadifoglyokat szabad alkalmazni (50. cikk).

A polgári lakosság védelme

A polgári lakosság háború idején való védelmének valóban hathatós szabályozásánál abból a reális adottságból kell kiindulni, hogy a háború a polgári lakosságra nézve a veszély két kategóriáját teremti meg: a) a fegyverek behatásában megnyilvánuló, b) az ellenséges állam hatóságainak intézkedései folytán keletkező veszélyt. Nyilvánvaló, hogy az a) alatti az általánosabb, átfogóbb jellegű, a hadviselő államok egész polgári lakosságát állandóan fenyegető veszély, míg a b) alatti egyfelől sokkal feltételesebb, esetleges jellegű és kiterjedésében csak az ellenséges állam hatóságai intézkedéseinek kitett (elsősorban a megszállott területen lakó) polgári lakosságot érinti.

A szovjet delegáció a genfi diplomáciai értekezlet elé terjesztett javaslatában rámutatott arra, hogy „a bizottság által kidolgozott egyezménytervezet fő hibája az, hogy nem nyújt kielégítő biztosítékot a polgári lakosságnak a modern háború legfélelmetesebb kihatásaival szemben... A népek az új agresszió lehetőségét megelőző, valamint a milliónyi emberi lény kivégzésének és megsemmisítésének, továbbá az anyagi és kulturális értékek elpusztításának megismétlődését megakadályozó szabályok alkotását követelik. Ha mégis háború tör ki, szükség van a polgári lakosság élete és biztonsága, valamint javai védelmének biztosítására. Ezért bármely összeütközésben megengedhetetlen a tömegpusztító fegyverek és hadieszközök alkalmazása”.¹

A szovjet javaslat a polgári lakosság számára a háború által teremtett veszély mindkét kategóriája ellen oltalmat kívánt biztosítani. Kétségtelen, hogy egyedül ez a megoldás felelt volna meg maradéktalanul az emberiség követelményeinek. Ezt a javaslatot azonban az imperialista vezetés alatt álló többség a genfi diplomáciai értekezlet illetékességének hiányára történt átlátszó indokolással elutasította.⁴³ Ilyképpen a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény — a II. cím kivételével — csupán az ellenséges állam hatóságai intézkedési jogának korlátozására terjed ki. Ezen az alapon az egyezmény rendelkezéseit két nagy csoportra oszthatjuk:

I. a lakosság általános védelmére vonatkozó szabályok (az egyezmény II. címe);

II. az összeütköző állam területén élő ellenséges állampolgárok és a meg-

¹ A III. bizottság 1949. július 6-i ülésének jegyzőkönyve 9—10. old.

² vö. *Paul de la Pradelle*, id. m. 37—41. old.

szállott területen élő valamennyi személy (kivéve a megszálló hatalom állampolgárait) védelmére vonatkozó szabályok.

ad I. A II. cím sajátossága nemzetközi jogi szempontból, hogy annak rendelkezései a szerződő államok állampolgáira is kiterjednek. A helyzet tehát az, hogy az államok — a nemzetközi jog klasszikus kereteinek áttörésével — e cím keretében bizonyos vonatkozásokban részben saját állampolgáiraiknak a háború behatásai elleni védelme tekintetében is nemzetközi jogi kötelezettséget vállalnak. Tartalmilag ez a cím elsősorban a biztonsági övezetek létesítését tárgyalja (14. cikk). Ezeknek célja a népesség különösképpen védelemre szoruló elemeinek, úgymint a sebesülteknek, betegeknek, nyomorékoknak, öregeknek, tizenöt évnél fiatalabb gyermekeknek, terhes nőknek és hét évnél fiatalabb gyermekek anyáinak a háború következményei elől való oltalmazása. A 14. cikk rendelkezéseinek nincs imperatív jellege. A biztonsági övezetek létesítése nem kötelező, az egyezmény ennek csak a lehetőségét adja meg, az ellenfél általi elismerés külön megállapodáshoz van kötve. A 15. cikk semlegesített övezetek létesítésére teremt lehetőséget, amelynek jellege némileg különbözik a biztonsági övezetek jellegétől. E megjelölés alatt ugyanis magában a hadi zónában létesíthető és az ellenségeskedésekben részt nem vevő polgári lakosság befogadására szolgáló övezetet kell érteni.

A 16—22. cikkekben a polgári sebesültek és betegek, valamint a polgári kórházak védelméről van szó. Ezek az egyezmény alapján ugyanabban a védelemben részesülnek, mint amilyen védelmet a sebesültekről és betegekről szóló egyezmény a hadrakelt fegyveres erők sebesültjeinek és betegeinek, illetőleg az elhelyezésükre szolgáló kórházaknak biztosít. Az előkészítés során oly eszme is felmerült, hogy ezeket a rendelkezéseket az I. genfi egyezménybe kellene felvenni, kiterjesztvén annak rendelkezéseit a polgári sebesültekre és betegekre, valamint a polgári kórházakra is. A szóban levő rendelkezések azonban a katonákra és a polgári személyekre vonatkozó szabályok külön-külön egyezményekbe foglalásának elve alapján azonban mégis a IV. egyezménybe kerültek.

A 23. cikk a leginkább védelemre szoruló személyek érdekében a gazdasági blokádnak enyhítését célozza. A feltételek azonban, amelyekhez bizonyos küldemények átszállításának engedélyezése kötve van, oly nagy teret engednek az ellenfél diszkrecionárius mérlegelésének, hogy a gazdasági blokádnak enyhítésére vonatkozó rendelkezések nagy gyakorlati jelentőségűeknek aligha mondhatók.

ad. II. Az egyezmény III. címe tartalmazza az összeütköző felek területén lakó külföldieknek és a megszállott területek lakosságának jogi helyzetére vonatkozó alapvető rendelkezéseket. Vezérelve az emberi személyiség és az emberi méltóság tiszteletbentartása. Az egyezmény azt a lényeges haladást valósítja meg, hogy a szabadságuktól bármely okból megfosztott polgári személyeknek, legyenek bár a hadviselő felek területén lakó ellenséges állampolgárok, vagy a megszállott területek polgári lakosai, a jövőben a hadifoglyokéhoz hasonló jogállásuk lesz. A felügyelet alatt tartott (internált) polgári személyekkel való bánásmódot az egyezmény hasonló részletességgel szabályozza, mint a III. egyezmény a hadifoglyokkal való bánásmódot. Arra nézve azonban, hogy a külföldiek és a megszállott területek lakosai milyen okból vehetők felügyelet alá (internálhatók) vagy mikor jelölhető ki számukra kényszertartózkodóhely, az egyezmény sem tudott más megoldást találni, mint az állam

biztonságára való utalást. E szempont alapján lefolytatott diszkrecionárius eljárás biztosítékát a felügyelet alá vett (internált) személy illetékes bírósághoz vagy államigazgatási szervhez való fellebbezés joga képezi (43. cikk).

Jelentős haladást valósít meg a 31. cikk, amely a védett személyekkel szemben bármiféle testi vagy erkölcsi kényszer alkalmazását megtiltja, különösen abból a célból, hogy tőlük vagy harmadik személyektől felvilágosítást erőszakoljanak ki. A 33. cikk eltiltja a védett személyekkel szemben minden kollektív büntetés alkalmazását, a fosztogatást és a megtorló intézkedéseket. A 34. cikk szerint a tuszok szedése tilos.

Az értekezleten hosszas vita folyt a megszállott területek polgári lakosságára alkalmazandó büntetőjogszabályok kérdéséről. A cél ugyanis a megszálló hatalom biztonsági szükségleteinek az emberiség követelményeivel való összeegyeztetése volt. Az elfogadott megoldás megegyezik a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló hágai szabályzatban elfogadott elvvel: a megszállott terület korábbi törvényei szabály szerint hatályban maradnak. A bíróságok a védett személyekre csak a bűncselekmény elkövetésekor hatályban levő és a jog általános elveinek megfelelő büntető rendelkezéseket alkalmazhatják. Halálbüntetés csak kémkedés, súlyos szabotázs és szándékos emberölés miatt állapítható meg oly védett személyekkel szemben, akik a cselekmény elkövetésekor 18. évüket már betöltötték, feltéve, hogy a megszállott területen a megszállás előtt hatályban volt jogszabályok ezekre a cselekményekre szintén halálbüntetést állapítottak meg (68. cikk). Megjegyzendő, hogy az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és néhány más kapitalista állam ezzel a cikkel kapcsolatban fenntartották jogukat a halálbüntetés alkalmazására, arra való tekintet nélkül, hogy azt a megszállott területen a megszállás kezdetének idejében hatályos törvények előírták-e vagy sem.¹

Az egyezmény megfelelően szabályozza még a megszállott terület lakosságának munkakényszerét, kötelezi a megszálló hatalmat a megszállott terület élelmezéséről, egészségügyi ellátásáról és a közművek működéséről való gondoskodásra.

Vítányi Béla

A hivatalos személy büntetőjogi fogalmáról „de lege ferenda”

I. A hivatali büntett azok közé a büntettek közé tartozik, amelyeknek tettese nem minden büntetőjogilag felelősségre vonható ember, hanem csak a törvényi tényállásban külön megjelölt személy lehet. A hivatali büntettnek ez a speciális alanya a hivatalos személy.

A hivatali bűncselekmények kategóriája abban is különbözik az államigazgatás rendje ellen irányuló többi bűncselekménytől, hogy annak jogtárgyát csak olyan személy sértheti vagy veszélyeztetheti, aki az államszervezet (apparátus) működését belülről képes akadályozni s aki éppen az ezt a lehetőséget is magában rejtő helyzete (hivatalos hatásköre, funkciója) miatt tartozik fokozottabb büntetőjogi felelősséggel.

¹ A genfi egyezmények magyar kiadása. 206. és 213. old.

Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a konkrét esetben valamely cselekmény kimeríti-e a hivatali büntett törvényi tényállását, elsősorban azon fordul meg, hogy a tettes büntetőjogi szempontból hivatalos személynek tekinthető-e vagy sem.¹

A hivatali büntett speciális alanyának a fogalmát tehát a törvényhozó és a bíró annak a funkciónak a vizsgálata és elemzése alapján kell, hogy meghatározza, illetőleg megállapítsa, amelyet a kérdéses személy betölt.

A hivatalos személy, mint speciális bűncselekményi alany, büntetőjogi fogalom. Ezért a megalkotandó új magyar büntetőtörvényben is szükséges lesz a hivatalos személy fogalmának meghatározása, mert a büntetőjog rendszere külön jogterület, s ezen a lehetőség szerint önálló fogalommeghatározásokat kell adnunk. A hivatalos személy büntetőjogi definíciójának hiánya vagy azt eredményezné, hogy más jogág fogalommeghatározása foglalná el ennek helyét, vagy — ami valószínűbb — azzal a következménnyel járna, hogy a hivatalos személy fogalmát teljesen a bírói gyakorlatnak engednénk át s azt a bíró mindig az elbírált konkrét eset sajátos körülményei alapján állapítaná meg. Ez utóbbi megoldás hívei azok, akik szerint nem a személy általános munkakörének a jellege a lényeges, hanem a megsértett hivatali kötelesség jelentősége.² A szovjet büntetőjogászok közül legújabbban *Tagyevoszján* arra az álláspontra helyezkedik, hogy miután a hivatalos személy átfogó meghatározására irányuló büntetőjogi kísérletek nem vezettek eredményre, „de lege ferenda” helyesebb, ha a büntető törvény mellőzi az ilyen fogalmak definiálását s azok tartalmának kifejtését a bírói gyakorlatra és a jogtudományra bízza. Ezzel, az egyébként a szovjet jogirodalomban is vitatott³ felfogással szemben, hangsúlyozni kívánom, hogy a hivatalos személy felelőssége fokozottabb, mint más állampolgároké. Ha pedig ezt a minősített felelősséget törvény írja elő, akkor törvénynek kell meghatároznia a felelősségrevonás körét is. A bíróság törvényi előfeltételek nélkül senkinek a felelősségét nem enyhítheti, de nem is fokozhatja. A hivatalos személy fogalmának szabatos törvényi meghatározása biztosítékot nyújt arra, hogy a bírói gyakorlat túl nagy ingadozásokba ne essék.

¹ Ezzel kapcsolatban felvethető az a kérdés, hogy vajon a társadalmi tulajdon vagy a munkafegyelmet ellen irányuló támadás nem belülről veszélyezteti-e az államigazgatás rendjét? Amennyiben a társadalmi tulajdont sértő magatartás az államigazgatás rendjét is veszélyezteti, azt kell eldönteni, hogy csak a társadalmi tulajdon ellen irányuló büntett állapítható-e meg. Állást kell foglalnia tehát a bírónak abban a kérdésben, hogy a társadalmi tulajdon ellen irányuló támadás a konkrét esetben konzumálja-e az államigazgatás rendje elleni támadást, avagy halmazat állapítandó-e meg. Munkafegyelmet sértő magatartás pedig csak akkor minősíthető hivatali büntettnek, ha a cselekmény az államigazgatás rendjét is támadja. Például, ha a minisztériumi tisztviselő szegi meg a munkafegyelmet (— amelynek megtartása hivatali kötelessége), ellenben az, aki a termelés körében szegi meg a munkafegyelmet, az államigazgatás rendjét aligha sérti. Éppen ezért az ilyen termelési fegyelemsértés rendszerint csak akkor bűncselekmény, ha tárgya komplex, tehát nem csupán a munkafegyelmet, hanem más fontos állami érdek — pl. a tervteljesítés, a közellátás rendje stb.

² Ezt pedig csak az eset összes körülményeinek az ismeretében a bíróság döntheti el. Hiszen például esetleg nem szükséges hivatalos személynek tekinteni egy nagy erdő-kitermelési vállalat vezetőjét, de hivatalos személynek kell minősíteni azt a parasztlegényt, akire önkéntes árvízvédelmi szolgálatban fontos hivatalos üzenet közvetítését bízták.

³ Nem fogadja el *Tagyevoszján* álláspontját, pl. *Szuhopljuev* sem. „Meg kell-e határozni a hivatalos személy fogalmát a Szovjetunió büntetőtörvénykönyvében” c. cikkében. Megjelent: Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1954. évi 7. sz.

II. A burzsoá magyar büntetőjogban az 1878: V. tv. 461. §-a értelmében közhivatalnoknak csak a hatósági teendők végzésére hivatott személyt tekintették. Az imperializmus korában, midőn a tőkés állam feladatai megnövekednek és a monopolistáknak a gazdasági kizsákmányolást úgyszólván közvetlen kényszerrel is biztosítaniuk kell, mind a magyar törvény (1940: XVIII. tv. 3. §), mind más külföldi államok büntető kódexei hivatalos személynek minősítenek minden állami alkalmazottat, az állami üzemek és intézmények valamennyi tisztviselőjét és munkását. Sőt a hivatali büntettek-ről alkotott jogszabályok hatályát bizonyos cselekmények (pl. vesztegetés, titoktartás, munkaerőcsábítás, munkamegtagadás, munkabeszűntetés stb.) esetében a törvényhozás és a bírói gyakorlat kiterjeszti a magánkapitalista vállalatok tisztviselőire és munkásaira is. (Így az angol, az amerikai, a francia, a német, az olasz és más büntetőjogokban.)

Utyevszkij szögezi le monográfiájában,¹ hogy az imperialista állam a hivatali büntettek törvényi tényállásait a dolgozók szervezkedésének és a kizsákmányolással szemben tanúsított ellenállásának a megtörésére kívánja felhasználni. A közhivatalnok fogalmát pedig ennek a célnak az érdekében a legvégső határig kiterjeszti.

A szocialista büntetőjogban a hivatalos személy fogalmának a meghatározása — még ha formájában mutathat is a különböző burzsoá definíciókhoz hasonló vonásokat — tartalmában és lényegében alapvetően különbözik mindenféle burzsoá fogalmi konstrukciótól. Ez a szocialista társadalom fogalmából, gazdasági rendszeréből és osztályviszonyaiból következik.

A szovjet állam fejlődésének első szakaszában nagy jelentőségük volt a hivatali büntettek törvényi tényállásainak, mert ezeknek a rendelkezéseknek a felhasználásával részesítették fokozottabb büntetőjogi védelemben a társadalmi tulajdont is.² Hasonló fejlődési folyamat játszódott le a népi demokráciákban is, így hazánkban is.³

A társadalmi tulajdon hatékonyabb védelmére alkotott külön jogszabályok életbelépése után azonban ez a helyzet megváltozott, ezért ma már nincs

¹ Általános tanok a hivatali büntettekről. Moszkva, 1948.

² Ld. *Gercenon—Visinszkaja*: A szovjet büntetőjog különös rész. Bp. 1954. Jogi Kiadó. 253. és köv. old. — *Holfer M. A.*: Hivatali bűncselekmények. Moszkva, 1948.

³ Ld. erről: *Székelly János*: Hivatali sikkasztás és társadalmi tulajdon. Jogtudományi Közlöny 1951. évf. 11. sz.; *Olti Vilmos*: A közhivatalnok fogalmának alakulása büntetőjogunkban. Jogtudományi Közlöny 1953. évi 1. sz. — A bolgár jogirodalomból *Buzov*: A büntető törvény egyes fogalmairól. Szocialiszticeszkó Pravo 1952. évf. 2. sz.; *Buzov*: Hivatali bűncselekmények. Szocialiszticeszkó Pravo 1954. évf. 5. sz. — A csehszlovák irodalomból: *Havranek K.*: Közalkalmazottak bűncselekményei. Lidove Soudnictvi Praha 1953. évf. 1. sz.; *Rolenc Oldrich*: A közalkalmazott fogalma a bírói gyakorlatban. Soudce z Lidu 1953. évf. 1. sz.; *Rolenc O.*: A „közügyek ellátása” fogalmának megvilágítása. (Hivatalos személy fogalma.) Socialistická Zákonost 1953. évf. 2. sz.; *Sedláček O.*: A katona, mint hivatalos személy. Socialistická Zákonost 1953. évf. 1. sz.; *Simák Jaroslav*: Lehet-e a népi szövetségetek áruházaikat vezetőit közhivatalnoknak minősíteni. Lidove Soudnictvi 1951. évf. 10. sz. — A lengyel szerzők cikkei közül: *Cyprián T.*: A hivatali dolgozók büntetőjogi felelőssége gazdasági bűncselekményekért a bírói gyakorlatban. Páwstwo i Prawo, Warszawa, 1952. évf. 11. sz. — A román szakcikkek közül: *Constantinescu Ioan*: A közhivatalnok fogalma az 1949. április 20-i 187. sz. tvr.-ben eszközölt módosítás szerint. Justitia Noua 1949. évf. 7—8. sz.; Hivatali bűncselekmények. A hivatali hanyagságok. Írta: Munkaközösség. Justitia Noua 1954. évf. 1. sz.; Szolgálati bűncselekmények. Szolgálati visszaélés. Írta: Munkaközösség. Justitia Noua. 1953. évf. 6. sz.

szükség arra, hogy a fokozottabb felelősség megállapításának a céljából minden állami alkalmazottat, az állami és társadalmi szervek minden dolgozóját a büntetőjogi felelősség szempontjából hivatalos személynek tekintsünk. Emellett vannak már speciális büntető jogszabályok a munkafegyelmet sértő cselekmények megbüntetésére, de egyidejűleg megnövekedett a fegyelmi úton történő felelősségrevonás súlya és jelentősége is.

A hivatalos személy törvényi meghatározását a szovjet jogban az OSZESZK Btk. 109. §-ához fűzött megjegyzések adják:

„1. sz. Hivatalos megjegyzés:

Hivatali személy alatt olyan személyt kell érteni, aki állandó vagy ideiglenes hivatali állást tölt be állami (szovjet) hivatal vagy vállalat, vagy olyan szervezet vagy egyesülés kötelékében, amelyre a törvény meghatározott kötelezettségeket rótt, illetve amelyeknek hatáskört adott gazdasági, államigazgatási, szakmai és egyéb országos feladatok elvégzésére.

2. sz. Hivatalos megjegyzés

A szakszervezetek hivatásos alkalmazottai által elkövetett szolgálati bűncselekményeket (sikkasztás, megvesztegetés elfogadása stb.) hivatali bűncselekményeknek kell minősíteni, ha a felelősségrevonás a szakszervezet feljelentésére történik.”

A népi demokratikus államokban a hivatalos személy fogalmát általában a szovjet tapasztalatok, a szovjet jogtudomány tanításának a figyelembevételével, s arra az alaptételre építették fel, hogy a szocialista típusú állam, a szocializmus megvalósításának fő eszköze, a szocialista gazdaság létrehozásának szervező ereje. Ezért a népi demokráciákban alkotott új jogszabályok jelentős mértékben kibővítették a közszolgálatot, közfeladatokat ellátó személyek fogalmi körét.

A bolgár btk. — az 1951. évi 66. sz. tvr. — a különös részben „Egyes fogalmak magyarázata” cím alatt határozza meg a hivatalos személy fogalmát:

A törvény értelmében hivatalos személy minden olyan személy, aki — díjazással vagy anélkül, ideiglenesen vagy állandóan — az a kötelessége, hogy állami intézménynél szolgálatot teljesítsen, vagy állami vállalatnál, szövetkezethetnél vagy más társadalmi szervezetnél vezető munkát lásson el, vagy akire társadalmi vagyoni őrzését bízta. — E törvény értelmében hatósági szervek az államhatalom szervei és az államigazgatás szervei, a népbíróság és az ügyészség, valamint az ott dolgozó tisztviselők. — (333. pont.)

Az új csehszlovák btk. — az 1950. évi július 12-én kelt 86. sz. törvény — az általános részben „Egyes fogalmak magyarázata” cím alatt határozza meg a hivatalos személy fogalmát:

„Hivatalos személy az, aki hivatalánál fogva közügyeket lát el; e feltétel mellett hivatalos személy különösen:

a) a nemzeti bizottság tagja, a népnek más törvényesen megválasztott képviselője, a népbíró, a népi szövetkezet funkcionáriusa,

b) állami alkalmazott.

c) állami, nemzeti, községi vagy más közületi vállalatnak, vagy népi szövetkezetnek vezető vagy rendelkezésre jogosult alkalmazottja,

d) a fegyveres erő vagy más fegyveres testület tagja,

e) az a közeg, aki az emberek vagy a vagyon biztonságának megőrzésére vagy biztosítására, avagy személyes intézkedéssel a hivatalos személy határozatának a végrehajtására hivatott". (75. § (10) bek.)

Azokban a népi demokráciákban, amelyek még új büntetőtörvénykönyvet nem alkottak, külön jogszabály határozza meg a hivatalos személy fogalmát.

A népi demokráciák közül Lengyelországban és Bulgáriában inkább az alkalmaztatás, Csehszlovákiában és Romániában inkább a betöltött funkció figyelembevételével fogalmazták meg e törvényi definíciót.

A szocialista jogtudomány álláspontja szerint a hivatalos személy büntetőjogi fogalmának meghatározásánál azoknak a jogoknak és funkcióknak jellegéből kell a gyakorlatban kiindulnunk, amelyekkel a dolgozót felruházták.

Egyes szovjet szerzők azt vallják, hogy az állami intézmények és vállalatok valamennyi tisztviselőjét, a társadalmi szervezetek minden funkcionáriusát hivatalos személynek kell tekinteni, mert mindenki lehet hivatali büntett alanya, akit valamely állami feladattal bíztak meg, és akit e megbízatása körében meghatározott szolgálati köteleességek terhelnek. E felfogás értelmében a hivatalos személy fogalmának szűkítése az állami és társadalmi feladatokat ellátó személyek nagy részét indokolatlanul mentesítené a visszaélésekért való felelősségrevonás alól. *Szuhopljujev* például úgy véli, hogy csupán az állami intézmények, vállalatok és társadalmi szervezetek munkásai (takarítók, fűtők stb.) maradhatnak olyanok, akik nem minősíthetők hivatalos személyeknek. Szerinte a Szovjetunió új büntető-törvénykönyvében feltétlenül meg kell tartani a hivatalos személynek azt a meghatározását, amelyet az OSZFSZK 1926. évi Btk. 109. §-ához fűzött 1. és 2. sz. Hivatalos megjegyzések tartalmaznak.

Érdekes jelenség, hogy a szovjet jogban nem annyira a büntetőjogászok, mint inkább az államigazgatási jogászok (*Sztugyenyikin* és *Jampolszkaja*) próbálják a hivatalos személyek fogalmát szűkíteni. Ők úgy vélekednek, hogy hivatalos személyeknek csak azokat az állami tisztviselőket lehet minősíteni, akik hivatali hatáskörükben jogilag jelentős cselekmények megtételére jogosultak, illetőleg államigazgatási aktusokat hajtanak végre. A népi demokratikus államok büntető jogtudományának elméletében és gyakorlatában az a felfogás uralkodik, hogy mindenki hivatalos személy, aki állami feladatot lát el és annak teljesítésére jogszabály alapján hivatott. A judicatura azonban — főleg a gazdasági feladatokat ellátó személyek hivatalos minőségének az elbírálásában — jelentékeny ingadozásokat mutat.¹

¹ A csehszlovák bírói gyakorlatban például a következő személyeket minősítették egyes esetekben a bíróságok hivatalos személyeknek: állami kórház igazgatóját, gépalomás vezetőjét, tömegszervezeti funkcionáriust, ha államigazgatási tevékenységet fejt ki, közügyet lát el. Hivatalos személy a bírói gyakorlat szerint továbbá: önkéntes tűzoltó egyesület pénztárosa (mert a tűzoltóság a közbiztonság szempontjából fontos feladatot lát el), Sokol testnevelő egyesület funkcionáriusa (mert a testnevelés a mai rendszerben közügy). Közületi vállalat üzemi konyhájának a vezetője (mert a dolgozók üzemi ellátása közfeladat). Népiskolai tanítónő, aki a gyermekeknek a takarékoskági mozgalom keretében gyűjtött pénzt gondatlanul kezelte. A járási nemzeti bizottság által kinevezett húselLENŐR közügyet lát el, amikor a hibátlan húst hatósági pecséttel lepecsételi. A nemzeti bizottság hivatalsegédje, aki a brigádmunkára való felhívást tartalmazó körözhívnnyel keresi fel az állampolgárokat, a jelentkezők összeírásában a 75. § (10) bek. e) pontja értelmében személyes intézkedéssel hajtja végre a hivatalos személy határozatát.

III. A hatályos magyar jogban a Legfelsőbb Bíróság 1952. szeptember hó 13-án megállapított 1. sz. irányelve a hivatalos személy fogalmának a következő értelmezését adta:

„A büntetőjogi szabályokban szereplő »közhivatalnok« megjelölésén, ezeknek a szabályoknak alkalmazása szempontjából, általában csak a hivatalos személyeket kell érteni.

Hivatalos személy az államhatalom és államigazgatás szerveinek tagja, úgyszintén ezeknél a szerveknél vagy valamely közforgalmi vállalatnál alkalmazott vagy megbízás alapján eljáró személy.

Hivatalos személy továbbá, aki egyéb állami intézménynél, állami vállalatnál, valamely szövetszervezetnél, tömegszervezetnél alkalmazás, illetőleg megbízás alapján vezető vagy bizalmi munkakört tölt be, vagy államigazgatási jellegű tevékenységet fejt ki.”

Az irányelv a hivatalos személy meghatározásában részben a munkahely, részben a munkakör (a funkció) ismervét veszi alapul.

Az irányelv értelmében az államhatalom és az államigazgatás valamennyi szervének összes tagjai, alkalmazottai és megbízottai hivatalos személyek. „De lege ferenda” meggondolandó, hogy az országgyűlés és az országgyűlési képviselők közül választott Elnöki Tanács tagjai büntetőjogi szempontból hivatalos személyeknek tekintendők legyenek-e? Az Alkotmány 10. §-a értelmében ugyanis az országgyűlés gyakorolja a népszuverenitásból folyó összes jogokat, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit. Az országgyűlés a legfőbb államhatalmi szerv, választott testület, amelynek tagjai az egyenjogúság alapján tárgyalnak és határoznak, nem állanak egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban. A Magyar Népköztársaságban nincsen olyan állami hatalom, amely az országgyűlés felett, vagy ennek ellenére érvényesülne, az országgyűlés hatásköre jogilag korlátlan.¹ Az országgyűlés nem lehet hivatali bűncselekmények színtere, mert tagjai hivatásuk gyakorlásáért nem büntetőjogi, hanem elsősorban politikai felelősséggel tartoznak. (Alkotmány 11. § (3) bekezdés.) Mindez természetesen csak a hivatali visszaélésre, de nem a vesztegetésre vagy egyéb nem hivatali bűntettekre vonatkozik. Vesztegetés alanya az országgyűlési képviselő, az Elnöki Tanács tagja is lehet.

Az olyan szabályozást sem tartom a jövőre nézve szükségesnek, amely szerint a hatalmi és igazgatási szervek minden, akárcsak technikai beosztásban foglalkoztatott dolgozója is, hivatalos személy legyen. A jelenlegi értelmezés szerint pl. a minisztérium vagy a tanácsháza nagytakarítása alkalmával felvett kisegítő munkásokat is hivatalos személyeknek kell tekinteni. Ámde a

A csehszlovák Btk. 75. §-ának (10) bekezdése c) pontja esetében a bíróságnak mindig gondosan meg kell vizsgálnia, hogy vajon vezető vagy rendelkezésre jogosult alkalmazottról van-e szó (állami gazdasági feladatok körében). Nem minden nemzeti vállalat, népi szövetség vagy áruda vezetője hivatalos személy, hanem csupán a nagyobb egységek rendelkezési joggal felruházott vezetői. Nem hivatalos személy például a termelőszövetkezet adminisztrátora, a ruhabolt expedíciós osztályának a vezetője vagy egy kisebb áruda vezetője. A 75. § (10) bek. e) pontja alapján közalkalmazott a népi milícia tagja, az üzemi őrség vezetője, a vasúti őrség tagja, a nemzeti vállalat vagy népi szövetség éjjeli őre, a vonatvezető, mert hivatva van emberek személyének és vagyonbiztonságának védelmére, a váltókezelő stb. (Rolenc Oldrich dr.: A közszolgálati alkalmazott fogalma a bírói gyakorlatban. Soudce z Lidu. 1953. évf. 1. sz. 7. lap.)

¹ Vö. Beér J.: Magyar államjog. Egyetemi jegyzet Bp., 1955. 210. és köv. old.

hivatali büntett jogtárgyát csak az sértheti, aki a jogtárgyat kitevő működés megvalósítója lehet. Márpedig a takarítónő, a fűtő, vagy a hivatalsegéd nem lehet ilyen személy. Ők is elkövethetnek pl. hivatali titoksértést (ennél a bűncselekménynél „nomen non est omen”, mert ennek tettese bárki lehet). Elfogadhatnak jogtalan előnyt, vesztegetést, esetleg károsíthatják a társadalmi tulajdont, vagy kifejthetnek egyéb munkafegyelmet sértő magatartást stb. Mindezekben az esetekben az új büntetőtörvénykönyv megfelelő más, nem hivatali büntetési diszpozícióit kell majd cselekményeikre alkalmazni.

A szocialista államapparátus nem csupán szoros értelemben vett közhatalmi tevékenységet fejt ki, vagyis nemcsak az állam belső és külső elnyomó funkcióját tölti be, hanem gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciót is ellát. Éppen ez utóbbi funkciók körében a leginkább problematikus az, hogy valamely bűnös cselekmény vagy mulasztás hivatali büntett-e? Az irányelv az ilyen jellegű feladatok ellátásában — pl. az állami vállalatok vezetői és tisztviselői tekintetében — a fokozott büntetőjogi felelősség megállapításának alapjául a betöltött funkció fontosságát (vezető vagy bizalmi jellegét) veszi.

A betöltött funkció fontossága azonban nem szilárd ismerv, mert ezt csak a konkrét esetben lehet és akkor sem mindig megnyugtatóan eldönteni. Az kétségtelen, hogy az életviszonyok bizonyos körében a fontos pozíciót elfoglaló személyek felelőssége vezető helyzetükből kifolyólag nagyobb, mint más embereké. A betöltött funkció fontossága azonban mégsem lehet meghatározó mozzanat annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy valaki hivatalos személy-e vagy sem. Ha például az állami kulturális feladatok körében a funkció fontosságát vennénk csupán figyelembe, akkor a Kossuth-díjas író, zeneszerzőt, operaénekest, az Állami Népi Táncegyüttes tagjait vagy akár a szintén világhírű futbalcsapatunk kapitányát is ez alapon hivatalos személynek minősíthetnénk, hiszen jelentékenyebb pozíciót töltenek be, mint például a Természet és Társadalomtudományi Társulat valamelyik körzeti szaktitkára. Mégsem kívánjuk őket a hivatali büntettek eshetőleges alanyainak tekinteni, mert hiszen nyilvánvalóan más jellegű tevékenységet fejtenek ki, mint amilyen síkon mozog például egy TŰZÉP telepvezető ügyködése (aki hivatalos személy; 1. Bf. 1298/1953. sz. ítélet) vagy a KISZÖV felkért szakközege. (Aki szintén hivatalos személy, mert megbízása folytán bizalmi munkakört tölt be. Lásd Bf. V. 1428/1953. sz. ítélet.¹

Az állam gazdasági szervező funkciójának megvalósulási körében például egy állami szőlőgazdaság brigádvezetője munkájában milliós értékek sorsát tartja kezében, s nyilván sokkal fontosabb pozíciót tölt be, mint e gazdaság építési csoportjának bérszámfejtője, aki viszont hivatalos személy (B. II/A 3749/1952. sz. ítélet). A juhász, a csikós is milliós értékeket gondoz, mégsem tekintik őket hivatalos személyeknek.

A problémát a hivatali büntett lényegének a feltárása útján kell megoldani. A hivatali büntett természetéből következik, hogy az mindig sérti az állampolgári jogokat is. A szövetkezet főkönyvelője, vagy a vállalat utalványozási joggal felruházott telepfelügyelője pl. bármilyen fontos pozíciót tölt senek is be, az állampolgárok felett törvényen alapuló hivatali hatalommal nem

¹ Megjegyzem, hogy az említett ítéletek nagyon helyesen nem a funkció fontossága alapján, hanem az államigazgatási jellegű tevékenységre való tekintettel minősítették a tetteket hivatalos személynek.

rendelkeznek, s ezért a hivatali büntettek teljes jogi tárgyát nem is sérthetik. Abban a tevékenységi körben, amelyben ők és a hozzájuk hasonló személyek működnek, a bűnös magatartás által sérthető jogtárgy elsődlegesen a társadalmi tulajdon, a tervgazdálkodás, a népgazdaság, vagy a szocialista munkajogi viszonyok. Egyáltalában nem tartom indokoltnak, hogy bűnös tetteiket csak azért minősítsék hivatali büntetteknek, mert a beléjük helyezett külön bizalom folytán cselekményeik nagyobb veszélyt jelentenek a társadalmi tulajdonra, vagy egyéb fontos — de a hivatali büntettek jogtárgyától különböző — jogtárgyakra, mint más, kisebb beosztásban levő alkalmazottak magatartása. Ezt a fokozottabb társadalomveszélyességet „de lege ferenda” sokkal logikusabb az elsődlegesen sértett jogtárgyat védelmező rendelkezésekbe iktatott minősített esetek keretében értékelni. Szerintem a hivatali büntettek törvényi tényállásainak nem lehet az a célja, hogy ezek felhasználásával más jellegű büntettek tetteseit súlyosabban lehessen megbüntetni!

Kétségtelen, hogy az állami feladattal megbízott személybe vetett külön bizalmat és a tőle megkövetelt becsületességet büntetőjogi eszközökkel is szükséges biztosítani. Félő tehát, hogy a hivatalos személy fogalmának szűkebb megvonása esetén kimaradnak a korrupció miatt történő büntetőjogi felelősségrevonásból olyanok, akiknek, mint állami feladatokat ellátóknak, a büntetlensége nem kívánatos.

Éppen erre való tekintettel hangsúlyozza az irányelv indokolása azt, hogy bizonyos esetekben egyes bűncselekménykategóriákkal kapcsolatosan — pl. vesztegetés — a fokozott büntetőjogi felelősséget a bíróság a hivatalos személyek körén túl is megállapíthatja. Erre utalnak egyébként magának az irányelvnek a bevezető szavai is.

A vesztegetés megállapítása szempontjából a bírói gyakorlat hivatalos személyeknek minősíti az állami vállalatok nem vezető és nem bizalmi beosztásban foglalkoztatott alkalmazottait is. Így pl. vesztegetés miatt büntetik azt az anyagbeszerzőt, aki a kisiparostól juttatásokat követel vagy fogad el annak fejében, hogy a vállalat részére máskor is nála szerezze be a szükségletet. Konkrét esetben a bíróság hivatalos személynek minősítette az állami színház gépkocsi-előadóját, sőt gépkocsi-vezetőjét is, akik az autót megjavító magániparostól jutalmat követeltek, majd pénz ellenében hajlandók voltak igazolni olyan javításokról benyújtott számlákat is, amely javítások meg sem történtek. Hivatalos személynek minősítette a bíróság az éjjeliőrt, aki a zsákmányból való részesedés fejében „nem vette észre”, amikor a tolvajok a lopott holmikat a kerítésen átdobták. Kimondotta a bíróság, hogy a vesztegetés szempontjából hivatalos személy a tanácsai kézműipari vállalatnak az a vezetője és az az alkalmazottja, akik pénzt fogadtak el azért, hogy egyes személyeknek munkát juttassanak, illetőleg, akik ajándékot követeltek olyan személyektől, akik részére munkákat adtak ki. Ugyancsak hivatalos személynek minősítették az áruházi üzletvezetőt, aki különféle igen keresett cikkeket a vesztegetőnek nagy mennyiségben adott el, más fogyasztókkal pedig azt közölte, hogy az áru kifogyott.

Ezek a példák mellett tanúskodnak, hogy a vesztegetés alanyának megállapítása szempontjából a bírói gyakorlatban a hivatalos személynek egy külön fogalma alakult ki. Ha pedig a vesztegetés elbírálása kapcsán az általános hivatalos személy fogalomnak szükségképpen amúgy is módosulnia kell, akkor „de lege ferenda” egyszerűbb és logikusabb megoldás az, ha a veszte-

getés alanyát — függetlenül a hivatalos személy fogalmától — magának a büntettnak a törvényi tényállásában önállóan határozzuk meg.

IV. A hivatali büntetteknek a gyakorlat szempontjából általában két főtypusát különböztetjük meg : a visszaélést és a vesztegetést. A jelenlegi szabályozás értelmében mindkét bűncselekmény-típus közös alanya a hivatalos személy. Éppen ezért a korrupció ellen irányuló és büntetőjogi eszközökkel folytatott társadalmi küzdelem eredményessége céljából első pillantásra indokoltnak látszik az, hogy — miután a vesztegetés „de lege lata” hivatali büntett — a hivatalos személy fogalmát minden meghatározott szolgálati köteleességekhez kötött állami feladat ellátására hivatott személyre kiterjesszük.

Más jellegű életviszonyokat sértenek azonban a hivatali visszaélések különböző fajai és megint más vonatkozásban veszélyeztetik a társadalmi viszonyokat, az állami célok és feladatok sikerét a korrupt magatartások. A hivatali visszaélés fogalmához hozzátartozik az alá- és fölürendeltségi viszony fogalma. Vesztegetés (korrupció) azonban más vonatkozásban is előfordulhat. Hivatali hatalommal való visszaélésnek, véleményem szerint, nem lehet tettese az országgyűlési képviselő, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja, vesztegetésnek azonban lehet alanya. A gyári portás nem rendelkezik olyan jogokkal, amelyek alapján a munkakörével kapcsolatos visszaélése más állampolgár alkotmányos jogát megsérthetné. De a beléje helyezett bizalommal ő is súlyosan visszaélhet, ha például olyan előny (pénzösszeg) ígéretét fogadja el, amelyet abból a célból kínálnak fel neki, hogy illetéktelen személyeket a gyár területére beengedjen.

Mindebből az következik, hogy más az alanya a vesztegetésnek — amelyet egyébként már csak ez okból sem lehet „de lege ferenda” tulajdonképpeni hivatali büntettnak tekinteni — és megint más az alanya a hivatali visszaélésnek.

Vesztegetés alanya lehet mindenki, aki alkalmazás, választás, vagy megbízás alapján állami, társadalmi vagy gazdasági feladatot lát el. „De lege ferenda” vesztegetés alanya lehet tehát minden állami feladatot ellátó személy, tekintet nélkül arra, hogy államhatalmi, államigazgatási vagy társadalmi szervezet, állami vállalat vagy szövetkezet tagja, alkalmazottja vagy megbízottja-e ; tekintet nélkül arra, hogy funkcióját kinevezés, választás vagy megbízás alapján látja el, van-e intézkedési joga (impériuma) vagy sem.

A hivatali büntett (visszaélés) tettesének meghatározására viszont a következő törvényi definíciót javasolom :

Hivatalos személy az, aki 1. törvény (jogsabály) alapján 2. intézkedési vagy rendelkezési joggal 3. állami feladat ellátására 4. jogosított vagy kötelezett.

Ez a meghatározás a gyakorlat igényeit könnyebben elégítheti ki, mert amíg a funkció fontosságának az eldöntése rendkívül relatív kérdés, a konkrét esetben aránylag kevesebb nehézséget okoz annak megállapítása, hogy valaki végzett-e államigazgatási feladatokat, közügyeket, volt-e általában az állampolgárokkal vagy hatásköre alapján az állampolgárok meghatározott részével szemben intézkedési, rendelkezési jogosultsága vagy sem. (A vezető állás vagy a bizalmi jelleg, amennyiben kimutatható, a konkrét esetben a bírói mérlegelés körében a büntetés kiszabása szempontjából lehet jelentős.)

Nem szükséges a meghatározásban a jogosultság indokát, tehát az alkalmazást, a választást vagy a megbízást külön megemlíteni és azokat az állami szerveket felsorolni — helyi tanácsi, államigazgatási, igazságszolgáltatási, társadalmi vagy gazdasági szervek — amelyek keretében valaki a törvény (jogszabály) alapján állami feladat ellátására jogosított vagy kötelezett lehet. A lényeges az, hogy állami feladat ellátására van-e törvényes alapja vagy nincs. Ha erre törvényes alap van, akkor a továbbiakban azt kell megvizsgálni, hogy a feladat megvalósítása során az illető személynek joga van-e az állampolgárokat kötelező rendelkezések, intézkedések kibocsátására.¹

Kényszerítő eszközök közvetlen alkalmazására való jog nem szükséges, de a rendelkezési jogosultság természetéből következik, hogy végső soron a kívánt magatartás az illetékes állami szervek igénybevétele útján kikényszeríthető.

Állami feladat ellátására nemcsak jogosult, hanem kötelezett is lehet valaki. Így pl. katonák is lehetnek hivatalos személyek — (a honvédelem állami feladat) — de csakis akkor, ha intézkedési, rendelkezési joguk van. Más esetekben is előfordul az, hogy az állampolgárok bizonyos feladatok ellátására törvény vagy a törvény alapján kiadott jogszabály, hatósági utasítás következtében kötelezettek. A feladat sikere érdekében szükséges lehet a kötelezett személyt olyan joggal is felruházni, hogy mások magatartásának tekintetében intézkedési, illetőleg rendelkezési joga legyen, mert esetleg a megvalósítani kívánt állami feladat másként nem volna elérhető.

Nincs jelentősége annak sem, hogy a hivatalos feladatot az illető személy fizetés, díjazás fejében, vagy ingyenesen látja el.

A hivatalos személy meghatározásának támaszkodnia kell a dolgozó tömegek meglevő reális jogtudatára. Az emberek hivatalos személyen olyan személyt értenek, aki a közügyeket és az egyes állampolgárok ügyeit közhatalommal, rendelkezési jogosultsággal intézi.

A hivatalos személy büntetőjogi fogalma csak a hivatali visszaélés tettesére irányadó, a vesztegetésnek vagy egyéb speciális (különös) hivatali büntettnék az alanyát magában az illető diszpozícióban külön kell meghatározni.

Mindebből az is következik, hogy valamennyi hivatalos személyt egyben hatósági személynek is kell tekinteni és a fokozott büntetőjogi felelősség ellentételeképpen a fokozott büntetőjogi védelmet is biztosítani kell számára. Akit ugyanis intézkedési vagy rendelkezési hatáskör illet, amelyet a törvény nemcsak jogává, hanem köteletségévé is tett, azt ezen intézkedési, rendelkezési jog gyakorlásának realitása érdekében megfelelő védelemben is kell részesíteni. Éppen ezért a másik póluson minden olyan hatósági személyt hivatalos személynek kell tekinteni, akinek az állampolgárokkal szemben kényszerítő rendelkező hatalma van. A fokozott hatalommal ugyanis mindig együtt jár a hatalom gyakorlásáért való fokozott felelősség.

De a hatósági személyek fogalma mégis tágabb körű, mint a hivatalos személyeké, mert a védett jogtárgy, az államigazgatás rendje a hatóság ellen irányuló támadások kapcsán nem csupán belülről, hanem kívülről is sérthető.

¹ Intézkedési vagy rendelkezési jogon nem a vezetőnek a beosztottal szembeni jogát értem, tehát nem a szervezet keretén belül, hanem azon kívül más állampolgárral szemben való intézkedés, illetőleg rendelkezés jogát.

Amíg a hivatalos személy fogalmát elsősorban az állami feladatot ellátó személy helyzete, a ráruházott jogosultság határozza meg, addig hatósági személy lehet az is, akinek intézkedési vagy rendelkezési joga nincs, mindamellett az állami feladat végrehajtásában a megfelelő tevékenység kifejtése hatáskörébe tartozik s az ellene irányuló támadás mindig valamely állami funkció sikeres megvalósításának külső feltételeit törekszik gyengíteni vagy megghiúsítani.¹¹

A hivatali bűncselekményekkel kapcsolatban felmerülhet az a kérdés is, hogy lehet-e hivatali büntett alanya tettesként olyan személy, aki hivatali jellegűt színlel. Véleményem szerint nem lehet, mert az általa elkövetett büntett nem rendelkezik a hivatali büntett sajátos ismérveivel. E büntettnek más a jogi tárgya, alanya, elkövetési módja. Az kétségtelen, hogy a hivatali jellegű színlelése egyrészt önmagában is a társadalomra jelentős veszélyt hozó tevékenység, másrészt megkönnyíti bizonyos büntettek elkövetését, éppen ezért indokolt az ilyen magatartást „de lege ferenda” külön törvényi tényállás alapján büntetni. Ha a tettes a hivatali jellegű színleléssel más büntettet is megvalósít (pl. csalást, vagy zsarolást) „de lege ferenda” halmazatot kellene megállapítani a „hivatali jellegű bitorlásának a büntette” és más büntett között. Súlyosabb büntettek esetében pedig a hivatali jellegű bitorlása, mint eszközcselekmény, beolvadna a súlyosabb célbüntettbe.

V. Mind az elméleti, mind a gyakorlati büntetőjogászok általában szükségesnek tartják a hivatalos személy fogalmának a megalkotandó új szocialista, magyar büntetőtörvénykönyv különös részében történő meghatározását. Általános az a nézet is, hogy valamennyi államhatalmi és államigazgatási szervet (tehát az országgyűlést és az Elnöki Tanácsot is) be kell vonni abba a körbe, amelynek területén hivatali büntett elkövethető. Bizonyos bűncselekményekre tekintettel, (mint amilyenek például a vesztegetés, a titoksértés) elengedhetetlennek tartják azt is, hogy e szervek minden dolgozóját — munkakörére való tekintet nélkül — a törvény hivatalos személynek tekintse.

Van olyan felfogás, amely szerint a gazdasági szervek keretében csak az államigazgatási jellegű tevékenységet kifejtő személyeket kell hivatalos személyeknek tekinteni. Ezzel szemben többen azt vallják, hogy nem a tevékenység jellege, hanem az illető gazdasági szerv jelentősége vagy a feladat fontossága legyen a hivatalos személyi minőséget meghatározó ismérv. Szerintük a fontos intézmények, vállalatok, szervezetek, társadalmi szervek vezető vagy más jelentősebb beosztásban levő alkalmazottait is hivatalos személyeknek kell minősíteni. Tehát a főbb tisztséget viselő dolgozók, a jelentősebb funkcionáriusok lehessenek hivatali büntettek eshetőleges alanyai.

Számos büntetőjogász a hivatalos személy fogalommeghatározásával kapcsolatban apriori szögezi le, hogy a szocialista állam nemcsak elnyomó,

¹¹ Például a hatósági személyhez hasonló büntetőjogi védelemben részesíti a szovjet büntetőjogban az OSZFSZK Btk. 73. §-a „a társadalmi dolgozót is”. Társadalmi dolgozók mindazok, akik szovjet intézménynél, vállalatnál vagy szervezetnél társadalmi munkát végeznek. A társadalmi dolgozók közé tartoznak a Szovjetunió Alkotmányának 126. szakaszában felsorolt társadalmi szervezetek dolgozói is: szakszervezetek, szövetkezetek, ifjúsági szervezetek, sport- és honvédelmi szervezetek, kulturális, műszaki és tudományos társaságok. — Ez is mutatja, hogy a hatósági személy és a hivatalos személy két külön kategória s az előbbi a szélesebb körű.

hanem gazdasági és kulturális funkciót is betölt s ezért a hivatalos személy fogalmát nem lehet többé az impérium gyakorlásának a feltételéhez kötni.

Annak a praemissanak, hogy a szocialista állam nemcsak elnyomó, hanem gazdasági és kulturális funkciót is végez, a konklúziója vagy csak az lehet, hogy minden állami feladatot ellátó személy — tekintet nélkül a feladat jellegére vagy jelentőségére — hivatalos személy; vagy egyedül az lehet a végkövetkeztetés, hogy aki az állam e funkcióinak a megvalósításában közreműködik, az állami feladatot végez ugyan, de nem mindenki hivatalos személy, aki állami funkciót valósít meg.

Az állami feladatot ellátó személyek között többféle megkülönböztetést is tehetünk. Az egyik ilyen megkülönböztetés szerint az állami feladatokat ellátó dolgozók között vannak olyanok, akiknek hivatásuk gyakorlásában az állampolgárok vagy azok meghatározott része felett intézkedési, rendelkezési jogosultságuk van és vannak olyanok, akik ilyen impériummal nem rendelkeznek. A másik megkülönböztetés szerint vannak, akik fontosabb feladatokat látnak el és vannak, akiknek a tevékenysége kevésbé jelentős.

Azok a büntetőjogászok, akik csak a jelentősebb funkcionáriusokat kívánják a büntetőjog szempontjából hivatalos személynek minősíteni, maguk is csak egy kategóriát választanak ki a szocialista állam céljainak megvalósításában közreműködő emberek tömegéből. Kérdés, hogy ez az osztályozás használhatóbb-e a gyakorlat számára? Hiszen valamely tevékenység fontosságának az elbírálásában mindig sokkal több a szubjektív mozzanat, mint a tevékenység jellegének, tehát külsőleg érzékelhető jellemvonásainak a meghatározásában, megállapításában. De megfontolandónak tartom azt is, hogy az állam gazdasági és kulturális funkciójához tartozó feladatok megvalósítása is sokszor a közhatalom útján történik, államigazgatási jellegű jogviszonyokban. Például nemcsak a beadási kötelesség szabályozása, hanem a szabad gabonakészletek egy részének állami felvásárlására vonatkozó rendelkezések esetében is.¹

Ha „de lege ferenda” maradéktalanul kívánnánk megvalósítani azt az elvet, hogy a szocialista államnak a burzsoá államtól különböző funkciói folytán a hivatalos személy büntetőjogi fogalmát sem lehet többé az imperium ismérévéhez kötni, — akkor tényleg valamennyi állami feladatot ellátó személyt minden megkülönböztetés nélkül hivatalos személynek kellene minősíteni. Ámde a legtöbb büntetőjogász a hivatalos személy definíciójára közvetítő megoldásokat ajánl: egyik vonatkozásban a munkahely jellegét (államigazgatási szervek), más területen a munkahely fontosságát (jelentékenyebb állami intézmények, vállalatok, szövetkezetek stb.), harmadik irányban a betöltött pozíció fontosságát (bizalmi beosztás), negyedik szempontból pedig a funkció

¹² A szocialista államban a polgári jogi viszonyok nem állhatnak kizárólag a felek egyenlősége alapján és szabad rendelkezése alatt, hanem szükséges, hogy bizonyos esetekben e jogviszonyokat az állam kényszerítő szabályok alapján rendezze. Eppen ezért az állami gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenység körében is keletkezhetnek olyan jogviszonyok, amelyekben a felek nem a mellérendeltség, hanem az alá- és fölérendeltség viszonyában vannak. Ilyenkor az állami szerv képviselője, akinek a jogviszony körében rendelkezési vagy intézkedési joga van, tulajdonképpen államigazgatási jellegű feladatot lát el, még akkor is, ha az őt kinevező, megválasztó vagy megbízó szerv maga nem hatalmi szerv. Hivatali bűncselekmények alanyai — azaz hivatalos személyek — lehetnek tehát nem hatósági jellegű állami szerveknél, intézményeknél, állami vállalatoknál, szövetkezeteknél, társadalmi szervezeteknél működő olyan személyek is, akik intézkedési joggal felruházva államigazgatási feladatokat látnak el.

jellegét (államigazgatási jellegű tevékenység) javasolják a meghatározás alapjául.

Akik a hivatalos személy fogalmát lényegében a Legfelsőbb Bíróság irányelvének megfelelően kívánják a jövőben is fenntartani, azok nem tudnak elszakadni attól a megszokott szemlélettől, hogy a bűncselekménytípusokat, az elkövetési magatartásokat és módozatokat a jelenleg hatályos tételes rendelkezések tükrében különböztessék meg. Ámde az új büntetőjogi fogalmakat csak az új büntetőtörvényi diszpozíciókkal összefüggésben lehet elgondolni és meghatározni.

Ha a hivatali bűncselekmények alanyát csupán a hivatalos személyre bízott állami feladat jelentősége, fontossága alapján határozzuk meg, akkor a hivatali büntettek jogtárgyának egyedül az állami feladatokat ellátó szervek és személyek működésének a törvényes rendjét kell tekintenünk. Ha ellenben a hivatali bűncselekmények tettesét az olyan személyekben jelöljük meg, akik a rájuk ruházott hatalomnál fogva tevékenységük során államigazgatási jellegű jogviszonyokat keletkeztetnek — ha tehát nem az állami feladatnak (a funkciónak) a fontosságát, a jelentőségét, hanem annak jellegét, természetét vesszük alapul — akkor a hivatali bűncselekményekben nemcsak az államigazgatás rendjének zavartalan működését veszélyeztető, hanem egyidejűleg az állampolgárok alkotmányos jogát is sértő bűnös magatartást látunk. A hivatali büntett lényegéhez tartozik, hogy az életviszonyoknak abban a körében követhető el, amelyben az alá- és fölérendeltség elve uralkodik, így tehát az államigazgatási jogviszonyok körében. A hivatali büntett az államigazgatási jellegű kettős jogviszony megsértése, egyrészt azé a jogviszonyé, amelyben a hivatalos személy az állammal, másrészt azé a jogviszonyé, amelyben a hivatalos személy azzal az állampolgárral áll szemben, aki felett az állam akaratából intézkedő — rendelkező jogosultsága van. E kettős vonatkozású jogviszony megsértése ennél fogva egyidejűleg veszélyezteti az egyik oldalról az államigazgatás rendjét, a másik oldalról az állampolgár jogát.

Ha a hivatali bűncselekmények alanyi körét széles ívben vonjuk meg, akkor elhomályosítjuk e bűncselekménykategória speciális jellegét. Ez esetben a hivatali büntetési diszpozíciók a társadalmi tulajdont, a munkafegyelmet, a szolgálati viszonyokat vagy a gazdálkodás rendjét védő jogszabályok kiegészítő, subsidiarius törvényi tényállásaivá válnak. Ámde a hivatali büntetteket megállapító rendelkezések elsődleges hivatása nem az állami alkalmazottak szolgálati fegyelmének a biztosítása — erről más jellegű jogi és büntetőjogi szabályokban kell a jövőben gondoskodni — hanem éppen ezek a jogszabályok vannak hivatva a szocialista törvényességnek, az állampolgárok alkotmányos jogainak a védelmére, a hivatalos személyek minden büntetőjogi üldözést érdemlő visszaélésével szemben.¹³

A hivatalos személy büntetőjogi fogalmának a kérdését nem a fennálló tételes rendelkezések keretében gondolkodva, hanem a megalkotandó új magyar büntetőtörvénykönyvbe felveendő törvényi diszpozíciókkal összefüggésben, olyan új módon kell megoldani, hogy ez a megoldás számoljon az egyes bűncselekménytípusok természetével, megkülönböztető sajátos jellegével.

Lukács László

¹³ Vö. K. Gorsenyin : A szovjet bíróságok szerepe a szocialista törvényesség megerősítésében. Jogtudományi Közlöny. Cikkgyűjtemény 1955. évi 4. sz.

Egy tanulmányút polgári jogi, családjogi és tudományszervezési tanulságai

I. A Magyar Tudományos Akadémia kijelölése alapján 1955. április 20-tól május 11-ig a Német Demokratikus Köztársaságban tartózkodtam, ahol az egyetemi oktatás módszereit és a jogi tudományos munka szervezésének kérdéseit tanulmányoztam. Emellett különböző hallgatóság előtt mintegy hat előadást tartottam, három témakörből: 1. a magyar polgári jogi kodifikáció előmunkálatai során felmerült fontosabb elvi kérdésekről; 2. a szállítási szerződések jogi szabályozása körében felmerült azokról az időszerű kérdésekről, amelyek már a hazatérésem után az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelettel jutottak a megoldásukhoz; 3. a családjognak azokról a kérdéseiről, amelyekben a Német Demokratikus Köztársaság akkor élénk tárgyalás alatt állt javaslata a magyar családjogi törvénykönyvtől lényegesen eltérő megoldásokat tartalmazott.

Előadásaim anyagának összeállítása során főleg arra törekedtem, hogy a magyar jog szocialista átalakulásának folyamatáról és a magyar jogtudomány eddig elért fontosabb eredményeiről a német hallgatóságot tájékoztassam. Éppen ezért a saját előadásaim tartalmi ismertetéséről ezúttal le is mondok. Az előadásaimat csaknem minden alkalommal vita követte, mégpedig egy alkalommal a berlini Staatliches Vertragsgericht (a Központi Döntőbizottságnak megfelelő szerv) jogászai körében, egy alkalommal pedig a Német Jogtudományi Intézet polgári jogi szekciójában, amelynek ülésén a Német Demokratikus Köztársaság igazságszolgáltatási apparátusának vezetői (*Hilde Benjamin* igazságügyminiszter asszony, *Schumann dr.*, a Legfelső Bíróság elnöke, *Melsheimer dr.*

Legfőbb Ügyész stb.) nagy számmal vettek részt. Ez utóbbi alkalommal *Knapp Viktor* prágai professzor is előadást tartott, akinek nemcsak e felett az előadása, hanem egy korábbi leipzig-i előadása felett tartott vitában is volt alkalmam résztvenni.

Az említett diskusziók rendkívül tanulságosak voltak, mert igen sok kérdésben fedték fel három nép jogászainak állásfoglalásait, és igen határozottan mutatták meg a közös úton járó népek jogászai együttműködésének, tudományos kapcsolatai kiépítésének lehetőségeit, kereteit és — határait is.

Ezekről kívánok az alábbiakban beszámolni, két általánosság kiemelése után.

Az egyik, hogy a német jogászok nemcsak ismételten hangsúlyozták a szocializmus építésével kapcsolatos jogi problémák körében a szovjet jogtudomány példaadó és állandó vezető szerepét, hanem a szovjet irodalomnak a részletekbe menő igen alapos ismeretéről is igen sok felszólaló tett bizonyosságot. És ennek megvan az az előfeltétele, hogy a német jogtudományos dolgozói között viszonylag sokkal többen tudnak olyan fokon oroszul, hogy a szovjet irodalmat eredetiben tudják olvasni, mint a mi tudományos dolgozóink között. Ezzel kapcsolatban kell megemlékeznem a szovjet vendégprofesszorokról. *Tarhov* szaratovi professzor az 1953/54. tanévben a berlini, az 1954/55. tanévben a leipzig-i egyetemen tartott polgári jogi előadásokat, *Alexejev* leningrádi büntetőjogi professzor pedig a babelsbergi akadémián működik.

A másik általános tanulság a szocializmust építő országok jogának egymáshoz

való viszonyát érinti. A régi értelemben vett jogösszehasonlítás során szinte kuriózumokként szemlélték a különböző országok jogszabályai közti eltéréseket, és az összehasonlító jogtudomány művelői megelégedtek azzal, ha a részletszabályokban mutatkozó eltérések egész sorát vissza tudták vezetni valamely alapvető szabály gyökerét alkotó nézetben fennálló különbségre. Egészen más a helyzet akkor, amikor a jogi nézeteket tudatosan avégből alakítjuk ki, hogy a szocialista gazdasági alappal szemben azok a maguk szolgálati szerepét betöltsék, és amikor az élő jog szabályait abból a szempontból vesszük vizsgálat alá és bíráljuk, hogy mennyiben alkalmasak e szerep betöltésére. Ez okozza, hogy a szocializmust építő állam jogásza szemében egy hasonló fejlődési fázisban élő államnak az eltérő megoldásai sohasem hatnak olyan kuriózumként, amellyel érdekes, de többé-kevésbé haszontalan foglalkozni, hanem az eltérések felmerülése azonnal olyan közös problémává válik, amelynek megoldásán érdemes közös erővel munkálkodni. A másik állam joga nem exotikumokkal terhelt idegen jog, hanem a saját jogunk valamely problémájának egy a számunkra esetleg újszerű megoldása.

Az észlelteknak a jogtudomány szempontjából igen mélyreható következményük van. A marxizmus—leninizmus elvi alapjaira helyezett és a szocialista alapot szolgáló jogtudomány eredményei internacionális értékek a szocialista internacionalizmus értelmében és összekapcsolja őket az is, hogy valamennyien a Szovjet-uniónak a szocializmus építése során szerzett tapasztalataira és elért gyakorlati, valamint tudományos eredményeire támaszkodnak.

Igaz, hogy a kapitalista államok jogai is betöltik a kapitalista alappal szemben a szolgálati szerepüket, de a kapitalista jogok közt mégsem lett volna megvalósítható hasonló szoros kapcsolat. Egyfelől azért, mert ezt a szolgálati szerepet és a jog osztálytartalmát a kapitalista jogtudomány éppen az egyes jogrendszerek közti kü-

lönbségek fenntartásával és kiélezésével igyekszik elleplezni, másfelől, mert a kapitalista államokban az a gazdasági alap, amelyet a jog és a jogi nézetek a különböző államokban szolgáltak és szolgálnak, sohasem lehetett éppen a jogi formára gyakorolt hatásában annyira hasonló és sohasem mutathatta a fejlődésnek azt az egységes képét, amit a szocializmust építő államokban a gazdasági alap mutat. A feudális erővel való kiegyezés különböző változatai, majd az imperialista irányú fejlődés fázisai differenciáló, majd bomlasztó hatást váltottak ki. Egyéb tényezők mellett a különböző államok jogának egyforma fejlődését gátolta a burzsoá sovinizmus is, ha bizonyos kiemelkedő pontokon (pl. váltó, csekk, kereskedelmi vétel) közös problémák és közös megoldások fel is merültek.

Természetesen, ha általánosságban áll is, hogy a szocialista jogrendszerek közt több a közös művelést nemcsak lehetővé, de szükségessé is tevő elem, mint amennyi ilyen elem a kapitalizmus viszonyai közt egyáltalán elképzelhető, ez a jognak nem minden területére, sőt egy jogág keretén belül sem minden kérdéscsoportra áll egyforma mértékben.

II. Azon a jogterületen belül, amellyel foglalkozni hivatásom, a nemzetközi együttműködés kiépítése különösen nélkülözhetetlen, a Német Demokratikus Köztársaságban szerzett tapasztalatom szerint, a népgazdasági terv megvalósításának jogi eszközei, tehát elsősorban az ún. szállítási szerződéseket érintő jogszabályok csoportja körében.

Egy merész hasonlattal azt mondhatnám, hogy a szállítási szerződések joga a népi demokráciák váltójoga. Természetesen az e körbe tartozó jogszabályok egymáshoz való közeledésének tökéletesen mása funkciója, mint a váltójog nemzetközi egységesítéséé. A váltójog egységesítése különböző államok tőkéseinek szabadabb mozgását biztosítja sok állam területén. A szállítási szerződések körében pedig a

legmegfelelőbb megoldások közös erőfeszítéssel való megkeresése minden népi demokrácia belső népgazdaságának fejlődését mozdítja elő, ami természetesen másodlagosan az egymással szoros gazdasági kapcsolatban álló valamennyi állam érdekét szolgálja.

Az általam e körben megvilágított kérdésekre igen gyakran kaptam azt a választ, hogy ugyanaz a kérdés ott is csaknem ugyanabban a formában merült fel. Mindezt igen érthetővé teszi, hogy minden érdekelt állam jogalkotása világosan észleli a berögzött jogi formákhoz való ragaszkodás káros voltát. Sok vonatkozásban kell a szerződési jogon belül egészen új utakat törnünk és ezek az új utak a Szovjetunió hosszú tapasztalatainak figyelembevételével — tehát közös eszközökkel — találhatók meg.

A diskusziók során azt a tapasztalatot is szereztem, hogy ezt a jogterületet nem is lehet másképp, mint azzal a komplex módszerrel művelni, amelynek minél szélesebb körben való megvalósítása Akadémiánk 1955. évi nagygyűlésének egyik alaposan tárgyalta problémája volt. Meg kell jegyezni — éppen e tárgyalások anyagára tekintettel —, hogy a komplex módszer alatt nem egyszerűen a marxizmus—leninizmus tételeinek a szaktudomány keretében való alkalmazását értem, de nem is azt, hogy a jogtudomány művelői a szállítási szerződés ügyének vizsgálata során más szaktudományok művelőinek esetenkénti segítségét vegyék igénybe, hanem azt, hogy a jogász a sajátképpen reá tartozó problémákat sem tudja helyesen felmérni és még kevésbé megoldani, ha nélkülözi a népgazdasági tervezés szervezetének és módszereinek ismeretét, valamint a mindezek alapjául szolgáló közgazdasági ismereteket.

A németországi kollégákkal ismételtén jutottunk teljes egyetértésben arra a megállapításra, hogy pusztán a jogszabályalkotás eszközeivel, a jogi formák kiépítésével távolról sem lehet a népgazdasági terv megvalósulásának minden problémáját

megoldani. De nyilvánvaló az is, hogy az a jogszabály, amely a fejlődés egy későbbi szakaszán megjelenve tökéletesen betölti az alap irányában a szolgálati szerepét, a fejlődés egy korábbi szakaszában teljesen hatástalan lehetett volna. Ennek jellegzetes példája a 206/1951. M. T. számú rendelet 58. §-ának (3) bekezdése. Nem kétséges, hogy az ebben a rendelkezésben foglalt, a gondossági mértékre vonatkozó szabályt nem lenne helyes exegetáló módszerrel alkalmazni, mert az feltételezi, hogy a gyakorlatnak van egy a tervgazdálkodás során már kialakított mértéke, amit a jogszabály éppen megformulázott, de maga a formula, ha az jogszabályban két évvel korábban jelent volna meg, az akkori körülmények közt még nem érthette volna el a célját.

Erősen vitatott kérdés volt, hogy a szállítási szerződések önálló szerződési típust alkotnak-e, vagy valamelyik — esetleg több — polgári jogi szerződési típus minősített esetei. Határozottan az előbbi álláspontot képviseli Knapp professzor, míg Such leipzig professzor az utóbbi megoldás mellett foglalt állást. Ebben a kérdésben úgy látom, a kívánatos megoldás az önálló típus, de kétségtelen, hogy ehhez az önálló típus tételes jogi teljes kiépítése szükséges, ami nálunk lépésről-lépésre haladt előre,¹

Előtérben áll — megítélésem szerint nagyobb mértékben, mint nálunk — az a törekvés, hogy a tervmegvalósítás szerződéskötésekkel maradéktalanul biztosítva legyen. Ezzel a törekvéssel nem áll egészen összhangban az az álláspont, amely a szerződések létrejöttéhez az írásbafoglalást érvényességi kellékként kívánja meg.

Ebben a kérdésben a NDK-ban élénk vita folyik. A német rendelet 4. §-ának (1) bekezdése így szól: „A szerződésről mindkét fél által aláírt okiratot kell kiállítani. 5000 DM-et meg nem haladó szállítási szerződést levélváltásban foglalt megállapodással is lehet létesíteni.” Az

¹ Az 50/1955. M. T. sz. rend. nézetem szerint e fejlődést lezárta és a szállítási szerződést önálló szerződési típusá alakította.

írásbeli forma megvalósulásának elmaradása esetén az a törekvés érvényesül, hogy a tervteljesítést mégis megmentsék. Ennek eszköze: a) hogy a felek szerződéskötési kötelezettsége az írásbeli szerződés létesítésének elmulasztása esetében is fennmarad, fennmarad tehát a feleknek az a kötelezettsége, hogy a hiányzó formát utólag pótolják, amire őket a döntőbizottság szorítja is; b) hogy az alaki hiány miatt érvénytelen szerződés teljesítése voltaképpen a semmis szerződést pótló olyan új (reál) szerződést jelent, amelynek érvényességéhez már az írás nincs érvényességi nélkülül megkívánva; c) hogy a döntőbizottságnak felhatalmazása van a tervteljesítés érdekében a szerződés fogyatékoságait elhárítani, hiszen a német rendelet 9. §-a szerint a szerződés oly hiányossága esetén, amely az ország gazdasági politikájával ellentétes, a feleket kötelezni lehet a rendnek megfelelő állapot helyreállítására, ami a formahiány pótlásában és a tervnek megfelelően szállított áru átvételében áll. A Vertragsgericht elnöke 1954. július 15-i utóbb módosított utasításában azt mondta ki, hogy ha a hiányzó forma pótlását nem lehet kikényszeríteni, a felek között az általános szállítási feltételeket a kötbér vonatkozásában is alkalmazni kell, ha azonban a formszerű szerződéskötés elmaradásában mindkét fél hibás és annak pótlását sem lehet elérni, kötbért, kártérítést és minőségi hibán alapuló igényt nem lehet érvényesíteni, de a hibás szerződés címén az állam javára megfelelő bírság kiszabásának van helye. A Központi Döntőbírság egyik tagja, *Gentz* még tovább megy és lényegileg azt az álláspontot képviseli, hogy a német ptk. 125. §-ának azt a rendelkezését, amely a törvénybe nem szabott alakszerűségek meg nem tartásához a semmisség következményeit fűzi, a tervszerződésekre nem is lehet alkalmazni. *Gentz Suchnak* a 125 §-t respektáló fejtegetéseivel szemben a szovjetorosz ptk. 29. §-át enyhítő 1927. évi instrukcióra hivatkozik és tiltakozik a kapitalista érvénytelenségi szabálynak a kapitalizmus idején ismeretlen tervszer-

ződésre alkalmazása ellen. Persze a szovjet irodalomból kitűnően nem tartható érveléssel.

Az ellenkező póluson áll a Humboldt Egyetem polgári jogi intézete nézetét kifejtő *Annamarie Helmbrecht*, aki a forma tekintetében megkísérelt minden lazítást a tervfegyelem lazításaként fog fel, amely a termelési anarchia felé nyitna utat.

A vita még nincs lezárva, de abból azt a tanulságot máris levonhatjuk, hogy az alaki követelmények túlfeszítése még a megfelelően szervezett állami vállalatok viszonylatában is bonyodalmakra vezet és lényegileg helyes úton járunk, amikor a szerződés nélküli szállítások kiküszöbölése érdekében a 206/1951. M. T. számú rendelet 4. §-ának (3) bekezdését elejtettük, de az 50/1955. M. T. számú rendelet 6. §-ában az okiratbafoglalást kifejezetten nem tettük érvényességi előfeltétellé, a 8. és 9. §-ában pedig fenntartottunk olyan eseteket, amikor az egyik fél nyilatkozatára a válasz elmaradásához a szerződés létrejöttének következményét fűztük.

A leginkább keltett feltűnést, a 206/1951. M. T. számú rendelet 43. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a döntőbizottság hozzájárulásával bármely szerződéstől egyoldalú elállásnak van helye. Ebben a tervfegyelem teljes fellazítását vélték többen felfedezni. Megnyugtatósul közöltem, hogy a döntőbizottságok kellőképpen biztosítják a tervfegyelmet és az egyoldalú elállás engedélyhez kötése voltaképpen eddig sem jelentett mást, mint amit azt a közben megvalósult, lenini kijelentésre alapított megoldást, amely szerint a döntőbizottság a társadalmi tulajdon védelme vagy az önálló gazdaságos elszámolás biztosítása érdekében a meg nem felelő, tehát lényegileg a tervgazdasági érdekekkel összeütközésbe kerülő szerződéseket felbont-hatja.¹

Igen, nagy érdeklődést keltett a szankciós rendszerünk kiépítése és a minőségi

¹ Az 50/1955. M. T. sz. rend. 13. §-ának (1) bekezdése már világosan fejezi ki, hogy nem a felek valamelyikének nyilatkozata, hanem a döntőbizottság bont.

hiányokért való felelősség megoldása, valamint a szerződés teljesítése érdekében igénybe vett harmadikért való felelősség szabályozása. A szerződésszegésért való felelősség alóli kimentés kérdésében élesen vetődött fel, vajon a szállító fél miniszterének intézkedése harmadik személy elháríthatatlan cselekményének minősül-e. Egyéni véleményként nemmel válaszoltam. Az ellenkező megoldás arra vezetne, hogy a maga vállalatát a megfelelő utasítás kiadásával minden minisztérium mentesíthetné minden szankció alól, ami elviselhetetlen következményekkel járna.

Az ebben a tárgykörben tartott előadásom a történeti fejlődés vázolója után főleg azokat a kérdéseket érintette, amelyekben a 206/1951. M. T. számú rendelet módosítására történtek előkészületek és nem túl-száz az a megállapításom, hogy csaknem valamennyi kérdés időszerű a Német Demokratikus Köztársaságban is. De a két előadás és az azt követő vita igen távol van attól, hogy valamennyi ilyen közös kérdést felvetette volna. Ezért merült fel szinte szükségszerű feladatként Such és Knapp professzorokkal folytatott beszélgetéseink során szorosabb együttműködés megvalósítása. Ennek az együttműködésnek a tervezett formája az, hogy Vasziljev szófiai akadémikus professzor bevonásával biztosítjuk négy népi demokrácia szállítási szerződési jogszabályainak rendszeres cseréjét úgy, hogy mind a négy országban teljes jogszabályanyag álljon rendelkezésre. Ennek pedig nemcsak az lenne a célja, hogy az egyes országok szakjogászai a hazai joguk művelése során a külföldi megoldásokat megfelelően figyelembe vehessék, hanem az is, hogy egymás problémáihoz kölcsönösen hozzászólhassanak.¹

III. A családjog területén hasonló intenzív együttműködés kiépítésére a tapasztaltak nem nyújtanak alapot. A történeti előzmények különbözősége és az ország

egyelőre fennálló megosztottsága a Német Demokratikus Köztársaság számára nem egészen azt az utat jelölik ki, amelyen a mi jogunk haladt. Az előadásom nyomán kifejlődött vitát azonban igen termékenynek kell ezen a téren is tekintenem. Főleg három kérdés iránt jelentkezett igen élénk érdeklődés: a) a 18 éven aluliak házasságának megengedése; b) a házassági vagyoni jogi rendszer; c) a házasságon kívül született gyermek jogállásának szabályozása iránt.

Az első kérdésben egyes hallgatóim, így *Friedrich Jansen*, az ilyen házasságok megengedhetővé tétele mellett foglaltak állást, szemben a német javaslat mereven elzárkózó álláspontjával.

A házassági vagyoni jog kérdésében azt, hogy a német javaslat a házastársak vagyoni közösségét az életközösség alatt megszerzett vagyontárgyak feltűnően szűkre szabott körére valószínűsíti meg, szemben a mi általános vagyoni közösségünkkel, az magyarázza meg, hogy az előzmény nálunk a széleskörű szerzeményi közösség volt, míg a Német Demokratikus Köztársaság gyakorlata a nők egyenjogúsítása után a német ptk. házassági vagyoni jogi rendszerei közül csak a teljes vagyonelkülönítést tehetette magáévá. Ebből ered a német javaslat szűkkeblűsége a kevesebbet kereső házastárssal szemben.

A német javaslat szerint ugyanis a házassági vagyoni közösségbe csak azok a vagyontárgyak kerülnek, amelyeket a házastársak akár együtt, akár külön-külön kifejezetten a házastársak közös használatára szereznek be (bútor, rádió stb.). Minden egyéb felett az a házaspár rendelkezik, aki azt a keresményéből megszerzi. A házasság megszűnésekor az egyik házastárs vagyonában mutatkozó többletből a másik csak akkor kap kiegyenlítő részesedést, ha maga nem keresett, hanem a háztartási és gyermekgondozási teendők foglalták el. Meg kell mégis értenünk, hogy a vagyon elkülönülés rendszeréhez szokott német jogalkotó visszariad attól a megoldástól, hogy a házaspár a keresetéből a saját hasz-

¹ Azóta megkaptam Knapp és Such professzorok arra vonatkozó ígéretét, hogy az 50/1955. M. T. sz. rendeletünkre vonatkozó megjegyzéseiket cikk formájában a Jogtudományi Közöny rendelkezésére fogják bocsátani.

nálátára vagy foglalkozásának folytatására beszerzett vagyontárgyakat az őt elhagyó házastársától kénytelen legyen féláron még egyszer megvásárolni. Már pedig a mi megoldásunk onnan szemlélve lényegileg ezt jelenti. Meg kell jegyezni, hogy a kapott közlések szerint az említett „kiegyenlítés” szélesebb körre kiterjesztése van tervbevéve. Mértékét a bíróság esetenként fogja megállapítani. Hogy ebből esetleg nagyszámú per fog keletkezni, nem kelt komolyabb aggodalmat.

A házasságon kívül született gyermeknek az apa családjába való az ellen a beillesztése ellen, amelyet már az 1946. évi törvényünk megvalósított, igen sok aggodalom merült fel, főleg abban a vonatkozásban, hogy az apa az anya nevelő tevékenységét az őt megillető jogokkal visszaélve hátrányosan befolyásolhatja. Ezeket az aggályokat a törvényünk megfelelő rendelkezéseinek részletes ismertetésével és magyarázatával — azt hiszem — sikerült eloszlatnom, csak attól kell tartanom, hogy a hallgatóimat egyidejűleg arról is meggyőzzem, hogy a bíróság által megállapított apa a magyar jog szerint sem teljesen azonos a házasságbeli apával. Ezen a téren úgy látom főleg a Szovjetuniónak az apaság kutatását kizáró szabályozása folytán nem lehet várni a német javaslatnak a mi jogunk megoldása felé közeledő módosulását. Előreláthatóan megmarad az a megoldás, amely a házasságon kívüli apa terhére csupán tartási kötelezettséget állapít meg, amelynek biztosítását szolgálja az ilyen gyermek megfelelő öröklési joga is. El lehet ismerni mégis ennek a megoldásnak azt az előnyét, hogy a kevesebb jövedelmet nyújtó apaság megállapítása nélkülözhetővé teszi a biztos apának azt a kutatását, ami szükségképpen gyakran eredményezi a nők egyenjogúságának kisebb-nagyobb sérelmét.

Félreérthetetlen idegenkedéssel fogadta a hallgatóság azt a megoldásunkat, hogy a nem házasságból született gyermek esetében még fiktív apa anyakönyvi bejegyzésével is gondoskodunk arról, hogy a gyermek

más nevet viseljen, mint az anyja. Ez az idegenkedés a német névviselési szabályok és szokások mellett nagyon érthető. A német javaslat nem ismeri a volt feleségnek a férje neve viselésétől való eltiltását. A nők pedig a saját előnevükhöz kapcsolva viselik a saját születési nevüket vagy a férjük nevét. Ha tehát pl. Frau Grete Maier neve a fiát, akinek Hans Maier a neve, ebben semmi feltűnő nincs, ez a helyzet akkor sem lehet másképp, ha Frau Maier özvegy, vagy elvált asszony, az anyával közös név viselése tehát egyáltalán nem utal Hans Maier házasságon kívüli származására. Ha ellenben a gyermeket Hans Wolfnernek nevezik, éppen ez lehet a megsejtenítő. A mi származást leplező formánk lenne ott éppen leplező jelentőségű.

Ebből a kevés példából is nyilvánvaló, hogy a család jog terén a nemzetközi együttműködésnek egészen sajátos a légköre. Nem lehet vitás, hogy a Német Demokratikus Köztársaság ugyanazoknak a családjogi alapelveknek a maradéktalan megvalósítására törekszik, mint a magyar törvény és az sem kétséges, hogy az erre a mindkét helyen nagy körültekintéssel megválasztott eszközök nem alkalmatlanok. Mégis eltérnek egymástól nemcsak, sőt talán nem is elsősorban a történeti előzmények eltérése folytán, hanem azért, mert a családjog terén széles lehetőségei vannak különböző társadalmi szokásbeli és tudatbeli olyan eltéréseknek, amelyeknek a megszüntetésére nem is szükséges törekedni.

Valószínű, hogy a fejlődés további szakaszain ezek az eltérések fokozatosan tompulni fognak és jórésztben meg is fognak szűnni. A mai helyzetben azonban csak az állapítható meg, hogy a mi családjogi megoldásaink ismertté tétele komoly érdeklődésre tarthat számot, szorosabb tudományos együttműködésre azonban nem nyílik nagyobb tér. A német javaslat előkészítő tárgyalásai egyébként is abban az utolsó fázisban voltak amikor már minden vitássá tehető kérdés nemcsak fel volt vetve, hanem lényegében el is volt döntve úgy, hogy néhány újabb adalék —

a magyar megoldásoknak az ismertetésén túlmenő exponálása — azon nehezen változtathatott volna.

IV. Kétségkívül a legátfogóbb témakört a polgári jogi kodifikációs problémákról szóló előadásom ölelte fel. A Német Demokratikus Köztársaságban is előbb-utóbb szükség lesz arra, hogy a még mindig hatályban levő 1896. évi polgári törvénykönyvet újjal pótolják. Az ország kettészakítottsága azonban ezen a téren is komoly visszatartó erő. A *modus vivendi* a polgári törvénykönyvnek az az igazságügyminisztériumi kiadása nyújtja, amely az Alkotmány és más új jogszabályok folytán alkalmazhatatlan rendelkezéseket megjelöli és az új jogszabályokra megfelelő utalást tartalmaz. Az egyetemi előadások hallgatása során ezeknek a módosulásoknak igen alapos feldolgozásáról győződtem meg (Leipzigben *Such* professor és *Klinger* docens, Halleban *Dornberger* docens előadása során).¹

Éppen a kodifikációs tervekre tekintettel, amelyek még nem léptek a megvalósulás stádiumába, a legnagyobb érdeklődés az iránt az eljárás iránt nyilatkozott meg, ahogyan nálunk a kodifikációs munkálatok folynak. *Hilde Benjamin* igazságügyminiszter asszonynak a tudományos tematikák elkészítéséről, kormánybizottsági megvitatásról, az első szövegek elkészítéséről kormánybizottsági, majd szélesebbkörű szóbeli és írásbeli tárgyalásáról igyekeztem világos képet adni. A szabályozás terjedelme körében a szerzői jog és a nemzetközi magánjog kérdései merültek fel. De természetesen a legélesebb vitát az a közlésem vetette fel, hogy a magyar javaslat az általános rész mellőzését tervezi. Nagyon érdekes volt *Töplitz* államtitkárnak az a közlése, hogy a jog népszerűsítése érdekében 1946-ban felmerült az adásvételi szerződésnek a kiindulási pontul választása, amivel

szemben a mi tervezett megoldásunk már a középutat jelenti. Csaknem általános volt a felszólalóknak, köztük *Knapp* és *Nathan* professzoroknak és *Dornberger* docensnek az az álláspontja, hogy lehet olyan általános részt felépíteni, amely csupán a szocialista jogban is helyénvaló absztrakciókon épül fel. Ennek a nézetnek a kifejtésére azzal adtam alkalmat, hogy elég részletesen ismertettem *Világhy Miklósnak* azokat a fejtegetéseit, amelyek a német polgári törvénykönyv általános részében található absztrakcióknak a jog osztálytartalmát elleplező szerepét mutatják ki. Meg kellett mondanom, hogy ezekkel a fejtegetésekkel nem akartam minden elképzelhető általános résznek azonos jelentőséget tulajdonítani, de a megállapítások éppen a német polgári törvénykönyvre kétségkívül találók. Ezzel szemben ellenvetés nem is merült fel. Az általános részhez való ragaszkodást legfőképpen a megszokottság magyarázza, ezért rámutattam az általános részt mellőző francia és osztrák megoldásra, arra, hogy a német polgári törvénykönyvet követő burzsoá törvénykönyvek mennyire különbözőképpen fogják fel az általános rész feladatát, végül, hogy az 1945 óta folyó francia kodifikációs munkálatok milyen nehezen tudják a tervezett általános részt kialakítani, sőt annak terve elejtettnek tekinthető. Vitába kellett szállnom *Knapp* professzorral, aki azt a véleményét fejtette ki, hogy a személyjog nem lesz más a törvénykönyvünkben, mint egy csonka általános rész. Az alanyokról szóló rendelkezések nem jogviszonyok szabályai, hanem kompetenciát állapítanak meg jogviszonyokban részvételre és azok biztosítására. A személyiségi jogra vonatkozó rendelkezések viszont nyilván nem „általánosak”, hanem a polgári jogi viszonyok egy különleges nem vagyoni jogi típusát szabályozzák.

Ez a témakör volt egyébként az, amellyel kapcsolatban a legtöbb olyan kérdést vetették fel a hallgatóim, amelyekkel az előadásom nem foglalkozott. Elsősorban arra a kérdésre kellett még kitérnem, hogy

¹ Hazatérésem után jelent meg a polgári jog általános részének tankönyve, amely kiváló sikerrel oldotta meg a német ptk. rendelkezéseinek új tartalommal való megtöltését. A mű ismertetését egyik legközelebbi feladatommak tekintem.

az állam a közhatósági szervek jogsértő intézkedéseiből az egyes polgárookra háruló kárt mennyiben köteles megtéríteni. Ez a kérdés Németországban időszerű problémát jelent. Kifejtettem, hogy a mi nézetünk szerint a dolgozók állama nem zárkozhatik el az elől, hogy a jogellenesen okozott és jogorvoslással el nem hárítható károkat megtérítse, és vázoltam — végleges álláspont közlése nélkül — a másodlagos kérdések megoldása tekintetében felmerült gondolatokat. Nagy volt az érdeklődés a lakásbérlet-viszonyok szabályozása iránt is.

Nagy érdeklődés kíséri a polgári jogi felelősségi rendszerünk kiépítését és a jogi személyek tervezett szabályozását is. Amennyire meg tudtam állapítani, a jogi személyeknek az a csoportosítása, amely a tervezetünkben szerepel, illetőleg a csoportosítás alap gondolata (részletesen nem az egyes polgárok akarataból létrejövő, hanem azokat a jogi személyeket kell szabályozni, amelyeknek fő hivatása, hogy a polgári jogi forgalomban részt vegyenek) általános helyesséssel találkozott. Váztoltam az alapítványok szabályozása mellett és ellen szóló érveket. Úgy láttam, hogy a vélemények ebben a kérdésben a Német Demokratikus Köztársaságban is megoszlanak.

Ebben a körben a kapcsolatok továbbfejlesztésének nincs olyan nagy jelentősége, mint a szállítási szerződések körében, de — úgy látom — lényegesen nagyobb fontossága van, mint a család jog körében.

Éppen mert a régi törvénykönyv helyébe új törvénykönyv alkotása távolabbi, de a jogászai köröket máris intenzíven foglalkoztató terv, minden eredményünk hozzáférhetővé tétele a német jogtudomány művelőinek igen nagy érdeklődésére tarthat számot. A Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst szerkesztősége minden bizonnyal rendszeresen át fogja venni a tudományos tematikák alapján a Jogtudományi Közlönyben megjelenő cikkeket, ha azokra a figyelmet kellőképpen felhívjuk. Ebben a vonatkozásban kíváncsi lenne, ha a polgári törvénykönyvünk tudományos előkészítő anyaga minél bővebben publiká-

lásra kerülne. A terv szerint meginduló Acta Juridica szerkesztése során is gondot kellene erre a szempontra fordítani.

V. Igen tanulságosak voltak *Knapp* professzor előadásai. Amint említettem, a leipzigzi előadásának csak a diskusziójában vettem részt, amely azonban elárulta magának az előadásnak gazdag tartalmát. A berlini előadás mély elméleti tartalmáról közvetlenül győződtem meg.

A leipzigzi előadás alapján különösen három kérdés körül alakult ki élénk vita. Az első a tulajdon jog tartalmára vonatkozott. *Knapp* professzor a tulajdon ún. „Vollrecht” elméletét fejtette ki és harcolt az ellen az álláspont ellen, amely a birtok, a használat és rendelkezés, mint tulajdonosi jogosítványok felsorolásával a tulajdon fogalmát kimerítettnek tekinti. Az egyik kategóriába sem sorolható jogosítványként említette, hogy a tulajdonos a dolgára nézve biztosítási szerződést köthet. Az ellenvéleménnyel szemben lényegileg *Knapp* professzor álláspontját tettem a magamévá, kiemelve azonban, hogy egyfelől a biztosításhoz való jog nem tulajdonosi jogosítvány, hiszen vannak olyan jogszabályok, amelyek valakit idegen dolog biztosítására köteleznek. Másfelől kifejtettem azt a véleményemet is, hogy *Sohm*-nak „Gegenstand” című tanulmánya, amely a „rendelkezés” fogalmát meghatározta, nagyban hozzájárult annak a szemléletnek a kialakulásához, amely a három jogosítvánnyal a tulajdon képét lezártnak tekinti. A másik kérdés a jogi személyekre vonatkozott. *Knapp* professzora a jogi személyek problematikáját azzal kívánja egyszerűsíteni, hogy nem jogi személyekről, hanem jogképes és cselekvőképes szervezetekről kíván beszélni. Ezzel szemben alig vitatható, hogy ezzel az elméleti probléma nem lenne megoldva, csak más síkra áttolva, mert az igazi probléma úgy merülne fel ismét, hogy ki vagy mi az, ami az emberen kívül jogképes, illetőleg cselekvőképes. Utaltam az 1928. évi magyar javaslat 43. §-ára, amely tulajdon-

képpen *Knapp* professzor álláspontjának a megfogalmazása. A javaslat azonban — indokolásából kitűnően — világosan látja, hogy ezzel a jogi személy elméleti problémáját nem oldotta meg és nem tette tárgyaltanná. A harmadik kérdés ezzel szorosan összefüggésben a költségvetési szervek jogi személyisége volt. *Knapp* professzor a csupán államigazgatási jogképességgel bíró alanyok elismerése helyett hajlik, ami *Venediktov* egy régebbi munkájában is felmerült. Ez a kérdés nálunk is csaknem azonosan merült fel és a vonatkozó rendelettel alig tekinthető véglegesen lezártnak.

Még érdekesebb, nálunk is időszzerű kérdések egész sorozatát vetette fel *Knapp* professzor a Német Jogtudományi Intézet ülésén tartott előadásában. Mélyenjáró elméleti megalapozottsággal és erős kritikával előterjesztett fejtegetései több ízben zárultak azzal a konklúzióval, hogy a csehszlovák tételes jog megoldása a felvázolt kérdésben nem kielégítő és ezt a helyes megoldásra irányuló javaslat követte. Nyilván Németország különleges helyzetéből fakadt *Hilde Benjamin* igazságügy-miniszter asszonynak az az ezzel kapcsolatos megjegyzése, hogy a német jogászok ne törekedjenek minden nehézség megoldását a jogszabályalkotásra hárítani, hanem igyekezzenek a meglevővel kijönni. Ez a megjegyzés azonban egyáltalában nem esett *Knapp* professzor fejtegetései igen magas értékelésének a rovására.

Az előadás első része számunkra is példamutató volt, főleg a mezőgazdasági jog művelése szempontjából. *Knapp* professzor megmutatta, hogyan kell igazán jogászai kézzel hozzányúlni a termelőszövetkezetek jogviszonyaihoz, amelyek körében az olyan jogi problémáknak egész sorát tárta fel, amelyek megoldásának komoly gyakorlati jelentősége van. Kiindulási pontul az a megállapítása szolgált, hogy a tulajdoni forma és a gazdálkodási mód nem esik egybe, így állami tulajdonban és kisártermelői vagy tőkéstulajdonban levő föld állhat szövetkezeti gazdálkodásban. Tagadta, hogy föld egyáltalán állhatna

személyi tulajdonban, az csak állami, kisártermelő vagy tőkéstulajdon tárgya lehet.¹ A tulajdoni forma és a gazdálkodási mód összeütközéséből ered az a kérdés, hogy a termelőszövetkezet művelése alatt álló föld függő termése kinek a tulajdonában áll. *Knapp* professzor álláspontja, amelyhez *Such* professzor is csatlakozott, az volt, hogy a függő termésnek a termelőszövetkezet a tulajdonosa, bár az azt hordozó föld gyakorlatilag sohasem szövetkezeti tulajdon. *Such* professzor érvként hozta fel, hogy a termés jégkár esetére a szövetkezet javára van biztosítva, *Knapp* professzor pedig, hogy a termés felgyűjtása nyilván a társadalmi tulajdont sértő bűncselekmény akkor is, ha kuláktól haszonbérrelt földet vitt be a haszonbérlet a termelőszövetkezetbe, holott a függő termés az ellenkező megoldás mellett tőkés tulajdonnak minősülne.

Ehhez az állásponthoz nem tudtam csatlakozni. A termés rendeltetése mind a biztosítás, mind a társadalmi tulajdon védelme szempontjából más kielégítő megoldást is enged, mint a termés tulajdonának a szövetkezetre átvitelét. Kielégítő megoldást ad az a szabály, hogy az alkotórész jogi sorsát a földolog jogi sorsa határozza meg. A függő termés tekintetében is elég az a védelem, amit a jog a szövetkezet használatában levő föld tekintetében nyújt. Egyébként is *Knapp* professzor ugyanúgy meglátja, mint nálunk *Világhy* professzor, hogy a föld feletti tulajdonjog a termelőszövetkezetbe bevitellel átalakul, a függő termés feletti tulajdonjognak ugyanilyen átalakulását nézetem szerint ugyancsak meg kell állapítani.

Nehéznek tartom *Knapp* professzornak azt az egyébként igen szellemes konstrukcióját, amely szerint a termelőszövetkezet kilépő tagja, ha a saját bevitt földje helyett csereföldet kap, ezen nem tulajdont, hanem valami elidegeníthető és örökölhető (emphytheosis-jellegű)² jogot kap. Ennek

¹ Ez aligha oldja meg a családi ház tulajdonosának a házhoz tartozó kis kerten fennálló tulajdonának minősítését.

² Ezt az elnevezést *Knapp* professzor nem használta, azt csak magyarázatul alkalmazom.

az elméletnek az az alapja, hogy a kilépő tag nem veszti el a formai tulajdonjogát az eredetileg bevitt földje felett és így a földtulajdona nem kettőződhetik meg. Viszont az, akinek a bevitt földjét a kilépő tag megkapja, anélkül vesztene el a földtulajdonát, hogy helyébe mást kapna, ami szintén nem lehet. Nézetem szerint a kérdés megoldása az, hogy aki a termelőszövetkezetbe belép, nemcsak a saját kilépése esetére veti magát alá a földjének azzal egyenértékű más földre kicserélésének, hanem arra az esetre is, ha más kilépő éppen az általa bevitt földet kapja meg. Természetesen helyénvaló lenne gondoskodni nemcsak arról, hogy a kilépő tag a neki kiadott föld telekkönyvi tulajdonosává váljék, hanem arról is, hogy a szövetkezetben bentmaradók telekkönyvi tulajdoni viszonyai is megfelelő rendezéshez jussanak. *Knapp* professzor fejtegetései figyelemztetést jelentenek arra, hogy a szövetkezetben bennmaradókra nem előnyös hatású a telekkönyvi viszonyaik minden kilépéssel fokozódó rendezetlensége.

A mi viszonyaink közt kevésbé érdekes további kérdés volt, hogy a belépő tag által a szövetkezetbe beviendő állatállomány és egyéb ingóságok milyen jogi tényre válnak szövetkezeti tulajdonná. Ezt a csehszlovák ptk. consensualis tulajdonátruházási rendszere teszi a kárveszélyviselés szempontjából gyakorlativá. *Knapp* professzor a belépő nyilatkozatot nem minősíti a tulajdon átruházására irányuló, a ptk. 111. §-ának megfelelő megegyezésnek és pl. a takarmányneműek tekintetében fajlagos beszolgáltatási kötelezettséget is megállapít. A mi jogunk tradíciós rendszerének egyik előnye nyilatkozik meg abban, hogy a belépés és az átadás közti időben véletlenül elpusztult szarvasmarha tekintetében a tag nyilván nem fog számot tarthatni semmiféle megtérítésre, míg a consensualis rendszer mellett a megtérítési igény megalapozható. Ennek elhárítására a csehszlovák jog szempontjából sem volt rám meggyőző a belépéstől a tulajdonátruházásban való megegyezés jellegének

megtagadása. Ebből a tárgykörből igen érdekes volt még annak bizonyítása, hogy a belépő tag által a saját földjéből megtartott háztáji föld sem kerül a tulajdoni viszonyok szempontjából más elbírálás alá, mint a más földjéből kapott hasonló rendeltetésű földterület.

Knapp professzor előadásának második része a szállítási szerződések problémáival foglalkozott. Sok új érvet hozott fel a szállítási szerződések önálló típusa mellett, amiből a kisegítő jogforrás tekintetében vont le érdekes következtetéseket. A felelősség kérdését élesen úgy vetette fel, hogy ki viseli a kárt, ha vétkeesség senki terhére nem állapítható meg és elismerte a csehszlovák vétkeességi rendszer hátrányos vonásait.

VI. A jogtudományi munka szervezése körül szerzett tapasztalataimról általánosságban más helyen is beszámoltam (Felsőoktatási Szemle), azt hiszem azonban, nem lesz felesleges, ha kissé a részletekre is kitérve, erre a kérdéskörre ezúttal is visszatérek, annál is inkább, mert megítélésem szerint a jogtudomány tervszerű munkájának irányítása, a munkalehetőségek biztosítása és a tudományos munka eredményeinek publikálása terén a Német Demokratikus Köztársaságban fennálló helyzet példaadó és a fejlettségnek igen magas fokán áll.

A jogtudományi munka középpontja a Német Jogtudományi Intézet (Deutsches Institut für Rechtswissenschaft), amelynek már a topográfiai elhelyezése is kiváló. Babelsbergben külön tágas épülete van. Az Intézet könyvtára a német és a külföldi jogtudományi irodalomnak hatalmas és az új megjelenésű művekkel állandóan gyarapított hiánytalan gyűjteménye. Csak az 1954. szeptember 1-től november 20-ig beiktatott művek jegyzéke 15,5 kéthasábos lexikális oldalt tölt meg. A szovjet, nyugat-német, francia, angol, amerikai és svájci irodalom termékei egyaránt jelen vannak. Az Intézetben 156 külföldi folyamatos

időszaki kiadvány¹ található. A Szovjetunió 23, Bulgária 7, Kína 2, Csehszlovákia 14, Lengyelország 14, Románia 5, Magyarország 15, Belgium 8, Anglia 9, Franciaország 16, Itália 1, Hollandia 2, Ausztria 5, Svédország 2, Svájc 9 és az Egyesült Államok 15 időszakos kiadvánnyal szerepel. Sajnálatos, hogy a magyar törvények és rendeletek gyűjteménye 1952-vel zárul.

Az Intézet foglalkozik az egyetemi tananyagot alkotó tankönyvek kiadásával is. Az 1954/55. évi munkatervében szereplő mintegy 96 munka közül 29 az egyetemi tananyag jellegű és 22 a fordítás főleg oroszról, de tervezve van egy mű, amely a Szovjetunió és a népi demokráciák szállítási szerződési irodalmának többkötetes gyűjteménye lesz. E gyűjtemény első kötete elkészült.

Az Intézet közleményeinek 1955. április 5-i száma 18 már megjelent munkáról számol be. Ha figyelembe vesszük, hogy a 96 tervezett munka sorában már nem szerepelnek az elkészült és kiadás alatt álló munkák,² az Intézet gondozása alatt álló munkák száma meghaladja a 120-at. Hogy ehhez mérten a megjelent munkák száma viszonylag alacsony, annak az a magyarázata, hogy az Intézet kiadási tevékenysége igen alapos előkészítés után csak most jön lendületbe.

A megjelent munkák közül mindössze egy jelent meg 3000 példányban, az általánosan alkalmazott példányszám 5000, de előfordul 10, 13, sőt 20 000 példányos kiadás. A felső határt a büntetőeljárás jog érte el és abból 9400 példány már el is kelt. *Krögernek* az államigazgatás helyi szervei munkamódszeréről szóló 13 000 példányban megjelent munkájából 11 255 példány elkelt. 1000 példányon aluli elhelyezés egyáltalán nem fordul elő.

Az Intézetnek az egyetemekkel való szoros kapcsolatát nemcsak a tankönyvek-

ről való gondoskodás intézeti feladatátétele biztosítja, hanem a más intézetektől lényegesen eltérő szervezete is.

Az Intézetnek a jogtudomány fő ágazatainak megfelelő hat osztálya van. Ezek: 1. az állam- és jogelméleti; 2. az állam- és igazgatási jogi; 3. a büntetőjogi; 4. a polgári jogi; 5. a munkajogi; 6. az eljárásjogi osztály. Az utóbbi feladatköre a büntető és a polgári eljárási jogra terjed ki.

Az egyes osztályok tudományos titkárai az Intézet dolgozói. Az osztályok vezetői és tagjai az egyetemek professzorai, docensei és asszisztensei sorából kerülnek ki.

Ennek a következménye azután, hogy az Intézet munkaterve adja az egyetemi tanszékek (intézetek) tudományos munkatervének is a gerincét. Az egyetemi oktatóknak az Intézettől kapott feladatai egy-szersmind egyetemi tudományos feladatokká is válnak. A fiatalabb oktatóknak a munkatervbe beillesztett dolgozatai egyszersmind doktori, illetőleg habilitációs értekezések. Ezzel el van érve, hogy a tanszéki munkaterv, amelyek természetesen az oktatói feladatokra is kiterjednek, gondoskodnak arról, hogy az oktatók számára megfelelő idő álljon rendelkezésre az intézeti munkatervbe felvett dolgozatnak a kitűzött időre való elkészítéséhez. Természetesen az egyetemi munkatervben olyan tudományos dolgozatok is szerepelnek, amelyek az Intézet munkatervének körén kívül esnek.

Az Intézetnek külön publikációs osztálya gondoskodik az elkészült művek közzétételéről. Arra a kérdésemre, hogy a megírt művek kiadásával kapcsolatban nem merülnek-e fel nehézségek, az osztály vezetőjének, Weis Wolfgangnak a válasza szerint a kinyomatásnak két előfeltétele van, hogy a mű időszerű kérdést dolgozzon fel és meglegyen a megfelelő tudományos színvonala. A tervben való előirányzottság tehát nem előfeltétel.

A tankönyveken kívüli publikációk eddig két sorozat, a nagyobb és kisebb művek sorozata közt oszlottak meg. Ezt a rendszert feladták és most már az egyes osztá-

¹ Nyugat-Németország természetesen nem külföld.

² Ezek közül időközben a polgári jog körében megjelentek Tarhov szovjet vendégprofesszornak a német egyetemeken tartott vendégelőadásai, Posch docensnek a tőkésársulásokról írt monográfiája és a polgári jog általános részének tankönyve.

lyok szerint csoportosítják a kiadványokat. Az egyes osztályok kiadványait a borítólapok különböző színe is megkülönbözteti.

Természetesen előfordul, hogy a művek megírásában a kitűzött határidővel szemben egészségi okokból és más akadályozó körülmények folytán bizonyos késedelem áll be. Az Intézet nyomtatásban megjelenő közleményei (Mitteilungsblatt nur für den internen Gebrauch) ezeket a jelenségeket azonnal regisztrálja és megjelöli a nehézségek elhárításának útját is. A hazaérkezésem óta kapott információim szerint a további kiadványok előkészületei tervszerűen haladnak előre. A polgári jogból pl. a kötelmi jog általános és különös része, valamint a dologi jog készültek el.

Meg kell jegyezmem, hogy az Intézet egyes osztályainak tudományos titkárai a munkatervben szereplő tudományos feladatokat is kapnak.

A tudományos munka egységes szervezése azonban természetesen nem szünteti meg az egyetemek tudományos központ jellegét. Követésre méltó intézmény az egyes egyetek „Wissenschaftliche Zeitschrift”-je. Ilyet a Walter Ulbricht Akadémia is kiad, bár csak az állam- és jogtudományokkal foglalkozik. Ennek a terjedelmes családjogi számát a családjogi előadásom során igyekeztem minden vonatkozásban értékesíteni. De sokkal jellegzetesebb a „Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität Halle—Wittenberg” c. folyóirat IV. (1954/55.) évfolyamának a társadalmi és nyelvtudományi sorozathoz tartozó 1. és 2. füzeté (összesen 292 old.), amelyet a hallei egyetemen tett látogatásom emlékéül *Hartwig* dékántól kaptam meg.

Ezeket a folyóiratokat kéziratként nyomtatják ki, azok könyvárusi forgalomba nem kerülnek, hanem kizárólag csere útján szerezhetők meg. Az egyetek tudományos dolgozói ezen az úton nemcsak publikációs teret kapnak, hanem a Német Demokratikus Köztársaságnak még a devizagazdálkodás terén is nagy hasznot

hajtanak, mert a belföldi nyomdai költségek árán lehetővé teszik a külföldi folyóiratok valutáris áldozat nélküli megszerzését. Ez a szempont az, amely nálunk a jogtudomány terén egyáltalán nem érvényesül.

A hallei folyóirat kb. a Jogtudományi Közlöny múlt évi formájában kéthasábos nyomással, de rendkívül finom papíron, gazdag kiállításban jelenik meg. Az általam megkapott első szám Thomasius születésének 300. évfordulója alkalmából Thomasius arcképét színes műmellékletként tartalmazza. Róla, illetőleg az egyetem életében betöltött szerepéről szól *dr. Schubart-Finkentscher Gertrud* professzornő bevezető tanulmánya. A németországi kommunista párt megalapításának előzményeiről, a tömegpusztító fegyverekkel szemben a nemzetközi jog álláspontjának kifejtéséről, a szocializmus gazdasági problémáiról a Szovjetunióban, Bél Mátyásról, a spanyol szabadságharcról (1936—1939), Luther álláspontjáról az egyházi törvényhozás kérdésében, a karlsruhei kommunista peréről, a burzsoá állam büntetésvégrehajtásának jellegéről szóló tanulmányok, végül egy nyugatnémet előadás (*Weinkauff: Richtertum und Rechtsfindung in Deutschland*) élesen bíráló elemzése keltik fel a magyar jogász figyelmét, de Beethoven symphoniáinak méltatásáig számos más szakbeli tanulmány is gazdagítja a folyóiratot, amely diagrammok, táblázatok és fényképek közlésével sem takarékoskodik. Megjegyzem, hogy a Bél Mátyásról szóló tanulmány Magyarországon megjelent műveket (*Monumenta evangelicorum*, Pest, 1861., 1865., Horányi; *Nova memoria Hungarorum*, Pest, 1792.) is felhasznál és a berlini finn-ugor intézetben található eredeti leveleket is ismeri. A folyóirat egyik orosz nyelvű cikkét Tarhov professzor írta a család társadalmi jelentőségéről és a szovjet családi jog alapelveiről.

A tanulmányok írói között 12 professor, 3 docens, 1 asszisztens, 1 kandidátus, 2 doktori fokozatú, 2 okleveles közgazda, 2 tudományos fokozat nélküli szerző van.

Hasonló folyóiratok megindítása — ha nem is a hallei gazdagsággal — nálunk sem lenne elérhetetlen. Különösen, ha a három egyetem indítana egy közös ilyen kiadványt. A gazdasági előnyei ennek a megoldásnak teljes mértékben csak akkor jelentkeznének, ha azt nem magyar nyelven, vagy nemcsak magyar nyelven böcsátanánk közre. Lehetne arra gondolni, hogy az ilyen jellegű cserefolyóirat éppen a legkevesebb megfelelő csereanyaggal rendelkező társadalmi-történeti tudományok körére korlátozódjék.

Természetesen a tudományos munka megszervezésének tökéletesítésével még nem valósul meg a tudományos munka eredményessége, a másik előfeltétel, a tudományos munkára képes emberek megfelelő munkahelyre állítása és a tudományos munkalehetőségek biztosítása. Ebben a vonatkozásban példaképpen emelem ki, hogy a leipzig-i egyetem polgári jogi intézetében 1 professzor, 1 docens, 8 tanársegéd és 2 aspiráns dolgozik. Ezek a munkások a polgári perjoggal együtt az utolsó félévben heti 16 óra előadást tartottak és heti 7 óra gyakorlatot vezettek, mégpedig három tárgyból három, egy tárgyból két hallgatói csoportban, összesen tehát 14 órában. Ami azt jelenti, hogy egy-egy oktatóra átlagosan heti $2\frac{1}{2}$ oktatási óra esett. Ezt az teszi lehetővé, hogy nincsenek megterhelve sem esti, sem levelező tagozattal, amelyeknek a terhére a német jogi karokról a Walter Ulbricht Akadémia teljesen levette.

Nem lehet azonban mégsem azt mondani, hogy az egyetemi oktatók munkaterhe kevés. A polgári jogi intézet vezetője, *Such* professzor, akiben egyébként a német egyetemi és jogtudományi élet egyik leg-hivatottabb, legaktívabb és legsokoldalúbb egyéniségét volt szerencsém közelebből megismerni, terve szerint heti 70 munkórát végez, ami azonban azért nem reális, mert nyilvánvalóan sokkal többet dolgozik. A 70 órából heti 20 óra van tudományos munkára és 24 óra a gyakorlattal való

kapcsolatra és a prodékáni teendőkre beállítva. Ebbe az utóbbi elfoglaltságba van beillesztve havonként két teljes munkanap a Deutsches Institut für Rechtswissenschaft ügyeivel való foglalkozásra, havonként egy teljes munkanap a Staat und Recht c. folyóirat szerkesztésében való részvételre, havonként 2 teljes munkanap kodifikációs munkálatokra és a berlini döntőbizottsággal való kapcsolat fenntartására.

Hasonló arányú a tudományos munkára előirányzott idő a többi dolgozóknál is. *Lausmann* asszisztensnek erre március 1-től heti 30 órája maradt. A szerzői és fel-találói jog tankönyvét írja az országos terv keretében.

De nemcsak az oktatói tevékenység arányos megosztása és tudományos munkára szánt idő kiemelkedése, hanem a munkahelyek megfelelő elhelyezése is lényegesen megkönnyíti az egyetemi oktatók tudományos munkáját. A háborús pusztítás nyomait a legnagyobb mértékben mutató Berlinben és Leipzigban a polgári jogi egyetemi intézetek a tágas és világos helyiségek egész sorával rendelkeznek. Természetesen ugyanez a helyzet Jenában és Halléban is.

Az a sok előnyös vonás, amelyet a német jogtudományi munka központi szervezése körében megismertem, csábít arra, hogy az ott megvalósult elgondolások követését javasoljam. Tisztában vagyok azonban azzal, hogy a mi adottságaink ugyanannak az útnak a követését sok vonatkozásban nem engedik meg. Mégis azt hiszem, hogy a Magyar Állam- és Jogtudományi Intézetnek akadémiai intézetté válása sok szervezési kérdést tesz nálunk is időszerűvé, amelyek megoldásában sok haszonnal lehet a Német Demokratikus Köztársaság megoldásait figyelembe venni.

Ezúttal sem mellőzhetem a hálás köszönet kifejezését a német kollégák irányában, akik közül a fentiekben leírt tapasztalatok összegyűjtésével kapcsolatban különösen *Such* professzor és *Büttner* intézeti igazgató igen messzemenő támogatását élveztem.

Nizsalovszky Endre

A Magyar Nemzeti Bankban működő nemzetközi kereskedelmi jogi munkaközösség munkájáról

1. A külkereskedelem és az azzal összefüggő bankügyletek jogi problémáival foglalkozó jogászok már hosszabb ideje észlelték, hogy a nemzetközi kereskedelem és az azzal kapcsolatos fizetések jogát Magyarországon jóformán senki sem művelte; a polgári jog tudományos művelői nem érték reá arra, hogy ezzel a szakjoggal behatóbban foglalkozzanak, a gyakorlati jogászok pedig a gyakorlat mindennapi problémáin túl nem igen jutottak el e joganyag tudományos műveléséig.

Általános megelégedést keltett ezért, amikor a Magyar Nemzeti Bankban, a Bank jogügyi osztályának kezdeményezésére, az elmúlt év őszén oly *munkaközösség* létesült, amely célul tűzte ki az említett terület művelését. A munkaközösség 1954 október elején tartotta alakuló értekezletét és azóta minden hónapban egy-egy vitaülésein rendezett. A jelen ismertetésben röviden beszámolunk a nyilvánosság előtt eddigi munkánkról.

Előrebocsátjuk, hogy a munkaközösség tagjai főleg a Magyar Nemzeti Bankban, a Külkereskedelmi Minisztériumban és a külkereskedelmi vállalatokban működő jogászok soraiból kerültek ki, de részt vettek a vitaüléseken az Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának és a Közgazdaságtudományi Egyetemnek egy-egy tanára, illetve tudományos munkatársai is, utóbb pedig más vállalati jogtanácsosok és ügyvédek köréből is kerültek ki résztvevők; bevontuk továbbá a Magyar Nemzeti Bank Devizaigazgatóságában dolgozó gyakorlati szakembereket is.

2. Az első, novemberi vitaülésen *Simon Gyula* a *meghitelezés néhány alapvető kér-*

déséről tartott előadást. Előadásában ismertette a meghitelezésnek mint jogintézménynek a kialakulását és rámutatott arra, hogy a meghitelezést eddig egyetlen kivétellel (Görögország) egy állam törvényhozása sem szabályozta. Nálunk most, a Polgári Törvénykönyv tervezetének elkészítése során merült fel az a gondolat, hogy a meghitelezést is a szabályozás körébe vonjuk. Ha törvényes szabályozással nem is találkozunk, a szakirodalom annál gazdagabb; az előadó ismertette a külföldi jogi irodalomban a meghitelezésről megjelent számos tudományos munka tartalmát. Az alapfogalmak is meglehetősen tisztázatlannak; még az is vitás, vajon azt a jogügyletet kell-e meghitelezésnek tekinteni, amely a vevő és az általa a meghitelezés megnyitásával megbízott bank közt, vagy pedig azt, amely a megbízott bank és az eladó (kedvezményezett) között jön létre. Az előadó határozottan állást foglalt az utóbbi mellett, kifejtve, hogy az előbbi jogügyletet nem meghitelezésnek, hanem csupán a meghitelezés megnyitására vonatkozó *megbízásnak* kell tekinteni.

Az előadó azután részletesen elemezte a megbízó és a bank, a bank és a kedvezményezett, végül a megbízó (vevő) és a kedvezményezett (eladó) közt keletkező jogviszonyokat; kifejtette többek közt, hogy a bank és a kedvezményezett közt létesülő jogviszony egyoldalú szerződés, amely a bank kötelezettségvállalásával és annak a kedvezményezett által (rendszerint hallgatólag) történt elfogadásával jön létre. Részletesen beszélt a visszavonhatatlan és a visszavonható, valamint az egyszerű és a megerősített meghitelezés közti különböző-

ségről. Az előadást igen élénk vita követte, amelynek során többek között Vásáry István vitába szállt az előadó egyes téziseivel, így pl. nézete szerint a bank és a kedvezményezett közti jogviszony nem szerződésen, hanem a bank egyoldalú kötelezettségvállalásán alapszik. Míg a visszavonhatatlan meghitelezés *felfüggesztő* feltételhez kötött jogügylet, addig a visszavonható meghitelezés *felfüggesztő és felbontó* feltételhez van kötve. Réczei László szerint a megbízó, a bank és a kedvezményezett közt háromágú, de egységes jogügylet jön létre, amelyben a felelősséget minden irányban a bank viseli.

3. A decemberi vitaülésen *Szilágyi Ernő* a *meghitelezés gyakorlati problémáiról* beszélt. Ismertette a meghitelezés fejlődését a harmincas évekig és egyre fokozódó szerepét a második világháború idején. A háború befejezése óta a meghitelezés jelentősége egyre növekszik, kivéve a tervállamokkal folytatott kereskedelem terén. A Magyar Nemzeti Bank ezzel kapcsolatban — mint általában a külkereskedelem terén — sajátos kettős feladatot tölt be: egyrészt a devizahatóság, másrészt a lebonyolító bank szerepét. Az előadó ezután vázolta a meghitelezés szerepét a biztonságos árubehozatal és a biztonságos árukivitel szolgálatában. A bank szakszerűen ellenőrzi az útvonal-, illetve okmányelőírásokat a népgazdaság érdekeinek fokozott szem előtt tartásával. A gyakorlatban főleg megerősített meghitelezések fordulnak elő, de — bár ritkábban — vannak meg nem erősített meghitelezések is. A bankok a meghitelezés alapján gyakran fenntartással fizetnek az előadó ismértette az ilyen esetekben előforduló problémákat, végül néhány gyakorlati példát mutatott be.

A munkaközösség a következő vitaülésen is a Szilágyi Ernő által felvetett kérdésekkel foglalkozott és különösen a visszavonhatatlan meghitelezés módosításának eseteit, a részszállításokkal kapcsolatos problémákat és a fenntartásos fizetés következményeit tárgyalta részletesen.

4. A februári vitaülésen *Rétfalvi Károly*

beszélt a *külkereskedelmi ügyletekkel kapcsolatos bankkezeség néhány elvi és gyakorlati kérdéséről*. Ismertette a pénzügyintézet által az árukivittel és árubehozatallal kapcsolatban elvállalt kezeség alapelveit. A bank a dolog természeténél fogva nem vállalhat felelősséget az eladót terhelő (áru-) *szolgáltatás* teljesítéséért, csupán *fizetést* ígérhet arra az esetre, ha a főadós fizetési kötelezettségének nem, vagy nem kellő mértékben tesz eleget. A bankkezeség — bár errenézve nálunk jogszabályi rendelkezés, mint pl. Svájcban, nincs — mindig írásba van foglalva. A bankkezeség többnyire készfizető kezeség: a mi jogunk szerint az ellenkezője (kereskedelmi ügyletről lévén szó) kikötésre szorulna. Egyes külföldi jogok csak erre vonatkozó kikötés esetén tekintik a kezeséget készfizető kezeségnek. Az előadó ismertette a gyakorlati különbséget a pénzügyintézet kezeségi nyilatkozat és a pénzügyintézet által kiállított hitellel között és felhívta a figyelmet a kezeségi ügylet járulékos voltára, amivel szemben a hitellel a pénzügyintézet önálló kötelezettségvállalását foglalja magában. A meghitelezésből (hitelleléből) folyó jogok csak akkor ruházhatók át másra, ha ez magában az okiratban meg van engedve; a kezeségből fakadó igények enélkül is, ipso jure átruházhatók.

5. A következő vitaülésen *Mangold József* tartott előadást. Az előadás tárgyát a *nemzetközi szállítmányozási és fuvarozási jog köréből* merítette, illetőleg egyes idetartozó érdekes kérdéseket világított meg. Gyakran szükség van arra, hogy a szállítmányozó ún. átvételi elismervényt (*Spediteurrezepiss*) állítson ki; ez főleg a vasúti forgalomban fordul elő, míg a kombinált vasúti-tengeri forgalomban a szállítmányozó átvételi elismervénye mellett a hajófuvarlevél átadását is elő kell írni. A szállítmányozó átvételi elismervénye bizonyos esetekben forgatmánnyal ruházható át. Az előadó ezután foglalkozott az „On board” és a „Shipped” megjelöléssel ellátott hajófuvarlevelek jogi természetéből, illetve az e megjelölések közti különb-

ségből folyó következményekkel. Részletesen ismertette végül a vasúti fuvarozásból eredő károk érvényesítésénél követendő egyes eljárási módokat és beszélt arról a gyakran igen nagyjelentőségű kérdésről, hogy — több vasúti társaság részvétele esetén — célszerűen melyiknél kell a kárigényt érvényesíteni.

6. *Vásáry István* áprilisban a *hajófuvarlevéllel kapcsolatos néhány kérdésről* tartott előadást. Rámutatott arra, hogy a hajófuvarlevélnek hármas jellege van: áruátvételi elismervény, fuvarozási szerződés és értékpapír (áru papír). Foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a hajófuvarlevél milyen esetben és mennyiben tekinthető fuvarozási szerződésnek, milyen joghatások fűződnek a fuvaroztató és a hajós között a hajófuvarlevél kibocsátása előtt kötött előzetes megállapodáshoz. Részletesen tárgyalta az előadó a hajófuvarlevél értékpapír- (áru papír-) jellegét különböző államok joga szerint, a hajófuvarlevél lényeges kellékeit és a hajófuvarlevél értékpapír-jellegéhez fűződő joghatásokat. Ismertette a hajófuvarlevél különböző fajtáit a legitimáció szempontjából és a hajófuvarlevél forgathatásának jogi és időbeli korlátait. Kiemelte, hogy a hajófuvarlevél forgatója nem felel a forgatmányosnak a hajófuvarlevélben foglalt fuvarozói ígéret, illetve kötelezettség teljesítéséért, tehát a forgatmányosnak nincs visszkéresi joga. Kifejtette, hogy a hajófuvarlevelekkel foglalkozó 1924. évi bruxellesi egyezményben a hajófuvarlevelekre vonatkozó előírásoknak nincs befolyása a hajófuvarlevélnek értékpapírként való minősítésére, hanem az okmányoknak ezt a jellegét mindig az irányadó nemzeti jog szerint kell elbírálni. Foglalkozott a hajófuvarlevél forgalma kapcsán az áru tulajdonának átszállásáról alkotott téves nézetekkel és azzal, mennyiben esik egybe a hajófuvarlevél átadása az áru tulajdonának átszállásával és milyen esetekben tér el attól. Külön kiemelte az angol Bill of Lading Act azon rendelkezésének jogi következményeit, amely szerint a hajó-

fuvarlevél forgatása a fuvarozási szerződésből eredő jogokat csak abban az esetben viszi át a forgatmányosra, ha az áru tulajdonjoga is a forgatmányosra szállt át.

7. Az évad utolsó, májusi előadását *Adorján György* tartotta „*A teljesítési hely szerepe a külkereskedelmi vételi ügyletben*” címen. Előadásában elemezte a teljesítési hely fogalmát és területi érvényesülésének körét. Rámutatott arra, hogy a teljesítési hely fogalma főleg a német jogterületen és azokban az országokban terjedt el, amelyek a német jog hatása alatt állottak. Kifejtette, hogy az a vulgáris jogi felfogás, amely a teljesítési helyet a kárveszély átszállásának helyével azonosítja, rendkívül szűkíti, torzítja a teljesítési hely fogalmát. A teljesítési hely olyan gyűjtőfogalom, amely különféle joghatásoknak meghatározott helyen való bekövetkeztét jelzi. E joghatások köre aszerint változó, hogy melyik földrajzi hely tekintendőt teljesítési helynek: az eladó lakhelye, az áru fekvésének helye, a vevő lakhelye, illetve más hely.

Előadásának másik részében az előadó ismertette több állam jogát abból a szempontból, hogy ezek miként szabályozzák a teljesítéshez fűződő egyes fontosabb joghatásokat, mint pl. a tulajdonjog, a kárveszély, a birtok átszállását. Végül pedig taglalta a legjellegzetesebb külkereskedelmi vételi ügyletek (CIF, FOB, Ex Ship) jogi sajátosságait és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara által egységesített nemzetközi fuvarparitás-szokványokat (Incoterms).

8. A munkaközösség első évi munkája csak kísérlet volt, de a résztvevők meggyőződése szerint sikerült kísérlet. A nyolc vitaülésen elhangzott előadások felkeltették az érdeklődést a napirenden levő tárgyak iránt és az a körülmény, hogy az egyes vitaüléseken megjelent 20–30 munkaközösségi tag és vendég legnagyobb része hozzá is szólt az előadáshoz, arra mutat, hogy a kezdeményezés termékeny talajra talált.

Simon Gyula

A Magyar Jogász Szövetség hévízi küldöttközgyűlése és vándorgyűlése után

1955. szeptember 23. és 25-e között tartotta a Magyar Jogász Szövetség hévízi küldöttközgyűlését, illetve vándorgyűlését. Ez a magyar jogászság demonstratív megmozdulása volt. Körülbelül 1000 jogász gyűlt össze a legkülönbözőbb munkaterületekről, hogy a közgyűlésen, előadásokon megtárgyalja a jogászság feladatait, a jogászokat érdeklő elméleti és gyakorlati problémákat. Társadalmi jelentőségét meghatározta, hogy 6 év után gyűltek össze újból a magyar jogászok, hazánk felszabadításának 10. évében, amikor mérleget vonhattak saját fejlődésük tekintetében. Bírák, ügyészek, ügyvédek, vállalati jogászok és tanácsai dolgozók, valamint a jogtudomány művelői — idősebb és fiatalabb generáció — jöttek össze, hogy élénk eszmecserét folytassanak. Nemcsak a hivatalos rendezvényeken, hanem azon kívül is.

Pártunk is megvizsgálta a Magyar Jogász Szövetség működését, bírálatában elismerte az eredményeket és rámutatott a hibákra, amelyeket a Szövetség munkájában megtalálhatunk. Pártunk bírálata nagyban segítette a küldöttközgyűlés munkáját. Pártunk és kormányunk elismerése jutott kifejezésre abban is, hogy több jogász kormánykitüntetést, miniszteri dicséretet kapott, amely a küldöttközgyűlésen került kiosztásra. Különös súlyt adott a hévízi találkozásnak az, hogy a szovjet szocialista jogászok képviselőjében, mint a VOKSZ kiküldötte résztvevő munkában *N. G. Szudarikov* elvtárs, a „Szovjet Állam és Jog” c. folyóirat megbízott főszerkesztője, aki a küldöttközgyűlésen is felszólalt, és tolmácsolta a szovjet szocialista jogászok üdvözlését, hozzászólt *Kovács Kálmán*, az igazságügyminiszter első helyettese előadásához. Felszólalásain kívül több megbeszélésen vett részt, és közvetlenül ismertette az élenjáró szovjet szocialista jogtudomány és gyakorlat eredményeit.

Az első napon a Magyar Jogász Szövetség küldöttközgyűlésére került sor. *Molnár Erik* igazságügyminiszter megnyitó beszédében ismertette a párt bírálatát és méltatta a küldöttközgyűlés jelentőségét. Ezután *Kovács István* elmondotta főtitkári beszámolóját. E beszámoló pártunk bírálata alapján méltatta az eredményeket és őszinte önbírálattal tárta fel a fogyatékoságokat. Ismertette a Jogász Szövetség oktató munkáját, amely a magyar és a szovjet szocialista jogtudomány megismertetésére és népszerűsítésére irányul. Méltatta a magyar nyelven megjelent szovjet jogtudományi munkák hatását, és helyesen mutatott rá arra, hogy sajátos módon az utóbbi időben visszaesett mind a szovjet, mind az önálló magyar jogtudományi munkák megjelenése. Foglalkozott a jogi folyóiratok kérdésével, amelyek közül a Magyar Jogot, a gyakorlati jogászok folyóiratát, a Jogász Szövetség adja ki. Ezenkívül részt vállalt a Jogtudományi Közlöny olvasótáborának megszervezésében is.

Beszámolójában foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a Jogász Szövetség taglétszáma emelkedett ugyan, de ezt nem tekinthetjük kielégítőnek a különösen a tanácsoknál dolgozó jogászok bevonása terén mutatkozik lemaradás. Jelentős eredményt ért el a Szövetség az utóbbi időben a bírák és ügyészek körében. Különösen eredményes volt a vállalati jogászok megszervezése. A Jogász Szövetségnek 35 helyi csoportja van. Fontos, hogy e helyi csoportok fokozzák tevékenységüket. A Jogász Szövetség keretében alakult szakosztályok új lendületet vittek a Jogász Szövetség szakmai és tudományos munkájába és vonzóerővel hatnak a legkülönbözőbb területen dolgozó jogászokra.

Ki kell emelni a Jogász Szövetség munkáját a békeharc területén. Ez mind belső propaganda-, mind nemzetközi munkájának középpontjában áll és ezen a területen komoly eredményeket ért el. Idegen nyelvű kiadványban ismerteti a Szövetség legújabb jogszabályainkat és ezekre vonatkozóan elméleti cikkeket is közöl.

A nemzetközi feszültség éveiben nemegyszer volt szükség arra, hogy a magyar jogászság egységesen emelje fel szavát olyan kérdésekben, mint az imperialisták koreai támadása, Nyugat-Németország felfegyverzése, egyes nyugati hatalmak merényletei a demokratikus szabadságjogok ellen (Beloianisz-ügy, Rosenberg házaspár kivégzése, Duclos-, Prestes-ügyek, az Amerikai Kommunista Párt vezetőinek törvénytelen elítélése.) Egy-két esetben a békemozgalom éppen a Magyar Jogász Szövetség által kifejtett jogász érveket használta fel akciói során, pl. a koreai háborúban fogságbaesett hadifoglyokkal való bánásmód kérdésében, vagy a Beloianisz-ügyben.

Annak a jogi anyagnak alapján, amelyet hazánk ENSZ-tagsága tárgyában állítottunk össze, a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetsége, mint az ENSZ egyik volt tanácsadó szervezete is támogatta az ENSZ-be való felvételünket. A Szövetség a DJNSZ egyik legtevékenyebb, legkezdemenyezőbb tagja. Szervező munkájával résztvett az utóbbi években tartott összes nemzetközi demokratikus jogászértekezleteken. A berlini, bécsi, prágai, lipcei, kalkuttai jogászkongresszusoknak a megszervezésében. A berlini, bécsi, lipcei kongresszuson a magyar delegáció minden tagja értékes hozzászólásokkal járult hozzá a sikerhez. A felszólalásokat a DJNSZ kinyomtatta és eljuttatta a világ minden részén élő tagjaihoz. Ázsia jogászaik ez év elején tartott kalkuttai összejevetelén a nemzetközi szövetség elnöke és titkára mellett Kovács István elvtárs képviselte a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségét.

Fontos feladatának tartja a Szövetség, hogy harcoljon a meglevő jobboldali hibák ellen. Küzdjön az állami és állampolgári fegyelem megszilárdításáért, a szocialista törvényesség helyes értelmezéséért és a társadalmi tulajdon védelméért, pártunk mezőgazdasági politikája végrehajtásának elősegítéséért. Mindezzel szorosan összefügg a jogi propaganda kérdése, amelyben a Jogász Szövetségnek komoly szerepet kell vállalnia. Ismertetni, népszerűsíteni kell az új szocialista jogunkat nemcsak a jogászokkal, hanem a dolgozókkal is. Ezt célozzák az eddig megjelent brosrák, tanulmányok, amelyek sok fiatal jogásznak első szárnypróbálgatásai voltak s ezt a munkát fokozni kell.

A Jogász Szövetség feladata az elméleti és gyakorlati dolgozók egységének elmélyítése, közelebbhozása egymáshoz, a Szovjetunióban végzett jogászok intenzívebb bevonása a Szövetség munkájába. Ismét meg kell teremteni a kapcsolatot az egyetemi hallgatók és a Szövetség között.

Kovács István beszámolója végén összegezte a feladatokat, amelyek az új vezetőség és a választmány előtt állnak. A beszámolót élénk vita követte, amelyben azonban főleg szervezeti kérdésekkel foglalkoztak. Általában hiányzott a felszólalásokból a bátor bíráló és önbírálat, amelyre pedig a főtitkári beszámoló megfelelő alapot szolgáltatott. A küldöttközgyűlés megválasztotta a választmányt, és a választmány saját kebeléből az elnökséget.

Szeptember 24-én és 25-én a vándorgyűlésre került sor Kovács Kálmán „A Magyar Jogászság feladatai a szocializmus építésében” c. előadásában behatóan elemezte a különböző munkaterületeken dolgozó jogászok feladatait, és ismertette a magyar szocialista jogászok további perspektíváját. Az előadás komoly visszhangot keltett, termékenyítően hatott és a különböző területeken dolgozó jogászok hozzászólásaikkal egészítették ki. Az előadás és hozzászólások alapján kibontakozott az a hatalmas és szerteágazó feladat, ami a szocializmust építő állam jogászáira vár. A Jogász Szövetség új vezetőségének meg kell szivlelnie az előadás és a hozzászólások anyagát, behatóan kell ezzel foglalkoznia, és az ezekben körvonalazott feladatokat munkájában hasznosítania kell.

24-én délután kezdődtek a Jogász Szövetség szakosztályainak párhuzamos ülései, amelyek még 25-én délelőtt is folytatódtak. Az előadások között voltak olyanok, amelyek igen nagy hallgatóságot vonzottak, mások azonban kisebb közönség előtt hangzottak el. Jogászaink még mindig nem látják eléggé a termelőszövetkezetek terén feladataikat, nem érdeklődnek eléggé ezen jogterület iránt, és ez nem elsősorban a gyakorlati jogászok hibája, ebben kétségtelenül szerepe van annak a mulasztásnak, amely a földjog és a termelőszövetkezeti jog területén az elméleti jogászokat terheli. A vándorgyűlést Hajdu Gyula „Az atomkorszak és a nemzetközi jog” kérdését tudományosan elemző, pártos előadása zárta be.

Nem lehet feladatom most az egyes előadások beható értékelése.¹ Megállapíthatjuk azonban, hogy az előadások színvonalasak, érdekesek voltak, a gyakorlat legfontosabb kérdéseit, szocialista jogunk új intézményeit vizsgálták és helyes lenne, ha mielőbb nyomtatásban is megjelenhetnének. Az előadásokat élénk vita követte, az előadók és hozzászólók között tudományos dolgozók, bírák, ügyészek, vállalati jogászok és ügyvédek szerepeltek. A vitában nem hiányzott a bíráló, és a hozzászólók fejtegetései is színvonalasak voltak. A legtöbb kérdést sokoldalúan vitatták meg, és megállapíthatjuk, hogy e szakosztályi előadásokon és vitákon valóban érvényesült az elmélet és a gyakorlat egysége, amely gyümölcsöző eredményhez vezetett.

Sokan és nem minden alap nélkül vetették fel azt a gondolatot, hogy a szakosztályi előadásokat már az első nap meg kellett volna kezdeni, hogy több

¹ *Jeszenszky Ferenc*: „A büntető perorvoslati eljárások időszerű kérdései.”

Kádár Miklós: „A szocialista népgazdaság termelékenységének és az életszínvonal emelésének büntetőjogi védelme.”

Oroszi Ferenc: „Házassági vagyoni jogi kérdések.”

Medve Zsigmond: „A termelőszövetkezetek földhasználat.”

Máltás György: „A munkaügyi viták elintézése.”

Takács Endre: „A munkajog szerepe a munkafegyelem megszüldítésében.”

Kovács Tibor: „A szakigazgatási szervek hatósági jogkörének tartalma.”

Szűberek Jenő: „A tárgyalás előkészítésének kérdései, előkészítő eljárás.”

Ujlaki László: „A szállítási szerződési rendszer és a döntőbizottsági eljárás újabb szabályozása.”

idő legyen a vitára. Az idő rövidsége miatt egyszerre túl sok előadás folyt, amelyek között ütközések is voltak. (Igy Jeszenszky Ferenc előadása lényegében a törvénykezési jogi szakosztály területére tartozott volna.)

A vándorgyűlésen tartott előadásokon beigazolódott, hogy helyesen járt el a Jogász Szövetség, midőn életre hívta a szakosztályokat, és a tudományos érdeklődésű gyakorlati jogászok előtt lehetőséget nyitott a tudományos továbbképzésre és munkára. További feladat, hogy a Jogász Szövetség e szakosztályok és a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Főbizottságának azonos szekciói között teremtsen meg az egészséges együttműködést, hogy ezzel is gazdagodjék a szocialista jogtudományt művelők tábora. Ezen a területen a Jogász Szövetség komoly szervező és mozgósító feladatot láthat el, a szakosztályokban sok fiatal jogász indulhat el a tudományos pályán.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar szocialista jogászok hévizi találkozója eredményes volt. Bebizonyította, hogy a meglevő fogyatékok mellett is az 1949-es hévizi vándorgyűlés óta jogászságunk komoly fejlődést tett meg, többségében szilárdan követi pártunk és kormányunk útmutatásait. Megállapíthatjuk, hogy vannak olyan gyakorlati jogász káderek, akik tevékenyen járulhatnak hozzá a magyar szocialista jogtudomány és gyakorlat fejlesztéséhez. Világossá vált, hogy igen sok potenciális energia van a népi demokratikus magyar jogászságban, és a Magyar Jogász Szövetség új vezetőségének kötelessége, hogy ezt a potenciális energiát realizálja, hogy élni tudjon a lehetőségekkel, hogy használja ki azt a pezsgést, amelyet a hévizi találkozó hozott felszínre. Az új vezetőség feladata, hogy az illetékes szervekkel együttműködve vigye előbbre szocialista jogunkat, jogtudományunkat, mélyítse el az elmélet és gyakorlat egységét, fokozza a jogi propagandát, szervező és mozgósító munkájával aktivizálja a jogászok széles rétegeit, hogy minden magyar szocialista jogász vegye ki részét a szocializmus építésében reá váró feladatok végrehajtásából.

Vas Tibor

A szocialista állam és jog megszilárdítása a szocializmus és a kommunizmus sikeres építésének legfontosabb feltétele*

I.

A marxizmus—leninizmus egybehangoltan felépített sokoldalú tanítás arról, hogy melyek azok az utak és módszerek, amelyek segítségével a forradalom alapján széttörik a régi kizsákmányoló rendszert és felépítik az új, magasabb fokú társadalmi rendszert, amely magában foglalja a rendszer első fejlődési fokát: a szocializmust és második fejlődési fokát: a kommunizmust. E tanítás abból indul ki, hogy a szocializmus és a kommunizmus építésének legfőbb eszköze a szocialista állam.

A szocialista államnak, mint a dolgozó tömegek kezében a szocializmus építése legfontosabb eszközének szerepéről szóló ezt a legfontosabb tételt feltétlenül elmélyülten meg kell érteni és le kell vonni belőle minden szükséges gyakor-

* N. G. Szudarikov elvtársnak, a VOKSZ jogi szakosztálya képviselőjének a Magyar Jogász Szövetség 1955. szeptember 24-i hévizi vándorgyűlésén elhangzott felszólalása.

lati következtetést mindenkinek, aki a szocializmust építő nagy hadsereg harcosának tartja magát. A marxisták már jóval a proletárforradalom győzelme előtt, nyíltan azt hirdették, hogy minden forradalom alapvető központi kérdése a harc a hatalom megragadásáért, a harc az állami, politikai uralomért, vagyis a harc az államért. A marxisták—leninisták úgy vélték, hogy nem elég, ha a forradalmi tömegek egyszerűen birtokba veszik a kizsákmányoló osztályok által megteremtett kész államgépezetet, hanem szét kell törniük, szét kell zúzniuk ezt a régi roskadozó gépezetet és létre kell hozniuk a maguk új, életképes államgépezetét, amely teljes mértékben alkalmas arra, hogy demokratikus alapokon megvalósítsa a régi társadalmi élet gyökeres átalakítását.

A marxizmusnak alaptétele az, hogy a régi állammal szemben tagadóan kell fellépni és azt feltétlenül össze kell zúzni. Ennek azonban semmi köze azokhoz az anarchista felhívásokhoz, amelyek azt célozták, hogy általában meg kell semmisíteni minden államot. Ezek a felhívások lefegyverezték a dolgozó tömegeket, pusztulásra kárhoztatták a forradalom ügyét, a marxizmus ezért ezeket a felhívásokat határozottan elvetette.

Kezdve Marxnak „Louis Bonaparte Brumaire 18-ája” c. művével, amely 1852-ben jelent meg, egészen Leninnek „Állam és forradalom” c. művéig, amelyet 1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén írt, a marxisták világosan és következetesen tudomására hozták mindenkinek az államra vonatkozó igazi céljaikat és gyakorlatilag meg is valósították ezeket a célokat, amikor megteremtették a világon az első szocialista proletárállamot.

A Kommunista Párt és a szovjet kormány figyelmét arra összpontosítja, hogy minden tekintetben megerősítse és tökéletesítse a szocialista államot, a szocialista állam valamennyi alkotóelemét és láncszemét, történelmének valamennyi fejlődési szakaszán.

A harmincas években (1927—30) a marxizmus vulgarizálói megkísérelték azt hirdetni, hogy megkezdődött államunk elhalása, azt állították, hogy a teljes kollektivizálás körzeteiben a szovjetekre nincs szükség és a szovjeteket kolhozgazgatási szerveknek kell felváltaniuk. Ekkor a párt és a kormány határozottan fellépett ezek ellen az igen ártalmas állásfoglalások ellen.

Az a szilárdan követett irányvonal, amelynek célja államunk megszilárdítása és tökéletesítése, konkrétan a következőkben jutott kifejezésre:

a) Széles körben kibontakozott a néptömegek irányában a nevelőmunka, mivel az állam ereje mindenekelőtt a tömegek magasfokú öntudatában rejlik. Lenin szavai szerint államunk azért erős, mivel „a tömegek nálunk mindent tudnak és mindenhez tudatosan fognak hozzá”. A tömegek nevelése abban az irányban történt, hogy megmagyaráztuk az állam kötelességeit és feladatait, propagáltuk bel- és külpolitikáját és meggyőztük a tömegeket arról, hogy az állam intézkedései a nép számára mindig és minden esetben előnyösek s arra irányulnak, hogy kielégítsék a nép anyagi és szellemi szükségleteit.

b) Megszilárdítottuk országunk népeinek barátságát és együttműködését, mivel országunk sok nemzetiségű, több mint száz nemzet, illetve nemzetiség lakja, amelyek helyes kölcsönös kapcsolata szilárdítja az egész szovjet társadalom belső összetartozását.

c) Megszilárdítottuk a munkásosztály és a parasztság sok milliós tömegei közti tartós szövetséget azáltal, hogy fokoztuk a város és a falu gazdasági kapcsolatát, helyes adópolitikát folytattunk a falun, a parasztokat a kollektiviz-

mus szellemében neveltük és munkából származó személyi tulajdonukat megvédtük mindenféle támadás ellen.

d) Állandóan fejlesztettük a szovjet demokráciát, amely lehetővé tette, hogy az ország közvetlen igazgatásába kezdetben az emberek millióit, majd az ország egész lakosságát bevonjuk. Ez nem csupán általános választások útján valósult meg, hanem a helyi szovjetek mellett működő bizottságok útján, a fontosabb törvények össznépi megvitatása útján, valamint az államhatalmi szervek és — tekintet nélkül betöltött tisztségükre — az egyes hivatalos személyek munkájában jelentkező fogyatékoságok bátor, éles bírálata útján.

e) Államunk megszilárdításának feladata megvalósult végül annak révén is, hogy ésszerűsítettük és tökéletesítettük az állami mechanizmust, beleértve a hadsereg, az igazgatási apparátus, a bíróság és az ügyészség valamennyi egységét.

A párt és a kormány a szovjet államapparátus állandó tökéletesítése során Lenin útmutatását követi. Lenin azt tanítja, hogy a szocialista állam igazgatási apparátusát a következőképpen kell felépíteni:

a) Az apparátusnak *szoros* kapcsolatban kell lennie a tömegekkel és a tömegekre kell támaszkodnia.

b) Az apparátusban *nem lehet helye a bürokratizmusnak*, az aktatologatásnak, a lakosság szükségletei és kérései iránti lelketlen magatartásnak.

c) Érvényesülnie kell a teljes *takarékosságnak*, az apparátus nem lehet tehát súlyos teherterheléssel az állami költségvetésben.

d) Érvényesülnie kell annak az elvnek, amely a felmerülő kérdések *testületi* megvitatását írja elő, egybehangolva ezt a határozatok végrehajtóinak egyszemélyes felelősségével.

e) Jelentős mértékben csökkenteni kell az anyagi termeléssel közvetlen kapcsolatban nem álló dolgozóknak, vagyis az állami apparátus alkalmazottainak számát. A minisztériumoknál, főigazgatóságoknál és trösztöknél alkalmazott mérnökök, technikusok, agronómusok és más szakemberek jelentős számát közvetlenül a gyárakba, üzemekbe, kolhozokba irányítják.

f) Meg kell szilárdítani az alsófokú területi igazgatási egységeket, különösen a községi szovjeteket, annak érdekében, hogy erősebbé váljanak, hogy több eszköz, nevezetesen szilárdabb költségvetés álljon rendelkezésükre és az eddiginél jobban finanszírozzák a szociális és kulturális intézkedéseket a falun.

g) Határozott formában fokozni kell a harcot a vezetésnek az államapparátus egyes láncszemeiben gyökeret vert hivatali bürokratikus módszereivel szemben. E bürokratikus módszerek abban nyilvánultak meg, hogy nagyszámú különböző írásbeli utasításokat küldöztek szét, anélkül, hogy ismerték volna az ügyek állását a falun, valamint a termelés területén.

h) Kiküszöböljük a kollektív vezetés elvének megsértéseit, különösképpen az olyan képviselői szervek, néphatalmi szervek vonalán, mint amilyenek a szovjetek.

A párt és a kormány a járási, területi és községi szovjetek ülészakainak rendszeres összehívását követeli meg avégből, hogy ezeken a küldöttek széles részvétele mellett alaposan megvitassák a gazdasági, állami és kulturális építés valamennyi olyan kérdését, amelyet az Alkotmány és más törvényhozási aktusok irányoznak elő.

i) Még szélesebben kibontakozik a bírálat és az önbírálat az állami és társadalmi szervezetek munkájában, különösképpen pedig az alulról, a nép-

tömegek részéről gyakorolt bírálát. Ezek a néptömegek a legközvetlenebbül érdekeltek abban, hogy az államapparátus pontosan és zavartalanul, jó órágepezetként dolgozzék. Rendkívül nagy jelentőségre tesz szert ebben az összefüggésben a különféle állami szervekhez a dolgozóktól érkező panaszok és beadványok pontos és idejekorán történő megvizsgálása.

j) Végül külön alá kell húzni a pártnak és a kormánynak azokat az intézkedéseit, amelyek a szocialista törvényesség további megerősítésére, a pártellenőrzés és állami ellenőrzés megszilárdítására irányulnak.

Téves lenne azt gondolni, hogy a szocialista állam megszilárdítására, az államapparátus tökéletesítésére irányuló most említett intézkedések korábban nem kerültek végrehajtásra. Nem így van. Ezeket alkalmazták mindig, most azonban különös jelentőségre tesznek szert, mivel az államnak mint a kommunizmus építése legfőbb eszközének a szerepe most még jobban megnövekszik.

A pártnak és a kormánynak számtalan útmutatása tanúskodik arról, hogy a mi országunkban, fejlődésének valamennyi szakaszán igen nagy fontosságot tulajdonítottak a törvényesség és a jogrend megszilárdítása kérdéseinek.

II.

Ha csak a legáltalánosabb formában is megismerkedünk a Kommunista Párt és a szocialista kormány által a szocialista jogról és a szocialista törvényességről az eltelt harminc év alatt hozott határozatokkal, nem nehéz megállapítani, hogy a párt és a kormány országunknak minden új fejlődési szakaszán hangsúlyozza a társadalmi viszonyok jogi szabályozásának egyre növekvő jelentőségét.

Az alábbiakban utalni kívánok néhány párt- és állami határozatra.

A kibontakozó polgárháború és a külföldi katonai intervenció körülményei között az 1918 novemberében összeülő VI. Rendkívüli Összoroszági Szovjetkongresszus külön határozatot hoz „a törvények pontos megtartásáról”, amely világosan kifejezésre juttatja azt a gondolatot, hogy a törvények szigorú és pontos megtartása elengedhetetlen feltétele a munkás- és paraszthatalom fejlesztésének és megszilárdításának.

Az Összoroszági Központi Végrehajtóbizottság ebben a feszült helyzetben is, amikor lényegében a szovjethatalom létének vagy nemlétének kérdése dőlt el, megállapította, hogy az Oroszági Szocialista Szövetséges Szovjet Köztársaság törvényeitől eltérő vagy ezeknek a kereteit túllépő intézkedések csak olyan esetben engedhetők meg, ha ezeket az intézkedéseket a polgárháború és az ellenforradalommal szemben folytatott harc rendkívüli feltételei tették szükségessé. Emellett minden olyan esetben, amikor ilyen kényszerű eltérés történt a központi szervek által megállapított irányelvektől, azonnal írásbeli jelentést kellett erről tenni a Népbiztosok Tanácsához.

1919 augusztusában a nagy Lenin a munkásokhoz és a parasztokhoz intézett felhívásában öt tanulságot jelölt meg, amit le kell vonni annak érdekében, hogy biztosítsuk az országot a kolcsakisták által okozott borzalmak megismétlődése ellen. E tanulságok közül az egyik az volt, hogy „a legszigorúbb forradalmi rendet kell tartani, ezentúl be kell tartani a szovjethatalom törvényeit és rendeleteit, s meg kell követelni, hogy mindenki végrehajtsa azokat”. Lenin ugyanakkor világosan megfogalmazta azt a rendkívül mély

gondolatot, hogy minden törvénytelenység mindig és minden esetben csak az ellenség céljait szolgálja.

A jog és a törvényesség jelentőségének kérdésével a párt és a kormány számos olyan határozatában foglalkozik, amelyek akkor kerültek kibocsátásra, amikor államunk áttért az új gazdasági politikára. Éles fordulat volt ez a szovjet állam belső életében. 1921 decemberében az Oroszországi Kommunista Párt XI. Összoroszországi Konferenciája „a pártnak a népgazdaság helyreállításával kapcsolatos soron levő feladatairól” szóló határozatában azt követeli az összes párt- és állami szervektől, hogy az ország életének minden területén honosítsák meg a forradalmi törvényesség szigorú elvét.

A IX. Összoroszországi Szovjetkongresszuson felszólalva Lenin ugyanakkor a következőkre mutatott rá:

„Most a polgári forgalom fejlesztésének feladata áll előttünk — ezt követeli az új gazdasági politika... Minél inkább kialakulnak a szilárd és megingathatatlan hatalmi viszonyok, minél inkább fejlődik a polgári forgalom, annál elengedhetetlenebb, hogy kiadjuk egy szilárdabb forradalmi törvényesség megvalósításának kemény jelszavát.” (Szikra, 1953. 33. köt. 165. old.)

Amikor a párt és a kormány hozzáfog az ország szocialista iparosításának a megvalósításához és ezzel kapcsolatban megkezdí a párt és az államapparátus átépítését, kijelöli az új feladatokat a gazdasági és az államépítés területén. A XIV. Pártkonferencia külön határozatában még nagyobb határozottsággal hívja fel az egész párt, az egész nép figyelmét a forradalmi törvényesség megszilárdításának és fejlesztésének kérdéseire.

A konferencia határozata a következőket mondotta:

„Felismerve azt, hogy a proletárállam megszilárdításával és vele szemben a széles paraszti tömegek részéről a bizalom további növelésével kapcsolatos érdekek és a párt által most folytatott politikával összefüggő kapcsolatok a forradalmi törvényesség lehető legteljesebb megszilárdítását követelik meg, különösen az alsó államhatalmi szervektől, a konferencia azt a határozatot hozta, hogy helyeselni kell a Központi Ellenőrző Bizottság kezdeményezését e feladat megszervezése tekintetében, minthogy ez a jelenleg a szovjethatalom és a párt előtt álló *alapvető* feladatok egyike.”

Valamivel később, a harmincas években a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a kormány az egész párt, az összes állami és társadalmi szervezetek és az egész nép minden erőfeszítését a falun a legnagyobb méretű forradalmi feladat megvalósítására, a mezőgazdaság kollektivizálására irányította.

Ekkor a Központi Bizottság és a kormány ismét fontos határozatokat hoz és nagyjelentőségű gyakorlati rendszabályokat foganatosít a forradalmi törvényesség további megszilárdítása érdekében. A Szovjetunió Központi Végrehajtóbizottságának és Népbiztosai Tanácsának 1932. június 25-én „a szocialista törvényességről” hozott határozatára és „a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának az összes helyi pártbizottságokhoz intézett felhívására” gondolok, amely utóbbi ugyanakkor került kiadásra. A Központi Bizottság és a kormány rámutatott akkor arra, hogy az egész párt- és állami munkában következetesen végre kell hajtani azt a követelményt, hogy minden dolgozó a legszigorúbban felelős a törvények megsértésére irányuló legkisebb próbálkozásért is.

Tovább is sorolhatnánk a pártnak és a kormánynak a törvényesség és a jogrend megszilárdítására vonatkozó útmutatásait, amelyek 1936-ban, a Szovjetunió Alkotmányának elfogadásával egyidőben, a háborút megelőző időszakban, a Nagy Honvédő Háború éveiben kerültek kibocsátásra, amikor az a kérdés dőlt el, hogy népünk szabad marad-e, vagy a német fasizmus rabságába kerül, továbbá azokat az útmutatásokat is, amelyeket a háború után bocsátottak ki.

Rögtön a háború után, 1946-ban hozták meg azt a határozatot, hogy ki kell szélesíteni és meg kell javítani a jogi oktatást, aminek ugyancsak jelentősége van a törvényesség megszilárdítása terén.

Végül kormányunk a közelmúltban, 1955 májusában elfogadta az ügyészi felügyeletről szóló új szabályzatot, amelynek fontos elvi jelentősége van és folytatása a törvényesség megszilárdítása terén az államunk által követett általános irányvonalnak.

III.

Mivel magyarázható az, hogy a mi szovjet kormányunk, miként a múltban, úgy most is, a belpolitika minden fordulatánál, mindig szilárdan hangsúlyozza a törvényesség növekvő jelentőségét és felhívja a figyelmet a törvényesség szigorú megtartásának szükségességére? Vajon azzal, hogy a törvényesség megsértésének esetei országunkban egyre növekszenek, hogy az elfogadott határozatok nem töltötték be szerepüket és új határozatokra van szükség? Vajon azzal, hogy a határozatok határozatok maradtak, a törvénytértek törvénytértek maradtak és számuk állandóan növekszik?

Nem, a magyarázat egyáltalában nem ebben rejlik!

Pártunknak és kormányunknak az a következetes irányvonala, amelynek célja államunk minden új fejlődési szakaszán a törvényesség megszilárdítása, mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a kommunizmushoz való közeledésünkhöz képest mind nagyobb és nagyobb követelményeket kell támasztani a szervezettség, a fegyelem vonalán. A dolgozó tömegek ereje mindenekelőtt szervezettségükben, összeforrottságukban rejlik, ezért minél magasabb fokú a munkásosztály és az összes dolgozók szervezettsége, annál erősebb a mi hatalmunk, hazánk hatalma, mivel a szervezettség és a fegyelem százszorososan növeli erőnket.

A törvényesség következetes megszilárdítását célzó irányzatnak az a magyarázata, hogy a dolgozó tömegek a kommunizmushoz való közeledés üteméhez képest mind újabb és újabb rendkívüli fontosságú és nehéz feladatokkal találják magukat szembe, amelyeknek a megoldása államunk valamennyi polgára erőfeszítésének és akaratának még nagyobb mértékű egyesítését követeli meg. A törvényesség elvei szigorú végrehajtásának követelménye azt jelenti, hogy minden egyes állampolgár alárendeli akaratát a közösség akaratának, az egész nép akaratának, hiszen a szovjet szocialista jogban jut éppen kifejezésre a szovjet emberek összpontosított állami akaratára.

Az egyes szovjet polgárok által elkövetett jogsértések a burzsoá ösztönösség, fegyelmezetlenség, anarchia maradványainak a jelentkezései. Ezeknek semmi közük nincs a szovjet emberek túlnyomó többségének aktivitásához, öntudatosságához, sziklaszilárd egységéhez.

A szocialista törvényesség, mint a szocialista államrendszerben maguknak a dolgozóknak törvényi formát öltött akaratuk, akárcsak a jog a maga egészé-

ben, különösen fontos alkotó szerepet tölt be a szovjet tervgazdálkodás fejlődésében. Ennek mindenekelőtt az a magyarázata, hogy a szocialista gazdaság, eltérőleg a magántulajdonon alapuló gazdaságtól, nem jöhet létre és nem is fejlődhetik ösztönös módon, hanem feltételezi a tömegek tudatos alkotó munkáját, az állam szervező tevékenységét, amely megfelel a gazdasági törvények követelményeinek. Az állam ezen alkotó, szervező tevékenységének egyenes kifejeződése többek között a különféle törvényhozási aktusok közzététele és végrehajtása.

Következésképpen a törvényesség elveinek az életbe való átültetése és a törvénytelenység elleni küzdelem egyenesen és közvetlenül kapcsolatos a mi népgazdaságunk tervszerű irányításának megerősödésével.

IV.

A szocialista törvényesség jelentőségének fokozódását államunk valamennyi fejlődési szakaszán megszabja továbbá a szovjet emberek anyagi jólétének és kulturális színvonalának szakadatlan növekedése, magát a szocialista társadalom teljes jogú tagjának érző valamennyi állampolgárunk saját emberi méltósága tudatának növekedése. A Szovjetunió valamennyi polgára azonban az elidegeníthetetlen jogokban, amelyeket a mi országunk nemcsak meghirdet, hanem gyakorlatilag meg is valósít, a szocializmus és kommunizmus építésében kifejtett saját erőfeszítései eredményeinek konkrét lerögzítését látja. Ezért a nép és a szovjet polgárok nem hallgatólagos szemlélői a törvényesség megsértéseinek, hanem aktív alkotó erőként lépnek fel, amelyre pártunk és kormányunk mindig támaszkodhat a törvényesség elveinek meghonosításáért és megszilárdításáért vívott harcban. A törvényesség megszilárdításáért folytatott harc során a párt és a kormány egyben küzd a szocialista demokratizmus kiszélesítéséért is országunk társadalmi-politikai életének valamennyi területén. Végül fontos rámutatni arra is, hogy a párt, a kormány, a szovjet nép azért is harcol a törvényesség megszilárdításáért, mivel a törvénytelenégeket a mi ellenségeink mindig kihasználták és kihasználják a szovjethatalom intézkedései elleni harcukban. A törvénytelenítés, az önkény az államapparátus egyes láncszemeiben kedvező helyzetet teremt mindenféle ellenséges, aláaknázó tevékenység számára. Ezt a gondolatot V. I. Lenin már 35 évvel ezelőtt kifejezésre juttatta. Világos, hogy „a szocialista törvényesség aláásása ellenségeink bűnös, kártevő tevékenységének egyik alapvető módszere”.

Ezek azok a kérdések, amelyekkel a magyar népi demokrácia jogászainak a szocializmus építésében betöltött feladataival kapcsolatban foglalkozhattam.

Befejezésül sok sikert kívánok a magyar népi demokratikus állam és a népi törvényesség megszilárdításához. Kívánom, hogy a magyar jogászok maximális mértékben járuljanak hozzá azokhoz a nagy szocialista átalakulásokhoz, amelyek e nagyszerű országban megvalósulnak.

N. G. Szudarikov

Népi demokráciánk földtulajdoni viszonyairól

I. A mezőgazdaság szocialista átszervezése, mint népgazdaságunk előtt álló közvetlen és egyik legfontosabb feladat, a jogtudomány terén is számos, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos kérdést vet fel, amelynek megoldása ma jogtudományi életünk legfontosabb feladatai közé tartozik. E kérdések között különösen nehéz, komplikált és éppen ezért sok vitára alkalmat adó probléma földtulajdoni viszonyaink jelenlegi helyzete, fejlődési útja és perspektívája. Földtulajdoni viszonyaink jogászai elemzése nem elvont jogelméleti kérdés, hanem igen fontos gyakorlati jelentőségű feladat, amelynek súlyát az adja meg, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének egyik lényeges problémáját képezi.

E cikk keretében nem áll módunkban részletesen foglalkozni mindazokkal a problémákkal, amelyeket a téma szükségszerűen magában rejt, s ezért csak a legfontosabb kérdésekre korlátozódva kívánjuk áttekinteni *földtulajdoni viszonyainkat* és részben érintve *földhasználati rendszerünket* is.

Népi demokráciánk földtulajdoni rendszerének általános vizsgálatánál a földreform által létrehozott forradalmi jelentőségű változásokból kell kiindulni, mivel hazánkban az 1945-ös földreform során számolódott fel a régi feudál-kapitalista magyar földrendszer és ugyanakkor a földreform során olyan — lényegében véve új — földjogi rendszer jött létre, amely egyben kiindulási alapul szolgált a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez is.

A földreformmal kapcsolatban gyakran fölvetődik az a kérdés, hogy miért nem nacionalizáltuk a földet, mint annak idején a Szovjetunióban tették, miért osztottuk szét a földet a dolgozó parasztok magántulajdonába?

Mint ismeretes, az imperializmus idején lejátszódó polgári demokratikus és proletárforradalmi átalakulás során egyik legfontosabb feladat a nagybirtokrendszer megszüntetése és a föld nélküli, vagy kevés földdel rendelkező agrárproletár és kisparaszti réteg földhözjuttatása. Hogy ennek a problémának a megoldása milyen földtulajdoni formában megy végbe, az mindenkor azoknak a történelmi fejlődés során létrejött gazdasági és társadalmi viszonyoknak a függvénye, amelyek a forradalom által megvalósított agrárátalakulás idején uralkodnak az adott országban.

Ott, ahol a forradalmi agrárátalakulást megelőző történelmi fejlődés során a mezőgazdaságban végbement kapitalista fejlődés a földbirtoknak még csak olyan koncentrációját hozta létre, hogy még nagyszámú agrárproletár, kis- és középparaszti réteg él a falun, de ezekben a paraszti rétegekben már mély gyökeret eresztett a földtulajdon hagyománya és vágya — ott a forradalom által megvalósított agrárátalakuláshoz számolni kell ezzel a hagyománnyal és nem lehet azonnal megvalósítani minden föld nacionalizálását.

Ismeretes, hogy a kapitalizmus fejlődése a magyar mezőgazdaságban az 1945-ös földreform idején viszonylag előrehaladott állapotban volt, de ugyanakkor nagyszámú agrárproletár, kis- és középparaszti réteg élt a falun, akikben az évszázados kapitalista jellegű fejlődés eredményeként mély gyökeret eresztett a földmagántulajdon hagyománya és vágya.

Éppen ezért ezek a paraszti rétegek csak a paraszti földmagántulajdon talaján állva és *azért* harcolva állottak szemben a nagybirtokkal, s idegen volt tőlük az egységes állami földtulajdon megvalósításának gondolata. Szemben

állottak a nagybirtokkal, de a nagybirtokosok földjét nemcsak használatba, hanem tulajdonjogilag is a magukénak akarták tudni.

Ezért történt az, hogy hazánkban, az 1945-ös földreform során a Szovjetuniótól eltérő, történelmi fejlődésünknek megfelelően másként oldottuk meg a földtulajdon problémáját, mint azt 1917-ben a Szovjetunióban tették. A földreform során elvettük a nagybirtokosok, tőkésék stb. földjeit és azokat a dolgozó parasztok kezébe adtuk ugyanúgy, mint ahogyan azt 1917-ben a Szovjetunióban tették. De míg a Szovjetunióban ezzel egyidejűleg minden földet állami tulajdonba vettek, addig nálunk a földreform során szétesztott földek az arra igényjogosult dolgozó parasztok magántulajdonába kerültek — vagyis a földreform során szétesztott földek tulajdoni szempontból a meglevő dolgozó paraszti földmagántulajdonhoz igazodtak.

A földreform végrehajtásával egész földtulajdoni rendszerünk jelentős változáson ment keresztül. A földreform eredményeként a magyar mezőgazdaságban a *dolgozó paraszti földmagántulajdon* lett az uralkodó földtulajdoni forma — szemben a földreformot megelőző időkkel, amikor a nagybirtok és a kulák földtulajdon uralkodott az egész magyar mezőgazdaságban. A földreform ugyanakkor jelentősen *egyszerűsítette* földtulajdoni rendszerünket, mivel lényegében véve megszüntette az összes félféudális földtulajdoni viszonyokat, a nagybirtokos földmagántulajdont, de ezzel egyidejűleg *lényegesen megnövelte és megerősítette az állami földtulajdont*. Kétségtelen, hogy az állami földtulajdonnak olyan mérvű megerősítése és megnövelése, amelyet a földreform megvalósított, csak úgy értékelhető, mint a föld részleges nacionalizálásának jelentős lépése. A dolgozó paraszti földmagántulajdon uralkodóvá válása és az állami földtulajdon megerősödése mellett a földreform a kulák földmagántulajdont is meghagyja, amely a fordulat évéig lényegében véve érintetlenül, a nagybirtok versenytársa nélkül játszotta eddigi szerepét, bár a földreform során szétesztott földek rovására nem gyarapodhatott, mivel ezek a földek a törvény értelmében 10 évi elidegenítési és megterhelési tilalom alá estek.

A földreform eredményeként földtulajdoni rendszerünkhöz hasonlóan földhasználati viszonyaink is egyszerűsödtek. A földhasználat terén a saját földtulajdonon és saját munkán alapuló dolgozó paraszti magánföldhasználat lett az uralkodó földhasználati forma. Ezzel egyidejűleg ugyan megmaradt, de jelentősen csökkent a félféudális földhasználati jogcímeken alapuló földhasználati viszonyok szerepe és jelentősége. Különösen a nagyhaszonbérlet vesztette el jelentőségét, amelyet 1948-ban végleg még is szüntettünk — a kishaszonbérletet pedig állami korlátozás és ellenőrzés alá helyeztük. Ezzel a kishaszonbérletet átmenetileg a népi demokrácia, a szocializmus építésének szolgálatába állítottuk. A részesművelés érvényesülési köre is erősen korlátozódott, de elsősorban a kulák földmagántulajdonnal kapcsolatban még mindig eléggé széles körben megmaradt.

A földreform eredményeként létrejött földtulajdoni és földhasználati viszonyaink tehát egy olyan mezőgazdaság képét mutatják, amelyre a kisárutermelő viszonyok a jellemzőek. Ennek a kisárutermelő mezőgazdaságnak a létrehozása történelmi szükségszerűség a magyar feudál-kapitalista gazdasági és társadalmi viszonyok megdöntése és az új, szocialista társadalom felépítésére való áttérés időszaka között.

Létrehozása szükségszerű volt azért is, mert e nélkül az átalakulás nélkül

nem lehetne megkezdeni és megvalósítani a mezőgazdaság szocialista átszervezését, létrehozni a szocialista nagyüzemű mezőgazdaságot. Az adott körülményeink között elképzelhetetlen volna a mezőgazdaság szocialista átszervezése az 1945-ben végrehajtott földreform nélkül. Ez a tény még inkább aláhúzza a földreform jelentőségét, s egyben azt a megállapítását is, hogy a földreform a régihez viszonyítva új földjogi viszonyokat hozott létre a magyar mezőgazdaságban.

Közvetlenül a földreform után földtulajdoni rendszerünk az alábbi földtulajdoni formákban tevődött össze:

1. Állami földtulajdon.
2. Községek (önkormányzatok), legeltetési társulatok stb. (közösségek) földtulajdona.
3. Földmagántulajdon
  - a) dolgozó paraszti földmagántulajdon és
  - b) kulák földmagántulajdon.

A fordulat évével hazánkban megindult a mezőgazdaság szocialista átszervezése, s az eltelt hét esztendő további lényeges változásokat hozott a földtulajdon terén is. Ezek a változások minden földtulajdoni formát érintettek, hol kevésbé, hol lényegében megváltoztatva a tulajdonjog tartalmát, s ezért a változások vizsgálatát egybe kell kötnünk az egyes földtulajdoni formák általános vizsgálatával. Mindenekelőtt az állami földtulajdont kell általános vizsgálat tárgyává tennünk.

II. Az állami földtulajdon szocialista jellegű földtulajdon, amelynek *alanya* az állam a maga egészében véve. Sem a tanácsok, amelyek meghatározott funkciókat teljesítenek az állami földtulajdonnal kapcsolatban — sem pedig az egyes állami gazdaságok, állami vállalatok és intézmények stb., mint ezeknek a földeknek használói, nem alanyai az állami földtulajdonnak. A tanácsok az állam nevében, az állam képviseletében rendelkezési és igazgatási feladatokat látnak el az állami földtulajdonnal kapcsolatban, az állami gazdaságok stb. pedig e földek önálló földhasználati alanyai, de nem tulajdonosai.

Az állami földtulajdon *tárgya* az állami földalapha tartozó összes föld — kivéve azokat a földeket, amelyek nem állami tulajdon címen lettek az állami földalapha sorolva.

Az állami földtulajdon keletkezésének módja, forrásai nálunk igen változatos képet mutatnak. A földreform óta eltelt 10 esztendő alatt az állami földtulajdon tárgya lényegesen megnövekedett. Már a földreform során is jelentős mennyiségű föld került állami tulajdonba (2 143 666 kh.) és terjedelme azóta is folyamatosan növekedett. Az Alkotmány — nem beszélve most a föld méhéről — kimondta a vizek és erdők állami tulajdonát (bár az erdők vonatkozásában az Alkotmánynak ez a rendelkezése gyakorlatilag még nem valósult meg teljesen, amennyiben 10 holdon aluli erdőterületeket a vonatkozó törvények meghagytak magántulajdonban. Ezeknek az erdőknek magánhasználata azonban államilag ellenőrzött és irányított).

Az államigazgatás kettősségének megszüntetése, vagyis a tanácsok létrehozása alkalmával az állami földtulajdon tovább növekedett, amennyiben az önkormányzatok (községek) tulajdonát képező összes föld állami tulajdonba került. Pontos statisztikai adatok erre vonatkozólag nem jelentek meg, de kétségtelen, hogy az állami földtulajdon ez úton is nagymértékben gyarapodott.

Jelentősen növekedett az állami földtulajdon a munkások és alkalmazottak, valamint a kulákok földfelajánlásán keresztül is, kisebb részben pedig egyéb utakon (bírószági elkobzás, társadalmi érdekű kisajátítás stb.).

Mindezek az állami földtulajdon terjedelmének állandóan növekvő, bővülő tendenciáját mutatják, amely hol nagyobb, hol kisebb mértékben, meglevő vagy újonnan keletkező utakon, de lényegében véve *minden föld állami tulajdonba kerüléséig jellemző* vonása marad az állami földtulajdonnak.

Az állami földalap különféle részekből tevődik össze. Az alapon belül a földeket meg kell különböztetnünk egyrészt alapvető gazdasági rendeltetésük szerint, másrészt a földhasználó alanyok szerint. A földek alapvető gazdasági rendeltetése szerint a szovjet földjog nyomán megkülönböztetünk: mezőgazdasági rendeltetésű földeket, erdőket, városi földeket és különleges rendeltetésű földeket (utak, vasutak, lő- és repülőterek stb. stb.), míg a földhasználati alanyok szerint megkülönböztetünk állami gazdaságok és egyéb állami vállalatok, termelőszövetkezetek, munkások és alkalmazottak stb. használatában levő földeket. Mindkét megkülönböztetésnek igen nagy jelentősége van, mivel a földhasználat jogi szabályozása a föld alapvető gazdasági rendeltetése és a földhasználat alanyától függően más és más.

Az állami földek használata általában ingyenes és határidő nélküli — kivéve, ha a jogszabályok másként nem rendelkeznek. Az állami tartalékföldek használata — mint az állami földalap külön része — határidős és fizetéshez (haszonbér) kötött, amennyiben a használó nem állami gazdaság vagy termelőszövetkezet, hanem egyszerű gazdálkodó. Bár általában az állami szocialista földtulajdon jellemző vonása, hogy azt elidegeníteni nem szabad, az áruforgalomból kikapcsolódott s éppen ezért pénzbeli értéke sincsen — nálunk jelenleg az állami földtulajdon a törvényben külön meghatározott esetekben és célra elidegeníthető. (Pl. házépítés céljára szolgáló telek eladása az építettő tulajdonába). Az állami földtulajdon elidegenítése azonban csak meghatározott, szűk körben érvényesül, s elvileg csak addig állhat fenn — feltéve ha jogszabály előbb meg nem szünteti — amíg az ország területén minden föld állami tulajdonba nem kerül.

Az állami földtulajdon birtoklása egészen sajátos, a polgári jogban ismert birtoklási jogtól eltérő. Az állam mint tulajdonos minden tulajdonát képező földet birtokol akkor is, ha az senkinek nincs a használatában. Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy jogunk szerint az ország területén gazdátlan föld nem lehet, mivel minden föld, amelynek nincsen vagy nem állapítható meg a tulajdonosa, állami tulajdont képez. Az állam a tulajdonát képező földet a földhasználókon keresztül birtokolja. Az államon, mint földtulajdonoson kívül állami földet mások csak a használat jogán birtokolhatnak. Ebből következően az állami földek használati alanyának birtoklási joga csak a használati joggal kapcsolatban áll meg, a kettő csak együtt létezhet.

Az állami földek használata az állami gazdaságban, termelőszövetkezetekben stb. mint földhasználati alanyokon keresztül realizálódik. Az állam földtulajdonának csak egy részét használja közvetlenül saját gazdasági egységein keresztül, míg másik részét más, nem állami földhasználati alanyok használják. Ennek megfelelően az állami földtulajdonon alapuló földhasználat vagy közvetlen (állami gazdaságok, gépállomások stb.), vagy elsődleges (pl. termelőszövetkezetek), vagy pedig másodlagos (pl. a háztáji gazdaságok és illetményföldek esetében). Mindez egyben azt is mutatja, hogy az állami föld-

tulajdon esetében teljesen elválik a tulajdontól a földhasználat, mivel minden esetben más a földhasználó alany, mint a tulajdonos. Természetes, hogy az állam mint olyan nem használhatja közvetlenül a földet, hanem csak a már említett földhasználati alanyokon keresztül, akik viszont mint földhasználók, teljes jogi önállósággal rendelkeznek.

Az állami földek *alapvető* földhasználati alanyai az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek. A földhasználók az állami földeket rendeltetésüknek, céljuknak megfelelően kötelesek használni, ennek keretében a célszerű használattal összefüggő épületeket stb. emelhetnek, amelyek a használó tulajdonát képezik és az állammal szembeni kötelezettségüket maradéktalanul teljesíteni. Az egyes földhasználók az állami földeket önhatalmúlag senkire nem ruházhatják át, haszonbérbe nem adhatják.

Az állami földekkel való rendelkezési jog kizárólag csak az államot illeti meg. Az állam e rendelkezési jogát az erre illetékes államigazgatási szervein keresztül gyakorolja. E földtulajdon rendelkezési jogával igen szoros kapcsolatban van a földek igazgatása, amelyeket nagyrészt szintén ugyanazok a szervek látnak el. De ezen túlmenően széleskörű igazgatási joguk van az állami földekkel kapcsolatban a közvetlen földhasználóknak, valamint az elsődleges földhasználók is teljesítenek meghatározott igazgatási funkciókat a használatukban levő állami földekkel kapcsolatban. (Pl. termelőszövetkezetek a háztáji földek vonatkozásában.)

Az állami földtulajdon igazgatási joga egyes nézetek szerint egyenlő a rendelkezési joggal, illetőleg a rendelkezési jog lényegében véve nem más, mint az állami földtulajdon igazgatási joga. Ezzel kapcsolatban van az a nézet is, hogy az állami földek igazgatási joga az állami földtulajdon tartalmának szerves része, éspedig vagy a rendelkezési jogon belül, vagy pedig külön, a tulajdonjog tartalmának negyedik elemeként (birtoklás, használat, rendelkezés és igazgatási jog).

Kétségtelen, hogy az állami földtulajdon tartalmát a hagyományos hármass felosztás (birtoklás, használat és rendelkezési jog) nem fejezi ki teljesen. Ez a hármass felosztás egyáltalán nem utal pl. azokra a kötelezettségekre, amelyek az állami szocialista földtulajdon belső sajátosságaként megvannak, hogy pl. az államnak nemcsak joga, de kötelessége is a tulajdonát képező földet a szocializmus építése érdekeinek megfelelően az egész dolgozó nép javára hasznosítani, hogy nemcsak joga, de kötelessége is a földeket állami gazdaságokon, gépállomásokon, termelőszövetkezeteken stb. keresztül hasznosítani stb.

Az igazgatási jog — véleményünk szerint — csak részben tartozik az állami földtulajdon tartalmához, éspedig nem külön negyedik elemként, hanem a rendelkezési jog részeként — míg másik része attól független, különálló állami jog. Ismeretes, hogy minden földtulajdonosnak, megvan a maga termelési jellegű „igazgatási joga” a saját tulajdonát képező földön. Ez a tulajdonosi igazgatási jog az államnál — mint földtulajdonosnál — az államnak, mint a földtulajdon alanyának sajátosságaiból és a tulajdonát képező földek nagy mennyiségéből következően, az állam igazgatási szervein keresztül természetesen másként jelentkezik, mint a fizikai személy földtulajdonosoknál. Ez a tulajdonosi jog azonban itt is része a rendelkezési jognak. Ugyanakkor az állam, mint szuverén politikai hatalom — a föld tulajdonjogától függetlenül — a területéhez tartozó összes földön gyakorol bizonyos igazgatási funkciókat — akár kapitalista, akár szocialista államról van szó. Ez az igaz-

gatási jog a szocialista állam esetében szélesebbkörű, mint a kapitalista államé, ami a szocialista állam gazdaságszervezési funkciójával kapcsolatos. Hogy ez a földigazgatási jog független az állami földtulajdontól, hogy nem tulajdonosi igazgatási jog — azt legjobban népi demokratikus államunknak a földmagántulajdonnal kapcsolatos meglevő széleskörű igazgatási joga bizonyítja. Az állam a földmagántulajdonnal kapcsolatos igazgatási joghoz hasonló igazgatási feladatokat az állami földtulajdonnal kapcsolatban is ellát, s mivel ennek az igazgatási jognak forrása nem az állam földtulajdonjoga, hanem az állam, mint szuverén politikai hatalom — ez a földigazgatási jog nem lehet része az állami földtulajdon tartalmának bár azzal a legszorosabb kapcsolatban van.

Ennek megfelelően az állami földtulajdonnal kapcsolatos igazgatási jogot elvileg két részre kell bontanunk. Egyrészt a tulajdonosi igazgatási jogra, amely a rendelkezési joggal kapcsolatban szerves része az állami földtulajdon tartalmának, másrészt az állammal, mint szuverén politikai hatalommal kapcsolatos, abból eredő igazgatási jogra, amely bár szoros kapcsolatban van az állami földtulajdonnal, attól mégis különálló állami jogosultság.

III. Bár az állami földtulajdon helyzete sem egyszerű, jóval komplikáltabb a *földmagántulajdon* helyzete népi demokráciánkban. A földmagántulajdon sem jelenlegi helyzetében, sem pedig fejlődési perspektívájában nem lehet egységes egészként, oszthatlanul kezelni. Csak a paraszti földmagántulajdonon belül is — amely vizsgálódásunk szempontjából döntő jelentőségű — különbséget kell tennünk a dolgozó, paraszti földmagántulajdon és a kulák, tehát tőkés földmagántulajdon között.

1. A *kulák földtulajdona* tőkés jellegénél fogva pártunk parasztpolitikájának megfelelően jelenleg a legerősebben korlátozott földmagántulajdon. Mint ismeretes a 13.100/1948. Korm. sz. r. értelmében kulákok a föld adásvételében sem eladó, sem pedig vevő félként nem szerepelhetnek.

Jogszabály szerint fennáll a lehetőség arra, hogy a kulákok földjeiket az állam részére felajánlják (az állam tulajdonába vagy használatába), bár jelenleg gyakorlatilag e földfelajánlások népgazdasági szempontból szünetelnek. A kulákok földtulajdona öröklés útján is csökkenthető, vagy gyarapodhat, de földtulajdonuk egyéb úton végbemenő mozgása (pl. ajándékozás) minden esetben állami korlátozás és ellenőrzés alá esik. A kulák földtulajdonnak ez az erős korlátozása szükséges a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban. Szükséges ezért, hogy a kulák földtulajdonának a mezőgazdaság szocialista átszervezésére kétségtelenül meglevő gátló hatása a minimálisra csökkenjen, továbbá azért is, hogy ez a földtulajdon minden további tulajdonváltozás, mozgás nélkül — adott esetben — közvetlenül legyen forrása az állami földtulajdon gyarapodásának és a termelőszövetkezeti földhasználat kiszélesedésének.

Bár a kulák földmagántulajdon gyarapodásának lehetősége bizonyos utakon még fennáll (öröklés, házasságok), de a kulákkorlátozás politikánk eredményeként a mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején a kulák földtulajdonra annak folyamatos csökkentése, gyöngülése a jellemző. A kulák földtulajdon nem gyarapodhat a dolgozó paraszti vagy állami földtulajdon rovására, s éppen ezért a kulákosodás fő formája sem lehet a földtulajdon gyarapítása. A kulák földmagántulajdon éppen tőkés jellegénél fogva olyan kibékíthetetlen ellentmondásban van a szocialista mezőgazdasággal, hogy ez

az ellentmondás csak radikális úton szüntethető meg a kulák földmagántulajdon rovására, ha majd annak feltételei kialakultak.

2. Népi demokráciánk földtulajdoni rendszerében a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében a legkomplikáltabb, legnehezebben áttekinthető földtulajdoni forma a *dolgozó paraszti földmagántulajdon*. Bár jogtudományunk keveset foglalkozott ezzel a problémával, mégis kialakult az a nézet, hogy a dolgozó paraszti földmagántulajdonon belül két külön kategóriát kell megkülönböztetnünk; egyrészt az egyénileg dolgozó parasztok földmagántulajdonát, másrészt pedig a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonát. Ez a megkülönböztetés igen fontos — még ha látszólag egy típusú tulajdonról is van szó — mivel közöttük lényeges különbségek vannak. A különbség az egyénileg dolgozó paraszt földmagántulajdona és a termelőszövetkezeti tag földtulajdona között a tulajdon tartalmának korlátozottsági fokában és módjában, a tulajdon tartalmának társadalmi jellegében, valamint a földtulajdonon alapuló földhasználati viszonyok jellegében mutatkozik. Olyan lényeges, már minőségi eltérésnek tekinthető különbségről van itt szó, amelynek nyomán szükségszerűen felmerül az a gondolat, hogy nem helyesebb-e a termelőszövetkezeti tag földtulajdonát átmeneti jelleggel különállóló, a földmagántulajdonból a társadalmi földtulajdonba átvivő földtulajdoni formának tekinteni, s ezzel a földmagántulajdon meglevő formáitól tényleges helyzetének megfelelően elkülöníteni, hogy ezt a tulajdoni szemléletet mi indokolja, azt bővebben a termelőszövetkezeti tag földtulajdonának elemzésénél kíséreljük meg kifejezni.

Visszatérve a dolgozó paraszti földmagántulajdonra, ez a földmagántulajdon külső, a szocialista állam által eszközölt korlátozásoknak van alávetve. Korlátozott, állami hozzájáruláshoz kötött az egyénileg dolgozó paraszt földmagántulajdonának adásvétele, korlátozott, illetőleg államilag befolyásolt és ellenőrzött a haszonbérlete és haszonélvezete, de általában a dolgozó paraszti földmagántulajdon változásának minden formája — az öröklést kivéve — állami korlátozás alá esik. A korlátozás természetesen nem érinti a tulajdonosi és használati jogát, az állam nem korlátozza, hanem különféle eszközökkel támogatja az egyénileg dolgozó paraszt termelő tevékenységét, de korlátozza a rendelkezési jognak mindazokat az elemeit, amely elsősorban a dolgozó paraszti földmagántulajdon árujellegével kapcsolatosak és amelyek elsősorban gátló hatásúak a mezőgazdaság szocialista átszervezésére. Ezeknek a külső korlátozásoknak az eredménye az, hogy az egyénileg dolgozó paraszti földmagántulajdon a népi demokrácia viszonyai között a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában már nem azonos a kapitalizmusban meglevő dolgozó paraszti földmagántulajdonnal, hanem államilag korlátozott földmagántulajdonná lett. Ez a korlátozás azonban sajátos, lényegénél fogva különbözik a kulák földmagántulajdon korlátozottságától. Addig, amíg a kulák földmagántulajdon állami korlátozása jellegénél fogva ellentétes a kulákok érdekeivel, a dolgozó paraszti földmagántulajdon állami korlátozása a dolgozó parasztok érdekeit szolgálja. Nyilvánvaló, hogy pl. a föld adásvételének korlátozása nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az egyénileg dolgozó paraszt el ne szegényedjen, földjét el ne veszítse, biztonságosan termeljen és éljen stb. stb. Ugyanakkor minden korlátozás, amelyet az állam a dolgozó paraszti földmagántulajdonnal kapcsolatban érvényesít, e földtulajdon további perspektíváját is szolgálja, éspedig a termelőszövetkezeti közös gazdálkodásba való egyesü-

lést. Kétségtelen, hogy népi demokráciánk viszonyai között, a szocializmus építésének idején az egyénileg dolgozó paraszti földmagántulajdon további perspektívája csak egy lehet; a termelőszövetkezeti út, a földnek a termelőszövetkezeti közös használatba való egyesítése, s ezen keresztül a dolgozó paraszti földmagántulajdon gyakorlati társadalmasítása.

Népi demokratikus államunk azonban ugyanakkor, amikor így korlátozza a dolgozó paraszti földmagántulajdont, minden segítséget megad a dolgozó parasztoknak termelésük emelésére, állandóan erősíti az állam, a munkásosztály és a dolgozó parasztság termelési s ezen keresztül egyben politikai kapcsolatát is. A dolgozó parasztok a gépállomásokon, a különféle természetbeni és pénzbeni kölcsönökön, a termeléssel kapcsolatos adókedvezményeken, a termelési szerződéseken és áruellátáson keresztül olyan segítséget kapnak az államtól, amilyent kapitalista viszonyok között dolgozó parasztok soha és sehol nem kaptak és nem is kaphatnak meg.

Az egyénileg dolgozó parasztok termelő tevékenységének állami támogatása és ugyanakkor földtulajdonuk magántulajdoni jellegének korlátozása szükségszerű a mezőgazdaság szocialista átszervezése szempontjából. Nem lehetne a dolgozó paraszti földmagántulajdon alapján megkezdeni és sikeresen befejezni a mezőgazdaság szocialista átszervezését, ha az egyénileg dolgozó paraszti földmagántulajdonnak a mezőgazdaság átszervezése szempontjából a magántulajdon lényegénél fogva kétségtelenül meglevő gátló hatását az állami korlátozás lépcsőről lépésre a minimálisra nem csökkentené.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az egyénileg dolgozó paraszti földtulajdon nem magántulajdon. Kétségtelenül az, de az állami korlátozások révén, valamint a népi demokrácia gazdasági és társadalmi rendszerének általános hatása alatt szükségszerűen olyan tartalmi változáson ment át — s még fog átmenni — hogy ma már csak *korlátozott* földmagántulajdonnak tekinthető, amely ilyen értelemben lehetővé teszi a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megkezdését és folytatását a föld nacionalizálásának megvalósítása nélkül.

3. Ezzel kapcsolatban röviden ki kell térni a marxizmusnak arra a megállapítására, amelyet Dimitrov fogalmazott meg és konkretizált a népi demokráciák viszonyaira — vagyis, hogy a népi demokráciákban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megkezdése és folytatása lehetséges a földmagántulajdon alapján. Ez nemcsak lehetséges, de szükségszerű is, az egyetlen helyesen járható út a népi demokráciák számára. De ezzel kapcsolatban hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez a földmagántulajdon már nem azonos a kapitalizmusban meglevő földmagántulajdonnal, mert abban az értelemben vett földmagántulajdon alapján megkezdeni, de különösen sikeresen folytatni a mezőgazdaság szocialista átszervezését gyakorlatilag szinte lehetetlen volna. A dimitrovi tétel maga is *korlátozott jellegű földmagántulajdonnal* számol, ami világosan kitűnik az alábbi vonatkozó idézetből, amelyet Dimitrov mondott el a Bolgár Kommunista Párt V. kongresszusán:

„A szegény- és középparasztnak a szövetkezeti gazdaságokhoz való csatlakozása, a traktor- és gépállomások által, a föld bérbeadásának tilalma, a földadás-vételének korlátozása, majd betiltása kapcsán, a földjáradéknak a szövetkezeti tagok saját elhatározása alapján való csökkentésével, majd eltörlésével; amikor a helyi körülmények meg fogják engedni, a föld állami tulaj-

donba vételének kérdése gyakorlatilag meg fog oldódni azzal a ténnyel, hogy az egész föld a szövetkezeti gazdaságok örök használatában fog maradni."

Az idézet egyben világosan mutatja azt is, hogy a földmagántulajdonnak ez a szükségszerű korlátozása *folyamat*, amelyen belül az egyes korlátozó lépéseket mindenkor az adott körülményeknek figyelembevételével a követelményeknek megfelelően meg kell tenni, s e lépések megtételében az irányadó szempont mindenkor a mezőgazdaság szocialista átszervezése kell hogy legyen.

E korlátozási folyamat nagyon határozottan két fő részre bontható. Egyrészt *külső korlátozás*, amelyet a népi demokratikus állam törvényileg eszközöl a dolgozó paraszti földmagántulajdonnal kapcsolatban, másrészt *önkéntes korlátozás*, amelyet maga a dolgozó paraszt érvényesít saját földtulajdonával kapcsolatban önkéntes cselekedetével akkor, amikor belép a termelőszövetkezetbe; s ezzel földtulajdonát a termelőszövetkezet jellegéből folyó, a termelőszövetkezeti szocialista jellegű földhasználattal kapcsolatos szükségszerű korlátozásoknak veti alá. Ugyanakkor a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás eredményeként ez a földtulajdon a korlátozásokon túlmenő tartalmi átalakuláson is keresztülmegy, vagyis nagymértékben társadalmi jelleget ölt. A termelőszövetkezeti tag földtulajdona magántulajdoni tartalmának önkéntes gyöngítése és ugyanakkor e földtulajdon tartalmának társadalmivá válása, valamint a rája felépülő szocialista jellegű közös földhasználat e földtulajdont elválasztja a földmagántulajdontól, s bár bizonyos szálak még a magántulajdonhoz kapcsolják, ténylegesen a társadalmi földtulajdonhoz áll közelebb.

IV. 1. Hogyan néz ki nagy vonásokban a *termelőszövetkezeti tag földtulajdona*? Elvileg a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonára is vonatkoznak azok a korlátozások, amelyeket államunk az egyénileg dolgozó parasztok földmagántulajdonával kapcsolatban előír. A vonatkozó törvények ilyen értelemben termelőszövetkezeti tag és egyénileg dolgozó parasztok között különbséget nem tesznek. Gyakorlatilag azonban a külső állami korlátozásnak — amely az egyénileg dolgozó parasztok földmagántulajdonával kapcsolatban fennáll — a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonánál nincsen jelentősége. Nincsen azért, mert a termelőszövetkezeti tag földtulajdonának magántulajdoni tartalma a termelőszövetkezettel kapcsolatban a külső állami korlátozáson jóval túlmenő mértékben gyöngült, és pedig a termelőszövetkezetbe belépett földtulajdonos önkéntes cselekedete eredményeként, ami a termelőszövetkezeti közös földhasználat szükségszerű velejárója. Ez a földtulajdon csupán államilag korlátozottá csak akkor válik ismét, ha a termelőszövetkezeti tag kilép a termelőszövetkezetből, s földjét a közös használatból kiviszi.

A termelőszövetkezeti alapszabály értelmében a termelőszövetkezetbe belépő földtulajdonos a megtartható háztáji gazdaság kivételével köteles minden földjét bevinni a termelőszövetkezet közös használatába, amelyet tagosítás során nagyüzemű művelésre alkalmas táblákba egyesítenek. A termelőszövetkezeti tag földjét el nem adhatja, meg nem terhelheti, bérbe sem adhatja, egyénileg sem művelheti stb. Vagyis a termelőszövetkezeti tag földtulajdonának legfőbb magántulajdoni sajátosságai megszűntek, mivel ez a földtulajdon lényegében véve kikapcsolódott az áruforgalomból, s rajta kollektív munkán alapuló, szocialista jellegű földhasználat keletkezett. Míg az egyénileg dolgozó paraszt földmagántulajdona egyedileg meghatározható, másokétól

ténylegesen és földnyilvántartásban is elkülönített földparcella, tehát áruforgalomra és egyéni művelésre alkalmas állapotban van, addig a termelészövetkezeti tag földtulajdona már a tagosítás eredményeként egyedileg nem különböztethető meg, az áruforgalmat és az egyéni művelést kizárja, s ilyen értelemben magántulajdoni mivolta eszmeivé, erősen formálissá vált. A termelészövetkezeti tagnak tulajdonosi jogosultsága abban van, hogy földje örökölhető, joga van a termelészövetkezet közös művelésébe egyesített földje után az alapszabályban és más jogszabályokban meghatározott földjáradékra, és a termelészövetkezetből való kilépés esetén ugyanolyan értékű föld egyéni művelésbe való visszakapására.

Mindez világosan bizonyítja, hogy a termelészövetkezeti tag földtulajdonának magántulajdoni sajátosságai az egyénileg dolgozó parasztok földmagántulajdonához képest nagy mértékben korlátozódtak, illetőleg megszűntek — ami egyik jellemző sajátossága a termelészövetkezeti tag földtulajdonának.

Ez a sajátosság azonban csak egyik oldalról, és pedig a magántulajdon szemszögéből nézve jellemzi a termelészövetkezeti tag földtulajdonát. A másik, nem kevésbé fontos oldala, jellemző sajátossága e földtulajdonnak az, hogy a termelészövetkezeti tag földtulajdona magántulajdoni tartalmi elemeinek csökkenésével, eltűnésével egyidejűleg e földtulajdon tartalmilag fokozatosan társadalmi jelleget ölt. E földtulajdon tartalmának társadalmi jellege úgy a birtoklás, mint a használat és rendelkezési jog területén egyaránt kimutatható.

A termelészövetkezeti tag földtulajdonának birtoklási és használati joga teljes egészében csak a termelészövetkezetet illeti meg, és a rendelkezési jog jelentős része is a termelészövetkezeté. Pl. csak a termelészövetkezetnek van joga e földek nagyüzemi táblákba való egyesítésére (tagosítására), más termelészövetkezetekkel, állami gazdaságokkal vagy egyénileg dolgozó paraszttal földcsere eszközzésére stb. Természetesen a termelészövetkezetnek sincsen joga e földek adásvételére, megterhelésére vagy — a földcsere kivételével — bármilyen tulajdonváltozás eszközzésére. A földet a termelészövetkezet sem adhatja bérbe sem harmadik személynek, sem saját tagjainak, nincs joga egyéni művelésbe vagy részművelésbe adni, vagyis úgy a birtoklási, mint a használati jogát, valamint az őt megillető rendelkezési jogot csak a termelészövetkezet közös gazdálkodása érdekeinek megfelelően, az alapszabállyal összhangban gyakorolhatja.

Mindez egyben azt is bizonyítja, hogy a termelészövetkezeti tag földtulajdonának társadalmi jellege lényegesen erősebb, mint a magántulajdoni sajátosságai, s elsősorban ez a társadalmi jelleg a jellemző vonása a termelészövetkezeti tag földtulajdonának.

A termelészövetkezeti tag földtulajdonának tartalmát illetően a magántulajdoni tartalmi elemek gyöngülésének és eltűnésének, valamint ugyanakkor a társadalmi tulajdont jellemző tartalmi elemek létrejöttének és erősödésének folyamata a jellemző — ami a közös termelészövetkezeti szocialista jellegű földhasználat szükségszerű következménye. Azok a gazdasági és társadalmi viszonyok, amelyek ezen a földtulajdonon felépülnek, tartalmilag szükségszerűen a maguk képeire alakítják a földtulajdont, s ezt az objektív szükségszerűséget, annak helyes érvényesülését az adott helyzetnek megfelelően jogi eszközökkel is elő kell segíteni.

Elméletileg nem lehet vitás az sem, hogy a termelészövetkezeti mozgalom további fejlődése szükségszerűen maga után vonja e földtulajdon még meglevő

magántulajdoni elemeinek további gyöngülését, s ezzel egyidejűleg társadalmi jellegének további erősödését. Éppen ezért a termelészövetkezeti tag földtulajdona olyan, a földmagántulajdonból a társadalmi földtulajdonba átvezető, átmeneti tulajdoni forma, amely már alkalmas arra, hogy ennek alapján általánossá váljék az egész mezőgazdaságban a közös, termelészövetkezeti szocialista jellegű földhasználat.

A termelészövetkezeti tagok földtulajdona a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában mennyiségileg állandóan bővül, mivel a termelészövetkezeti mozgalom fejlődésével, kiszélesedésével és győzelmével az egyénileg dolgozó paraszti földmagántulajdon teljes egészében termelészövetkezeti tagok földtulajdonává alakul át. A termelészövetkezeti tagok földtulajdonának földtulajdoni rendszerünkben elfoglalt különös súlyát és jelentőségét az adja meg, hogy az állami földtulajdon mellett elsősorban és döntő mértékben erre a földtulajdonra épül fel a közös, szocialista jellegű termelészövetkezeti földhasználat, s így minden föld állami tulajdonba kerüléséig egyik legfőbb tulajdoni alapját képezi a szocialista mezőgazdaságnak.

Az elmondottak alapján most már röviden meg lehet indokolni azt, hogy miért helyes a termelészövetkezeti tag földtulajdonát földtulajdoni rendszerünkben átmeneti jelleggel különállónak, a földmagántulajdonból a társadalmi földtulajdonban átvívó földtulajdoni formának tekinteni és tényleges helyzetének megfelelő súllyal kezelni.

Ezt a nézetet alátámasztja először is az, hogy a termelészövetkezeti tag földtulajdonának magántulajdoni tartalma igen erősen meggyöngült, aminek következtében a földmagántulajdonhoz már inkább csak formai, mint tartalmi elemek fűzik. Másodszor e földtulajdon tartalmilag erősen társadalmi jellegűt öltött, aminek következtében közelebb áll a társadalmi tulajdonhoz mint a földmagántulajdonhoz. Végül harmadszor alátámasztja ezt a nézetet az, hogy belátható ideig a termelészövetkezeti tag földtulajdona képezi a szocialista jellegű közös, termelészövetkezeti földhasználat legszélesebb tulajdoni alapját.

2. A termelészövetkezeti tagok földtulajdonának vizsgálatánál külön meg kell nézni a *visszatartott háztáji földek* tulajdoni helyzetét is.

A visszatartott háztáji földek tulajdoni helyzete — véleményünk szerint — ugyanaz, mint a termelészövetkezeti közös gazdálkodásba beadott földjének tulajdoni helyzete. Ugyanaz, mivel ez a föld ebben a funkciójában csak a termelészövetkezettel kapcsolatban, ahhoz kötötten áll meg, s így semmiesetre sem tekinthető olyannak, mint az egyénileg dolgozó paraszt földmagántulajdona. Sőt, ez a földtulajdon a termelészövetkezethez való kötöttsége mellett, de azzal kapcsolatban közvetlenül a termelészövetkezeti család háztáji földhasználati jogához kötött, ami még bonyolulttá teszi a földtulajdon helyzetét.

Éppen ez utóbbinál fogva vetődik fel az a kérdés, hogy a visszatartott háztáji föld tulajdona nem tekinthető-e személyi földtulajdonnak? Kétségtelen, hogy ennek a földtulajdonnak vannak olyan sajátosságai, amelyek a személyi tulajdonra jellemzőek, s amelyek a termelészövetkezeti család szocialista, személyi jellegű földhasználatával kapcsolatosak. Véleményünk szerint azonban túlsúlyban vannak azok az elemek, amelyek a visszatartott háztáji föld személyi tulajdona ellen szólnak. Ilyen érv elsősorban az, hogy a föld olyan alapvető mezőgazdasági termelőeszköz, amely a szocialista tulajdonjogi rendszerben elvileg kizárólagosan csak állami tulajdon tárgya lehet — tehát sem szövetkezeti, sem pedig személyi tulajdonban nem lehet. A magyar jogrendszer éppen

ennek az elvi tételnek az alapján nem ismeri el még átmeneti jelleggel sem (ami pedig nem kizárt) a termelészövetkezeti földtulajdont — ezzel sem komplikálva a meglevő, amúgy sem egyszerű földtulajdoni rendszerünket. Ha pedig ez így van, akkor semmiképpen sem vallana egységes, következetes tulajdonjogi szemléletre az, ha a visszatartott háztáji földet — amely a termelészövetkezethez kötött és ebben a funkciójában csak azzal kapcsolatban áll meg — személyi tulajdonnak tekintenénk, amivel a tulajdonjogi elméletben mesterségesen elszakítanánk azoknak a földeknek a tulajdonjogi helyzetétől, amely földeket a tagok a termelészövetkezeti közös használatba egyesítették, s amelyekkel ez a föld sajátos egységben van.

Nem lehet vitás az sem, hogy a fölépült szocializmus viszonyai között kizárt a háztáji földnek személyi tulajdona, mivel ezek a viszonyok minden föld egységes állami tulajdonát tételezik fel. Kérdéses azonban az, hogy átmeneti jelleggel, tehát minden föld állami tulajdonba kerüléséig lehet-e visszatartott háztáji földet személyi tulajdonnak tekinteni, hiszen ez a föld terjedelménél fogva kizsákmányolásra nem alkalmas, tulajdoni és használati alanya személyi tulajdon alanya lehet, a föld használata személyes munkán alapul és személyes szükségletek kielégítésére szolgál. Véleményünk szerint azonban mindezek ellenére sem lehet még átmeneti jelleggel sem személyi tulajdonnak tekinteni a visszatartott háztáji földet. Azon túlmenően, hogy alapvető mezőgazdasági termelőeszközzel van szó és nem vallana egységes, következetes tulajdonjogi szemléletre, nem lehet azért sem, mert ennek a földtulajdonnak egyéb jellegzetességei is olyanok, amelyek ellentmondanak a személyi tulajdon jellemző vonásainak. Pl. ez a földtulajdon és annak használata a termelészövetkezethez kötött, s mint ilyen, adásvétel tárgya nem lehet, az áruforgalomból ki van kapcsolva, ami pedig semmi esetre sem jellemző a személyi tulajdonra általában.

A személyi tulajdon szemszögéből nézve ellentmondás van a háztáji föld tulajdonának alanya és a háztáji föld használatának alanya között is, mivel a visszatartott háztáji föld a termelészövetkezeti család valamely tagjának, leggyakrabban a családfőnek egyéni tulajdonát képezi, addig e föld használati alanya a termelészövetkezeti alapszabály értelmében a termelészövetkezeti család a maga egészében, s így a tulajdoni és használati alany nem azonos. Lehetne még tovább sorolni azokat az érveket, amelyek ellentmondanak a visszatartott háztáji föld személyi tulajdonként való felfogásának, de csupán annyit kívánunk még megjegyezni, hogy ha átmenetileg személyi tulajdonnak tekintenénk a háztáji földet, a jövőben olyan ellentmondás is létrejönne, hogy minden föld állami tulajdonba kerülése esetén személyi tulajdont kellene nacionalizálni — ami pedig önmagában véve is nagy ellentmondás volna. Annak tehát, hogy ezt a földet személyi tulajdonnak tekintsük, gyakorlati előnye nincsen, elméletileg még átmeneti jelleggel sem helytálló, s ezért ezt el kell ejtenünk. A visszatartott háztáji föld tulajdoni szempontból a termelészövetkezeti tagok földtulajdonának kategóriájába tartozik, és kisebb sajátosságaitól eltekintve azzal egyneműnek tekintendő.

3. Ugyanez a „személyi tulajdoni” probléma vetődik fel a *családi házakhoz tartozó telek*, s általában az olyan nem termelészövetkezeti tag földtulajdonosok esetében, akiknek földtulajdona nem haladja meg a termelészövetkezeti család háztáji földterületét. Ez a földtulajdon a személyi tulajdonnak talán még több elemét, sajátosságát tartalmazza, mint a visszatartott háztáji föld

tulajdona, de nagyjából éppen azoknál az okoknál fogva — véleményünk szerint — ez sem tekinthető személyi tulajdonnak. Azt a tényt, hogy törvényeink ennek a földtulajdonnak lényegében véve szabad adás-vételét nem tiltják, tehát az áruforgalomból még nem kapcsolták ki — a földmagántulajdon megmaradt, nem korlátozott sajátosságának és nem a személyi tulajdon mellett szóló jellemző vonásnak kell tekinteni.

Ez a földtulajdon jelenlegi földtulajdoni rendszerünkben a földmagántulajdonhoz tartozik, bár azon belül sajátos árnyalatainál fogva helyes lehet külön kategóriaként megkülönböztetnünk, hiszen minden föld állami tulajdonba kerülése esetén is ezek a földek jelenlegi tulajdonosuk használatában kell, hogy maradjanak. Mivel ezek a földtulajdonosok élethivatásszerűen nem mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak, hanem általában munkások és alkalmazottak — a megkülönböztetés esetében ezt a földtulajdont munkások és alkalmazottak személyes használatra szolgáló földmagántulajdonának nevezhetjük.

Az elmondottak alapján — mintegy összefoglalásként — jelenlegi földtulajdoni rendszerünk a következő felépítést mutatja :

1. Állami földtulajdon.
2. Termelőszövetkezeti tagok földtulajdona.
  - a) A termelőszövetkezet közös használatába egyesített földtulajdon.
  - b) A visszatartott háztáji földek tulajdona.
3. Dolgozók földmagántulajdona.
  - a) Egyénileg dolgozó parasztok földmagántulajdona.
  - b) Munkások és alkalmazottak személyes használatra szolgáló földmagántulajdona.
4. Tőkés (kulák) földmagántulajdon.

V. Földjogi rendszerünk szempontjából *alapvető földtulajdoni forma* az állami földtulajdon és a termelőszövetkezeti tagok földtulajdona, amely utóbbiba a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egyenlő ütemben beolvad az egyénileg dolgozó parasztok földmagántulajdona, míg a tőkés (kulák) földmagántulajdon közvetlen forrása kell, hogy legyen az állami földtulajdon gyarapodásának. A munkások és alkalmazottak személyes használatra szolgáló földmagántulajdona földtulajdoni rendszerünkben sem a jelenben, sem a jövőt illetően meghatározó szerepet nem játszik.

Akkor, amikor az állami földtulajdont és a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonát tekintjük jelenlegi földtulajdoni rendszerünkben a két alapvető földtulajdoni formának — ez nem jelenti azt, hogy e két földtulajdoni formát egyenlőnek tekintenénk, s ne látnánk a közöttük levő nagy különbséget az állami földtulajdon javára.

Ugyanakkor azonban hangsúlyozni kell közösségüket is abban az értelemben, hogy jelenleg — és belátható időn belül — erre a két földtulajdoni formára épül fel a szocialista jellegű földhasználat, köztük elsősorban a termelőszövetkezeti földhasználat, ez az a két földtulajdoni forma, amely közvetlen alapját képezi a szocialista mezőgazdaság megteremtésének — azzal a kétségtelen távolabbi perspektívával, hogy idővel, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének eredményeként egységesen szocialista jellegűvé váló földhasználati rendszerünk egységes földtulajdoni alapra, az ország határain belül minden földre kiterjedő állami földtulajdon alapjára fog helyezkedni.

E két földtulajdoni formának ilyen egységes kezelése, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezését, a szocialista földhasználat megteremtését és általánossá tételét tartja szem előtt, egyben azt is bizonyítja, hogy a földjog, mint jogrendszerünk önállóságra törő jogága, létrejöttének idején erre a két alapvető földtulajdoni formára kell, hogy felépüljön. Népi demokráciánk földtulajdoni viszonyai között nem helytálló tehát az a nézet, amelyet Eörsi Gyula a földjog kialakulásával kapcsolatban röviden a következőkben állapít meg: „Ami pedig a földjog kérdését illeti, ennek önálló jogágazatként való kialakulásától még távolabb vagyunk, mert ennek a föld egységes állami tulajdonbavétele az előfeltétele: enélkül nincs meg a társadalmi-gazdasági viszonyoknak az az egysége, ami végső fokon egybeforraszt egy jogágazatot”.^{*} Az állami földtulajdon és a termelőszövetkezeti tagok földtulajdona alapján vitathatatlanul létrejön a társadalmi-gazdasági viszonyoknak az az egysége, ami végső fokon egybeforraszt egy jogágazatot — jelen esetben a földjogot. Bár a felépült szocializmus viszonyai között a földjog ténylegesen az egységes állami földtulajdon alapjára fog támaszkodni, de az egységes állami földtulajdon a népi demokrácia viszonyai között nem előfeltétele a földjog kialakulásának. Ahogyan az állami földtulajdon és a termelőszövetkezeti tagok földtulajdona alapján létrejönnek a meghatározott egységet képviselő szocialista jellegű társadalmi és gazdasági viszonyok, ugyanúgy létrejöttének idején a földjog is erre a kettős földtulajdoni alapra kell, hogy felépüljön.

Mindez nem elvi ellentmondást, nem a szovjet földjogi rendszer tagadását, hanem népi demokráciánk történelmileg adott fejlődési sajátosságainak reális és szükséges figyelembevételét és földjogunknak ezen a reális alapon való kialakulását és felépítését jelenti.

Seres Imre

Az elsőfokú büntetőítélet megalapozatlansága

1. Tételes eljárási jogunk a fellebbezés¹ elintézésének módját és ennek kapcsán a fellebbezési bíróság által hozandó határozatokat igen részletesen szabályozza. A részletes törvényi szabályozás nem jelent azonban semmiféle formai megkötést a fellebbezés érdemi elintézésénél. Az elintézési módot szabályozó törvényi rendelkezések alapgondolata, hogy a megoldások formáinak részletezése a felek szempontjából garanciális jellegű és megkönnyíti a bíróságok érdemi munkáját, mert az elintézés módozatainak részletekbe menő szabályozását a perorvoslati eljárás természete, pergazdaságossági szempontok, végül a tévedésmentes és a leggyorsabb elintézés biztosítása indokolják. A formai szabályozás ennél fogva csak segítője, de sohasem lehet korlátja az érdemi elintézésnek.

^{*} A magyar Jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében. (Jogtudományi Közlöny, 1955. 6. sz. 333. old.)

¹ A tanulmányban az egyszerűség kedvéért „fellebbezéssel” jelzem mind az ügyész által használt perorvoslatot (fellebbezési óvás), mind pedig a többi fél perorvoslatát (fellebbezés). Ahol kifejezetten az ügyészi óvásról van szó, ezt mindig külön jelzem.

Ugyancsak az egyszerűség kedvéért a magyar jogi folyóiratokat a következő rövidítésekkel jelzem: AJ. = Állam és Jog; JK. = Jogtudományi Közlöny; IK. = Igazságügyi Közlöny; MJ. = Magyar Jog; BH. = Bírósági Határozatok.

A másodfokú bíróság a fellebbezési eljárás során az elsőfokú ítélekezést — az ítéletet és az azt megelőző eljárást — a maga egészében felülbírálja. A felülbírálat¹ (revisio) a másodbíróságnak az a tevékenysége, amellyel az elsőbírói ítélekezést a törvényes keretek között, a törvényben meghatározott szempontok (megalapozottság és törvényesség) szerint hivatalból megvizsgálja. A másodfokú bíróság döntése ennek a felülbírálatnak az eredménye. A másodbíróság ilyen felülbíráló tevékenysége perorvoslati rendszerünk egyik alapvető sajátossága.

A másodfokú bíróság a felülbírálat eredményeként az ügyben a következő határozatokat hozhatja: 1. Az elsőfokú ítéletet hatályon kívül helyezheti (Bp. 200. § 2. bek. és 201—204. §§); 2. megváltoztathatja (Bp. 205. §); 3. az alaptalan fellebbezést elutasíthatja (Bp. 207. §), végül 4. az ügyet egyéb, nem érdemi módon intézheti el. (Bp. 200. § 1. bek. és 205. § 4. bek. második fordulat).

2. Perorvoslati rendszerünknek a revisio elve mellett másik legjellemzőbb sajátossága az, hogy a másodfokú bíróság az egész ügy felülbírlásának eredményeként új érdemi döntést nem hozhat, hanem — amennyiben az elsőfokú ítélettel kapcsolatban az ítélet hatálytalanítására a törvényben megjelölt okokat fennforogni látja — az elsőfokú bíróság ítéletét — a törvény szavai szerint — „hatályon kívül helyezi”. Ez általános szabály alól kivételképpen fordulhat csak elő az elsőfokú ítélet megváltoztatása. (Bp. 205. §.) A hatálytalanítás (cassatio)² következménye az, hogy a hozott ítéletet nemlétezőnek kell tekinteni. Az elsőfokú ítélet hatálytalanítása és szükség esetén a megismételt eljárás elrendelése jelenlegi eljárásunkban biztosítja bírói szervezetünk egyik alapelvét, a szocialista demokratizmust: azt, hogy az elsőfokú érdemi döntés és emellett a tények megállapításának feladata minden esetben olyan bíróság hatáskörébe tartozik, amelynek összetételében a dolgozó tömegek képviselői, a népi ülnökök részt vesznek.³

A törvény az elsőfokú határozat hatálytalanításának és a megismételt tárgyalás elrendelésének három esetét ismeri: az eljárási szabálysértést, a büntető jogszabály megsértését és az elsőfokú ítélet megalapozatlanságát. Az alábbiakban az utolsó esettel — az ítélet megalapozatlanságával — kapcsolatban néhány elméleti és gyakorlati kérdést vizsgálunk meg. A megalapozatlanság új fogalom eljárási jogunkban s annak ellenére, hogy lényegében megfelel a

¹ Perorvoslati rendszerünk egyik alapvető és egész jellegét megszabó felülbírálat intézményének részletes elemzésére — mint a felülbírálat törvényes keretei: a felülbírálat tárgya, a tényálláshoz kötöttség elve, a bírói mérlegelés felülbírlásának törvényes keretei stb. tanulmányomban a korlátozott terjedelem miatt nem térhetek ki. Néhány kérdését — így pl. a mérlegelés felülbírlását azonban a részleteknél alább érintem. (Ld. alább a 614. oldal 2. jegyzetét.)

A felülbírálat megjelölés mellett szinonimaként a „felülvizsgálat” megjelölést is használni szokták. Tanulmányomban a félreértések elkerülése végett következetesen használok a felülbírálat megjelölést, minthogy a felülvizsgálat megjelölés iro. ialmunkban az eljárás egy további szakának: a felülvizsgálati szaknak (törvényességi óvás, perújítás) megjelölésére is használatos.

² A törvényi szóhasználat („hatályon kívül helyez”) helyett egyszerűbbnek és magyarosabbnak tartom az igelalak használatát.

³ Alkotmány 37. §. A külföldi irodalomban ld. erre: *Cselcov*, M. A.: A szovjet büntető eljárás. Bp. Jogi Kiadó, 1954. 59. old.; *Schaff*, Leon: Proces karny Polski Ludowej. Warszawa, Wyd. Prawnicze, 1953. 159. p.; *Doru Gh[erson]*, Pavel: Modificările codului de procedură penală al R.P.R. Justiția Nouă, IX—1953. 86. p.

Szovjetunió és a népi demokratikus országok hasonló eljárási intézményének, mégis néhány, attól eltérő sajátosságot mutat.

A tanulmány — a magyar jogi irodalom és a közzétett bírói gyakorlat mellett — összehasonlító anyagot is feldolgoz a Szovjetunió és a népi demokratikus államok tételes joganyagából, az ehhez kapcsolódó irodalomból,¹ valamint a bírói gyakorlatból. A Szovjetunió büntető eljárásának perorvoslati rendszerébe ugyanis még az 1938. évi bírói szervezeti törvény bevezette a megalapozatlanság fogalmát. A Szovjetunió példájára a legtöbb népi demokratikus ország büntető eljárása ismeri a megalapozatlanságot, amelynek fogalmi körét a szocialista országok büntetőeljárási joga általában azonosan vonja meg.² Az összehasonlító anyag közlésének célja: nagy vonásokban bemutatni, hogy a megközelítőleg azonos felépítésű büntetőeljárási rendszerekben az általános elvek milyen gyakorlati megoldásokban érvényesülnek. Különösen tanulságos a Szovjetunió idevonatkozó és magyar nyelven eddig még nem közölt bírói gyakorlata. A felhasznált külföldi anyagról áttekintő képet igyekszünk adni, a részletmegoldások tárgyalásába természetesen nem mélyedhettünk el.

3. Az elsőfokú bíróság feladata, hogy a vádbeli cselekmény kiderítéséhez szükséges, annak megtörténteire vagy meg nem történteire, valamint elkövetőjére vonatkozó összes adatokat összegyűjtse s kötelessége ezzel kapcsolatban, hogy az összegyűjtött adatok alapján a kérdéses cselekmény megítéléséhez szükséges tényeket ítéletileg megállapítsa. Hatályos eljárási jogunkban az íté-

¹ A külföldi tételes törvényanyag forrásaira alább (l. 618. old. 4. s. köv. sz. jegyzet) utalunk.

Az irodalmi források közül a Szovjetunió jogi irodalmából tanulmányomban forrásként felhasználtam: Az összefoglaló jellegű munkák közül: *Cselcov, M. A.*: A szovjet büntető eljárás. Bp. Jogi Kiadó, 1954. 419. old. Советский уголовный процесс. [Szovjet büntető eljárás] Red. Karev, D. Sz. Moszkva, Goszjurizdat, 1953. 450. p. /Московской Юридический Институт. Кафедра уголовного процесса./

A monografikus munkák közül alapvető jellegűek: Гродзинский, М. М.: Кассационное и надзорное производство в советской уголовном процессе. [A semmi-ségi és felügyeleti perszak a szovjet büntető eljárásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1953. 223 p.; *Visinszkij, A. J.*: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Bp. Akad. Kiadó, 1952. 344 p. A folyóirati anyagból: Левин, А. М.: Пределы процессуальных полномочий кассационной инстанции по уголовному делу. [A semmitő, bíróság jogkörének határai büntető ügyekben.] SZGP. 1948. 8. sz. 36—43. p.

A népi demokratikus államok irodalmából: *Bolgar Népköztársaság*: Христов, Найм: Втората инстанция по наказателни дела. [A másodfokú bíróság a büntető eljárásban] Szocialiszticeszko Pravo. (Szofia) 1952. 2. sz. 37—57. p. *Csehszlovák Köztársaság*: Gemrich, J.: Opravné prostredky v trestním řízení. [Jogorvoslatok a büntető eljárásban.] Soudce z Lidu, VI—1955. 2. sz. 17—22. p.; *Stepina, J.*: Opravné řízení. [Jogorvoslati eljárás.] Soudce z Lidu, IV—1953. 4. sz. 67—74. p.; *Lengyel Népköztársaság*: Haber, Jan: Zagadnienie kontroli prawomocnych orzeczen sadowych a istota i charakter rewizji nadzwyczajnej w polskim procesie karnym. [A jogerős bírói határozat felülvizsgálatának kérdései, a rendkívüli perorvoslati biztosíték és annak jellege a lengyel büntető eljárásban.] Nowe Prawo, 1954. 12. sz. 31—38. p.; *Schaff, Leon*: Proces karny Polski Ludowej. Wyklad zasad ogólnych. [A Lengyel Köztársaság büntető eljárása.] Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze, 1953. 395. p.; *Német Demokratikus Köztársaság*: Cohn, Kurt: Die Nachprüfung im Rechtsmittelverfahren in Strafsachen. [A felülbírálat a büntető perorvoslati eljárásban.] Neue Justiz, VI—1952. 563—564. p.; *Román Népköztársaság*: Feller, S[amoil]: Ultimele modificări ale Codului de procedură penală. [A büntetőeljárás törvénykönyv legutóbbi módosításai.] Justiția Nouă. VIII.—1952.; *Doru, Gh[erson]*, Pavel: Modificările Codului de procedura penală al R.P.R.. [Az RNK büntetőeljárás törvénykönyvének módosításai.] Justiția Nouă, IX—1953. 764—808. p.; ibidem X—1954. 58—90., 204—230. p.

² Ld. erre alább a 6. pontot és az ahhoz fűzött jegyzeteket.

let megalapozottságának követelménye azt jelenti, hogy a bíróságnak az ítéletben kifejtett megállapításai a valóságban lefolyt eseményekkel tökéletesen megegyezzenek és a bíróság a törvényben megjelölt módon fejtsse ki azokat az okokat, amelyek az ítéletben érvényre juttatott meggyőződését kialakították. Az ítélet megalapozott, ha a bíróság az ügy minden irányú, teljes kivizsgálása és a felvett összes bizonyítékok alapján, valamennyi adat egybefüggő, helyes mérlegelése után a bűnösség kérdésével és a cselekmény elkövetési körülményeivel kapcsolatban az objektív igazságot — a tárgyi valóságot — megállapítja és végül erre vonatkozó állásfoglalását okszerűen, a megvizsgálás és mérlegelés menetének és eredményeinek logikus előadásával fejti ki.

4. Hatályos büntető eljárásunk a megalapozatlanság fogalmáról törvényi meghatározást nem ad, hanem ehelyett — részletesen és a tipikus esetek jó kiemelésével — felsorolja az ítélet megalapozatlanságának okait. (Bp. 203. § 1. bek.) A törvény értelmében az elsőfokú ítélet megalapozatlan:

a) Ha a tényállás megállapítása hiányos, az iratok tartalmával ellentétes vagy helytelen ténybeli következtetéseken alapszik;

b) ha az ügy nincs kellően felderítve;

c) ha a bíróság indokolási kötelezettségének (Bp. 184. § 3. bek.) nem tett eleget és ennek következtében nem lehet megállapítani, hogy ítéletét mire alapozta.

A törvényi felsorolás rendjét¹ követve, a megalapozatlanságnak a törvényben felsorolt eseteihez az alábbi megjegyzéseket fűzzük:

ad a) A törvény a valóságban végbement események és az ítéleti ténymegállapítás közötti eltérések közül azokat az okokat sorolja fel, amelyek következtében — a tapasztalat szerint — az elsőbíróság ténymegállapítása helytelen szokott lenni. A leggyakrabban előforduló okok — hiányosság, iratellenesség, helytelen ténybeli következtetés — törvényi felsorolása egyben útmutató az elsőfokú bíróság számára a megalapozott döntéshez. Az elsőbíróság avégett, hogy ítéletét megalapozza, minden tényadatra kiterjeszkedni köteles, ítéletét csak az eljárásban megállapított és írásban rögzített adatokra tartozik alapítani. Ha valamely tényadat közvetlenül nem állapítható meg, azt a bíróság csupán megfelelő tényekre alapozott, logikailag helyes következtetéssel állapíthatja meg. A törvényi felsorolás itt csak példálózó, ide kell érteni mindazokat az eseteket, amelyekben az elsőfokú ítélet ténymegállapításai bármilyen ok következtében nem felelnek meg a tárgyi valóságnak.

α) Hiányos a ténymegállapítás, ha a bíróság a törvényi tényállás tényadatait vagy a jogi megítélés szempontjából (így pl. a törvényi tényállás elemeivel, a bűnösség megállapításával, a cselekmény minősítésével vagy a büntetés kiszabásával stb. kapcsolatos) lényeges más ténykörülményt — a valóságban megtörtént, végbement eseményt, történelmi adatot — egyáltalában nem állapít meg, bár az eljárás eredménye ilyen ténymegállapításra alapot adna.

A hiányos ténymegállapítás esetével határos az ügy nem kellő felderítése, amelyre később térünk rá.

¹ A törvényi felsorolás annyiban nem következetes, hogy az egymáshoz szorosan kapcsolódó eseteket: egyrészt a helytelen ténybeli következtetést és az indokolási kötelezettség ezzel kapcsolatos megsértését, másrészt a tényállás hiányos megállapítását és az ügy nem kellő felderítését egymástól elválasztva, külön-külön pontban sorolja fel. viszont ugyanakkor az egyes pontokon belül egybesorolja a megalapozatlanságnak azokat az eseteit, amelyek az objektív igazság megállapításával és az ítélet logikai alátámasztásával kapcsolatosan következtek be.

β) Az iratok tartalmával ellentétes az elsőbírói ténymegállapítás, ha az elsőbírság tényként állapít meg olyan körülményt, amire adat — az eljárás során írásban megrögzített tény — egyáltalán nincsen, vagy ha a bíróság mást állapít meg tényként, mint amit a megállapításának alapjául felhasznált adatok tartalmaznak.

Mindkét esetben természetesen csak lényegbeli, tartalmi különbség jelent iratellenességet; az adatok tartalma, valamint az elfogadott tények közötti árnyalatbeli, nem lényeges, nem ügydöntő eltérés alapján iratellenességet nem kell megállapítani. Megint további — és a megalapozatlanság minden okával kapcsolatos — kérdés azután, hogy a megállapítható iratellenesség lényeges kihatással volt-e az ítélethozatalra?¹

Lényegében már az indokolási kötelezettséghez kapcsolódik és ezért ott fejtjük ki bővebben azt a tételt, hogy az iratszerűség csupán abban a vonatkozásban köti az elsőbírságot, hogy döntésében ki kell terjednie minden felmerült adatra, azokat mérlegelnie kell és mérlegelés alapján kell azokat elfogadnia vagy mellőznie. Nem jelenti azonban semmiképpen sem a bírói mérlegelés korlátozását. Az iratszerűség csupán indokolási kötelezettséget ró tehát ebben a vonatkozásban a bíróra.

γ) A ténybeli következtetés a ténymegállapításnak az a módja, amikor a bíróság a már közvetlenül bizonyított tényből kiindulva, logikai művelet — következtetés — útján jut el egy olyan ténynek megállapításához, amelyet a bizonyítási anyag közvetlenül nem tartalmaz.²

A ténybeli következtetés helytelen, ha az nem a helyes alaptényből, mint premisszából indul ki, vagy ha a következtetés alaptétele helyes ugyan, de nincs meg az okszerű összefüggés az alaptétel és a következtetésként zárotételül levont tény között, mert az okszerűség éppen azt zárja ki, hogy az alaptételből a bíróság által zárotételül elfogadott tényt lehessen levonni. A ténybeli következtetések helyességét a másodbírság felülbírálja.³

ad b) Az ügy kellő felderítésének hiánya mint megalapozatlansági ok az előbbi pontban felsorolt hiányos ténymegállapítással határos. Az elsőbírság hiányos ténymegállapítása azonban jóval szűkebb körű az ügynek ebben a pontban megjelölt felderítetlenségénél. A hiányos ténymegállapítás általában felderített ügyet jelent és csak bizonyos, a jogi megítélés szempontjából lényeges — leggyakrabban az elsőbírság által teljesíthető — eljárási cselekményt tesz szükségessé. Az egész ügy kellő felderítésének hiánya pedig elsősorban azt jelenti, hogy az ügy elbírálása szempontjából jelentős ténykörülmény megállapítására vonatkozóan a bizonyítási anyagban nincs adat, bár ilyenre vonatkozóan a további eljárástól — a másodbírság megítélése szerint — eredmény várható. A felderítetlenség azonban ezen jóval túlmenően azt is jelenti, hogy a másodbírságnak — az eddig összegyűjtött adatok alapján kialakult — meg-

¹ A hiányosság és az iratellenesség fogalmára bírói gyakorlatunkban ld. a Legf. Bír. 32. sz. állásfoglalását. (BH. III.—1955. 90. old.) A lényeges kihatás fogalmára ld. alább a 615. old. 2. sz. jegyzetét.

² Legf. Bír. 32. sz. állásfoglalás. (BH. III.—1955. 90. old.)

³ A mérlegelés felülvizsgálatára ld. alább a (614 old. 2. sz.) jegyzetét. Az a) pontban vizsgált kérdésekkel kapcsolatban meg kell még állapítani azt, hogy bírói gyakorlatunk — legalább is közzétett anyagában — nagyon keveset foglalkozik az idetartozó kérdésekkel. Ennek közelebbi okát nem ismerjük, de alig hinnénk, hogy a Bpn. merőben új rendelkezéseinek alkalmazása a bírói gyakorlatban megoldandó kérdéseket nem vetett fel.

ítélése szerint magának a büntető eljárás alapját képező ügynek eddigi kivizsgálása — mind a tényeket, mind pedig az ezekre vonatkozó bizonyítékokat illetően — elégtelen. Az elégtelenség oka akár tárgyi összefüggés: az ügynek a fennforogni látszó egyéb bűncselekményekkel való kapcsolata stb., akár személyi összefüggés: a már felderített személyek mellett más személyek részvétele az ügyben stb. lehet. Megalapozatlan az ítélet, ha a felderítetlenség oly mérvű, hogy az egész büntetőügy további és nemcsak a törvényi tényállásra, valamint a jogi megítélés szempontjából lényeges tényre korlátozott, hanem az egész büntetőügynek további kapcsolatait feltáró — gyakorlatilag túlnyomóan a nyomozó hatóságok bevonásával történt — felderítése és az összes idevonatkozó bizonyítékok begyűjtése szükséges.¹

ad c) Új és igen lényeges rendelkezés büntetőeljárásai rendszerünkben az indokolási kötelezettség tartalmát meghatározó szabály, amely a rendelkező rész és annak megokolása között lényegében is összefüggő, helyes logikai kapcsolatot követel meg. A megalapozatlanság első két — ténybeli — okához járuló eme harmadik ok a megalapozatlanság logikai oldalát emeli ki. Az a körülmény, hogy a tételes törvény a nem helytálló logikai alátámasztást nem eljárás szabálysértésnek (Bp. 202. §), hanem megalapozatlanságnak tekinti, az indokolási kötelezettség tartalmát helyezi előtérbe.

Az indokolás logikai értelemben mindig bizonyítás: valamely tétel helyességének kimutatása olyan ítéletek segítségével — itt az ítélet alatt nem eljárásjogi, hanem logikai fogalmat értünk —, amelyek igazságát már kimutatták, bebizonyították.² Az alapfokú ítélet indokolása szintén bizonyítás: azoknak az okoknak a felsorolása, amelyek az elsőfokú bíróság meggyőződését kialakították és a bíróságot az ítélet rendelkező részében foglalt intézkedések meghozatalára indították. Ez vonatkozik mind a terhelt bűnösségének megállapítására, mind pedig cselekményének minősítésére és a büntetés kiszabására. A törvényi tények megállapításával kapcsolatban a bíróságot semmiféle törvényes bizonyítási szabály nem köti, a szabad mérlegelés elve azonban megkívánja, hogy az ítélet logikailag is — a tények megállapítása tekintetében a bizonyítékok helyes mérlegelésével, a tényekből levont következtetéseknél pedig okszerű következtetéssel — hiánytalanul meggyőző erejű legyen. Az indokolás jogi része a jogi szabálynak konkrét tényadatokkal való megtöltése mellett a büntető törvény helyes értelmezését és alkalmazását jelenti. Ennek felülbírálata a revisio másik törvényi szempontjának: a törvényességnek fogalmköréhez tartozik.

Az iratellenesség kérdésénél már érintettük az iratszerűség g és az indokolás

¹ A felderítetlenség szűkebb fogalmára ld. a Legf. Bír. 32. sz. állásfoglalását. (BH. III—1955. 90. old.) A részletkérdésekre: a tényállás kellő felderítéséhez tartozik a szakértői szemle eredményességének vizsgálata. Törvénysértő az eljárás, amelyben a bíróság a szakértői jelentés adatait további vizsgálat nélkül átvette, de azok helyességét részletesen nem vizsgálta és ezen az alapon állapította meg terhelt bűnösségét. (Legf. Bír. Bf. IV. 2153/1953. sz. BH. I—1953. 111. sorsz.) Nincs kellően felderítve az ügy, ha a bíróság a szakvélemények közötti ellentéteket anélkül értékeli, hogy az ellentétek felderítésébe a szakértői szervet is belevonta volna, s minthogy ez a bűnösség megállapítására és a büntetés kiszabására lényeges kihatással lehet, az ítélet megalapozatlan. (Legf. Bír. Bf. I. 1207/1954. sz. BH. III—1955. 674. sorsz.) Nemcsak a törvényi tényállásra, hanem a büntetés kiszabására vonatkozó ténykörülményeket is fel kell deríteni. Ezek mellőzése törvénysértés. (Legf. Bír. törv. B. II—1745/1954. sz. BH. III—1955. 717. sorsz.)

² Fogarasi Béla: Logika. 3. kiad. Bp. Akad. Kiadó, 1953. 278. old.

kapcsolatait. Az iratszerűség követelménye megkívánja, hogy a bíróság megállapításait a törvényes eljárás során megszerzett, írásban rögzített tényekre alapozza. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden írásos eljárási adat köti a bírót. A tanú által észlelt eseményekről, a szakértői szemlérlől, terhelt kihallgatásáról felvett írásos adat csak a bírói mérlegelés alapján válik a valónak elfogadott tények megállapításánál bizonyítékká. A bíróság szabad mérlegelését tehát nem köti az írásos adat és a bíróság az ilyen adatot is mellőzheti, ha az összes bizonyítékok egybevetett értékeléséből ez a meggyőződése alakul ki. A mellőzésnek azonban semmiféle vonatkozásban sem szabad az önkényesség látszatát öltenie, és éppen ezért kell kiemelnünk a bíróságnak ezzel kapcsolatos külön indokolási kötelezettségét, amit egyébként az indokolás általános szabálya (Bp. 184. § 3. bek.) felölel.

A bíróság helyes indokolási kötelezettségével függ össze a megalapozottság vonalán még egy további követelmény is. A bíróságnak gondosan kell ügyelnie arra, hogy minden esetben felismerje és helyesen értékelje terhelt személyében és cselekményében mutatkozó társadalmi veszélyesség súlyát. Tartózkodnia kell azonban — indokolásának megfogalmazásában is — attól, hogy megalapozatlanul eltúlozza a társadalmi veszélyesség mérvét és ennek következtében megszakadjon az arányosság a társadalomveszélyesség foka és a büntetés ennek megfelelő kimérése között. A tapasztalat szerint ugyanis az üres eltúzásokat nem mindig követi a megfelelően súlyos büntetéskiszabás, és az ilyen ítélet az egyes részek közötti logikai összefüggés hiánya miatt törvénysértő.¹

A bírói mérlegelés szabadsága és az indokolási kötelezettség szoros kapcsolata magával hozza azt is, hogy a másodbírói felülbírálatnak a mérlegelés felülbírlására is ki kell terjednie.²

¹ Ld. a Legf. Bír. B. 482/1954. sz. határozatának indokolását. (BH. II—1954. 407. sorsz.)

² Bár a felülbírálat (revisio) fogalmi elemeire nem térhettem ki, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy álláspontom szerint a másodbírói felülbírálat kiterjed az elsőbírói mérlegelésre is abban az értelemben, hogy a megalapozottság felülbírlatának keretében a másodbíróság megvizsgálja az elsőfokú bíróság meggyőződését kialakító egyes körülmények — éspedig a bíróság által nem közvetlenül észlelt bizonyító tények értékelésének: a mérlegelésnek helyességét is, azonban az elsőbírói mérlegelés helyett nem állíthatja be — még iránymutatás formájában sem — saját mérlegelését. Bírói gyakorlatunkban is találunk néhány megoldást ebben az irányban. Így például a másodbíróság a tanúvallomások tüzetes mérlegelésének felülbírlása alapján hatálytalanítja az ítéletet. (Legf. Bír. törv. B. II. 1643/1954. sz. BH. III—1955. 673. sorsz.) A mérlegelés kifejtését nem tartalmazó ítéletet — a felülbírlás eredményeként — hatálytalanítja. (Legf. Bír. törv. B. I. 313/1955. sz. BH. III—1955. 794. sorsz.) Nézetünk szerint a Legfelsőbb Bíróság 32. sz. állásfoglalásában (BH. III—1955. 89. old.) kimondott tétel, amely szerint a másodfokú bíróság nem mérlegelheti a bizonyítás anyagát, csupán az állásfoglalásban feltételezett esetre vonatkozik, ha ti. az elsőbíróság az egész bizonyítás anyagának mérlegelésével állapított meg valamely tényt. Ha ugyanis a mérlegelés nem terjedt ki a bizonyítás teljes anyagára, például az elsőfokú bíróság nem mérlegel minden bizonyítékot, nem tisztázza az ellentétes bizonyítékok közötti ellentmondásokat, amelynek eredményeként — az egész bizonyítás anyagával egybevetve — egyes bizonyítékokat elfogad, másokat elvet stb., a másodbíróság az elsőbírói mérlegelés alapján hozott ténymegállapításhoz nincs kötve, hanem az ítéletet — hiányos tényállás, iratellenesség, helytelen ténybeli következtetés stb. címen — hatálytalaníthatja. A szovjet irodalom szerint a szovjet büntetőeljárási jogban általánosan elismert, hogy a bírói határozatok felülvizsgálata alkalmával a másodbíróság értékeli a bizonyítékokat. Ld. *Grodzinszkij, M. M.*: i. m. 5. fejezet, különösen 172. és köv. p., továbbá *Poljanszkij, N. N.*: i. m. Rechtswissenschaftlicher Informations-

A helyes indokolás követelményével, annak tartalmával és szerepével joggyakorlatunk gyakran foglalkozik. Az erre vonatkozó anyag azt mutatja, hogy bár a felsőbíróóságok ezzel kapcsolatban általában magasabb fokú irányító munkát végeznek, sokszor kell azonban a felsőbíróóságoknak az érdemi irányító munka helyett az alsóbíróóságok egészen nyilvánvaló hibáinak kijavításával¹ foglalkozniok.

Az elsőfokú ítélet hatálytalanítása indokolatlanság esetében is csak akkor foghat helyt, ha az ítélet megalapozatlansága akár a bűnösség megállapítására, akár pedig a büntetés kiszabására lényeges kihatással volt. A törvény „a lényeges kihatás” fogalmát itt sem határozza meg, nyilvánvaló azonban, hogy ez alatt érteni kell mind a merőben helytelen ítéletet — amelyben a bíróság bűnösséget állapít meg ott, ahol felmentésnek lett volna helye — mind pedig az olyan törvénysértést, ahol a bűnösség részletkérdéseinek (pl. minősítés) megállapítása helytelen, vagy végül, ha a kiszabott büntetés és a törvény alapján helyesen kiszabható büntetés között aránytalanság lenne, s így az ítélet nem felelhet meg céljának és nem töltheti be feladatát.²

dienst, I—1952. 22. p.; a magyar irodalomban ellenkező álláspont: Szepes i. m. 112—113. old. A szovjet irodalomban a mérlegeléssel kapcsolatban lefolytatott vitára ld. Büntető eljárási jog. Szerk. Móra Mihály. Egyetemi jegyzet. 2. köt. 2. füz. Bp. Felsőokt. Jegyzetellátó, 1955. 425. old.

¹ Bírói gyakorlatunkból: A bűnösség alapjául szolgáló tények tisztázása nélkül az ítélet törvénysértő. Terhelt bűnösségének kérdésében csak a tényállásnak minden vonatkozásban való teljes tisztázása után lehet meggyőző erejű ítéletet hozni. (Legf. Bír. törv. B. 70/1954. sz. BH. II—1954. 231. sorsz.) Megalapozatlan az ítélet, ha a tényállás tüzetes előadása helyett a tényállás tekintetében az iratok tartalmára utal, sem az iratokból, sem pedig az ítéletből azonban nem állapítható meg, hogy a bíróság mit fogadott el a tényállás alapjául: a vádiratban foglalt tényállást, sértett nyomozási vallomását vagy a kettőt együttesen. (Legf. Bír. törv. B. II—1652/1954. sz. BH. III—1955. 715. sorsz.) A szocialista törvényesség elvének nem felel meg, az objektív igazság megvalósulása tekintetében alapos kétséget támaszt, sőt az önkényesség képét mutatja az olyan eljárás, amely a bűnösség kérdésében a nyomozó hatóságnak bizonyítékokkal egyáltalán alá nem támasztott megállapításaira alapít. (Legf. Bír. törv. B. 725/1953. sz. BH. I—1953. 30. sorsz.) A bíróságnak terhelt társadalomveszélyességi fokát is ki kell fejtenie és indokolnia kell. (Legf. Bír. törv. B. 800/1953. sz. JK. VIII—1953. 352—355. old. 82. sorsz.) Az egymásnak ellentmondó tanúvallomások tüzetes mérlegelése, a tanúvallomások döntő ellentéteinek tisztázása nélkül nem lehet tényállást törvényszerűen megállapítani. (Legf. Bír. törv. B. II. 1643/1954. sz. BH. III—1955. 673. sorsz.) A mérlegelést és ennek kifejtését nem tartalmazó ítélet megalapozatlan. (Legf. Bír. törv. B. I. 313/1955. sz. BH. III—1955. 794. sorsz.) A szándék fennállásának kérdése jogkérdés. Az elsőfokú bíróságnak ahhoz a megállapításához, hogy a terhelt szándéka mire terjedt ki, a fellebbezési bíróság nincs kötve, ebben a kérdésben az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás alapján az elsőfokú bírósággal ellenkező döntésre juthat. (Legf. Bír. törv. B. III. 457/1955. sz. BH. III—1955. 796. sorsz.) Az ellentétes szakértői vélemények egybevetésére az ellentmondások tisztázására és általában a bizonyítékok egybevetett vizsgálatára ld. a Legf. Bír. törv. B. sz. nélk. határozatát. (JK. VII—1952. 552—553. old. 182. sorsz.) A törvényhely egyszerű megjelölése, illetőleg a törvény szóhasználatának egyszerű megismétlése az indokolást nem pótolja. Ki kell fejteni közelebbről, hogy melyek azok az okok, amelyek a bíróságot a meghozott döntésre indították. (Kecskeméti megyei bíróság, Bf. I. 454/1954. sz. BH. II—1954. 408. sorsz.) Az ítéleti indokolásnak ki kell terjednie az elsőbírói ítélet meghozatalát megelőző egész eljárásra. (Legf. Bír. törv. B. 1166/1953. sz. BH. I—1953. 29. sorsz.) A tárgyalási jegyzőkönyv hiányosságai az elsőfokú ítéletet megalapozatlanná tehetik. (Bp. 77. § megsértése. Legf. Bír. törv. B. IV. 1786/1954. sz. BH. III—1955. 789. sorsz.) Az indokolás lényegére ld. még. Cselcov, i. m. 320—321. old. Vö. Grodzinszkij, i. m. 153. p.

² Nézetünk szerint a „lényeges kihatás” fogalmához kell sorolni mindazokat az eseteket, amelyekben a másodbíróság — terhelt terhére bejelentett fellebbezés alapján

Az elsőfokú ítélet megalapozatlanságát a másodbíróság végzéssel állapítja meg (Bp. 199. §). A megállapítás következménye a megismételt eljárás, amelynek kérdései azonban már meghaladják tanulmányom kereteit.

5. A szovjet büntető eljárás perorvoslati rendszerébe a megalapozatlanság fogalmát a Szovjetunió, valamint a Szövetséges és Autonóm Köztársaságok 1938. évi bírói szervezeti törvénye vezeti be. (15. §.) A megalapozatlanság fogalmát a törvény itt sem határozza meg, a jogtudomány és a bírói gyakorlat azonban tisztázta mind a megalapozatlanság lényegét, mind pedig az ezzel kapcsolatos gyakorlati kérdéseket.

A szovjet irodalom szerint a megalapozottság azt jelenti, hogy a bíróság megállapításai és a valóságban végbement események egymással megegyeznek és az ítélet ennél fogva helyes. Az ítélet az objektív igazságot állapítja meg, amelyhez az ügy sokoldalú és teljes kivizsgálása után ért el a bíróság. Ugyanakkor azonban a megalapozottság azt is jelenti, hogy a bíróság a konkrét ügyben helyesen alkalmazta az eljárási törvényt és a büntető jogszabályokat, a bűncselekményt elkövető terheltre pedig a megfelelő büntetést szabta ki.¹

A szovjet jogi irodalomban van azonban olyan felfogás is, amely a megalapozatlanságot a fenti álláspontinál foglaltaknál szűkebben értelmezi. E szerint az álláspont szerint az ítélet akkor nincs megalapozva, „ha az ügy adatai nem támasztják alá az ítéletet és nagy az eltérés a bírósági tárgyaláson kétségtelenül megállapított tények és a bíróságnak a vádlott bűnösségére vagy ártatlanságára vonatkozó megállapításai között”. A büntetés kiszabásának kérdése — ez álláspont szerint — nem a megalapozatlanság fogalmkörébe eső, hanem külön hatálytalanítási ok, amely akkor forog fenn, ha a büntetés nem megy ugyan túl a törvényes kereteken, de kirívóan aránytalan az elkövetett bűncselekmény súlyához és az elkövető társadalomveszélyességéhez viszonyítva: a büntetés tehát nyilvánvalóan igazságtalan, túl szigorú vagy túl enyhe.²

A megalapozottság kérdésével kapcsolatban a szovjet irodalomban is felmerült a bírói mérlegelés felülbírálatának kérdése. Az irodalom állásfoglalása szerint a másodbíróság a mérlegelést felülbírálhatja.³

eljárva — úgy találja, hogy az elsőfokú ítéletet a Bp. 205. §-a értelmében nem változtathatja meg, de terhelt cselekménye súlyosabb minősítés alá esik, vagy a kiszabott büntetés aránytalanul enyhe. A másodbírói súlyosítás kérdésének bírói gyakorlata (ld. erre bővebben a Lgf. Bír. 33—37. sz. állásfoglalásait, BH. III—1955. 90—91. old.), tehát ezekben a kérdésekben is irányadó. Egyebekben a másodbíróság az ügy összes körülményeit tekintetbe véve dönti el azt, hogy a megalapozatlanság megállapítása ellenére a szocialista ítélkezés célkitűzésének az ítélet hatálytalanítása vagy hatálybantartása felel-e meg jobban.

¹ Ld. *Grodzinszkij*, i. m. 105—106. p.

² OSZFSZK Bp. 417. §. A szovjet jogi irodalomban ezt az álláspontot *Cselcov* képviseli. (I. m. 320—321. old.) *Cselcov* különösen az ukrán Bp. 348. §-át tartja a megalapozatlanság lényegét jól összefoglaló rendelkezésnek: „... az ítélet ellentétben áll az ügyben megállapított tényekkel vagy lényeges mértékben nem világos és nem teljes”. (4. pont)

³ Vö. *Poljanszkij*, N. N.: Die Beweiswürdigung in Strafsachen durch das übergeordnete Gericht. Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, I—1952. 22. p. *Grodzinszkij* szerint a szovjet eljárásjogi irodalomban általánosan elismert nézet, hogy az ítéletek felülvizsgálata során a másodbíróság mérlegeli a bizonyítékokat. Nem lényeges, hogy a bizonyítékok másodbírói értékelését mérlegelésnek, megismételt mérlegelésnek vagy kritikának nevezzük. A másodbíróság feladata az ítélet törvényességének és megalapozottságának ellenőrzése, ez pedig a bizonyítékok új, saját maga által eszközölt mérlegelése nélkül lehetetlen. (I. m. 172. p.) A jelenlegi megoldás ismertetése előtt *Grodzinszkij* röviden áttekinti a megoldás kialakulását. (I. m. 170—172. old.) *Csel-*

A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok bírói gyakorlata nagyban hozzájárult a megalapozottság fogalmának értelmezéséhez. Alapvető ebben a tekintetben az a szabály, hogy az elsőbírói ítéletet csak akkor lehet igazságosnak és megalapozottnak tekinteni, ha a bíróság az ügyet teljesen és minden vonatkozásban felderítette és ha ennek következtében az ítélet a valóságot helyesen visszatükröző és az ügyiratokban foglalt bizonyítékok összességére támaszkodó megállapításokon alapszik.¹ Ugyancsak nagyban járult hozzá a Legfelső Bíróság iránymutatása a másodbírói mérlegelés kérdésében elfoglalt állásfoglalás kialakításához is.²

A szovjet büntető eljárás az ügyet akkor tekinti teljesen felderítettnek, ha az ügy³ összes körülményeit feltárták és az ehhez szükséges összes bizonyítékokat felvették és megvizsgálták.⁴

covnak ugyanez az álláspontja. (I. m. 321—322. old.) Mindkét állásfoglalás részletesen ismerteti a Szovjetunió Legfelső Bíróságának 1950. dec. 1-i határozatát. (L. 617. old. 2. sz. jegyzetben), amelyet a jogtudomány a jelenlegi állásfoglalásának kialakításában alapul vett. *Levin* — egyik korábbi munkájában — szükségesnek tartja még kiemelni, hogy ha a másodbíróság megalapozatlanság miatt, semmisíti meg az elsőfokú ítéletet, megmutathatja az elsőbírósnak azt, hogy milyen bizonyítást vehet fel a megismételt eljárásban, azok mérlegeléséhez azonban nem nyúlhat. (I. m. 42—43. p.)

¹ A Szovjetunió Legfelső Bírósága 1950. jún. 28-i teljes ülésén hozott: „A bírói ítéletről” szóló 13/9/U. sz. határozata értelmében az ítélet csak akkor tekinthető megalapozottnak, ha pontosan magában foglalja az ítékezés során megvizsgált mindazon bizonyítékokat, amelyekre a bíróság az ügy érdemében hozott összes következtetéseit támaszkodni, és amennyiben e következtetések alapján a bíróság előtt álló kérdések eldönthetők. Az ítéletben meg kell jelölni mindazokat az indokokat, amelyek alapján a bíróság minden egyes terhelt bűnösségére vagy ártatlanságára következtet, továbbá a bíróság által a bűnösség megállapításánál vagy terhelt felmentésénél alapul vett összes bizonyítékokat, azoknak az indokoknak megjelölésével, amelyek alapján a bíróság ezeket a bizonyítékokat elfogadta, illetőleg mellőzte. (5. §.) *Vö. Grodzinszkij*, i. m. 160. p.

² *Cselcov*, (i. m. 321—322. old.) közli a SZU Legf. Bír. 1950. dec. 1-i határozatát: A bíróságok munkájában a büntető ügyek semmitő elbírálása tekintetében mutatkozó hiányosságok megszüntetéséről. A határozat értelmében az OSZFSZK Bp. 379. §-ában és a többi Szövetséges Köztársaság büntetőeljárási törvénykönyvében foglalt az a szabály, hogy perorvoslati eljárásban nem lehet az ügy érdemét érinteni, nem alkalmazható, mert ellentmond a Szovjetunió bírói szervezetéről szóló törvény 15. §-ának. A másodbíróságoknak meg kell vizsgálniuk, egybe kell vetniök és értékelniök kell az ügy összes bizonyítékait azért, hogy eldönthető legyen az a kérdés, vajon mennyiben támaszthatják alá a bíróság ítéletét az ügy adatai.

³ A szovjet irodalomban az ügy nem kellő felderítése nem a megalapozatlanság fogalomkörébe eső hatálytalanítási ok, hanem a megalapozatlanság (Bírói szervezeti törvény 15. §) mellett, önálló semmisségi alap. (*Vö. Cselcov*, i. m. 315. old.-on adott felsorolást, továbbá *Grodzinszkij*, i. m. 145. sköv. old., 4. §, amely a Bp. 414. §-t nem a megalapozatlanság alatt tárgyalja).

⁴ OSZFSZK Bp. 414. §. *Vö. Grodzinszkij*, i. m. 146. p., *Cselcov*, i. m. 316. old. Az ügy tehát nincs felderítve, ha a bizonyításfelvétel nem derítette ki sem az előzetes eljárás, sem pedig a bírói tárgyalás során azokat a körülményeket, amelyek az ítéletre kihatással lehettek. A szovjet jogtudomány szerint lehetetlen olyan szabályt adni, amely előre meghatározná azt, hogy egy adott ügyben milyen bizonyítékokat kell megszerezni. Mindazok a kísérletek, amelyek ilyen szabály összeállítását tűzik ki célul, csak általánosságban mozoghatnak. *Vö. Visinszkij*: A perbeli bizonyítás elmélete, 202—207. old. *Grodzinszkij* szerint (i. m. 146—147. old.) az ügyben a következőket kell tisztázni: a) a bűncselekmény elkövetési helye és ideje, b) a cselekmény minősítéséhez szükséges körülmények, c) a cselekményért való felelősséget kizáró vagy megszüntető, d) a felelősséget enyhítő vagy súlyosbító körülmények és e) az okozott kár fennforgása és értéke. Szerintünk helyesebb *Cselcov* módszere (i. m. 316. old.), amely — ilyen felsorolás nélkül — a cselekmény tárgyi oldalára vonatkozó ténykörülményekből kiindulva végigtekint a gyakorlatban felmerülő kérdéseket.

A nem kellő felderítéssel kapcsolatban leggyakrabban elkövetett megalapozatlansági eseteket a bírói gyakorlat tisztázta.¹

A bíróság azonban nemcsak az ügy elégtelen felderítése esetében állapítja meg az elsőfokú ítélet megalapozatlanságát. Az ítéletet akkor is megalapozatlannak kell tekinteni, ha a bíróság nem vizsgálja meg összességükben és kölcsönös egymásra hatásukban az ügyben felvett bizonyítékokat és — bár az ügy összes körülményeit felderítették és az összes bizonyítékokat felvették — az ítélet meghozatalánál a bíróság csak egyes bizonyítékokat vett tekintetbe, másokat pedig mellőzött.²

A bizonyítékok egymás közötti viszonyának kellő meg nem vizsgálásával kapcsolatban elkövetett szabálysértések leggyakoribb eseteit a bírói gyakorlat tisztázta.³

6. A népi demokratikus országok büntető eljárásai közül a megalapozottságot perorvoslati rendszerének egyik alapvető szempontjaként ismeri a bolgár⁴ és a lengyel büntetőeljárás^{4a} törvény. A román Bp. tételes szövege is ismeri a megalapozottság fogalmát, s ennek alapján az irodalom csoportosítja a meg-

¹ Bő anyagot sorol fel mindezekre *Cselcov*, i. m. 316—317. 1. sz. jegyzetében. További bírói döntések: törvénsértő az ítélet, ha a megelőző eljárásban a bíróság nem hallgatja ki mindazokat a tanúkat, akiknek vallomása az ügyet kellőképp megvilágíthatná (SZU Legf. Bír. büntető koll. 1947. febr. 12-i határozat, Gazandzsian-ügy, *Grodzinszkij*, i. m. 147. p.); törvénsértő, ha a bíróság nem rendeli el terhelt elmeállapotának megvizsgálását, holott terhelt beszámíthatóságára vonatkozóan alapos kételemek merültek fel (SZU Legf. Bír. büntető koll. 1946. jún. 10-i határozat, Szolovjev-ügy, i. m. 148. p.); törvénsértő, ha a bíróság terheltnek egymásnak ellentmondó vallomásait nem kísérli meg azok egymásközötti szembesítésével, továbbá terheltet és tanú szembesítésével tisztázni (SZU Legf. Bír. büntető koll. 1949. febr. 16-i határozat, Gasimov és társai ügy, i. m. 148—149. p.); törvénsértő, ha az elsőfokú eljárás nem deríti fel a vádban foglalt cselekményben résztvevő összes személyek tevékenységét. (Legf. Bír. vasúti koll. 1949. ápr. 26-i határozat, Szobolev-ügy, i. m. 150. p.)

² Vö. *Grodzinszkij*, i. m. 154. p.

³ *Grodzinszkij* a megalapozottsággal kapcsolatos bírói gyakorlatot illetően utal az eljárási szabálysértéseknél felhozott ügyekre. (I. m. 154—155. p.) A megalapozatlanság fogalmával kapcsolatban egyéb határozatok: Megalapozatlan a vádlott bűnösségét csupán a bírósági vélelmekre alapító, de egyéb bizonyítékokkal alá nem támasztott ítélet (SZU Legf. Bír. 1945. márc. 20-i határozat, Ciklauri ügy, i. m. 155. p.); megalapozatlan az olyan ítélet, amelyben a bíróság egyes ténymegállapításai között ellentétek vannak (Legf. Bír. 1946. jan. 19-i határozat, i. m. 156. p.); megalapozatlan az olyan felmentő ítélet, amely csupán általánosságban jelenti ki, hogy a terhelt terhére rótt bűncselekmény nincs bizonyítva, azonban nem foglalkozik a többi bizonyítékkal: az adott esetben az eljárásban szereplő többi terhelt vallomásával, akik egybehangzóan gyanúsították terheltet azzal, hogy a cselekmény elkövetésében részt vett (SZU Legf. Bír. büntető koll. 1946. dec. 4-i határozat, Gicsiko-ügy, i. m. 156. p.); megalapozatlan az olyan ítélet, amelyben a bíróság egyes bizonyítékokat egyáltalán nem mérlegelt és az ügyben hozott felmentéssel kapcsolatban meg sem kísérelte, hogy a terhelt bizonyítékokat megdöntse (Legf. Bír. vasúti koll. 1949. jan. 31-i határozat, Sevkunov-ügy, i. m. 157. p.); megalapozatlan az olyan ítélet, amelyben az összegyűjtött összes lehető bizonyítékok összességükben csak olyan kétes igazságú következtetést eredményezhetnek, amely nem zárja ki vádlott ártatlanságát, de a bíróság mindezek ellenére terhelt bűnösségét mégis megállapítja (SZU Legf. Bír. büntető koll. 1945. máj. 15-i határozat, Komljakov-ügy stb. i. m. 158. p.); megalapozatlan az olyan ítélet, amelyet a bíróság nem indokol meg (SZU Legf. Bír. büntető koll. 1951. jún. 20-i határozat, Gevorkian-ügy stb. i. m. 160—163. p.).

⁴ A bolgár Bp. (1952: 49. tvr.) külön sorolja fel a bizonyítékok elégtelenségét (231. § c) pont) és a megalapozatlanságot (uo. d) pont). A nyilvánvalóan igazságtalan büntetékiszabás: az az eset, amikor a bíróság által kiszabott büntetés nem lépi túl a törvényben megjelölt határt, de nyilvánvalóan nem felel meg az elkövetett cselekmény

alapozatlanság fogalomkörébe eső hatálytalanítási okokat.¹ A bolgár irodalomban a megalapozottság lényegében az objektív igazság megállapítását jelenti,² míg a román irodalom — közelebb Grodzinszkijnak elébb ismertetett állásfoglalásához — nemcsak az objektív igazság megállapítását, hanem a helyes büntétszabást is a megalapozatlanság fogalomkörébe vonja.³ A cseh Bp. a megalapozatlanság fogalmát nem használja.⁴ Ugyancsak ismeretlen a megalapozatlanság a német Bp. perorvoslati rendszerében.⁵

7. Tanulmányomban novellizált büntető eljárásunk egyik sajátos és az irodalomban még nem ismertetett intézményét kívántam elemezni, beállítva egész perorvoslati eljárásunk alapvető sajátosságának: a másodbíró felülbírálati funkciójának körébe. Az érintett részletkérdések áttekintése a másodbíró felülvizsgálati tevékenységének érdemi oldalát emeli ki. A másodbíró nem mechanikus ellenőrzője az eljárási és a büntető törvény alkalmazásának, hanem a perorvoslati eljárásban a törvényes keretek között hivatalból felülbíró — a bíróság elé vitt ügyet érdemben is megvizsgáló — tevékenységet fejt ki. A megalapozottság szempontjának a felülvizsgálat egyik alapvető szempontjaként perorvoslati rendszerünkbe történt beállítása a kifejtettek szerint a másodbírói ítélezésnek éppen ezt az *érdemi, lényegi felülbíró* oldalát emeli ki, amely a bírói ítélet meggyőző erejét és ezen keresztül nevelő hatását fokozza. Így az elsőfokú határozat megalapozatlanságának felismerése a bíróságok érdemi munkájának megjavítását, ezen keresztül egész szocialista büntető eljárásunk célkitűzéseit szolgálja.

Nagy Lajos

súlyának, a bolgár Bp. szerint külön hatálytalanítási ok (231. § e) pont). Az esetekkel kapcsolatos fejtegetéseket l. bővebben: *Hrisztov*, i. m. 45. s. köv. old.

^{4a} A lengyel Bp. (1950. szept. 2-i 364. sz. rendelettel közzétett szöveg) szerint a megalapozatlanság miatt akkor van helye az elsőfokú ítélet hatálytalanításának, ha az elsőbíró a ténykörülmények megítélésében hibát követett el, feltéve, hogy ez a hiba az ítélet tartalmát befolyásolta. (Bp. 383. § 3. pont.) A megalapozatlanság miatt hatályon kívül helyezett ítélet helyett a másodbíró érdemi ítéletet hoz, amennyiben ez az elsőbírói eljárásban felvett bizonyítás alapján lehetséges, ellenkező esetben az elsőbíró megismételt tárgyalásra utasítja. (Bp. 388. §)

¹ Román Bp. (az 1948. febr. 28-i szöveg, módosítja az 1952 : 132. sz. tvr.) 400. § Az irodalom szerint a román Bp. rendszerében az elsőbírói határozat megalapozatlanságát maguk után vonó okok: az indokolás mellőzése (Bp. 395. § I. pont 3. alpont); lényeges mellőzés (uo. 5. alpont); helytelen ténymegállapítás (uo. II. pont 6. alpont); hatáskör túllépése (uo. 7. alpont). Vö. *Doru*, i. m. 80–81. p.

² *Hrisztov*, i. m. 36. p.

³ *L. Doru*, i. m. 80. p.

⁴ A csehszlovák Bp. (1950. júl. 18.) csupán a felderítetlenség esetéhez hasonló esetet ismer. Amennyiben ugyanis az elsőfokú bíróság ténymegállapításai annyira elégtelenek, hogy a főtárgyalást meg kell ismételni, a másodbíró az elsőbírói ítéletet újabb főtárgyalás megtartására és határozathozatalra utasítja. (Bp. 183. § első fordulat.) Ezt a határozatot a bíróság zárt ülésben vagy fellebbezési tárgyaláson (Bp. 197. § a) pont) hozza. Egyébként ugyanis a fellebbezési bíróság maga vesz fel bizonyítást. (Bp. 191. §) Ld. bővebben *Gemrich*, i. m. 18. p. Az indokolás helytelensége ezen túlmenően az elsőfokú ítélet megtámadhatóságának egyik oka. (Bp. 173. §)

⁵ A német Bp. (1952. okt. 11.) a megalapozatlanság fogalmát a fenti értelemben nem ismeri. A törvény nem sorolja fel egyébként sem a fellebbezési okokat, az ügy nem kellő felderítése vagy a tényállás helytelen megállapítása azonban a német Bp. perorvoslati rendszerében is a fellebbezés alapja lehet. Ezekben az esetekben azonban nem feltétlen következmény az elsőfokú ítélet hatálytalanítása, hanem a további felderítést vagy a helyes tényállást — megfelelő bizonyításfelvétellel — megállapíthatja maga a másodbíró is. (Német Bp. 288. § (3) bek. és 292. § 1. bővebben *Cohn*, Curt, i. m. 57. s. köv. old.)

A munkafegyelem egyes kérdéseinek szabályozása Romániában*

I. A magyar—román kulturális csere-egyezmény alapján a Magyar Tudományos Akadémia két hetes tanulmányútra küldött Romániába. E két hét alatt a román jogi élet különböző intézményei olyan messzemenő baráti segítséget nyújtottak, hogy e viszonylag rövid idő alatt is — úgy érzem — nagyon sok értékes tapasztalatot szerezhettem. Megismerkedtem a meglátogatott intézmények szervezetével, munkájával és eredményeivel. Szűkebb munkaterületemen pedig a román munkajog szabályaival és a román munkajog tudományának különböző elméleti megoldásaival foglalkozhattam, főleg a munkafegyelem és az anyagi felelősség intézményeivel kapcsolatban.

II. A munkafegyelem megszilárdítása ma egyik legfontosabb feladatunk. Éppen ezért beszámolómban is főleg a munkafegyelem megtartásának a kötelezettségét szolgáló román jogi megoldásokat ismertetem. Ezt az alkalmat felhasználom arra is, hogy a munkafegyelem intézményének egyes elvi kérdéseire a figyelmet felhívjam és a román, valamint a magyar szabályozást elemző módon összehasonlítsam.

A marxizmus—leninizmus tudománya nagyon erőteljesen emeli ki, hogy a szocializmus építésében alapvetően fontos szerepe van a szocialista munkafegyelem kialakításának, megszilárdításának és állandó fejlesztésének. Jellemző, hogy pártunk közvetlenül a felszabadulás után is már egyik leglényegesebb követelménynek a munkafegyelem megszilárdítását tekintette annak ellenére, hogy akkor még a tőkés

gazdálkodás volt az uralkodó. Így például a jogszabály az üzemi bizottság feladatai között a munkafegyelem kialakítását is felsorolta. A munkafegyelem kérdése azóta is állandóan napirenden van. *Különös súllyal foglalkozott a munkafegyelem jelentőségével pártunk III. kongresszusa.* Ennek ellenére a kongresszust követő időben a munkafegyelem nagymértékben meglazult, ami elsősorban az 1955. évi márciusi párt-határozatban feltárt és megőrzött jobboldali torzulásoknak és elhajlásoknak tulajdonítható. Éppen ezért *pártunk márciusi határozata ismét nagyon élesen és nyomatékosan hívta fel a figyelmet a munkafegyelem megszilárdításának fontosságára.*

A termelékenység fokozása, az önköltség csökkentése, a minőség megjavítása, az anyaggal és energiával, a munkaerővel és a munkaidővel való takarékoskodás nélkül nem alakulhat ki a szocializmus gazdasági alaptörvényének reális és szilárd talaja, nem valósítható meg az anyagi és kulturális szükségletek kielégítésének szakadatlan fejlesztése. A munkafegyelem megszilárdítása és fokozása nélkül viszont elképzelhetetlen a termelékenység fokozása, az önköltség csökkentése, a minőség megjavítása, az anyaggal és energiával, a munkaerővel és munkaidővel való takarékoskodás. *Közvetlen kapcsolat áll fenn tehát a munkafegyelem megszilárdítása és az életszínvonal emelkedése között. Mindebből következően, hogy a szocialista munkajog egyik leglényegesebb szolgálati feladata a munkafegyelem megszilárdítása.*

A munkafegyelem az állampolgári fegyelem egyik legfontosabb területe. Az állampolgári fegyelem megköveteli, hogy az állampolgárok becsületesen, lelkiismerete-

* Részlet Weltner Andornak, a Magyar Tudományos Akadémia részére készített beszámolójából.

sen, maradéktalanul és önként teljesítsék az állambatalmi és államigazgatási szervek által kibocsátott jogszabályokban foglalt kötelezettségeiket és az állampolgári erkölcs követelményeit. *A szocialista munkafegyelem pedig — az állampolgári fegyelmen belül — a dolgozót terhelő olyan alapvető, általános kötelezettség, amely megköveteli a dolgozótól, hogy a szocialista erkölcs követelményeinek megfelelően tegyen eleget a munkaviszonyból fakadó kötelezettségeinek, elvtársi módon működjék együtt dolgozó társaival, nyújtson részükre szocialista segítséget és életmódjával, valamint magatartásával is érdemelje ki, hogy a szocializmust építő társadalom dolgozója lehessen.*

Pasersztnyik szovjet jogtudós meghatározása szerint a munkafegyelem a Szovjetunióban a közösségi szocialista munka folyamatában résztvevő emberek társadalmi kapcsolata; ez a kapcsolat a kizsákmányolás alól felszabadult dolgozók baráti együttműködésének és kölcsönös szocialista segítségének a viszonyát fejezi ki; megköveteli, hogy minden dolgozó tudatosan vesse alá magát a munka megszervezésének és tartsa meg azokat a szabályokat, amelyek meghatározzák a munka végzésével kapcsolatban követendő magatartást. A munkafegyelemnek mellőzhetetlen eleme, hogy a közösségi munkában résztvevők valamennyien kövessék a munkafolyamat vezetőjének utasításait és rendelkezéseit.¹

A továbbiak során nem foglalkozom a munkafegyelem megszilárdításának valamennyi eszközével, hanem csak azokkal a jogi eszközökkel, amelyek a fegyelmi eljárás lefolytatásával, a fegyelmi büntetés kiszabásával és ismertetésével arra nevelik a fegyelmi vétséget elkövető dolgozót és a vállalat többi dolgozóit is, hogy teljesítsék a munkaviszonyból fakadó kötelezettségeiket, tegyenek eleget a szocialista munkaerkölcs követelményeinek.

A szocialista jogtudomány — elsősorban a szovjet munkajog tudománya — tisztá-

tázta már a fegyelmi jog intézményének alapvető, lényeges kérdéseit. Mégis, a szovjet, illetve a népi demokratikus országok fegyelmi joga egyes fontos részletkérdéseket eltérő módon oldott meg. Ezeknek az eltéréseknek egyik oka nyilvánvalóan az a fejlődésbeli különbség, amely egyfelől a Szovjetunió, másfelől a népi demokratikus országok között mutatkozik. Különbség van azonban az egyes népi demokratikus országok részlet-megoldásai között is. Ez pedig arra enged következtetést, hogy az egyes fontos részletkérdésekben még nem alakult ki a véglegesen egyértelmű megoldás. E kérdések közül most kettőt emelek ki:

1. ki gyakorolja a fegyelmi jogkört;
2. milyen fegyelmi büntetések a legalkalmasabbak a dolgozók nevelésére.

1. Ki gyakorolja a fegyelmi jogkört?
Ebben a kérdésben kétféle szélső megoldás képzelhető el. Az egyik szerint egy személy gyakorolja a fegyelmi jogkört, a másik szerint bizottság. Mindkét megoldásnak vannak előnyei és hátrányai is. Az egyszemélyi megoldás alapján a fegyelmi jogkört a vállalat vezetője gyakorolja, mégpedig vagy saját maga, vagy pedig úgy, hogy a fegyelmi jogkör gyakorlását részben átruházza a vállalat egyéb vezető állású dolgozóira is. Ennek a megoldásnak a leglényegesebb előnye, hogy igen erőteljesen kidomborítja és alátámasztja az egyszemélyi felelős vezetés elvét, emeli a vezető tekintélyét, elősegíti a vezetés érvényesülését, hozzájárul, ahhoz, hogy a dolgozók végrehajtsák a vezető utasításait és rendelkezéseit. Hátránya viszont, hogy az igazgatók — szerteágazó elfoglaltságuk miatt — hajlamosak a fegyelmi jogkör személyes gyakorlásának az elhanyagolására, és nem egy vállalatnál az érdemi munkát a vizsgálóbiztos vagy a vizsgáló bizottság látja el, az igazgató pedig csak jóváhagyja, „aláírja” az eléje terjesztett javaslatot.

A másik szélső megoldás szerint nem a vállalat vezetője, hanem fegyelmi bizottság, tehát *kollektív szerv* gyakorolja a fegyelmi jogkört. Ennek a megoldásnak is

¹ *Pasersztnyik*: A szocialista munkafegyelem megszilárdítása a szovjet jog egyik legfontosabb feladata. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1952. 10. sz.

vannak előnyei és hátrányai. A munkafegyelem megszilárdítása nemcsak az igazgató feladata. *Rákosi* elvtárs már a párt Központi Vezetősége előtt 1951. november 20-án tartott beszámolójában rávilágított arra, hogy „a legfontosabb fegyelmezési eszköz annak a szellemnek a kialakítása, amely elítéli, megbélyegzi a fegyelmezetlenséget, amelyben a fegyelem megsértése, az igazolatlan kimaradás, a selejtgtyártás szégyen és gyalázat”. Nyilvánvaló, hogy ezt a szellemet egyedül az igazgató kialakítani nem tudja. Szükség van arra, hogy az élenjáró öntudatos dolgozók leleplezzék a fegyelmezetlenségeket és bírálatot gyakoroljanak a munkafegyelem megsértőivel szemben. Az öntudatos dolgozók már fel is ismerték, hogy a munkafegyelem biztosítása elsősorban az ő kötelességük és becsületbeli ügyük, amit a Munka Törvénykönyvének 110. §-a kifejezésre is juttat.

Elegendő-e azonban, hogy az öntudatos dolgozók példamutatással, figyelmeztetéssel, bírálattal lépjenek fel a fegyelmezetlen dolgozókkal szemben? Nincs-e szükség arra, hogy az öntudatos dolgozók olyan intézményes, szervezett formában vegyenek részt a munkafegyelem megszilárdításában, amelynek a dolgozók tömegeire ható nevelő ereje lényegesen nagyobb? *Több szempontból is igen nagy jelentősége van annak, ha az öntudatos dolgozók szervezett, intézményes formában vesznek részt a fegyelmi jogkör gyakorlásában.* Így pl., ha az élenjáró dolgozókból álló fegyelmi bizottság gyakorolja a fegyelmi jogkört, akkor a dolgozó látja, hogy őt nemcsak az igazgató, hanem közvetlen dolgozótársai is elítélik. Fontos ez különösen azért, mert előfordul, hogy az elmaradott dolgozók az igazgatóban még nem a szocialista állam képviselőjét látják, hanem helytelenül úgy vélik, hogy a vállalat igazgatója lényegében hasonló szerepet tölt be, mint a régi tőkés. Vagy pl. a fegyelmi jogkör gyakorlásában való részvétel igen nagy nevelő hatást gyakorol azokra a dolgozókra is, akik a fegyelmi bizottság tagjai. A fegyelmi jogkör gyakorlása közben tudatossá válik

bennük a munkafegyelem igen nagy jelentősége. Minél több dolgozó vesz részt aktív módon a fegyelmi jogkör gyakorlásában, annál inkább erősödik és szélesedik az a szilárd mag, amely a műhely, az üzem, az egész vállalat munkafegyelmének személyi záloga. Hátránya viszont a bizottsági megoldásnak, hogy az eljárást esetleg lassítja, és ami még lényegesebb, háttérbe szorítja az egyszemélyi vezetést.

Megállapíthatjuk tehát, hogy *mind az egyszemélyi, mind a bizottsági megoldásnak előnyei és hátrányai is vannak.*

A felszabadulás utáni magyar jogfejlődés érdekes példája mind a két szélső megoldás alkalmazásának. A fordulat éve előtt, amíg tehát a vállalatok túlnyomó része a tőkészek kezében volt, munkajogunk szükségképpen a bizottsági megoldást választotta olyan módon, hogy az üzemi bizottságokról szóló jogszabály a fegyelmi jogkör gyakorlása tekintetében „kettős hatalmat” létesített. A tőkés tulajdonost is megillette a fegyelmi jogkör gyakorlása, ugyanakkor viszont az üzemi bizottság fegyelmi bizottsága is gyakorolhatta a fegyelmi jogkört. Az államosítások után viszont, amidőn egyre erősebb követelményként lépett fel az egyszemélyi felelős vezetés megszilárdítása, munkajogunk megszüntette az üzemi bizottság fegyelmi jogkört és a fegyelmi jogkör gyakorlását a vállalat igazgatójára bízta.

Kérdés azonban, hogy nem lehet-e olyan megoldást találni, amely mindkét módszer előnyeit biztosítja. Éppen ebből a szempontból nagyon érdekesek a román munkajognak a fegyelmi jogkör gyakorlására vonatkozó szabályai.

A román munkajog szerint is a fegyelmi jogkör gyakorlása a vállalat igazgatóját illeti meg. Az igazgató mellett azonban *nagyon jelentős szerepet töltenek be a munkafegyelem megszilárdításában az elvtársi bírói tanácsok*, mégpedig úgy, hogy az elvtársi bírói tanácsokra vonatkozó jogszabály egyesíti az egyszemélyi és a bizottsági megoldás előnyeit.

A bizottsági megoldás előnyeinek az érvé-

nyesülését az szolgálja, hogy az elvtársi bírói tanács a vállalat dolgozóinak a létszámához mérten 5—28 tagból áll. Ezek közül egy elnököt és egy vagy két elnökhelyettest kell kijelölni. Ez a viszonylag magas létszám lehetővé teszi, hogy a dolgozók széles rétegei aktív módon részt vegyenek abban a harcban, amelyet a szocialista állam a munkafegyelem és a munkaerkölcs megszilárdításával folytat a munkával kapcsolatos kötelezettségek megszegése ellen, valamint a társadalmi és a személyi tulajdon megvédelme érdekében. Az elvtársi bírói tanács tagjait egy évre választják, tehát évenként újabb és újabb öntudatos dolgozók vehetnek részt a munkafegyelem megszilárdításában. Egy-egy meghatározott ügyben azonban mindig csak három tagból álló tanács jár el, mégpedig az elnök vagy az elnökhelyettes és két tag.

Az elvtársi bírói tanács személyi összetételét az a követelmény határozza meg, hogy az elvtársi bírói tanács hatáskörébe utalt ügyeket olyan dolgozók intézzék, akik a legjobban ismerik a cselekmény elkövetésének körülményeit, leginkább alkalmasak a vétkesség kérdésének a tisztázására, a vállalatnak okozott kár felbecsülésére, vagyis akik a leghivatottabbak arra, hogy a megfelelő fegyelmi büntetést kiszabják. Ezt szolgálja, hogy az 5—28 tagot a vállalat különböző részlegeiből választják, a konkrét ügyben eljáró 3 tagú bizottságban pedig azok vesznek részt, akik abban a termelési vagy adminisztratív részlegben dolgoznak, amelybe a fegyelmi vétséget elkövető dolgozó tartozik.

További követelmény az elvtársi bírói tanács demokratizmusának a biztosítása. Ezt szolgálja az a megoldás, hogy az egyeztető bizottság tagjaival ellentétben, akiket egyfelől a vállalat igazgatója, másfelől az üzemi bizottság jelöl ki, az elvtársi bírói tanács tagjait maguk a dolgozók választják. A választással kapcsolatban az üzemi bizottságok gondoskodnak arról, hogy megfelelő felvilágosító munka alapján a dolgozók olyan személyeket válasszanak az elvtársi bírói tanácsba, akik bebizonyították,

hogy élen járnak a munkában, a társadalmi tulajdon megőrzésében, a társadalmi munka területén, akik tehát kiérdemelték dolgozótársaik bizalmát és kellő erkölcsi tekintéllyel rendelkeznek ahhoz, hogy dolgozótársaik magatartása felett ítéletet mondhassanak.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogyan biztosítja a román munkajog azt, hogy az elvtársi bírói tanács intézménye ne szorítsa háttérbe az egyszemélyi felelős vezetés elvét, hogyan kapcsolja össze az egyszemélyi és a bizottsági fegyelmi jogkövetőket. Az elvtársi bírói tanács intézményét a 255/1953. sz. tvr. hozta létre.

Minden állami vállalatnál és hivatalnál, ahol üzemi bizottság, illetve szakszervezeti bizottság működik, elvtársi bírói tanácsot kell felállítani. Az elvtársi bírói tanács a következő esetekben járhat el:

a) Ha a dolgozó megsértette a vállalati munkarendben meghatározott kötelezettségét, a túrt mértéken felül selejtes terméket gyártott, hanyagságot tanúsított a társadalmi tulajdonnal (épületek, berendezések, gépek, anyagok, szerszámok, felszerelések stb. használatával, kezelésével, megőrzésével) kapcsolatban.

b) Ha a dolgozó annál a vállalatnál, amellyel munkaviszonyban áll, első ízben lopást követett el, mégpedig akár a vállalat kezelésében álló társadalmi tulajdon, akár pedig a dolgozó társait megillető személyi tulajdon terhére, feltéve, hogy a vagyontárgy értéke a 200 leit nem haladja meg.¹

c) Ha a dolgozó a vállalatnál dolgozó társával szemben becsületsértést, rágalmazást vagy olyan testi sértést követ el, amely dolgozótársának testi épségét nem érinti, vagy más módon sérti meg a szocialista együttélés szabályait.

Az elvtársi bírói tanácsok tagjait a dolgozók egy évre választják és pedig „plenáris ülésen”, a mi szóhasználatunk szerint üzemi ülésen. A megválasztott tag

¹ A b) pont alatt ismertetett szabállyal külön kívánok foglalkozni.

egy év előtt is visszahívható, ha nem felel meg a reá bízott feladatoknak.

Az elvtársi bírói tanács feladata az, hogy *nevelő tevékenységet fejtsen ki*. Éppen ezért az eljárási szabályoknak is alkalmasnak kell lenniök arra, hogy a nevelő hatás minél nagyobb mértékben érvényesüljön. Ebből következik elsősorban az a szabály, hogy a tárgyalást azoknak a dolgozóknak a gyűlésén kell megtartani, akiknek soraiban a cselekmény elkövetője dolgozik, sőt a tárgyalást rendszerint magán a munkahelyen tartják meg.

A tárgyalás kitűzéséről a tanács köteles az üzemi bizottságot is nyomban értesíteni, hogy az üzemi bizottság kellő időben gondoskodhassék a dolgozók mozgósításáról. Ez biztosítja, hogy a részleg vagy a műhely dolgozói minél nagyobb számban megjelenjenek a tanács ülésén és részt vegyenek magában az ügy tárgyalásában is. Ha a felek a tárgyaláson nem jelennek meg, a tárgyalást el lehet halasztani, de szabályos idézés esetén az ügyet távollétükben is le lehet tárgyalni.

Az elvtársi bírói tanács köteles a feleket és a szükséges tanúkat meghallgatni, helyszíni vizsgálatot tartani és általában minden szükséges intézkedést megtenni az ügy tisztázásának érdekében.

A tárgyaláson meg kell adni a szót a jelenlevő dolgozóknak is, hogy véleményüket kifejezhessék és elvtársias kritikával hozzájárulhassanak a fegyelmezetlen dolgozók neveléséhez, megjavulásához.

Az ülésről jegyzőkönyvet kell felvenni, amelyben fel kell tüntetni az elvtársi bírói tanácsnak a tagjait, a feleket és a felszólalók álláspontját. A tárgyalás során a dolgozónak meg kell adni a lehetőséget arra, hogy a felhozott vád ellen védekezhessék és ennek érdekében a kért és szükségesnek látszó bizonyítást feltétlenül le kell folytatni.

A bizonyítás felvétele után az elvtársi bírói tanács határozatot hoz, de csak akkor, ha minden szükséges intézkedést megtett a kérdés felderítése és tisztázása érdekében.

Az elvtársi bírói tanács az eljárást akkor indítja meg, ha a vállalat igazgatója, az üzemi bizottság (szakszervezeti bizottság) vagy a vállalat dolgozói közül bárki a fegyelmi vétséget bejelenti.

Ezzel a megoldással kapcsolatban merül fel az egyszemélyi felelős vezetés kérdése, vagyis az, hogy nem csorbitja-e a vállalat igazgatójának vagy a hivatal vezetőjének fegyelmi jogkörét, és ennek következtében az egyszemélyi vezetés erejét az a tény, hogy adott esetben nem a vállalat igazgatója vagy a hivatal vezetője, hanem az elvtársi bírói tanács jár el és szabja ki a fegyelmi büntetést.

A felsorolt fegyelmi vétségek két csoportra oszthatók, mégpedig azon az alapon, hogy a fegyelmi vétséget a társadalmi tulajdon megkárosításával, illetve a vállalati munkafegyelem közvetlen megsértésével követték-e el, vagy pedig a fegyelmi vétség egy dolgozó személyi tulajdonát, személyiségét vagy testi épségét sértette-e. Ha ugyanis az első csoportba tartozó esetről van szó, az egyszemélyi felelős vezetés érvényesülése érdekében feltétlenül biztosítani kell, hogy a fegyelmi jogkör a vállalat igazgatóját illesse meg, kivéve, amide maga a vállalat igazgatója tartja helyesnek azt, hogy a fegyelmi jog gyakorlását átruházza az elvtársi bírói tanácsra.

A második csoportba tartozó fegyelmi vétségek elkövetése esetén ez a követelmény ennire határozottan nem érvényesül. Ez a különbség úgy jut kifejezésre a román jogi szabályozásban, hogy a törvényerejű rendelet 2. §-a értelmében az a) alatt felsorolt esetekben, valamint a b) pontban meghatározott fegyelmi vétségek esetén, ha a fegyelmi vétséget a társadalmi tulajdon terhére követték el, az elvtársi bírói tanács csak abban az esetben járhat el, ha a bejelentést az elvtársi bírói tanácsnál a vállalat igazgatója tette, továbbá akkor, ha ugyan nem a vállalat igazgatója tette meg a bejelentést, de nincs kifogása az ellen, hogy a fegyelmi jogkört az elvtársi bírói tanács gyakorolja. Ez a megoldás

tehát annyit jelent, hogy *minden esetben, amikor a fegyelmi vétség a társadalmi tulajdont sérti, vagy közvetlenül érinti a vállalat munkafegyelmét, a vezetőn múlik annak az eldöntése*, hogy saját maga akarja gyakorolni a fegyelmi jogkört, vagy pedig a nevelő hatás fokozása érdekében a fegyelmi jogkör gyakorlását átruházza-e, helyesebben, átengedi-e az elvtársi bírói tanácsnak.

Itt említem meg, hogy hazánkban is ismeretes az elvtársi bírói tanácshoz hasonló intézmény, mégpedig az ún. *társadalmi bíróság*. A magyar jogalkotás azonban nem szabályozza a társadalmi bíróság szervezetét, jogkörét és működését. Nálunk tehát a társadalmi bíróság lényegében csak a vállalaton belül működő társadalmi erők spontán megnyilvánulása. Az utóbbi években azonban alig fordult elő, hogy a dolgozók a társadalmi bíróság keretében elítélték volna akár a legsúlyosabb fegyelmi vétségeket is. Véleményem szerint e hiányosság oka nem az, hogy öntudatos dolgozóink nem ismerik fel és nem ítélik el a munkafegyelem és a munkaerkölcs megsértőit, hanem az, hogy *munkajogunk nem biztosított jogilag szabályozott intézményes lehetőséget a társadalmi bírászkodás részére*. Így tehát a társadalmi bíróság csak kritikát gyakorolhat és csak javaslatot tehet a vállalat igazgatójának a fegyelmi büntetés kiszabására. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a társadalmi bírászkodás elsenyvedt.

Éppen ezért *nagyon figyelemreméltóak a román jogalkotásnak az elvtársi bírói tanácsot szabályozó rendelkezései* annál is inkább, mert megítélésem szerint a társadalmi erők egészséges megnyilvánulását úgy biztosítják, hogy ezzel nem gyengítik, hanem erősítik az egyszemélyi felelős vezetést. Véleményem szerint viszont nem helyes az a rendelkezés, amely szerint az igazgató hozzájárulása nélkül is eljárhat az elvtársi bírói tanács olyan esetekben, amidőn a fegyelmi vétség nem a társadalmi tulajdon, hanem egy másik dolgozó személyi tulajdona ellen irányul, és azokban az esetekben,

amidőn a fegyelmi vétség nem közvetlenül a vállalati fegyelmet sérti, hanem egy másik dolgozó személyiségét vagy testi épségét. Ezek a fegyelmi vétségek ugyanis nemcsak a dolgozót, hanem a vállalat fegyelmét is sértik. *Helyesebb tehát, ha minden fegyelmi vétség esetén a vállalat igazgatója dönti el, hogy ő vagy a tanács gyakorolja-e a fegyelmi jogkört.*

Az egyszemélyi felelős vezetés érvényesülését biztosítja a román törvényerejű rendelet 4. §-a is, amelynek értelmében: „nem tartozik az elvtársi bírói tanács hatáskörébe a felettes vezető és alárendeltje között a szolgálati rendelkezések nemteljesítése miatt keletkezett nézeteltérések elintézése”. A magyar szóhasználat szerint ez azt jelenti, hogy a vállalat igazgatója gyakorolja a fegyelmi jogkört minden olyan esetben, amidőn a dolgozó nem, vagy nem megfelelően teljesíti az arra illetékes szerv által kiadott utasítást. Ilyen esetekben tehát az igazgató, még ha akarja, sem ruházhatja át a fegyelmi jogkört a tanácsra, hanem azt ő köteles gyakorolni.

A felügyeleti szervek irányító jogkörét, lényegében tehát ugyancsak az egyszemélyi felelős vezetést biztosítja a román törvényerejű rendelet 4. § (2) bekezdése is, amely szerint „felelős tisztséget betöltő dolgozóra csak a felettes ügyvezető szervek szabhatnak ki fegyelmi büntetést”. Ez a rendelkezés megfelel a magyar szabályozásnak is. A magyar Munka Törvénykönyvének 111. § (2) bekezdése szerint ugyanis a vállalat igazgatója és helyettese felett a fegyelmi jogkör a közvetlen felügyeletet gyakorló szerv vezetőjét illeti meg.¹

¹ Megjegyzem azonban, hogy a román szabályozás értelmében a „felelős tisztséget betöltő dolgozók” köre szélesebb, mint azoknak a dolgozóknak a köre, akik a magyar munkajog szerint az igazgató helyettesei. A román szabályozás szerint ugyanis felelős tisztséget betöltő dolgozóknak kell tekinteni általában azokat, akik a magyar szóhasználat szerint vezető állású dolgozók. Így pl. felelős tisztséget betöltő dolgozók az önálló gazdaságos elszámolás elve alapján működő részlegek, osztályok, fiokok, műhelyek és bármilyen gazdasági alegységek vezetői, az állami és szövetkezeti kereskedelmi vállalatok és raktárak főnökei és ezek helyettesei is. Véleményem szerint ebben a kérdésben a magyar szabályozás a helyesebb, mert szélesebb körben érvényesíti az igazgató fegyelmi jogkörét, tehát növeli az igazgató önállóságát.

Összefoglalva az e kérdésben kialakult román és magyar megoldás összehasonlítását, véleményem szerint a román szabályozás jobb megoldást alakított ki, mert az egyszemélyi felelős vezetés jogkörének csorbítása nélkül biztosítja, hogy az öntudatos dolgozók nagy számban vegyenek részt a fegyelmi jogkör gyakorlásában, a munkafegyelem megszilárdításában, a tervek teljesítéséért közös erővel harcoló szocialista kollektiva kialakításában. E megoldás ismerete alapján megfontolást érdemel, hogy nem lenne-e helyes hazánkban is a társadalmi bíróság működését feléleszteni, mégpedig jogilag szabályozott intézményes formában, lényegében a román szabályozáshoz hasonló módon.

2. *A dolgozókra kiszabható fegyelmi büntetések.* A román szabályozás ötféle fegyelmi büntetést ismer. Ezek közül négyet az igazgató vagy az elvtársi bírói tanács szabhat ki a cselekmény súlyosságához mérten. A négyféle fegyelmi büntetés a következő:

a) figyelmeztetés,
b) megrovás,
c) megrovás figyelmeztetéssel,
d) alacsonyabb munkakörbe helyezés legfeljebb 3 hónapra, a fizetés megfelelő csökkentésével,

e) az ötödik fegyelmi büntetés a munkaviszony azonnali hatályú felbontása. Ezt azonban sem az igazgató, sem az elvtársi bírói tanács nem szabhatja ki, hanem az igazgató — saját kezdeményezése vagy az elvtársi bírói tanács javaslata alapján — az egyeztető bizottsághoz fordulhat és a román Munka Törvénykönyvének 20. § e) pontja alapján kérheti, hogy az egyeztető bizottság mondja ki a munkaszerződés azonnali hatályú felbontását. A román Munka Törvénykönyvének 20. § e) pontja értelmében ugyanis mind a határozatlan, mind a határozott időre kötött munkaszerződés felbontható, ha az alkalmazott nem teljesíti rendszeresen a munkaszerződésben vagy a belső szabályzatban (vállalati munkarendben) megszabott kötelezettségeit. A 21. § a) pontja értelmében ilyen esetben a munkaszerződés felbontását nem

az igazgató, vagy az elvtársi bírói tanács, hanem az igazgató kérelmére az egyeztető bizottság mondja ki.

Érdekes összevetni a fegyelmi büntetésekre vonatkozó román és magyar szabályozás között mutatkozó eltéréseket is.

Az első eltérés az, hogy a magyar jog a figyelmeztetést mint fegyelmi büntetést nem ismeri. Ezzel szemben gyakran előfordul a mi fegyelmi gyakorlatunkban is, hogy a fegyelmi hatóság nem fegyelmi büntetés formájában ugyan, de figyelmezteti a dolgozót, hogy ha újabb fegyelmeztetlenséget követ el, vele szemben fegyelmi büntetést fog kiszabni. A „megrovás” és a „megrovás figyelmeztetéssel”, lényegében megfelel a mi munkajogunk által ismert szóbeli feddésnek és írásbeli megrovásnak. Helyesebb viszont a román szóhasználat, mert a szóbeli feddés nálunk is lényegében írásban történik, vagyis az elnevezés nem fedti a tartalmat. Helyesebbnek tartom azt is, hogy a román szóhasználat szerint, a második megrovás már „figyelmeztetés”-sel történik, mert ez arra inti a dolgozót, hogy a következő fegyelmeztetlenség esetén olyan fegyelmi büntetésre kerülhet sor, amely már alacsonyabb munkakörbe helyezést, sőt esetleg a munkaviszony azonnali hatályú megszűnését vonja maga után.

Lényegesebb eltérés, hogy a magyar munkajog szabályai szerint az alacsonyabb munkakörbe való áthelyezés időtartama egy hónaptól egy évig terjedhet, az ismertetett román szabályozás szerint viszont az alacsonyabb munkakörbe való áthelyezés felső határa három hónap.

Mind a magyar, mind a román szabályozás ismeri tehát az alacsonyabb munkakörbe való áthelyezést, mint fegyelmi büntetést, de lényeges különbség áll fenn az alacsonyabb munkakörbe való helyezés időtartamának felső határa tekintetében. Melyik megoldás helyesebb? E kérdés eldöntése érdekében több szempontot is mérlegelni kell.

Az elsőrendű kérdés az, hogy a rövidebb vagy a hosszabb időtartamú alacsonyabb

munkakörbe való helyezés szolgálja-e nagyobb mértékben a fegyelmi büntetés nevelő feladatát. Megítélésem szerint a nevelés céljának megvalósítására a rövidebb időtartam általában alkalmasabb. Az alacsonyabb munkakörbe való áthelyezésnek ugyanis csak akkor van értelme, ha feltételezhető, hogy a dolgozó hajlandó hibáit kijavítani. Ennek a megállapítására a három hónap általában elegendő és a dolgozóra is sokkal ösztönzőbb hatással van, ha tudja, hogy három hónapon belül kell megjavulásáról bizonytságot tennie. Az egyéves időtartam viszont könnyen ellentétes hatást válthat ki, mert túlzott hosszúsága azt az érzést keltheti a dolgozóban, hogy nem érdemes azonnal a magatartásán javítani, mert egy évig úgyszólván alacsonyabb munkakörben kell dolgoznia. Ezen a magyar munkajog a jóvátétel intézményével segít, amely lehetővé teszi, hogy az igazgató egy év, illetve a fegyelmi határozatban megállapított idő előtt is eltekintsen a fegyelmi határozat további végrehajtásától, ha a dolgozó kiemelkedő eredményeket ér el. Ez pedig arra buzdítja a dolgozót, hogy minél előbb megjavuljon, hibáit megszüntesse és kimagasló teljesítményeket érjen el.

Mégis, véleményem szerint, a jóvátétel intézményének fenntartása mellett az egyéves felső határ túl magas. Helyesebb lenne három vagy esetleg hathónapos felső határ. Ezt a megoldást indokolja az is, hogy a hosszabb időre szóló áthelyezés sok gyakorlati nehézséggel jár. Egy év után alig van lehetőség arra, hogy a dolgozót eredeti vagy azzal egyenértékű munkakörbe visszahelyezzék; egy év alatt a dolgozó munkahelye is megváltozhat, ami további problémákat vet fel; nehéz ilyen hosszú időre a helyettesítés kérdését is megoldani. Nyilvánvaló, hogy hasonló megfontolások alapján a szovjet munkajog szerint is a dolgozót legfeljebb három hónapig terjedő időre lehet alacsonyabbban fizetett munkára, vagy alacsonyabb beosztásba áthelyezni. (A választott dolgozók és a felelős állást betöltő dolgozók azonban a szovjet munka-

jog szerint is 12 hónapig terjedő időre helyezhetők át alacsonyabb munkakörbe.¹

A szovjet és a román munkajog által alkalmazott háromhónapos felső határ átvétele is megfontolást érdemel annál is inkább, mert a Magyar Jogász Szövetség munkajogi szekciójában 1955 elején megtartott ankéton is több felszólalás hívta fel a figyelmet a 12 hónapos felső határból adódó hibákra és nehézségekre.

Eltérés mutatkozik végül az azonnali hatályú elbocsátás tekintetében is, bár nem a lényegét, hanem csak az eljárási megoldást illetően. A magyar szabályozás értelmében az azonnali hatályú elbocsátást az igazgató mondja ki, és e határozat ellen a dolgozó panasszal fordulhat az egyeztető bizottsághoz, majd pedig keresettel a bírósághoz. A román szabályozás szerint viszont — mint már kifejtettem — azonnali hatályú elbocsátást nemcsak az elvtársi bírói tanács, de a vállalat igazgatója sem szabhat ki, hanem csak az egyeztető bizottság, az igazgató javaslata alapján. Kétségtelen, hogy a magyar megoldás ebben a kérdésben erőteljesebben támasztja alá az egyéni felelős vezetéset. A román szabályozás viszont megakadályozza, hogy az igazgató elhamarkodottan döntsön. Ezzel elejét veszi annak is, hogy ebben a lényeges kérdésben az egyeztető bizottság kénytelen legyen egy már kiadott igazgatói rendelkezést utólag megváltoztatni. Ebben a kérdésben — véleményem szerint — csak akkor lehet végleges álláspontot kialakítani, ha statisztikai adatok alapján tisztázzuk, hogy az egyeztető bizottság, illetve a bíróság hány esetben változtatta meg, illetve helyezte hatályon kívül az igazgató döntését. Ha az ilyen esetek száma viszonylag csekély, helyesebbnek mutatkozik az egyéni vezetéset erőteljesebben biztosító magyar megoldás fenntartása.

III. A magyar és román megoldások elemzéséből levont konkrét következtetéseken túlmenően szeretném azt az általános

¹ Alexandrov: A szovjet munkajog. Budapest 1953. 250. old.

következtetést is levonni, hogy a szovjet jog tanulmányozásán felül igen fontos követelmény a népi demokratikus jogrendszer megismerése, mert a népi demokratikus országok lényegében hasonló feltételek mellett építik a szocializmust, tehát általában hasonló problémák merülnek fel. Ezeket hol az egyik, hol a másik népi demokratikus ország jogalkotása oldja meg jobban. Éppen ezért van nagy jelentő-

sége annak, hogy magyar jogászok tanulmányút keretei között közvetlen, személyes megbeszéléseket folytathassanak más népi demokratikus országok jogásaival. Ezt a lehetőséget a jövőben feltétlenül bővíteni kell, mert a tapasztalatok kölcsönös kicserélése és egymás intézményeinek a tanulmányozása hibáink felismerését, jobb megoldások átvételét szolgálja.

A munkások és alkalmazottak munkakönyvei a Szovjetunióban

Két évvel a szocialista Alkotmány elfogadása után, 1938. december 20-án a szovjet Kormány rendeletet adott ki a munkakönyvek bevezetéséről. E rendelet jelentősége igen nagy, mert a munkakönyv mindazokat a fontos adatokat tartalmazza és bizonyítja, amelyek jellemzőek arra, hogy a dolgozó miként vett részt a társadalom munkájában, a szocializmus és kommunizmus építésében.

A szovjet állam jelenlegi szakaszában a munkakönyvrendszer jelentőségét még az is emeli, hogy előmozdítja a dolgozók megfelelő elhelyezését és ezzel hathatósan közreműködik a kommunista munkára való nevelésben. A következőkben A. M. *Kaftánovszkaja* és V. I. *Nikitinszkij*: „A munkások és alkalmazottak munkakönyvei”. (Moszkva, 1954) c. tanulmánya alapján ismertetem a szovjet munkakönyvrendszer fontosabb szabályait, összehasonlítva azokat a magyar szabályozással.

*

1. A munkakönyvre vonatkozó főbb szabályok a munkaviszony keletkezésékor.

a) Mind a szovjet, mind a magyar szabályozás szerint dolgozó munkakönyv nélkül nem alkalmazható.

A szovjet munkajog e főszabály alól a következő eseteket veszi ki:

az 5 napot meg nem haladó munkára felvett dolgozó munkakönyvét leadni nem köteles;

nincs munkakönyvük a kolhozok, valamint a kisipari termelőszövetkezetek tagjainak, az ún. „szabadpályán” dolgozóknak (írók, ügyvédek stb.) és azoknak a háztartási alkalmazottaknak, gépkocsivezetőknek stb., akik természetes személyekkel állanak munkaviszonyban.

A mi szabályozásunktól az eltérés itt két irányú: az Mt. V. 215. § e) pontja szerint munkakönyv nélkül alkalmazható a három (és nem öt) napot meg nem haladó munkára felvett dolgozó. Ez az eltérés a szovjet és a magyar szabályozás között csekély. Annál figyelemreméltóbb az a másik különbség, hogy a Szovjetunióban a természetes személy által foglalkoztatott dolgozónak nincs munkakönyve, mert azok a dolgozók, akiket természetes személyek foglalkoztatnak — a munkakönyv szabályai szempontjából — a szabadpályán dolgozókkal esnek egy tekintet alá.

Ezzel szemben a mi szabályozásunk szerint természetes személy is csak olyan dolgozót alkalmazhat, aki munkába lépésekor munkakönyvét átadja. Ez kitűnik az Mt. 131. § (1) bekezdésében, valamint a 150. §-ban foglaltak egybevetéséből. Az Mt. 131. § (1) bek. alapján „vállalat csak olyan dolgozót alkalmazhat, akinek munkakönyve van”. Az Mt. 150. § pedig világosan leszögezi, hogy a „vállalat” kifejezést a magánmunkáltatókra is alkalmazza. Külön feltűnteti a tv., illetve a tvr.

azokat az eseteket, amikor a magán-munkáltatóra más szabályok vonatkoznak, mint az állami vállalatokra, intézményekre stb. (Pl. Mt. V. 46. § (1) bek. magánmunkáltató a dolgozó ellen fegyelmi eljárást nem indíthat.)

A szovjet szabályozás szerint tehát természetes személy dolgozót munkakönyv nélkül alkalmazhat, míg minálunk ilyen alkalmazás törvénybe ütközik.

Ennek az eltérésnek lényege a szovjet és a magyar társadalmi rend közti különbségben gyökeredzik. A szovjet társadalmi rend a kizsákmányolástól teljesen mentes, míg nálunk, ha egyre korlátozottabb körben is, még vannak kizsákmányoló elemek, akik magánmunkáltatókként jelentkeznek. Viszont nem minden természetes személy, aki egyben magánmunkáltató, zsákmányol ki idegen munkaerőt.

Mi a magánmunkáltatóknak két csoportját különböztetjük meg. Az első csoportba tartoznak azok, akik maguk is szocialista dolgozók, termelési eszközök tulajdonukban nincsenek, és háztartásuk keretében a háztartással kapcsolatos tennivalók ellátására alkalmaznak olyan dolgozókat, akiket saját keresetükből díjaznak. Ez a munkajogviszony minden kizsákmányolástól mentes. Ilyen fajta munkajogviszony a Szovjetunióban is van. Azok a magánmunkáltatók viszont, akik termelési eszközök tulajdonosai, a velük munkaviszonyban álló dolgozókat kizsákmányolják. Ezek alkotják a magánmunkáltatók másik — kapitalista jellegű — csoportját. A Szovjetunióban ilyen munkaviszonyok már nincsenek, mivel a termelési eszközök magántulajdona teljesen megszűnt. A Szovjetunió is elismeri az első csoportba tartozó természetes személyek munkáltatói jogképességét, mert a létesített munkajogviszony nem a termelési eszközök magántulajdonán alapszik és így nem kizsákmányoló jellegű. Bizonyos esetekben azonban a természetes személyek között fennálló munkajogviszonyt mégis elválasztja azoktól a munkajogviszonyoktól, amelyekben szocialista jogi

személyek lépnek fel munkáltatói minőségben. Ennek az elhatárolásnak egyik megnyilvánulási formája az, hogy természetes személyek között fennálló munkajogviszony hatályos létesítéséhez munkakönyv nem szükséges. Hazánkban az 1/1954. MTH. sz. utasításból, valamint a joggyakorlatból kitűnően a munkaszerződés létrejöttének érvényességi kelléke a munkakönyv átadása, a munkajogviszony alanyaira való tekintet nélkül.

b) A szovjet és a magyar szabályozás szerint egyaránt a dolgozó már a munkajogviszony keletkezésekor köteles a munkakönyvet a munkáltatónak átadni. A munkáltató pedig munkakönyv nélkül a dolgozót abban az esetben sem alkalmazhatja, ha az előző munkáltató kilátásba helyezi a munkakönyv megküldését. E szabály megtartása is nagyon fontos, mert a munkakönyv nélküli alkalmazás különböző hibák forrásává válhat.

Ezt bizonyítja az alábbi eset, amikor is a vállalat a dolgozót munkakönyv nélkül alkalmazta: h.-i. Erdőgazdaság A-t traktorosi munkakörben munkakönyv nélkül alkalmazta. Néhány nap múlva A. hibájából baleset következett be, amellyel a dolgozó a vállalatnak súlyos anyagi kárt okozott. A később lefolytatott vizsgálat azt bizonyította, hogy a baleset oka az volt, hogy A. nem értett a traktor kezeléséhez. Ha a h.-i. Erdőgazdaság nem sértegette volna meg a munkakönyvre vonatkozó jogszabályt és munkaviszonyt munkakönyv nélkül nem létesít, sem baleset, sem pedig anyagi kár nem következett volna be, mert a vállalat a munkakönyvből meggyőződhetett volna arról, hogy A-nak nincs traktorosi szakképzettsége.

2. A munkakönyvek kiállítására vonatkozó szabályok.

Az 1938. december 20-i szovjet rendelet szerint az a dolgozó, akinek munkára való jelentkezésekor munkakönyve nincs (még nem állt munkaviszonyban, mivel szövetkezeti tag, vagy háztartási alkalmazott stb. volt), igazolást kér a lakóhelye szerint illetékes házkezelősegtől, vagy a járási

tanácstól, amely igazolja, hogy a kérvényező ez ideig munkaviszonyban nem állt kolhoztag stb. volt. Ennek az igazolásnak az alapján az a vállalat, amely a dolgozóval munkajogviszonyt kíván létesíteni — részére munkakönyvet állít ki. A magyar 1/1954. MTH. sz. utasítás 2. § (1) bek. szerint a vállalat nem állíthat ki munkakönyvet. A munkakönyvkiállító hatóság jogkörével az illetékes járási, városi tanács végrehajtó bizottságát, Budapesten pedig a városi munkakönyvkiállító kirendeltséget ruházta fel.

Teljesen megegyezik a szovjet és a magyar szabályozás abban, hogy a munkakönyveket, valamint az utólagos bejegyzéseket pontosan és figyelmesen kell kitölteni. A szovjet rendelet szerint az utólagos bejegyzések helyességét egy — erre kijelölt — személy ellenőrzi. Ez a rendelkezés igen fontos és nálunk is alkalmazandó lenne, mivel a bejegyzések időbeni ellenőrzésének elmulasztása különböző hibákra vezethet. A helytelen bejegyzés legtöbbször a dolgozó munkahelyváltoztatásakor kerül napvilágra, ekkor pedig kijavítása gyakran nehézségekbe ütközik. A bejegyzések körül elkövetett hibák kiküszöbölésének egyik lényeges biztosítéka az, ha az igazgató meghatározott felelős személyt bíz meg a munkakönyvek kezelésével. Ezzel elkerülhetővé válik, hogy a munkakönyvi bejegyzéseket hol az egyik, hol a másik — gyakran hozzá nem értő — dolgozó végezze el. A munkakönyvi bejegyzések helyességéért a Szovjetunióban a személyzeti osztály vezetője felelős.

3. A munkakönyvi bejegyzések rendszere.

Nincs lényeges különbség a szovjet és a magyar szabályozásban a személyi adatokra (születési év, szakképzettség, iskolai végzettség), a munkaviszonyban eltöltött időre, az áthelyezésre, a jutalmakra és kitüntetésekre vonatkozó munkakönyvi bejegyzések kérdésében. Ezért ezeket a szabályokat nem ismertetem. Annál lényegesebb a munkakönyvi bejegyzésekben mutatkozó az a különbség, amely a munka-

viszony megszűnése esetén a szovjet és a magyar szabályozás között van. Mielőtt ennek ismertetésére rátérnék, röviden összefoglalásszerűen a felmondás néhány főbb kérdésével foglalkozom.

A Kódex Zakonov o Trugye (KZOT) — (magyarul: Munka Törvénykönyve) a következő felmondási okokat tartalmazza:

a. A vállalat (részben vagy teljesen) megszűnik, vagy létszámát csökkentti.

A létszám csökkentésére általában a munka megszervezésének ésszerűsítése, egyszerűsítése stb. következtében szokott sor kerülni.

b. A munka termelési okokból megszakad, feltéve, hogy ez a megszakítás egy hónapnál hosszabb ideig tart.

c. A dolgozó a munkája ellátására alkalmatlan.

Alkalmatlanság alatt általában szakképeség hiányát vagy azt értjük, hogy a dolgozó az adott munkát munkabírárs szempontjából ellátni nem képes. Alkalmatlanságról beszélünk akkor is, ha a pénz vagy érték kezelésével megbízott dolgozó elveszíti a vállalat bizalmát. A vállalat alkalmatlanság címén csak az RKK (Vállalati Egyeztető Bizottság VEB) előzetes hozzájárulásával mondhat fel a dolgozónak.

d. A dolgozó munkáját, rendszeresen és elfogadható ok nélkül nem végzi el megfelelően. E pont alapján a felmondás csak akkor lehetséges, ha a rendszeresség bizonyított. Ezért az említett pont alapján csak akkor mondhatnak fel a dolgozónak, ha már állt fegyelmi eljárás alatt és a fegyelmi büntetés nem érte el nevelő célját. A felmondás érvényességéhez szükséges még az is, hogy a dolgozónak a régi munkahelyén való meghagyása a termelés érdekét sérti. Meg kell itt jegyezni, hogy a szovjet jog az azonnali hatályú elbocsátás intézményét nem ismeri.

e. A dolgozó a munkájával összefüggő bűncselekményt követett el, ezért jogerősen elítélték vagy előzetes letartóztatásba helyezték (2 hónapon túl). Mindaddig, amíg a bíróság jogerős ítéletet nem

hozott, a dolgozónak felmondani nem szabad, de állásából felfüggeszthető. Ha azonban a bíróság vagy a nyomozás a dolgozónak a munkahelytől való távoltartását szükségesnek látja, felhívhatja a vállalatot a dolgozónak állásától való felfüggesztésére. Ebben az esetben a vállalat felmondhat a dolgozónak a bírósági ítélet jogerőre emelkedése előtt, feltéve, ha a felfüggesztéstől vagy a letartóztatástól számított két hónap már eltelt.

f. A huzamos (két hónapnál hosszabb) ideig tartó betegség miatt.

Ebben az esetben a vállalat nem köteles felmondani a dolgozónak. A vállalat azonban élhet felmondási jogával, ha munkáját nagyon megnehezíti az, hogy a beteg dolgozó hosszú időre kiesett a termelő munkából és helyette mást nem alkalmazhat (pl. létszámkeret hiányában). A beteg dolgozó érdekét védi az, hogy a társadalombiztosítás szervei táppénzét betegségének egész ideje alatt (még felmondás esetén is) egészen felgyógyulásáig, vagy rokkantsági nyugdíja megállapításáig folyósítják. Az ilyen dolgozó munkaviszonya folyamatos, ha felgyógyulása után azonnal munkaviszonyba lép.

g. A dolgozó által betöltött munkakörbe az egyeztető bizottság vagy a bíróság határozata alapján a korábban ott foglalkoztatott dolgozót kell visszahelyezni.

A szovjet munkajog szerint a vállalat kizárólag valamelyik fent felsorolt ok megvalósulása esetén mondhat fel a dolgozónak. A dolgozóra nézve rendkívül fontos az, hogy a vállalat mit jelöl meg a felmondás okául. A szovjet jog szerint ugyanis a felmondás okát meg kell jelölni a munkakönyvben, és ettől függően tartja meg, vagy veszíti el a dolgozó munkaviszonyának folyamatosságát, a táppénzre, a szolgálati lakásra való jogosultságát. Ugyancsak a felmondási októl teszi függővé a szovjet törvény azt is, hogy jár-e a dolgozónak munkabér a felmondási időre vagy sem? Emellett a munkaviszony megszüntetésének módja a legtöbb esetben — jellemzi magát a dolgozót.

Az elmondottakból következik, hogy a dolgozónak — de a vállalatnak is — elsőrendű érdeke fűződik a munkakönyvi bejegyzések helyességéhez és pontosságához.

A munkaviszony megszüntetésének módját kétféleképpen lehet bejegyezni a munkakönyvbe:

a. a tv. kifejezésére (szavaira) való hivatkozással (a felmondás oka az, hogy X. Y. mozdonyvezetői *munkakör betöltésére alkalmatlan*);

b. a tv. szakaszára és annak valamely pontjára hivatkozva (felmondás a KZOT 47. § c) pontja alapján).

A munkakönyvről szóló 1938-as rendelet — kivételképpen — még egy — az előbbieknél beszédesebb — bejegyzési módot is engedélyez akkor, ha a dolgozónak jogos érdeke fűződik ahhoz, hogy a KZOT 47. § c) pontja (alkalmatlanság) alapján történt felmondás munkakönyvébe közelebbi meghatározást nyerjen. Ilyenkor kérheti a felmondás okának olyan megjelölését, amelyből kitűnik, hogy munkára való alkalmatlanságának oka nem szakképzettségének hiánya, hanem egészségi állapota. Ilyen esetben a munkakönyvbe „felmondás a dolgozó megromlott egészségi állapota miatt”, vagy „felmondás a dolgozó csökkent munkaképessége miatt” bejegyzés kerül.

Ebből a szabályból nem következik azonban, hogy a felmondólevél szövegét mechanikusan be lehetne vezetni a munkakönyvbe. Különösen akkor nem, ha a felmondólevél nem szabályos. Nem egyszer a felmondás indokául a felmondó levélben ezt olvashatjuk: „a felmondás oka az, hogy X. Y. további alkalmazása *lehetetlenné vált*”. Az ilyen munkakönyvi bejegyzésből nem tűnik ki, miért is mondtak fel voltaképpen a dolgozónak? Lehetetlenné válhatott a dolgozó további alkalmazása létszámcökkentés miatt (KZOT 47. § a) pont), vagy azért, mert a dolgozó eddig betöltött munkakörének ellátására alkalmatlanná vált (c) pont), de azért is, mert munkáját ismételten és vétkezen nem látta el megfelelően (d) pont).

Éppen ezért mindazokban az esetekben, amikor a felmondás oka vitás vagy nem tűnik ki egyértelműen a felmondólevélből, először a felmondás okát kell tisztázni, és csak azután szabad a munkaviszony megszűnésének módját a munkakönyvbe bevezetni.

Tilos az olyan felmondási oknak a munkakönyvbe való bevezetése, amelyet a tv. (KZOT 47. §-a) annak el nem ismer. Tilos például „a szocialista tulajdonhoz való rossz viszonyt” a „munkában tanúsított hanyagságot” a felmondás okául feltüntetni.

A helytelen munkakönyvi bejegyzések ellen a dolgozó panasszal élhet az RKK-hoz (VEB), vagy közvetlenül a bírósághoz, és kérheti a bejegyzés kijavítását.

Ezzel kapcsolatban a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága 1952. január 11-én elvi döntést hozott, amelyben kimondja, hogy minden munkaviszonyban álló dolgozó — munkakörére való tekintet nélkül — (tehát a vezetőállásúakat sem kivéve) keresetet indíthat a helytelen munkakönyvi bejegyzés kijavítása iránt. Helytelen a munkakönyvi bejegyzés akkor, ha a felmondás alapjául felhozott ok nem felel meg a valóságnak, vagy ha a felmondás nem a törvényben meghatározott ok alapján történt. Ha a bíróság megállapítja a munkakönyvi bejegyzés helytelenségét — azt saját hatáskörében kijavítja, ítéletében pedig megjelöli a felmondás valódi okát, és hivatkozik a KZOT 47. § megfelelő pontjára.

Amennyiben a helytelen munkakönyvi bejegyzés a dolgozót a munkavállalásban akadályozta, a bíróság a vállalatot a dolgozó legfeljebb 20 napi átlagkeresetének megtérítésére kötelezheti.

A dolgozónak maximálisan 20 napra eső átlagkeresetét kell megtéríteni akkor is, ha a dolgozó munkaidő kiesése a munkakönyv visszatartásával áll okozati összefüggésben. (A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága, 1952. május 16-án hozott döntése.)

Az átlagkereset megtérítésének időbeli korlátozását az indokolja, hogy kb. 20 nap

elegendő ahhoz, hogy a dolgozó egyeztető bizottsági vagy bírósági úton a jogtalanul visszatartott munkakönyvét a vállalatától visszakövetelje, a helytelen bejegyzés kijavítását elérje, vagy elveszett (megsemmisült) munkakönyve helyett újat kapjon. Ez a szabály is biztosítja, hogy senki indokolatlanul munka nélküli jövedelemhez ne juthasson, és így érvényre juttatja a Szovjetunió Alkotmányában rögzített általános munkakötelettség követelményét. A magyar Mt. 35. § szerint is meg kell téríteni a dolgozó átlagkeresetét, ha a vállalat a dolgozó munkaviszonyát jogtalanul szüntette meg, és emiatt anyagi kára származott, vagy ha a munkakönyv jogtalan visszatartása vagy a munkakönyvbe történt helytelen bejegyzés a dolgozót a munkavállalásban akadályozta (feltéve, ha kérte a bejegyzés helyesbítését). Az Mt. 35. §-a azonban előírja, hogy a dolgozó átlagkeresetéből le kell vonni azt a munkabért, amelyet munkaidőkiesése tartama alatt másutt ténylegesen keresett. Ezzel kapcsolatban a Legfelsőbb Bíróság X. számú polgári elvi döntése megszabta a dolgozó kárenyhítési kötelezettségének határait. E döntés szerint a dolgozó „részére megtérítendő átlagkeresetből nemcsak azt a munkabért kell levonni, amelyet a dolgozó máshol ténylegesen keresett, hanem azt is, amelyet az átmeneti időre a tőle elvárható gondosság kifejtése mellett máshol kereshetett volna. A dolgozó keresetvesztésének elhárítása vagy csökkentése érdekében szakképzettségével fel nem érő, az előzőleg betöltöttnél alacsonyabb munkakörben is köteles elhelyezkedni, ha ez figyelemmel az összes körülményekre — ezek között a dolgozó életkorára, testi adottságaira és a képzettségével kapcsolatos készségei megtartásának érdekeire — reá nézve jelentősebb sérelemmel nem jár”. (Bírósági Határozatok, 1954. évi 11. szám.)

Azt a maximális időtartamot azonban, amelyen túl a dolgozó átlagkeresetének megtérítésére már nem jogosult — nem határozza meg sem az Mt. 35. §-a, sem a Legfelsőbb Bíróság X. polgári elvi döntése.

A gyakorlat azt mutatja, hogy az elvi döntés következetes alkalmazása erősen korlátozza, hogy a dolgozó munka nélküli jövedelemhez jusson. Felmerül azonban az a kérdés, hogy nem lenne-e nálunk is indokolt a megtérítendő átlagkereset időbeli korlátozása is, a szovjet megoldáshoz hasonlóan. Ilyen intézkedés meghozatalakor természetesen figyelembe kell venni munkaügyi eljárásunk adott helyzetét. A szovjet munkaügyi eljárás célszerűsége, egyszerűsége és gyorsasága lehetővé teszi, hogy a dolgozó ügye legfeljebb 20 nap alatt elintéződjék. Ugyanezt nem mondhatjuk el a mi munkaügyi eljárásunkról. Nálunk ma még — sajnálatos módon — hosszabb idő szükséges egy-egy munkaügyi vita elintézéséhez. Ez azonban — úgy gondolom — nem lehet akadálya annak, hogy a munkaügyi viták elintézésére szükséges időtől függően a törvényhozó a dolgozó átlagkeresete megtérítésének időbeli korlátokat szabjon. Véleményem szerint ilyen korlátozásra akkor kerülhet sor, ha biztosítani tudjuk, hogy a dolgozó — kellő gondossággal eljárva — meghatározott időn belül munkakönyvét megszerezheti, másodlatot kaphat, illetve a helytelen bejegyzést kijavíttathatja. Ez a gyakorlat jut kifejezésre a Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 20.635/1955. sz. határozatában is, amely szerint legfeljebb hat hónapra tehető az az idő, amely alatt a dolgozó munkakönyvét visszaszerezheti, ha ennek érdekében minden törvényes lehetőséget kihasznál. (Bírósági Határozatok, 1955. 6. sz.)

További lényeges különbség mutatkozik a munkaviszony megszüntetése módjára vonatkozó szovjet és magyar munkakönyvi bejegyzések rendszerében. Ez az eltérés főként két irányú: az első az, hogy a szovjet szabályok szerint a munkaviszony megszüntetésének mind a módját (felmondás a vállalat vagy a dolgozó részéről stb.), mind az okát (pl. alkalmatlanság) bevezetik a dolgozó munkakönyvébe. Nálunk az Mt. V. 217. § (2) bek. szerint csak a munkaviszony megszűnésé-

nek módját szabad a munkakönyvben feltüntetni, míg a vállalat részéről történő felmondás okát (Mt. 29. § (1) bek. a)–d) pont) a munkakönyvbe bevezetni nem szabad. Ebből az első különbségből származik az a másik eltérés, hogy a szovjet dolgozó külön a munkakönyvi bejegyzés helytelensége ellen széles körben élhet panasszal, anélkül, hogy magát a munkaviszony megszűnését tenné vita tárgyává. (Pl. azt sérelmezi, hogy a felmondás a KZOT 47. § d) és nem c) pontja alapján történt.) Ilyen esetben a panaszt elbíráló szerv nem vizsgálja érdemben a munkaviszony megszüntetésének jogosságát (pl. szükség volt-e a vállalat részéről történt felmondásra), hanem csak a felmondási ok helyességét, illetve helytelenségét bírálja el. (A dolgozó ismételt és vétkesen nem végezte-e el munkáját, vagy a munka rossz végzése a munkára való alkalmatlanságának volt-e következménye?) A dolgozó a mi szabályozásunk szerint is élhet panasszal mind a felmondás módjának munkakönyvi bejegyzése, mind a felmondás okának a felmondólevélben történt megjelölése ellen.

Ha a dolgozó a felmondás módjának munkakönyvi bejegyzését sérelmezi, lényegében nem vitatja a munkaviszony megszűnésének a tényét, hanem például annak megállapítását kéri, hogy munkaviszonya nem önkényes, hanem hozzájárulással való kilépése útján szűnt meg.

Más azonban a helyzet, ha a dolgozó a felmondás okának valóságát teszi vita tárgyává. Például a vállalatot átszervezték. B. dolgozónak felmondtak, de nem az Mt. 29. § (1) bek. b) pontja, hanem c) pontja alapján, mert — bár B. szociális körülményei indokolnák a vállalatnál való megtartását — C. dolgozót alkalmasabbnak tartották két összevont munkakör ellátására. B. a felmondás ellen panasszal élt. A vállalati egyeztető bizottság megállapította, hogy a felmondást a vállalat átszervezése és nem a dolgozó alkalmatlansága indokolta. Vitás az a kérdés, hogy ebben az esetben, a munkaviszony jog-

ellenesen szűnt-e meg, vagy sem? A vállalati egyeztető bizottság hozhat-e olyan határozatot, amelyben a felmondást érvényben fenntartja, csak annak okát a Mt. 29. § b) és nem c) pontjában jelöli meg, vagy köteles a munkajogviszony megszűntetésének jogellenességét kimondani?

A szovjet jog erre a kérdésre egyértelműen és úgy válaszol, hogy a felmondás okának téves megjelölése még nem vonja automatikusan maga után a felmondás *egészének* jogellenességét. A budapesti Területi Egyeztető Bizottság is — többé-kevésbé következetesen — ezt a gyakorlatot folytatja. A magyar munkajog elmélete azonban ezzel kapcsolatban más állásponton van. „A Munka Törvénykönyve és Végrehajtási Szabályai” c. 1955. évi összeállításban az Mt. 35. § magyarázatánál a következőket olvashatjuk: „A munkajogviszonynak felmondással történt megszüntetése általában akkor jogtalan, ha...

c) a felmondás alapjául felhozott ok nem felel meg a valóságnak,...” (id. mű 181. old.). Ez azt jelenti, hogy a felmondás B. dolgozó esetében jogellenes volt, és így az Mt. 35. § (1) bekezdésében foglaltak alapján kell eljárni. Véleményem szerint ez utóbbi álláspont az elfogadható, mert jobban megfelel a törvény szellemének, különösen az Mt. V. 41. § (2) bekezdésére való tekintettel.

Az a szovjet szabályozás, amely szerint *külön* a felmondási ok ellen is lehet panasszal élni, akkor lenne hazánkban is alkalmazható, ha a munkakönyvi bejegyzések jelenlegi rendszere módosulna és a vállalat feltüntethetné a munkakönyvben a felmondás okát.

4. A munkakönyvi bejegyzés kijavítása.

A szovjet munkajog szabályai szerint munkakönyvi bejegyzést ki kell javítani:

a. ha a munkakönyv tulajdonosának személyi körülményeiben, iskolai végzettségében stb. változás állott be (pl. névváltozás, esti egyetem elvégzése). Ebben az esetben a munkakönyvbe egyszerűen

bevezetik a változást, az azt igazoló okirat megjelölésével;

b. ha a munkakönyvi bejegyzés hibás volt.

A hibás bejegyzés törlésének módja attól függ, mely szerv állította ki a munkakönyvet és melyik vezette be a helytelen bejegyzést?

a. Ha a dolgozó munkakönyvét kiállító vállalat, helytelen bejegyzést vezetett be, a dolgozó részére új munkakönyvet köteles kitölteni, itt csak a helyes bejegyzés szerepelhet, míg az elrontott munkakönyvet meg kell semmisíteni.

b. Ha a dolgozó munkakönyvét nem az a vállalat állította ki, amely a helytelen bejegyzést bevezette, csak a hibás bejegyzést szabad kijavítani, míg a munkakönyvet megsemmisíteni nem szabad. Ennek az intézkedésnek az az oka, hogy a vállalat a munkakönyvbe csak a munkaviszony fennállása alatt bekövetkezett változásokat vezetheti be, míg más vállalat által bejegyzett adatokat meg nem változtathat, ki nem egészíthet, de még át sem másolhat egy új munkakönyvbe.

Tilos olyan kitüntetéseknek és jutalmaknak a munkakönyvbe való bevezetése, amelyeket a dolgozó más vállalattal fennállt munkaviszonya idején kapott, még akkor is, ha a kitüntetést vagy jutalmat a dolgozó hiteltérdemlően bizonyítja.

A munkakönyvi bejegyzések kijavításáról hazánkban az 1/1954. MTH. sz. utasítás 15. § (3) és (4) bekezdése intézkedik. A szovjet szabályozástól itt lényeges eltérés abban mutatkozik, hogy a helytelen bejegyzés sohasem vonhatja maga után a munkakönyv megsemmisítését. Ez érthető is, hiszen nálunk a vállalatok új munkakönyveket kiállítani nem jogosultak. A helytelen munkakönyvi bejegyzést aláírás és bélyegzőlenyomat igazolásával kell kijavítani.

5. A munkakönyv kiadása a munkaviszony megszűnésekor.

A szovjet jog szabályai szerint a vállalat a munkaviszony megszűnésének közlésekor köteles nyomban a dolgozónak

munkakönyvét kiadni. Az átvételt a dolgozó aláírásával ismeri el. A szovjet szabályozása a dolgozót anyagilag is érdekeltté teszi abban, hogy munkakönyvét a felmondás közlése után *azonnal átvegye*, mert mindaddig, amíg a dolgozó a vállalat ki-fizető szervének (pl. bércsoportjának) munkakönyvét be nem mutatta, a dolgozónak nem fizethetik ki sem a már megdolgozott időre, sem a felmondási időre járó munkabért, sem egyéb követelést (pl. szabadság-megváltást). A dolgozó tehát köteles igazolni azt, hogy munkaviszonya megszűntével a munkakönyvet átvette.

Tilos a munkakönyvnek bármilyen címen való visszatartása, valamint a munkakönyvnek bármiféle „igazolással” való helyettesítése. A munkakönyv visszatartása tehát jogellenes, mert meggátolja a dolgozót a további munkavállalásban, és így a társadalom a dolgozó kártalanítására olyan munkabér jellegű összeget lesz köteles kifizetni, amely mögött teljesítmény nem áll. Erre példa az alábbi eset: L. K.-nak 1953. március 31-én a vállalat felmondott. A vállalat a dolgozó munkakönyvét visszatartotta, mert L. K. munkaruháját nem adta le. A dolgozó többször sürgette a munkakönyv kiadását, azzal azonban a vállalat április 19-ig késlekedett. A bíróság L. K.-nak 19 napra járó munkabérét megítélte.

Nem jár azonban munkabér annak a dolgozónak, aki munkakönyvét önhibájából nem veszi át. C. F.-nek a vállalat felmondott a KZOT 47. § d) pontja alapján, mert munkáját ismételtelen és indokolt ok nélkül nem látta el megfelelően. A dolgozó a felmondási ok megjelölése ellen panasszal élt a bírósághoz. (A d) pont alapján tör-tént felmondás különösen azért hátrányos a dolgozóra nézve, mert elveszti munkaviszonyának folyamatosságát.) Munkakönyvét felszólítás ellenére sem vette át, csak akkor, amikor a bíróság keresetét elutasította. Mivel a vállalat a munkakönyvet nem tartotta vissza, hanem annak átvételét C. F. megtagadta, a kiesett munkaidőjére munkabért nem követelhet.

A munkakönyv kezelésére vonatkozó magyar szabályok a munkakönyv kiadásának időpontját a munkaviszony megszűnésének módjától teszik függővé.

1. Ha a dolgozó munkaviszonyát a vállalat szünteti meg felmondással, a munkakönyvet a felmondással egyidejűleg ki kell adni a dolgozónak.

2. Ha a munkaviszonyt a dolgozó szünteti meg felmondással és a dolgozót a munkáltató a felmondási idő alatt is munkára kötelezi, a munkakönyvet a felmondási idő utolsó napján kell kiadni.

3. A fegyelmi úton azonnali hatállyal történő elbocsátás esetén a munkakönyvet a határozat jogerőre emelkedésének napján kell kiadni. Kivételképpen — a dolgozó kívánságára a munkakönyvet „azonnali hatállyal elbocsátva” bejegyzéssel a határozat jogerőre emelkedése előtt is ki lehet adni.

4. Ha a bíróság a dolgozót a közügyektől eltiltotta és ez a munkaviszony megszűnésével jár, a vállalat az ítélet kézhezvételének napján adja ki a dolgozó munkakönyvét. (l. 1/1954. MTH. sz. utasítás 10. és 11. §.)

A dolgozónak járó anyagi szolgáltatásoknak (pl. felmondási időre járó munkabérnek) a munkakönyv átvételéhez való kötését a magyar szabályozás nem ismeri.

6. Munkakönyv-másodlat kiállítása.

A Szovjetunióban 1938. december 20-án kiadott rendelet az elveszett munkakönyvek pótlását a következőképpen szabályozza: ha a dolgozó a munkaviszony megszűnéskor kézhezvett munkakönyvét elvesztette, részére munkakönyv-másodlatot kell kiállítani. Az elvesztés tényét a dolgozó köteles az utolsó munkahelyén azonnal bejelenteni, ahol részére 15 napon belül új munkakönyvet állítanak ki „Másodlat” megjelöléssel.

A másodlatot kiállító szerv jogosult (de nem köteles) a munkakönyv-másodlat kiállítását kérő dolgozót annak hiteltérdemlő igazolására felszólítani, hogy a munkaviszony megszüntetése és a munkakönyv elvesztésének bejelentése közötti időben munkajogviszonyban nem állott.

Ezzel az intézkedésével a vállalat elejét veheti a munkakönyv-másodlatokkal való visszaéléseknek. Ezt bizonyítja a következő eset is: a dolgozónak F. vállalattal fennállott munkaviszonya 1952. július 28-án megszűnt. 1953. május 11-én azzal a kéréssel fordult F. vállalathoz, hogy elvesztett munkakönyve helyett részére másikat állítson ki. F. vállalat a másodlat kiállítása előtt felszólította a dolgozót, igazolja, hogy az 1952. július 28. és 1953. május 11-e között eltelt időben munkaviszonyban nem állott. A dolgozó a kért igazolást nem szerezte be, ellenben F. vállalat ezen intézkedése ellen panaszt nyújtott be a vállalat felett felügyeletet gyakorló Egészségügyi Miniszterhez. Az Egészségügyi Miniszter a dolgozó panaszát elutasította. Később derült ki, hogy a dolgozó, bár munkakönyvét valóban elvesztette, a másodlat kiállítását azonban nem utolsó munkahelyén kérte, mivel B. vállalattal 1952 júliusától 1953 februárjáig munkaviszonyban állt. Itt munkaviszonya a KZOT 47. § d) pontja alapján szűnt meg, mivel munkáját ismételten és vétkeken nem látta el megfelelően. Helyes volt tehát az, hogy F. vállalat a munkakönyv másodlatának kiállítását a fent ismertetett tételtelhez kötötte, mert így megakadályozta a dolgozónak azt a nyilvánvaló szándékát, hogy a számára hátrányos — de a valóságnak megfelelő — bejegyzés a munkakönyvből kimaradjon.

7. A munkakönyvnek őrzése és nyilván tartása.

Erre vonatkozóan csak a legfontosabb szovjet szabályokat ismertettem:

A kitöltetlen munkakönyveket a vállalatok felettes szerveiktől térítésmentesen kapják. Őrzésükről a könyvelőség gondoskodik. Kitöltetlen munkakönyvet csak a munkakönyv kezelésével megbízott dolgozó igényelhet a könyvelőségtől.

A kitöltött munkakönyveket a személyzeti osztályon kell őrizni; a munkaviszonyban álló dolgozók munkakönyveit elkülönítve kell kezelni azokétól, akiknek

a munkaviszonyuk már megszűnt, de munkakönyvüket nem vették át.

A munkakönyvek és munkakönyv-betétek okmányyszerű számontartására a vállalatoknál a következő könyvek és lajstromok vannak:

a) bevételi és kiadási könyv. Ezen minden egyes munkakönyvet és munkakönyvi betétet átvezetnek;

b) a munkásoktól és alkalmazottaktól a munkaviszony keletkezésekor átvett munkakönyvek lajstroma;

c) a vállalat által kiállított munkakönyvek lajstroma;

d) a munkakönyvi betéteket számontartó lajstrom;

e) a munkaviszony megszűnésekor kiadott munkakönyvek lajstroma.

Ezenkívül jegyzőkönyvet kell felvenni minden olyan esetben, amikor munkakönyv, vagy munkakönyvi betét bármilyen okból is, de megsemmisült.

8. A munkakönyvre vonatkozó szabályok megtartásának ellenőrzése.

Ez utóbbi a vállalat felügyeleti szervének és a szakszervezetnek feladata. Az ellenőrzés gyakorlásának egyik módja az, hogy a vállalatok a munkakönyvekről összesített évi jelentést küldenek a felügyeleti szervnek. Az ellenőrzés másik — nem kevésbé szükséges és hasznos módja az, hogy a vállalat felettes szervének megbízottján kívül a minisztérium is rendszeresen és közvetlenül a vállalatnál ellenőrzi a munkakönyvekre vonatkozó rendelkezések pontos megtartását.

Az állami ellenőrzésen kívül a társadalmi ellenőrzés is nagyjelentőségű. A társadalmi ellenőrzés megvalósításának szervei a szakszervezetek. A Szovjetunió Szakszervezeteinek Országos Tanácsa (VCSZ-PSZ) nem egyszer határozatilag is kötelezte a szakszervezeteket arra, hogy rendszeresen ellenőrizzék a munkakönyvre vonatkozó előírások megtartását. (A VCSZPSZ elnökségének 1938. december 29-én, 1939. június 26-án, 1946. július 24-én hozott határozata.)

A társadalmi ellenőrzést a szakszerve-

zetek az aktivisták hálózatán keresztül látják el. A legtöbb vállalatnál állandó — a munkakönyvre vonatkozó szabályok megtartását ellenőrző — bizottság működik. A bizottság tagjait részben az ÜB (SZB), részben az igazgató jelölik ki.

A vállalat felett felügyeletet gyakorló szervek (tröszt, minisztérium), valamint a szakszervezet ellenőrzési munkájához csatlakoznak a Pénzügyminisztérium illetékes szervei is. A vállalati pénzgazdálkodás ellenőrzése során ugyanis azt is kötelesek megvizsgálni, hogy a vállalat nem sértette-e meg a munkakönyvek kiadására, őrzésére, elszámolására vonatkozó szabályokat, időben befizette-e a munkakönyvek, a munkakönyvi betétek kiállításáért járó díjat, valamint az elveszett munkakönyv másolatának kiállításáért beszedett díjat.

*

A szovjet és a magyar szabályozás bár sokban hasonlít egymáshoz, mégsem hagyható figyelmen kívül az a lényeges különbség, amely a szovjet és a magyar munkakönyvnek a *társadalomban betöltött szerepével* kapcsolatos.

A szovjet munkakönyv a szovjet dolgozó féltett kincse, mert alkotó munkában töltött életének tükré, amely tudatában „munkaügyi életrajz”-ként szerepel.

Ahhoz, hogy hazánkban éppúgy, mint a Szovjetunióban a munkakönyv *társadalmi feladatát* maradéktalanul betöltse, az szükséges, hogy öregbítsük a dolgozók előtt a munkakönyv tekintélyét és jelentőségét, neveljük a magyar dolgozókat munkakönyvük szeretetére és megbecsülésére, hiszen a munkakönyv a mi rendszerünkben is egyetlen olyan okirat, amely azt igazolja, hogy a magyar társadalom egy-egy tagja hogyan veszi ki részét a szocializmus építésében.

E cél eléréséhez többféle lehetőség is van:

1. Elengedhetetlenül szükséges lenne a munkakönyvre vonatkozó szabályok széleskörű *ismertetése*.

2. Ezt a célt szolgálná a munkakönyvi *bejegyzések jelenlegi rendszerének részbeni megváltoztatása*. Helyes lenne, ha a munkaviszony megszüntetésének *módján* kívül a munkakönyv a munkaviszony megszüntetésének *okát* is tartalmazná.

3. Ugyancsak emelné a munkakönyv tekintélyét, de a munkakönyvekkel elkövetett szabálytalanságoknak és esetleges visszaéléseknek is gátat vetne, ha a szakszervezetek megszerveznék a munkakönyvi szabályok pontos megtartásának *társadalmi ellenőrzését*. A szakszervezeti aktívák bevonásával történne többek között annak ellenőrzése, hogy *a.* minden dolgozónak van-e munkakönyve; *b.* nem alkalmaztak-e újabban dolgozót munkakönyv nélkül és ha igen, mi annak oka; *c.* helyesen és időben jegyezték-e be a kiüntetések és jutalmakat, a kapott új besorolást; *d.* időben adják-e ki a dolgozók munkakönyvét a munkaviszony megszűnése esetén; *e.* biztonságos-e a munkakönyvek őrzése; *f.* kinevezett-e az igazgató a munkakönyvek kezeléséért felelős személyt stb.

Ha az ellenőrzés során a szakszervezeti aktívák a munkakönyvre vonatkozó szabályok legcsekélyebb megsértését tapasztalják, megmagyarázzák a munkakönyv kezeléséért felelős személynek a hiba forrását, annak esetleges következményeit és egyben az észlelt hibákról jelentést tesznek mind a vállalat igazgatójának, mind pedig a felsőbb szakszervezeti szervnek.

4. Szükséges lenne azoknak a kérdéseknek a tisztázása, amelyek a Munka Törvénykönyvéből, annak végrehajtási utasításából, valamint az 1/1954. MTH. számú utasításból nem tűnnek ki elég világosan, és amelyekkel a gyakorlati életben találkozunk. (Pl. mikor köteles a dolgozó a helytelen bejegyzés kijavítását kérni stb.)

Úgy gondolom, az itt felsorolt tennivalók végrehajtása hozzájárulna ahhoz, hogy a munkakönyv elfoglalhassa méltó helyét hazánk jogi intézményeinek rendszerében.

Bajáki Veronika

A Munka törvénykönyvének kommentárja.*

I.

1. Népköztársaságunk Alkotmánya mellett a Munka Törvénykönyve az a szocialista jogalkotásunk, amelynek ismerete a dolgozók körében a legelterjedtebb. Nem szorul ez bővebb indoklásra, hiszen a dolgozók milliói naponta szembetalálkoznak azzal a feladattal, hogy a munkajogi szabályait tudatosan alkalmazniuk kell. A felszabadulás óta a munkajogi szabályoknak számos kommentárja forgott közkezen, de ezeknek színvonala messze elmaradt a követelményektől; a jogszabály-szövegek közlésén túl, a problematikus kérdések megoldásában a gyakorlati jogalkalmazóknak alig nyújtottak segítséget. Ezért különös édeklődésre tarthat számot a munkajogi szabályoknak nemrégiben megjelent magyarázata, amelynek kiváló szerző-együttese végre betöltötte a váratlanokat és az eddigi tapasztalatok felhasználásával elvégezte a minőségi ugrást a munkajogi kommentár-szerkesztés terén.

E kommentár gyakorlati és elméleti jelentősége teszi érthetővé, hogy gyors egymásutánban két bírálat is jelenik meg a munkáról. Az Állam és Igazgatás idei augusztusi számában *Korda Lajos* elvtárs már alaposan foglalkozott a kommentár értékelésével; véleménye általában igen elismerő, de néhány jogtétel értelmezésében éles vitába száll a szerzők állásfoglalásával. Leszögezve, hogy *Korda* elvtársal lényegében egyetértek, az alábbiakban arra törekszem, hogy a műnek olyan

oldalait emeljem ki, amikkel bíráló-társam nem foglalkozott.¹

2. A kommentár — sajátos és igen *nehéz műfaj*. Kereteit megszabja a magyarázott jogszabály; a kommentátor köteles az egész jogszabályt magyarázni és köteles megtartani a belső arányokat. Ebből folyik a mértéktartásnak sokszor igen fájdalmas kötelezettsége; nem „írhatja ki” magát, nem bocsáthatja közre minden mondanivalóját egy-egy témakörrel, mint a monográfia szerzője, hanem tézisszerűen rövid magyarázó állásfoglalást és ennek tömör, de meggyőző indokolását várjuk tőle.

A műfaj nehéz voltát fokozza a kommentátor *nagy felelőssége*. A kommentár magyarázatai mindig a hitelesség valamelyes látszatával bírnak, éspedig nemcsak a tudományos tekintély, hanem a „hiteles törvényt magyarázat” látszatával is. Különösen áll ez az előttünk fekvő műre, amely széles körben kerül nem-jogász munkaügyi szakemberek kezébe.

Márpedig a kommentár lényege, magától értőddően, a szerzők magyarázata, amit a jogszabályokhoz fűznek, állásfoglalásuk a vitás kérdésekben. A kommentárnak a jogalkalmazás nehézségeit kell eloszlatnia. Éppen ezért nem illeti meg a kommentár elnevezés azokat az összeállításokat, amik néhány évvel ezelőtt még túltengtek jogi könyvkiadásunkban, amik a jogszabály-szöveg közlésén felül semmitmondó, általános megjegyzésekkel „vitték tovább” a jogalkalmazást és amikre találónan állt a

* *Mikos Ferenc* — *Nagy László* — *Weltner Andor*: A Munka Törvénykönyve és végrehajtási szabályai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1955.

¹ *Korda* elvtárral csak a fegyelmi határozat felülvizsgálatának kérdésében nem értek egyet, amit a maga helyén részletesen kifejték.

gúnyos jogi szállóige, hogy a kommentár véget ér ott, ahol a nehézségek megkezdődnek.

Az igazi kommentár nem ilyen — nem ilyen a most bírált munka sem. Nem kerüli meg, hanem *keresi a nehézségeket* és igyekszik azokat megoldani; érdeméből nem von le, ha állásfoglalásával nem lehet mindenben egyetérteni — annál kevésbé, mert ezek az esetek csak szórványosak. Fokozza érdemét, hogy a kommentár megoldásaiban *alig támaszkodhatott munkajogunk monografikus feldolgozására*, és a problematikus kérdések egész sorát e kommentár veti fel és kísérli megoldani elsőnek jogi irodalmunkban. E kommentár tehát nem *összefoglalása* tudományos eredményeknek, mint sok kiváló BGB-kommentár, hanem *megindítása* a monografikus munkajogi tudományos tevékenységnek.

3. A kommentár a Munka Törvénykönyvének rendszeréhez igazodva, tizennyolc fejezetre oszlik. E fejezetek — főleg az anyag természete szerint — jellegükben nagy eltérést mutatnak és *három típusra* oszthatók.

Az I. fejezet, amellyel alább részletesen foglalkozunk, a mű *elméleti bevezetése*. Terjedelemben csekély jogszabály-szövegre támaszkodva, megadja az ideológiai alapvetést; valójában nem is kommentár, hanem a szocialista munkajog alapelveinek és a szakszervezetek munkajogi szerepének önálló, szinte monografikus feldolgozása.¹

A fejezetek másik típusához a II. (a munkaviszony szabályozása), III. (a munkaviszony), XI. (munkafegyelem), XII. (a dolgozók anyagi felelőssége) és a XVII. (munkaügyi viták elintézése) fejezetek tartoznak. Az I. fejezet mellett ezek a részek teszik ki a munka legértékesebb lapjait; itt vetődnek fel azok a *vitás kérdések*, amik a munkajog alkalmazóinak nem kevés gondot okoznak. A kommentár dicséretére mondhatjuk, hogy a vitás kér-

dések túlnyomó részét felveti és bátran állást foglal, vállalva, hogy munkajogszaink az eldobott kesztyűt felveszik (amint ez a hévizi vándorgyűlésen már meg is történt). Állásfoglalásai döntő többségükben tudományosan alátámasztottak, és a szocialista munkajog alapelvei hatják át. E fejezetek terjedelmének nagyobb részét ezek a kommentárok teszik ki.¹

A harmadik típusba tartoznak a többi fejezetek: IV. (a munkaidő), V. (pihenőidő és szabadság), VI. (a munkabér), VII. (jóléti és kulturális szolgáltatások), VIII. (munkavédelem), IX. (a dolgozó nők és fiatalok védelme), X. (társadalombiztosítás), XIII. (jutalmazás), XIV. (a dolgozók szakmai képzése), XV. munkaerő-gazdálkodás), XVI. (időleges munkakötelezettség), XVIII. (vegyes rendelkezések). E fejezetek lényegét a *jogszabály-közlés* adja. Áll ez nemcsak terjedelemben, hanem tartalomban is. Folyik ez bizonyos fókig az ide tartozó jogszabályok természetéből is; a vitás kérdés itt igen kevés, és ahol magyarázat van, ez tanító és nem vitatkozó jellegű. Ezek a magyarázatok (pl. a szabadságidő kiszámítására) a kommentár használhatósága szempontjából helyenvalók, de a műnek komoly értékét nem jelentik. Mégis, ezek a fejezetek — még saját feladatukhoz viszonyítva is — a munka legkevesebb sikerült részei, a jogszabály-közlés általában túlméretezett — erre alább visszatérünk — és a szerzők harci kedve a problematikus kérdések felkutatására itt mintha elernyedett volna.²

II.

1. *A kommentár, a maga egészét tekintve, igen jó.* Meglátszik rajta, hogy a szerzők — nyilván elsősorban *Weltner* elvtárs, akinek munkajogi tankönyve a napokban jelent meg — alaposan nekivágtak a munkajogi

¹ Így például a III. fejezeten belül a jogszabály-szöveg alig 20%.

² A darabbernél, ha nem is jogi probléma, fel kellett volna vetni bérrendszerünk hibáit; a prémiumnál pedig egész sor vitás kérdés van, amivel a kommentár nem foglalkozik. A dolgozó nők védelmével kapcsolatosan meg kellett volna vizsgálni a terhesség elújtolásának jelentőségét a munkabábelépésnél stb.

¹ Az I. fejezet több mint 60 oldalából alig 6 oldal a jogszabály-szöveg.

dogmatika kidolgozásának és mintaszerű volt a könyv megírásának munkamódszere: a szerzők gyakorlati jogászok munkaközösségére támaszkodva, „ásták ki” a munkajog egész sor vitás kérdését. Az igényes munka megérdemli a szigorú bírálatot.

2. A kommentár *ideológiai színvonala* általában jó. Helyes megoldás, hogy bevezetőben ad — a munkajogi alapelvek kapcsán — részletes ideológiai alátámasztást, az egyes fejezetek előtt pedig tömör ideológiai összefoglalást. Különösen értékelni kell, hogy a munka következetesen igyekszik elkerülni a szólamszerűséget; elemzi a marxizmus—leninizmusnak a munkajoggal kapcsolatos tételeit és ebből vezeti le szocialista munkajogunk tételes szabályait. Az I. fejezet alábbi taglalása során erre visszatérünk; már most le kell azonban szögezni a mű érdeméért, hogy a tételes tárgyalás nem szakad el az ideológiai alátámasztástól, hanem ez utóbbiból szilárdan következik.

Előfordulnak azért e téren hibák is: helyenként egy-egy pontatlan vagy téves megjegyzés. Pl. a kommentár szerint a kapitalizmusban a munkásosztály követelése a munkajogi alapelvek megvalósítására politikai követelés — holott ez gazdasági követelés és politikai csak annyiban, hogy (mint ezt a kommentár később maga is írja) a munkásosztály meggyőződik e követeléseinek a kapitalizmus viszonyai közt való teljesíthetetlenségéről és ez a kapitalizmus forradalmi megdöntésére mozgósítja (7. old.). A munkaerő árát a kapitalizmusban nem a kereslet és a kínálat határozza meg, mint ezt a 30. oldalon írja a szöveg, hanem a munkaerő értéke. Rontja a mű agitatív erejét, hogy szocialista fejlődésünk eredményeinek bizonyítására felhozott statisztikai adatai helyenként elavultak; alig hiszem, hogy a bölcseddék számának emelkedésére 1951-nél frissebb adatok ne állnának rendelkezésre.

3. A leközölt *jogszabály-anyag kiválogatása* már nagyon is problematikus. Különösen azokban a fejezetekben, amiket előbb a harmadik típusba soroltunk, kell felvetni

a kérdést: van-e értelme olyan teljességi igényre törekedni, amint ezt a kommentár teszi? A kommentárnak tartalmaznia kell az alapvető jogszabályokat, de nincs értelme belezúfolni hatalmas tömeg végrehajtó jogszabályt, amik csak egy-egy szakmára vagy részterületre vonatkoznak. Így felesleges nézetem szerint — még rövid kiadványban is — leközölni 30 oldalon keresztül 47 különböző prémium-fajtát, ugyanígy céltalan a jutalmazásról szóló fejezetben az összes kitüntetésekkel foglalkozni. Sokkal helyesebb az a módszer, amit a munka más helyen követ, hogy lábjegyzetben utal azokra a jogszabályokra, amik csak egy-egy szakterületre vagy a munkajoggal távolabbi összefüggésben levő kérdésre vonatkoznak. A jogszabályok túlméretezett közlése a magyarázata annak, hogy a „harmadik típusba” tartozó fejezetek a kommentárnak több, mint 60%-át teszik ki; mindez a mű kezelhetőségét megnehezíti, jelentékenyen megdrágítja és egyben kihívja a gyors elavulás veszélyét.

A jogszabály-anyag kiválogatásában belestek a szerzők egy fordított, sokkal súlyosabb hibába is: elmulasztották olyan fontos jogszabályok bedolgozását az anyagba, amik a mű imprimálásakor — sőt egyesek már a nyomdába adáskor is — már megjelentek. Így az 1077/1954. (IX. 21.) M. T. sz. határozat az iparvállalatok igazgatóinak jogköréről nincs minden odavágó helyen feldolgozva (pl. a kollektív szerződésnél); és érthetetlen, hogy miért feledkeztek meg a szerzők a 25/1951. (I. 27.) M. T. sz. rendelet (a tartozáskimutatásról), valamint a 37/1954. (VI. 30.) M. T. sz. rendelet (a prémium megvonásáról) feldolgozásáról.

4. Térjünk át a munka nagy értékére: a *kommentárookra*. Bevezetőben már megadtuk a mű értékelését ebben a vonatkozásban; összefoglalóan itt csak annyit, hogy a kommentárok *csaknem minden* vitatható kérdést *felvetnek*, állást foglalnak és állásfoglalásuk *szinte mindenütt jól megalapozott*. Alig lehet nagyobb dicséretet mondani, mint azt, hogy bírálótár-

sam, aki egyik minisztérium jogi osztályának vezetője és mint ilyen, rajta tartja kezét a munkajog gyakorlati alkalmazásának érverésén, alig 4—5 kérdésben száll vitába a kommentárral — holott a munka a vitás kérdések százaiban tartalmaz állásfoglalást. Csak illusztrációképpen hivatkozunk a kommentár 118—120. oldalaira, ahol a Mt. V. 20. § kapcsán sokoldalúan és szellemesen fejti ki a felügyeleti szerv jóváhagyásához kötött alkalmazás kapcsán felmerülő problémákat.

Van mégis a kommentároknak egy nagy gyengéje: *nem aknázzák ki a bírói és egyetébizottsági gyakorlatot*. Az a benyomása az olvasónak, hogy a leközölt határozatok számát is lehetett volna növelni — bár e téren adatok hiányában a szerzőkkel nem tudok vitába szállani. De a leközölt határozatokból sem vonják le az elvi következtetéseket. Sajnálatos szerkesztési módot követnek, ami csaknem általános a műben, és amire példaként az Mt. 29. §-ának kommentárját hozhatom fel. A szerzők előbb elmondják öt pontban kommentárjaikat az Mt. 29. § (1) bekezdésben felsorolt felmondási jogcímekhez — utána leközlnek 11 TEB határozatot, anélkül, hogy e határozatokat elemeznék. Nyilván sokkal helyesebb lett volna, ha e határozatokat kommentárjaik kialakításába bevonták volna. A jelenlegi szerkezetben a határozatok mintegy a kommentárok után vannak ragasztva, a szerzők nem vonnak le belőlük általánosító következtetéseket és kritikailag sem foglalnak állást velük szemben; holott ez nem egyszer indokolt, mint arra Korda elvtárs az f.) alatt közölt határozattal kapcsolatban joggal mutatott rá.

5. Végül kisebb szerkesztési kérdések. Az egyetlen komoly szerkesztési hibának a jogszabály-anyag összeválogatását tartom, amire 3. alatt utaltam; ezenkívül van néhány apró szerkesztési hiba, ami a mű terjedelméhez — 900 oldal — képest elenyésző. Így akad 1—2 bosszantó sajtóhiba — néhány pontatlan szakkifejezés (az Elnöki Tanács „rendeletei”) — helyenként terjengősség (17—20. 23—27. old.).

A kommentárnál fontos a *könnyű kezelhetőség*. A kezelést igen gondosan elkészített tárgy- és jogszabálymutatók könnyítik meg, s ez a nagy terjedelem ellenére megkönnyíti a tájékozódást. Célszerű lett volna azonban javítani a mű *nyomdatechnikáját*; különösen sajnálatos, hogy az összes kommentárok egyfajta — *petit antiqua* — szedéssel szerepelnek, minden kiemelés nélkül.¹

III.

Vizsgáljuk meg ezek után a munka egy-egy érdekesebb vagy vitás részét és kezdjük ezt az I. fejezettel, mely a Mt. alapelveit, a szakszervezeteknek a munkajogban betöltött szerepét és a Mt. hatályát tárgyalja.

1. *A munkajogi alapelvek* tárgyalása a kommentár legértékesebb részei közé tartozik. E részben, mely a tételes tárgyalás ideológiai alátámasztását adja, a kommentár eléri azt, hogy az alapelvek az olvasó előtt ne maradjanak meg valamiféle szólamoknak; sokoldalúan boncolja, elemeire bontja az alapelveket és összeköti ezt annak rövid felvázolásával, hogy munkajogunk mely tételes szabályai, hogyan szolgálják az alapelvek megvalósulását. Az alapelvek kifejtése így mintegy rövid foglalatát adja az egész munkajognak; a további tárgyalás már ebből a részből folyik, hiszen a munkajog szabályainak feladata — az alapelvek konkrét megvalósítását biztosítani.

A kommentár bevezetőben az alapelvekről és azok jelentőségéről szól, szerepükről a kapitalizmusban és a szocializmusban, a munkáról, mint a társadalmi rend alapjáról, a munka megváltozásáról a szocializmus viszonyai közt; végül az alapelvek jelentőségét vizsgálja a többi munkajogi

¹ További nyomdatechnikai megjegyzéseim: a) Helytelen volt a szövegben a Mt. szakaszait kevésbé feltűnő szedéssel szedni, mint a Mt. V. rendelkezéseit. Kíváncsú lett volna a fett szedés. b) Célszerű lett volna az egyes oldalak tetején feltüntetni, hogy a Mt. melyik szakaszánál tart a kommentár. c) Célszerű lett volna a jogszabálymutatóban fettet vagy kurzívval szedni azt az oldalt, ahol az egyes szakaszok részletes kifejtése szerepel — különösen azoknál a szakaszoknál, amikre a könyv sok helyén történik utalás.

szabályokkal, a jogalkalmazással és a munkajog tudományos művelésével kapcsolatban. Ezután sorra veszi a szocialista munkajog egyes alapelveit.

A rendszer ellen joggal hozható fel az a kifogás, hogy a szerző a munkához való új viszonyt a munkához való jog kapcsán tárgyalja, holott ez nyilván a bevezető részbe tartozna; másrészt a jóléti és kulturális szolgáltatásokat a munkavédelem tárgyalásába olvasztja be, ami erőltetett besorolás.

Az alapelvek körében két kérdéssel szeretnék bővebben foglalkozni: a munkához való jog és a munkakötelezettség, valamint a munkafegyelem kifejtésével a kommentárban.

a) *A munkához való jog* kifejtése az alapelvek fejezetének legsikerültebb része. A szerző mindenekelőtt e jog *szocialista értelmezését* adja meg: rámutat, hogy e jog sokkal gazdagabb tartalmú annál, amit a kapitalizmus viszonyai közt a munkásosztály e jelszóval követelhetett. Túl azon, hogy a szocializmus viszonyai közt ez reális jogot jelent — a kizsákmányolásmentes munkához és a dolgozó képességeinek, képzettségének megfelelő munkához jelent jogot. Kár, hogy nem említi meg a kommentár e jog tartalmának azt a további bővülését, hogy az valóban a munkához — a társadalom munkájában való részvételhez — való jogot jelenti, aminek csak következménye a bér — míg a kapitalista jog ott is, ahol a szociális demagógia fegyverét forgatja, legfeljebb az éhhaláltól való megmenekülés határáig ismeri el ennek a jognak valamiféle nyomorúságos szurrogátumát (munkánélküli segély).

A továbbiakban a kommentár a munkához való jog megvalósulásának *biztosítékairól* szól. A társadalmi tulajdon, a tervgazdálkodás és ezen belül a tervszerű munkaergazdálkodás megemlítése után azokat a *munkajogi* szabályokat ismerteti és rendszerezi, amik e jog érvényesítésének szolgáltatásban állanak. Értékes a tárgyalásnak az a módja, hogy először negatív oldalról közelíti meg a kérdést: a munká-

hoz való jogot sem hátrányos megkülönböztetés, sem szerződés (versenytilalom) nem csorbíthatja. Ezután sorra veszi a pozitív biztosítékek szolgáló jogszabályokat, amik a munkaviszony keletkezésekor, fennállása alatt, illetve megszűnésekor védik a dolgozónak azt a jogát, hogy képességeinek megfelelő munkába kerülhessen, illetve abban megmaradhasson.

Hasonló a reniszr az *általános munkakötelezettség* tárgyalásánál is. Előbb e kötelezettség fogalmát és tartalmát fejti ki a szerző; megállapítja, hogy a dolgozó *képességeinek megfelelő* munkára jelent kötelezettséget. Kijelenti, hogy a munkaviszony keletkeztetése érdekében munkajogunk nem tartalmaz közvetlen jogi szankciót, csak közvetett jogi következményekkel serkenti a polgárokat munkakötelezettségük betöltésére; ha azonban a dolgozó már munkába lépett, úgy közvetlen jogi szankciók is érik, ha a képességei szerinti munkavégzés kötelezettségének nem tesz eleget. A szerző így helyesen vezeti le a munkafegyelem kötelezettségét az általános munkakötelezettségből.

Ezeknek a munkajogi alapelveknek kifejtése ellen azonban az a kifogásom, hogy hiányzik a kommentárból a *kettő szoros összekapcsolása*. Megemlíti e jog és kötelezettség egységét annyiban, hogy amikor a dolgozó képességei szerint részt vesz a társadalom munkájában, ezzel megvalósítja munkához való jogát és egyben eleget tesz munkakötelezettségének — de hiányzik a kérdés felvetése arra az esetre, ha a dolgozó *nincs munkában*. A munkához való jog biztosítása nemcsak akkor merül fel, ha egy dolgozó becsületesen végzi munkáját és onnan jogunk nem engedi őt ok nélkül kimozdítani — hanem akkor is, ha egy dolgozó átmenetileg munkaviszonyon kívül áll, munkát keres. Miért nem biztosíthatjuk ilyen esetekre, meghatározott kötelezett ellen érvényesíthető *alanyi jogként* a munkához való jogot? A választ a két alapelv egysége adja meg. Mindenkinék igényt biztosítani a szervezett munkabehelyezésre csak akkor lehetne, ha egyben

jogilag kikényszeríthető kötelezettséggé is tennénk e munkahely elfoglalását — másképpen tervszerű munkaerőgazdálkodás elképzelhetetlen lenne. Azoknak körében, akik tömegesen lépnek a munkát keresők porondjára, ez így is van megoldva: ez a kötelező szakmai gyakorlat, és az ennek körébe eső fiataloknál a munkához való jog — kiképzett alanyi jog, munkakötelezettségük — alanyi kötelezettség. (Nem igaz tehát, és súlyos tévedés a kommentárnak az az állítása a 22. oldalon, hogy „nincs olyan konkrét alanyi kötelezettséget tartalmazó munkajogi jogszabály, amellyel egy meghatározott állampolgárt arra lehetne kötelezni, hogy munkajogviszonyba lépve vegyen részt a társadalom munkájában”).¹

A szakmai gyakorlat körén kívül ilyen szabályozás súlyos túlszervezést jelentene és a dolgozók szempontjából lenne hátrányos; sokkal erősebben domborodna ki az a megkötöttség, hogy *csak* egy meghatározott munkahelyet foglalhatnak el, mint az, hogy e munkahely elfoglalása alanyi joguk. Azoknak a dolgozóknak elhelyezkedése, akiknek munkaviszonya megszűnt, a szocialista népgazdaság állandóan növekvő munkaerőigénye mellett ténylegesen nem okoz komoly nehézséget.

b) A munkafegyelem megtartásának kötelezettsége kifejtésénél értékes gondolat áll a szerző gondolatmenetének gyűjtőpontjában: hogy a munkafegyelem biztosításának egyik legfontosabb eszköze magának az igazgatónak, a vállalat vezetőségének jó munkája, amely a dolgozók részére a megfelelő munkafeltételeket biztosítja. Ennek a gondolatnak hangsúlyozása és a gyakorlatban való érvényesítése a legfontosabb feltétele annak, hogy a fegyelmi eljárás ne alakuljon át merő adminisztratív eszközzé, hanem valóban nevelő hatású legyen az igazgatóra és a dolgozókra egyaránt. Kár, hogy ezt a tételt a szerzők

nem érvényesítik a XI. fejezethez fűzött kommentárjaikban, s így nem viszik tovább a gyakorlati jogalkalmazás területére.

A kommentár 27. oldalán szerepel egy olyan tétel, amivel élesen vitába kell szállni. „Minél szélesebb körben válik a munkafegyelem szabad, tudatos és önkéntes magatartássá, ... annál szigorúbb jogi eszközök érvényesülnek a szocialista munkafegyelem megszegőivel szemben.” (Kiemelés tőlem. *Cs. Gy.*) Hogy nincs-e itt pusztán tollhibáról, át nem gondolt megfogalmazásról szó, nehéz elbírálni; de a tétel ki van nyomtatva, száz és száz jogalkalmazót fog munkájában befolyásolni, ezért nem lehet szó nélkül elmenni mellette.

Van ebben a gondolatban valami helyes mag. Minél jobban emelkedik a dolgozók kollektívájának színvonala, öntudata, annál magasabbak, szigorúbbak lesznek a *fegyelmi követelmények*, amiknek betartását minden dolgozótól *elvárja* az igazgató, *elvárja* a kollektíva. Egy gyengébb szellemű üzemből valahol ott van a fegyelmi vétség alsó határa, hogy nem szabad késni — egy kiváló üzemből már azt is a munkafegyelem megsértésének tekintik, ha valaki nem teljes erőbedobással dolgozik vagy nem adja át tapasztalatait társainak. Ha tehát ebben az üzemből késik valaki, ez már *viszonylag súlyos vétség*. De ebből egyáltalán nem következik az, hogy súlyos fegyelmi büntetést kellene rá kiszabni — éppen megfordítva. A fegyelmi eljárás adminisztratív eszközét akkor vesszük igénybe, ha arra szükség van — ha a dolgozó és a kollektíva neveléséhez ez elengedhetetlen. Egy jó munkaszellemű üzemből a fegyelmi vétség „társadalomveszélyessége” csekély, a vétkes szemben találja magát dolgozótársai rosszallásával; és ha mégis sorát kell ejteni a fegyelmi eljárásnak, egy „jogilag” alacsony fokozatú fegyelmi büntetés erkölcsi súlya sokkal nagyobb, mint egy magasabb fokozatú büntetés össz-súlya egy olyan vállalatnál, ahol a fegyelmi büntetés adminisztratív eszközzé degradálódott.

2. Rendkívül érdekes az I. fejezet második témaköre: *a szakszervezetek jogai a tör-*

¹ Nyilván nem több tollhibánál, hogy a munkakötelezettség megvalósulásának biztosítékai közt nem említi a kommentár azt a jogszabályt, mely a munkaviszony egyoldalú felbontását a dolgozó részéről is csak indokolt esetben engedi meg.

vénykönyvvel kapcsolataiban. Ez egyébként a kommentár egyik erősen vitatható része, nem azért, mintha tartalma nem lenne helyes, hanem hogy a kommentárba való-e ez?

Az elgondolás itt is jó. A szakszervezetek szerepének *összefoglaló kifejtésére* a kommentárban szükség van; a Mt. és a Mt. V. oly sok helyen szól a szakszervezetekről, hogy kívánatos az elszórt szakszervezeti feladatokat rendszerbe foglalni. Amint a munkajogi alapelvek kifejtése az egész munkajog foglalatát adja, úgy ez a rendszerezés a szakszervezetekkel foglalkozó sok részlet-szabályra vetíti reflektorát.

Ilyen áttekintést ad a Mt. V. 1–2. § is, kilenc pontban foglalva össze, hogy a munkaviszony *különféle területein* milyen szerepük van a szakszervezeteknek, milyen intézkedésekre jogosultak (a kollektív szerződés megkötése és végrehajtásának ellenőrzése terén, a termelés és termelékenység emelése terén stb.). A szakszervezetek munkajogi szerepe áttekintésének ez az egyik keresztmetszete. A kommentár, helyesen, nem áll meg itt és más keresztmetszetben is vizsgálódik: azt keresi, hogy az egyes esetekben, hogy viszonylik a szakszervezet hatásköre az állami szervekhez — függetlenül attól, hogy ez a munkaviszony mely kérdés-csoportjában jelentkezik. Ezen az alapon a szakszervezet munkajogi funkcióit ugyancsak kilenc csoportra bontja.¹

Ezután sorra veszi az egyes csoportokat és tovább elemez. Pl. az első csoportot — a szakszervezetek közreműködését a dolgozók életkörülményeire érintő kérdések szabályozásában — négy változatra bontja fel: a) az állami szervet a szakszervezet meghallgatásának kötelezettsége terheli;

b) a szabályozáshoz a szakszervezet egyetértésére van szükség; c) a szabályozás a szakszervezet javaslata alapján történik; d) a szakszervezetet önálló szabályozási jog illeti meg. Mindegyik változat után gondos dokumentáció következik, amely felsorolja, hogy a változat a Mt. vagy Mt. V. mely szakaszában szerepel.

Egyetérttek *Korda* elvtárrsal abban, hogy ez a feldolgozás értékes — de nem a kommentárba való. Értékes félkészgyártmánya egy szakszervezetekkel foglalkozó monográfiának, gondos anyaggyűjtés, amely alátámasztja, hogy a szakszervezetek munkajogi szerepének alapos vizsgálatára szükség van; világossá teszi, hogy a szakszervezetek és az állami szervek munkamegosztásának, együttműködésének formái munkajogunkban sok ötletszerűséget tüntetnek fel. A kommentárban azonban kár volt ezzel 20 oldalt megtölteni, mert gyakorlati használhatósága alig van. Ha bármely szakszervezeti funkcionárius vagy munkaügyi dolgozó azt akarja megtudni, hogy az osztott munkaidő bevezetésénél mi a szakszervezet szerepe, ezt a Mt. V. 62. §-nál fogja keresni és megtalálja ott az útbaigazítást, hogy ezt a miniszter engedélyezheti a szakszervezet elnökségével egyetértésben; de nem fogja keresni „a szakszervezetek közreműködése a dolgozók életkörülményeire érintő egyes konkrét kérdések eldöntésében” cím alatt, ahol ezt a második változat 6. pontjaként találná felemlítve.

Csak helyeselni lehet egy elvi összefoglalást a szakszervezetek munkajogi szerepéről — de ez maradjon valóban *elvi, áttekinthető* síkon és ne törekedjék teljes dokumentációra. Az elvi áttekintést viszont sokoldalúbbá is lehetett volna tenni; így kínálkozott volna a szakszervezeti funkciók felosztása abból a szempontból is, hogy a szakszervezetek az *állami szervekkel szemben* egyes esetekben a dolgozók érdekképviselőit — más esetekben állami feladatokat látnak el, a *dolgozók államát* képviselik a vállalattal szemben (főleg a munkavédelem terén), — egy har-

¹ a) Közreműködnek a dolgozók életkörülményeire érintő kérdések szabályozásában, b) közreműködnek a dolgozók életkörülményeire érintő egyes konkrét kérdések eldöntésében, c) szervezik, irányítják és mozgósítják a dolgozókat a tervek teljesítése, *javuk* megvalósulása és kötelezettségeik teljesítése érdekében, d) ellenőrzik a dolgozók jogait és törvényes érdekeit biztosító jogszabályok megtartását, e) felhívják a felelős szervek figyelmét a mulasztásokra, f) eljárnak a dolgozók képviselőitében, g) a munkavédelem érdekében megteszik a szükséges intézkedéseket, h) részt vesznek az egyeztető bizottságok működésében.

madik esetkörben valamely feladat meg-szervezése önállóan rájuk van bízva (üdültetés), — végül, de nem utoljára, együtt-működő társai az igazgatónak a termelés, termelékenység emelésében.¹ Nem ártott volna a szakszervezeti szervezetről is rövid ismertetést adni.

IV.

A kommentár többi fejezeteiből kiemelek néhány kérdést, amikkel Korda elvtárs nem foglalkozott.

1. A kollektív szerződés tartalmának tárgyalásánál (84. old.) a szerző nem tesz különbséget a normatív tartalom és a konkrét feladatok kitűzését tartalmazó pontok közt. Figyelmét teljesen ez utóbbiakra irányítja, minthogy valóban ezek teszik ki a kollektív szerződés lényegét; és itt szerepel az az érdekes megállapítás, hogy „a kollektív szerződés ma már valójában egy olyan munkaterv” (kiemelés tőlem. Cs. Gy.), amely meghatározza, hogy az igazgató és a dolgozók, a dolgozók egyes csoportjai vagy az üzemi bizottság milyen teljesítményekkel szolgálják a vállalat tervének teljesítését, a dolgozók kulturális, szociális ellátását.

Szellemes megfogalmazás, de veszélyes, téves, mert a kollektív szerződésnek éppen szerződés-jellegét tünteti el. Persze, minden elvállalt feladat: kötelezettség, legalábbis erkölcsi kötelezettség és így egy munkaterv is tele van „kötelezettségvállalásokkal”; mégsem nevezhetünk egy munkatervet minden további nélkül szerződésnek. Azon múlik a kérdés, hogy egymással szemben vállalták-e a felek kötelezettségeiket és van-e kezükben olyan eszköz, amellyel a másik felet kötelezettségei teljesítésére szoríthatják? A szerződés jogi műszavát csak ilyenkor vagyunk jogosul-

tak használni. Úgy hiszem, a kollektív szerződésnél az a lényeg, hogy minél erősebben érvényesítsük szerződés-mivoltát.

Nem becsülhetjük le a kollektív szerződésnek azt az oldalát, hogy a szerződés megkötésekor mozgósítja a dolgozók tömegeit okos feladatok kitűzésére, ezek jó végrehajtási módjának kijelölésére; de a kollektív szerződés megkötésénél akkor tudjuk megmozgatni a kollektíva kezdeményezését, ha érzi a maga aktív szerepét a végrehajtás és az ellenőrzés terén is. A kollektív szerződésben a dolgozók nem egyszerűen elvtársi tanácsokat adnak, hanem gyakorolják jogaikat, mint az üzem gazdái. A végrehajtásért való felelősség reális biztosítása ezért nemcsak a kollektív szerződés jó végrehajtásának, hanem jó megkötésének is feltétele.

Az üzemi kollektíván belül persze rendkívül nagy a jelentősége az erkölcsi felelősségre vonásnak is; a kollektív szerződés többletét egy munkatervvel szemben már az is jelzi, hogy az igazgatót nemcsak irányító szerve, hanem a dolgozók is szervezett formában felelősségre vonhatják. De minden erővel törekednünk kell a jogi szankciók kidolgozására is. Maguk a szerzők is nyilván ezen a véleményen vannak, hiszen a 91—92. oldalon sokoldalú kifejtését adják a felelősségrevonás módjainak és ezek közt azt a lehetőséget is elismerik, hogy a dolgozó, illetve az üzemi bizottság a felügyeleti szervekhez benyújtott panaszon kívül adott esetben bírósághoz és egyeztető bizottsághoz is fordulhasson. Mégis, hogy erről a szerzők csak általánosságban beszélnek, mutatja, hogy e kérdés mennyire kidolgozatlan és joggyakorlata milyen szegényes; ez is bizonyítéka annak, hogy a kollektív szerződésnek éppen ez az oldala, aminek hangsúlyozása, fejlesztése égető feladat, ha ennek az intézménynek kiváló lehetőségeit ki akarjuk aknázni.

Még egy megjegyzést. Eddig az igazgató felelősségéről volt szó — a szerződés viszont kétoldalú. Az igazgatónak, éppen a szerződési jellegből kifolyóan, rendelkezésére áll egy hatásos szankció: ha a dolgozók nem

¹ A szövegben szereplő csoportosítást főleg azért hozom fel, mert mutatja, hogy a kommentár a részletes dokumentációban elvezve, nem rendszerez kifogástalanul. Felosztásának c) pontja alatt összefog két teljesen eltérő jellegű feladatot; a mozgósítást a termelés emelésére, ahol a munkát az igazgató szervezi és a szakszervezet az igazgatót segíti — és az üdültetést, társadalombiztosítást, amit a szakszervezet szervez.

teljesítik vállalt kötelezettségüket, az igazgató is megtagadhatja a magáét.

2. A fegyelmi jog ismertetésénél a kommentár, a Mt. V. 185. § kapcsán, érdekes megjegyzést tesz. E szakasz szerint, ha a fegyelmi vétséget vezető állású dolgozó más dolgozóval együtt követte el, az ügyben egységesen a vezető állású dolgozó fegyelmi hatósága járhat el. Helyesen jegyzi meg a kommentár, hogy ez nem zárja el a nem-vezető állású dolgozót attól, hogy fellebbezését az egyeztető bizottsághoz nyújtsa be. Azonban ezt úgy folytatja, hogy „a dolgozó ilyenkor nem a saját vállalata egyeztető bizottságához, hanem annak a szervnek egyeztető bizottságához fordulhat fellebbezéssel, amelynek vezetője az egységes eljárásban a fegyelmi jogkört gyakorolta”.

Ez az állásfoglalás elfogadhatatlan. Azzal a dolgozót nem éri különösebb sérelem, ha az igazgató helyett annak felettese foglalkozik első fokon fegyelmi ügyével. A felügyeleti szerv tehát mintegy az igazgató helyére lép be. De mi köze a felügyeleti szerv mellett működő egyeztető bizottságnak az alárendelt szerv dolgozóihoz? Az egyeztető bizottsági eljárás értelmét az adja meg, hogy a bizottság tagjai ismerik a dolgozó egyéniségét, munkáját, a vállalat viszonyait — a felügyeleti szerv egyeztető bizottsága mindezt nem ismeri. Ellenkéntben áll a kommentár álláspontja a szakszervezeti érdekképviselőt alapelveivel is; a felettes szerv egyeztető bizottsága és a vállalati dolgozó közt semmiféle szakszervezeti választási kapcsolat nincs, még közvetve sem. A helyes megoldás nyilván az, hogy fellebbezés esetén a vállalat egyeztető bizottsága jár el; az igazgató a felügyeleti szervvel egyeztetheti, hogy képviselői az egyeztető bizottságban milyen álláspontot foglaljanak el.

Persze, egy esetre álláspontom sántít: ha a dolgozót az igazgatóval együtt vonják felelősségre, de az igazgatót nem váltják le. Ez az eset jogszabály-hézagnak látszik; célszerű lenne úgy rendezni, hogy ilyenkor a vállalati egyeztető bizottságba az

igazgató helyett a felügyeleti szerv delegál.

3. A hévizi jogász-vándorgyűlésen nagy csaták folytak a körül a kérdés körül, hogy lehet-e a *fegyelmi határozat felülvizsgálata* során — az eredeti határozat hatályon kívül helyezése után — szigorúbb határozatot hozni. Erős hangok hallatszottak amellett, hogy ezt de lege ferenda lehetővé kellene tenni — így szólalt fel Korda elvtárs is. Mások — így Takács elvtárs, a munkafegyelmekkel foglalkozó referátum előadója — lehetőséget látnak arra, hogy ezt de lege lata is elfogadjuk. A kommentár egyik szerzője viszont, a kommentárral egybehangzóan, ezt nemcsak de lege lata tartja az Mt.-be ütközőnek,¹ hanem de lege ferenda sem tartja helyesnek. Úgy hiszem, neki van igaza.

Ha megengednénk a felülvizsgálat alapján a módosítást in peius, ez vajmi *csekély előnnyel* járna. Ha valamely igazgató helytelen, liberális fegyelmi gyakorlatot folytat, ezen a felügyeleti szerv másképp, mint az igazgató kioktatása, megrendszabályozása, esetleg leváltása útján segíteni amúgy sem tud. Ha az esetek egy csekély töredékében tudomást szerez a felügyeleti szerv a túlzottan egyhe fegyelmi büntetésekről és az igazgató hibáját korrigálja, ezzel a laza fegyelmi gyakorlatot felszámolni nem tudja. Súlyos vétségeket viszont a jelenlegi szabályozás mellett sem kenhet el az igazgató lazasága, hiszen ezek büntetőjogi megtorlás alá is esnek.

A csekély előnyökkel szemben nagyok az in peius módosítás megengedésének *veszélyei*. Hogy az igazgató milyen politikát folytat a fegyelmi büntetésekkel, ez szerves része vállalati politikájának. Amíg helyén hagyjuk mint igazgatót és rábizzuk a vállalat ezernyi — a fegyelmi büntetéseknél sokkal nagyobb jelentőségű — problémá-

¹ Világos, hogy az Mt. V. jelenlegi szövegébe nem magyarázható bele az in peius módosítás lehetősége. A szakasz az igazgató és a miniszter felülvizsgálati jogát egy sorba helyezi, ha tehát bele akarnánk magyarázni a szakaszba azt az értelmet, hogy a határozat hatályon kívül helyezése után újabb, szigorúbb fegyelmi határozat hozható, ez nemcsak a miniszternek, hanem az igazgatónak is biztosítaná az in peius revízió jogát — amit pedig nyilván abszurdum lenne elfogadni.

ját, nincs értelme korlátozni azt a lehetőséget, hogy értékelése szerint enyhe fegyelmi büntetést szabjon ki, ha ezt a dolgozó kollektíva nevelése szempontjából célszerűnek látja. A vállalatok működése megjavításának kulcskérdése az igazgató felelősségének és hatáskörének fokozása, és nem kívánatos az átnyúlás az igazgató feje felett.¹

V.

A kommentár jogászok munkája ; a jogászok pedig a munkajog gyakorlati alkalmazóiként rendszerint akkor lépnek előtérbe, mikor a szankciók alkalmazása kerül sorra. A kiváló igazgató vezetése alatt álló, öntudatos és lelkes munkaközösség pezsgését a jogász legfeljebb, mint ennek a kollektívának egyik tagja érzi — de írásztalára többnyire akkor kerül az „ügy”, mikor a kollektíva zavarai lépnek fel. Gyakori ezért jogászok körében az adminisztratív eszközök túlzott tisztelete.

A kommentár egyik érdekékként említhetjük meg, hogy ez a rossz értelemben vett jogász-szellem a kommentárból hiányzik. Nem téveszti szem elől, hogy a munkajog egy szocialista kollektíva szabály-rendszere, amely kollektíva fejlődését a vállalatvezetés színvonalának emelkedése és a dolgozók növekvő öntudata biztosítja. A jogszabályokat is ennek a feladatnak alárendelt eszközökként kezeli. Ezért látja a kommentár a munkafegyelem biztosítása

egyik fő feltételének a vállalatvezetés jó munkáját — ezért mutat rá az egyeztető bizottságok eljárásának kommentálása során arra, hogy a bizottságnak nemcsak a konkrét panasz elbírálására kell gondolnia, hanem fel kell hívnia az igazgató figyelmét azokra a hiányosságokra, amik a zavarkat, vitákat okozzák.

Bevezetőben említettem, hogy ez a kommentár nem lehetett széleskörű tudományos munka eredményeinek összefoglalása, hanem éppen annak megindításaként kell értékelnünk. A törvény kommentálása során csokorba gyűjti a vitás, megoldatlan kérdéseket ; hogy ezeknek megoldására kísérleteket tesz és e kísérletek nagy többségükben sikerültek, a mű érdeme, de nem ment fel a kérdések beható, monografikus jellegű megvizsgálása alól. Reméljük, hogy a kommentár megjelenése, gazdag anyagfelvetésével, fontos kezdő állomását fogja jelenteni munkajogunk tudományos feldolgozásának.

Egy széles területet felölelő, gazdag anyagú úttörő munka nem lehet hibátlan. Ezeket a hibákat Korda elvtárs bírálata és magam is igyekeztem kimutatni. Ha recenzióinknak terjedelemben nagyobb részét teszi is ki a hibák kimutatása, ez nem változtat azon az alapvető értékelésen, hogy a műnek van mondanivalója, bátran és túlnyomórészt megalapozottan foglal állást és munkajogunk irodalmának értékes terméke.

Csanádi György

Kandidátusi disszertációk megvédése

Barna Péter : „Büntetőjogi ismeretek” c. kandidátusi értekezését 1955. március 22-én védte meg. A disszertáció opponensei Névai László, a jogi tudományok

kandidátusa és Schultheisz Emil, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az opponensek véleménye, valamint a kialakult vita alapján a bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés egyrészt annyiban értékelendő tudományosan, hogy a bűnüldözés egyik különösen fontos területén tevékenykedve, részben elméletileg és gyakorlatilag hasznos, szorgalmas kutatómunka eredményeképpen kialakított

¹ Szeretném Korda elvtárs hévízi állásfoglalása ellen saját írását felhozni. A kommentár a dolgozók anyagi felelőssége tárgyalásánál arra az álláspontra helyezkedik, hogy a gondatlanságból történt károkozásnál az igazgató köteles a havi fizetés 15%-áig kiszabni a kártérítést, ha a kár összege ezt eléri. Helyesen bírálja el az álláspontot Korda elvtárs, rámutatva arra, hogy az igazgatónak lehetőséget kell adnunk arra, hogy csekélyebb gondatlanság esetén a kártérítés egy részét a 15%-on belül is elengedje.

rendszerben és módszerrel tárja fel a büntetőjog anyagát. Másrészt az oktatás célját szolgáló anyag kapcsán több büntetőjogi alapvető kérdést illető elméleti értékű, önálló tanulmány jellegű tudományos elemzést ad. A jelölt álláspontja egynémely kérdésben (okozatosság, bűnözés) még nem tekinthető kellően kidolgozottak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Barna Pétert a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Degré Alajos „A feudális gyámsági jog Magyarországon” c. kandidátusi értekezését 1955. július hó 1-én védte meg. A disszertáció opponensei Eckhart Ferenc, a jogi tudományok doktora és Beér János, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az opponensek véleménye és a hozzászólások során kialakult vita alapján a bíráló bizottság megállapította, hogy szerző alapos kutatás, forrástanulmányok és levéltári anyag összegyűjtésével úttörő munkát végzett a feudális magánjog egész korszakát felölelve. A marxizmus—leninizmus tanításának elmélyült ismeretéről és arról tett tanúságot, hogy annak tudományos munkájában való felhasználására alaposan törekszik. Kiemelendő a témájában felmerülő feudális és burzsoá irodalom feldolgozása. Helyeselhető, hogy tárgyául a magánjog egy olyan intézményét választotta, amelynek feldolgozása eddig egyáltalán nem történt meg. Csupán néhány egyszerűsítési törekvés és indokolatlan általánosítás hozható fel kifogásként.

A bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság

Degré Alajost a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kovács István „A burzsoá alkotmányosság válsága” c. kandidátusi értekezését 1955. augusztus hó 1-én védte meg. A disszertáció opponensei Szabó Imre, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és Beér János, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az opponensi vélemények és a kialakult vita alapján a kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt munkájával nemcsak marxista módszerű tudományos kutató tevékenységről, hanem számottevő új tudományos eredményekről is tanúságot tett. Munkája a hazai tudományos körökön kívül jelentős nemzetközi érdeklődést is kiváltott. (Bolgár nyelvre lefordították, cseh nyelvű kiadása folyamatban van.) A mű az első szocialista államjogi monográfia irodalmunkban. A jelölt bebizonyította, hogy a hatalmas problémakör szocialista és burzsoá irodalmát és joganyagát behatóan ismeri. Érdeme, hogy kutatásait olyan területekre is kiterjesztette, amelyek mind a hazai, mind a külföldi államjogi irodalomban eddig csaknem feltáratlanok voltak. Ilyen különösen a gyarmati alkotmányok kérdése. Az opponensi véleményekre és a hozzászólásokra adott válaszai magas színvonalon állottak. Műve tudományos igényességével beleillik a jelölt korábbi és újabb széles tudományos munkálkodásának keretébe.

A bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság Kovács Istvánt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

A társadalomra veszélyesség fogalma és szabályozása de lege ferenda

Büntető anyagi jogunk napirenden levő kodifikációja tömegesen veti fel a megoldandó problémákat. Ezeknek egy része egészen új és még kidolgozásra vár, de sok olyan kérdéssel is találkozunk, amelyek már nem ismeretlenek előttünk, azonban az új, egységes elvi alapokon álló kódex előkészítése során más megvilágításba kerültek, ami új feldolgozásukat, megvitatásukat teszi szükségessé. Ez utóbbiak közé tartozik a társadalomra veszélyesség kérdése is. Az alábbi tanulmányban ehhez szeretnék néhány gondolatot felvázolni, és ezekből — polémikus célzattal is — néhány de lege ferenda javaslatot kiépíteni.¹

I. A társadalomra veszélyesség fogalma és szerepe jogunkban

1. A társadalomra veszélyesség fogalma

A társadalomra veszélyesség fogalmának meghatározása két kérdés megválaszolását teszi szükségessé. Tudnunk kell, hogy : 1. mi ez a jelenség *általában*, azaz mit értünk társadalomra veszélyesség alatt és ez mennyiben szükségképpen tartalma jogunknak ; továbbá 2. mi a társadalomra veszélyesség a *bűncselekmény-fogalom vonatkozásában*. Nézzük ezt a két kérdést egyenként.

1. Az ember az objektív külvilágnak egy része, s mint ilyen, az őt körülvevő léttel (a természettel és a társadalommal) szoros kapcsolatban, állandó kölcsönhatásban áll. Az a forma, amelyben ez a kölcsönhatás az ember oldaláról kifejezésre jut : a *cselekvés*. A cselekmény tehát „az embernek meghatározott célok elérése érdekében álló *behatása* az őt körülvevő külvilágra”.² Ez az objektív valóságot érő behatás a tárgya szerint lehet merőben természeti jel-

¹ Sajnos, csak a jelen cikk elkészítése után jutottam hozzá a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyvéhez, amely *Földvári József* : A törvényi tényállás tanának néhány kérdése című (38—60. old.) és *Vargha László* : A bűncselekmény fogalmának dialektikus jellege a szocialista büntetőjogban című (170—188. old.; különösen a jegyzetek), az enyémnel sok vonatkozásban azonos témájú tanulmányát tartalmazza ; így az említett tanulmányok eredményeit már nem tudtam felhasználni. A társadalomra veszélyesség fogalmát és szerepét illetően egyébként — különösen Földvári-val — úgyszólván a legapróbb részletekig azonos következtetésekhez jutottam, amint a társadalomra veszélyesség jelentéktelen voltának a tényállásszerűséghez való viszonyát illetően Vargha megjegyzéseihez állok közel. Mindenesetre ez a két tanulmány sokban hozzájárult annak a helyzetnek a felszámolásához, amelyre a szövegben — ezen írásokról még nem tudva — utaltam.

² *J. Lekschas* : Die Lehre von der Handlung unter besonderer Berücksichtigung strafrechtlicher Probleme. (Berlin, 1953., S. 6.) Ez a kis füzet igen érdekesen és nagy analízáló készséggel tárgyalja a cselekmény mibenlétét és szerkezetét.

legű (pl. a táplálkozás) vagy lehet *társadalmi* jelentőségű; az ember cselekedeteinek zöme ebbe az utóbbi kategóriába sorolható. Ezek között is a legtöbb cselekmény olyan, amely nem közömbös, hanem valamiféle társadalmi *érdekel* áll vonatkozásban. Az ilyen természetű magatartások megint csak kétfélek lehetnek: a társadalomra előnyösek, hasznosak, ha az érintett érdeket fenntartani vagy fejleszteni segítenek (pl. a munka) — vagy hátrányosak és károsak, ha érdeket semmisítenek meg, gyengítenek vagy annak funkcionálását akadályozzák. Ezek az utóbbi magatartások azáltal, hogy valamely társadalmilag jelentős érdeket *hátrányosan* érintenek, a társadalomnak ezen az érdeken nyugvó funkcionálását veszélyeztetik, ennél fogva magára a társadalomra jelentenek veszélyt.

A jogot, amely formailag mindenkor bizonyos emberi magatartások szabályozására, végső fokon pedig kikényszerítésére rendelt szabályrendszer: csakis ezek a társadalmi érdekekkel kapcsolatos, tehát a társadalom szempontjából valami módon jelentős cselekmények érdeklik. A jogilag releváns cselekmény *közvetlen tárgya* ennél fogva: egy (vagy több) meghatározott társadalmi jellegű (materiális vagy immateriális) érdek; a cselekvésnek (az emberi behatásnak) és a tárgynak — a társadalomra nézve káros jellegű — *egymásra hatása*¹ pedig: a társadalomra veszélyesség. *A társadalomra veszélyesség* tehát *egy cselekménynek az a jellemvonása, hogy egy társadalmi jellegű érdeket a társadalomra nézve károsan érint és ezáltal a társadalmi létet hátrányosan befolyásolja*.²

A szocialista, illetőleg a szocializmust építő társadalomnak a legegységesebb önvédelmi követelménye, hogy az állam a dolgozók közös érdekeit az ellenséges, káros emberi behatások ellen megvédje. A legsúlyosabb társadalomra veszélyes cselekményekkel szembeni küzdelem eszköze: a *szocialista büntetőjog*. Ezt a feladatát büntetőjogunk azáltal látja el, hogy azokat a társadalmi viszonyokat, amelyekben a társadalomra veszélyesség realizálódik, jogi formákban fejezi ki, olyképpen, hogy a fajára és súlyára tekintettel büntetőjogilag üldözendő társadalomra veszélyes magatartásokat *bűncselekményként* szabályozza, és ezek megvalósítóját a kényszer legmagasabb fokával — a személy elleni kényszer alkalmazásával — fenyegeti. A jogi formákban kifejezett *bűncselekmény* tehát létrejöttét tekintve: *társadalomra veszélyes és szankcionált cselekmény*; *egy társadalomra veszélyes tartalommal bíró társadalmi viszony jogi formákban való visszatükröződése*.

Az a tétel, amely szerint a bűncselekmény *társadalomra* veszélyes cselekmény, természetesen csak a szocialista büntetőjogra érvényes. A dolgozó tömegek kizsákmányolásán alapuló államtípusokban a jog az uralkodó kisebbség akaratának és uralmának biztosítására szolgáló kényszereszköz, s különösen ilyen ezek legélesebbje, a büntetőjog. Ezért a kizsákmányoló államok büntetőjoga azokat a magatartásokat tekinti bűncselekménynek, amelyek — elsősorban — az uralkodó osztály érdekei ellen irányulnak és amelyek mindenkor annak uralmát, illetőleg az általa fenntartott rendet támadják. A burzsoá

¹ Hogy az ilyenfajta behatás milyen formákban, azaz milyen külső eredményekben jelentkezik, az részint a behatás módjától és mértékétől, mindenekelőtt azonban a megtámadott érdekek az objektív külvilágban való jelentkezési módjától függ; néhány igen jó kategóriát ad: *J. Renneberg*: Die objektive Seite des Verbrechens. (Berlin, 1955., Schriftenreihe Strafrecht, Heft 1. S. 24—25.)

² Így határozza meg a társadalomra veszélyes cselekményt — természetesen konkretizálva — a Btá. 1. §-ának (2) bekezdése is.

államok büntetőjogában tehát a bűncselekmény — a jog funkciójára tekintettel — nem tekinthető valóban az egész társadalomra nézve veszélyes cselekménynek, hanem az valójában az uralkodó osztály fennálló uralmi rendjét sértő cselekmény. A burzsoá büntetőjog bűncselekménye sokszor éppen a tömegek, a társadalmi haladás érdekében álló tevékenység; másfelől viszont nemegyszer éppen a kizsákmányoltak ellen irányuló, a társadalmi haladást gátló, akadályozó, tehát tényleg társadalomellenes cselekmények nem képeznek bűncselekményt. A bűncselekmény ezért csak abban a társadalmi rendben lehet az *egész* társadalomra nézve veszélyes cselekmény, amelyben nincsenek ellentétes érdekű osztályok, s ahol így a védelemre számot tartó érdekek valóban közösek. A társadalomra veszélyesség és a büntetőjog kapcsolata ennél fogva csupán a szocialista büntetőjogban — de itt azután valóban — *szükségképpen*. Mert egyfelől a szocialista, illetőleg a szocializmust építő társadalomra nézve káros emberi behatások elleni küzdelem tényleg az egész társadalom önvédelme érdekében szükségszerű; másfelől társadalmilag lehetetlen lenne olyan emberi magatartásokat is a büntetőjog területére vonni, amelyek egyáltalán nem sértenek társadalmilag jelentős érdeket vagy éppen a közöség érdekében állanak.

2. Az emberi magatartásoknak tehát egy egészen sajátos fajtája a bűncselekmény, amely nemcsak a tartalmát, de a formáját (következményeit) tekintve is élesen különbözik minden más cselekménytől. Ezt a *speciális cselekményfajtát*, három úton ragadjuk meg és rögzítjük a jog számára: a bűncselekmény *a)* fogalmának, *b)* szerkezetének és *c)* az azt megvalósító emberi magatartás típusának meghatározásával.¹ Mindhárom vonatkozásban meg kell vizsgálnunk a társadalomra veszélyesség jelentkezését.

a) A bűncselekmény fogalmának azokat a jegyeit (*differentia specifica*) amelyek megkülönböztetik minden más cselekménytől (*genus proximum*) és jogi jelenséggént írják körül: a *bűncselekmény ismérveinek* nevezzük. A szocialista büntetőjogi tudomány szerint a bűncselekmény: társadalomra veszélyes, jogellenes, bűnös és büntetendő cselekmény. Ezek az ismérvek ragadják meg a jog számára a büntetőjog területére tartozó cselekményt.² Jelentőségük abban áll, hogy a bűncselekményt *jogi jelenséggént* tükrözik vissza; ezért tehát valamennyiüknek együttesen kell fennforogniuk ahhoz, hogy egyfelől bűncselekményről, azaz büntetőjogi felelősségről, másfelől a jog érvényesüléséről, azaz büntetőjogi felelősségrevonásról beszélhessünk.

A társadalomra veszélyességnek a bűncselekményfogalom vonatkozásában éppen az a jelentősége, hogy a bűncselekménynek az egyik ismérve, sőt a bűncselekmény ismérvei között az elsőrendű és alapvető jelentőségű ismérvként foglal helyet. Ez az ismérv ti., mint a bűncselekmény belső mivolta, tartalma, az egész felelősségrevonási rendszernek a rációja. Ha ez hiányzik — akár absztrakte, akár a konkrét esetben — hiányzik a büntetés értelme és nem is merül-

¹ V. I. Kurlandszkij: az alább idézett munkájában (193. old.) helyesen mutat rá, hogy az ismérv, sajátosság, elem, jellemvonás stb. és ki tudja még, hányféle fogalmi megjelölés körül, minő teljes zűrzavar uralkodik. Sajnos azonban maga sem sokkal következetesebb és ezen a téren ő sem teremt világosságot. Itt igyekeztem e sokszor összekevert fogalmakat világosan elhatárolni, ahogyan az a mai tudományos nézeteknek megfelel.

² Hogy az ismérvek miként ragadják meg a cselekményt a büntetőjog számára és milyen vonatkozásait fejezik ki, arránéve igen érdekes forrás: J. Lekschas: Zum Aufbau der Verbrechenslehre unserer demokratischen Strafrechtswissenschaft (Berlin, 1952. különösen: 19. oldaltól).

het fel annak indoka, hogy a büntetőjog eszközeit előírjuk vagy alkalmazzuk. Ezért a társadalomra veszélyesség a bűncselekménynek az az ismérve, amely reálisan és logikailag egyaránt elsődleges és alapvető, azaz valamennyi további ismérv generális és speciális előfeltétele.

b) A bűncselekmény korántsem elvont jogi jelenség; ellenkezőleg, a legelőbb társadalmi valóságnak, az emberi cselekvésnek s a külvilágban jelentkező eredményének, röviden az ún. cselekményfolyamatnak egy — jogi ismérvekkel jellemzett — speciális megjelenési formája. A bűncselekmény fogalmának a magja (genus-a), a bűncselekményi ismérvek hordozója: maga a *cselekmény*; a jogalkalmazó csakis egy cselekménynek az objektív külvilágban történt megvalósítása, majd ennek tüzetes vizsgálata után állapíthatja meg a kérdéses cselekményfolyamaton a bűncselekmény megkülönböztető jegyeit.

Ahhoz, hogy ezt a jelenséget a jog mindenekelőtt ebben a *reális valóságában* megragadhassa, további absztrakcióra van szüksége, egy olyan fogalomra, amely magát a történést, a cselekményfolyamatot rögzíti és tükrözi; ezért teremtette meg a büntetőjog tudománya a bűncselekményi tényállás tanát. A *bűncselekményi tényállás* fogalma az objektív valóság meghatározott részének visszatükröződése; az objektív külvilágban végbemenő, jogilag releváns cselekményfolyamat elemeinek (a tényállási elemeknek) általánosítás útján való kiemelése és összefoglalása. A bűncselekmény, mint cselekmény, mint reális valóság szerkezetileg a tényállás (történés) elemeiből tevődik össze. Ezekből az elemekből összetevődő reális jelenségen ismerhetjük fel, hogy az rendelkezik-e a bűncselekmény ismérveivel, tehát bűncselekmény-e vagy sem. Ezen ismérvek közül egyesek (a jogellenesség, a büntetendőség) — a tényállásnak a törvénnyel történő egybevághósága (a tényállásszerűség) következtében — a jogszabályokból folynak; másoknak (a társadalomra veszélyességnek, a bűnösségnek) a gyökere, forrása magában a reális történésben, a tényállásban, illetőleg annak egyes elemeiben van.

A büntetőjogi tudomány a bűncselekmény társadalomra veszélyességét mindmáig többnyire a cselekmény tárgyi oldalának egyik mozzanataként vagy jellemzőjeként szemléli. Ezt felette hibásnak kell tartanunk. A tárgyi oldalhoz tartozó cselekvés (magatartás)¹ és annak eredménye, az érdekre történő behatás csupán a társadalomra veszélyesség objektívizálódása, a veszélyesség keletkezési alapja és külső megjelenése, amiben azonban a társadalomra veszélyesség, mint az egész cselekményfolyamatnak (a bűncselekménynek) az ismérve korántsem merül ki. A veszélyesség létrejöttében és fokának meghatározásában a bűncselekménynek mind a négy ismeretes eleme egyaránt érdekelt — vagyis a társadalomra veszélyesség, mint a bűncselekmény ismérve, jellemző vonása voltaképpen az *elemek összehatásából* adódik. A cselekmény veszélyességének létrejötte, létezése és különösen a foka egyaránt függ: 1. a megtámadott érdek (a jogi tárgy) jellegétől és értékétől; 2. a tárgyi oldal-

¹ Élesen meg kell különböztetnünk egymástól a *cselekvést*, azaz az ember külvilágra történő behatásának az okát és a *cselekményt* (helyesebben: a cselekményfolyamatot). Ez utóbbi az előbbin kívül a tárgyat, az alanyt és az alanyi, valamint a tárgyi oldalnak a cselekvésen kívüli egyéb elemeit is magában foglalja. A büntetőjogban a cselekvést általában *elkövetési magatartásnak* nevezzük, a cselekményfolyamat pedig maga a *bűncselekmény*. A társadalomra veszélyesség objektívizálódásának főforrása, hordozója a cselekvés, illetőleg annak eredménye a külvilágra történő behatás, maga a társadalomra veszélyesség azonban az egész cselekményfolyamat sajátossága és végsősorban valamennyi elemnek a terméke.

hoz tartozó *a)* cselekvés jellegétől, *b)* a behatásnak, mint külvilági változásnak a formájától, mibenlététől és erősségétől és *c)* az alkalmazott eszköz fajtájától ; 3. az alanyi oldal pszichikai erősségétől és színezettségétől ; végül 4. az alany egyéniségétől, egyéni beállítottságától. Akár csak az egyik elem közrehatásának figyelmen kívül hagyása is a cselekmény társadalomra veszélyességének képét hiányossá és egyoldalúvá teszi. Igen világosan fejezi ki ezt Trajnyin egy nálunk kevésbé ismert munkájában : „... a társadalomra veszélyeséget nem fokozhatjuk le a tényállási elemek szerepére, ... bennfoglaltatván az összes tényállási elemek összességében, a társadalomra veszélyesség a cselekménynek a maga egészében vett büntetőjogi jellemzése.”¹

A bűncselekmény tényállási elemeinek éppen az a reális funkciójuk, hogy kölcsönhatásukban és összehatásukban a társadalomra veszélyességet teremtik és jelenítik meg, a társadalomra veszélyesség együttható tényezői. A tényállási elemek a bűncselekmény ismérvei közül éppen a társadalomra veszélyességgel állanak tehát elsődleges és közvetlen vonatkozásban, amennyiben ezt az ismérvet teremtik meg, ezt realizálják és ezt töltik ki életszerű tartalommal. A többi ismérv a társadalomra veszélyességhez — logikailag — csupán másodlagosan járul hozzá, részint az állam oldaláról (jogellenesség és büntetendőség), részint pedig az alany oldaláról (bűnösség).² Ebből, mint látni fogjuk, igen fontos gyakorlati következmények folynak.

c) Végül a büntetőtörvénykönyv ún. különös részének a feladata az, hogy az egyes társadalomra veszélyes cselekményeket világosan körülírja, meghatározza és szankcióval lássa el őket. A bűncselekménynek a törvénykönyv különös részében foglalt *törvényi tényállása* tehát : egy meghatározott bűncselekmény törvényileg rögzített képe, amely az adott cselekmény társadalomra veszélyességét írja körül olyképpen, hogy a reális történés elemeinek, azaz a tényállási elemeknek specifikus jegyeit határozza meg. A különös részben meghatározott törvényi tényállás egy rendszerint (típusosan) társadalomra veszélyes cselekmény részleges (az általános elemeket mellőző) absztrakciója és jogellenes jelleggel való felruházása.

2. A társadalomra veszélyesség szerepe jogunkban

A társadalomra veszélyesség imént kifejtett fogalmából következik az a szerep, amelyet jogunkban betölteni hivatott. Ez az intézmény funkcióit a büntett ún. *materiális definíciójának* értékesítése folytán látja el, amelynek törvényi megfogalmazása a következő : „Büntett az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli” (Btá. I. § (3) bek.).

Ez a rendelkezés voltaképpen *három szabályt* foglal magában ; és pedig : 1. az a cselekmény, amely beleütközik a büntetőtörvény valamely törvényi tényállásába, azaz jogellenes és amelyre ezért a törvény büntetés kiszabását rendeli, szabály szerint társadalomra veszélyes is ; 2. a contrario : az a cselek-

¹ A. N. Trajnyin : A bűncselekmény tényállása a szovjet büntetőjogban (Moszkva, 1951. 80—83. old., oroszul). Hasonlóképpen V. I. Kurlandszkij : A bűncselekmény tényálladékról szóló tanítás egyes kérdései a szovjet büntetőjog elméletében (Szovj. Cikkgy., 1952. évi 4. sz. 193. old.).

² A bűnösség az egyetlen olyan ismérv, amely valóban tényállási elem is, illetőleg az alanyi oldal egyik mozzanata ; ezt tehát kettős minőségében kell szemlélünk. Mint *elem*, a többivel együtt, ez is vonatkozásban áll a társadalomra veszélyességgel és annak egyik együtthatója, mint *ismérv* azonban logikailag kétségtelenül másodlagos jellegű.

mény, amely nem veszélyes a társadalomra, nem lehet büntetett, bár formálisan (vagy látszólag) ki is meríti egy bűncselekmény tényállását; végül 3. az a cselekmény, amely nem jogellenes — bár a társadalomra veszélyes is — bűncselekményt nem képez. — A társadalomra veszélyesség és a jogellenesség viszonya — a jogellenesség (azaz a törvény) oldaláról nézve — ennél fogva háromféle lehet: *a)* a jogellenes cselekmény maradéktalanul társadalomra veszélyes; vagy *b)* jogellenes cselekmény áll fenn (legalábbis formálisan vagy látszólag) tényleges társadalomra veszélyes tartalom nélkül; vagy végül *c)* egy társadalomra ténylegesen veszélyes cselekmény nem szerepel a jogellenes cselekmények sorában.

Ami az utójára említett esetet illeti, ez szembenáll azzal, amit fentebb jogunk és a társadalomra veszélyesség kapcsolatának a társadalom önvédelméből folyó szükségszerűségéről mondtunk, s így rendhagyó eset. Ezt a helyzetet, mint tudjuk, a nullum crimen sine lege elvének érvényesülése idézi elő, aminek megint csak megvan az előbbi szemponttal konkuráló ismeretes jelentősége. Egyébként ezen az ütközésen az analogia szabálya lehet hivatva segíteni; de minthogy az nálunk nem bevett intézmény, s azt javasolni nem is tudnánk, ezzel az esettel a továbbiakban nem foglalkozunk. A következőkben tehát csak a másik két változattal kapcsolatban felmerülő kérdéseket fejtegetjük.

a) A társadalomra veszélyesség, mint a büntetőjogi felelősség konstitutív eleme

A társadalomra veszélyességnek jogunkban az első és legfontosabb szerepe az, hogy mint a bűncselekmény tartalma, a *büntetőjogi felelősség tartalmi előfeltételét* képezi. Amikor a tételes büntetőjog az objektív valóság egy részét jogi formában — a bűncselekményt megállapító jogszabály formájában — tükrözi vissza, mindig egy olyan cselekményt tart szem előtt, amely a társadalomra nézve veszélyes, az ezért megállapított szankciót pedig egy ilyen cselekménynek az objektív külvilágban történt megvalósításához fűzi hozzá. Így tehát a társadalomra veszélyesség kettős arculatú, két szempontból vizsgálандó. Egyfelől mint a büntetett megállapító és büntetést meghatározó büntetőjogi jogszabály tartalma (tehát mint jogi tartalom), másfelől pedig mint ennek az absztrakt társadalomra veszélyes hatásnak az objektív külvilágban történt megvalósulása (objektívizálódása). A társadalomra veszélyesség funkciójának a feltárását ezért két úton kell megkísérelnünk. Meg kell vizsgálni: 1. a társadalomra veszélyességet mint valamely adott bűncselekményt visszatükröző norma *jogi tartalmát*; és 2. a társadalomra veszélyességet, mint egy reális cselekményfolyamat *objektívizálódott tartalmát*.

1. A *bűncselekménynek* a büntetőjog felelősségi rendszerében az a jelentősége, hogy egy ennek megfelelő cselekményfolyamatnak az objektív külvilágban történt megvalósítása büntetőjogi felelősséget — azaz a bűncselekmény büntetőtörvényben meghatározott jogkövetkezményeinek a büntető jogszabály parancsa folytán való viselését — vonja maga után. A bűncselekmény, mint láttuk, mindenekelőtt és szabályként társadalomra veszélyes cselekmény, amelyet a jog éppen e jellege miatt, a hasonló jellegű emberi magatartások elleni harc céljából ruház fel a felelősségviselés következményeivel. Az a kérdés, hogy hogyan?

Az államnak bizonyos cselekmények szankcionálásával az a célja, hogy az állampolgárok ezeket — a társadalomra nézve veszélyesnek és ezért elvetendőnek ítélt — cselekményeket ne kövessék el; ezért közvetve — a szankcióval fenyegetés folytán — minden egyes büntetőjogi normában az állampolgárok terhén jogi kötelezettséget teremt arra, hogy az illető társadalomra veszélyes cselekménytől tartózkodjanak, illetőleg a társadalomra veszélyes helyzetet tevással megelőző vagy feloldó magatartást valósítsanak meg. Ennélfogva az a személy, aki a büntetőjogi normából reá háruló kötelezettségének nem tesz eleget, azaz köteleességellenesen jár el, az jogellenesen — de egyúttal a társadalomra veszélyesen is — cselekszik és ezért felelősséggel tartozik.

A büntetőjog *formailag* végsősorban a normáiból folyó köteleességekkel szembehelyezkedő köteleességszegést szankcionálja, a köteleességellenes magatartást büntetéssel fenyegetésével, illetőleg megbüntetésével. A bűncselekményért való e formális felelősség azonban éppen abból az elvileg szükségképpen kapcsolatból származik, amely a cselekmény társadalomra veszélyessége és jogellenessége között fennáll, és amelynek gyökere az, hogy az ilyenként megvalósított reális történés a társadalomra nézve veszélyt jelent, az ellen tehát az államnak fel kell lépnie. A társadalomra veszélyesség ebből kifolyólag a bűncselekménynek *szükségképpen tartalma* és mint ilyen, a bűncselekmény elkövetéséért viselendő büntetőjogi felelősség materiális előfeltétele.

Ebből a tényből *két következmény* folyik. Az egyik az, hogy a bűncselekmény törvényi tényállása valóban nem lehet egyéb, mint törvényi meghatározása annak, hogy egy bizonyosfajta emberi behatás veszélyes a társadalomra és ez okból az azt előidéző magatartás büntetendő. Ezért a társadalomra veszélyesség fennforgása egy emberi magatartásban a törvényhozó számára *általános* előfeltétele annak, hogy azt a magatartást büntettként iktathassa be a törvénybe és ezáltal felelősségviseleti kötelezettséget alapozzon meg. A másik következmény pedig az, hogy annak a konkrét emberi magatartásnak, amely betölti valamely bűncselekmény törvényi tényállását, azaz jogellenesként jelentkezik, *in concreto* is veszélyesnek kell lennie ahhoz, hogy valóban bűncselekmény legyen és megvalósítása miatt a megvalósító személy terhén büntetőjogi felelősség keletkezhesék. A fentiekből azonban egyben az is következik, hogy az egyes cselekményekért viselendő felelősségnek ez az előfeltétele rendszerint már magával a törvényben leírt és szankcionált magatartás megvalósításával adva van;¹ azáltal ti., hogy a törvényi tényállás éppen a társadalomra veszélyes cselekményt írja körül, a jogellenesség formai előfeltételének megléte egyúttal — rendszerint — a társadalomra veszélyesség tartalmi előfeltételének a megvalósítását is jelenti.

Egészen más kérdés ennek a társadalomra veszélyességnek a foka, s ebből következőleg a büntetés alá vonása. Minden olyan emberi behatás, amely bármilyen társadalmi jellegű érdeket, bármilyen fokban sért: fogalmilag társadalomra veszélyes; és ha ezt a törvény kifejezésre juttatja: jogellenes is. Az életben előadódó tényállások végtelen változatossága magyarázza meg, hogy az ilyen behatások veszélyessége lehet elenyészően csekély, jelentéktelen is. Minden elenyésző súlyú, *jelentéktelen veszélyességű* cselekménnyel szemben az állam természetesen nem kíván a büntetőjog eszközeivel fellépni, egyszerűen azért, mert az ellenhatás a veszélynek ezzel a fokával nem állana arányban és

¹ Vö. Kádár Tankönyv. 187. old.

a társadalom védelme az ellenhatásnak ezt a mérvét nem is teszi szükségessé. Ezért a törvény gondoskodik olyan szabály felállításáról, amelynek alkalmazása a jelentéktelen súllyal bíró cselekményeket a büntetőjog területéről kiiktatja.¹ Ebből levonhatjuk azt a tanulságot, hogy a büntetőtörvénykönyv feladata nem általában a társadalomra veszélyes cselekményekkel szembeni harc (Btá. 1. § (1) bek.), hanem csupán a legsúlyosabb, a bűncselekmény szintjét elérő olyan társadalomra veszélyes cselekmények elleni küzdelem, amelyek az állam részéről a büntetőjogi eszközök alkalmazását kívánják meg.

Hogyan érvényesül mármost ez a tétel a gyakorlatban? Azok a cselekmények, amelyeket a büntetőtörvénykönyv bűncselekménynek nyilvánít, *fajlag* (absztrakte) feltétlenül olyan mértékben veszélyesek a társadalomra, ami a büntetőjogi fellépést velük szemben indokoltá teszi, hiszen szankcionálásukkal a törvényhozó éppen ezt kívánta kötelező erővel kifejezésre juttatni. Az absztrakt társadalomra veszélyességet tehát a jogalkalmazó sohasem teheti kérdésessé, sőt annak külön indokolása sem az ő dolga. Ennek értékelése mindenkor a törvényhozó kizárólagos joga és kötelessége, aminek a büntetés mértékének megállapításával tesz eleget. Kétség nem férhet ahhoz sem, hogy a törvényhozó intenciója az egyes törvényi tényállásokat *egyedileg* megvalósító konkrét emberi magatartásokat illetően is az, hogy e magatartások a társadalomra szabály szerint veszélyesek, mégpedig rendszerint olyan fokban, ami eléri a büntetés alkalmazásához szükséges mértéket. A törvény ugyanis egy bűncselekmény tényállásában a konkrét emberi magatartás *típusának* az absztrakcióját adja és ezáltal többé-kevésbé a társadalomra veszélyesség fokát is sikerül megragadnia. Ha a tényállást megvalósító magatartások zöme vagy csak jelentős része is, tehát a tipikus megjelenési formájuk, a társadalomra veszélyesség szükséges mértékét nem érné el, a törvényhozó az illető cselekményt vagy egyáltalában nem, vagy nem olyan formában vette volna fel a büntetendő cselekmények sorába, mint ahogyan tette.

Összefoglalva tehát, annak az elvnek, amelynél fogva a jogparanccsal létesített büntetőjogi felelősség *anyagilag előfeltételként* szükségszerűen léteznie kell a társadalomra veszélyességnek, jogunkban az a következménye, hogy egyfelől a törvényi tényállások csak úgy születhetnek meg a törvényalkotó kezéből, másfelől az azokat betöltő reális cselekményfolyamatokat csakis akkor lehet e tényállásokkal megegyezőknek tekinteni, ha a társadalomra veszélyességnek egy bizonyos magasabb fokát képviselik; — *ennek hiányában* pedig ami mindenesetre kivételes eset — büntetőjogi felelősség sem általában, sem különösen nem létesülhet, amit a cselekmény formális jogellenessége dacára is a büntetés mellőzésével kell honorálnunk. (Erről bővebben a II. részben).

2. A bűncselekmény nemcsak társadalomra veszélyes cselekmény, hanem *cselekmény* is. A jogszabály parancsa magához a személyhez szól ugyan, a személyre kíván hatni, de egyedül és kizárólag csakis a személy külső megnyilvánulásainak, társadalmi magatartásának irányítására és befolyásolására tart hat számot. Mindaddig, amíg a személy célképzetei — a még oly veszedelmesek is — külső alakot nem öltenek, valóra nem válnak, a jog és általában min-

¹ Vö. erről: *Kádár* Tankönyv 137. old. és már : Btá. Kommentár (1951) 14—18. old. — Újabban hangoztatta ezt *Schultheisz Emil* : A büntető kodifikáció elvi kérdései című, az 1955. évi akadémiai nagygyűlés során tartott előadásán. — Ez a szabály következik a törvénynek azokból a rendelkezéseiből, amelyek a társadalomra veszélyesség hiánya vagy csekély volta esetére kizárják a büntetést (Btá. 15., 16., 56. §-ok).

den társadalmi ráhatás számára hozzáférhetetlenek. A személy belső, pszichikai világának a külső, objektív világban kell megnyilvánulnia, kifejeződnie, objektivizálódnia kell, hogy a személyt, mint tudatos és akaróképes alanyt, ezeken a jelenségeken keresztül értékelhessük és ezáltal a jövőre nézve befolyásolhassuk. Az a veszély ti., amely ellen a jog fellépni kíván — részint akkor válik bizonyossá, részint akkor válik tényleges veszéllyé — azaz csak akkor lesz reális és megfogható, ha az embernek az objektív külvilágra történt behatása formájában már jelentkezett és egy védett jogi tárgy káros érintése immár befejezett ténnyé vált.

A bűncselekmény ebből kifolyólag objektív társadalmi jelenség és csakis ez az objektivizálódott valósága teszi lehetővé, hogy megvalósítása miatt a jog felelősséget állapítson meg és ezen a címen az állam a cselekmény alanyával szemben ugyancsak objektív állami kényszereszközökkel lépjen fel.¹ A bűncselekménynek, mint reális cselekményfolyamatnak tehát az alapja : az objektív külvilágra történt behatás, mégpedig káros behatás, azaz a társadalomra veszélyességnek, mint az objektív társadalmi jelenségnek a létrejötte. Erről, a jelenség reális oldaláról szemlélve a dolgot, a társadalomra veszélyesség a büntetőjogi felelősség *objektív alapja*, vagyis az az első mozzanat, amely a felelősségrevonás folyamatának útját megnyitja.

A felelősség *keletkezése, megalapozása szempontjából* az alannak és az alanyi oldalnak a szerepe kétségtelenül csak másodlagos és közvetett. Bizonyos, hogy az alany az, aki cselekszik és cselekvésével az ő belső világát objektivizálja, de ezek a tények csakis a tárgyi tényezőkön keresztül jutnak kifejezésre, ezért a jogot — hogy a felelősség fundamentumát megállapíthassa — legelsősorban ezek a tárgyi mozzanatok érdeklik. Amíg ezeket fel nem fedezi, a felelősség vizsgálatáról szó sem lehet. Ennek nagyon fontos gyakorlati következményei vannak. Ha egy személy ilyen társadalomra veszélyes cselekményt, tehát objektív jelenséget nem valósított meg, ellene a büntetőjog eszközeivel nem lehet fellépni, legyen az — bárki megítélése szerint — mégoly „veszélyes” is. Pusztán a személy érzületéből, előéletéből, hajlamaiból vagy bármely más körülményből eredő következtetések alapján felelősség megállapításának helye nem lehet, mert hiányzik a felelősség objektív alapja. De ugyanez a tétel érvényes megfordítva is. Egy cselekménynek a veszélyes és ennélfogva büntetendő jellegét az egyébként mégoly pozitíven értékelhető egyéniség sem szüntetheti meg, mert a veszélyesség a cselekmény objektív ismérve lévén, egyrészt meg nem történtté tenni azt többé már nem lehet, másrészt pedig abban éppen a cselekvő személy egyénisége verődik ki, ami ezt a „pozitív” értékelést máris kérdésessé teszi.

Mindazonáltal bizonyos esetekben lehetséges, hogy az alany megítélése közvetlen szerepet játszik már a felelősség létrejöttének megállapításánál is. A bűncselekmény fennforgásának megállapításához ugyanis nem a veszélyesség szükséges általában, hanem, mint láttuk, a veszélyességnek egy bizonyos foka. Az alsó határeseteknél tehát az alanyi oldalnak döntő befolyása lehet. Egy és ugyanazon cselekmény ti. nem lesz mindenkinek egyformán csekély jelentőségű. Ugyanannak a hanyag kezelésnek a veszélyessége egészen más megítélést kíván, ha azt egy egyébként rendes, kifogástalan, megbízható ember

¹ A büntetőjogi felelősségre nézve részleteiben lásd dr. Gerats: Die Strafrechtliche Verantwortlichkeit in der Deutschen Demokratischen Republik. (Berlin, 1952.)

először követte el, vagy egy nótoriusan rendetlen, hanyag, felületes és megbízhatatlan munkás ismételtén ; az előbbinél a társadalomra veszélyesség esetleg csekély lehet, úgyhogy ellene büntetéssel nem is léphetünk fel, az utóbbinál azonban *ugyanaz* a cselekmény büntetést érdemel. Mindenesetre egy alsó határ mindenkinél van ; ha ti. a cselekmény tárgyilag egészen jelentéktelen : akár milyen magasfokú legyen is az alany „veszélyessége”, ellene mégsem lehet a büntetőjog eszközeit alkalmazni. Ebből is látszik, hogy a felelősség létének megállapításánál az elsődleges mégis a tárgyi oldal.

Ha viszont a felelősségnek ez a tárgyi alapja már megállapítást nyert, a társadalomra veszélyességtől a pszichikai-etikai mozzanatok, tehát az alanyi oldalt elválasztani többé nem lehet. Ezen mozzanatok sorában különös jelentősége van a *bűnösségnek*. A szocialista büntetőjogtudomány egyértelműen elveti a tárgyi felelősség intézményét és ezért nem elégszik meg egy társadalomra veszélyes cselekmény okozásának tényével, hanem a felelősséget csak akkor állapítja meg, ha annak *szubjektív alapja* is van, azaz bűnösség forog fenn. Miután, mint láttuk, a mi felelősségi rendszerünk nem ismeri a formális felelősséget, a tartalmat nemcsak a felelősség objektív alapja számára kell megtalálnunk, hanem a szubjektív alapja számára is. Ez a tartalom természetesen itt is csak a társadalomra veszélyesség, helyesebben annak pszichikai visszatükröződése lehet.

Bűnösen tehát az a személy cselekszik, aki magatartásának kötelességellenes — azaz a társadalomra veszélyt jelentő és ezért elkerülendő voltát — felismerte vagy fel kellett (és fel is lehetett) volna ismernie, ennek ellenére mégis cselekedett.¹ A bűnösen való cselekvésben tehát végeredményében az alany személyiségének társadalomra veszélyessége objektívizálódik. Ennek a ténynek is megvan a maga gyakorlati folyamánya. Az ti., hogy egy ilyen cselekménnyel egyben az alany veszélyessége is szükségképpen adva van. Ezért ellentmondás arról beszélni, hogy egy bűncselekményt elkövetett személy a társadalomra „nem veszélyes”. A megvalósított cselekmény vonatkozásában mindenesetre veszélyességet mutatott, legfeljebb az elkövető egyéniségével vagy körülményeivel kapcsolatos olyan mozzanatok létezhetnek és jöhetnek még számba, amelyek ezt a veszélyességet tompítani alkalmasak.

b) A társadalomra veszélyesség, mint a büntetőjogi felelősség mértékét meghatározó elem

A társadalomra veszélyességnek jogunkban a második főfunkciója az, hogy a *büntetőjogi felelősség mértékét* is meghatározza és ezáltal közvetve kihatással van a felelősségrevonás következtében elviselendő jogkövetkezmények megállapítására is.

A büntetőjogi felelősség konstituálásához a társadalomra veszélyesség azáltal vezet el, hogy a társadalomra káros emberi behatás és mint ilyen, szükségképpeni jogtartalom. Ezt a káros behatást mint láttuk, valamennyi elem összehatásának eredményeként kell szemlélni. Amikor a felelősség létének meg-

¹ A bűnösség e materiális felfogásának indokolására bővebben nem térhetünk ki. Csúpan utalni szeretnénk a Btá. 10. és 14. §-aira, amelyekből félreérthetetlenül kiténik az, hogy a büntetőjogi felelősség szubjektív alapja : a társadalomra veszélyesség felismerésével való cselekvés.

állapítása után nyomban felmerül a jogalkotó előtt a következő kérdés: a cselekményért viselendő felelősség mértéke; még sokkal inkább szükséges az, hogy a társadalomra veszélyességet a maga teljes mivoltában, a bűncselekmény valamennyi elemének együtthatásaként értékeljük. Csakis ez tükrözheti vissza a társadalomra veszélyesség fokát, jelentőségét, ami viszont a felelősség mértékének megállapításához vezet. Ha csak egyetlen elemet is elvonunk, annak mint együtthatónak az értékelését elmellőzzük, lehetetlen, hogy a társadalomra veszélyesség mértékéről valószerű képet alkossunk és a büntetőjogi felelősség mértékét, illetőleg a következmények mennyiségét helyesen állapítsuk meg.

Helytelen lenne ezt a sokat emlegetett megállapítást olyképp értelmezni, hogy a büntetés mértékének megállapításánál a cselekmény társadalomra veszélyességének összetevőit nem kell kianalizálnunk és nem kell azokat egyenként is szemügyre vennünk. Ellenkezőleg, a cselekmény hatásának összképét (szintézisét) csakis az egyes elemek előzetes kielemezése után állíthatjuk össze. Ezt ezen felül egy döntő jogelvi szempont, sőt tételes rendelkezés is megköveteli. Ez pedig a *büntetés célszerűségi jellege*. A felelősségrevonást — azaz a büntetés kiszabását — ugyanis nem lehet merőben fogalmi-logikai tévkenységnek tekinteni, mert az speciális jogpolitikai célok megvalósításának szolgálatában áll, amint az a Btá. 50. §-ából világosan kitűnik. Ezek a büntetési célok — nevezetesen a generális és speciális prevenció — az egyes elemekkel egészen különféle vonatkozásokban állhatnak és így az egyes tényállási elemek hatásfoka — ezen célok elérése érdekében — egészen önállóan befolyásolhatja a büntetés mértékét. A mondottak azonban a társadalomra veszélyesség fogalmát természetesen semmiképpen nem érintik. Az egész cselekmény veszélyességét mindenféleképp valamennyi elem hatásának az egysége adja, és végeredményben ezzel az összhatással kell az egész cselekményért együttesen kiszabott büntetés mértékének is feltétlenül arányosnak lennie.

II. A társadalomra veszélyesség szabályozásának egyes kérdései de lege ferenda

Az az érintkezési pont, ahol a gyakorlat (és az elmélet is) a legélesebben találkozik a társadalomra veszélyesség tartalmi elvének konzekvenciáival, a materiális definícióból a contrario folyó azon szabály, amelyet ma a Btá. 56. §-a foglal magában. Véleményünk szerint a Btá. sem ismerte fel ennek a felelősség-megállapítási, illetőleg felelősségre vonási akadálnak a valódi természetét. Bár — a feltételek fennforgása mellett — maga is kötelezően rendeli alkalmazni az 56. § eseteinek jogkövetkezményeit, e jogintézményt a mivoltával logikailag ellentétes módon, a büntetés kiszabása körében — tehát a felelősségrevonás rendszerében — helyezte el és annak megfelelően is szabályozta, noha itt szemmel láthatóan nem egy diszkrecionárius kérdésről, hanem a felelősség hiányának, illetőleg a felelősségrevonás akadálnak a megállapításáról van szó. A Btk. kodifikációjának elvileg tisztá állásfoglalás alapján itt is világos szabályozást kell teremtenie. További fejtegetéseinket kizárólag azokra az esetekre korlátozzuk, amelyekkel ma az 56. § foglalkozik.

Az *alapkérdés* itt is az, ami minden más büntethetőségi akadálnál: látszólag van bűncselekmény — miért nem büntetünk? Ennek megválaszolásához, úgy véljük, két kérdést kell tisztázni: a) mi az itt szóbanforgó jelenség *jogi természete*; ha pedig ezzel már tisztába jöttünk: b) *hogyan szabályozzuk azt?* A dolog természeténél fogva két jogintézményt kell külön tartanunk: 1. a tár-

sadalomra veszélyesség *jelentéktelen* voltát és 2. a társadalomra veszélyesség *jelentéktelenné válását*. A két eset alapelvei közösek, szabályozásukat illetően azonban némileg eltérő problémákat kell megoldani.

1. A társadalomra veszélyesség jelentéktelensége¹

a) A büntetőjog feladatából és természetéből folyik a bűncselekmény szükségképpen megbüntetésének igénye. Amikor tehát az anyagi büntetőjog egy, a törvény különös részével történő összehasonlítás után látszatra bűncselekményként jelentkező emberi magatartás megbüntetésére alól kimentő okot — ún. büntethetőségi akadályt — konstruál, vagy (kivételesen enélkül is) enged érvényesülni, ennek rendszerint az az oka, hogy voltaképpen *nem jött létre bűncselekmény*, tehát nincs büntetőjogi felelősség, ezért a büntethetőség kizárt.

A büntethetőség (tényállásszerűség) hiányát két ok idézheti elő: 1. a bűncselekmény valamelyik tényállási *elemének a hiánya* (pl. az alanyé, ha elmebeteg, gyermek; a tárgyé, a delictum putativumnál stb.); vagy 2. a bűncselekmény valamely *ismervének a hiánya*. Mindezen hiányok közös következménye, hogy a tényállásszerűség nem jön létre és ez okból ki van zárva a bűncselekmény és tehát a büntetőjogi felelősség létrejötte is.

Abban az esetben, amelyről most szó van: *a társadalomra veszélyesség ismérve* (pontosabban: a társadalomra veszélyességnek a *büntetendőséghez megkívánt foka*) fog hiányozni; ez a hiány lesz az a specifikum, amely a tárgyalandó jogintézménynek az alapját képezi. Itt az a további kérdés merül fel, hogy hogyan állhat elő ez a hiány, hogyan jelentkezhetik egy olyan, a különös részben foglalt tényállási elemeket megvalósító cselekmény, amely a társadalomra nem veszélyes, amikor láttuk, hogy a törvény éppen az ilyen magatartásokat írja körül.

Az ilyen kivételes helyzet *tartalmát tekintve kétféle lehet*. A jogilag egyértelműbb, s bár ritka, de szabályszerű eset az, amikor a megvalósított látszólag jogellenes magatartás egyáltalán nem veszélyes a társadalomra, de valójában nem is jogellenes, mert egyenesen jogos; ilyenkor állunk szemben a *társadalomra veszélyességet és jogellenességet kizáró okokkal*. A megengedett, sőt parancsolt magatartás — feltéve hogy az engedély, illetőleg parancs jogilag elismert és érdekérintő emberi magatartások rendezésére feljogosított forrásból származik — a társadalomra nem veszélyes, ellenkezőleg: hasznos és szükséges; az engedély, illetőleg parancs jogossága folytán pedig jogellenes sem lehet, hanem jogos jelleget kap. Hatályos büntetőjogunk csupán két ilyen magatartást szabályoz: a jogos védelmet és a végszükséget (Btá. 15., 16 §-ok), teljesen azonban sokkal többet ismer el (pl. sértett beleegyezése, elöljáró parancsa stb.). Mindezen tényállások közös vonása az, hogy jogosak és csupán az első pillanatra tűnnek fel *látszólag jogellenesnek*.

A mi esetünk mindenesetre kevésbé egyértelmű és szilárd határvonalú, de hasonlóan az objektív akadály létével bír. Erről akkor van szó, ha a megvalósított magatartás nem olyan mértékben veszélyes a társadalomra, ami ellen büntetéssel szükséges lenne, tehát fel lehetne lépni, mindazonáltal az nem jog-

¹ A kérdésre nézve — tankönyvi irodalmunkon kívül — a legalaposabb forrás: J. Lekschas—J. Renneberg: Zu aktuellen Problemen unserer Strafpolitik. (Neue Justiz, 1954. 24., S. 717—721.)

szerű ; ilyenkor beszélünk *társadalomra veszélyességet, illetőleg a társadalomra veszélyességnek a büntetendőséghez megkívánt fokát (de nem jogellenességet) kizáró okokról*. Ezen eseten belül a cselekményeknek további két alcsoportját különböztethetjük meg. Lehetnek olyan cselekmények, amelyek *a)* veszélyesek ugyan a társadalomra, de veszélyességük a büntetést igénylőség határát nem éri el, vagyis *jelentéktelen*; és olyanok, amelyek *b)* egyáltalán nem veszélyesek a társadalomra, vagyis veszélyességük *hiányzik*, mert egyenesen hasznosak, előnyös eredménnyel jártak (pl. a ragályos betegségben levő, hasznavehetetlen állat feketevágása abból a célból, hogy a tsz. újat vásárolhasson). Teljesen elegendő, ha a törvény szövege csak a jelentéktelenségre utal, mert ebben benne van az utóbbi is ; a kettő csak fokozatban különbözik egymástól, de elvileg teljesen ugyanaz az eset,¹ feltéve, hogy az utóbbinál a végszükség nem állapítható meg.

Ha ennek a jogintézménynek az okát keressük, figyelembe kell vennünk, hogy az a tétel, amely szerint a *ténylegesen jogellenesként* megvalósított emberi magatartás rendszerint társadalomra veszélyes is, nem érvényesül kivétel nélkül. A bűncselekmény törvényi tényállása minden tipizálása és specifikálása mellett is : csak absztrakció, ami alá a legpontosabb fogalmazás mellett is igen eltérő megjelenési formájú és jellegű jelenségek vonhatók; közöttük adott esetben olyanok is, amelyek a társadalomra esetleg egyáltalán nem, esetleg csak jelentéktelen mértékben veszélyesek. A törvényhozó természetesen az ilyen cselekmények ellen sem kíván fellépni, mégha ezek — saját korlátozott voltának tanúbizonyságaiként — jogellenesek is, mert hiszen ezek veszélyessége éppenúgy nem kívánja meg a társadalmi ellenhatás maximális fokát, mint azon cselekményeké, amelyek formálisan sem jogellenesek. A büntett materiális definíciójából következik tehát, hogy ha egy konkrét cselekmény a törvény által szem előtt tartott és megrajzolt *típustól lényegesen eltér és ezért nem éri el a társadalomra veszélyességnek azt a fokát, ami ellen büntetéssel kell fellépni*, büntetőjogi felelősség nem jön létre — vagyis egy olyan kivételes helyzettel kerülünk szembe, amit formális jogellenessége dacára is a büntetés mellőzésével kell honorálni.

Ennek az esetsoportnak azt a megkülönböztető jellemző vonását, hogy az idetartozó magatartások a büntetőjogi felelősség konstituálásához megkívánt veszélyesség hiánya esetén is *jogellenesek*, több szempontból is jelentősnek találjuk. Egyfelől azért, mert megfelelő eszközökkel (igazgatási, felügyeleti, fegyelmi, pedagógiai, anyagi stb. rendszabályokkal) ezen cselekmények ellen is harcolni kell, tehát nem lehet elkenni és a jogszerű magatartásokkal egy színvonalra helyezni őket ; másfelől azért, mert a bűncselekmény hiányát általában csakis az igazságszolgáltatási (jogalkalmazó) szervek észlelhetik a büntető eljárás során (jóllehet a legelején is), de nem építhetnek erre sem az állampolgárok, sem pedig a feljelentésre köteles szervek, mert ez az intézmény senkinek sem lehet menlevél büntetőjogilag jogellenes cselekmények elkövetésére. Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az ilyen cselekményekkel szemben jogos védelemnek mindenesetre helye van.

Összefoglalva tehát, a Btá. 56. §-ának I. fordulata helyett megalkotandó

¹ Nem érthető tehát, hogy a II. számú büntető elvi döntés miért tesz különbséget és miért rendeli *itt* a Btá. 1. §-ának (3) bekezdésére figyelemmel a Bp. 180. §-ának *b)* pontját alkalmazni ; hiszen a Btá. 56. §-a esetén éppen úgy nincsen bűncselekmény.

új rendelkezést arra a jogi alapra kell helyezni, hogy a megfelelő esetben : *bűncselekményi tényállás (tényállásszerűség) — a bűncselekmény szükségképpen tartalmának, a társadalomra veszélyességnek (pontosabban : a veszélyesség büntetést igénylő fokának) hiányában — nem jött létre, nem valósult meg bűncselekmény, tehát nincs büntethetőség, annak ellenére, hogy a cselekmény formálisan jogellenes.* Más büntethetőséget kizáró okokkal szemben tehát a felelősség hiányát itt nem a cselekményfolyamat egyik vagy másik elemének a hiánya, vagy hiányos volta idézi elő, mert hiszen valamennyi tényállási elem a maga egészében, sőt a megfelelő minősítéssel megvalósult. A tényállásszerűség hiányának az oka itt a bűncselekmény megfelelő belső tartalmának a fogyatékosága, azaz a bűncselekmény egyik alapvető *ismérvének a hiánya.*

Ebből fontos következmény folyik. Láttuk, hogy a társadalomra veszélyesség a bűncselekmény ismérveinek sorában alapvető, s mint ilyen, a büntetőjogi felelősség első, objektív alapja. Az egyes büntethetőséget kizáró okok konkurrenciájánál tehát elsősorban ezt az okot kell értékesítenünk. Míg ugyanis az összes többi büntethetőséget kizáró ok a *beszámítást* zárja ki, anélkül, hogy a cselekmény veszélyes jellegét érintené, a társadalomra veszélyesség hiányán alapuló büntethetőségi akadály magának a *felróható objektív valóság létének* a hiányára épül. Ha tehát egy emberi magatartásban nem ismerhető fel a társadalomra veszélyesség : ezen az alapon kell, minden további vizsgálat nélkül mellőzni a felelősségrevonást ; pl. ha egy elmebeteg követ el egy jelentéktelen társadalomra veszélyességű cselekményt, a felelősség hiányát nem az elmebetegségre, hanem az utóbbi mozzanatra alapítjuk. (Ez különben valamennyi társadalomra veszélyességet kizáró okra nézve áll.)

A jelentéktelen veszélyességet, mint mondtuk, általában kizárólag a *jogalkalmazó* hivatott megállapítani. A jogalkalmazó a helyes döntéshez — mint minden más ítélkezési funkcióhoz — két logikai lépésben jut el : 1. döntésének alapja a cselekmény társadalomra veszélyességét jelentő káros behatás mértékének lelkiismertes és a legszélesebb körre kiterjedő felmérése (tényállás-megállapítás) ; és 2. annak a büntetési célok (kriminálpolitika) szemszögéből az elkövetés idejével és helyével vonatkozásban álló értékelése. A társadalomra veszélyesség jelentéktelensége (hiánya vagy csekély volta) a cselekmény objektív tulajdonsága : a bűncselekményt alkotó *tényállási elemek összehatásának fogyatékos volta.* Ez a körülmény eredhet bármelyik tényállási elemnek mint együtthatónak az oldaláról, de ennek a csökkent hatóerőnek az összességgel kell vonatkozásban állnia, azaz a hatás erősségét az egész cselekmény megítélése tekintetében le kell fokoznia.

A veszély jelentéktelensége mennyiségi kérdés, ezért szükséges, hogy a cselekménynek a törvényben körülírt hatása (eredménye) fokozható legyen ; ahol a hatás szűken van megragadva, vagy nem fokozható (pl. emberölés), ott a jelentéktelen társadalomra veszélyesség soha nem állapítható meg. Arra a generális mértékre, amelynek alapján a jogalkalmazó a jelentéktelenség ismérvének a létezését megállapítja — azaz, hogy a büntetés kiszabását a büntetés céljai nem kívánják meg, az tehát szükségtelen — a törvénynek véleményünk szerint utalni kell, mert különben ez a rendelkezés a levegőben lóg.

b) A törvény az egyes törvényi tényállásokhoz általános érvényű és határozott büntetési parancsot fűz ; ez alól a bíró az elkövetőt csak akkor mentesítheti, ha a törvény egy olyan kisegítő „tényállást” ad, amellyel ha a különös részi tényállást kiegészítjük, az elkövetett cselekmény már nem valósít meg

bűncselekményt. Ezért szükség van ennek a jogintézménynek a külön szabályozására és nem elég a materiális definíció.

Ezt a felelősségrevonási akadályt a törvényben kétféleképp lehet szabályozni. Kiegészíthetjük a büntett materiális meghatározását egy olyan rendelkezéssel, amely szerint „nem büntett az a cselekmény, amelynek ... a társadalomra veszélyessége jelentéktelen”; vagy konstruálhatunk egy új büntethetőségi akadályt, nevezetesen büntethetőséget kizáró okot is. Elméletileg mindkét esetben elfogadhatóan járunk el, mégis mind elvileg, mindpedig gyakorlatilag helyesebb ezt a jogintézményt büntethetőségi akadályként szabályozni.¹

Ezt az álláspontunkat elsősorban arra alapozzuk, hogy más a törvényhozó és más a jogalkalmazó „logikája”. A *törvényhozó* a társadalmi valóságra alkot normát és ebben semmiféle jogi szabály nem köti. A *jogalkalmazó* ellenben már a norma alá esés szempontjából nézi a társadalmi valóságot, számára — logikailag — első a norma, amely szabályként körülírja a veszélyességet; ha tehát olyan cselekménnyel találkozunk, amely egy büntetti tényállást megvalósít, azt prima vista társadalomra veszélyesként és büntetendőként kell kezelnie. Csak az előtte formailag tényállásszerűként megjelenő magatartás utólagos vizsgálatával, mintegy a posteriori, állapíthatja meg azt, hogy az illető konkrét emberi magatartásból a társadalomra veszélyes tartalom hiányzik, és csak ennek eredményeként juthat el a felelősség hiányának megállapításához. A büntett fogalmi meghatározásának ilyen kiegészítése azonban véleményünk szerint odavezetne, hogy a veszélyesség — a cselekmény jogellenességén felül — a jogalkalmazó által szabályként vizsgálat tárgyává teendő különálló tényállási elemmé lenne, azaz valamiképp a hiány képzete is benne volna fogalmilag minden bűncselekmény tényállásában. Ez elmosná azt a világos tételt, hogy a társadalomra veszélyesség minden különös részi tényállást megvalósító emberi magatartás rendszerinti ismérve, hiánya csak kivételes, rendhagyó lehet. Ennek a megfontolásnak, véleményünk szerint a büntethetőséget kizáró okok konstrukciója felel meg. A *kizáró ok* ti. egy felelősséghiányt eredményező kivételes tényre alapított törvényi felhatalmazás és parancs a jogalkalmazó számára, hogy e tény miatt ne büntessen, bár látszólag a cselekmény megvalósítja is egy büntett törvényi tényállását.

A másik érv, amit álláspontunk mellett felhoznánk, mai felelősségi rendszerünk szerkezete. A büntetőtörvénykönyv megfelelő általános rendelkezései és különös része együttesen egy zárt, megszövegezésében is pozitív jellegű konstrukciót adnak — negatív szövegezéssel szerkesztett kivételes jellegű kimentő okokkal, a büntethetőségi akadályokkal. Ettől a rendszertől itt sincs semmi ok eltérni. Valamennyi büntethetőséget kizáró ok közös fogalmi sajátossága az, hogy egyaránt a bűncselekmény létét érintik, éppen úgy, mint a tárgyalta jogintézmény. Az sem jöhet itt számba, hogy ez a büntethetőségi akadály nem egyetlen elemet, hanem az összes elemeket — a bűncselekmény egyik fő ismervét — érinti; ugyanez a helyzet ti. a) a bűnösséget kizáró téve-

¹ Ellenkezően: *Bólya Lajos*: A törvényesség és a bűncselekmény társadalomra veszélyességének kérdése ügyészségünk gyakorlatában. (Jogt. Közl. 1953. évi 2. sz. 67—74. old.) — Ott, ahol a társadalomra veszélyesség hiányzik, a II. számú büntető elvi döntéssel egyezően *Kádár Tankönyv* 209. old. — Legújabban élesen képviselte a fogalmi megoldást *Kovács Zoltán* az 1955. évi akadémiai nagygyűlésen mondott felszólalásában. Egyik érvelés sem tudott meggyőzni.

désnél is, ami — szubjektív vonalon — szintén egy ismérv fennforgását zárja ki ; de főként *b*) a társadalomra veszélyességet kizáró okoknál (jogos védelem, végszükség), ahol a konstrukció teljesen azonos. Ezzel a jogintézmény rendszerben való elhelyezésének kérdése is megoldódott ; természetesen a Btá. II. fejezetében, a többi büntethetőségi akadály sorában, a legelsőként kell felvenni.

Fejtegetéseinket az alábbi szövegjavaslatban foglaljuk össze, amelynek minden szövegezési részletére fentebb nem térhettünk ki, de amely a többi büntethetőséget kizáró okkal összevetve, feltehetőleg így is érthető lesz : „*Nem büntethető az elkövető olyan cselekmény miatt, amely megfelel ugyan valamely büntett törvényi tényállásának, az eset összes körülményeinél fogva azonban annak a társadalomra veszélyessége oly jelentéktelen, hogy a legenyhébb büntetés kiszabása sem szükséges.*”

2. A társadalomra veszélyesség jelentéktelenné válása¹

Ennek a jogintézménynek az alapgondolata ugyanaz, mint az előbbié — időben szemlélve. A cselekmény az elkövetése pillanatában bűncselekmény ; az elbírálásáig eltelt idő alatt azonban a körülmények változása folytán ugyanaz a konkrét cselekmény immár olyan jelentéktelen társadalomra veszélyességet mutat, hogy ellene büntetéssel fellépni nem lehet. Mi ennek a helyzetnek a jogelvi alapja ?

a) A cselekmény elkövetésével a büntetőjogi felelősség, és tehát a büntethetőség létrejött (ha nem így lenne, az előbb tárgyalt szabályt kellene alkalmazni) ; a cselekmény elbírálásáig eltelt időben azonban a felelősség és a felelősségrevonás rendszerint szükségszerű kapcsolata szétválik. Ennek az oka büntetési rendszerünk természetében rejlik. A felelősségrevonás — a megbüntetés — elvileg mindenesetre szükségszerű következménye a bűncselekménynek ; de éppen azért, mert büntetési rendszerünk bizonyos kriminálpolitikai célok szolgálatában áll, sohasem öncélú. Ha a büntetési célok többé nem állanak fenn — akár mert már nem valósíthatók meg, akár mert megvalósításuk már felesleges — ez esetben, de csakis ebben ! — a felelősség fennforgása mellett is el kell tekintenünk a büntetéstől, mert annak többé nincs értelme és létjogosultsága ; a felelősség tehát időközben feloldódott. Pontosan ez történik a tárgyalt jogintézmény esetében is ; a kérdés az, hogy hogyan következhetik ez be ?

A cselekmény létrejötte, létezése — és így a hatása, a társadalomra veszélyesség is — *objektív történeti tény*, az tehát, mint ilyen, változhatatlan. A jog azonban egy normarendszer, amely a tényekkel a tények *értékelésén* át találkozunk. Ez az értékelés már korántsem változhatatlan. Ellenkezőleg, az idő múlása során számos olyan körülmény léphet fel, amelyek az értékelésnek olyan változását idézhetik elő, hogy az elbíráláskori kriminálpolitikai célok szemszögében a cselekményt egészen másként ítéljük meg és kell is megítélnünk, mint ítéltük volna és kellett volna megítélnünk elkövetése pillanatában.

A cselekmény megítélésében bekövetkezett ilyen jelentős változásnak két oka lehet : *1. a törvényi megítélés változása*, amikor az illető cselekmény absztrakt veszélyessége *a*) csökkent (ha a törvény enyhébb elbírálást rendel), vagy *b*) szűnt meg (ha a törvény már egyáltalán nem rendeli büntetni), ami által természetesen a konkrét cselekmény veszélyessége is (a rendszerint

¹ Vö. a 660. old: 1) alatti cikk folytatását. (Neue Justiz, 1955., 2., S. 35—41.)

kötelező visszaható erő folytán) egészen más megvilágításba kerül; vagy 2. a konkrét társadalmi-politikai körülményekben, az életviszonyokban állott be olyan változás — akár a cselekmény alanyi, akár tárgyi mozzanataival kapcsolatosan — amelyeket figyelembe véve a konkrét cselekmény ma már más megítélést kíván, noha az illető cselekmény absztrakt veszélyességében változás nem is állott be.

A törvényi megítélés változása itt nem foglalkoztat bennünket. Ha a cselekmény büntetendő volta szűnt meg, maga a törvény dönti el kötelező erővel (Btá. 2. §), hogy a felelősségrevonásnak nincsen helye; míg ha csak enyhébb büntetést rendel, ez — az új büntetési kereteken belül — feltétlen kihatással van ugyan a konkrét cselekmény enyhébb megítélésére is, de az általunk tárgyalt jogintézmény szükségképpen alkalmazásához még korántsem vezet el. Fontosabb tehát a társadalmi-politikai körülmények változásának a vizsgálata, ami a jogalkalmazóra nem csekély feladatokat ró.

A társadalmi-politikai körülmények, röviden: az életviszonyok ilyen megváltozásának az az *eredménye*, hogy az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyessége — annak elbíráláskori megítélése szerint — olyan fokra csökken, amelyen a *jelentéktelensége miatt* ma már nem lehet ellene büntetéssel fellépni. Vagyis a cselekménynek ezen megváltozott körülmények között történő megítélése a jelentéktelenségnek olyan fokát kell hogy mutassa, amely mellett ugyanazt a cselekményt, ha az elbírálás időpontjában követnék el, a megelőzően tárgyalt rendelkezés alkalmazása folytán nem lehetne büntetni, mert nem jönne létre bűncselekmény, nem keletkeznék büntetőjogi felelősség. Ezt a látszólag szigorú követelményt egészen természetesnek kell találnunk, mert ha a *felelősség hiányát* csak a bűncselekményi fokot el nem érő cselekmények esetében állapíthatjuk meg, a *felelősségre vonhatóság megszűnéséhez* annál inkább szükséges, hogy a bűncselekményként létrejött cselekmény ezt a jellegét az adott körülmények között elveszítse. Ha a cselekmény az elbírálása pillanatában elkövetve jelentőséggel bírna, természetesen semmi jogalapja nem lehet a felelősségrevonás mellőzésének, mert a büntetés céljai a szükségyszerű felelősségrevonást változatlanul megkövetelik.

Ez korántsem jelenti azt, hogy a cselekmény jelentéktelenné válása (azaz a társadalomra veszélyességének csökkenése vagy megszűnése) tisztán a bírói megítélésben gyökerező értékelés eredménye lenne. A cselekmény társadalomra veszélyességéhez, mint láttuk, a cselekmény valamennyi elemének az összehatása, tehát a *jogilag védett tárgynak a védelmet érdemlősége* is hozzátartozik. Maga a cselekvés kétségtelenül egy nem változó történeti tény, de azok a körülmények, amelyek a jogtárgyra gyakorolt behatás erősségét befolyásolják, igen; és ezek a körülmények a társadalomra veszélyesség elbíráláskori megítélését megváltoztathatják. Az itt szóban forgó körülményváltozás ugyanis az életviszonyoknak egy olyan alakulása, amely a *hasonló cselekmények büntetőjogi értékeléséhez szükséges társadalomra veszélyességnek a fokát* — az elkövetés és az elbírálás közötti időben — *felemeli, midáltal az elkövetett és történetileg változhatatlan tényként adott cselekmény hatása* — az elbírálás időpontjában szemlélve — a *büntetőjogi fellépéshez ez utóbbi időpontban megkívánt veszélyesség szintje alatt marad*. Nem a cselekmény objektíve, történetileg adott hatásfoka, elkövetéskori súlya változik tehát, hanem a büntetendőséghez megkívánt veszélyesség foka emelkedett fel a körülmények alakulása folytán a hasonló cselekményeket illetően. Az, hogy mi mégis a konkrét, elbírál-

landó cselekmény társadalomra veszélyességének a jelentéktelenné válásáról beszélünk — noha nem az, hanem a társadalomra veszélyesség büntetőjogi szintjét módosító körülmények változtak — tisztán gondolkodás-technikai jelentőségű; mi ti. a cselekmény elbírálásakor mintegy a cselekmény „elbírálaskori hatását” mérjük le, azaz azt a hatást, amit ugyanaz a cselekmény a megváltozott körülmények között az elbírálás időpontjában kifejtene.

Ennyiben tehát *objektív* és létében a bíró megítélésétől független változásról van szó. Ezután már természetesen nem kell félnünk attól, hogy a cselekmény jelentéktelenné válásának megállapítása bírói megítélés kérdésévé lesz, mert hiszen ennyiben bármely rendelkezés alkalmazása bírói megítéléstől függ. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy ez az eset sokkal ritkább lehet, mint az előbbi. Itt ti. egy bűncselekménynek kell eljutnia odáig, hogy ugyanez a cselekmény, az elbírálás időpontjában elkövetve, már nem lenne bűncselekmény, mert a veszélyesség büntetőjogilag megkívánt foka felemelkedett. Ehhez mindenekelőtt ugyancsak az kell, hogy a cselekmény társadalomra veszélyes hatásának a törvényi megfogalmazása eléggé tág és fokozható legyen (így tehát az emberölés veszélyessége később sem válhatik jelentéktelenné); de ezenfelül még az is, hogy ez a hatás alá legyen vetve egy viszonylag rövidebb idő társadalmi-politikai változásainak (sok olyan cselekmény van, amelynél ez egyáltalán nem képzelhető el) és végül, hogy az életviszonyoknak ez a változása tényleg be is következzen. Ehhez sok kriminál-politikailag számbajövő körülmény igen lényeges és jelentős megváltozása szükséges, ami az e rendelkezés alá eső tényállásokat felettébb ritkává teszi.

b) Számunkra kétségtelen, hogy ennek a jogintézménynek a helyes szabályozása szintén csakis büntethetőségi akadály, nevezetesen büntethetőséget megszüntető ok formájában történhetik. A *megszüntető ok* ti. egy felelősségrevonást kizáró tényre alapított törvényi felhatalmazás és parancs a bíró számára, hogy bár a büntetőjogi felelősség (potenciálisan) fennáll, a felelősségrevonást mégse alkalmazza, mert a felelősség már egyáltalán nem vonható le, vagy immár célszerűtlen volna levonni. A megszüntető ok konstruálása ellen nem lehet azt felhozni, hogy ez csupán a tényelemektől független körülményeken alapulhat. A lényege nézetünk szerint csupán az, hogy a felelősségnek és a felelősségrevonásnak a szükségszerű kapcsolata — bárminő ok folytán — az időben szétválják és ez utóbbi ne következhessek be; ha mármost ezt a tényállási elemekkel kapcsolatos változások is képesek elérni, semmi akadálya sincs annak, hogy megszüntető okot konstruáljunk. Egyébként mint láttuk, tulajdonképpen itt sem a cselekmény belső elemeinek, hanem olyan külső körülményeknek a változásáról van szó, amelyek a cselekmény társadalomra veszélyességének a megítélését érintik. Ennyiben ez az ok a legközelebb az elévüléshez áll, a többi között azzal a különbséggel, hogy ott maga a törvény vonja le kötelezőleg egy bizonyos idő múlásának a következményeit.

Azok a körülmények, amelyek a társadalomra veszélyesség megítélésének ezt a változását előidézik, valamimódon természetesen szorosan kapcsolatosak a cselekménnyel. Ehhez képest beszélhetünk az alanyi vagy tárgyi jellegű körülmények megváltozásáról. A *tárgyi* jellegű körülmények változásának forrása kettő lehet; nevezetesen az, hogy a) a jogilag védett tárgynak immár kisebb védelem elegendő (pl. adott körülmények között a közellátás termelés által, illetőleg egy termelési időszak által befolyásolt egyik vagy másik részének), vagy b) a behatás alkalmazott módja lett kevésbé veszélyes (pl. a

„káros” munkamódszerből helyes újítás lett) ; — az *alanyi* körülmények lehetnek a személynek olyan mozzanatai, amelyek *a*) a cselekménnyel kapcsolatosak (pl. ugyanazt a cselekményt többé már nem tudja elkövetni) és olyanok, amelyek *b*) a cselekménytől független személyi változások (pl. javuló magatartás stb.).

Abból az alapelvünkből, amely szerint a társadalomra veszélyesség valamennyi elem együttes hatása, tehát megítélésénél is valamennyi elem elbíráláskori együttes jelentkezését kell figyelembe venni, következik, hogy egymagában sem a tárgyi, sem az alanyi oldallal kapcsolatos körülmények változása nem eredményezheti a társadalomra veszélyesség jelentéktelenné válását. Egyedül a tárgyi oldal változása azért nem elegendő a felelősségrevonás mellőzéséhez, mert ha az alany egyéniségében változást nem észlelünk, akkor bizonyosra kell vennünk, hogy a mellőzéssel a speciális prevenciónak nem teszünk eleget. Kivételt csak akkor kell tennünk, ha a cselekmény időközben abszolúte jelentéktelenné vált és így büntetőjogi fellépést már egyáltalán nem kíván (pl. jegy nélküli lisztvásárlás a jegyrendszer megszüntetését megelőző napon), ez azonban igen ritka, mert ilyenkor rendszerint törvény szünteti meg a bűncselekményt. Éppen így nem elegendő a felelősségrevonás mellőzéséhez egyedül csak az alanyi oldal vonatkozásában beállott változás sem, mert ilyenkor viszont a generális prevenciót sértjük meg. A generális prevenció legfontosabb eleme éppen az, hogy a büntetett (az objektíve jelentkező társadalmi veszélyességet) szükségképpen kövesse a büntetés — mindaddig, amíg maga ez a szükségyszerűség nem válik célszerűtlenné. Ezt pedig egyedül az alany kedvező áthangolódásával korántsem érthetjük el ; a kegyelem gyakorlása pedig a bírónak nem feladata és arra joga sincs. Egyébként is, ha egyedül a személy tekintetében beállott kedvező változás alkalmas lehetne a felelősség megszüntetésére, ez a *contrario* logikusan ahhoz a fentebb elvetett tételhez vezetne, hogy akkor viszont a személy veszélyessége alkalmas kell, hogy legyen a felelősség megalapozására is, ami nyilván képtelenség. Itt legfeljebb egy kivételt tehetünk, ha ti. az elkövető ugyanazon cselekmény elkövetésére abszolúte képtelenné válik (pl. azerőszakos nemű közöszlést elkövetett személy elveszti a pötentia coeundi-t) ; de még ez sem eredményezi szükségképpen a büntetés mellőzését, az említett generál preventív okokból.¹

A *helyes álláspont* megítélésünk szerint tehát csakis az lehet, hogy az alanyi és tárgyi körülmények időbeli változása együttesen kell, hogy a társadalomra veszélyesség elbíráláskori megítélésére kihasson. A körülmények változásában akár az alanyi, akár a tárgyi körülmények változása lehet döntő, vagy kedvezményező, a fontos csupán az, hogy ez a változás *az egész cselekmény tekintetében legyen hatékony* és az egész cselekmény jelentéktelenné válását idézze elő. Ezt a változást a konkrét cselekmény tényállásként megállapított *elkövetéskori* társadalomra veszélyességének az *elbírálás idejébe átvetített képén* olyképpen mérjük le, hogy belehelyezzük a cselekményt az azóta eltelt idő megváltozott tárgyi és alanyi körülményeibe és az így kiegészített tényállás egységében vizsgáljuk meg a cselekmény társadalomra veszélyes hatásának

¹ Az akadémiai nagygyűlés során mindkét, általunk helytelennek tartott nézetnek akadt képviselője ; *Kovács Zoltán* szerint csakis a személyi körülmények változhatnak és vonhatják maguk után a tárgyalat rendelkezés alkalmazását, *Fonyó Antal* szerint éppen ellenkezőleg, csakis a tárgyi mozzanatok változása lehet a döntő.

elbírálskori képét, illetőleg aktuális jelentőségét. Az eredmény : a cselekmény társadalomra veszélyességének elenyészése, jelentéktelenné válása vagy ellenkezőleg, az lesz, hogy az elkövető változatlanul büntetést érdemel.

Ennek a jogintézménynek a rendszerbeli elhelyezése ebből a megoldásból is önként adódik. Ezt is a Btá. II. fejezetében, a büntethetőséget megszüntető okok sorában mint a legkevésbé exakt jellegűt, azok legvégén kell elhelyezni.

A fejtegetésünk összefoglalásaként a javasolt szöveg a következő : „Az elkövető büntethetősége megszűnik, ha a büntett elbírálásakor az eset összes körülményeiből az állapítható meg, hogy annak társadalomra veszélyessége — akár a cselekmény, akár a személy tekintetében bekövetkezett körülmények folytán — időközben annyira jelentéktelenné vált, hogy a legenyhébb büntetés kiszabása sem szükséges.”

Bényey Zoltán

Nemvitás tények a polgári perben

I. Ténymegállapítás bizonyítás nélkül

A bírósági ítélet, amelyben valamely kereset tárgyát képező jog vagy jogviszony fennállását vagy fenn nem állását, illetőleg valamely tény valóságát vagy valótlanágát állapítja meg és e megállapításának következményeként olykor marasztal vagy jogállapotot változtat, a jogviszonyt keletkeztető, megváltoztató, illetőleg megszüntető tényekre alapítja.¹ E jogi tényeket, amelyek az ügy eldöntése szempontjából jelentősek, meg kell tehát állapítania a bíróságnak, helyesebben szólva meg kell állapítania a kereset, illetőleg védekezés alapjául szolgáló tények valóságát vagy valótlanágát, megtörténtét vagy meg nem történtét. *A ténymegállapítás általában bizonyítás útján történik.* Nem szükséges azonban az ügyre jelentős tényeket mindig bizonyítani, hanem vannak esetek, amikor ezek bizonyítás nélkül is megállapíthatók. E tények rendszerint bizonyítás nélkül is megállapíthatók, pl. ha az egyik fél tényállítást a másik fél nem vonja kétségbe vagy azt megerősíti (beismerés vagy egyező előadás útján), továbbá, ha a bíróságnak az ügyre jelentős tényekről köztudomás folytán vagy hivatali működéséből kifolyólag közvetlen tudomása van.

A *burzsoá perben* a fél kétségbe nem vont állítása esetén nincs helye bizonyításnak, a felek egyező előadása vagy beismerése pedig köti a bírót. Plósz a bizonyítási teherről írt ismert munkájában kifejti, hogy nem szorul bizonyításra az olyan tényállítás, amelynek a valósággal való megegyezését az ellenfél nem tagadja, feltéve, ha az tartalmi lehetetlenséget vagy a bíróság hivatalos tudomásával, illetőleg a köztudomással ellenkező állítást nem tartalmaz.² Szerinte — és e megállapítás a burzsoá perre igen jól áll — az olyan

¹ A bizonyítás tárgyát azonban nemcsak tények képezik, hanem olykor tapasztalati tételek, ritkán jogszabályok. Az egyszerűség kedvéért ezeket együttesen a tény fogalma alá vonjuk.

² Plósz Sándor : „A bizonyítási teherről.” Jogi dolgozatok a J. K. 50 éves fennállása alkalmából. Bp. 1916. (Összegyűjtött dolgozatai. 142—143. old.)

perben, amelyben nincs az államnak a felekén túlmenő érdeke,¹ nem arról van szó, hogy a való igazságot derítse ki a bíróság, hanem csak arról, hogy a felek közötti vitát eldöntse.² Márpedig, ha vita nincs, nincs mit eldönteni. Érvelései alátámasztására felhossa, hogy már pusztá tényelőadás esetén is helye van ítélet hozatalának, nemcsak beismerés esetén. De beismerés esetén kötelező a beismert tény valóként való elfogadása.

A tények bizonyítás nélküli megállapítását a szocialista perjog is ismeri. A szocialista és a burzsoá perjog megoldásai azonban e téren ellentétesek, és véleményünk szerint ez az a pont, ahol a burzsoá és a szocialista megoldások közötti különbség igen jól megmutatja a két per célja közötti különbséget.

A szocialista per célját csak akkor érheti el, ha a perben az igazságot sikerül kideríteni, mert ez előfeltétele a per célja elérésének, a szocialista igazságszolgáltatás megvalósításának.³ Ennek megfelelően bizonyítás nélkül tényeket megállapítani csak akkor lehet, ha alaposan feltehető,⁴ hogy az állított tények valók, azaz megegyeznek az objektív valóságban megtörtént tényekkel. Ellenkező esetben bizonyítást kell elrendelni, és a bíróság a maga aktív tevékenységével hivatalból is elrendelheti és felveheti az ügyre jelentős, szükségesnek vélt bizonyítást. A tények bizonyítás nélküli megállapításának tehát feltétele van, és ez a feltétel az, hogy kétségtelenül megállapíthatók legyenek a tények, beismerés, egyező vagy kétségbe nem vont előadás, köztudomás vagy hivatalból való tudomás alapján. A törvény tehát ezekhez csak *feltételese*n fűz követelményeket, e feltétel fenn nem állása esetén bizonyítást szükségtelessé tevő hatásuk nincs. A bíróságot tehát nem köti feltétlenül sem a beismerés, sem egyéb fent tárgyalt perbeli cselekmény. E kérdést tételes jogunkban a Pp. 163. §-ának (2) bekezdése rendezi. Eszerint nincs szükség olyan tények bizonyítására, amelyek beismerés, a felek egyező előadása, az egyik félnek a másik által kétségbe nem vont előadása folytán, köztudomás vagy a bíróság hivatalos tudomása alapján bizonyítás nélkül is kétségtelenül megállapíthatók.⁵

¹ Ez alatt a kifejezés alatt Plósz a vagyoni jogi pereket érti, míg a státuszperekre azt mondja, hogy ott az államnak a felek érdekein túlmenő érdeke van.

² „A perbeli beismerésről.” J. K. 1907. évi 44—52. sz. (Összegyűjtött dolgozatai 268. old.)

³ A per céljának ilyen felfogását lásd Névai László: „A magyar Népköztársaság Bírósági szervezeti törvénye” c. cikkében. J. K. 1954. 1—2. sz. Névai már ezt megelőzően is ezt az álláspontot képviselte. Így az ELTE szovjet jogi munkaközösségének 1953. decemberi ülésén, ahol szerző előadását követő vitát e nézetének kifejtésével zárta le.

⁴ Ehhez nem szükséges a teljes meggyőződés, itt is valószínűségi elemmel találkozunk a perben.

⁵ A Pp. 163. § (2) bekezdésének szövegezése nem kifogástalan. Szó szerint így, hangzik: „Nincs szükség olyan tények bizonyítására, amelyeket az ellenfél beismert, továbbá amelyek mindkét félnek egyező, vagy az egyik félnek az ellenfél által kétségbe nem vont előadása folytán, vagy akár a köztudomás, akár a bíróság hivatalos tudomása alapján bizonyítás nélkül is kétségtelenül megállapíthatók.” A „továbbá” szó helytelen elhelyezése folytán vitatni lehetne, hogy az utolsó mellékmondatban foglalt feltétel a beismerésre is áll-e. A Pp. egészének, indokolásának, valamint 4. §-ának figyelembevételével azonban kétely sem támadhat erre vonatkozóan. (E kérdést lásd Móra Mihály: „A beismert tények bírói ellenőrzése” c. szemléjében. J. K. 1953. 4. sz.) Névai szerint e § szabálya „nyilvánvalóan ellentmond a Pp.-ben egyébként következetesen keresztülvitt szocialista tárgyalási elvnek” („A magyar polgári perjog alapelvei.” A magyar polgári perjog főbb kérdései. Bp. 1953. 36. old.) Nézetét nem osztjuk.

Nem szerencsés a törvényhely fogalmazása azért sem, mert a Pp. szóhasználat

A fenti esetekben tehát nincs bizonyítás, de e tények megállapítása megtörténik. A bíróság abban az esetben is végez következtetési műveletet, amikor beismerés, köztudomás stb. alapján állapítja meg a tényeket, ilyenkor a következtetési művelet eredményeként ítéleti tényállásában meg is állapítja az állított tények megtörténtét vagy meg nem történtét. Elméleti álláspontunk szerint¹ — melynek kifejtésére e tanulmányban nincs hely — a nemvítés tények alapján történő ténymegállapítás nem esik a bizonyítás fogalma alá. Ugyanígy a Pp. szóhasználatára szerint sem tekinthető az ilyen bizonyításnak, hanem bizonyítás nélküli ténymegállapításnak. Az ellentétes álláspont hívei sincsenek kis számmal. Anélkül, hogy e helyütt fogalmi vitába bocsátkoznánk, megjegyezzük, hogy a velünk ellentétes állásponton levők is érzik a különbséget a nemvítés tények alapján történő ténymegállapítás és a szorosabb értelemben vett bizonyítás alapján történő ténymegállapítás közt. Erre utal a polgári eljárásjogi legújabb egyetemi jegyzetben Móra Mihály álláspontja is, amely az általunk tárgyalt kérdést egyszerűbb bizonyításnak nevezi.

Bizonyítás nélküli ténymegállapítás történhet a perben a Pp. 163. §-ának eddig tárgyalt esetein kívül is. Így bizonyítás nélküli ténymegállapítással állunk szemben praedudicium (Pp. 9. §; 37/1954. (VI. 30.) M. T. sz. r.), contra omnes hatályos res iudicata; ideiglenes igazság és cáfolhatatlan törvényi igazság (praesumptio iuris et de iure) esetében is. Tanulmányunk keretében ezekre nem térhetünk ki, a Pp. 163. § (2) bekezdésében foglaltaknak is csak egy részét, a *nemvítés tények* problémáját dolgozzuk fel (ide nem értve a köztudomást és a bíróság hivatalos tudomását).

II. Az ellenfél által kétségbe nem vont előadás kérdése

Nemvítés tényeknek az olyan tényeket nevezzük, amelyekre vonatkozóan a felek meggyőződésének kifejezése egyező. E tények fennállására, fenn nem állására, illetőleg valóságára vagy valótlanóságára vonatkozóan a felek között tehát összhang van — vita nincs. Nem elég azonban ahhoz, hogy valamilyen tényt nemvítés ténynek tekintsünk a perben, a felek közti vita hiánya, hanem szükséges e meggyőződésre vonatkozó kétoldalú tudomáskijelentés is (amely lehet direkt vagy indirekt). A magunk részéről tehát a beismert és az egyező előadás alapján megállapított tényeket tekintjük nemvítés tényeknek, de nem tekintjük ilyennek a félnek az ellenfél által kétségbe nem vont előadásában tett tényállításokat.²

A Pp. idézett 163. §-a megengedi a bizonyítás nélküli ténymegállapítást az egyik félnek az ellenfél által kétségbe nem vont előadása folytán is. Eszerint tehát a meg nem cáfolt előadás, amellyel szemben a fél hallgat, nem nyilatkozik, azaz azt kétségbe nem vonja' — akkor is ha azt nem pozitív, hanem nega-

azt mondja, hogy ilyen esetben nincs szükség bizonyításra, holott nemcsak nincs szükség, hanem nincs is helye bizonyításnak ilyenkor.

¹ Lásd szerző: „A bizonyítás alapkérdései a magyar polgári perben” c. kandidátusi értekezését. Bp. 1954. 26—38. old., valamint az értekezés téziseit. (Kandidátusi értekezés tételei. Bp. 1954. 5. old. 4. sz. tétel.)

² A nem vitás tények fogalma és fogalmi köre régebbi irodalmunkban nem volt általános. Újabb perjogi irodalmunk sem használja következetesen így ezt a fogalmi kört, bár erre nézve már láthattunk régebbi kísérleteket. (Lásd Móra Mihály fejtegetéseit a polgári eljárásjogi 1950—51. évi szegedi egyetemi jegyzet 264. oldalán, továbbá az 1952—53. évi közös egyetemi jegyzet II. félév 192. oldalán.)

tív módon teszi —, ténymegállapítás alapja lehet. Legalább is a törvény szószent magyarázata erre enged következtetni. Mint fentebb kifejtettük, a magunk részéről az ilyen kétségbe nem vont tényállítás esetén nem látunk nemvitas tényt, és nem is helyeselnék a bizonyítás nélküli ténymegállapítást.

A magyar irodalom eddig e kérdéssel nem foglalkozott. A szovjet irodalomban már felmerül a probléma, s Jugyelszon részletesen foglalkozik vele. Azt írja: „A szovjet polgári eljárásjog a hallgatást nem tekinti a másik fél által állított tények beismerése bizonyítékának, mivel a mi eljárásunk következetesen keresztül viszi az anyagi igazság megállapításának eszméjét... A mi polgári eljárásunkban az egyik fél tartózkodása a másik fél állításaira való nyilatkozattételtől, semmiféle bizonyítási jelentőséggel nem bír. A bíróság nem tekintheti a hallgatást a tény beismerésének vagy a jog elismerésének. A mi eljárásunkban a hallgatás nem kifejezése a kereset tényalapjára vonatkozó idegen állítással való egyetértésnek, mivel semmit sem tesz hozzá az esemény valódiságára vonatkozó valóságos adatokhoz.”¹

A hallgatolagos nem vitatás gyakorlatilag háromféleképpen jöhet létre:

1. mulasztás folytán;

2. annak folytán, hogy a fél valamely tényállításra vonatkozóan nem nyilatkozik vagy azért, mert az előadottakat nem tartja az ügyre lényegeseknek, vagy az állított tényt valamely bizonyított vagy köztudomású tény alapján természetes vélelem (praesumptio facti) szerint feltételezi, vagy pedig a fél azért nem vitatja, mert hallgatolag beismeri a tényt, csak éppen ennek kifejezést nem ad;

3. ha a fél egy állított tényre úgy nyilatkozik, hogy a tényről nincs tudomása vagy arra nem emlékezik.

Az első esetben, a mulasztás esetében tételes jogunk megengedi a hallgatás ilyen értékelését. A Pp. eredeti szövegében a 136. § (3) bekezdésének első fordulata azt mondta, hogy a mulasztó féllel előzően már közölt kérelmeket, *tényállításokat* és bizonyítási indítványokat úgy kell tekinteni, hogy a mulasztó fél a kérelem teljesítését nem ellenzi, *a tényállítás valóságát nem vonja kétségbe* stb., kivéve, ha ez a perben tett előző nyilatkozatával ellentétben állna. A Ppn. javított ezen. A jelenlegi Pp. 136. § (4) bekezdése elsősorban a valóság kiderítésére irányuló bizonyítás hivatalból való elrendelését teszi a bíróság köteleességévé mulasztás esetén, valamint — ha szükséges — a mulasztó fél személyes meghallgatásra való idézését. Ebből az okból azonban — igen helyesen — a tárgyalást csak egyszer lehet elhalasztani. Ha a fenti eljárások nem vezetnének kellő eredményre, a Pp. most már csak harmadik fordulatként, végső esetben engedi meg e fentebb hozott szabály alkalmazásával azt, hogy a bíróság úgy tekintse, hogy a mulasztó fél a tényállítások valóságát nem vonja kétségbe. Helyes felfogás szerint azonban e szabály nem okozhat olyan bajt, mint ahogy első látásra feltűnik. *Ez esetben ui. kétségbe nem vonnak tekintett tényállítás alapján a Pp. 163. § (2) bekezdése szerint csak akkor van helye ténymegállapításnak, ha az így megállapítandó tény fennállása vagy valósága felől nincs kétség (a valószínűség szerint) a bíróságban.*

A második esetben véleményünk szerint nem adódik probléma. Ha a fél valamilyen állításra nem nyilatkozik, helyes pervezetés mellett a bíróság köte-

¹ Jugyelszon, K. Sz.: „A bizonyítás problémája a szovjet polgári eljárásban.” Moszkva, 1951. (Kéziratot magyar fordítás, harmadik rész, II. fejezet.)

les öt nyilatkozattételre felszólítani. Ilyenkor a hallgatólágos beismerés helyett tényleges beismerés állhat elő, ha pedig olyan tényt állított az ellenfél, amely eddig bizonyított vagy köztudomású tények alapján közvetett bizonyítással (praesumptio facti) bizonyítható, akkor nem állunk szemben bizonyítás nélküli ténymegállapítással. A félnek a felhívásra adott nyilatkozatával helyes pervezetés mellett a 2. pontban említett esetek kiküszöbölődnek. Ha a fél a felhívásra sem nyilatkozik, vagy akként nyilatkozik, hogy valamely tény valóságáról nincs tudomása, vagy arra nem emlékszik, akkor a Pp. egészének, különösen pedig 206. §-ának rendelkezéseit szem előtt tartva, nem beszélhetünk bizonyítás nélküli ténymegállapításról, hanem ilyenkor a félnek ezt a nyilatkozatát a bíróságnak a bizonyítás eredményeivel és a per összes adataival együtt kell mérlegelnie. Ilyenkor tehát gyakorlatilag a 3. pontban foglalt eset áll elő.

A fentiek figyelembevételével egyetértünk tehát de lege ferenda Jugyel-szonnal abban, hogy a nem tagadás nem hoz létre nemvítés tényeket. De lege lata azonban az első esetben, a mulasztás estén tételes jogunk szerint az hallgatás létrehozhat nemvítés tény, és bírói ténymegállapításnak alapja lehet bizonyítás nélkül. A helyes pervezetés a többi esetet mindenképpen kizárja. A fent mondottak természetszerűen csak a lényeges, a perdöntő tényekre vonatkoznak, kisebb jelentőségű, az érdemi kérdésre nem döntő ténymegállapításoknál ez a szabály nem áll. Ilyen tényeket el lehet fogadni a fenti eseteken kívül is, ha a fél azt nem vitatja.

III. A beismerés

1. Az eddigiekből kitűnően *nemvítés tények közé tehát az egyezően előadott és beismert tényeket soroljuk.*

A két fél egyező előadása véleményünk szerint *beismerés*. Minden szempontból ugyanazon megítélés alá kell, hogy essék. Az egyező előadást régebbi irodalmunkban Plósz is beismerésnek tartotta. *A beismerés nem más, mint a félnek az az állítása, amellyel a másik fél ténybeli előadását azzal erősíti meg, hogy annak valóságáról tudomását kijelenti.* Márpedig, ha ő maga megismétli az ellenfél által előadottakat, ez a legnagyobb fokú valóságkijelentés az ellenfél tényelőadása felett. Mi tehát *nem látunk különbséget a felek egyező előadása és a beismerés között*, a kettő szerintünk azonos. Természetesen a beismerésnek nem előfeltétele az, hogy a fél az ellenfél állítását vele egyezően előadja, elég, ha azt igaznak jelenti ki. Az egyező előadás mindenesetre beismerés.

2. *A beismerés jogi természetéről a burzsoá irodalomban is élénk vita folyt, illetőleg folyik. Régebbi perjogi irodalmunkban is megtaláljuk ezt a vitát.* Természetesen a vita a beismerés burzsoá szabályozását veszi alapul, azaz azt a beismerést, amely abszolút erővel köti a bírót, amelynek alapján a bírónak a tényt meg kell állapítania,¹ arra vonatkozó, bizonyításnak pedig nincs

¹ Plósz ez alól, mint már fentebb ismertettük, csak akkor tesz kivételt, ha a beismerés tartalmi lehetetlenség, vagy a köztudomással, illetőleg a bíróság hivatalos tudomásával ellentétes. Plósznak ez a nézete nem elfogadott a burzsoá irodalomban, hiszen ismeretes a német irodalomban felmerült vita a bécsi Szent István Dóm tornyának helyváltoztatására vonatkozó beismerésről, mely a legjobban bizonyítja a burzsoá megoldás formális jellegét. A magyar bírói gyakorlat e téren azonban helyes volt, Plósz nézetét fogadta el. Lásd még Kovács Marcel „A polgári perrendtartás magyarázata.” Bp. 1927. 637. old.

helye, amely tehát a bizonyítást kizárja.¹ Mégis szükségesnek mutatkozik röviden áttekinteni a burzsoá irodalomban található vitát ahhoz, hogy utána rátérjünk a szocialista perjogokban szabályozott beismerés és természetszerűleg témánknak megfelelően a szocialista magyar perbeli beismerés jogi természetéről vallott nézetünk kifejtésére.

Egyik közismert elmélet a *rendelkezési elmélet*, amely szerint a beismerés a fél rendelkező cselekménye és ebből a jellegéből következik, hogy köti a bíróságot. Rendelkezésnek tartja régebbi irodalmunkban a beismerést Tóth Károly² és Kovács Marcel is,³ a német irodalomban pedig Savigny⁴ és újabban Schönke.⁵ Rendelkezés pedig azért, mert megszabja a bírói határozat tartalmát, határt szabva a bíró működésének. A *lemondási elmélet* Plank⁶ nevéhez fűződik, aki szerint a beismerés lényege abban áll, hogy a beismerő fél lemond a pusztá tagadással való védekezés lehetőségéről. Ezt az elméletet már a burzsoá irodalomban is sokan megcáfolták. Bülow azzal érvel ellene, hogy lemondani csak alanyi jogról lehet. Magyary ehhez hozzáteszi, hogy a bizonyítási teher szabályai nem létesítenek a fél oldalán alanyi jogot, amelyről lemondhatna. A magunk részéről mindehhez még hozzátehetjük, hogy a burzsoá perben is — legalábbis a magyar burzsoá perben — fennállott a beismerési kötelezettség, tehát a lemondási elmélet a magyar burzsoá perbeli beismerésre semmiképpen nem alkalmazható. Van olyan nézet is — ennek fő képviselője Pagenstecher⁷ —, mely szerint a *beismerés lényegében megegyezés a felek közt*. A megegyezéssel szembeni véleményünk szerint nem ragadja meg helyesen a beismerés lényegét, mert felveti azt a további kérdést, hogy mire vonatkozik ez a megegyezés, állhat-e ellentétben az igazsággal vagy sem stb. Vannak, akik a beismerésben egyszerűen *igazmondást* látnak, így Bülow és lényegében Hellwig⁸ is. Ez az igazmondás azonban, minthogy a félre nézve rendszerint hátrányos, azt a törvényes következményt vonja maga után, amely a bizonyítást feleslegessé teszi. Ehhez az elmülethez lényegében közel áll Plósz alább részletesen ismerttetendő felfogása.

A régebbi magyar irodalomban Magyary Géza foglalkozott legbehatóbban — Plósz mellett — a beismerés kérdésével, és erről a kérdéstről 250 oldalas értékes monográfiát írt, melyben nemcsak álláspontját fejt ki, hanem a kérdés történeti és irodalmi teljességre törekvő feldolgozása igen értékes anyagot nyújt a kutató számára. Munkájában,⁹ cáfolva az uralkodó nézethez tartozó elméleteket, kifejti, hogy a perbeli beismerés nem jogügylet, mert a pert szerinte nem lehet felhasználni jogügylet kötésére, nem rendelkezés, akaratkijelentés, hanem a fél tudomáskijelentése, tanúskodás. Tanúnak tekint

¹ Magyary—Nizzalovszky: „Magyar polgári perjog.” 3. kiad. Bp. 1939. c. mű a 408. oldalon fejt ki, hogy beismerés esetén — annak ellenére, hogy a régi Pp. 263. §-a a „bizonyítani nem szükséges” kifejezést használja — bizonyítást elrendelni nem is szabad.

² Tóth Károly: „Polgári törvénykezési jog. Alapismeretek.” 2. kiad. Debrecen, 1923. 456. old.

³ Id. m. 637. old.

⁴ „System des heutigen römischen Rechts.” VII. 41. s köv. old.

⁵ „Zivilprozessrecht.” 6. kiad. Karlsruhe, 1949. 176. s köv. old.

⁶ Plank munkáját sajnos nem sikerült megszereznünk, így Magyary alapján ismertetjük.

⁷ „Zur Lehre von der materiellen Rechtskraft.” Berlin, 1905. 215. old.

⁸ „System des deutschen Zivilprozessrechts.” 1912. 437. s köv. old.

⁹ Magyary Géza: „A perbeli beismerés.” Bp. 1906.

ugyanis mindenkit, aki a múltban valamely eseményt megfigyelt, erre emlékezik és tapasztalatáról a perben tudomáskijelentést tesz. A tanúknak két csoportját különbözteti meg, „1. a peres felektől különböző személyek ; 2. a peres felek”. A fél tehát szerinte bizonyítási eszköz, mégpedig az alábbi négy pontban : „a) a fél, amennyiben beismer ; b) a fél, amennyiben mulaszt ; c) a fél, amennyiben esküt tesz, illetve eskü alatt kihallgattatik és d) általában mindegyik fél, miután a bíróság előadásának valódiságát a szabad bizonyítási rendszer elvei szerint szabadon mérlegeli”.¹ A beismerő fél tehát tanú módjára bizonyító eszköz, őt igazmondási kötelezettség terheli, tehát beismerési kötelezettsége áll fenn, minthogy tudva egy tényt nem tagadhat, hanem köteles igazat mondani, azaz egy általa is megtörténtnek ismert tényt az ellenfél előadása után be kell ismernie. A beismerő fél igazmondását szerinte ezért és mert a fél a beismerésével rendszerint hátrányt okoz önmagának, vélelmezni kell. Ez az oka a beismerés perjogi hatásának, azaz annak, hogy a bíró a törvény bizonyítási szabálya által kötve van, hogy ő a beismerésből a múltra következtessen. Minthogy Magyary a bizonyításban a bíróságnak jelen tényekről múlt tényekre való következtetési tevékenységét látja, a beismerő fél pedig szerinte tanú, *a beismerést a bizonyítás körébe tartozó kérdésnek tekinti*. A beismerés esetén is ugyanazt a logikai műveletet végzi ugyanis a bíróság, mint a bizonyítás esetében. Az a tény, hogy a törvény a beismeréshez különleges hatást fűz, szerinte nem változtat a beismerés jogi természetén. Magyaryhoz hasonló álláspontot vall az osztrák irodalomban Pollak,² régebbi magyar irodalmunkban Halmosy Endre³ és Löw Lipót.⁴

Plósz szöges ellentétet nézetet vall Magyaryval szemben. Magyary perbeli beismerésről szóló munkájának megjelenése után foglalkozott a kérdéssel és egy évre rá megjelent már idézett művében fejtette ki ellenvéleményét.⁵ Plósz álláspontja tömören abban adható vissza, hogy szerinte a beismerés perbeli cselekmény, „magában véve *lényegileg nem egyéb, mint tényállítás*”. (Kiemelés tőlünk. — F. J.) A beismerés tehát nem bizonyítás, hanem ugyanabba a tényállítási kategóriába tartozik, mint az egyszerű állítás és a tagadás. A felek egyező előadása is beismerés. A beismerés a bizonyítást azért teszi feleslegessé, mert a bíróságnak csak a felek közti vitát kell eldöntenie, mint ahogy erre vonatkozólag Plósz álláspontját már munkánkban ismertettük. Ha nincs vita, szükségtelen a bizonyítás. Ebben rejlik szerinte a beismeréshez fűződő törvényi hatás, mely a bizonyítást feleslegessé teszi.

Végül megemlítjük még azt az elméletet is, amely szerint a *beismerésnek kettős jogi természete* lehet — természetesen nem ugyanannak a beismerésnek —, amennyiben általában perbeli cselekmény tényelőadás, tehát tudomáskijelentés ; de lehet akaratkijelentés is abban az esetben, ha az ellenfél tényállítása nem igaz. A legújabb német irodalomban így tárgyalja ezt Rosenberg,⁶ amelyhez hasonló a régebbi német irodalomból Wach⁷ felfogása.

¹ Magyary id. m. 129. old.

² „Gerichtliches Geständniss im Zivilprozesse.” 1893.

³ „A nyilvános és szóbeli peres eljárás elvei.” Sopron, 1866. 79. old.

⁴ Jogászegyleti Értekezések. Új folyam. X. 67. füzet. 72. old.

⁵ Az újabb tankönyvrörök közül *Menyhárt* Gáspár csatlakozott ehhez az álláspont-hoz. (A magyar polgári perjog. Bp. 1934. 136. old.)

⁶ „Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts.” 6. kiad. Beck'scher Verl. München — Berlin. 1954. 521. old.

⁷ „Des Geständniss.” Arch. f. Ziv. Prax. LXIV. 201. s. köv. old.

A magunk részéről a burzsoá perben való beismerésről vallott nézetek közül lényegében Rosenberg álláspontját tartjuk helyesnek. *Szerintünk tehát a burzsoá perben levő beismerés vagy tényelőadás (tudomáskijelentés), vagy pedig rendelkezés.* Tudomáskijelentés pedig akkor, ha az ellenfél tényállítása igaz és erről a tényről közvetlen vagy közvetett tudomása van a beismerőnek is. Ebben térünk el tehát Rosenbergtől, amennyiben nemcsak az igaz tényelőadás szükséges ahhoz, hogy a beismerésben egyszerű tudomáskijelentést lássunk, hanem a beismerőnek a beismert tényre való tudomásszerzését is. Egyéb esetben a beismerés rendelkezés, azaz nemcsak akkor, ha az ellenfél tényállítása nem igaz, hanem akkor is, ha a tényállítás igaz ugyan, de erről a beismerőnek nincs tudomása.

3. A szocialista perben a beismerés jogi természetének tárgyalásánál a beismerés szabályozásából, jellegéből kell kiindulni. A perbeli beismerés a bíróság ellenőrzése alatt áll. A bíróság a beismerést csak akkor tekinti hatályosnak, ha a beismert tény valóságát illetően nincs kételye. Ennek megfelelően a beismerés nem lehet rendelkező cselekmény, azonban feltételhez kötötten a bizonyítást feleslegessé teszi, a beismerésnek tehát jelentős perjogi következménye van. A perben a beismerésnek igen nagy a jelentősége, minthogy a jóhiszemű pervitel kötelezettsége folytán a félnek *beismerési kötelezettsége áll fenn.* A Pp. 5. §-a beismerési kötelezettséget állít fel. A feleknek e § szerint perbeli jogaikat jóhiszeműen kell gyakorolniuk és igazmondási kötelezettségük áll fenn. Sőt, ha a fél az ügyre tartozó olyan tényt tagadott, amelyről bebizonyult, hogy az igaz, ezen cselekménye az 5. § (2) bekezdés a) pontjába ütközik és így a rosszhiszemű pervitelnek egy minősített, bírságolás alá eső esetét valósítja meg. Ebből nyilvánvaló, hogy a fél igazmondási kötelezettsége egyben beismerési kötelezettséget is megállapít. A beismerés a perökönómia szempontjából is jelentőséggel bír, a pert gyorsabbá a tevő jogszolgáltatást megkönnyítő intézmény.

A perbeli beismerés a szocialista perben és most már témánknak megfelelően rátérve, a magyar polgári perben — jogi természetére nézve más, mint a burzsoá polgári perben. Nem rendelkezés, hanem *tényelőadás, tehát tudomáskijelentés, melynek tartalma megegyezik az ellenfél tudomáskijelentésével és amely az ellenfél tudomáskijelentését a maga részéről is igaznak jelenti ki.* A beismerés tehát *szabály szerint igazmondás* és éppen erről kell a bíróságnak meggyőződnie, mielőtt megadná a beismerésnek bizonyítást szükségtelemné tevő hatását. A bíróságnak tehát a beismerés jóhiszeműsége és alapossága felől kell az összes körülmények figyelembevételével meggyőződnie. A feltételhez kötött törvényi hatás okai tehát a perökönómia és a gyorsaság követelményei.

A *beismerés jogi természetére* nézve a szocialista eljárásjogi irodalomban is több nézet található.

A *szovjet irodalomban*¹ Abramov tankönyvéből — a tankönyv jellegéből adódó oknál fogva — ide vonatkozó nézetet nem tudunk kivenni, legalábbis olyan bizonyossággal, hogy azt felelősségteljesen felhozhassuk. Jugyelszon

¹ Az orosz szóhasználat csak az elismerés kifejezést használja, de két formában; beszélnek tényelismerésről és keresetelismerésről. A keresetelismerés felel meg a mi elismerési fogalmunknak, a tényelismerés a beismerésnek. A továbbiakban a szovjet szerzőknek csak azokat a nézeteit tárgyaljuk, amelyek a tényelismerésre (beismerésre) vonatkoznak.

fejtegetéseiből nyilvánvaló előttünk, hogy velünk hasonló álláspontot foglal el, a beismerést tényelőadásnak tekinti. Munkájában azt írja, hogy „beismerés formájában a fél nem foganatosíthat semmiféle rendelkező cselekményt, mivel a bíróság a beismerést mindenekelőtt az objektív igazsággal való egyezése szempontjából ellenőrzi”.¹ Kiemeli, hogy a perbeli beismerésnek, mint indokolás nélküli, az ügy tényköörülményeitől elvonatkoztatott rendelkező aktusnak, a bíróság szempontjából nincs jelentősége.

Polumordvinov szerint „A fél beismerése a szovjet polgári eljárásban olyan körülmények általa történő igazolása, melyek az ellenfél javát szolgálják; sajátos eljárási intézmény, melynek természete *kettős*: a fél beismerése a szovjet polgári eljárásban lehet mind a fél rendelkezési cselekménye az őt megillető anyagi és eljárási jogok tekintetében, mind a fél előadása az ellenfél javára. Egyes esetekben mindkét mozzanat létezhet egy időben, de létezhetnek külön-külön is”.² Polumordvinov álláspontját Jugyelszon jogosan támadja és a magunk részéről is teljesen helytelennek tartjuk. Az ő nézete a szocialista perbeli beismerés lényegének teljes félreismerésén alapszik. *A szocialista perben a beismerés sohasem lehet rendelkezés.* Éppen ennek a megakadályozására szükséges a bírói ellenőrzés. A beismerés ilyen felfogása elhomályosítja a burzsoa és a szocialista polgári per idevonatkozó intézményei közti lényeges különbséget. Nézete azonban nemcsak ebben az egyben hibás, hanem félreértést látunk abban is, hogy szerinte a beismerés mindig az ellenfél javát szolgálja, valamint nem érthető, hogyan létezhetne egyes esetekben egy időben rendelkezési és tényelőadási mozzanat is ugyanabban a beismerésben — még akkor is, ha a rendelkezésről a beismerésnél beszélhetnénk.

A beismerés nem mindig szolgálja az ellenfél érdekét. Például ha alperes beismeri a kereseti tényállítást, de a jogalapot vitatja, és ugyanazon tényállás mellett elutasítást kér. Így, ha kártérítési perben egyezően előadott vagy beismerést tényállás mellett alperes azt vitatja, hogy ő a bekövetkezett kárért felelősséggel nem tartozik. Ilyen esetben a beismerés az alperes javát szolgálja, mert ő is gyorsabban és könnyebben jut a részére jogvédelmet nyújtó elutasító ítélethez. A beismerés nem minden esetben szolgálja tehát az ellenfél javát, általános szabályként ezt nem lehet kimondani. Klejnman legújabb tankönyvében² is tényelőadásnak tekinti a beismerést,³ amelynek bizonyítást feleslegessé tevő hatást csak a bíróság részéről való elfogadás ad. Pucsinszkij⁴ a beismerést bizonyítéknak tekinti, amely olyan bizonyítandó tényre vonatkozik, amelyet a bizonyítási teher szabályai szerint az ellenfélnek kellene bizonyítania.⁵

¹ Id. m. harmadik rész. II. fejezet.

Polumordvinov, D. I.: „Ösz-szövetségi levelező oktatási jogi főiskola módszertani anyaga.” Moszkva, 1948. II. füz. 77—78. old. Idézve Jugyelszontól.

² Klejnman, A. F.: „Szovjet polgári eljárás.” Moszkva. (Kézírtos magyar fordítás. V. fejezet. 35. §.)

³ Ő a beismerésnek is két fajtáját különbözteti meg, a tényre és az okiratra vonatkozó beismerést. Ez a felosztás a mienktől különböző szovjet tételes jogban gyökerezik, a mi jogunkban ennek nincs helye.

⁴ Pucsinszkij, V. K.: „A perbeli elismerés a szovjet polgári eljárásban.” Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Právo 1954. 1. sz. (Magyarul: Cikkgyűjtemény 1954. évi 11—12. sz. 676—687. old.)

⁵ Részletesen foglalkozott Pucsinszkij nézetével, de ezen túlmenően is e kérdéssel Schönvitzky Bertalan előadása az ELTE polgári eljárásjogi munkaközösségének 1954. november 30-i ülésén.

A legújabb magyar perjogi irodalomban — amely a perjog részletkérdéseinek feldolgozásában még elég szegényes — a beismerés jogi természetére vonatkozóan fentebb kifejtett álláspontunkkal szemben¹ Móra Mihály álláspontját találjuk. Több álláspont még ez ideig a vitában nem alakult ki. Móra szerint a beismerés a bizonyítás körébe tartozik.² E nézetét legújabban annyiban revideálta, hogy a beismerés az általa egyszerűbb bizonyításnak nevezett kategóriába esik, különbséget tesz tehát a szorosabb értelemben vett bizonyítás és a beismerés stb. alapján történő bizonyítás között.³ A magunk részéről a fentebb felhozott érvek alapján a beismerést a szocialista perben tényelőadásnak tartjuk, amelynek alapján — bizonyos feltétel mellett — bizonyítás nélküli ténymegállapításnak van helye.

4. A beismeréssel kapcsolatban több perjogi kérdés merül fel. A burzsoá perjogokban sokat vitatott probléma volt a perbeli *beismerés visszavonásának* vagy visszavonhatatlanságának kérdése. A beismerés burzsoá szabályozása mellett e tétel szabályozandó és problematikus kérdés volt, a szocialista perjogi szabályozás mellett azonban *a visszavonás kérdése nem perjogi probléma*. Minthogy a bíróság feladata az objektív igazság kiderítése, ebből természetesen következik, hogy a beismerés bármikor visszavonható és helyette az ellenfél tagadhat és ellenbizonyíthat. Ilyen esetben ugyanis már nem áll fenn a Pp. 163. §-ában megkövetelt feltétel, hogy beismerés folytán bizonyítás nélkül is kétségtelenül megállapítható legyen az állított tény, így a visszavont beismerés — akár visszavontnak, akár vissza nem vontnak tekintjük — elveszti a feltételhez kötött perjogi hatását. Természetesen a beismerés visszavonásának bizonyos szankciói vannak, így mindenesetre a fél a beismerést könnyelműen tette vagy egyébként nem alapos okból vonja vissza, az ezáltal okozott költségekben a Pp. 80. § (2) bekezdése szerint a per mikénti eldöntésétől függetlenül őt kell marasztalni. Ha pedig akár a visszavonásról, akár az eredeti beismerésről kiderül, hogy rosszhiszemű, azaz nyilvánvaló lesz, hogy a fél olyan tényt állított vagy tagadott, amelyről tudta, hogy valótlan, még ez a cselekmény bírságolás alá is eshet.

Véleményünk szerint a beismerés a per egész folyamán visszavonható, így a fellebbezési eljárásban is, sőt szerintünk azon az alapon perújítást is lehet indítani, hogy az ítélet döntő részben beismerés alapján jött létre és a fél új tényekkel és bizonyítékokkal támasztja alá, hogy a beismert tény nem felel meg a valóságnak.⁴

A *képviselő beismerése* minden szempontból úgy tekintendő, mintha a fél ismerte volna be a tényeket, természetesen a képviselő beismerését a fél visszavonhatja vagy megfordítva.

A *pertárs beismerése* is vitatott kérdés volt a burzsoá perjogban. E probléma is azok közé tartozik, amelyek a szocialista perben megszűntek problémák lenni. A pertárs beismerése egységes pertársaság esetén a mulasztó

¹ Id. kandidátusi értekezés 67—79. old.

² „A bizonyítás.” A magyar polgári perjog főbb kérdései. Bp. 1953. 163—164. old. még velünk egyező volt a nézete, később az egyetemi jegyzetekben eltért ettől.

³ Id. 1954—55. évi egyetemi jegyzet.

⁴ Helyesen állapítja meg Schönvitzky id. előadásában, hogy a beismerés bizonyítást mellőző hatása akkor áll be, amikor a bíróságnak a beismerés elfogadása, vagy a beismert tényekre a bizonyítás elrendelése kérdésében döntenie kell. Ez történhet nyomban a beismerés után is, de később is, amikor a bíróság a peranyag tekintetében esetleg más tényekre a bizonyítást már lefolytatta.

pertársra kihat. Nem akadályozza azonban meg a mulasztó pertársat abban, hogy akár igazolást kérve, akár — ha ez nem szükséges — anélkül a maga részéről a beismerés helyett ne tagadhasson. Egyébként mind egységes, mind nem egységes pertársaság esetén a beismerésnek csak akkor tulajdoníthat a bíróság bizonyítást feleslegessé tevő hatást, ha valamennyi jelenlevő pertárs beismeri az állított tényt. Ellenkező esetben ugyanis nem áll fenn a Pp. 163. §-ában megkövetelt feltétel.

A beavatkozó beismerése, ha az általa támogatott fél mulaszt és nincs ellentétben a mulasztó fél ezt megelőző perbeli cselekményeivel, kihat az általa támogatott félre is. Természetesen itt is megvan a lehetősége a félnek arra, hogy ha nem ért egyet a beismeréssel, a pertársaságnál mondottak szerint orvosolhassa azt. Ha mind a fél, mind a beavatkozó jelen vannak a bírósági tárgyaláson, úgy a beavatkozó beismerése csak akkor hatályos, ha ahhoz az általa támogatott fél is hozzájárul. A fél beismerése természetesen a beavatkozó hozzájárulása nélkül is hatályos, kivéve, ha a perben hozott ítélet jogereje a beavatkozónak az ellenféllel szemben fennálló jogviszonyára is kiterjed, mert ilyenkor a pertársaknál elmondottakat kell értelemszerűleg a beavatkozóra és a félre a beismerés vonatkozásában alkalmazni. Megjegyezzük, hogy abban az esetben azonban, ha a fél beismer, de a beavatkozó tagad és tagadását valószínűvé teszi, vagy arra vonatkozólag bizonyítékokat nevez meg, véleményünk szerint a fél beismerése nem fog bizonyítást feleslegessé tevő hatással bírni. A beavatkozónak fenti perbeli cselekményei, bár a Pp. szerint hatályosnak nem lesznek tekinthetők, de a bíróság mégis észleli azokat, és ebből arra a következtetésre jön, hogy a Pp. 163. §-ában foglalt feltétel a beismeréssel szemben nem forog fenn. Ilyenkor az esetleges felajánlott bizonyítást nem a beavatkozónak az általa támogatott félre ellentétes, tehát hatálytalan bizonyítási indítványa alapján, hanem hivatalból veheti fel a bíróság.

A beismerés kérdésénél kell röviden tárgyalnunk a perenkívüli beismerés problémáját is. *Perbeli beismerésnek csak azt a beismerést nevezhetjük, amelyet a fél a perbíróság, a megkeresett bíróság vagy a bizonyításfelvételre kiküldött bíró előtt eszközöl.* Minden más beismerés perenkívüli beismerés, ilyen tehát a más hatóság előtt vagy a más perben tett beismerés is, ugyanígy az előzetes bizonyítás során a közjegyző előtt tett beismerés is. Véleményünk szerint a perenkívüli beismerés egyszerű bizonyító tény, amelyből a bíróság a bizonyítandó tényre (a beismert tényre) a bizonyítás általános szabályai szerint, szabad mérlegelés útján vonhat le következtetést. A perenkívüli beismerésnek azonban nincs a bizonyítást feleslegessé tevő hatása, amit a perbeli beismerésnek a Pp. 163. §-a feltételhez kötötten biztosít. A beismerés maga ilyenkor közbeeső tény, minthogy a perben közvetett bizonyítás történik ilyenkor. A felek közt kötött elismerési szerződés mint polgári jogi ügylet is szolgálhat perenkívüli beismerésként, amennyiben ebben a szerződésben a fél a per szempontjából lényeges tényeket ismert be.

5. Ugyancsak a beismerés kapcsán kell röviden megemlíteni az *elismerést* és a *lemondást* is. Míg a beismerés valamely állított tény valóságára vonatkozó igenlő tudomás kijelentés, addig az *elismerés a félnek az a rendelkező cselekménye, amellyel a perben a vele szemben támasztott jogot egészben vagy részben fennálló-nak jelenti ki és így rendelkezik az e tárgyban hozható ítélet felől.* A burzsoá jogok az elismerést az ítélet surrogatumaiként ismerik el és ehhez azt a követ-

kezményt fűzik, hogy a bíróság az elismerés alapján köteles az elismerés értelmében ítéletet hozni.

A szocialista perjogok és így Pp.-nk is a rendelkezés elvének szocialista felfogását érvényre juttatva szabályozzák az elismerés kérdését. Az elismerés rendelkező cselekmény, amelyhez a bíróság általában kötve van. Az elismerés hatályosságához szükséges, hogy a bíróság megállapítsa, hogy az elismerés az ügy tényleges körülményeivel összhangban legyen és ne irányuljon valamely harmadik személy érdeke ellen, azaz a bíróság valószínűség alapján alaposan feltehesse, hogy az elismerés alapján hozandó bírói ítéletben rögzített tényállás meg fog felelni az objektív igazságnak. Pp.-nk 4. §-a ezt úgy fejezi ki, hogy az elismerést, ha a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben áll, a bíróság akkor sem köteles figyelembe venni, ha a fél azt a bíróság tájékoztatása és figyelmeztetése ellenére is fenntartja. Szerintünk abban, hogy az elismerés nem állhat ellentétben a fél méltányos érdekeivel, benne van az általunk fentebb vallott, hatályosságához szükséges feltétel.

Elismerés esetén sincs szükség természetszerűen bizonyításra. Legalábbis abban a körben, amelyre az elismerés vonatkozik. Ebből azt a következtetést vonhatnánk le, hogy az elismerés egyben magában foglalja az elismert jog alapjául állított tények beismerését is. Ezt az álláspontot vallotta általában régebbi perjogi irodalmunk. Eszerint tehát az elismerés mintegy megerősített beismerés lenne.¹ *Véleményünk szerint az elismerés nem foglalja magában az elismert jog alapjául állított tények beismerését*, bár a rendelkező cselekményen felül tartalmazhat, de nem mindig tartalmaz tudomáskijelentést is az elismerés. Lehetséges, hogy a fél elismer, de nem ismer be, sőt tagadja az állított tényeket. Például felperes 2000 forint kölcsönösszeg visszafizetésére kéri kötelezni alperest és azt állítja, hogy részére X napon 5000 forint kölcsönt folyósított, melyből Y napon alperes 3000 forintot megadott, de 2000 forinttal adós maradt. Alperes elismeri felperes követelését, de kijelenti, hogy eredetileg is csak 2000 forintot kapott kölcsön, mégpedig Z napon és nem adott meg semmit. Ebben az esetben elismeréssel állunk szemben, amely egyben nem tartalmazza az állított tények beismerését. Másik példaként felhozhat-

¹ Régebbi perjogunkban ezt az álláspontot nem fogadták el *Magyary és Bacsó*! Magyary szerint az elismerés és a beismerés nem különböznek egymástól. Az elismerés szerinte tények beismerése és ezenkívül az ezzel kapcsolatos jogi következtetések levonása is. Az elismerés tehát minősített beismerés. Bacsó véleménye szerint az elismerés és a lemondás csak tudomáskijelentés. Ezt a véleményét leg részletesebben utolsó munkájában „Az elismerés és lemondás mint tudomáskijelentés.” Debrecen, 1946. fejtette ki, de már ezt megelőzően is ezt az álláspontot vallotta. (V. ö. „Tudományszerző perjog.” Debrecen, 1933.; „Polgári perrendtartásunk reformja.” Debrecen, 1939.) — Bacsó gondolatmenete a következő. Az elismerésre vonatkozólag kétféle irányzat van, az egyik magánügyleti rendelkezésnek tekintti, a másik bizonyítást tartalmazó percselekménynek ugyanúgy, mint a beismerést. A perbeli cselekményeket a felek — véleménye szerint — sohasem az ellenféllel szemben, hanem a bírósággal szemben végzik, ezért akaratkijelentés csak az lehet, ami a perbeli védelemre vonatkozik. A jog fennállására vagy fenn nem állására vonatkozó kijelentés nem a perbeli védelemre, csak a perbeli védelem előfeltételeire vonatkozik, tehát csak tudomáskijelentés. Legfőbb gyakorlati érv pedig arra vonatkozólag, hogy nem rendelkező cselekmény az elismerés az, hogy elismerés alapján sem lehet ultra petitum ítélni még akkor sem, ha az elismerő fél többet ismer el, mint amennyit vele szemben a kereseti kérelemben követelnek. De lege ferenda ezt javasolja, hogy az igazság kiderítése céljából le kellene vonni az elismerés és lemondás tudomáskijelentési minőségéből folyó következtetéseket, azaz a bírói mérlegelés alá kellene ezeket is vonni.

juk azt az egyszerű esetet, amikor valamely kártérítési perben alperes elismeri a felperes követelését, azonban tagadja, hogy a kárt a birtokában levő, a felperes tulajdonát képező dologban saját jogellenes cselekménye okozta volna, hanem azt állítja, hogy a kárt gyermekének ilyen cselekménye okozta.

Ilyen esetekben is felesleges lesz azonban a bizonyítás, de *a bíróság az elismerés alapján a be nem ismert tényeket ítéletében nem állapíthatja meg.* Az ítéleti tényállásban tehát bizonyítás nélkül csak olyan tények állapíthatók meg, amelyeket a fél beismert, az elismeréses ügyben egyéb tekintetben tények bizonyítás nélkül nem állapíthatók meg. Ennek a nézetünknek megfelelően az elismerést itt, a tények bizonyítás nélkül való megállapításánál nem tárgyaljuk, minthogy nem tartoznak e témakörbe, csak abban az esetben, ha az elismerés egyben ténybeismerést is magában foglal, abban az esetben pedig ennek a perbeli cselekménynek nem az elismerést képező rendelkező cselekmény része tartozik tárgykörünkbe, hanem a tudomáskijelentést tartalmazó beismerési része. Ugyanebből az okból nem foglalkozunk a lemondás kérdésével sem, amely körülbelül hasonló megítélés alá esik. Ezen intézmények jogi természetének vizsgálata is kívül esik témánk körén.

IV. Következtetések

A polgári per csak akkor érheti el célját, ha a bíróság ennek előfeltételként az ítélet alapjául szolgáló tényállást az objektív valóságnak megfelelően állapítja meg. Az ügy eldöntése szempontjából jelentős tényeket a bíróság teljes meggyőződését kialakító bizonyítás során lehet rendszerint megállapítani. Fontos érvek szólnak azonban amellett, hogy bizonyos esetekben a ténymegállapításhoz ne kívánjuk meg a teljes bizonyítás alapján történő meggyőződést. Így történik ez például a nemvítés tények alapján történő ténymegállapításnál.

A bíróságnak azonban ilyenkor is kötelessége az igazság kiderítésére törekedni. Ezért a szocialista eljárásjog a nemvítés tényeket is bírói kontroll alá helyezi és a bírónak nem szabad azokat mechanikusan regisztrálnia, hanem az ilyen perbeli cselekményt, például a fél beismerését, is ellenőriznie kell abból a szempontból, hogy az összes körülményekkel és a per egész anyagával összevetve feltehető-e, hogy a nemvítés állított tény való.

Éppen ez az a pont, a bírói ellenőrzés, amelynél alapvetően eltér a burzsoa és a szocialista perjogi megoldás, amelynél a mi perjogunknak igazságra törekvő jellege megmutatkozik.

Farkas József

A bírósági végrehajtás új szabályozásának főbb elvi kérdései

1955. szeptember 1-én hatályba lépett a bírósági végrehajtásról szóló 1955. évi 21. számú törvényerejű rendelet, és ugyanakkor megkezdte működését az új bírósági végrehajtói intézmény is. E tények jelentőségét még a jogászok nagy része sem értékeli kellőképpen, mintha csak valamilyen megszokott igazságügyi intézkedésről vagy egyszerű szervezési kérdésről volna szó. Pedig az új végrehajtási kódex hatálybalépése óta eltelt rövid idő

alatt már a gyakorlatban is bebizonyosodott, hogy az 1955. évi 21. számú tvr. megalkotása nemcsak kodifikációs munkánk terén jelent újabb állomást, hanem igazságszolgáltatásunk, egész jogi életünk továbbfejlesztése terén is. Ha pedig ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a bírósági végrehajtás kérdésének rendezése az életviszonyok széles területét öleli át, közvetlenül érinti az állampolgárok jogait és kötelességeit és hatással van számos állami és szövetkezeti szerv tevékenységére, az új végrehajtási kódex létrejöttének fontosságát aligha vonhatjuk kétségbe.

A bírósági végrehajtás új szabályozásának jelentőségét azonban csak akkor tudjuk megfelelően értékelni, ha figyelembe vesszük, mi volt a bírósági végrehajtás terén a helyzet az új Vht. hatálybalépése előtt. Túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy igazságszolgáltatásunknak és általában jogunknak alig volt olyan elhanyagolt területe, mint éppen a bírósági végrehajtás. Ez az elhanyagoltság nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a végrehajtási jog kérdéseinek elméleti, tudományos feldolgozása úgyszólván teljesen hiányzott, hanem a gyakorlatban is éreztette hatását és odavezetett, hogy a bírósági határozatok végrehajtása számos esetben nem volt biztosítva. Ez a körülmény pedig veszélyeztette az igazságszolgáltatás, az egész bírósági eljárás célját és eredményességét, akadályozta az állami fegyelem és a törvényesség megszilárdítását, valamint az állampolgárok jogainak védelmét.

A bírósági végrehajtás terén előállt nehézségeket főleg a következő körülmények okozták:

a) A követelések jelentős része a felszabadulás után a bírósági végrehajtás helyett a közadók módjára való behajtás útjára került. Minthogy pedig a pénzügyi szervek — az adóbehajtás mellett — nem tudták e követelések végrehajtását ellátni, az ilyen követeléseket megállapító bírósági (és egyéb) határozatok igen gyakran nem érvényesültek.

b) Az új Vht. előtti bírósági végrehajtói apparátus sem szervezeti formájánál, sem személyi összetételénél fogva nem volt alkalmas a végrehajtási feladatok ellátására.

c) A korábbi végrehajtási jogszabályok nagyrészt elavultak, a végrehajtási eljárás pedig hosszadalmas, bürokratikus, költséges volt és csak ritkán járt eredménnyel; emellett egyes végrehajtási kérdések jogszabályi rendezése hiányzott.

A törvényesség megszilárdítása, az állami fegyelemnek neveléssel, megelőzéssel, s ha kell, kényszerítő rendelkezésekkel való biztosítása és az állampolgárok jogainak védelme feltétlenül megkövetelte tehát a bírósági végrehajtás átfogó, új szabályozását, ennek során pedig elsősorban a bírósági végrehajtást akadályozó, említett hiányosságok megszüntetését. Ennek megfelelően a bírósági végrehajtás kérdéseit rendező 1955. évi 21. számú tvr. a végrehajtás alapvető formájává a bírósági végrehajtást teszi (I), új, szocialista bírósági végrehajtói intézményt hoz létre (II), egyszerű és gyors, kevés költséggel járó és az adós érdekét is szem előtt tartó, új viszonyainkon felépülő és eredményes végrehajtási eljárást ír elő (III). E rendelkezéseken, mint az új végrehajtási kódex legfontosabb alapelvein épül fel a bírósági végrehajtás új rendszere, ezek az elvek tükröződnek az egyes részletkérdések szabályozásában, ezeket kell részletesebben megvizsgálnunk.

I. A bírósági végrehajtás, mint a végrehajtás alapvető formája

I. A szocialista típusú államban az állami szervek tevékenysége nem csak a feladatok kijelölésében, a határozatok meghozatalában áll, ezt nyomon kell követnie a feladatok megvalósításának, a határozatok végrehajtásának, a végrehajtás ellenőrzésének. Ez az elv érvényesül népi demokratikus államunkban is, ahol például a legfőbb államhatalmi szerv, az országgyűlés tagjainak tevékenységében is összefonódik az állami akarat kialakításának és megvalósításának funkciója. Nyilvánvaló, hogy bíróságaink feladata sem érhet véget a polgári peres vitát vagy a büntető ügyet eldöntő határozatok meghozatalával. Hogy ezek a határozatok a gyakorlatban is megvalósuljanak, biztosítani kell e határozatok végrehajtása terén is a bíróságnak, az igazságszolgáltatás szerveinek közreműködését. Minthogy továbbá az egyes állami szervek bírósági határozat nélkül is érvényesíthető követeléseinek behajtása során gyakran merülnek fel olyan körülmények, amelyeket megnyugtatóan csak a bíróság előtti jogvitában lehet eldönteni, indokolt, hogy ne csupán a bíróság határozatai jussanak érvényre a bírósági végrehajtás útján, hanem a különféle követelések behajtásának *alapvető formája* egyébként is a bírósági végrehajtás legyen, a pénzügyi szervek pedig csak a szoros értelemben vett köztartozásokat, illetőleg az olyan követeléseket hajtsák be, amelyeknek felülbírálását célszerűen nem lehet a bíróság hatáskörébe utalni.

Ennek a szocialista alapelvnek a felismerése és megvalósítása jogunkban csak hosszú — mégpedig nem egyenesen, nem töretlen vonalban haladó — fejlődési folyamat eredményeként történt meg. A felszabadulás után ugyanis egyre inkább érvényre jutott az a — korábban csak szűkebb körben megnyilvánuló — törekvés, hogy a különböző követelések a bírósági végrehajtás helyett a közadók módjára való behajtás útjára kerüljenek. Ennek megfelelően az új Vht. hatálybalépése előtt a követelések jelentős részét közadók módjára hajtották be, így kerültek például behajtásra a pénzintézetek, a közüzemek, különféle intézmények és hatóságok követelései, mégpedig tekintet nélkül arra, hogy milyen szerv határozatán alapult a követelés. Egyes korábbi jogszabályok alapján a pénzügyi szervek hatáskörébe tartozott továbbá a bíróság határozatában megállapított bűnügyi költség és pénzbüntetés (pénzbírság) végrehajtása; bizonyos értékhatáron alul pedig a polgári jogcímen alapuló bármely követelést is közadók módjára lehetett behajtani. Ennek természetesen az lett a következménye, hogy a bírósági határozatok végrehajtása és ennek folytán a bíróságok munkájának eredményessége az esetek jelentős részében már nem a bíróságtól, hanem más szerv tevékenységétől függött.

E sajtáságos helyzet kialakulása szorosan összefügg a felszabadulás utáni jogfejlődésünk jellegével. Ezt a fejlődést az jellemzi, hogy csak szívós harc árán sikerült létrehozni a következetesen, részleteiben is szocialista jogrendszert, a formájukban is szocialista típusú egyes jogintézmények létrehozása tehát nem egycsapásra történt meg. Dolgozó népünk, népi demokratikus államunk az előtte álló egyes feladatokat — a Párt vezetésével — fontosságuk sorrendjében oldotta meg, és ennek során mindig számolt az adott körülményekkel, az osztályharc erőviszonyaival. A bírósági végrehajtás terén felmerülő nehézségek kiküszöbölését tehát a felszabadulás után nem lehetett gyökeres változtatással, új, formájában is szocialista jogintézmény létrehozásával meg-

oldani, hanem azt az utat kellett választani, hogy a követelések behajtását — lényegében változatlanul hagyva a bírósági végrehajtás elavult rendjét — a pénzügyi szervek végezzék.

Ennek a megoldásnak kétségtelenül voltak bizonyos előnyei, amelyek elsősorban az állami szervek követeléseinek gyorsabb behajtásában nyilvánultak meg. Ezenkívül azt a körülményt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy igazságszolgáltatásunk terén — különösen a fordulat évéig — bizonyos mértékig jobboldali szociáldemokrata befolyás érvényesült, és hogy a jogrendszerünk átalakításáért folyó küzdelem magukon az állami szerveken belül is folyt egy-egy jogintézmény létrehozásával kapcsolatban. Ez a harc pedig a jogfejlesztés olyan sajátos módszereire vezetett, mint például a követelések érvényesítésének további intézkedésig való kizárása.¹ Ilyen módszernek tekinthetjük azonban azt is, hogy egyes követelések az érvényesítésükre irányuló eljárás befejező szakaszában, a végrehajtási eljárásban kerültek a — nemritkán opportunistá vagy liberális álláspontra helyezkedő — bíróság hatásköréből a szocialista fejlődés útján viszonylag hamarabb megindult államigazgatási szervekhez.²

Az a megoldás azonban, hogy egyre több követelés behajtása történt közadók módjára, nem bizonyult tartósan kielégítőnek.

2. A bírósági határozatok megvalósítása terén egyre nyilvánvalóbbá váló ellentmondás megszüntetése, az egyes követelések behajtásával kapcsolatban felmerült hiányosságok kiküszöbölése érdekében tehát a bírósági végrehajtásról szóló új tvr. mindenekelőtt azon az alapelven épül fel, hogy a bírósági határozatok végrehajtása *szorosan hozzátartozik az igazságszolgáltatási tevékenységhez*, és ezért az igazságszolgáltatás szerveinek kell ezt a feladatot ellátniuk. Ezt az alapelvet már bírósági szervezeti törvényünk is kifejezésre juttatta, kimondván, hogy „a jogerős bírósági határozatok végrehajtásáról az eljárásjogi szabályok értelmében az elsőfokon eljáró bíróság köteles gondoskodni”.³ Az új Vht. azonban ezen túlmenően azt a helyes felismerést is tükrözi, hogy számos — nem kifejezetten közadójellegű — követelés végrehajtását is a leghelyesebb és legcélszerűbb a bírósági végrehajtás útjára vinni. Új végrehajtási jogszabályunk ezért a közadók módjára való behajtást lényegében csak a közadókra és más szoros értelemben vett köztartozásokra, az illetékekre, az államigazgatási szervek által kiszabott pénzbírságra, és a beadási hátraléokra nézve tartja fenn, és a *végrehajtás alapvető, általános formájává a bírósági végrehajtást teszi*.

a) Bírósági végrehajtási útra kerülnek az új Vht. értelmében mindenekelőtt azok a követelések, amelyeknek megállapítása a bíróság határozatában történt. A bírósági végrehajtó tehát nemcsak a bíróság polgári ügyben hozott határozatát (illetőleg a büntető határozatnak a polgári jogi igényre vonatkozó részét) hajtja végre — amint az a korábbi végrehajtási jogszabályok szerint történt —, hanem a büntető ügyben hozott bírósági határozatnak pénz-

¹ V. ö. *Eörsi Gyula*: A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében. (Jogtudományi Közlöny 1955. évf. 6. sz. 327. old.)

² Arra egyébként, hogy valamely követelésnek csak a végrehajtása van kizárva, de érvényesítése nem, az új Vht-nek a termelőszövetkezettel szemben végrehajtás útján érvényesíthető követeléseket felsoroló 180. §-a is például szolgál, itt azonban természetesen már más céllal, a termelőszövetkezetek fejlesztésének és megerősítésének érdekét tartva szem előtt.

³ 1954: II. tv. 60. §

büntetést, pénzbírságot, bűnügyi költséget és vagyonek Kobzást megállapító részét is. Annak az elvnek megfelelően, hogy a bíróság nemcsak az érdemben helyes határozat meghozataláért, hanem annak végrehajtásáért is felelős, a végrehajtási eljárást az a bíróság indítja meg, amely a végrehajtandó határozat meghozatalában elsőfokon eljár, megszűnik tehát az a helyzet, hogy kizárólag az úgynevezett polgári bíróság látta el a végrehajtással kapcsolatos teendőket. Az új Vht. értelmében ugyanis a büntető ügyben eljáró bírósági tanács vezetője, sőt a katonai és a közlekedési bíróságok is maguk indítják meg a végrehajtási eljárást (állítják ki a *végrehajtási lapot*).¹ Az új Vht. továbbá — a bírósági végrehajtás általános jellegéből kiindulva — a bíróságon kívül néhány más szerv határozatának végrehajtását is a bírósági végrehajtók hatáskörébe utalja. Ezeknek a szerveknek (választottbíró, döntőbizottság, egyeztetőbizottság) közös jellemzője, hogy határozataikat kétoldali meghallgatás alapján, pontosan szabályozott eljárásban hozzák, amelynek során — fellebbezés esetén — több szerv is megvizsgálja az ügyet. Mint-hogy ezeknek a szerveknek az eljárása egyrészt több területen érintkezik a bírósági eljárással, másrészt pedig nem rendelkeznek a határozataik kényszer-végrehajtásához szükséges szervezeti feltételekkel, e szervek határozatai alapján az új Vht. szerint ugyancsak végrehajtási lapot állít ki a bíróság. (Ez az eset azonban a gyakorlatban nem sűrűn fordul elő.)

b) Az új végrehajtási kódex azonban nem csupán a bíróság (és néhány egyéb, jogvitákat eldöntő szerv) határozatában foglalt követeléseket viszi át a bírósági végrehajtás útjára, hanem — a fentebb felsorolt néhány szoros értelemben vett köztartozás kivételével — a korábban *közzadók módjára behajtandó*, és előzetesen bíróság előtt nem érvényesített követeléseket is. Erre a célra — a Vht. 14. §-a értelmében — a *közjegyzői végrehajtási záradék* szolgál. A Vht. 14. §-a szerint ugyanis a pénzügyi, közüzemi és közlekedési vállalatok, tanintézetek és gyógyintézetek, büntetés-végrehajtási szervek, könyvtárak, gépállomások korábban közzadók módjára behajtott olyan követeléseit, amelyek az említett szervek által végzett közszolgáltatásból (pénzügyi intézet által folyósított kölcsönből) erednek, úgy kell behajtani, hogy — miután a végrehajtást kérő az adóst a fizetésre eredménytelenül hívta fel — a közjegyző a végrehajtást kérő szerv hátraléki kimutatására a végrehajtás iránti kérelem alaposságának megvizsgálása után végrehajtási záradékot vezet, és ennek alapján jár el a bírósági végrehajtó.

A végrehajtó az adóst mindenekelőtt a végrehajtandó követelés önkéntes teljesítésére hívja fel. Ha az adós a végrehajtó felhívásától számított 8 nap alatt tartozását teljesíti, mindössze az addig felmerült — rendszerint egészen csekély összegű — végrehajtási eljárási költséget köteles megtéríteni; ha azonban az adós a követelés jogosságát vitatja, a járásbíró előtt bármikor pert indíthat, és ebben a perben — ellentétben a végrehajtási lap alapján megindult ügyekben nyitvaálló végrehajtásmegszüntetési perrel — a követeléssel kapcsolatos minden vitás kérdést felvethet. (Vht. 42. §)

¹ A bírósági határozatban megállapított követelések közül mindössze a társadalombiztosítási járulék (bírság, egyéb megtérítési követelés) és a házassági bontóperben kiszabott különilleték végrehajtása tartozik a pénzügyi szervek hatáskörébe (e követelések szoros értelemben vett köztartozás jellegénél fogva). Ezenkívül a lakás kiürítésére vagy átadására irányuló bírósági határozatok végrehajtásának foganatosítása — éppen a lakásgazdálkodás szempontjaira való tekintettel — a községi (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottsága lakásügyi szervének hatáskörébe tartozik.

Az 1955. évi 21. számú tvr. hatálybalépése előtti időben a közjegyző általában csak a közjegyzői okirat alapján és az állami vállalat javára pénzfizetési kötelezettséget megállapító — megfelelő alakszerűséghez kötött — kötelezvény alapján indíthatta meg a bírósági végrehajtást. Ezekre az okiratokra a közjegyző az új Vht. értelmében a jövőben végrehajtási záradékot vezethet. Az új végrehajtási kódex azonban azáltal, hogy számos állami szerv egyszerű hátraléki kimutatásba foglalt követelésére is kiterjeszti a végrehajtási záradékolás lehetőségét, jelentősen bővíti a bírósági végrehajtás körét, egyúttal pedig a legegyszerűbben és legcélszerűbben valósítja meg a korábban közadók módjára behajtandó követeléseknek bírósági végrehajtási útra vitelét. Ez az új megoldás ugyanis nem terheli felesleges munkával a végrehajtást kérő szerveket és a bíróságokat, gyors eljárást tesz lehetővé, ugyanakkor azonban az adós érdekét is többszörös garanciával védi, mert még a foglalás előtt lehetővé teszi számára, hogy a bíróság előtt tisztázza az általa vitásnak tartott követelést.

c) A bírósági végrehajtás körének további jelentős bővülését jelenti és a bírósági végrehajtásnak a végrehajtás alapvető, általános formájává válásából következik a végrehajtási kódexet hatálybaléptető 54/1955. (VIII. 27.) M. T. számú rendeletnek (Vhté.) 12. §-ában foglalt rendelkezés is. Eszerint az ügyész, illetőleg a nyomozóhatóság által elrendelt *bűnügyi zárlat foganasítottása* — amit a végrehajtási kódex hatálybalépéséig a községi (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottsága látott el)¹ — a bírósági végrehajtó hatáskörébe kerül, aki az ügyész (a nyomozóhatóság) megkeresésére a bűnügyi zárlatot — néhány eltéréssel — lényegében a bíróság által elrendelt (polgári eljárás során történő) zárlat szabályai szerint foganasítja.

3. A fenti vázlatos áttekintés is rávilágít arra, hogy az új Vht. értelmében sokkal *többfajta* követelés behajtása történik a bírósági végrehajtás útján, mint azt a korábbi jogszabályok előírták. Ez a körülmény egymagában is a bírósági végrehajtás jellegének megváltozására utal. Még inkább szembeötlik azonban a bírósági végrehajtás terén előállt gyökeres változás, ha figyelembe vesszük, hogy az újonnan bírósági végrehajtási útra kerülő követelések száma igen jelentős, és hogy a gyakorlatban éppen ezeknek az új, nagyrészt az államot (állami szerveket, intézményeket, vállalatokat) megillető követeléseknek a végrehajtása a bírósági végrehajtás célja az esetek túlnyomó részében.

II. Az új, szocialista végrehajtói intézmény

A bírósági végrehajtás rendezése szorosan összefügg az új, szocialista bírósági végrehajtói intézmény megszervezésével.

I. Az új Vht. előtti jogszabályok, különösen pedig az 1881 : LX. törvény, a bírósági végrehajtás elveit korábban összefoglaló kódex, mint a burzsoá jogalkotás jellegzetes terméke, a végrehajtási eljárás központi alakjává, döntő személyévé a végrehajtást kérő felet, az úgynevezett *végrehajtatót* teszi. Ez a megoldás összhangban van azzal a burzsoá elméleti felfogással, hogy a bíróságnak — a joguk érvényesítéséért küzdő felek fölötti állam „pártatlan” szervének — feladata lényegében befejeződik az előtte folyó jogvita eldöntésével, a jog érvényesítése, realizálása, vagyis a végrehajtás azonban

¹ 1954 : 17. tvr. 20. §

elsősorban a pernyertes félre, a „végrehajtatóra” hárul. A végrehajtató mellett a bírósági végrehajtónak, mint hivatalos személynek szerepe tehát kevésbé jelentős, jórészt csak arra korlátozódik, hogy a végrehajtató számára a kényszereljáráshoz hatósági közreműködést biztosítson, és tájékozódást nyújtson a bonyolult, szövevényes végrehajtási szabályok útvesztőjében. Ennek megfelelően az új Vht. hatálybalépése előtt a végrehajtói tevékenységnek olyan szervezeti formája volt, amelyből kitűnt a végrehajtó hatósági funkciójának másodrendűsége, a végrehajtónak a végrehajtatótól való függése, és amely — sajátos átmeneti, vegyes, következetlen jellegével — létrejöttének, az 1870-es éveknek régen elavult körülményeit tükrözte.¹

Az új Vht. előtti időben tehát a végrehajtók lényegében a bíróságoktól független személyek voltak, akik rendszeres, állandó fizetést nem kaptak, és jövedelmük a végrehajtás foganatosításáért a felektől szedett díjakból eredt. A különféle végrehajtói díjak — amelyeket a végrehajtást kérő fél előlegezett, de végeredményben az adós viselt — a szorosan vett munkadíjon felül bizonyos többlettuttatást is foglaltak magukban, és áttekinthetlenségük következtében a gyakorlatban a korrupciós lehetőségek forrását jelentették. És hogy ez a lehetőség nem ritkán valósággá vált, azt maguk a burzsoá jogi írók is kénytelenek voltak elismerni, akik alig néhány évvel a végrehajtói intézmény létrehozása után már így keseregnek: „Mióta az 1871. LI. t. cz. a törvényszéki végrehajtók intézményét nálunk behozta, azóta nem volt vége a panaszoknak, amelyek az intézményben nyugvó törvényhozási ideáknak, sajnos, nagyon is »emberi« hordozói és megtestesítői ellen fölhangzottak... az intézmény jogosan-e vagy jogtalanul valósággal országos csapás számba ment a jogkereső közönség szemében... Renyhesség, tudatlanság, a zugírásathoz való hajlandóság, a költségek felszólolása, ezek azok a főrubrikák, amelyek alá a végrehajtók ellen az igazságügyi ministeriumhoz és a fegyelmi hatóságokhoz beérkező panaszok registrálhatók, amelyekkel azonban még súlyosabbak is társultak.”² A korábbi végrehajtói szervezeti forma mellett szükségszerűen jelentkeztek a végrehajtók személyéből eredő hiányosságok. Ez a probléma különösen élesen vetődött fel a felszabadulás után, főleg pedig a fordulat éve után, amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a régi végrehajtók, akik kinevezésüket túlnyomórészt a letűnt rendszerben, különböző érdemeikért kapták, többségükben nem megfelelők a végrehajtói teendők ellátására.

A régi végrehajtói intézmény elavultságából, hiányosságaiból eredő számos nehézséget természetesen nem oldotta meg az a — fentebb már vázolt — folyamat, amelynek eredményeként a követelések jó része behajtás céljából a pénzügyi szervekhez került. Maradtak ugyanis még mindig szép számmal olyan követelések, amelyeket feltétlenül továbbra is a bírósági végrehajtás útján kellett behajtani. Minthogy azonban a súlyos fogyatékosságokban szenvedő végrehajtói apparátusra támaszkodni nem lehetett, a kizárólag munkabérre és egyéb járandóságra vezetett végrehajtást a jogszabály³ kivette a végrehajtó hatásköréből, és a bíróságra bízta (közvetlen letiltás). Ezt a végre-

¹ A bírósági végrehajtókról szóló alapvető jogszabályok: az 1871. LI. tv. és az ezt módosító 1875. IX. tv.

² Dr. Emmer Kornél: Beszédei és dolgozatai. 1911. II. köt. 396—397. old. (Az idézett cikk megjelent 1875. szept. 25-én.)

³ 4250/1949. (IX. 24.) M. T. sz. r. 7. §

hajtási módot fejlesztette tovább a gyermektartásdíj behajtása céljából a 7/1953. (II. 8.) M. T. számú rendelet 9. §-a, amely lehetővé tette a tartásdíj közvetlen kiutalását. Maga a bíróság látta el továbbá az állami vállalatok elleni végrehajtást is.¹ Ez a megoldás az első látásra tetszetős, sőt még elvileg sem mutatkozik aggályosnak, hiszen itt valóban maga a határozatot hozó szerv gondoskodik a határozat végrehajtásáról. A gyakorlatban azonban a közvetlen bírósági végrehajtás a bíróságok, különösen pedig a bírák adminisztratív teendőit jelentősen megnövelte. A munkabérek letiltásának foganatosításánál a vállalatok ugyanis nemritkán felületesen jártak el, és az adós munkahelyváltogatása is gyakran vezetett hosszas levelezgetésre, bürokratikus huzavonára. Ezeknek a körülményeknek a megszüntetése pedig sokkal szélesebb, átfogóbb intézkedések meghozatalát kívánta, mintsem hogy egy csapásra fel lehetett volna számolni őket. A bíróságok tehát — beletörődve az adott helyzetbe — adminisztrálták a végrehajtási ügyeket, ez azonban természetesen nem szolgált az érdemi ítélkezési munka színvonalának emelésére. Mindez világosan mutatja, hogy megérett a helyzet a gyökeres változásra a bírósági végrehajtói intézmény terén is.

2. Az új, szocialista végrehajtói intézményre vonatkozó alapelveket az 1955 : 21. tvr. II. fejezete tartalmazza. A Vht. — a bírósági szervezeti törvény VII. fejezete alapján — kimondja, hogy a járásbíróságok (városi, városi kerületi bíróságok) és a megyei bíróságok (fővárosi bíróság) mellett *bírósági végrehajtók* működnek, akik állami alkalmazottak és rendszeres illetményekben részesülnek; minden megyei bírósághoz, illetőleg minden járásbírósághoz általában egy-egy végrehajtót kell kinevezni.

A megyei (fővárosi) bírósági végrehajtói állások szervezését mindenkéltől az a követelmény indokolja, hogy lehetőleg minden bíróságnak legyen a saját végrehajtója, aki az illető bíróság valamennyi végrehajtási ügyében eljár, a végrehajtási ügyeket nyilvántartja, azokban felvilágosítást tud adni és általában az illető bíróságnál minden vonatkozásban felelős a különböző határozatok (követelések) végrehajtásáért. Bár tehát a végrehajtási eljárás megindítása adott esetben a megyei bíróság feladata, a végrehajtással kapcsolatos minden további teendőt már a megyei bírósági végrehajtó lát el, aki az egyes végrehajtási ügyekben szerzett tapasztalatai alapján nagymértékben elő tudja segíteni a végrehajtás sikerét. Említésre méltó az a szempont is, hogy a végrehajtót — akadályoztatása esetén — csak a megyei (fővárosi) bíróság elnöke által kijelölt más végrehajtó helyettesítheti² (más bírósági dolgozó tehát nem), a megyei bíróság elnöke pedig a járásbírósági végrehajtó helyettesítésével legcélszerűbben a megyei bírósági végrehajtót tudja megbízni. A megyei bírósági végrehajtónak fontos szerepe van továbbá a munkabérre (egyéb járandóságra) vezetett végrehajtás foganatosításának a vállalatoknál történő ellenőrzésével kapcsolatban is.³ E téren — amint arra már utaltunk — még van tennivaló, és csak a következetes felvilágosító és ellenőrző tevékenységtől várható eredmény. Az új bírósági végrehajtói intézmény — egyebek között — ennek a tevékenységnek szervezeti feltételeit is megteremtette.

¹ A 110/1950. (IV. 15.) M. T. sz. r., majd később a 60/1952. (VII. 6.) M. T. sz. r. alapján.

² Vht. 21. §

³ Vht. 134. §

Az új végrehajtói intézmény megváltozott jellege tette azonban lehetővé a végrehajtók jogkörének jelentős bővítését is. Ez a bővítés nemcsak annak a következménye, hogy a korábbi „végrehajtató” helyett most már a végrehajtó az eljárás legfontosabb résztvevője, központi alakja, s így számos olyan jog gyakorlása, ami korábban a „végrehajtatót” illette meg, most a végrehajtó feladatává lesz, hanem a végrehajtói jogkör bővülése abban is megnyilvánul, hogy több olyan teendőt, amelyet korábban maga a bíróság volt kénytelen ellátni, az új Vht. a végrehajtó hatáskörébe utal. A végrehajtó nemcsak kirendeli például az ügygondnokot¹ és a zárgondnokot,² hanem általában a díjakat is ő állapítja meg, a végrehajtó adhat halasztást indokolt esetben az elárverezett ingatlan vételárának megfizetésére,³ a végrehajtó készíti el a felosztási tervet olyan esetekben, ha a végrehajtás során befolyt összeget több végrehajtást kérő között kell felosztani.⁴ Ezek a felsorolt rendelkezések is világosan mutatják a végrehajtói tevékenység jelentőségének megnövekedését, főleg, ha azt is figyelembe vesszük, hogy ennek a tevékenységnek különös súlyt ad az a — bírósági szervezeti törvényben foglalt — rendelkezés, amely szerint a bírósági végrehajtó intézkedései az állam valamennyi szervére és az állam minden polgárára egyaránt kötelezők.⁵

Az új végrehajtói intézmény felállítása tehát lehetővé teszi a végrehajtók politikai és szakmai képzettségének állandó emelését, hatáskörük bővítését, munkájuk hatékony ellenőrzését, mindez pedig — amellett, hogy a követelések eredményes végrehajtását biztosítja — jelentősen csökkenti a bíróságok adminisztratív terheit és így hozzájárul a bíróságok érdemi ítélezési munkájának megjavításához. Figyelembe kell vennünk továbbá, hogy az új végrehajtói intézmény személyi állománya is gyökeresen különbözik a régi végrehajtói apparátus összetételétől.

III. Új eljárási alapelvek bírósági végrehajtási jogunkban

Minthogy a végrehajtás alapvető formájává a bírósági végrehajtás vált, s így a bírósági végrehajtás jellege megváltozott, a régi, elavult jogszabályokon alapuló bürokratikus, hosszadalmas, költséges és eredményre csak ritkán vezető végrehajtási *eljárást* is meg kellett változtatni. Az új, szocialista végrehajtói intézmény létrehozása megteremtette az eljárás terén is a gyökeres változtatás szervezeti feltételeit. Így tehát szükségessé és lehetségessé vált, hogy bírósági végrehajtási jogunkban az eljárással kapcsolatban számos új, szocialista alapelv érvényesüljön. Ezeknek az elveknek megfelelően a végrehajtási eljárás egyszerűbbé és gyorsabbá válik, és — bár nem nehezedik indokolatlanul az adósra — mégis eredményre vezet. Ezek az alapelvek a Vht. valamennyi rendelkezésében tükröződnek, nem ritkán ugyanabban a rendelkezésben szorosan összefonódva. Mégis, aszerint, hogy az egyes rendelkezésekben melyik elv nyilvánul meg élesebben, bizonyos csoportosításra nyílik lehetőség. A következőkben tehát mindenekelőtt az egyszerűség és gyorsaság elvének érvényesülését vizsgáljuk meg, ezt követően térünk rá

¹ Vht. 34. §

² Vht. 73. § 205–207. §

³ Vht. 120. § (3) bek.

⁴ Vht. 188. § (1) bek.

⁵ 1954. II. tv. 61. § (3) bek.

azokra a rendelkezésekre, amelyek az adós érdekének csak a szükséges mértékig való korlátozását szolgálják, végül azokkal a jellegzetesen új jogintézményekkel foglalkozunk, amelyek megváltozott körülményeinkből fakadnak, és különösen hatékonyan segítik elő a végrehajtási eljárás eredményességét.

1. Az új Vht. mindenekelőtt *egyszerű és gyors eljárást* ír elő; biztosítja, hogy a végrehajtás minden bürokratikus huzavona nélkül, minél hamarabb elérje célját.

a) Az *egyszerűsítés* már a végrehajtási eljárás megindításának új módjánál is érvényesül. Annak a — fentebb már említett — szocialista elvnek megfelelően, hogy a végrehajtási eljárás szervesen összefügg a végrehajtandó határozat meghozatalát megelőző bírósági eljárással, az új Vht. szerint a végrehajtási eljárás megindítása nem külön, formászerű határozat meghozatalával, „végrehajtást elrendelő végzéssel”, hanem egyszerű intézkedéssel, a végrehajtási lap kiállításával történik. Ugyanennek az elvnek alapján a közjegyzői végrehajtást elrendelő végzés helyébe is a végrehajtási záradék lépett.

A végrehajtási lap kiállítása voltaképpen tehát technikai jellegű intézkedés, vagyis nem jelenti külön határozat hozatalát a bíróság részéről. Ha ugyanis a bíróság valamely ügyben jogerős (vagy előzetesen végrehajtható) határozatot hozott, ezzel nyilvánvalóan együtt jár az a követelmény is, hogy a határozatnak a valóságban is érvényesülnie kell, vagyis a határozat — önkéntes teljesítés hiányában — kényszer útján is végrehajtható. Nincs tehát szükség arra, hogy a bíróság külön határozatot hozzon arról, hogy határozatának érvényesülnie kell, hiszen a bíróság éppen azért hozta meg határozatát, hogy az érvényesüljön. Éppen ezért a végrehajtási lap — lényegét tekintve — a végrehajtandó határozatról a végrehajtó számára készült kivonat, amely tartalmazza a végrehajtás szempontjából lényeges adatokat és intézkedéseket. Hasonló a helyzet a közjegyzői végrehajtási záradéknál is, természetesen azzal az eltéréssel, hogy itt a követelés megalapozottságát kellő okirati bizonyítékok támasztják alá a bíróság határozata helyett.

Az a körülmény, hogy a végrehajtási lap és a végrehajtási záradék¹ voltaképpen nem határozat, az ellenük használt jogorvoslatok tekintetében fontos következményekkel jár. Ha ugyanis a végrehajtási lap (végrehajtási záradék) bírósági (közjegyzői) határozat volna, ellene a meghozatalától számított 15 nap alatt fellebbezni lehetne, és így mindjárt a végrehajtási eljárás kezdetén meg lehetne akasztani a további végrehajtási cselekményeket. Minthogy azonban a végrehajtási lap (végrehajtási záradék) kiállítása határozati jelleg nélküli intézkedés, ellene nincs helye fellebbezésnek. A végrehajtható okirat hibás, hiányos vagy helytelen kiállítása esetén természetesen helye van megfelelő — szigorú határidőhöz és alakszerűséghez nem kötött — jogorvoslatnak, ennek azonban a végrehajtás folytatására vonatkozólag nincs halasztó hatálya, így nem vezethet az eljárás elhúzására.²

Az új Vht. megszünteti továbbá a végrehajtási eljárásnak „elrendelésre” és „foganatosításra”, illetőleg „biztosításra” és „kielégítésre”, mint élesen elkülönülő eljárási szakaszokra tagolását, ezzel pedig együtt jár a halasztó

¹ Az új Vht. a „végrehajtási lapot” és a „végrehajtási záradék”-kal ellátott okiratot tekintti csupán „végrehajtható okirat”-nak, mintegy a végrehajtó szemszögéből kiindulva.

² Vht. 193—194. §

hatályú jogorvoslatok szövevényes rendszerének — amely a gyakorlatban a végrehajtási eljárást hosszadalmassá tette — kiküszöbölése. A régi végrehajtási eljárás tagoltsága a végrehajtás különböző formái közül különösen az ingatlanvégrehajtásnál szembetűnő, de megtaláljuk még a munkabérekre vezetett végrehajtás terén is (a munkabér letiltásának és utaltványozásának merev szétválasztásában). Ez a — burzsoá jogra jellemző — halogatás látszólag mintha még „kíméletes” is lett volna az adóssal szemben, a hosszadalmas eljárás során mértéktelenül felszaporodó költségek azonban végeredményben a gazdaságilag gyengébb felet (rendszerint a kizsákmányolt osztályokhoz tartozókat) terhelték, és így a látszólagos kímélet mögül voltaképpen a legkíméletlenebb kizsákmányolás tört elő.

b) Az említett egyszerűsítések — különösen pedig a halasztó hatályú jogorvoslatok szűk korlátok közé szorítása — lényegesen előmozdítják egyszerűs mind a *gyorsaság* elvének érvényesülését az új végrehajtási eljárásban. Ezt a célt szolgálja azonban a Vht. számos olyan rendelkezése is, amely az egyes végrehajtási cselekmények foganatosítására határidőt szab a végrehajtó számára. Az önkéntes teljesítésre irányuló felhívást például a végrehajtó okirat kézhezvételétől számított 3 napon belül köteles a végrehajtó megküldeni az adósnak,¹ az adós vagyontárgyainak lefoglalására² és a lefoglalt vagyontárgyak értékesítésére³ vonatkozólag pedig ugyancsak határidő van meg szabva (általában 30 nap). Így a végrehajtási eljárás legfeljebb néhány hónapon belül befejeződik, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a végrehajtás felfüggesztése az új Vht. szerint minden esetben a bíróság hatáskörébe tartozik. Fokozottan érvényesíti az új Vht. a gyorsaság elvét olyankor, amikor gyermektartásdíjat kell letiltani. Ilyenkor a bíróság köteles a végrehajtási lapot még a gyermektartásdíjat megállapító határozat meghozatalának napján kiállítani és a további eljárás haladéktalan lefolytatása végett átadni a végrehajtónak.⁴ Az ilyen végrehajtási ügyben a végrehajtó hasonlóképpen gyorsan köteles eljárni; a letiltást legkésőbb a végrehajtási lap átvételét követő napon köteles a munkáltatónak elküldeni.⁵ Ugyancsak fokozottabb gyorsaság érvényesül a bűnügyi zárlat foganatosítása során.

c) Az említett rendelkezések folytán egyszerűbbé és gyorsabbá vált végrehajtási eljárás lehetővé teszi számos *részletkérdésben* is az egyszerűsítést, régi jogintézményeknek új tartalommal telítését. Így például a felülfoglalás jelentősége lényegesen lecsökkent, és ennek megfelelően egyszerűvé vált a felülfoglalás foganatosítása is.⁶ Jelentős változást hozott az új Vht. az elsőbbségi igények terén. A Vht. előtt ugyanis a végrehajtási eljárás során számtalan elsőbbségi igény érvényesült, mert a Vht. előtti időszakban az elsőbbségi igény intézményével pótolták azt a hiányosságot, hogy a behajtott összegből a végrehajtandó követelések kielégítése nem a követelés jogcímére tekintettel, hanem a foglalás sorrendje szerint történt. Minthogy azonban a Vht. szerint a követelések kielégítési sorrendjének megállapításánál a követelés jogcíme a döntő, az elsőbbségi igények bonyolult rendszere feleslegessé

¹ Vht. 29. §

² Vht. 52. § (2) bek.

³ Vht. 85. §, 110. § (1) bek.

⁴ Vht. 8. § (2) bek.

⁵ Vht. 133. § (1) bek.

⁶ Vht. 76—77. §

vált. A Vht. tehát az elsőbbségi igényt a visszatartási joghoz köti; annak a személynek van elsőbbségi igénye a lefoglalt ingóság értékesítéséből befolyt összegre, akinek az említett ingóságra vonatkozólag visszatartási joga van.¹

Különösen figyelemre méltó az a rendszerbeli egyszerűsítés, amit az új Vht. a biztosítási intézkedések végrehajtása terén valósít meg. Az új Vht. ugyanis — a szovjet jog tapasztalatait felhasználva — abból az elvből indul ki, hogy a bírósági végrehajtási eljárás egységes. Nincs tehát külön-külön kielégítési végrehajtás, biztosítási végrehajtás és zárlat, mint egymás mellé rendelt, különleges végrehajtási módzat. A végrehajtandó határozatok azonban természetesen különbözhetnek abban a tekintetben, hogy valamely végleg eldöntött igény megvalósítását, követelés kielégítését írják-e elő vagy pedig — mintegy ideiglenes intézkedésként — csupán valamely vitás igény (követelés) biztosítását. A végrehajtás terén ez a különbség csak az eljárás késői fázisában érezteti a hatását, maga a végrehajtás — eltekintve a befolyt összeg kiutalásától, illetőleg bizonyos esetekben az értékesítéstől — lényegében mindig ugyanazon a módon történik. Ez az elvi kiindulás jelentős jogszabályszerkesztési és eljárási egyszerűsítést tesz lehetővé.²

2. Az új végrehajtási eljárásban világosan tükröződik a bíróság nevelő funkciója, és ezzel összefüggésben a szocialista humanizmus. Végrehajtási kódexünk tehát — amellet, hogy a végrehajtandó határozat megvalósulását feltétlenül biztosítja — *az adós érdekét is szem előtt tartja*, mert jogait csak a szükséges mértékig korlátozza és nem sújtja őt indokolatlan hátránnyal.

a) Az adós érdekét szolgálja mindenekelőtt az az alapvető változás, amit az új Vht. a végrehajtási eljárás során felmerülő *költségek csökkentése* terén hozott. Az új Vht.-t megelőző időben ugyanis a végrehajtási eljárás elhúzódása következtében a végrehajtási költségek — amint arra már történt utalás — igen magasak voltak, és ezek a magas költségek, amelyeket teljes egészében az adós viselt, gyakran a végrehajtás során befolyt teljes összeget felémésztették. Az új Vht. előtti végrehajtási költségek, vagyis a végrehajtási illeték, a végrehajtó különféle díjai (eljárási díj, amelyet az egyes végrehajtási cselekményeknél a végrehajtó külön-külön számított fel, pótdíjak, irodai munkadíj és irodai díj, kézbesítési díj, napidíj, fuvardíj, a felhasznált papír és nyomtatvány fejében felszámítható összeg), a végrehajtást kérőnek, különösen pedig képviselőjének a végrehajtási cselekményeknél való személyes megjelenésével felmerülő — igen jelentős — költségek pusztá felsorolása is elegendő ennek magyarázatául. Emellett indokolatlanul sűrűn került sor ügygondnok, zárgondnok stb. kirendelésére, ami ugyancsak a végrehajtás költségeit szaporította. Az említett költségek közül az új Vht. szerint továbbra is megmaradt a végrehajtási illeték. Minthogy azonban a végrehajtó rendszeres illetményekben részesülő állami alkalmazottá vált, megszűntek a különféle régi végrehajtói díjak és a végrehajtónak csupán a kiküldetési költségeit köteles az adós megtéríteni.

¹ Vht. 82—83. §

² A szovjet jog — elvileg helyesen — a polgári peres eljárás szabályai között, a bíróság által hozott egyéb ideiglenes intézkedésekkel együtt szabályozza a biztosítási intézkedések *elrendelését*. Minthogy azonban a mi polgári perrendtartásunk a biztosítási intézkedések elrendelésének eseteiről nem beszél, a Vht-be kerültek a biztosítási intézkedések elrendelésére vonatkozó szabályok is, éppúgy mint a biztosítási intézkedéseket elrendelő határozatok *végrehajtására* vonatkozó rendelkezések.

Bár a végrehajtási költségek végeredményben az adóst terhelik, az új Vht. az adós érdekét is messzemenően szem előtt tartja, mert — egyebek között — például kimondja, hogy a végrehajtást kérőnek (vagy képviselőjének) a végrehajtási cselekményeknél — idézés nélküli — személyes megjelenésével felmerülő költségeket nem lehet az adósra hárítani, azokat a végrehajtást kérő köteles viselni.¹ Ez a rendelkezés azzal van összefüggésben, hogy az új Vht. szerint a végrehajtót kimagasló szerep illeti meg a végrehajtási eljárásban. Az új végrehajtói szervezet tagjaitól ugyanis joggal várható, hogy — a törvényességek megfelelően — eredményesen lássák el feladatukat akkor is, ha az egyes végrehajtási cselekményeknél nincs jelen a végrehajtást kérő vagy képviselője. A költségek csökkentését szolgálja továbbá, hogy ügygondnok és zárgondnok kirendelésére csak igen ritkán kerül sor.

b) Az új Vht. — a végrehajtási költségek csökkentésén kívül — számos *egyéb rendelkezéssel* is gondoskodik arról, hogy a végrehajtási eljárás ne sújtsa az adóst indokolatlan hátránnyal. E rendelkezések közül elsősorban azt kell kiemelniünk, amely szerint a végrehajtó — mielőtt a kényszerítő cselekményeket a végrehajtási ügyben megkezdéné — előbb felhívja az adóst arra, hogy 8 napon belül önként teljesítse a végrehajtható okiratban megszabott kötelezettségét; egyben figyelmezteti az adóst a teljesítés elmulasztásának következményeire. (A végrehajtás tehát az új Vht. szerint nem „megrohanás-szerűen” történik.)

Az új Vht.-nek ezzel a lényeges újítást jelentő, a szovjet jog elméleti és gyakorlati eredményeinek alapján megvalósított rendelkezésével szemben a régi végrehajtási jogi felfogástól szabadulni nem tudók ellenvetéseket igyekeznek felhozni. Elméleti szempontból a bírósági határozat jogerejének „fel lazítását” látják az újabb 8 napos teljesítési határidőben, gyakorlati szempontból pedig az ingóságok elrejtésének veszélyétől félnék. Ezek az ellenvetések azonban alaptalanok. A végrehajtó felhívásától számított 8 napos határidő természetesen nem jelenti a bíróság határozatában megszabott teljesítési határidő megváltoztatását az adós késedelme, felelőssége stb. szempontjából. Ez a felhívás ugyanis a már megindult végrehajtási eljárás első fázisa. Az elrejtés veszélyét pedig az új Vht. számos intézkedése kiküszöböli azzal, hogy lehetővé teszi, sőt előírja bizonyos esetekben az azonnali foglalatást (így például, ha az ügy körülményeiből valószínűnek látszik, hogy az adós a végrehajtást vagyontárgyainak elrejtésével meg akarja hiúsítani; továbbá zárlat és bűnügyi zárlat esetén).² A Vht. hatálybalépése óta szerzett gyakorlati tapasztalatok egyébként az önkéntes teljesítésre irányuló felhívással szemben aggályoskodókat is minden bizonnyal meggyőzik ennek az új intézménynek helyességéről. Az eddigi tapasztalatok ugyanis azt bizonyítják, hogy az adósok jelentős része eleget tesz a végrehajtói felhívásnak. Abban az esetben pedig, ha az adós körülményei ezt nyomatékosan indokoltá teszik, a Vht. megadja a bíróságnak azt a lehetőséget is, hogy — a felek meghallgatása után — kivételesen felfüggeszthesse a végrehajtást.³

A végrehajtási eljárás zaklatásjellegének megszüntetését az új Vht. legkülönbözőbb részletrendelkezéseiben is megtaláljuk. Pénzkövetelés behaj-

¹ Vht. 27. § (2) bek. a) pont.

² Vht. 61. §, 204. § (2) bek., Vhté. 13. § (2) bek.

³ Vht. 36. § (2) bek.

tására irányuló végrehajtás esetén például elsősorban az adós munkabérét és ingóságait (sőt bizonyos esetekben kizárólag csak a munkabért) kell végrehajtás alá vonni; ingatlanvégrehajtásra csak ezt követően kerülhet sor.¹ Az ingóságok lefoglalásának sorrendjét nem a végrehajtást kérő, hanem a végrehajtó állapítja meg, és a foglalást csak addig folytatja, amíg a követelés — járulékaival együtt — teljesen fedezettnek nem látszik.² A végrehajtás során értékesítésre kerülő ingatlant becsértéken alul eladni nem lehet.³ Mindezek a rendelkezések lényegében abból a felfogásból következnek, hogy az adósok túlnyomó része az állami fegyelem megtartására nevelhető, és a szigorúbb kényszereszközök alkalmazásának csak akkor van helye, ha az enyhébb szankcióknak nincs foganatja; ilyenkor is azonban mindig csak a szükséges mértékig korlátozhatók az adós jogai.

3. Az adós érdekeinek figyelembe vétele azonban a legkisebb mértékben sem csökkentheti annak az alapelvnek érvényesülését, amely szerint a bírósági végrehajtás feladata voltaképpen a törvényesség és az állami fegyelem következetes megszilárdítása. Ennek megfelelően a végrehajtási eljárás terén a legjelentősebb változást azok az új megoldások, új eljárási módok jelentik, amelyek a végrehajtás eredményességét vannak hivatva biztosítani. Ezek az új jogintézmények szervesen kapcsolódnak megelőző jogfejlődésünk egyes eredményeihez és gyakran az egyes részmegoldások általánossá tételében és továbbfejlesztésében állnak. Ugyanakkor azonban egyszersmind a szovjet jog tapasztalatainak jelenlegi átmeneti körülményeinkhez, a szocializmus építésének sajátos hazai viszonyaihoz mért felhasználását is tükrözik.

a) A végrehajtási eljárás egyik legfontosabb mozzanata a *lefoglalt vagyon-tárgyak értékesítése*. A felszabadulás után, különösen pedig a fordulat éve után egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az új Vht. előtti jogszabályok alapján fogamatosított végrehajtás — amely értékesítési módként úgyszólván kizárólag csak az árverést ismerte — ha a jogszabályok útvesztőjében el is jut az értékesítésig, itt rendszerint kátyúba kerül. (Ha pedig ritkán sikerült is az értékesítés, ez a jelentős végrehajtási költségek mellett a követelés kielégítése szempontjából gyakran nem sokat jelentett.) Az új Vht. — figyelembe véve megváltozott körülményeinket — célszerűbben szabályozza a lefoglalt ingóságok értékesítését, mert kimondja, hogy a lefoglalt ingóságok értékesítése általában az ingóságok jellegének megfelelő, értékesítésükkel egyébként is foglalkozó kereskedelmi szervek útján történik. A lefoglalt és értékesítésre kerülő ingóságok jelentős részét, így például az állatokat, terményeket (bort), értéktárgyat, órát, lőfegyvert a megfelelő állami vállalatok (szervek) állami szabadfelvásárlási áron, illetőleg hatósági kiskereskedelmi áron megveszik. Az élelmiszereket ugyancsak a kereskedelmi szervek (földművesszövetkezet, Közért stb.) veszik át értékesítés céljából, a különféle használt ingóságok értékesítése pedig a Bizományi Áruház útján történik, amely az ingóságokat bizományi áruként kezeli. Emellett — elsősorban falusi viszonyainkra tekintettel — továbbra is megmarad kisegítő értékesítési módként az ingóárverés.⁴ Nem kétséges azonban, hogy a fejlődés nálunk is az ingóárverés megszűnésé-

¹ Vht. 24. §

² Vht. 54. §

³ Vht. 110. § (2) bek., 118. § (3) bek.

⁴ Vht. 86—106. §

vel fog járni, mihelyt a falusi szövetkezeti kereskedelem megerősödése lehetővé teszi a bizományi értékesítés szélesebb körű bevezetését.

Különösen figyelemre méltó az a rendelkezés, amely azt szabályozza, miként egyenlítik ki a kereskedelmi szervek a nekik *megvételre* átadott ingóságok vételárát. Új körülményeinknek megfelelően szabályozza az új Vht. az ingatlanvégrehajtást is. A lefoglalt ingatlan értékesítése általában a jövőben is ingatlanárverésen történik, de a végrehajtó — a végrehajtást kérő és az adós beleegyezésével — az ingatlant becsértéken szabadkézből is eladhatja. Az ingatlanárverés azonban egyszerűbbé és gyorsabbá vált; az ingatlanvégrehajtás jellegét pedig az az elv határozza meg, hogy az ingatlanok közül végrehajtás alá vonni csak magánszemély tulajdonában levő lakóházat, házikertet, udvart, valamint házhelyet lehet.¹ Mezőgazdasági ingatlan végrehajtására tehát csak vagyonekbobzás esetén kerülhet sor, az elkobzott ingatlan felhasználása felől azonban a községi (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottsága gondoskodik.²

Változást hozott az új Vht.-nak az a rendelkezése, amely kimondja, hogy olyan esetben, ha a lefoglalt vagyontárgyak értékesítésének eredményeként — illetőleg a végrehajtás során egyébként — befolyt összeg nem fedezi a végrehajtási eljárásban érvényesített valamennyi követelést, a követeléseket — amint azt az elsőbbségi igények új szabályozásával kapcsolatban már érintettük — nem a foglalás sorrendjében, hanem a követelés jogcímének fontosságára tekintettel megállapított sorrendben kell kielégíteni.³ Ez a sorrend lényegében megfelel a munkabérből való levonás esetén irányadó sorrendnek, amelyet az 54/1953. (XI. 28.) M. T. számú rendelet állapított meg. Mindez jól mutatja az új Vht.-nak azt a jellegzetességét, hogy korábbi jogszabályok egyes megoldásait általánosítja, egyszersmind azonban tovább is fejleszti azokat.

b) Az új Vht. számos olyan kérdést is szabályoz, amelyek a létrejöttét megelőző időben jogszabállyal nem voltak rendezve és így a gyakorlatban sok nehézséget okoztak. Rendezi például a meghatározott cselekmény elvégzésére vagy meghatározott magatartásra irányuló végrehajtást. Korábbi jogszabályaink abban az esetben, ha az adós nem tett eleget a meghatározott cselekmény elvégzésére vagy meghatározott magatartásra irányuló kötelezettségének, általában csak bírságolásra adtak lehetőséget. Az új Vht. értelmében a bíróság — a végrehajtó jegyzőkönyve alapján — ilyen esetben a felek meghallgatása után a Vht.-ben részletesen felsorolt módozatokkal kényszerítheti ki a meghatározott cselekményt (magatartást).⁴

Az új Vht. a gyakorlatban sok vitára alkalmat adó joghézagot pótol, amikor az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek elleni végrehajtást is szabályozza.⁵ Bár az említett szervekkel szemben a bírósági végrehajtás meglehetősen szűk körre szorul, a kérdés megoldása mégis indokolt volt. Az új Vht. előtti időben a gyakorlat a döntőbizottsági eljárás analógiáját használta fel, a jogszabályi rendezés hiánya azonban ennek ellenére jogbizonytalanságra vezetett. Ezt szünteti meg az új Vht., amely azonban figye-

¹ Vht. 107—130. §

² Vhté. 15. §, 16. § (3) bek.

³ Vht. 186. §

⁴ Vht. 172. §

⁵ Vht. 173—179. §

lembe veszi továbbmenőleg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek eltérő sajátosságait is, így például kimondja, hogy a termelőszövetkezet számláján levő összegnek legfeljebb 70%-át lehet lefoglalni. A Vht. szerint továbbá a termelőszövetkezet ellen nem mindenféle követelést lehet végrehajtás útján érvényesíteni, hanem csak azokat a követeléseket, amelyeket a Vht. 180. §-a kifejezetten felsorol.¹ A tsz. elleni végrehajtásról minden esetben értesíteni kell a járási (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottságának mezőgazdasági osztályát is, hogy a szükségesnek tartott intézkedéseket megtehesse.

c) A végrehajtási eljárás eredményességét jelentősen elősegíti, hogy az új Vht. rendezi a *mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja elleni végrehajtás* kérdését is, ami korábban — a kellő jogszabályi rendezés hiánya miatt — a gyakorlatban sok nehézséget okozott. A Vht.-t megelőző időszakban ugyanis a tsz.-tagnak a tagsági viszonyból eredő jövedelemrészesedésére csak gyermektartásdíj behajtása végett vezettek végrehajtást, lényegében a munkabérből való letiltásnak megfelelően. Ez az eljárás a Legfelsőbb Bíróságnak 1954-ben hozott VIII. számú polgári elvi döntésén alapult, de a gyakorlatban csak ritkán érvényesült és még ritkábban vezetett eredményre. A tsz-tag elleni végrehajtás új rendezése azonban — éppúgy, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezet elleni végrehajtás fentebb említett különleges szabályozása — azt is mutatja, hogy az új Vht., világosan tükrözve létrejöttének körülményeit, a mezőgazdaság szocialista átszervezését kívánja elősegíteni a maga eszközeivel.

Az új Vht. szerint ugyanis a tsz-tag részére a zárszámadás szerint járó pénzbeli és természetbeni jövedelemrészesedésre végrehajtásnak csak gyermektartásdíj (és szüléssel kapcsolatos költség), egyéb tartásdíj, valamint a társadalmi tulajdon elleni büntettel kapcsolatos kár megtérítése címén van helye, legfeljebb a jövedelemrészesedés 50%-ának erejéig; az évközben folyósított előlegnek — ugyancsak 50%-át — pedig csupán gyermektartásdíj és szüléssel kapcsolatos költség fejében lehet lefoglalni. Ha pedig a tartásdíj iránt indított ügyben mind a jogosult, mind a kötelezett ugyanannak a tsz.-nek a tagja és a bíróság a tartásdíjat munkaegységben állapította meg, a végrehajtás munkaegységátírással történik.²

A tsz-tag elleni végrehajtás során tehát elsősorban a tag háztáji gazdaságához tartozó vagy egyéb ingóságait (és beltelken levő ingatlanait) fogják végrehajtás alá vonni, mégpedig a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó személyekre vonatkozó általános szabályok szerint.³ Az a rendelkezés, amely szerint a tsz.-tagnak a tagsági viszonyból eredő járandóságaira csak néhány különösen fontos, kiemelt követelés fejében lehet végrehajtást vezetni, a tsz.-tagnak a tsz.-hez fűződő kapcsolatát kívánja erősíteni mezőgazdaságunk szocialista átszervezése érdekében. A termelőszövetkezeti tagok és a termelőszövetkezetek fokozottabb védelmét segíti elő továbbá a Vhté. 10—11. §-ában foglalt rendelkezés is. Eszerint ugyanis abban az esetben, ha a tsz., illetőleg a tsz-tag elleni követelés a Vht. hatálybalépése előtt jogerőre emelkedett

¹ Bár korlátozott a tsz. elleni végrehajtás, a Vht. mégis — néhány fontos követelés fokozottabb biztosítása érdekében — tágabb teret enged a végrehajtásnak, mint a hatályon kívül helyezett 2550/1949. (III. 19.) Korm. sz. r. 17. §-a.

² Vht. 158—162. §

³ Vht. 57. § h), j) pont, 58. §

határozaton alapul, a bíróság a felek személyes meghallgatása után, az eset összes körülményeit mérlegelve méltányos határidőt tűz ki a követelés önkéntes teljesítésére és végrehajtásra csak e határidő eredménytelen eltelte után kerülhet sor.

Az új Vht. azonban a termelőszövetkezeti mozgalom megerősítését a törvényességgel és az állami fegyelem megszilárdításával összhangban valósítja meg, mert megállapítja a termelőszövetkezet elnökének, sőt a termelőszövetkezetnek a felelősségét is a tsz-tag jövedelemrészesedésének letiltásával kapcsolatos mulasztás esetén, és szabályozza a tsz-tag tartozásairól kiállítandó igazolást arra az esetre, ha a tag a termelőszövetkezetből kilép.¹ A végrehajtó és a tsz. vezetőinek állandó, személyes kapcsolata, a végrehajtó segítő közreműködése a szervezeti biztosítéka annak, hogy az új Vht. rendelkezései a gyakorlatban is érvényesülni fognak.

*

Nem látnánk világosan az új végrehajtási kódex jelentőségét, ha röviden nem emlitenénk meg azt a változást is, amit az új Vht. kodifikációs szempontból, a végrehajtási jogszabályok megismerésének és *alkalmazásának megkönnyítése* terén hozott. A Vht. előtti jogszabályoknál a szocialista tartalom és a jórészt burzsoá forma nemcsak azért került egymással ellentétbe, mert a végrehajtási jog egyes intézményei nagyrészt elavultak és rajtuk keresztül a szocialista tartalom, a dolgozók államának akarata csak nehézségek árán tudott megvalósulni. A formai elmaradottság sokkal szembetűnőbb volt, szinte kézzelfoghatóan megnyilvánult, és lépten-nyomon akadályozta a végrehajtási jogszabályok helyes alkalmazását. A bírósági végrehajtásra vonatkozó rendelkezések ugyanis nem csupán az 1881: LX. törvényben, a régi végrehajtási kódexben, hanem ezenkívül mintegy 20 nagyobb és csaknem 100 kisebb jogszabályban voltak szétszórva. E joganyag áttekintése nagy nehézségekbe ütközött, és a végrehajtási jog megismerését és alkalmazását olyan fáradságos munkává tette, amelytől a joggal — akár gyakorlatilag, akár elméletileg — foglalkozók nem ritkán visszahúzódtak.

Az új Vht. éppen ezért abból a szempontból is jelentős, hogy egységes, átfogó jogszabályban, kódexben szabályozza a bírósági végrehajtás valamennyi kérdését. Az új Vht. nemcsak számos új jogintézményt hozott létre, hanem rendszerében, felépítésében, formájában, nyelvén is gyökeresen különbözik a régi végrehajtási törvénytől, amelynek fogyatékoságait maguk a burzsoá jogászok is látták.² A régi törvény továbbá „nem annyira elvek felállítását, mint inkább feltett eshetőségekre szóló szabályoknak összeállítását foglalja magában... a törvény ily szerkezete mellett” pedig „majdnem lehetetlen volt, a gyakorlati életben előforduló számos esetet el nem nézni, szabályzatlanul nem hagyni”.³

¹ Vht. 163—165. §, 167—169. §

² Imling Konrád így ír az 1881: LX. tv-ről: „...szembeötlő abban a szerkesztésnek felületessége, a szabatosság hiánya, a szabályoknak nem kellő helyen felemlítése, az ismétlések, a hézagok, az ellenmondások nagy száma, ... az ellentmondások nagy része az igazságügyi bizottság azon felületes eljárásában bírja alapját, mely szerint a törvényjavaslat némely szakaszaiban változtatást tett anélkül, hogy az összefüggő szakaszok megfelelő módosítására figyelmét kiterjesztette volna.” (Imling: A végrehajtási tv. magyarázata. 1907. 19—20. old.)

³ Imling id. m. 17—18. old.

Az új Vht., a szocialista kodifikáció terméke, e téren is változást hozott, mert figyelembevette a szocialista kodifikáció elvi kérdéseivel kapcsolatban feltárt eredményeket, mind a rendszerezés, mind az általános, tipikus esetek szabályozására irányuló törekvés, mind a kifejezésmód terén.¹ Ebből a szempontból nézve az új Vht. megalkotása nem volt könnyű feladat. A szovjet jog tapasztalatait elsősorban az alapelvek és egyes intézmények megvalósításánál lehetett felhasználni, és ezzel a lehetőséggel az új Vht. élt is, mégpedig helyesen, alkotó módon élt. Minthogy azonban a szovjet végrehajtási jog szabályai egyrészt a polgári perrendtartásban, másrészt néhány újabb jogszabályban találhatók, formai, törvényszerkesztési szempontból az új Vht. főleg a szovjet *jogtudomány* megállapításaira támaszkodott, figyelembe véve azonban hazai viszonyainkat. Mindezek eredményeként az új végrehajtási kódex megalkotásával olyan jogszabállyal gazdagodott jogunk, amelyet nemcsak a joggal foglalkozók, hanem az állampolgárok szélesebb tömegei is megérthetnek, amint ezt a nemrég még termelőmunkát végző új végrehajtók példája is bizonyítja.

Az új végrehajtási kódex azonban önmagában természetesen nem elegendő ahhoz, hogy a bírósági végrehajtás terén feltétlenül szükséges változás megvalósuljon. A jogszabály megalkotása csupán az eszköz kikovácsolását jelenti, ezt az eszközt hatékonyan fel is kell használniuk állami szerveinknek, mégpedig nemcsak a bírósági végrehajtóknak, hanem mindazoknak a szerveknek, amelyeknek tevékenysége valamilyen formában összefügg a bírósági végrehajtással. Bíróságainkon kívül — amelyekre e téren a fő feladat hárul — az ügyészség és a rendőrség szerveinek, de ezen túlmenően tanácsi és államigazgatási szerveinknek, különösen pedig az új Vht.-ben említett kereskedelmi szerveknek eredményesen kell ellátniuk az új Vht.-ben megszabott új feladataikat, és minél hamarabb meg kell találniuk a Vht.-ben rögzített elveknek és eljárásoknak legcélszerűbb gyakorlati megvalósítási módozatait. Ehhez a munkához nyújtsanak segítséget az elmélet művelői, az eddiginél szélesebb körben és mélyebben elemezve végrehajtási jogunk kérdéseit.

Vida István

¹ V. ö. Világhy Miklós tanulmányát a Magyar Tud. Akad. Társadalmi Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 1955. V. köt. 1—4. sz. 215—267. old.

Az örökbefogadás öröklésjogi hatásai

Családjogi törvényünk az örökbefogadás intézményét lényegében és fő elveiben a korábbtól eltérően szabályozta, s valójában egy új jogintézményt létesített, amelynek úgyszólván csak az elnevezése maradt a régi.

Jogászaink túlnyomó része még a régi jogszabályok és a régi jogintézmények mellett nevelkedett és így alakult ki jogtudata és jogi tudása. Az újhoz való alkalmazkodás, az új megszokása általában minden területen nehézséggel jár. Nem könnyű a jogászoknak sem valamilyen új jogintézményt megszokni, kellőképpen megérteni és helyesen értelmezni. Nehezíti a helyzetet, hogy jogalkotásunk gyakran átveszi a jogintézmények régi elnevezését, ami azt a látszatot keltheti, mintha továbbra is a régi jogintézményekkel lenne dolgunk — mintha a lényeg — kisebb-nagyobb változtatásokkal — megmaradt volna, vagy legalábbis az új csak folytatása lenne a réginek.

Az örökbefogadás új intézményével kapcsolatosan is — különösen annak öröklésjogi hatásai tekintetében — sok ilyen nehézség merül fel és ezekkel a nehézségekkel mind a gyakorlatban, mind az elméletben sűrűn találkozunk.

Családjogi törvényünk nem új jogszabály, évek óta hatályban van. Hogy ezek a gondolatok mégis most foglalkoztatnak, annak az aktualitását az adja meg, hogy a jogirodalomban éppen a közelmúltban merült fel az örökbefogadó öröklésével kapcsolatosan egy széleskörű vita, amely a maga ellentmondásaival még jobban elmélyítette és főleg nyilvánosságra hozta az öröklési kérdésekben fennálló bizonytalanságot.

I. Családjogi törvényünk 46. §-a szerint az örökbefogadás célja, hogy az örökbefogadó és az örökbefogadott között családi kapcsolatot létesítsen és elsősorban az olyan kiskorúak családba jutását, nevelését biztosítsa, akiknek szülei nem élnek, vagy akiket szüleik nem tudnak megfelelően nevelni. Ennek az alapvető elvnek logikus folytatásaként csak kiskorút lehet örökbefogadni, mert általában kiskorúnak lehet szüksége arra, hogy akár szülei elhunytá következtében, akár más okból családi otthont, családi kapcsolatot nyerjen, és megfelelő nevelésben részesüljön. Az így örökbefogadott azután az örökbefogadó gyermekének a jogállásába lép. (Csjt. 51. § (1) bek.)

A törvény e rendelkezése folytán alig lehet vita abban a tekintetben, hogy az örökbefogadott az örökbefogadó után ugyanúgy örököl, mint a vérszerinti gyermek a szülője után.

Így volt ez a korábbi jogszabályok idejében is, az új jogszabály rendelkezése tehát e vonatkozásban minden nehézség nélkül összeegyeztethető a régi szemlélettel. Legfeljebb az örökbefogadott gyermek kötelesrésze tekintetében mutatkoznak véleményeltérések. Még mindig találkozunk olyan felfogással, amely — a bírói gyakorlatra támaszkodva — különbséget tesz a vérszerinti és az örökbefogadott gyermek kötelesrésze között. Valóban van olyan bírói gyakorlat, amely az örökbefogadást ajándékozásnak fogja fel és arra az álláspontra helyezkedik, hogy az így ajándékozásnak minősülő örökbefogadás nem sértheti az örökbefogadás idejében már élő, vérszerinti gyermek kötelesrészét. Vagyis a vérszerinti gyermek köte-

leszérének kiszámításánál az örökbefogadott számításán kívül marad. Ez a megoldás azonban azt eredményezi, hogy abban az esetben, ha az örökbefogadónak az örökbefogadás idejében már volt vérszerinti gyermeke, az ilyen gyermek kötelesrésze nagyobb lesz, mint az örökbefogadott vagy az örökbefogadás után született gyermek kötelesrésze. Ez azonban erőltetett és mesterkélt felfogás. Az örökbefogadás nem minősülhet ajándékozásnak, mert ez ellenkezne az örökbefogadásnak a törvényben hangsúlyozottan kifejezésre juttatott célkitűzésével, hanem joghatásában — ha már összehasonlításra egyáltalában szükség van — inkább a gyermek születésével hasonlítható össze. Ezért a vérszerinti és az örökbefogadott gyermek kötelesrészeinek megállapítása és kiszámítása csak azonos módon, minden megkülönböztetés és különbségtétel nélkül történhet.

Hiányzik a felfogásoknak az összhangja abban a további kérdésben, hogy *van-e öröklési joga az örökbefogadónak az örökbefogadott után* és *fennáll-e az öröklési kapcsolat az örökbefogadott és az örökbefogadó rokonai között?* E felfogások eltérésénél igen világosan megmutatkozik, hogy a régi szemlélet milyen erősen érvényesülhet és mennyire befolyásolhatja gondolkodásunkat, logikánkat.

A Csjt. 51. § (1) bekezdésének abból a világos és félre nem érthető rendelkezéséből, hogy az örökbefogadott az örökbefogadó gyermekének jogállásába lép, logikusan az lenne következtethető, hogy az örökbefogadott megkapja a vérszerinti gyermek összes jogait és kötelezettségeit, beleértve azt is, hogy az öröklési kapcsolata is ugyanúgy alakul, mint a vérszerinti gyermeké.

Igen ám! De a régi elrendezés szerint csak az örökbefogadott gyermek örökölhette az örökbefogadó után, viszont az örökbefogadó már nem örökölhette az örökbefogadott után. Tehát a korábbi szabályok szerint az örökbefogadó és az örökbefogadott gyermek közti öröklési

kapcsolat nem kölcsönös, hanem egyoldalú volt az örökbefogadott gyermek javára. A régi és az új ilyen eltérése okozza azután a nézetek divergálását, azt, hogy vannak felfogások, amelyek tagadják, hogy a családjogi jogszabályok módosulása maga után vonhatja az örökbefogadással kapcsolatos öröklési joghatások megváltozását és ezen az alapon tagadják az örökbefogadónak az örökbefogadott gyermeke utáni öröklési jogát.

Vannak felfogások, amelyek szerint a Csjt. nem hozott, de nem is szándékolt öröklésjogi változást hozni, és így pozitív öröklési jogszabályváltoztatás nélkül az örökbefogadó nem nyerhet öröklési jogot, tehát a Csjt. 51. § (1) bekezdésének a rendelkezése nem elegendő a fennálló öröklési rend megváltoztatására.

Vannak felfogások, amelyek szerint azért nem lehet öröklési joga az örökbefogadónak, mert az örökbefogadás jellege más, mint a szülő és az ivadék viszonya, és nem lehet ezért azonos az öröklési kapcsolatuk sem. E felfogások szerint csak a vérségi kapcsolat teszi lehetővé a kölcsönös öröklést, az örökbefogadásnál, mint jogügyleti kapcsolatnál lehetetlen az öröklésnek ez a kölcsönössége.

Vannak felfogások, amelyek szerint az örökbefogadónak az örökbefogadott gyermeke után már csak azért sem lehet öröklési joga, mert a Csjt. az örökbefogadott jogállása tekintetében tulajdonképpen nem is hozott változást, márpedig a korábbi jog azonos rendezése mellett sem volt az örökbefogadónak öröklési joga. Sőt! A Csjt. az öröklést inkább mellékes kérdéssé kívánta lefokozni, nemhogy ki akarta volna terjesztetni az öröklésjogi vonatkozásokat.

Úgy gondolom, hogy ezek a felfogások a Csjt. helytelen értelmezésén, szellemének félreértésén alapulnak. Legfelsőbb Bíróságunknak a törvényesség érdekében hozott P. 23. 198/1954. sz. és a Bírósági Határozatok 1954. évi 12. számában 639. sorszám alatt közölt határozata a következőket állapítja meg: „A Csjt. hatályba-

lépése előtt örökbefogadott gyermek hagyatékában az örökbefogadó szülő, illetőleg elhalálozása esetén jogutóda nem örököl.” E döntés kétségtelenül és minden vonatkozásában helyes, mert az 1952: 23. tvr. 60. §-a valóban úgy rendelkezik, hogy a Csjt. hatálybalépése előtti örökbefogadás joghatásaira nem a Csjt., hanem a régi jogszabályok az irányadóak.

E határozatból logikusan arra kellene következtetni, hogy Legfelsőbb Bíróságunk, amikor kimondta, hogy a Csjt. hatálybalépése előtt örökbefogadott gyermek hagyatékában az örökbefogadó nem örököl, ezzel a megállapításával implicit az is kifejezte, hogy a Csjt. hatálybalépése utáni örökbefogadás esetén azonban örököl. A határozatból tehát az látszik megállapíthatónak, hogy Legfelsőbb Bíróságunk elismeri a Csjt. hatálybalépése utáni örökbefogadásnál az örökbefogadó és az örökbefogadott gyermek közti kölcsönös öröklési kapcsolatot és ezzel eldönti az örökbefogadó öröklése tekintetében hol nyíltan fellépő, hol csak burkoltan létező vitát és bizonytalanságot.

De a jogirodalomban a Legfelsőbb Bíróságnak e határozata felett megindult vita során még ebben a világosnak látszó kérdésben is bizonytalanság volt észlelhető. Az történt ugyanis, hogy *Pulay József*¹ — helyesen értelmezve a Legfelsőbb Bíróság határozatának a jelentőségét — vitába szállt a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásával és többek között kifogásolta, hogy a Legfelsőbb Bíróság elismerte a Csjt. hatálybalépése után létesült örökbefogadás alapján az örökbefogadó öröklési jogát, holott — a cikkben részletesen kifejtett álláspontja szerint — az örökbefogadót még a Csjt. hatálybalépése utáni örökbefogadás alapján sem illetheti meg az öröklési jog az örökbefogadott hagyatékában.

E cikkel szemben *Oroszi Ferenc* vette védelmébe a Legfelsőbb Bíróság kifogá-

solt határozatát,² de inkább azt igyekezett kimutatni, hogy a bírói döntés egy konkrét ügyre vonatkozik anélkül, hogy a Legfelsőbb Bíróság döntése egyben állásfoglalást is jelentsen a Csjt. hatálybalépése utáni örökbefogadással kapcsolatos öröklés kérdésében. Ez a cikk még inkább fokozta a zavart és a bizonytalanságot, pedig a szerző a cikk további részében — ahol az örökbefogadó öröklésének jövőbeli eshetősége tekintetében egyéni véleményét fejt ki — igen meggyőzően és nagy felkészültséggel foglal állást az örökbefogadó öröklése, illetve az örökbefogadással kapcsolatos öröklés kölcsönösége mellett.

Szerény véleményem szerint a Legfelsőbb Bíróság ismertetett határozata igenis állást foglal az örökbefogadónak a Csjt. hatálybalépése utáni örökbefogadással kapcsolatos öröklése kérdésében is, és ezt az igenleges állásfoglalást irányt mutatónak mindenképpen elfogadhatjuk. Nem kétséges, hogy a Csjt. a korábbi jogelvekkel, sőt a MTJ. 215. §-ának szövegével is majdnem szó szerint azonosan szabályozza az örökbefogadott gyermek jogállását. Hogy ennek ellenére sem volt az örökbefogadónak öröklési joga, annak az volt az oka, hogy a korábbi jog kifejezetten kizárta, amint ezt a MTJ. 217. §-a ilyen szövegezésben határozottan tartalmazta is. Ez a kizáró rendelkezés a korábbi jogban nem öröklésjogi intézkedés volt, hanem családjogi rendelkezés.

A Csjt. viszont nem zárja ki az örökbefogadó öröklési jogát, a Csjt. nem vette át a korábbi jognak ezt a rendelkezését, miáltal teljes mértékben érvényesülhet az 51. § (1) bekezdésének az a szabálya, hogy „az örökbefogadott az örökbefogadással az örökbefogadó gyermekének jogállásába lép”, és nem lehet most már akadálya annak, hogy az örökbefogadott gyermek öröklési viszonya is teljesen úgy alakuljon, mint a vérszerinti gyermeké, és éppen olyan kölcsönös legyen az öröklés az örökbefogadó és az örökbefogadott között, mint amilyen kölcsönös az örök-

¹ A Magyar Jog 1955. évi 5. számában megjelent cikkében.

² Magyar Jog 1955. évi 6. sz.

lés a szülő és vérszerinti gyermeke között. Ez még távolról sem jelenti azt, mintha a Csjt. öröklésjogi kérdést kívánt volna szabályozni, vagy bármilyen vonatkozásban öröklésjogi rendelkezést tartalmazna.

Érthetően merülhet fel az az aggály, hogy vajon az a negatívum, hogy a Csjt. nem vette át az örökbefogadó öröklésének kizárását tartalmazó korábbi családjogi elvet, önmagában véve elegendő-e az öröklési joghatások pozitív megváltozására? Vajon az a körülmény, hogy a Csjt. nem intézkedik erről a kérdésről, önmagában véve is elegendő-e a korábbi öröklési rend megváltoztatására? Vajon a MTJ. 217. §-ának a Csjt.-ből történt kimaradására vonatkozó érvelés nem rejti-e magában egy olyan általánosításnak a veszélyét, hogy a Csjt.-be át nem vett minden korábbi szabálynak az ellenkezője érvényesül? Azt hiszem, hogy ezek az aggályok eloszlathatók. Igaz, hogy a szocialista jogalkotás rövidsége törekszik, és minél kisebb terjedelemben, minél kevesebb szakaszban igyekszik a szabályozást megadni. E törekvésnek a célja, hogy a törvény mindenki számára világos, érthető és áttekinthető legyen. Igaz, hogy a szocialista jogalkotás e cél érdekében mellőzi az apró részletekbemenő és sokszor felesleges jogszabályszerkesztést, hanem inkább nagyvonalúan, rugalmasan szabályozza a kérdéseket. Ezáltal valóban sok korábbi rendelkezés nem kerül be az új törvénybe. Hogy azután a korábbi rendelkezések azért maradnak-e ki, mert átvételük nem bír fontossággal és ezért felesleges, vagy pedig azért maradnak ki, mert elavultak és a szocialista törvény konstrukciójával össze nem egyeztetették, ezt a kérdést nem lehet általánosságban eldönteni, hanem az egész törvény szellemének a tükrében esetenként kell megvizsgálni. Úgy gondolom, hogy olyan alapvetően fontos kérdés, mint az örökbefogadó szülő öröklése, semmiképpen sem tekinthető felesleges, vagy külön rendezésre nem szoruló kérdésnek és ha a jogalkotó nem vette át, nyilván azért mel-

lőzte, mert az örökbefogadás intézményének új szabályozása és az új intézmény szelleme azt nem engedte meg, és mint elavultat tudatosan elvetette.

Abból a körülményből tehát, hogy a Csjt. nem vette át az örökbefogadó öröklésének kizárására vonatkozó korábbi rendelkezést — véleményem szerint — biztos lehet arra következtetni, hogy törvényalkotásunk a kérdést a korábbi szabályozással ellentétesen kívánta rendezni, és tudatában volt annak, hogy e mellőzésnek meglesznek az öröklésjogi kihatásai is.

Eddigi szabályaink azért nem szóltak az örökbefogadással kapcsolatos kölcsönös öröklésről, mert az örökbefogadás korábbi családjogi szabályai az örökbefogadó öröklését kizárták. Amikor azonban a Csjt. 51. § (1) bekezdése, az örökbefogadó öröklésének kizárása nélkül, úgy rendelkezik, hogy az örökbefogadott az örökbefogadó gyermekének jogállásába lép, akkor ennek a rendelkezésnek a jog minden ágában, minden téren és minden irányban érvényesülnie *kell*. El kell tűnnie minden téren a jogi különbségnek a vérszerinti és az örökbefogadott gyermek között, mert ha ez bármilyen vonatkozásban is fennmaradna, könnyen meghiusulhatna az örökbefogadásnak a Csjt.-ben kifejezésre juttatott célja és rendeltetése. Ahol a Csjt. különbséget akar tenni, ott ezt úgyis megteszi. Mindössze arról van szó, hogy egy újabb törvény kiterjeszti a gyermek jogi fogalmát a vérszerinti gyermek mellett egyéb személyekre is, és ez természetesen hozza magával, hogy az így kiterjesztett jogintézmény lesz az irányadó és az alkalmazandó az öröklés terén is.

Családjogi törvényünk sem nyíltan, sem elbújtatva nem tartalmaz — mint ahogy nem is tartalmazhat — öröklésjogi rendelkezéseket. Erre nincs is szükség, mert elég, ha egy családjogi intézményt a korábbtól eltérően szabályoz. Ennek az eltérő szabályozásnak amúgyis megvannak az öröklésjogi kihatásai. Nem hiszem, hogy akadna valaki, aki például a házasságon kívül született gyermek és apjának köl-

csönös öröklését kétségbe vonná. Pedig öröklésjogi szabályaink még a házasságon kívül született gyermek apja utáni öröklését sem ismerték el és e szabályok tulajdonképpen ugyancsak változatlanok maradtak. Ebben az irányban is mindössze annyi történt, hogy a Csjt. még elnevezésben is megszüntette a házasságból és a házasságon kívül született gyermek közti különbséget anélkül, hogy öröklésjogi rendelkezést tett volna. Senki sem teszi fel a kérdést, hogy a családjogi rendezés önmagában elegendő-e a házasságon kívül született gyermek öröklésének a rendezésére? Mindenki természetesnek találja, hogy a házasságon kívül született gyermek helyzetének családjogi rendezése folytán a házasságból született gyermekkel öröklésjogi vonatkozásban is azonos jogállásúvá lett.

Kétségtelen, hogy az ősi magyar jog adopciónak alapgondolata és célja az öröklési jog biztosítása volt az örökbe fogadott részére. Valójában tehát nem is örökbe fogadásról, hanem helyesebben öröklésbe vagy örökségbe fogadásról volt szó. Ebből fejlődött ki a kapitalista jogrendszer örökbe fogadása, amely megtartotta a régi jog adopciónak most említett alapgondolatát. A Csjt. indokolása helyesen változott az alapvető, és helyesen mutatott rá a jogintézmény feudális-kapitalista sajátosságaira. Persze, egy törvény indokolása nem bocsátkozhat részletes jogtörténeti fejtegetésbe, nem ismertetheti, hogyan fejlődött és változott az örökbe fogadás intézménye a kapitalizmus, majd az imperializmus fejlődésének különböző szakaszaiban. De talán nem szerencsés a szóhasználat. A Csjt. indokolása ugyanis azt mondja: „A fejlődés későbbi szakában *elméletileg* az öröklési érdek némileg háttérbe szorult, a *gyakorlatban* azonban az örökbe fogadás legfontosabb célja továbbra is az öröklés biztosítása maradt.”

Úgy gondolom, hogy az „elméletileg” és a „gyakorlatban” szavakat helyesebb lett volna felcserélni. Aki a fejlődés későbbi szakát figyelemmel kísérték, azok

jól tudták, hogy az örökbe fogadásoknál az öröklési érdek éppen a *gyakorlatban* szorult háttérbe. Az örökbe fogadásnak nagyon sokféle és különböző célja volt, de alig fordult elő, hogy az örökbe fogadással az öröklést akarták volna biztosítani. Többnyire állampolgárság megszerzése végett kötöttek örökbe fogadási szerződést. Előfordult, hogy hiú emberek örökbe fogadás útján akartak rangot, címet vagy kettős nevet elérni, esetleg olyan nevet, amelyet egyszerű névváltoztatással nem tudtak volna megszerezni stb. Az esetek túlnyomó részében az örökbe fogadott nemcsak örökölni nem akart, de akárhányszor még anyagi áldozatot is hozott az örökbe fogadása érdekében.

Elméletileg azonban a jog továbbra is fenntartotta az örökbe fogadás céljaul az öröklés biztosítását. Sokáig nem is lehetett az öröklésről magában az örökbe fogadási szerződésben lemondani. E tilalom azonban többnyire csak üres formalizmus maradt, mert a gyakorlat ezt az akadályt egyszerűen úgy hidalta át, hogy az örökbe fogadott az öröklési jogáról nem az örökbe fogadási szerződésben, hanem az örökbe fogadást követően alkotott külön okiratban mondott le. Hogy ez az életben valóban így történt, azt a közjegyzői irattárak igen szemléltetően mutatják. Az örökbe fogadási szerződések mellett az esetek nagy számában csendben meghúzódnak az egyidejűleg felvett és az öröklésről való lemondást tartalmazó okiratok, mintegy bizonyítékul, hogy az örökbe fogadásnak nemcsak nem volt a célja az örökbe fogadott öröklése, hanem ennek még a lehetőségét is ki akarták zárni. A MTJ. már meg is engedi, hogy az örökbe fogadott az öröklési jogról magában az örökbe fogadási szerződésben mondjon le. A gyakorlatban tehát inkább minden egyéb volt az örökbe fogadás fő célja, mint az öröklés. Az elmélet azonban továbbra is ragaszkodott a régi jog adoptálásának alapelvehez.

A Csjt. természetesen másként rendezte az egész intézményt. A fő cél most már

valóban nem az öröklés, de nem is az örökbefogadással leplezett, vagy az örökbefogadással elérni kívánt egyéb törekvés. A Csjt. nem tekint az örökbefogadást csupán „imitatio naturae”-nak és nem ismeri el az utánzással együtt járó látszat-célokat és látszat-elveket. A Csjt. világosan és félre nem érthetően megjelöli az örökbefogadás célját: az örökbefogadó és a kiskorú örökbefogadott közötti családi kapcsolat létesítését. Nem fokozza azonban le az öröklést mellékes, esetleg elhanyagolható kérdéssé, hanem azt egyszerűen és magától értetődően a családi kapcsolat természetes és el nem választható velejárójának tekinti. *Az örökbefogadó és az örökbefogadott közötti kölcsönös öröklésjogi vonatkozás tehát önmagából az örökbefogadás jogintézményének újszerű rendezéséből folyik.*

Az örökbefogadónak az örökbefogadott utáni öröklése hozza magával, hogy megszüntnek kell tekinteni a *vérszerinti szülőnek* az örökbefogadott gyermeke utáni *öröklését*. A gyermeknek csak egy apja és csak egy anyja lehet. Amikor a Csjt. 51. § (1) bekezdése az örökbefogadott gyermeket az örökbefogadó gyermekének jogállásába helyezi, ezzel meg is szünteti a vérszerinti szülő szülői mivoltát. A vérszerinti szülő tehát nem is örökölhet örökbeadott gyermeke után, mert azzal, hogy gyermekét örökbeadta, megszűnt szülő lenni, és elvesztette öröklési jogát. A vérszerinti szülő e jogállásának megszünte azonban nem azonos tartalmú az öröklésjogi „kiesés” fogalmával. A vérszerinti szülő ugyanis az örökbeadás következtében olybá veendő, mintha soha nem is lett volna a gyermek szülője, és így helyébe sem léphetnek az ő törvényes örökösei.

Számunkra — akik megszoktuk, hogy az öröklés alapjaként a vérségi kapcsolatot tekintsük — talán szokatlan e sokat vitatott kérdésnek ilyen egyszerű megoldása. De álláspontomat alátámasztja az 1952:19. tvr. 6. § (3) bekezdése, amikor kimondja, hogy örökbefogadás esetén

az örökbefogadott gyermek születését újra kell anyakönyvezni és az anyakönyvben az örökbefogadó szülőket kell vérszerinti szülőkként bejegyezni.

II. Megvitatásra szorul az a kérdés is, hogy megilleti-e az öröklési jog az *örökbefogadott gyermeket az örökbefogadó rokonai után és viszont?*

A Csjt. 51. § (1) bekezdése a korábbi jogelvekkel azonosan mondja ki, hogy az örökbefogadott az örökbefogadó gyermekének a jogállásába lép. Az elmondottak alapján e szabályozásból önként következnie, hogy az örökbefogadott nemcsak az örökbefogadó után, hanem általában minden más személy után is ugyanúgy örököl, mint az örökbefogadó vérszerinti gyermeke. Ámde, a Csjt. 51. § (3) bekezdése — ugyancsak a korábbi szabályozással egyezően — kimondja, hogy „az örökbefogadás nem hat ki sem az örökbefogadó, sem az örökbefogadott rokonaira”. E korlátozás folytán a korábbi bírói gyakorlat úgy alakult ki és nyert törés nélkül állandó jelleget, hogy az örökbefogadottnak csak az örökbefogadó után adta meg az öröklési jogot, más személy után nem. Annak idején a Kúria 213. számú elvi határozatában kimondta, hogy: „az örökbefogadott gyermek csak a vele szerződő örökbefogadó szülők irányában nyer jogokat, öröklési joga tehát csak arra a vagyontárgyra terjed ki, amely az örökbefogadó szülők hagyatékához tartozik, de az örökbefogadó oldalági rokonaival szemben öröklési joggal nem bír.” E bírói gyakorlat indokolása: „Az örökbefogadás sem az örökbefogadottak között, sem ezek és egymás törvényes gyermekei között rokonsági köteleket és ennek következtében törvényes öröklést meg nem állapít. Hazai öröklési jogunk a törvényes vérségi kapcsolaton alapszik, az örökbefogadás pedig mint nem vérségi kapcsolaton alapuló jogviszony csupán az örökbefogadó szülők hagyatékára állapít meg jogokat az örökbefogadott javára.” (Dt. 3188/1907.)

Az egész bírói gyakorlaton végig vonul ez az álláspont már annak idején sem volt

túlságosan meggyőző. Nehezen lehetett már annak idején is megérteni, hogy ha valaki valóban gyermekévé fogad valakit, az így örökbefogadott miért nem osztozik teljesen a gyermek jogaiban és miért csak részben. Nehezen lehetett megtalálni a logikát abban, hogy miért nem öröklhetett az örökbefogadott gyermek az örökbefogadó netáni korábbi elhalálozása esetén például az örökbefogadónak a szülei után, amikor ugyanazt a vagyont mindenképpen megörökli, ha a véletlen szerencsésebb alakulása folytán az elhalálozások a természet rendje szerint következtek volna be és az örökbefogadó történetesen túléli a szüleit. E logikai törés magyarázata: a vérségi kapcsolat különleges értékelése. Talán érthető lenne a bírói gyakorlatnak ez az álláspontja, ha a jogrendszer — a vérségi kapcsolatot az öröklési jog kizárólagos alapjává téve — teljesen kirekeszti a jogügyleten alapuló öröklést, de következetlen az a kiegészítő megoldás, amely az egyik oldalon elismeri az örökbefogadott gyermek jogügyleten alapuló öröklését, más vonatkozásban azonban kizárja azt, azzal az indokolással, hogy öröklési jogunk a vérségi kapcsolaton alapul. Senki sem akarja a vérségi kapcsolat fontosságát elvitatni, de semmiképpen sem fogadható el az az álláspont, hogy a törvényes öröklést ne lehetne a családhoz tartozó, de a vérségi köteléken kívül álló személyre is kiterjeszteni. Az ilyen álláspont csak következetlen megoldásokra vezethet.

A Csjt. miniszteri indokolása hangsúlyozza, hogy a szocialista jogrendszerben az örökbefogadás célja: családi kapcsolatot létesíteni az örökbefogadó és az örökbefogadott között. Örökbefogadni ezért csak kiskorút lehet, az örökbefogadás nem szerződéssel, hanem a gyámhatóság engedélyével jön létre, és a vérszerinti szülők szülői felügyelete az örökbefogadással megszűnik. A Csjt. új rendezése más alapokra helyezi az örökbefogadás intézményét, és ez az új szabályozás csak akkor érheti el kitűzött célját, ha a családba — többnyire

egész kis korban — került gyermek és az örökbefogadó szülő vérszerinti gyermeke közti különbségek jogilag is, gyakorlatilag is eltűnnek.

Az örökbefogadás nem kényszer. Ha azonban valaki örökbefogadásra határozza el magát, ezt csak a következményekkel és az adottságokkal számolva teheti, és tisztában kell lennie azzal, hogy az örökbefogadott minden vonatkozásban az ő gyermekévé válik. Jogszabályaink még a külsőségekben is eltüntetni igyekeznek a vérszerinti és az örökbefogadott gyermek közti különbséget, amint ez az 1952:19. tvr. fentebb már ismertetett rendelkezéséből is kitűnik. Még inkább kell a különbségek megszüntetésére törekednünk az örökbefogadás öröklésjogi hatásai tekintetében.

A kérdés vizsgálatánál elsősorban azt kell eldönteni, hogy a Csjt. 51. § (3) bekezdésének az a korlátozása, hogy az örökbefogadás nem hat ki sem az örökbefogadó, sem az örökbefogadott rokonaira, elháríthatatlan akadályát képezi-e az örökbefogadott szélesebbkörű öröklésének? Azt hiszem, hogy nem képezi akadályát, és a Csjt. rendelkezései még az öröklésjog újabb szabályozása nélkül is lehetővé teszik az örökbefogadott széleskörű öröklését. Abból kell kiindulnunk, hogy a Csjt. 51. § (1) bekezdésének rendelkezése az örökbefogadott gyermek jogállásának általános és a jog minden területére kiterjedő megállapítását adja. Kétségtelen viszont, hogy a Csjt. 51. § (3) bekezdésének már hivatkozott második mondata az (1) bek. általános meghatározását bizonyos mértékben korlátozza. E korlátozás a jog mindazon területén érvényesülhet, ahol a rokonság, a rokonok jogintézménye szerepet játszik, de nem érvényesülhet öröklésjogi vonatkozásban.

Talán következetlennek és ellentmondónak látszik okfejtésem, hogy amíg a Csjt. 51. § (1) bekezdésének öröklésjogi hatást tulajdonítok, ezt ugyanakkor ugyanezen szakasz (3) bekezdésétől már megvonom. Úgy gondolom azonban, hogy éppen az 51. § említett két bekezdésének éles

szembeállítását mutatja és igazolja álláspontom következetességét. Nem kétséges, hogy a családjogi törvény öröklésjogi szabályokat nem tartalmazhat. A Csjt. 51. §-a sem tartalmaz öröklésjogi rendelkezést, hanem csupán családjogi szabályozásokat, amelyeknek öröklésjogi vonatkozásban kihatásai vannak. Az (1) bek. az örökbefogadottat a „gyermek” kategóriájába helyezi. A „gyermek” azonban már öröklésjogi kategória is, amelynek keretét a családjog határozza meg. A gyermek az öröklési jog szerint a legelső helyen álló törvényes örökös, de hogy kik tartoznak a gyermek kategóriájába, azt nem az öröklési jog, hanem a családjog határozza meg. Így lesz azután a Csjt. 51. § (1) bekezdésének — anélkül, hogy öröklésjogi rendelkezést tartalmazna — öröklésjogi kihatása.

Ezzel szemben a (3) bek. a „rokonok” tekintetében tartalmaz rendelkezést. A „rokonok” családjogi intézmény, de nem öröklésjogi fogalom, tehát a Csjt. 51. § (3) bekezdésének e vonatkozásban öröklésjogi hatása nem lehet, mert öröklésjogi szabályaink a „rokonság”-ot, a „rokonok”-at a törvényes örökösök körében nem ismerik. Törvényes örökös a gyermek, a szülő stb., de a „rokonok” nem törvényes örökösök. A testvérek vagy más oldalági örökösök nem azért örökölnék, mert ők az örökhagyó testvérei vagy unokatestvérei stb., hanem azért mert szülőjük vagy nagyszülőjük életben nem léte folytán az ő jogukon helyettük örökölnék.

Az örökbefogadott gyermek is azonos jogállásánál fogva — annak ellenére, hogy nem kerül rokonságba az örökbefogadó rokonaival — örökölni az örökbefogadó életben nem léte esetén e rokonok után, mert örökölnie kell mindazon személyek után, akiknek az örökbefogadó a törvényes örököse és akik után az örökbefogadó életben nem léte folytán az ő jogán az ő gyermeke hivatott öröklésre. Nem lehet tehát akadálya annak, hogy az örökbefogadott gyermek az örökbefogadó *korábbi halála* esetén örököljön az örökbefogadó szülei,

testvérei stb. után, mert az örökbefogadó halála folytán, mint az ő gyermeke, az ő helyébe, az ő jogaiba lép. Ilyen módon a Csjt. 51. § (3) bekezdésében foglalt korlátozás ellenére teljes öröklési jog illetheti meg az örökbefogadott gyermeket, és e korlátozás nem teszi szükségessé, hogy a törvény világos célkitűzése ellenére mesterségesen tegyünk vagyoni különbséget, és mesterségesen emeljünk válaszfalat a vér szerinti és az örökbefogadott gyermek között. Véleményem szerint tehát az örökbefogadottnak az örökbefogadó rokonsága utáni öröklése a jelenlegi öröklési szabályaink mellett is megoldható.

Más kérdés azonban, hogyan alakul az öröklés az *örökbefogadott hagyatékában*? E kérdés vizsgálatánál is abból kell kiindulnunk, hogy az örökbefogadó és az örökbefogadott között kölcsönös az öröklési kapcsolat, tehát a leszármazók és házastárs nélkül elhalt örökbefogadott hagyatékában az örökbefogadó szülő örököl. E jogelv elismerése mellett nem lehet kérdéses, hogy az *örökbefogadó életben nem léte esetén* az ő jogán az ő *leszármazói* örökölnék. Úgy gondolom, hogy ez a kérdés nem problematikus, mert általános öröklésjogi elv, hogy az elhalt vagy másként kiesett szülő helyett a leszármazói örökölnék.

A kérdés akkor válik problematikussá, ha az elhalt vagy kiesett örökbefogadónak *nincs leszármazója*. Az öröklési jog arra az esetre, ha szülők és szülői leszármazók nincsenek, úgy rendelkezik, hogy az *örökhagyó nagyszülői*, illetve életben nem létük esetén az ő leszármazói örökölnék. A Csjt. 51. § (3) bekezdése szerint azonban az örökbefogadónak a szülei nem rokonai és így nem nagyszülei az örökbefogadottnak, miáltal nem lehetnek sem ők, sem a leszármazói (az örökbefogadó oldalági rokonai) az örökbefogadott örökösei. Amíg tehát a Csjt. 51. § (3) bekezdésének — a fentebb kifejtettek szerint — nincs kizáró öröklésjogi hatása az örökbefogadottnak az örökbefogadó rokonai utáni öröklése tekintetében, addig a megfordított eset-

ben (az örökbefogadó felmenői és oldalági rokonainak az örökbefogadott utáni öröklése viszonylatában) már van, és ez a hatása kizárja az örökbefogadó felmenő és oldalági rokonainak az öröklését. Így azután a Csjt. 51. § (3) bekezdésének a rendelkezése miatt az örökbefogadott hagyatékában az örökbefogadóval és leszármazóival *lezárul* az örökösök köre, az örökbefogadónak más rokona már nem örökölhét.

Önként felmerül azonban az a további kérdés, hogy *ki örökölje* ilyen esetben az örökbefogadott hagyatékát? Erőltetettnek látszik az az álláspont, hogy ilyenkor az állam legyen a törvényes örökös. Ez nem szolgálna számbajövő államérdeket, viszont méltánytalanságot jelentene az állampolgárok oldalán.

A megoldást ismét a családjogi vonalon kell keresnünk. A Csjt. 51. § (3) bekezdése szerint az örökbefogadott az örökbefogadással nem kerül rokonságba az örökbefogadó rokonaival. Szülőket kap, viszont elveszti a vérszerinti szüleit. Rokonokat azonban nem kap, de nem is veszti el a vérszerinti rokonait, azok továbbra is rokonai maradnak. Az örökbefogadott hagyatékában tehát az örökbefogadó korábbi, leszármazó nélküli elhalálozása esetén a vérszerinti rokonok közül kerülnek ki az örökbefogadott örökösei. Minthogy pedig a vérszerinti szülő az örökbefogadással megszűnt szülő lenni és ezzel elenyészett a leszármazóra is kiterjedő hatállyal az örökbeadott gyermeke utáni öröklési joga — és ez az öröklési jog még az örökbefogadó elhalálozása esetén sem éledhet fel (erre sem ok, sem indok nincs) —, a vérszerinti nagyszülők, illetve azok leszármazói fognak az örökbefogadott hagyatékában örökölni. Ezek szerint az örökbefogadott hagyatékában a vérszerinti testvérek is csupán a nagyszülők jogán örökölhétnek.

A kifejtettek alapján tehát az örökbefogadott és az örökbefogadó rokonai közti öröklés *nem kölcsönös*. Amíg ugyanis az örökbefogadott örököl mint az örökbefogadó

fogadó gyermeke, az örökbefogadó rokonai után, addig az örökbefogadott hagyatékában az örökbefogadó rokonai közül csak a leszármazók örökölhétnek. Ha pedig az örökbefogadónak nincsenek leszármazói, az örökbefogadott hagyatékában az ő vérszerinti rokonai lesznek az örökösök.

Az örökbefogadott viszont nem örökölhét a vérszerinti rokonai után, mert ez a joga az örökbefogadással elenyészett. Vérszerinti szülőit ugyanis elvesztette úgy, mintha sohasem lettek volna a szülői, miáltal elvesztette az öröklési jogát a vérszerinti szülői és mindazon személyek után, akiknek a hagyatékában szülői jogán örökölhétne.

III. Nem fér e dolgozat keretébe, de egyébként sem kívánok az ági öröklés sokat vitatott alapkérdésével foglalkozni, még kevésbé állást foglalni a kérdés kodifikációs megoldása tekintetében, azonban a Magyar Jog hasábjain lezajlott és fentebb már említett vita igen élénken tárgyalta az *örökbefogadással kapcsolatos ági öröklést*, így a kérdés e részével is foglalkozni kell.

A vélemények többsége — a bírói gyakorlatnak megfelelően — általában tagadja az örökbefogadással kapcsolatosan az ági öröklés lehetőségét. Vannak, akik — a vérségi kapcsolatot fetisizálva — egyenesen tiltakoznak még annak a gondolata ellen is, hogy az örökbefogadással kapcsolatban ági öröklésről egyáltalában beszélhessünk. Még Beck Salamon is — az egyébként nagyon kitűnő cikkében¹ — azt az álláspontot foglalja el: „Az örökbefogadás az örökbefogadottat nem teszi az ágiság tagjává”. Ha ezt a megállapítást az ősiesség, Verbőczy Tripartituma, az Országbírói Értekezlet, sőt a Kúria gyakorlatának szelleme és szavai szerint vizsgáljuk, Beck Salamonnak kétségtelenül igaza van, és a megállapítása helyes és pontos. Úgy gondolom azonban, hogy ma, a Csjt. után, a jogi fogalmak tisztulásának előrehaladott stádiumában a kérdés ilyen felvetése és ilyen megválaszolása — ha nem is

¹ Magyar Jog 1955. évi 7. sz.

helytelen — de mindenképpen felesleges. Persze, ha a vérségi kapcsolatot tekintjük az öröklés egyetlen alapjának, és ha az öröklési jogban előd alatt még ma is csak azt a *nemző elődöt* értjük, akiről „az ősi vagy on az ivadéokra hárul”, akkor valóban a vitatott eredményre kell jutnunk. Azt hiszem azonban, hogy a hibás kiindulásból hibás eredményre jutunk.

Az elmondottakban igyekeztem kimutatni, hogy az örökbefogadott gyermek jogállása azonos a vérszerinti gyermek jogállásával. Kifejtettem azt is, hogy az örökbefogadás új intézményének a célja: a kis gyermek maradéktalan beolvasztása az örökbefogadó családjába, hogy lehetőleg még nyomokban sem legyen felfedezhető, hogy az örökbefogadott nem teljes jogú vérszerinti gyermeke az örökbefogadónak, és ezáltal az örökbefogadott gyermek ne érezze a származás okozta különbséget.

Ha igaz, hogy a Csjt. 51. § (1) bekezdése alapján az örökbefogadott gyermek örök-

lésjogi helyzete azonos a vérszerinti gyermekével, ha igaz, hogy az örökbefogadott éppen úgy megöröklí az örökbefogadó után az ági vagyont, mint a szerzeményt, tehát — vérségi kapcsolat nélkül — az ági vagyonban is örökös lehet, akkor arra az eredményre kell jutnunk, hogy ma már a törvényes öröklés alapja nem kizárólag a vérségi kapcsolat, hanem inkább a családi kapcsolat, és hogy az ági öröklés alapja ma már nemcsak a vérségi közösség, hanem a jogközösség is lehet.

Ahogy közömbös a gyermek öröklésénél, hogy a hagyaték ági vagy szerzeményi jellegű, ugyanúgy közömbös lehet az ági vagyon e jellegének szempontjából, hogy a gyermek vérszerinti vagy örökbefogadott. S ez nemcsak az örökbefogadott és az örökbefogadó közvetlen viszonylatában érvényesülhet, hanem mindenütt, ahol a gyermek a szülője jogán örökl.

Hegyháti István

Pécsi akadémiai napok

A Magyar Tudományos Akadémia, hazánk legfőbb tudományos fóruma országosan irányítja a különböző tudományterületeken folyó kutatómunkát. Ez az irányító tevékenység az ötéves és éves tudományos tervek megalkotása, a tervek alapján folytatott tudományos kutatómunka ellenőrzése és ösztönzése mellett többek között megnyilvánul abban is, hogy az Akadémia, az MTA különböző Osztályai, az egyes főbizottságok, valamint az utóbbiak szakbizottságai kongresszusokat, konferenciákat, tudományos ülésszakokat, ankétokat rendeznek, amelyek jellegüktől függően különböző szinten seregszemléi az egyes területeken elért eredményeknek, ugyanakkor kiindulópontjai is a további alkotó munkának.

A mi területünkön kiemelkedő jelentőségű volt az Akadémia által 1954 decemberében rendezett, nemzetközi méreteket

öltött, Állam- és Jogtudományi Kongresszus, de ugyanezt a célt, az állam- és jogtudomány területén folyó tudományos kutatómunka előbbrelendítését, a gyakorlat szükségleteinek kielégítését szolgáló tudományos munka ösztönzését és aktivizálását célozzák az Állam- és Jogtudományi Főbizottság, valamint a főbizottság egyes szakbizottságainak ankétjai, vitái.

Különösen öröndetes, hogy e tudományos megmozdulások az utóbbi időben mind gyakrabban kerülnek a *vidéki* tudományos központokban megrendezésre és ezáltal vidéki kutatóink még szorosabban kapcsolódhatnak be az országos kutatómunkába, ugyanakkor e megmozdulások is lehetőséget adnak arra, hogy a helyi problémák feltárásával még szélesebbre vonjuk azon kérdések körét, amelyek a tudomány részéről állásfoglalást igényel-

nek. Másrészt pedig kiváló alkalmat nyújt annak arra, hogy vidéki viszonylatban is elmélyítsük a tudományos munka iránti érdeklődést, szélesítsük az e munkában résztvevők számát; alkalmat adnak annak elérésére, hogy a vidéki párt- és állami szervek vezetői, dolgozói fokozottabban igényeljék a tudomány segítségét feladataik megoldásához. Ezek a megmozdulások tehát, amelyek közül az állam és jogtudomány területén a budapesten megrendezett ülészakok mellett csak a szerződési rendszerünk továbbfejlesztésének gyakorlati kérdéseit tárgyaló pécsi, valamint a tanácsi szervezet időszerű kérdéseivel foglalkozó szegedi szekcióülésekre utalok¹ — a gyakorlat talaján álló, azt előbbre vivő és abból merítő marxi—lenini állam- és jogtudomány fejlődését szolgálják.

*

A fenti gondolatok jegyében bírtak nagy jelentőséggel a *Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya által 1955. szeptember 30 — október 1-e között megrendezett Pécsi Akadémiai Napok*.² Itt Fogarasi Béla akadémikus megnyitó előadása után a II. Osztály keretébe tartozó tudományterületek közül a *történettudomány, az állam- és jogtudomány, valamint a földrajztudomány* művelői tartották meg csoportüléseken a kitűzött témakörökből referátumaikat,³ amelyeket élénk vita követett.

Fogarasi Béla akadémikus „A materia-

lizmus és idealizmus harca a jelenkori filozófiában” című megnyitó előadásában, amely egyben az Akadémiai Napok munkája szempontjából alapvetésnek tekinthető, rámutatott arra, hogy a materializmus és idealizmus harca átvonul a filozófia egész történetén. A filozófia alapvető kérdése évezredek óta a lét és a tudat viszonya. Aszerint, hogy a filozófia milyen választ ad erre az alapkérdésre, két egymással szembenálló filozófiai irány alakult ki: az egyik a materializmus, a másik az idealizmus. Az idealizmust helyesen cáfolni annyit jelent, mint nemcsak társadalmi jellegét, osztályjellegét felkutatni, hanem ismeretelméleti érveit szétzúzni és ezzel kapcsolatban a helyes álláspontot kifejteni. Úgy kell cáfolnunk, hogy egyszersmind kialakítsuk a materializmus álláspontját igazoló, támogató új érveket s ezzel rámutassunk a materializmus állandó fejlődésére, gazdagodására és így hozzájáruljunk magához elhhez a gazdagodáshoz.

A természettudomány bizonyos ágainak, elsősorban a fizikának és a kozmológiának fejlődése folyamán ma olyan helyzet alakult ki, amelynek ellentmondásait, nehézségeit a tudomány még nem tudja megoldani. Az idealizmus ebből táplálkozik, ebből igyekszik új érveket kovácsolni, a bizonytalanságnak azt az atmoszféráját megteremteni, amely például a jelenkori atomfizika kérdései körül kialakult. Ma az idealista filozófusok sokkal ravaszabb módon kódósítják az idealizmus fogalmát, mint azelőtt. Leibniz, Fichte, Kant és Hegel nyíltan és büszkén vallották, hogy ők idealisták. A természettudomány és a társadalomtudomány mai eredményei mellett ez nem ajánlatos. Ennélfogva az idealizmus mai képviselői azt állítják, hogy ők nem materialisták és nem idealisták — ők pozitivisták, csak a pozitív tényekhez ragaszkodnak. Ez az érvelési mód rendkívül megtévesztő a természettudósok számára, akik valóban szeretik a pozitív tényeket, pedig itt a „pozitív” hangoztatása nem egyéb, mint az

¹ Vö. Jogtudományi Közlöny 1955. 5. és 6. számát.

² Amelyek a II. Osztály által önállóan rendezett első vidéki Akadémiai Napok, mivel az 1954 márciusában lezajlott *Debreceni Akadémiai Napokat* a MTA II. osztálya közösen rendezte a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályával.

Érdekes, bár nem helytálló a Dunántúli Naplónak az a megállapítása, hogy az orvosok és természetvizsgálók 1845-ös *gyűlése* óta, tehát 110 esztendeje hasonló jelentőségű tudományos ülés nem volt Pécsen. (Vö. a lap 1955. október 9-i számát.)

³ A továbbiak során Fogarasi akadémikus előadásának ismertetése után az állam- és jogtudományi csoportüléseken elhangzott referátumokkal és az ezekhez kapcsolódó vitákkal foglalkozom — P. T. (A *történettudományi* ülések keretében a következő előadások hangzottak el: Klein Jánosné, 1919 mozgalmi Baranyában; Babics András, Az ércutatás története a Mecsek hegységben. A *földrajztudományi* üléseken elhangzott előadások: Kádár László, A folyókanyarulatok kialakulása és az emelkedő hegységek áttörésében való szerepe; Szabó Pál Zoltán, A fiatal kéregmozgások geomorfológiai jelentősége Pécs környékén).

idealista filozófiai tan ködösítése. Ismeretelméleti vonatkozásban az idealizmus, mint agnoszticizmus jelentkezik. Engels az angol természettudósok agnosztikus felfogásával foglalkozva még azt írta, hogy az agnoszticizmus Angliában sokszor szégyenlős materializmus. Ez akkor valóban helyes volt olyan természettudósok nézeteire vonatkoztatva, mint Thomas Huxley, a kiváló angol darwinista. Ma az agnoszticizmus értelme lényegesen megváltozott. A mai agnosztikusok nem szégyenlős materialisták, hanem szégyenlős idealisták, akik nem akarják magukat idealistáknak nevezni, mert jól tudják, hogy a természettudósok többségének józan érzelme tiltakozik a kimondott idealizmus ellen és azt nem tartja tudományos álláspontnak.

Ami a materializmust illeti, ott arra kell vigyázni, hogy a materializmus korszerű formáját semmiféle vonatkozásban sem szabad összekeverni és összetévesztetni a mechanikus materializmussal. A mechanikus materializmus Marx előtt haladó elmélet volt a középkori skolasztika, teológia, a reakciós idealizmus ellen folytatott harcban. A dialektikus materializmus fellépése és kidolgozása után a mechanikus materializmus elmaradt, helytelen felfogás, amely a fojlódás kerékkötőjévé vált. A régi materializmus egyik hibája az volt, hogy csak szemléleti materializmus volt, vagyis a tudatot valami passzív szemlélő anyagnak fogta fel. A marxi materializmus ezzel szemben hangsúlyozza a tudat aktív jellegét, s a pavlovi tan ennek a természettudományi megalapozását is nyújtja. A marxi materializmus a legeszkélyebb mértékben sem tagadja a tudat, a lelki, szellemi tényezők óriási társadalmi szerepét, s éppen a marxi materializmusnak egy olyan kiváló képviselője, mint Sztálin, volt az, aki napjainkban nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az eszme, az elmélet, a haladó társadalmi nézetek óriási mozgósító, szervező erővé válnak, amelyek előbbre viszik a társadalmi fejlődést. A materialista felfogás az elmélet és a gyakorlat szorosabb összekapcsolásával hatal-

mas erővé válik, amely nemcsak a szó szűkebb értelmében filozófiai, hanem a szó legtágabb értelmében vett eszmei erő. A marxi filozófia számára ma a feladat abban áll, hogy tevékenyen részt vegyen a világ átalakításában. Ebben az értelemben folyik ma fokozott erővel a materializmus harca az idealizmus ellen.

Az állam- és jogtudományi csoport első két előadását Szamel Lajos, a pécsi tudományegyetem államjogi és államigazgatási jogi tanszékének vezetője és Kocsis Mihály, a pécsi jogtudományi egyetem dékánja tartotta.

Szamel Lajos „Igazságszolgáltatás és a tanácsok” című előadásában hangsúlyozta, hogy a bíróságok és az államhatalom helyi szervei, továbbá a bíróságok és a tanácsai szervezethez tartozó államigazgatási szervek kapcsolatából eredő problémák — a kapcsolatformák sokféleségének megfelelően — igen számosak. Előadásában a témának csak egy fő szektorára tért ki, nevezetesen a bírói és a tanácsai igazgatási szervek aktusainak kérdésére. Az állami szervek aktusainak két főcsoportja a normatív és a konkrét aktus. Az államigazgatási szervek legtöbbje mindkétfajta aktus kibocsátásához rendelkezik hatáskörrel, a bíróságok azonban csak konkrét aktusokat adhatnak ki. Az államigazgatási szervek normatív aktusainak a bíróság előtti helyzetével kapcsolatban a kérdést úgy szokták feltenni: ítéelhetnek-e a bíróságok az egyes jogesetekben a jogszabályok törvényessége felett. A felelet tételes jogilag és jogelvíleg egyaránt tagadó, de nem vezet teljes megoldáshoz. Az előadó szerint más kérdés az, hogy a bíróság vizsgálhatja-e a jogalkotás törvényességét (csak az államigazgatási szervek normatív aktusait tartva szem előtt) és más kérdés az, hogy ítéelhet-e abban. Előbbit nem lehet elkerülni, hiszen a bíró a hatályos jog alapján köteles ítélni, s viszont a hatályosság az érvényességet megelőző probléma (ez utóbbi pont vezet el a jogalkotás törvényességéhez). Ha kétely merül fel, a bíróságnak az érvényességet vizsgálnia kell.

Nem mondhatja azonban ki, hogy az adott normatív aktus érvénytelen, hanem észleletével illetékes szervhez kell fordulnia, s az ügyben ennek állásfoglalásáig nem dönthet. Előadó szerint helyes lenne, ha a jogszabály érvényessége felett való döntés joga a Népköztársaság Elnöki Tanácsát illetné. Ha az érvénytelenségi vitában csupán államigazgatási normatív aktusok szerepelnek, úgy a Minisztertanács határozzon, ha pedig tanácsszervek aktusairól van szó, akkor az 1954. évi X. tv. szerint illetékes tanács, illetve végrehajtó bizottság. Ezzel kapcsolatban az előadó kifejtette, hogy a tanácsok szakigazgatási szervei csak az alájuk rendelt szervek (vállalatok) felé adhatnak ki normatív utasítást, a lakosság jogviszonyait érintő jogszabályt azonban nem bocsáthatnak ki.

A konkrét aktusok körében az előadó behatóan elemezte, mi történjék akkor, ha konkrét államigazgatási aktus meghozatalához előzetes bírói döntés szükséges és ilyen nem áll rendelkezésre. Véleménye szerint három megoldás képzelhető el — esetleg egymás mellett is: a) az államigazgatási szerv a bírói döntés megszerzésére határidőt tűz, s ha az eredménytelenül telik el, az ügyben bírói döntés bevárása nélkül határoz. Ez lényegileg fordított viszonylatban a Pp.-ben foglalt megoldás analógiája, de elvileg a legkevésbé alátámasztható; b) speciális jogszabályok jogosítsák fel az államigazgatási szerveket arra, hogy az érdekeltek mulasztása esetén a határozatukhoz szükséges bírói döntés megszerzésére irányuló eljárást maguktól kezdeményezzék; c) az államigazgatási szerv, ha a bírói döntést megszerezni nem sikerül, az ügyet tegye át a bírósághoz, az áttétel — amennyiben a praeiudiciálisnak minősített kérdésben a bíróság döntési jogosultsága tényleg fennáll — legyen devolutív hatályú, s a bíróság az adott államigazgatási ügyben is döntsön.

Az előadó idevágó fejtegetései két alaptételre épültek: a hatáskörök sérthetet-

lenségére és a közérdek, valamint a polgárok jogai hathatós védelme követelményére. A konkrét aktusok körében az előadásban bő teret kapott az, vajon a tárgyalt szervek vizsgálhatják-e egymás konkrét aktusainak hibátlanságát. Az ezzel kapcsolatos főbb megállapításai a következők: az államigazgatási szervek bírói aktus hibás vagy nem hibás voltát nem vizsgálhatják. A bírói függetlenség elve minden efféle jogot eleve kizár. Arra azonban természetesen van lehetőség, hogy a tanácsi és más szervek felhívják a megfelelő ügyészi vagy bírói szervek figyelmét a hibásnak tartott bírói aktusra. A bíróságoknak nincs általános joguk államigazgatási konkrét aktus vizsgálására. Erre csak akkor kerülhet sor, ha az államigazgatási aktusnak az előttük folyó ügy elbírálásánál jelentősége van. Hangsúlyozta az előadó, hogy itt azon túlmenő kérdésről van szó, mint ami a praeiudiciálisnak minősíthető kérdéssel kapcsolatban jelentkezik. A bíróság nem vehet tárgyalás alá jogszabályokban meghatározott kivételektől eltekintve olyan keresetet, amely püsztan államigazgatási aktusnak bíróság előtt való megtámadására irányul. A fenti helyzet beálltakor a megoldás saroktétellei előadó szerint: nem lehetséges a dolgozók egységes államhatalmát megtestesítő szocialista államrendben olyan helyzet bekövetkezése, hogy ugyanabban a kérdésben két állami szerv döntése ellentmondó legyen, továbbá, hogy a bíróság nem fogadhat el hibátlannak minden további nélkül olyan államigazgatási aktust, amelynek hibátlansága vitás. A konkrét aktusok közül a konkrét utasítások bírói elemzését azok természetéből folyó sajátosságaik kizárják. Ez a tétel az előadó véleménye szerint lényegileg kiküszöböli azt a veszélyt, hogy a bírósági döntés a tervgazdálkodást zavarja. Kivételesen, meghatározott tárgyban hozott egyéb államigazgatási aktusokra is lehet ellenkező szabályt megállapítani.

Az előadó befejezésül hangoztatta, hogy az általa adott megoldási javaslatokban

nyoma sincs a közigazgatási bíráskodáshoz való közeledésnek, továbbá, hogy javaslatait perspektívikusan kell — megvalósításukat illetően — szemlélni. Azt azonban kétségtelennek tartotta, hogy az államigazgatási döntésekkel szemben a bírói jogvédelem igénybevételének lehetősége — a szovjet tapasztalatokból világosan kitűnően — a fejlődés iránya.

Kocsis Mihály „A bírói munka a tanácsai feladatok tükrében” című előadásában foglalkozott az igazságszolgáltatás fogalmával és rámutatott, miszerint elvileg tisztázatlan az a kérdés, hogy mily határai vannak az igazságszolgáltatás tartalmának, így a bírói működésnek, a bírói munkának. Tárgyalta a bíróság helyét az állami szervek rendszerében és kiemelte, hogy a bíróság, mint az egységes államhatalom egyik fontos szerve, nem minősíthető sem hatalmi, sem államigazgatási szervnek, s hogy a bíróság részvétele az állam működésében „sajátos jellegű”, tevékenységét sajátos bírói eljárás során végzi. Jellemző rá, hogy függ a bíró adottságaitól, hogy sajátos feladatok megvalósítását — ténykérdések és jogkérdések eldöntését célozza, döntő szerepre jut benne a jogtudat és a bírósági meggyőződés. Az előadás ezt követően taglalta a tanácsai feladatok és a tanácsai működés sajátosságait, megállapította, hogy a feladatok szinte a teljes állami, társadalmi és gazdasági életet átfogják, azok jelentősebb része érdemben és lényegében találkozik, sőt azonos azokkal a feladatokkal, amelyeket alkotmányunk, a bírósági szervezetről szóló törvényünk, valamint a büntető és polgári perrendtartásról szóló törvények, rendelkezések a bíróság feladataul jelölnek meg. Előadó vizsgálta, hogy az érdemben egységes és azonos feladatokat a bíróság sajátos jellegű munkamódszereivel hogyan szolgálja úgy, hogy az egyben összhangban legyen a tanácsai tevékenységgel, ne fékezze a tanácsai működést, hogy a két tevékenység kölcsönösen előmozdítsa egymást.

A tanácsai és bírósági tevékenység találkozását két részben — a tevékenységek

találkozásának jogi formái és a tényleges találkozás jellemzőinek vonalán tárgyalta. Kiemelte, hogy a tanács saját hatáskörében hozott határozata jogilag kötelező a bíróságokra, azt nem hagyhatták figyelmen kívül, még kevésbé tehetik félre vagy bírálhatják felül, egyben utalt arra, hogy bíránk helyenként ilyen helytelen gyakorlatot követtek, ami nemcsak szándékos és mindig rosszhiszemű támadást jelentett a tanácsok ellen, de kapcsolatos volt a védelem rosszhiszemű törekvésével, amely arra irányult, hogy amit a tanácsai eljárásban nem sikerült elérnie, azt a bíróság által szankcionáltassa. Az előadó ugyanakkor leszögezte, hogy a tanács törvénytelen „határozata” nem kötelező a bíróságra. Ha ugyanis a bírósági eljárás alatt olyan komoly adatok és szempontok merülnek fel, amelyek kétségesse teszik a tanácsai határozat törvényességét, akkor ez adatok vagy szempontok közlése mellett a határozatot hozott tanácshoz kell fordulni, a büntetőeljárást pedig a Bp. 144. (1) pontja alapján fel kell függeszteni. Ha a tanács ezt követően a döntést fenntartja, vagy újabb döntést hoz, úgy ez már kötelező a bíróságra. Polgári eljárásban a tanácsai határozat ténymegállapításait vitássá lehet tenni, a döntést magát azonban a polgári bíróság is köteles alapul venni. E kérdéssel kapcsolatban hangsúlyozta az előadó, hogy a bíróságnak adott ügyben senki, tehát a tanács sem adhat utasítást.

Ezt követően az előadás vizsgálta a tanács kapcsolatát a tanács alá nem rendelt szervekkel és megállapította, hogy a tanács és a VB figyelemmel kíséri a bíróság tevékenységét, de sem a bíróságot, sem a vezetőséget — általában nem számoltathatja be. A beszámoltatás (amely tehát nem terjedhet ki az érdemi bírósági tevékenységre) csupán a dolgozók érdekében hozott szociális, kulturális, egészségügyi és munkaügyi szabályok megtartása keretében történhet. A bíróság és a tanács, illetve a VB közötti törvényes kapcsolat formájaként utalt az előadás a VB által egybehívott negyedévi értekezletekre, ame-

lyeken helyes, ha a bíróság elnöke részt vesz.

Ami a bírósági és a tanácsi munka tényleges találkozásának kérdését illeti, itt az előadó hangoztatta, hogy a bíróságnak igen jól kell ismernie a tanács soronlevő feladatait, s utalt arra, hogy legfontosabb bírósági feladat a gyors és egyben találó ítélkezés a kampányfeladatokkal kapcsolatos visszaélések bírói megtorlásában, amire elsősorúan kell a tanács segítsége is.

A két előadást követő *vita* igen nagy-számú felszólalói között bírák, ügyvédek, egyetemi oktatók és tanácsi dolgozók fejtették ki nézeteiket az elhangzott problémákkal kapcsolatban és bírálataikkal, az előadott tételeket alátámasztó, azokhoz kapcsolódó személyes tapasztalataik ismertetésével, az egyes kérdések megoldását célzó javaslataikkal az ülészak eredményességét mozdították elő. A vitát az elnöklő *Szabó Imre*, az MTA lev. tagja foglalta össze. Ennek során értékelte az előadásokat, komoly feladatként jelölte meg a bíróságok és a tanácsok közötti szervezeti kapcsolatok további kimunkálását. A probléma eljárási vonatkozásait illetően — annak hangoztatása mellett, hogy ennek jelentőségét nem szabad eltúlozni — kiemelte, hogy a fejlődés a bírói munka jelentőségének növekedése felé mutat. A vita külön pozitívumaként szögezte le, hogy az felhívta a bírósági és tanácsi dolgozók figyelmét munkájuk közös voltára, ugyanakkor fogyatékossgákként mutatott rá arra, hogy a tanácsi dolgozók részéről az indokoltan elvártnál gyengébb érdeklődés nyilvánult meg az eredményes működésük szempontjából kétségtávol fontos problematika iránt.

Az Akadémiai Napok jogi rendezvényeinek keretében tartotta Pécsen az *Állam- és Jogtudományi Főbizottság nemzetközi jogi szakbizottsága* ülését, amely *Flachbart*

Ernő egyetemi tanárnak az *önrendelkezési jogról* szóló előadását vitatta meg.¹

*

Az Akadémiai Napok második napján, a csoportülések lezárása után a résztvevők szűkebb köre előtt *Szabó Imre* osztálytitkár és *Fogarasi Béla*, az MTA alelnöke értékelték a végzett munkát.

Szabó Imre kiemelte az elhangzott előadások többségének kutatójellegét, ami egyben a részletkérdések további tanulmányozására kötelez. Pozitívumként jelentkezik a vidéki hozzászólók jelentős száma, bár a helyi értelmiség bevonása szélesebb körű is lehetett volna. Az Akadémiai Napok megmutatták, hogy a helyi szervek tudományszervezési feladatainak megoldása során még vannak kihasználatlan lehetőségek. Rámutatott a helyi tudományos munka során jelentkező kétoldalú veszélyre: a provincializmusra, ami kizárólag helyi problémák előtérbe állításához vezet és a másik végletre, amely a helyi sajátosságok figyelmen kívül hagyásában, csupán általános kérdések vizsgálatában jelentkezik. A vidéki tudományos központok komoly feladatuként jelölte meg a helyi gyakorlati szakemberek fokozott bevonását a tudományos munkába. Az MTA vonatkozásában azt a következtetést vonta le az Akadémiai Napok során szerzett tapasztalatokból, hogy el kell mélyíteni kapcsolatait a helyi tudományos szervezetekkel.

Fogarasi Béla akadémikus hangsúlyozta, hogy pártunk és kormányunk követelményként állítja tudósaink elé: nyújtsanak szakterületeiken gyakorlati segítséget a szocializmus építéséhez. Ezzel összefüggésben foglalkozott az ideológiai fejlődés kérdésével, ami megköveteli, hogy fokozódjék a marxi—lenini ideológia mélyreható felhasználása a tudományos munkában, megköveteli, hogy tudományos dolgozók szilárd ideológiai alapon állva végezzék pártunk és népünk célkitűzéseit szolgáló munkájukat.

P. T.

¹ Az előadás ismertetésére a nemzetközi jogi szakbizottság üléseinek tárgyalása során visszatérünk — Szerk.

Az ügyészi általános felügyelet elvi alapjai*

I. Az általános felügyelet jellege és jelentősége

1. Lassanként szólamszerűvé válik az ügyészség problémáinak feldolgozása kapcsán annak hangoztatása, hogy népi demokráciánknak új, rendkívül fiatal intézményével állunk szemben. Tény, hogy új szocialista ügyészi szervezetünk mindössze $2\frac{1}{4}$ évvel ez- előtt jött létre. Némi együttérzést tehát valóban nem lehet megtagadni a tudomány dolgozóitól és az ügyészség funkcionáriusaitól, midőn — a szocialista magyar ügyészi szervezet fiatalságára, viszonylag csekély tapasztalatára való hivatkozással — lényegileg elnézést és kíméletet igényelnek maguk számára munkájuk megítélésében. Mindamellett — úgy vélem — most már itt az ideje, hogy változtassunk ezen a formulán: hagyjunk fel annak sablonszerű ismétlésével, hogy új ügyészségünk még alig múlt két éves. Inkább térjünk rá annak egyre határozottabb tudatosítására, hogy népi demokratikus államunknak e fontos intézménye mögött már több mint kétéves fejlődés, tapasztalatgyűjtés áll és hozzáférhetők számára a szocialista tábor országai, a Szovjetunió és a népi demokratikus államok új típusú ügyészségi munkájának értékes tanulságai is. A bizonyos mértékig kétségkívül jogos türelmi idő elteltével most már ne elsősorban mulasztásaink és hibáink mentő körülményeit keressük, hanem inkább új, indokoltan magasabb követelményeket támasszunk önmagunkkal, a tudományos és gyakorlati munkával szemben.

A belső szemléleti mód ilyen megváltoztatásának szükségességére talán legkivált éppen az általános felügyelet kapcsán érdemes felhívni a figyelmet. Ezt a felfogást számos érveléssel lehet alátámasztani.

2. Mindenekelőtt úgy tűnik, hogy az imént jelzett *önmegnyugtató* veszélye az ügyészi munkának éppen ezen a területén a legnagyobb, egyszerűen annál fogva, hogy az általános felügyelet valóban új ügyészi funkció. Az ügyészi munka régebben is ismert területeinek (a bűnüldözéssel, a polgári eljárásbeli szórványos részvétellel és a büntetésvégrehajtással kapcsolatos ügyészi teendőknél) szocialista jellegű szervezeti, tartalmi és területi átalakítása mellett a proletariátus államhatalma az általános felügyelet képében teljesen új feladatot bízott az ügyészségre.

A törvényesség feletti általános felügyeletnek a kormánytól és a helyi „önkormányzat”-tól független szerv útján való biztosítása: olyan feladat, melyet a burzsoázia állam nem tud és még kevésbé akar megoldani. A burzsoázia nem érdekelt abban, hogy saját állami szerveit a közigazgatástól független törvényességi felügyeletnek vesse alá. A tőkés államot, mely — különösképpen az imperializmus korszakában — egyre nyíltabban és rendszeresebben rúgja fel saját törvényeit, az efféle ellenőrzés csak gátolhatná alapvető feladatának, a dolgozók kordábantartásának és a kizsákmányolás feltételei biztosításának a teljesítésében. A burzsoáziának gyakran éppen ahhoz fűződik érdeke, hogy a közigazgatás szerveit ne feszélyezzék törvényességi szempontok az osztályelnyomás megvalósításában. Ez a magyarázata annak, hogy a burzsoázia államokban vagy egyáltalán nincs

* A MTA Jogi Főbizottsága Államjogi, valamint Törvénykezési jogi szekciójának és a Legfőbb Ügyészségnek a rendezésében az ügyészi általános felügyelet időszaki elvi kérdéseiről 1955. november 10–12. között megtartott ankéton elhangzott előadás rövidített szövege.

törvényességi felügyelet az állami szervek tevékenysége felett, vagy ha van is (pl. közigazgatási bíróság stb. formájában), az rendszerint másodrendű kérdésekre (közszolgálati illetményügyek, adóügyek stb.) szorítkozik, illetőleg éppen a kormány politikája hatékony eszközének a szerepét tölti be, az önkénynek jogi formákkal való dekorálására hivatott (pl. a nyugat-németországi ún. alkotmánytörvényszékek és közigazgatási bíróságok).¹

A tőkés államrendszer és a burzsoá törvényesség lényegével nem fér össze a kormánytól független ügyészség felállítása és felruházása az állami szervek működése feletti törvényességi felügyelet jogával.

Ezen a területen tehát nem csupán tartalmi, terjedelmi és szervezeti változásról van szó, hanem teljesen új feladatkörnek új formái keretek között történő betöltéséről. Ennélfogva szocialista ügyészségünk felállításakor itt még *formai elemeket* sem tudunk átvenni a múltbeli magyar ügyészségtől s teljesen újonnan kellett kialakítani — a szovjet példa alapján — ennek az ügyészi munkaterületnek nemcsak tartalmát, hanem módszereit és — úgyszólván — technikai jellegű, eljárási mozzanatait is. Az általános felügyelet terén egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben használhatják fel ügyészeink a régi ügyészi szervezetben szerzett tapasztalataikat.

Az általános felügyelet egészének ez az újszerűsége ilyenképpen magában hordja egyfelől annak a lehetőségét, hogy huzamosan belenyugszunk problematikus jellegébe, a munka során jóformán kezdettől fogva felmerülő nehézségekbe és túlbecsüljük ezeket a nehézségeket, másfelől azonban azt is, hogy — nem ismervén még eléggé a munkaterületet — alábecsüljük az általános felügyelet jelentőségét.

Új ügyészségünk dicséretére legyen mondva, az első helyen említett lehetőség nem vált valósággá és ügyészeink — legtöbbször az elmélet munkásait megelőzve — kezdeményező módon maguk fogtak hozzá az általános felügyelet kérdéseinek feldolgozásához. Az utóbb említett veszély azonban — különösen eleinte — elég reálisnak mutatkozott. Az ügyészek tekintélyes része az első időkben nagyobb érdeklődéssel fordult a régi ügyészi munka területe, a bűnüldözés felé és az általános felügyeletet mellékesként, gyakran érdektelenül kezelte.² Ennek a jelenségnek — a feladat szokatlan mivoltán túlmenően — természetesen egyéb okai is voltak, többek között szervezési fogyatékok; pl. az, hogy az általános felügyeleti munkát belsőleg nem különítették el megfelelően az ügyészség egyéb munkaterületeitől: a bírósági vagy nyomozási felügyeletet végző ügyész a megyei ügyészségen is gyakran ellátta az általános felügyeleti munkát is.³ Az általános felügyelet jelentőségének kezdeti fel nem ismerését mutatja az is, hogy egyes ügyészek tehernek, felesleges időtöltésnek tartották a tanács végrehajtó bizottságának ülésén való részvételt és előfordult, hogy rendszeresen távolmaradtak a végrehajtó bizottsági ülésekről.⁴

Az efféle — valóban fiatalkori — hibákat ügyészségünk már nagyban-egészben levetközte, de azt még mindig nem mondhatjuk, hogy az általános felügyeleti munka jelentősége mindenki előtt kellő mértékben világos lenne. Márpedig enélkül a kifogásolt szemléleti mód megváltoztatására nem nagyon számíthatunk.

3. A szocialista ügyészség munkájában az általános felügyelet egyik legfontosabb, mondhatni alapvető jelentőségű funkció.

Tudvalevő dolog, hogy a szocializmus építésének egyik legfőbb eszköze a *szocialista állam*, amelynek maximális megerősödésén keresztül vezet a szocializmus és kommuniz-

¹ Jól bizonyítja ezt a Németországi Kommunista Párt betöltése végett a karlsruhei szövetségi alkotmánytörvényszék előtt 1954-ben indított per.

² Vö. A törvényesség feletti általános ügyészi felügyelet elvi és gyakorlati kérdései. Budapest, 1954. 8. old., valamint Ügyészségi Közlöny 1954. évi 3. sz. 33. old.

³ Vö. Tóth Lajos: Beszámoló az ügyészi szervezet általános törvényesség feletti felügyeleti munkájáról (Ügyészségi Közlöny, 1954. évi 2. sz. 9. old.).

⁴ Vö. Mező Imre: A helyi tanácsok és az ügyész kapcsolatáról (Állam és Igazgatás, 1955. évi 1–2. sz. 37. old.).

mus megvalósításának útja. A proletariátus állami akarata a szocialista állam *törvényeiben és egyéb jogszabályaiban ölt formát*. A jogszabályok megtartásának biztosítása éppen a proletariátus diktatúrájának, a munkás-paraszt szövetségen alapuló szocialista államnak a megerősítését szolgálja. Ebben rejlik a *szocialista törvényesség* megszilárdításának jelentősége, egyben a törvényesség megtartása feletti legfőbb felügyeletet gyakorló *ügyészség* fontossága a szocialista állam szerveinek rendszerében.

A törvényesség megtartása feletti legfőbb felügyelet feladatát betöltő szocialista ügyészségnek kiemelkedő, politikai szempontból egyik legértékesebb, az állami szervek munkájával kétségtől a legszélesebb területen érintkező funkciója az általános felügyelet. El lehet mondani, hogy az ügyészi általános felügyeleti munka alá nem becsülhető hatást tud gyakorolni a körébe tartozó *állami szervek* tevékenységére; hatékonyan tudhatja előmozdítani, de hátrányosan is tudhatja befolyásolni a hatalmi és igazgatási szervek működésének a *szocialista állami funkciók megvalósulása* szempontjából való eredményességét. A törvényesség megtartásának biztosítása a szocialista állam szerveinek munkájában: kétségtől olyan feladat, melynek elvégzésétől nem kis mértékben függ a proletárhatalom szilárdsága és a szocialista építés sikere.

Az ügyészi általános felügyelet jelentősége emellett tovább fokozódik annak a ténynek a tükrében, hogy ez az ügyészi funkció kiterjed a szocialista építésben rendkívül fontos szerepet betöltő *szövetkezetek* (pl. mezőgazdasági termelőszövetkezetek) és egyéb *társadalmi szervezetek* jogselekményeinek törvényességi szempontból való felügyeletére, valamint arra is, hogy a *hivatalos személyek* és az *állampolgárok* pontosan végrehajtsák a törvényeket. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy az általános felügyelet körébe tartozik az állami és társadalmi életnek, az állampolgárok tevékenységének igen széles területe. Ezt a területet az ügyészi általános felügyelet egy meghatározott szempontból, a törvények megtartása szempontjából fogja át. Ebben a beállításban megfelelően kidomborodik a szocialista ügyészség közreműködése abban a hatalmas munkában, amelyet a Kommunista Párt irányította munkásosztály az egész társadalom *állami* vezetése, a társadalom erőinek a szocializmus építésére való szervezése terén végez.

Ugyanakkor ki kell emelni azt a szerepet is, amelyet az ügyészi általános felügyeleti munka az *állampolgárok* szempontjából a *szocialista demokratizmus* megvalósítása terén tölt be. A szocialista rendszernek a kapitalizmussal szemben mutatkozó egyik alapvető sajátossága éppen abban áll, hogy az állampolgárok jogait nemcsak meghirdeti, nem csupán ünnepélyes deklarációkba foglalja, mint a burzsoázia, hanem gondoskodik reális gyakorlásuk feltételeinek a megteremtéséről is és intézményesen biztosítja érvényesülésüket, sérthetetlenségüket. A szocialista demokratizmus egyre tökéletesebb keresztülvitelének, az állampolgári jogok védelmének, valóságos érvényesülésük intézményes biztosításának egyik igen fontos eszköze az általános törvényességi felügyelet. Az állampolgárok jogait ért sérelmek gyors orvoslásának előmozdításával, a dolgozók panaszainak lelkiismeretes elintézésével az ügyész fokozza a bizalmat államapparátusunk iránt, hozzájárul állami szerveink tömegkapcsolatainak fejlesztéséhez.

Emellett az ügyész az általános felügyeleti munka során hatékonyan tud közreműködni abban, hogy az állampolgári *jogoknak* és *kötelességeknek* a szocialista törvényesség tartalmában jelentkező *egysége* is megvalósuljon, érvényesüljön mind az *állami*, mind az *állampolgári fejtelem*.

A proletariátus diktatúrájának megszilárdulásával, az állam erősítésével, a szocialista építés előrehaladásával és a szocialista demokratizmus biztosításával való összefüggéseinek fogva (melyek a törvényesség megtartása feletti örökös révén alakulnak ki) az általános felügyelet elsődleges *politikai* jelentőségre tesz szert, a szaktudás, a politikai érettség magas fokát és állandó fejlesztését igényli.

4. A magasabb követelményeket támasztó szemléleti módot indokolja végül az a körülmény is, hogy ez a jellegzetesen szocialista jogintézmény az ügyészi munka területén talán a legtöbb elvi problémát veti fel, mindenesetre olyan kérdéseket, amelyek *alapvető jellegűek* az egész ügyészi munka szempontjából. Az általános felügyelet tudományos és gyakorlati alapkérdései rendszerint az *egész* ügyészi szervezetet és tevékenységet érintő elvi kérdésekként jelentkeznek. Így pl. mindenekelőtt nem túlzás azt mondani, hogy a szocialista ügyészség *létrejött*e a Szovjetunióban alapjában véve az általános felügyelet intézményéhez fűződik.

Ismeretes, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom I. bírósági dekrétumával 1917. november 24-én megsemmisítette a cári ügyészséget is. Ettől fogva 1922. május 28-ig, az új szovjet ügyészi szervezet felállításáig, ügyészsége nem volt a szovjet államnak. A vádképviselési funkciókat eleinte bármely feddhetetlen állampolgár elláthatta, később (1918-ban) a forradalmi törvényszékek mellett felállították a vádlók háromtagú kollégiumát, majd az 1920. október 21-i népbírószági szabályzat ún. vádlókat intézményesített az Igazságügyi Népbiztosság kormányzósági igazságügyi osztályain. A forradalmi törvényesség megtartása feletti felügyeletet is különböző szervek végezték ebben az időben: az ÖKVB, a Népbiztosok Tanácsa, az Igazságügyi Népbiztosság, az Állami Ellenőrzés Népbiztossága, a Munkás-paraszt felügyelet népbiztossága, a helyi szovjetek stb. Egységes szerv, melynek sajátképpen és kizárólagos feladata lett volna a törvényességi felügyelet, 1922. májusáig nem létezett.

A szovjet ügyészi szervezet felállítását éppen a törvényesség egysége biztosításának követelménye tette szükségessé, lényegileg és elsősorban éppen annak a funkciónak az ellátása, amelyet általános törvényességi felügyeletnek nevezünk. *Leninnek* „A »kettős« alárendeltségről és a törvényességről” írott nevezetes levele¹ félreérthetetlenül a törvényesség országos méretben egységes értelmezésének biztosítását állítja az akkor felállítani szándékolt ügyészi szervezet munkájának tengelyébe: „Az ügyész azért felelős — mondja *Lenin* —, hogy egyetlen helyi hatóság egyetlen határozata se térjen el a törvénytől”. A törvényesség ellenőrzése a helyi állami szervek munkájában központilag megszervezett ügyészség révén: ez volt ezen a területen az 1922-ben megoldást követelő feladat leglényegesebb oldala. Ez volt az ÖKVB-ben lezajlott heves vitának is központi kérdése és emiatt vetődött fel olyan élesen a helyi állami szervekhez való viszony problémája is: kettős alárendeltség-e, vagy teljes függetlenség a helyi szervektől? Mindenki előtt világos, hogy ez elsődlegesen az általános felügyelet kérdése és nem pl. a bírósági felügyeleté.

Feltétlenül jogos tehát az az álláspont, mely a szocialista típusú ügyészség keletkezését elsődlegesen éppen az általános törvényességi felügyelet problémájának érlelődéséhez és 1922-ben a szovjet államban megoldásra érettségéhez kapcsolja.

Az új ügyészi szervezet kialakulásán és a helyi állami szervektől való függetlenségén túlmenően a szocialista ügyészségnek egyéb újszerű, sajátos kérdései is vannak, melyek a tudományos kutatás során rendszerint alapvető, általános elvi kérdésekként nyernek megvilágítást, *eredetüket* tekintve azonban az általános felügyelethez fűződnek és *kidolgozásukat* illetően is elsődlegesen az általános felügyelet problematikájához tartoznak. Ilyen kérdések pl.: a szocialista ügyészi szervezet centralizmusa, az ügyészség helye a szocialista államszervezetben, az ügyészi felügyelet és az egyéb állami szervek ellenőrző tevékenységének elhatárolása, az operatív beavatkozás problémája. Alaposabb vizsgálat után nyilvánvalóvá válik, hogy mindezek a kérdések, melyek első pillantásra az ügyészséggel foglalkozó tudományos munkának — úgyszólván — általános részéhez tartoznak és rend-

¹ *Lenin Művei*. 33. köt. Szikra 1953. 360—364. old.

szerint annak keretében, az általános kérdések feldolgozása kapcsán kerülnek megtárgyalásra, valójában az általános felügyelet intézményesítésének tényéből nyerik problémamivoltukat, és megoldásuk útjai-módjai is elsősorban az általános felügyelet elmélete és gyakorlata nyújtja. Az említett kérdésekre a továbbiakban még vissza fogok térni. Ehelyütt csupán egyet szeretnék kiemelni közülük, a *szocialista ügyészség államszervezetbeli helyének* problémáját.

Ismeretes, hogy a modern burzsoá ügyészség a kapitalista államok túlnyomó többségében francia mintára alakult ki és lényegileg a büntető eljárással kapcsolatos funkciókra korlátozza tevékenységét.¹ *Engelsnek* az 1848-as európai forradalmi mozgalmakkal kapcsolatos megállapítása, hogy ti. „a franciaországi tapasztalat volt az, mely az egész európai történelmen 1789. óta uralkodott”,² teljes mértékben alkalmazható a kontinentális ügyészségi szervezet kialakulására és fejlődésére is. A francia ügyészség, melyről *Garraud* nem alaptalan büszkeséggel állapítja meg, hogy „nem római, sem germán, hanem teljesen francia eredetű” intézmény, prototípusa lett a burzsoá ügyészségnek, többek közt tudvalevőleg az 1871. évi XXXIII. törvénnyel felállított magyar ügyészségnek is.

Az államapparátust megragadó burzsoázia az ügyészséget mindenütt a maga érdekeinek leghatékonyabb védelmezőjéül, a közigazgatás szerveként alakítja ki. A kapitalista államokban az ügyészség a dolgozókkal szemben gyakorolt igazságügyi terror egyik éles fegyvere, amely védi a tőkés magántulajdont és biztosítja a kizsákmányolás rendszerét, a dolgozók elnyomását. Ennek a célnak vannak alárendelve a burzsoá ügyészség felépítésének szervezeti megoldásai és a burzsoá ügyészi tevékenység is. A burzsoá ügyészség mindenütt a *végrehajtó hatalom szerve*, mely a nagytőke közvetlen képviselőinek, a *kormánynak, vagy az igazságügyminiszternek van alárendelve* és az ő utasításait hajtja végre. A burzsoá ügyészség működésének alapvető tartalmát a kapitalizmus rendjét sértő vagy veszélyeztető bűncselekmények üldözése teszi.

A végrehajtó hatalomnak való alávetettség, a kormánytól való teljes függőség mellett a burzsoá ügyészségre jellemző az is, hogy csak igazságügyi jellegű feladatokat lát el és formailag rendszerint a *bíráskodás segédszerveként*, a bíróságok mellett van megszervezve. E szervezési mód azonban valójában azt biztosítja, hogy az ügyészség révén a tőkések még fokozottabban tudják befolyásolni a bíráskodást. Ezt a körülményt az élelsemű *Halmosy Endre* nálunk még a királyi ügyészség felállítására előtt felismerte, éppen a francia ügyészség tapasztalatainak értékelése alapján. „Franciaországban — mondotta 1866-ban — az államügyészség útján a kormány a bíróságokra, ügyvédekre, a közjegyzőkre kénye-kedve szerint hat”.³ Ismeretes hogy az imperializmus időszakában, különösen pedig a két világháború között és a II. világháború után, a tőkés államokban még tovább fokozódott az a folyamat, mely az ügyészség révén a bíróságoknak a kormány teljes befolyása alá vonására irányul. Az ügyészség — jogkörének bővítése kapcsán — egyre szélesebb szerephez jut a bírói függetlenség amúgy is erősen illuzórius burzsoá garanciáinak a felszámolásában.

Miként az 1789—93. évi francia polgári forradalmat követő évtizedek során egyéb francia jogintézmények mellett az ügyészség is mintaképpül szolgált a *kapitalista* államok törvényhozása számára, úgy a második világháború után a *szocialista* fejlődés útjára lépett népi demokratikus országok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme

¹ Az angol jogrendszer a francia ípustól eltérő sajátos szervezeti megoldásokat fejlesztett ki e feladatok végzésére. Ld. erről legutóbb *D.N. Pritt* cikkét: *Hogyan végzik Angliában az ügyészi munkát?* (Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1955. évi 5. sz. 127—128. old.). Az Amerikai Egyesült Államok névlegesen angol jellegű ügyészsége azonban már szervezetiileg is számtalan rokonnövendéket mutat a francia ügyészséggel.

² *Marx—Engels* Válogatott Művek, I. köt. Szikra, 1949. 98. old.

³ A nyilvános és szóbeli polgári peres eljárás elvei. Sopron, 1866. 25. old.

nyomán létrejött szovjet ügyészség példájára alakították ki a maguk ügyészségi szervezetét. A szocialista ügyészség azonban a burzsoá államok ügyészségétől teljesen eltérő helyet foglal el az államszervezetben.

A szocialista ügyészség nem államigazgatási szerv és még kevésbé valaminő segéd-szerve az igazságszolgáltatásnak. Az ügyészség a Szovjetunióban és a népi demokráciákban az állami mechanizmus sajátos, elkülönített szerve, mely a kormánytól teljesen független és csupán az államhatalom legfelsőbb szervének van alárendelve.¹ A szocialista államszervezetben elfoglalt helyét és a kormánytól való függetlenségét elsődlegesen éppen új funkciója, az általános felügyelet szabja meg, melynek keretében felügyel többek között a kormány tagjai, a miniszterek jogi aktusainak törvényességére is.

Semmiesetre sem célja ezeknek a fejtegetéseknek, hogy az általános felügyeleti ágnek a többi ügyészi munkaterülethez képest valamiféle elsőbbségét hangsúlyozzák, vagy akár csak valaminő értéksorrendet akarjanak megállapítani; ez elvi és gyakorlati szempontból egyaránt hibás lenne, mert az ügyészi munka valamennyi ága nagyfontosságú a szocialista törvényesség biztosítása szempontjából. Nem egyiknek a másik fölé vagy elé helyezéséről van itt szó, hanem kizárólag a szocialista ügyészi működés egyes vitatott — részben még ma is vitás — tudományos kérdéseinek úgyszólván *eredetkutatásáról*. Ebből a nézőpontból pedig aligha vonható kétségbe az a tény, hogy az említett elgondolások első ízben éppen az általános felügyelet kapcsán merültek fel (pl. a függetlenség elve, az ügyészi és egyéb ellenőrzés viszonya, az operatív beavatkozás kérdése), vagy legalább is vitássá, problematikusá az általános felügyelettel összefüggésben váltak (pl. a centralizmus elve, az ügyészség helye a szocialista államszervezetben).

5. Az eddigiek során igyekeztem rámutatni az általános felügyelet újszerűségéből, a szocialista építésben betöltött szerepéből és tudományos jelentőségéből folyó néhány sajátosságra. Mind ezek alapján azt lehetne feltételezni, hogy az általános ügyészi felügyelethez gazdag *tudományos irodalom* kapcsolódik és elméleti alapkérdései magas színvonalon vannak kidolgozva. A valóság nem egészen ilyen képet mutat. Az általános felügyelet jogintézményét a tudomány — néhány szerző munkája kivételével — a legutóbbi időig meglehetősen elhanyagolta és lényegileg csak az elmúlt évtől kezdve mutatkozik fellendülés ezen a területen. Megjelent két monografikus jellegű szovjet munka az általános felügyeletről: *Sz. G. Berezovszkaja* és *V. G. Lebegyinszkij* művei.² A népi demokratikus államok jogi irodalma egyelőre folyóirataikkal és tanulmányok formájában veti fel és dolgozza ki az általános törvényességi felügyelet kapcsán jelentkező egyes kérdéseket. A tudományos munkának az utóbbi években bekövetkezett fellendülése kétségtelenül összefügg az új ügyészségi szervezet megteremtésével a népi demokratikus államokban és általában az állam erősítése, a törvényesség további megszilárdítása követelményének fokozott előtérbe kerülésével a szocialista országokban.

Nem véletlen, hogy az általános felügyelettel foglalkozó tudományos munkák túlnyomó többségét (beleértve az említett két szovjet monográfiát is) az *ügyészség gyakorlati dolgozói* írták. Nagyban-egészben ez a helyzet nálunk is. Az ügyészek gyakorlati munkájuk során maguk ismerték fel legelőször az általános felügyelet kérdései fogyatékos tudományos feldolgozottságának hátrányait és maguk fogtak hozzá a hiányok pótlásához. A tudománnyal hivatásosan foglalkozó szakjogásaink eddig még nem sokat nyújtottak ezen a területen. Mulasztásaink tárgyilagos elismérése mellett rá kell mégis mutat-

¹ Némileg eltérő rendszert mutat a Román Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság ügyészségi szervezete.

² *Sz. G. Berezovszkaja*: Az ügyészi felügyelet a szovjet államigazgatásban (általános felügyelet). Moszkva, 1954. 107 old.; *V. G. Lebegyinszkij*: A szovjet ügyészség és tevékenysége az általános felügyelet területén. Moszkva, 1954. 155 old. Ld. még *L. A. Nyikolajeva*: Az ügyészségi szervek általános felügyeleti munkájának módszerei és formái. A szovjet állam és jog kérdései című kötetben. Leningrád, 1955. 151–170. old.

nunk néhány olyan körülményre, amelyek hátráltatják az általános felügyelettel foglalkozó tudományos munka megfelelő kibontakozását, illetőleg nem mozdítják elő az ügyészi apparátuson kívülálló tudományos dolgozók nagyobb méretű aktivizálódását, egyszóval az elmélet és gyakorlat viszonyának helyes kialakulását ezen a területen.

Kevés mindenekelőtt — pl. a bírósági felügyelethez képest — az általános felügyelet kérdéseit rendező jogszabály, és ezek közül is az, amelyik speciálisan ezekkel foglalkozik, *belső ügyészségi utasítás* formájában látott napvilágot. Kevés emellett az a nyilvánosságra kerülő anyag is, amely az általános felügyeleti munka *gyakorlati tapasztalatait* ismerteti. Így többek között meglehetősen szegényes és eléggé egyoldalú képet nyújt az ügyészség általános felügyeleti gyakorlatáról az Ügyészségi Közlöny szemelvény-rovata. Fel kell tételni, hogy a valóságos gyakorlat az ott bemutatottnál sokkal gazdagabb és sokoldalúbb. Végül: — talán ezt kellene legelső helyen említeni — az általános felügyelet tárgyát tevő egyes normatív és egyéb aktusok (pl. miniszteri utasítások, vb-határozatok és utasítások stb.) hozzáférhetősége — a dolog természeténél fogva — korlátozott. Magának az általános felügyeleti *ügyészi* munkának is egyik főproblémája azoknak a módszereknek a kidolgozása és helyes alkalmazása, amelyek révén az ügyész tudomást szerez az elkövetett törvénytörésekről és áttekinthetővé teszi a maga számára a felügyelet körébe eső egész területet. Az ügyészségi és tudományos dolgozók kapcsolatának elmélyítése, együttműködésük fejlesztése sokat javíthat e fogyatékoságokon.

II. Az általános felügyelet feladata és alapelvei

1. Az általános felügyelet jogintézményének feladatát az Alkotmányban az *egész ügyészi munka elé tűzött feladat* szabja meg alapvető módon. A szocialista ügyészség feladata: felügyelet — mégpedig legfőbb felügyelet! — a törvényesség pontos megtartása felett. Ennek a feladatnak a *tartalmát* közelebbről részletezik az ügyészségre vonatkozó speciális jogszabályok, nálunk az 1953. évi 13. számú törvényerejű rendelet (Üsz), a Szovjetunióban az 1955. május 24-i ügyészi felügyeleti szabályzat.

Az Üsz 6. § (1) bekezdése — a törvények megtartása feletti felügyelet céljáról szólván — e feladat tartalmának a következő elemeit sorolja fel:

a) az egységes törvényesség megszilárdítása, b) az állami, társadalmi és gazdasági rend védelme, c) az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelme.

A szovjet szabályzat 2. §-a az Üsz-nél *részletezőbb* (amennyiben rámutat arra is, hogy miben áll a törvényesség egységének biztosítása), egyben pedig *többet* is tartalmaz az Üsz-hez képest (amennyiben külön említést tesz a szocialista szervezetek jogainak és törvényes érdekeinek védelméről).¹ Ugyanakkor mind a magyar, mind a szovjet jogszabály az ügyészi feladat tartalmát az *igazságszolgáltatás* feladatait meghatározó rendelkezésekre (Bsz 2. §, 1938. augusztus 16-i szovjet bírósági szervezeti törvény 2. §) emlékeztető módon fejti ki. Természetesen a két-két jogszabály egybevetése megfelelő eltéréseket is eredményez.

Az ügyészi és igazságszolgáltatási feladat tartalmában mutatkozó *hasonlóságoknak* magyarázata abban a körülményben rejlik, hogy a szocialista törvényesség az ügyészségi és a bírósági szervezet munkájában egyaránt középponti helyen áll. Az *eltérések* abból erednek, hogy — rendeltetésükhöz és az állami mechanizmusban elfoglalt helyükhöz képest — az ügyészség és a bíróság más-más szervezeti formában és módszerekkel és részben más területeken mozdítja elő a szocialista törvényesség diadalát: az ügyészség felügyel arra, hogy a törvényességet megtartsák, feltárja a törvények megsértésének eseteit és óvás

¹ Ld. Vedomosztyi Verhovnogo Szovjeta SZSZSZR. 1955. évi 9. sz. 259. old.

útján, valamint a rendelkezésére álló más eszközökkel kieszközli a törvényesség helyreállítását; a bíróság ezzel szemben a hatáskörébe tartozó ügyekben maga állítja helyre a törvénynek megfelelő állapotot és maga valósítja meg a szocialista törvényességet.

2. A törvényesség megtartása feletti őrkdésnek az ügyészégi szervezet egésze előtt álló feladata az általános felügyelet — mint az ügyészség egyik konkrét funkciója — területén meghatározott teendőkben nyer kifejezést. Ezeket a teendőket az általános felügyeletről szóló 9/1953. Legf. Ü. számú utasítás 3. pontja tartalmazza. Eszerint az *általános felügyelet* gyakorlása során az ügyésznek az a *feladata*, hogy biztosítsa a törvényesség egységes értelmezését, továbbá az állami fegyelem és a munkafegyelem megszilárdítását, valamint a polgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelmét. Az említett utasítás sajátos módon az általános felügyeletet gyakorló ügyész feladatává teszi annak biztosítását is, hogy az állampolgárok megtartsák a szocialista együttélés szabályait. Ennek a túlzottan általános fogalmazásnak az érvényességét értelemszerűen azokra az esetekre kell korlátoznunk, melyekben a szocialista együttélés szabályai egyben jogszabályi formát is öltenek.

A törvényesség megtartása feletti őrkdés az általános felügyelet terén is elsődlegesen *politikai* feladat. Ez magának a törvényességnek a lényegéből folyik. A *törvényesség dialektikájának* megértése nélkül az általános felügyeleti munka sem végezhető eredményesen. Az ügyésznek mindig tisztában kell lennie a társadalmi és gazdasági fejlődés legidősebb követelményeivel, a Párt politikájának vonalával. Az általános felügyeletet gyakorló ügyésznek mindenkor tudnia kell, merre irányul elsősorban a törvényesség éle. Ennek helyes felismeréséhez a marxizmus—leninizmus tanításainak, elsősorban Lenin és Sztálin útmutatásainak elmélyült tanulmányozása, a Párt és a Kormány határozatainak alapos ismerete adja meg a kulcsot. A legfontosabb teendők megállapításánál, az általános felügyeleti munka tervezésénél, megszervezésénél és lebonyolításánál ezekből kell kiindulnia az ügyésznek.

A 9/1953. Legf. Ü. számú utasítás az általános felügyeleti ügyészek *főfigyelmét* a következő területekre összpontosítja: a helyi állami szervek működésének törvényessége, a társadalmi tulajdon védelme, a tervgazdálkodás és a gazdasági rend megszilárdítása, a munkafegyelem és munkavédelem fokozása, a mezőgazdasági termelőlőszövetkezetek gazdasági és szervezeti megerősítése, a begyűjtés és a legfontosabb mezőgazdasági munkák teljesítése, a polgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelme, a család-, anya- és gyermekvédelem.

Ehhez az 1953-ból származó csoportosításhoz ma *hozzáfűzhetjük*, hogy az ügyészség szervei napjainkban az általános felügyelet területén is mindenekelőtt a MDP III. kongresszusának útmutatásaiból, a Párt Központi Vezetőségének 1955. márciusi és júniusi határozatából indulnak ki és az említett teendőkön kívül fontos feladatuknak tekintik még a szocialista iparosítás, elsősorban a nehézipar fejlesztésének előmozdítását, a termelőlőszövetkezeti mozgalom továbbfejlődését gátló törvénysértések elleni harcot és az állampolgári fegyelem biztosítását.

3. A Párt politikájának alapos ismerete, a szocialista építés idősebb feladatainak és a szocialista törvényesség fő irányának felismerése lehetővé teszi az általános felügyeleti munkát végző ügyész számára, hogy ne szorítkozzék csupán a törvénysértések *utólagos* feltárására és orvoslásuk kieszközlésére, hanem *megelőzze* a törvénysértés bekövetkezését. Ez gyakran fáradtságosabb munka, mint akár egy jól megindokolt, alapos óvás elkészítése, de egyben szélesebbkörű hatást is eredményez. Ha pl. az ügyész a tanács végrehajtó bizottságának ülésén röviden és népszerűen ismertet egy-egy szóba jövő jogszabályt, ezzel nemcsak jogi propagandamunkát végez, hanem egyben rendszerint meg is előzi a törvénysértő határozatok hozatalát. Különösen hatásos lehet az ilyen tartalmú felszólalás

a nyilvános tanácsüléseken. A megelőzés ilyen módszereinek, valamint az ügyészek által tartott jogszabályismertető előadásoknak a Szovjetunióban is nagy jelentőséget tulajdonítanak.¹

A szocialista törvényesség főirányának ismeretén alapuló megelőző munkának mindamellett megvannak a maga ésszerű, sőt törvényszerű *határai*. Ma már semmiesetre sem lehet helyeselni pl. azt a nézetet, mely az ügyészeket arra ösztönözte, hogy az általános érvényű rendeletek, utasítások és határozatok tervezeteit kérjék be előre a tanácsoktól, az államigazgatási szervektől.² Az ilyen felfogás — az előzetes észrevételezési (lényegileg jóváhagyási) jog képében — valójában már adminisztratív hatalmat igényel az ügyésznek és megfeleldez az arról a lenini útmutatásról, mely szerint „az ügyészi felügyeletnek minden államigazgatási hatóságtól eltérően semmiféle államigazgatási kérdésben sincs semmiféle döntő szava.”³ A határozattervezeteknek előzetes észrevételezés céljából való bekérése nem áll messze a szervek operatív munkájába való beavatkozástól és emellett az operatív munkáért való felelősséget is átvállalja az ügyészség terhére.

Azzal a nézettel sem lehet egyetérteni, mely szerint az 1953. évi 13. sz. törvényerejű rendelet és a 9/1953. sz. Legf. Ü. utasítás lehetőséget adnak az általános érvényű utasítások stb. előzetes észrevételezés érdekében való bekérésére. Az ilyen jogszabályértelmezésnek — úgy vélem — nincs tételes jogi alapja. Éppen ellenkezőleg: mind az Üsz, mind az említett utasítás az általános felügyelet körébe tartozó szerv igazgatási, gazdasági, operatív tevékenységébe történő beavatkozástól való tartózkodásra orientálja az ügyészt. Az általános felügyelet során előterjeszthető *javaslattal* kapcsolatos rendelkezések sem értelmezhetők az előzetes észrevételezés lehetővé tétele irányában.⁴

4. Az általános felügyelet gyakorlata veti fel azt a kérdést is, hogy ennek az ügyészi funkciónak *folyamatos* felügyeleti tevékenység formájában kell-e végbemennie, vagy csupán a jelzett törvénysértések kivizsgálására és orvoslására kell-e szorítkoznia. V. Sz. Tadevoszjan ezt a kérdést az ügyészi általános felügyeleti munka leglényegesebb, egyben legvitásabb kérdésének tartja. Ő maga arra az álláspontra helyezkedik, hogy „az ügyész akkor fog hozzá valamely tény vagy cselekmény ellenőrzéséhez, amikor tudomást szerez arról, hogy ezt a tényt vagy cselekményt törvényellenesnek fogják fel... Az ügyészeknek akkor kell vizsgálatot végezniük, amikor adatok (értesülések, jelzések) vannak a törvénysértésekről.”⁵ Ezt természetesen Tadevoszjan elvtárs sem úgy érti, hogy az ügyész üljön a dolgozósobájában és várja a jelzéseket, hanem megfelelő aktivitást követel tőle — a bejelentések elintézésében, a tudomására hozott törvénysértések elleni harcban. Mindamellett úgy vélem, hogy az efféle aktivitás (a *kívülről* jelzett törvénysértések kiküszöbölésére korlátozódó aktivitás) nálunk ma még nem elégséges az általános felügyeleti ügyészi munkában. Ennek feltétlenül párosulnia kell a törvénysértések *feltárása* terén kifejtendő ügyészi aktivitással.

A kérdés gyakorlati magva lényegileg abban áll, hogy a bejelentések, jeladások következtében lefolytatott vizsgálatok mellett van-e szükség *saját kezdeményezésén* alapuló, felderítő célzatú vizsgálatokra is. A helyes választ — úgy vélem — nem lehet elvont módon, egyszersmindenkorra való érvényesség igényével megadni, hanem csupán az adott helyzet gondos elemzése alapján. Az állásfoglalást alapjában véve két főtényező

¹ Vö. A. Krjucskov: A helyi szovjetek és a szocialista törvényesség. Izvesztija, 1955. augusztus 17-i sz.

² Ld. A törvényesség feletti általános ügyészi felügyelet elvi és gyakorlati kérdései. Id. kiadás, 27–28. old.

³ Lenin művei. 33. köt., 361. old.

⁴ Ld. a 2. sz. jegyzetben hlv. munka 28. old. — A Szovjetunióban is voltak — különösen eleinte — olyan törekvések, melyek arra irányultak, hogy a végrehajtóbizottságok, sőt osztályaik is előzetesen egyeztessék és láttamoztassák határozattervezeteiket az ügyésszel. Az efféle „előzetes felügyelet” szórványosan még a harmincas években is előfordult, míg a Szovjetunió ügyészenek 1937. június 23-i 47/24 számú körlevele kifejezetten meg nem tiltotta. (Vö. Bere-zovszkaja: hlv. mű 64–66. old.)

⁵ Az ügyészi általános felügyelet. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1951. évi 4. sz. 45–46. old.

befolyásolja : egyfelől az általános felügyelet körébe tartozó szervek munkájának színvonala a törvényesség szempontjából, másfelől az ügyészi szervezet tömegkapcsolatainak fejlettsége.

Ha az általános felügyelet körébe vont szervek, intézmények stb. munkája törvényességi szempontból magas színvonalon áll, egyben pedig az állampolgárok politikai öntudata, szocialista jogtudata és törvényismerete eléri azt a fokot, hogy a törvénysértésekkel szembeni liberalizmust maguk sem tűrik meg és egyénileg vagy társadalmi szerveik útján minden ilyen esetre felhívják az ügyesség figyelmét, akkor az ügyész saját kezdeményezéséből végzendő vizsgálatok jelentősége csökken, azok bizonyos mértékben feleslegessé válnak. Nagyban-egészben ez lehet a helyzet ma a Szovjetunióban. A Legfelsőbb Tanács Elnöksége által 1955. május 24-én jóváhagyott ügyészi felügyeleti szabályzat 11. §-ának 2. pontja az ügyész által foganatosított helyszíni vizsgálatok alapjává a törvénysértésekre vonatkozó bejelentéseket, panaszokat és egyéb értesítéseket teszi.

Nálunk az Üsz — nyilván a törvényesség helyzetének megfelelő értékeléséből kiindulva — ilyen előfeltételt nem állít az ügyészi vizsgálatok elé (7. § (2) bek. d) pont). A 9/1953. Legf. Ü. számú utasítás sem korlátozza az általános felügyelet során eljáró ügyészt a vizsgálatok saját kezdeményezésére való lefolytatásában (5/e) pont és 10/c) pont).

A későbbiek során minden bizonnyal nálunk is bekövetkezik az az időszak, midőn a törvényesség fokozottabb megszilárdulása, a dolgozók szocialista jogtudatának fejlődése és az ügyesség tömegkapcsolatainak szélesebbé és intenzívebbé válása kapcsán a bejelentések elégséges kiindulópontul fognak szolgálni a vizsgálatokhoz. Ma azonban, amikor még oly erősen élnek a burzsoá ideológia nyomai, és szocialista építésünk aláásására mindent elkövetnek a volt uralkodó osztályok maradványai az utolsó kizsákmányoló osztállyal, a kuláksággal együtt, — úgy vélem — még nem időszzerű korlátozni az ügyészek ilyen irányú kezdeményező készségét. Más kérdés — és erre itt csupán utalok —; hogy e vizsgálatok *tervezésénél* az ügyesség adottságai által megszabott ésszerű, reális keretek között kell maradni, nem a mennyiségi mutatók nagyságára kell törekedni és mindenkor a törvényesség időszzerű főkérdéseiből kell kiindulni, a vizsgálatok *lebonyolításakor* pedig a törvénysértések (a tévessel vagy mulasztással elkövetett törvénysértések) feltárására kell szorítkozni és nem a gazdasági stb. operatív intézkedések célszerűségét kell ellenőrizni.

5. Az általános felügyeleti munka ugyanazokon a *szervezeti alapelveken* nyugszik, mint a szocialista ügyesség egész tevékenysége. E szervezeti alapelvek : a centralizmus, a függetlenség és az egyszemélyi vezetés.

Mellőzve ezúttal az utóbbit, mely kevésbé mutat jellemző vonásokat az általános felügyelet vonatkozásában, csupán a *centralizmus* és a *függetlenség* egynéhány kérdését érintem az általános felügyelet kapcsán.

Az ügyesség központosított szervezeti felépítése és az ügyészek függetlensége az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől : azt a célt szolgálja, hogy az ügyesség végre tudja hajtani a törvényesség megtartása feletti legfőbb felügyelet feladatát tekintet nélkül bármiféle esetleges helyi eltérésre, és minden helyi befolyás ellenére is képes legyen biztosítani a törvényesség egységét, a jogszabályok egységes értelmezését és végrehajtását.

Nyilvánvaló, hogy ez a két alapelv különös jelentőségre tesz szert éppen az általános felügyeleti munkában. A minisztériumok, az alájuk rendelt hatóságok, hivatalok, intézmények és egyéb szervek, továbbá az államhatalom helyi szervei jogcslekményeinek törvényességi szempontból való felügyelete el sem képzelhető másként, mint az ügyészi szervezeten *belüli* centralizmus és alárendeltség, valamint az ügyészi szervezeten *kívüli*,

éppen a felügyelet körébe vont, helyi állami szervektől való függetlenség rendszerében.

A szocialista ügyészi szervezetnek ezek a lenini alapelvei a Bolsevik Pártnak az egyetemes törvényesség gondolatával szembehelyezkedő anarchisztikus nézetek elleni harcában kristályosodtak ki és jutottak diadalra.

Az ügyészi szervezetben nincs és nem is lehet kettős alárendeltség. „Az ügyészség »kettős« alárendeltségének védelmezése és annak a jogának megvonása — mondotta *Lenin* —, hogy a *helyi hatóságok* bármely határozata ellen óvást emelhessen, nemcsak *elvileg helytelen*, nemcsak akadályozza *egyik döntő feladatunk teljesítését*, a *törvényesség hajthatatlan bevezetését*, hanem egyszersmind annak a helyi bürokráciának és azoknak a helyi befolyásoknak érdekeit és előítéleteit juttatja kifejezésre, amelyek a legártalmasabb választófalat jelentik a dolgozók és a helyi és központi Szovjethatalom között.”¹

A szocialista ügyészi szervezet *centralizmusa* mélységesen *demokratikus tartalmú* elv. Az egész ügyészséget vezető és irányító Legfőbb Ügyész a népszuverenitást legmagasabb fokon megtestesítő, közvetlenül a dolgozók által a legdemokratikusabb módon megválasztott legfőbb államhatalmi szervtől nyeri megbízatását, annak felelős és az előtt tartozik beszámolni működéséről. Ez az ügyészség a legdemokratikusabb államnak, a munkások és a dolgozó parasztok államának a törvényességét védi, a legszélesebb szocialista demokratizmust érvényrejuttató jogszabályok megtartását biztosítja. Demokratikus ez az elv azért is, mert megvalósulásának mindennapos gyakorlatában a központi irányítás a helyi ügyészi munka tapasztalataira és kezdeményezéseire támaszkodik. Demokratikus tartalmú végül az ügyészi szervezet centralizmusa annál fogva, hogy a legfelsőbb vezetéstől le a helyi ügyészi szervekig a felügyeleti munka a munkásosztály, a dolgozó nép élcsapata, a Párt iránymutatása mellett, a pártszervekkel való szoros együttműködés alapján megy végbe.

Az államigazgatási és helyi államhatalmi szervektől való *függetlenség* alapvető feltevése annak, hogy az ügyészség be tudja tölteni általános felügyeleti funkcióját. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetében és a Katonai-Jogi Akadémiában 1944 novemberében lefolytatott általános felügyeleti tudományos vitaülésnek is egyik főkérdése volt „a helyi szervektől való ügyészi függetlenség és a függetlenségért való mindennapos harc fontossága”.²

Ennek a kérdésnek nálunk is nagy jelentősége van. A helyi szervektől való függetlenség biztosítja az ügyész számára az általános felügyeleti munka során, hogy ne kerüljön a helyi befolyások járszalagjára, hanem a helyi viszonyokat is állami szemmel, az országos érdekek szempontjából nézze.

Az ügyész és a helyi szervek kapcsolata már az eddigi tapasztalatok szerint is számos problémát vet fel. El kell ismerni, hogy a viszonylag könnyebben elkerülhető magatartásbeli szélsőségek (hatalmaskodás vagy elvtelen szemethúnyás) között is gyakran lehet hibát elkövetni. Ezekre a politikai és szakmai felkészültségen múló *gyakorlati* lehetőségekre nem térek ki, mivel ankétunkon külön előadás részletesen foglalkozik velük. Az ügyészség és a helyi szervek viszonyának *elvi* oldalát azonban szeretném röviden érinteni.

A tanácsokról szóló 1954. évi X. törvény Negyedik Része általánosságban jellemzi a tanács és a tanács alá nem rendelt szervek kapcsolatát. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1955. évi 11. számú határozata erre a kapcsolatra nézve már részletesebb irányelveket tartalmaz. Mindkét jogszabály jellegzetes vonása, hogy a tanács és az említett

¹ Id. mű 364. old.

² Id. A. J. *Lunjev*: Az általános ügyészi felügyelet alapjai, „A szovjet államigazgatási és pénzügyi jog kérdései” c. kötetben. Moszkva, 1952. 128. old.

szervek viszonyának egyes kérdéseit természetesen elsősorban a tanács oldaláról vizsgálja és főként a tanács, a végrehajtó bizottság, az állandó és ideiglenes bizottságok e vonatkozású jogkörét részletezi.

Az említett NET-határozat szól pl. a tanács alá nem rendelt szervek működésének vagy egyes feladatok végrehajtása terén kifejtett tevékenységének *tanácsai ellenőrzéséről*, a szervek *beszámolási kötelezettségéről* a tanács, illetőleg a végrehajtó bizottság irányában, a szerv meghívott vezetőjének az ülésen való *kötelező megjelenéséről*, a végrehajtó bizottság által a szervekkel való együttműködés fokozottabb biztosítása érdekében összehívandó negyedévi *értekezletekről*, arról, hogy a szervek vezetői az értekezleten kialakult — lehetőleg egységes — állásfoglalásnak megfelelő *intézkedéseket tegyék meg* stb.

A tanácsok területén nagyszámú olyan ipari, mezőgazdasági, pénzügyi, kereskedelmi közlekedési, begyűjtési, kulturális, szociális stb. szerv működik, amely nincs alárendelve a tanácsnak. Ugyanilyen helyzetben vannak a katonai és közbiztonsági szervek, valamint a bíróság és az ügyészség is. Mindezeknek a szerveknek a jellegében, szervezeti felépítésében és tevékenységében — azon a közös vonáson kívül, hogy nem a kettős alárendeltség rendszerében működnek — számos eltérő vonás, lényeges különbség mutatkozik. A bíróság és az ügyészség jellegzetesen elkülönül közöttük a bírói függetlenség és a sajátos ügyészi függetlenség következtében.

Az ügyészség emellett még a bíróságtól is eltérő külön elbírálás alá esik, mivel még igazgatásilag sincs minisztériumi (sem minisztertanácsai) alárendeltségben, hanem a Legfőbb Ügyész személyén keresztül közvetlenül az Országgyűlésnek van alárendelve. Ennélfogva kívánatosnak látszik az egyes szervek sajátosságait messzebbmenően figyelembevéve további részletszabályozás kibocsátása. Az ügyészséget illetően — úgy vélem — mindenképpen szükség lenne a sajátos államszervezeti helyzetének megfelelő specifikus irányelvekre.

III. Az általános felügyelet tárgya és terjedelme

1. Az ügyészi általános felügyelet *tárgyának* vizsgálatakor lényegileg a következő két kérdésre kell választ adnunk:

a) *mit véd* az általános felügyelet jogintézménye?

b) *milyen jogi tényekben* nyilvánul meg a védelem tárgya?

Az első kérdés alapján véve annak a meghatározását célozza, hogy mi az a jogi tárgy, amelynek védelmére irányul az általános felügyeleti-munka. Erre a válaszuk csak egyféle lehet: *a szocialista törvényesség.*

A második kérdésre adandó válasznak meg kell határoznia azokat a jogi tényeket, amelyek törvényességét az ügyésznek ellenőriznie kell. Ezek a jogi tények: az általános felügyelet körébe vont állami szervek (ideértve az intézményeket, vállalatokat stb. is), társadalmi szervezetek, hivatalos személyek és állampolgárok törvényességi szempontból releváns, vagyis *jogi aktusai és mulasztásai.*

Nem lehet helyeselni az általános felügyelet tárgyának olyan laza meghatározását, mely általában a szervek stb. *tevékenységét* sorolja ide. Az ilyen felfogás a gazdasági és operatív munka valamennyi megnyilvánulását bevonná az általános felügyelet körébe. Ez azonban nem feladata az ügyészségnek; meg is haladná erejét. A szervek stb. *jogi cselekményeinek* (normatív és egyedi aktusainak), valamint ilyen természetű mulasztásainak törvényességi felügyeletéről van itt szó.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy az általános felügyelet során az ügyész nem elégedhet meg csupán a jogi *aktusok* törvényességének ellenőrzésével. Az általános törvényességi felügyeletnek az Üsz. 6. § (2) bekezdés a) pontjában foglalt legális definíciója, mely a szervek stb. „által kiadott rendeletek, határozatok és utasítások, továbbá egyéb intézke-

dések" törvényességi felügyeletéről és az afeletti örködésről szól, „hogy a hivatalos személyek és a polgárok a törvény rendelkezéseit ne sértsék meg”, nem értelmezhető úgy, hogy csak az *aktív* magatartással előidézhető törvénysértést tartja szem előtt. *Passzív magatartással*, a törvényben előírt magatartás elmulasztásával, pl. a törvény végrehajtásához szükséges intézkedések ki nem adásával is lehet törvénysértést elkövetni. Ha a tanács és a v. b. üléseit nem hívják össze a törvényes időközökben, ha a v. b. nem készíti elő és nem terjeszti a tanács, illetőleg a felettes v. b. elé a helyi gazdasági tervet és költségvetést stb., mulasztás révén elkövetett törvénysértés forróg fenn. Hasonló a helyzet a begyűjtés, az adóbehajtás megfelelő hatósági szorgalmazásának elmaradása esetén is.

A mulasztással elkövetett törvénysértés orvoslásának rendszerinti eszköze nem az óvás, hanem az Üsz. 10. §-a szerinti *javaslat*. A törvényerejű rendeletnek ez a rendelkezése ugyan csupán „a törvénysértő intézkedések kiküszöbölésére és az ilyen intézkedések megelőzésére” irányozza elő a javaslatot, tehát betűszerinti — tegyük rögtön hozzá: helytelen — értelmezés szerint ismét csak *tevéssel* elkövetett törvénysértésre utal, mégis nyilvánvaló, hogy a kötelességszerű magatartás elmulasztása esetén az ügyész éppen nem óváshoz, hanem — a dolog természetéből folyóan — javaslatához fog folyamodni.

A jogi relevancia gondolatkörében felvetődik az a kérdés is, hogy *milyen ismérv* alapján vizsgálja az ügyész a szóbanforgó jogi aktust és mulasztást, mihez méri azt törvényességi szempontból.

A mi Alkotmányunk és az Üsz. a *törvények* megtartásáról szól az ügyészi felügyelet kapcsán. Az Alkotmány 71. §-ának a szocialista törvényesség elvét megszövegező (2) bekezdése az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat említi. Most nem bocsátkozva annak az államjogi kérdésnek a közelebbi vizsgálatába, hogy mi tekintendő alkotmányos jogszabálynak, röviden megállapíthatjuk, hogy az általános felügyelet során az ügyésznek a felügyelet tárgyát tevő aktusokat abból a szempontból kell vizsgálnia, hogy megfelelnek-e az Alkotmánynak és az azon alapuló jogszabályoknak.

A Szovjetunió hatályos ügyészi felügyeleti szabályzata pontosabban és szorosabban határozza meg az általános felügyelet körébe tartozó jogi aktusok törvényességének ismérveit: az ügyész kötelességévé annak ellenőrzését teszi, hogy a minisztériumok, hatóságok stb. aktusai megfelelnek-e a Szovjetunió Alkotmányának és törvényeinek, a szövetségi és autonóm köztársaságok alkotmányainak és törvényeinek, valamint a Szovjetunió Minisztertanácsa, továbbá a szövetségi és autonóm köztársaságok minisztertanácsai rendeleteinek (10. § 1. pont). A miniszteri rendeletek és ezeknél alacsonyabb jogszabályok már nem szerepelnek ebben a felsorolásban. Ez a Szovjetunió föderatív államszerkezetével összefüggő, teljesen logikus rendszer. A törvényesség megítélésének alapjául mindenekelőtt azok a jogszabályok szolgálnak, amelyek éppen az ügyészség általános felügyeleti körébe *nem* tartozó központi legfelsőbb államhatalmi és államigazgatási szervektől erednek, másodsorban pedig azok, amelyek a szövetségi és autonóm köztársaságok legfelsőbb államhatalmi és államigazgatási szerveitől származnak.¹

2. Az általános felügyelet *terjedelmének*, határainak kérdése alapvető fontosságú mind elvi, mind munkaszervezési szempontból. A rá adandó válasznak lényegileg az általános felügyeletet gyakorló ügyészi szervek *hatáskörét* kell megvilágítania, el kell vezetnie az általános felügyelet tudományos *fogalmához* és ezzel összefüggésben meg kell határozni *a felügyelet és ellenőrzés egyező formáihoz való viszonyát*. Látnivaló tehát, hogy gyakor-

¹ Ez utóbbi szervek helyzetének az általános felügyelet szempontjából való megítélése vitás a szovjet jogtudományban. *Tadevoszjan* pl. (id. mű 48. old.) azon a nézetén van, hogy a szövetségi és autonóm köztársaságok említett szerveire nem terjed ki az ügyészi általános felügyelet. Hasonlóképpen *Lebegyinszkij* (id. mű 73–75. old.). *Berezovszkaja* (id. mű 52–53. old.) szerint a szövetségi és autonóm köztársaságok minisztertanácsai beletartoznak az ügyészi általános felügyelet körébe. *V. J. Popova* ezt tagadja (A szocialista törvényesség a helyi szovjetek működésében. Moszkva, 1954. 197. old.).

lati nézőpontból nagyjelentőségű elvi kulcskérdésről van itt szó, melynek megoldása messzemenően kihat az általános felügyeleti munka helyes és célszerű végzésére. Ezek a körülmények egyben magukban hordják a probléma bonyolultságának okait.

Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a konkrét megoldás — az *elvi* alapon túlmenően — jelentős részben *tételes jogi* elemeken nyugszik, más szóval: nagymértékben függvénye a szocialista építés mindenkor helyi adottságainak és követelményeinek. Ez a magyarázata annak, hogy a *jogi szabályozásban* országonként bizonyos eltérések és a fejlődés során egyes változások mutatkoznak, a *gyakorlat* módosulásokon megy keresztül és a *tudományban* is tükröződnek ezek a sajátos eltérések, változások.

A szocialista államok ügyészségi munkájának tapasztalataiból általában az a *fejlődési tendencia* állapítható meg, hogy az általános felügyelet kezdetben nehezen ver gyökereket, de a megszilárdulás után hamarosan jelentkeznek túlzott *egyetemességi* törekvések: mindent belevonni az általános felügyelet körébe! Volt ilyen irányzat a Szovjetunióban is.¹ Volt nálunk is,² sőt talán nem is helyes múlt időben beszélni róla: még van. A kezdeti tisztázatlanságon és gyakorlatlanságon kívül olykor tárgyi okai is vannak az ilyen expanziós törekvésnek: egyes más ellenőrző szervek helyi viszonylatban nem kielégítő munkája, vagy — pl. a Szovjetunióban a NEP első éveiben, nálunk az 1955. márciusi KV határozatot megelőző időben — a tőkés elemek fokozott aktivizálódása és nagyszámú törvénsértései.

A szocialista államapparátus munkájának tökéletesedése, az egyes állami szervek feladatainak és jogkörének pontos elhatárolása egyre inkább megszünteti az efféle hatásköri összeütközések lehetőségét. Úgy gondolom, nálunk is — különösképpen az Állami Ellenőrzés Minisztériumának megalakulása után — megvan már a mód arra, hogy az ügyészi általános felügyelet a maga sajátképeni területére szorítkozzék.

Melyek ennek a területnek a határai? Meddig és mire terjed ki az ügyészség hatásköre az általános felügyeleti munkában?

Az *általános felügyeleti ügyészi hatáskör* tartalmát két irányban kell vizsgálat tárgyává tenni:

a) meg kell határozni először is az általános felügyelet alá vont *szervek és személyek* körét; ezt nevezhetjük az ügyészség *személyi* (perszonális) *hatáskörének* az általános felügyeleti munkában;

b) meg kell határozni másodsorban az általános felügyeleti ügyészi funkció *tevékenységi körét*; ezt nevezhetjük az ügyészség *funkcionális hatáskörének* az általános felügyeleti munkában.

Vizsgáljuk meg egyenként az általános felügyeleti ügyészi hatáskör e két területét.

3. Az ügyészség általános felügyeleti *személyi hatásköre* széles viták tárgya a jogtudományban.

A szocialista ügyészség szervezeti alapelveit első ízben leszögezõ lenini levél a „helyi hatóságok” („a kormányzósági végrehajtó bizottságok és a többi helyi hatalmi szerv”) határozatainak törvényességi felügyeletét állítja az újonnan létesítendő ügyészi szervezet munkájának középpontjába.

Az 1922. május 28-i első szovjet ügyészi felügyeleti szabályzat részletező felsorolása szerint az (általános) törvényességi felügyelet kiterjed az összes hatalmi szervekre, gazdasági intézményekre, társadalmi és magánszervezetekre, valamint magánszemélyekre.³

¹ Ld. *Berezovszkaja*: id. mű 66. old. Az 1951. februári szovjet általános felügyeleti tanulmányi-módszertani konferencián is szóba került az ilyen szemlélet („Átfogni az átfoghatatlant”) helytelensége. (Vö. Szocialisztikuszkaja zakonnosztj 1951 évi 4. sz. 79. old.)

² Vö. például: Állam és Igazgatás, 1954. évi 1. sz. 8–9. old. („Ez az ügyészi felügyelet lényegében mindenre kiterjedő formája, ága”).

³ Ld. A Szovjetunió és az OSZFSZK büntető eljárási és bírósági és ügyészségi szervezeti törvényhozásának története. Okmánygyűjtemény, Moszkva, 1955. 230. old.

A Szovjetunió ügyészségének felállítása (1933. június 20.) után kibocsátott és a legutóbbi időig hatályban volt 1933. december 17-i ügyészségi szabályzat az általános felügyelet körébe a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok egyes hatóságait és a helyi hatalmi szerveket vonta.¹

Az 1936. évi szovjet alkotmány 113. §-a szerint a törvények megtartása feletti ügyészi legfőbb felügyelet a minisztériumokra, az alájuk tartozó intézményekre, a hivatalos személyekre és az állampolgárookra terjed ki.

Az 1946. február 27-i szovjet általános felügyeleti legfőbb ügyészi utasítás szerint az általános felügyelet körébe tartoznak a hatalmi és igazgatási szervek, társadalmi szervezetek, vállalatok és különféle intézmények, valamint az állampolgárok.²

Az 1933. évi ügyészségi szabályzat és az 1936. évi alkotmány együttes figyelembevétele alapján tehát az ügyészi általános felügyelet a Szovjetunióban a minisztériumokra és az alájuk tartozó intézményekre, az egyes hatóságokra, a helyi hatalmi szervekre, a hivatalos személyekre és az állampolgárookra terjedt ki. Ennek a törvényi keretnek — részben az 1946. évi általános felügyeleti utasításhoz igazodó — tágabb vagy szűkebb értelmezése körül megoszlottak a vélemények a szovjet jogtudományban.

A Szovjetunióban lefolyt viták a későbbiek folyamán — a népi demokratikus államok szocialista típusú ügyészségeinek felállítása után — visszhangra találtak a népi demokratikus jogirodalomban, így nálunk is. A főbb vitakérdések a következők voltak :

a) kiterjed-e az ügyészi általános felügyeleti hatáskör az államhatalom helyi szerveire, a tanácsokra ?

b) kiterjed-e az ügyészi általános felügyeleti hatáskör a társadalmi szervezetekre?

E kérdések megvizsgálása után megvilágításra szorul még az ügyészi általános felügyeleti személyi hatáskörrel kapcsolatban

c) az ellenőrző szervek (főként az Állami Ellenőrzés Minisztériuma), valamint

d) (az állampolgárok ügyeire való tekintettel) a külön eljárásra fenntartott ügyek feletti általános felügyelet kérdése.

4. Az első probléma felvetődését az tette lehetővé, hogy az 1936. évi szovjet alkotmány nem szól az ügyészi felügyelet kapcsán a helyi államhatalmi szervekről. A lenini útmutatások és az 1933. évi ügyészségi szabályzat, valamint az 1946. évi általános felügyeleti utasítás (utóbbi egyenesen a „helyi” jelző feltüntetése nélkül) kifejezetten említik ezeket a szerveket.

A vita természetesen nem akörül forgott, hogy a tanácsok igazgatási szervei, a végrehajtó bizottságok és osztályaik beletartoznak-e az általános felügyelet körébe. Ez nem volt kétséges. Eltérő nézetek abban a kérdésben alakultak ki, vajon gyakorolhat-e általános felügyeletet az ügyész a helyi tanácsoknak mint államhatalmi szerveknek aktusai, döntései felett. A szovjet szerzők többsége (*Gorsenyin, Lunyev, Berezovszkaja, Lebegyinszkij* és mások) azon a nézeten van, hogy az ügyészség felügyel a helyi tanácsok aktusainak törvényességére ; erre az ügyészség gyakorlatából számos példát is hoznak fel.

Van olyan felfogás, mely szerint a szovjet ügyészség végezte és végzi is ugyan ezt a tevékenységet a régebbi szabályzatok alapján, azonban az 1936. évi Alkotmány az államhatalom helyi szerveit nem vonja be az általános felügyelet körébe. Megfelelő törvényre lenne tehát szükség ennek a gyakorlatnak a megerősítése céljából (*Tadevoszjan*).

Egyesek végül azt az álláspontot képviselik, hogy a helyi tanácsok, az államhatalomnak közvetlenül a nép által választott és a nép szuverenitását kifejező, képviseleti szervei felett az ügyész nem gyakorolhat törvényességi felügyeletet, illetőleg törvénytelen helyi

¹ Ld. uo. 512. old.

² Ld. *Popova* : hiv. mű 196. old.

tanácsi döntés esetén a felsőbb államhatalmi szerv előtt kell felvetnie a döntés megváltoztatásának vagy hatályon kívül helyezésének kérdését. A most hivatkozott fejtegetésből az olvasható ki, hogy a szerző (*Popova*) a tanácsi döntések feletti általános felügyelet ügyészi jogának elvi tagadása mellett mégis az ügyész kötelességének tekinti a törvénytelen döntés módosításának vagy megsemmisítésének szorgalmazását, anélkül azonban, hogy ezzel kapcsolatban elismerné az ügyész óvási vagy javaslati jogát.

A véleménymegosztás helyes megítéléséhez tekintetbe kell venni, hogy az 1918. évi és 1924. évi szovjet alkotmányokon alapuló helyzetben az államhatalmi és államigazgatási funkciók nem különültek el olyan határozottsággal, mint az 1936. évi alkotmány alapján. A helyi tanácsok kongresszusairól és végrehajtó bizottságairól szóló 1928. évi szabályzat pl. kimondotta, hogy „a tanácskongresszusok közötti időszakokban a végrehajtó bizottságok a szovjethatalom legfelsőbb szervei a megfelelő területen és — a tanácskongresszusok kizárólagos hatáskörébe utalt kérdések kivételével — gyakorolják a tanácskongresszusokat megillető összes jogokat”. A végrehajtó bizottság elnöksége a végrehajtó bizottság ülései közötti időszakokban — a helyi költségvetés elfogadása jogának kivételével — a végrehajtó bizottság összes jogait gyakorolta. Bizonyos vonatkozásokban hasonlított a helyzet a mi új tanácstörvényünk (1954. évi X. törvény) meghozatala előtti állapothoz.

Ilyenformán tehát Leninnek „A »kettős« alárendeltségről és a törvényességről” szóló levelében, valamint az 1933. évi szovjet ügyészségi szabályzatban említett helyi hatalmi szervek *nem azonosak* az 1936. évi Alkotmány szerinti helyi államhatalmi szervekkel.

Figyelemmel kell lenni továbbá arra is, hogy az 1936. évi szovjet Alkotmány szerint a kisebb lakott helyeken a tanácsnak nincs végrehajtó bizottsága, hanem csupán az elnök, elnökhelyettes és titkár tevékenykednek a tanács végrehajtó és rendelkező szerveiként (100. §).

A jelenleg hatályos 1955. évi szovjet ügyészségi felügyeleti szabályzat a törvények végrehajtása feletti legfőbb felügyelet személyi körét az 1936. évi Alkotmány szavai szerint (tehát a helyi államhatalmi szervek említése nélkül) vonja meg (1. §), az általános felügyeletről szóló II. fejezet pedig a felügyelet körébe tartozó szervek sub. felsorolásakor mellőzi az államhatalom helyi szerveit mint ilyeneket és e vonatkozásban csupán a dolgozók küldöttei helyi tanácsainak végrehajtó és rendelkező (vagyis államigazgatási) szerveiről tesz említést. Ez teljesen összhangban van az 1936. évi Alkotmánnyal, de eltérni látszik a korábbi gyakorlattól. Az új ügyészségi szabályzaton alapuló szovjet tudományos publikációknak és a szovjet ügyészség újabb gyakorlata ismeretének hiányában egyelőre nehéz megítélni, hogy itt mennyiben van szó elvi vagy csupán jogszabályértelmezési kérdésről.

A Magyar Népköztársaságban a probléma csak *merőben elméleti* szinten lenne vizsgálható. Jogszabályaink ugyanis félreérthetetlenül foglalnak állást abban a tekintetben, hogy az államigazgatási stb. szervek mellett az államhatalom helyi szervei is az ügyészi általános felügyelet körébe tartoznak. Ez következik Alkotmányunk 42. §-ának (2) bekezdéséből és ezt tartalmazza az Úsz, valamint a 9/1953. Legf. Ü. számú utasítás. A tételes jog tehát eleve eldönti a kérdést. Nagyjából ugyanez a helyzet a többi népi demokratikus államban is, amelyek nagy többségének törvényhozása (pl. a Német Demokratikus Köztársaság kivételével) szintén a miénkhez hasonló megoldást választotta. A probléma mindamellett felmerülhet a gyakorlat során. A járási tanács rendelete, illetőleg határozata elleni másodfokú legfőbb ügyészi vagy a megyei tanács rendelete, illetőleg határozata elleni megyei ügyészi óvást pl. melyik szerv bírálja el (Úsz 8. § (2) bek.)? Tehet-e az ügyész javaslatot nemcsak a törvénytörő rendeletet, illetve határozatot hozó

tanács vezetőinek, hanem a felettes tanácsnak is (Üsz 10. §)? Ezek és egyéb e körbe vágó kérdések szorosan összefüggnek a tanácsszervezetten belüli törvényességi felügyelet és az ún. alkotmányi felügyelet problémájával. A magam részéről úgy gondolom, hogy a megoldást az ügyészségi általános felügyelet szempontjából a javaslattételi jogkör bővítése és részletesebb szabályozása vonalán kellene keresni.

Ami általában az állami szervekre kiterjedő általános ügyészi felügyelet jelenlegi helyzetét illeti, úgy vélem, fokozni kellene az ezirányú munkát és gazdagítani tartalmát. Az általános felügyelet figyelmének középpontjában éppen a helyi állami szervek normatív és egyedi aktusainak kellene állnia. A törvényesség egységének biztosítása szempontjából ezek a legfontosabbak, ezeknek van a legnagyobb állami-politikai jelentőségük. Az Ügyészségi Közlöny szemelvényeiből mégis az a benyomás támad, hogy az általános felügyelet nem koncentrálódik eléggé ezekre. Az állami szervek jogi aktusaival kapcsolatos óvási és javaslati gyakorlatot a maga teljességében természetesen nem tükrözheti a lap, de a munka főirányát nyilván mutatja. Ennek feltételezése indít arra a megállapításra, hogy az általános felügyeleti hatáskörbe tartozó állami szervek jogi aktusai, különösképpen általános érvényű aktusai feletti törvényességi ellenőrzés fokozott fejlesztést igényel.

5. *A társadalmi szervezetek feletti általános törvényességi felügyelet kérdése* tudományos megvitatásának és törvényhozási szabályozásának a viszonya nagyjából ugyanúgy alakult, mint az államhatalom helyi szervei feletti általános felügyelet esetében. A jogi szabályozás hézagaitól függetlenül a Szovjetunióban megfelelő gyakorlat alakult ki, az irodalomban azonban viták támadtak, míg a legújabb ügyészségi szabályzat tételesen is el nem döntötte a kérdést. Nálunk az Üsz meglehetősen egyértelműen, éspedig igenlően foglal állást. A szocialista építés szempontjából ebben a kérdéskörben legnagyobb jelentősége a *kolhozok*, illetőleg *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* feletti általános ügyészi felügyeletnek van.

Az 1933. évi szovjet ügyészségi szabályzat az általános felügyelet körébe vont szervek között (4. a) pont) nem említi a társadalmi szervezeteket, csupán általános adatszolgáltatási kötelezettségükről szól (14. pont). Az 1936. évi szovjet Alkotmány sem sorolja fel az ügyészi felügyelet alá tartozó szervek között a szövetkezeti és egyéb társadalmi szervezeteket. Az ügyészi szervek mindazonáltal 1936. előtt is, után is kiterjesztették általános felügyeleti munkájukat a társadalmi szervezetekre, elsősorban a szövetkezetekre, utóbbiak között a kolhozokra is. Ez a gyakorlat eredetileg az OSZFSZIK 1923. évi ügyészi felügyeleti szabályzatán, majd 1926. évi bírósági szervezeti szabályzatán alapult, amelyek az ügyészi általános felügyelet körébe vonták a társadalmi szervezeteket is. A későbbiek folyamán ez a gyakorlat fennmaradt, habár a régiak helyébe lépő újabb szabályok — az 1946. évi általános felügyeleti belső utasítás kivételével — e vonatkozásban már nem említették a társadalmi szervezeteket.

Politikai és népgazdasági szempontból alig férhet kétség ahhoz, hogy a társadalmi szervezetek, elsősorban a kolhozok és egyéb szövetkezetek feletti általános törvényességi felügyelet szükséges és nagyfontosságú teendője az ügyészségnek. Mindazonáltal mégis volt olyan felfogás, mely tételes jogi alapon kifogásolta ezt a gyakorlatot, mondván, hogy a szovjet ügyészségnek nincs hatásköre az ilyen felügyeletre (*Tadevoszjan*). Szerinte vagy törvényhozásilag kell rendezni ezt a kérdést, vagy korlátozni kell a gyakorlatot. Tadevoszjan a korlátozásért szállt sikra olyan értelemben, hogy elégségesnek tartotta a társadalmi szervezetek *tisztségviselőinek* tevékenysége feletti ügyészi felügyeletet, míg a társadalmi szervezetek *kollektív szerveinek* (pl. a kolhozvezetőségnek, közgyűlésnek) a működése feletti törvényességi felügyeletet a felettes szervezetükre kívánta volna bízni. Többen szembehelyezkedtek ezzel a felfogással és a társadalmi szervezetek, elsősorban a kolhozok

feletti ügyészi általános felügyelet gyakorlatának fenntartása érdekében emeltek szót (*Lebegyinszkij, Berezovszkaja*).

Az 1955. évi szovjet ügyészi felügyeleti szabályzat kifejezetten az általános felügyelet körébe vonja a szövetkezeti és egyéb társadalmi szervezeteket (10. § 1) pont). A további viták tehát tárgytalanná váltak. Legfeljebb arról lehetne még beszélni, hogy a szövetkezeteken kívüli egyéb társadalmi szervezetek (tömegszervezetek, kulturális és sportegyesületek stb.) tevékenysége felett milyen mértékben lejtse ki általános felügyeleti munkáját az ügyészség. A válasz csak az lehet: a célszerűség által korlátozott ésszerű keretek között, fokozott mértékben támaszkodva maguknak a dolgozóknak a kezdeményezésére, bejelentéseire stb. Az ügyészi kezdeményezésnek ezen a területen lényegesen kisebb helye van.

Az Úsz az általános felügyelet törvényi meghatározását tartalmazó 6. § (2) bek. a) pontjában nem említi a társadalmi szervezeteket, az általános felügyeletről szóló II. fejezet címében azonban, majd — a módszerek kapcsán — a 7. § (2) bekezdésében és a javaslatról szóló 10. §-ban kiemeli a szövetkezeti és társadalmi szervezeteket. A jogszabály egyedül helyes értelmezése szerint az *óvási* jog is megilleti az ügyészt a szövetkezeti és egyéb társadalmi szervezetek jogi aktusaival kapcsolatban.

Az ügyészség ezirányú működésének hordereje különösen kidomborodik az MDP Központi Vezetősége 1955. márciusi és júniusi határozatainak tükrében. Ügyészségünk igen sokat tehet a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének, a termelőszövetkezetek belső megszilárdulásának, a mezőgazdasági terméshozam növelésének előmozdítása érdekében. A mintaalapszabály rendelkezéseinek megtartása, a termelőszövetkezeti demokrácia szabályainak tiszteletbentartása, a közös vagyon védelme, a háztáji földek alapszabályszerű terjedelme stb. feletti őrködés révén általános felügyeleti ügyészeink alig túlbecsülhető mértékben járulhatnak hozzá Pártunk agrárpolitikájának sikeréhez.

6. Az *ellenőrző szervek* feletti általános felügyelet kérdését eleve eldönti az a körülmény, hogy ezek (a „rendszeres ellenőrzés”, a bankellenőrzés stb. szervei) végsősoron minisztertanácsai, illetőleg minisztériumi alárendeltségben működnek. Jogi aktusaik (és esetleges mulasztásaik) felett ilyenformán az ügyészség feltétlenül jogosult általános törvényességi felügyeletet gyakorolni. Az Állami Ellenőrzés Minisztériumára az Alkotmány 42. §-ának (2) bekezdése és az Úsz rendelkezései alapján szintén kiterjed az ügyészség általános felügyeleti hatásköre. Az Állami Ellenőrzés Miniszterének rendeleteit, utasításait a Legfőbb Ügyész törvénysértés esetén évvással támadhatja meg és rendelkezik természetesen a javaslattevél jogával is. Az ügyészség az ellenőrző szervek általános felügyelete során is kizárólag a törvényesség ismervéből indulhat ki és nincs joga semmiféle operatív beavatkozásra.

Az Állami Ellenőrzés Minisztériuma a maga részéről — sajátos feladatkörének megfelelően — szintén ellenőrzi az ügyészséget, de csupán annak gazdasági és pénzügyi működését (1955. évi 28. számú törvényerejű rendelet 4. §).

7. Nem szorosan vett személyi hatásköri kérdés (legfeljebb fordított előjellel tekinthető annak), de mégis ide kívánczok: kiterjed-e az általános felügyeleti hatáskör azokra az ügyekre, melyek elintézése *külön eljárásra* van fenntartva — ennek a külön eljárásnak a lefolytatása előtt? Ennek a kérdésnek igen nagy gyakorlati jelentősége van. Egyes jogszabályaink az általános felügyelet körébe tartozó szervek (államigazgatási, vállalati stb. szervek) döntései, intézkedései stb. ellen meghatározott külön eljárás útját nyitják meg. Ez a külön eljárás lehet *bírósági* eljárás (pl. a végrehajtó bizottság által összeállított választói névjegyzékből való törvényellenes kihagyás vagy abba történt törvényellenes felvétel miatti kifogás járásbírósi elbírálása — 1954. évi IX. törvény 8–9. §§ —, a tár-

sadalombiztosítási bizottság egyes határozataai alapján indított polgári per — 69/1954. (XI. 2.) M. T. számú rendelet 68. és 70. § § —, a kisajátítás következtében a kártalanítási különbözet miatt indított polgári per — 1955. évi 23. számú tvr. 12. § — stb.), *egyeztető bizottsági eljárás* a munkaviszonnyal kapcsolatos ügyekben, *újítási döntőbizottsági eljárás* újítási ügyekben stb.

Az ügyészséghez nagy számban érkeznek panaszok a dolgozóktól ilyen természetű ügyekben, különösen munkajogi viták esetében, de egyéb alkalomból is. Joga van-e vajon az ügyészségnek ilyen esetekben az általános felügyelet rendjén beavatkozni az ügybe, mielőtt a panaszos kimerítette volna a bírósági, egyeztető bizottsági stb. eljárás lehetőségét? Beadhat-e pl. az ügyész óvást ilyen esetben a vállalati igazgató, a tanácsi végrehajtó bizottság stb. határozata ellen?

A kérdés eldöntésénél abból kell kiindulni, hogy az ügyészség *nem rendkívüli jogorvoslati fórum* az államapparátusban, hanem a törvényesség őre. Azokban az esetekben, melyek eldöntését a törvény külön eljárásra bízta, ún. speciális jurisdikció körébe utalja, az általános felügyeleti ügyészi közbelépés *időelőtti* lenne. Az állami szervek közötti törvényesen elrendezett *hatáskörmegosztás* sérelmével járna az ilyen beavatkozás. A jogszabályvilág biztosított külön eljárás éppen arra van hivatva, hogy meghatározott viták eldöntést, illetőleg bizonyos sérelmek orvoslást nyerjenek a határozatot hozó szervvel *nem azonos és annak nem is feleltes szerveként* szereplő intézmény (bíróság, egyeztető bizottság, döntőbizottság stb.) által. Az ügyészi általános felügyelet során előterjesztett óvást vagy javaslatot ezzel szemben mindig *magá a törvénysértést elkövető szerv*, illetőleg annak *vezetője* vagy *feleltes szerve* bírálja el.

Ilyenformán tehát azt kell helyesnek tartani, ha az ilyen ügyekben az ügyész mindaddig tartózkodik az általános felügyelet rendjén való beavatkozástól, míg a törvényileg biztosított külön eljárás lehetőségei ki nincsenek merítve.

Az ilyen ügyekben már *meghozott* egyeztető bizottsági stb. határozatok ellen az ügyész természetesen igénybeveheti a rendelkezésére álló általános felügyeleti eszközöket. Más megítélés alá esnek az ilyen ügyekben hozott *bírósági* határozatok. Ezek ellen az ügyész — már nem az általános, hanem a bírósági felügyelet keretében — fellebbezési óvással, esetleg a Legfőbb Ügyész törvényességi óvással élhet. Emellett természetesen megvan az ügyésznek az a joga is, hogy a Pp 2/A §-a alapján keresetet indítson vagy felleljen az eljárás során. Ez azonban szintén nem az általános felügyelet körébe tartozik.

8. Míg a perszonális hatáskör keretében azt vizsgáltuk, hogy mely szervekre, milyen személyekre terjed ki az ügyész hatásköre az általános felügyeleti munkában, a *funkcionális hatáskör* elemzésénél az általános felügyeleti ügyészi *tevékenységet* magát kell tanulmányoznunk, azt a kérdést, hogy mit tehet az ügyész, milyen jogokkal rendelkezik e munkája során. Az idetartozó kérdések három csoportba oszthatók:

a) melyek azok a források, amelyekből az ügyész tudomást szerez a törvénysértésekről, milyen eljárással tárja fel ezeket? A törvénysértések megállapításának módozatait az általános felügyelet *módszereinek* nevezzük. Idetartozik a felügyelet körébe vont szervek rendeleteivel, utasításaival, határozataival és egyéb intézkedéseivel való megismerkedés, egyes szervek ülésein, értekezletein való részvétel, vizsgálat foganatosítása, a panaszok és bejelentések megvizsgálása, a sajtó tanulmányozása stb.;

b) miképpen reagál az ügyész a feltárt törvénysértésekre, milyen eljárást vesz igénybe azok kiküszöbölése érdekében? Ezeket a módozatokat az általános felügyelet *jogi eszközeinek* nevezhetjük. Idetartozik az óvás, a javaslat, a törvénysértésért felelős személyek felelősségrevonásának kezdeményezése, valamint egyes, törvényileg elő nem írt formájú jogi cselekmények (pl. a 9/1953. Legf. Ü. számú utasítás 27. pontja szerinti felhívás);

c) melyek az általános felügyeleti funkcionális hatáskör keretében alkalmazott módszerek és jogi eszközök keretei, *korlátai*?

Az első két kérdéssel ankétunkon külön előadás foglalkozik. Ezúttal csupán a harmadik probléma igényel megvilágítást.

Az általános felügyeleti funkcionális hatáskör korlátainak, tehát e hatáskör negatív oldalról való megvilágításának kérdése, más szavakkal: annak vizsgálata, hogy mit nem tehet az ügyész, mire nincs joga az általános felügyelet során — alapvető elvi jelentőségre tett szert már az újtípusú szocialista ügyészség létrehozása idején a szovjet államban. „A »kettős« alárendeltségről és a törvényességről” szóló lenini irányelvek már tartalmazák az idevágó összes elvi problémákat és félreérthetetlen szabotossággal szögezik le a megoldás módjait is. Mindazonáltal a szocialista ügyészség többévtizedes szovjet és néhány éves népi demokratikus *gyakorlata* azt mutatja, hogy a mindennapos ügyészi munkában a lenini elvek helyes alkalmazásától való eltérések veszélye nem tekinthető teljesen kiküszöböltnek.

Lenin megállapítja, hogy az egyedül a központi hatalomnak alárendelt ügyész egyetlen joga és kötelessége: a törvényesség egységes értelmezésének biztosítása minden helyi különbség és befolyás ellenére. Ennek a feladatnak a végrehajtása azonban *felügyeleti funkció*, amely nem a helyi szervek döntéseinek közvetlen megmáskosítása, illetőleg félreértése, vagy a helyi szervek helyett történő közvetlen döntés formájában megy végbe. Az ügyésznek nincs semmiféle államigazgatási hatalma és nincs döntő szava egyetlen igazgatási kérdésben sem. Az ügyésznek csak arra van felhatalmazása, hogy meghatározott jogi eszközöket vegyen igénybe a törvénysértések kiküszöbölése érdekében, a törvényeknek megfelelő állapotot azonban nem ő maga állítja helyre, hanem — az ő fellépése következtében — a törvénysértést elkövető szerv, vagy annak felettese.

Ez közelebbről azt jelenti, hogy az ügyésznek nincs joga

a) *operatív* (adminisztratív) *beavatkozásra*,

b) a kifogásolt határozat, intézkedés stb. *célszerűségének vizsgálatára* és

c) *végrehajtásának felfüggesztésére*.

Ezek a tilalmak az ügyészi általános felügyeleti funkcionális hatáskör *korlátai*.

A felfüggesztési jog hiányának, illetőleg az óvás halasztó hatályának, valamint a célszerűségnek a kérdését ebben az előadásban mellőzve: ehelyütt csak az operatív beavatkozás problémájáról szeretnék röviden szólni.

Mindenekelőtt rá kell mutatni arra, hogy operatív beavatkozás veszélye nem csupán óvás és — különösképpen — javaslat esetén töröghat fenn, hanem már az ügyészi általános felügyelet *módszereinek* alkalmazása során is. Világos, hogy ilyen illetéktelen beavatkozás elkövethető pl. már a *vizsgálatok* alkalmával, a vizsgálat céljának és tárgyának helytelen meghatározása esetén. Ezért kellett hangsúlyozni az 1955. február 12-i általános felügyeleti ügyészségi konferencián, hogy „speciális operatív gazdasági kérdésekben az ügyész általános felügyeleti vizsgálatot nem tarthat”.¹

A 9/1953. Legf. Ü. számú utasítás már eleve felhívja a figyelmet arra, hogy „a közvetlen felügyelettel kapcsolatos vizsgálat során az ügyésznek nem szabad beavatkoznia a hatóság, hivatal, vállalat (üzem) vagy szövetkezet igazgatási és gazdasági munkájába. Ugyanígy az ügyész ellenőrzést sem tarthat e szervek operatív tevékenysége felett” (13. pont, harmadik bekezdés). A gazdasági és igazgatási szempontból való vizsgálat lefolytatása — többek között — a felettes szerv hatáskörébe tartozik. Ha az ügyészség szükségét látja ilyen vizsgálat fogantatásának, arra a felettes gazdasági és hivatali szervet kell felkérnie.

¹ Ld. *Ügyészségi Közlöny*, 1955. évi 4. sz. 51. old.

Az általános felügyelet módszereinek a körébe tartozik az az eljárás is, amelyet az előbbiekben éppen mint módszert helytelenítettem, ti. a végrehajtó bizottsági stb. határozatok tervezeteinek előzetes bekérése, *láttamoztatása*. Ilyesféle gyakorlat eleinte nemcsak egyes normatív aktusok esetében alakult ki, hanem szórványosan még egyedi rendelkezéseknél is. Az 1954. március 11-i vezetői értekezleten elhangzott beszámoló tesz említést pl. arról, hogy a szekszárdi és balassagyarmati tanács kommunális osztálya minden egyes lakáskiutalást előzetesen megbeszél az ügyésséggel.¹ Lényegileg ez is operatív, igazgatási természetű beavatkozás az általános felügyelet körébe vont szervek munkájába.

Hasonlóképpen az általános felügyelet módszereinek alkalmazása során jelentkező operatív beavatkozás az is, ha a *végrehajtó bizottsági üléseken* egyes ügyészek nem a törvényességi felügyelet szempontjából releváns kérdésekhez szólnak hozzá, vagy terjesztenek elő ilyen célzatú javaslatokat, hanem egyes operatív igazgatási és egyéb belső ügyeket tárgyaló napirendi pontoknál szólnak fel és tesznek javaslatokat.² Az ügyész nem tagja a végrehajtó bizottságnak és nem is valamely szakkérdésben teendő eseti nyilatkozat céljából van az ülésre meghíva, hanem hivatalból vesz azon részt — a törvényesség őréként.

Az általános felügyeleti munka módszereinek alkalmazása során előfordulható operatív beavatkozás fölösleges és helytelen voltának hangsúlyozása mellett rá kell irányítani a figyelmet a másik végtel veszélyeire is. Ügyészeinknek határozottan kell szembeszállniuk az olyan törekvésekkel, melyek az operatív beavatkozás hangoztatásának ürügyével, valamely kérdés operatív jellegűnek feltüntetésével meg akarják őket akadályozni törvényes kötelezettségeik teljesítésében. Úgy látszik, szórványosan előfordulnak ilyen esetek is. A kiskunfélegyházi járási tanács végrehajtó bizottságának egyik ülésén történt pl., hogy az egyik napirendi pont tárgyalásának megkezdésekor — tiltakozása ellenére — eltávolították a járási ügyészt azzal az indokolással, hogy — a végrehajtó bizottsági elnök véleménye szerint — a tárgyalandó dolgok nem tartoznak az ügyészre.³

Az operatív beavatkozást természetesen el kell kerülni az általános felügyelet *jogi eszközeinek* igénybevétele során is. Ezek közül különösen a *javaslatok* tartalmában mutatkoznak olykor operatív beavatkozásra utaló elemek.

Az ügyésség gyakorlatában több ízben előfordult pl., hogy az ügyészek a dolgozó munkaviszonyának azonnali hatállyal való elbocsátás útján történt megszüntetése esetén javaslatot tettek a vállalat igazgatójának a Mt. végrehajtási rendelete 189. §-ának alkalmazására, vagyis arra, hogy vizsgálja felül a fegyelmi határozatot és helyezze hatályon kívül, ha úgy találja, hogy az törvényt sértő, vagy azt a tényállás nem kellő ismeretében hozták. Az utóbb említett feltétel laza fogalmazása igen széles lehetőségeket, méltányossági szempontokon alapuló értékelést biztosít a fegyelmi határozat felülvizsgálata terén az igazgatónak (és a miniszternek). Ez az alapja annak az ügyésségi útmutatásnak, hogy az ilyen javaslatról tartózkodni kell, mert az „beavatkozást jelent az igazgató mérlegelési, operatív jogkörébe”.⁴ Ha pedig konkrét törvényt sértés forog fenn, akkor ügyészi óvásnak van helye.

Általában helyes a Legfőbb Ügyésség általános felügyeleti főosztályának egy elvi kérdés („Adhatók-e a javaslatban a vizsgált szervnek pontosan körvonalazott szempontok az észlelt hiányosságok kijavítására?”) kapcsán kifejezésre juttatott irányelve: „Miként az óvásnál, a javaslat megtételénél is óvakodni kell attól, hogy az ügyész — túllépve fel-

¹ Ld. Ügyésségi Közlöny, 1954. év 3. sz. 32. old.

² Ld. Ügyésségi Közlöny, 1954. évi 8. sz. 134. old.

³ Ld. *Mező* : ld. cikk, 38. old.

⁴ Ld. Ügyésségi Közlöny, 1955. évi 6. sz. 78. old.

adatkörét — a vizsgált szerv belső adminisztrációjába, operatív munkájába vagy kizárólag felügyeleti szervei hatáskörébe tartozó kérdésekbe avatkozzék be”.¹

Az általános felügyeleti munkának alaptétele az operatív munkába való be nem avatkozás. Az általános felügyeletnek mint ügyészi funkciónak a lényegéből, éppen a felügyeleti jellegéből folyik ez a tilalom. Erre utal a 9/1953. Legf. Ü. számú utasítás, midőn megállapítja, hogy az általános törvényességi felügyelet „kizárja azt, hogy az ügyész az említett szervek bármelyikének utasítást adjon gazdasági és operatív tevékenységükre vonatkozóan” (8. pont).

Ezzel teljesen ellenkező a helyzet az *állami ellenőrzés* esetében. Az ügyészi általános felügyelet és az állami ellenőrzés közötti elvi eltérés egyik alapvető vonása éppen ebben áll: az állami ellenőrzés miniszterét széles körben illeti meg az operatív beavatkozás joga. Az állami ellenőrzés minisztere az állami szerv (vállalat) vezetőjének utasítást adhat a vizsgálat által feltárt jogszabályellenes eljárás megszüntetésére, a vétkes személyre maga szabhat ki fegyelmi büntetést, sőt azt a társadalmi tulajdonban okozott kár megtérítésére is kötelezheti stb. (1955. évi 28. számú tvr. 12—14. §§, 48/1955. (VIII. 16.) M. T. számú rendelet). Az ügyészi általános felügyelet és az állami ellenőrzés hatásköre közötti ezen elvi eltérés azon alapszik, hogy az állami ellenőrzés, mint a végrehajtás ellenőrzése, magának az operatív vezetésnek elválaszthatatlan része, melynek éppen ezért rendelkeznie kell a vezetés körébe tartozó operatív beavatkozás jogával is.

Az operatív igazgatási, gazdasági stb. munkába való beavatkozás tilalmának az ügyészi általános felügyelet területén nemcsak elvi szempontból van nagy jelentősége. Az egész általános felügyeleti tevékenységnek egyik legsúlyosabb *gyakorlati* problémája: a munka ésszerű kereteinek megvonása. Ha túlterjeszkedünk az első pillantásra formainak tűnő, de a proletariátus diktatúrája, a szocialista államvezetés szempontjából lényegbevágó, alapvető fontosságú törvényességi mértéken, vagyis azon, hogy a vizsgált határozat, intézkedés stb. pontosan megfelel-e a jogszabályoknak, és különféle gazdasági, méltányossági, célszerűségi szempontokra függesztjük tekintetünket, akkor nemcsak az általános felügyelet egyik elvi tételébe ütközünk és sértjük más állami szervek hatáskörét, hanem egyben hátráltatjuk az általános felügyeleti ügyészi munka helyes megszervezését, a valóságos feladatok megoldására való koncentrációját is. Senki sem fogja joggal szemünkre vetni a bürokratizmus vádját, ha tiszteletben tartjuk a szocialista államapparátus jól átgondolt hatásköri szabályozását és nem kísérletezünk olyan feladatok elvégzésével — megfelelő szakértelem nélkül, amelyekre más szervek vannak hivatva — a megfelelő szakszerűség biztosítása mellett.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az ügyész ölbetett kézzel szemlélje a törvényesség szempontjából nem kifogásolható, de nézete szerint mégis helytelen intézkedéseket, határozatokat stb. Ha azonban ilyeneket észlel, akkor nem az általános felügyelet sajátos módszereit és jogi eszközeit kell alkalmaznia, hanem az illetékes állami, gazdasági stb. szervhez kell fordulnia a tapasztalt hiba orvoslása érdekében. Erre irányítja az ügyészeket a 9/1953. Legf. Ü. számú utasítás is, midőn köteleességévé teszi az általános felügyelet rendjén eljáró ügyésznek, hogy a hatóság, hivatal, vállalat vagy más szerv munkájában mutatkozó, a törvényesség megsértésével összefüggésben nem álló hiányosság vagy mulasztás esetén értesítse az illetékes szerv vezetőjét (28. pont).

9. Az ügyészi általános felügyelet feladatának, alapelveinek, tárgyának és terjedelmének megvizsgálása után — az eddigi fejtegetések leglényegesebb vonásait összefoglalva — az általános felügyelet fogalmát a következőképpen határozhatjuk meg: *az általános felügyelet az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől független, centralizált ügyszétségnek az a funkciója, melynek során az ügyész a szocialista törvényesség megszüldr-*

¹ Ügyességi Közlöny, 1955. évi 4. sz. 52. old.

dítása érdekében — operatív beavatkozás joga nélkül — legfelsőbb törvényességi felügyeletet gyakorol afelett, hogy az államhatalom helyi szervei, a Miniszttertanácsnak alárendelt szervek, intézmények és vállalatok, továbbá a szövetségi és egyéb társadalmi szervezetek jogi aktusai megfeleljenek a jogszabályoknak és ezek, valamint a hivatalos személyek és állampolgárok pontosan megtartsák a törvényeket.

Ez a meghatározás a szocialista ügyészség feladatából és szervezeti alapelveiből kiindulva igyekszik rámutatni az általános felügyelet specifikus vonásaira.

Az említett ismervek alapján körvonalazható az általános felügyeleti funkció helye a szocialista ügyészség tevékenységében.

A szocialista ügyészség funkciói — amellett, hogy mind jogszabályilag, mind az ügyészség szervezeti felépítésében világosan elkülönülnek egymástól — igen szorosan össze is függenek és egységet alkotnak. Ennek az *egységnek* az elvi alapja a valamennyi funkció magvát tevő törvényességi felügyeletben rejlik. Másfelől viszont az ügyészségi funkciók egységének a keretében jelentkező *belső elkülönülés* a vizsgált területeknek, az állami tevékenység egyes formáinak a természetében leli magyarázatát. Ez utóbbi körülmény következtében az ügyészi funkciók nagyban-egészben két csomópont körül csoportosíthatók. Ezek egyike az *igazságszolgáltatás*. A másik csomópontot az állami és társadalmi szerveknek, valamint az állampolgároknak az *igazságszolgáltatás körén kívül eső tevékenysége* alkotja. E csomópontok körül az egyes ügyészi funkciók úgy helyezkednek el, hogy az egyes csoportokra alapvetően jellemző funkció mellett az odatartozó másik két funkció átnyúl egyben a másik csoportba is és ezáltal is kifejezésre juttatja az ügyészségi funkciók egymás közötti szoros összefüggését.

Az ügyészségi funkciók egyik csoportja a *bíróági felügyelet* körül alakítható ki. A bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyelethez kapcsolódik, azt a büntető eljárás vonatkozásában mintegy *megelőzi* a nyomozási felügyelet. A bírósági büntető eljárás *folytatása* a kiszabott büntetések végrehajtása: ezzel függ össze az ügyészség letartóztatóintézeti felügyelete. Ez a három funkció ily módon alapjában véve az igazságszolgáltatás körül csoportosul.

Az ügyészségi funkciók más szemszögből való vizsgálata egy másik összefüggést tár fel. Ez az összefüggés az *általános felügyeleti* funkció körül alakul ki. Ebben a körben a legkiemelkedőbb jelentősége a helyi államhatalmi és az ügyészi felügyelet körébe vont államigazgatási szervek működése feletti ügyészi felügyeletnek van. Ebben a szemléletben az általános törvényességi felügyelethez kapcsolódik egyfelől a nyomozást, másfelől a letartóztatóintézetekben való fogvatartást végző állami szervek tevékenységének törvényessége feletti ügyészi felügyelet. E két utóbbi funkció más oldalról nézve — a fentebbiek szerint — szerepelt a bírósági felügyeleti funkció körül kialakult csoportban is.

Az ügyészségi funkcióknak ily módon való csoportosítása megmutatja az ügyészi tevékenység két *főirányát*, egyben feltárja az ügyészségi funkciók egymás közötti belső összefüggéseit is.

Nem lehet tehát egyetérteni azzal a felfogással, mely szerint az általános felügyeleti funkció megelőzi az ügyészi felügyelet valamennyi egyéb ágát és *általános részét* alkotja az ügyészi felügyeletnek (*Tadevoszjan*). Ennek a szemléletnek a kialakulásában bizonyos fokig szerepet játszhat maga az elnevezés, illetőleg az abban foglalt „általános” jelző is. Tisztában kell azonban lenni azzal, hogy az elnevezés eredete a Szovjetunióban az általános felügyeleti munka *szervezeti* megoldásainak fejlődésével, közelebbről az ügyészségek szervezetében — az államigazgatás egyes ágazatainak megfelelő osztályok felállítása mellett — nem egy meghatározott ágazathoz kapcsolódó ún. „általános felügyeleti” osztályok intézményesítésével függ össze.¹ A Szovjetunió hatályos törvényeiben és törvényerejű ren-

¹ Vö. *Berezovszkaja*: id. mű 45. old.

deleteiben ez az elnevezés mint ilyen nem is szerepel. Nálunk az Üsz jogszabályilag is meghonosította.

Az általános felügyelet nem általános része az ügyészi munkának, amelynek ilyenformán a többi felügyeleti ág mintegy különös részét alkotná, hanem: a többi mellett egyik *önálló funkciója* a szocialista ügyészségnek.

Az önállóság hangsúlyozása mellett azonban ne tévesszük szem elől az általános felügyelet és a többi önálló ügyészségi funkció szoros *kapcsolatának* fontosságát sem. Az általános felügyeleti munka nem végezhető eredményesen a többi felügyeleti ággal való mindennapos együttműködés nélkül. Valamennyi ügyészi funkció gyakorlása során napvilágra kerülhetnek olyan adatok, jelenségek, melyek felhasználása, a rájuk való reagálás valamely másik ág bevonása nélkül nem célszerű, vagy egyenesen egy másik ág hatáskörébe tartozik. *A szocialista ügyészség feladatának, funkcióinak és szervezeti alapelveinek egységén* alapszik az *egész ügyészi tevékenység koordinálásának szükségessége*. Az egyes felügyeleti ágak közötti együttműködés javítására hívja fel a figyelmet a társadalmi tulajdonságért kár megtérítésének fokozottabb biztosításáról szóló 23/1955. (Ü. K. 6.) Legf. Ü. számú utasítás is.

Az általános felügyeleti munka gyakran torkollik *büntető* vagy *polgári eljárásba*. Ezek kezdeményezése az általános felügyeleti ügyész feladata (ahol van külön személy az általános felügyelet ellátására), de a büntető vagy polgári eljárás megindítása és az abban való perrendszerű részvétel már nem az ő funkciókörébe tartozik. Az együttműködés egyéb esetekben is elkerülhetetlen. Az általános felügyeleti vizsgálat során pl. felmerülhet a *nyomozási* osztály bevonásának szükségessége stb.

Mindez természetesen nem jelentheti az ügyészségi funkciók összekeverését, a munka dezorganizálását. Helyesen mutat rá egy konkrét kérdés kapcsán („Más felügyeleti ágba működő ügyész nyújthat-e be általános felügyeleti tárgyú óvást vagy javaslatot?”) a Legfőbb Ügyészség általános felügyeleti főosztálya arra, hogy a belső munkamegosztás és az ügyintézés rendje, szakszerűsége miatt fontos és szükséges a feladatok személy szerinti elhatárolása.¹ A hangsúly azon van, hogy az általános felügyeleti munka ne folyjék elszigetelten, de ugyanakkor ne váljék alaktalanná és másodrendűvé sem a többi funkcióban való feloldódás következtében. Ez visszaesés lenne abba az állapotba, amely ügyészségünk kezdeti időszakában jellemezte az általános felügyeletet.

Az általános felügyelet leglényegesebb vonásainak, fogalmi jegyeinek ismeretében meghatározható az *operatív ellenőrzéshez való viszonya is*.² Az operatív ellenőrzésnek — akár ún. belső ellenőrzés, akár szakellenőrzés, akár központi állami ellenőrzés formájában megy végbe — a lényege mindig abban áll, hogy a végrehajtás ellenőrzésére irányul. „A végrehajtás ellenőrzése — mondotta *Bulganyin* elvtárs az SZKP Központi Bizottságának 1955. évi július 4-i plenumán — azt jelenti, hogy konkrét feladatok megoldására szervezzük meg az embereket, biztosítjuk a párt- és kormányutasítások gyakorlati végrehajtását, a tényezők részletes tanulmányozása alapján megelőzzük, illetve kijavítjuk a hibákat, konkrét intézkedéseket teszünk a munka további megjavítására.”³

A végrehajtás ellenőrzésében tehát valóban messzemenően érvényesül az operatív jelleg, a gazdasági, pénzügyi, belső igazgatási, egyszerűval célszerűségi szempontok figyelembe vétele. Ezen a körülményen alapszik az a lenini útmutatás, mely az ügyészi felügyelet sajátosságát a kizárólagos törvényességi vizsgálatban látja, míg az operatív ellenőrzést végző Munkás-Paraszt Felügyeletnél a törvényesség mellett a célszerűség szempontját domborítja ki.

¹ Ügyészségi Közlöny, 1955. évi 4. sz. 51. old.

² Id. erről bővebben *Bak József*: A törvényesség feletti általános felügyelet és az operatív munka ellenőrzése közti viszony. Jogtudományi Közlöny, 1955. évi 6. sz. 349–364. old.

³ N. A. *Bulganyin*: Az iparfejlesztés feladatairól. Szikra, 1955. 51. old.

Ezek az ismérvek megszabják az ügyészi általános felügyelet és a végrehajtás ellenőrzése közötti különbségeket a munka intézményes *szervezeti* megoldásaiban és a kétféle tevékenységet végző szervek *jogkörében* is.

Az operatív ellenőrzés szervei államigazgatási szervek, melyek közvetve, vagy közvetlenül az államigazgatás legfőbb szervének, a Minisztertanácsnak vannak alárendelve. Az ügyészség sajátos helyet foglal el az államszervezetben, nem államigazgatási szerv és nincs is alárendelve a kormánynak, hanem csupán az államhatalom legfelsőbb szervének, nálunk az Országgyűlésnek.

A végrehajtás ellenőrzése — mint magának az operatív vezetésnek elválaszthatatlan része — szükségképpen magával hozza az operatív beavatkozás már említett jogát is. Ezzel a joggal azonban az ügyészség nem rendelkezik. Ugyanakkor megvan többek között az óváshoz való joga, amivel viszont egyetlen operatív ellenőrző szerv sincsen felruházva.

A végrehajtás ellenőrzésének központi állami szerve az Állami Ellenőrzés Minisztériuma. Az ügyészség a törvényességi legfőbb felügyelet központi állami szerve. Mindkét szerv — mint a proletárhatalom *központi állami szerve* — független a helyi állami szervektől és egymástól is. Belső munkájuk természetében, egymáshoz való viszonyukban és az állami mechanizmusban betöltött szerepükben a politikai és gazdasági vezetés egysége nyilvánul meg a szocialista államban.

*

Az elmondottakból levonható fontosabb általános következtetések:

A szocialista építés előrehaladása az eddigieknél *magasabb követelményeket* támaszt ügyészségi szervezetünkkel szemben az általános felügyelet terén is. Ezeket a követelményeket *a törvényességért és a kulturáltságért folyó harc* elválaszthatatlan összefüggésének, egységének jegyében kell vizsgálnunk és megvalósítanunk; hatásuk az ügyészi általános felügyeleti munka tartalmában és formájában egyaránt megmutatkozik.

Az általános felügyeleti munka *tartalmának* helyes kialakítása elsődlegesen politikai kérdés. A törvényesség dialektikájának megértéséhez, a szocialista törvényesség mindenkorai főirányának felismeréséhez a marxizmus—leninizmus tanításai, a Párt és a Kormány határozatai adják meg a kulcsot. Államunk megerősítésének, szocialista iparfejlesztésünknek, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, a dolgozók állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének feladataiból önként adódnak azok a teendők, amelyekre az általános felügyelet során napjainkban különösen nagy figyelmet kell fordítani. Ezek:

a) a munka állami-politikai jellegének nyomatékos előtérbe hozása az általános felügyelet körébe vont állami szervek jogi cselekményeinek, elsősorban normatív aktusainak törvényessége feletti ügyészi felügyelet fejlesztése révén;

b) a rendszerünk alapját tevő szocialista (állami és szövetkezeti) tulajdon fokozott védelme;

c) küzdelem a falu szocialista átalakulását hátráltató vagy gátló megnyilvánulások ellen;

d) az állami és állampolgári fegyelem (különösképpen a begyűjtési és adózási fegyelem) érvényesülésének, a dolgozók jogai és kötelességei megvalósulásának biztosítása.

E főteendők mellett természetesen nem szabad lankadnia az ügyészi általános felügyelet tennivalói körébe utalt egyéb munkáknak sem.

Az általános felügyeleti munka *formájával* kapcsolatban a magasabb követelmények mindenekelőtt azt igénylik, hogy kulturált módon harcoljunk a törvényességért. Kommunista elvi szilárdságnak és a törvénysértésekkel szembeni engesztelhetetlenségnek kell

mindenkor vezetnie bennünket. A Párt politikájának az általános törvényességi felügyelet során való következetes keresztülvitelétől semmiféle helyi befolyás ne tántoríthasson el bennünket. A törvények végrehajtásában ne tűrjünk semmiféle kilengést: sem a jelenleg főveszélyt képező jobboldali opportunizmust, sem esetleges „baloldali” túlzásokat. A törvényesség megsértése mindig az ellenség malmára hajtja a vizet. Állandóan éljen bennünk munkánk magasfokú állami jelentőségének tudata (az ti., hogy része az egész társadalom politikai vezetésének a munkásosztály által), és ne tekintsük az általános felügyeletet csupán az állampolgárok részére biztosított valaminő rendkívüli jogorvoslati lehetőségnek. Ugyanakkor azonban a proletárhatalom szilárdsága, tömegkapcsolatainak és a dolgozók közvetlen államigazgatási tevékenységének, valamint az alulról jövő bírálatnak a fontossága szempontjából helyezünk nagy súlyt a dolgozók bejelentéseire, a panaszintézés tökéletesítésére is. A fejlett politikai érzék és az alapos jogi szakismeretek megóvnak bennünket a helyi szervekkel való kapcsolat terén elkövethető magatartásbeli hibáktól és az általános felügyeleti hatáskör törvényes kereteinek túllépésétől. A szocialista ügyészség feladata, funkciói és szervezeti alapelvei egységének a jegyében, az ügyészi felügyelet többi ágával együttműködve, de az általános felügyeleti funkció önállóságát megőrizve végezzük munkánkat.

Meg kell végül állapítani azt is, hogy *jogtudományunkat* még nagy adósság terheli az ügyészi általános felügyelet kérdéseinek feldolgozása terén. Az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának elmélyítésében feltétlenül nagy jelentőségű kezdeményezésnek tekinthetjük ezt az ankétot; alaposnak látszik az a remény, hogy az általános felügyeleti mindennapi ügyészi tevékenység színvonalának emelkedése és a tudományos munka kiszélesedése, gazdagodása fogja követni.

Névai László

A szerződésszegésért való felelősség kodifikációs elvi kérdései

A szerződésszegésre vonatkozó szabályok a szocialista polgári jog egyik kiemelkedően fontos részét képezik. Ennek ellenére az utóbbi évek hazai jogi irodalma igen szegényes — legalábbis számbelileg — az idevágó tanulmányokban, cikkekből.¹ A kérdéssel foglalkozó vagy azt érintő dolgozatok is vagy csak főleg a szocialista szervezetek vonatkozásában vetnek fel problémákat, vagy pedig új polgári jogi felelősségi rendszerünk kialakításával kapcsolatos előadásokban, vitákban és tanulmányokban találhatunk bizonyos utalásokat a szerződéses felelősség kérdéseire; a szerzők túlnyomó részben ilyenkor is a szerződésen kívüli jogsértés problémáit tárgyalják, s csak elvétve érintik a szerződésszegésből eredő felelősség speciális vonatkozásait. Világos, hogy a szerződésszegés kérdéseinek vizsgálatára az eddiginél sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk, annak elvi kérdéseit sokkal szélesebb alapon kell felvetnünk, illetve azok helyes megoldását keresnünk. Különösen indokolja ezt az a tény, hogy a polgári törvénykönyv kötetmi joga általános részének kodifikációs munkálatai javában folynak. A jelen soroknak éppen az a célja, hogy a végleges törvénykönyvi szabályozás előtt felhívja néhány problémára a figyelmet és igyekezzék azokra megfelelő megoldást — ha nem is feltétlenül találni — de ahhoz segítséget nyújtani.

¹ A kérdéssel foglalkozó, újabban megjelent tanulmányok: Szladits Károly: Kötelemszegés a szocialista polgári jogban, különösen a szocialista szervezetek egymásközi jogviszonyában. Jogtud. Közl. 1953. 7. sz. 268–273. old.; Weiss E.: Kérdések a kötelemszegés köréből. Tanulmányok az állam és jog kérdéseinek köréből. Bp. 1953. 47–66. old.

I. A szerződésszegés valamennyi jogrendszer által negatíve értékelt helyzet, a szerződésszegő magatartáshoz valamennyi jogrendszer szankciókat kapcsol. A különbség azonban e vonatkozásban is alapvető a szocialista polgári jog és a kizsákmányoló társadalmak magánjogának rendezése között, bár bizonyos szabályozásbeli eltérések ez utóbbiakon belül is kimutathatóak.

A szocialista polgári jog még a szóban forgó intézmény elnevezésében sem követi a burzsoá jog terminológiáját. A *kötelemszegés* kifejezést felváltja a *szerződésszegéssel*. Kódexünknek is ezt kell követnie, mert kétségtelen, hogy ez az elnevezés jobban kifejezi az intézmény valóságos tartalmát, s egyben jelzi azt is, hogy az idevágó szabályokat túlnyomó részben a szerződéses kötelmi viszonyok megsértése esetén alkalmazzák.

Kodifikációs szempontból az első probléma az, hogy a szerződésszegés köréből mely kérdéseket kell szabályozás alá vonni. Helyesen kialakított kodifikációs elv, hogy a főleg elméleti értékű fogalommeghatározásokat, másrészt a túlzottan kazuisztikus jellegű aprólékos részszabályokat mellőzni kell.¹ Ezek figyelembevételével a törvénykönyvnek minimálisan két kérdéskört kell szabályoznia: 1. Világosan körül kell határolnia azokat a *tényállásokat*, amelyeket megvalósító magatartásokat szerződésszegőnek tekint. 2. Tisztáznia kell egyrészt azt, hogy milyen *különleges ismérveket* kíván meg ahhoz, hogy az objektíve szerződésszegő magatartáshoz szankciók fűződjenek, másrészt meg kell határozni ezeket a *szankciókat*. A szabályozandó kérdések kijelölése azonban nem elegendő; további feladat azok megfelelő *rendszerbeli elhelyezése*.²

II. A készülő törvénykönyv szerződésszegéssel foglalkozó részének számos kodifikációs problémája közül is egyike a legvitatottabbaknak s átfogó jellege miatt talán a legfontosabbnak is új *felelősségi jogunk rendszerének a felépítése*.³ Hazai jogi irodal-

¹ V. ö. Világhy Miklós: Az új szakasz és a törvényalkotás elvi kérdései. M. Tud. Ak. II. Oszt. Közleményei. V. köt. 1-4. sz. 215-248. old.

² Az idevágó rendszertani kérdésekkel nincs módunk ezúttal részletesen foglalkozni, így csak utalunk a rendszer problémáit tárgyaló két kitűnő találmányra. Világhy Miklós: A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről. Jogtud. Közöny. 1955. 8. sz. 457-487 old., valamint Eörsi Gyula: A polgári törvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése. Jogtud. Közl. 1954. 9-10. sz. 342 old. Végeredményben úgy érezzük, csak helyeselhető az, hogy készülő kódexünk a szerződésszegéssel kapcsolatos rendszertani problémát úgy kívánja megoldani, hogy az arra vonatkozó szabályokat a szerződésekről szóló főrészen, de azon belül külön fejezetben tartalmazza. Nem tartjuk viszont helyesnek a II. főrészt tervbevett címét, amely „Jogellenességért való felelősség” kitételét használ. Világos, vanis, hogy a szerződéses felelősség körében a jogellenesség szintén szerepet játszik. Olyan címet kell tehát nézetünk szerint választani, amely jobban tükrözi az utána következő szakaszok tartalmát. Ezért volna helytelen a „Felelősségi jog” cím is. Nem tartanánk pontosnak a „Szerződésen kívüli kártérítés” címét sem, mert a fejezetben belül nemcsak kártérítési kérdésekről van szó, hanem a felelősség módjáról is. A leghelytállóbbnak „Szerződésen kívüli jogsértésért való felelősség” cím használatát mutatkozik annál is inkább, mert ebben rendszertanilag megnyugtatóan tárgyalható az alaptalan gazdaságos is.

³ E helyütt nem foglalkozhatunk részletesen néhány — főleg elméleti vonatkozású — s a témához kapcsolódó problémával; így a polgári jogszabálysértés elemeivel, valamint a polgári jogi felelősség fogalmával. Az előbbivel kapcsolatban utalunk G. K. Matvejev legutóbb megjelent tanulmányára. (A polgári jogellenes cselekmény. Cikkgyűjt. V. évf. 7. sz. 300. old.) Matvejev részletesen foglalkozik azokkal az objektív, illetve szubjektív elemekkel, melyek fennforgása előfeltétele a felelősség megállapításának. Nézetünk szerint viszont a szubjektív elem (vétkesség) nem tartozik a szerződésszegés törvényes tényállásának elemei közé. Ismeretes, hogy a szerződésszegésnek nem egy következménye a vétkességtől függetlenül beáll. Matvejev maga is említi, hogy a vétkesség nélküli felelősség eseteire állásfoglalása nem vonatkozik. Ez a konstrukció tehát akkor volna érvényes, ha csak a vétkesség fennforgása esetén volna felelősség, vagy legalábbis a vétkesség nélküli felelősség ritka kivételtként jelentkezne. Ismeretes azonban, hogy ez nem így van. A Matvejev által képviselt felfogás emellett érvényét veszti olyan szabályozás mellett, amely generalisan objektív felelősségi rendszert követ. Nézetünk szerint a vétkesség olyan ismerv, amely nem a jogsértés tényállási eleme (akár szerződéses, akár szerződésen kívüli kötelezettség megsértéséről van szó), hanem mint a felelősségi rendszer jellegét meghatározó körülmény, már a felelősség fogalmi körébe tartozik. A felelősség jellegét nézetünk szerint két tényező adja meg. Az első ismerv e tekintetben, hogy milyen különleges jellegzetességgel kell rendelkeznie a szerződésszegés tényállását megvalósító magatartásnak ahhoz, hogy a jogkövetkezmények beálljanak, más szóval a *jogalkotó a jogsértő cselekmény elbírálásánál figyelembe vesze-e bizonyos, az elkövető személyében rejlő akarati — szubjektív — mozzanatokat, vagy pedig ilyenek figyelembevétele nélkül pusztán a jogsértő cselekmény alapján állapítja meg helytállási kötelezettségét*.

Ez utóbbi pedig vagy úgy történik, hogy a magatartáshoz feltétlenül helytállási kötelezettséget kapcsol, vagy úgy, hogy bizonyos körülmények fennforgása esetén a jogkövetkezmények beállta alól mentesíti. A felelősségi elv meghatározása tehát annak eldöntését jelenti, hogy megkívánjuk-e az elkövető vétkességét, vagy a vétkelen elkövetőre is a cselekmény, vagy az ő körében beálló körülmények miatt a helytállási kötelezettséget megállapítjuk. A felelősségi elv tekintetében elfogalt állásponttól függ az adott jog felelősségének a rendszere. A *felelősség körébe tartozó másik tényező a konkrét szankció*. A kettő együttes felhasználásával határozható körül a *felelősség fogalma*. A felelősség ilyen értelmű meghatározása távolról sem általános. Szlauder például a következőket mondja: „Ha a felelő-

munk az utóbbi időkben is élénken foglalkozik a kérdéssel, de mint említettük, főleg a szerződésen kívüli jogsértések vonatkozásában. S míg ezen a területen (s ugyanígy a munkajogi felelősség vonatkozásában)¹ a jogszabályalkotó és jogalkalmazó új szabályok vagy új gyakorlat kialakításával szocialista társadalmunk igényeinek megfelelően fejleszti felelősségi jogunkat, addig a szerződéses felelősség tekintetében jelentős változást alig észlelhetünk, kivéve természetesen a tervszerződések körét. Amennyire helyes és indokolt az, hogy a tervszerződések vonatkozásában új szabályozás érvényesül, amennyire helyes, hogy ezen a kiemelkedő fontosságú ponton indult meg szerződéses felelősségi jogunk átalakulása, amennyire öröndetes, hogy a jogalkotó a népgazdasági érdekek helyes mérlegelésével — főleg az önálló elszámolási rendszerből folyó követelmények figyelembevételével — a szovjet tapasztalatok alkotó felhasználásával a felelősségi rendszert új elvi alapokra helyezte, ugyanannyira kíváncsias az, hogy kötelmi jogunk egyéb területén is vizsgálat alá vegyük a kérdést, elhagyjuk a régi szabályokból mindazt, ami fejlődésünk jelen szakaszában már nem használható s kialakítsuk a szocialista építésünknek legmegfelelőbb új szerződéses felelősségi rendszerünket.

A témának mintegy *előkérdéseként jelentkezik az, hogy vajon szükséges-e, helyes-e, célszerű-e a kétfajta felelősségi forma szabályozásánál ugyanazt a felelősségi elvet követni*, vagy indokoltabb-e a közöttük kétségtelenül fennálló bizonyos különbségek figyelembevételével másfajta elv alkalmazása annál is inkább, mert bizonyos differencia jelenlegi jogunkban is fennáll, sőt a szerződéses felelősség keretein belül is jelentkezik.

Az általánosan kialakult álláspont szerint polgári törvénykönyvünknek *egységes felelősségi elvet* kell követnie, sőt nézetünk szerint ezt az egységet a szerződéses és szerződésen kívüli felelősség körén belül is az eddiginél nagyobb mértékben kell megvalósítania. A kétféle jogértés alaphatásában megegyező: hátrányos helyzetbe hozzák a sérelmet szenvedettet. A hátrány mindkét esetben vagyoni jellegű. Ebből következik, hogy a hátrány kiküszöbölésére szolgáló szankciók is hasonló jellegűek: hasonlóak egyrészt formájukban (különösen a kártérítési vonalon) és feltétlenül hasonlóak céljaikban (reparáció, prevenció). A felelősségi viszonyok mint társadalmi viszonyok között fennálló elvi hasonlóság egységes felelősségi elv alkalmazását teszi kívánatossá. De ugyanezt indokolják a gyakorlati megfontolások is. Különösen nyilvánvaló ez, ha arra gondolunk, hogy a kártérítés bármely jogsértésnek lehet szankciója, s ha a két területen más felelősségi elv érvényesül, úgy a jogalkalmazó számára ez komoly zavart okozhat. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk ezzel kapcsolatban azt, hogy bizonyos esetekben igen problematikus lehet annak megállapítása, hogy a jogsértés szerződéses vagy szerződésen kívüli kötelezettség megszegésében állott. Világos, hogy ilyen esetekben az eltérő felelősségi elv mellett jelentős gyakorlati nehézségek támadhatnak.² Mindezek az itt vázlatosan kifejtett elvi és gyakorlati megfontolások új felelősségi rendszerünknek egy-

séget valakinek saját kötelezettségével állítjuk szembe, akkor az nem egyéb, mint a kötelezettséghez fűződő másodlagos jogkövetkezmények (kártérítés és szankció) összefoglalása." (Magyar Magánjog III. köt. 21. old.) Szilágyi tehát magukat a jogkövetkezményeket egyenlősíti a felelősséggel.

¹ Legújabbban például a 48/1955. (VIII. 16.) M. T. sz. rend. mely a kártérítési felelősségnek az Állami Ellenőrzés Minisztere általi megállapításáról szól. A jogszabály objektív felelősséget állapít meg (1. §, (1) bek.), de a kártérítés összege megállapításánál a vétkesség fokának és az eset egyéb körülményeinek figyelembevételét rendeli. (3. § (1) bek.)

² Az már további kérdés, hogy a szerződéses és szerződésen kívüli károkozás alapján indítható keresetek közötti konkurencia esetén milyen jogkövetkezmények érvényesüljenek. *Agarkov, Varsavszkij* s általában a szovjet jogban uralkodó felfogás azt vallja, hogyha a szerződéses kereset előfeltételei megvannak, akkor a szerződésen kívüli kereset esik, a szerződéses jogcímen indított per kizsorítja a szerződésen kívülit. Ugyanakkor Agarkov megállapítása szerint a bírók „szemmelláthatóan a szerződésen kívüli felelősség intézményét részesíthetik előnyben és a szerződéses jogvitákat is a 403. cikkre való hivatkozással döntik el. „Nézetünk szerint a kérdésben az Agarkov által is képviselt álláspont a helyes, legfeljebb annyit tehetünk hozzá, hogy a probléma élet gyakorlatilag bizonyos fokig letompítja az egységes kárfelelősségi elv érvényesítése. (V. ö. *M. M. Agarkov* : A szerződéses felelősség kérdéséhez.)

séges elvi alapokon nyugvó felépítését teszik szükségessé és célszerűvé.¹ A kétfajta felelősség azonos elvek szerint történő szabályozásával azonban még csak részben tetünk eleget az elvi és gyakorlati követelményeknek. Az egyszerűsre, áttekinthetőségre törekvő, a gyakorlati használhatóság szempontját messzemenően érvényesítő törvénykönyvünkben a *kétfajta felelősségen belüli differenciák felszámolására is törekedni kell*, természetesen addig a határig, amíg éppen elvi és gyakorlati megfontolások ennek ellent nem mondanak. Aligha tekinthető helyesnek azonban az, hogy jelenlegi jogunkban a kétfajta felelősségen belül párhuzamosan, szinte egyenlő súlyban érvényesül a vétkességi és az objektív elv. Egészen természetes, hogy teljesen egységes felelősségi rendszert az életben előforduló nagyszámú esetre kialakítani nem lehet. De nézetünk szerint a *felelősségi elv megválasztásánál mégsem lehet elhanyagolható szempont az, hogy a rendes felelősségi elv alóli kivételek minél kisebb körre szoríttassanak, legalábbis az eddiginél lényegesen kisebb körre*. Mindez átvezet már annak tárgyalásához, hogy felelősségi rendszerünket a vétkességi vagy pedig az objektív elv alapján építsük fel.

III. Új polgári törvénykönyvünk felelősségi rendszerének szabályozásánál a következő lehetőségek mutatkoznak: 1. Mindkét fajta jogsértésért való felelősség a vétkességen alapuljon s a bizonyítási kötelezettség az igényével fellépőt terhelje. 2. A mindkét területen érvényesülő vétkességi elv mellett az ügyleti felelősség körében a kimentési körülményt (vétlenség) a szerződésszegő köteles bizonyítani. 3. Mindkét fajta felelősségnél exkulpációs rendszer érvényesüljön. 4. Általános objektív jellegű felelősség, de az alól meghatározott esetekben és módon kimentésnek van helye és végezetül 5. kimentés nélküli, tiszta eredményfelelősség.

A felsorolt csoportosítás 1. és 2. változatát — melyeknek közös jellegzetessége, hogy a vétkességből indulnak ki — együttesen vehetjük tárgyalás alá. Az első változat tételes-jogilag az új csehszlovák kódexben valósult meg, hazai jogunkban pedig a második megoldás az élő jog. Jogtudományunkban ma is számosan kívánják a vétkességet készülő kódexünk felelősségi elvi alapjául.² Különösen határozottan foglal emellett állást a legutóbbi időkben Benkő Gyula és Sebestyén Péter.³ Mindkét szerző a *prevenció* gondolatából indul ki, annak elsődlegességét hangsúlyozza. Ez pedig nézetük szerint a *vétkes felelősség* mellett szól. A *prevenció* oldaláról indul ki, de épp ellenkező eredményre jut a felelősségtan kiemelkedő hazai művelője, Marton Géza, akinek egész életmunkássága éles fegyvert az a vétkességi tan ellenzőinek kezébe. A vétkes felelősségi rendszert kiemelkedő színvonalon bírálja Marton Géza. Kimutatta e felelősségi rend-

¹ A kérdéssel újabban foglalkozó szerzőink közül Marton Géza és Herczeg István is a kétfajta felelősség elvi azonosságának követelményét hangoztatják. Marton mondja: „Az eddigi felelősségi tan egyik legkiáltóbb logikátlansága volt a szerződéses és szerződésen kívüli felelősség elvi elválasztása, ami minden európai kódexben megismétlődik, de különösen egyesekben (francia), öltött éles formát. Ez a szembeállítás egyike azoknak a tehereltelnek, melyek a római örökléssel szálltak át a modern jogra, hol már semmi rációjuk, semmi létjogosultságuk nincsen. Ma minden jogsértés egyenlő védelmet igényel, ami csak egységes, egyenlő szabályozás mellett képzelhető el. (Marton: Tervezet egy polgári jogi törvénykönyv kártérítési fejezetéhez. Soksz. kiadás 64. old.) Herczeg István pedig egyenesen odáig megy, hogy kijelenti: „Nem az a fontos, hogy a kialakítandó polgári jogi felelősségi rendszert milyen skatulyába tesszük, hanem csak az, hogy egységes elvi alapon vázoljuk fel.” (Herczeg: A kártérítési felelősség szocialista alapjai. Jogtud. Közl. 1954. 6. sz. 234. old.) Herczeg egyébként igen érdekes levezetésben bizonyítja be, hogy a kétfajta felelősség körében ugyanazt az alapelvet lehet változtatás nélkül alkalmazni, ami a szabályozás és ezen belül a felelősségi elv egységét is indokolja.

² A felszabadulás előtt jogászaink túlnyomó része a vétkességi elv mellett tört lándzsát. Szász-Schwarz Gusztáv ugyan az „Újabb magánjogi fejtegetések” c. munkájában a vétkességtől független felelősség jelentőségét eléggé kihangsúlyozza, viszont „Új irányok a magánjogban” című híres művében már ezt mondja: „Az adós nem köteles arra, hogy az eredményt előállítsa, mert az, hogy az eredmény előállhat-e, számtalan tényezőtől függ, melyek közül az adós mikénti magatartása csak az egyik.” (130. old.) Az eredményért való felelősség kategorikus tagadásával nagy jogtudósunk végeredményben a vétkességi elv helyességét igazolja. Istvánffy László pedig egyenesen kijelenti: „... a vétkes felelősség a magánjog örök törvénye.” (Istvánffy: A tárgyi kártérítési felelősség múltja és jövője. M. Jogászegyleti Értekezések V. évf. 1. sz. 142. old.) A tárgyi felelősségi gondolat kiemelkedő képviselője Marton Géza, mellette ifj. Szigeti László említhető meg.

³ Bár mindkét tanulmány szerzője a szerződésen kívüli kártérítés kérdéseit tárgyalja, nem vitásan a vétkességi elvet tartják fenntartandónak a szerződéses felelősség körében is. V. ö. Benkő Gyula: „A kártérítési jog elvi kérdései. Jogtud. Közl. 1955. 4. sz. 239–250. old.; Sebestyén P.: Hozzászólás stb. Jogtud. Közl. 1954. 11–12. sz. 491–498. old.

szer összes tényleges és vélt gyengéit. Legsúlyosabb érvei közül néhányat megemlítünk. A vétkességi elv mindenekelőtt szűk arra, hogy átfogó alapelveként szerepelhessen, mert egyrészt a mai jog a jogos magatartásból folyó felelősség jelentékeny eseteit ismeri, másrészt a vétkesség, mint szükségképpen személyes mozzanat még a jogellenes okozás eseteiben sem szolgálhat a másért (az alkalmazottakért) való felelősség kielégítő alapjául. A culpa in eligendo és in inspiciendo jogi fogása ilyenkor gyakran üres fikcióvá zsugorodik össze. A vétkesség ellen szól az, hogy az bizonytalan, mert belső, lelki, külsőleg közvetlenül nem észlelhető mozzanatokon nyugvó ismérv, melynek bizonyítása éppen ezért nehéz feladat arra a perféltre, akire a bizonyítás terhe nehezedik, elsősorban és főként akkor, ha a vétkességet a sértettnek kell bizonyítania; de akkor is, ha az ellenfélre áthárított bizonyítást kell ellenőriznie. (Ezt a bizonyítási szükséghelyzetet nevezi a jogi irodalom „Beweisnotstand”-nak.) A vétkességi tan nem felel megnyugtatóan arra a kérdésre, hogy ki viselje a kárt akkor, ha egyik fél sem vétkes, holott a probléma súlya ezen a ponton van. A vétkességi tan meghagyja a kárt annak a terhén, aki elszenvedte azt. Meggyőzően mondja Marton: „A vétkes magatartásért felelni kell! De nem igaz, ... hogy csak ezért kell felelni. Kétségtelen ugyanis, hogy a vétkes okozáson túl mindig vannak és mindig lesznek jogellenesen okozott károk, melyeket pedig valahogy rendezni kell, mert e károk egy nem jelentéktelen részéről — a bizonyítási szükséghelyzet miatt — nem lehet tudni, hogy nem húzódik-e meg alatta az okozó részéről mégis valami vétkesség (cselekvés, vagy főként mulasztás), amit ez teljes erejével igyekezni fog elleplezni ... vagy legalább ... a szabványos gondossági mérték alá beszorítani”.¹ Mint mondtuk, a felelősségi célok tekintetében Marton Géza is a prevenciót tartja elsődlegesnek, viszont szerinte a prevenció gondolata objektív felelősségi rendszer mellett érvényesül hathatósabban. Azonos kiindulópont mellett merőben ellentétes eredmény: az egyik felfogás a prevenció érvényesülése érdekében tör lándzsát a vétkes felelősség mellett, a másik ugyanemiatt hangoztatja elhagyásának szükségességét.

Úgy gondoljuk, hogy a *felelősségi célok mindegyike az objektív felelősségi rendszerre való áttérést indokolja*. A vétkességi elv alapján álló Benkő is — Antyimonov nyomán — elismeri a tárgyi felelősségnek ösztönző, preventív hatását. Antyimonov a veszélyes üzemek köréből hozott példán keresztül mutatja ezt bc. Benkő még további érvet is felhoz ennek bizonyítására.² De ezen túlmenően döntően figyelembe kell vennünk azt, hogy a bizonyítási szükséghelyzet következtében a bíró igen sokszor nem tudja a valóságnak megfelelően megállapítani, hogy a károkozó valóban kifejtette-e a legalkalmasabb magatartást a kár bekövetkeztének elkerülésére. Sőt a magatartási mérték objektív volta, az átlaghoz való igazodása, ez e mérték alatt maradók vonatkozásában fejt ki ugyan bizonyos ösztönző hatást, de csak annyit, hogy azok is az átlagot igyekezzenek elérni. Márpedig nem hisszük, hogy ezzel megelégedhetnénk. Nyilvánvaló, hogy a szocialista jog szabályainak arra kell ösztönözniük, mindenkit arra kell mozgósítaniuk, hogy *maximális erőfeszítést tanúsítson a szocialista együttélés szabályainak betartásában*. Minden jogalanynak a rendelkezésre álló eszközök felhasználásával arra kell törekednie, hogy az ezzel ellentétes helyzeteket kiküszöbölje, a legnagyobb elővigyázatossággal járjon el a mindennapi életben, az anyagi lehetőségek, a technikai vívmányok felhasználásával előre megakadályozza vagy minimálisra csökkentse a káresetek, hátrányos helyzetek bekövetkezésének lehetőségét. *A maximális kárelhárítási kötelezettség szükség-szerűen következik a szocialista együttélés szabályaiból*. Nézetünk szerint a törvénykönyv a kár megelőzése, a kár elhárítása tekintetében akkor válik hatásos fegyverré, a szocia-

¹ Marton: Tervezet stb. 15–17. old.

² I. m. 242. old.

lista állam polgárainak magatartása akkor fog legjobban összhangba kerülni a szocialista együttélés követelményeivel, a „rejtett tartalékok” e tekintetben akkor kerülnek felszínre, ha az *eddiginél szigorúbb felelősségi rendszert valósítunk meg*. Talán joggal állíthatjuk, hogy objektív felelősség esetén — mely a képességek teljesebb kibontakoztatását, a technikai vívmányok fejlesztését és mind szélesebbkörű alkalmazását kívánja meg és eredményezi — a káresetek száma jelentősen csökkenni fog, ha teljesen kiküszöbölni azokat természetesen nem is tudjuk. A szubjektív elmélet hívei ezt az álláspontot nyilván azzal tagadják, hogy a véletlen körülményekért való helytállásra kötelezésnek különösebb nevelő hatása nincsen, hiszen a „véletlen” amúgy is az egyéni magatartástól függetlenül következik be. Ez az érvelés azonban téves. Nyilvánvalóan nem közömbös, hogy mennyire tudja a törvény a társadalom tagjait arra ránevelni, illetve rászorítani, hogy a kár megelőzése érdekében mindent megtegyenek. És itt pontosan ez a döntő; amit ugyanis ma elháríthatatlan véletlennek minősítünk, az a technika fejlődésével nem biztos, hogy holnap is az lesz. Az olyan körülmények által okozott károk esetén pedig, amelyek objektíve ma is elháríthatóak — legfeljebb az átlagembertől nem kívánjuk azt meg, hogy ennek érdekében különösebb erőfeszítéseket tegyen — a felelősség alóli mentesítés nyilván szembenáll a prevenció gondolatával. Hogy a képességek minél teljesebb kibontakoztatása, az emberi magatartásnak a szocialista együttélés követelményeivel való mind teljesebb összhangba hozatala — ami itt a kármegelőzésre való maximális törekvéssel egyenlő — mennyire döntő szempont a szocialista társadalomban, bizonyítja az, hogy a vétkes felelősségi rendszert követő szovjet jogban, amint Lunc kifejti — „a gazdasági szervek közötti viszonylatban nagyon ritkán fordulnak elő olyan bírói vagy döntőbíróági ítéletek, amelyek a szerződés nem teljesítését vagy a kár előidézését véletlennek (véltlennek) minősítik”.¹ Egész kétségtelen, hogy a gondossági foknak ez a nagymérvű kiterjesztése összhangban áll a szocialista felelősségi jog szigorításának követelményével, és ilyen értelemben közeledés az objektív felelősség felé.

Ha a tekintetben kétség is maradhat, hogy a prevenciót az objektív rendszer szolgálja megfelelőbben, aligha szorul viszont különösebb bizonyításra ez a *reparációs elv* vonatkozásában. A felelősségi rendszer jellege meghatározásánál pedig ezt nyilvánvalóan nagy súllyal kell figyelembe venni. Meg kell említenünk, hogy nálunk mindinkább elterjedőben van az az egyoldalú szemlélet, mely a kártérítési reparatív funkcióját erősen háttérbe szorítja, elfeledvén vagy alig hangsúlyozván azt — ami pedig a szerződészegések körében különösen határozottan felismerhető —, hogy a jogkövetkezmények közvetlen célja a sérelmet szenvedett hátrányos helyzetének a megszüntetése. Az e nézetet valló szerzők munkáikban főleg olyan szovjet jogtudósokra hivatkoznak, akik a prevenció gondolatot helyezik előtérbe. Benkő főleg Antyimonovra hivatkozik, Sebestyén pedig Matvejevet is ide sorolja. Matvejev pedig a következőket is mondja: „A polgári jogi felelősség intézménye nem csupán nevelő célt szolgál, de ellátja a sértett személyiségi és vagyoni jogai reparációjának feladatát is.” Vagy nézzük Bratuszt: „A polgári jogi szankció a kötelezett vagyona ellen irányul és célja a károsult megsértett vagyoni jogkörének helyreállítása.”² Helytelen volna tehát a két elv között fontossági sorrendet megállapítani, s úgy gondoljuk nyilvánvaló, hogy a szabályozásban *mindkét szempont*

¹ Ugyanakkor Lunc említi meg azt is, hogy az állampolgárok közötti, a mindennapi élettel összefüggő kapcsolatok tekintetében a bíróságok nem egyszer mondták ki, hogy nem lehet megkövetelni annak az előrelátását, ami az adott konkrét körülmények között szokatlan, ami eltér a mindennapi élettől. Ebből azonban szerintünk nem következik az itt alkalmazott mérték állandósága, csupán annak objektív jellege. A társadalom fejlődésével ez az objektív mérték mindig emelkedik. A gondossági követelmények fokozódását hazai viszonylatban élesen bizonyítja a Bírósági Határozatok 1953. évi 2. számában 55. old. közölt ítélet indokolása, igaz, hogy azt a szállítási szerződések körére korlátozva.

² Matvejev és Bratusz álláspontját közli N. J.: A vétkeesség, mint a polgári jogi felelősség alapja a szovjet jog szerint c. cikkében. (Szovjetjogi Cikkgyűjtemény. II. évf. 10. sz. 614—623. old.)

*mind maradéktalanabb érvényesítésére kell törekedni.*¹ A reparációs gondolat érvényesülését pedig szintén az objektív elv szolgálja hathatósabban, mert általában lehetővé teszi, hogy a kárt szenvedett kára akkor is megtérüljön, hátránya akkor is kiküszöbölődjék, ha annak bekövetkezése nem a sérelmet okozó vétkes magatartására vezethető vissza, sőt — megszorításokkal — a sértő személyt a magatartásától független, de az ő tevékenységi körében felmerülő károkozó körülmények fennforgása esetén is kártérítésre kötelezi. Ha a reparációs gondolat fontos általában a felelősségi jogon belül, úgy különösen fontos a szerződésszegéseknél. Nyilván *nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy ilyenkor az egyik szerződő fél valaminek a teljesítését ígéri*, annak megvalósulására a másik számít s ha az mégsem következik be, a hátrányos következményeket inkább az aktív okozóra kell hárítanunk, mint a sértetten meghagynunk.

Összefoglalva: a szocialista társadalom viszonyai között parancsolólag jelentkezik a felelősség szigorításának a követelménye. Ez következik abból, hogy a szocialista állam maximálisan védi és óvja a tulajdon tárgyait — elsősorban természetesen a társadalmi tulajdont, továbbá a személyi tulajdon körét. Ugyanez következik a szerződési fegyelem megszilárdításának, a reális teljesítés elve fokozottabb érvényre juttatásának, a szocialista együttműködés elmélyítésének szükségességéből. Mindez azt jelenti, hogy hathatósabban kell biztosítani a reparációs és prevenciós szempontok konkrét érvényesülését. El kell hagynunk tehát a vétkeiséget, mint felelősség alapító elvet, annak a felelősségi rendszerben más szerepet kell adnunk, s át kell térnünk általánosan az objektív felelősségre.

Jogtudományunkban igen erős az az irányzat, mely a felelősség szigorítását azáltal kívánja megvalósítani, hogy a bizonyítási kötelezettséget a jogsértőre hárítja, aki a jogkövetkezmények alól csak valamilyen kimentési körülmény — elsősorban a véletlenség hiánya — bizonyítása esetén szabadul. Ez természetesen még nem jelent tárgyi felelősséget, ha a tiszta vétkes felelősséggel szemben haladást is jelent. Igaza van tehát Benkő Gyulának, amikor tévesnek minősíti azt a nézetet, mely a kimentő bizonyítási rendszert azonosítja a vétkes felelősséggel. A szovjet jogfejlődés meggyőzően bizonyítja ennek ellenkezőjét. Benkő egyébként ezeket a bizonyítási szabályokat lényegtelennek tartja, mások pedig kifejezetten helytelenítik azoknak esetleges törvénykönyvi felvételét, mondván, hogy az ilyen eljárásjogi kérdések rendezése nem a polgári törvénykönyv feladata. Eörsi Gyula mutat rá arra — szerintünk teljesen meggyőzően — hogy a *bizonyítási teher kérdése nem pusztán eljárásjogi, hanem igenis anyagi jogi kérdés*. A fő kérdés ugyanis nem arra vonatkozik — mondja Eörsi —, hogy a bíró a felperest vagy az alperest kötelezze-e a bizonyításra, hanem mindenekelőtt arra, hogy ki legyen a pervesztes, ha bebizonyítani nem sikerül. Ez tehát azt jelenti, „hogy a bizonyítás sikertelensége esetén a károkozó felelőssége megállna, a kár megtérülne és a megelőzés elve érvényesülne”.² Ezzel kapcsolatban mégis meg kell jegyeznünk, hogy a szerződésszegés körében a lehe-

¹ A prevenciós gondolat hívei szívesen hivatkoznak a reparáció másodlagosságáról vallott igazuk alátámasztására arra, hogy — különösen a munkajog területén — újabb jogszabályok a kártérítés mértékét eleve korlátozzák. Így például a Munka Törvénykönyve Végrehajtási Rendelet 191. § (2) bek., vagy a 98/1952. M. T. sz. rend. 4. §. Nyilván nagysúlyú érvek tekintik új szállítási szerződési kódexünknek, az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rend.-nek 31. § (2) bek.-t, amely szerint a döntőbizottság feltűnően súlyos, vagy ismételt szerződésszegés esetén az egyébként fizetendő kötbért felével felelmeletti. Ezekben az esetekben tehát reparációról csak részben lehet beszélni, mert a fizetendő összeg nem a valóságos kárhoz igazodik. Az 50.-es rendelet szóbanforgó szabálya valóban teljesen újszerű jogunkban. Mégsem mondható azonban, hogy a reparáció elvével ez a rendelkezés szemben állana. Nem szabad arról ugyanis elfeledkezni, hogy a kötbér nemcsak — sőt nem is elsősorban — kártérítési funkciót tölt be, hanem a vállalatok hibás működésének a jelzője. A reparációs jelleg érvényesülését éppen az bizonyítja, hogy a kötbér mértékét meghaladó kárt követelni lehet. Ugyanakkor világos az, hogy a reparáció feltétlen érvényesülésének is lehet és kell is korlátokat szabni. Ez jelentkezik egyrészt a kártérítés összegének méltányosságából való csökkentése esetén, de jelentkezhet például a kártérítés fizetési módja tekintetében is, amire élénk példa a Legfelsőbb Bíróság egyik legutóbb közzétett határozata. (Bírósági Határozatok 1954. 8. sz. 256. old.) Eszerint az alperes számára olyan fizetési határidőt kell adni, ami lehetővé teszi a teljesítést, mert „az ítékezésnek nem feladata, hogy bárkit lehetetlen szolgáltatás teljesítésére kötelezzon”.

² Eörsi: A bizonyítási teherrel kártérítési perekben. Magyar Jog. II. évf. 7. sz. 217. old.

tetlenülés vonatkozásában a szabálynak ez az anyagi jogi jellege, pontosabban annak helyessége vitatható. Ez a körülmény is, de főleg az, hogy az exkulpációs felelősség végeredményben a vétkességi rendszer egyik speciális formája, ha a kimentési körülményt a vétlenségbe jelölnénk meg, a vétkességi elv mellett pedig a reparatív és preventív hatások érvénye korlátozott, végeredményben oda vezetnek, hogy *felelősségi jogunk szabályozásának módját ne ebben a formában keressük, hanem a sokkal célszerűbb objektív rendszert válasszuk, annál is inkább, mivel a bizonyítási teher megfordításának azt az előnyét, mely a Beweisnotstandból eredő nehézségek csökkentésében áll, a tárgyi felelősségi rendszer mellett is hasznosítani lehet.*

Nem kell sokat foglalkoznunk azzal, hogy a tiszta, kimentést nem tűrő eredmény-felelősség tarthatatlan, az egész felelősségi gondolat eltorzításához vezet s ezért nem alkalmas szabályozási forma. Így végeredményben eljutottunk ahhoz a változathoz, amely nézetünk szerint a legmegfelelőbbben szolgálja a felelősségi célokat: *a kimentést tűrő objektív jellegű felelősségi rendszerhez.* Ugyanilyen rendszer mellett foglal állást Marton Géza és Herczeg István is. Marton felelősségi tételét így formulázza meg: „*A kárért, amelyet jogellenes magatartásával másnak okoz, mindenki felelős. Mentessül a felelősség alól az az okozó társ, aki bebizonyítja, hogy a káros eredményt az ő jogszerű tevékenységébe beavatkozó olyan idegen ok, nevezetesen az ő gazdasági, rendelkezési, felügyeleti körén kívülről eredő olyan természeti esemény, vagy emberi cselekmény idézte elő, amelynek károsító hatását elhárítani saját képességei szerint az adott helyzetben nem tudta.*” Herczeg a következő megoldási formát javasolja: „*Mindenki a károkozásban való jogellenes részvétele árnyában köteles viselni, illetve megtéríteni a kárt, kivéve ha képességeihez mérten minden tőle telhetőt megtett annak elhárítására. Ez utóbbi esetben a bíróság a felek vagyoni, illetve jövedelmi viszonyait, valamint a méltányosságot figyelembe véve a kártérítés összegét csökkentheti.*”¹ Első pillanatra a javasolt megoldás igen megfelelőnek látszik. Részletesebb vizsgálat mellett azonban kiderül, hogy a tétel törvénykönyvi felvételre csak jelentős változtatásokkal volna alkalmas. Mindenekelőtt még az is kétségesnek tűnik, hogy e felelősségi rendszer valóban objektív jellegű-e, vagy pedig a vétkes felelősségnek valamilyen sajátos formája, tekintve, hogy a felelősség alóli mentesítés elbírálása tekintetében szubjektív elem: a „saját képességei” a döntőek. A szerzőben is felmerül ez a gondolat és ezzel a várható támadással már előre foglalkozik. Álláspontja szerint nem lehet rendszerében a régi vétkességi elv érvényesüléséről beszélni, mert mint mondja: „a kapitalista magánjog a felelősség megállapításához a kár előidézésében kívánt szándékosságot, vagy gondatlanságot, itt viszont a kár el nem hártásában jelentkezik az a szubjektív mozzanat, mely a felelősséget alátámasztja.” További érve az, hogy ez a mozzanat mértékben sem egyezik a korábbival, mert a felelősséget a véletlen határáig állapítja meg, tehát még a legkisebb gondatlanságért is. Ezzel viszont a szerző még nem tett többet, mint hogy a gondosság mértékét *maximálisan fokozta fel, amellyel azonban a vétkesség körén belül mozog.* S hogy ez a rendszer mégis objektív jellegű, arról nem annyira Herczeg érvelése győző meg, mint inkább éppen az, hogy ez utóbbi megállapítása nem egészen helytálló. Teljesen igaza van Sebestyén Péternek abban, hogy a „*képességeihez mérten mindent megtett*” *kitétel által a véletlen körülmények egy jelentős része is a felelősség alapító tényállás körébe fog tartozni.* Helyesen mondja, hogy a *véletlenek tekintélyes része az átlagos képességekkel, kellő előrelátással elháríthatók.* Valószínű, hogy Herczeg ezt a kellő előrelátást, amit nyilván ő is megkíván — hisz különben az objektív felelősség preventív funkcióját tagadná — a kár előidézését megakadályozó tények közé sorolja, elválasztva ettől a kárelhárítási tényeket. Ez az elválasztás azonban nyilván mesterkélt, a valóságban a kettő között alig lehet differenciálni, hisz

¹ I. m. 231. old.

a kár el nem hárítása más oldalról nézve a kár előidézéseként is felfogható. Ha pedig ez így van, akkor a szabályozásban éppen arra kell törekednünk, hogy a *kellő előrelátás kifejtésére*, a „véletlenek” kiküszöbölésére sarkaljuk társadalmunk tagjait. Ez pedig csak akkor érhető el, ha az objektíve elhárítható, véletlenért is kilátásba helyezzük a felelősséget. Csak így várhatjuk, hogy az ilyen károkoknak az elhárítása érdekében az állampolgárok mindent megtesznek. Valószínű, hogy Herczeg alaptétele is ezt akarja kifejezésre juttatni, aligha vitathatóan ezt a célt akarja megvalósítani, de mindez az általa adott tétel fogalmazásában nem jut elég határozottan kifejezésre. De tételében nem is ez a fő probléma; sokkal inkább az, hogy az elháríthatóság elbírálásánál — hasonlóan Marton Gézához — a károkozónak „saját egyéni képességeiből” indul ki. Ha ennek csak a kártérítés mértéke csökkentése tekintetében volna jelentősége, úgy baj nincs, hisz a szubjektív körülményeknek *felelősség színező* (de nem alapító!) *hatását változatlanul fenn kell tartani*. De ha a „képességeihez mérten mindent megtett a kár elhárítására” kitett *felelősségmentesítő* rendelkezésnek tekintjük, úgy már az egész szabály preventív ereje — akarva, nem akarva — csökkent, a szabályozásban rejlő nevelő lehetőség teljesen nincsen kihasználva. A „saját képesség” mértékével való operálás azt jelenti, hogy elfogadjuk minden károkozónak az adott képességeit, hogy nem törekszünk ezeknek a képességeknek a fejlesztésére, nem mozdítjuk elő azt, hogy állampolgáraink előrelátásukat fokozzák, nem állítunk elébük magasabb típust, nagyobb követelményeket, amelyek elérésére törekedniök kell. Nem megyünk talán túl messzire a következtetésben, ha az mondjuk, hogy az ilyenfajta szabály a hanyag, felületes elemeket részesíti előnyben. Nem hagyható figyelmen kívül az a nehézség sem, amely bizonyítási szempontból jelentkezne. Ki, vagy mi nyújt a bíró számára „a saját képessége” elbírálásához, értékeléséhez akárcsak viszonylag is biztos támpontot. Világos, hogy az érdekelt károkozó minden esetben annak kimutatására fog törekedni, hogy a káresetet ő az adott egyéni képességeivel nem tudta elhárítani. S vajon az általa előadottak felülbírlására állnak-e a bíró rendelkezésére megfelelő eszközök? A szubjektív mozzanatok helyes értékelése még akkor is rendkívül nehéz, ha e célból absztrakt, objektív mértéket használunk. Ez a nehézség csak fokozódik, ha még ezt a segítő támpontot is elejtjük. A bizonyítási szükséghelyzetből amúgyis adódó bizonytalansági tényezőket ilyenformán tehát csak fokoznánk, holott a bizonyítási teher átfordításával, a vétkességnek — elsősorban a gondatlanság fogalmának — javasolt elhagyásával azokat éppen csökkenteni szándékozunk.

Mindezek után most már az a feladat, hogy megfogalmazzuk a legalkalmasabbnak látszó felelősségi tételt. Az objektív jellegnek a kódex felelősség rendszerében abban kell megnyilvánulnia, hogy egyrészt a felelősséget általában az objektív körülményekért is megállapítja, másrészt ez alól kivételt csak akkor enged, ha külső tárgyi ismérvek figyelembe vétele mellett is az állapítható meg, hogy a károkozóra nézve a káreset bekövetkezte nem volt elkerülhető, illetve elhárítható. Mindezt pedig nézetünk szerint a következő formula fejezi ki a legjobban: *Mindenki köteles megtéríteni a károkozása által előállított kárt, ha magatartása, vagy az abból származó eredmény jogellenes. Mentessül ez alól, ha bebizonyítja, hogy a kár bekövetkezte reánézve nem volt elhárítható. A bíróság a kártérítés mértékét csökkentheti, vagy elengedheti, ha a károkozó a kár elhárítására komolyan törekedett, vagy kivételesen akkor, ha a felek vagyoni viszonyai ezt indokolják.*

Világos, hogy a tétel helyessége szempontjából döntő kérdés, hogy mi értendő a „reánézve való elháríthatatlanság” alatt. Nagyon határozottan kell leszögeznünk, hogy ennek elbírálásánál a jogalkalmazónak nem szubjektív ismérvekből, nem a „saját képeségekből” kell kiindulnia. Nem a gondosság ilyen, vagy olyan foka dönti el, hogy kimentésnek van-e helye. Ehelyett mindig azt kell vizsgálnia, hogy az életben előfordulható kártokozó körülményekkel való számbavétellel, a technikai vívmányok adott fejlettségi

foka mellett, a mind teljesebb anyagi és szellemi erő kifejtésnek mint *fő szempontoknak alapul vételével az adott káreset bekövetkezte megakadályozható volt-e vagy sem*. Világos, hogy ebben benne van a maximális gondosság tanúsításának az igénye is, de *nemcsak ez van benne*. A felelősséget meg kell állapítani adott esetben olyankor is, ha a sérelmet okozó magatartására — mai felfogás szerint — nem lehet a gondatlanság bélyegét sütni, továbbá olyan körülményekért is, amelynek elhárításához a ma megkívántnál lényegesen nagyobb előrelátásra, erő kifejtésre van szükség. A „reánézve” kitétel csak olyan értelmű individualizálásra ad lehetőséget, hogy a jogalkalmazó adott esetben az elhárítás érdekében tett erőfeszítések értékelésénél, illetve az ilyenek elmulasztásánál más követelményeket vesz figyelembe a károkozók egyik vagy másik csoportjánál. Természetesen mindez ma még bizonyos fokig idegenszerűnek, a követelmény túlzottnak tűnik. A szocialista társadalom azonban tagjai elé fokozott feladatokat állít, éppen azért, hogy polgárai zavarmentes — s ebbe beletartozik az is, hogy kármentes — életet éljenek.¹

Az itt adott felelősségi tétel feltétlenül szigorúbb a jelenleg érvényesülőnél s jónéhány javaslatnál is. A tétel látszólagos merev voltát, „túlzott szigorát” adott esetekben feloldja az a körülmény, hogy a mentesítés lehetőségét ez a rendszer is ismeri és a jogkövetkezményekért való helytállás mértékének csökkentésére, sőt elengedésére is megadja méltányosságból a lehetőséget. Bizonyos fokig újszerű a méltányossági klauzula megfogalmazása. Ez következik abból, hogy a *méltányosság alkalmazása elbírálásánál* nézetünk szerint döntően a *károkozó magatartásából kell kiindulni*. Ha valaki szándékosan, vagy súlyos gondatlanságból okozta a kárt, úgy akkor is felelnie kell, ha vagyoniilag viszonylag gyengébb helyzetű. (Szándékosság esetén egyébként a cseh jog sem ismeri a mentesítést). Ha viszont valaki terhére alig róható fel hiba a kár elhárítása tekintetében úgy társadalmi szempontból éppen az a méltányos, hogy a jogkövetkezmények alól egészen vagy részben mentesüljön. A vagyoni szempontok csak egészen kivételes, ritka esetekben játszhatnak e tekintetben szerepet.

A továbbiakban a szerződési felelősség egyes vonatkozásaival a szerződésszegés legtipikusabb eseteinek tárgyalásánál még foglalkozunk. Természetesen nagyon messze vezetne, ha a kötelmi jog általános részébe tartozó szabályokon túlmenően az egyes ügyletekkel kapcsolatosan felmerülő speciális kérdéseket is vizsgálnánk. Mégis ezek tekintetében általánosságban leszögezhetjük azt, hogy felelősségi rendszerünk szigorításából logikusan következik az az eddigi megbeszélések során kialakult megoldás, hogy az *ún. ingyen-adósnak a felelősségét az eddigi mértékről* — szándék, súlyos gondatlanság — *felfokozzuk általában a szándékra és gondatlanságra*. Ha az ingyenadós tekintetében nem is kívánható meg az általános szigorított felelősség érvényesülése, ugyanakkor a társadalmi javak mind fokozottabb védelme érdekében őt úgy kell elbírálnunk, hogy legalább az ő szubjektív magatartásától függő szerződésszegésért felelős legyen s e körön belül a kár elhárítás érdekében mindent megtegyen. De revízió alá vonandó az a másik polgári jogi szabály is amely szerint *csak a szándékért való felelősség nem zárható ki* a felek által.² A

¹ Kérdés, hogy a mondottakból az következik-e, hogy a veszélyes üzemekre vonatkozó jelenlegi felelősség-szabályokat tettük általánossá? Nyilván nem. Kétségtelenül vannak ugyanis olyan körülmények, amelyek elhárítása nem lehetséges, vagy csak aránytalan áldozatokkal lehetséges, anélkül, hogy azokat vis majorra tekintenénk. Éppen ezért változtatlanul szükséges a fokozott veszélyforrásokkal járó nagyterjedelmű üzemek tekintetében a speciális szabályozás. Messze esne már témánktól, ha az e körben alkalmazandó kimentési körülményekkel részletesebben foglalkoznánk. Mégis, mint érdekességet említjük meg, hogy *Benkő Gyula*, aki egyébként a vétkes felelősség híve, a veszélyes üzemek vonatkozásában olyan szigorú felelősséget kíván, hogy még a vis major is kivénné a mentesítő körülmények közül. Ezt annak éppen viszonylagos jellegével indokolja. Ebből nézetünk szerint csak annyi következik, hogy adott esetben a jogalkalmazó nem fogja vis majorra tekinteni azt, amit eddig annak tekintett, egyszerűen azért, mert a technika fejlődésével a szóbanforgó körülmény már nem tekinthető elháríthatatlannak és előre nem láthatónak, tehát már nem rendelkezik a vis majorra jellemző fogalmi jegyekkel.

² Nem lehet kizárni a szándékért való felelősséget a német jog szerint (276. § (2) bek.); e mellett a súlyos gondatlanságot sem a svájci és francia jogban. A bolgár törvény 94. § szerint ugyancsak hatálytalan a súlyos gondatlanságért való felelősség kizárása, sőt bármiféle gondatlanságnak a szocialista szervezeteknek okozott károk tekintetében.

mondottakkal összhangban helyesebbnek tartanánk, ha a *szándék mellett nem lehetne kizárni a súlyos gondatlansággal, valamint a bűncselekmény által (akár szándékosan, akár gondatlanul) okozott károkért való felelősséget sem*. E korláttól eltekintve természetesen a szerződések körében a felek a felelősségi szabályok diszpozitív jellege változatlanul fenntartandó, amellyel adott esetben a felek a felelősségi rendszer szigorát enyhíthetik. Végezetül a vázolt felelősségi rendszer mellett is szükséges azon szerződések vonatkozásában, melyeknél az ún. custodia felelősség érvényesül (fuvarozó, fogadós) speciális szabályok felállítása a kimenetési körülmények különbözőségére való tekintettel.

IV. Jogtudományunkban általánosan elfogadottnak volt mondható a német dogmatikának az az álláspontja, mely az adóskésedelemben az ideiglenes vétlen lehetetlenülés egy változatát látta, bár a tételes szabályozásban ennek a konzekvenciái nem érvényesültek következetesen. Az adóskésedelem legfontosabb joghatásai a következők: 1. Kártérítés, melynek — a szállítási szerződések kivéve — feltétele általában a felróhatóság; 2. Ugyancsak felróható késedelem esetén a felelősségnövekedés; 3. Az elállási jog gyakorolhatása a jogosult részéről érdekmúlásának a bizonyításával — kivételesen anélkül is — függetlenül attól, hoga az adósnak a késedelem felróható-e vagy sem. 4. A felróhatóságtól ugyancsak függetlenül késedelmi kamat fizetési kötelezettség. 5. Vétkes késedelem esetén a tervszerződések körében kötbérfizetési kötelezettség. A felsorolt jogkövetkezmények valamennyiét figyelembe kell venni és fel kell használni a kódex szerkesztésénél, de nézetünk szerint számos vonatkozásban át kell formálni azok konkrét tartalmát.

A felsorolt jogkövetkezmények közül elsődleges a kártérítési kötelezettség. Nem vitásan fenn kell tartani korábbi jogunk azon álláspontját, hogy a kártérítésre kötelezésnek előfeltétele a késedelem tényének az adós számára való felróhatósága. Ez viszont — a mondottak alapján — most már azt kell, hogy jelentse, hogy az adós a késedelem által okozott károkat akkor tartozik megtéríteni, ha nem tudja bebizonyítani azt, hogy a késedelem oka reánézve nem volt elhárítható. A kártérítés megállapításánál általában figyelembe kell venni mindazt a vagyoni hátrányt, amely a késedelem következtében állott elő (pozitív kár, szaporulat, gyümölcs kiadási kötelezettség stb.). E helyütt csak az úgynevezett *elmaradt haszon* problémájával foglalkozunk. Régi magánjogunkban az OPTK hatására az elmaradt haszon általában nem volt megítélhető. A Kereskedelmi Törvény 272. §-nak éppen ezért kellett kiemelnie, hogy teljes kár alatt a *damnum emergens* és a *lucrum cessans* együtt értendő. Később az elmaradt haszon az általános magánjogban kizárólag a vétkekesség nagyobb foka esetén volt csak figyelembe vehető s csak ezután alakult ki olyan gyakorlat, mely a kártérítési kötelezettség fennforgása esetén a kár mindkét fő formájának a megtérítésére kötelezte a károkozót. A felszabadulás után újból felmerült jogunkban az elmaradt haszon megítélhetőségét tagadó nézet, természetesen egész másban jelölve meg az indokot: az elmaradt haszon a kapitalista nyereszkedési vágyat szolgáló jogi eszköz „a kapitalista gazdasági rendszer egy elhalóban levő jogi kategóriája, amely a mi szocialista átalakulásunkban már nem alkalmazható”.¹ A szovjet jogban is jelentkezett ez a probléma, de főleg Visinszkij elvtárs állásfoglalása után általánosan kialakult az elmaradt hasznót is megítélő gyakorlat.² Természetesen ennek feltétele a szocialista jogban egészen más, mint a burzsoá jogokban s röviden abban foglalható össze, hogy az elmaradt haszonnak megfelelő, reális adatokon, számításokon kell alapulnia.³ Bírói és döntőbizottsági gyakorlatunk a fenti követel-

¹ Krémer-Topalovics: A kötbér és kártérítés, mint a tervszerűség mutatószámai. Jogtud. Közl. 1952. évf. 288. old. Ugyanezt az álláspontot találhatjuk meg Herczeg-Széles-Ujlaky-Varjassy: „A gazdasági forgalmi jog minőségi átalakulásának kérdései” című cikkben. Jogtud. Közl. 1950. 390. old.

² Visinszkij idézi Baru: Szerződéses kötbér a szovjet jogban (K. A. Grave könyve) című cikkében. Szovjet-jogi Cikkgyűjtemény II. évf. 1. sz. 64. old.

³ Ilyesfajta gondolatot az MTJ. 1111. §-ban is találhatunk: „Aki kártérítésre van kötelezve, mindazt a vagyoni kárt köteles megtéríteni, amely a kötelezettséget megalapító körülményből közvetlenül vagy közvetve a hitelre

ményt már tudatosan figyelembe veszi, ami annál is inkább fontos, mert az adott keretnek a kitöltése gyakorlatilag sokszor igen problematikus, a mondottnál közelebbi szempont nem is igen adható, hanem a jogalkalmazói tevékenység döntheti csak el adott esetben megnyugtatóan a kérdést.¹

A kártérítési kötelezettségből logikailag következik, *stő abban lényegében benne van az a szabály*, melyet a római jogtól kezdve a jogi irodalom *perpetuatio obligationis*nak jelöl s melynek lényege az, hogy az adós felelőssége — függetlenül attól, hogy előzőleg milyen volt — a késedelem után egész a vis maiorig fokozódik fel. Ha ugyanis az adósnak minden kár a terhére esik, úgy természetesen terhére esik a dolog elpusztulásával jelentkező kár is. Az sem jelent különlegességet, hogy a felelősség ilyenkor még véletlen körülményekért is fennáll. Világos ugyanis, hogy itt az elháríthatóság kérdését nem a kárt okozó körülmény vonatkozásában kell felvetnünk, hanem a késedelmes adósi magatartás vonatkozásában. Ha az adós nem lenne hibás a késedelem tényében, ha késedelmének okát elhárította volna, úgy ezzel együtt elháríthatta volna a vis maiornak és egyéb véletlen körülményeknek a károkozó hatását is, hisz a dolog a rendes teljesítéssel birtokából kikerül s a bekövetkező véletlen körülmény abban már kárt nem okozhatott volna. A felelősségnövekedés tehát nem önálló jogkövetkezmény, hanem abból szükségszerűen folyik, hogy az elhárítható késedelem kártérítési kötelezettséget von maga után. A burzoá dogmatika ebből az okozati összefüggésből vonta le azt a következtetést, hogy ahol a kár nem a késedelem miatt következett be, vagy attól függetlenül is bekövetkezett volna, ott a kártérítési kötelezettség megszűnik, azaz nem áll fenn akkor, ha az adós bizonyítja, hogy szerződésszerű teljesítés esetén is a szolgáltatás tárgyában a kár bekövetkezik. Nem hinnénk, hogy ennek a látszólag evidens tételnek fenntartására szükség volna. Elsősorban nem állítható az, hogy a bekövetkezett kár és az adós késedelve között az okozati kapcsolat a jelzett esetben nem áll fenn. Legfeljebb arról lehet szó, hogy — a késedelem hiányában — egy más okfolyamat ugyanolyan eredményt hozott volna létre, vagyis a dolognak a jogosultnál is bekövetkező értékesökkenését. Természetesen azt sem lehet állítani, hogy ilyen esetben a hitelezőnek nincsen kára. Sokkal inkább arról van szó, hogy akár az adósnál marad a dolog, akár a hitelező birtokába kerül, az utóbbinak *mindkét esetben* kára lesz. A kérdés pedig éppen az, hogy az így felmerülő kárt kinek a terhére rójuk. Vajon helyes-e azt a hitelező vállán hagyni, vagy sokkal indokoltabb ez esetben is az adós kártérítési kötelezettségét megállapítani? Mint ismeretes, az adós felelősségét ebben a körben jogunk a legszigorúbban állapítja meg. Ha például a dolgot a késedelem alatt is rendesen kezelő adósnál vis maior pusztítja el, akkor ezért a jogkövetkezményeket vállalni kell. Ugyanakkor viszont — a mentesítő szabály folytán — a birtokában maradt dolgot hanyagul, esetleg súlyosan gondatlanul kezelő adós a felelősség alól szabadul pusztán azon számára szerencsés véletlen bekövetkeztével, hogy a dolog elpusztulását eredményező elháríthatatlan körülmény a hitelezőnél is és nála is bekövetkezett. Nem tudjuk, mi indokolná azt, hogy az ilyen „szerencsés véletlen” bekövetkezte mentesítést eredményezzen.² Ha a késedelmes adós felelősségét feltétlennek tekintjük, úgy ez alól kimentést legfeljebb csak egy körülmény adhat: ez pedig a hitelező károkozó magatartása, aminek lehetsége természetesen itt igen csekély.

hárukt, azonban az elmaradt nyereséget csak annyiban köteles megtéríteni, amennyiben a dolgok természetes rendje szerint, vagy tekintettel a fennforgó különös körülményekre, nevezetesen a tett intézkedésekre, valószínűséggel várható volt. Kapitalista viszonyok között azonban az elmaradt haszon követelése csak a profithajzásának az egyik formáját jelentheti.

¹ Lásd például a Bírósági Határozatokban 832. sorszám alatt 1955. 5. sz. 140. old. és Legf. Bir. Elvi Tanácsának Hat. III. köt. 1952/89. old. közölt ítéleteket.

² Ezt a gondolatot Grosschmid így fejt ki: „Az adós késedelem ideje alatt a szolgáltatás egész vagy részbeli lehetetlenülése semmi körülmények között sem szolgál az adós mentességére.”

A további joghatások tekintetében általánosan kialakult álláspont, hogy az *adósi késedelem jellegétől függetlenül* biztosítani kell a hitelezőnek a *teljesítés követelésére irányuló jogát*, amely következik abból, hogy az adóskésedelem esetén nem új kötelem következik, hanem csak az eredeti kötelem tartalma, melyben természetesen benne van a teljesítési kötelezettség, bővül új kötelezettségekkel, elsősorban kártérítéssel. Nem kell különösebben indokolnunk az *elállási jog* fenntartásának szükségességét sem. Hogy azonban az elálláshoz rendszerint megkívánt érdekműlás mennyire más jelent a szocialista társadalom viszonyai között, hogy e tekintetben a jogalkalmazónak mennyire más szempontokat kell figyelembe vennie, azt Szladits Károly igen meggyőzően fejti ki.¹ Kérdések merülnek fel a *késedelmi kamat* szabályozásával kapcsolatban is. A kapitalista jog abból a szemléletmódból indul ki, hogy a pénztartozás rendes időben való teljesítés esetén a tulajdonos tőkéjét gyümölcsöztetheti, azt a kapitalista viszonyokra jellemző módon kamatoztathatja, forgathatja. Ebből következik, hogy amennyiben a felek a törvény által megállapított késedelmi kamatnál magasabb kamatban állapodtak meg, úgy késedelmi kamat címen ez a magasabb összeg volt követelhető, s emellett a késedelmi kamatot meghaladó bizonyított kár is.

A szocialista jogban természetesen a késedelmi kamat intézményét egészen más szempontok indokolják. A szocialista tőkeakkumuláció egyik jelentős forrását képezik a dolgozók által váltott takarékbetétek. A pénzfizetési késedelem szabályozásánál figyelembe kell vennünk azt a reális lehetőséget, hogy a jogosult a kötelezett időbeli teljesítése esetén pénzt takarékbetétben helyezné el. Ebből logikusan következik egyrészt, hogy a késedelmi kamat mértékét a takarékbetéti kamattal egybevágoan kell megállapítanunk, másrészt, hogy ezen felül késedelmi kamatot megítélni nem lehet.² Abból a megfontolásból viszont, hogy pénzbeli kötelezettségének megfizetésére mindenki feltétlenül köteles, tekintve, hogy a pénzeszközök megszerzésének lehetősége mindenki vonatkozásában fennáll, s a fizetőképesség hiánya mentesítő körülményként nem szolgálhat, következik, hogy a *késedelmi kamat fizetési kötelezettség független az adósi magatartás jellegétől*. Az adós fizetési késedelmére a kimentési lehetőség elvileg csak akkor áll fenn, ha a fizetésben ténylegesen akadályoztatva van. A ki nem mentett fizetési késedelem vonatkozásában felmerülő probléma az, hogy a *késedelmi kamat mértékén felüli kárt követelheti-e a jövőben a hitelező*, mint ahogyan azt jelenlegi jogunk megengedi. A kérdés eldöntésénél két szempont ütközik: az egyik az, hogy szabályszerű teljesítés esetén a hitelező pénzt takarékbetétkönyvbe helyezné s ennek a lehetőségnek az elmulasztását honorálja a jogszabály a késedelmi kamat fizetési kötelezettségének megállapításával. Ugyanakkor lehetséges viszont az, hogy az adós a késedelmes fizetés miatt pénzeszközeit nem tudja felhasználni s ezért például bizonyos kedvező lehetőségeket szalaszt el, ami számára kárként jelentkezik. Tárgyatlanná válik viszont az a szempont, hogy az utóbbi esetben a hitelező kénytelen másoktól magasabb kamat mellett pénzt felvenni, egyszerűen azért, mert egységes a kíváncsi, hogy a kódex a késedelmi kamat mértékével egyező törvényes kamaton felüli kamat kikötését jogszabályba ütköztetőnek minősítse. Szocialista viszonyok között kár ilyenformán csak kivételesen képzelhető el, s azt rendszerint a késedelmi kamat fedezi. Elvi lehetősége azonban fennáll s nézetünk szerint erre a kivételes esetre a törvénykönyvnek a magasabb kárigény érvényesítését meg kell engednie, de természetesen csak akkor, ha a hitelező azt bizonyítani tudja.³

¹ Szladits: i. cikk. 272. old.

² Az OSzF-SzK törvénykönyvének Nep-korban való keletkezésével magyarázható az, hogy 121. §-a a szerződésileg megállapított magasabb mérvű kamat követelésére is lehetőséget ad.

³ A csehszlovák Ptk szerint a késedelmi kamatot csak akkor kell fizetni a késedelmes adósnak, ha nem alacsonyabb kamatokban egyeztek meg (255. §). Ugyanakkor a bolgár kötelmi törvény kifejezetten megadja a lehetőséget a törvényes kamat mértékét meghaladó kár követelésére (86. §).

V. A *jogosulti késedelem* intézményének szabályozásában határozottan tükröződni kell annak a ténynek, hogy a szocialista társadalom viszonyai között a szerződések szerepe megváltozott, megváltozott ennek folytán jellege, alanyainak a helyzete és jogállása is. A szocialista társadalom viszonyai között „az emberek egymáshoz való viszonyát a termelés folyamatában úgy jellemezhetjük, mint a kizsákmányolástól mentesen dolgozók társi együttműködésének és kölcsönös szocialista segítségének viszonyát.”¹ „Hogy mennyire fontos az érdekközösség megnyilvánulása az ilyen viszonyokban, nevezetesen milyen fontos mindkét félnek azon kötelezettsége, hogy elősegítse a másik fél kötelezettségének teljesítését, látható abból, hogy az olyan esetek, amikor a hitelező vonakodik az adós kötelezettségének teljesítését elfogadni, visszatartják az áruforgalmat, sértik a pénzügyi fegyelmet, a közlekedés céltalan megterhelését, sőt gyakran az áru romlását, vagy megsemmisülését segítik elő, tehát kárt okoznak az államnak és a szovjet fogyasztóknak. Ebből azt a következtetést kell levonni, hogy erélyes harcot kell folytatni a szerződési fegyelem megsértésének e módja ellen, mégpedig azáltal, hogy a vevőket az áru átvételére és megfizetésére kell kötelezni és velük szemben a szerződési szankciókat kell alkalmazni.”² Nem kétséges, hogy a most említett elveknek kifejezésre kell jutniuk új törvénykönyvünknek a hitelező jogállására vonatkozó tételeiben, ami jelenti egyben azt, hogy az eddigtől teljesen eltérő formában kell a hitelezőkésedelem intézményét szabályozni. A két legfontosabb alapkövetelmény e tekintetben az, hogy fel kell számolni azt az álláspontot, mely szerint a hitelezőkésedelem kimenthetetlen és a felelősség tekintetében az adóssal lényegében azonos elbírálás alá kell vonni, másrészt épp a hitelező késedelemnek Novickij által említett káros hatásai miatt a szankciókat a prevenció érdekében az eddiginél súlyosabban kell megállapítani.³

¹ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Története. Szikra, 1951. 156. old.

² I. B. Novickij: Az érdekek közössége a szovjet polgári jogban. Bp. 1953. 76. old. Az együttműködési kötelezettség tételeis jogi megfogalmazását nálunk a szállítási szerződésekről szóló jogszabály tartalmazza: „A felek a szerződés teljesítésében együttműködésre kötelesek. A kötelezettnek mindent meg kell tennie a szerződés teljesítése érdekében, a jogosultnak pedig elő kell segítenie a teljesítést.” (15. § (2) bek.)

³ A római jognak és a burzsoá jogoknak közös jellegzetessége, hogy a hitelezőt az adóstól egészen eltérő elbírálásban részesítette. Általában elvileg kizárták azt, hogy a hitelező magatartása kötelemszegésnek minősüljön, kiindulva abból, hogy a hitelező a kötelelemnek ura, de nem kötelezettje, a kötelelem realizálódása döntően az ő érdekét szolgálja. Különösen a német irodalomban volt erős ez az álláspont, de nálunk is általánosan mondható. Így Görög Frigyes a Glosszáknak a következtetést mondja: „A hitelezői késedelem nem kötelemszegés és nem deliktum, ebből folyólag nem kártérítési causa.” (II. köt. 1. rész. 108. old.) A szolgáltatás megvalósulása érdekében bizonyos magatartást a hitelezőknek is ki kell ugyan fejtenie, de ennek elmulasztása esetén beálló jogkövetkezmények jellegükben és súlyukban lényegesen különböznek az adósi kötelezettség megszegésének jogkövetkezményeitől. Világos ennek a szabályozásnak a célja: a gazdaságilag erősebb hitelező érdekeinek messzemenő védelme. A hitelező magatartása két irányban zavarhatta a teljesítés realizálódását. Vagy azáltal, hogy a felajánlott szolgáltatást nem fogadta el (hitelező késedelem) vagy úgy, hogy az ő magatartása következtében a szolgáltatás lehetetlenné vált. Az első esetben a burzsoá törvénykönyvek többsége a római joghoz hasonlóan az objektív felelősség alapján áll, így mindenképp a BGB (293—297. §) és az OPTK (1419. §). A svájci kötelmi törvény 91. §-a fogalmazásban látszólag a vétkes rendszert követi („indokolatlan megtagadás” fogalmával operál), de az uralkodó elmélet és gyakorlat nem tekint a vétkességre a hitelező késedelem előfeltételének. A Code Civil a hitelező késedelmet nem szabályozza önálló intézményként s csak az újabb francia fejlődés igyekszik azt ilyené alakítani. Bizonyos hatásokat azért ahhoz a Code is fűzött (1257—1264. §). A világ törvénykönyvei közül elsőnek az orosz kódexben jut kifejezésre a szocialista jognak az a tétele, hogy a hitelező késedelmé is szerződésesség és a szovjet jogban súlyos jogkövetkezmények fűződnek. Ezeknek előfeltételül a szovjet jogtudomány és bírói gyakorlat egyaránt a vétkességet kívánja meg, hasonlóan bírálva el e tekintetben az adós és hitelező helyzetét. Lunc szerint ez abból következik, hogy „polgári jogunk általános elvei szerint valamely személy kártérítési kötelezettségének csak akkor van helye, ha az illető személy ezt a kárt vétkesen idézi elő. Ezt az elvet többek között megerősíti a 122. §-nak a 114. §-sal való egybevetése, amely megkülönbözteti azt az esetet, amikor a hitelező önhibáján kívül nem fogadja el a teljesítést, a hitelező késedelmének az eseteiről.” (Szovjet Polgári jog I. köt. 374. old.) Az általános szabálytól eltérően bizonyos jogkövetkezmények a késedelem objektív tényéhez is kapcsolódhatnak. Lényegében hasonló a helyzet a népi demokratikus kódexek közül a csehszlovák törvénykönyvben. A 259. § rendelkezése szerint a kártérítés feltétele a hitelező késedelemnél a vétkesség egyéb jogkövetkezmények azonban ettől függetlenül beállhatnak. (A csehszlovák jog egyébként egész felelősségi rendszert a vétkesség elvére építi fel. Ezt az általános tételt az adósi késedelem vonatkozásában, valamint a lehetetlenség esetére külön is kihangsúlyozza (253. §, 265. §). A bolgár Ptk. 95. §-a a következőket mondja: „A hitelező késedelembe esik, ha alapos indok nélkül nem fogadja el az adós által felajánlott szolgáltatást, vagy ha olyan közreműködést tagad meg, amely nélkül az adós kötelezettségét nem teljesítheti.” A kialakult bírói gyakorlatot nem ismerjük, de igen valószínű, hogy az adósi késedelemhez hasonlóan e területen is vétkességi elv érvényesül, mert az „alapos indokra” való hivatkozás lehetősége valószínűleg véletlen esetében már fennáll.” Jelenlegi jogunkban a hitelező késedelem jogkövetkezményei a késedelem objektív fennforgása esetén bekövetkeznek és a hitelező ez alól általában nem mentesülhet. Mindamelllett ez az eset nálunk sem minősül kötelemszegésnek s ez alól kivételt az Mtj. csak az adás-vételi, illetve vállalkozási szerződés vonatkozásában tett, előírva a vevőnek, illetve megrendelőnek átvételi kötelezettségét. Az utóbbi esetekben a vétkesség kér-

A hitelező szerződéses kötelezettségei a szocialista jogban a következőkben foglalhatóak össze: 1. Köteles az adós által szerződésszerűen felajánlott szolgáltatást elfogadni. 2. Köteles minden intézkedést, illetve nyilatkozatot megtenni ahhoz, hogy a kötelezett megfelelően teljesíteni tudjon. 3. Feladata annak megvizsgálása, hogy az adós által felajánlott szolgáltatás a rendeltetésszerű célnak megfelel-e.¹ 4. A birtokába került dolgot megfelelően kell használnia. A legutóbbi kötelezettségre vonatkozó szabályok a mi jogunkban még nem nyertek részletes kidolgozást, mint ahogy ez már a szovjet jogban megtörtént. A rendeltetésszerű felhasználás kötelezettsége mindamellett bizonyos ügyetek vonatkozásában érvényesül s megsértése jogkövetkezményeket von maga után (pl. bérlet, haszonkölcsön).

A jogosult késedelme vonatkozásában a szerződésszegésről szóló részben az előbbi felsorolás első két változata szabályozandó. A másik két esetre vonatkozó szabályok elhelyezése célszerűbb azoknál az ügyleteknél, ahol azoknak fontossága van. Az általános részben ezek szerint az első kategória azokat az eseteket öleli fel, amikor a jogosult elmulasztja a kötelezett megfelelő teljesítéséhez szükséges intézkedéseket, vagy nyilatkozatokat, beleértve a nyugta adásának megtagadásában álló kötelezettségsértést is. A már mondottak alapján a jogkövetkezmény érvényesítésének feltétele az, hogy a hitelező késedelmét ne tudja kimenteni. Ez következik a felelősség körén belül kívánatos mind teljesebb egységből, továbbá a hitelezői és adósi magatartás elvileg egyenlő elbírálásából. Az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet a késedelemnek ezt a fajtáját „késedelmes adat-szolgáltatás és közbenso intézkedés” cím alatt tárgyalja s a jogkövetkezmények tekintetében az adósi késedelem szankcióinak alkalmazását rendeli. Általánosan kialakult álláspont az, hogy a kódexnek hasonló szabályt kell tartalmaznia. Ez pedig annyit jelent, hogy kártérítési kötelezettség, ezzel együtt felelősségnövekedés, továbbá kimentéstől függetlenül a szolgáltatás követelésének a joga — ami itt természetesen az ellenszolgáltatás követelésének jogát jelenti — s az ellátlási jog gyakorolhatása érvényesülnének szankcióként.

Nem lehet különösképpen kétséges az mindenekelőtt, hogy a kártérítési szankciót e körben is alkalmaznunk kell. Mégis egy körülményre erőteljesen fel kell hívni a figyelmet. A mi új felelősségi rendszerünk alap gondolata kell hogy legyen — függetlenül attól, hogy a vétkes, vagy objektív elvet követi — hogy a feleltől sokkal többet kíván a kár-elhárítás és kárenyhítés tekintetében, mint eddigi jogunk. Ebből pedig a következik, hogy a hitelező által késedelmesen, vagy helytelenül adott közbenso intézkedések ellenére is az adós mindent köteles megtenni annak érdekében, hogy a szolgáltatást megfelelően eszközölni tudja. Az intézkedések, adatok helyességét tehát vizsgálni köteles, azok helytelenségére a figyelmet fel kell hívnia, mert az észlelt (vagy kellő gondossággal észlelhető) hibás adatok közlésének elmulasztása az ő terhére eredményezhet kártérítési felelősséget, tekintve, hogy „elháríthatatlanságra” nem hivatkozhat pusztán azon az

dése már nem közömbös, hasonlóan az adósi felelősséghez. A hitelezői késedelem tiszta objektív jellegét bizonyos fokig újabb bírói gyakorlatunk szűkíti. Erre mutat a Legfelsőbb Bíróság egyik állásfoglalása, amely lehetővé teszi a hitelező számára valamely elháríthatatlan körülményre való hivatkozást. (A Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának Határozatai, III. köt. 82—93. old.) Végezetül a megrendelő késedelme esetén speciális szabályok érvényesülnek a szállítási szerződések körében, ahol a kötbérszankciónak a vétkesség előfeltétele, a kártérítésnek azonban nem.

¹ M. tekintetben vitás az, hogy itt valóban szerződéses kötelezettségről van-e szó. Weiss Emilia nézete szerint (I. m. 57. old.) szerződésszegésről csak meghatározott esetekben lehet beszélni, tekintettel arra, hogy a jogkövetkezmény általában csak bizonyos jogok elvesztésében jelentkezik. Szerintünk a megvizsgálás eszköze szerződéses kötelezettség. Ezt kifejezetten ilyen értelemben tárgyalja a KDB elnöke 155/1955. sz. utasításának 58. pontja. Nem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy mivel a jogkövetkezmény az igény érvényesíthetőségének elvesztésében áll, így valódi kötelezettség nincs. A szállítási szerződés megszegéséből eredő igény érvényesítése ugyanis az állam iránti kötelesség (26. § (1) bek.). Nyilvánvaló, hogy a tervszerződések vonatkozásában nem a megrendelő magántgye az, hogy a szolgáltatás hibáit feltárja-e vagy sem, világos tehát, hogy az igény érvényesítése előfeltételeként jelentkező cselekmények elvégzése is kötelezettség.

alapon, hogy helytelen adatokat kapott.¹ A szabálynak különös súlya a tervszerződések vonatkozásában van, de jelentősége lehet egyéb ügyleteknél is (vállalkozási szerződés).

A kártérítési kötelezettség² fennforgásával együtt el kell fogadnunk elvileg annak a szankciónak az érvényesülését is, hogy a hitelező felelőssége a szolgáltatás tárgyában, vagy — ami sokkal gyakorlatibb jellegű — a szolgáltatás már elkészült részében, vagy a szolgáltatás érdekében beszerzett dolgokban beállott károkért a vis maiorig fokozódik. Mégis e körben *nem lehet az adóskésedelem felelősségnövekedési szabályát változtatás nélkül alkalmaznunk*. Figyelembe kell venni ugyanis azt, hogy míg adóskésedelem esetén az okozati összefüggés a késedelem ténye és a bekövetkezett kár között mindig fennáll és ez elegendő alap a felelősség fokozására, addig a hitelezői késedelem esetén nem szükség-szerű az, hogy a dolog pusztulása, vagy rongálódása a késedelemmel álljon kapcsolatban már csak azért sem, mert míg az előző esetben a teljesítési idő már elérkezett, addig ez utóbbinál a teljesítési idő még csak ezután fog bekövetkezni. A felelősségnövekedés szabálya csak akkor alkalmazható tehát, ha a késedelem és a bekövetkezett káreset között az okozati összefüggés fennáll. Még ekkor is figyelembe kell venni azt, hogy a szolgáltatás, illetve annak elkészült része stb. a kötelezett birtokában van, az ő vonatkozásában a kár-enyhítési kötelezettség természetesen fennáll, tehát az esetben is mentesül a jogosult a felelősség alól, ha a kötelezett vétkes magatartására vezethető vissza a pusztulás vagy rongálódás.

A jelzett jogosulti késedelem esetén kivételesen lehet csak biztosítani a kötelezett elállási jogát, mégpedig akkor, ha a késedelem olyan jellegű, hogy az az adósnak helyzetét rendkívül megnehezíti s már nem várható tőle az, hogy a szolgáltatást teljesítse. Hiba volna ellenben kisebbfokú jogosulti mulasztás esetén is lehetővé tenni a kötelezett számára azt. Az Mtj. a vállalkozási szerződésről szóló részben a szerződés felmondására akkor adja meg a lehetőséget, ha a vállalkozó a megrendelőnek a közreműködésre megfelelő határidőt szabott és az eredménytelenül telt el. (1591. § (2) bek.) A leghelyesebbnek azt tartanánk, ha a most tárgyalt jogosulti késedelem esetén a kötelezettnek akkor volna joga csak az elállásra, ha a *megfelelően kitűzött póthatáridő is eredménytelenül telt el*.

A jogosulti késedelem második változata az, midőn a szerződés szerűen *felajánlott teljesítést nem fogadja el*. Itt a jogkövetkezmények vonatkozásában elsősorban a *kártérítés mértéke* lehet vitás. Elv az, hogy általában olyan helyzetbe kell hozni az adóst, mintha a szerződés megfelelően lebonyolódott volna. Látszólag ez annyit jelent, hogy a kártérítés összességében az ellenszolgáltatásra korlátozódik, hiszen szerződés szerű lebonyolítással a kötelezett ezt kapta volna meg. El kell fogadnunk azonban azt a tényt, hogy a szerződészegő magatartás a kötelezettre más károk beálltát is eredményezheti és semmi indok nincs, hogy ez alól a jogosultat mentesítsük. Az a tény viszont, hogy az el nem fogadott szolgáltatás az adós birtokában marad — s így az ellenszolgáltatás megfizetése esetén ő azzal lényegében gazdagodik — arra figyelmeztet, hogy a lehetőséget biztosítani kell a jogosult részére, hogy az ellenszolgáltatás megfizetéséig a szolgáltatást akkor is követelhesse, ha azt előzőleg már visszautasította — természetesen ha az a kötelezett hibáján kívül álló okok következtében a késedelem alatt nem pusztult el. A *kártérítési kötelezettségből eredően a teljesítésre felajánlott dolgokban beállott kárért a jogosult lesz felelős*, elvileg függetlenül attól, hogy az milyen ok következtében állott be, mert az okozati összefüggés a késedelem ténye és a káreset között — hasonlóan az adósi késedelem idevágó tényállásához és döntően figyelembe véve, hogy a teljesítési idő már elérkezett — itt mindig kimutatható. *Nem kárveszély viselési szabályról, hanem felelősségi szabályról van*

¹ Ugyanígy állásponton van Marton Géza, aki a felelősség alól mentesítő körülmények vonatkozásában tárgyalja a kérdést. (Marton: Kártérítési jogunk legújabb fejleményei. Jogtud. Közl. 1954. 6. sz. 255. old.)

² Érdekes, hogy a bolgár törvény a hitelezői késedelem jogkövetkezményei között a kártérítést nem sorolja fel.

tehát szó.¹ A kimentési körülmények igen szűk körre szorítása esetén egyébként *egész kivételesen* képzelhető el csak az, hogy a *felajánlott szolgáltatás visszautasítását a jogosult megfelelően ki tudja menteni*. Ha azonban ez mégis sikerül, kérdéses, hogy az ellenszolgáltatást köteles-e teljesíteni; a kártérítés a felróhatóság hiánya miatt ilyenkor természetesen szóba se kerülhet. Egyrészt világos, hogy a kötelezett a jogosultnak akár kimentett késedelme miatt sem kerülhet hátrányosabb helyzetbe. Az ellenszolgáltatás teljesítését indokolja az is, hogy az — az akár hibáján kívül is — késedelmes jogosultat az utólagos átvételre ösztönözné. Mégis meggondolandó, nem volna-e helyesebb az ellenszolgáltatáshoz való jogot bizonyos előfeltételektől függővé tenni. Elképzelhető, hogy az csak akkor legyen követelhető, ha pl. a szolgáltatás tárgyát a kötelezett bírói letétbe helyezte. Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy az ellenszolgáltatás elmaradásából eredő hátrányát a kötelezett kiegyenlítheti azáltal, ha a birtokában maradt és különösebb nehézség nélkül forgalomba hozható dolgokat értékesíti. Ilyen megoldás mellett csak az a különbözet volna követelhető, amely az eredeti szerződési ár, valamint az adós kényszerértékesítése során kapott ár között, mint különbözet mutatkozik. Egész kétségtelen ellenben az, hogy az ellenszolgáltatást *mindenféleképpen meg kell fizetnie* a jogosultnak akkor, ha a dolog a jogosultnak fel nem róható okok következtében elpusztul. A kárveszélyviselést tehát a jogosultra hárítottuk át, hisz az éppen azt jelenti, hogy a senkinek sem felróható elpusztulás esetén a jogosult az ellenszolgáltatást teljesíteni tartozik. Általános kivételt jelent természetesen, ha a dolog pusztulása, vagy rongálódása a kötelezett magatartására vezethető vissza, mégpedig — az általános felelősség szigorításával összhangban — bármilyen szándékos, vagy gondatlan magatartással okozta is azt. A jogosulti késedelem nem vonhatja maga után azt, hogy a kötelezett a dolog épségben tartásáról tovább már nem köteles gondoskodni, hisz bármiféle kár bekövetkezte a társadalmi javak összértékének csökkenését eredményezi.

A gyakorlatban a felsoroltakon kívül érvényesülő egyéb jogkövetkezményeket, mint a jogosulti késedelemnek adóskésedelmet szüntető hatását, a bírói letétbehelyezés lehetőségét, gyorsan romló dolgok vonatkozásában ez eladás lehetőségét, végezetül az őrzéssel felmerült költségeknek a követelését, mint a jogosulti magatartás jellegétől független szankciókat, törvénykönyvünknek a jelenleg is érvényesülő szabályok szerint kell tartalmaznia.

VI. A teljesítés *lehetetlenülése* esetén a jogkövetkezmények valamennyi jogrendszerben aszerint differenciálódnak, hogy a lehetlenné válás valamely félnek felróható körülmény eredményeként állott-e elő, vagy attól függetlenül. Az első esetben az okozó felelőssége bekövetkezik, az utóbbinál a kárveszélyviselési szabályok rendezik a kérdést. Ezt az alapvető különböztetést új törvénykönyvünknek is fenn kell tartania.

Az egyik fél részéről sem elhárítható lehetetlenülés minimális jogkövetkezményeket von maga után. Ezek közé tartozik a már eszközölt szolgáltatások visszaadásának kötelezettsége, amely azt a helyzetet látszik felidézni, mintha a szerződést a felek eredetire visszamenő hatállyal felbontották volna. Ennek konzekvenciái azonban nem érvényesülnek következetesen. Nyilván fenn kell tartanunk ugyanis a törvénykönyv szabályaiban azt a jelenleg is érvényesülő lehetőséget, hogy a kötelezett birtokában maradó residuumot, illetve surrogatumot — az ellenszolgáltatás arányos részének megfizetése ellenében — a jogosult követelhesse. Ennél többnek a kimondása e körben — eltekintve az értesítés elmulasztásából eredő kártérítési kötelezettség kiemelésétől — kaziusztika volna.

A részleges lehetetlenülés körében igen komoly problémát jelent annak a szabálynak

¹ Ennyiben nem érthetünk egyet Weiss E. megállapításával, amely szerint azonos elbírálást kíván a vétkeesség tekintetében a kárveszély viselés vonatkozásában. (Weiss E.: i. m. 63. old.) A kárveszély viselés ugyanis — mint ahogy Grosschmid kifejti — a dolog olyan okból való elpusztulása esetén merül fel, amely senkinek fel nem róható.

a helyessége, amely *magatermelt dolgok vonatkozásában*, tehát zártfajúság esetén úgy rendelkezik, hogy *amennyiben a szerződésileg vállalt mennyiséget a kötelezett nem tudja szolgáltatni, úgy a hiányzó mennyiséget nem köteles mástól teljesítés céljából beszerezni*, hanem a hiányzó rész tekintetében a szerződészegési szabályok szerint felelős. A szabály szükségessége a szállítási szerződések körében nem vitatható. Ezen a körön azonban érvényét túlterjesztetni — szemben a többségi állásponttal — nézetünk szerint nem indokolt. Látszólag helyessége mellett szól ugyan az, hogy az árukapcsolatok számának felesleges növelése nem kívánatos. Az esetek túlnyomó többségében azonban a jogosult lesz kénytelen a hiányzó mennyiséget máshonnan beszerezni; az árukapcsolatok száma tehát ténylegesen nem csökken. Kétséges az is, hogy indokolt-e a hiányzó dolog beszerzésével járó nehézségeket a jogosultra hárítani annál is inkább, mert olyan jellegű terhek nehezedhetnek ennek folytán reá, mely kár formájában nem fejeződik ki, azokért tehát kártérítést sem kaphat. Nem hagyható figyelmen kívül az, hogy a jogosult általában nem tudja megfelelően ellenőrizni azt, hogy a kötelezettnek valóban a szükségesnél kisebb mennyiség áll rendelkezésére. Gyakorlatilag igen elképzelhető, hogy a valóságosan megtermelt mennyiségnél ő kevesebbet szállít. Az így fennmaradó részt esetleg magasabb áron értékesíti s a számára kedvezőbb kártérítés fizetését vállalja. A jogosult szempontjából viszont gyakran nem közömbös az, hogy természetbeni teljesítést kap, vagy azt a kötelezett kártérítéssel pótolja. Ezeket figyelembe véve úgy érezzük, hogy a szabály lehetőséget ad a szerződési fegyelem lazítására, ellentétben áll a reális teljesítés elvével s ezért célszerűbbnek tartjuk annak elhagyását.

A *jogosult hibájából bekövetkezett lehetetlenülés* a kötelezett tartozás alóli szabadulását s emellett kártérítés iránti követelési jogot von maga után. Igen problematikus azonban a *kártérítés mértéke*. Az eddig kialakult felfogás szerint összességében az az ellenszolgáltatást nem haladhatja meg, figyelemmel arra, hogy a szerződés teljesítése esetén is a kötelezett az ellenszolgáltatást kapta volna meg. Hogy a kártérítés az ellenszolgáltatásnál kevesebb is lehet, az nem kétséges akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a kötelezett által követelt teljes kártérítésbe a jogosult betudhatja mindazt, amit a kötelezett a szabadulással költségben megtakarít, vagy amit munkacréje felhasználásával szerez, vagy nehézség nélkül szerezhetne. Nézetünk szerint viszont *nem indokolt a kártérítésnek az ellenszolgáltatás mértékéig való korlátozása*. Ugyanúgy, ahogy jogosulti késedelem esetén nem kizárt az ellenszolgáltatás mértékét meghaladó kár bekövetkezése s azért a jogosult felelősségét megállapítandónak tartottuk, előfordulhat itt is az, hogy a kötelezett kára a szerződészegés eredményeként meghaladja az ellenszolgáltatást. El kell ismerni, hogy az ilyen károk rendszerint látszólag nem a szerződéses kötelezettség megszegéséből, hanem a szerződéssel kapcsolatban ugyan, de lényegében mégis valamely általános kötelezettség megsértéséből erednek, azaz a szerződésen kívüli károkozás körébe utalhatóak. Ez viszont szerintünk még inkább azt indokolja, hogy az ellenszolgáltatáson felüli kár megítélhető legyen. Ha elfogadjuk annak a már fentebb említett tételnek a helyességét, hogy amennyiben valamely kereset a szerződéses és szerződésen kívüli kár követelésére egyaránt alkalmas, úgy annak elbírálásánál a *szerződéses felelősség szabályait kell alkalmazni* s e szabály általánossá tétele mellett mégis a *kártérítés mértékét az ellenszolgáltatásra limitáljuk*, úgy a kárt szenvedett hátrányosabb helyzetbe kerül azáltal, hogy keresetét a szerződéses felelősség szabályai szerint bírálják el, hisz kárának egy része így nem térül meg. Gyakorlatilag viszont nem volna indokolt az, hogy ugyanazt a magatartást mesterségesen szétválasztjuk aszerint, hogy az mennyiben sértett szerződéses kötelezettséget s mennyiben tekintendő szerződésen kívüli jogsértésnek. Végezetül ha elfogadnánk azt, hogy az ellenszolgáltatáson felüli kár a jogosult hibájából beálló lehetetlenülés esetén részéről nem térítendő

meg, úgy a *jogosulti késedelem vonatkozásában is ugyanerre az álláspontra kell helyezkedni*. Ez esetben viszont nincs értelme annak, hogy a jogosulti késedelem jogkövetkezményei vonatkozásában különbséget tegyünk a felróhatóság szempontjából, hiszen magát az ellenszolgáltatást a kötelezett fel nem róható késedelem esetén is követelheti.

VII. Szocialista polgári törvénykönyvünknek egészen újfajta módon kell szabályoznia a szerződésszegés harmadik legtipikusabb esetét, az ún. *hibás teljesítést*. Közismert, hogy a burzsoá dogmatika ezalatt a hitelező úgynevezett *oltalmi érdekének* megsértését értette, szemben az egyéb szerződésszegésektől, amelyek a teljesítési érdekeket sértik. Ebből következik, hogy a szolgáltatás megfelelő minőségben történő eszközléseért való felelősséget nem ebbe a körbe tartozónak tekintették s ilyen jellegű szabályokat az egyes ügyletek keretén belül tartalmaztak a törvények (pl. KT 346—350. § ; Mtj. 1382—1404. §).

Jogtudományunkban általánosan elfogadottnak mondható az a nézet, hogy készülő kódexünknek a *hibás teljesítésről szóló részében elsődlegesen és döntően a kellekhiányos szolgáltatásért való felelősség szabályait kell tartalmaznia*. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy az effajta szabályok a kötelmi jog különös részében az egyes ügyleteknél nyerjenek elhelyezést. A szocialista társadalomban a megfelelő minőségben való szolgáltatás a kötelezett legfontosabb kötelezettségei közé tartozik. Közismert, hogy a szocialista államban szívós harc folyik a minőség állandó megjavításáért, annak emeléséért s e harc sikerét a megfelelően formált és kiválasztott jogi eszközök nagyban tudják elősegíteni. Ennek kifejeződésre kell jutni már az idevágó szabályok elhelyezésében is, de még inkább tartalmukban.¹

A hibás teljesítés szabályozása tehát lényegében a kellekszavatosság szabályozását jelenti. A minőségileg megfelelő teljesítést mozdítja elő a jótállás intézménye is ; mégis indokoltnak látszik azt a szerződést biztosító mellékkikötések között tárgyalni, tekintve, hogy a szavatosság egy lege felelősség, a jótállásnak viszont feltétele a felek szerződéses megállapodása. Természetesen a szavatossággal kapcsolatos nagyszámú problémát itt még csak érinteni sem tudjuk s csak arra vállalkozhatunk, hogy egészen vázlatosan foglalkozunk néhány főkérdéssel.

Görgey Mihály a minőség kérdéseivel foglalkozó egyik előadásában határozottan amellett foglal állást, hogy a hibás teljesítés vonatkozásában különbséget kell tenni aszerint, hogy a szolgáltatás a *rendeltetés szerinti célra már teljesen alkalmatlan*, vagy pedig a törvényes, vagy a szerződésben meghatározott tulajdonságai hiányoznak ugyan, de a dolog esetleg kijavítás után, használhatóságát nem veszíti el. Nézete szerint a szavatosság körébe tulajdonképpen csak ez utóbbi tartozik s az első változatot a lehetetlenülés körébe sorolja.² A szállítási szerződésről szóló új jogszabályunk, az 50/1955. M. T. sz. rendelet 23. § tételesen jogilag szintén különböztet — a szovjet példa nyomán — a két változat között, de *mindkettőt a hibás teljesítés körébe sorolja*. A kellekhibás szolgáltatás esetén a szavatossági jogokat a megrendelő választása szerint a hibás termék kijavításában, vagy az alacsonyabb értéknek megfelelő árszállításban jelöli meg. Ezek helyett a szállító a kicserélést felajánlhatja, illetve a megrendelő a terméket a szállító költségére maga is kijavíthatja, vagy pedig kijavíttathatja, ha a hiba kisebb jelentőségű, vagy ha a másik fél a javítást az általa kívánt határidőre nem vállalja, vagy nem végzi el. *Alkalmatlan szolgáltatás esetében* a jogkövetkezmények : a szolgáltatás kicserélésére irányuló jog, illetve az elállás — ugyancsak a megrendelő választása szerint. Szinte egyöntetűnek

¹ A csehszlovák kódex a hibás teljesítésről szóló szabályokat a kötelelem keletkezéséről és tartalmáról szóló részben helyezi el. „Fogyatékoságért való felelősség” cím alatt. Amennyire helyes, hogy a törvénykönyv elsőnek szakítva a burzsoá jogok rendszerével a szavatossági szabályokat a kötelmi jog általános részében tartalmazza, annyira indokolatlan, hogy a témát nem a késedelemmel és lehetetlenüléssel egybekapcsolva önálló fejezetben, mint a szerződészegés egyik esetét tárgyalja (225—238. §).

² Görgey : Felelősség a termékek minőségéért a szállítási szerződések körében. Bp. 1954.

mondható az a nézet, hogy az *ismertetett szabályozás teljesen alkalmas arra, hogy a polgári jog egész területén rendezze a szavatosság intézményét*. Korrigálás legfeljebb egy vonatkozásban lehet indokolt. Úgy gondoljuk, helyesebb volna olyan álláspontra helyezkedni, hogy a felajánlott kicserélést a jogosult *köteles* elfogadni, ha az megfelelő időn belül történik. A rendelet szövegéből ugyanis az olvasható ki, hogy a jogosult a felajánlott kicserélést visszautasíthatja. Viszont, ha a kötelezett hajlandó a dolog kicserélésére, akkor értelmetlen a kijavítás iránti igény megadása, másrészt nem indokolt az sem, hogy a jogosult az *actio quanti minoris*sal éljen, hisz a hibás dolognak megfelelő időn belül hibátlanul való kicserélésével a megrendelőt általában semmiféle hátrány nem éri.

További problémák a *szavatossági igények érvényesítésével* kapcsolatban jelentkeznek, elsősorban a *rejtett hibák* vonatkozásában. A rendelet nem mondja azt ki, hogy az igény érvényesítését meg kell-e előznie ilyenkor is az értesítésnek, ugyanúgy, mint nyílt hiba esetén. A kodifikációs tárgyalások során e tekintetben egyértelműen igenlő álláspont alakult ki, hisz lehetséges, hogy ezáltal a szavatossági igényt a szállító anélkül is teljesíti, hogy arra őt bírói vagy döntőbizottsági határozat kötelezné, másrészt az eljárásra a megfelelő felkészülés lehetőségét biztosítani kell. Sokkal problematikusabb a *nyilatkozat megtételére*, illetőleg a *perlésre szükséges határidő* kérdése. Van olyan álláspont, mely a per megindítását kívánja 6 hónapon belül, hasonlóan a szállítási szerződések szabályához. Az újabban kialakult álláspont szerint viszont csak a nyilatkozat megtételének kell 6 hónapon belül megtörténnie. Az utóbbi álláspont mondható helyesebbnek. Csak látszólagos hiányt jelentene ugyanis az, hogy a nyilatkozat megtétele mellett a perlésre külön határidőt a kódex nem ad. Az ilyen nyilatkozatot a jogosult nyilván nem öncélúan teszi, hanem azt éppen annak érdekében, mert szavatossági jogával élni kíván. Ha tehát nyilatkozata eredménytelennek mutatkozik, az esetek többségében azt amúgyis jogának peresítésére fogja követni. Nem valószínű az, hogy ezzel sokáig késlekedik, hisz a szolgáltatás hibájának kiküszöbölése — s hozzátehetjük: *mielőbbi* kiküszöbölése — természetesen elsősorban és döntően az ő érdekét szolgálja. Ha viszont a kereset beadásával indokolatlanul hosszú ideig késlekedne, úgy erre az esetre talál az az általános polgári jogi szabály, hogy joga érvényesítésével senki a másikat indokolatlanul hosszú ideig bizonytalanságban nem tarthatja. További kérdés, hogy a nyilatkozat megtételére megszabott 6 hónapos határidő mely időponttól kezdve számítható. Kezdőidőpont e tekintetben csak az *átvétel* ideje lehet. Ha ugyanis a *hiba felfedésének* időpontját jelölnénk meg ilyenként, úgy a jogosult számára lehetőség nyílne az igény érvényesítésének elhúzására, s egyáltalán különösebb értelme nem volna bármiféle határidő megadásának. A jogosultnak a rejtett hiba felfedése időpontjára vonatkozó közlését úgy a másik fél, de természetesen a jogalkalmazó is kénytelen volna elfogadni, egyszerűen azért, mert az ellenkezőnek a bizonyítására aligha volna lehetőség. Ugyanígy illuzorikus értékű volna annak megkívánása is, hogy a jogosult a hiba felfedezése után *nyomban* köteles a másik felet értesíteni.

Kérdéses az is, hogy *nem túlságosan rövid-e* a nyilatkozat megtételére az átvételtől számított *6 hónapos határidő*, különösen akkor, ha annak elmulasztását az eddig kialakult álláspontnak megfelelően a kódex jogvesztőnek minősíti. Úgy gondoljuk, a meghosszabbítás mellett semmi indok nem szól. *Teljesen megfelelő határidő itt alig szabható*, hisz a rejtett hiba felfedezése egész hosszú idő után is elképzelhető. Annak túlságosan tágan való megszabása viszont nem kívánatos bizonytalanságot eredményezne és nem szorítaná rá a jogosultat arra, hogy szavatossági-igényét mielőbb érvényesítse. Döntő érv az, hogy az ilyen jellegű problémák *jótállás kikötésével megfelelően kiküszöbölhetők*.

Végezetül kétségtelen, hogy hibás teljesítés esetén meg kell adni a jogosult számára a teljes kártérítésre irányuló jogot is, de itt már az általános felelősségi elv alapján.

Kemenes Béla

A feljelentés elmulasztása

Nézetek a mulasztás fogalmáról a büntetőjogi irodalomban

A jogszabály, amellyel ellentétes cselekmény büntetendő, vagy tilt valamely cselekvést, vagy megparancsol. A tilalommal ellenkező tevékenység, vagy a parancs nem teljesítése egyformán cselekmény, és pedig : tevés, vagy mulasztás. Vámbéry szerint „... a mulasztás nem minden nem cselekvés, hanem csak oly cselekvésnek jogilag számottevő hiánya, amely a mulasztó kötelessége lett volna és amely lehetséges volt.”¹ A mulasztás lényege tehát Vámbéry szerint kötelességellenes nemtevés, ha az jogilag számottevő volt és a tevésnek megvolt a reális lehetősége. Angyal Pál a fenti fogalom meghatározásához hasonlóan ugyanazokra az ismérvekre utal, amikor meghatározza a mulasztást a következőképpen: mulasztani nem annyit tesz, mint semmit sem tenni, hanem valamit nem tenni.² A mulasztás fogalmának ez a meghatározása azonban nem világos a burzsoá büntetőjogi szemlélet szerint sem, mert a mulasztást meghatározó konkrét fogalmi elemek összefoglalása helyett, pusztán ködös utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a mulasztás olyasvalaminek a nem tevése, amelyet az alánynak tennie kellett volna.

A mulasztást jogilag meghatározó ismérvek tekintetében a burzsoá jogi és a szocialista jogi meghatározás között látszólag alig van különbség. Durmanov professzor megfogalmazásában a mulasztás azt jelenti, hogy valamely személy nem teljesíti azon cselekedeteket, amelyeket köteles volna teljesíteni.³

Pijontkovszkij professzor a mulasztást általában nem határozza meg, csak külön-külön a tiszta mulasztás és a vegyes mulasztás fogalmát. A tiszta mulasztás akkor jön létre, ha a törvény meghatározott tevékenység teljesítését követeli meg, amelynek nem tevése már önmagában megvalósítja a bűncselekmény törvényi tényállását. (Pl. a segítségnyújtás elmulasztása, hírközlések továbbításának elmulasztása, behívásnál való meg nem jelenés stb.) Tiszta mulasztás útján alaki bűncselekmény jön létre. A vegyes mulasztási bűncselekmény, mulasztás útján elkövetett anyagi bűncselekmény, mely akkor valósul meg, amikor az alany bizonyos körülményeknél fogva köteles lett volna meggátolni a bűnös (káros) eredmény bekövetkezését.⁴ Kádár Miklós professzor szerint a mulasztás alapja az engedetlenség, amely a jogszabályból származó, vagy egyébként fennálló kötelezettség nem teljesítéséből áll. Valamely megparancsolt kötelezettség teljesítésének elmulasztása jelenti tehát a mulasztási cselekményt.⁵

Mégis alapvető a különbség a mulasztás burzsoá büntetőjogi és a szocialista büntetőjogi fogalma között. Ennek lényegére Kádár professzor világít rá, amikor tankönyvében azt írja, hogy : „Nemcsak az aktív tevékenység, hanem a mulasztás is foglalhat magában társadalomra veszélyességet”.

A szocialista jogi felfogás szerint a mulasztás miatt történő büntetőjogi felelősségrevonásnak döntő feltétele a mulasztási cselekmény társadalomra

¹ Vámbéry Rusztem : Büntetőjog 1913. I. köt. 217. old.

² Id. mű 219. old.

³ Ld. : Durmanov : A szovjet büntetőjog alapelvei, 1949. 16. old.

⁴ Ld. : Szovjet büntetőjog, általános rész, 1951. 234. old.

⁵ Ld. : Magyar büntetőjog általános rész, 1952. 158. old.

veszélyessége. Ennek alapulvételével a mulasztás miatt történő büntetőjogi felelősségrevonáshoz meg kell állapítani: 1. az alany nem végzett el olyan meghatározott cselekedetet, amelyet jogszabály, társadalmi szabály, vagy egyéb, kötelezettséget keletkeztető viszony számára előír, 2. az alany kötelességét képező cselekedet elvégzésére megvolt-e a reális lehetőség, 3. az alany kötelességellenes mulasztása társadalomra veszélyes-e?

Sokrétűek azok az esetek, amikor valamely személyt egy bizonyos cselekvés elvégzésének kötelezettsége terhel. A leggyakoribb kötelezettség keletkeztető fogalmak a következőképpen foglalhatók össze: 1. jogszabály parancsa, 2. önként vállalt kötelezettség, 3. szolgálati foglalkozási követelmény, 4. az alanynak az a magatartása, amely a kötelezettség keletkezését előidézte, 5. a szocialista társadalmi együttélés szabályai.

A feljelentés elmulasztásának helye a büntetőjogi alapfogalmak körében

A mulasztási cselekmények közül a feljelentés elmulasztása, mint kötelességellenes magatartás (tisztá mulasztás) azáltal válik büntetőjogi fogalommá, ha az alany olyan büntett feljelentését mulasztja el, amelyre vonatkozólag jogszabály pozitíve ír elő, ad parancsot a feljelentés megtételére, vagy negatív bizonyos bűncselekmény feljelentésének elmulasztójára büntető jogkövetkezményt helyez kilátásba. A feljelentés elmulasztásának pönalizálhatósága tehát attól függ, hogy a büntetőjog különös része mely büntettekre vonatkozólag ír elő feljelentési kötelezettséget, mely büntettek feljelentésének elmulasztóját rendeli büntetni. A büntetőjog különös része lényegében szűkíti azt a kört, amelyen belül valamely büntett feljelentését elmulasztó személyek büntetőjogilag felelősségre vonhatók.

A feljelentés elmulasztása fogalmának és a büntetőjogi alapfogalmak körében való helyének tisztázása végett a büntetőjog különös részében a pönalizálhatóságra vonatkozó, speciális rendelkezésektől elvonatkoztatva szükséges ezt a kérdést megvizsgálni. A kérdés ily módon való megvizsgálásának célja, hogy a feljelentés elmulasztása mint büntetőjogi fogalom a *részesség* körébe, vagy a *bűnkapcsolat* körébe tartozik-e? Ezt csak olyan előfeltétel mellett lehet megállapítani, ha a vizsgálódásunk során nem vesszük tekintetbe a különös rész feljelentés elmulasztására vonatkozó rendelkezéseit, tehát azt, hogy milyen konkrét büntettekre és milyen személyek körére vonatkozóan ír elő a büntető törvény feljelentési kötelezettséget? Álláspontom szerint *nem jelenthető ki kategórikusan, hogy a feljelentés elmulasztása akár a részesség, akár a bűnkapcsolat körébe tartozik*. Vizsgálódásunk eredménye, a különös rész fent említett rendelkezéseitől való elvonatkoztatás mellett több más feltételtől függ, éspedig:

I. *A feljelentés elmulasztása a bűncselekmény elkövetésének melyik stádiumában történt: a) előkészületi, b) kísérleti, c) a befejezettségi szakban, d) vagy a büntett befejezése után rövidebb, vagy hosszabb idővel;*

II. *volt-e előzetes megegyezés a feljelentés elmulasztó és a bűncselekmény elkövetője között arravonatkozólag, hogy nem tesz feljelentést.*

ad 1. A pontban felsorolt feltételeket elemezve a következő megállapításokra juthatunk:

Ha az alany olyan időben szerez tudomást arról, hogy büntett elkövetése készül, amikor az még megakadályozható (tehát az előkészítés időszakában) és a feljelentés megtételét elmulasztja — passzív magatartásával előmozdító-jává válhatik a büntett elkövetésének.

Ez a gondolat felmerült a burzsoá büntetőjogi irodalomban Ludwig Fischer büntetőjogásznál a következőképpen: „A feljelentési kötelezettség előáll, amikor valamely deliktum... elkövetéséről megbízható értesülése származik annak, aki abban az időben a bűncselekmény elhárítását előidézheti.”¹ Az idézett szövegből következik, hogy aki valamely deliktum elkövetéséről megbízható értesülést szerzett és feljelentési kötelezettségét nem teljesíti, előidézheti a bűncselekmény elhárításának megakadályozását, tehát elősegítheti a bűncselekmény elkövetését.

Finkey Ferenc hasonló gondolatot fűz a bűnsegéd büntetlenségének elérhetőségéről szóló tételéhez a következőképpen: „A segéd csak úgy biztosít magának büntetlenséget, ha az ő tevékenységének minden lehető hatását maga elhárítja, vagy feljenti az esetet a hatóságnak és ez meggátolja a véghezvitelt.”² Ha a fenti tételt úgy vizsgáljuk, hogy nem vesszük tekintetbe a bűnsegéd tényleges magatartását és hatásának elhárítását, ez esetben e tételben megtaláljuk ugyanazt a gondolatot, hogy a feljelentés megtétele lehetővé teszi a büntett véghezvitelének a hatóság által való meggátolását, míg a feljelentés elmulasztása éppen, hogy a büntett véghezvitelét segíti elő.

A felszabadulás utáni büntetőbírói joggyakorlatunkban felfedezhető törekvések, amelyek a pszichikai bűnsegély elméleti fogalmának megfelelő, bizonyos olyan magatartásokat, melyek tartalma büntett feljelentésének elmulasztása, a büntetethezesség szempontjából a részesség körébe igyekeznek vonni. A felszabadulás utáni magyar büntetőjogi irodalomban erre vonatkozólag Altorjai Sándor munkájában találunk utalást a következőképpen: „Büntető gyakorlatunk kifejlesztette a passzív bűnsegély fogalmát is, amely fogalom kb. megegyezik a pszichikai bűnsegély fogalmával és abból áll, ha valaki megakadályozhatná a büntetendő cselekmény elkövetését, de ezt nem teszi, sőt ellenkezőleg akár teljesen passzív magatartásával is mintegy biztonságot ad a tettesnek a cselekmény elkövetésére, részes a büntetendő cselekményben.”³

Nézetem szerint is a büntettről, annak előkészületi szakában való tudomásszerzés esetén a feljelentés elmulasztásában megnyilvánuló passzív magatartás, a büntett véghezvitelének előmozdítását szolgálja. A feljelentés elmulasztásában megnyilvánuló magatartást, ha a bűnösség tükrében elemezzük, tehát megvizsgáljuk a feljelentést elmulasztó tudattartalmát — a büntetőjogi felelősség értékelése szempontjából többféle változatot kell, hogy fontolóra vegyünk. E változatok elemzése alapján az is megállapítható, hogy *mely magatartást kell, vagy lehet a bűnrészesség körébe vonni és mely magatartás marad a bűnkapcsolat körében.*

Felmerül az a kérdés, hogy mi a helyzet akkor, ha a feljelentés elmulasztása szándékosan, vagy ha gondatlanul történt?

ad. a) Ha a feljelentés elmulasztása az adott büntettről vonatkoztatva, annak előkészülete időszakában történt szándékosan — eljuthatunk a bűnsegély fogalmához amelynek lényege: büntett elkövetésének szándékos előmozdítása, könnyítése (bűnsegéd).

Ha az adott bűncselekmény előkészítésének időszakában a feljelentés elmulasztása gondatlanság folytán következett be, az esetben bűnsegélyről nem

¹ Ludwig Fischer: Die unterlassene Verbrechen — Anzeige München, 1930. 11. old.

² Finkey Ferenc: Magyar büntetőjog tankönyve, 237. old.

³ Dr. Altorjai Sándor: Teljes magyar büntetőjog, 1948. 132. old.

lehet szó, mert annak lényeges fogalmi eleme az elkövetés előmozdításának *szándékos* volta. Jelentheti-e azonban ez azt, hogy a büntett előkészületi szakában a feljelentés gondatlanságból való elmulasztása nem vonhat maga után büntetőjogi felelősségrevonást? A feljelentés gondatlan elmulasztása is büntetőjogilag felelőssé teszi az alanyt, de nem bűnrészesség címén. Ez az eset tehát a bűnkapcsolat körében marad.

Nézetem szerint azonban — az előző esetet véve szemügyre, tehát amikor az alany a büntett előkészületének időszakában szándékosan mulasztotta el a feljelentés megtételét — a büntetőjogi felelősségrevonáshoz még egy fontos elem megléte szükséges. Meg kell állapítani, hogy ha az alany a büntett előkészületének időszakában történt tudomásszerzést nyomban követően feljelentést tett volna, vajon megakadályozta volna-e a büntett véghezvitelét, vajon a feljelentés nyombani megtételével sikeresen megszakította volna a bűntevékenységet? Ha ugyanis nem volt meg annak a reális lehetősége, hogy a feljelentés nyombani megtétele a büntett véghezvitelének elhárítását eredményezi, a feljelentés elmulasztója bűnsegély címén nem vonható felelősségre akkor sem, illetőleg annak ellenére sem, hogy a feljelentés megtételét szándékosan mulasztotta el. A büntett előmozdítására irányuló pusztá szándék nem elegendő a részesség miatt történő felelősségrevonáshoz. Ez az eset sem utalható tehát a bűnrészesség körébe, hanem bűnkapcsolat marad.

ad b) Elemezzük a feljelentés elmulasztásának azt a változatát, amely akkor áll fenn, ha az adott büntett kísérletének stádiumában történt a büntett-ről való tudomásszerzés.

Ha az alany büntett elkövetésének kísérletéről szerzett tudomást és a feljelentést — mihelyt lehetséges volt — nem tette meg, ennél a változatnál is azt kell megvizsgálni, hogy milyen volt az alany tudattartalma: szándékosan, vagy gondatlanságból mulasztotta el a büntett feljelentésének megtételét? A feljelentés megtételének gondatlan elmulasztása esetét is nyomban ki-rekeszthetjük a bűnrészesség köréből ugyanazon indokok alapján, mint ahogyan a büntett előkészületének vonatkozásában kifejtettük.

A feljelentés szándékos elmulasztásának változata esetében is fennáll annak a lehetősége, hogy a magatartás a bűnrészesség körébe vonható. Ennek előfeltételeként, hasonlóan a büntett előkészületi szakában történő feljelentés elmulasztásával (szándékosan) kapcsolatban kifejtettekhez, a következőket kell megállapítani:

1. Megvolt-e a reális lehetősége annak, hogy a feljelentés időben történő megtétele a cselekmény véghezvitelét, illetőleg befejezését megakadályozza; 2. akarta-e a feljelentés elmulasztója a büntett befejezését, vagy abba bele-nyugodott? (Szándéka közvetlen, vagy közvetett volt-e?)

Az 1. pontban felvetett körülmény objektív: független a mulasztó tudatától, akaratától.

A 2. pontban felvetett körülmény szubjektív: a mulasztó tudattartalmának viszonya a magatartásához.

Az 1. és 2. pontban felvetett körülmények közül az objektív elem a döntő — nézetem szerint — mert nélkül, tehát csupán a 2. pontban felvetett körülmény megléte esetén — hasonlóan az adott büntett előkészületével kapcsolatban kifejtettekhez — pusztá szándék miatti felelősségrevonásról lenne szó, ami fogalmilag kizárt. Következésképpen az objektív elem léte nélkülözhetetlen, önmagában azonban nem elegendő a mulasztónak részesség címén

való felelősségrevonásához. Ahhoz tehát, hogy a büntett kísérletének időszakában történt tudomásszerzés esetében az alanyt a feljelentés elmulasztása okából bűnrészesség címén vonhassuk felelősségre, szükséges megállapítani, hogy egyrészt a feljelentést elmulasztó a feljelentés megtételével megakadályozhatta volna-e a büntett véghezvitelét és a feljelentés elmulasztásával akarta-e, vagy belenyugodott abba, hogy a büntett véghezvitele bekövetkezik. Akár az objektív, akár a szubjektív elem hiányzik: a feljelentés elmulasztásának most kifejtett változata nem vonható a bűnrészesség körébe, hanem a bűnkapcsolat keretében marad. Itt is fel kell azonban vetni azt a kérdést, hogy ha akár az objektív, akár a szubjektív elem hiányzik, vajon megszűnik-e az alany, tehát a feljelentés elmulasztójának büntethetősége? Nézetem szerint nem szűnik meg, csak az *elkövető magatartása nem bűnrészesség, hanem bűnkapcsolat*.

ad c. A befejezett büntettről való tudomásszerzés esetén történt feljelentés elmulasztás miatti büntetőjogi felelősségrevonás jogcímének megállapíthatóságához a következőket kell figyelembe venni: A feljelentés elmulasztásának gondatlanságból elkövetett változatát az eddig felvetett érvek alapján nem lehet a bűnrészesség körébe vonni, hanem bűnkapcsolat marad. A szándékos elkövetés változatának esetében az előkészületi és kísérleti stádiummal kapcsolatban eddig kifejtett pontok kiegészülnek a következőképpen:

1. Megvolt-e a reális lehetősége annak, hogy a feljelentés azonnali megtétele esetén az egyébként befejezett büntett valamelyik káros következménye elmarad.¹ 2. A feljelentés elmulasztója akarta-e, vagy belenyugodott a káros következményeknek a büntett befejezése folytán történő megvalósulásába? 3. Megvolt-e a reális lehetősége annak, hogy a büntett befejezése után nyomban történő feljelentés az elkövető kézrekerítését eredményezheti?

A fent kifejtett változat feltételei körében két objektív elem konkurrál egy szubjektív elemmel. Az 1. és a 3. pontban felvetett körülmények objektívak: függetlenek az elkövető tudattartalmától. A 2. pontban felvetett feltétel szubjektív: az elkövető tudattartalmát világítja meg. Ahhoz azonban, hogy az alanyt a feljelentés szándékos elmulasztása miatt, bűnrészesség címén lehessen felelősségre vonni, nem szükséges mindkét objektív feltétel fennforgása. Ha ugyanis fennáll az 1. pontban felvetett objektív és a 2. pontban felvetett szubjektív feltétel, a feljelentés szándékos elmulasztója járulékosan felelős az elkövetővel együtt valamely, a büntettből származó káros következmény megvalósulása miatt. Ez esetben a felelősségrevonás jogcíme a *feljelentés elmulasztójának bűnrészessége*: a káros eredmény megvalósulásának tudatosan passzív magatartásával való előmozdítása.

Ha azonban csak a 2. pontban felvetett szubjektív feltétel áll fenn, az alany a feljelentés elmulasztása miatt bűnrészesség címén nem vonható felelősségre, mert a pusztán szándék ezt nem konstituálja. Ez az eset tehát a bűnkapcsolat körében bírálendő el. Ha a 3. pontban felvetett objektív feltétel forog csupán fenn, az elkövető büntetőjogi felelőssége nem bűnrészesség jogcímén állapítható meg. Ez az eset is a bűnkapcsolat körében marad.

ad d. Az előbbi alponthoz kifejtetteket ki kell egészíteni annak a megvizsgálásával, hogy milyen következtetések vonhatók le abból, ha a feljelentés el-

¹ A káros következménynek az adott büntett törvényi tényállásához kell tartoznia, pl. a BHÖ 37. p. (1) bek. a) alpontjába ütköző hűtlenség a titok jogosulatlan megszerzésével befejezett. A titok továbbítása, e törvényi tényálláshoz képcst káros következmény, melyet a büntetőtörvény távoltartani kíván.

mulasztása a büntett befejezése után rövidebb, vagy hosszabb idő után következett be.

Ha a büntettről való tudomásszerzés a büntett megvalósulása után közvetlenül, vagy rövid idővel történt és a büntettről tudomástszerző nem tesz feljelentést nyomban mihielyt teheti — ebből az esetből levonható következtetések már szerepelnek az előző alponthoz fűzött megállapítások között. Az ott kifejtetteknek az a lényege, hogy megvolt-e a reális lehetősége a feljelentés megtétele folytán valamely káros következmény elhárításának, illetőleg a büntettes kézrekerítésének. Az előző változatban a szubjektív elem megléte esetén bűnrészesség címén állapítható meg a felelősség; az utóbbi változatban pedig bűnpártolás címén. Ha tehát az elkövető akarta, vagy belenyugodott valamely káros következmény megvalósulásába és a káros következmény megvalósulása reális volt, a feljelentés elmulasztója mint bűnrészesség felelős. Ennél a kérdésnél azonban fel kell vetni azt is, hogy a reálisan bekövetkező káros következmény hozzátartozik-e az adott büntett törvényi tényálláshoz, vagy sem? Utóbbi esetben — tehát a reálisan megvalósuló káros következmény a törvényi tényálláshoz nem tartozik hozzá — a feljelentés elmulasztása nem ad alapot a bűnrészesség miatti felelősségre vonáshoz, hanem a bűnkapcsolat körében marad.

Amennyiben a büntettes kézrekerítésének volt meg csupán a reális lehetősége a feljelentés nyombani megtételével, ez esetben — már teljesen befejezett büntettről lévén szó — a feljelentés elmulasztójának cselekménye a bűnkapcsolat körében marad és bűnpártolás miatt vonható felelősségre.

Elképzelhető azonban az a változat is, hogy fennáll a káros következmény megvalósulásának reális lehetősége és az adott büntett törvényi tényálláshoz tartozik, továbbá, hogy a tettes kézrekerítésének is fennáll a lehetősége a feljelentés megtétele folytán. *Ez esetben bűnrészesség miatti felelősségre vonásnak van helye a feljelentés elmulasztása esetén*, a bűnrészességbe pedig beolvad a bűnpártolás: a tettes kézrekerítésének megfiúsítása.

Megvizsgálva a másik változatot, tehát azt, ha a feljelentés elmulasztásának alapját képező büntettről való tudomásszerzés a büntett befejezésétől számított hosszabb idő eltelte után történt — megállapíthatjuk, hogy ez mindenképpen a bűnkapcsolat körében marad. E változat esetén ugyanis, ha teljesen megvalósult büntettel állunk szembe, csak az a feltétel fordulhat elő, hogy a feljelentés megtétele lehetővé teszi a tettes kézrekerítését. Amennyiben a feljelentés elmulasztója szándékosan, azért nem teszi meg a feljelentést, hogy a büntettes üldözhetőségét megnehezítse, ez esetben bűnpártolás címén felelős. Ha a mulasztónak nem állott szándékában a büntett tettesének megmentése, azonban a feljelentést mégsem tette meg könnyelműségből, hanyagságból, közömbösségből — cselekménye ez esetben is a bűnkapcsolat körében marad, mint tiszta feljelentés elmulasztási deliktum.

ad. II. Külön kell foglalkozni azzal a változattal, amikor a feljelentést elmulasztó és a bűncselekmény elkövetője között előzetes megegyezés történt arra vonatkozólag, hogy nem tesz ellene feljelentést.

A feljelentés meg nem tételének a tettes részére való előzetes megígérése már önmagában kizárja, hogy bűnkapcsolatként kezeljük. (Hasonlóan: a bűnpártolás előzetes megígérése is bűnrészesség.) Ezzel a kérdéssel kapcsolatban, nézetem szerint, csak azt kell megvizsgálni, hogy a magatartás a bűnrészességnek melyik formáját valósítja meg: a bűnszegédi, vagy a felbujtói formáját.

Amennyiben az alapmagatartás : a feljelentés elmulasztása előzetes meg-egyezés alapján — az elhatárolás a bűnrészesség két formája között azon múlik, hogy a feljelentés elmulasztásának előzetes megígérése pszichikailag milyen mértékben hatott az elkövetőre. Ha a feljelentés elmulasztásának előzetes megígérése olyan mértékben hatott pszichikailag a büntett elkövetőjére, hogy annak szándékát erősítette, elhatározását fokozta, a leleplezés elkerülésében való bizakodását elősegítette — ez esetben a feljelentés elmulasztója bűnsegéd, mert szándékosan előmozdította a büntett elkövetését. A feljelentés elmulasztásának előzetes megígérése, ha olyan mértékben hatott az elkövető tudatára, hogy az eddig bizonytalan elhatározása biztos elhatározássá alakult, a büntett végrehajtásának véghezvitelében a legdöntőbb mértékben éppen a feljelentés elmulasztásának előzetes megígérése befolyásolta — ez esetben a feljelentés elmulasztója felbujtó, mert szándékosan rábírta a tettest a büntett elkövetésére.

Összefoglalva : A kifejtettek alapján a feljelentés elmulasztásának több változatát bűnrészességeknek kell tekinteni. Következésképpen támadható a büntetőjogi irodalomban uralkodó az az elméleti álláspont, hogy a feljelentés elmulasztása a bűnkapcsolat körébe tartozik. Nézetem szerint a bűnrészesség körébe kell vonni a következő változatokat: 1. *Bűnrészesség* : ha az alany büntett előkészületéről szervezven tudomást, szándékosan elmulasztja a feljelentés megtételét és ezáltal a reálisan megvalósítható büntett véghezvitelét előmozdítja. 2. *Bűnrészesség* : ha az alany büntett kísérletéről szervezven tudomást, szándékosan elmulasztja a feljelentés megtételét és ezáltal a reálisan megvalósítható büntett befejezését elősegíti. 3. *Bűnrészesség* : ha az alany befejezett büntetről szervezven tudomást, szándékosan elmulasztja a feljelentés megtételét és azáltal a büntett törvényi tényállásához tartozó valamelyik káros következmény megvalósulását elősegíti. 4. *Bűnrészesség* : ha az alany a feljelentés elmulasztását az elkövetőnek előzetesen megígérte.

A feljelentés elmulasztása gondatlanságból, valamint a feljelentés elmulasztásának az előbbi felsorolásban nem szereplő változatai, mint tiszta mulasztási deliktumok a bűnkapcsolat körébe tartoznak.

A feljelentés elmulasztásának a bűnkapcsolat körébe tartozó, tipikusabb változatait a következőképpen kategorizálhatjuk :

1. A feljelentés elmulasztása gondatlanságból. 2. A feljelentés szándékos elmulasztása a büntett előkészületének időszakában, ha a feljelentés megtétele nem várhatta volna el a büntett véghezvitelének megkezdését. 3. A feljelentés szándékos elmulasztása a büntett kísérletének időszakában, ha a feljelentés megtétele nem várhatta volna el a büntett befejezését. 4. A feljelentés szándékos elmulasztása a büntett befejezése után, ha a feljelentés megtétele nem várhatta volna el a büntett törvényi tényállásához tartozó valamely káros következmény megvalósulását. 5. A feljelentés szándékos elmulasztása a büntett befejezése után, ha azáltal a mulasztó a büntett elkövetőjének kézrekerítését akadályozta. (Bűnpártolás.)

Következtetések és javaslatok a büntetőtörvényhozás és a gyakorlat számára

A feljelentés elmulasztása, mint büntetőjogi fogalom elméleti tisztázása és helyének a büntetőjogtudományban való meghatározása maga után vonja, hogy az itt kifejtett új elméleti elgondolások alapján — abból a marxista—leninista alapelvből kiindulva, hogy az elmélet próbaköve a gyakorlat — következtetéseket vonjunk le mind a büntetőjogi kodifikációs munkára, mind az igazságszolgáltatási szervek gyakorlati munkájára vonatkozóan.

Annak az elgondolásnak a levezetéséből és bizonyításából, hogy a feljelentés elmulasztása, mint magatartás bizonyos esetekben nem bűnkapcsolat, hanem bűnrészesség, nem juthatunk arra a következtetésre, hogy a megalkotandó büntetőtörvénykönyv különös része lényegesen több büncselekményre vonatkozóan írjon elő a feljelentés elmulasztása miatti büntetőjogi felelősséget. Követelmény, hogy a megalkotandó büntetőtörvénykönyv különös része egyszerűbbé tegye a hatályos büntetőjogrendszerünket, ugyanakkor tartalmazza mindazoknak a büntetteknek törvényi tényállásait, amelyek életviszonyainknak megfeleljenek.

Hatályos büntetőtörvényeinkben a feljelentés elmulasztása törvényi tényállásai nem egységes elveken épülnek fel, a büntetés mértéke is rapszodikus, aránytalan és több olyan állam elleni büntett fel nem jelentése büntetlen, melyeknél ez teljesen indokolatlan.

A feljelentés elmulasztása olyan eseteinek, amelyek nézetem szerint bűnrészességi magatartások, az állam elleni büntettek köréből különösen nagyfokú a társadalomra veszélyessége. A feljelentés elmulasztása miatti büntetőjogi felelősség kiterjesztése ezért különösen az állam elleni büntettek körében indokolt. A megoldás egyik módja: a feljelentés elmulasztását pönalizáló szakasz tartalmazzon utalást arra vonatkozóan, hogy a feljelentés elmulasztója bizonyos körülmények esetén bűnrészesként felel. A másik mód az állam elleni büntettek körében a feljelentés elmulasztásával megvalósuló büntett törvényi tényállásának szövegezeként:

„Az, aki a . . . §§-ban meghatározott büncselekmény bármelyikének előkészületéről, kísérletéről, vagy lefejezéséről annak hatósági leleplezése előtt tudomást szerez s erről haladéktalanul a hatóságnál jelentést nem tesz, . . . évig terjedhető börtönnel büntetendő.

A tettesre megállapított büntetéssel büntetendő a feljelentés elmulasztója, ha olyan időben szerzett tudomást a készülő büntettről, amikor annak elkövetése, vagy a törvényi tényálláshoz tartozó valamely káros következmény megvalósulása elhárítható volt.”

Az egyéb büntettekre vonatkozó feljelentési kötelezettséget pönalizáló törvényi tényállások kiegészítése is indokolt azzal, hogy: „. . . amennyiben cselekménye súlyosabban nem minősül . . .”. Ezzel a kiegészítéssel a büntetőtörvénykönyv különös része módot nyújt arra, hogy adott esetben a feljelentés elmulasztása miatt az elkövető bűnrészesként feleljen.

A szocialista büntetőtörvény feladata, hogy a benne foglalt tilalmakkal és parancsokkal egyidejűleg neveljen és visszatartson. A bűnüldöző szervek tevékenységére vonatkozólag a büntetőtörvény olyan értelemben nevelő hatású, hogy bizonyos tekintetben megszabja a bűnüldöző munka irányát. Ha a büntetőtörvény a feljelentés elmulasztása tekintetében tartalmazni fogja az itt felvetett és részben meg is szövegezett elvi kiegészítéseket, ezzel felhívja a bűnüldözési és igazságszolgáltatási hatóságok tagjainak figyelmét a feljelentés elmulasztásával megvalósuló büntettek alaposabb elemzésének szükségességére. A feljelentést elmulasztó osztályhelyezete támpont az alany társadalomra veszélyességének vélelmezéséhez, és így a feljelentés elmulasztása mint társadalomra veszélyes cselekmény, a társadalomra veszélyes alany által történt elkövetés esetén alapot ad a büntetőjogi felelősségrevonásra, a különös részben meghatározott törvényi tényállás szerint emelt vád alapján.

A feljelentés elmulasztására vonatkozóan e tanulmányban kifejtetteknek

a kodifikációs munkában való felhasználása igényli, hogy meghatározzuk a főbb irányait annak a gyakorlatnak, amelyet az igazságszolgáltatási szervek a feljelentés elmulasztásával megvalósult büntett elbírálása során kövessenek.

Megállapítandó, hogy

1. a bűncselekmény melyik stádiumában szerzett tudomást az alany annak a büntett elkövetéséről, amelyre a feljelentés elmulasztása esetén a törvény büntetést állapít meg, és történt-e részéről előzetes ígéret a feljelentés elmulasztására vonatkozóan ;

2. ha a büntettre vonatkozó tudomásszerzés a büntett előkészületének időszakában történt, elhárítható lett volna-e a büntett véghezvitelének megkezdése akkor, ha az alany nyomban feljelentést tesz ;

3. szándékában állt-e az alany, hogy a feljelentés elmulasztásával megakadályozza az előkészületben levő büntett leleplezését, illetőleg, hogy előmozdítsa a büntett véghezvitelének megkezdését ;

4. ha a büntettre vonatkozó tudomásszerzés a büntett kísérletének szakában történt, elhárítható lett volna-e a büntett véghezvitele akkor, ha az alany nyomban feljelentést tesz ;

5. szándékában állt-e az alany, hogy a feljelentés elmulasztásával előmozdítsa a büntett véghezvitelét ;

6. ha a befejezett büntetről szerzett tudomást az alany, megállapítandó, hogy a tudomásszerzés mikor történt, nyomban a büntett befejezésekor, vagy hosszabb idő után ;

7. ha a büntettre vonatkozó tudomásszerzés közvetlenül a büntett befejezésekor történt, megvolt-e a reális lehetősége annak, hogy a feljelentés azonnali megtétele esetén elhárul valamely , a büntett törvényi tényállásához tartozó káros következmény megvalósulása ;

8. az elkövetett büntetről való közvetlen tudomásszerzés esetén az alany a feljelentés elmulasztásával akarta-e, vagy belenyugodott, hogy valamely, a büntett törvényi tényállásához tartozó káros következmény megvalósuljon ;

9. az elkövetett büntetről való tudomásszerzés esetén megvolt-e a reális lehetősége annak, hogy a feljelentés megtétele esetén az elkövetőt kézrekerítik és a feljelentés elmulasztója akarta e, hogy a kézrekerítést akadályozza, vagy abba belenyugodott.

A feljelentés elmulasztásának elbírálása során különös súlyt kell fektetni annak feltárására, hogy mi volt a feljelentés elmulasztásának indítókai. Kádár Miklós professzor álláspontja szerint — mint tankönyvében kifejti — a motívum inkább a büntetőjogi felelősségrevonás alkalmával, az ítélezéskor nyer jelentőséget. Nézetem szerint *a motívum feltárása elsősorban a bűnüldöző szervek munkájában nyer jelentőséget*. Nem mindegy, hogy valaki a rendszerünkkel szembenállás okából, vagy ellenséges személy befolyása alatt elvtelenségből, ellenséges személy által felbérelve, avagy közömbössége, hanyagsága, nemtörődomsége folytán valósít meg a feljelentés elmulasztásával büntetett, ezért ennek kiderítése a büntető eljárás elsődleges feladatai közé tartozik.

A tanulmányban kifejtetteknek a büntetőtörvényhozásban való felhasználására vonatkozó javaslat egyben a különös és az általános megelőzés célját szolgálja, amennyiben felhívja a figyelmet az állampolgári kötelességek lelki ismeretesebb teljesítésére, a bűnözés elleni harc fokozására.

Barna Péter

A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetsége irodájának budapesti ülése

A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetsége 56 ország 70 000 jogászát tömöríti magában és megalakulása óta a legkiválóbb jogtudósok és gyakorlati jogászok vezetésével a világ minden részén hatalmas jogásztömegeket mozgósít a nemzetközi törvényességért, a demokratikus szabadságjogokért, a tömegpusztító fegyverek betiltásáért, a két rendszer békés egymás mellett éléséért és általában a béke nagy ügyéért folytatott harcban.

Közel egy évtizedes múltra visszatekintő tevékenysége, nagy jelentőségű kongresszusai, tanács- és büröklései jelentős fejezetét alkotják a nemzetközi jogászmozgalom történetének.

A DJNSZ irodájának 1955. november 13-i ülése olyan időben ült össze, amely különösen kedvező a szervezeti tevékenység kiszélesítésére, a munka színvonalának emelésére. A genfi szellem elterjedése módot és lehetőséget nyújt a Szövetségnek — amely ezekért a gondolatokért megalakulása óta harcol —, hogy új rétegeket vonjon be munkájába és tevékenységének körét olyan területekre is kiterjessze, ahova eddig a meg nem értés vagy éppen tiltó rendelkezések következtében nem tudott eljutni.

A nemzetközi helyzet alakulása tehát különös jelentőséget adott a DJNSZ irodája budapesti ülésének, amelynek fontosságát emelte az is, hogy olyan személyiségek vettek részt a tanácskozásokon, mint *E. L. Zeidin*, a Szovjetunió Legfelső Bíróságának elnökhelyettese, *Osu Csi-ven*, a Kínai Népköztársaság politikai és jogi társaságának főtítkára, *Jerzy Jodłowski* varsói egyetemi tanár, *Joe Nordmann* párizsi ügyvéd, a Béke-Világtanács tagja, a Szövet-

ség főtítkára, *Hilde Neumann*, a Német Demokratikus Köztársaságban megjelenő „*Neue Justiz*” című lap főszerkesztője, a Szövetség titkára, *Ferdinand Boura*, a prágai Károly-egyetem dékánja, *Stuart Shields*, londoni ügyvéd, a „*Haldane Society*” nevű haladó angol jogászszervezet főtítkára és a DJNSZ titkára, *Jack Gaster*, londoni ügyvéd, *Moreira* brazil ügyvéd, a Vargaspárt titkára, *Marian Muskat*, varsói egyetemi tanár, a DJNSZ revüjének szerkesztője, *Jaroslav Jablonszky*, a Csehszlovák Jogászszövetség főtítkára, *Henri Douzon*, a francia jogásztagezat titkára és *Roland Weyl* párizsi ügyvédek, *G. Lyon-Caen* és *Pierre Lavigne* francia egyetemi tanárok, *S. K. Acharyya*, az Összindiai Jogászszövetség főtítkára és egy nyugat-németországi jogász.

A budapesti irodaülés tárgysorozatán a következő napirendi pontok szerepeltek: 1. A jogászok világértekezletének előkészítése. 2. A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetsége kongresszusának megszervezése. 3. A Jugoszláv Jogász Szövetséget kizáró határozat megsemmisítése. 4. Az 1956. évi költségvetés. 5. A tudományos munka eredményeinek és a kulturális tapasztalatoknak kicserélése. 6. A nemzeti tagozatok tevékenysége.

Nem kétséges, hogy e napirendi pontok legfontosabbika a *jogászok világértekezletének* az előkészítése volt. Erre a világértekezletre előreláthatólag a jövő év tavaszán valamelyik nyugati államban kerül sor s az lesz a döntő feladata, hogy magas színvonalú nemzetközi jogi érvekkel támassza alá a genfi szellem érvényesülését, a nemzetközi feszültség enyhülését.

A kongresszust kezdeményező jogászok

már Helsinkiben azt a javaslatot terjesztették elő, hogy a kongresszus *három fő kérdés csoportot* tárgyaljon: egyet a *nemzetközi közjog* köréből, amely „az ENSZ alapokmánya, mint a békés együttélés alap-törvénye” címet viseli — egy továbbit a *nemzetközi magánjog* területéről; „a nemzetközi magánjog hatékonyabb felhasználásának lehetőségei a nemzetközi együttműködés szolgálatában” — végül egy harmadikat a *nemzetközi büntetőjog* területéről „az egyén jogai a büntetőperben” címmel.

A kongresszus előkészítése az egész világon már most is széles méretekben folyik.

A *lengyel* jogászok a francia jogászok segítségével cikkgyűjteményt állítanak össze a különböző államok jogászainak a békés egymás mellett élés jogi vonatkozásairól írott tanulmányaiból. A *csehszlovák* jogászok a nemzetközi magánjog tárgyköréből írnak tanulmányokat, amelyeket kifejezetten a konferencia előkészítésének szentelnek. A *francia* jogászok a francia gyarmatokon lefolyt perekről adnak ki anyagot. A *német* jogászok és a *Haldane Society* a kongresszus előkészítéséhez a nemzetközi büntetőjog köréből szerkesztett tanulmánygyűjteménnyel járulnak hozzá.

A DJNSZ közlönye és revüje is olyan híreket és tanulmányokat fog az elkövetkező hónapok során közölni, amelyek a kongresszus tárgysorozatának egyes pontjait készítik elő.

A *Magyar Jogász Szövetség* idegen nyelvű folyóiratának „Az igazságügyi szervezet a Magyar Népköztársaságban” címmel kiadott külön száma, továbbá a „Revü”-nek a Munkatörvénykönyvről a jövő év folyamán megjelenő száma egyaránt a kongresszus előkészítését szolgálja.

Igen nagy érdeklődésre tarthat számot az az eszmecsere is, amelyet az iroda a *tudományos és kulturális kapcsolatok fejlesztéséről* folytatott. Ebben a kérdésben a csehszlovák tagozat terjesztett elő részletes jelentést, amelyben azt javasolta, hogy a DJNSZ állandóan működő tagozatokat hív-

jon életre, amelyekben a különböző országok jogászai az egyes jogágak, jogterületek aktuális jogászai problémáival foglalkoznának. A csehszlovák előterjesztés ezenkívül szemináriumok szervezését is javaslatba hozta, kezdetben egyes népi demokratikus államokban az illető ország egyetemi tanárainak, kiváló elméleti és gyakorlati jogászainak bevonásával, akik a külföldi jogászvendégeknek előadásokon, megbeszéléseken hű képet adnának államuk jogintézményeiről, törvényeiről, jogtudományának állásáról és jogászságának helyzetéről.

A csehszlovák javaslatához a Magyar Jogász Szövetség részéről Szabó Imre készített korreferátumot. A korreferátum lényegében egyetért a csehszlovák jogásztagozatnak javaslatával. A *magyar javaslat* az együttműködést a következő konkrét formában látja megvalósíthatónak:

a) A tudományos kérdésekkel foglalkozó szekciók megalakítása során gondoskodni kell egy *alkotmányjogi szekció* megalakításáról is, miután a DJNSZ alapvető problémáinak túlnyomó része éppen alkotmányjogi vonatkozású.

b) A Magyar Jogász Szövetség szintén helyesnek tartja *szeminárium szervezését*. Ebbe a munkába azonban feltétlenül be kell vonni az egyetemeket is.

c) A tudományos együttműködés egyik leggyorsabban megvalósítható és leghatásosabb formája a *dokumentáció, a kölcsönös tájékoztatás* megszervezése. Célszerű lenne olyan központot létrehozni, amelyik ezt a feladatot összefogná és ellátásáról megfelelő módon gondoskodnék.

d) Hasznos lenne a nagyobb konferenciák között egyes tudományos kérdések megvitatására *kisebb konferenciákat* rendezni, amelyek szélesebb alapon és tudományos igénnyel tárgyalnának meg olyan kérdéseket, amelyeket más nemzetközi jogászszervezetek nem tűznek napirendre.

A csehszlovák és a magyar tagozat előterjesztése alapján az iroda elhatározta, hogy amennyiben lehetséges, már az 1956.

évben meg kell szervezni néhány szemináriumot a különböző országokban jelentkező jogászok részére. Fokozni kell az előadók kölcsönös kicserélését is az egyes nemzeti tagozatok között. Végül a jövőben tájékoztatni kell a nemzeti tagozatokat a különböző nemzetközi jogászkongresszusokról.

Az iroda tagjai nagy érdeklődéssel hallgatták meg azokat a felszólalásokat, amelyekben egyes *nyugati jogásztagezatok vezetői számoltak be* szervezetük tevékenységéről és az általuk kifejtett munkáról.

Henri Douzon részleteiben is vázolta azt a széleskörű tevékenységet, amelyet a francia jogászok a demokratikus szabadságjogokért, a gyarmati népek felszabadításáért folytatnak. Stuart Shields a haladó angol jogászok magas színvonalú jogi propagandamunkájáról számolt be.

Egy nyugatnémet jogász a nyugatnémet békeharcosok és szabadságharcosok ellen folytatott hajszáról emlékezett meg. E felszólalás hatása alatt a DJNSZ irodája elhatározta, hogy távirattal fordul a karlsruhei szövetségi alkotmány-bíróság elnökéhez, amelyben tiltakozik a nyugatnémet békeharcos jogászok üldözése és letartóztatása ellen. A budapesti ülésen a DJNSZ irodája azt is elhatározta, hogy a jövő év első felében megrendezi a Szövetség *szervezeti kongresszusát*.

Az iroda tagjai megvizsgálták a *jugoszláv jogásztagezat* részvételének kérdését is a DJNSZ munkájában. Az iroda azt az egyöntetű álláspontot foglalta el, hogy a jugoszláv tagozatnak vissza kell kapnia helyét a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségében, ezért elhatározta, hogy a legközelebbi tanácsülésnek javasolni fogja: a tanács tegye meg mindazokat a lépéseket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a jugoszláv jogásztagezat ismét részt vegyen a Szövetség tevékenységében.

Az irodaülés ideje alatt tartotta megbeszéléseit Budapesten a DJNSZ *Revüjének szerkesztőbizottsága* is. A szerkesztő bizottság javaslatát Roland Weyl francia ügyvéd ter-

jesztette elő és a szerkesztő bizottsági tagok számának kibővítését, valamint egy szélesebbkörű munkatársi hálózat megszervezését hozta javaslatba. A javaslatot a DJNSZ irodája elfogadta és úgy döntött, hogy felhívja egyes nemzeti tagozatait, hogy cikkek, közlemények és dokumentációk rendelkezésre bocsátásával fokozottabb mértékben vegyenek részt a szerkesztés munkájában. Ezenkívül minden egyes tagozatnak ki kell jelölnie egy-két olyan személyt, akik mint megbízott munkatársak közvetlen kapcsolatot tartanak a Revü szerkesztőivel. A Magyar Jogász Szövetség, amely a Revü szerkesztő bizottsági ülésén Vas Tibor képviselt, az ülésen több olyan cikk készítését vállalta el, amellyel hozzá kíván járulni a Revü színvonalának emeléséhez.

A DJNSZ irodaülésének befejezése után a Magyar Jogász Szövetség békegyűlést tartott; ezen felszólalt E. L. Zeidin, Csú Csi-ven, Joe Nordmann, Henry Douzon, Jack Gaster, Hilde Neumann, S. K. Acharyya és egy nyugatnémet jogász is.

A békegyűlésen a világ minden részéről megjelent haladó jogászok a magyar jogászokkal együtt hitet tettek a genfi szellem érvényesítése, a béke nagy ügyének védelme mellett. Különös jelentőséget adott ennek a békegyűlésnek, hogy a felszólalók közül többen hangsúlyozták a Magyar Népköztársaság jogát ahhoz, hogy elfoglalja az őt megillető helyet az ENSZ szervezetében és ezt az állásfoglalásukat megdönthetetlen nemzetközi jogi érvekkel támasztották alá.

A Magyar Jogász Szövetség, amely a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének tevékeny és kezdeményező tagja, a DJNSZ budapesti büroélése alkalomával a magyar jogászok széles rétegét vonta be az előkészítő és *szervező* munkába és — amint azt majdnem minden felszólaló hangsúlyozta — a maga tevékenységével sokban hozzájárult ahhoz, hogy az iroda ülése eredményes és sikeres legyen.

Kovács István

A Német Demokratikus Köztársaság polgári jogi tankönyvének általános része*

Az új tanév kezdetén kapta meg a német joghallgató ifjúság az új polgári jog alapvetésének tankönyvét a négy német jogi fakultás egy-egy kiváló fiatal docensének tollából, akik a kollektív munkát a tizenhárom fejezetet egymásközt megosztva végezték el. A mű megírását, úgy amint előttünk áll, alapos előmunkálatok előzték meg, amelyekben Suchi leipzig-i és Nathan berlini professzorok is közreműködtek.

A feladat, amit a szerzők megoldottak, Németország kettészakítottságának történelmi ténye folytán egyedülálló volt.

Németország egész területén az 1896. évi német polgári törvénykönyv van hatályban. A mű hangsúlyozza is, hogy a BGB szankcionált szabályait *minden körülmények közt alkalmazni kell* (103. old.). Diametrálisan ellentétes azonban ennek a helyzetnek az értékelése azzal szemben, ahogy Németország szétagoltságának egy korábbi időszakában a recipiált közönséges jogot vagy nálunk az első világháború után általában az utódállamok területének korábban Magyarországhoz tartozott részein a régi magyar jog hatályban maradását értékelték. A magyar revíziós politika szolgáltatában a jogászok a jog megmaradt egységét mint az ország egykori területi egységének szimbólumát ápolták. Ilyenféle elgondolással találkozunk a nyugatnémet irodalomban is, ahol a BGB-t és félévszázados gyakorlatát (beleértve a hitleri idők gyakorlatát is), a két országrészt jogi egységben összetartó hálóként szívesen tüntetik fel.

A tankönyvből ezzel szemben mintegy alap gondolatként emelkedik ki annak bizonyítása, hogy a BGB, amely általában a németországi monopolizmus előtti kapitalizmus gazdasági és társadalmi viszonyainak tükröképe (52. old.), mennyire kifordult a sarkaiból a törvényességet bomlasztó és felszámoló nyugati országrészben és hogyan tudja szolgálati szerepét a gazdasági alappal szemben betölteni a fejlődésnek a szocializmus alapjait kiépítő szakaszában a szocialista törvényesség szigorú megtartása mellett a NDK területén.

A szerzők minden pártosságuk mellett sem törekednek azonban arra, hogy a BGB minden §-ának más értelmet tulajdonítsanak, mint amelyet ugyanannak a rendelkezésnek a másik országrész legújabb gyakorlata tulajdonít. A nyugati irodalom és gyakorlat az egyelőre a leglényegesebb megnyilatkozásokra korlátozott feldolgozás mellett is elég alkalmat ad arra, hogy az ütközőpontok a maguk teljességében fel táruljanak.

Mint minden jól szerkesztett Általános Rész, a tárgyalat mű is két főrésze tagozódik, bár ez szerkezetileg nem jut kifejezésre. Az első rész a polgári jogról szól (I—V. Absch.), a második pedig magának a polgári jognak az anyagából mutatja be és dolgozza fel az általános szabályokat a BGB általános részének anyagához alkalmazkodva. (VII—XIII. Absch.) A két részt mintegy hidként köti össze a jogviszonyokat általánosságban tárgyaló fejezet. (VI. Absch.)

Ez a szerkezeti felépítés lényegileg meg egyezik a szovjet polgári jogi tankönyv megfelelő részének felépítésével. A német tankönyvön erősen érezhető tartalmi

* Dr. Gerhard Dornberger, Dr. Hans Kleine, Günther Klinger, Dr. Martin Posch: Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik. — Allgemeiner Teil. — Deutsches Institut für Rechtswissenschaft. — VEB Deutscher Zentralverlag. Berlin, 374 oldal.

szempontból is a szovjet tankönyv hatása. A szovjet jogtudomány már elért eredményei adták a szerzőknek azt a szilárd bázist, amelyre támaszkodva a maguk külön feladatait oly sikeresen oldották meg.

Az első fejezet a polgári jog fogalmával és tárgyával foglalkozik, Visinszkij egy megállapításából kiindulva. A polgári jog — a jogképeség, a cselekvőképesség és a jogi személyiség szabályain felül — a vagyoni jogi viszonyok szabályainak összessége. A polgári jogi szabályozásnak az a jellegzetessége, hogy a társadalmi viszonyok alanyait a mellérendeltség viszonyában szemléli, illetőleg, hogy éppen azoknak a kapcsolatoknak a szabályait foglalja magában, ahol ez a mellérendeltség érvényesül, már csak később, a polgári jog tárgyának (25. old.) és az államigazgatási jogtól elhatárolásának (27. old.) bemutatása során jut szóhoz. A meghatározást két tagú kombinációban azoknak az alanyoknak a felsorolása egészíti ki, akik közötti vagyoni viszonyok szabályozásáról szó lehet és az a negatív kritérium zárja le, hogy a vagyoni jogi viszonyok szabályozása csak annyiban polgári jog, amennyiben nem adminisztratív igazgatási úton történik (9. old.). A polgári jog tárgyának ez az általános leírása alig alkalmas fogalmi meghatározásul. A szocialista jogrendszerben vagyoni viszonyokat a polgári jogon kívül nemcsak az államigazgatási jog, hanem a termelőszövetkezeti jog, a munkajog és a családi jog is nagy számmal szabályoz és így a fogalmi meghatározás csak a jogágak elhatárolása (3. §) kapcsán lesz teljes. De a polgári jog kétalanyú szemlélete is kifogásolható a fogalmi meghatározásban. Kétségtelen, hogy a polgári jog alapvető és elsődleges jogviszonyának a tulajdonjognak az esetében az alanyok egyik csoportjába tartozó tulajdonos nem egy másik vagy azonos csoportba tartozó személlyel van jogviszonyban, hanem az alanyok minden csoportjával egyszerre. A fogalmi meghatározás alól tehát szorosan véve éppen a tulajdonjog esnek ki. Ezen az segít, ha a meghatározás a tulajdoni viszonyokat külön megemlíti, amelyek a

tárgy leírása során természetesen első helyre is kerülnek (25. old.).

A polgári jog szolgálati szerepét az alappal szemben a mű igen plasztikusan fejt ki (9—11. old.). Helyes ebben a szerződési rendszer és az önálló gazdaságos elszámolás szerepének kiemelése, ami mellett helyesen jut szóhoz a földreform és a tőkés hatalom felszámolása.

A polgári jog egységes osztálytartalmáról szóló fejtegetések (12. és köv. old.) kiemelkedő jelentőségűek. Az egységet biztosító három új tényezővel (a) munkásparaszt állam, b) a munkásosztály vezető creje, c) az alap szocialista jellege szemben igen meggyőző a kapitalista jog egységét megbontó tényezők (az alap belső ellentmondásai, az osztályharcból folyó ellenállás a kizsákmányolás fokozásával szemben, elleplező törekvések, törvényesség bomlása), feltárása.

A szocialista polgári jog alapelveinek (polgári jogegyenlőség, a jogok reális megvalósítása, személyi és közösségi érdekek összhangja) bemutatása során már az Alkotmány és egyes más törvények konkrét rendelkezéseinek bizonyító anyagként való bőséges elemző felvonultatásával találkozunk (13—18. old.).

A polgári jog tárgyról szóló fejtegetések kiemelik, hogy a polgári jog meghatározása a jogi felépítmény egy jelenségét jellemzi, míg a polgári jog tárgyát lényegileg az alaphoz tartozó társadalmi viszonyok alkotják (19. old.). A mű annak kiemelésével, hogy nem minden vagyoni viszony szabályoz a polgári jog, a sztalini közgazdasági tanulmány megállapításaihoz híven a) a tulajdoni viszonyokat, b) az áruforgalom viszonyait és c) a termelési eszközök állami elosztásának viszonyait minősíti a polgári jog tárgyainak, ami az utóbbiak vonatkozásában szükségessé teszi azt a fenntartást, hogy csak annyiban tartoznak ide, amennyiben áruforgalom formájában jelentkeznek (25. old.). Az áruforgalom jogviszonyainak felsorolásából és a termelőeszközök elosztására szolgáló polgári jogi jogviszonyok jellemzéséből kiderül, hogy az előbbi

csoportban a valóban árunak minősülő termékekről van szó, amelyeket a szerző már a kereskedelmi szervekhez kerülésükkor is áruknak tart, míg az utóbbi csoportban a nem árunak minősülő, de az állami vállalatok közt Áru-Pénz viszonyok formájában továbbadásra kerülő termékekről. Kérdéses csak az lehet, — amit a szerző megfélemlően érint is — vajon a fogyasztási cikkekre kötött, a szállítási szerződések külön szabálya alá eső szerződések valóban áruforgalmat bonyolítanak-e le. Hiszen ezeknek a szerződéseknek sem olyasmi a tárgya, amit a termelő vállalat bárkinek eladhatna, és az ilyen szerződés lebonyolításával tulajdonváltkozás éppen úgy nem következik be mint a termelőszközöket az azokat termelő vállalatától a felhasználó, illetőleg üzembehelyező vállalathoz juttató szerződések lebonyolítása során. A mű már itt rámutat a szorosan áruforgalminak minősített jogviszonyoknak a résztvevő szervek, illetőleg személyek szerinti különböző szabályozására (23. old.), de kiemeli a szabályozási módszer közösségét, különösen a felek egyenjogúságának szempontját (25. old.).

A polgári jogi szabályozásnak az említett kört túllépő területéről — a névjog kiemelésével — a személyiségi jogok és a szerzői jog kerülnek tárgyalásra (25. old.). Figyelmet érdemel a BGB hallgatása folytán a személyiségi jogok elvi elismerése és felmerül a kérdés, hogy az áruforgalomra beállított szemlélet mellett hogyan válnak a polgári jog tárgyává a tiltott cselekményekből eredő és az öröklési jogviszonyok. Ezek a polgári jog rendszerének felállításakor kerülnek megemlítésre (31. és 32. old.) mégpedig azzal a megjegyzéssel, hogy az öröklési jog a polgári jog önálló jogterülete. A kártérítési felelősség csupán annak a példájául van felemlítve, hogy a kötelmi jogban nem szerződésből eredő jogviszonyok szabályai is tartoznak. Pedig a polgári jog tárgyának bemutatása körében igen jól elhelyezhető lett volna a tulajdoni rend védelmi eszközeivel (20—21. old.) párhuzamosan az áruforgalom rendjét szer-

ződések, illetőleg szerződésszegésen kívül megzavaró jogellenes magatartások következményeinek megérintése. Persze a szerződésen kívüli jogellenesség következményeinek önálló területként kiemelése a BGB nehezen védhető, de meglevő rendszerével áll ellentétben.

A polgári jognak más jogágaktól való elhatárolása körében az igazgatási jog vonatkozásában a földre, valamint az állami vállalatok álló- és forgóeszközökkel ellátására vonatkozó igazgatási intézkedések ismertetése igen tanulságos (26. old.). A szerző a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog önálló jogágként elismerését azzal indokolja, hogy a jogviszonyoknak ez a csoportja — ideértve a termelőszövetkezetek és a gépállomások közti jogviszonyokat is — közvetlenül a szocializmusnak a falusi környezetben való építését, valamint a mezőgazdaságban a szocialista termelési viszonyok további megerősítését és kiterjesztését célozza. A munkajog külön törvénykönyvének megalkotása az NDK-ban még nem következett be, ezért a munkaviszonyokra még sok vonatkozásban irányadók a polgári jog szabályai. Szélesebb körben fordulnak elő magánmunkáltatói munkaviszonyok is, mint nálunk. Ezért nehezebb feladat volt a munkajog már kialakult önálló jogágként bemutatása. A társadalmi munkaviszonyoknak a szocializmust építő társadalomban betöltött nagy szerepe, kizsákmányolástól mentessége, az Áru-Pénz viszony jelleg széles körben való megszűnése és a viszony változatos tartalmi elemei az önálló jogág megállapítását kellőképpen megokolják, mégis pregnansabbnak tartom Világhynak azt a megállapítását, hogy a polgári jogviszonyok körében mindig a termékek elosztásának viszonyairól van szó, míg a munkajogi viszonyok a munkaerő társadalmi felhasználásának viszonyai.

Nem tisztázott kérdés a Szovjetunióban sem, vajon a családjog önálló jogággá fejlődésének folyamata befejeződött-e. A polgári jog oktatási rendjébe beillesztve

maradása ebben a vonatkozásban minden-
esetre nyitva hagyja a kétségeket. Nem
lehet elvitatni, hogy túlnyomóan formalis-
tikus szemlélettel a burzsoá jogtudomány
is érzékelt a tisztán vagyoni jogvisz-
onyok és a családjogi jogviszonyok közti
szerkezeti különbségeket. Nézetem szerint
a családjog a magánjogból kapitalista
viszonyok közt két okból nem tudott ki-
szakadni. Egyfelől, mert a közjog és magán-
jog alapvető elhatárolása mellett a családi
jog csak a magánjog egységes területére
kerülhetett, másfelől mert a vagyoni jogi
szempontok családjogi kapcsolatot kelet-
keztető motívumok voltak. A szocializmus
építése során a közjog-magánjog szembe-
állítás megszűnik, vagyoni jogi viszonyok
pedig csak a családi kapcsolatok követke-
zményeiként és nem okaiként szerepelnek.
A NDK alkotmányának családjogi ren-
delkezései, amelyekre e helyen hivatkozás
történik éppen az utóbbi célt szolgálják és
ezért végeredményben egyetértek azzal az
állásponttal, hogy az alkotmány rendelkezé-
seiből folyik a családjog önálló jogággá
válása. Található a BGB 201 házassági vagyoni
jogi §-ának a házastársak személyi visz-
onyára vonatkozó 10 §-sal szembeállítás, amit
talán még tanulságosabbá tett volna
annak a megemlítése, hogy a 201 § négy-
fajta kidolgozott vagyoni jogi rendszert is
kínál a házasságban a szerződési szabadságuk
biztosítása mellett, hogy a házasság-
hoz fűződő vagyoni érdekeiket az őket
legjobban kielégítő módon rendezhessék,
míg a személyes viszonyok egységes, a
tőkés férj viszonyaihoz mért 10 §-a is túl-
nyomó részben a férj felsőbbbbségét biztosító
vagyoni jogi színezetű szabályokból áll.

Érthető, hogy a földjog még kialakuló
félben levő jogágként sincs érintve. Ez a
NDK viszonyai közt nagyon távoli perspek-
tívát jelentene.

A polgári jog rendszerének felépítésében
érezkelhetők a BGB béklyói.

Feltűnő, hogy az általános rész tartalmá-
nak általános bemutatása (32. old.) csak a
dologi jog és a kötelmi jog után követke-
zik. A szerzői és feltalálói jognak az örök-

lési jog előtt a polgári jog rendszerében el-
helyezése szemben azzal a nézettel, amely
legalább a feltalálói jognak a munkajog-
ban való elhelyezést látja a szocializmus
viszonyai közt helyénvalónak, megegye-
zik a véleményemmel, szívesen olvastam
volna azonban az ellenkező nézet cáfolását
és a polgári jog rendszerébe elhelyezés meg-
okolását annak az indokolása helyett, hogy
ez a jogszabálycsoport miért válik ki éppen
a kötelmi jog keretéből.

A belső tagozódás változó jellegének be-
mutatása során olvassuk annak megállá-
pítását, hogy az egykori kereskedelmi jog
a szocializmus építése során a tőkések külön
érdekvédelmének megszűnése folytán be-
olvad a polgári jogba. Ez a NDK-ban az
1897. évi HGB szűk szabályozási körére
tekintettel lényegesen könnyebben mehe-
tett végbe, mint nálunk, ahol a régi
AHGB-nek megfelelő kereskedelmi tör-
vény a forgalom jogának jóformán egyet-
len írott forrása volt.

A viszonylag terjedelmes (35—64. old.)
második fejezet foglalkozik a kapitalista
kor magánjogával. A burzsoá tannak az
osztálytartalmat elleplező két jellegzetes-
ségeként van kiemelve: a) a jogviszonyok
egyenjogú személyek közti jogviszonyok-
ként bemutatása; b) a közjog és magánjog
éles szembeállítás. A legújabb nyugati
irodalomból (Enneccerus, Lehmann) vett
idézetek meggyőzően mutatják annak az
impresszióknak a keltését, mintha az embe-
rek vagyoni viszonyainak alakulása a
saját akarathatározásuktól függene, és
annak elhallgatását, hogy a jogviszonyok
kizsákmányoló termelési viszonyok. Kellő
súllyal domborodik ki a termelés társa-
dalmi jellege és a termékek tőkés elsa-
játítása közti belső ellentmondás, a tulaj-
donjog egységes formájának és a kötelmi
jognak a tőkés rendelet kiszolgáló jellege.

A közjog és magánjog — egyértelmű
megokolást a legújabb irodalomban (He-
demann) is nélkülöző — kapitalista korbéli
különválasztásának marxista magyarázatát
a klasszikusokból vett idézetekkel teszi
meggyőzővé a szerző. A határvonal impe-

rialista és fasiszta korbeli felszámolását a kis tőkések magántulajdonába az állam részéről a monopolkapitalisták érdekében történő egyre erőteljesebb beavatkozás eleplezése teszi szükségessé.

Annál több újdonságra talál a magyar olvasó a német BGB keletkezési történetében és jellemzésében. Középponti helyet foglal el Lukács György frappáns megállapítása: a német fejlődés problémája, hogy a gazdasági fejlődés olyan időben veszi lendületet, amikor a polgárság — különösen a német — politikai és társadalmi szempontból már reakciós osztállyá vált (47. old.). A BGB nem is tükrözi teljesen a burzsoázia szempontjait, hanem abba feudális maradványokat is átmentettek, amelyek jórészt már a weimari korszak küszöbölte ki, más részük felszámolása a fasiszmus összeomlása utáni időre maradt.

A BGB méltatásában a tankönyv Bebel szavait idézi, aki a mesterkéeltséget, a ki-fejezések bizonytalanságát, valamint egyes rendelkezések túlságos rugalmasságát ki-gyásolja.

A törvényesség szétesésének és felszámolásának folyamatát az imperialista Németországban a tankönyv három időszakra tagoltan mutatja be. Az első a hitleri uralmat megelőző, a második a hitleri korszak, míg a harmadikban a folyamat a nyugati országrészekben folytatódik. Az első időszakból a tulajdon szociális funkciójáról szóló tant, a kartelek kifejlődését, a szerződések jogforrásként elismerését és az állami beavatkozás fokozódását mutatja be a mű jellegzetességként. A hitleri korszakot úgy jellemzi, hogy ekkor a monopol-tőke az állami apparátust teljesen a hatalma alá rendelte. A fasiszta irodalom egyik prominens képviselőjének írásaival van bizonyítva a fasiszta szólásokkal takart igazi tartalom. A nyugatnémet helyzet alakulását egyfelől a Reichsgericht fasiszta korbeli gyakorlatának nyomkövetése és a fasiszta korbeli rendelkezések hatályosként alkalmazása, másfelől az individualizmustól való „korszerű” elfordulás jelszavával a törvény és a jog szembeállítására jel-

lemzi, amely utóbbi szemlélet a jog alatt valaminő természetjogot ért és a hirt a jogszabályokhoz alkalmazkodás kötelezettsége alól feloldja.

A polgári jogtudomány tárgyról, feladatairól, pártosságáról és módszereiről szóló harmadik fejezet a polgári joggal foglalkozó tudomány feladatának tekinti: a) az alaptól való függőség, osztálytartalom és szolgálati szerep bemutatását; b) a burzsoá ideológia leküzdését; c) a kapitalista jog imperialista korbeli szétesésének bizonyítását, fasiszta jellegének eleplezését; d) a szankcionált korábbi jogszabályok új tartalommal való gyakorlati alkalmazásának biztosítását; e) a dolgozóknak a munkás-paraszt állam törvényei szeretére nevelését. E feladatokat betöltő polgári jog válik fegyverré a szocializmus alapjainak felépítésében.

Bizonyítja a szerző, hogy a szocialista polgári jog tudományának pártossága való-ságos tudományos pártosság. Ez a tudomány olyan eredményekre törekszik, amelyek a munkásosztály és szövetségesei oél-jainak megvalósulását előmozdítják és erre a dialektikus és történelmi materializmus módszerét használja fel. Más a burzsoá jogtudomány pártossága, amely a kizsákmányolás fenntartására törekszik. Ez a pártosság azért nem tudományos pártosság, mert nem a valóságot adja elő, hanem félrevezetően mutatja be általában a jogot és különösen a tulajdonjogot.

A NDK polgári joga eddigi fejlődését bemutató negyedik fejezet (75—92. old.) abból indul ki, hogy a polgári jog a gazdasági és politikai fejlődés kifejezője és ennek megfelelően a fejlődés három szakaszát különbözteti meg. Az első szakasz a fasiszmus bukásától a NDK megalakulásáig (1945—48.) terjed, jellemzője a monopol-tőke és a junkeruralom összeomlása, valamint az antifasiszta-demokratikus rend felépítése, a második szakasz a szocialista egységpárt második konferenciájáig (1948—1952.) terjed, jellemzője az antifasiszta-demokratikus rend megszilárdítása, a harmadik szakaszt, amelynek az új irány

(neuer Kurs) 1953. június 9-én bekövetkezett kitűzése is az elindításához tartozik, jellemzi a szocializmus alapjainak tervszerű felépítését.

A jogforrásokról szóló ötödik fejezet (93—116. old.) megállapítja ugyan, hogy az alap változásai vonják maguk után a jogi felépítmény változásait és ezért a jog forrását valójában az alapon kell keresni, mégis jogforrás név alatt azt a formát tárgyalja, amelyben a jog kifejezést talál. A jogforrások rendjében természetesen első helyre kerül az Alkotmány és jogforrásként vannak elismerve a szövetségi szervezetek alapszabályai, amennyiben azokat valamely állami szerv, mint mintaalapszabályt szankcionálta (97. old.). Ez a formulázás annyit jelent, hogy az egyes szervezetek alapszabálya a jogforrás, ha mintaalapszabályon alapul, nem pedig maga a jóváhagyott mintaalapszabály. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a mintaalapszabály szankcionálásával az állami szerv a szövetséget a saját szervezete tekintetében delegált jogalkotó hatalommal ruházza fel. Ez nézetem szerint nem lenne helyes megoldás, mert a jogszabályoktól az általános érvényesülésre hivatottságát kívánjuk meg, amihez pedig egy szervezetet belső életében való érvényesülése nem elegendő. Annál találóbbak a szokásjog szerepéről elmondottak. Tény, hogy a szocializmust építő államokban az új szokásjog kifejlődése háttérbe szorul, de ennek talán nem csupán a jogalkotó hatalom gyorsabb működése, hanem az is az oka, hogy a szokásjog az alappal szemben a szolgálati szerep betöltésére nem lehet olyan alkalmas, mint az írott jog.

Éppen a régi jog szankcionált elemeinek, köztük elsősorban a BGB-nek az alappal szembeni szolgálati szerepe az a probléma, amelyre alig lehet másképp válaszolni, mint azzal, hogy a régi jogszabályok esetében annak vizsgálata, hogy alkalmasak-e a munkásosztály érdekeinek szolgálatára — amint Sztálin is megállapította —, járhat pozitív eredménnyel is, de amint a mű kifejti, a régi jogszabályok átvétele szükséges

is, mert a jogra nyomban a hatalom átvétele után szükség van, mindenre kiterjedő új jog alkotásához azonban hosszabb idő szükséges. A régi jog alkalmazása mellett szóló érveként van felhozva, hogy a fejlődés jelen szakaszán árutermelés folyik. A régi és új jog egymás mellett érvényesülése kapcsán a jogrend egysége újból bizonyítás tárgyává válik, a korábbiaktól (12. old.) némileg eltérő következő érvekkel: a) a régi jogot is a munkások és parasztok állama szankcionálta; b) ezek a jogszabályok alapvető tartalmi változáson mentek keresztül az új rend feladatainak és céljainak szolgálatában.

A jogszabályok időbeli, térbeli és személyi hatályának kérdése — amely nem is szorosan polgári jogi kérdés — kissé nagyvonalúan van tárgyalva. Azt a kérdést pl., hogy az új jogszabály mennyiben alkalmazható a hatálybalépésekor fennálló jogviszonyokra, tüzetesebben is meg lehetett volna világítani az új jogszabályok átmeneti rendelkezéseinek bemutatásával a szovjet tankönyvben olvasható elvekre utalás helyett. Kérdésesnek tartom, hogy éppen akkor, amikor a jog az alap gyökeres átalakulását követi, tartható-e általános tételként, hogy a törvénynek nincs visszaható ereje. Utalok a svájci ptk. záró fejezetére, amely első cikkében a visszaható erőt kizárja ugyan, a 2. cikkben azonban ezt mégis általánosságban kimondja a közrend és a jó erkölcsök érdekében alkotott új jogszabályokra és feltétlenül kizárja azoknak a régi szabályoknak az alkalmazását, amelyek az új jog szerint a közrendbe vagy a jó erkölcsbe ütköznének. Hasonló gondolat a szocializmus építése során szélesebb körben hivatott az érvényesülésre. Ha új jogszabály olyan régi jogszabály helyébe lép, amelyről a jogszabályalkotó felismerte, hogy a munkásosztály és szövetségesei érdekével ellentétes volt, az új jogszabályt visszaható erővel kell felruházni. Az, hogy ezt az új jogszabály rendszerint kifejezetten ki is mondja, nem ment fel az alól, hogy az ilyen megoldás elvi alapját megvilágítsuk. A területi és személyi hatály kér-

dését éppen Németország kettéosztottsága teszi nagyon gyakorlává. Kíváncsinos lett volna pl. megvilágítani, hogy a nyugati országrészben lakókra és az ott székhellyel bíró vállalatokra csupán mint külföldiekre lehet-e a NDK jogszabályait alkalmazni, vagy másképp. A BGB szabályainak eltérő tartalmúvá válása még azt a kérdést is felveti, hogy a két országrészben élő felek közti jogviszonyra melyik országrész jogát kell alkalmazni.

A jogszabályok alkalmazására és értelmezésére vonatkozó tételek világos és kerek összefoglalásából kiemelkedik a jogalkalmazás politikai jellegének kifejtése, a szabad jogi iskola szerepének jellemzése és az értelmezési módszerek időszerű jó példaként való bemutatása.

A német tankönyvirodalomban általánosan elfogadott rendszer szerint a BGB első fejezetének (a személyeknek) a taglálása előtt egy fejezetet be kellett iktatni az alanyi jogokról, vagy a jogviszonyokról, aszerint, hogy a szerző a jogviszonyban alanyi jogok egységbe kapcsolását vagy az alanyi jogban csupán a jogviszonyok egyik elemét látja. Az természetes, hogy tankönyvünk a jogviszonyt választja kiindulási pontul, a szocialista jogszemlélettel a másik, már Unger által is kifogásolt, de még Tuhr és Gierke által is követett megoldás nyilván nem lenne összeegyeztethető. De éppen mert az alanyi jogokból kiindulás a burzsoá tudomány egyik irányzatára jellegzetes, helyesnek tartottam volna, ha ezzel az irányzattal is megtörténik a műben a leszámolás. Ez annyival is inkább helyénvaló lett volna, a mert sűrűn idézett Enneccerus-féle tankönyv is „A jog fogalma és fajtái” c. fejezetben csak bevezetőül ad a jogviszonyról rövidebb fogalmi elemzést, behatóan azonban az alanyi jogokat tárgyalja. Bár a jogviszony tárgyalásának előtérbeállítását csak helyeselni tudom, mégis éppen német tankönyvben az alanyi jognak valamivel bővebb tárgyalását tartanám kíváncsúnak (130. és köv. old.). A Windscheid-féle hatalmi és a Jhering-féle érdekelmélet a burzsoá kor egész iro-

dalmára igen nagy hatással volt és e probléma megoldásának is megvolt az osztálytartalma éppen úgy, mint pl. a jogi személyek különböző elméleteinek, amelyekkel az alanyi jog problémája kétségkívül szoros kapcsolatban is áll. A személy és dolog közti jogviszonyok tagadása és a megfelelő nézet cáfolása (117. és 120. old.) mellett annak megállapítása, hogy a jogviszonyt jogviszonnyá az állami szankció teszi, az alanyi jog primátusát hirdető természetjogias tannal szemben a tárgyi jogi szemléletet fogadja el anélkül, hogy az állásfoglalásnak ez a jelentősége kifejezésre is jutna.

A jogi tények voltaképpen nem ebbe a statikus szemléletre beállított fejezetbe, hanem a jogügyletekről szóló IX. fejezetbe illenének annak bevezetésekként, ahol a dinamikus, a változásokra beállított szemlélet jelentkezik. A jogi tények áttekintése körében újszerű a polgári jogi joghatást előidéző államigazgatási intézkedések áttekinthető csoportosítása (125. és köv. old.). A polgári jogi jogviszonyt egymagában közvetlenül keletkeztető intézkedéssel azok az intézkedések állanak szemben amelyek csak szerződéssel együtt keletkeztetnek jogviszonyt. Az előbbi esetre több érdekes példa van felhozva, az utóbbi vonatkozásban azonban nincs megvilágítva, hogy az igazgatási intézkedés a szerződéskötést majd megelőzi (tervaktus), majd követi (hatósági jóváhagyás) és mindkét esetre tisztázatlan marad, vajon nem a szerződés-e a jogviszony igazi keletkeztető jogi ténye.

A jogviszony fajtáinak a tárgyalása során a visszterhes, abszolút és több alanyú jogviszonyok esete valamint az alanyváltozások lehetősége van érintve. Az abszolút jogviszonyok az alanyi jogok csoportosításában — amely egyébként az alakító jogokra is kiterjedt igen jó áttekintést nyújt — természetesen szintén felmerülnek (131—133. old.). Helyes a jogviszony tárgyaként az emberi magatartás megjelenése (134. old.) is.

A polgári jogok érvényesítéséről és védel-

méről szóló záró §-hoz csak az a megjegyezni valóm van, hogy a szocializmust építő társadalom joga alig érheti be a joggal való visszaélés tilalmának a BGB 226. §-ában foglalt fogalmazásával (137. old.)

A VII. fejezet az emberről, mint jogalanyról „polgár” (Bürger) elnevezéssel szól és elejti a polgár természetes személyként megjelölését is, ami az absztrakt jogász meghatározások egyike. A fejezet egyébként tételes jogszabályok alapos kifejtését tartalmazza. Meggyőzően van megokolva a nagykorúság korhatárának 21 évről 18 évre leszállítása, ami 1950 májusában következett be.

A könyvnek a jogi személyekről szóló kétségkívül egyik legérdekesebb VIII. fejezete a legtöbb újat tartalmazza. A fejezet szerzője Posch docens csaknem egyidejűleg publikálta a tőkés társulásokról szóló jeles monográfiáját. A monográfiában is értékesített mélyreható tanulmányok magyarázzák a fejezet fényoldalait, de éppen a monográfia tárgyával van okozati összefüggésben az az egyetlen észrevétel is, amelyet tennem kell. A fejezet 1. §-a a tulajdon és a tőkeakkumuláció fejlődésével párhuzamosan mutatja be a jogi személyek kialakulását és természetesen döntő szerepet juttat a részvénytársaságnak, amely nemcsak a felelősségnek a betétre korlátozásával, hanem azzal is jár — amint ezt Marx és Engels kimutatták — hogy maga a tőkét szolgáltató a termelésben szerep nélkül marad, viszont a részvényesek szerepében is a bankok jutnak túlnyomó szerephez. Végül az imperializmus szakaszában már a részvénytársaság sem volt alkalmas forma a tényleges tőkekoncentráció kifejezésére. Emellett a fővonal mellett a jogi személyeknek a tőkés vállalkozás szempontjából nem jelentős fajtáit a szerző egészben véve jelentéktelennek ítéli, bár elismeri, hogy a jogi nézetek fejlődésének és összeütközésének felületén nem a részvénytársaság, hanem más organizációs formák (egyesület, alapítvány) szerepelnek, míg a részvénytársaság az elködösítő

rendszerezésben csupán mint az egyesület egyik alfaja jelentkezik (182. old.). Ha azonban a jogi személy körüli küzdelemben a félf feudális állam érdeke és a polgárság ellentétes érdeke éppen a részvénytársaság vonatkozásában ütközik össze, nehéz megérteni, hogy a küzdőfelek a csatateret miért helyezték át az egyesület és az alapítvány semleges területére. Azt hiszem ez az áthelyezés nem a német viszonyok alakulásából, hanem a győztes burzsoázia franciaországi helyzetéből adódik. A győztes burzsoáziának nem sok szüksége volt a már kialakított részvénytársaság elméleti megmagyarázására, a Code de Commerce a részvénytársaságot jogi személynek sem nyilvánítja. A részvénytársaságok, mint a tőkekoncentráció eszközei a kapitalista alapot közvetlenül szolgálták, ezért semmi aggodalmat nem keltettek. Gyökeresen más volt azoknak a szervezeteknek az esete, amelyek a szervezetükkel a céljukat nem árulták el és a valóságban éppen úgy szolgálhattak feudális célokat, mint a burzsoáziával csakhamar szembekerülő munkásság érdekeit. Ezekkel szemben védekezik a burzsoázia azzal a tételével, hogy az állam és az egyes közt semmi közbelső szervezetre nincs szükség, sőt az ilyen szervezet alapjában kártékony. Ezért nem szerepel a polgári alapjogok közt az egyesületalakítási szabadság, ezért sújtja büntető szankció a meg nem engedett egyesületi tevékenységet. Ebből a szemléletből ered minden organizáció jogképességének állami adományozástól függővé tétele. Igaz, hogy a BGB 22. §-a és a HGB 6. §-a folytán helytálló a szerzőnek az a megállapítása, hogy a részvénytársaságot az egyesület egy alfajaként állította be a tételes jog és az is helyes, hogy a szerző a homloktérbe a jogi személyeknek ezt a fajtáját állította be. A többi organizációk azonban annál inkább több figyelmet érdemeltek volna, mert a rájuk vonatkozó nézeteknek is megvolt az igen világosan megnyilatkozó osztálytartalmuk és mert a tételes jog szavaival szemben is komoly képviselte maradt annak az álláspontnak, hogy a részvénytár-

saság nem is jogi személy, hanem a societas-nak egy különleges formája. (I.d. Wieland: Handelsrecht I. (1921.) 35. §, II. (1931.) 88. §). Ettől az egyoldalúságtól eltekintve a szerző fejtegetéseitől mind a történeti fejlődés bemutatása mind a jogi személyekre vonatkozó elméletek — Bratusz kitűnő munkáját alaposan értékesítő — magyarázata és bírálata körében csak a legteljesebb elismeréssel lehet szólni.

A jogi személyek fogalmának és jellegzetességeinek bemutatása természetesen elsősorban a szocializmus alapjait építő államban jelentkező új típusú jogi személyekre, a tulajdonjoggal nem rendelkező állami vállalatokra van tekintettel, amelyeknél azonban az állami vagyon bizonyos értelemben vett elkülönítése és az önálló vagyoni felelősség mégis megállapítható. A jogképes egyesületeknek alárendelt jelentőséget tulajdonít s a még meglevő tőkés társaságok mellett a később nem is tárgyalt alapítványt éppen csak megemlíti, mint olyan szervezetet, amelynek nincsenek tagjai. Az egyesületek tárgyalása során (233. old.) kerül sor a demokratikus tömegszervezetekre, amelyekbe bizonyos egyesületek 1949-ben beolvadtak.

A jogi személyek keletkezésének és megszűnésének (4. §), jogképességének (5. §) és cselekvőképességének (6. §) összefoglaló tárgyalása után kerül sor az egyes jogi személy típusok tüzetes bemutatására. A szerző a jogi személy jogképességének célhoz kötöttségét tanítja és ezt a szovjet polgári jogi tankönyvvel egyezően a szocialista tervgazdaságból folyó tételként mutatja be. A még meglevő magántőkés jogi személyekre ennek az elvnek a kiterjesztése tételesjogi akadályba ütközik. A mi gyakorlatunk azonban ezen a téren egy lépéssel továbbment, amikor az iparjogosítványban meg nem engedett ügyleteket — szemben a korábbi gyakorlattal — érvényteleneknek minősítette. A szerző szerint a kapitalista jogi személy az elvállalt kötelezettséget ilyen esetben is köteles teljesíteni, kivéve ha az törvénybe ütközik.

A szerző a jogi személy cselekvőkép-

ségét elismeri, és megállapítja, hogy a jogi személy szervei nem képviselők, hanem a szervei útján magának a jogi személynek az akarata jut kifejezésre, maga a jogi személy cselekszik (204. old.). Ebből következik, hogy a szerv jogellenes magatartása nem minősíthető mindig a képviselői hatalom túllépésének és ezért a jogi személy ilyen címen való felelősségét közvetlenül is meg lehet állapítani, a BGB 31. §-a tehát csak megállapító és nem új pozitív jogi megoldás.

Az egyes jogi személyek egyenkénti tárgyalásának sorát az állam és a költségvetési szervek nyitják meg. Az államot elsősorban mint az állami szocialista tulajdon egyetlen alanyát jelöli meg a szerző és — bár a jogi személyek körében tárgyalja — rá a jogi személy kifejezés helyett a polgári jogalany kifejezést használja, megállapítva, hogy az állam képessége arra, hogy a polgári jog alanyaként fellépjen, eredeti, nem szorul külön elismerésre.

Az állami vállalatok tárgyalása (8. §) számunkra rendkívül tanulságos egyfelől a történeti kifejlődésük bemutatása folytán, másfelől azért, mert a legfontosabb állami vállalatok feladatkörük vázolásával egyenként is méltatva vannak. A vállalati hálózat ilyen jellegű bemutatása nálunk is helyénvaló lenne. A szocialista szövetkezetek (9. §) hat csoportja között a mezőgazdasági szövetkezetek állnak első helyen, de a NDK viszonyai közt nagy szerepet töltenek be a nagy áruházakat fenntartó fogyasztási szövetkezetek. A szövetkezet és tagjai közötti jogviszonyok tárgyalása — nem egészen meggyőzően — a kötelmi jog számára van átengedve (227. old.). A szocialista szövetkezeteken kívül megvan a régi típusú szövetkezetek is, amelyeket a szerző a tőkés jogi személyek körében helyez el (237. old.). Viszont ezen a helyen és nem az egyesületekkel kapcsolatosan mutatja be a társadalmi szervezeteket. Ezek helyi szervei jogi személyiségének kérdése a polgári törvénykönyvünkben tervezettel lényegileg egyezően van megoldva (229. old.).

Az egyesületekről szóló 10. § a BGB egyesületi szabályait e szabályok szerepkörét és múltbeli politikai jelentőségét mutatja be, különösen kiemelve azt a korábban is feltűnő ellentétet, amely a kispolgári ideológia melegágyául szolgáló, a kapitalista világ Németországában különösen elburjánzott különböző, különösen a militarista jellegű egyesületek támogatása és a munkásegyesületeknek a nem jogképes egyesületek formájába beszorítása közt mutatkozott.

A tőkés jogi személyekről szóló 11. §-ban felvilágosítást kapunk arról, hogy milyen szerepe van még a NDK-ban a részvénytársaságoknak, amelyek — amennyiben kis számban fenn is maradtak — megszűntek a monopoltőke eszközei lenni és a korlátozott felelősségű társaságoknak, amelyek a kis- és középtőkés vállalkozás meglevő eszközei.

Arra a soha a végéhez nem jutott vitára tekintettel, amely a német irodalomban a személyiségi jogokat mint önálló alanyi jogokat el nem ismerők (különösen Cosack, Tuhr) és a sokszor a végletekbe lendülő elismerők (különösen Otto Gierke, Kohler) közt folyt, különös érdeklődésre tarthat számot a személyi nemvagyonai jogokról (személyiségi jogokról) szóló IX. fejezet. A fejezet nem vitatkozik a személyiségi jogokat el nem ismerő pozitivisták nézetekkel, hanem egyes azt elismerő nézetek kifejtéséből (Örtmann, Kohler, Julius Gierke) állapítja meg, hogy a burzsoá környezetben a személyiségi jogok elismerése is félrevezető volt, mert az ún. személyiségi jogok is vagyoni, sőt tőkés érdekeket szolgáltak. A szocialista társadalom építése során válnak ezek a jogok valóban személyiségi jogokká és lépnek előtérbe az ennek megfelelő védelmi eszközök. A névjog körében kerülnek tárgyalásra a tételes jog névviselési szabályai, a becsülethez való jog tárgyalása során pedig a jól végzett munka állami elismerésének külső megnyilatkozási.

A dolgokról és a vagyonról szóló X. fejezet — azzal összhangban, hogy a jogviszo-

nyok közvetlen tárgya mindig az emberi magatartás — a dolgokat a jogviszonyok közvetett tárgyának és nem a jogviszonybeli emberi magatartás tárgyának mondja és kimutatja, hogy a dologfogalom is törvényi kategória. A kapitalizmus viszonyai közt az egyének formális egyenlőségének felel meg a dolgok formális egyenlősége, míg a szocializmus építése során a termelési eszközök és a fogyasztási javak megkülönböztetése fontos jogi tartalmat nyer. A BGB tételesjogi dologfogalmának elemzése átcsúszik a jogtárgy (Gegenstand) fogalmának elemzésére. A dologfogalom határainak és az árufogalommal szembeállításának szellemes bemutatása köréből hiányzik az elektromos energia. Új szint kap a feudális és kapitalista szemlélettel szembeállítva a forgalomképesség kérdése. Új jelenség a tervszerű elosztás alá vont dolgok kategóriája. Az ingatlan és ingó megkülönböztetés kapitalista szükségessége, az ingatlan áruvá válása és magántulajdonban állásának a kapitalizmus fejlődését gátló szerepének plasztikus bemutatása érdemel még e körből kiemelést. Az alkotórész tárgyalásából (3. §) kiemelkedik az állami telken épített személyi tulajdonban álló ház esetével kapcsolatosan az aedificum solo cedit elv áttörése és az a megállapítás, hogy az össznépi tulajdonban álló dolgok pusztán a beépítéssel nem kerülhetnek ki az össznépi tulajdon tárgyai sorából. A tartozékok (4. §), valamint a hasznok (gyümölcsök) és terhek (5. §) tárgyalásához nincs megjegyezni valóm. A pénz tárgyalása során (6. §) a NDK törvényes fizetési eszközéről és a fizetési módokról olvasunk érdekes adatokat. Rövidre szabott az értékpapírok áttekintése (7. §). A vagyon tárgyalásához bevezetőül van hozzákapcsolva a dologösszesség bemutatása. (8. §)

A jogügyletekről szóló fejezet (XI. Absch.) 1. §-a a jogügylet fogalmáról és lényegéről szól.

A fogalmi meghatározás úgy hangzik mintha a szerző a nyilatkozási elv valamelyik szélső álláspontját képviselné, bár az

akarati és kijelentési elmélet vitáját a maga egészében elítéli, mert az alapja a figyelemnek a lényegről való elterelése. (279. old.). A jogügylet — a meghatározás szerint — az uralkodó osztály által szankcionált olyan cselekvés, amely felismerhetően valamely polgári jogi joghatásra irányul. A nyilatkozási elemet húzza alá az a további magyarázat is, hogy a jogügyleti cselekvésből felismerhetőnek kell lennie, hogy az meghatározott polgári jogi, a törvény által megengedett eredményre irányul. Ezt azonban már nyomon követi annak a kiemelése, hogy a jogügyletbe hozzátartozik a joghatásra irányuló akarat. Ennek a szerepe Marxnak „A tőke” első részében az árucssere kezdeteiről olvasható megállapításával kerül közelebbi megvilágításba és ezen az úton jut összhangban a fogalmi meghatározással az a konklúzió, hogy a joghatás csak ott állhat be, ahol az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata és az ügyletben közvetlenül érdekelt akarat egybehangzik (275. old.). Tudvalevően a BGB tartózkodott az akarati és nyilatkozási elmélet között a pandektisták közt lefolyt vita tételes jogi úton való eldöntésétől, de hogy a tankönyv a jövő joga szempontjából az akarati elmélet felé közeledik, az kitűnik abból, hogy a BGB megtámadási szabályait egyenesen akadályként érzékeli annak a helyesebbnek tartott megoldásnak az útjában, amely az akarathianyok esetében az ügylet semmisségét állapítaná meg (317. és köv. old.). A burzsoá kor jogának és elméletének bírálata lényegében szintén nem az akarati elv ellen irányul, hanem éppen azt bizonyítja, hogy az ügyleti akarat szabad érvényesülését a kizsákmányoltak gazdasági helyzete kizárta, a felek egyenjogúságának kihirdetése tőkés érdekeket szolgált, a bérmunkaszerződés megkötésével pedig a szerződő felek egyenjogúságának látszata is elenyészett. A tőkeerős szerződő fél által diktált szerződés a tőkekoncentráció fejlődése során általános jelenséggé vált, az imperializmus szakaszában pedig az állami beavatkozás tette a jogügyleteknek a résztvevők egyező akara-

tára visszavezetését megtévesztő illúzióvá. Ezzel a tényállással szemben minősíti a szerző megtévesztőnek a burzsoá elméleteknek azokat a tanait, amelyek — amint azt a mű más vonatkozásban már kifejtette — azt a látszatot keltik, mintha mindenkinek a jó vagy rossz sorsa osztályhelyzetére tekintet nélkül kizárólag a saját akaratától, vagyis attól függene, hogy milyen szerződések köt. A burzsoá jogelmélet vitájáról alkotott már említett kedvezőtlen értékelés ellenére is érdekes lett volna, ha a szerző nem csupán Enneccerus — Nipperdey és Lehmann egyébként jellegzetes, sőt uralkodó nézetét mutatja be, hanem a velük szembenálló nézeteket is, amelyek közül nem egy az uralkodó nézetnél jobban tükrözi a jog imperialista alakulását.

Azok a fejtegetések, amelyek a jogügyleteknek a NDK-ban betöltött szerepét mutatják be, egy nálunk időszerű kérdés szempontjából különösen érdekesek. A polgári jogi kodifikáció előmunkálatai során került elfogadásra az a nézet, hogy a jogügylet, mint polgári jogi alapjelenség szabályozása nem indokolt absztrakció alkalmazását jelentené a tételes jogban. A helyes kiindulási pont a szerződés életszerű jellege, amelynek szabályozása keretében nehézség nélkül illeszthető be az egyoldalú jognyilatkozatok kivételnek számító jellege is. Ennek az álláspontnak a következményeit az egyetemi oktatási rendre is levontuk azzal, hogy az általános részben a jogviszony és a jogi tények tárgyalására szorítkozunk, míg a jognyilatkozatokat a szerződés elemeiként beállítva a kötelmi jog általános részében tárgyaljuk. Ezt a nézetet nem csekély mértékben támogatja a most tárgyalt fejezet tartalma, amely csaknem kizárólag a kötelmetkeletkeztető szerződések funkcióit — elsősorban a népgazdasági tervet közvetlenül vagy közvetve megvalósító szerződéseket és ezek egyes tartalmi elemeit mutatja be, olyan módon, sőt helyenként olyan részletességgel, hogy igen csekély változtatással lehetne azt a maga egészében a kötelmi jog anyá-

gába áthelyezni. Szó van ugyan olyan polgári jogi jogviszonyokról is, amelyek — különösen a fejlődés egy korábbi szakaszában — államigazgatási aktusokkal keletkeztek (282. old.), ezek az államigazgatási aktusok azonban nyilván nem is polgári jogi jogügyletek voltak. Az a bevezető általános megállapítás, hogy a jogügylet a NDK-ban az új gazdasági viszonyokat tükrözi és olyan polgári jogi hatások előidézésére szolgál, amelyek a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozók érdekeit szolgálják (281. old.), természetesen nemcsak a szerződésekre, hanem valóban minden jogügyletre talál, de még szélesebb körre, az egész polgári jogra kiterjedő hatállyal is megfogalmazható lenne.

Az ügyleteket csoportosító 2. §-ban kiemelkedik az absztrakt és kauzális ügyletek szembeállítás. Ismeretes, hogy a BGB a tulajdonjog átruházására irányuló ügylet érvényességét — ellentétben az osztrák és a magyar jog megoldásával — az átruházás jogcímének érvénytelenségétől függetlenül elismeri. A tankönyv egyik szerzője, Kleine docens tárta fel ennek a megoldásnak a szolgálati szerepét a burzsoázia irányában, amely így jelentős vonatkozásokban szabadította fel magát a feudális állam ellenőrzése alól. Ezt a magyarázatot teszi magáévá a tankönyv is azzal, hogy az imperialista szakaszban a causától való elvonakoztatásnak már csak igen szűk körben maradt meg a jelentősége, a NDK jogszemléletével pedig ellentétben áll. A törvényhozás intézkedéséig a jogszabályok olyan értelmezését ajánlja a szerző, hogy az ún. rendelkező ügyletek feltételeként ismerjék el a megfelelő ún. kötelező ügylet érvényességét. Ez a szükséghelyzetben igen plauzibilis megoldás azonban éppen az ingatlan átruházása esetében járhatatlan a BGB 925. §-ának 2. bekezdése folytán, amely a feltételtől függő átruházást kifejezetten hatálytalannak nyilvánítja. Ezt a nehézséget azzal kísérli meg a szerző áthidalni, hogy a kötelező és rendelkező ügyletet egységes ügyletként kívánja szemlélni és így alkalmazni rá a BGB 139. §-át, amely

szerint az ügylet egy részének semmissége az egész ügylet semmisségét vonja maga után (288. old.). Ez azonban nézetem szerint azért nem járható út, mert a tételt nem lehet egyoldalúan úgy szövegezni, ahogy a szerző később teszi, hogy nevezetesen a kötelező ügylet semmissége maga után vonja a rendelkező ügylet semmisségét (313. old.), hanem a rendelkező ügylet érvénytelenségének (pl. a rendelkező hatalom átadáskori hiányának) is maga után kellene vonni a kötelező ügylet érvénytelenségét, ezt pedig nyilván a szerző sem találná megfelelő megoldásnak. Az a kivezető út sem megfelelő, hogy a BGB 139. §-a szempontjából a kötelező ügyleti részt olyannak tekintsük, amelyet a felek a rendelkező rész nélkül is megvalósítottak volna. E „rész” nélkül az ügyletnek nem lenne értelme. A valóság az, hogy a rendelkező ügylet érvénytelensége esetében a szerződő félnek éppen ahhoz van joga, hogy egy másik, érvényes rendelkező ügylet lebonyolítását követelje. Úgy látszik a BGB megváltoztatásáig be kell érni a tétel jog túlhaladott álláspontjának exponálásával. Viszont az új jog is aligha adhatja fel a kötelező és a rendelkező ügylet külön ügyletként szemléletét, ha az ügyletpár másodika az első lebonyolításaként jelentkezik is.

A causától való absztrakció elvi elejtéséből hasonló állásfoglalás következne az absztrakt adóssági ígéret és adósságelismerés tekintetében. A szerző azonban ezeket a különleges porosz — német fejlődéstől független gazdasági okokra vezeti vissza és ezért nem is kifogásolja. (289. old.) Nézetem szerint ezek a forgalom biztonságának túlzott kapitalista védelméből eredtek és ezért elismerésük elejthető, illetőleg a hatályuk a bizonyítási tehernek az adóra hárítására korlátozható. A BGB 398. §-a értelmében absztrakt ügylet az engedmény is, amivel a szerző nem foglalkozik.

Az ügyleti forma kapitalista és szocialista szerepének találó bemutatását (3. §) külön időszzerűséghez juttatja a tervmegvalósító szerződések alakszerűségeinek kérdése.

A szankcionált régi jogszabályok szöve-

gének a gazdasági alap változásával új tartalommal megtelésére kiemelkedően jó példa az olyan általános rendelkezések és az azok alapján kialakult gyakorlat bemutatása, mint amilyenek a BGB-nek a törvénybe ütköző ügyletről szóló 134. és a jóerkölcsbe ütköző ügyletekre vonatkozó 138. §-a. Az ebben a körben kínálkozó alkalmat a szerző teljes mértékben, igen sikeresen használta ki (4. §). A NDK-ban azok az ügyletek semmiek, amelyek a munkásparaszthatalom alapjaiba és érdekeibe ütköznek. Ennek az elvi álláspontnak a megnyilatkozásai a nagy számmal, megfelelő csoportosításban idézett konkrét szabályok. Éles kritika kíséri a nyugati rész gyakorlatának azt az eljárását, amely a világosan militarista és imperialista érdekeket hitleri szellemben védő, a fasiszta korban keletkezett birodalmi bírósági döntéseket is alkalmazható precedensekként kezeli. A szovjetorosz ptk. 147. §-ának de lege ferenda nálunk is méltányolt, sőt a szállítási szerződések körében már el is fogadott megoldását, hogy kétoldali turpitudo esetében a felek valamelyikének az ügyletből előállt gazdagodását az állam részére kell befizetni, a szerző is követendő példaként ismeri el (324. old.).

A megtámadhatóság köréből (5. §) már kiemeltem az ügyleti akarat hiányai esetére a semmisség megállapítására irányuló javaslatot. Helytálló ugyan az a megállapítás, hogy a tervszerződések akarathány címén való megtámadása alig fordulhat elő (317. old.). Ezzel szemben bizonyos ellentétben áll, hogy a képviseletről szóló fejezet szerzője a képviselő tévedésén alapuló megtámadás példájául éppen állami vállalatok közt kötött szerződést hoz fel (351. old.). A margaringyártó vállalat részéről ilyen célra alkalmatlan olaj megvásárlása (ez a példa) nyilván tervellenes ügylet a vevő részéről és ehhez képest a helyzet más jogi eszközzel is megoldható.

A feltétel és időhatározás (6. §) tárgyalása során az előbbi jelentőségének csökkenése s az utóbbi jelentőségének növekedése van plasztikusan bemutatva. A

szerző nem bonyolódik bele itt sem a feltétesztő és bontó feltételtől függő kötelező és rendelkező ügyletek különböző változataiba, sőt a „váromány” mesterkéltn konstrukcióját is igyekszik kiküszöbölni (328. old.), tisztább szemlélettel helyettesíteni. Ugyanez az egyszerűsítő törekvés nyilatkozik meg a hozzájárulás tárgyalása körében (7. §), ahol a rendelkezésre felhatalmazottat a BGB 185. §-ával szemben a szerző rendelkezésre jogosultnak tekinti és a Sohm-féle Verfügungsmacht túlfinomult fogalmi elhatárolását teszi tárgytalanná.

A képviselet (XII. Absch.) kifejlődése és gazdasági szerepe körében a klasszikusoknak az a jogi személyek tárgyalása során is felhasznált megállapítása jut szerephez, amely szerint a vállalkozásokhoz tőkéjével hozzájáruló réteg a termelési folyamatból fokozatosan teljesen kikapcsolódik, bár parazita szerepében nem válik az ipari tartalékhadsereg elemévé (341. old.) A képviseletnek ezzel a kapitalista szerepével szemben — a jogi személyek cselekvőképességéről korábban elmondottakkal (204. old.) összhangban — az van kifejtve, hogy az állami vagyont kezelő szervezetek nem képviselők, hanem az állam szervei, amelyeknek azonban a képviselet intézményének igénybevételére szintén szükségük van (342. old.). A képviselet szabályainak kifejtése figyelemmel van a kereskedelmi meghatalmazottakra vonatkozó külön szabályokra is (355. old.).

Az elévülésről szóló utolsó fejezetből (XIII. Absch.) kiemelést érdemel az elévülés hivatalból való figyelembevétele mellett de lege ferenda állásfoglalás és a szocialista szervezetek közti igények elévülése tekintetében érvényesülésre hivatott különleges szempontok méltatása.

Meg kell még említeni, hogy a tankönyv az elévülésről szóló fejezet végén (6. §) a jogvesztő határidőkről is röviden megemlékezik ilyenként mutatva be a szállítási szerződésből eredő kötbérkövetelések érvényesítési határidejét is.

A mű végére érve nem hallgathatok el két megjegyzést. Az egyik, hogy a burzsoá

kor tudománya által képviselt nézetek sokkal egységesebbeknek látszanak a műben, mint amilyenek valójában. A nézetek szétválasztása, egymással való harca jellegzetes az imperialista szakaszra, amint erre Visinskij is utalt. A másik megjegyzésem, hogy bár nem sokszor, de előfordul, hogy a burzsoá nézetekkel folytatott polémiában különböző fejezetekben lényegileg azonos érvelések, idézetek ismétlődnek. Ez az utóbbi momentum a második kiadás szerkesztése során bizonyára igen könnyen kiküszöbölhető lenne.

Az említett két momentum semmiképpen sem érinti azt a véleményemet, hogy az ismertetett mű a népi demokráciák jogirodalmában mindenképpen példaadó jelentőségű nemcsak érdeklődés, hanem felfogásával, hanem feldolgozási módszerével is. A szerzők számára nem lehetett könnyű feladat szakítani egy félévszázad nagyszámú, döntő hatást gyakorló, a „jogászvilágnevet” tökéletesen képviselő német alkotásának módszerével. Az absztrakt

jogász szemléletnek az alaphoz való viszony állandó figyelemmel kísérésevel helyettesítésére ez a mű nem csupán kísérlet, hanem a hatalmas feladat sikeres megoldása. Amit talán éppen az tett a szerzők számára viszonylag könnyebbé, hogy a NDK nagyra hivatott, lelkes fiatal oktatói körébe tartoznak, akik az elhaló régi helyett figyelmüket maradéktalanul a ki-fejlődőben levő újra tudták a dialektika törvénye szerint irányítani. A szocializmust építő országokban ez a mű a dolgozó nép érdekeit szolgáló jogászok kezében rendkívül sok tanulságot nyújtó értékes eszköz lesz. Ha a BGB hatályban léte helyenként akadály is volt az új szemlélet teljes kibontakozásának, meg kell állapítanunk, hogy a szerzők ezzel az akadállyal fáradtságos munka árán sikeresen küzdöttek meg.

Felfokozott érdeklődéssel várjuk a mű további részeinek mielőbbi megjelenését, amelyekben az alapvetés után a NDK polgári jogának teljes képe fog előttünk kibontakozni.

Nizsalovszky Endre

KRÓNIKA

Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság munkájáról

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottsága 1955. október 15-én tartott ülésén tudomásul vette Nizsalovszky Endre (írásban előterjesztett) beszámolóját a Német Demokratikus Köztársaságban tett tanulmányútjáról.¹ Meghallgatta és jóváhagyta a nemzetközi jogi szekció elnökének, Hajdu Gyula professzornak beszámolóját a szekció munkájáról és ennek során többek között úgy határozott, hogy a jövőben valamennyi szekció üléseiről készüljenek rövid, de az érdemi problémákat magukban foglaló beszámolók a Jogtudományi Közlöny számára. Javaslatot tett a Tudományos Minősítő Bizottság elé az 1956—57. évi aspirantúra vonat-

kozásában. Ugyancsak javaslatot tett a Főbizottság az 1956. évi akadémiai pályázatokra és elfogadta a második ötéves jogtudományi tervjavaslatot, az egyes szekciókat pedig felkérte, hogy ezen belül tegyék meg előterjesztéseiket az 1956. évi tervre.

Külföldi vendégeink

N. G. Szudarikov a „Szovjet Állam és Jog” című folyóirat megbíztott főszerkesztője 1955. szeptemberében a VOKSZ képviselőiben részt vett a Magyar Jogász Szövetség vendégeként az MJSZ hévízi vándorgyűlésén, ahol előadást tartott „A szocialista állam és jog megszilárdítása a szocializmus és a kommunizmus sikeres építésének legfontosabb feltétele” címmel.¹ N. G. Szudarikov meglátogatta központi igazság-

¹ A beszámoló részletes szövegét közölte a Jogtudományi Közlöny 1955. évi 9. száma.

¹ Az előadás szövegét közölte a Jogtudományi Közlöny 1955. évi 10. száma.

ügyi szerveinket, a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karán nagyszámú hallgatóság előtt számolt be a szovjetunióbeli jogi felsőoktatásról. A Magyar–Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya által rendezett összejövetelen az elméleti és gyakorlati területeken dolgozó magyar jogászokat érdeklő számos kérdésre adott igen tanulságos felvilágosítást. Az Állam- és Jogtudományi Intézetben Szudarikov elvtárs a budapesti, szegedi és pécsi jogi kar állam- és jogelméleti tanszékeinek vezetőivel és e tanszékek dolgozóival megvitatta az állam- és jogelmélet művelése, valamint az állam- és jogelméleti tankönyv kidolgozása során felmerülő főbb problémákat. Élénken érdeklődött a magyar jogi folyóiratok iránt és részt vett a Jogtudományi Közöny szerkesztőbizottsági ülésén, ahol beszámolt a „Szovjet Állam és Jog” című folyóirat fejlődéséről és kitért a lap szerkesztésével kapcsolatos kérdésekre. Foglalkozott nevezetesen a szerkesztőbizottság és a szerkesztőség összetételével, munkamódszereivel, a folyóirat publikációs tervének elkészítésével és ennek során a különböző (tudományos és gyakorlati) jogászintézmények közreműködésével. Hangsúlyozta a folyóirat hasábjain lefolytatott viták jelentőségét mind a tudomány, mind a kodifikációs, gyakorlati munka szempontjából és rámutatott a folyóirat, valamint a szerzők és olvasók közötti eleven kapcsolat szükségességére. Végezetül kiemelte a szovjet és a népi demokratikus jogi folyóiratok közötti kapcsolat elmélyítésének jelentőségét és foglalkozott ennek konkrét lehetőségeivel.

*

1955 szeptemberében a hazánkba érkezett *szovjet turisták csoportjával a szovjet állam- és jogtudomány számos művelője* látogatott el Magyarországra, közöttük *M. P. Kareva*, a jogi tudományok doktora, az állam- és jogelmélet professzora, *A. V. Luzsin* és *C. A. Jampolszkaja* kandidátusok, az államjog és államigazgatási jog művelői, *Sz. G. Berezovszkaja*, aki az

ügyészi felügyelet kérdéseivel foglalkozik, valamint *Panova*, a „Szovjet Állam és Jog” című folyóirat szerkesztőségi titkára. A szovjet jogászok között volt a nemzetközi jog, a családi jog, a kolhozjog, a szovjet államjog, valamint a burzsoá országok államjogának kérdéseivel foglalkozó több aspiráns.

A szovjet vendégek felkeresték a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályát, ahol több elméleti és gyakorlati téren dolgozó magyar jogással folytattak kötetlen eszmessérét, ennek keretében pedig tájékoztak az MTA Állam- és Jogtudományi Főbizottságának, a Főbizottság szekciójának, az Állam- és Jogtudományi Intézetnek munkájáról, a magyar egyetemi jogi oktatás kérdéseiről.

*

Dr. Vladislav Košta, a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Kabinetjének vezetője 1955. szeptember 20-tól október 22-ig a Magyar Tudományos Akadémia vendégeként Magyarországon tartózkodott.

Vladislav Košta, aki részt vesz a „Právny Obzor” című szlovák jogtudományi folyóirat szerkesztésében, a mezőgazdasággal összefüggő jogi kérdéseket, nevezetesen a termelősövetkezeti jog téren nálunk felmerülő problémákat és ezek megoldási módjait tanulmányozta. Ennek során kapcsolatba lépett a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karának mezőgazdasági jogi tanszékeivel, ugyanakkor felvette az érintkezést a témájához kapcsolódó kérdéseket tárgyaló más tanszékekkel is. Meglátogatta a szegedi és pécsi jogi karokat, valamint a Földművelésügyi Minisztérium illetékeseit. Magyarországi tartózkodása alatt több vidéki termelősövetkezetet és gépállomást is megtekintett. Részt vett a Magyar Jogász Szövetség hévízi vándorgyűlésén és az MTA II. osztálya által rendezett pécsi akadémiai napokon. Az Állam- és Jogtudományi Intézetben Vladislav Košta az intézet munkájáról tájékozódott.